

Magyar Nyelvőr

TARTALMÁBÓL

- Bárczi Géza:*
A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös
Loránd tudományegyetemen..... 1
- Bakos Ferenc:*
A szocializmus építésének kifejezései a romániai
magyarság nyelvében 11
- Dénes Szilárd:*
A Nyelvőr megindulását elősegítő nyelvművelő
törekvések 19
- Tompa József:*
A stílusvizsgálat módszeréhez 44
- Kelemen József:*
Hány szó van nyelvünkben? 68
- Beke Ödön:*
Veszprém megyei tájszavak és szólások a 17.
századból..... 93
- Ferenczy Géza:*
Tudományos nyelvünk művelése 99
- Elbert János:*
Fjodorov könyve a fordítás elméletéről 104
- Nyíri Antal:*
Csefkó Gyula hetvenöt éves 122

MAGYAR NYELVŐR
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVMŰVELŐ FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
 (1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁRCZI GÉZA, BÓKA LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, ILLYÉS GYULA, KODÁLY ZOLTÁN,
 LŐRINCZE LAJOS, TOMPA JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

TECHNIKAI SZERKESZTŐ: SZÉPE GYÖRGY

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
 Budapest, V., Váci-utca 12. II. em.

TARTALOM JEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Bárczi Géza</i> : A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd tudományegyetemen	1
<i>Bakos Ferenc</i> : A szocializmus építésének kifejezései a romániai magyarság nyelvében	11
<i>Dénes Szilárd</i> : A Nyelvőr megindítását elősegítő nyelvművelő törekvések	19
<i>Kovátovszky Miklós</i> : Nyelvművelő tanulmányok és cikkek sajtószerléje I.	26
<i>D. Bartha Katalin</i> : Hibás-e a meghibásodás?	33
<i>Balázs János</i> : Az oroszról fordított művek némely hibájáról	37
<i>Tompa József</i> : Lap, oldal	39
<i>Beke Ödön</i> : Lap vagy oldal	40
<i>Benkő László—Beke Ödön</i> : Az iskolai elemzés kérdései	42

Íróink nyelve

<i>Tompa József</i> : A stílusvizsgálat módszeréhez	44
<i>Dénes Szilárd</i> : A nyelvi jellemzés eszközei a Rokonokban	59
<i>Prohászka János</i> : Illés Sándor írói nyelvéről	62

A nyelvtudomány műhelyéből

<i>Kelemen József</i> : Hány szó van nyelvünkben?	68
<i>Erdődi József</i> : Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta III.	75
<i>Rubinyi Mózes</i> : Mikszáth népiskolai nyelvkönyve	79

Szó- és szólásmagyarazatok

<i>Csefkó Gyula</i> : Olyan a szerencse, mint forgó Velence	81
<i>O. Nagy Gábor</i> : Ezt fagygyúzd meg	83
<i>Gáldi László</i> : Kísértet-állam	85
<i>Beke Ödön</i> : A »hárommillió koldus Magyarországa« nyelvi dokumentuma 86. — Gaggancs 87. — Hályogkő 87. — Pacvirág	87
<i>Zsoldos Jenő</i> : Dolgos és dolgozó	88
<i>Zolnai Béla</i> : Csikk 90. — Város = belváros	92
<i>Csatkai Endre</i> : Igazította a hűrt	92

Nyelvjárasaink

<i>Beke Ödön</i> : Veszprém megyei tájszavak és szólások a 17. századból	93
--	----

Imre Samu

(1917—1990)

MAGYAR NYELVŐR

78. ÉVFOLYAM * 1954 JANUÁR—ÁPRILIS * 1—2. SZÁM

A HELYES MAGYAR KIEJTÉS VERSENYE AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEMEN

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kara ez év március—áprilisában, felújítva az egyetem neves haladó hagyományát, ismét megrendezte a jó magyar kiejtés versenyét. Ezen a versenyen nemcsak a Nyelv- és Irodalomtudományi Karunk, de az egyetem bármely karának hallgatói részt vehettek.

Többször hangoztatott régi óhajt váltott örvendetes valóságra Bóka László dékán, amikor megbízást adott a verseny megrendezésére, s a díjazáshoz szükséges anyagi eszközöket a verseny rendező bizottságának rendelkezésre bocsátotta.

A jó magyar ejtés egyetemi versenye a magyar nyelv-művelés ügyét szolgálja, ennek egyik eszköze óhajt lenni. Fontosságát tehát fölösleges bizonygatni.

A nyelv elsősorban a beszélt, a hallható nyelv, az írás ennek csak sok szempontból tökéletlen szimbóluma. Összehasonlíthatatlanul gyakrabban használjuk a hangot, mint a betűt, s a leírt szó mögött is annak csengését érezzük, halljuk. A beszélt nyelvnek számtalan olyan igen lényeges vonása van, mely csak füllel hallható, s ezért Kodály Zoltán egykori megállapítása, hogy a nyelvhelyességnek vannak írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei is» (Szövetségi Évkönyv 14—15: 18), ellentmondásra aligha talál. A nemzeti nyelvre az egyszerű megértésnél jóval magasabb feladatok várnak: nemcsak egységesnek, de szabatosnak, kifejezőnek és midezeken át szépnek is kell lennie, mégpedig az élőbeszédben is, hiszen az élő beszédnek a művelődés szempontjából való fontossága is hihetetlenül megnőtt a rádió, a mozi, a gépileg rögzített emberi hang kulturális szerepével. A kiejtési verseny a helyes magyarságnak ezeket az írásban nem látható, csak füllel hallható elemeit óhajtja ápolni és fejleszteni, mégpedig a leendő magyar tanárság körében, abban a körben, melynek legszebb hivatása a jövő magyar nemzedéket fegyelmezett, szép magyar beszédre tanítani. A verseny a nyelv-művelés mindkét, egymástól amúgyis elválaszthatatlan irányának szolgálatában van: ha van tisztogatni, irtani való (és alkalmasint van), akkor tisztogató, de egyszerűsmind alkotó is akar lenni, azaz a hagyományok ápolásával nemzeti nyelvünk kiejtésének fejlődését, mégpedig a mind tökéletesebb egységesség felé való fejlődését akarja a maga szerény erejéből segíteni.

Hangsúlyoztam az egységességet. Ezen a ponton ugyanis ez a verseny eltért az eddigiektől. Azok ugyanis csak az idegenszerűségek, a bomlás, a lazulás ellen küzdöttek, a nyelv-művelésnek inkább a tisztogató feladatát óhajtották szolgálni. Ezért bármely, akár tiszta nyelvjárási, akár csak félig-meddig táji színezetű kiejtést is helyesnek ismertek el, ha magyarossága ellen nem eshetett kifogás. Mi, noha a régi versenyek kiváló munkáját és eredményeit igen nagyra értékeljük, tanulságaikból pedig nagyon sok okulás merítettünk, feladatunkat és a verseny célját ebből a szempontból másképpen fogtuk föl. Nézetünk szerint a jó magyar ejtés versenyének, mint az egész nyelv-művelésnek, csak az egységes magyar nemzeti nyelv ápolása és fejlesztése lehet a célja. Egységessé

nemzeti nyelvnek pedig csak az irodalmi nyelvet és a közvetlen melléje rétegeződő választékos köznyelvet lehet tekinteni. Annak semmi célja sem volna, hogy akár tiszta nyelvjárási (tehát egyébként magyarosság szempontjából kifogástalan) kiejtést, akár észrevehetően nyelvjárási színezésű köznyelvet ilyen versenyben a tiszta, szép hangképzésű, jól hangsúlyozott, színes, de minden nyelvjárási íztől mentes magyar kiejtéssel egyenrangúnak ismerjünk el, hiszen ilyen módon szembe kerülnénk a természetes fejlődéssel, s a fejlődés egy régebbi szakaszába akarnók a nyelvet visszaszorítani. A természetes fejlődés azt kívánja, hogy azon a fokon, amelyre a magyar műveltség és e műveltség hordozója, a magyar irodalmi és művelt köznyelv eljutott, az egész magyar nemzetet egységbe kovácsoló nemzeti nyelv is az elérhető legteljesebb egység felé törjön, anélkül hogy magyarosságból, nyelvjárásaiban is megnyilvánuló kiváló tulajdonságaiból, színeiből, kifejező erejéből bármit is veszíthessen. Nem jelenti, nem jelentheti ez a nyelvjárások üldözését, a népi nyelv szabad bontakozásának, fejlődésének elnyomását, de az elérendő eszmény, s az egész magyarság közös kincse nem egy vagy más nyelvjárás, hanem a magyar irodalmi nyelv. Természetesen a nagyvárosi nem irodalmi ejtés-változatok éppúgy tájnyelveknek számítanak, mint bármely nyelvjárás jellegzetességei, sőt esetleg sokkal súlyosabb hibának tekintendők, akkor ugyanis, ha idegen hatást árulnak el, tehát nemcsak a köznyelv egyetemlegessége, hanem a magyarosság ellen is vétének.

A helyes irodalmi kiejtés szorgalmazása és jutalmazása látszólag igen komoly nehézségbe ütközik, mégpedig abba, hogy a kiejtésnek a normái nincsenek megállapítva, tehát a kiejtés helyességének vagy helytelenségének nincs és nem lehet objektív mértéke. Ha azonban erre az alapra állnánk, minden kiejtésverseny lehetetlenné válnék. A nyelvjárási kiejtésnek éppoly kevésbé vagy még kevésbé van objektív mértéke, mint az irodalmi ejtésnek. Ha a versenyben tájnyelvi vagy táji színezésű köznyelvi ejtést helyesnek fogadnánk el (ahogyan az a múltban történt), a bíráló bizottság még sokkal nehezebb helyzetbe kerülne. Hiszen egy-egy nyelvjárási kiejtés helyességét, azaz a nyelvjárás szokásainak megfelelő voltát csak az tudja akár megközelítőleg megállapítani, aki a kérdéses nyelvjárásba beleszületett, vagy hosszú időn át tökéletesen elsajátította azt; olyan bíráló bizottsági tagokat, akik minden nyelvjárást egyformán alaposan ismernek, lehetetlen volna találni. Másrészt azonban a nyelvjárások kiejtése és a föléjük rétegeződő táji színezetű köznyelv kiejtése még sokkal egyenetlenebb, nehezebben normalizálható, mint a különben valóban tételekben szintén nem rögzített irodalmi kiejtés. Azonkívül a kiejtési verseny ily módon való felfogása, mint említettem, csak a nyelv művelés egyik ágát szolgálná, a tisztogatást, a helytelenségek irtását, de az alkotó feladat, az egységes ejtés fejlesztése, a helyes, nemzetien egyetemleges magyar ejtésre való nevelés meg lehetőségen elhalványulna.

Az ejtés helyességének vagy helytelenségének, magyaros vagy nem magyaros színezetének megállapításában tehát mindenképpen a bíráló szubjektív megítélésére vagyunk utalva. E szubjektív megítélés mégis kétségtelenül összehangzóbb, kevésbé önkényes lesz, ha a kívánatosnak érzett irodalmi ejtésre vonatkozik, mintha az ezerarcú, ellenőrizhetetlen tájnyelvi ejtésekről kellene nyilatkoznia. Mindnyájunkban él a szép magyar kiejtés eszménye, s ez az eszmény főbb vonásaiban meg is egyezik, legföljebb kevésbé lényeges részletekben térhet el egyénenként. Maguk a kiejtési versenyek és ezek tapasztalatai segíteni fogják a rögzített magyar irodalmi kiejtés kialakulását, ennek pontos, szabályokba foglalt megállapítására különben előbb-utóbb sor kell hogy kerüljön. S ez a cél sokkal méltóbb az egyetemhez, a magyar tanársághoz, mint ingadozó tájnyelvi ejtések pártolása, az a meddő törekvés, hogy egy egységes, az egész magyarságot egybekovácsoló nyelvváltozat ápolása és tökéletesítése helyett alacsonyabb fokon megállítsuk a nyelvet, helyesebben, minthogy e fokot a nyelv már rég elhagyta, oda visszavigyük, a nemzeti egység helyett a táji sokféleséget állítva oda követendő példaként.

Azonkívül, bár egységes irodalmi ejtésünk még nem teljesült ki, mégis körvonalai határozottan kirajzolódnak, s ezért számos oly bírálati szempont állapítható meg, mely bizonyos korlátok között objektíven alkalmazható. Meg kell jegyeznünk, hogy e megállapítások legalább részben az elmúlt versenyeknek köszönhetők, s ez is igazolja az egyetemi ejtési versenyek hasznosságát.

*

Bóka László dékán a verseny előkészítésére és megrendezésére bizottságot küldött ki. Ennek elnöke Bárczi Géza akadémikus, egyetemi tanár, ténylegesen működő tagjai Kodály Zoltán akadémikus, Pais Dezső akadémikus, egyetemi tanár, Waldapfel József akadémiai lev. tag, egyetemi tanár, Benkő Loránd kandidátus, egyetemi docens és D. Bartha Katalin egyetemi docens voltak. Waldapfel József másirányú elfoglaltsága miatt csak a verseny döntőjének egy szakaszában tudott részt venni, a többiek azonban mind a verseny előkészítésében, mind teljes lebonyolításában igen tevékenyen működtek közre. Sajnálattal kellett belenyugodnunk abba, hogy a bizottságnak a dékántól kijelölt irodalom-történész tagjai nem szakíthattak maguknak időt arra, hogy a verseny intézésében részt vegyenek. Fájjaljuk nagy elfoglaltságukat, s bizonyára ők is fájjalják, hiszen a magyar irodalmi nyelv és ezzel kapcsolatban a helyes magyar kiejtés ügye nekik is közel áll szívékhöz.

E bizottság elnöke a kiejtés megítélésének szempontjaira, irányelveire és a verseny módozataira javaslatot készített. Ezt a javaslatot a bizottság a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Főbizottságával együtt megvitatta, elfogadta a verseny feltételeire, rendszerére vonatkozó indítványt és a kiejtés elbírálására bizonyos, meglehetősen tág keretű normákban állapodott meg.

A kiejtésre vonatkozó irányelveket a következőkben szabta meg a két egyesített bizottság:

Az egyes hangok kiejtésében általános követelmény a világos, tiszta artikuláció: mennyiség és minőség pontos megkülönböztetése. Elnagyolt ejtésű, sorvadó, mormolt, zöngétlenülült hangok (a szabályos hasonulásos eseteket nem számítva) köznyelvünkben nincsenek (illetőleg súlyos hibának minősülnek). A magánhangzók közül a hangsúlytalanok is elegendő intenzitásúak ahhoz, hogy színük élesen megkülönböztethető legyen. Némi artikulációs ingadozás a legtöbb esetben megengedhető, de lehetőleg szűk határon belül. — Az *a* labialis, de nem *o*-ba hajló, a túlzott labialitás tehát éppoly hiba, mint a csökkentett labialitás: a palóc *á*-hoz való közeledés. Az *á* viszont egyenletesen illabialis, helytelen tehát labialis színezetet adni neki vagy kettőshangzóvá bontani. Súlyos botlás az *á*-nak előrébb képzése, *e* felé hajló színezete. — Az *e* hang túlságos nyíltsága (*ɛ*) éppoly hiba, mint hátrább képzése. — Az *ĕ* és az *é* megkülönböztetését nem lehet kötelezővé tenni, a kettő egybeeshetik a nyíltabb hangban anélkül, hogy ez hibának számítana; mégis — *ceteris paribus* — az *ĕ*-ző ejtést kell előnyben részesíteni. Az *ĕ* zártági fokára normát megállapítani egyelőre talán még nehezebb, mint a többi magánhangzóra, mindenestre különbözék érezhetően az *e*-től (a kettő eltérése viszonylagos és az *ĕ* zártági fokát meghatározza az *e*-re elfogadott ejtés), anélkül, hogy túlságosan zárttá válnék. — Az *o* és *ó*, *ö* és *ő* között ne csak a mennyiségi, de a minőségi különbség is érezhető legyen. A hosszú *ó*, *ő* kettőshangzóvá hasítását súlyos hibának kell tekinteni. — Az *é* egyrészt az *i*, másrészt az *ĕ* artikulációjától élesen különbözik, diftongálása vagy az *i*-hez való közeledése éppoly hiba, mint lazább, szélesebb ejtése. — A hosszú *i*, *ú*, *ü* pontos megkülönböztetése föltétlenül kötelező, de az *i*, *ú*, *ü* és az *i*, *u*, *ü* között a minőségi különbség elhanyagolható. — Hibának minősítendő a magánhangzóknak füllel is hallható megnyújtása az *l*, az *r* és a *j* előtt.

A mássalhangzók artikulációjában föltétlenül hibának számít a *t*, *d* hátrább képzése (*tudom*), az *l* enyhe palatalizációja, illetőleg hátrább képzése (*bol'dog* vagy *bol'dog*), a selypítés, az *r* túlságosan erős rovogtatása és még inkább az *r* uvularis ejtése, az *ly*-ező vagy *l*-ező ejtés (*golya, göla*), az *s* túlságosan széles réssel való képzése (*ş*); a zöngétlenítés, a geminált mássalhangzók megrövidítése (*kelemes, álok, āra*) nem helyeselhető, de éppoly súlyos hiba a rövid mássalhangzók geminálása (*ellemi*). Nem fogadható el az egyes mássalhangzók elejtése (pl. az azonszótagú *l* kiesése). Különösen súlyos fogyatékoság az, amit Horváth János betű-ejtésnek nevezett: *mond-ja, lát-ja, hall-ja* stb. *mongya, látya, hajja* stb. helyett.

Mindez nem jelenti azt, hogy az érzelmi telítettség kifejezésére emfatikumokat — a nyelv fonéma-rendszeréből hiányzó, de érzelem-festésre a magyar nyelvközösségben használatos hangváltozatokat — ne kelljen, vagy éppen ne lehessen használni (pl. *bőr-zasztó, hállatlan* stb.).

(A szükséges átmenet megteremtése érdekében a két bizottságból alkotott együttes hosszas vita után úgy döntött, hogy egy-egy hang enyhén tájnyelvi színezetű ejtését e verseny során még nem tekinti súlyos hibának, de természetesen a minden ponton kifogástalanul irodalminak ható kiejtést előnyben részesíti.)

A hangsúly különös figyelmet érdemel. Hiba az érzelmi vagy értelmi ok nélkül túlságosan erős hangsúly. Helytelen a mondat minden egyes hangsúlyos szótagjának egyenlő erővel való kiemelése vagy a hangsúlyos szótagok oktalan szaporítása: a sűrű hangsúlyozás, de éppoly helytelen a gyenge vagy ritka hangsúlyozás: a tagolatlan beszéd. — A szólamegységeket meg kell különböztetni és megfelelő beszédszünetekkel is tagolni kell a mondanivalót. Hiba azonban túlságosan hosszú szüneteket tartani, és súlyos fogyatékoság a hadaró beszéd, a szólamközi szünetek túlságos rövidege vagy éppen teljes elmosódása. — Gyakori tévedés a jelzett szó hangsúlyozása a jelző helyett, az igekötős igékben az ige hangsúlyozása az igekötő helyett, egyébként általában az ige hangsúlyozása a tagadó szó, a nyomatékos határozó, a kérdő névmás stb. helyett. A hangsúllynak ilyen eltolódása csak kivételes lehet, ha értelmi vagy érzelmi okok kívánják.

Még több hibát szoktunk hallani a hanglejtés szempontjából. Ez talán a legnehezebb kérdés. A helyes hanglejtés különféle változatai nincsenek megállapítva, s az eddig megfigyelt és elfogadott típusokon kívül mások is lehetségesek. E téren még sokkal nagyobb mértékben vagyunk a bírálók szubjektív megítélésére utalva, mint a hangképzés, az egyes hangkapcsolatok kiejtése terén, de talán a verseny tapasztalatai, esetleg a versenyt követő vita hozzá járulni a kérdés érleléséhez.

A versenyzőnek nem szabad színész módjára eljátszania szövegét, de föltétlenül éreztetnie kell annak az értelmi és érzelmi tartalmát, amit előad, vagy fölolvás. Fontos, hogy a leendő tanár, kinek előadnia is, felolvasnia is sokszor kell majd, meg tudja találni a helyes mértéket: legyen előadása, felolvasása színes, hatásos, de nem színészi produkció, és természetesen még kevésbé színtelen, közömbös recitálás.

A verseny feltételei, lefolyása a következő:

Mindenegyik versenyző két előadással szerepel. Az egyik anyaga egy kb. egy nyomtatott lapnyi irodalmi szöveg (próza), melyet maga választhat és akár fölolvashat, akár szabadon adhat elő. Irodalmi szöveg helyett elmondhat teljesen maga szerkesztette színesebb szöveget (pl. élményelbeszélést stb.), de ebben az esetben a versenyző saját szövege szabatoságáért, magyarosságáért, nyelvi helyességéért is felel, nemcsak a kiejtésért (a versenyzők között erre nem akadt vállalkozó). Kívánatos volna, hogy egy-egy versenyző párbeszédet adjon elő, esetleg olvasson fel, ez esetben a versenyző pár minden-egyik tagja külön értékelendő (erre sem akadt példa). — Minden versenyző azonfelül felolvás kb. egy nyomtatott lapnyi értekező szöveget is, ezt nem ő választja, hanem

ott kapja a verseny alatt vagy előtt, mindenki ugyanazt a szöveget. Ezt a szöveget előbb egyszer átolvashatja, s csak azután olvassa fel.

A verseny nyilvános, sőt kívánatos, hogy a versenyben részt nem vevő hallgatók is minél nagyobb számban hallgassák végig. Amíg egy versenyzőre nem kerül a sor, nem hallgathatja meg a többieket, de miután saját maga már befejezte előadását, természetesen csatlakozhatik a verseny közönségéhez.

Elegendő jelentkezés esetén selejtező mérkőzéseket kell tartani. Ezekben a bizottság — kiegészülve több illetékes szakemberrel — legalább háromtagú albizottságokat alakít. A versenyzőket csoportokba osztják és az egyes csoportokból az albizottságok, párhuzamosan működve, kijelölik azokat, akiket esélyeseknek tartanak, érdemeseknek ítélik a döntőben való részvételre. A döntőbe kerülők száma eleve nincs meghatározva. Megtörténhetik pl., hogy egy tízes csoportból egy sem kerül a döntőbe, egy másikkól pedig öt, olyanok, akiket az albizottság a döntőben való részvételre méltóknak ítélt.

A döntőben a versenyzők szereplésének sorrendjét sorshúzással döntenek el. Minden-egy, kb. 10 versenyzőből álló csoport meghallgatása után a bizottság megtárgyalja a versenyzők teljesítményét s kiemeli a csoportból a három legjobbat. A döntő végén újra egybeveti és megvitatta a kiemelték kiejtését és végleg rangsorolja őket.

A bírálóbizottság mindenegyik tagja a versenyzőket egyéenként minősíti, mégpedig 1—20 pontig terjedő pontozással és rövid jellemzéssel (megokolással). Ilyen megokolást a selejtezők során is kell készíteni, hogy a verseny után közölni lehessen a versenyzőkkel hibáikat és erényeiket. Az eredményt az összes pontozó bírák pontozásának átlaga szolgáltatja. Egyenlő pontszám esetén a bizottság eszmecsere után szavazással dönt, ha szükséges, az egyenlő pontszámú versenyzők rangsorolásáról. A pontszámokhoz egyébként sem kell azonban mereven ragaszkodni, beható megvitatás, érvek és ellenérvek mérlegelése alapján a bizottság esetleg el is térhet a pontozás adta értékelés gépies alkalmazásától.

A versenyre a dékán három díjat (500, 350 és 200 Ft) tűzött ki. A bizottság a verseny díjainak odaítélésén kívül dicséretre is érdemesíthet egyes versenyzőket, akik a díjazottakat megközelítették.

*

A verseny igen örvendetes érdeklődést keltett a Nyelv- és Irodalomtudományi Kar hallgatói között, a többi karokról azonban kevés jelentkező került. Ennek oka talán a csekély propaganda volt. A Nyelv- és Irodalomtudományi Kar megelégedett azzal, hogy a versenyre vonatkozó hirdetését kifüggesztés végett megküldte a társkaroknak, egyéb lépések azonban nem történtek, s nemcsak a többi karok vezetősége nem karolta fel nagyobb lelkesedéssel az ügyet, de a Nyelv- és Irodalomtudományi Karon is inkább csak a magyar nyelvtudományi tanszékek oktatói hívták fel a hallgatók figyelmét a versenyre és buzdították őket a részvételre. Így is több mint száz hallgató jelentkezett a versenyre és 97-en részt is vettek benne, köztük nem csekély számmal esti tagozatosok.

A verseny előmérkőzéseit március 25-én tartottuk reggeltől késő estig. Három, majd két, párhuzamosan működő albizottságot alakítottunk, melyekben a bizottság tagjain kívül részt vettek Tompa József, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete magyar osztályának vezetője, Imre Samu, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa, Kázmér Miklós egyetemi adjunktus, Simon Györgyi és Kubinyi László egyetemi tanársegédek, Hexendorf Edit aspiráns, érvényesítve kiváló szaktudásukat és teljes odaadással vállalva a nagy felelősségű feladatot. A kötelező szöveg: Halász Gyula, Édes anyanyelvünk 245 l. volt. Az előmérkőzések közül 26 versenyző került a döntőbe.

A döntőt április 1-én délután tartottuk. A kötelező szöveg Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei 258—9 1. volt. A bíráló bizottság a valóban szép átlagot mutató versenyzők közül a következőknek ítélte oda a kitűzött díjakat: 1. díj: *Arany József*, 2. díj: *Kecskés Katalin*, 3. díj: *Török Gábor*. Ezeken kívül a bizottság a következő hallgatókat érdemesítette dícséretre: 1. *Balogh Piroska*, 2. *Szöke István*, 3. *Kilián István*, 4. *Egressy István*, 5. *Czeichner Vilmos*, 6. *Ruttkay Zoltánné*, 7. *Ujvári István*, 8. *Dybasné Murvai Márta*. A szép magyar beszédnek egy rendkívül finom érzékű, avatott szakértője és lelkes barátja a megdícsérték jutalmazására külön 500 forintot ajánlott fel. Ezt az összeget a bíráló bizottság kiegészítette, s ily módon mind a 8 dícséretben részesült hallgató pénzjutalmat is kapott (az első öt 100—100, a többi 70—70 forintot).

*

A verseny örvendetes eredményeket és komoly tanulságokat hozott. Örvendetes volt, hogy a hallgatók érdeklődése nemcsak a felületen mozgott. Már az első fordulóban kiesett hallgatók, kik közül soknak a kiejtése egészen elfogadható volt, de a döntőbe jutottak is elég szép számban érdeklődtek a verseny után, mi volt a hibájuk, hol kell a kiejtésükön javítaniuk. Ez arra vall, hogy hallgatóink megértették a verseny célját, fölfogják a helyes magyar kiejtés ápolásának és fejlesztésének nemzeti fontosságát. Érzik, hogy örájuk vár az a gyönyörű hivatás, hogy a szép magyar beszédet nemcsak tanításokkal, de példájukkal is hirdessék, építsék.

De örvendetesnek mondható az a kép is, amely a verseny folyamán elének tárult. Viszonylag kevés olyan versenyző akadt, kinek kiejtése határozottan és egészében rossznak, helytelennek bizonyult volna. Noha hiba akadt, sőt elég bőven akadt, a bírálókat meglepte a jó átlagteljesítmény. Rosszabbra, sokkal rosszabbra voltunk elkészülve. Helyrehozhatatlan hibák, úgy látszik, nincsenek. Egy kis erőfeszítéssel, önneveléssel, saját kiejtésük állandó csiszolásával hallgatóink megvalósíthatják azt a követelményt, mely a helyes magyar beszéd szempontjából joggal állítható a leendő tanárok elé. S ennek az önnevelésnek, a helyesre való tudatos törekvésnek számos példáját láttuk a versenyen is. Versenyzőink jelentékeny részén meglátszott az igyekezet, önmagának fegyelmzése, a helyesebbnek akarása. Sokszor ez az igyekezet még nem ért készséggé, még nagyon meglátszott rajta az erőfeszítés, de a kérdés fontosságának felismerése, a jó szándék és a kitartás nyilván meg fogja hozni a kívánatos gyümölcsöt.

Mindent számba véve, a versenyen mutatott teljesítmények tehát igen biztatók, szerfölött nagy ujjongásra azonban még sincs okunk. Ha az átlagban a versenyzők kiejtése a vártnál jobbnak bizonyult is, másrészt kimagaslóan szép, mindenképpen mintaszerűnek mondható kiejtés talán egyáltalában nem akadt. Hibák csúsztak be itt is, ott is, kisebbek és nagyobbak vegyest, helyel-közzel nagyobb számban is, és ha végig tekintünk a bírálók véleményein, bizony a hibáknak és fogyatékoságoknak elég tarka sokrárt köthetjük egybe.

Eredményes volt a verseny azért is, mert — véleményem szerint — kétségtelenül előre vitte a magyar köz- és irodalmi nyelv kiejtésének ügyét még egy más szempontból: azzal ugyanis, hogy a hibákat föltárta, hogy megmutatta, melyek a gyakran ismétlődő jellegzetes kisiklások, hogy tudatosította bennünk is, és nyilván tudatosítani fogja versenyzőinkben is, milyen veszélyek fenyegetik a szép magyar beszédet, hol kell közbelépni, javítani, igazítani. Egyben a hibák ilyen föltárása talán segíteni fogja a helyes magyar kiejtés normalizálásának immár vajúdni kezdő kérdését. A bizottság számára mindenestre fölülte tanulságos volt így megismerni a művelt magyar fiatalság kiejtésén mutatkozó kisebb-nagyobb foltocskákat, kiejtési alanyok olyan tömegén, amely már megengedi, hogy statisztikát csináljunk a vétségekről, s magunkban is tudatosítsuk, hol kell közbelépni. S ilyen módon az oktatók feladata is pontosabban rajzolódik ki:

javítsuk saját magunk kiejtését — ez is eléggé távol van az eszményitől — s kísérjük figyelemmel hallgatóinkat a szemináriumokon és a gyakorlatokon, ne engedjük egyszer fölkellett érdeklődésüket elhanyagolni, hanem segítsük őket a megfelelő módon és irányban.

A verseny győzteseinek szép kiejtését itt nem méltatom, inkább a verseny közben észlelt hibák közül emelek ki néhányat, olyanokat, amelyeket különösen fontosnak érzek. Győzteseink kiejtését elsősorban e fogyatékoságok csekélyebb száma, vagy csak halvány jelentkezése emelte kitüntetésre méltóvá. Nem lehet itt arról szó, hogy minden lényegesebb hibát felsoroljak.¹ Itt csak olyan hibákat említek röviden, amelyek viszonylag gyakran jelentkeztek s amelyekben magyar kiejtésünk veszedelmesebb romlásának jeleit láthatjuk.

A versenyzők hangképzése általában elég jónak mondható, noha előfordult jellemző egyéni vonásként pongyola, nem eléggé tiszta hangképzés, mely kivételesen az értetelenségig elmosódottá tette a beszédet. Az egyes hangok képzésébe sűrűbben csúsztak be hibák, tájnyelvi jellegzetességek és egyebek, egy-egy magánhangzónak kelleténél szélesebb vagy szűkebb artikulációját halhattuk hol itt, hol ott. Észleltünk azonban néhány nagyobb mértékben nyugtalanító jelenséget. Az *a*, *á* hangok ejtése gyakran volt kifogásos. Versenyzőink nem jelentéktelen száma ejtett, ha nem is következetesen, de elszórva, vagy vissza-visszatérően többé-kevésbé illabialis *â-t a* helyett, (pl. *âblák-táblá, âlá*), s ez nem tájnyelvi — palóc — jellegzetességként jelentkezett, hiszen nagyrészt budapestiek ejtésében fordult elő. Ennél is sokkal bántóbb hiba volt az *a*-nak *e*-be hajló ejtése (*vilégosság*), s ez egy-két versenyző kiejtésének állandó vonásaként mutatkozott, s kisebb mértékben, elszórva még többében megfigyelhető volt. Sok zavar volt az *ê-ző* és *e-ző* kiejtés körül. Számos versenyző a két kiejtést szeszélyesen keverte (pl. *ember*, de *ezër*), s bármennyire elfogadhatónak tartjuk is mind az *ê-ző* mind az *e-ző* nyelvváltozatot, ezt már nem lehet helyesnek elfogadni. Olyanok beszédében fordult ez elő, akik hazulról a szebb *ê-ző* kiejtést hozták magukkal, hangrendszerük azonban átalakulóban van, s most ingadozik. Lehangelő volt látni, hogy a kívánatosabb, mert színesebb, változatosabb *ê-zést* hányan vesztek lassanként el, s cserélik fel öntudatlanul az egyhangúbb *e-zéssel*, sőt úgy látszik, ezt vélik helyesebbnek, irodalmibbnek, hiszen maguk választotta szövegeikben, melyre előkészülhettek, az *e-s* ejtés uralkodott, holott a kötelező szövegben, jobban érvényesülve természetes kiejtésük, az *ê* nagyobb számban jelentkezett a megfelelő helyen. Úgy látszik, a környezet szűrítő hatása ellen tudatosan küzdeni kell.

Súlyos és megdöbbentően gyakran jelentkező tünet a hangsúlytalan szótagok nyomatékának oly nagyfokú csökkenése, hogy ezek hangképzése pongyolává lesz: a rövid magánhangzók ejtése tisztátalanná, elmosódottá, esetleg a sorvadó hangig gyöngül, sőt teljesen ki is esik (pl. *mond^araⁱb^an*, *olv^adékony*, *nem jⁱzet*, *ir^odalom*, *felgyenesedik*), a hosszú magánhangzók pedig megrövidülnek (*elöl*, *munkál*, *kifejező*, *költő*, *bészélnék*, *lobogo tűz*, *olcsobbak* stb.). Kivételesebb a hangsúlyos szótag nyújtása, ez a rendkívül csúnya idegenszerűség (*bészélnék*). Másrészt a hosszú magánhangzók rövid ejtése még a szó első szótagjában is észlelhető volt (főleg, ha mondathangsúly nem esett rájuk), mégpedig nemcsak az *i*, *ú*, *ü*, nyelvjárásinak tekinthető rövidülése jelentkezett, de más magánhangzóé is (pl. *ártott*, *mértékletesen*). Ebben a ma még ugyan kisebb méretű, de mégis riasztóan sokszor jelentkező szörványos hibában nemcsak kiejtésünk, de nyelvünk komoly veszedelmét látom. A magyar nyelv ragozó nyelv, melynek viszonyító elemei rendszeresen a szó

¹Természetesen erre is szükség van, s a részletes jelentés Bóka László dékán jóvoltából a versenyben részt vett hallgatók mindegyikéhez el fog jutni. E rövid beszámolóban azonban főleg minden részletre kitérni.

végéhez tapadnak. Ezek redukciója a nyelvben komoly zavarokat okozhat, esetleg az egész nyelvtani rendszer átalakítását indíthatja meg. — Az ilyen tökéletlen hangképzés itt-ott mássalhangzóknál is jelentkezik, *k*, *g* helyett *γ*, *b* helyett *β* (pl. *akik* helyett *ayik*, *hanyagol* helyett *hanyayol*, *ablak* helyett *aβlak*).

Igen sok hiba esett a mássalhangzók mennyiségében is, a gemináták egyszerűsítésével és az egyszerűek geminálásával. Főleg az előbbi talán a legáltalánosabb hiba (noha nem következetes). Ettől nagyon kevés versenyző volt ment. Lépten-nyomon hallottunk ilyeneket mint *agodalmasak*, *elenség*, *elen*, *elomhult*, *készüjünk*, *ot álnak*, *látjuk*, *semi*, *vátának*, *edig*, *akor* stb. stb. (vagy teljesen rövid, vagy itt-ott félhosszú mássalhangzóval). A nem irodalmi gemináció szintén gyakorj, ez többnyire tájnyelvi hatásra vall: *szívessen*, *csendessen*, *aggodalmassak*, *csisszolni*, *vesszély*, *tappint*, *kuttatott*.

Makacsul tért vissza egyes szavak helytelen ejtése: *egyenlőre*, *ovni*, *könyit* stb.

Bár szórványosan, de mégis sajnáatosan gyakran találkoztunk tudálékos betűejtéssel: *egész-séges*, *adagol-ja*, *menekül-jünk*, *mond-ja*, *cseh*, *düh* és hasonlók.

Nyelvjárási jellegű vonások is jelentkeztek, noha nem nagy számmal. Legáltalánosabb volt az *ú*, *í*, *ü* rövid ejtése (*célszerű*, *tűz*, *uri*, *csucok*), az *-it* képzőnek *-itt* ejtése (*gazdagítani*, *csinosít*, *megsemmisít* stb.), itt ott az *r*, *l* nyújtó hatása: (*párton*, *tört*, *föld*, *örvosság*), az *l* kiesése: (*dógozni*, *nyóc*). Kivételes volt a magánhangzó diftongálása (*szé^lép*, *jou*).

A mássalhangzók artikulációjában leggyakrabban fordult elő hiba az *sz*, *s*, *c*, *cs* ejtésében. E hibák változatosak, nem egyneműek, tehát csak egyéni ejtéskülönbségeket kell látnunk bennük, gyakoriságuk azonban meglepő. Ez mindenesetre új tapasztalat és tüzetesebb vizsgálatot igényel. Nagyobb figyelmet érdemel még az *l* postalveoláris sőt palatális ejtése, főleg dentális mássalhangzó előtt (*rikoltoz*, *holnap*, *szólhat* stb.), ez a hiba azonban ritkábban fordult elő, mintsem vártuk, nemkülönben ritka volt a *l*, *d* postalveoláris ejtése.

A legtöbb és legsúlyosabb hiba azonban nem a hangképzésben, hanem a hangsúlyozásban, a hangléjtésben és a beszéd tagolásában esett. E hibákat a versenyzők legnagyobb része elkövette, kisebb-nagyobb gyakorisággal.

A hangsúlyozás szempontjából sokszor ismétlődő csúnya vétség volt a szinte mindenegyész szónak egyforma erővel való kiemelése, az *ú. n.* mozgalmi hangsúly. Ennek természetes eredménye az, hogy semmi sem emelkedik ki (hiszen a kiemelés viszonylagos nyomatékkal történhetik csak), ellenben a beszéd fölötté egyhangúnak s egyszersmind igen fárasztónak hat (pl. *K ő n nyílsük m e g és t e gyük k i vátatossá a h e l y e s m a g y a r s á g o t a z o k n a k , a k i k a z ő s z t ö n s z e r ű s é g á r t a t l a n s á g á v a l b e s z é l n e k m a g y a r u l .*). Gyakori hiba az elégtelen, valamint ennek ellentéte, a túlságosan erős hangsúlyozás. Igen sokszor helytelen a nyomaték-elosztás, pl. ok nélkül a jelzett szóra kerül a hangsúly, vagy a határozó helyett az igére, de egyéb változatok is előfordultak (pl. *szép magyar b e s z é d e t , ú j s z í n t v a r á z s o l , c é r n a h a n g j á v a l , s á r g a r é p a h e g y e k k e l , v é r p i r o s ; t á v o l t a r t o t t a k , h á t a m r a j e k ű d t e m s ő t j e l h ő k e l é h a r a n g o z t a k , b o l d o g a b b e m b e r s e m l e s z* stb.).

Igen sok hiba esett a beszédészünetek körül. Hadaró, szüneteket nem tartó előadás váltakozott az oktanul hosszú szüneteket tartó, teljesen széteső, az értelmet eltorzító szaggatott beszédmóddal. Volt, aki az a'any után következetesen szünetet tartott (*Ó || az egyedüli úr*), s e jelenség eléggé gyakori volt. Volt aki pattogva ropogtatott minden szót. Volt aki gyors hadaró nekilendülés, végletes iram után hosszú, hatásváró szünetet tartott. Az a benyomásom, hogy itt egy teljesen hibás szónoki iskola van kialakulóban, s ez az elharapódzott eljárás mód nemcsak a szép magyar beszédet vonja kárpadra, hanem az előadás hatásosságát a túlzott és sűrű kiemelésekkel, üres pátosszal, tettett eréllyel és álértelemmel teljesen tönkreteszi, a hallgatóság figyelmét percek

alatt kimeríti. Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy szép számmal hallottunk szép, értelmes tagolást, mely pózok, színészi eszközök nélkül érzelmileg is kellően színezte a mondanivalót.

A hanglejtés ellen szintén sok vád emelhető. Nem beszélek itt az iskolásan egyhangú, egyenletes hullámzással éneklő előadásmódról, melynek számos példáját láttuk, sem a gépiesen szintelen hanglejtésről, mely megközelítően egyenletesen ugyanazon a szinten tartotta az egész szöveget, nem a mesterkélt szövegmondásról, melyben érezhető volt az erőfeszítés. Két fő hiba-típust említek csak meg. Az egyik, hogy a beszélő a szólam végén, különösen az összetett mondat egy-egy tagmondata végén, ott, ahol az írásban vessző van, leszállt hangjával, mintha a mondatnak vége volna. Olykor aztán maga a mondat egyhangú kifutással, mormolásba fúlva végződött. Ez a leeső hanglejtés már veszedelmesen gyakori volt. A másik ennek az ellentéte: a szólamvégeken túlságosan emelkedik a hang, majd magasra felszökve elnyúlik, vagy elcsavarodik. — Néhányszor a mondat végét sem érzékeltette a beszélő a megfelelő, lehanyatló hanglejtéssel. Sajnos, a felolvasott szövegekben párbeszéd, kérdőmondat, fölkiáltás kevés volt, de a pár példa közül előfordult, hogy a kérdő hanglejtés elsikkadt.

Ezekben vázoltam igen röviden a helyes kiejtés versenyének néhány legkiemelkedőbb tanulságát azok közül, melyek magával a kiejtéssel vannak kapcsolatban. A részletek persze sokkal tarkábbak. De ebből is láthatjuk, mennyi mindenre kell ügyelniük azoknak, kik szépen akarnak beszélni magyarul, s főleg azoknak, kiket hivatásuk, vagy körülményeik arra jelölnek ki, hogy másokat oktassanak, másoknak például szolgálganak, a helyes magyarság szempontjából is.

De tanulságokat, tapasztalatokat jelentett ez a verseny a szervezés számára is. Már említettem, hogy a verseny propagandája nem volt kielégítő. Kívánatos, hogy a többi karok ifjúságának a figyelmét is jobban hívjuk fel a verseny fontosságára, mégpedig ne csak a tanárképzéssel foglalkozó karokét, hanem a többiekét is, így főleg a jogi kar hallgatóiét. — A külsőségek sem voltak mindenben megfelelők és méltók a verseny céljához és fontosságához. Pl. a döntő számára csak egy viszonylag kisebb tantermet tudtunk biztosítani, amelyben a hallgatóság alig fért el.

E külsőségekre vonatkozó tanulságoknál fontosabbak azok a tapasztalatok, melyeket magának a versenynek az elbírálásával kapcsolatban szereztünk. Ahhoz nem fér szó, hogy az előmérkőzések során a párhuzamos albizottságok igen jól működtek, szigorú tárgyilagossággal és biztos itélettel jelölték ki a döntőbe jutókat. Ezt bizonyítja egyebek között a döntőnek igen jó átlagos színvonala, mely összehasonlíthatatlanul magasabb volt, mint az elődöntőké. Mégis lehetséges, hogy az egyes albizottságok mértéké talán nem volt egészen azonos, s főleg a megítélés szempontjaiban lehetett némi eltérés. Az egyik albizottság pl. nagyobb szigorral hátrította el a nyelvjárási színezetű kiejtést, másutt talán kelletnél jobban érvényesült az előadói készség, az erősen érzelmes, szinte színészi előadás. Ezek az eltérések azonban mindent összevéve egészen jelentéktelenek voltak, és teljesen talán egyáltalában nem küszöbölhető ki, mégis úgy gondoljuk, hogy a jövőben módot kell találnunk arra, hogy még kisebbre csökkentjük őket, tüzetes megbeszéléseket tartva s fölhasználva gyakorlati például az idej mérkőzés győzteseinek magnetofonra felvett kiejtését. Ennek tanulmányozásával, újraitélésével a lehetőségig teljesen egységes bírálati szempontokat alakíthatunk ki. — Fontos tapasztalat volt az is, hogy verseknek ejtési szövegül választása nem kívánatos, ezek előadásában ugyanis igen sokszor nem lehetett megítélni a versenyző helyes vagy helytelen beszédtagolását, hangsúlyozását, sőt gyakran hanglejtését sem, a kiejtés e tényezőit ugyanis eleve megszabta a vers adott ritmusa, ütemtagozódása, nem engedve megnyilatkozni a versenyző saját tagozását, hangsúlyozását stb. Azonkívül a versek előadásában még nagyobb mértékben érvényesült a rutinos vagy kevésbé sikerült versmondás, szavalás hatása

a valóságban többször a versenyző hátrányára, mint előnyére. Olykor magának a versnek megbúvó szépsége vetett be idegen szempontot a versenyanyagba. A tárgyilagos megfigyelést, megítélést e tényezők megnehezítették. A bizottság többször kénytelen volt figyelmen kívül hagyni a versenyző maga választotta szövegének, versnek az előadását, kiejtését, s ítéletében csak a kötelező szöveg olvasását venni figyelembe. Azért a jövőben a helyes kiejtés versenyében inkább csak prózát szabad megengedni, a versek előadását a szavaló-versenyekbe kell utalni. Általában az volt a tapasztalat, hogy a versenyzők kiejtését legjobban a kötelező szöveg felolvasásában lehet megfigyelni. Föltétlenül helyesnek bizonyult az az intézkedés, hogy egy-egy versenynapon minden egyes versenyzőnek ugyanazt a szöveget kellett felolvasnia. Az egybevetés lehetősége így sokkal nagyobb volt, mintha mindenki más-más kötelező szöveget kapott volna, akár sors-húzás útján.

Reméljük, hogy e fölötté hasznos és eredményes verseny évről évre megismétlődik majd az egyetemen és mind nagyobb tömegeket mozgat meg. De azt is reméljük, hogy a helyes kiejtés ápolása és fejlesztése nem szorítkozik évenként egy-egy ilyen ünneplő alkalomra. E fellángolások, bármilyen értékesek is, nem lehetnek elegendők. Maguk a versenyek csak akkor jelentenek igazán valamit, ha nemcsak figyelmet ébresztők, de egyszersmind hatékony ösztönzők, ha a tőlük felkeltett érdeklődés élő hajtóerő marad, s lassanként maguk a versenyek egy állandó erőfeszítés eredménye fölött tartott időnkénti ünnepélyes seregszemlékké válnak. Egyelőre keressük a megfelelő módokat, melyekkel a szép magyar kiejtés ügyét állandóan ébren tudjuk tartani. Addig is, míg a helyes magyar beszéd külön előadót nem kap az egyetemen, egyrészt a szemináriumokon, gyakorlatokon ügyelünk a hallgatók előadásmódjára, hangképzésére, beszédtagolására stb., hibáikra figyelmeztetjük őket, másrészt saját kiejtésünket is igyekszünk csiszolni, mert az előadó önkénytelenül is egyáltalában nem jelentéktelen hatást gyakorol hallgatóságára. Végül Kodály Zoltán tanácsára megpróbáljuk a tudományos diákkört is bevonni a kiejtés ápolásának és fejlesztésének ügyébe, felhasználva a kiejtésverseny kitüntetettjeinek közreműködését. Ezzel ömagukban is nagyobb mértékben tudatosíthatjuk a helyes kiejtés kellékeit és társaik kiejtésének tökéletesedését is elősegíthetjük. Fő az, hogy a magyar nyelv és a magyar köznevelés ügyét valóban följebb lendítsük. Azt hiszem, hogy a kiejtésverseny és a nyomán felpozsúdló akarás nemcsak óhatja ezt a célt szolgálni, de valóban hatásosan szolgálja is.

Bárczi Géza

A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉNEK KIFEJEZÉSEI A ROMÁNIAI MAGYAROK NYELVÉBEN

1. Ismeretes jelenség, hogy az általában erősen konzervatív hangtannal, alaktannal és mondattannal szemben a szókinccs a legérzékenyebb a változások iránt. A szókinccs szinte állandóan változó állapotban van, mivel a társadalomban, a termelésben és a tudományban, a politikai életben és a művészetekben beálló változás a nyelvnek ezen a területén mutatkozik meg elsősorban. Tekintettel arra, hogy a nyelv közvetlenül az ember termelő tevékenységével van kapcsolatban, feltétlenül szükséges, hogy az új fogalmaknak és eszközöknek nevet adjunk, mert máskülönben nem tudunk élni velük. »A gazdasági, politikai és irodalmi élet — írja Tamás Lajos — szakadatlanul több-kevesebb, hosszabb-rövidebb életű szót vet a felszínre.«¹ Ez a megállapítás fokozottan áll az olyan korszakokra, amelyekben a társadalomban nagyobb változások következnek be. A népi demokrácia, a szocializmus építése a szókinccs tetemes megnövekedésével jár. Gondoljunk csak arra, hogy a felszabadulás után született meg az *élmunkás*, a *munkaverseny*, az *állami gazdaság*, a *tervhivatal* és sok más társuk.

A szókinccs ilyen gyarapodása, mint ahogy erre Tamás rámutat, nemcsak nálunk jelentkezik, hanem természetesen a baráti népi demokráciákban, így a Román Népköztársaságban is. A sztálini nemzetiségi politikának megfelelően az új élet építése nemcsak a románnyelvű területeken folyik, hanem a más ajkú népek is tapasztalják a gazdasági és kulturális életnek a szocialista gazdasági rendből fakadó rohamos fellendülését. Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, hogy az erdélyi magyar nyelvben is megjelentek az új fogalmakat kifejező szavak; azonban mivel ezek zömükben román közvetítéssel keletkeztek, sok esetben eltérnek a hazai magyarság szókinccsétől.² Dolgozatunk célja ezen részben külön utakon való fejlődésnek a vizsgálata. Nem lenne érdektelen felsorolni azokat az ilyen természetű szavakat és kifejezéseket sem, amelyek az erdélyi és a hazai nyelvhasználatban egyaránt élnek, pl. *traktorista*, *éberség*; erre azonban most nem térünk ki.

Anyaggyűjtésünk során a fent ismertetett célkitűzést tartottuk szem előtt. Forrásaink vizsgálatakor csak azokat az új jelenségeket vettük figyelembe, amelyek az új élet építése során keletkeztek. Ezek elsősorban a népgazdaság, a termelés két fő területének, az iparnak és a mezőgazdaságnak a szókinccsében mutatkoztak meg. Természetes dolog, hogy e mellett a kulturális forradalom, a politikai élet átalakulása következtében ezen a téren is tetemesen bővült a szókinccs éppen úgy, mint ahogy a közigazgatás átalakítása is új fogalmakat, tehát új szavakat hozott létre.

Anyagunkat több, különböző természetű forrásból igyekeztünk összegyűjteni, ezért nem elégedtünk meg a Román Népköztársaságban megjelenő magyar napilapok

¹ Tamás Lajos: A szókinccs kérdése. NyK. 53 : 7.

² Az ilyen külön utakon való fejlődés természetesen nemcsak a Román Népköztársaságban élő magyarság nyelvében van meg, hanem a szlovákiai magyar sajtóban is találkozhatunk ezzel a jelenséggel. Így a Pozsonyban megjelenő Új Szó néhány számának felszínes átnézésakor a következő kifejezéseket találunk: *nemzeti bizottság* 'tanács', *egységes földműves szövetkezet* (rövidítve: *EFSz*) 'termelőszövetkezet', *állattenyésztési csoport* 'állattenyésztő brigád' stb.

nyelvének vizsgálatával, hanem kitértünk a szépirodalom és a politikai brosrák nyelvének tanulmányozására is. Forrásaink a következők voltak:

Romániai Magyar Szó, a Magyar Népi Szövetség Bukarestben megjelenő napilapja (RMSzó); *Igazság*, kolozsvári magyar nyelvű napilap (Igazs.), *Utunk*, ugyancsak Kolozsvárott megjelenő szépirodalmi és politikai hetilap; két románból fordított brosur: Gh. Gheorghiu Dej: *Jelentés a Román Népköztársaság alkotmánytervezetéről*. Bukarest, 1953. (Jelentés) és V. Neamțu: *Építjük a Scânteia házat* Bukarest, 1952 (Építjük). Az előbbit a Politikai Könyvkiadó, az utóbbit a Román Munkáspárt kiadójának magyar szerkesztősége fordította. A szépirodalom nyelvi állapotára nézve két erdélyi magyar író regényét néztem át: Horváth István: *Török a parlagot* (Horváth) és Nagy István: *A legmagasabb hőfokon* (Nagy).

2. Az általunk gyűjtött anyagban három csoportot különböztethetünk meg. Az első csoportot az általánosan elterjedt, több forrásból kimutatható új kifejezések teszik. A második csoportba olyan 5, a magyarországitól elütő szóhasználat tartozik, amelyekre csak egy-egy forrásból van adatom. Végül a nézetünk szerint könnyen és gyorsan kiküszöbölhető újkéletű átvételekről emlékezünk meg. Az alábbiakban külön-külön mutatjuk be e csoportokat, az első két csoportra vonatkozó megjegyzéseinket később tesszük meg.

A) *agitátor* 'népnevelő' »... *agitátorok* terjesztik az új Alkotmánytervezet szövegét...« (Igazs. 52. VIII. 17), »Niculina Iordache *agitátor* először felolvasta a tervezetet...« (RMSzó 52. VIII. 5), ugyanígy Neamțu brosrájának számos helyén. Evvel a szóval nem azért kell foglalkoznunk, mintha a hazai magyarságban nem lenne használatos, hanem azért, mivel Erdélyben csak ez él; a nálunk gyakoribb *népnevelővel* nem találkoztam.

agitációs pont 'szemléltető és szóbeli agitáció céljára szolgáló helyiség': »Az *agitációs pontban* naponta megbeszéléseket tartanak...« (RMSzó 52. VIII. 2), »A 30. sz. *agitációs pontban* a környék ifjai megbeszélék az Alkotmánytervezetet« (Igazs. 52. VIII. 19). A kifejezés a román *punctul de agitație* (< агитпункт) fordítása.

aktivista 'hivatásszerűen politikai vagy egyéb nagyfontosságú munkát végző személy, funkcionárius'. Ez a szó is ismeretes hazai nyelvhasználatunkban, de nálunk csaknem kizárólagosan az önkéntes társadalmi munkát folytató egyént értjük rajta, sőt *aktívá*-nak is mondjuk. »... a felszabadulás óta nem dolgozik a műhelyekben. *Aktivista* volt, most meg a gabonahegyjűtő egyik vezetője« (Utunk 1952. 14. sz.), »Felecan, mint a Központi Vezetőség *aktivistája*, éppen egy Torda megyei faluba tart... Megy, hogy segítsen és tanulmányozza a lehetőségeket.« (Nagy 236), »... a városi kultúrintézményeknek *aktivistákra* van szüksége, a kinevezések azonban még mind a mai napig nem történtek meg« (RMSzó 52. VIII. 2). Meglehet, hogy az *aktivista* ilyen jelentésfejlődése Erdélyben következett be, mert a román *activist* vele egyező jelentésével nem találkoztam; az *активист* ilyen jelentését az orosz értelmező szótárak sem ismerik.

Részen eltérő szóhasználatot találunk a békemozgalommal kapcsolatos kifejezések terén. A *békebizottságok* nevére a következő mondatot idézhetjük: »... *békeharcbizottságunk* munkája két munkatérületen oszlik meg...« (RMSzó 52. VI. 11.) Itt a román megfelelőes szó szerinti fordításával állunk szemben: *comitetul de luptă pentru pace*. Az összetételekben általában nem mindig elégszenek meg a béke-előtaggal, hanem a *békevédelem* kifejezést is használják: »a RNK Állandó Békevédelmi Bizottságának székháza« (Igazs. 53. VIII. 19), »a Román Népköztársaság Országos Békevédelmi Kongresszusa« (Utunk 1952. 50. sz.). Ezek a kifejezések is román hatás útján keletkeztek, mert a román megfelelőekben az *apărarea păcii* 'békevédelem' állandósult szókapcsolat szerepel. Így az 1952 decemberében megtartott *Népek Békekongresszusát* Erdélyben a *Népek Békevédelmi Kongresszusa* néven említették. A békemozgalommal kapcsolatos kifejezések terén némi ingadozás tapasztalható, pl. az Utunk 1952. évi 51. számában egy cikkben belül a szerző hol *békekongresszus-t*, hol *békevédelmi kongresszus-t* ír. Meg kell jegyeznünk, hogy a magyarországi és a romániai szóhasználat közötti eltérésnek az az oka, hogy ezeket az erdélyi nyelv a románból vette át. A románban pedig az orosz kifejezéseket, amelyekben a защита 'védelem' szó különböző alakjai szerepelnek, szó szerint fordították le.

büro 'valamilyen szervezet vezető szerve'. Így *büro*-nak nevezik a román országgyűlés elnökségét: »... megválasztották a Nagy Nemzetgyűlés jelenlegi ülészakának *büroját*« (Igazs. 52. III. 29); a Béke Világtanács *büro*-járól (= elnökség) is olvashatunk (RMSzó 52. VI. 10), de így nevezik a pártvezetőséget is: »Az 1. sz. alapszervezet *büroja* megvitatta... ezt a kérdést« (Építjük 42). Ezek után nem nehéz megérteni, hogy a *Politikai Bizottság* neve *politbüro* lesz (a RMP KV politbüroja — u. o. 7), sőt ezt még a magyarországi viszo-

nyokra is alkalmazták: »Nagy Imre elvtárs . . . a Magyar Dolgozók Pártja KV *politbüroj*ának tagja . . .« (RMSzó 52. VIII. 23). A *büro* szó nyilvánvalóan az ismertetett jelentésben általános román *birou* átvétele.

gép-és traktorállomás (GTÁ). A romániai magyarság az *állami mezőgazdasági gépállomás (ÁMG)* e nevét a román kifejezésből (*stațiune de mașini și tractoare*) nyerte; a román nyelv pedig az orosz elnevezést (машинно-тракторная станция) szószerint vette át. A gépállomás e nevét szinte valamennyi forrásomban megtaláltam, így Horváth István regényében is. Érdekes, hogy a gépállomás egyik vezetőjét, a *politikai helyettest* Erdélyben *politikai igazgató*-nak mondják: »Varga elvtárs, az udvarhelyi GTÁ *politikai igazgatója* . . .« (Utunk 1953. 17. sz.). *jelentés* 'beszámoló'. Ez a jelentésfejlődés is román hatásra keletkezett, a *raport* átvétele.

Példakép említsük meg egyik forrásunk címét, amely a román országgyűlésen elmondott *beszámoló* fordítása: »Gh. Gheorghiu Dej: *Jelentés* a Román Népköztársaság alkotmánytervezetéről». G. M. Malenkovnak a SzUKP XIX. kongresszusán elmondott beszédére is így hivatkoznak: »Irodalmunk egyes kérdései Malenkov elvtárs *jelentésének* fényében« (Beszámoló a román írószövetség vitauiléséről — Utunk 1953. 18. sz.). Ebben a több mint két teljes lapot elfoglaló közleményben a román *raport*-nak megfelelő szót következetesen *jelentésnek* írják.

kollektív gazdaság 'termelőszövetkezet'. Ez is egyike azon kifejezéseknek, amelyekkel naponta találkozhatunk. Megtaláljuk az irodalmi nyelvben: » . . . a *kollektív gazdaság*okban még többet arathatnak, mint azelőtt . . .« (Nagy 219), de a brosúrák és az újságok nyelvében is. Itt az orosz kifejezést (коллективное хозяйство) tükröző román megfelelő, a *gospodărie colectivă* volt a forrás. Az erdélyi magyar nyelv azonban a sűrű használat következtében a készen kapott kifejezést tovább alakította. Így Kányádi Sándor az Utunk 1953. 18. számában megjelent riportjában a kollektív gazdaság mellett a termelőszövetkezetnek egy másik nevét is használja: » . . . amióta született, nem pihent annyit, mint amióta a *kollektív*ben van.« Sűrűn találkozhatunk egy harmadik elnevezéssel is: »Hallom, csináljátok a *kollektívát*« (Horváth, 169, u. így az Utunk 1953. 7. számában egy bírálatban). Itt kell megemlítenünk a termelőszövetkezeti tag nevét, akit a *kollektív (gazdaság)* műszo alapján

kollektivistának hívnak: »a *kollektivisták* egyre szebb eredményeket érnek el« (Igazs. 52. VIII. 3). Ez valószínűleg a román *collectivist* hatására terjedt el. Ismeretes a *kollektiva* továbbképzése, a *kollektívás* is: »Tegnapelőtt a baróti *kollektívások* is egész éjjel szántottak« (Utunk 1953. 17. sz.).

közepes 'középparaszt'. A román *mijlocaș* (= середняк) analógiára született. Nem bizonyos, hogy az utóbbi években keletkezett, mert a román szó már régen él. A nyelvhasználat ingadozása mindenesetre új volta mellett szól; így Horváth István a *középparaszt* mellett (pl. 172) a *közepest* is használja: »A *közepesek* közül többen még ott maradtak« (29). E közbülső paraszti réteg jelölésére még a *középgazda* szó is járatos: »Ez a középparasztnak álcázott kulák befolyása alatt tart két tényleges *középgazdát*« (Utunk 1952. 19. sz.). Ez szintén román hatás (*țaran mijlocaș*) eredménye lehet, bár nem egyedülálló képzés (l. alább). A *közepes* jelző és az összetétel *közép-* előtagja közötti ingadozásra jó példa a következő: » . . . az állam támogatja a kis- és *közepes gazdasággal* rendelkező parasztokat. . .«, de ugyanazon a lapon: » . . . a kis- és *középgazdaságokat* a szocializmus útjára tereljük . . .« (Jelentés 18).

magános 'egyéniül gazdálkodó paraszt'. Valószínűleg a *közepes* analógiájára keletkezett, román megfelelőjét nem találtam; az oroszban azonban van hasonló jelentésű és képzésű szó: единоличник. A *magános* pl. a következő mondatban fordul elő: »A *magánosok* kedvtelve nézték a népi táncosokat, a színdarabot.« (Az elbeszélés egy termelőszövetkezet által rendezett előadásról szól. — Utunk 1953. 9. sz.) A *közepes* ~ *magános* párhoz hasonlóan a *középgazda* mellett a *magángazda* is használatos: »Április 17-én a *magángazdák* hatvankilenc hektár földet vetettek be« (uo. 1952. 18. sz.). Itt éppen úgy a román *țaran-* vagy *gospodar individual* fordításával van dolgunk, mint a 'magánparaszt' esetében: »Ha a lírai hős meg is látja . . . a mezsgyék közé zárt *magánparasztok* kínlóását . . .« (uo. 1953. 7. sz.). Ennek az *individual* jelzőnek a fordításából azután nemcsak *magángazda* vagy *-paraszt* keletkezett, hanem egy egész sor más kifejezés is (pl. *magángazdálkodás*, *magángazdálkodó*). Evvel magyarázható az is, hogy Romániában a *magángazdaság* jelentése eltér a magyarországitól, a falusi egyéni gazdaságot jelöli. Az *egyéni gazdaság* Romániában sem ismeretlen, de csak egy alkalommal találkoztam vele, amikor a *magángazdaság* szinonimájaként és azzal egy lapon váltakozva használta a fordító (Jelentés 15).

megvalósítás 'eredmény, siker', leginkább többszámban: » . . . a *Megvalósítások* a Szovjetunióban című fotomontázs . . .« (Utunk 1952. 25. sz.), »Alkotmánytervezetünk . . . szentesíti a munkásosztály nagy *megvalósításait*« (Igazs. 1952. VIII. 3). » . . . a Szovjetunió *megvalósításait* népszerűsítették« (Építjük 25). A nálunk is használatos szó új, állandósult jelentése a román *realizare* nem éppen szerencsés fordításából származik.

munkamagatartás 'a munkához való viszony'. Előfordulására csak két példánk van, ezek azonban világossá teszik a kifejezés értelmét, és egyben kialakulásának útjára is rámutat-

nak: »A telegen új munkamagartás van kialakulóban...« (Építjük 35); »... sokát fejlődött a munkások szocialista öntudata, megváltozott magartásuk a munka iránt« (RMSzó 1952. VI. 11). A munkához való viszony ily kifejezésének forrását joggal kereshetjük a román nyelvben, ahol az orosz *отправление к труду* megfelelőéből *atitudine față de muncă* lett.

munkatelep 'nagy építkezés'. A szó ilyen jelentését a következők bizonyítják: »Az igaz, hogy 45 kilométer távolságra a munkatelep. És azon jóformán más sincs, csak gépek és emberek« (Utunk 1953. 5. sz.). »Májusban az egész munkatelep 200 százalékkal túlteljesítette tervét« (RMSzó 1952. VI. 17). A munkatelepnek ma már szinonimája is keletkezett, az *építőtelep*: »Építőtelepünk legjobb kőművesei lelkesen megvitatták Koroľov csapatának összetételét« (Építjük 23). A szinonimák használata, mint már sok esetben láttuk, itt is keveredik, akár egy cikkben belül is, pl. Utunk 1952. 51. sz. Szavunk a román *șantier (de construcție)* átvételéből származik.

néptanács. A tanács neve elől nálunk hiányzó jelző a román *șfat popular* hatására állandósult. A helyi közigazgatási szervek e neve az irodalomban is így szerepel: »Alaposan áttanulmányozza... a néptanácsok felállításából következő politikai és gazdasági tudnivalókat (Nagy 340). A hazai használatból a *tanács* tagja neve is eltér: »... a néptanácsi képviselők és a dolgozó tömegek támogatásával eredményes munkát végzett« (RMSzó 1952. VI. 10). Nem valószínű, hogy román hatással kell számolnunk az utóbbi kifejezés létrejöttében, mivel a románban a *membu 'tag'* szó használatos. A tanács fő tisztviselőinek nevére vonatkozóan a következőket közölhetem: »... jobb néptanácselnököket keresve sem találhatni (Utunk 1952. 52. sz.). »En nem akartam, de a néptanácsi titkár rendeletré hivatkoztam« (uo. 1952. 18. sz.).

rajon. Ez a mi járásunknak megfelelő, de annál valamivel nagyobb közigazgatási egység a Román Népköztársaság új közigazgatási beosztásakor keletkezett; román neve: *raion*. Mivel ez új, a mi viszonyainknak nem teljesen megfelelő intézmény, a régi *járás* szó használata nem lett volna helyes. A *raion* szó ma már számos összetételben, kifejezésben él *rajonstékhely* (Utunk 1953. 18. sz.); *raioni* békeharci bizottság (uo.); *raioni* pártvezetőség (Igazs. 1952. VIII. 3) stb.

társulás 'termelőszövetkezeti csoport, ahol a föld még nincs közös tulajdonban'. Tulajdonképpen olyan alakulat, amely a mi I. és II. típusú tszcs-eknek felel meg. A *társulás* és a *kollektív gazdaság* közötti fokozati különbségre Horváth regényében jó példát találunk: »Te, mi akkor az őszön kibővíthetnénk ezt a társulási dolgot. Megalapíthatnánk belőle az első kollektív gazdaságot« (314). Ez a sikerült szó a román *întovărășire agricolă* nyomán keletkezett. Hivatalos neve *mezőgazdasági társulás* (»... minél több szegény- és középparaszttól rávezessenek a kollektív gazdaságok és mezőgazdasági társulások útjára« — RMSzó 1952. VI. 10) vagy *tartós társulás* (»... 4000 kollektív gazdaságunk és tartós társulásunk van...« Utunk 1953. 19. sz.), de a *társulás* a leggyakoribb, a köznapi életben is leginkább ezt használják: »Ez a társulás... ez már nagy dolog lesz Gyurka!« (Horváth 251). A *társulás* körül egész kis szócsalád alakult ki. Igen gyakori a *társul* ige: »Nektek osztjuk a gépeket, csak ti *társuljatok*« (egy falujáró munkás beszél a parasztokhoz — Nagy 356); »... megváltozott és *társulni* akar...« (Utunk 1953. 9. sz.). A társulásba belépett tag neve *társuló*: »A szomszédjában egy *társuló* lakott... A fejében azt forgatta, hogy ő is kollektivistá lesz« (Utunk 1952. 50. sz.), de ugyanabban a cikkben, ahol a *társulót* olvastuk, *társulási* tag is előfordul: »*Társulási* tag voltam, ez teljesen lefoglalt« (uo.). Bár a *társul* ige megfelelője a románban is megvan (*a se întovărăși*), nem kell okvetlenül román hatással számolni.

termel vm. időre »... a naptári időt huszonegy évvel megelőzve 1976-ra *termelek*« (egy sztahanovista nyilatkozata. Utunk 1952. 51. sz.). A terv határidő előtti teljesítésével kapcsolatos igen gyakori kifejezés; általában az év szóval használják, de más időszámítási egységre is találtam példát: »... már szeptember *hónapra* *termelek*« (RMSzó 1952. VIII. 9). A *termel* igeen kívül a *dolgozik* is szerepelhet ilyen szerkezetben: »... júniustól kezdve *1952-re dolgozik*« (Építjük 54), »Félév múlva már *1950-re dolgoznak*« (Nagy 343). A kifejezés a román *în contul 'számlájára'* eléggé sikerült átvétele, de túlzott alkalmazása kissé szokatlan szerkezetre vezethet. Nagy Istvánnak, az ismert írónak egyik elbeszélésében például a következő részletet olvashatjuk: »Felküzdheti-e magát iskolájuk a legjobbak közé? Hiszen közülük egy sem *termel*, illetve egy sem *tanul még 1954-re*. Igaz, Chiciudeanu, a másodéves esztergályos a szöveget regényeket már *1958-ra is kiolvasta*, de algebrából még az 1952-es tanév végén kullog« (Utunk 1952. 27. sz.).

túlhalad 'túlteljesít'. A román *depăși* 'túllép, átlép' hatására igen elterjedt szó: »... 17 százalékkal *túlhaladták*... munkafelajánlásait...« (RMSzó 1952. VIII. 9). Ugyanigy Nagy István regényében: »A Népköztársaság évfordulójára... *haladják túl* a decemberi programot« (272). A *túlhalad* mellett szinonimaként a *túlteljesít* is él, akár egy mondaton belül is: »... vállalták, hogy 15 százalékkal *túlteljesítik* a havi tervelőirányzatot és az elővájást 5 százalékkal *túlhaladják*« (Igazs. 1952. VI. 3). Érdekes, hogy az albánban hasonló kép él, mint a román és az ebből származó romániai magyar nyelvhasználatban: *kaloj* 'átmegyek, áthaladok',

tejkaloj normën 'túteljesítem a normát' — a *tej* viszonyzó jelentése 'túl' (Tamás: Albán-magyar szótár).

A felsorolt kifejezések széles elterjedésére, meggyökeresedésére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy két utólag feljegyzett kifejezés (*agitációs pont* — *munkamagatartás*) kivételével csaknem valamennyit négy-hat különböző forrásban találtam meg.

B) *katedraülés* 'tanszéki értekezlet', v. ö. заседание кафедры. Példánkat az Utunk 1953. évi 6. számában olvastuk: »Az előadások megszerkesztése előtt *katedraüléseken* megvittattuk...«

krácer v. *krácer-szalag* 'kaparószalag', v. ö. крацер. Sem a *katedraülés*, sem e szó feltételezhető román mintáját nem sikerült megtalálnom. Tekintettel azonban arra, hogy a tanszék román neve *catedră*, joggal gondolhatunk egy *sedifa* (= ülés, értekezlet) *de catedră*-szerű kifejezésre; a *krácer* esetében pedig a крацер román közvetítésével számolhatunk. A *krácer* (szalag) két, az Utunkban megjelent bányászokkal foglalkozó riportban szerepel: »... csak leguggoltak a *krácer-szalag* mellé és nézték« (1953. 8. sz.), »A fejtésben összesen két fiatalember van, a *krácer* felszerelésével foglalkoznak« (1953. 19. sz.).

munkaülés 'termelési értekezlet'. Az orosz производственное заседание román megfelelőjének (*ședința de construcție*) átvétele: »S mintha *munkaülésein* lett volna, munkavállalással fejezte be« (Utunk 1952. 14. sz.).

normatőr 'normás'. A román *normator* átvétele: »A legszorgalmasabb levelezők egyike a *normatőr* ... volt« (Utunk, 1952. 49. sz.).

pártkabinet 'pártmunkás könyvtár, elméleti tanácsadó'. A román *cabinetă de partid* (< парткабинет) önálló átvétele: »A *pártkabinet* szerepe a marxizmus-leninizmus terjesztésében« (Könyvcím. Utunk 1953. 2. sz.).

A B) alatt felsorolt szavakat csak egy forrásban, az Utunkban találtam meg. Tekintettel azonban arra, hogy ez az 5 szó olyan fogalmakat jelöl, amelyek igen gyakran fordulnak elő, általános elterjedtségükre, közhasználatukra joggal következtethetünk.

C) E közkeletű kifejezések mellett számos más újkeletű szóhasználatot találkoztunk. Ezt a jelenséget a romániai magyar nyelvészek is látják. A közelmúltban megjelent kítűnő könyvében Márton Gyula így ír: »A gyűlések nyelvében igen sok az idegeneredetű szó.« Felsorolásából a következőket említhetjük: *insztruktázs* (utastítás), *komité* (román comitet), *planifikál*, *planifikátor*, *planifikálás*, *elektrifikálás*, *sedinca* (értekezlet), *szárcsina* (feladat), *lozinka* (jelszó), *kursz szerd* (esti tanfolyam) stb. (Írjunk, beszéljünk helyesen. Bukarest, 1952. 93). Ezek a kifejezések azonban nemcsak a »gyűlések nyelvében« élnek, hanem helyel-közze a sajtóban is napvilágot látnak. Márton felsorolásához még a következőket tehetjük hozzá: *kiszélesztett ülészak* (a román *sesiunea lărgită* henye fordítása), *kombativ* 'harcos magatartású', *verifikál* 'ellenőriz' (Utunk). Horváth István regényében egy ízben a *szindikát* szóval is találkozhatunk (96), különben *szakszervezetről* ír a szerző. Bár ezek az idegen szavak is a szocializmus építése során kerültek be a romániai magyar nyelvbe, de — mivel fölöslegesek — még nem váltak általánossá: megvan az ezeknek megfelelő régi magyar szó is. A fölösleges idegen átvételek ellen egyébként nemcsak a nyelvészek, hanem az írók is harcolnak. Nagy István az Utunk 1953. évi 6. számában pl. azt javasolja, hogy *pionir* helyett *úttörő*-t, *instruktor* helyett *oktató*-t v. *nevelő*-t használjanak. E téren nincs is súlyosabb hiba, azonban az íróknak helyes szóhasználatra kell törekedniök, a szerkesztőknek, lektoroknak pedig ezt fokozottabban kell megkövetelniök. A magyar nyelvemelő munkát a Román Népköztársaság különben is támogatja, ennek bizonyágát nemcsak Márton könyvében, hanem az időszaki sajtóban időről-időre megjelenő cikkekben is láthatjuk.

3. Egész másként kell értékelnünk azonban a már meghonosodott vagy meghonosodóban lévő szavakat és kifejezéseket (l. 2A és 2B alatt). Teljesen igazat adhatunk Márton Gyulának, amikor arról ír, hogy ezeknek az új szavaknak, szerkeszteteknek a használata jogos, »hiszen az új dolgok, új jelenségek új szavakat, új nyelvi fordulatokat kívánnak s ezek igen nagy részét fordított, sajnos, gyakran elég gyatrán fordított szövegekből tanulják dolgozóink« (i. m. 3). Az általunk bemutatott szavakra és kifejezésekre valóban szükség is van, ezt a legjobban gyakoriságuk, sűrű használatauk mutatja, így az Igazság 1952. VIII. 3-i számának 1. lap-

ján 10 új szót vagy kifejezést találtam. E mellett tanúskodik a gyakori szóhasználati ingadozás, a szinonimák kialakulása is.

Ha megvizsgáljuk ezeknek az új, vagy új jelentést felvevő szavaknak és fordulatoknak a fogalmi hovatartozását, azonnal szembeötlik, hogy ezeket és jelentésfejlődésüket kivétel nélkül az új társadalmi körülmények hívták életre. A kapitalizmusban nem voltak sem *kollektív gazdaságok*, sem *társulások*, nem voltak *építőtelepek*, nem vitatták meg *munkaüléseken* a termelés állását, *agitátorok* sem számoltak be a nagy nyilvánosság előtt a *békeharcbizottságok* munkájáról, és a helyi közigazgatási szervek nem a dolgozók soraiból választott *néptanácsok* voltak.

4. A dolgozatunkban bemutatott szavak és kifejezések vizsgálata során a két országban járatos használat, az önálló jelentésfejlődés, az idegen szavak átvétele stb. figyelembevételével több, ha nem is élesen elhatárolt kategóriát különböztethetünk meg.

a) Az első ilyen csoportba azok az elemek tartoznak, amelyek mind Magyarországon, mind Erdélyben egyaránt használatosak. Az *agitátor* esetében a különbség csak az, hogy nálunk a *népnevelő* gyakoribb; az *agitátor*-ral hazai viszonylatban is élünk, azonban e szóval főleg külföldi híradásokban találkozunk. Csaknem azonos evvel a *gép- és traktorállomások* használatára. Magyarországon ugyan *gépállomások* vannak, de nap után olvashatunk a Szovjetunió *gép- és traktorállomásairól*. Igaz, hogy a *békebizottság* neve nálunk nem *békeharcbizottság*, de Magyarországon is folyik a *békeharc*, és ha ennek eredményeit nem a *békevédelmi kongresszuson* beszélik is meg, azért nem ritkán kötnek *békevédelmi szerződéseket*. Láthatjuk tehát, hogy a békemozgalommal kapcsolatos e kifejezések mindkét területen, ha más fordulatokban is, de egyaránt élnek. Nem zavarja a kölcsönös megértést a *néptanácsi képviselő* használatára sem. Bár ez a kifejezés nálunk nem szokásos, nyilván mindenki megértette, hogy miről van szó, amikor az Uj Világ 1953. évi 20. számában a következő képaláírást olvasta: »Viktor Csukarin... a Lvovi városi *szovjet képviselője* fogadóórát tart. Itt említhetjük meg a *kollektív gazdaság* állandósult jelzős kapcsolatot is. Lényegében a mi III. típusú termelészövetkezeteink kollektív gazdaságok, minthogy a kollektív gazdaság fogalma a szövetkezeti tulajdonban lévő modern szocialista nagygazdaságot jelenti. A Társadalmi Szemlében a Szovjetunió állami és *kollektív gazdaságai*-ról olvashatunk (1953 : 526), az orosz *коллективное хозяйство* kifejezést általában kollektív gazdasággal fordítjuk (pl. a Szabad Nép 1953. ápr. 16-i számában a Pravda cikkének fordításában: »A kulákok igyekeznek felhasználni a *kollektív gazdaság* formáit...«)

b) Külön csoportba sorolhatjuk azokat a kifogástalan szóképzéseket, amelyek közül új szócsalád alakult ki, vagy amelyek a már régebben meglévő szavak szinonimájaként jöttek létre. Elsőnek említjük meg a *társulás*^t, valamint szinonimáit (*tartós*~, *mezőgazdasági*~) és szócsaládját (*társul*, *társulási tag* stb.). Szavunk a szocialista mezőgazdaság minivoltát tömören fejezi ki. A szövetkezeti termelés legfőbb sajátosságát Nagy Imre, a minisztertanács elnöke is abban látja, hogy a nagygazdaságbeli termelés lehetőségét és minden előnyét sok kisparaszti gazdaság önkéntes társulásával biztosítja» (vö. Szabad Nép 1953. szept. 30.). — Ide tartozik a már előbb említett *kollektív gazdaság* szócsaládját, de itt említhetjük meg a *középparaszti* jelentését felvevő és vele váltakozó *közepes*-t és a *középgazda* szót is. Ez utóbbinak szinte magától adódó létrejöttére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az erdélyi szóhasználatról nyilván teljesen függetlenül a dunántúli Urbán Ernő is használja »Pörben a világgal« c. elbeszélésében (Csillag 1953. 9. sz.). A *közepes*-sel és szinonimáival teljesen párhuzamos és feltehetően analógiás fejlemény a *magános*, a *magánparaszt* és a *magángazda*. A magyarországi nyelvérzék szerint ugyan a *magán* jelzőnek némi rosszaló, helyesebben kevésbé értékeset jelentő árnyalata van, pl. *magántudós*, *magániskola*, de ez nem jogosít fel arra, hogy ezt Erdélyre is kiterjesszük. Szóvá kell tennünk azonban azt, hogy a marxista politikai gazdaságtani terminológia (legalább is Magyarországon) különbséget tesz a kizsákmányolást lehetővé tevő *magán*- és a személyes szükségleteket kielégítő *egyéni tulajdon* között. Így a *magángazdaság*, amint már utaltunk rá, Erdélyben a magyarországi jelentéstől elütő értelmet kapott. A *közepes* és a *magános* szó jelentésfejlődésével kapcsolatban úgy hisszük, felesleges a melléknevek gyakori főnevesítésére hivatkozni.

c) Külön kell választanunk azokat a szavakat, szókapcsolatokat is, amelyek speciális, nálunk nem ismert fogalmakat jelölnek. Ide tartozik a mi járásunknak megfelelő, de azzal nem azonos *rajon*, amelynek melléknévi alakjára (*rajonni*) és összetételeire (pl. *rajonszékhely*) már rámutattam. Ide tartozik az *agitációs pont* is, mivel nálunk ez az agitációval kapcsolatos intézmény ismeretlen. Az agitációs helyiségre nem nagyon illő *pont* szó következtében azonban az utóbbinak tükörfelfejezés volta nagyon is nyilvánvaló esetleg jobb kifejezést is lehetne találni helyette. Itt említjük a *néptanács*-ot is, ez a Román Népköztársaságról szóló tudósításokban nálunk *népi tanács* alakban használatos.

d) Szám szerint legnagyobb az a csoport, amelybe a nálunk szokatlan szóösszetételek tartoznak. Ezek részben birtokos- és tulajdonságjelzős (*néptanács katedraülés*, *munkatelep krácerszalag*, *építőtelep*) összetételek, de találunk jelöletlen határozós összetételeket is: *munkaülés munkamagatartás*. A *katedraülés* szóhasználatára az adhatott okot hogy Erdélyben *katedra* a tanszék neve, de maga az utóbbi szó sem helyeselhető. A *krácerszalag* esetében pedig olyan szót kellene találni, ami a bányagép által végzett műveletet is kifejezi, ilyen pl. a *kaparószalag*. Többtagú összetétel volta folytán a *munkamagatartás* kissé nehézkes. A *munkatelep* ~ *építőtelep* szonimapárból az utóbbit kifejezőbbnek találjuk. A nagy szocialista építkezéseken folyó lelkes öntudatos munkát ez jobban tükrözi mint az önmagában semmit sem mondó *munkatelep* szó. Ide sorolható egy jövevényszó a mi *normás*-unknak megfelelő *normatör* és egy kifejezés (. . . *re termel* ~ *dolgozik*); ez utóbbi kiterjesztésének veszélyeiről már szoltunk.

e) Az utolsó csoportba azokat a szavakat sorolom amelyekben a jelentésfejlődés már erősen eltérő, illetve helytelen irányba halad. Végül egy felesleges jövevényszó tárgyalása is ebbe a csoportba tartozik. Az *aktivista* eltérő erdélyi jelentését már ismertettük, úgyszintén a *jelentés* új értelmét. Ez utóbbival kapcsolatban meg kell említenünk, hogy valamennyi szöveg, amelyben megtaláltuk, fordítás; így lehetséges, hogy még nem állandósult, csak fordítások révén terjed. Hasonló természetű fordítással a hazai sajtóban is találkozunk, pl. a francia *raport* fordítása *beszámoló* helyett *jelentés*: »Faure . . . *jelentés*-ben kénytelen volt beismerni . . .« (Szabad Nép 1953. IX. 22.), de Erdélyben az ilyen tendencia jóval erősebb. Kifogásolnunk kell a *megvalósítás* szónak 'siker' értelemben való használatát, mert ez még többszámban sem a cselekvés eredményét, hanem magát a cselekvést jelöli. Nem helyeselhettük ezt a kifejezést sem: *a tervt túlhaladják*. Ez t. i. nem egyértelmű, mert könnyen értelmezhető úgy is, hogy a terv már megfelelő, hogy a terv már túlhaladott valami. E téren sincs nagyobb nehézség, mivel ezt a fordulatot Erdélyben is mellőzni lehet a vele párhuzamosan élő *túlteljesít* alkalmazása által. Főlöszleges és nem szép a *büro* használata sem, mivel az *elnökség*, *bizottság* stb. tökéletesen pótolja. Meg kell jegyeznünk, hogy e téren a mi sajtónk sem jár el mindig helyesen. A Szabad Nép 1952 évi augusztusi 27-i sz. mában pl. az orosz политическое бюро fordítása 'politikai bizottság' helyett *politikai iroda* lett. Ez helytelen, mivel a magyarban az *iroda* szó nem jelent testületet, hanem csak helyiséget.

5. A cikkünkben tárgyalt szavakkal és fordulatokkal kapcsolatban felmerül az a kérdés, mi a teendő, hogy az időszaki sajtót és szépirodalmat olvasó közönség kölcsönösen megértse a másik országban napvilágot látó sajtótermékeket. Itt természetesen a közös szóhasználat kialakítása volna a leghelyesebb, a szoros érintkezés (a sajtótermékek szabad cseréje, közös könyvkiadás) révén a fejlődés is nyilván erre vezet. Ma azonban ez a kérdés még fennáll. Ebből a szempontból rendkívül jellemző, hogy Nagy Sándor »Megbékélés« c. novellájának méltatásakor az erdélyi ismertető nem *kollektívá*-ról, hanem *termelőszövetkezet*-ről ír (Utunk 1952. 13. sz.). Ugyanígy jár el a Szabad Nép is, amikor romániai híradásaiban *kollektív gazdaság*-ról és *mezőgazdasági társulás*-ról ír. A napilap szerkesztője, amikor beszámolt a román mezőgazdaság élenjáró dolgozóinak tanácskozásáról, saját fogalmazásában *termelőszövetkezet*-et említett, de amikor a kongresszuson elhangzott beszédekét kivonatolta, *kollektív gazdaság*-ról írt. Mi a helyes eljárás? Nézetünk szerint abban az esetben, amikor az általunk a 4a. pontban említett szavakról, fordulatokról van szó, bátran meghagyhatjuk az erdélyi kifejezést, mindenki meg fogja érteni őket, egyben pedig ezeknek a kifejezéseknek külföldi mellékárnyalata is megmarad. Ha lapjaink a Szovjetunió gépállomásait *gép- és traktor-*

állomás-oknak, mezőgazdasági szövetkezeteit *kolhoz*-oknak nevezik, miért ne használhatnák a megfelelő fogalmaknak is romániai neveit!

A többi eltérés esetében más megoldást javasolunk. Ott, ahol csak esetleges, egyedi szóhasználatról van szó, ezeket bátran átírhatjuk. Nyelvi szempontból helyesen járt el a Szabad Nép szerkesztője, amikor Bajor Andornak az Utunk ezévi 26. számában megjelent satiráját átvéve, a *plán* szót a *terv*-vel helyettesítette. (El akarja rontani a *plánomat*? — A mondat a SzN. július 9-i számában így hangzott: El akarja rontani a *tervet*met?) Ismét más módszerhez kell folyamodnunk a már meghonosodott fordulatok esetében. Sütő András fiatal erdélyi író »Szavad legyen a mi szavunk« c. elbeszélését az Új Hang 1952 májusi számában olvashattuk. A folyóirat helyesen járt el, hogy az előforduló erdélyi kifejezéseket (*rajoni néptanács; magánparaszt* stb.) változatlanul hagyta, de ezeket valahogy (pl. jegyzet formájában) meg kellett volna magyarázni, mert az erdélyi viszonyokat nem ismerő olvasó esetleg nem érti meg pontosan a szöveget.

6. Befejezésül, ha csak pár szóban is, néhány elvi tanulságot szeretnénk levonni. A tárgyalt szavak román hatásra keletkeztek, csaknem valamennyi fordítás, tükörfelfejtés. Nincs mit csodálkoznunk ezen, hiszen az erdélyi magyar nyelvnek ezeket a szocialista építésre vonatkozó szavakat, kifejezéseket a román nyelv közvetítette. A szókincs gyarapodásának egyik természetes útja, hogy a nyelv azokat az új fogalmakat, amelyekre még nincs szava, de amelyekre szüksége van, közvetítő nyelvek alapján veszi át. Fokozottan áll ez a mi esetünkre, amikor egy államban több nyelv él. Az új fogalmak átvételekor azonban gondosan kell eljárni: tiszteletben kell tartani a nyelv belső fejlődésének törvényeit, a szó szerinti fordítás sokszor nem helyes. Az erdélyi magyar nyelv általunk tárgyalt új elemei esetében néhány szó bevezetésekor, pl. *túlhalad*, *megvalósítás*, az ezeket terjesztő írók elhamarkodott munkát végeztek, meg sem kísérelték megtalálni a legjobb, legmegfelelőbb kifejezést s így ezek a tükörfelfejtések erőszakoltak lettek, könnyen félreérthetőek. Van azonban az átvételnek egy szerencsésebb formája is, amikor az idegen (a mi esetünkben román) kifejezést nem szóról-szóra fordítják, hanem megkeresik azt a magyar szót, amely az illető fogalomnak a legjobban megfelel, amely éppen ezért az új jelentést minden nehézség nélkül felveheti. A *társulás* pl. kitűnő szó, tömörebb, kifejezőbb, mint Magyarországon használatos megfelelője. Az új fogalom nevét azonban közvetlenül is át lehet venni a másik nyelvből. A szókölcsonzés terén a túlzó purizmus éppoly ártalmas, mint az idegen szavak válogatás nélkül való befogadása. A *rajon*-ra pl. speciális jelentéstartalmánál fogva szükség van, a szó jól gazdagítja az erdélyi magyar nyelvet, de pl. a *büro* semmi újat sem ad. Az állandósult jelzős kifejezések átvételekor eljárásunk akkor lesz helyes, amikor a jelző és a jelzett szó közötti viszonyból fakadó belső összefüggés folytán jön létre az új fogalom neve, mint pl. a *kollektív gazdaság* esetében; ott, ahol ez nincs meg, a kifejezés idegen-szerűvé válik (*agitációs pont*).*

Bakos Ferenc

* Bakos Ferenc közleménye érdekes dokumentuma a romániai magyarság nyelvében újabban keletkező kifejezéseknek. Ezért a cikkének közlését (amelyet különben részben tördelt állapotban a régi szerkesztőségtől kaptunk) nem tartom feleslegesnek. A cikkből kibontakozó elvi állásfoglalással azonban több tekintetben nem értek egyet.

A NYELVŐR MEGINDÍTÁSÁT ELŐSEGÍTŐ NYELVMŰVELŐ TÖREKVÉSEK (1857—1872)

A magyar nyelv erejét, ellenálló képességét bizonyítja, hogy az eredetiségét veszélyeztető idegen (leginkább latin és német) hatások ellen már a 16. század folyamán megkezdte védekezését. Sylvester János *Grammatica Hungaro-Latina* (1539) c. művében mindjárt az elsőnek közölt szabályban hangsúlyozza, hogy ha a latin nyelv saját-sága szerint ezt a szerkesztésmódot használjuk: két emberek, három emberek stb. vétünk a hazai nyelv természetére ellen (in patrii sermonis peccas proprietatem). Az ezután következő nyelvi szabály pedig ekképpen hangzik:

Sunt et nomina apud Latinos pleraque pluralis tantum numeri, quae apud nos singularia sunt, inter quae nuptiae, inferi etc. Nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae. Ioann. 2. Mehekező lún. Descendit ad inferos, pokolra leszálla etc. — Alig egy évszázaddal később Geleji Katona István, máskülönbén jórészt tudókos nyelvi megjegyzései mellett, értékes s helytálló tanácsokkal igyekszik kortársait ízléses s választékos beszédre tanítani. Az Igaz Magyarán Szóllásnak modja felől való néhány leg-meg-jegyeztetendőbb *Observatiókák* c. műve XVII. szakaszának végső mondatában ezt olvassuk ugyanis: Igen el-kell távoztatni, a' mennyire lehet, azt-is, hogy azon egy szó közel egy-máshoz ne rep-etaltassék, hanem vari-altassék, változtattassék.

Innen kezdve aztán az egész nyelvtörténet folyamán azt tapasztaljuk, hogy ha a nyelvi lelkiismeret közben hosszabb-rövidebb időre szendergett is, általában véve mégsem aludt ki. Igaza van Brassai Sámuelnek, amidőn egyik cikkében arra a megállapításra jut, hogy »nyelvünk izmos-inas testalkata a rajta naponkint eső kül- és bel-sérelmeket még mindedig kiépülni képes.«¹

Többször is előfordult, hogy a nemzeti érzés további gyengülését épp a nyelv iránti köteleltségeljesítésre való figyelmeztetéssel sikerült elhárítani. A magyarság 1848—49. évi dicsőséges s elszánt küzdelmének vérbefojtása után bekövetkezett sivár közállapotok a nyelv életére is károsan hatottak. A németesítés egyik következménye a nyelv romlásában jelentkezett. Cikkem célja annak kifejtése, hogy az ezidőtájt elburjázott nyelvi idegenszerűségek, valamint a nyelvújítás túlkapásai ellen mind határozottabban hangoztatott tiltakozások hogyan fokozódtak, s végül is hogyan vezettek a Nyelvőr megindítására.

Az elsőkélyesedett s bizonytalanná vált nyelvérzék e korbéli egyik jellemző irodalmi emléke Bugát Pálnak kéziratban maradt *Szócsintana*.² Érdekes jelenség, hogy a délibábos nyelvészkedésnek ez a tudománytalanságával nagy hírnévre vergődött sajátos terméke jelentős hatást tett nyelvűvelő irodalmunknak helyes útra terelődésére s fellendülésére. Bugát Pál értekezését az Akadémia nyelvtudományi osztályában, az 1857 március havában tartott osztályülésen adta elő. Ezzel az alkalommal felolvasta művének bevezető fejtegetéseit, valamint az értekezésben foglalt 13 *kütforrás* közül az első. Magyarázatát adja az ismeretlen értelmű *Szócsintan* címnek.

¹ Adalék okmányok a nyelvújítás és nyelvrontás ügyében. *Magy. Nyelvészet* 1859.

² A kiadatlan s terjedelmes *Szócsintan* a M. Tud. Akad. kéziratárában őrzik, *M. Nyelvvt.* 4-r. 8. szám alatt.

»Nyelvünket az eszményi nyelvhez közelebb vezetni kötelességünk lévén, szerző, ki élete jórészt híjányzó szavak kiállításában, esetlenek megjobbításában, kétesek elkülönítésében, homályosok kiderítésében töltvén: jelenben azzal dicsekedhetik, hogy ajánlott szavainak legnagyobb része nemzetileg elfogadtatott, arra való képességet érez magában, hogy mit eddig gyakorlatilag üzött, azok felett mintegy szemlét tartva, 's elvekbe vonva, elméletileg tudományalakban állítsa össze.

E tudomány szócsintának három okbul nevezteték. 1^{or} mert szó-kat *csin*-álni *tan*-it; 2^{or} mert a *csin* szó *csinos* szavunk gyöke lévén egyszersmind óhajtjuk, hogy a szótárunkba beállítandó új szópolgár azon kívül, hogy az új értelmi mértéket megüti, mi első tulajdonát teszi, egyszersmind első pillanatra széphangzásánál fogva is ajánlkozzék; 3^{or} mert ezen tanban azon *csin*-ok vagy műfogások adatnak elő, melyeket követve jobbacán nyelvünk tárházából nem csak még híjányzó műszavakat kiteremthetünk, hanem némely hibásokat is kijavíthatunk.«

Szóalkotásainak ismertetése végett közöljünk néhányat mutatóul, összetétellel készült új szavai közül: *Czudárlás* (ex *czudar* árulás): denuntiatio (rossz értelemben). — *Döntám* (ex *dön*-tő *tám*-asz, mire az ész támaszkodik): criterium. Az igazság csalhatatlan döntáma: criterium veritatis infallibile. — *Dörvély* (Döntvél) (ex *döntött vélemény*): sententia. Halálra döntvéleztetett, sententiáztatott.

A kéziratban az első kútforrást tartalmazó ív elején Bugátnak ezt a feljegyzését olvashatjuk: »Felolvastam az acad. ülésben [1857] márc. 23-án ezen első kútforrást, de Schedel azt mondta; hogy elmefuttásnak megjárja«.

Ez a pár szóból álló kis megjegyzés nem világít rá, hogy Bugat Pál előadása milyen döbbenetes hatást tett hallgatóságára. Toldy Ferenc azonnal tiltakozott a felolvasott tervezet ellen, hogy elejét vegye annak a bármikor is felmerülhető gyanúnak, hogy »volt idő, midőn az akadémia, hallgatóságával e tanokban megnyugodott«. Toldy Ferenc a következő havi osztályülésen, A nyelvbéli újítás határaitól szóló előadásában mutat rá Bugát Pál elméletének tarthatatlanságára:

»A nyelv épülete addig tartja meg... eredeti és saját stílusát, — fejtegeti Toldy Ferenc — míg az építő nép és irodalom az ősi törvényességet megőrzi: ha vegyíti, megszűnik eredetisége. Elveszti tehát a nyelvnek ezt a sajátosságát, ha szóalkotásban és a szöfűzésben az ősi törvényességhez nem alkalmazkodik.«

Az ülésről szóló hivatalos közlés szerint a Toldy előadása után megindult vita azzal a megállapítással végződött, hogy »ragozott szókból képzővel új szókat származtatni a magyar nyelv eredeti törvényeire nézve tilos«. Néhány hónappal később, 1857 július 6-án, Ballagi Móric is felemeli szavát ugyancsak az Akadémia színe előtt Bugát Pál kárhozatos törekvései ellen. Felolvasásának címe: »Nyelvújítás és nyelvrontás«, s csaknem ugyanazzal a gondolattal indítja meg tárgyalását, mint négy évvel később Arany János Visszatekintés c. nagyjelentőségű tanulmányának okfejtését. Ballagi kezdő szavai így hangzanak:

»Nem kételkedem kimondani, hogy soha a gyomlálgatás műtételére nagyobb szükség nem volt, mint irodalmunk jelen szakában, midőn a mindinkább éledező nemzeti tudat nagyobb mozgalmakat keltett, s a felfokozott szellemi igényekhez képest több munkásra lévén szükség, a hivatottak közé sok hivatlan is vegyült.«

A Bugát-féle műkedvelőkre céloz, mikor kijelenti, hogy a nyelv történetének, jelen korának, valamint a rokonyelvnek ismerete nélkül, bármily nagy tudós is valaki, »a nyelvmivelés dolgában szava nincsen«. Márpedig Ballagi szerint Bugátnak az a felfogása, hogy a nyelvet mindenki akarata szerint alakíthatja. Így érthetjük meg, hogy maga Bugát is ugyanúgy fúrja-faragja a nyelvet, mint az asztalos a bútort.

Bugát látva a tervezetével szemben minden irányban mutatkozó ellenérzést, letett annak a reményéről, hogy műve nyomtatásban megjelenhetik, Szócsintánát elhelyezte az Akadémia kéziratárába. Mindez azonban izgalmak közt folyt le. Beszámol erről Brassai is a magyar mondatról szóló terjedelmes tanulmányának első részében (Akad. Értesítő 1860 : 301):

»A t. Akadémia tanúja volt velem együtt, hogy midőn *egyikök* [a nyelvmívelők³ egyike] őszintén és leplezetlen előadá eljárása elveit, minden társa — pedig gyakorlatban és addigelé ugyancsak egy pályán haladott vele — elszörnyűködék, egyikök meg hangos óvást tőn ellene. És dr. Bugát részvétért eső pillantást vetve hűnek egyedül maradt barátjára, dr. Pólvára, keservesen fohászzkodék J. Caesarral: »Et tu mi fili, Toldy?!« Toldynak Bugátról szóló akad. emlékbeszédében olvassuk aztán, »mert ámbár — nem érzés, hanem véleménykülönbség miatt — régóta kitagadott ő már szívéből, kit egykor, örömmel mondom, szeretett; de nem feledém, s nem fogom feledni soha, hogy ő, az idősb társ, s a már tekintélyes állású férfiú volt az, ki engem régebb rőt ugyan, de az életpályán még csak kezdőt, első keresett fel, s legott, előttem mindig becses barátságába fogadott« (Ak. Ért. 1863—64, 3: 419).

A nyelvi idegenszerűségek s a nyelvújítás kinövései ellen kevesen küzdöttek elszántabb állhatatossággal, mint Brassai Sámuel. Vizsgálódásai során⁴ rámutat az idegennyelvű irodalmi termékek magyarra fordítása közben igen gyakran elkövetett nagyfokú lelkiismeretlenségre. Megállapítja ugyanazt, amit előbb már Kazinczy, Révai, később pedig többek között Szarvas Gábor is hirdet. Brassai korának fordítóiról azt az elszomorító közlést kénytelen tenni, hogy munkájuk folyamán mégcsak el sem olvassák előre az eredetinek egy teljes mondatát, hanem szavanként haladnak a lefordítandó szöveg átültetésében. Az így végzett munka aztán visszás helyzeteket okoz. Látnak a fordítók német szövegekben egy főnevet nominativusban, s természetesen megteszik alanynak. Korántsem zavarja őket, ha később kiderül, hogy az állítmány a *haben* igének valamelyik alakja. Ezt az állítmányt csak úgy lehet aztán az alanynak kiszemelt mondatrészrel összekapcsolni, ha a *haben* magyar egyértékeséül a *bir* igét illesztik magyar szövegekbe. Ezzel aztán készen is van a »magyarítás«. Szerény óhaja Brassainak, hogy fordítóink tekintsék át munka közben legalább is az egész mondatot. Imre Sándor is segítségére siet Brassainak, Kazinczy nyelvújításáról szóló cikkében, ennek az elvnek népszerűsítése érdekében. Nézete szerint ugyanis »jobb szabályt adni kiindulópontul nem lehet, mint Brassai adott. Tekintse a fordító vagy fogalmazó mindenkor a mondatot egészében; ebben használja fel alakító erejét« (Szépirod. Figyelő 1862). Másutt a pongyola fogalmazás elrettentő példájául idézi Brassai azt a rossz szokást, hogy amidőn »két vagy több egyvégződésű viszonyragos szó van egymás után, a viszonyragot csak az utolsó mellett hagyják meg, s az előbbieket úgyszólván nominativusba teszik«. Előfordul, hogy emiatt a mondat megértésében nehézség támad, s végigolvasása után még egyszer vissza kell rá térni, s a mondat csak a kihagyott ragok odagondolásával válik érthetővé. Brassainak a magyar mondatról szóló jelentős tanulmányosorozata (Akad. Ért. 1860—63) a nyelvművelés köréből is igen sok gondolatot, megfigyelést s fejtegetést tartalmaz. Tárgyalja pl. a konjunktívusz latinus használatával elkövetett nyelvi vétséget. Vizsgálja a határozott s határozatlan tárgykapcsolatos nyelvi kérdéseket, megvilágítja az egyes helyhatározói ragok előfordulásában mutatkozó törvényszerűséget, közli arról szóló véleményét, milyen esetben használhatjuk helyesen a *gyanánt* névutót. Szóvateszi Brassai a *hogy* kötőszó háttérbe szorításával, kerülésével elkövetett helytelenséget is. Előadásmódjára is jellemző, amit erről a kérdéstről Nyelv és nyelvészet c. cikkében elmond (Szépir. Figyelő 1861—62. II. évf. II. fele, 9. sz. 130).

»Száz meg száz évig birta és használta háborítatlanul a 'hogy' kapocs-szó az ő polgári jogát. De a históriai jog (amelyet szuronyok százezeivel szembe is erős védbástvának állítunk) viaszként olvad össze a divat enerváló lehellete előtt. Eleget szolgált már a vén cseléd, tehetetlen, adjunk utat neki, még pedig hálátlanságunkat tetézve, rossz bizonyítvánnyal, a »monotonia« bélyegével. És jött a rojtos, zsinóros, libériás új legény, a *miszerint*. A divat eleme a változás; 'miszerint'-nek hamar kitelt a levele, és újat fogadánk helyébe: 'mikép'. Példát mondok, nem kritikát, azért a dolog érdemébe nem bocsátkozom; de ha nekem valaki, élő vagy holt nyelv irodalmában, ilyes önkényes változtatást bir elémutatni, vádlója helyett tüzes és szenvedélyes védője leszek a 'miszerint'-nek és 'mikép'-nek, sőt még a 'képviselés'-t és 'kárpótlás'-t is hajtogatom teljes életemben. Még arra sem volt eset, hogy szépirodalom a curialis

³ A 'nyelvművelő' elnevezést Brassai elítélő értelemben használja.

⁴ Mégis valami a fordításról. (Szépirodalmi Figyelő. 1861—2. 19. sz.)

stylushoz menjen aesthetikai leckét vagy előképeket venni. Ezt a divatot, ha nem nyelvészek sugallották is, de hogy tetemesen biztatták és támogatták, tagadhatatlan.»

Brassai írásainak megértését nagy mértékben nehezíti a sok kitérés, a közbevetett számtalan elmélkedés. Mentovich Ferenc egy alkalommal ekkép jellemezte Brassai előadásmódját: »A számos sujtás és zsinórozás közt . . . — közbevetőleg legyen mondva — ön műveiben néha a posztó színe is alig látszik. Brassai nyelv művelő munkásságának egyik vitathatatlan eredménye azonban, hogy Arany János Visszatekintés c. tanulmányának megírására az ő ily irányú fejtegetései adták meg az ösztönzést.

»Visszatekintésem — mondja Arany tanulmánya kezdetén — . . . nem annyira Gyulai pörös ügyét illeti, mint igen tisztelt munkatárs Brassai úrnak a 'fordításról' lapunkban folyó derekas cikkeit, különösen a nemrég lejárt III-dik számút . . . Brassai cikkének nem annyira ellene akarok írni, mint úgy *mellette*, körül is belül is, elmondani egyetmást, a mi olvasás (meg correctura) közben eszembe ötlött, en attendant, azaz míg a tisztelt író szíves lesz a hátralévő részt is beküldeni.«

A nyelvérzék fokozására, erősítésére, a nyelvi hibák lehető irtására kevesen törekedtek oly állhatatos buzgalommal, mint Arany János. Nemcsak költészete hatott kedvezően ebben az irányban. Harcosa volt ennek az eszmének mindvégig, mégpedig mindabban a hivatásban, hova jó vagy rossz sorsa élte folyamán állította. Jegyzői, tanári, szerkesztői, akad. főtítkári teendőinek teljesítése közben sohasem feledkezett meg a nyelv védelmében magára vállalt köteletségéről.

A Koszorú utolsó számában foglalt búcsúzó közleményében olvassuk:

»Végre a Koszorú azt sem utolsó szolgálatnak tekinti, amit *nyelvünk* ügyében folyvást teszen vala. Nem nyelvkérdések olykori rövid tisztázását értjük, ezt minél szűkebb térre kellett szorítanunk: hanem a szerkesztői folytonos törekvést, hogy minél kevesebb magyartalanság lásson világot e lap hasábjain. Az idegen szólásformák — különösen a németesség — óriási terjedése mellett nyelvünkben, a valódi magyar nyelvérzék általános gyöngültével, csak kitartó figyelem képes az idegen szólásokat — nem teljesen kiirtani, mert az némely kézirat újra öntése nélkül szinte lehetetlen, hanem tűrhető mértékre apasztani össze. A Koszorúban ritkán jelent meg kézirat háromszori szerkesztői olvasás nélkül (olvasás, javítás, nyomdai revízió) — s ha mégis maradtak benne hibák, az csak az emberi erőtlenségről tanuskodik» (Koszorú 1865. jún. 25-i 26. sz. 602).

Az Akadémia titkári székéből is igyekszik a szunnyadó nyelvi lelkiismeretet ébresztgetni. Az 1867. évi nagygyűlésen felolvasott jelentésében komoly figyelmeztetéssel fordul a nyelvtudományi osztály tagjaihoz:

»Oly biztos-e már nyelvünk gyakorlati fejlődése az irodalom terén, — kérdi — hogy bátran egyesek önkényének s a felkapó divatnak hagyhatjuk további folyamatát? Tekintsünk szélyel. Naponként ezer meg ezer újság, évenként szaporodó könyvek tömege hordja szét, Kárpátoktól Adriáig a szemenszedett germanizmusok újabb meg újabb példányait, megzavarva, megvesztegetve magát az ős-ép vidéki társalgási nyelvet is. Nem az idegen szólások ama nemesebb fajtáit értem, melyeket művészi kéz, művészi célból hódít meg a nyelvnek, hol szükét látja, hol kiváló dísszel alkalmazza; értem a gondatlanság, a majmolás, a divat szándékos ferdítését vagy akaratlan sikamlásait, a ragadó mētelyt, melytől ide s tova senki sem ment, mely a nyelvérzék, bármily badar szólás iránt, tompa közönybe ejti, s a régi jó magyar szólamokat kiszorítván, csendes halálra kárhoztatja. Ime én, tisztelt hallgatóság, ime én magam, ki folyvást törekedtem megörzeni magyarságomat, nem hosszú éltém folytán, gyermekkori emlékeim közt, néha oly szöfordulatra bukkanok, mely akkor közkeletű volt, s ma már engem is meglep szokatlansága által. Így van; szavaink, szólásmódjaink, s ezek minden oly árnyalata, melynek megfelelő nincs a gondolatainkat irányzó idegen nyelvben, lassanként elhálnak, kivesznek; szökötésünk velős rövidsége szükségtelen körülírásokban mállik szét; szörendünk zavarba jó; s a feloslzás processusa immár nyelvtani alakjainkat is megtámadta: nincs még egy évtizede, mióta — hogy többet ne említsék — segédigés szenvedő forma kapott fel köztünk. És az Akadémia, vagyis nyelvosztálya ennek, minden figyelmét a nyelv elemzésére, hasonlítására fordítva kicsinyelheti-e többé, mint nem tudományost, a mi a nyelv gyakorlati használata körül történik, vagy megelégedhetik-e egyes pályarú bírálásával, egy-egy nagy hatalom ocaítélésével oly szépírodalmi dolgozatnak, mely nyelvi oldalról is érdemesnek mutatkozott? . . . Bocsánat e kitérésért, melyben nem az akadémia

tisztviselője, hanem egyik tagja bátorkodott felszólalni, élvén ez alkalommal, hogy gyenge szava e magas helyről messzebb hallassék.»

Jól tudjuk, hogy az érdekes apró nyelvi megjegyzések s kisebb-nagyobb nyelv-művelő cikkek mellett Arany János egy kiváló értékű, gazdag tartalmú, nyelv-művelő tanulmányt is tett közzé a Szépirodalmi Figyelő 1860—61. évi folyamában. A Visszatekintés címén megjelent s fentebb már említett cikksorozatra gondolunk. Az érdekes fejtegetések nagyjelentőségű kérdésekben igazítanak el bennünket. Arany Jánost kiváló tulajdonságai jogosítják fel rá, hogy nyelvi kétségeinkben még ma is valamennyiünk mestere legyen; alapos nyelvtörténeti ismeretei, a népnyelvben való határozott tájékozottsága, kiváló ízlése, fejlett nyelvérzéke adják meg szavának, ítéleteinek súlyát. Mutassunk rá fejtegetései közül néhány érdekesebb gondolatára.

Többször is vitatták már, mi a lényege a költői szabadságnak, vagy egyáltalában ehet-e erről beszélni. A Visszatekintés azt az útbaigazítást adja erre nézve,

»hogy e szabadság célja nem a vers *kisütése*, hanem a költői nyelv könnyebb, szabadabb, fesztelenebb mozgása; a rövidség, szebb hangzat, jellemzetesség és így jóformán széptani oldalak. *Föltétele* pedig az, hogy mindig az élő kiejtésen alapuljon: legalább én tagadom a költő azon szabadságát, hogy a szókat — élő nyelvbéli használat ellenére — tetszése szerint nyírálhassa, ferdíthesse, csűrje-csavarja» (ÖM. 5 : 401—2).

Megtanulhatjuk Aranytól, milyen mértékben tudjuk beszédünkben a szép hangzás, biztosítani, s ezzel a nyelv 'göröncössé' válásának elejét venni. Ezért tartja jogosultnak az *olvas-sz*, *néz-sz*, *keres-sz*-féle igealakok elkerülését, s helyettük az *olvasol*, *nézel*, *keresol* használatát. Finom jelentéstani megfigyeléssel dönti el, hogy egy-egy szónak milyen értelmű használatra egyezik a nyelv szellemével s mily jelentéssel felruházottan követünk el vele vétséget. Igen tanulságos ebben a tekintetben a *bir* igéről szóló fejtegetése. Hosszú sora van az olyan szólásoknak, szerkezeteknek, amelyekben bizvást helyesnek mondhatjuk a *bir* igével való kapcsolódást. Arany ezeket említi: »nem bírja elvégezni a munkát« — »annyit vállalt, hogy nem bír vele« — »indulatos, nem bír magával« — ... »jól bírja magát, mióta az ipa vagyona rászállott« — »aki bírja, marja« ... »megbír a jég« (390). Megvilágítja ezenkívül, van-e nyelvünkben szenvedőigealak s milyen alkalommal nyílik tere használatának. Kiragadjuk még a sok közül a szórend finomságait megvilágító, gondolkodásra készítő tájékoztatásokat. A Visszatekintés megmutatja a nyelvészeti vizsgálódás módját s példát ad rá, hogyan lehet a nyelvi jelenségek iránt való érdeklődést felkelteni s tovább fokozni.

Amikor Arany János egyik főttkári jelentésében, 1867. jan. 31-én, hibáztatta az Akadémiának a nyelvvédelem ügyében tanúsított közömbösségét, már megjelenőfélben volt egy nagyhatású nyelv-művelő értekezés, amely döntő jelentőségű lett a kérdésnek további fejlődésére. A pozsonyi gimnáziumnak 1866—67. évi értesítőjét ugyanis az iskola egyik latin nyelvi tanárának, Szarvas Gábornak Magyartalanságok c. értekezése nyitja meg. Az akkor még úgyszólván ismeretlen nevű Szarvas Gábornak nyelv-művelő, nyelvvédő munkája nem ezzel az értekezéssel kezdődik; iskolai könyveinek ily irányú módszeres útbaigazításai arra vallanak, hogy a megfontolt, következetes tanítónak latin óráin egyszersmind a helyes magyar beszédre való nevelés is komoly törekvései közé tartozott. Phaedrus-kiadásának előszavában ezeket hangsúlyozza:

»Azt akarom főleg elérni, hogy már idejekorán szoktassuk az ifjakat a gondolkodva fordításhoz, vagyis a választékos, szabatos, magyar kifejezések megválasztásához.« Tirocinium Prosaicum c. latin olvasókönyvében, a fordítás általános szabályai során többek közt azt fejtegeti, hogy a római irodalom szövegét úgy kell magyarul visszaadnunk, »mintha az író, akinek művét fordítjuk, gondolatát magyarul fejezte volna ki«. Másik jelentős figyelmeztetése: »Vigyáznunk kell mind a latin, mind a magyar nyelv sajátosságaira, s ahol kettejük közt vagy a beszédresek használatában, vagy a mondatszerkezetben eltérés van, a fordításnak nem szabad nyelvünk rovására történni, hanem a megfelelő magyar kifejezést kell alkalmaznunk.«⁵

⁵ Tirocinium Prosaicum. Locī ex scriptis Iustini, Cornelii Nepotis, Eutropii, Q. Curtii Rufi. Excerpti et inter se contexti. Nyelvtani s tárgymagyarázattal ellátta Szarvas Gábor pozsonyi kir. gimn. tanár. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. 131 lap.

A Magyartalanságok megállapításaiból, példatárából látjuk aztán, hogy Szarvas értekezésének anyaga nagyrészt tanítás közben tett tapasztalatai, megfigyelései közben gyűlt össze. Más érdekes előzményei is vannak e munkájának. Pozsonyi igazgatója latin vagy görög tárgyú értekezést kívánt tőle az 1866—67. évi értesítő számára. Az eleinte szabódó Szarvas Gábor azonban sehogysem akart klasszikus tárgyú munka megírására vállalkozni s végre is egyik tanártársának (Klamarik Jánosnak) régebbi tanácsára elhatározta, hogy a nyelvünkben elharapódzott helytelenségekről fog értekezést írni. Erre vonatkozólag a következőket mondja a Budapesti Közlönyben 1867. dec. 25-én megjelent vitairatában:

»... én azon nézetben valék, hogy ránk nézve sokkal érdekesebb, sokkal hasznosabb leend, ha a magyar apokalipszisták lázszülte rémalakjait segítem pusztítani, mintha tán azon elkeseredett harcba elegyednék, mely Homeros léte vagy nemléte fölött foly; vagy ha a rómaiak beretválkozásai szokásairól tartanék egy körmönfont értekezést. Ennélfogva Magyartalanságok cím alatt a divatosabb szó- és mondatszörnyek, különösen pedig latin fordítóink fonák eljárása ellen keltem ki.«

Biztos tudással, magyaros nyelvérzéssel adja elő megfigyeléseit. Úgy érzi, az ő munkája is elősegíti, hogy »a buján tenyésző gyomot kiirtva nyelvünket a benne hemzsegó idegenszerűségektől végre-valahára egészen kitisztíthassuk«. Már a fejezetek élén álló ötletes címek is felkeltik az olvasó érdeklődését. A nem-es család című kis szakasz arról szól, hogy nyelvünkben nincsenek nemek (genusok), így tehát az ismert latin közmondást — *historia est magistra vitae* — helytelenül idézik ekkép: a történelem az életnek *mesternője*. Ugyanilyen hibába esnek azok is, akik ezt a német közmondást: *die geistige Trägheit ist die Schwester der Unwissenheit* »takaros magyarsággal« imígyen fordítják: »a szellemi tunyaság a tudatlanság *nővére*« (Nyr. 24 : 502). A számos család a hibásan alkalmazott többszám használatát pellengérezi ki. Nem *orraitok*, *lelkeitek*, *hazáitok* ... a helyes: a nyelv szelleme szerint elegendő az egyszám is. A további intelmek ezeken a címeken kerülnek sorra: A ferde képzettségük, A balházasságban élők, Germán csemeték, *Cetera turba barbarorum*. A cikk második részében Szarvas a latinos mondatszerkezetek ismertetését adja. Szól itt a szenvedő alaknak, a konjunktióvuszoknak s több kötőszónak alkalmazásában lábrakapott idegenszerűségekről. A helytelenségek tárgyalása során arra is rámutat, hogy a latin mintára alkalmazott idegenszerűségek miatt melyik magyaros szerkezet szorult háttérbe. Megállapíthatjuk, hogy Szarvasnak egy-egy figyelmeztetése, kívánalma még ma sem veszítette el időszerűségét.

Szarvas értekezése szokatlanul rövid idő alatt váratlan hatást tett. Megjelenés után három-négy napra Szilágyi Sándor meleg szavak kíséretében hívja fel rá a figyelmet a Budapesti Közlöny 1867. aug. 4-i számában. Megemlíti, »hogy Szarvas Gábor erélyes s humortól szikrázó stílusban ír, s kár, hogy írói tehetségét gyakrabban nem próbálgatja a széles közönség előtt«. Néhány hét múlva Arany László négy közleményből álló cikksorozatban foglalkozik ugyancsak a Budapesti Közlönyben »Rontsuk a nyelvet — ahogy lehet« cím alatt Szarvas értekezésével. Az eredetileg névtelenül, # jellel ellátott közlemény később Arany László összes műveinek 2. kötetében is megjelent. Különösen Szarvas cikkének megírásamódját emeli ki, s hangsúlyozza, »hogy előadása »könnyen érthető s magát olvastató, ez pedig a nyelvtani fejtegetések között ritka dolog«. Arany László ifjúkori ismertetése több tulajdonságával is meglep bennünket. Írása széleskörű tudásról, a nyelv történetének alapos ismeretéről, a vitatkozásban is megnyilvánuló gyakorlott írói készségről tanúskodik. Hozzászólása több esetben is kiegészíti Szarvas anyagát.

A Magyartalanságok olvasóinak feltűnhetik, hogy Szarvas Gábor 1867-ben megjelent értekezésében egyáltalán nem hivatkozik a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek itt ismertetett, tanulságos és változatos szakirodalmára, elsősorban pedig Arany Jánosnak nagyjelentőségű Visszatekintésére. Erre nézve azonban könnyű megtalálni

⁶ A Magyartalanságokat Szarvas halála után Simonyi közzétette a Nyr.-ben. Idézeteim erre a közlésre utalnak.

a magyarázatot. A tárgyalt értekezések folyóiratokban jelentek meg. Márpedig ezeknek oly csekély volt elterjedtségük, valamint olvasóközönségük, hogy még az érdekelt szakköröknek sem kerültek kezébe. A Visszatekintés is előbb a Szépirodalmi Figyelőnek 1860—61. évfolyamában jelent meg. Könyvben csak tizennyolc évvel később, 1879-ben, Arany Jánosnak Prózái dolgozatok c. kötetében.⁷

Meg kell állapítanunk, hogy a Magyartalanságok sikerét az a körülmény kétségkívül fokozta, hogy Arany László a Budapesti Közlönyben közzétett cikksorozatában nagy hozzáértéssel s jóakarattal rámutatott az értekezés kiválóságára, tanulságos voltára. Arany László több módon is igyekszik Szarvas munkájának hatását fokozni. A Magyartalanságok fejtegetéseinek során, a Cetera turba barbarorum c. fejezetben, megemlíti Szarvas, hogy híres jogtudósunk, Pauler Tivadar, szóban és írásban egyaránt ilyen szőrendi kapcsolódást használ: *nem elkobozható, nem beszámítható, nem bevallható*. Pedig ezek akár állítmányok, akár jelzők, a helyes szőrend: *el nem kobozható vagy nem kobozható el*. Arany László, Szarvas Gábornak ebből a megállapításából kiindulva, cikksorozatának végső részében szintén rámutat, hogy az egyetem jogtudományi tanárai nagyon sok nyelvi hibát terjesztenek nemcsak előadásuk során, hanem egyszersmind hallgatóik részére írott könyvekben is. Az egyébként gondosan stílizáló Pauler Tivadar Büntető jogtanából idézi Arany László ezt a mondatot: »Rendvitézekről, kik a vád alól csak bizonyítékok elégtelensége miatt *felmentetnek* — rendjeleik elveendőek«. Sorra bírálja aztán Kautz Gyula, Konek Sándor, Karvassy Ágoston, Matlekovits Sándor s mások írását. A felsoroltak egyike elköveti pl. azt a hibát, hogy a tisztán »kiható« értelmű *figyelmeztet* igét tárgy nélkül használja: »pedig *figyelmeztetni valakit* (az o'vasót) lehet. de *figyelmeztetni* csak úgy a levegőben — nem«. Kautz Gyula fogalmazásában helyteleníti, ezt a mondatot is: »A műipar magas tökélyfokra *vergődött*«. Arany László talpraesett helyénvaló megjegyzése: »... bajból, sárból, kivergődni vagy bakterségig *felvergődni* szokás, de aki már a tökélypolchoz közelget, az *emelkedik* vagy szárnyal«.

Egy másik tanárnak természetellenes írásmódját ezzel az idézettel jellemzi: »Sertés, az 1857-i összeírás szerint, mely alkalommal a birodalom ezen döcögő lényei legelőször részesítették a hivatalos tekintetbevétel megtiszteltetésében, összesen 8 millió darab találtatott«. Egy Váltójogtanban az egyik szakasznak ez a címe: A bíróságnak kötelessége *akár* a felperes a sommás eljárást, *akár* a rendes perfolyamat választja. Arany László a jogi kar tanárainak szóló megjegyzéseit azzal a figyelmeztetéssel zárja be, hogy igyekezzenek a nyelvnek »... szörfüzési módját, szólásformáit és sajátosságait« megtanulni, mert ezt »méltnak megkövetelhetjük minden magyar írótól«.

Itt ismertetett cikksorozatában Arany László komoly tanújelét adta annak, hogy tanultsága, a nyelvtörténetben való jártassága, nyelvérzéke alapján kétségtelenül hivatott volt arra, hogy a nyelvvédelem, a nyelvhelyesség ügyének szószólója legyen. Csak hasznára vált volna a helyes magyarságnak, ha ő is többször szót emel ebben a kérdésben. Mindenesetre állíthatjuk, hogy ismertető cikke nagy mértékben elősegítette a Magyartalanságoknak méltán megérdemelt nagy sikerét.

Az Akadémia, kivált Brassai Sámuelnek s Arany Jánosnak a Szépirodalmi Figyelőben megjelent felszólalásai következtében szintén fokozott mértékben érezte, milyen kötelességei vannak a nyelv egészséges fejlődésének elősegítése végett. Pályázat hir-

⁷ Mint érdekességet említsük meg: ha Szarvas Gábor a Visszatekintést már első megjelenése után olvashatta volna, Arany Lászlóval való vitájának egyik jellemző kis részlete is másképp alakult volna. Arany László a Magyartalanságoknak a Budapesti Közlönyben megjelent bíráló ismertetésében hibáztatja, hogy Szarvas Gábor a *személyragoz* igét használja. Megkérdi: »Miféle ige ez a *személyragozok*? Íme, a fentebbi *képvisel*, *gyógykezel* ige-fajnak egy szépséges példánya, még pedig a magyartalanságokat leckéző cikkben.« Szarvas így válaszol erre a megrovásra: »No, hogy itt # úr egy kissé letévedt az országútról, s vakösvényre botlott, azt a föntebb kifejtettem elvekből már előre sejtetik olvasóim.« Ennek a kis szurkálódásnak az is egyik tréfás mozzanata, hogy a *személyragoz* igét Arany János is használja a Visszatekintésben. Azt olvassuk itt ugyanis: »Ha pedig az ő-t még *személyragozzuk* is, azaz ily raggal módosított affixumokat, névutókat használunk, a veleélés oly mindennapi, hogy példákra sem szorul. 'Hajtsd be, adj *nekik* enni', 'Megharap a kutya? Ne félj *tőle*' stb. Ki mondaná: 'adj *azoknak* enni? ne félj *attól*?'« (ÖM. 5 : 423).

detésével igyekezett az ügynek szolgálatába állni. Hosszas viták után 1863-ban ily című pályafutásban állapodtak meg:

»Fejtsenek ki . . . azon elvek, melyek új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandók s mutattassék ki számos példában, mely káros befolyással volt és van, ezek mellőzése miatt nyelvbéli előadásunkra az idegen nyelvek hanyag vagy szolgálai utánzása, a nyelvújítás diadala óta.«

Háromszori eredménytelenség után, 1872-ben, két érdemes pályamunka érkezett be. A jutalmat Ponori Thewrewk Emilnek A helyes magyarság elvei c. munkája nyerte el, Imre Sándornak A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata címen írott műve pedig dícséretben részesült. Az Akadémia azonban halaszthatatlannak tartotta, hogy a nyelvromlás megakadályozása mielőbb megkezdődjék, s ezért nem várta meg, hogy ez a két pályamunka tett-e bármily mértékű kedvező hatást, hanem elhatározta, hogy az 1872. évben a Magyar Nyelvőr című folyóiratot megindítja, s szerkesztésével a Magyar-talanságok szerzőjét, Szarvas Gábort bízta meg. Szarvas Gábor a nemes ügy iránt érzett lelkes szeretettel, a javítás vágyától erősített elszántsággal kezdi szerkesztői munkáját. Kiváló dolgozótársai között már a legelső évfolyamban ott látjuk a húsz éves koron innen lévő Simonyi Zsigmondot is. A Nyelvőr lapjai mutatják, hogy a sajtónak tekintélyes része megértéssel fogadta a folyóiratban foglalt figyelmeztetéseket, a jó útra vezető tanácsokat. Simonyi pl. ezt írja A magyar nyelv a hírlapokban című cikkében (Nyr. 3 : 168):

»Egy-két lap a Nyelvőr utolsó füzetének megjelenésekor panaszkodott, hogy a Nyelvőr egy idő óta nem foglalkozik a lapok magyarságával. Hogy ilyen panaszra ismételve ne legyen okuk, ezennel újra közlünk egy kis böngészetet.«

Ámde csakhamar arra a tudatra kellett jutnia mind Szarvas Gábornak, mind pedig Simonyi Zsigmondnak, hogy jóakarató munkájuk csak hosszas, kitaró fáradozással érlelheti meg a várt eredményt. Buzgalmukat ugyan mi sem lankasztja, de egy-egy panaszukból mégis kiténik, hogy gyorsabb sikert vártak állhatatos javító törekvésük nyomán.

A lehangoló jelenségekkel mitsem törődve Szarvas Gábor csaknem egy negyedszázadig, Simonyi Zsigmond pedig úgyszólván egy félszázadig küzdött a magyar nyelv tisztaságáért, szépségéért. Mindkettőjük sokirányú nyelvtudományi munkásságának komoly törekvése volt annak az eszmének minél szélesebb körben való terjesztése is, amelynek hangoztatásával Simonyi Zsigmond Helyes Magyarság c. tanulságos könyvét befejezi: Írjunk a magyarnak magyarul és magyarán.

Dénes Szilárd

NYELVMŰVELŐ TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK SAJTÓSZEMLÉJE (1953)

*I. Folyóiratok**

A nyelvművelő irodalom az elmúlt évben is gyarapodást mutat, bár ez nem volt egyenletes és kielégítő. Nagyobb, elvi jelentőségű tanulmány nem jelent meg, de folyóirataink közleményei több fontos kérdést felvetettek vagy megvitattak.

A *Társadalmi Szemle* januári száma közölte *Mód Aladár* jelentős tanulmányát: *Az anyanyelvi oktatás és a magyar nyelvtudomány néhány kérdéséről*. Mondanivalója főként az 1952. évi szegedi nyelvész-kongresszus munkájához és eredményeihez kapcsolódik. A nyelvtanítás, a nyelvtudomány új feladatainak kitűzése, eddigi módszereinek bírálata

* A napilapok nyelvművelő cikkeinek szemlétét folyóiratunk következő számában közöljük. — A szerk.

mellett foglalkozik Mód Aladár a nyelvi műveltség kérdéseivel is. E téren új követelmények előtt áll a magyar nyelvtudomány. A nyelvi műveltség kiterjesztését minőségi emelkedésnek is kell kísérnie. A tudatosság kifejlesztése a tömegek nyelvhasználatában: ez a legfőbb feladat. Meg kell tanítanunk az új társadalom millióit gondolataik önálló, helyes, változatos kifejezésére.

Vitába száll Mód azzal a nézettel, hogy a nyelvhelyesség nem nyelvtudományi probléma. »Szükség van a nyelv történetileg kialakult törvényszerűségeinek alapján a nyelvalakulás ellenőrzésére: a vadhajtások lenyesegetésére, a nyelv szerkezetétől és sajátosságaitól idegen, a nyelv logikájával ellentétes kifejezési formák kiküszöbölésére.« Meg kell teremteni nyelvészek és írók együttműködését az irodalmi nyelv fejlesztésére, az új, realista stílus kialakítására.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 4. kötetének 1—2. számában jelent meg az 1953. évi akadémiai nagygyűlés anyaga, közte Pais Dezső: *A magyar nyelvtudomány időszerű kérdései* c. előadása. Részben Mód Aladár idézett tanulmányának megállapításaival kapcsolatban több lényeges kiegészítő vagy helyreigazító megjegyzést tesz a nyelvművelés és nyelvtudomány viszonyáról. »A nyelvhelyesség nem nyelvtudományi probléma — vallja Pais Dezső. Azonban nyelvtudományi tájékozottság, a nyelv fejlődésének tudományosan megalapozott ismerete nélkül általában nem lehet megtalálni az értékeléshez a helyes szempontokat.« Mód Aladár bírálataira, hogy ez a nézet a tudomány és a gyakorlat viszonyának helytelen értelmezését tükrözi, Pais kijelenti, hogy a nyelvművelés terén nem vallja a nyelvtudomány mindenhatóságát vagy illetékességét. A nyelv ügye az egész nemzeté és különösképen az íróké. »A nyelv a kifejezés, de nem utolsósorban a művészi kifejezés eszköze is. És hogy a művész: a költő vagy író miképpen alkalmazza, alakítsa vagy teremtse, azt nem lehet teljesen tudományos szabványok, nyelvhelyességi rendelkezések szerint igazítani. Tudós és művész nem azonosulhat, noha törekedniök kell és lehet is bizonyos közösségekre és megértésre.«

Örvendetes jelenséggént állapította meg Pais már 1951-ben, hogy Sztálin nyilatkozatainak hatásaként »felébredt a nyelvhelyesség és nyelvművelés kérdései iránt való érdeklődés«. Sajnos, ezen a területen ma sem indult meg erőteljes kezdeményezés és szervezés; ez részben az Akadémiát terheli. Nagy része van azonban ebben a megfelelő szakemberek és munkaerők hiányának. Hangsúlyozza Pais, hogy a nyelvészet nem elégedhet meg a nyelvi jelenségek egyszerű megállapításaival. »Mivel a nyelv bizonyos korai szakaszokban... önkénytelenül, öntudatlan és szándéktalan folyamatokban fejlődik, azért nem volna helyes a nyelvet fejlődésében továbbra is teljesen szabadjára hagyni.«

Megemlékezik végül az Akadémia 1951. évi nyelvművelő ankétjáról, az akadémiai Nyelvművelő Bizottság és a Nyelvtudományi Intézet a nyelvművelő munkaközösségének munkájáról. A feladatok azonban, sajnos, nagyobbak, mint a rendelkezésre álló erők és lehetőségek. Pedig »Akadémiánk legelsőrendű kötelességei közé tartozik, hogy a tudományt összeegyeztesse a gyakorlattal, annak az elvnek az értelmében, hogy a tudomány az életért van.«

A Magyar Nyelv 1953. évi 1—2. számába Loványi Gyula írt vitacikket a *szócsinálásról*. Védelmébe veszi a mesterséges szóalkotást és az ú. n. szógyártókat, akiknek minden túlzásuk, torzításaik ellenére érdemes részük van mai szókincsünk megalkotásában. A nyelv ugyanis ösztönös idegenkedéssel utasítja el a korcs szók befogadását, és minden újszülöttnak be kell bizonyítania életrevalóságát. Veszedelmesnek érzi azonban Loványi azt a felfogást, amely eleve elítéli a szócsinálást. Azt vallja, hogy az efféle törekvés rendszerint rögeszmés túlzásokba csap át, s ezzel nevetségessé teszi a nyelvművelő mozgalmat, lerontja hitelét. Elfogultság helyett józan tárgyilagossággal

kell elbírálnunk a szógyártók alkotásait, hibáik mellett elsősorban az értékeket kell meglátnunk ötleteikben és javaslataikban. Egyre nehezebb ugyanis a tömegével születő új fogalmak megnevezése, ha pusztán a képzés és összetétel módszerével élünk. Vannak, akik az idegen szók átvételében látják az orvosságot az elszürkülés, egyhangúság ellen. Loványi az elavult szavak és tájszavak felhasználása mellett a szócsinálásban látja nyelvünk gazdagítáának legfontosabb eszközét, ehhez azonban biztosítanunk kell szabad érvényesülését, minden gúnytól mentesen. »A szóc ináláshoz nem nyelvtudományra van szükség. Mindenki élhet vele, ha e két kelléknek: ötleteknek és jó nyelvérzéknek szerencsés birtokosa.« Csak haszon származhat belőle a nyelvre: a halva született szóknak úgys a feledés lesz a temetőjük, de a sikerültek égető hiányt pótohatnak és legtöbbször nélkülözhetetlenné válnak.

Bárcki Gézának Lőrincze Lajos könyvéről írt tanulmányát iránymutatóvá teszik elvi szempontjai. Három nagyobb tanulmányban elméleti és nyelvtörténeti fejtegetések mellett a gazdag példaanyag elsősorban nyelvhelyességi vonatkozású. Részletes ismertetésükre terjenelmünk miatt nincs módunk, csak felhívjuk rájuk a figyelmet: *Tompa József: Melléknévi igeneveink állományi használatáról.* — *Deme László: A jelöletlen határozós összetételek kérdéséről.* — *Imre Samu: Helyes-e és hogyan helyes az „összes“ használata.* A 3—4. számqan *Nagy J. Béla* cikke (*Hibák vagy babonák?*) válaszol Makay Gusztávnak Lőrincze könyvét illető Csillag-beli bírálatára.

Az Oktatásügyi Minisztérium 1953-ban indította meg *Anyanyelvünk az iskolában* c. módszertani folyóiratát a magyar nyelvoktatás támogatására. Első számában *Böhönyi Gizella: A tájnyelvi gyűjtés szerepe oktató-nevelő munkánkban* c. cikkében kifejti a munka pedagógiai és általános kulturális jelentőségét, elsősorban a tanulók nyelvkészségének gazdagodásában és nyelvi szemléletének tisztuláában. — Hasonló kérdést tárgyal a 2. számban *Boros Béla* is: »*A tanulók nyelvjárása és az anyanyelvi oktatás*«. Kiemeli az irodalmi nyelvnek kiegyenlítő hatását a tanulók tájnyelvére, és érdekes példákat idéz telepés községek nyelvi keveredésére. — A 3. számban *Kálmán Béla* tesz néhány megjegyzést (*Tájnyelv és iskola*) Böhönyi cikkére, és helyreigazítja azt az állását, hogy a köznyelvtől vagy az irodalmi nyelvhasználattól eltérő tájnyelvi sajátosságokat eleve helytelennek tekintjük.

Az 1. szám kritikai rovatában *Rácz Endre* ismertetést közöl az újabban megjelent nyelvészeti munkákról, köztük Lőrincze Lajos *Nyelv és élet* c. könyvéről. Tárgykörökének felsorolásával mutatja be, »mennyire az élő nyelv használatának elevenbe vágó kérdésével foglalkozik a szerző«. Időszerűsége mellett érdekes olvasmánnyá teszi a könyvet logikai érvelése, élvezetes stílusa. Megállapításai termék. ny vitákat ébreszhetnek, s ezzel hasznos segítséget kaphat az iskolai nyelvoktatás, nemcsak az érdeklődés felvillanyozásával, hanem a merevség és a túlzó szabadelvűség ellentétei által keltett bizonytalanság megszüntetésével.

Az *Irodalomtörténet* 1—2. száma közli *Nagy Péter* tanulmányát: *Móricz Zsigmond a mi irónk*. Ebben idézi a szerző Móricz nyilatkozatát a tájnyelv iroda mi felhasználásáról a Rózsa Sándor-ral kapcsolatban, amelynek nyelvi következetlenségeiért több támadás érte. Móricz kifejti, hogy az özéssel csak színezni akarta regényének nyelvét, mert a hangzás a tájnyelvnek csak egyik, bár legfeltűnőbb sajátága. Tudja, hogy tökéleteset úgysem adhatott; ehhez bele kellett volna születnie Szeged nyelvi közösségébe, hogy a gondolkodás és a kifejezés sajátos formáit elsajátítsa. »De így csak a magyart, az emberit és a mindnyájunkkal közöst akarom« — írta.

Irodalmi folyóiratainknak, a *Csillag*-nak és az *Új Hang*-nak hasznos és termékeny bíráló-rovata a januári számmal váratlanul és érthetetlen módon megszűnt, mintha már nem lenne szükség a nyelvi bírálatra, s ha kell, megrovásra. Ez év elején azonban még mindkettő bő terjedelemben foglalkozott fiatal költőink verseinek két gyűjteményével (*Szívünk szerinti törvény, Új termés*).

Az *Új Hang* januári *Rosta* c. rovatában -s -r jegyű kritikus veszi boncolókése alá az említett két versgyűjteményt. Alapos elemzése inkább a nyelvtani hibákkal, suta-ságokkal foglalkozik, és így szervesen és szerencsésen kiegészíti a *Csillag* bírálatát. Olyan elemi szabályokra kénytelen rámutatni, mint a határozott és határozatlan névelő, a többes szám (pl. a páros testrészek) helyes használata, a szavak számbeli egyeztetése (egyes- és többesszám) stb. A szavak hibás megválasztása, jelentésük félreértése vagy összetévesztése igen gyakori jelenség, és a fogalmi vagy szakmai ismeretek hiányairól, bizonytalan voltáról árulkodik. Fokozás, színezés helyett az üres bőbeszédűséggé híguló szóhalmazás, máskor a vers ritmusának áldozatul eső csonkaság, értelmi ugrások és hézagok, egyéni hang helyett közhelyek, elcsépelet klisé-jelzők: megannyi folt és szeplő a két kötet versein. A bírálók a szerkesztőket teszik felelőssé ezekért a kiáltó hibákért. És még egy tanulság a nyelvtudomány munkásai számára: íróinknak, fe-növekvő, ifjú értelmiségűnknek, de általában a műveltség birtokába lépő egész népünknek égető szüksége van a szavak, kifejezések értelmét, árnyalatait, használatát megvilágító értelmező szótárra és egy biztos tájékoztatást adó leíró nyelvtanra.

A *Csillag* januári *Fegyvervizsga* rovatában *Timár György* gyűjt össze és elemez nyelvi szempontból kirívó példákat. A leggyakoribb hiba a helytelen, pontatlan, megokolatlan, sőt értelmetlen szóhasználat, amely többnyire valami fellengős nagyotmondani-akarásból, néha a rím vagy a ritmus csábításából ered. Bosszantó és mulatságos sorok, szakaszok születnek így, amelyek a jól induló vagy egyébként sikerült verset sárba rán ják, eszmei tartalmát pedig megfosztják hatóerejétől.

Az évfolyamban három tanulmány is foglalkozik a fordítás elvi és gyakorlati kérdéseivel. Fordításirodalmunk megnövekedett mennyisége és jelentősége, de ugyanekkor elburjánzó felületessége szükségessé és hasznossá is teszi a minél több részletet tisztázó vitát és az alapos bírálatot.

A márciusi számban *Németh László* érdekes tanulmánya (*A prózafordításról*) a nyelvi műveltségnek és a nyelvművelésnek olyan területére világít rá, amelynek elhanyagoltságát fájdalmasan érezzük. Az író és a fordító magasabbrendű, művészi igényével nézi a nyelvet, s éppen ezért mélyebben a lényegébe is lát. Tanulmánya ínycsiklandozó ízelítő a fordítás művészetének (ő szerényen inkább csak mesterségnek nevezi) ígért tankönyvéből. A leglényegesebb kérdés számára is: úgy ültetni át az idegen nyelv anyagába ágyazott mondanivalót, hogy olyannak hasson, mintha eredetileg is magyarul írták volna meg. Két nyelvnek egymástól idegen közege közt kell a fordító-nak átmenetet, kapcsolatot, sőt egységet teremtenie.

Fordítói munkájával kapcsolatban főként az orosz nyelv felvetette problémákról szól, így a szórendi megoldások érzékeny bonyolultságáról, a szavak jelentésárnyalatának az alkalomhoz igazodó felhasználásáról, illetve a kifejezések helyes megválasztásáról, a prózaíró ritmusáról és a technikai szempontból legnehezebb feladatról: a kötött szövegrészek, többnyire lefordíthatatlan szójátékok, mondókák, versikék, sajátos hangulatú közmondások, szólások tolmácsolásáról. A hűséget, a fordítói realizmust itt is a szöveg szabadabb értelmezésében keresi.

Igen érdekesek azok a gondolatai is, amelyek a magyar nyelv és fordítói gyakorlataunk új erőpróbájának tanulságaiként szűrődtek le benne. »A fordító látja a legjobban, hogy anyanyelve fordítás közben milyen egészséges, természetes ingereket is kaphat. A fordítás mindig versengés is. A fordító nyelvének be kell bizonyítania, hogy belőle is kicsikarhatók azok a nyelvi vívmányok, amelyeket az eredeti mű írója gondolatainak teljesebb kifejezéséért küzdve a maga nyelvéből felidézett. A fordítás tornája is a nyelvnek, arra kényszeríti, hogy nem használj izmait működtesse, lappangó képességeit kifejlessze.« Még sikeresebbé teszi ezt a tornát egyik »tornaszerről« a másikra való áttérés, mint a mi esetünkben a nyugati nyelvek mellett az orosz nyelvvel és irodalommal létesült

szoros kapcsolat. A körmondatosság és tömörítés, részletezés és szükséztűség, a szókinccs sajátos irányú fejlettsége az egyik nyelvben és viszonylagos szegénysége, illetve eltérő jellegű bősége a másikban, az élet mindennapiságának, a munkának és szókinccsének előtérbe nyomulása, irodalmivá nemesülése a szovjet regényekben: megannyi probléma és feladat elé állítja a fordítót. A szakszókinccsel kapcsolatban felhívja a figyelmet a köz- és irodalmi nyelvnek ebből az anyagból való felfrissítésére, gazdagítására, de a nyelvészek és szakemberek feladatára is, hogy tudatos munkával segítsenek megtisztítani, nemesíteni ezt a nyersanyagot. Gyakorlati óhajként és javaslatként Németh László is szótárirodalmunk égető hiányosságainak sürgős pótlását veti fel: egy teljes szinonéma-szótár, stílus- vagy kifejezésszótár és a fogalmakat magyarázó Értelmező Szótár szükségét.

A 9. szám közli *Kardos László* jegyzeteit a versfordításról. Fejtegetéseinek középpontjában az eszmei-tartalmi hűség kérdése áll, amely a szocialista realizmus költészetében alapkövetelmény. Nyelvi részletekre a tanulmány nem tér ki.

A 10. számban *Mészöly Dezső* ír tanulmányt: *Miért fordítottam le Kosztolányi után a Rómeó és Júliát?* Shakespeare fordításának nyelvi és stilisztikai kérdéseiről szól, bő elemzésekkel, és rávilágít Kosztolányi sajátos stilizáló, gyakran önkényes módszerére, a fordítói szabadság veszedelmeire.

A Csillagnak egyetlen, szoros értelemben nyelvhelyességi tárgyú cikke (*A nyelvművelés kérdéséről*) *Makay Gusztáv* bírálata *Lőrincze Lajos* *Nyelv és élet* c. könyvéről (9. sz.). Makay a könyv érdeméért emeli ki a nyelvhelyesség kérdéseinek eleven ébrentartását, a pozitív nyelvművelés iránymutató programját, a mozgalmi nyelvre, az irodalmi nyelv és a nyelvjárások viszonyára vonatkozó elvi fejtegetéseket általában anyagának időszerűségét. Némi csalódással állapítja meg azonban, hogy »az alapvető kérdésben — a természetes nyelvfejlődés és a tudatos, tevékeny nyelvművelés viszonyát illetően — meglehetősen bizonytalanosság, ellentmondásosság jellemzi Lőrincze írásait«. Úgy véli Makay, hogy Lőrincze nem eléggé határozottan szabja meg a helyesség határát. Az egymással szembeállított, egymásnak többé-kevésbé ellentmondó idézetek valóban zavartkeltők, de helyükön, a szövegbe ágyazva, adott esetekre alkalmazva megvan az alapjuk, hátterük. A látszólagos elvtelenség gyökere abban van, hogy Lőrincze — a nyelv hagyományos rendszerébe való beleillés követelménye mellett ismételt hangsúlyozza a fejlődés szükségszerűségét, a nyelvhelyességi szabályok elavulását, a kifejezés kényszerét új nyelvi alakok létrejöttében. Ez utóbbi sokszor szabálytalanságuk ellenére is biztosítja fennmaradásukat.

Szükségesnek és alapvetőnek tartja Makay annak a tisztázását, hogy irányítható-e a nyelvfejlődés és mennyiben. A szempontok, amelyek szerint el kell bírálnunk a nyelvi jelenségeket, lényegükben azonosak Lőrincze követelményeivel, csak a fordított sorrend elsősleges hangsúlyt ad a nyelvtörténeti megítélésnek: »Ha egy újonnan alakult vagy átvett nyelvi jelenség ellenkezik a magyar nyelv törvényszerűségeivel, még akkor is helytelennek kell ítélnünk, ha szükséglet hozta létre, hiányt pótol.« Ilyenkor a helytelen alaknak helyessel való pótlására kell törekedni, s ennek sikerében Makay nem is kételkedik, ha elvszerűség irányítja a nyelvművelő munkát. Feltétlen érvényűnek vallja pl. a *g y a r* szó használatát az azonos értékű *i d e g e n* helyett. Helyteleníti általában, hogy Lőrincze részletkérdések megvitatásába merül (holott ez könyvének természetéből folyik), és kevés határozott szabályt vagy egyenes tilalmat ad. Makay felfogása általában jóval szigorúbb, merevebb, s ezért felsorol egy sereg hibát, vitás nyelvhelyességi kérdést, hogy a közvélemény és a szakemberek elé tárva őket — mint Lőrincze is kívánja —, alkalmat adjon elvi vitákban való tisztázásukra.

Németh Lászlónak igen érdekes előadását közli a 12. szám, ugyancsak a műfordítás műhelykérdéseiről. Igen meggyőzően mutatja be, hogy a nyelvi ellenőrzés, ill. lektorálás

helytelen vagy túlzó módszerei milyen bénító vagy torzító hatással lehetnek a fordító képességeire és tevékenységére. A lektor óvakodjék attól, hogy ráerőszakolja a maga véleményét vagy gyakorlatát a fordítóra, és az irodalmiság, választékosság nevében hibáztassa munkájában a frissebb, életszerűbb hang színeit, gazdagságát. Különösen veszedelmes és félrevezető lehet a nyelvhelyességi szempontok elfogult, egyoldalú érvényesítése. »A lektori javítások nagy része a jó magyarság nevében történik. Sok lektor olyan tisztviselőnek tekinti magát, akinek a magyar nyelv törvényeit kell az íróval szemben védenie és érvényesítenie. Ez szép is volna, ha lenne olyan kódex, amelyben ezek a törvények írva állának. Ilyen azonban nincsen. Mint mindennek, ami van s él, a magyar nyelvnek is vannak törvényei, ezek azonban sokkal bonyolultabbak, mint a nyelvvédő könyvek írói elképzelik. De ha egy lángeszű nyelvészíró össze is állítaná őket: amikor elkészítené, már nem is lennének igazak, hiszen a nyelv fejlődik, új szokások, kopások gazdagítják, egyszerűsítik, amiknek kár lenne gátat vetni. Az élő nemzetet tükrözik nyelvében.«

Erősen megcsappant az *Irodalmi Újság* érdeklődése a nyelvi kérdések iránt, s ez kétszeresen is sajnálatos: az írók és az olvasóközönség szempontjából, amely a lap népszerűbb jellegétől méltán várhat ilyen irányú tájékoztatást is.

A 2. szám (jan. 15.) egy cikke (*Vita költészetünk elvi kérdéseiről*) az Írószövetség költői szakosztályának üléséről számol be, amelynek lényeges tárgya volt költői nyelvünk gazdagításának kérdése. A vita középpontjában az élő beszéd politikai és mozgalmi szavainak, a szocializmus új, mindennapi szókincsének irodalmi felhasználása állt. Bóka László e tekintetben túlzással vádolta Kónya Lajos Bányászlámpák c. verskötetét, Szabolcsi Miklós ellenben éppen a könyv erényének vallotta a munkásélet szavainak beolvasztását. »A kérdés megoldását Zelk Zoltán adta meg, aki kiemelte, hogy a mindennapi élet új szavainak használata lényegében helyes törekvés, eredménye azonban a felhasználás módjától függ. A helyes törekvés ott válik hibává, ahol a költő nem tudja kellőképpen átforrósítani, költői síkra emelni ezeket a szavakat.«

A magyar nyelvi műveltség egyik fő forrásának, az Értelmező Szótárnak szükségét érinti Veres Péter levele a Szépirodalmi Könyvkiadó lektorátusához (7. sz., márc. 26.). Veres Péter Jókai Kis királyok című könyve új kiadásának jegyzeteit bírálja. Régebbi íróink művei (de sokszor a mai, népi tárgyú vagy valamely sajátos életkorról, foglalkozási ágról, pl. bányászatról szóló szépirodalmi könyvek is) igen sokszor tárgyi és nyelvi magyarázatokat kívánnak. A jegyzetek tehát szükségesek, de csak akkor hasznosak, ha megfelelő szaktudással és lelkiismeretes alaposággal készülnek. A példa, amelyet Veres Péter idéz, azt igazolja, hogy a felszínesség veszélyes, mert a semmitmondó, elégtelen vagy félrevezető meghatározások nem hogy gyarapítják, hanem egyenesen megzavarják az olvasó ismereteit, a tájékozottabbakban pedig bosszúságot és felháborodást ébresztenek. Megfelelő és hozzáférhető szótárak hiányában az efféle hibák szinte már általánosak klasszikusaink új kiadásaiban, szemelvényes kötetekben és — ez a legveszedelmesebb — iskolakönyvekben is. Helyesen tette Veres Péter, hogy a gondos jegyzetelés fontosságára felhívta a figyelmet, remélhetőleg az illetékesekét is, mert bizonyító példatárának bősége feltétlenül felveti a felelősség kérdését.

A 9. számban (ápr. 23.) Vargha Imre a tömegdalok szövegének kérdését teszi szóvá (*Vers, amit milliók énekelnek*). A közösség hangulatát, törekvéseit kifejező műfaj fontos helyet foglal el a szocialista művészetben és kultúrában. Költői és zenei színvonala azonban, sajnos, ritkán felel meg ennek a jelentőségnek. Igazi költők helyett jórészt »dalköltők« és »szövegírók« készítenek a dalokat, többnyire rendelésre. Így aztán gyakran »semmitmondó, jelszavakat dallamra megrímelő« versek születnek, a művészi munkát a rutin helyettesíti. . . »Mondani sem kell, mennyi töltelékű, mennyi sablonos kifejezés kerül ilyenkor a szövegbe.« Különösen sok a visszaélés a szovjet és más tömegdalok

fordításában; itt ilyenkor nemcsak a dallam, hanem a szöveg adottsága is arra kényszeríti a szerzőt, hogy ihlet híján kerékbe törje a magyar nyelvet. A cikkfő bőven idéz erre példákat, s tanulságként elosztatja azt a téves hiedelmet, hogy a tömegdal igénytelen műfaj. Igazi és tartós sikere, maradandó értéke akkor lesz, ha költő és zeneszerző egyaránt, közös munkával tehetsége javát önti a dalba, a magyar népi és munkásköltészet alkotó, kifejező eszközeinek tanulmányozása alapján.

A 20. számban (szept. 26.) *Földes Anna: Irodalmi ismeretterjesztés és a könyvhét* c. cikke az ifjúság és a dolgozó tömegek irodalmi műveltségének fogyatékoságaival foglalkozik. Első helyen említi az elemi formai, azaz nyelvi és stilisztikai ismereteknek szinte teljes elhanyagolását.

Előadók, bírálók többnyire tudomást sem vesznek a tárgyalt irodalmi művek stíluskérdéseiről, nyelvi eszközeiről. Teljesen elsikkadt a verselemzés is, amely az irodalmi és esztétikai nevelés egyik legsikeresebb módja. »Az irodalmi művek szépségének elhanyagolása vezetett oda, hogy az irodalmi nyelv kérdéséről vagy a helyes magyar beszédéről alig esett szó irodalmi propagandamunkánkban.«

Ezeket a lap részéről önbírálatnak is vehető megállapításokat azonban sajnos nem követte »a hibák kijavítása«, a mulasztások jóvátételének törekvése vagy legalább is szándéka. A hátralévő negyedévben az Irodalmi Újság mindössze egy cikkecskét közölt (*Devecseriné Guthi Erzsébet: Elmaradt bírálatokról*. 25. sz., dec. 5.).

Ez is a hiányosságokat kéri számon bírálóinktól és lapjainktól, azt, hogy egyre jelentősebb s terjedelemben különösképen gyarapodó fordítási irodalmunk mesterségbeli, formai, nyelvi és stíluskérdéseiről, azaz magáról a fordításról jóformán szó sem esik, mintha a művek »maguktól fordultak volna le«.

Nyilván ez az érdektelenség egyik fő oka annak, hogy néhány sikerült vagy éppen kitűnő új fordításunk mellett tömördek az olyan gyatra, színtelen, bosszantó magyartalanságokkal zsúfolt átültetés is, amely tönkreteszi az eredeti értékeit, és elriasztja a kissé is érzékenyebb fülű olvasót. Felhívja a cikk a figyelmet a fordítások kijavítására, állandó csiszolására, tökéletesítésére az újabb kiadásokban.

A fordítói munka — akárcsak az írói — hozzájárul a nyelv fejlesztéséhez, szépítéséhez. Nagy íróink egyúttal kiváló fordítók is voltak, és alkalmassá tették nyelvünket idegen irodalmi művek klasszikus tolmácsolására. A silány, kezdetleges, hanyag fordítások azonban züllesztik irodalmunk nyelvét, sorvasztják, megmérgezik az olvasók ízlését, nyelvérzékét. Nagy felelősség terheli tehát irodalmi életünk irányító szerveit e romboló hatás kibontakozásáért. »Ha az irodalmi folyóiratok ezután sem fordítanak megfelelő gondot erre a kérdésre, akkor féltő, hogy az ő hibájukból a fordítások is hozzájárulnak majd a magyar nyelvnek ahhoz a felháborító eltorzításához, amely a könyvekben, a sajtóban, a mindennapi beszédben egyaránt tapasztalható, s amelyről külön tanulmányt lehetne — sőt kellene — írni.«

Örülünk, ha a hibák megállapítása, az »elvi« bírálat és önbírálat után most már minél többet olvashatnánk irodalmi nyelvünk »konkrét« kérdéseiről, s olyan bírálatokat, amelyek tudomásul veszik azt, hogy az írói művek anyaga a nyelv, s ennek tökéletes kezelésén fordul meg nagyrészt a vers, vagy regény művészi hatása.

A *Vigilia* 7. számának (júl.) névtelen cikkírója *Nyelv és élet* címmel Lőrincze Lajos könyvével kapcsolatos gondolatait mondja el. Kiemeli a könyv gyakorlati, népszerű jellegét, amely azért fontos, mert a nyelv művelés ügye mindnyájunké. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ítékezésben az »így érzem« lehet a döntő érv. A műkedvelő nyelv művelő számára főként az idegen szavak használata, a nyelvtisztaság a főkérdés. Ebben a józan mérlegelés adhat csak helyes megoldást. Amire van jó magyar szó, azt kár idegennel jelölni, helytelen azonban üldözni az idegen szót, ha árnyalati vagy hangulati különbséget jelöl, mert ezzel nyelvünk kifejező gazdagságát szegényítjük. »A minden-

áron való purizmusnál bölcsebb dolog ráhagyni a dolgot az időre és a természetes nyelvi életre: az idegen szóból számos esetben »jövevény« lesz, polgárjogot nyer és szókincsünket gyarapítja. Még mindig jobb egy »rendes« idegen szó, mint egy idegen mintára gyártott . . . nyomorék magyar«, amilyen szép számmal található a szaknyelvekben. A nyelvet ugyanis nem annyira az idegen szók átvétele rontja, hanem az idegen nyelvi szerkezetek, kifejezések majmolása. Így jöhetett divatba egyidőben — talán Márai révén — a helytelennek érzett *egy valami*, *egy bizonyos* helyett az *egyfajta*, a francia *une sorte de* nyomán.

A nyelvművelés, a nyelvi iránt nyitottság szükségének igazolására felsorol a cikk néhány időszzerű hibát: *betartja a szabályt* (megtartja), *előfizet valamit* (valamire) stb. A nyelvrontásban hathatósan közreműködnek a közlekedési hangszórók és a hivatalos hirdetések. A lap is sürgeti a nyilvánosság elé kerülő szövegek nyelvhelyességi ellenőrzését.

Az irodalom nyelvi nevelő hatásának jelentőségét hangsúlyozza végül a cikk. Az irodalom nyelvének azonban magának is gazdagodásra, új színekre van szüksége, hogy védekezzék az észlelhető elszürkülés ellen. A tájnyelvek, az argot mellett bővebben kellene meríteni a régi magyar írók kincsesházából: nemcsak szavakat, hanem elsősorban ízt, stílust, szellemet.

A Magyar Szabványügyi Hivatal folyóirata, a *Szabványosítás* 9. száma (sept.) *Műszaki nyelvünk* c. rovatot nyitott. A hivatal feladatkörébe tartozik ugyanis a műszaki nyelv egységesítése is, s ezért látszik a lap alkalmas fórumnak e kérdések megvitatására. A szerkesztőség elvként leszögezi: »E megindulás célja nem lehet valamilyen külföldi műszaki nyelv kialakítása. Amint a műszaki szókincs is szerves része az egyetemes nemzeti nyelvnek, úgy ennek művelésében, fejlesztésében is helyesen csak a magyar nyelvművelés átfogó szempontjait tarthatjuk mértékadónak.«

Ezeknek ismertetésére *A nyelvművelés elvi kérdései* címmel szemelvényeket közöl a lap Lőrincze könyvből: a nyelvművelés céljáról és helyes módszeréről, a nyelvtudomány szerepéről a nyelvművelésben, az idegen szavak használatának elveiről és ipari szaknyelvünk mai állapotáról.

A műszaki szóhasználat kérdései közül hármat tárgyal a rovat. *Schleicher Aladár* az acélkohászat egyik eljárásának, a félreérthető *cementálás*-nak (szén juttatása a hevített lágy acélba) pótlására ajánlja a *szenezés* műszót, a régebbi *szénítés* helyett.

Ziegler Vilmos, a lap felelős szerkesztője a latin-francia-angol-orosz-magyar keverék *tűbing* (mélyfúrásnál és alagútépítésnél használt acélcső, ill. tágas acéihenger) helyett a már régebben felbukkant *béléscső*, ill. *béléselem* elnevezést javasolja.

Ugyancsak *Ziegler Vilmos* ír a tüzeléstechnika két fogalmának egységes elnevezéséről. A tüzelőtér és a külső környezet pozitív légnyomáskülönbségére a *tűlnyomás*, a negatív különbségre az eddig általános, de félreérthető *huzat* vagy *vákuum* helyett a *szívást* ajánlja.

A cikkekben példás módon egyesül a tárgyi szakszerűség a helyes nyelvérzéssel és nyelvészeti tájékozottsággal. A józan, logikus okfejtés, a világos, nem szakember számára is érthető előadásmód igen jó indulást ad a rovatnak, amely remélhetőleg más szaklapokat is követésre buzdít.

Kovalovszky Miklós

HIBÁS-E A »MEGHIBÁSODÁS«?

Igazán őszinte örömmel kell üdvözlőnünk a Magyar Nemzet *Édes anyanyelvünk* című rovatát, helyesebben azt a tényt, hogy egyik legolvasottabb napilapunk célul tűzte ki nyelvünk tisztaságának védelmét, a nyelvi hibák irtását, a nyelvhelyességi kérdések napirenden tartását. Maga az a körülmény, hogy a nyelvhelyesség ügyét fölkarolta,

hogy fölhívta ezer meg ezer magyar olvasó figyelmét anyanyelve ápolásának, épsége és szépsége megőrzésének fontosságára, olyan érdem, amelyért komoly elismerés illeti. Úgy érezzük azonban, hogy nemcsak elismerést érdemel, hanem joggal elvárhatja a szakemberek támogatását is sokszor nehéz és mindenkor nagy gondosságot igénylő nyelvművelő munkájában. Ezt a támogatást már több ízben meg is kapta, s amint Lőrincze Lajos a »Nyelvünk védelmében« című cikkre írt válaszában mondja, a jövőben is mindig megkapja a Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő csoportjától. Ezt a néhány sort is a segítség célja indítja el, ezért próbál röviden beszámolni az eddigi közlemények alapján levonható s a jövőre nézve hasznosítható tanulságokról.

Ha az »Édes anyanyelvünk« című rovatban megjelent cikkeket megfigyeljük, — sőt különösebb megfigyelés nélkül is — szemünkbe tűnik, hogy a sok helyes és hasznos észrevétel között elég nagy számmal akadnak olyan kirohanások, amelyek vélt ellenség ellen szegeznek fegyvert. Az ilyen céltalan csatározások legtöbbször az olvasók táboraából indulnak el, de be kell vallanunk, rendszerint megtévesztik a szerkesztőséget is, amint ezt nemcsak a cikkek jóváhagyó közlése, hanem a szerkesztőségnek több ízben önmagával szemben fölsőlegesen gyakorolt önbírálata is bizonyítja. Ez történt például az összes használatának kérdésében, amikor a kifogástalanul alkalmazott egyszám miatt egy olvasó megróttá a Magyar Nemzet időjárás-tudósítóját, s ezzel a megrovással egyetértett maga a Magyar Nemzet is. Erről az esetről nem akarok részletesebben beszámolni, hiszen Imre Samu cikke¹ már megadta a kérdésre a helyes feleletet. — Nem szeretném azonban, ha ezek a soraim félreértésre adnának alkalmat; ki kell jelentenem, hogy a becúsított hibákért sem a Magyar Nemzet olvasóinak lelkes taborát, sem a jó szándékú szerkesztőséget nem akarom felelősségre vonni. Természetesnek találok, hogy a nyelv-helyesség kérdéseiben, melyek sikeres eldöntéséhez sokszor még a legteljesebb szakértelem is nehezen találja meg a megfelelő normákat, a nem szakember, akit szerencsés esetben is csak épkezláb nyelvérzéke irányít, könnyen esik tévedésbe. Az egészséges nyelvérzék ugyanis önmagában sokszor nem elegendő a tévedések elkerüléséhez. A tévedéseket pedig ki kell küszöbölnünk, illetve a lehető legkisebb mértékig le kell csökkentenünk a hibalehetőségeket. Nem engedhetjük meg azt, hogy nyelvművelés címén — ha jó szándékú tévedés eredményeképpen is — balhiedelmek, nyelvhelyességi babonák keljenek szárnyra, s veszélyeztessék nyelvünk épségét, megakadályozzák egészséges, természetes fejlődését, vadhajítások helyett a nyelv életrevaló fiatal sarjadékait lenyese-gessék. Mielőtt tehát egy-egy szokatlan, új kifejezést, egy-egy különösnek tetsző származékot ki akarnánk irtani, jól meg kell gondolnunk, valóban torz-e ez az új alkotás, vét-e a nyelv természetes belső törvényei ellen, idegenszerűség-e, mesterségesen elnyomorított csinálmány-e, vagy a nyelv többi törvényes származékainak mintájára spontán teremtődött friss hajtás. Egészen természetes ugyanis, hogy a szóalkotás bármilyen formájával létrehozott új származék első hallásra szokatlan, különös, s talán éppen újszerűsége miatt kezdetben nem is kellemes a nyelvérzék számára. Ez azonban — ha egyébként kifogástalan — még nem ok arra, hogy üldözzük, megsemmisítsük, s ilyen módon nyelvművelés címén gátat vessünk mindenmű nyelvi újításnak, a szókincs törvényes úton való mindenmű gyarapításának. Nem akarok itt most az egyik cikkben száműzetésre ítélt *rendevény* szavunk érdekében fölszólalni, polgárjogát már Lőrincze Lajos említett cikkében megszavazta. Kénytelen vagyok azonban védelmembe venni egy másik eltéltet, a *meghibásodik* (*meghibásodás, meghibásít*) származékot.

A Magyar Nemzet egyik cikkének írója² a *meghibásodás*-ról többek között a következőket mondja: »A meghibásodás szó sérti nyelvérzékünket, mesterkélt szó, v a l ó -

¹ Magyar Nemzet 1954. III. 7.

² 1954. II. 2.

ságos torzszülött (a kiemelés tőlem), és ráadásul minden ép nyelvérzékű olvasóban a »meghibbanás« gondolatársítását kelti.« A cikkíró jóhiszeműségéről meg vagyunk győződve, és igazán nem szeretnénk elvenni a kedvét a nyelvhelyességi kérdésekkel való foglalkozástól, sőt inkább szeretnénk segítségére lenni ebben a munkában, szeretnénk némi útbaigazítást nyújtani ahhoz, hogy egy-egy új alkotás befogadásának vagy kiüldözésének jogos voltát milyen módon lehet megbízható normák alapján eldönteni. A *meghibásodás* igen alkalmas egy ilyen norma megkeresése módjának szemléltetésére.

A *meghibásodás* képzett szó; a *meghibásodik* igéből *-ás*, *-és* képzővel formált származék, éppen olyan, mint a *károsodik-ból* a *károsodás*, a *megrozsdásodik-ból* a *megrozsdásodás*, a *jérgesedik-ből* a *jérgesedés*, az *elhájasodik-ból* az *elhájasodás* stb. Ezekben a példákban az alapszó is teljesen azonos képzésű a *meghibásodás* alapszavával. A *meghibásodik* ige ugyanis maga is származék, a *hibás* melléknévnek *-od(ik)*, *-ed(ik)*, *-öd(ik)* visszaható képzővel alkotott származéka, s erről a képzőről jól tudjuk, hogy igei és névszói alapszóból egyaránt formál vele nyelvünk új szavakat. A *meghibásodik* ige tehát a belőle formált *meghibásodás* névszóval együtt teljes egészében nyelvünk belső törvényeinek megfelelő módon keletkezett, s lehet, hogy újszerűségében különösnek ható, de *t o r z s z ü l ö t t n e k* semmiképpen nem nevezhető épkezláb sarjadék, amely a köznyelvben ugyan nemrégiben ütötte föl fejét, nyelvjárásainkban azonban már nem éppen »mai gyerek«, amint a MTsz. következő adata is bizonyítja: *meghibásít*: 'hibássá tesz' (Bihar m.): Adott valami kenőléket, az *hibásította meg* a szememet. Itt ugyan a *hibás* melléknév *-it* műveltető képzős származékával találkozunk, de Somogyban maga a *meghibásodik* is él. De ha nem élne is ez a szó nyelvjárásainkban, akkor sem lehetne hibáztatnunk, hiszen amint láttuk, egészen szabályos képzésmód eredménye, s csak azért, mert eddig a *hibás* melléknévből véletlenül nem alkottunk *-od(ik)* képzős igét, s ez igéből véletlenül az eddigi nyelvhasználatban nem született *-ás*, *-és* képzős főnév, nincs jogunk megakadályozni egy ilyen új képzés létrejöttét. Legföljebb azt a kérdést tehetnők még fel, hogy van-e szükség egy ilyen új származék megalkotására, mert ha egy megszokottabb, kifejezőbb régi származékot szorítunk ki vele a nyelvhasználatból, akkor esetleg jogosnak tarthatjuk a cikkíró támadását. Induljunk ki a Tájosztár példamondatából: »Adott valami kenőléket, az *hibásította meg* a szememet«. A cikkíró a *meghibásodik* ige pótlására az *elromlik* szót ajánlja. Az említett mondatba tehát helyettesítsük be az *elront* alakot. Vajjon nem változik-e így meg az eredeti értelem? Ha az a bizonyos kenőlék elrontotta a szemét valakinek, akkor az illető szeme valószínűleg látásra alkalmatlanná vált, »elromlott«. Ha azonban csak »meghibásította«, akkor — bár épségén csorba esett, hibája támadt — lát vele, ha homályosan is. Nem adhatunk tehát igazat a »Meghibásodás« című cikk írójának e kérdés felvetésében: »... vajjon a közlemény roncsolt nyelvérzékű fogalmazója odahaza így közli-e életepárjával azt a tényt, hogy elromlott a villanykörte: »A lámpa meghibásodott«. Ha ugyanis a lámpa vagy akármi más (pl. alma) nem vált hasznavehetetlenné, csak némileg megrongálódott, épségén hiba esett, akkor a »meghibásodott« tökéletesen alkalmas e körülmény jelölésére, s ez esetben egy szóval nem is tudnók másképpen kifejezni, legföljebb körülírással. Ha azonban a lámpa (vagy akármi más) valóban hasznavehetetlenné vált, vagyis elromlott, akkor igazán »roncsolt nyelvérzék« kellene ahhoz, hogy valaki a *meghibásodik* kifejezést használja föl e tény közlésekor. A *meghibásodott* tehát nem azonos jelentésű az *elromlott* kifejezéssel, s éppen ezért nem fölöslegesen keletkezett származék, a fent említett jelentésben szükség lehet rá, csak arra kell vigyáznunk, hogy ne használjuk *elromlik* jelentésben, illetve ne szorítsuk ki vele jogos helyéről ezt az igét.

Szóljunk még néhány szót — ugyancsak a vele kapcsolatban kínálkozó tanulságért — a »Tömeg és tömkeleg, otromba és iromba« című cikkről. A cikk írója megrója

a Művelt Nép április 4-i számában megjelent egyik közlemény következő részletét: »Solohov a Csendes Don . . . első kiadásában a tájszavak tömkelegét használta«. A megrovó cikk írója — helyesen — így értelmezi az idézett sorokat: »A Csendes Donban tömegesen fordulnak elő tájszavak«. Majd erősen hibáztatja a *tömkeleg* szó ilyen értelemben való használatát, mivel ez a szó tudvalevően »a labirintusnak 18. századvégi magyarártása«. Hivatkozik Petőfi »Távolból« című versének következő soraira: »Csak midőn a *tömkelegbe* lépünk, Venni észre gyászos tévedésünk«. Kijelenti, hogy: »A *tömkeleg*: útvesztő!». Elismeri ugyan, hogy ma már — valószínűleg a *tömeg*-gel való alaki rokonság miatt — gyakran használatos a *tömkeleg* 'töm g' értelemben. A rokonhangzás alapján bekövetkező jelentésváltozás szemléltetésére idézi az *otromba-iromba* esetét. Végül lelkünkre köti, hogy: »Ügyeljünk jobban a szavak jelentésére!». Mindez, amit a cikkíró a *tömkeleg* keletkezésének körülményeiről s eredeti jelentéséről elmond, teljes egészében helytálló. A szó valóban a *labirintus* magyar megfelelőjeként került forgalomba, az első adatot 1760-ból közli a NySz. (Moln. JÉpül. 382: Az egyiptomi *tömkelegről* avagy labirintusról . . .), s Petőfi is valóban ilyen értelemben használja. A szó jelentése azonban azóta kétségtelenül módosult, s a mai nyelvérzék számára a *tömkeleg* már nem 'labirint', hanem a szövevényes sokaság fogalmát foglalja magába. Tehát pl. ilyen mondatban: »Eltűnt a virágok színes *tömkelegében*«, egészen helyén valónak érezzük, bár jelentése nem azonos az eredeti labirint jelentéssel. Az említett cikkben a kifogásolt részlet a »tájszavak *tömkelegé*-ről beszél, s ebben a vonatkozásban a *tömkeleg* szó stilisztikailag valóban kifogásolható. Nem szabad azonban meglepedkeznünk arról, hogy a szavak jelentése idővel megváltozhat, s a jelentésváltozás egyik előidézője éppen a nevek hasonlósága. A nevek hasonlósága alapján történt jelentésátvitel példája többek között az *ildomos* szavunk, melynek eredeti 'eszes' értelme az *illedelmes*-sel való alaki rokonsága miatt változott 'illendő'-vé, vagy a *nyirbál* ige, amely tulajdonképpen hangutánzó származék, s eredeti jelentése 'nyivákol, kunyerál', csak a *nyir* ige hatására vette föl a mai 'nyírogat' jelentést. Figyelembe kell tehát vennünk a rokonhangzás alapján bekövetkező jelentésváltozásokat, számitanunk kell arra is, hogy a *tömkeleg* szavunk eredeti labirintus értelmű nemcsak a *tömeg*, hanem valószínűleg a *tömérdek* hatására a kavargó vagy szövevényes sokaság fogalmát is jelölheti. Mivel pedig a mai nyelvérzék számára már sokkal inkább ennek a módosult jelentésnek a hordozója, céltalan és értelmetlen lenne ellene hadakoznunk, annál is inkább, mivel a *tömkeleg* szavunk módosult értelemben sem szorít ki más, esetleg jobb kifejezést, s mivel az említett jelentésváltozást ma már lezárult folyamatnak tekinthetjük.³ A cikkírónak egyébként — ismétlem — a »tájszavak *tömkelegé*-nek hibáztatásában bizonyos mértékig igazat kell adnunk, bár a megrovó kifejezés csak kisebb jelentőségű stilisztikai hibának mondható, melynél sokkal súlyosabb vétségek »*tömkelegébe*« vész olykor a mai nyelvhasználatban anyanyelvünk tisztasága.

Azt hiszem, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy köteteket lehetne írni a nyelvünket eltorzító idegenszerűségek használatáról, a nyelvünk belső törvényeivel, szokásaival ellenkező szerkesztési módokról, a mozgalmi zsargon különböző beteges kinövéseiről, egyes szavak és kifejezések oktalan agyonhasználásáról, mely utóbbi jelenség különösen alkalmas arra, hogy nyelvünket semmitmondóvá, színtelenné és íztelelenné koptassa, akadnak tehát nyelvhasználatunkban bőséggel jogosan támadható pontok, ezek ellen kell háborút indítanunk. S ennek a küzdelemnek a megvívása elsősorban a sajtóra vár, »a tömegek nevelőjé«-re, amint Lőrincze nevezi (Nyelv és élet 59), vagyis arra, illetve azokra a szervekre, amelyeknek legközvetlenebb a kapcsolatuk

³ Vö. Simonyi: Helyes magyarság 200; Tompa: Csillag. 1952: 1390; másképp: Pronászka: Nyr. 75: 306—9.

a legszélesebb tömegekkel. Ezért tartjuk igen értékesnek a Magyar Nemzet vállalkozását s kérjük, hogy hasznos munkáját folytassa tovább, és ha ebben támogatásra van szüksége, vegye igénybe a szakemberek több ízben szíves készséggel följánlott segítségét. A valóban vitatható nyelvhelyességi kérdésekben nagyon helyes lenne, ha a szerkesztőség vitát indítana, s kikérné ilyen esetekben a szakemberek véleményét is. Ez az eljárás kettős haszonnal járna: elősegítené a tisztázatlan kérdések megoldását, és nagy mértékben fokozná az olvasók érdeklődését a nyelvhelyességi problémák iránt.

D. Bartha Katalin

AZ OROSZBÓL FORDÍTOTT MŰVEK NÉMELY HIBÁJÁRÓL

A népek közti érintkezésben rendkívül fontos szerepe és egyre növekvő jelentősége van a fordításnak. A fordító ablakot tár a világ egy-egy tája felé. De a fordítás nem könnyű mesterség. A mű kifogástalan tolmácsolása próbára teszi nyelvérzékünket, kifejező készségünket. Amint más-más nyelvből fordítunk, megannyi új feladat tárul elénk. Az idegen nyelvekben tükröződő sajátos észjárást, a miénktől sok mindenben eltérő szókapcsolást, mondatfűzést csak akkor tudjuk hiven, szabatosan és szépen kifejezni a mi nyelvünkön, ha ismerjük anyanyelvünk minden csínját-bínját.

Nagy íróink, nyelvművészeink, mint Kazinczy és Arany, nemcsak azért fordítottak idegen nyelvekből, hogy a külföldi remekírók műveivel gazdagítsák népünk irodalmát, hanem azért is, hogy az idegen nyelvek próbáján edzve fejlesszék, hajlékonyá, árnyalóvá tegyék nyelvünket, fokozzák kifejező képességét, erejét. S valóban: jeles műfordítóink tolmácsolásában az idegen művek úgy szólnak meg magyarul, mintha magyar író eredeti alkotásai lennének. Puskin Anyeginje, Shakespeare Hamletje, Dante trilógiája vagy a Kalevala a miénk is, része nemzeti irodalmunknak.

De ami a nagy íróknak, nyelvművészeknek sikerül, nem mindig sikerül a kisebbnek, az átlagos fordítónak. Nem lehet minden fordító nyelvművész, s nincs is mindig elegendő ideje, hogy megkeresse a legmegfelelőbb, legodaillóbb szót, kifejezést. Minden idegen nyelvben vannak bizonyos jellegzetes, a mi nyelvünk szellemétől merőben eltérő szerkezetek, melyek pontos magyar megfelelőit néha igen nehéz megtalálni.

Máskor meg a fordítók engednek a »csábítás«-nak, s egyes idegen szavakat, kifejezéseket szóról-szóra fordítanak, pedig, ha gondolkodtak volna, bizonyára rátaláltak volna ezek törőlmetszett magyar megfelelőire.

Az idegenszerű és a szolgai fordítás által megfertőzzük, rontjuk anyanyelvünket. Résen kell tehát lennünk s megálljt kell kiáltanunk. Fel kell hívnunk a figyelmet a veszélyre. De ez még nem elég. Segítenünk is kell, meg kell mutatnunk, hogyan kerülhetjük el az efféle hibákat.

Ezúttal fordításaink néhány jellegzetes hibájára mutatunk rá s egyben tanácsot adunk arra nézve, hogyan lehet kiküszöbölnünk őket.

Ismeretes, hogy mai nyelvünk — ritka, kivételes eseteket nem számítva — nem él a szenvedő igeragozással. Más nyelvekben viszont gyakoriak a szenvedő, vagy mint az oroszban, az ezzel egyenértékű visszaható igével kifejezett szerkezetek. Ezek fordítása azért okoz sok fejtörést, mert szinte esetenként más és más módon kell őket magyarra fordítanunk. De lássunk csak néhány példát. »...ezt az egész eljárást a természet törvényeinek, a tudomány törvényeinek pontos számbavételével *valósítják meg*« — olvassuk Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. művének első magyar fordításában. Az eredetiben az állítmány visszaható ige: *вся эта процедура... осуществляется*. Célszerű ezt magyarra szintén visszaható igével fordítanunk. A nemrégiben megjelent, igen gondosan átdolgozott második kiadásban így is van, helyesen: »...ez az egész eljárás a természet, a tudomány törvényeinek pontos számbavétele alapján *alólsul meg*«.

Máskor meg az orosz visszaható ige — akár csak néha a latin szenvedő ige is — a cselekvés mindenkorai lehetőségét, általános érvényűségét fejezi ki. Így Sztálin említett

művének ebben a mondatában is: »Товар есть такой продукт производства, который продается любому покупателю.« A mű első magyar kiadása szerint: »Az áru a termelésnek olyan terméke, amelyet bármely vásárlónak *eladnak*«. De nem erről van itt szó. Az orosz eredetiben товар продается szó szerint a. m. az áru *eladatik* igen tömören az eladás mindenkori lehetőségét fejezi ki. A mondat éppen ezért helyesen — mint a második kiadásban olvashatjuk — így hangzik magyarul: »Az áru a termelésnek olyan terméke, amely bármely vásárlónak *eladható*«.

Az orosz szenvedő szerkezeteket a magyarra legtöbbször cselekvő igével kell fordítanunk s a mondatot ennek megfelelően át kell formálnunk. Sztálin említett művében egy helyütt ezt olvassuk (az első magyar kiadásban): »... a földdel pedig, amelyet örök használatra átadtak a kolhozoknak, a kolhozok ténylegesen saját tulajdonukként rendelkeznek. . . « Az eredetiben ez áll: »... которая передана колхозам в вечное пользование»; vagyis szó szerint: »... amely a kolhozoknak örök használatra *adatott át* . . . « Célzerű azonban ezt is úgy mondanunk, ahogyan a második magyar kiadásban olvashatjuk: »... a földdel pedig, amelyet a kolhozok örök használatra *kaptak*, a kolhozok saját tulajdonukként rendelkeznek.«

Fordítóink gyakran arról is megfélekednek, hogy az orosz határozót néha jelzővel kell magyarra fordítanunk. Így pl.: университет имени Ломоносова в Москве, magyarul helyesen nem »a Lomonoszov-egyetem *Moszkvában*«, hanem »a *moszkvai* Lomonoszov-egyetem«. Vagyis az orosz határozó (в Москве) az efféle esetekben a magyarban jelzői értelmű (*a moszkvai*). Ezért azután pl.: принцип рентабельности в хозяйстве нем »a jövedelmezőség elve a *gazdaságban*«, hanem »a *gazdasági* jövedelmezőség elve«. Ugyanígy средства производства в промышленности nem »a termelési eszközök az *iparban*«, — mert ez szó szerinti, szolgálai és ezért rossz fordítás —, hanem »*ipari* termelési eszközök. . . «.

Az orosz birtokos jelzőt bizonyos esetekben célszerű melléknévi jelzővel fordítanunk magyarra. Новые законы науки szó szerint a. m. »a *tudomány* új törvényei«, de ezt helyesebb, magyarosabb így mondanunk: »új *tudományos* törvények . . . « (tehát melléknévi jelzővel). Hiszen a magyarban pl. nem a *tudomány* új fokozatairól, hanem új *tudományos* fokozatokról szoktunk beszélni. (Hasonlóképpen pl. учебник политической экономии magyarul nem »a *politikai gazdaságtan* kézikönyve«, hanem, szintén melléknévi jelzővel: »*politikai gazdaságtani* kézikönyv«, учебник грамматики sem »a *nyelvtan tankönyve*«, hanem egyszerűen »*nyelvtankönyv*«.)

Az is gyakori hiba, hogy fordítóink egyes orosz kifejezéseket, sokszor egyes kötőszókat is szóról-szóra fordítanak magyarra. Semmiképpen sem helyeselhető pl. a после того, как orosz időhatározói kötőszópárnak *azután*, *hogy*-gyal való fordítása. Van a magyarban elég időhatározó kötőszó. Bárki meggyőződhet felőle, ha kissé tanulmányozza Simonyi Zsigmondnak Magyar kötőszók című, múlt századi, akadémiai jutalmat nyert jeles művét.

Ugyanennek az orosz kötőszópárnak a helytelen, idegenszerű fordítását láthatjuk pl. ebben a mondatban: »Egyes elvtársak azt állítják, hogy a párt helytelenül járt el, amikor fenntartotta az árutermelet, *az után*, *hogy* megragadta a hatalmat . . . (Sztálin: i. m. I. kiadás, 13). A második magyar kiadásban már helyesen: »Egyes elvtársaink azt állítják, hogy a párt helytelenül járt el, *amikor* országunkban a hatalom megragadása . . . *után* fenntartotta az árutermelet«. Hasonló okokból idegenszerű ez is: »A dolog azonban gyökeresen megváltozott, *az után*, *hogy* a szocialista verseny nálunk tömeges jelleget öltött« (i. m. I. kiadás, 19). Az új kiadásban ez is helyesen: »A helyzet azonban gyökeresen megváltozott, *amikor* a szocialista verseny nálunk tömeges jelleget öltött«.

Ide sorolhatjuk az orosz в согласии szó szerinti fordítását is, mely — ki ne tudná — imígyen hangzik: *egyetértésben*. Persze, azt hogy жить в согласии így kell fordítanom: »*egyetértésben élni*«. De már az, hogy в согласии с правилами, magyarul nem » . . . a *szabályokkal egyetértésben*«, hanem a *szabályok szerint*, a *szabályok értelmében*, a *szabályoknak megfelelően*.

Idegenszerű, nehézkes, nyakatekert az *összefüggésben* is az efféle mondatokban: »A Le Monde például több francia politikus kijelentését közli a szovjet javaslattal *összefüggésben*. . . «; » . . . a keresztény-demokrata unió elnöke a szovjet jegyzékkel *összefüggésben* . . . «.

ben tett nyilatkozatában . . . a következőket mondta . . . « (újságcikkekből). Miért össze-
függésben? Mondjuk inkább így: »a szovjet javaslattal kapcsolatosan, a szovjet javaslattal
kapcsolatos nyilatkozatában».

Igénk közül — a szó szerinti, szolgál fordítások nyomán — szinte cápává hízott,
mondhatnók szélesedett — a szélesedik, s elnyeléssel fenyegeti olyan szerényebb
társait, mint növekszik, terjed, erősödik, terebélyesedik stb. »A mozgalom, a sztrájk óráról-
órára szélesedik« — olvashatjuk az újságokban. Nem lenne-e szebb, ha így mondanók:
»A mozgalom, a sztrájk óráról-órára erősödik, terjed, növekszik, terebélyesedik, vagy:
egyre nő, nőttön-nő.« Arany is ezt írja: »...éltető eszmévé finomul, Mely fennmarad
s nőttön nő tiszta fénye, Amint időben, térben távozik« (Széchenyi emlékezete).

A fordításokban egyre sűrűbben feltűnedezik bizonyos idegenszerű elvontság is,
mely nyelvünk szellemével merőben ellenkezik. Lássuk ennek is egy-két példáját. »A légi-
erők két szakembere tanulmányozza annak lehetőségét, hogy nagyszabású rádióállomást
építsenek Ceylon keleti partvidékére« — olvassuk egyik újságcikkben. Ez a fajta elvont
szerkesztésmód némely nyelvben — pl. a franciában vagy az angolban — közkeletű.
De a mi nyelvünk nem kedveli. Magyarán ezt a mondatot ilyenformán kellene mon-
danunk: »A légi erők két szakembere azt tanulmányozza, hogyan lehetne Ceylon keleti
partvidékén nagyszabású rádióállomást építeni«. Feltétlenül fel kell bontanunk és át kell
alakítanunk az efféle elvont, idegenszerű mondatokat is: »Az ellenzék a Kuomintang-
csapatok jelenléte kérdésének megvitatását követelte a burmai parlamentben« (újság-
cikkekből). Ez így magyartalan. Bontsuk fel, és mindjárt szebben, kerekebben hangzik:
»Az ellenzék a burmai parlamentben azt követelte, hogy vitassák meg, miért vannak
az országban Kuomintang-csapatok«.

Végezetül még csak egyet. Ismeretes, hogy nyelvünk, a többi finnugor nyelvvel
egyezően, birtokos személyraggal jelzi a birtoknak valakihez vagy valamihez való
tartozását. Fordítóink gyakran vétének e szabály ellen. »Meg akarnak fosztani titeket
attól a jogtól, hogy békében élhessetek és önállóan vezessétek országotokat« — olvassuk
egyik újságcikkben. Helyesen: »...attól a jogotoktól«, birtokos személyraggal! Ezért
helytelen az is, hogy valaki fegyverrel a kézben harcol. Helyesen: fegyverrel a kezében.
Hiszen helytelen lenne azt mondanunk, hogy: »az járt az észben«. Bizony ezt csak így
mondhatjuk helyesen: az járt az eszedben, eszedben, eszében, aszerint, hogy kiről beszélünk.

Egyelőre ennyit. A példák számát még szaporíthatnók, de ezúttal meg kell eléged-
nünk ennyi megjegyzéssel. Befejezésül még csak annyit, hogy a fordítónak állandóan
résen kell lennie, örködni kell, hogy nyelvérzéke meg ne zavarodjék. Ez ellen úgy véde-
kezhethet, ha folyton-folyvást olvassa nagy íróinkat, elmélyedve, szeretettel tanulmányozza
nyelvünk szókincsét, szófűzését, mondattanát. Ilyen módon kifejező készsége egyre
fejlődik majd, fordításai magyarosak és szabatosak lesznek. Balázs János

LAP, OLDAL

Folyóiratunk előző évfolyamában (77 : 218) foglalkoztam e két szavunk helyes
használatának a kérdésével, s közben szótörténeti szempontból is igyekeztem feldol-
gozni a 'Blatt des Buches', ill. a 'Seite des Blattes (im Buche)' jelentés régebbi
magyar kifejezéseit.

Említettem pl., hogy legrégibb szótáraink az utóbbi jelentésre többször közölték
a levélszál összetételt. Szövegpéldát azonban nem ismertem erre a szóra, s ezért — meg-
vallom — nem voltam bizonyos abban, hogy nem csupán szótári életet élt-e az előttem
homályos utótagú összetett szó. Most — legalább egy forrásból — a használatára is
találtam példát; sőt a pusztza szál (levél) főnévre is került adatom 'Seite' értelemben.
Pázmány Péter (1937-ben hasonlóan újra kiadott) 1631-i Okok, nem okok c. vita-
iratában Sallai István álnéven pörbe száll Pécsváradi Péter váradi prédikátornak egy
máig is csak hírből ismert, 1630—31 tájt megjelent Kilencz okok c. munkájával. Ebben

többek közt azt írja ellenfeléről: »Negyedik Okban, Két dolgot foglal a' Farkas: Elsőt azt; hogy, azért nem ír femmit, Mert az Erfek, haraggal, fzdalommal, hazudtatással felel. Másikat azt; Mert az Erfek írásának első *levélszálan*, tíz tetemes hazugság talál-tatik: Hát 314. *levél szála*kon, menyi-fszámú hazugságot itilfz lenni?« (4—5); majd pedig: »Hogy Írásómnak első *szál levelében* tíz hazugság légyen: czéges hazugság« (6). — *Szál* főnevünknek ez a használata ('vminek egyik fele, síkja') most se igen kapcsolható a *szál*-nak a NySz.-ban igazolt jelentésárnyalataihoz; mégis az utóbbi helyen közölt példák közül kettőnek is gyanússá teszi az értelmezését. Az »egy *zal* ayakayd synchenek« (PéldK. 49) szövegben t. i. talán nem 'Bischen, Winzigkeit, Wichtigkeit' a helyes értelmezés, hanem ugyancsak ez: 'páros dolog egyik fele'; egy 1666-i hitvitázó könyvnek »egy *zálat* sem felelték« (Pós.: Vetélk. 63) mondatában is valószínűbbnek gondolom ezek után az 'egy oldalt sem' értelmezést, mint a NySz. alkalmazta 'egy semmiséget sem' magyarázatot.

A *lap* főnévnek 'Seite des Blattes' jelentésére én Molnár János 1783-i adatánál régebbit nem ismerek. Megemlítettem azonban, hogy egy múlt századi nyelvvelőnk, Ponori Thewrewk Emil és mások szerint a *lap* szónak ez az értelme Bartzafalvi Szabó Dávidnak az újítása; csakhogy bizonyító adatok híján erre az állításra nem támaszkodhattam. Most Ruzsiczky Éva kartársam szíves figyelmeztetése folytán látom, hogy Kazinczy is ennek a furcsa izlésű »nyelvvelőnek« tulajdonította az új használatot (vagy csak a *címlap* összetételt?): »Völt é a' világon nevétségesebb Író, mint Szabó Dávid, a' Pataki? Én ugyan sok rossz Író-t ismerek, de rosszabbat, nevétségesebbet nem, csak egyet is. És még is nem köszönhetünk e néki is eggyénéhány új koholású szót, melyet a' véle-élés már jóvá tett. Illyen példának okáért ez: *czím* (titulus) és *lap* (pagina). Ő előtte ezt: Titelblatt ki nem tudánk mondani: most már a' *czímlap* igen jól van mondva« (Lev. 4 : 564). — Sajnos, világosabb adatok nélkül még így sem tudom biztosan eldönteni, mi is volt (és mikor is volt) hát valójában Bartzafalvi újítása.

Érdemes megjegyeznünk, hogy Kazinczy a fenti szöveg folytatásában éppen úgy elítéli a Debreczeni Grammatika parlagi konzervativizmusát, mint tőlem is idézett levelében; s a nyomdák és az irodalom (a gyakorlati élet) szempontjából is szükségesnek tartja a két fogalom (= a 'Blatt' és a 'Seite') világos nyelvi megkülönböztetését: »A' Debreczeni Grammatica ezt a *lapot* nem szenvedheti, sem ezt nem *oldal*, midőn a' könyv paginájáról van a' szó; 's nem látja által, miért nem volna elég ennek kifejezésére a' *levél*. Pedig ezt lehetne; mert a' *levél* = *folium*, a' folium pedig nem = [értsd: egyenlő] ezzel, pagina. Miként mondja ki hát Debreczen ezt: folia libri numeris signata sunt, non item paginae, a mint ez szokásban volt a' typographusoknál a' mesterség kezdetekor? Én hát nem akadok fel azon, hogy a' szó jó szó e, vagy nem jó: csak szükséges légyen, különböző ideát jelentsen, és a' jobb írók által sanctionáltassék«.

E szerint Kazinczy a 'Seite; pagina' értelmű *levélszál* szót már nem ismerte, a *lap* szónak 'Blatt' jelentését pedig még nem. Tompa József

LAP VAGY OLDAL?

Tompa József két cikkében is megvilágította a két szó történetét, s arra a következtetésre jut, hogy a *lap* 'Blatt' a papíros mindkét síkját jelenti, tehát maradjon ez a szó a két sík neve, 'folium; Blatt eines Buches, Papierblatt', ellenben a 'pagina; Seite des Blattes' legyen *oldal*, amint a nyomdászok használják.

Régen, mint Tompa is tudja, a folium neve *levél* volt, s így a *lap* lehetett a 'Seite' megjelölése. Abban igaza van Tompának, hogy a *papírlap*, *kártyalap* geometriai szempontból síklap, amelynek eleje és háta van. Azonban mindnyájan tudjuk, hogy a nyelv nem logika, és a mondatban megértjük a szó jelentését akkor is, ha magában több jelentése is van.

Vegyük pl. a *kocka* szót, amely geometriai idom, mégpedig test. Pontosan meghatározva olyan test, melyet hat négyzet alakú lap zár be. De gondoljunk csak a *kockacukorra*. Geometriai szempontból ráillik ez a meghatározás? Az alsó és felső lapja valóban négyzet, de oldallapjai már téglalapok, tehát az egész test 'lapos oszlop', de semmi esetre sem *kocka*. De mehetünk még tovább. Mindenki ismeri, mit neveznek *kockás szövet*-nek, *kockás papír*-nak. Itt a *kocka* szó már nem is testet, hanem síkot jelent. És vajjon a *káposztáskocka* három kiterjedésű test-e? Bizony az csak síklap, síkidom geometriai szemmel nézve. Van *levesbe való kocka* is, az kisebb, mint a *káposztáskocka*. Vannak, akik a túrós tészta-t is inkább *kocka* alakban szeretik, mint metéltnek.

S ha beszédünkben a játékkockáról, a kockacukorról vagy a kockás szövetről esik szó, senkinek sem jut eszébe tiltakozni a szó ellen, senki sem mondja, hogy képtelenség e tárgyak nevében a *kocka* szót használni, mert a *kocka* egy pontosan meghatározott geometriai test. S akár a játékkockáról, akár a kockacukorról, akár a kockás papírról vagy szövetről beszélünk, a hallgató fejében ugyanaz a képzet támad, mint a beszélőében, pontosan megértjük, mit akar a beszélő mondani.

Visszatérve a *lap* szóra, itt is hasonló esettel állunk szemben. A *lap* geometriai szempontból valóban sík idom. De a szótárak szerint 'sík felszín' jelentése is van: *lap* 'Fläche, Platte' (Csúry: Szamosháti Szótár; Wichmann: Wbuch des ung. Moldauer Nordcsángó Dialektes). A MTsz.-ban *lap* 'lapály'. *Lap helén* (Zala m., Lesenceistvánd), *dísznók laptya* (Somogy m., Szökedencs) MTsz. — CzF. szerint: *lap* 1. általán valamely testnek vagy térnek szétterjedő fől s z í n e, mely többé-kevésbé egyenes, síma, rögetlen ... *Kard lapja, balta lapja, kés lapja. E határban sok l a p* (lapály), *kevés domb van ... Különösen a papír, hártya, s írásra, nyomtatásra használt más síma anyagok o l d a l a i. A nyolczadrétbe hajtott íven nyolcz levél, minden levelen két l a p van.*

Ballagi Teljes magyar szótára szerint *lap* ált. a. m. 'sík, egyenes, nem görbületes felület; kül. vmely testnek síma, egyenes fől s z í n e'.

PPB.-nál 1. *lap*: planum. *Hajlós lap*: planum inclinatum. Ez az hegy nagy mezőnek *lapján* fekszik (Molnár A.: NySz.); 2. *Könyvnek lapja*: pagina libri.

A melléknévi *lapos* alaknak is van főnévi 'planum' jelentése már Molnár A. szótárában. Pl. Két sereg itt vár, egyik a *laponon*, a másik ezen a magosságos hegyen fekszik (Faludi: NySz.).

Nagyon érdekes, hogy a *lap* szónak van egy további jelentésfejlődése, amely ellentétből alakult ki, a görbétől, a dombosból, a magaslatból: Az Ormánysági Szótár szerint (de tudomásom szerint másutt is) a *lap*, *lapis* (lapos) 1. 'völgyes, vízjárta része a mezőnek'. *A lapját egészen elöntötte a víz.* 2. 'kisebbszerű mélyedés, mélyen fekvő föld'. *Mire az eke odaér, akkóra a taligakerék má a dombon van. Ezér nem jökhát (metszhet) az eke a labbú. Má eszitta a föld a sok essőt. Csak oja helön, aménd [= 'ahol'] l a p i s, ot még van* (Kiss—Keresztes).

CzF. is a papírlapot nevezi *levél*-nek, amelynek két *lapja* van. Ma már a *levél*nek ez a jelentése elavult, s nincs is rá szükség. Régen u. i. a *könyvnek* nem a *lapját* számozták, hanem a *levelét*, tehát két lapnak egy száma volt. Ma azonban minden lapot külön számoznak, tehát a *levélnek* mindkét *lapját*, az első lapot is, meg a hátlapját is. A *kártyának* is az *első lapjáról*, meg a *hátlapjáról* beszélünk. A köz- és irodalmi nyelvben tehát fölösleges megkülönböztetni a *levél* lapjait magától a *levéltől*, amiről soha sincs szó. A lapnak, a könyv lapjának ez a jelentése tehát természetes jelentésfejlődés nyelvünkben, s egyáltalán nincs szükségünk a német *Seite* tükörszavára, az *oldal*-ra. Az *oldal* szó csak zavart okoz. Ime egy példa. Egyik népi írónk az *oldal*-t már 'levél' értelemben használja: »Eddig csak olyan színes fedelű vásári ponyvákba lapozgatott bele néha. Rozál vette őket még fiatalabb korában, ott porosodtak az almáriom alján, ha kellett papír, akkor kitéptek belőle egy *oldalt*» (Illés Sándor: Vihar a Tiszán 164). Más kérdés azután, hogy a nyomdászoknak, könyvkötőknek szükségük van-e mindkét fogalomra. Ha igen, akkor fogadják el műszóul a régi *levél* szót. Hisz ők is *címlap*-ról beszélnek, nem pedig *címoldal*-ról, amit el sem fogad a köznyelv. A *jegyzet* pedig legyen *jegyzet*, akárhol is van, s a németből fordított *lábjegyzet* (*Fussnote*) pedig tünjön el örökre.

Beke Ödön

AZ ISKOLAI ELEMZÉS KÉRDÉSEI

1. A *tanár szeretnék lenni és Pistának piros arca van* mondat elemzéséről nagy távlatot nyújtó, érdekes magyarázatot közöl Papp István és Beke Ödön (Nyr. 77: 114—121). Ha azonban fejtegetéseik elolvasása után feltesszük a kérdést, hogyan is kell tehát a két kérdéses mondatot helyesen elemeznünk, — Goethe szavával — »bir so klug, als wie zuvor«. Az eredmények közlésével mindkét magyarázó adós maradt.

Az első mondatra nézve P. I. — ha jól értettem — lényegében elfogadja a kérdésfelvető levél elemző formáját (határozó, állítmány, tárgy). B. Ö. szerint »abban a tekintetben nem merülhet fel kétség, hogy a mondat állítmánya csak a *szeretnék* lehet...« (119). Azt is azonnal megállapíthatjuk, — írja tovább — hogy a *tanár lenni* együtt a mondat tárgya. Hiszen a *szere*t ige tárgyat kíván maga mellé. A tárgy elsősorban *lenni* (*szeretnék lenni*, éppen úgy, mint *szeretnék szántani*). Milyen mondatrész azonban a *tanár*, kérdezi? Felelet: »A *tanár* szó az adott példában az összetett igei névszói állítmánynak névszói része« (120).

Úgy vélem, B. Ö. nem fejezte be megkezdett gondolatsorát, következtetésláncolatából hiányzik egy szem. Amikor u. i. megállapítja, hogy a *tanár* szó »az adott példában« az összetett igei-névszói állítmány névszói része, akkor a *tanár vagyok, tanár voltam*-féle mondatokról beszél. Ez világos. De hogy fér bele a háromszavas kis *tanár szeretnék lenni* mondatba egy igei-névszói állítmány, amikor már a *szeretnék*-ről megállapítottuk, hogy állítmány, a *lenni*-ről, hogy tárgy?

Ennek a mondatnak az elemzése nem is olyan bonyolult. A szokásos nyelvtani kategóriák alapján is könnyen megoldható: *szeretnék* állítmány, (alany én), *tanár lenni* tárgy. Ez utóbbit fel is bonthatjuk: *lenni* tulajdonképpeni tárgy, *tanár* (eredmény- vagy állapot)határozó. Miért tegyük az elemzést bonyolultabbá?

A másik mondatban (*Pistának piros arca van*) P. I. fejtegetéséből nem látom a helyes elemzési módot. B. Ö. szerint ebben a mondatban az állítmány *van*, az alany *arca*, az alany jelzője *piros*, a *Pistának* eredetileg birtokos, ma részeshatározó. A tudós szerző körültekintő alaposággal magyarázza meg a *Pistának* mondatrész történeti alakulását. Magyarázata nyomán az iskolában is meg tudjuk érteni a tanulókkal ezt az érdekes fejlődést. Különösen akkor, ha segítségül hívjuk ezt az ugyanolyan jelentésű mondatot: *Pistának az arca piros*. Ez a segítő mondat azért is hasznos, mert általa a többi mondatrész szerepe is megvilágosodik. *Pistának az arca piros* mondatban az állítmány *piros*. Ha a mondatot így formálom: *Pistának piros arca van*, akkor is azon van a hangsúly, hogy *piros*. Nem azt állítom, hogy *van*, sem azt, hogy *arca van*, hanem azt, hogy *piros arca van*. Mondatunk állítmánya tehát ez: *piros arca van*. (A *van* szónak állítmányként való megjelölésében veszedelmes visszahajlást látok a régi latin-német nyelvtanból átvett forma felé, hogy a *Pista jó* vagy *Pista arca piros*-féle mondatokban az állítmány *van*, csak nem tesszük ki.)

A *Pistának piros arca van* mondatban tehát az állítmány *piros arca van*, *Pistának* birtokosból lett részeshatározó. (A *piros arca van* összetett, igei-névszói állítmány természetesen fel is bontható: igei rész *van*, névszói rész *arca*, ennek jelzője *piros*.)

E kategórikus elemzés mellett hangsúlyozzuk azt a számtalan példával igazolható, nyelvtanításunk során is gyakran felbukkanó tényt, hogy a nyelv és nyelvtani szerkezetek nem szoríthatók merev, változatlan korlátok közé. A történeti fejlődés, az analógiás vagy egyéb hatások számtalan mellékhatást növesztenek a nyelvtani rendszer szabályosan kifaragott törzsén.

Folyóiratunk fontos feladatot teljesít, amikor feltárja egy nyelvi, nyelvtani jelenség mély és széles történeti, összefüggésbeli távlatait. De nem elegendhet meg ezzel. Arra is tekintettel kell lennie, hogy az ilyen elméleti fejtegetések egybehangolva, összegezve a legszélesebbkörű olvasótábor, elsősorban az iskolai nyelvtanítás számára gyakorlatilag is felhasználhatók legyenek. Ezzel különben is csak folyóiratunk hagyományos szellemét ápoljuk.

*

Benkő László

2. Benkő László nincs megelégedve a »tanár szeretnék lenni« mondat elemzésével, s visszatér Jánosházi Károly elemzéséhez, hogy *tanár lenni* a. m. 'tanárrá lenni', tehát a *tanár* szó eredményhatározó. Igaz ugyan, hogy vannak nyelvünkben ragtalan határozók, különösen időhatározók, pl. *Vasárnap kirándulok*. Már a régi nyelvben: Ez levél költ Szenderő városába *vasárnap* (RMNy. 3 : 28). Úzik az torkosságot kiváltképen *ünnep nap* (Bornemisza). *Mivelő nap* munkára menyen (MA.). A sinodusban el-vegeztetik, hogy a frantzia nótákra iratott zsoltárokat-is énekeljék *hét köznap* (Bod). Ezen benedicítet kel ebédre mondani mind *bőt nap* mind *husevé nap* (LányiK.). Be ment az hagyott *harmad nap* és az tervény napra (RMNy. 2 : 73). Azonban eredetileg ezek is ragos határozók voltak. Pl. Némely dolgoknak *innep napon* érezzük nagyobb ízit, némelyeknek *köz napokon* (Pázmány). *Menden napon* urnak testét, vérét venni sem ócsárlom, sem dicsérem (VitkK.). A *minap, holnap, tegnap* már elhomályosult összetételek, ma már ezeket mindig ragtalanul használjuk, de a régi nyelvben még ezek is ragosak voltak, bár már régóta használták őket ragtalanul. Pl. *Minapon* kültem vala Kmnek husz pénzt nemez venni (LevT. 1 : 5). Ha az ur az aratást barátira hallasztotta, *holnapon* ez veteményt meg nem aratják (Pesti). *Tegnapon* vala az a keserves nap (TelK.) NySz.

Ragtalan eredményhatározóról azonban eddig még nem hallottunk. S így mondják a németben is: »*Ich möchte Professor werden*«. De a *tanár lenni* kifejezésben sem lehet más a *tanár* szó, mint ezekben: *tanár vagyok, tanár voltam, tanár leszek, tanár lennék*. A *tanár* ugyanaz marad, bármely időben és módban van az ige. A különbség csak az, hogy a ragos igével együtt állítmány, s ezt nevezzük összetett állítmánynak. A főnévi igenév azonban itt nem állítmány, tehát a *tanár lenni* sem lehet összetett állítmány. Említettem azonban, hogy az igenevek megtartják igei tulajdonságukat, s maguk mellé vehetnek minden olyan mondatrészt, amilyent a ragos ige. Tehát az igenévek lehet tárgya, határozója, viszont nem lehet jelzője, mert jelzője csak valódi főnévnek lehet. Azt kell ezek után mondanunk, hogy a *tanár lenni* kifejezésben a *tanár* szó az igenévek alanya, de nem a mondatnak. Erről még tudomásom szerint nem volt szó a nyelvtanokban. De úgy is lehet a dolgot felfogni, hogy a *tanár vagyok, tanár leszek* stb. kifejezést összetett igenék fogjuk fel, mert hisz a létige csupán azt fejezi ki, hogy ki tanár: én, te vagy ő, s mikor tanár, a jelenben, a múltban vagy a jövőben. Ha tehát a *tanár vagyok* összetett állítmány, akkor a *tanár lenni* nem lehet más, mint összetett főnévi igenév.

Nagyon érdekes összevetni ezt a szerkezetet a finn nyelvvel. Budenz Finn nyelvtanának 2., mondattani részt is magában foglaló kiadásában ezt írja: »... állapot-határozó lehet állítmány is (esszívuszban) az *ole-*'esse' ige mellett, de az ilyen állítmány nem az alany mivoltát fejezi ki, hanem csak esetleges minőségben voltát: pl. *hän on o p e t t a j a n a H e l s i n g i s s ä* 'ő tanító Helsinkiben' (tanítóskodik: *hän on o p e t t a j a* 'ő egyáltalán tanító'); *h u o n e t o v a t k y l m i n ä* 'a szobák hidegek' (most, esetleg, mert pl. nem fűtötték; ellenben: *h. o. k y l m ä t* csupán csak a hidegség tényét konstatálja; *h. o. k y l m i ä* (partitívusz) meg azt, hogy a hidegekhez, nem jól fűthetőköz tartoznak, habár éppenséggel fűtötték is« (88). Hasonló megkülönböztetést tesz az orosz nyelv, csak más esettel. Ha azt mondom: *Мой отец — чиновник* 'apám tisztviselő'. Ebben a mondatban az állítmány nominatívuszban van, mert azt akarom mondani, hogy állandó foglalkozása, hogy tisztviselő. De ha azt mondom: *я буду переводчиком*, az azt jelenti: én leszek a tolmács, tolmácsként leszek (ott), az ilyen esetben az orosz nyelv nem nominatívusz, hanem instrumentális használ. Ebben is: Nőtestvérem színésznő akar lenni: *Моя сестра хочет стать артистской*, szintén instrumentálissal.

A második mondatban nincs újabb probléma. Cikemben kifejtettem a birtokos részeshatározónak a történeti fejlődését, s egyáltalán nem akartam azt mondani, hogy a mai nyelvben az olyan mondatban, mikor névszó az állítmány, a tulajdonképpeni állítmány a *van*, csak nem tesszük ki a jelen idő 3. személyében, ellentétben az 1. és 2. személlyel, valamint a múlt és a jövő idővel. Azonban eredetileg a *van* nem copula volt, hanem valóban létige. (L. Delbrück: *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* 3 : 12.)

Beke Ödön

A STÍLUSVIZSGÁLAT MÓDSZERÉHEZ

1. Irodalmunk egyes remekműveinek, íróinak, műfajainak, korszakainak helyes módszerű, részletes nyelvi-stilisztikai feldolgozását, mind türelmetlenebbül várják íróink is, az irodalom- és a nyelvtudomány kutatói is, meg a nevelők is — hogy a művelt olvasóközönségről ne is szóljunk. Nem csoda; hiszen a tudományos vizsgálatnak ez az ága nálunk még ma is eléggé fejletlen, noha mindannyiunknak szükségünk volna az eredményeire. Tegyük fel pl., hogy valaki egész rendszeresen összeállítaná, miféle sűrítő-tömörítő, esetleg kihagyásos mondatszerkezetekkel él Arany János balladáinak zordon, gyorsan pergő drámai jeleneteiben vagy a Katalinnak igazolomtól fűtött elbeszélő hangnemében, esetleg különféle drámafordításaiban. Írók, fordítók, lektorok nyilván gyakorlatukban is hasznát vehetnék a sok tanulásnak; nyelvészetünk értékes, kritikailag megrostált példákban látna egyes nyelvi eszközöknek egy bizonyos művészi célra való felhasználását; irodalomtanáraink a szemelvények nyelvi elemzéséhez kaphatnának újabb szempontokat; végül pedig valamennyien megfigyelhetnénk, hogyan gazdagítja, csiszolja, teszi kifejezőbbé a költői munka irodalmi nyelvünket; s ezzel még Arany művészetéről szerzett ismereteink is tovább mélyülnének. — Alig tudjuk azt is, hogyan ritkultak, esetleg tűntek el a hazai polgárosodás kapcsán, 1849 óta a reformkor választékos költői stílusának különféle elemei: az *éldel* és a *virány*, az *enyh* és a *hölgy* szó; mióta haldoklik a *mondásza*, a *jövel*, a *jer*, sőt a *jőj* igealak, a *sovárg* (*sóvárg*) — *közelg* vagy a *korsaja*—*bölcseje* töhasználat, a *borulvák*—*merülvék* típusú határozó igenévi állítmány stb. S azt sem volna érdektelen látnunk, hogy ezek közül mit és milyen művészi célra használ utólag (ismét?) Ady, ill. Babits vagy Tóth Árpád.

2. Örömmel nyúltam tehát a Magyar Nyelvőr 1953. évi 1—2. és 3—4. számához, hogy egyfolytában elolvassam Herczeg Gyulának Eötvös József körmondatai című nagyobb — folytatásos — tanulmányát (56—71, 165—79). Végre is ezek a mondatformák rendkívül hű »nyelvi burkai« Eötvös gondolatainak, ill. érzéseinek; s mégsem tudjuk, mik a jellemzőik, mi bennük a sajátos eötvösi vonás, mit kapott készen és mi az ő érdeme; mi maradt meg eredményeiből későbbre, esetleg a mi századunkig is. Érdekelne, hogy pontosabban miként érezteti az arányok harmóniáját hol higgadtan megtartó, hol izgatottan elvető, de mindig művészi mondatforma a francia forradalomban csalódott politikusnak a haladásba vetett, meg-megriadó bizakodását, a mindig és mindenben humanista író emberszeretetének kissé fájdalmas pátoszáat, mindent az örök emberség szempontjából mérlegelő elmélkedő kedvét.

Nem szépittem a dolgot: a stílustanulmányt végül is meglehetősen csalódottan tettem le. Mivel pedig az anyanyelvi műveltség szinte nemzeti ügyünk lett (vö. a Szabad Nép 1954. január 4-i vezércikkével), az irodalmi nyelv és stílus kutatását pedig már a II. országos magyar nyelvészkongresszus is korszerű feladatul jelölte meg (vö. Nyr. 77: 266), nyilvánosan is elmondanám általános érdekű megfigyeléseimet. Persze

szeretném egyben-másban előbbre is vinni az érintett kérdések tisztázását, legalább a homályos részletekre való rövid utalásokkal.

3. Hogy a tanulmánynak egy furcsa fordulatával kezdjem, »először negatívum kell a kérdéshez közelítenünk. Azt kell mindenképp előttem megmondanunk, mi nem« (58) — illik sehogysem egy nyelv-művelő-nyelvvédő folyóiratban közzétett irodalmi stílus tanulmányba, sőt ma már egyetlen hazai kiadványba se.

Nem illik mindenképp — más kapcsolatban ismételve az előforduló torz stílus-elemeket — az *intellektüelek* (65, 66; így!) előtt talán *emotív* (175) hatású idegen műszavak öncélú csillogtatása. Nem a szükséges szakszók természetes alkalmazását rosszalom. Ha *inverzióról* (173) olvasok *szórendi helycseré* stb. helyett, észre sem veszem; vagy ha igen, azt mondom: üsse kő! Ha a változatosság úgy kívánja, hogy *parallelizmus* (175) kerüljön a *párhuzamosság* helyére, azt is elfogadom — néha. Ha olykor találóbbnak érzi az író a vendégszót, ám éljen vele, s mondjon egyszer-egyszer *mondatkolosszust* (59); *mondatszörny* vagy *mondatszövevény* stb. helyett. De sem Eötvös stílusbeli izlésségéhez, sem a Magyar Nyelvőr általános törekvéseihez, sem az irodalmi stílus tanulmány műfajához, sem szellemi életünk egészéhez nem méltó az a fogalmi zászló, amellyel a szerző *komplexebben* (61) *variálja a contextus által inspirált* (173) — barbarizmusokat: *autonomizáltan* (57); *aspektusa* (57; vö. még 61 stb.); *eruptív*, heveskedő (57); *elliptikus*, kihagyásos szerkesztés (57); lelki *emóciót* (58); *homo politicus* volt (58; vö. még 59); *antiliterátus* beállítotttság (59); egy *extremista*, . . . *komplika*ttságot kerülő (59); *aktív*, közéleti férfiú- (59), klasszikus *stílusrealizáció* (59); *szekunder* mellékmondat (59 stb.; máskor inkább *szekundér* alakban, pl. 165); *harmonizációs* törekvés (59); *variánsa* (59); stb. — hogy csak az első lapokról idézzek.

Példáim közt volt olyan is, amelynek alapszavát (pl. a *harmonizál*-t) még talán inkább elfogadnánk valamilyen magyar képzővel ellátva (pl.: *harmonizáló?*), mint idegen nyelvtani végződésessel (*harmonizációs*). Ilyen az *infinítívális* szó (61), *infinítívusi* vagy inkább *főnévi igenévi* helyett; az *antitetikus* (178) is visszatetszőbb alapszavánál, az *antitézis*-nél; stb. Stílusalannak tartom az *anakolut* s még inkább az *anakolutikus* műszónak unos-untalan való emlegetését is. Hazai szakirodalmunk így nem használja az alapszót sem, ezt régebbi nagy szótáraink sem idézik. Ellenben Simonyinál és másoknál élt a teljesebb alak is, pl.: »*Anakolúthia* vagy *anakolúthon* (azaz nem-egyezés, össze-nem-illés)« (Nyr. 9 : 225). Újabban Balassánál (Sauvageot francia-magyar részében) az *anacoluthe*-nek ilyen értelmezésére bukkantam: 'következetlenség a mondat szerkezetben, anakolúthia'; s Herczeg olasz-magyar szótára szintén így magyarázza az *anacoluthe*-t. Tanulmányában azonban már nem a latinosabb-magyarosabb formát használja fel Herczeg, hanem a német (?) *Anakoluth*-ot írja át, s származékául sem a nekünk talán kevésbé mehökkentő *anakolúthias*, *anakolutos*, hanem az *anakolutikus* alakot csemegezi. (Megjegyzem: Halász Előd német-magyar szótára az *Anakoluth* magyar értelmezésére a görögös *anakoluthon* szóalakat közli.)

Főnti példánk közt olyan idegen szó is akadt, amelyet a szerző is csak az *adequát* (64, így!) magyarral együtt használ: *elliptikus*, *kihagyásos* szerkesztés. Így azonban az első terminus merőben fölösleges, sőt a hozzá nem értő esetleg eltérő értelmű jelzőknek tekintheti a két melléknevet. Az *időbeli szukcesszivitás* (175) is hosszadalmasabb, mint az *időrend* vagy az *egymásután* volna. Stb.

A gyakori *szekundér* (mellékmondat) helyett meg a szerző csak egyszer-egyszer mond *másodfokú*-t; de viszont rendszeren *harmadfokú*-t, *negyedfokú*-t ír. Jobb lett volna inkább következetesen a *másodrendű*, *harmadrendű* stb. kifejezést alkalmaznia, mert ez a szokásos magyar nyelvtani műszó.

De más baj is van a magyar műszókkal. A szerző nyilván érti őket, de alkalmazásukban fölületes. A »szekundér« mellékmondat pl. nyilván sosem

függhet a főmondatról, hanem csak a főmondat elsőrendű mellékmondatából indulhat ki; mégis ezt olvassuk: »Itt általában nincs... a főmondatból származó második vagy harmadik szekundér mellékmondat« (165). Íme, a fából vaskarika: hisz ilyen sehol sincs! — Másutt »melléknevi igenes alany«-ról beszél, ill. arról, hogy »példái a melléknevi igenes szerkezetet határozóként tartalmazták, nem pedig alanyként« (169; én ritkítottam: T. J.). A szemléltető példákban ellenben csak határozó igenév fordul elő: »Születve, hogy... feltartva, hogy...« Stb. A folytatólagos elemzésben (170) ugyancsak melléknevi igenévnek mondja Herczeg a *születve* szót, bár ugyanazon az oldalon, a következő pontban már eszébe jut a határozó igenév műszó is. — Arról is csak itt értesültem, hogy nyelvtanunkban vokatívus nevű kategória (nyilván eset) is van: »az alanyt a vokatívusban álló részalanyok felbontják« (171). Más közönséges halandó talán laposan, de magyarul csak így mondta volna itt: az alany (*te*) tartalmát értelmező jelzők fejtik ki (*nagy természet* stb.), amelyeket féligmeddig megszólításnak is tekinthetünk. — Hogy ezután a »határozós eset« (uo.) szintén az *instrumentalis* magyarított változata-e, vagy ezt fejezi ki: 'olyan eset, példa, melyben határozóhoz tartozik a mellékmondat' — azt nem tudom eldönteni. Nehéz megértenünk azt is, hogy a magyar ige hogyan lehet ellátva »személy- és számjelekkel« (172); t. i. igeragozásunkban az alany és a tárgy személyére (s az alany számára ezektől elválaszthatatlanul) ragok utalnak az ige végén. — Az is meglep, hogy a névmási alanyhoz (*ő*) tartozó értelmező jelző mellékmondatot (*ki...*) Herczeg a *alanyi* mellékmondatnak szokta nevezni (pl. 174).

Dehát hagyjuk a nyelvtant, s térjünk vissza a cikk stílusához, mely itt éppen a művészi stílus vizsgálatáról ad számot!

Eötvös — Herczeg is idézi — fogalmazásában tudatosan arra törekszik, hogy »a tárgyat... érthetőbbé tegye«, eszméit s érzéseit »mindenki megérthesse« (58). De a jó példa olykor alig látszik meg Herczeg Nyelvőr-beli cikkén: »a párhuzamos mondatok saját magukra vonatkoznak« (174); »nemcsak (mellékmondati) bővítményeik iktatódnak egymás közé, hanem szintaktikailag is elválasztottabbak: akár... akár szókapcsolat révén választó szintagmává alakulnak át. Ugyanakkor teljes anakolut szerkezettel van dolgunk: az író tökéletesen elvesztette a fonalat, ami nem is csoda, mert...« (170); »a szerkezetlenség benyomását keltik« (uo.); »A magyarban a nomen feloldódik infinitívusra« (169); stb. Ha a szerző észrevette, »miserint« (58) Eötvösnél »az egyszerűségre törekvés észrevehetően igen erős« (176), hogy »a ritmikus próza ellentéte a zürzavarnak« (165), miért nem igyekezett ő is Eötvös módján egyszerűen, ill. ritmikus prózában írni?! — »A nagy stílusoknál (így!)... mélyen jellemző... az anakolut« (170) — írja Herczeg. Márpedig ő is eléggé kedveli az »anakolutikus« szerkezeteket: »a két inverzió... a jelenet szándékolt fenségét... mégjobban kiemelik (így!)« (173); »nem teljesen vaktából kerülnek együvé« (vaktában, ill. véletlenségből; 173); »Az első... igei tagot három tárgy követ, amelyeknek...« (169; értsd: *követi, amelynek*); stb. Eszerint ő is »nagy stílus«-t használ? Vagy csak »írói vénájától indítva« (167) írt így, s e *figurációk* (172), *konfigurációk* (170) csak a népies »figurázó« kedvet mutatják?

4. Röstelkedve látom, hogy jómagam bizony bogarászó ember vagyok, s íme, most is csaknem elvesztem a részletekben; ezenfölül pedig mindazzal, amit a dísztelen, helyenként értelemzavaró formáról előrebocsátottam, akaratlanul is gyanússá tettem olvasóink előtt Herczegnek gondolatait, erdeményeit is. Szándékosan semmiképp sem akartam ilyen »logikai csúsztatással« eleve rontani a hitelét. De térjünk végre valóban a lényegre, a tartalomra; itt — sajnos — amúgyis még újabb bevezetéssel kell kezdenem a dolgot.

Nyilvánvaló, hogy merő formalizmus volna, ha egy mű, egy író, egy kor nyelvét az általa, benne hirdetett eszméktől, ill. a kifejezett érzelmeiktől elszakítva vizsgálánánk. Tovább menve: légüres térben mozognánk, ha az utóbbiakat nem hoznánk szerves kapcsolatba a megfelelő kor társadalmi mozgalmával meg az őket kiváltó gazdasági harcokkal. Végül pedig nem volna dialektikus, ha mindezt nem viszonyítanánk az előzményekhez, a kortársakhoz, a fejlődés irányához és akkori fokához.

Azt tehát nem rosszalhatná senki, hogy a tanulmány valóban nem fukarkodik a háttér megrajzolásával. De mintha a 4–5 évvel ezelőtti irodalmi tankönyvek túlzásai ismétlődnének benne: azok u. i. néha sokkal többet magyaráztak bele az irodalmi szemelvényekbe, s nem ezek vizsgálatát, elemzését vették alapul. Herczeg is 30 oldalas művének csak a 17. oldalán tér rá Eötvös körmondatainak valóságos elemzésére, s még ezután is — elvileg helyesen, de arányaiban túlzottan — sokszor tér vissza bevezető elméletére.

Márpedig a szerző ez elvi előkészítésben láthatólag igen-igen sok súlyos, részben önálló tanulmányba kíváncszó problémát tárgyal: így szerintem gyakran túlságosan egyszerűsíti a kérdéseket; s bár nem bizonyítja be meggyőzően valamennyi rész-tételét, máris további föltevéseket épít — ezekre is. (A legkirívóbb egyszerűsítés mindjárt az, hogy a stílust gyakorlatilag azonosítja a mondat szerkezettel — mint stílusrealizációval? — anélkül, hogy bármiféle elvi magyarázattal szolgálna erre vonatkozólag.)

5. Megpróbálom a gondolatmenetét legalább nagy lépésekben összefoglalni, hogy lássuk sokszor újszerű sarkalatos tételeinek szokatlan bőségét.

Akik szerint Eötvös nyelvi, stílusbeli demokratizmusban elmarad Petőfi, Jókai, Mikszáth mögött, azok Herczeg szerint mind tévednek; az sem igaz, hogy pl. A falu jegyzőjében a »deákos-nemesi« nyelvi hagyomány tükröződik. — »A nyelv és a társadalmi változás közt nincs szoros párhuzam«; »azonban ... a stílus változik a társadalmi struktúrával ... A társadalmi körülményektől kondicionált« »korstílus«-on belül vannak ugyan egyéni írói jegyek, de »a legnagyobb stiliszták sem emelkednek ki toronymagasságban kortársaik közül stílusuk révén, mert hisz az nagy vonalakban a koré«. — Eötvöst is szívesen olvasta a maga kora, mert stílusa »a levegőben volt ... és a közönség megszokta, kívánta is a hasonló stílusmegoldásokat«. — Eötvös tudatosan kereste a közérthető és világos, de »nem túlságosan könnyű« stílust. Ennek pedig éppen »ellentéte volt ... a hagyományos nemesi-deák-stílus«. — Az utóbbira a sokszoros alárendelést kedvelő, kusza mondat szerkezet jellemző; ez »végső elemzésben« a reneszánsz óta elterjedt »klasszikus« stílusnak, ill. mondatformának a szerves folytatása, amely arra volt jó, hogy a »nemesi Magyarország« »elkülönültségét, partikularizmusát megerősítse«. — A felvilágosodás haladó magyar írói elvetették ezt a reakciós nyelvet is, s »egyéni«, »geometrikus, világos, praktikus«, »rövidmondatos, latin szavaktól mentes stílusban« fejezték ki forradalmi s kozmopolita gondolataikat. — »A felbuzdulás ellenére mégis megegyezés következett be az udvar és a nemesség közt«, s az ismert körülmények a 18. század végén »arra birták a köznemesség haladottabb rétegeit is, hogy a forradalmi eszmevilágtól elforduljanak, következésképpen az a stílus is, amely mintegy hordozója, kifejezője volt a forradalmiságnak, elvesztette hitelét, érdekét az irodalom iránt ... érdeklődő ... köznemesi tömegek (!) előtt.« Átmenetileg tehát ismét egyeduralgó lett a »klasszikus« stílus, ill. mondatforma. A napóleoni háborúk után azonban a haladó rétegek kiábrándultak a kompromisszumból, s most már »a klasszicista stílus szidalmazása, becsmérlése ... napirenden volt.« Mégsem nyúltak vissza »a múlt század második felében propagált geometrikus stílushoz«, mert ehhez ilyen eszmék tapadtak: »kozmpolitizmus, a nemzetek egyenlősége, társadalmi egyenlőség és szabadság, a stílus legyen olyan, amilyennek

akarod stb.« »A polgárosodó nemes és a feltörekvő polgár stílusa a romantikus stílus, amely teljes erővel jelentkezik nálunk is az 1820-as évektől. A mi romanticizmusunknak »nem kellett... a feudális-nemesi körmondat, viszont idegenkedett a »geometrikus stílustól is. Szét akarta törni a feudális Magyarországot, de a maga érdekeit is meg akarta védeni a negyedik rend ellen.« Megismerte és utánozni kezdte azonban egyrészt a hazai középkori latinság művészi mondatformáit (ezeket a nacionalizmus és a középkorhoz fordulás is kedvessé tette), másrészt a francia romantika (főleg Hugo) körmondatait. Ez a »köznesemi, haladó, de nem forradalmi nyelv- és stíluszemlélet« érvényesül Eötvösnél is; Kazinczy viszont megrekedt az egyéni nyelv eszményének fokán. — »Eötvös romantikus prózájának alapja a ritmikus próza; ez »szemben a klasszikus próza kaotikus, alárendelő szerkesztésével, rendre törekvő, mellérendelő típus: a mellékmondatokat nem szereti, a lineáris mondattestben rendszeresen csak a prózaritmust létrehozó mondatrészhez kapcsolódó, jelzői mellékmondatot enged meg. Itt általában nincs« többszörös alárendelés.

Ne gondolja senki, hogy talán szándékosan túlozok a sokszor vitatható, nagy állításoknak ilyen halmozásában. Még így is kihagytam azt, hogy pl. nyelvújításunk és akadémiai törekvéseink egyes fázisait miként kapcsolja össze Herczeg a jelzett társadalmi-politikai fejlődéssel; vagy hogy szerinte a két stílus olaszországi harcában tulajdonképp »a civilizáció és a műveltség ellentétéről (!) van szó«. (Azért is idéztem annyiszor a szerzőt, hogy csökkentssem a magam esetleges torzító szerepét.)

6. Most persze az volna a bírálónak a feladata, hogy végigrostálja Herczeg tételeit, s megfelelő, részletes bizonyítóanyag idézésével kiválassza közülük a helyeseket, kijavítsa a csak részben helytállókat, megcáfolja a helyteleneket. Ehhez azonban ötször annyi terjedelem kellene, mint amennyin a szerző előadta az elméletét. Csak egy-két pontot érinthetek tehát most, aztán pedig Herczeg bizonyításmódjáról mondanék egyet-mást.

»A nyelv és a társadalmi változás közt nincs szoros párhuzam« — mondja. Bár a szerző itt láthatólag csak a Marr-hirdette u g r á s s z e r ű változást akarja tagadni, ez a fogalmazás nem éppen jó. A stílusnak a nyelvvel ilyen szempontból való szembeállítását viszont (»a stílus változik a társadalmi struktúrával«) azt a látszatot kelti, hogy a stílus egészében felépítményszerűen változik a gazdasági és a társadalmi rendszerrel. Ez pedig szerintem túlzás, ill. veszélyesen egyszerűsíti a dolgot. Herczeg elismeri a »korstílus« létét (de tagadja a »stíluskor«-t, ill. ennek egy előttem nem világos szellemtörténeti meghatározását). Nem akarok semmit belemagyarázni Herczeg Gyula tétéleibe, de ha a *korstílus* »a társadalmi struktúrával« változik, akkor eszerint a mi hosszú hűbéri világunkban mindvégig csak egyetlen »korstílus« élt!? Vagy úgy értsük az összefüggést, hogy a »társadalmi struktúra«-beli a p r ó b b változások is hozhatnák teljes változást az irodalmi stílusban? Valóban azt hiszi Herczeg, hogy az irodalom iránt érdeklődő »köznesemi tömegek« »korstílus« egyszerűen megváltozott az 1795 körüli kompromisszum táján, aztán meg a napóleoni háborúk végén? Csak az egy Kazinczy maradt meg utolsó mohikánnak? Az irodalmi (nyelvi) stílus érzékenyebb a politikai fejlődés iránt — de nem ennyire!¹ Aztán meg a gazdasági és társadalmi átalakulások kisebb mértékben a n y e l v b e n i s hoznak változást, legkivált a szó- és fráziskincsnek nem alapvető részeiben. Nemzeti

¹ E. G. Rízel szovjet tudós A stílus problémája I. V. Sztálin nyelvtudományi munkáinak világánál c. tanulmányában (ismertetését l. NyIK. 4/4—5:504—7) egész más más szóhasználattal, de lényegében ugyanazt fejtí ki, persze sokkal részletesebben, nagyobb távlatokat nyitva. Szerinte a *szépirodalmi stílus* más, mint a *szépirodalom (nyelvi) stílusa*. Az előbbi — Vinogradov szavaival — »az író világnézetének kifejezési rendszere«, tehát ebbe tartoznak »a mű tárgya, kompozíciója, képei és nyelvi stílusa«; »a szépirodalmi stílus felépítményszerű jelenség«, »vizsgálata nem a stilisztikára, hanem az irodalomtudó

irodalmi nyelvünk maga is ilyen események hatására alakult ki. Csak nem egy csapásra; viszont a stílus sem ugrásszerűen »csap át«. Bizony, az Eötvös-féle körmondatnak is volt előzménye nálunk: több is, mint amennyiről Herczeg szól (l. alább, 9. pontunkban); s Eötvös után is csak fokozatosan ritkul meg, tűnik el. Mindezt nyilván a szerző is tudja; de többnyire nem (vagy nem egészen) így ír.—Láthatólag igen messze vezetne, ha most minden egyes szavát, mondatát pontosan latra vetném. Hogy pl. Ady a maga költői stílusával nem emelkedett ki egész különállóan az egykorú stílus-átlagból?! Szerintem nagyon is; a mondanivalóit megértő és helyeslő magyar közönséghez Ady addig merőben szokatlan formában akart szólni; s olvasói — ha nem is könnyen — megértették az új stílusformát, ennek külön jelentését, bár még éppen nem volt »a levegőben« Magyarországon.

Ami pedig a bizonyítás módszerét illeti: az sem mindig megnyugtató. A »negatív« kifejtés furcsa voltára — ha csak célzásokban is — már utaltam. A 71. oldalon Herczeg fölteszi a szónoki kérdést: »Miért lehetetlen elképzelni, hogy (a haladó köznemesség a reformkor küszöbén) nemcsak olvasta, hanem pl. el is leste, el is tanulta a magyar középkor bizonyos századaiban divatos stílusművészetet.« (Így: ponttal a végén!) Én mint olvasó azt gondoltam magamban: valóban nem lehetetlen, ha csak egy-két — különösen történeti érdeklődésű — írónkról van szó. Herczeg azonban tíz sorral lejjebb az összegezésben már mindezt nem a »nem lehetetlen« negatív bizonyításhoz illően folytatja, hanem mintegy pozitíven kinyilatkoztatja a végső, immár igazolt tételt: »A magyar nacionalisták ettől a középkori latin prózától tanulták el azokat a méltósággal teljes, de a kuriális stílustól mégis távolálló fordulatokat, amelyek a kor minden nagy írójánál az 1820-as évektől kezdve 30—40 éven keresztül közkeletűek voltak«. — Egy másik bizonyító eljárását is helytelenítem. A 62. oldalon Kazinczy szerepét ő Kölcseyével párhuzamosnak látja, s így Révai Józsefnek Kölcseyről mondott szavait Kazinczyra idézi érvként: »Ő is úgy volt, mint Kölcsey, aki Révai József megállapítása szerint „két fronton hadakozik... a polgári ízlés nevében lép fel a nemesi ünnepélyesség (Révai utóbbi szavai roppant fontosak; mi már tudjuk nyelvészetileg pontosan meghatározva, mi ez az ünnepélyesség) és a paraszti közönységesség ellen... Kifogásolja a klasszicizmus — a görög és latin példaképekhez igazodó költői irányzat — rendi elzárkózását a néptől, és kifogásolja a népiesek felolvadását a parasztságban... Berzsenyivel kapcsolatban nyilvánvaló, hogy lényegében a feudallizmus érzelmvilága ellen hadakozott“«. Vagyis Herczeg a Révaitól említett »nemesi ünnepélyesség«-et minden gátlás nélkül azonosítja a maga gondolatmeneténél »klasszikus« stílusával, ill. mondatával; Révainak Kölcseyről mondott szavait pedig szemrebbetés és fenntartás nélkül vonatkoztatja Kazinczyra is. Igaz: Kazinczy is a polgárisult írói nyelvért harcolt, s küzdött mind a »fesz és pőf«, mind a parasztság ellen (még a »debreczenység« is bántja »selyp« nyelvét és »vajt« fülét). De éppen Berzsenyit s ennek klasszikus célzásokkal megspékelt, ünnepélyes nyelvét igen szerette, becsülte; legföljebb itt-ott és egész más szempontból (főleg helyesírásáért és dunántúli szavaiért) bírálta; s a »görög és latin példaképekhez igazodó költői irányzat elzárkózását a néptől« általában ugyancsak soha sem

mányra tartozik, bár — ha nem is öncélúan — a nyelvésznek is foglalkoznia kell vele. Az utóbbi nem egyéb, mint a nemzeti nyelv kifejezési eszközeinek felhasználási módja a szép-irodalomban; »műfajonként számos változata van. Az „író stílusa“, tehát az „egyéni stílus“ szintén nyelvi kategória, nyelvészeti fogalom... Az egyes műfajokon belül s az egyes írók stílusában is rengeteg stílusárnyalat képzelhető el.« Ez, »a szépírodalom nyelvi stílusa... sem nem felépitmény-, sem nem osztályjellegű, bár mindeftetűre az író világnézetét kifejező eszköz, tehát többé-kevésbé tükörfői az író ideológiáját, osztályhelyzetét s az ebből adódó viszonyát a mű tárgyához«. — L. L. Kolossznak A stilisztika tárgyáról c. fejtegetése a mi szempontunkból szintén hasonló szellemű; ismertetését l. i. h. 502—3.

»kifogásolja«. ¹ Vagyis: másnak másról vallott nézetét nem szerencsés dolog így felhasználnunk! — Egy másik módszerbeli nehézség a sok-sok tétel kifejtésének, ill. bizonyításának szükségszerű elnagyoltsága, ill. hézagossága. A szerző egyik kifejezése utal is erre: az említett stílusformát »megismertetni igyekeztünk, — csak vázlatosan, mert a mélyrehatolás nem ennek a tanulmánynak a feladata« (61). Csak-hogy így az olvasó a nagy, elvi fejtegetésnek voltaképpen egyik részletét se veheti kész megállapításnak, nem tudván, hogy Herczeg milyen megszorításokkal, ill. kiegészítésekkel gondolta el a túlon túl egyszerűsített tételt, hogyan tisztázná részletesen a cikkében érezhető esetleges ellentmondásokat. (A stílus és a mondatforma viszonyának homályaira már utaltam.)

7. Ezt pedig legjobban akkor látjuk, ha végre a Herczegtől való s á g o s a n elemzett mondat típusokra térünk át.

A *körmondat* műszónak tudvalévoleg kétféle szokásos használata is van nyelvtanainkban, ill. stilsztikáinkban. Az egyik — a ritkább — bármiféle sokszorosan összetett, hatalmas szerkezetű mondatra alkalmazza a *körmondat* szót; a másik — a szokásos, szűkebb körű, tudományosabb — csak a párhuzamos mellékmondatokkal kezdődő, s egy vagy több, szintén párhuzamos főmondattal lezáruló, emelkedő-eső feszültségű többszörösen összetett mondatra. Az *Eötvös József körmondatai* címben azonban egyik említett szaknyelvi értelem sem felel meg. Először t. i. elmondta a szerző, hogy a bonyolult, láncszerű, inkább alárendelő mondat szerkezet divatját is »körmondatosság«-nak tekinti ugyan, de nem ezt tartja eötvösinek: »Deákos-nemesi vagy inkább klasszikus stílusnak nevezem azt a speciális körmondatosságot (!), amely... klasszikus stílusrealizáció az egymásbafonódó, szorosan egybekapcsolódó, csigavonalszerűen előrehaladó mondatláncolatokon alapszik. Leglényegesebb kelléke a számtalan alárendelt mondat, amelyek hol a főmondat testébe ékelődnek be, hol pedig »láncszerűen egymásnak vannak alárendelve (59). De a szűkebb értelem sem illik a címbe, mert Eötvös jellemző (romantikus) mondatának Herczeg a »rendre törekvő, mellérendelő típus«-t mondja, mely »a lineáris mondattestben rendszeren csak a prózaritmust létrehozó mondatrészhez kapcsolódó, jelzői mellékmondatot enged meg. Itt általában nincs szekundér mellékmondat«, még kevésbé harmadrendű stb. (165). Eszerint tehát elyszerűen éppen a párhuzamos mellékmondatokkal kezdődő, legsajátosabb, legszabályosabb körmondatokat rekeszti ki! (A gyakorlatban nem egészen így jár el: a 175—7. oldalon pl. vizsgál egy-két mellékmondatokkal kezdődőt ill. többszörös alárendelést tartalmazót is.) — Közelebb érve azonban az elemzett példákhoz, még határozatlanabban jelöli meg tárgyát Herczeg: »négy regényéből valamennyi az őt jellemző ritmikus-prózában (!) írt mondatot kiírtam« (165; én ritkítottam: T. J.). Ebből aztán igazán nehezen sejthetjük, hogy valójában miféle példákat is gyűjtött össze »körmondat« néven, s milyeneket nem.

¹ Csak két apróságra utalok. Kazinczy 1809-ben Kölcseynek így dicséri Berzsenyit: »Elsudálkozik Uram Őcsém, melly hang, melly lélek zeng verseiben. Akármit mondjon Debreczen, csakugyan előre halad a' Magyar Literatura« (Lev. 6 : 185); majd úgy beszél Kölcseyről, mint »kit Berzsenyink [példája] által gyúlasztani akarok« (uo. 188). S mikor a Mondolat 1813-ban paródiát készít az új költői nyelvről, néhol úgy összekeveri a Kazinczyból és a Berzsenyiből vett elemeket, mintha valóban egy bordában szótték volna a stílusukat. Pl.: »Én pedig egy új Phoebósz, a' Pinduszi nyerítő mênre felépítve, halkan léptselek az Áoni Szűzecsnek' vigásákkörkéi felé... Hol... a' komló ernyőben, 's a' Hársalléen. vagy a zamatos gerezdek' Thyrsusai közt boldog tsendel nyugom... , nem félek az idő mohától, sem a' göthfalvak' kormaitól« stb. (8).

Végre is ebben még az sincs benne, hogy esetleg ritmikus, sokszorosan bővített (nume-rikus), de egyszerű mondat akadt-e a szövegekben. (Nyilván kevés.)

Mint mondja, Eötvös »fiatalabb éveiben sokkal inkább élt« ezzel a most jelzett »romantikus stílussal« (mondattal?), mint később; »bár soha nem távolodott el tőle, vagy soha nem írt más stílusban« (166). Összefoglalása szerint pedig Eötvös »körmondatalakotó stiláris magatartása a romantikus koré, amelybe beleszületett és amelyben művészete gyökerezdik«; »Az Eötvös-pátosz tehát a kor stílusirányából táplálkozik« (179; én ritkítottam: T. J.). — Ismét úgy érzem: valami megzavarja a látásomat, Herczeg szavai nem világítják meg eléggé a valóságot. Hiszen a sokszorosan összetett mondat elsősorban a bonyolult összefüggések felismerésének egybefogó kifejezőeszköze; a benne levő rend részben a logikus elrendező-képességnek, részben az egyén és a környezet történetileg kialakult gyakorlatának (tanultságának), részben (de nem utolsó sorban) a művészi képességnek és törekvésnek eredője; mindezt pedig rendkívül erősen színezi esetenként a tartalom: mind eszmei, mind érzelmi szempontból. Herczeg tétele tehát túlzottan egyoldalú és határozott. (A pátosz pedig összefügg ugyan a ritmusos mondatszerkesztéssel és a körmondatos-sággal, de mégiscsak egész más dolog.)

Íme, egy példa! A mély szellemi és érzelmi életet élő hős (Armand) fájó, de nem viharos tépelődését eléggé bonyolult, kérdő-felkiáltó formájú, többszörösen összetett mondat fejezi ki Eötvös első regényében:

»De ha a sas nem emelkedhetik is a naphoz, csodálatos-e, ha a féreg, mely földön csúszik, irigykedve néz fel az ég szárnyasához, ha ez csak azért volna is, mert amaz a földet maga alatt láthatja s félnie nem kell, hogy lábbal fog tapodtatni; s csodálatos-e, ha a szegény irigykedve néz fel hozzátok, kik, habár nem boldogok, nálánál mégis annyival magasabban álltok?« (Karth., 3. kiad. 151).

Itt a művészi ritmust elsődlegesen nem is a mondatok összefűzése kelti, hanem a képek ellentétei: sas — féreg; nap — föld; meg ezzel az egészszel ellentétben a kifejtés: előkelőség — szegénység; szabad érvényesülés — (társadalmi okok miatti) tehetetlenség. A pontosvessző ennek a két nagyobb ellentétnek megfelelően két nagyobb, párhuzamos egységre bontja a mondatot is, s mindkettőnek a főmondata ugyanaz (*csodálatos-e?*). Ebből máris ritmus fakad a mondatszövegben, kivált hogy mindegyiknek utólag következik az alanyi mellékmondata, s *ha* kezdetű. Megbontja azonban a tiszta ritmust, hogy az első főmondatot megelőzi egy föltételes, *ha* kezdetű mellékmondat is; alanyi mellékmondatába pedig beékelődik egy *mely* kötőszós — immár másodrendű — jelző mellékmondat is, sőt az elsőrendű (alanyi) taghoz — ill. *irigykedve néz fel* határozós szerkezetéhez — is tartozik másodrendű (megengedő) tag: *ha ez csak azért volna is*; ehhez pedig még két — immár harmadrendű, egymáshoz képest mellérendelt — okhatározó mellékmondat is oda van függesztve: *mert amaz a földet maga alatt láthatja s félnie nem kell*; de közülük az utóbbihoz még külön negyedrendű alárendelt mondat is tartozik, amely megnevezi a *félnie* főnévi igenév határozóját (mitől?): *hogy lábbal fog tapodtatni*. S az egész szövegnek a másik nagy fele sem egészen egyszerű szerkezetű: a »csodálatos-e« főmondat után előbb alanyi mellékmondata következik (»ha a szegény irigykedve néz fel hozzátok«), majd ennek határozójához — »(ti)hozzátok« — értelmző jelző, tehát másodrendű (»kik... nálánál mégis annyival magasabban álltok«), ebbe ékelve pedig egy harmadrendű megengedő mellékmondat (»habár nem boldogok«) csatlakozik.

Mi mutat ez a találmásra kiemelt példa? Azt, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére, lám: máris akadt Eötvösnél többszörös, láncszerű, közbeékeléses

alárendelés is, két párhuzamos alárendelt összetett mondatra tagolódnó nagyobb »körmondat« is, s a formát már a »korstílus«-nál elsődlegesebben mégiscsak a tartalom szövevényes vagy egyszerű volta, ill. a beszélő érzelmi világa, helyezete stb. szabja meg. Egy példa nem bizonyít, mégis tagadom, hogy Eötvös »a mellékmondatokat nem szeretie (165), hogy az alárendeléses vagy akárcsak a láncszerű alárendeléses mondat csak az Eötvösétől mereven elválasztott »klasszikus« stílusnak fő jellemzője; hogy a »közbeékelések ... Eötvösnél ritkák, s ha vannak is, nagyon rövidek« (167). (Bár ezek pl. Kossuthra nyilván jellemzőbbek.) Tagadom, hogy általában a »lineáris mondattestben« előforduló többtagú mondatrészeket bővítik csak jelző mellékmondatok (165) — bár elismerem, hogy szép számú ilyen szerkezete van.

Persze Herczeg azért sok olyan mondatot is tárgyal, amely bevezető rendszeréből kimaradt — csak más néven emlegeti őket. Eleinte valóban olyan mondatokat vizsgál, amelyekben az egyik mondatrész (pl. az alany) többtagú, s e tagokhoz párhuzamosan külön-külön (pl. jelző) mellékmondatok tartoznak; de aztán olyan alcsoportot is említ, amelyet »főmondatban a különböző alany- és megfelelően különböző állítmány-típus« kifejezéssel különít el; vö.: »...elköltözték a hívek, kik ... ; a harangok némán függenek ..., rég elhervadtak a koszoruk, melyeket ...« stb. (173). Itt pedig már — szokásos szemléletünk szerint — n e m e g y, t ö b b t a g ú a l a n y ú é s t ö b b t a g ú á l l í t m á n y ú f ő m o n d a t v a n, hanem mellérendelt, külön-külön főmondatok sora. Márpedig ilyen mondatra igazán sok a példa Eötvösben; ha t. i. ezt is odakapcsoljuk, ahol társai vannak: a párhuzamos mellérendelt főmondatokhoz tartozó párhuzamos alárendelt mondatok körébe. (S mindez nem a lineáris mondattestben, egy mondattestben megfigyelhető jelenség.) — Tipikus, párhuzamos mellékmondatokkal kezdődő k ö r m o n d a t i s a k a d elvértve Herczeg példái közt, csak nem így nevezve, csoportosítva. A »váltzó alany — változó állítmány« jellemezte, (mellérendelt) »mellékmondatos« főtipusban pl. akad ilyen változatlan alanyú (megengedő) mellékmondat is: »Legyenek mások a tömeg bálványai, örüljenek ... : én nem vágyódom e fény után« (172). Ez tehát egészen szabályos körmondat. — Viszont a mellékmondat nélküli mellérendelt összetett mondat még rosszabbul járt Herczeg tárgyalásában, noha szerinte (165) ez a »romantikus stílus« legjellemzőbb típusa, s nyilván ritmusos volta sem lehet kétes. A következő részletben pl. nagyon egyszerű, párhuzamosan összefüggő (részben szembeállított) igazságokat természetszerűleg ebben a — ritmikus — mondatformában ismer el a hős; de ilyenét Herczeg nem említ.

»Valmontné nyájas vala irántam; nem vigasztalá, s nem keseríté bánatomat; nem vádoló, s nem menté barátneját« (i. m. 309).

A naiv lélek kétségét (kegyeskedő nevelés — a vallásból kiábrándult társadalmi környezet) a nagyrészt kéttagú, ellentétes főmondatok sora alakítja ritmusossá (végén a zavart tetéző, sejtelmes lezárással):

»Vasárnap jött és senki templomba nem ment; a nép processiót járt, mi nyugodtan nézénk ki ablakainkon; az egyház bűjtöt rendelt s mi hust evénk; én enni nem akartam, s atyámat a bűjtre figyelmessé tettem; ő mosolygott« (uo. 45).

A párhuzamos, kérdő alakú, hosszabb-rövidebb felkiáltások ritmusa olykor szenvedélyes hullámveréssé torlódik a magával, a világgal, Istenével hasztalan vitázó, csalódott hős ajkán:

»Nem imádtalak-e, mint gyermek, összekulcsolt kezekkel, mint más gyermekek? Nem telt-e lángoló vágyval az ifjú lelke gondolatodnál? Nem fáradtam-e utánad? Nem küzdöttem-e kételyeimmel?« (Uo. 14.)

A következő egyszerű példában ellenben már főként abból fakad a ritmus, hogy az első főmondatot megelőzi, a kapcsolatos másodikat pedig követi a mellékmondata; az utóbbi azonban kéttagú, s még másodrendű mondattal is meg van toldva; így a feszültség fölengedése végül is meglassul:

»Hogy e tapasztalás Juliának keserves vala, bizonyos; sőt magam is elidegenítve érzém magamat akkor azon férfitől, ki halála ágyán ily hidegen tudta számítani, széljének elérésére érzeményeket színlelni e végső pillanatban is, melyek lelkét nem melegíték« (uo. 181—2).

S így jutunk el sokszor ugyanazokhoz a szerkezetekhez, amelyeket már Herczeg is elemez.

A lendületes mondatritmus pedig a fokozatosan szeszélyesebb szerkezetekben esetleg egyre szebb:

»Ha jöttem, örömmel fogadott, ha elmaradtam, nem panaszkodott; szóval — oly ügyesen kímélé kedélyemet, hogy társasága végre egyik fő szükségemmévált, s minden emberek között talán Valmontné vala az egy, ki rám némi hatással bírt« (uo. 309).

Érdekes, hogy itt a pontosvessző utáni rész, mely már nem a helyzetet festi, hanem a változást beszéli el: más, szélesebben áradó hullámzást mutat. — A következő mondat három — egyre nagyobb — külön többszörös (alarendelő) összetett mondatból szövődik össze, az élményi tartalom elmélyítésének megfelelően. (Az utóbbi kettő részben az első alanynak az értelmezője!)

»Tizenkilencz esztendő s valék, mikor az egyetemet elhagyám s az atyai házhoz visszatértem; nem oly boldog, mint mikor gyermek-játékaim között szaladgáltam termeiben, mert belvilágom, melyet egykor szerelem és vallásosságból alkotta lelkem, eltűnt; de boldog ismét, mint minden ifjú, ki pályája kezdetén állva, erejét győzhetetlennek érzi, s a díjt, melyért küzködni akar. nagyobbnak, mint melyet életünkben találhatunk« (i. m. 47).

A szenvedélyes részekben aztán mind szertelenebb a mondatok áradása, sodróbb a ritmus akkor is, mikor mellékmondatokkal kezdődő, »szabványos« körmondatban szól az író. Egy-két ilyen példát — kivált, ha »anakolut« vagy kötőszóhiány stb. is színezi — említ Herczeg is (176—7). A valóságban azonban Eötvösnél még körmondatok is össze-összekapcsolódnak egymással vagy más szerkezetekkel, jelezve a gondolatok és részek vad hullámzását (pl. i. m. 138, 304, 324).

8. Elég sok olyan példa is akad Eötvösben, amely az izgalom összetettsége és hevessége vagy a tartalom bonyolultsága miatt egészen vagy részben mentes a ritmusosságától. Ezeket sem szabad tehát kirekeszteniünk a vizsgálatból, még ha az író művészi ritmusú mondatszerkesztését tárgyaljuk, sem. Ismét csak egy részletet idézek; ebben az író őszinte demokratizmusa és látszólagos teljes »megértése« okozhatja az összhang hiányát:

»Ki veheté rossz néven a grófnak, ha itt aristokrata maradt, s kinézve erkélyén, mely századok óta meg nem mozdított, mert ő a ház régi részét választá lakásul, slátva a zöld pázsitot a ház előtt, nem messze tőle a tisztán haladó Seine tükörét, melyen ősei egykor vámat szedtek, s a folyó túlsó oldalán rétek s szántóföldek között a falut, őse által épített templomával, s tölgyet a ház mellett, melyet a monda szerint egyik előde fia születésének emlékeül ültete egy félezred előtt, s mely most már az erkélyig terjeszté ágait, s őseit mindig s minden felől: — ha néha elfelejté, hogy koruk megszűnt, s magát ismét hatalmas bárónak érezé, mint ők« (i. m. 163).

Ez talán nem »korstílus? Hiszen az effajta szerkesztés még gyakoribb az 1820 és 1860 közti magyar prózairodalomban, mint a nagyon részarányos, szép ritmusú! Még Violát, a jobbágyot is beszélteti Eötvös néha ilyen stílusban, ha külön) oka, ill. célja van.

»Ne szóljon kend nekem erről többet, . . . tudom, hogy szándéka jó, de én el vagyok határozva. Higgye el, mióta gyermekeim meghaltak, sokszor gondolkoztam arról, nem lenne-e jobb, ha magamat önként átadom a törvénynek? s talán ha kend nem jó, s Tengelyi úr szerencsétlenségét meg nem tudom is, feladtam volna magamat önként, csakhogy a kinoktól megszabaduljak, melyek között most élek. Mielőtt kis Pistám meghalt — a szegény gyerek úgy el volt csúfítva himlői által, kend nem is ismert volna rá, csak édes szelid szava maradt meg, még most is mintha fülembé csengeni hallanám — mit is akartam mondani? . . . ha fiamra gondolok, megfélejtkezem mindenről« stb. stb. (A falu j. 552).

Világos, hogy a zavaros, szaggatott mondatszövése, a ritmus eltöredezése itt a lelkiállapot reális rajzához tartozott.

Még valamit: Eötvös mondatainak ritmusát vizsgálva nem szorítkozhatunk csak egyes mondatok elemzésére; igen sokszor t. i. éppen az összefüggő szöveg folyamataiban tűnik ki a nagyobb hullámok egyöntetűsége vagy változatossága. Újra csak egy példát idézek: olyat, amelyben ismét a tartalom gazdag, fokozódó eszmei-érzelmi hullámaival emeli a mondatformák ritmusa:

»Ígérete, esküje — szólék szomorúan — egy adott szó. S ön hiszi, ha ez ígéretet teljesíti, ha esküdt szavának megfelel: akkor megelégedhetem? Ha ön az oltárhoz lép, s igent mond; ha atyja kedvéért talán elfojtja még könnyeit is; magát gyermeki kötelességerzetből vagy talán könyörületességből feláldozza s nőm lesz, nemde, mi mást kívánhatok még? Nem fogok-e a világ előtt oldalán járhatni? s ha majd bájait mindenki magasztalja, büszkén mondhatni: ez az asszony, kit ti bámultok, az enyém, mert haldokló atyja egy esküre kényszeríté, s én elfogadtam áldozatát; az enyém, mint az ázsiai zsarnoké a rableány, lekötve ezer lánczokkal; ez asszonynak kötelessége engem szeretni, vagy legalább szeretetet színelni, vétkeznék Isten s emberek ellen, ha nem hazudná ez érzeményt; nem fogom-e átfoghatni szabadon karjaimmal? s ha szíve nem fog sebesebben dobogni öleléseim alatt, szerencsés lehetni a gondolatban, hogy e szív, melyet az ég boldogságra alkotott, boldog nem lesz, mert mást szeretni nem fog; s ha ajkaim hideg ajkaihoz szorulnak, s lángoló csókomra csók visznoztatik, nem fogom-e boldogan érzeni: mi híven teljesíténöm kötelességét? s ha halvány arcait látom, s reggelenként könyvek nyomát, nem fog-e vigasztalni az öntudat, hogy ez arcok miattam halaványultak, e könyvek mindáltalam facsartattak? Oh én végtelen boldog leszek, nemde? S mit kívánhatnék még ezen felül? Oh Julia, szerelmet, szerelmet kíván e szív. Mióta legelőször látám, mióta a szív először emelkedett szenvedélyében, csak azért kérem a végzetet« stb. (Karth. 186—7.)

Mondanom sem kell, mennyire tanulságos volna, ha Eötvösnek különféle tipikus prózai mondatformáit összehasonlitanánk még a verseiben alkalmazottakkal is; ezt azonban már meg sem próbálok egy-két árva példán igazolni. (Idézeteimet szándékosan vettem mind — egy kivétellel — Eötvösnek legelső regényéből: nehogy a megváltozott eszmei tartalom, tárgyi körülmények stb. legkevésbé is kétség tegyék az eddigi mondatritmusképletek együttes érvényét.)

9. Eötvös tárgyalt ritmikus mondatszerkezeteinek hazai előzményeiről most, utólag könnyebb lesz elmondanom egyet-mást. Bizonyos mindenekelőtt, hogy az egyes művészi mondatfajták éppen Eötvösnél megjelenő egysége, használati aránya, tartalmi világa stb. senki másnál meg nem található így: sem előtte, sem utána. Ehhez valóban el kellett jutni a fejlődésnek pontosan arra a fokára, amilyen ő megjelent; olyan hazai és külföldi hatások összeségére volt szükség, amilyenek őt ösztönözték; olyan mondanivalók korszerű kifejezőformáit kellett megtalálni, amilyeneket ő akart olvasói elé tárni; s nem utolsó sorban eötvösi művészi adottságokra volt szükség. Amint azonban Eötvös társadalomszemléletében is benne volt mint összetevő egyebek között az antik és az új humanizmusnak, a felvilágosodásnak stb. sok-sok rész-eredménye, a napóleoni idők, majd a szent szövetség gazdasági-társadalmi tapasztalatainak öröksége is, úgy modataiban, formai eszközeiben is benne volt sok minden előző haza és külföldi törekvésnek a gyümölcse. (Persze szörványos jelenségeknek szokásossá válása

rendszerre egyesülése minőségében más stílust teremthet!) Semmikép sem vonom kétségbe pl. Hugo nyelvi hatását: de Herczeg elvi bevezetése miatt meg kell említenem néhány más — közvetett vagy közvetlen — magyar elődöt is ritmosos, numerózus prózastílusunk fejlesztői közül; természetesen csak a már vizsgált, többé-kevésbé tipikus Eötvös-féle mondatok párhuzamaira szorítkozva. (Az egyes szerkezetek előfordulási statisztikáját — mivel nem törekszem teljességre — most nem vizsgálom pontosabban, ez azonban korántsem jelenti a statisztikai bizonyítás elvszerű mellőzését.)

a) A felvilágosodás korának magyar prózai mondatszerkezetei a hazai hagyományból elsősorban Faludi Ferenc eredményeire építenek. Kortásai közül ő különösen mondatainak szoros szerkezeti kötésével és sokszínűsége mellett is észrevehető nyelvi gazdaságosságával tűnik ki; meg talán azzal, hogy elvont tárgyú szövegei sem távolodnak nagyon el a népies nyelvtől (sem képekben-szólalokban, sem mondatszerkezetekben). Mindezek ellenére többnyire tudatos ritmustörékvés is jellemzi a fogalmazását, bár ez nála kevésbé lírai háttérű, mint Báróczynál vagy Kazinczynál, Kármánnál. — A franciáknak alábbi egyházi ízű jellemzésében pl. a bevezető, nagyrészt mellérendelő viszonyú mondatokban igen szép arányritmus érzik; de a második, inkább alárendelések mondat is egész világos, részben párhuzamos szerkezetű, s ritmusát csattanó is biztosítja:

»A köznép innepnapokon részegeskedik, dologtévő napokon józan, és mihelyt virrad, dolgához lát. Nincsen talán széles e világon oly nemzet, mely iparkodóbb és serényebb volna a franciánál, de amellett nem gyarapít, mert amit nyér, vagy torkába önti, vagy gyomrába hordja, vagy módi cifrába költi...« (a Téli éjtszakákból, Egyet. Szöveggyűjtemény 1176).

A lelkiismeret önellenőrző munkáját ébresztő tartalomhoz általában természetesen símul a szigorú, logikus mondatszerkezet. Olykor azonban a különálló, rövid kérdő-felkiáltó modnatsor némileg meg a templomi prédikációk ritmusjátékára emlékeztet:

»Mit használ drága köntösöd, ha meg-szegényít? Mit használ förtelmes pompád, ha meg-szegényít? Mit használ kintsed, ha hamisságrúl vádol? Mit használ kevésységed, ha minden jó akaróidtól meg-foszt« (Szent ember 51.)

»a a mondanivaló bonyolultabb is, Faludi mindig kezében tartja a modatszövés fonalát; még ritkább, sokszorososan alárendelt összetett mondataiban is. Egy kissé keregetten szemrevaló, színes körmondata pl. így hangzik:

»A' mint a' mi irgyink mindenkor készen tartják füleket, és ki-nyilt szemmel kémeskednek körülöttünk, hogy olyast mit találhassanak bennünk, a' mellyet tsúfra szokot űtni a' közönséges ember, ugy azoknak sintsen szűki, a' kik jó formán meg-forgattyák a' mondatát, és nem tsak a' szomszédban, hanem utszán piatzon is fondorkodnak véle zajos hahotával...« (Udvari ember, 2. kiad. 2. 155).

b) Stílustörténetünk következő lépését — változatos, hosszabb-rövidebb mondat-szerkezeteinknek az érzelmes, de immár világi tartalomhoz illő meglágyítást — főként Báróczii Sándor nevéhez fűzhetjük; ő egyben némileg indoeurópai ízűvé is tette irodalmi stílusunkat. Mondatai szintén gondos fölépítésűek, csiszolt-ságban sem maradnak el Faludi mögött, de a népi nyelvtől távolodva már teljességgel a későbbi Kazinczy-féle »f e n t e b b s t i l e« előkészítői. Első példában megint párhuzamos kérdő-felkiáltó mondatok növekvő sorából lüktet az érzés és a nyomaték szabályos hullámlása, mint főntebb Faludinál:

»Miként fogok Kléonémnak elejében sietni, és hiv szívet a' magaméhoz nyomni! Miként fog örömtől könyvező szemekkel, és ki-nyujtott karokkal előmben repülni! És miként fog öszjövételünkör tsak egy ora is egész esztendőket, mellyeket buban és gondban töltöttünk el, helyre hozni!« (Marmontel: Erk. lévelek, 2. kiad. 32.)

A következő idézetben az is érdekes, hogy szerkezete szerint pontos mása néhány Herczegtől elemzett eötvösi mondatnak: az első helyhatározó jelentéstartalmát több, utólag következő helyhatározó részletesebben is kifejti, s ezek egyikéhez-másikához *ahol* kötőszós, de lényegében jelző mellékmondat kapcsolódik. A szöveg egy népe védelmében elesett ifjúnak szép szavait tartalmazza:

»A' ki terjedt ég alatt holtam meg, mellyből az igazságnak szeme alá nézett én réám(!); a' mezőn, a' hol annak előtte a' kényes ellenség, a' sohajtozo mivesnek munkáját és reménységét szélyvel tapodta, a' hol az emberi utálság el pusztította azt, a' mit a' 1 eremtőnek jósága engedett a' földnek gyomrából fel zöldülni; a' hol a' tábori lo, a' tápláló aratást, melly az ember' éhségére termett, szélyvel gázolta, a' hol az embereket a' kard megemésztette; született földemnek határán, a' városnak köfalain, a' hol mindent hátra hagytam, a' mi előttem szent és drága volt, tégedet, atyám, testvéreimet, és barátimat« (uo. 40—1).

Az összetett tartalmat s a valóban nemes, önfeláldozó patrióta érzést láthatólag igazán művészi en fejezi ki a többszörösen összetett, alárendelő — csaknem eötvösi — mondatforma. Harmadik példám viszont a szabályos körmondat gyakorlatának tökéletesedését mutatja. Szerkezete bonyolultabb a Faludiénál, de semmiféle kapcsolata sincs a régebbi, 17. századi szövevényesebb, latinus példákhoz. Ritmusa viszont ismétléseivel nehezkesebb és töredezetebb, mint Faludinál vagy Eötvösnél tapasztaltuk — s ezért érzelmes közvetlensége sem kárpótol:

»Ha tudod, (és tudodis bizonyosan) ha tudod mondom, mitsoda hatalma vagyon a' háládatosságnak, és szülékhez valo kötelességnek egy olly sziven, melly a' szép hirt, tisztességet, bétsületet, egyedül tsak a' nemes erköltben keresi: ha azt az édes, azt az ellene álhatalan hatalmát érzetted a' szives szeretetnek, mellyel, mi gyermekek, életünk kutfejéhez viseltettünk; ugy meg foghatod egy részét azoknak a' pironkságoknak, mellyekkel magamat bünttettem« (i. m. 146).

c) Meglepő, hogy *Kazinczy* nak már Gessner-fordításában és Bácsmegyey-jében is természetesebbnek és egyszerűbbnek érzik a mondatfűzése, mint a »fentebb stik« eszményének hirdetőjétől várhatnánk. Persze ő már részben a Báróczi törte csapáson haladhatott; meg aztán a további fejlődés jórészt éppen az ő vonalát folytatta, s így mi előttünk talán érthetően kevésbé is látszik keresettnek a mondatfűzése, mint saját — maradibb — kortársai előtt. Figyelmen kívül hagyva, hogy milyen nyugati vagy antik hatást közvetített (ezt Faludinál és Báróczinál is mellőztem), megint csak azt nézem, mennyiben érünk közelebb nála az Eötvösnél megfigyelt, ritmikus mondat szerkezetekhez. Először a pusztán mellérendelt mondat sornak egyszerű és tiszta, valóban idillbe illő hullámvonalát mutatnám be, — bár Eötvös általában már messze túljutott ezen, s csak más kisebb egységekkel kombinálva szereti:

»Tiszta és kedves örömet tölt néki minden forrás, illatoz néki minden virág, zeng és suhog néki minden bokor« (Gessner Idillijumai 262).

Két, nagyjában hasonló szerkezetű kisebb alárendelt összetett mondatot is szépen kapcsol össze nagyobb ritmikai egységé (Eötvös ugyancsak jár el így!):

»Vidám az elméje [,] mint a' leg-szebb tavaszi nap; tiszta és tsendes az indulatja, mint azok a' Zephyrusok, mellyek virág-illatokkal repdesnek körülte« (uo. 263)

A két típus összeolvasztása aztán még inkább Eötvös felé mutat, s még zeneibb:

»A' Természet az ő kedvéért szépíti magát, érzékenységei újabb-meg-újabb forrásira akadnak véghetetlenül a' gyönyörűségnek; minden ösvényenn, mellyenn mengyen, minden árnyékbann, a' hol múltat« (uo. 262).

Nem részletezem a különféle, idilli hangulathoz illő ritmikus szerkezeteket, csak a mű végéről idézem még a békés halálnak valóban nem köznapi, körmondat-féle kifeje-

zését: elején t. i. eléggé bonyolult a szintaktikai összefüggés, s az egész szerkezet még sincs olyan szorosan összefogva, a belső feszültség növekedése-ernyedése sem olyan határozott, mint Faludinál láttuk:

»És ha meg-engedtetik a' meg-bóldogúttaknak, hogy azt a' vidéket, a' hol lakoztak, 's azokat a' tsendes árnyékokat, hol Lelkeknek el-rendeltt foglalatosági felől elmélkedtek, el-járják, 's hátra-maradt kedvesekhez közelítsenek: gyakran fog Lelkem körülted lebegni; s gyakran midőn szivedet nemes búslakodás lágyítja-el, 's bánatos mély érzésdbenn el-merülsz, gyenge fuvallat fog érni ortzáidhoz. Lassú borzongás hassa-meg akkor Lelkedet!« (Uo. 280.)

Az érzelmi viharokhoz illőbb mondatszerkezeteket sorozatosan inkább a Bács-megyeyben találjuk meg; s ami itt az e g y e s, beteges lélek kifejezője, az még könnyebben válik a későbbi évtizedekben — pl. Eötvösnél — a t á r s a d a l o m, a kor valódi vívódásának tükrözőjévé. A körmondatnak itt következő változata pl. már nem idilli, de még minden látszat-szenvedélyességében van valami iskolás, gyakorlatszerű vonás, ami majd éppen Eötvösnél tűnik el:

»Ha így osztán két-három órát a' hidegen töltök, míg végre az alkonyodás a' szerelmes Álmodozót a' Városba kergeti, 's az ablakomról le-nézek, 's látom mint megy, itt is, amott is, egy szerelmes pár, 's együtt létek' édessége mint melegíti őket, mint a' tavaszi nap' melege, hogy nem gondolnak a' hideg' tsipősségével; ha el-nézem ezeket a' bóldogokat, 's el-gondolom szerelmek' édességét, — Mantzi! akkor egyszerre előttem terem angyal-képed, 's szent tsókokra hív karjaid közzé« (3).

Még ahol a periódusos mondat feszültségének nagy ritmusívét egy kissé megtöri a habozást sejtető részletezés, ott is érezzük az eötvösi forma csírázását:

»Mikor így az a' kín előkap, 's az ő birtoka után való vágyás minden eremben annyira forr, hogy majd meg-pattanok; majd meg öszve-szorít, hogy alig vehetek lélekzetet; 's úgy vagyok mintha az Aetna kén-köves füstibe kellene fúlnom — olyankor engem' is meg-száll ez a' kívánság, hogy bár itt volna már az a' szerentsétlen pertzentés; de ha megint meg-könnyebbedem, 's az Óltár terjed-el szemem előtt, 's a' szerelem' bóldog ideje úgy lebeg előttem, mint egy hosszan el-nyúlt Vidék — olyankor el-tsüggedten ülök megint, úgy hogy öszve-öszve-rogyog [!], ha a' leg-gyengébb szellő ér is, ha tsak egy motszanást hallok-is« (132—3).

Látnivaló, hogy a pontosveszű mintegy tengelye ennek a nagy kettős körmondati szerkezetnek, s az elsőnek is, a másodiknak is *olyankor* vezeti be a főmondatát; emellett mindkét főmondat tartalma még további mellékmondatban folytatódik. — Következő példában pedig arra akarok utalni, hogy Kazinczy is ért ahhoz, mint lehet a túlságos gyötrődés kifejezésére szándékosan megtörni, megsemmisíteni a bonyolult mondat ritmusát, ill. dallamosságát:

»Hát galambjaim? másszor a' Mantzi ablaka körül repdestek, mintha érzették volna, hogy az övéi, azért hogy enyímek. Mantzi értette nyögdétsléseket, 's búzaszemet hintett nekik, de most — eh ne repüljetek ablakához; szárnyatok' tsattogása ötet Szent-Pétery' karjai közzül fel-rententhetné, 's rám emlékeztethetné, — el-taszított Kedvese« (137).

d) A magyar tudományos és politikai nyelv közben maga is egyre gazdagodik és csiszolódik, s ennek során a mondatszerkezetei arányosság és ritmosság szempontjából is igényesebbé válnak. Régebben korszakonként is csak elvétve került elő egy-egy nemesen antik ízü, ellensúlyokkal szép arányúra kovácsolt periódusos mondat; a századforduló felé azonban alig akad igényes közirő, aki szórványosan ne alkotna egypárilyet. B a c s á n y i nak a kassai Magyar Museum bevezető cikkében lévő mondatát pl. klasszikus (római) oratori hangulata is, szabályos, arányos szerkezete is kiemeli az átlagból:

»Ha a mi magyar Nagy Lajosunk is hajdan szélesen terjedett birodalmaiban, a törvény-székeknél a deák helyébe a magyar nyelvet helyeztette volna; ha Hunyadi Mátyásnak oly

nagyon és valójában méltán elhíresedett udvara magyarul beszélvén, Vitéz János s több akkorban virágzott nagy férfiak, munkájukat magyarul írták volna; ha törvényink, közdolgoink, pereink, iskolai könyveink ugyanazon magyar nyelven készültek volna: boldog isten! mire nem mehettünk volna! mennyire nem különböznek állapotunk mostani sorsunktól!» (Egyet. Szöveggyűjtemény 374.)

Kárman, akit részben a Kazinczyéval párhuzamos nyugati tanulmányok neveltek íróvá, cikkeiben már Kölcsey későbbi módján a tiszta, bátor humanista pátoszt kezdi a szerkezet (és a ritmus) alapjául tenni. Rövid — kissé németes — példám ugyanúgy a szellemi ember s a polgári haladás kérdéseiről szól, mint Kölcseynek és Eötvösnek sok jellemző írása — de az ő koruk rezignált polgári kétkedése nélkül:

»A tudományok nemcsak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is. Nyitva áll a becsület útja a merésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei; és nem méltóbb-e hozzájuk, jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mintha azok maradnak [,] amik: nemzeti betyárok« (Egyet. Szöveggyűjtemény 414).

Hogy legjava haladó íróinknak ilyen áttetszően tiszta szerkezetű, lendületes-hullámzó mondatai hogyan kelletik magukat, arra jellemző, hogy még Berzsenyinek is akad effajta próbálkozása, noha az antik mondatok közül általában nem az ilyenek ihletik a tollát:

A leg nagyobb elme sem mindenben, s nem mindenkor nagy, s valamint a' világi, ugy a' litteraturai barátságna is a' közlésben és vezetésben áll legfőbb haszna [,] mellyet ha el mulatunk [,] szövetségünk erőtelen és gyümölcstelen lézene« (Merényi: Berzsenyi . . . levelei 17).

Talán nem idézek már több példát, csak megjegyzem, hogy az antik remekművek megsza porodó műfordításai ugyancsak főként ennek a mondat szövének a divatját erősítik; még Kazinczynál is van némi fejlődés ez irányban. A kor stílus valóban mind határozottabban kedveli a szépen lendülő, arányos periódusokból kikerekedő kisebb-nagyobb mondatokat, melyekben a belső feszültség erősödése vagy lankadása, fellángolása, hirtelen megtörése vagy lassú elhalása híven festi a gondolati-érzelmi hullámzást. Amíg csak a nemes bölcselkedéshez vagy csak az érzelmes lélekrajzhoz tartozik ez a kissé antik, ill. szentimentális ízlésű ünnepi köntös, addig az eredmény inkább formai marad. Amint azonban a társadalom szenvedése miatt az emberi haladásért érzett személyes felelősség lesz a lendületnek igazi feszítőerejévé, amikor a meggyőződés átforrósítja a régi kereteket: akkor öszintén romantikussá válik. (Bár a romantikus stílust nemcsak ez a mondat szövé jellemzi, hanem bizonyos képek, ellentétek, fokozások, kérdő és felkiáltó mondatok, indulatszók, váratlanul félbeszakadó mondatok stb. divatja is.) Ehhez pedig nemcsak sokféle hazai és külföldi kezdeményt kellett az írónak felhasználnia, hogy megalkossa a magyar reformkor társadalom-építő lendületéhez és sokszor öngyilkosságba vagy megőrülésbe vezető kétségbeeséséhez egyaránt illő nyelvi formát, — hanem magának is alkotó művészek: nagytehetségű, remek ötvösnek kellett lennie.

10. Nem nyujtom tovább a mondókámat. Főleg azt kívántam az eddigiekben megmutatni, hogy kevesebb előzetes, elvont elmélkedéssel és több reális szövegvizsgálattal talán előbbre jutunk Eötvös mondatainak a kutatásában; hogy a kor stílus nem magyarázza meg mindenben Eötvös nyelvét, hisz ő is alkotója, fejlesztője a kor stílusnak; hogy a tartalom sokszor közvetlenebbül megmagyarázza a mondat ritmushullámzását, mint bármilyen minta; s hogy Eötvös mondatainak más hazai előzményei is vannak, mint amelyekre Herczeg utalt. Lehet, hogy a tüzetes vizsgálat a jövőben Herczegnek több-kevesebb tételét igazolja; egyelőre azonban inkább támaszkodnék a Sötér István új könyvében lévő néhány, igen rövid megállapításra (Eötvös József. Bp., 1953. Akadémiai kiadó. 26, 31, 45—7, 92 stb.) meg a főnti konkrét tapasztalatokra. Egy azonban

kétségtelen: még Eötvös esetében is további jó módszerű, modern felfogású és részletes stíluskutatásra van szükség, mert nála is szinte mindenütt kisebb-nagyobb fehér foltok vagy igazolásra váró föltevések zavarják a megbízható tájékozódást. (Többi nagy költőnkénél, írónknál pedig sokszor még nagyobb homályban tapogatózunk.)

Tompai József

A NYELVI JELLEMZÉS ESZKÖZEI A ROKONOKBAN*

Móricz Zsigmondnak *Rokonok* c. műve az írónak egyik kiemelkedő alkotása. Nyelvi tekintetben is megvan a maga nagy jelentősége. A regény a vidéki nagyvárosoknak ma már letűnt, de pár évtizede még szemünk előtt zajló társadalmi életével ismertet meg bennünket olyképen, hogy a középosztálynak nemcsak gondolkozása, felfogása, magatartása, hanem beszédének módja is élénk tarul. A városi életben szereplő egyéniségek típusuknak is jellemképei, s így megnyilatkozásaiknak, társalgásuknak közlése egyszersmind annak az osztálynak, rétegnek nyelvi sajátosságaira is rávilágít, amelynek megismertetésére az író személyein át törekszik. Ilyképen sikerül aztán eleven képet festenie nemcsak a város hatalmas urairól, a polgármesterről, a bankigazgatóról, hanem az anyagi küzdelmek közt vívódó tisztviselőkről s kispolgárokról is, kik már csak ideig-óráig tudnak felszínen maradni, hogy aztán az erkölcsi s gazdasági nehézségeknek menthetetlenül áldozataivá váljanak.

A polgármesternek szavai, megnyilatkozásai is segítik számító, ravasz egyéniségét minél világosabban megjeleníteni. Embereit, környezetében lévő tisztviselőit édeskés modorában *pajtikám* megszólítással illeti. Mestere az üres, közkeletű s amellet hatásra számító szólásmódoknak. Az újonnan választott főügyész, Kopjáss István csaknem az ismeretlenség kódéből emelkedik fel díszes állásába; úgyszólván csak a választás után derítik ki családi kapcsolatait is. Nagy mértékben fokozza aztán tekintélyét, hogy ilyképen az is kiviláglik, hogy rokoni szálak fűzik a város nagyhatalmú bankigazgatójához, Kardicshoz. Értéke ezzel a polgármester szemében is nagyot emelkedik. Megelégedetten mondja Kopjássnak: »Annak nagyon örülök . . . hogy Kardics a sógorod . . . nem is tudod elbírálni, mennyire örülök neki« (53). Mint a város első embere, megszokta, hogy még a legegyszerűbb jelenségeket is nemcsak szemléli, figyelni, s róluk nemcsak vélemények alakulnak benne, hanem az ő meghatározása szerint *elbírálja* a látottakat. Az ellenzéki népszerűnek semmitmondó szólamai is azt mutatják, hogy a köztéren szereplő embernek minden alkalomra megvan a kialakult szóhasználat, szóvirága, csak oda kell érte nyúlni, s ennek alkalmazásával a hangzatos előadás biztosítja a remélt hatást. A polgármester azt tartja: »A szép szavakkal csinján kell banni. Azok nagyon jók, tudod, de nem szabad, hogy meggyőződés legyen mögöttük . . .« (57). Az új főügyészhez intézett üdvözlő szavai során ezeket mondja az ellenzéki vezér: » . . . egy órája várunk nagyságodra, mert nem akartuk elmulasztani, hogy hivatalba lépésének első órájában meg ne jelenjünk ön előtt, hogy figyelmét felhívjuk arra a csodálatos anomáliára, ami ennek a városnak ismertető jelét képezi« (58). A Nagytakarék egyik tisztviselője hivatalos ügyben jár Kopjássnál, a főügyésznél. Rátereli a szót a főügyésznek programadó hírlapi nyilatkozatára, s véleménye így fejeződik ki udvarias, semmitmondó szólásokkal: »Igen, igen . . . legyen szabad alázatosan megjegyyezni, hogy nagyszerű volt

* Bp., 1952. Szépirodalmi Könyvkiadó. (Magyar klasszikusok [sorozatban], a Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása.)

a főügyész úr nyilatkozata. Nagyszerű volt kérem, a vezérigazgató úr el van ragadtatva, azt mondta, hogy: ez egy nagyszerű ember; nagyszerű ember, így mondta» (64).

Fejlett művészzel, minden szónak súlyát éreztetően, négy-öt sorban vetíti elénk Móricz a polgármester titkárának udvariaskodó, előkelősködő, gyorsmozdulatú, fűrgo alakját: »De jó, hogy találkoztunk, főügyész uram, kérlek alássan, a polgármester úr öméltósága már ikszszor kérdezte, be méltóztattál-e már jönni, meghagyta, hogy strázsáljalak s amint megtudom, hogy itt vagy, azonnal fussak érted, méltóztassál, kedves bátyám befáradni, öméltósága türelmetlenül vár« (47—8). Móricznak tehát nincs rá szüksége minden alkalommal, hogy amint szereplőit velünk megismerteti, elébb egyéniségüket külsejükkel együtt megrajzolja. Elég, ha pár szavukat halljuk, előttünk állanak a maguk teljes testi-lelki mivoltában.

De emellett a leírásnak is gyakorlott mestere. A lényegét tisztánlátó érzéke világosan olvasói elé tudja vetíteni az élő személyeket, az élettelen tárgyakat, az események színterét s az egyszerű, valamint a bonyolultabb jelenségeket. Elegendő hozzá néhány mondat, hogy egy húsból-vérből való ember minden tulajdonságával együtt szemünk elé varázsolódjék. Látjuk, beszédét halljuk, mozdulatát szemléljük, de gondolkodásmódja, felfogása is megvilágosodik előttünk. Kiváló példája ennek a nagybácsi eleven erőtlől duzzadó egyéniségének rajza: »— No, öcsém! — S ebben benne van minden. No, öcsém! Ebben ott a gratuláció, az elragadtatás, hogy neki ilyen öccse van, a fölény, hogy mégis ő a nagybácsi, az idősebb, az okosabb, akitől minden szépet és jót várhatnak a gyerekek. De ott van az is, hogy mi vagyunk a faj, a Kopjássok, azt a teremtettét!« (71.) Művészi tehetségét ragyogtatja Móricz, amint a főügyész feleségét ismerteti meg az olvasóval. Mesteri vonásokkal, környezetébe helyezve, állítja szemünk elé olyképen, hogy nemcsak a család tagjai elevenednek meg, hanem még a bútorok, a szerény kistisztviselői lakás berendezése is megelevenül, életre kap. »Az egyszerű, síma bútorok, ez volt a divat, mikor ők esküdtek, megkopottan nézték s ujjongták szép asszonyukat, a kopott tapéták, a szegény szobafestő ragasztotta olcsó, virágos falak elhalványodtak tőle s Pista érezte, hogy itt valami roppant igazságtalanság történt ennyi esztendőök során, hogy ez a szép Szentkálnay nő, elnyomottan és elburkoltan, önmagát elleplezve élt ebben a szűk és levegőtlen lakásban« (78). Ezt a megelevenítő erőt bámulhatjuk akkor is, amikor mindennapi, jelentéktelen tárgyat kell eléntárnia. A dolog úgy adódik, Kopjáss a postán írott levelet küld öccsének. »Elbujt a sötétben egy piszkos összeszurkált, tintapecsétben furdótt, álló íróasztalhoz s soká válogatta a félhegyű tollak közt azt az egyet, amellyel le lehet írni (nyit . . .« (153). Nemcsak a zsarátnoki postára illet ez a leírás, hanem országászerte a legtöbb helyen ugyanezt a tapasztalatot volt alkalmunk szerezni. Ugyanezek az egyszerű szavak hangzanak az író ajkáról akkor is, amikor arról ad számot, hogy szereplőinek bensejében milyen izgalmas érzések, gondolatok háborognak. A polgármester előszobájában kétségeit, bizonytalan érzéseit hánytorgató főügyésznek önmagával való tusakodása a mindennapi élet egyszerű, keresetlen szavaival válik előttünk világossá: »Ha azonnal belép, talán a nyakára lép a polgármesternek, de ahogy várni s csak várni kellett, lassan lehült mindez a forróság és lassan mintha visszafelé csordogálna a vér az ereiben; a kilökött és felhevült vér lassan, szépen a kultúr-tanácsnoki állapot ijedező, lehalkított és reménytelen csörgedezésévé kezdett csillapulni, mert várni, az nehéz. A várakozás örli meg az idegeket, az töri le a szarvakat, az oszlatja el legjobban az önbizalmat« (49). Az egyszerű élet robotjából kikökkentett feleségnek: Kopjássnének az uraskodás fenyegető veszedelmei ellen megkísérelt védekezése hasonlóképp komoran, dermesztően tör ki ennek a vívódó, puritán lelkű, a becsület-hez ragaszkodó, jóindulatú s egyszerű asszonynak lényéből.

Érdekes módon tudja az író az önmagukkal tusakodó szereplők lelkivilágát feltárni. A bennük kavargó gondolatokat apró s nagyrészt befejezetlen mondatokra szab-

dalva önti szavakba. Az így alakult mondatcsoporttal világítja meg aztán, hogy a vívódás közben egymásra torlódó sejtések, feltevések, megállapítások hogyan kapcsolódnak egymásba, s mi módon irányítják a szereplők további cselekedeteit. A terveit a polgármesterrel ismertető főügyész is lelki válságon megy keresztül, érzi: ellenkezésbe jutott önmagával, multjával, eddigi felfogásával. Egy — látszólag tizenhárom soros — hosszú mondat festi ezt a tusakodást, de valójában itt nem egyetlen mondatóriás van előttünk, hanem izgalomszülte, szakadozott mondatok egész sora kergeti egymást. »Benne is csalódní fognak? . . . és ő is megveti magát, ha belső szemeivel nézi, amik a külső szemek előtt lefolynak s amiknek helyesel egész arcával, egész testével, minden szavával s mindennel, ami kívül van az emberen . . . ellenben szégyelli bent, valaki, benne, magát . . . stb.« (56).

Eszerint Móricz Zsigmond a nyelvi kifejezés, az előadás tekintetében is szereti a nehéz helyzeteket, hogy a megoldás módjával tanúbizonyságot tehessen művészi erejéről. Nemcsak új értelemmel ruhazza fel a szavakat, hanem emellett eredeti képeket alkot az elképzeltetés erősítésére, az előadás hatásának fokozására. A bennfentesek körében szimatoló s a belső titkokat terjesztő újságíró *pletyka-permetező gép*-nek nevezi el. A főügyész felesége, amint bánatában megvigasztalódott és hangulata átcapott más irányba, »úgy nevetett, hogy a könnyei a sírás után a nevetéstől kaptak új csöppeket« (116). Egyetlen egyszerű szavával is sikerül neki összetett s különben alig szemléltethető cselekedetet világossá tenni. »Míg az urak arcára nézett, s a kedvetlen arcokon botladozott a szeme, egyre csak a kicsi kendő eredetén járt az esze« (169). Ez az elképzeltető készség oly gazdagon buzog benne, hogy egyetlen helyzet megértetésére ily sokféle nyelvi eszközzel tud hatni: »S ő is ugyanavval a muzsikával nevetett, a káröröm zenéje harsogott ki a szája résén, a-rosszakarat csengő arany hangja s a ravasz okosság, a csinált álszerénység, a nemtelen hizelkedés« (56). Máskor egy igekötővel egész cselekvés-sorozatot tud megeleveníteni. »Ha valaki nem közülök való odatéved, percek múlva elszégyenkezik, mert megérzi, hogy nem odavaló« (111).

Stílusának kifejezőbbé tétele s erejének fokozása végett szívesen merít a régiségnek s a népnek a nyelvéből. De az átvétel soha eredetiségének rovására nem esik, a megértést kétséggé nem teszi, mert az így alkalmazott szó vagy kifejezés természetesen illeszkedik a közlés folyamatába. »Úgy érezte e pillanatban magát, mint a vad, aki még szabadon cserkel a mezőségekben, de már valahol készítik a fegyvert reá« (127). »Mindenkinek martirium az élete, aki él. Hát a Zsuzsikáé az volt. Az a szegény apád mennyi bánatot okozott neki a nagy természetivel« (119). Elbeszélését ilyen népies szavak, képek teszik üdévé: *egy fészekalja gyermek* (103), *avitt ruha* (44), *ma költ sógorság* (60). Nem lehetetlen, hogy ezek között olyan is akad, amely Móricz Zsigmond nyelvalkotó ösztönének köszöni létét. Ilyen szót találunk pl. ebben a mondatban: Kedves Pista, meg vagyok rémulve, hogy maga a konyhapénzt *félíti meg* (205); jelentése: csökkenti, csorbítja meg. A Rokonok híven tükrözik a 20—25 évvel ezelőtti polgári nyelvet, mégpedig az írónak művészeti kérdésekben vallott felfogásához képest: erényeivel és hibáival egyetemben. Így aztán a regény a napjainkat megelőző évtizedeknek nyelvi hibáit is megörökíti. Megismerkedünk a szereplők beszédéből, nemcsak általában a köznyelvben, hanem ezenkívül még a tisztviselői osztály körében lábrakapott idegenszerűségekkel is. A *hivatalnokok fizetését leépített 'k* (112), helyesen: csökkentették; . . . *ezt az albumot fektették fel* (140); helyesen: nyitottuk, kezdtük meg (140); *hiába voltak a legszigorúbb tilalmak a hadvezetőség részéről* (105), helyesen: hiábavalók voltak a hadseregnek szigorú tilalmai. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy ezeket az író jellemzés végett illeszti szereplői beszédébe.

Csak nemrégiben volt alkalmunk a Móricz Zsigmond írásaiiban található néhány idegenszerűségről megemlékezni (Nyr. 77 : 181—182). Nyelvének most csak egy ilyen

érdekes sajátságáról akarok szólni. Az írónak más alkotásában is megfigyelhetjük, hogy a *fél* igéhez kapcsolódó mellékmondatot (attól félek, hogy) a latin nyelv természetének megfelelően szerkeszti: »... mindig tart attól, hogy ezek az újak valami zavart ne csináljanak« (55). »Félt, hogy az alispánnak rossz véleménye ne támadjon felőle...« (126). Csak a latin nyelv ismeretével tudjuk ezekben a mondatokban a *ne* tiltó szócskának és a felszólító módnak használatát megérteni. Magyaros észjárás szerint ugyanis ezeket így kell szerkeszteni: ... csak az öreg ember mindig fél, mindig tart attól, hogy ezek az újak valami zavart csinálnak; attól fél, hogy az alispánnak rossz véleménye támad róla.

Móricz Zsigmondnak Rokonok c. regényének nyelve érdemes a tanulmányozásra. Megállapíthatjuk, hogy az író a vidéki nagyváros beszédének is alapos ismerője, s a Rokonok szereplőit ugyanolyan művészettel szólataltja meg, mint a falu népét. A város lakosságát minden rétegében s életmódjának teljes változatosságában vetíti elének. Mindvégig szeme előtt tartja, hogy az emberek leginkább gondolataik közlésével, önmaguk tudják sajátmagukat jellemezni. S ez magyarázza meg, hogy Móricz nyelvi tekintetben is épp olyan művészi hatásra törekszik, mint írói tehetségének minden más tulajdonságával. Alkotásainak együttes hatását a nyelvi sajátságok is mesterien biztosítják.

Dénes Szilárd

ILLÉS SÁNDOR ÍRÓI NYELVÉRŐL*

Illés Sándorról a Nyelvőrben ezúttal először esik szó.

A Vihar a Tiszán című regényében — amelyet most bemutatunk — az új magyar irodalom tehetséges és reményre jogosító művelőjének mutatkozik. Az új, átalakult termelőrendszerbe fokozatosan beleilleszkedő magyar falunak és dolgozó lakóinak életét s a szövetkezeti gazdálkodás ellenségeivel vívott eredményes harcaiknak érdekes mozzanatait mutatja be itt a szocialista-realista ábrázolás eszközeinek alkalmazásával. Már a regény első lapjainak olvastára feltűnik az író elbeszélő tehetsége és kifejező képessége. Majd a további olvasás során elének tárul az elbeszélés fonálának ügyes bonyolítására, a szemléletes kifejezőformák helyes alkalmazására, a magyaros észjáráson alapuló természetes és zamatos párbeszéddek fűzésére képesítő adottsága.

Folyóiratunk előbbi szerkesztője a regény írójáról közelebbi adatokat óhajtott megtudni, s levéllel fordult hozzá. Az író válaszából nem tartjuk érdektelennek közölni a regényre vonatkozó alábbi részleteket: »... regényem elképzelt faluban játszódik, valahol a Tisza mentén. A tájszavak eredete az én szülőfalum, Temerin (Bácska). Ott éltem le fiatalságom, a regényben szereplők nevét is onnan hoztam. Nálunk van húsz Varga a faluban, aztán Kelemen, Bakos, Balla stb. Bármit írok és bárhonnán, képzeletben mindig a falumban élek.« A regény főhőse csakugyan ezeknek a Vargáknak egyike: Varga Nagy András. Mindjárt a regény első lapján megismerkedünk vele, s ugyanott még más Vargákkal is. Ide iktatjuk a rájuk vonatkozó részt, mintegy ízelítőül írónk elbeszélő módjának és stílusának bemutatására: »Varga Nagy András lekászálódott a szekeroldalról és kifogta a teheneket. Még alig virradt, de már tisztán kivehette a víz melletti nyírfacsoportot. A tehének a kukorica felé pislogattak, de az ember erős kézzel fogta a kötőféket, s néha a bocskor talpát is megmutatta az állatoknak. De most éppen elég volt a hangja is. Amilyen kicsi volt Varga Nagy András, olyan nagy volt a hangja. Nem is tudták a tiszasoriak, miért keresztelték el Nagynak ezt a kis embert. De hát kellett neki adni valamilyen csúfnevet, mert annyi volt a Varga a faluban, hogy vizet

* Vihar a Tiszán. Bp., 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. 219 lap.

lehetett volna velük rekeszteni. Így hát, hogy meg tudják őket különböztetni egymástól az egyiket Nagy-nak, a másikat Kiss-nek, a harmadikat Tollas-Vargának, a negyediket Kincses-Vargának nevezték. De volt a gyepsoron Pipás-Varga is. Úgy hordozták a nevüket, mint a kutyák a koloncot. Szegény emberek voltak valamennyien. A Kincses-Varga volt közöttük a legszegényebb és a Templom-Varga a legkáromkodóbb. Szakaszevető volt a múlt háborúban, ott tanulta. A Tollas-Varga sem tudott megtollasodni sohasé, pedig ugyancsak igyekezett, napszámba is eljárta kis gebéjével, hordta a dinnyét, bort, krumplit, káposztát messzi vidékről, mert olyan föld volt ez erre felé, hogy nem igen terem meg benne a zöldségféle.»

Már e néhány mondat olvastára is kíváncsiság tölti el az embert, hol és hogyan tanult meg Illés Sándor ilyen közvetlen hangon, ilyen természetes modorban és könnyed stílusban írni. Kíváncsiságunkra ugyancsak levelében kapunk felvilágosítást: »1914-ben születtem Temerinben, apám nyolcholdas dolgozó paraszt. Én is az akartam maradni, közben elvégeztem, elég nehéz körülmények között, a középiskolát. Magyar iskolába nem jár am soha, az első magyar nyelvtan 25 éves koromban került a kezembe, külföldön. Írni korán kezdtem, első könyvem 1932-ben jelent meg, azóta önálló kötetben, fordításokkal együtt, 14 könyvem született. Tizennyolc év óta foglalkozom újságírással, tulajdonképpen ebből élek. Csak a háború után szakítottam meg négy évre, visszatértem a földhöz, Hartán telepedtem le, Bács-Kiskún megyében (Kalocsa mellett), s ott mint földműves, napszámos, cséplőmunkás éltem. Pesten 1948 óta élek, de mint riporter — jelenleg a Magyar Nemzetnél — java időmet falun töltöm, termelőségvetkezetekben és gépállomásokon.»

Kiderül ebből, hogy írónkat elsősorban származása és gyermekkori élményei avatták a paraszti élet ismerőjévé és ábrázolójává, s bár saját bevallása szerint magyar iskolába sohasem járt, szülőfaluja nyelvén nevelődött, izmosodott. A regényben oly közvetlenül és természetes módon használt tájszavakat is gyermekkorában szívta magába; ezek tehát a bácskai Temerin nyelvjárási szavai. A mezőgazdasági munkának különféle ágait saját személyében gyakorlatilag sajátította el, a termelőségvetkezetek és gépállomások dolgos életét pedig riporter munkája közben közvetlen megfigyelésből és tapasztalatból ismerte meg.

Ezek a körülmények teszik érthetővé, hogy írónk a falusi dolgozók, mezőgazdasági munkások emberábrázolásában ilyen sikerült művet alkothatott. Regényének szereplőit úgy mutatja be, hogy cselekedeteik egyéni mivoltukból folynak, beszédük pedig kilétüknek és műveltségi fokuknak megfelelő. Emberei nemcsak magatartásukban, cselekedeteikben különböznek egymástól, hanem beszédükben is. Másképp beszél a paraszt, másképp a jegyző, de egészen másképp a megyei pártmegbízott és a párt ideológiai tanfolyamán kiképzett párttitkár. Érdekes például az opportunistája jegyzőnek jellemzése, akiről vázlatos, odavetett képet ad az író, s erre azt az alkalmat használja föl, amikor egy szövetkezeti gyűlésen kell megjelennie, ahol egy szomszédfalubeli paraszt tartja beszámolóját a Szovjetunióban szerzett tapasztalatairól. Íme: »Aztán hirtelen csend támadt. Mészáros János lépett be Takács és Kamenyák kíséretében. Szuszogva, arcát törölgetve követte őket a jegyző. Piros volt és mérges. Éppen neki kell ilyen helyen mutogatni magát. Eddig még kihúzta valahogy, nem vett részt semmiben, ha csoporttagokkal beszélt, azoknak adott igazat, ha egyénileg dolgozó parasztok jöttek hozzá, feléjük mosolygott. Értettek azok a mosolyból is, nem kell sokat beszélni. Csak megrándította a vállát és azt mondta: „Hát tudják emberek, a termelőcsoport az mégis más. Nagyüzemi gazdálkodás. A szocialista mezőgazdaság . . .” Kicsit ugyan kacskaringós, mert olyan, mintha az újságban olvasná az ember, de hát azért jegyző, hogy így beszéljen. De meg lehet érteni. Már, aki meg akarja érteni. Mert vannak értetlen emberek is, akik mennek, mint a birkák, nem látnak az orruknál tovább.» Az új termelőrenddel szemben

ellenséges indulatú, de alkalmazkodó jegyzőnek ez a néhány szava is éles fényt vet jellemére.

Érdeemes összehasonlítani a jegyző semmitmondó szavait a Szovjetunióban járt értelmes dolgozó paraszt beszédével. Írónk Kís Tamás beszámolójának csak a tartalmát mondja el, de mikor a hallgatók egyike fölteszi a kérdést, mi történik azokkal, akik nem tudnak dolgozni, akkor a sokat látott dolgozó paraszt a maga természetes hangján, előadásmódján, értelmes, egyszerű nyelven, világos szerkezetű mondatokban így beszél: »Az úgy van az öregekkel, . . . hogy az öregeknek már nem kell dolgozniok. De egy sincs közülük olyan, aki ne vállalna valami munkát. Az egyik a tehenek körül az istállóban, a másik a raktár környékén, a baromfiólaknál, a sertésétesnél segédkezik. Jó az öreg a háznál mindig, tüggyátok ti is. Eltutyognak, elbibelődnek és megkapják a bért munkájukért. De ha nem tudnak már dolgozni, akkor jár nekik ingyen a koszt, lakás. Nyugdíjba mennek és úgy éldegélnek. Beszéltem egy kolhoz-taggal, nyolcvanéves volt, de még bírta magát. Ott nem húzza el az ember erejét a sok munka, mert segítenek neki a gépek. Mindent géppel végeznek. Láttunk egy olyan tehenészetet, ahol gép fejte a teheneket. Még arra se volt gondjuk az asszonyoknak.«

Beszéltet az író többek között egy öreg parasztot is, a tszcs. tehénpásztorát, akinek beszédét a tudálékos hang jellemzi, mert újságban olvasott s valójában meg sem értett szavakat kever bele. Maga az író így jellemzi az öreget: »Halljátok-e? Követségbe gyűttem én! Azok ott versenyre hínak benneteket. Az istállóépítők munkacsapata. — Az utóbbit azért szúrta hozzá, hogy hivatalosabb legyen a szöveg. Mert szeretett ilyen szavakat mondani Tamás bácsi. Különösen azt, hogy *munkacsapat*, aztán *káder*, meg *előirányzat*. A Szabad Földet böngészgette a tehenek mellett, ha volt egy kis ideje és ebből ragadtak rá. Használta is, ha csak tehette, belekeverte a beszédjébe, mert úgy értenek belőle. A *káder* szó jelentőségével ugyan nem volt tisztában, de a többiek se igen tudták, hogy mit jelent. Bólintottak hozzá és el volt intézve.«

A megyei pártmegbízott és a tszcs. párttitkára között lefolyt beszélgetés jól érzékelteti az ideológiai, elméleti oktatás eredményeképpen már fejlődöttebbfokú, a parasztokétól elütő beszédét. Bizonyításul elegendő néhány mondat idézése: » — Itt mindenki szegény paraszt? — kérdezte a megyei pártmegbízott. — Nincs egyetlen becsületesen gondolkodó és dolgozó középparaszt a maguk falujában, elvtárs? — Van, de azok a kulákok befolyása alatt állnak. Inkább hisznek azoknak, mint nekünk. Nem is hiszi, elvtárs, hogy mennyi baj van ebben a faluban. — Mindenhol baj van, nemcsak itt. De ha azt akarjuk, hogy kevesebb legyen a baj, akkor erősebben kell fogni a gyeplőt. Kézben kell tartani a falut. Mit tettek például annak érdekében, hogy a középparasztok ne a kulákoknak higgyenek, hanem a pártnak? — Bevallom, nem sokat. Rossz az agitáció. Nincsenek népnevelőink. — Be kell vonni a munkába a pártonkívülieket. Azok éppen olyan értékes és jó munkát végezhetnek, mint a párttagok. Néha még jobbat is.«

A regény főalakja, Varga Nagy András, sokáig hallani sem akar a szövetkezetbe való belépésről. Mikor egy ízben a csoport-elnöknek arra a kérdésére: »Te nem akarsz közénk állni, András?« nemmel válaszolt, s az megkérdezte tőle: »Oszt mért?«, így beszél: »Hát nagy sora van annak . . . Nehéz elmondani így hirtelen. Majd csak elvergődök én egyedül is ezen a kis földön. Annyi mindig terem, hogy kenyérünk legyen. Oszt nem akarok én más lábkapcája lenni. Nekem ne parancsolgasson senki. Hogy így dolgozzak, úgy csináljam. Tudom én jobban, mint akárki ebben a faluban. Megtanultam a saját káromon. Aztán, nem adom a földet. Nem adom oda senkinek, még az atyaúristennek sem. Az enyém, oszt leván. Kár erről beszélni, István.«

Még számos példát hozhatnánk föl az egyes szereplők beszédmódjának megkülönböztetésére, nyelvhasználatuk egyéniesítésére, de az idézett néhány példa is eléggé érzékelteti, hogy Illés Sándor írói nyelve figyelmet érdemel a nyelv művészi használatá-

nak vizsgálata tekintetében. Elég e részben csak egypár hasonlatot idéznünk, melyek a falusi élet szemléletkörébe ragadják az olvasót. Gyakran használja pl. hasonlataiban népünk kedves állatát, a lovat: András felkapta a fejét, *akár a horkanó ló*; Az orgona még sokáig bűgött, aztán sikongatott, szárnyalva, merészen, *mint az ágaskodó ló*; A szél erősödött, a port felkavarta, s hajtotta maga előtt az utcán, olyan volt, mintha láthatatlan emberek rohantak volna *prüszkölő paripákkal* stb. — Népi szemléletet tükröznek az ilyenek is: A jegenyék *fehér ingben* álltak a víz partján; A felhők már szétfutottak az égen, mintha valaki *nagy seprűvel leseperte volna* őket; Csak a falu felett úszott még néhány *felhőrongy*; Majdnem negyven esztendeje gürcöl, robotol, mint az *igavonó állat*; A rét kifakult, mint a *sokszor mosott vászonruha*; Csak a szájaszéle kékült egyre, olyan volt már, akár *a szeder a tarlón*; Úgy orrba vágta, hogy olyanra dagadt a feje, *akár egy cipő* stb.

A természet képeinek, jelenségeinek festői leírásában mutatkozik leginkább stílusának szemléletessége, ezért bemutatunk egy-két ilyen részletet is: »A nyár már kiadta erejét, de eső alig esett. Egyszer volt valami futózápor, de az csak a határ szélét érte, meg a falut paskolta végig, mint az anya a rossz gyereket. Morcosak lettek a házak, az ablakok, elverte a port, de másnap már meg se látszott. A föld szomszamosan beitta, aztán kicserepesedett szájjal várta a további esőt. Felhők azonban nem mutatkoztak, néha a reggeli órákban feltűnt a Tisza másik oldalán, a tanyák mögött egy kis felhőrongy, duzzadozott, hízogatótt, aztán csak foszlani kezdett bánatában, társak nélkül, és elszállt, akár a füst« (103). »Most olyan a határ, mintha szundítana, a nap is fáradt, a fák széteső karokkal adták meg magukat, a messzi szőlők szinte rimáncodnak vérvörös venyigéikkel. Egy madár, alighanem héja, nagy köröket ír le a levegőben, éppen fölöttük. Kissék egyik kendermagosa oldalra fordított fejvel kandít fel rá, aztán gyorsan a fészér alá tipeg« (159). — Egyik legsikerültebb leírásában a traktort mutatja be, amint hajnalban cséplésre vonul fel. A reális vonásokkal természetesen ható leírásnak szemléletességét fokozza a benne használt egyetlen hasonlat a mérges bogárról: »... megjelent a traktor. Messziről csak sötét körvonalai látszottak, billegve jött, olyan volt, mint egy mérges bogár. Erőlködve húzta maga mögött a cséplőszekrényt. Utána a szalma-hordó elevátor, azután a kis kocsis olajshordókkal, majd a szivattyú jött. Elpöfögött a tanya mellett, átment a két asztal között, a cséplőt otthagytta, visszatért az elevátorért, majd ismét visszaállt a cséplőszekrény mögé. Pár perc múlva már fenn volt a hajtósíj, és a dob előtt halkán, majd egyre mélyebben morogva nyelni kezdte a szétoldott kékéket« (72).

A bácskai Temerin nyelvjárása is megjelenik a regényben, egyrészt a regény alakjainak nyelvhasználatában, mint a jellemzésnek egyik eszköze, másrészt magának az írónak a nyelvében, mint természetes egyéni megnyilatkozás. A tájnyelv kiejtés, ragozás, szóképzés tekintetében csak szórványosan jelennek meg, inkább a nyelvjárás szavainak részben tudatos, részben önkéntelen használata kelti fel figyelmünket. Kiemeljük, hogy minden tájszó jelentése világosan megérthető a szövegből, egyik sem szorul külön magyarázatra. Különös esztétikai hatásuk van a mozgást jelentő igéknek, a hangutánzó és hangfestő szavaknak, pl. ezen a helyen: »A fészér alá tolta a talicskát, az ást, lapátot a kamrába vitte és a sarokba állította. Aztán a kút mellett álló dézsa langyos vizében megmosta a kezét. Csak úgy szappan nélkül egy kis homokot markolt fel és szétdörzsölte nedves tenyerében. *Meglocskolta* az arcát, hátrasimította a haját és bement a konyhába. Nem köszönt, súlyosan *koppant* kőnyöke az asztalon, amikor leült a székre. Rozál ránézett, ferdén, laposan, majd kiment a konyhából. Behallatszott papucsának *klottyogása*, majd a kertkapu *csattant* és a kútgém *csikordult*. A sajtár *csörrenését* nem hallotta András, de tudta, hogy most azt öblíti, mert a macska, a mely eddig nyugodtan, lustán feküdt a tűzhely alatt, hirtelen *felugrott* és *kiirabolott*« (71). Mindenki érzi ebben

a rövid idézetben a *locskol*, *koppán*, *klottyog*, *csattan*, *csörren*, *csikordul* hangfestő szavaknak, valamint a *jelmarkol*, *szédőrészöl*, *meglocskol*, *hátrasimít*, *bemegy*, *leül*, *kimegy*, *behalatszik*, *felugrik*, *kiiramodik* igekötős, mozgást kifejező igék élénk, eleven hatását. S a regényben számos ilyen szót használ az író: *lehuppan*; *zökken*; *kattan*; a bicskáját *bekattantja*; *koppant*; egy tyúk *felpittyent*; *pityeg*; *tötyög*; *eltötyögtek* csak az istálló körül; leszűrte a tejet és az edényekkel *csörtögött*; *csattogtatja* az öngyújtóját; rossz papucsában *toporog* mellettük; mindig *csurran-cseppen* valami a konyhára stb.

Néhány tájszó jelentésére is értékes adatokat találunk a regényben. Ilyen pl. a *banda* szó, mely elég sokszor szerepel a könyvben, továbbképzett alakjaiban is: *bandáz*, *bandázás*, *bandázó*. Jelentése: 'beszélgetésre összeverődött csoport'; pl. »Ő is mindig szóvátessi, ha elmegy valahová a *bandára*. Mert a télen unalmában sokszor eljár az ember *bandázni* a szomszédokhoz« (28). »Dohánya már napok óta nincs. Néha ugyan megkínálják a *bandán*, vagy ha találkozik ismerőssel, de ezt röstelli már« (29). »Sokáig tétovázott a ház előtt is, fülelt a *banda* felé, de úgylátszik ma nem gyűltek össze, mert nem hallott beszélgetést« (34). »Odaült az ablak mellé és nézte az utcát . . . az eső sűrű falán át is látta . . . a *bandázó* öregek iszkoltak befelé« (66). »Nem szónokolt, egyszerűen mondta, mintha csak a *bandán* beszélgetne a többi emberrel« (106). »[A bor elfogy, mert jönnek a szomszédok . . .] Télen meg disznótor, a vasárnap *bandázás*, csak fel kell hozni, mert tudják, hogy termett, és elvárják tőle« (188). — Úgy vélem, nem árt idézni a *banda* összeverődésének érdekes leírását: »Esteledett már, amikor elindult. Előbb csak kiállt a kapu elé, mint aki szét akar nézni az utcán, aztán lassú léptekkel a kocsmá felé haladt. A sarkon szénézett, a *bandán* nem volt senki. Ilyenkor még nem gyülekeznek az emberek, meg rá sem érnek. Majd, mikor már az állatokat is megitták és bezárták a kamra- és pinceajtót, akkor szállingóznak kifelé egyenként. Először az Ádám Jóska bácsi nagy, kajla bajuszával, folyton krahácsolva, lógó, előrebillent fejjel, mint aki keres valamit az úton. Aztán jön a Bercsényi, hátrakulcsolt kézzel, peckesen, mert huszár volt valamikor, s megszokta az egyenes járást. Utána összeverődnek a többiek, körülállják a nagy akác-fát, hozzádörzsölik a hátukat, és lassan megindul a beszélgetés« (32). — A *banda* szónak az idézetekből kitetsző jelentése nyilvánvalóan egészen más, mint a mezőgazdasági munkáknál, aratásnál, cséplésnél együtt dolgozó munkáscsoport *banda* elnevezése, amely a mai *brigád* szónak egyértékese. A regényben is előfordul a *cséplőbanda* (75, 87), de megvan a könyvben a *kubikosbanda* is a *bandagazdával*: »A Takács is azért van köztük, mert ő az elnök. Ő parancsolgat. Mindig szeretett parancsolgatni. Amikor kubikolni jártak, akkor *bandagazda* volt. Ő is lehetett volna *bandagazda*, sokszor szóltak neki a többiek, de nem akarta elvállalni« (23).

A regényben használt tájszavak közül bemutatunk egy kis böngészetet, a jelentésükre rávilágító mondatbeli összefüggésükben: Sietek haza, mert a *tyúkoknak is vetni köll*, aztán az ebédet sem tettem még föl (45, itt a *vet* igének a jelentése: 'a baromfiaknak eledelt, magot szór'; vö. Itt van már az állatok etetése, a *tyúkoknak is dojni kell*, a tehén is bőg az istállóban, 66); A nyáron csak eléldegélt valahogy a malac moscogatólén meg a tarlón, ahova Jani gyerek *hajkurászta* (8); Bement a Défoszba, *sündörgött* ott egy darabig, de azok sem tudtak munkát adni (29); Leült a sparherd mellé és *szöszmötölt* valamit (27); Azt mondja Rozál, hogy mindig csak itthon *szöszmötöl* és nem keres (12); Eddig a konyhák körül *szöszmötölt*, segített krumplit hámozni (141); Jóska bácsi nagy kajla bajuszával, folyton *krahácsolva*, lógó, előrebillent fejjel [jön] (22); Kéhögött pedig a cigarettától is, meg a pipától is, néha a harmadik szomszédba is áhallszotta a *krahácsolása* (96); Nem sokára Tamás bácsi is kezdett *kászálódni*, felkelt, előkereste a dohányzacskót (145); Szedelőzködnek az emberek, a fiatalok már kivonultak a füstből, az öregek lassan *kászálódnak* (158); Mit tud behordani egy tehénnel? Megkezdí csak a kis boglyát és nem tudja *behajazni* (36); Olyan volt az [a szálmakazal], hogy meg lehetett nézni minde.

oldalról, nem dőlt félre, nem rogyant meg, a *hajazata* nem *kajlult* semerre és be se ázott (76); a *csumaszedésnél* egész nap dolgozott (166); a tizennyolc tehén után annyi lesz a *szárizik*, hogy mindig győzik a fűtést (165); Botladozva *kalimpált* végig az ágyason, csizmája bokáig süppedt az átázott földbe (195); A nagyobbak a traktor után futottak, amely már messze járt, a réten *kalimpált* keresztül (86); Andrásnak is éppen ilyen gondolatok *kalimpáltak* az agyában (195); Mindenkinek volt még dolga délután. Egyiknek a *szárkúpok* körül, másiknak a szalmakazal körül (158); Kettő a *szárkúpok* mellé támasztott létrára kapaszkodtak fel (149); A szomszédék cirmosa a *szárkúpok* közül settenkedett elő (187, több helyütt csak: *kúp*, így 146, 159, 195) stb.

A bácskai parasztok beszédének pongyolaságát érzékeltetik a regényben található ilyen mindennapi szavak: *saccol*, *passzol*, *dosztig*, *sámlí*, *tepsi*, *gürcöl*, *vajdling*, *sparherd*, *dózni* stb. Azonban nem derül ki egész világosan a szövegből a *kibli* szó jelentése a következő részben: »A cserepezésnek több, mint á fele elkészült, a fal is kész, csak a padlást kell lesározni, ami nem nagy munka. Délig befejezik. Aztán csak a *kibli* van, azt nem rakják féglából, deszkákkal szögezik be, mert így olcsóbb. Van itt hulladékdeszka elég« (145).

Prohászka János

HÁNY SZÓ VAN NYELVÜNKBEN?

Sokszor felvetődött már az a kérdés, vajjon hány szó van nyelvünkben. Gazdagabb vagy szegényebb-e nyelvünk más népek nyelvénél?

Egyik régi nyelvészünk, Kalmár György csaknem 200 évvel ezelőtt egy milliónál többre becsülte a magyar szavak számát.¹ Másik régi nyelvészünk, Gyarmathy Sámuel pedig azt írta Okoskodva tanító Magyar Nyelvmesterében, hogy egy magyar szóból 3076-ot is lehet csinálni.² Ezeket a számokat már több mint száz évvel ezelőtt túlzóknak tartotta az első magyar tudományos igényű, történeti szempontú szótár készítője, Kresznerics Ferenc.³ Kalmár véleményét valóban nem tekinthetjük egyébnek, mint a magyar szókincs rendkívüli gazdagsága megsejtésének, amely nincs számadatokkal megalapozva. Gyarmathy véleménye pedig a szavaknak csak igen kis hányadára vonatkoziatható, arra is csak a ragos alakoknak külön szóként való számításával s még így sem korlátozások nélkül.

Eddig legterjedelmesebb szótárunk, amelynek kéziratát Czuczor Gergely és Fogarasi János 1845-től 1861-ig állította össze, s amely 1862-től 1874-ig hat kötetben jelent meg, a szerkesztők szerint 110 784 szócikket tartalmaz.⁴ Ez a szótár azonban nem tekinthető az akkori, ill. addigi magyar szókincs teljes gyűjteményének. A tudományos műszavaknak csak egy részét tartalmazza, mert ezeket külön szótárakba valónak tartották; a tájszavaknak akkor még csak nagyon kis részét ismerték; a régi magyar irodalom elavult szavainak megközelítő gyűjteménye sem állt rendelkezésükre; az »idegen« szavakat pedig általában kerülték, csak a »meghonosodott« szavakat vették figyelembe, tehát azokat, amelyeket a magyarul beszélők többsége már »magyar« szónak tekintett. Másrészt tartalmazza ez a szótár a betűket, az önállóan nem használt, csak más szavakból kikövetkeztethető gyököket, a képzőket, nyelvtani jeleket és ragokat, valamint a magyarban használatos keresztneveket és a magyar helyneveket. A valóban élő, »önálló« szavak számát — a keresztnevek és helynevek nélkül — ebben a szótárban kb. 100 000-re tehetjük.

E szótár egyes füzetének megjelenése után id. Mándy Péter Szatmárból és Marikóvszky Gábor Dömsödről, egymástól függetlenül csomósámra küldték be azoknak a szavaknak jegyzékét, amelyek kimaradtak e szótárból.⁵ Szily Kálmán becslése szerint legalább 10 000 olyan ismert szót tartalmaznak e szógyűjtemények, amelyek a későbbi szótárakba sem jutottak bele.⁶ Ugyanő összeállított egy címszójegyzéket, amely némi korlátozással hét korábbi szótár⁷ címszóanyagát tartalmazza, s ebben 122 067 olyan szó szerepel, amely alakilag is különbözik egymástól. Szily legalább 25 000-re becsüli azoknak a magyar szavaknak számát, amelyek az 1899-ig megjelent szótárakból hiányoznak, nem számítva a szorosan vett műszókat és műkifejezéseket.

Bizonyára ezeknek a számoknak is nagy részük volt abban, hogy Tolnai Vilmos 19 évvel később 160—180 000-re becsülte a »lehető« szavak számát a magyarban.⁸ Ugyancsak Tolnai egy újságközlés szerint négy évvel később, 1922-ben, úgy nyilatkozott, hogy »hozzávetőleg 200 000-re tehető ma a magyar nyelv szókincse.«⁹ Annál meglepőbb, hogy újabb két év múlva »szoros becsléssel« már csak 150 000-re teszi a magyar nyelv szavainak mennyiségét.¹⁰

Tolnai óta általában tartózkodnak nyelvészeink a számszerű becsléstől.¹¹ Rendszerint megelégednek annak megállapításával, hogy »a szám véges, de közelebről meghatározhatatlan.«¹²

Bizonyára olvasóinkat is érdekli, mi lehet az oka a számszerű becslések ilyen nagyarányú eltéréseinek s a nyelvészek körében újabban kialakult feltűnően óvatos, tartózkodó állásfoglalásnak. E jelenségeknek többféle okuk van.

Egyik alapvető ok elméleti természetű. Ez pedig az, hogy nincs a szónak olyan általánosan elfogadott meghatározása, amelynek alapján minden egyes esetben kétségtelenül megállapíthatnók, hogy a kérdéses nyelvi jelenséget szónak kell-e tekintenünk vagy nem. Tehát pl. hogy az *atyailag* külön szó-e nyelvünkben vagy az *atyi* szó ragos alakja; hogy a *beteg*en szót külön számba kell-e vennünk, vagy figyelmen kívül kell hagynunk, mert nem más, mint a *beteg* szónak ragos alakja; hogy a *szerény igényű* már önálló szó-e, vagy két szóból álló szókapcsolat; hogy a *nagyigényű* egy szó-e vagy kettő; hogy külön szónak tekintsük-e az *azzal*-t az *az* mutató névmás mellett, s ha külön szónak tekintjük, vajjon az *azzal*-t és *avval*-t egy vagy két sóként vegyük-e figyelembe; hogy *dörgölődik*, *dörgölődzik* és *dörgölőzik*, *akaródik*, *akarózik* és *akarózik* egy-egy igeként (egy-egy ige három-három alakváltozataként) szerepeljen-e a számbavételben vagy három-három önálló igeként; hogy az »összetett« számnevek közül mit tekintsünk külön szónak, mit szókapcsolatnak (vö. pl. *negyvennyolc, ezeregy* és *tizenötmillió-kétszázharmincezer-négyezerötvenhat*). Bár első pillanatra csekély számúnak s így elhanyagolható mennyiségűnek látszanak az efféle esetek, közelebbi vizsgálat bárkit meggyőzhet arról, hogy az ilyenféle vitatható esetek száma, különösen az összetett szók körében, rendkívül nagy.

Másik elvi nehézség annak megállapítása, mit tekintsünk olyan szónak, amit a számbavételkor figyelembe kell vennünk, s mit olyannak, amit nem kell figyelembe vennünk. Ha a látszólag könnyebb oldalát vesszük a kérdésnek, s minden »lehetőséget« szó t figyelembe veszünk, akkor rendkívül nyugtalanító kérdéssé válik, mi a »lehető«, a »lehetséges« szó. Az-e, amely a nyelvben meglévő elemek alapján megalkotható, akár természetesnek, akár hátborzongatóan természetellenesnek tűnik fel előttünk, vagy az-e, amely a nyelvben meglévő törvényszerűségeken alapján alkotható meg és természetesen hat? De ha a természetes hatás álláspontjára helyezkedünk, akkor kinek a nyelvérzéke döntő? Sok olyan »lehetséges« szó van, amely egyesek számára természetesnek, mások számára természetellenesnek tűnik fel. Pl. az *ember* és *emberi* mellett természetesnek érezzük az *embertelen* szót, a *természet* mellett a *természeti*-t, de vajjon mindenki természetesnek érzi-e a *természtelen* szót vagy ennek elképzelhető *természtelenít*, további *természtelenítés* vagy *természtelenítési* származékait? A *minő* és *mennyi* kérdőnévmások mellett természetesnek tartjuk a *minőség* és *mennyiség* főneveket, az ezekből képzett *minőségi* és *mennyiségi* melléknéveket, a *minőségileg* és *mennyiségileg* határozó-(szó)kat is, de vajjon hányan tartanak természetesnek a *minőségileg* és *mennyiségileg* melléknévet? Természetesnek tartjuk a *minősít*, *minősítés*, *minősített*, *minősítő* szavakat, de vajjon mindenki természetesnek tartaná-e a *mennyisít*, *mennyisítés*, *mennyisített*, *mennyisítő* szót? Pedig a képzésmód alapján annak tarthatnánk őket mindenki. Természetesnek tartjuk, hogy az *érik* mellett »éretté tesz« értelemben a *(meg)érlet* szót használjuk, de vajjon hányan tartanak természetesnek a *(meg)érettesít* szót, amellyel néha gyermekek helyettesítik a *(meg)érlet* igét. A »lehető« v. »lehetséges« szavak számbavétele tehát aligha vezetne megnyugtató eredményre. S ki tudná számba venni nyelvünk összes lehetséges összetett szavait, az azokból képezhető összes származékszavakat, ezek esetleges további összetételeit s azok esetleges újabb származékait?

Ha nem a lehetséges, hanem a valóban használt szavakat akarjuk számba venni, akkor elének mered egy szinte megoldhatatlannak látszó feladat: a valóban használt szavak összegyűjtése. Hogy ez mit jelent, arról némi képet alkothatunk magunknak az eddigi számok alapján is. Bizonyos, hogy az akadémiai Címszójegyzékben szereplő 122 067-es számnál nagyobb a valóságban használt szavak száma, mert hiszen éppen a leggyakoribb, a legtöbb szóhoz járuló képzőkkel alkotott származékok csak akkor kerültek bele a Címszójegyzékbe, ha valami különleges értelmük is van, s a tudományok és mesterségek műszavai közül is csak azok jutottak bele, amelyeket a közbeszédben meggyökeresedettnek tartott e szójegyzék összeállítója. A Címszójegyzék tehát nem azzal a követelménnyel készült, hogy a magyar szókincs egészének gyűjteménye legyen. Minden olyan becslés, amely közvetlenül a Címszójegyzék adataira

épít, tehát eleve helytelen alpra támaszkodik. Vegyük hozzá ehhez azt a tényt, hogy a beszélt nyelv szókincsa a maga teljességében sohasem ragadható meg, mert elhangzik, és bizonyos részleteiben esetleg soha többé vissza nem tér; hogy a beszélt nyelv tájnyelvi szókincsét csak igen töredékesen tartalmazzák tájszótáraink is¹³; hogy az írásos nyelvhasználat szókincsének összegyűjtése hihetetlenül sok anyagi áldozatba, időbe és munkába kerül, mert ezrekre menő kötetekből kell kiszemelni, összegyűjteni és rendezni a számba veendő szavakat;¹⁴ gondoljuk meg azt az elvi nehézséget, hogy valamely szó egyszeri vagy néhányszori előfordulása még nem bizonyítja a szónak társadalmi elterjedtségét,¹⁵ ez pedig szintén lényeges szempont a »nyelv« szavainak vizsgálatában; hogy még a kisebb-nagyobb társadalmi körben elterjedt használatú szavak közt is vannak olyanok, amelyeket nem tekinthetünk egyszerűen »a magyar nyelv« szavainak (pl. azok az idegen szavak, amelyek csak a külföldön élő magyarok közt használatosak).¹⁶ Vegyük figyelembe az idegen szavak vizsgálatában azt a nem lekicsinylendő nehézséget, hogy az idegen szó meghonosodásának különféle fokozatai közül milyen nehéz azoknak kiválasztása, amelyek már nyelvünk lényeges elemévé teszik az idegen szót.¹⁷ Ha mindezt s az ezekkel összefüggő kérdéseket tudatosítjuk magunkban, akkor nem lepődünk meg azon, hogy a nyelvészek újabban nagyon tartózkodva nyilatkoznak a szókincs nagyságának kérdéséről, sem azon, hogy a régibb vélemények közt oly nagyok a különbségek.

Pontos számadatot tehát ennyi nehézség láttára nem is várhatunk feleletül ebben a kérdésben. A »lehető« szavak számának megközelítő felbecsülését sem vállalhatjuk a magyar szókincsről eddig rendelkezésre álló adatok alapján. De talán egy becslésre mégis vállalkozhatunk: annak hozzávetőleges megállapítására, mennyi lehet nyelvünkben azoknak a szavaknak száma, amelyeket a magyar nyelvközösségnek kisebb-nagyobb körében használtak és használnak, illetve melyik az a legalacsonyabb, de viszonylag még mindig magas szám, amelynél a ténylegesen használt szavak száma feltétlenül nagyobb. Más szóval: a magyar szókincsnek kisebb-nagyobb mértékben társadalmi jellegű részére vonhatunk némileg megközelítő eredményt ígérő következtetést, ha következtetéseinkben elég körültekintéssel járunk el és elég megbízható számokra támaszkodunk.¹⁸

Következtetésünk alapjául arányok szolgálnak. Ezeket az arányokat egyrészt legterjedelmesebb, de szándékosan hiányos szógyűjteményüknek, az akadémiai Címszójegyzéknek bizonyos részletei s az újabb szótárak és különleges vizsgálatok megfelelő szóanyaga közt¹⁹, másrészt a Címszójegyzék két részlete és az akadémiai nagy szótár eddig rendezett cédulaanyagának megfelelő részletei közt állapítottuk meg. Ezeknek az arányoknak középpértéke és a Címszójegyzék egész szóállománya alapján következtetünk a társadalmi értelemben vett magyar szókincs hozzávetőleges nagyságára.

Megállapítottuk pl., hogy a *köt* ige igei származékai (pl. *köthet, kötöget, kötöz, kötözget, kötözlet, köttet* stb.) és a belőlük képzett világos képzésmódú névszói származékok (pl. *kötés, kötő, kötött, kötögetés* stb.) közül 20 van meg a Címszójegyzékben és 30 a rendelkezésünkre álló összes forrásokban; hat gyakori igénk (*jön, megy, áll, hagy, tesz, üt*) igeekötős összetételei közül összesen 147 van meg a Címszójegyzékben, 341 az összes forrásokban; *-ja* utótagú összetett szavaink közül 677 fordul elő a Címszójegyzékben, 957 az összes forrásokban. Az *ellen* szótól az *ellenzsilip* szóig terjedő betűrendi részből 237 szót találunk a Címszójegyzékben, 702-t az összes forrásokban (Az összes forrásokat az eddigiekben mindig a nagyszótári gyűjtemény kivételével értjük.) Ha a fenti részleteket összesítjük, akkor a Címszójegyzék 1081 szavával szemben 2030 szóra találunk adatot eddigi szótárainkban, saját gyűjteményünkben és az Értelmező Szótár cédulaanyagában. Ha feltesszük, hogy a betűrend különböző helyeiről összeválogatott és különféle jellegű szavak aránya tükrözi a Címszójegyzék és az összes idézett források teljes szóanyagának arányát, akkor megközelítően 230 000-re becsülhetjük a társadalmilag eléggé elterjedt, szótározott v. az eddigi szótárírói gyakorlatnak megfelelő keretben szótározásra méltó múltbeli és jelenkorbeli szavak számát.

A valóban használt szavak száma azonban ennél nagyobb. Hogy mennyivel, arra ma még nem adhatunk megközelítő feleletet sem. Hogy egy-egy részlet-

ben milyen messze marad a Címszójegyzék mai nyelvünk állapotától, arra jellemző példa, hogy a *sport* szó elő sem fordul benne, pedig eddigi gyűjtésünkben 250 olyan szóra vannak adataink, melyekben a *sport* szó összetétel előtagjaként vagy utótagjaként, közbülső tagjaként, vagy képzett szó alapjaként fordul elő.

Kísérletképpen összehasonlítottunk két sorozatot a készülő akadémiai nagy szótárnak eddig elrendezett anyagából a Címszójegyzék megfelelő részleteivel. A *körül-* (rég *környül-*, *környöl-*) igekötővel összetett igék és a belőlük képzett származékok közül a Címszójegyzékben 154 van meg, a nagy szótár rendezett anyagában, a főnévi és határozó igenevek nélkül 1085, ezekkel együtt 1529 szó. A *rózsa* és *rózsászva* szavakkal határolt betűrendi részben a Címszójegyzék 66 szót tartalmaz; a nagy szótár eddig rendezett anyagában a *rózsásan*-féle határozókat és a *rózsászni*, *rózsászva*-féle igeneveket figyelmen kívül hagyva 386, ezekkel együtt 390 szót találunk.²⁰ A két szócsoport összes szavai alapján — ha az arányok egészben is hasonlóak volnának — a valóban használt szavak számát az említett határozószók és igenevek nélkül hozzávetőleg 800 000-re, azokkal együtt 1 065 000-re tehetnők. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nagyszótári anyag sem tartalmazza minden részletében az összetett szó legtermészetesebb képzési származékait, tehát a valóban használt szavak száma a megvizsgált részletekben is feltétlenül nagyobb, mint amennyit a számok mutatnak. Mindenesetre meglepő, hogy ezek a számok mintha igazolnák Kalmár György idézett véleményét, amely szerint egy milliónál több szó van a magyarban.

Két részletből az arányok alapján vont következtetés eredményét semmiképpen sem tarthatjuk megközelítőnek, de arra mindenesetre figyelmeztethetnek bennünket ezek a tanulságok, hogy ténylegesen használt szavaink száma mindenesetre jóval nagyobb annál, amit Tolnai Vilmos becslései sejtettek, s amit eddigi összes szótáraink tartalmaznak. A nagy szótár rendezői munkájának befejezése után a mostaninál jobban megközelíthetjük majd szókincsünk hozzávetőleges nagyságát, annak ellenére, hogy a nagyszótári gyűjtésnek is vannak fogyatékoságai, különösen a tájszók, a szak- és tudományos műszók, továbbá a nyelvünkben használatos idegen szók terén. A nagy számok törvénye alapján ezek a hiányok már nem lesznek olyan nagyok, hogy a szókincs egészéről való képet nagyon módosítsák.

Talán nem érdektelen rámutatni ezzel kapcsolatban arra, hogy más nyelvek szókincséről mit tudunk. Az egyházi szláv és orosz nyelv szótára, melynek első kiadása 1847-ben jelent meg, 114 749 szót tartalmaz.²¹ Az élő nagyorosz nyelv értelmező szótárában, a Dal-féle szótárban, amelynek első kiadása 1863—66-ban jelent meg, 200 000-nél több szó van.²² Az angol nyelv nagy szótára, a nagy oxfordi szótár a szerkesztőség kimutatása szerint 424 825 címszót tartalmaz, a Webster-féle amerikai-angol nagy szótár az alakváltozatokkal és a tulajdonnevekkel együtt 600 000 címszót.²³ A mai angol nyelv szavainak száma a szaknyelvi szavakat is beleértve egy becslés szerint egymillió s egymillió kétszázötvenezer között van.²⁴ A mai finn nyelv szótára számára gyűjtött anyagban kb. 840 000 szóra vannak adatok, bár maga a szótár csak kb. 180 000 szót fog tartalmazni.²⁵

Az eddigi számok a nyelvet beszélő egész nyelvközösség szókincsére vonatkoznak. A tájnyelv ehhez viszonyítva aránylag kevés szót tartalmaz, de egy-egy vidék népe is több ezer szót használ a mindennapi érintkezésben. Az Ormánysági Szótárban pl. kb. 12 000, a Szamosháti Szótárban kb. 18 000 címszó van, a helyi tulajdonnevekkel együtt. A közösség szókincsé természetesen a tájnyelvben is nagyobb az egyéntől használt szavak számánál, s hogy hányszorosa annak, azt nem tudjuk, mégis valószínűnek kell tartanunk, hogy a parasztember szókincsének 300—500 szóra való korlátozása nem vehető komolyan.²⁶

Az egyén szókincsé mindig lényegesen kisebb, mint a nyelvközösségé, mert senki sem ismeri a nyelvközösség egész szókincsét. Azoknak a szavaknak száma pedig, melyeket az egyén valóban használ (az aktív szókincsé), még a tőle ismert szavakénál (a passzív szókincsénél) is kisebb. Az egyéni szókincs nagysága egyénenként és foglalkozásonként változik. Az írók a leggazdagabb szókincsű emberek közé tartoznak. Az ő valóban használt szavainak tanulmányozása tehát irodalomtudományi és nyelvtudo-

mányi szempontból egyaránt fontos feladat. Ezen a téren azonban kevés történt eddig. Írószótáraink nincsenek, megbízható szókincstanulmányok is hiányoznak.

A mi irodalmunkban eddig csak Arany János szókincsére vonatkozólag vannak pontosabb adataink. Tolnai Vilmos becslése szerint Arany János irodalmi műveinek megalkotásához kb. 15 000 szót használt.²⁷ Azóta kiderült, hogy ez a becslés is alatta marad a valóságnak. Irányításunk mellett egy nyugalmazott pénzügyi tisztviselő, Ambrus Lajos 1951-ben összeállította Arany költészetének szóstatistikáját, főleg eredeti költeményei alapján. E szerint Arany verseiben a tulajdonnevekkel, igenevekkel és az *-an*, *-en* végű határozószókkal együtt 23 500-nál több szót használt, összesen 271 000-nél több előfordulásban. Ha meggondoljuk, hogy prózájában, Shakespeare-fordításaiban és Aristophanes vígjátékainak fordításában sok olyan szót használ, amely verseiben nem fordul elő, akkor megállapíthatjuk, hogy Arany János valóságban használt szavainak száma jóval meghaladja a 20 000-t. Jókai még Aranyénál is több szót használt,²⁸ de hogy mennyit, arra nézve nincsenek közelebbi támpontjaink. Ez a két írónk a szókincs gazdagsága tekintetében Shakespearehez hasonlítható, aki kb. 24 000 szót használt és Hugo Viktorhoz, aki kb. 28 000 szó felhasználásával írta meg műveit.²⁹

Eredményül megállapíthatjuk, hogy nyelvünk a gazdagabb szókincsű nyelvek közé tartozik, s hogy jobb íróink élnek is a szókincs gazdagságából adódó előnyökkel.³⁰

Kelemen József

Jegyzetek:

¹ Grammaticalische Regeln zur Philosophischen oder Allgemeinen Sprache, das ist, der Sprache aller Voelker Zeiten und Lebensarten (Wien, 1774) c. műve függelékében, az *Extrait de la Lettre de GEORG KALMÁR, etc. au Confeiller DE FRANCHÉVILLE Auteur de la Gazette Littéraire de Berlin* címen közzétett megjegyzéseiben ezt írja: «Le nombre des mots Hongrois peut être augmenté tellement en poésie, qu'il fût porté a plus d'un million» (i. m. 112. A műre való hivatkozás nélkül idézi: Kreszn. I. Bev. XLVII. I. jegyzet).

² I. m. (1794) I: 305. szerint »A' főoknak jelentéfeiket, azoknak végeiknél fogva kell kitanulni, az hol egy járáft (= egyúttal, egyszersmind) azt-is meg-tanuljuk, miképen leheffen a' Magyar nyelvben, tsupán a' végzetek egy más után való teddegélél vel egy törsoiki szóból számtalan fokakat tsinálni, még pedig olyanokat, a' mellyek ugyan még femmi Szótárban fel-nem taláttathatnak, 's talám még olyanokat-is, a' mellyek a' közönséges befzedben, vagy könyvekben, még foha elé nem fordúttak; de mindazonáltal való:ágos jó hafzna vehető Magyar főzók, a' millyen formákat tudni-iflik a' jobb izelésű (= jobbízlésű) ujj Magyar írók munkáiban naponként világ eleibe jöni tapafztalunk.

Ezen füzükséges azoknak, a' kik a' hajtogatás, foglalás, és birtokosok formáláfa által már meg-tanútták a' 34, 35, 36, 52, 68, 69, 70, 71-dik §-ekből (!) (azaz: a névszók személyragos és határozóragos, az ige személyragos alakjaiból) mi módon leheffen egy főzóból 3076-ot tsinálni.« A szövegezés tanúsága szerint Gyarmathi a 3076-os számba tehát nemcsak a képzett, hanem a jelekkel és ragokkal ellátott alakokat is beleértette. Magát a számbeli adatot a szöveg értelmezése nélkül Kresznerics (i. h.) is idézi.

³ I. m. XLVII. jegyzet: »Mind a' kettő sokat mond«. Szerinte »Fábcsics József Páris-papai' Szótárának Szebeni kiadásában (= valószínűleg a Pápai—Páriz-féle magyar-latin szótárnak Bod Pétertől átdolgozott 1767-i kiadásában), mindenestül 30,032 szót számlált.« I. m. XLVIII. jegyz.

⁴ Czuczor és Fogarasi: A Magyar Nyelv Szótára (= CzF.) VI. utolsó (számozatlan) lapján, a Végszó előtt. Az egyes betűk végén részletekben közölt számok szerint is ennyi szócikk van e szótárban. (A IV. k. végén közölt számok közül az Ö . . . 1515 sajtóhiba, de az összeg helyes.) A Nyelvtudományi Intézet Szótári Osztályának egy 1950-ből való kéziratos szóstatistikája szerint azonban csak 106 871 címszó van e szótárban. Egyik számacat sem megnyitgató. A kikövetkeztett »gyök«-öket, a ragokat, jeleket, képzőket, továbbá az alakváltozatokat, helyneveket, keresztnveket tartalmazó cikkeket le kell számítanunk a szócikkek számából, ha a magyar »szavak« számát — a hely- és személynevek nélkül — akarjuk vizsgálni.

⁵ Marikovszky Gábor dömsödi ref. segédlelkészről csak az A—Gy betűs részhez való értelmezett pótlások vannak meg az Akadémia kézirati osztályán, Mándy a Szótár egész anyagára kiterjedő szóanyagot küldött be, de néhány kivételt nem tekintve értelmezés nélkül. Rajtuk kívül Gruber József, Lőrincz Károly római katolikus lelkész, Moenich Károly és Podhradczy József kéziratoss adalékait, valamint Ponori Thewrewk Emilnek 1863-ban, a

Kalauz c. hetilapban megjelent pótlékait, ill. helyesbítéseit őrzi az Akadémia Kézirattára (Nyelvt. 2 r. 26. sz.). Ezek közül Szily Kálmán Nyr. 28: 554 és Címszó-jegyzék 1899. VI—VII. csak Mándyt és Marikovszkyt említi, s az ő megjegyzését ismétli: Laziczius Gyula, MNy. 38: 68. Ezeket az adalékokat szándékomban van szótárszerű, ill. címszójegyzékszerű feldolgozásban kiadni, mert szó- és szótártörténeti szempontból egyaránt érdekes tanulságokkal szolgálnak.

⁶ Nyr. 28: 554; Címszó-jegyzék VII. 1. Ismétli: Laziczius i. h.

⁷ E szótárak a bennük följegyzett szókincs időrendje szerint a következők: 1. Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar Nyelvtörténeti Szótár, a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Bp., 1890—93. 2. Baróti Szabó Dávid: Kisded Szótár. Kassa, ¹1784; ²1792. 3. Sándor István: Toldalék a Magyar-Deák szókönyvhöz. Bécs, 1808. 4. Kresznerics Ferenc: Magyar Szótár, gyökérrenddel és deákozattal. I—II. Buda, 1831—2. 5. Czuczor Gergely és Fogarasi János: A Magyar Nyelv Szótára. I—VI. Pest, 1862—74. 6. Ballagi Mór: Új teljes Magyar és Német Szótár. Magyar-Német rész. Bp. ⁶1890. 7. Szinnyei József: Magyar Tájszótár. I. és II. 1—3. füz. Bp. 1893—98. (Az aba — I. szalad címszók közé eső rész.) Vö. Szily K. Nyr. 28: 551. Címszó-jegyzék III. — Sajnálatos, hogy Kassai József Magyar-diák Szókönyvének megjelent I—V. kötetét (Pest, 1833—36) nem dolgozták fel.

⁸ MNy. 14: 33—34.

⁹ P. B. írja Tolnai Vilmosmal folytatott beszélgetés alapján. Új Nemzedék 1922. febr. 19. 7. 1. 3. h.

¹⁰ MNy. 20: 58.

¹¹ Bence István: Msn. 9: 73—80 szerint »A beszédben 'használt' szavak számát még tréfából sem lehet meghatározni« (i. h. 74) s »a nyelv szavainak számát a sok elvi nehézség miatt pontosan nem tudjuk megmondani, de talán még megközelítően sem« (i. h. 79). Laziczius Gyula, MNy. 38: 65—73 véleménye szerint a »A szókészlet, akármerre is nézzünk, parttalan mindenfelé. Parttalan kifelé (t. i. az idegen szavak felé), parttalan befelé (t. i. a képzéssel, összetétellel vagy egyéb módon alkotható szavak felé), a múltban és jelenben egyaránt. Ez a parttalan tömeg nem tűri, hogy bárki is számolgatással vagy becslésekkel közeledjék feléje« (i. h. 72).

¹² Laziczius: i. h. 73.

¹³ A Szinnyei-szerkesztette Magyar Tájszótárban (I—II. Bp., 1893—1901) pl. mintegy 36,000 címszó van; az azóta felgyűlt anyag szótári feldolgozása folyamatban van a Nyelvtudományi Intézet munkaterve szerint.

¹⁴ Az újabb magyar irodalmi nyelvnek előkészületben levő akadémiai nagy szótára számára mintegy fél évszázad alatt 3,000.000-nál több adatot gyűjtöttek össze. A német nyelvnek Grimm-féle nagy szótára több mint 100 éve készül, és még nincs befejezve.

¹⁵ A nyelvújítás korában igen sok olyan új szót alkottak, amely nem tudott meggyökeresedni. A mi századunkban, a 30-as években is rendkívül sok szót javasoltak egyes idegen szavak kikiszöbölésére, s ezek közül alig néhány tudott szélesebb körben elterjedni. A magyarításra ajánlott, de senkitől nem használt szavakat nyilván nem lenne érdemes figyelmen kívül tartani a magyar nyelv szókincsbeli gazdagságának viz gálatában. De vannak tisztázatlan kérdések a természetes beszédben, természetes szövegekben használt vszabályosan képzett szavak társadalmi elterjedtségét illetőleg is. A *kezecke*, *lábacska* pl. elterjedt származék, a *házikó* elterjedt, a *házacska* talán valamivel ritkább, a *kunyhócska* élő, de elég ritka, a *vískócska* élő volta már kérdéses. — Az *ebadta*, *istenadta*, *madárlátta* elterjedt szavak, a *vérmosta*, a *gond-sújtotta*, *lombfedte*, *hadvész-ülte* ritka, egyéninek látszó szó. (Sok példa Simonyinál: NyF. 47: 23—38.)

¹⁶ Gáldi László (A franciaországi magyarság. Szerk. Baráth Tibor, Páris, 1935. 38—52) szerint a párizsi magyarság számos francia szót használ többé-kevésbé magyaros hangalakban, melyeket az itthoni magyarság zöme egyáltalán nem ismer. A Romániában élő magyarok nyelvében sok a rumén elem, az amerikai magyarság nyelvében az angol szó. Az efféléket nem számíthatjuk minden további megfontolás nélkül a magyar szókincsbe.

¹⁷ Tolnai Vilmos (Magyarító Szótár. Bp., ²1928) mintegy 6100 olyan idegen szót állított össze, amely legtöbbször jó magyar szóval helyettesíthető a mondanivaló szabatoságának sérelme nélkül.

¹⁸ Az elmúlt korok szókincsének természetesen csak arra a részére gondolunk, amelyről tudunk; a feljegyzés nélkül maradt szavak tömegére megközelítő becslést nem végezhetünk.

¹⁹ A figyelembe vett szótárak (a Címszójegyzéknél újabbak): Szamota—Zolnai: Magyar Oklevélszótár. Bp., 1902—6; Szily Kálmán: A Magyar Nyelvújítás Szótára. Bp., I. 1902. II. 1908; Kelemen(-Thienemann): Magyar-német Nagyszótár. Bp., ⁵1942; Sauvageot A.: Magyar-francia Nagy Kéziszótár. Bp., ²1942; Hadrovics—Gáldi: Magyar-orosz Szótár. Bp., 1952; Országh László: Magyar-angol Szótár. Bp., 1953. Magyar-orosz Műszaki és Tudu-

mányos Szótár. Bp., 1951 ; Magyar-német Műszaki és Tudományos Szótár. Bp., 1953 ; Sport-szótár. Bp., 1952. — A figyelembe vett kéziratot szótári anyag : a készülő Értelmező Szótár cédulaanyaga, 1000 000-nél több címszó, főleg a szótárak és a mai újságnyelv adatai ; az akadémiai Nagyszótár cédulaanyagából kiemelt 100 000-nél több címszót tartalmazó anyag, főleg 19. sz.-i klasszikusaink szóanyaga, kiegészítve néhány 19. sz-i író nyelvéből való gyűjtémménnel.

²⁰ A nagyszótári adatokat előzékenyen rendelkezésemre bocsátotta Gáldi László osztályvezető és Serly Sándorné, a nagyszótári csoport adminisztrátora.

²¹ ... академический словарь — «Словарь церковно-славянского и русского языка составленный вторым отделением Академии Наук», вмещающий 114, 749 слов...», Ушаков, д. н.: Толковый Словарь Русского Языка. I. 1935. от редакции.

²² Ушаков, i. h.

²³ Országgh László szíves közlése.

²⁴ Spencer Armstrong: How Words Get into the Dictionary. New York, 1933. 29. Szerinte az angol szókincs évente kb. 3000 szóval gyarapodik, kritikus időben, pl. háború idején még többel, természetesen túlnyomó részt a peremszókincs anyagában. Az angol szókincs belső magja kb. 200 000 szó körül jár. (Országgh László szíves közlése.) Armstrong megállapítását kiegészíthetjük: nagymértékű társadalmi, politikai átalakulás idején, nagy hullámokat verő és sok tárgykörre kiterjedő nyelvújítási harc idején is számolnunk kell a szókincs nagyobb arányú gazdagodásával.

²⁵ Matti Sadeniemi: Virittäjä 1952: 4.

²⁶ Müller Miksa (Főolvasásai a nyelvtudományról. Bp., 1874. 251. id. Laziczius: i. h. 66) egy megbízható falusi papra hivatkozva azt írja, hogy »még 300 szó sincs némely napszámos szótárában«. Bence (i. n. 74) még 1940-ben is azt vallja: »Bátran el lehet fogadni azt az állítást, hogy egy parasztember 300—500 szóval beéri.« Itt tehát már szinte általánosítva látjuk a Müller-féle »némely« napszámokról szóló adatot.

²⁷ P. B. szerint Tolnai úgy nyilatkozott, hogy »Arany János csak kisebb költeményeiben 10 000 szót használt s mostan hozzávéve még az összes műveket, 15 000-en felül várható, hogy emelkedik a szám, úgy hogy utóléri majd, azt hiszem, Shakespeare-t is, ki pedig a világirodalom egyik leggazdagabb szókincsű írója.« Új Nemz. i. h. 4. h.

²⁸ P. B. i. h. szerint Tolnai csak megközelítően akkorának tartotta Jókai szókincsét, mint Aranyét: »Valószínűnek tartom, hogy Jókai is megközelíti Aranyt e téren (= a szókincs nagysága terén)«.

²⁹ Tolnai Vilmos adatai, I. P. B. i. h.

³⁰ Az egész cikkben nem esett szó arról a kérdésről, hány t ő s z ó van nyelvünkben. A t ő z a v a k b ó l u g y a n i s n e m v o n h a t u n k m e g n y u g t a t ó k ö v e t k e z t e t é s t a z e g z s z ó k i n c s n a g y s á g á r a. E g y r é s z t a t ő s z a v a k é s ö s z e t e t t s z a v a k a r á n y a, m á s r é s z t a z e g y e s t ő s z a v a k o ó l s z á r m a z o t t, i l l. s z á r m a z t a t h a t ó k é p z e t t s z a v a k é s e g y é b s z á r m a z é k o k a r á n y a s z ó c s o p o r t o n k é n t a n n y i r a v á l t o z ó, h o g y k ö z v e t l e n k ö v e t k e z t e t é s e k a l a p j á u l n e m s z o l g á l h a t. — A k i t e z a k é r d é s ö n m a g á é r t é r d e k e l, a n n a k t á j é k o z t a t á s á r a a k ö v e t k e z ő b e c s l é s b e l i, i l l. s z á m l á l á s o n a l a p u l ó a d a t o k a t k ö z ö l j ü k: T o l n a i V i l m o s (M N y. 14: 34) s z e r i n t a N y e l v t ö r t é n e t i S z ó t á r b a n 5 8 0 0 t ő s z ó t t a l á l u n k, s u g y a n ő ö s s z e s t ő s z a v a i n k a t a z E t y m o l ó g i a i S z ó t á r n a k e l s ő h á r o m b e t ű a l á e s ő c í m s z a v a i s z e r i n t k e r e k e n 1 0 0 0 0 - r e b e c s ű l i. B á r c z i G é z a M a g y a r S z ó f e j t ő S z ó t á r a (1941), a z u t a l ó c í m s z a v a k a t i s b e l e í r t v e c s a k n e m 5 2 0 0 c í m s z ó f t a r t a l m a z. V e r m e s S t e f á n i a (N y K. 51: 435) 4800-ra teszi e szótárban a »szavak« számát. Ez a szám azonban a tőszavakon kívül egyebet is magában foglal, pl. »azokat a származékokat, amelyek a SzófSz.-ban (= a Szófejtő Szótárban) az alapszóra való utalással külön címszóként szerepelnek« (i. h.), mint *hederít*, és *henteredik*, *hemperedik*, *hömpötyög*; *heged* és *hegeszt* (de *marad* és *maraszt* már csak egy szónak számít a fentiek szerint!); *keres* és *kereskedik* stb. A kihalt alapszóból, a hangutánzó alantól párhuzamos képzéssel keletkezett szavak, pl. *bókol* mellett *bólint*, *bólogat*; *bolyong* mellett *balgalag*, *bóhó*, *bujt*; *borit* mellett *borul*, továbbá *burok* s a nyelvújítási eredetű *bura*; *csobban* mellett *csobog* s az ezekhez hasonló »származékok« miatt a tőszavak számának megállapítása is számos nehézséget rejt magában.

AZ OROSZ NYELV HATÁSA A MAGYARRA 1945 ÓTA III.

Új korszakot jelent a felszabadulás utáni idő az orosz nyelvnek a magyarra gyakorolt hatása szempontjából. Már a háború folyamán megindult a frontokon a katonák ismerkedése az orosz nyelvvel, ez folytatódott a szovjet hadifogolytáborokban, a Szovjetunióban hazánk felszabadítására szervezett »magyar légióban«, a szovjet felszabadító csapatokkal való mindennapi érintkezésben, majd az iskolai orosz tanfolyamokon, a magyar nyelven megjelenő szépirodalom olvasásában és a szakirodalom tanulmányozásában. Jelentős közvetítője az orosz hatásnak a politikai irodalom és az időszaki sajtó.

Az alábbiakban elsősorban a közvetítés módja szempontjából vizsgáljuk az orosz nyelvnek társadalmunk legfontosabb érintkezési eszközére, a magyar nyelvre tett hatását. A következő szempontok érvényesülhetnek itt:

1. szóbeli érintkezésben megismert elemek; — 2. az oroszból fordított szépirodalom révén átkerült elemek; — 3. a politikai (ideológiai) irodalom útján kölcsönvett elemek; — 4. a tudományos (mezőgazdasági, műszaki) irodalomban alkalmazott, oroszból átvett és közkinccsé vált elemek; — 5. szólások; — 6. az orosz írásbeliség hatása nyelvünk hangrendszerére, a magyar helyesírásra, szóképzésre.

1. A szóbeli érintkezésben megismert elemek

A szóbeli érintkezés a magyarság és az orosz nyelvet beszélő szovjet hadsereg közt már némiképp a harc téren is megindult, azonban az egész magyarországi lakosságra nézve csak akkor válhatott ez az érintkezés nyelvünket, illetve szótári szókincsünket gazdagító tényé, amikor a Szovjetunió felszabadító hadseregének katonái kiverték földünkéről a fasisztákat, átvonultak hazánk területén és egy ideig: a szovjet—magyar békeszerződés ratifikálásáig biztosító csapatokat tartottak Magyarországon. Ez az időszak aránylag rövid volt, mert a Szovjetunió, békepolitikájának megfelelően, mennél hamarabb igyekezett kivonni csapatait a fasisztáktól megtisztított területről, hogy így módot adjon a felszabadított népeknek nemzeti, új életük sajátos megszervezésére. Evvel magyarázható, hogy a szóbeli érintkezés nyomán mintegy kétfucatnyi orosz szót ismertünk csupán meg. Trócsányi Zoltán megállapítása, saját gyűjtésem (Nyr. 72 : 168; 73 : 95), valamint magyar írók művei alapján¹⁸ úgy találtam, hogy a következő szavak kerültek nyelvünk készletébe személyes kapcsolat révén (az alakváltozatokat is közöljük; a magyar szó mellett a jelentést csak akkor tüntetjük fel, ha ez eltér az orosz szó értelmétől):

1. *drasztutye, drásztutye, drásztietye, drasztutyi, zdrasztje, zdrasztvutye, zdrásztetye* < or. здравствуйте 'legyetek üdvözölve'; 2. *doszvidannya, daszvidanya, doszvidánya* < or. до свидания 'a viszontlátásra'; 3. *davaj, dáváj* < or. давай 'nosza, rajta'; 4. *tovaris, taváris, tovaris* 'társ, bajtárs; orosz katona, szovjet katona; elvtárs' < or. товарищ 'társ, bajtárs'; 5. *szpaziba, passziba* 'köszönöm' < or. спасибо 'köszönet'; 6. *karasó, chárásó, karosó, karos* < or. хорошо, хорош 'szép, jó, jól van'; 7. *nyekarasó, nyekaros* < or. нехорошо, нехорош 'csúnya, nincs jól, helytelen'; 8. *pagyom* < or. пойдём 'gyerünk!', *nu pagyom* < or. ну, пойдём 'nosza, gyerünk'; 9. *nyebojsza* < or. не бойся 'ne félj!'; 10. *igyi* < or. иди 'menj!'; *igyiszdá* < or. иди сюда 'gyere ide!'; 11. *sztój* < or. строй 'állj!'; 12. *joptvojmáty* < or. ёшь твою мать (káromkodás) '... az anyád!'; 13. *nyepanyimaj* < or. не понимаю 'nem értem'; 14. *kusáj* < or. кушай 'egyél!'; *kusáty, kuságy, kúsáty* 'egyél, egyetek' < or. кушать 'enni'; 15. *szpáty* 'aludj, aludjatok' < or. спать 'aludni'; 16. *rábotáty* 'dolgozz, dolgozzatok' < or. работать 'dolgozni'; 17. *jeszte, jeszty* < or. есть 'van'; 18. *pasli, pásli* < or. пошли 'gyerünk!'; 19. *szedísz, (szegyisz)* < or. садись (Szabó Pál író szerint magyar jelentése 'üljetek le' (211), tkp. 'ülj le'; 20. *rabota, rábota* 'dolgozz, dolgozzatok' < or. работа 'munka'; *dáváj rábotyi* < or. давай работать 'gyerünk dolgozni'; 21. *kaput* < or. капут 'vége van, meghalt!';¹⁹ 22. *da-da, dá-dá* < or. да, да 'igen, igen'; 23. *nyet, nyett* < or.

¹⁸ Nagy Sándor: Az Úr jó vitéze. Bp., 1948. — 33, 61, 67, 231; Szabó Pál: Isten malmai, Bp., 1949. — 173, 176, 178, 181, 182, 211, 213, 215, 245, 308, 309, 315, 324, 328; Illyés Gyula: Honfoglalók közt. Kolozsvár, 1946. 16.

¹⁹ Vö. A. Tolsztoj Golgotha című művének magyar fordításában (1946): »a németeknek már *kaputt*« (2: 102).

нет 'nincs'; 24. *gyévuska* < or. девушка 'kislány'; 25. *báristya, bárizsnya* < or. баришня 'kisasszony'; 26. *kleba* < or. хлеба 'kenyér' (partitívus-birtokos eset); 27. *zsenka* < or. женка 'asszonyka' (becéző); 28. *csája* < or. чай 'tea' (partitívus-birtokos eset);²⁰ 29. *tabak, tábák* < or. табак 'dohány'; 30. *vina* < or. вино 'bor'; 31. *votka* < or. водка 'pálinka'; 32. *császi, cseszi, csiszi* < or. часы 'óra' (szerkezet); 33. *lityinánt* < or. лейтенант 'hadnagy'; 34. *dokument* < or. документ 'igazolvány'; 35. *bumáska* < or. бумажка 'igazolvány', tkp. 'papírdarabka'; 36. *vojna* < or. война 'háború'; 37. *záftrá* < or. завтра 'holnap'; 38. *szicsasz* < or. сейчас 'azonnal'; 39. *nyicsevo* < or. ничего 'semmi'.

Ha ezt a szócsoportot megvizsgáljuk, szemünkbe ötlük, hogy a hallott beszéd során éppen azt a nyelvtani alakot vettük át, amelyik a személyes érintkezésben a leggyakrabban fordul elő. Ez az oka annak, hogy túltengenek a parancsoló módban álló igealakok és a felszólításként használt szókapcsolatok:

pagyom 'gyerünk!', *nupagyom!* 'na, gyerünk!', *dáváj* 'rajta, gyerünk!', *igyiszudá* 'gyere ide!', *nyebojsza* 'ne félj', *sztoj* 'állj', *kusáj* 'egyél', *szedisz* 'ülj le', *pasli* 'gyerünk'. Mivel az orosz nyelvben a főnévi igenévvel is jelölhetünk parancsolást, a magyarban ezek az alakok is átvevődtek imperatívuszi értelemben: *kusáty* 'enni — egyél! egyetek!', *szpáty* 'aludni → aludj! aludjatok!', *rábotáty* 'dolgozni → dolgozz, dolgozzatok'. A másik érdekesség, hogy a parancsoló mód alakjai közül csak az egyszámúak találhatók meg (*dáváj, sztoj, szedisz, igyiszuda*) az egy *pagyom* 'gyerünk' kivételével. Ez az utóbbi ige befejezett cselekvést jelöl, és az orosz nyelv szabályai értelmében többesszám első személyű alak is a parancsoló módban, amely akkor használatos, amikor a parancsoló személy önmagát is belefoglalja a cselekvésre felszólítottak közé. Az üdvözlés — amely szintén imperatívuszi alak — csupán többesszámú forduló elő (*zdrasztvutye, drasztvutye* stb.), mert ez került elő gyakrabban. Csakhogy az egyszámú alakok általában több egyévre is értődtek, tehát *sztoj* 'állj!' 'álljatok!', *szegyisz* 'ülj le!' 'üljetek le!'.

A másik alakitani érdekesség, hogy a *kleba* 'kenyér', *csója* 'tea' tulajdonképpen nem alanyesetben álló főnév, hanem partitívusz (ez alakilag rendszerint egyenlő a birtokos esettel, bár épp az orosz чай szó esetén szokásosabb, irodalmibb a чаю alak): oka ennek, hogy ezek az alakok a hétköznapi beszédben sűrűbben fordulnak elő és ezért ezeket az alakokat hallotta és vette át népünk. (Adataim falun lakóktól valók!) Ilyen partitívuszi alak valószínűleg a *vina* 'bor', amely az or. вино birtokosese.

Ha a szavak hangalakját figyeljük, látjuk, hogy a beszédben való érintkezés során az átvételkor bizonyos ingadozások léptek fel az idegen (orosz) szavak hangsorának a meghallásában, hiszen a beszélgetésben szereplő magyar nemzetiségű hallgató fél a maga — magyar — hangrendszerének megfelelően hallja meg az orosz szavakat.

A magyar hangrendszerbe nem illelnek bele a szókezdő mássalhangzócsoportok, ezért lesz a *szpasziba* hangsorból *pasziba*, nincsen az orosz x-nak megfelelő hangunk a köznapi használatban, ezt régebben is, most is k-val vagy h-val helyettesítjük (*karos, karaso, kleba*). nincs rövid illabiális á hangunk, ezért helyébe vagy labiális a kerül, esetleg — rendszerint orosz hangsúlyos szótagban — hosszú illabiális á, pl. *továris, Sztálin, dáváj, igyiszudá, doszvidánnya* < or. товарищ, Сталин, давай, иди сюда, до свидания, ill. *davaj, nyekaros, karasó*. A magyarban szóvégi helyzetben nem lehet rövid o hang, ezt ó-val kellett helyettesíteni, pl. *karasó* (хорошо).

Az orosznyelvi á-zás (аканье), azaz a ejtése o helyett hangsúlyelőtti szótagban nyomot hagyott (*taváris, haros* < товарищ, хорошо), azonban nem minden esetben lelhető fel és vannak o-s változatok is, mivel nem minden szövet katoná beszélt irodalmi nyelven, ill. északi vagy közép-orosz nyelvjárásban, amelyeknek sajátsága az á-zás a déli orosz nyelvjárással ellentétben.

Baszakakov megfigyelte, hogy a Szovjetunióban élő török népek oroszából eredő jövevényszavaik átvételekor nemcsak a szavak hangalakját változtatják meg, hanem gyakran a szófajok kategóriáit is. Így a jakutok átvettek igei (imperatívuszi) alakokat, de főnévként alkalmazzák őket:

jakut мэхэй 'akadály' < orosz мешай 'akadályozz', jakut бодьуус 'kellemtelenség' utánajárás' < orosz водись 'törődj vele, foglalkozz vele', jakut кедьуус 'alkalmasság, haszon, hasznosság' < orosz родись 'legy alkalmas'.²¹ Hasonló kategóriacserét figyelhetünk meg a

²⁰ Valószínűleg átvevődött az I. világháború idején is katonáink révén. Tehát másodszori, esetleg harmadszori átvételről van szó. (Trócsányi emlegeti *csáj, csája* alakban, mint már régóta, gyermekkorában, tehát körülbelül 60 éve ismert szót; ilyen többszörös átvétel a *vutki, vodka, tovaris* stb.)

²¹ Н. А. Баскаков: Вопросы языкознания. 1952/II: 33.

szóbeli érintkezésben nyelvünkbe átvett orosz szavak esetében is: az orosz *давай* tkp. igealak (imper.), a magyarban az indulatszók kategóriájába került, mert *davaj* jelentése 'nosza, rajta', sőt bejutott a főnevek kategóriájába is, mert a *davaj* szó jelentése még 1. 'szállítmány' (vö. *belekerült a davajba*), 2. 'kiáltozás, munkára serkentés'. Ezenfelül jelentése 'gyors' is lehet mert az 1950. évi budapesti telefonkönyv tanúsága szerint (811) volt *Davay boy vállalat*. A *kusáty*, *robotaty*, *szpaty* orosz megfelelői főnévi igenevek, de a magyar átvétők funkciójukat szemlélve helyesen imperativuszoknak fogták fel, a *kleba*, *csaja* eredetileg partitívusz az orosz nyelvben, ilyen kategória a mai nyelvünkben nem lévén, alanyesetként éreztük őket. Mindezek tehát a kategóriacserének (szófaj-, mód-, esetcseré) igen tanulságos esetei. Erre régebbi magyar példák: *paradicsom* < a lat. *paradisumból*, ez tárgyeset; miként *Athenás* 'Athén' < lat. *Athenas* (tsz. tárgyeset); a *vigéc* főnév a német *wie geht's?* mondatból, a *digo* 'olasz' (főnév) az olasz *dico* 'mondom' igei alakból. Ehhez a kevéssé ismert és tárgyalt nyelvi jelenséghez a fenti példák újabb, modern adatokat szolgáltatnak. Ez egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a jövevényszavak átvételének tanulmányozásában az ilyen kategóriatévésztés tényezőjüket is számolnunk kell.

A szovjet csapatok rövidesen elhagyták a magyar földet: azt hihetné az ember a hatás megszűntével, ez a szókincs kiment a forgalomból, a közhasználatból. Nem mért a személyes érintkezés nem csupán felszíni nyomokat hagyott, hanem eleven folytatása van gazdasági és kulturális életünkben. Hiszen a fenti szavak egy része többszörösen vevődött át (pl. *vodka*, *továris* ott szerepel már a Nyelvtörténeti Szótárban is, ott található a II. világháború előtti jövevények sorában), a *kulák* szó (bár itt nem soroltuk fel, bizonyára mégis előfordult a mindennapi szóbeli érintkezésben). Ezt a szóbeli átvételt, a régi irodalmi előfordulást nyomon követte az 1945. év utáni fordítások gyakorlata, amellyel, a regény cselekmény érzékenyebben festésére a fordító számos orosz szót benne hagyott a magyarnyelvű szövegben. Így a *здравствуйте* szót régebben magyarosítani kellett, viszont a II. világháború után, az orosznyelvi behatás alapján, Trócsányi már meghagyhatta az »Apák és fiúk« magyar fordításában (*zdravstvujj, zdravstvujte* 95) és Kazakevics Csillag c. elbeszélésének magyar fordításában (6, 37), vagy újságban (pl. *zdravstvujte!* — mondta oroszul [Sümege] gazda, járt a Szovjetunióban küldöttségben, — I. Szabad Nép 1953. II. 7. 2), és nem akad a magyar olvasóközönségben ember, ki ne tudná értelmét. Miként régebben magyarázni kellett a fordítónak a *szamovár* szó értelmét a széles olvasóközönség részére, hogy teaifőző edény; később Illyés Gyula költőnk bátran alkalmazhatja költői képként »Amit már majdnem elfeledtél...« c. versében: »Ne szégyeld, Hogy pillantásodban nagyanyád szemének Tekintetét érzed langyosodni, Hogy szived pezsgett, mint boldog *szamovár*, forrt...«

Ennek az oka az, hogy az orosz jövevényszavak értéke minőségileg változott meg: ma már nemcsak arról szólhatunk, hogy félszáznál több az oroszból eredő szavunk száma, hanem hozzá kell fűznünk, hogy szókincsünk perifériájáról, ahol hetven éve egzotikumként bukkantak fel ezek a szavak, ma szókincsünknek gyakrabban használt, bár még mindig csak szótári rétegébe kerültek. A fejlődés, a szovjet—magyar kapcsolat, az orosz irodalom hatása, a műveltség terjedése valósította meg ezt a dialektikus változást. Szókincsünk elevebb részébe csak az *davaj* és a *kulák* számít, ezt a megjelenendő Értelmező Szótár 50 000-es szókincsébe is felvette a szótár szerkesztősege.

Végigtekintve a szóbeli érintkezésben átvett szavak során, jelentésük ékesen szóló békés jellegükről: szinte nincs köztük olyan, mint a cári Oroszország orosz szókincséből hozzánk szakadt jövevények sorában (*ukáz, kozák, nagajka, kancsuka, vengerka*). Ez a réteg békés érintkezésről tanúskodik, erről tanúskodnak, még szebben szólva, a következőkben tárgyalandó orosz eredetű elemek. Azonban sajátossága ennek a szócsoporthnak, hogy idegen voltát érezve és éreztetve, majd mindig tréfás színezettel alkalmazzuk őket élőszóban.

Ebben a szócsoporthban néhány produktív alapként szolgáló elemet látunk, így a *davaj* szóból képeztük a *davajozni* igét 'munkára serkenteni' értelemben, és itt már nem található meg a szó 1945-ös pejoratív színezete. Mivel 'siettetni' jelentése is volt, a további fejlődés ilyen változást hozott létre: *gyorsan bedavajoztam a levest* 'bekaptam a levest'; *davajozza rá még ezt a két sort* 'gépelje gyorsan rá ezt a két sort'; *eldavajoz* 'sietve elterel, elküld' (Nyr. 74: 428). Összetételként a tréfás *davajgítár*, jelentése 'géppisztoly' (Hadrovics László közlése). A *pasli* 'gyerünk' szóhoz alkottuk az *elpaslizni*-t 'eliszkolni' értelemben (Nyr. 73: 95), a *kulák* főnévből alkották a *lekulákolni, kulákolni* 'csirkefogónak, csalónak lehordani' (Nyr. 74: 48);

a *kuldkbor* összetélt 'csalóka bor, könnyen lerészegszik tőle az ember' (Nyr. 74: 428), az *elkülködődni* igét, a tréfás *dkuldk* összetélt. Ilyen a *kuldkbarát* is.

Mi a szöhangulata, stilisztikai értéke ezeknek a fent csoportosított *kusáj*, *davaj doszvidártya*, *zsenka* elemeknek nyelvünkben? Mi a sajátos rendeltetésük?

Ezen szavak mondásakor kétségkívül érezzük orosz voltukat: felidéznek tudatunkba egy bizonyos időt és egy bizonyos környezetet. Ehhez a meglevenítő erejükhöz fűződik irodalmi művekben és publicisztikánkban való alkalmazásuk. Viszont a mindennapi beszédben is élünk velük néha-néha, ilyenkor sajátosan tréfás színezet kapcsolódik e szavakhoz. Érdekes, hogy múlt századbeli szláv eredetű jövevényszavaink egy részéhez is ugyanilyen tréfás hangulat fűződik (pl. *filkó*, *galiba*). A felsorolt orosz elemek a köznapis beszédben szinte zárólag a derűkeltést eredményezik. Viszont különbözik ettől az általam tapasztalt és megfigyelt szépirodalmi használat esztétikai értéke.

A fenti, orosz nyelvből megismert szavak eredeti magyar irodalmi művekben a szereplő személyek jellemzésétől is alkalmazhatók. Realista íróink a párbeszéd részekbe bele-beleszónak egy-egy orosz szót, egy kevés borsot, paprikát, izzadva a műnek, és ezzel segítik elő az eredeti hangulat felidézését. Természetesen Magyarországon lejátszódó művekben csak a szereplő személyek beszédjében fordulhat elő orosz szó. Ezt pedig csakis orosz nyelvűek szájába adhatjuk, legfeljebb feleletként vagy idézőskép, esetleg tréfásan szólhat így magyar. Tájéleírásba, környezet ábrázolásába, magyar író alkotta műben nem keveredhetik orosz szó: hiszen itt nem Oroszország *couleur locale*-ját, se nem a Szovjetország tájának, városainak, házainak, egyszóval környezetének hangulatát akarjuk felidézni. Magyar környezetben oroszul beszélő katonák is szerepelnek: ez adja meg az orosz szavak alkalmazásának mértékét. Annyi és olyan szót használhat fel az író alkotásában, amennyi és amilyen nem megy a megértés rovására. Idézzünk példát Szabó Pál »Isten malmái« c. regényéből, melynek cselekménye a felszabadulás utáni magyar faluban játszódik le, valahol a Berettyó folyó táján. A példa illusztrálja a szabályt.

Mezei László hazaérkezik falujába és útközben szovjetorosz katonákkal találkozik:

- *Sztoj*, — mondja az egyik...
- *Jeszte tabak?* — kérdezi
- *Jeszte, jeszte!* — s válláról lekanyarítja az aktatáskát.
- *Drasztetye!* — lengeti meg a kezét és megyen tovább a két orosz nyomán« (181).

Amint így megy, megint orosz katonákba botlik:

- *Jeszte tabak?* — kérdezi az egyik...
- *Tabak? Nyett tabak*, — mondja mentegetődve.

Az orosz dűnyög valamit, inkább rosszat, mint jót... Csomó vágott dohányt vesz ki.

- *Nesze*, — azt mondja.
- *Pasziba*, — köszöni és gyűri zsebre [Mezei] (182).

Erre a megértésre, az orosz szavak ilyen ismeretére támaszkodva fejezhetette úgy be Hunyady József »Elsüllyedt ország« c. regényét (1949), hogy az utolsó lapon szovjet katonák szájából elhangzó orosz szavakat találunk magyar átírásban: »a Főutcára befordult az első T 34. és a sáros, borostás *ruszkkik* géppisztollyal bekocogtak az ajtókon: — *Nyemecki szoldát jeszt?*!»

Ugyanilyen helyzetben alkalmaz munkájában (Honfoglalás) Illés Béla is néhány nálunk közismertté lett orosz szót: *Pasli!* (2: 19), *Sztoj!* (2: 20, 52, 53), így mondatja alakjával Szabó Pál (Isten malmái 215): »*Hej kutya germanszkij!*« — és nincs kétsége afelől, hogy megérti minden olvasója.

Szabó Pál „Új föld” című regényében (1953) egy volt hadifoglyot, Fűrész Balázst beszéltet, aki visszaemlékezve idézgeti az orosz szavakat: »kinyitja az ör a vagonajtót és azt mondja, hogy enni. Vagyis: *kusáj* (1: 291). — »Kínál osztán cigarettával; *ausztricki?* — kérdezi. Dehogy *ausztricki*, — mondom én — magyar vagyok én, *vengerszki*, — ahá, *vengerszki*, — mondja« (uo. 292) — ». . . ráveszi a köpenyegét, aztán azt mondja nekem, hogy *davaj*« (uo. 319).

Visszaemlékezésékként bukkan föl a *ruszki szó* Aczél Tamás művében, amikor is az író egy budapestkörnyéki svábót szólaltat meg. »Én voltam katona — morogta — de elfogtak a *ruszkkik*. Aztán megszöktem.« (A szabadság árnyékában 143). — »Hát bizony mindenkit megöl a *ruszki*« (144).

Erdődi József

MIKSZÁTH NÉPISKOLAI NYELVKÖNYVE

Kevesen tudják, hogy Mikszáth Kálmán be van írva a magyar tankönyvirodalom történetébe is. Van egy kis könyve, amely pompás segédeszköz lett a hazai nemzeti-ségek számára a magyar nyelv megtanulása céljából. Érdemes e művel foglalkozni, mert történeti és éppen nyelvi szempontból nagyon érdekes tulajdonságokat mutat.

Wlassics Gyula miniszternek támadt az a gondolata, hogy kis könyvet kell kiadni nemzetiségeink számára, amelyből egyszerű, jó példákon meg lehet bizonyos fokig tanulni a magyar nyelvet. Wlassics miniszter a társalgási leckék megírásával Mikszáth Kálmánt bízta meg. Történt ez 1895-ben. Mikszáth a megbízást vállalta. A könyvecske még 1895-ben meg is jelent evvel a címmel: *Társalgási leckék*. (Az elemi népiskolák számára. Kulcs a magyar nyelv megtanulásához. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium által ajánlva. Budapest. Légrády Testvérek kiadása 16 lap.)

E könyvecske minden egyes hazai nemzetiség számára készült, tehát a benne levő dialógusok nemzetiségeink nyelvén is közölve vannak, afféle beszélgetések ezek s minden nemzetiség számára való kiadásban; a fenti címlap-szöveg is rajta volt magyarul, s az illető nemzetiségi nyelven.

Mikszáth e kis munkájának értékelése igazságosan megtörténhetik ama polémia alapján, amelyet a költő végigharcolt ellenfeleivel. A könyvecske megjelenése után ugyanis hónapokig csend volt. Csak az év végén jelent meg Holló Lajos képviselő lapjában, a Magyarországból támadás a Társalgási leckék ellen. Erre válaszol Mikszáth a Pesti Hirlapban (1885. dec. 27, újra kiadva A saját ábrázatomról c. poszthumusz kötetben, 194—201). Válasza csodálatosan hű betekintést enged annak a kornak tankönyvirodalmába s általában pedagógusainak akkori világába. Az író igazsága tudatában maró szatírával jellemzi annak a kornak némely pedagógusait. Feleletének ezt a címet adta: »Morognak a tanügyi bácsik«. Ez a »tanügyi bácsi« évekig rajta ragadt ezeken a pedagógusokon. Elmondja a költő, hogyan írtak akkor magyar iskolakönyveket.

»A tankönyvek gyártása többnyire csoportoknál van, néha csupán egyes családoknál, mint ahogy a francia hódérség a Samson családnál volt. Mondanom sem kell, hogy a tanügyi bácsik rossz tankönyveket csinálnak. Nincsenek eszméik, nincsen alkalmazkodási képességük, (a zsenialitás hozzáférne a gyermek eszéhez) nincs újítási szellem bennük vagy egyszerűsítési lelemény (hiszen ha volna, nem lennének tanügyi bácsik), hanem ehelyett tudják a könyvgyártás módját.« »A magyar tankönyv többnyire úgy támad, hogy a tanügyi bácsi elővesz egy német tankönyvet, mely jól van megcsinálva, s hogy újnak látszassék, lefordítja s átrakosgatja a tartalmát — amivel aztán a jó német tankönyvből rossz magyar tankönyv lesz.«

Mikszáth így jellemzi annak a kornak a pedagógusát: »Kapucinerezik és a pedagógiáról beszél, per tu van a Wodianer F. fiaival (ismert tankönyvkiadó abban a korban) és sógorsági viszonyban a kultuszminisztérium valamelyik tisztviselőjével. A melyik nagyon kiváló, az még ezenkívül olvasta a Pestalozzi életrajzát is. Ilyen tanügyi bácsik írják, vagyis ollózzák és fércelik Magyarországon a tankönyveket. Azok, ők a tanügynél a szegény tanítókkal szemben, amik az armádiánál a liferánsok: a szellemi életet szállítják — de olyan is az. A szegény katonák éheznek, a liferánsok gazdagodnak.«

Mikszáth ebben a munkájában kimondottan gyakorlati eszközt írt a magyar nyelv elemeinek elsajátítására. Ennek megfelelően, nem a »magyarizmusokra« akarja megtanítani a hazai román és szlovák gyermekeket, nem »édes nyelvünk sajátos szépségeit, ornamentikáját, zamatját akarja honfitársainkba beleerőszakolni«. Ellenkezőleg: egy magántanulásra becsalógató eszközt akar nyújtani, könnyű, egyszerű eszközt. Mikszáth józanságára jellemző, hogy íróművész létére ilyen, szinte önmegtágadó józansággal látja és végzi munkáját. Példának a következőt említjük. »Ha a sváb ember éhes voltát

akarjuk — mondja a nagynevű szerző — kifejezni magyarul, legszebben, legmagyarosabban ezt mondatnók vele: *Ehetném.* Igen, de ez a szerkezet nehezen megy majd be a jó sváb fejébe. Ennél a, ahogy Mikszáth írja: »szittyá« mondatnál ijedten kérdi, hol van ebben az »ich«, hova lett a »bin« és mi abból a borzasztó szóból a »hungrig?« »Hát talán csak mégis a legokosabb« — írja ezután Mikszáth —, »ha, amit neki írunk, ahhoz az ő észjárását és elméleti kényelmét vesszük mértékül s így fejezzük ki: *Éhes vagyok.* (Még talán jobb volna magyartalanabbá tenni: »*Én éhes vagyok*«). A költő nem akar első intrádára Arany Jánosokat nevelni román és szlovák gyermekeinkből. Nagyon megelégszik, ha egy kicsit nekierednek a magyar nyelvnek s ahelyett, hogy elriassa őket a magyarizmusokkal, szívesen teszi nyelvünket számukra könnyen hozzáférhetővé.

E józan és szinte eredeti elvnek megfelelően a Társalgási leczkék c. mű 112 szólást, apró dialógust közöl, még pedig a magyar frazeológia következő csoportjai szerint: 1. Üdvözlések, köszöntések. 2. Útközben. 3. A faluban. 4. A városban. 5. Vásárban. A könyvecske utolsó lapján a legszükségesebb szavak jegyzékét közli, ami azért érdekes, mert pl. az előttem fekvő orosz »karpátalji-ukrán« változat 19 szót sorol fel s ezek túlnyomó többsége közös szó, illetve mindkét nyelvben hasonlóan hangzó (kölcsonszó, vagy véletlenül hasonló), s ez a megtanulást könnyűvé, a tanulás munkáját vonzóvá teszi.*

Ilyenek: *ebéd (abjed)* (az orosz rész orosz szövege cirill betűkkel van szedve), *pálinka (palenka)*, *kötőfék (ketefik)*, *gereblye (grablye)*, *vacsora (vecsera)*, *tarisznya (taisztra)*, *széna (szjeno)*, *villa (vilüj)*, *vasmacska (zseljezna mácská)*, *bolt (bovt)*, *madzag (motuz)*, *kántár (kántár)*, *ásó (arsov)*. De a beszédgyakorlatok közt más ilyen, a nyelvtanulásnál kedvező elemek is előkerülnek, amelyeket Mikszáth nem vett fel a szójegyzékbe, pl. a Vásárban c. részben: *Vegyé meg ezt a portékát (kupjet od nyá szeszju portiku)*. A 67. szólásban a *patika* kerül elő (*apteka*), a 94-ben a csizmára azt mondja magyarul: *szűk* (oroszul: *oni kurta*). De persze Mikszáth, ahogy egy-egy fenti adatban is láttuk, nem zárkózik el teljesen a jó magyar zamatú szavaktól, kifejezésektől sem, ahol az nincs a szöveg könnyűségének ártalmára. Pl. A faluban »Senki sem kérdezősködött ilyen *magam formájú* ember után?«; vagy: »Nem hajtottak be a faluba *gazdátlan (bitang)* jószágot?« A 37. szólásban így szólít valakit: *Jó asszony!* Valóságos didaktikai ügyesség az írótól, hogy a számnéveket oda szövi be, ahol a Vásárban c. csoportban az *alkudozás* szólásait szövögeti (103). Legyen szabad itt e könyvecske egy irodalmi érdekességét is megemlíteni. Beleszötte a költő e nyelvi gyakorlataiba: *a kaszát vásárló parasztot* (95): *Egy kaszát kérek, jó pengéjűt = prosu vász dájtye mi kaszu, z dobrüm osztrijem* és a *rokkant szekeret* is: *Eltört a tengelyem (kerekem) = Tengel (osz) zdomiv mi szjá*. E példák a fenti közös szókincs felhasználásához is érdekes adalékok s egyben ezen a félig-meddig tudományos vonalon is példák a költő realizmusára, hiszen ez utóbbiak annyira a gyakorlati élet jellegzetes esetei, hogy nemcsak a költő halhatatlan szépirodalmi munkáiban, hanem a nyelvgyakorlás példái közt is joggal foglalnak helyet.

Rubinyi Mózes

* A fordítások néhol kissé szabadosak; *Ügyvédet keresek, aki tótul beszél*, ezt így fordítja le: *Kotrüj büj znav pa ruszkij*.

Olyan a szerencse, mint forgó Velence. A *Velence* (< Venezia) szó régente elég gyakran előfordult olyan szólásokban, melyek ma már jobbára elavultak, de itt-ott a nép körében még ma is élnek. Rendszerint a vele hangalakban többé-kevésbé meg-egyező, de különben semmi rokonságot nem tartó magyar községnevekkel került egy szóíásba. Ez a Kemence—Velence szópár megvan Bethlen Miklós Önéletírásának következő helyén, ahol fejérvári házának építéséről mondja az író: ... »a harmadik rend csatornás fedele, és azon feljül deszkás egész folyosója vagy altánja, mint a tordai gabonás házam, orsós oloszfákkal elkészül vala. De azt az Isten mind elbontván elvévé. Igaz vagy, Úristen, mert talám mind én, mind a feleségem felfuvalkodtunk volt véle és (noha *kemencze* [= Kemence] *Velence*) úgy szólottunk szívünkben, mint Nabukodonozor. — Dán. 21. (2, 250). Dániel próféta könyvének hivatkozott helyén Nebukadnezár babiloni királyról van szó. Ez nagy hódító volt, a zsidókat ő hurcolta a babiloni fogságba. Szerencsés hódításából és ezen alapult hatalmából fakadt felfuvalkodása, mint — ha ugyan szabad a kicsiny dolgokat a nagyokhoz, a jelentéktelen Kemence községet Velencéhez, a dogék hatalmas és csodás városához, a tenger királynőjéhez, Bethlenék szerencsének ígérkező építkezését Nabukodonozor nagy és gazdag birodalmához hasonlítani. A mi Kemence nevű falvaink ugyanis olyan kicsinyek voltak, hogy vásáruk sem volt, és reményük sem lehetett hozzá. Azért mondja egy közmondásunk az ostoba emberről: *Akkor jön meg az esze, mikor Kemencén vásár lesz* (Erdélyi J.: Válogatott magy. közmond. Pest, 1862. 124).

Erdélyben máskor a Velencével szintén rímelő és vele szótagszámban is meg-egyező *Gelence*, Háromszék megyei község került az előbbivel egyező értelmű szólásba, melyben szintén a jelentéktelent vetik egybe a jelentékennyel: »*Met* (= me) *osztán Velence s Gelence*. Deszkakert s vesszőkert« (MNGy. 3 : 302). *Gelence nem Velence*, mondja egy példabeszéd (uo. 3:313). »*Met Velence s Gelence!* Deszkakert s vesszőkert« (Háromszék, Nyr. 8 : 514), vagyis Velence és Gelence között olyan nagy a különbség, mint a módos ember portájának deszkakerítése meg a szegény ember háza ajának vesszőkerítése között. Vagy mint Erdélyi magyarázza: *Gelence* kis falu Erdélyben; amaz pedig nagy város lévén, a km. jelent nagy különbséget (i. m. 249).

A Velence helynév játékos szólásokban más, vele összecsengő szavakkal is együtt szokott járni, pl. *Encze, Bencze, Kis kemence, Kis kemence a Velence* (Erdélyi: Népd. és mond. 1 : 67), *Entze, bentze, medentze, Kis Kementze Velentze* (Ethn. 24 : 110), *Encze, Bentze, medencze, Szép Kemencze, Velence* (Amade László versei. OK. 821—830, 312).

Persze a Velence nemcsak a Kemence tulajdonnévvel, hanem éppenúgy összecseng a *kemence* köznévvvel is. Némelyek ez utóbbival hozzák kapcsolatba, és a *Kemence, Velence ~ Velence, Kemence* szólást így magyarázzák: »*Kemencze, Velence*. Nagy különbség. Kemencze száraz helyen áll, Velence vízben« (Kovács Pál szólásgyűjteményéből [1794] idézi Margalits, de Kovács gyűjteményében (39) magyarázat nélkül szerepel). Ezen a nyomon jár magyarázatában Erdélyi János is: »*Kemencze, Velence*. Nagy különbség. Kemenczének száraz hely kell, Velence pedig egészen vízben áll« (Magy. közmond. 124).

A fentiekén kívül összecseng a Velencével a *szerencse* is. Szólásba is kerültek. *Velence szerencse* jegyezte fel Dugonics a Péládabeszédekben és jegyzetben ezt a magyarázatot fűzte hozzá: »Mikor valaki meg se álmodott szerencsére jut, akkor mondgyuk ezt. Eredete Velence várossának hirtelen fel épüléséből. Azon emberek, kiket Attila oda zaklatott, tettek egy városra szert és magokat azzal igen szerencséseknak tartották«

(2 : 273). *Világi szerencse változó Velence*, említi Erdélyi. (Valószínűleg Kovács gyűjte ményéből [99] veszi.) Látni való, hogy itt a szólás, nem úgy, mint az előbbieket, a nagy különbség feltüntetését célozza, hanem bizonyos hasonlóságát, a világi szerencse oly változó, mint Velence. A szerencsének meg Velencének együtt emlegetése azonban jóval régebb Erdélyi és Dugonics koránál.

Régebbi forrásaink nemcsak változó Velencét emlegetnek, hanem *forgó*-t is: »*Jó 's gonosz szerentse, | Mint forgó velentze | Emel, 's taszit a' porban*« (Beniczky Péter: Magyar rithmusok. 1803. évi kiad. 71; első kiad.: 1670). »*Nunquam diu eodem vestigio stetit fortuna. Olyan 'a szerentse, mint forgó velentze, nem áll soha egy nyomban* (Kisviczay: Adag. 376). Listius László szerint: »*Gyakorban szerencse, mint arany velence Gyönyörködtette népünk*« (L. L. költői munkái. Újabb Nemzeti Könyvtár 142). A *velence* mind a három esetben kiskezdőbetűs, ahogy a közneveket írják.

A *velence* köznévi megvan a CzF.-ban. Jelentése: »*Forgó lemez vasból vagy pléhből némely házak tetején, mely a szél járását mutatja. Hasonló hozzá a vitorlát jelentő latin *velum*, s másképp csakugyan *szélvitorla* a neve. Egyébiránt lehet *levente* is (levegő v. lebegő tulajdonságától) hangátvetéssel: *velence*«. Ismeri a *velence* köznevet a NySz. is. Ott egyik jelentése: 'lazsna, pokróc'. Ez a régi nyelvben elég gyakori. Bizonyára azért nevezték *velencé*-nek, mert Velencében gyártották vagy a velenceiek hozták forgalomba. Olyan elnevezés tehát, mint a Bagdád város nevéből lett *bagdát* (EtSz.), a Moszuléból lett *muszlin*, a Kordováéból *kordován*, Kalikutéből *kalikó*, Nankingéből *nanking*, Granadából a *granát*posztó stb.*

A másik jelentése a NySz. szerint ez volna: 'vexillum ventorum index; Wetterfahne', vagyis 'szélkakas, szélvitorla'. Ezt a jelentést a NySz. Kisviczay Adagiorumának fentebb már említett szólásából következtette ki, valószínűleg CzF. szótára segítségével. Mert ha az Adagiorumban említett *változó velentze*, *forgó velence*, mely soha nem áll egy nyomban, csakugyan szélvitorla volna, mely tudvalevőleg a szél irányát mutatja, akkor *változónak* nevezhetnők, de *forgó*-nak nem, t. i. ha forogna és nemcsak fordulna, akkor nem felelne meg rendeltetésének, nem mutatná meg, honnan és merre fúj a szél és merről várhatnánk csapadékot. A *forgó* melléknévnek azonban ilyen jelentése is lehet: 'olyan, ami saját tengelye körül meg tud fordulni'. »A régiek a szélkakas állásából jövedöltek esőt, zivatart, időváltozást« (Krúdy: Az álmok hőse 141).

Azt hiszem, hogy idézeteink *velencé*-je nem szélkakast jelentett, még akkor sem ha esetleg *velencei réz*-ből (sárga réz) készült volna is, hanem valami mást. Van ugyanis egy népi látványosságunk és népi szórakozó eszközünk, a körhinta, mely egyszerűbb alakjában búcsúk, vásárok alkalmával vidékenként ma is látható, fényesebb formája a nagyvárosok vurstlijaiban világszerte megtekinthető.

Nálunk *ördög csilingája*, *ördöghinta*, *ördögkerék*, *ördögló*, *ördögmalom*, *ördögmotolla*, *ördögszékér*, *sergő*, *forgó*, *forgójáték* (MTsz.) a népi neve, de legáltalánosabban *ring(l)ispil*. Egészen kezdetleges, dísztelen formájában olyan körbenforgó hinta, mely csak méternyi faoszlopon vízszintesen forgó gerenda v. deszka volt. Lehetett a neve *kolla* is, vö. ezt a Pallas Lexikon *Kollázás* címszavával (10 : 682): »*Kollázás*, falusi suhancok veszedelmes játéka Nyitra völgyében, Pogrányban és vidékén, másutt *ördögmotolla*, *ördögló*, *ördöglomba*, *ördögszékér*, földbe vert cölöpön vízszintesen kering rúdból áll, azt a cölöphöz közel álló forgatja, a két végén álló suhancok a sebes hajtásban elszédülnek és könnyen lerepülnek« (Az ú. n. ringlispil primitív népies alakja).

Nem ennyire primitív formában, hanem kivált a körhintazás virágkorában, lehetett *velence* neve is, mert díszes berendezésének számos kelléke Velence hajdani képének emlékét idézhette föl a szemlélőben. Vannak rajta lovak: a Márk templom homlokzatának bronzlovai, gyaloghintók, gondolák (a lagunák városának ismert gyalogos és vízi közlekedő eszközei), gyöngyös, aranyfüstös lampionok, színes pamuttal vagy műgyöngygyel, melyet a Velencéhez tartozó Murano szigetén gyártottak és gyártanak ma is, hímzett drapériák, szól a zene, ma leginkább verkli vagy néhány fúvós szolgáltatja, ezek mind az egykori Velence díszes és víg életének emlékei. Ilyen ringlispil lehetett ez a *forgó velence*, mert forgásával mindig változó képet tárt a néző elé. Az arany velence = aranyos velence, talmi díszével gyönyörködtette néptünket, s a vízváros csodáit később

panorámában, diorámában is mindig örömmel szemlélte, s az egyszerűbb emberek képzeletét még ma is foglalkoztatja.

Jól tudom, hogy ennek a kis fejtegetésnek az a legnagyobb hibája, hogy a ringlispil jelentésű *velence* szót sem régi, sem újabb szótárainkból, sem népnyelvi följegyzéseinkből nem tudom kimutatni, de egykori megléte a fenti szólásainkból legalább is valószínűnek látszik. Hallottam, sőt olvastam is, de most már sem urát, sem helyét nem tudom megnevezni, hogy némely nyugati nagyváros vurstliját, vagy annak azt a részét, ahol a ringlispilek forognak, a maguk nyelvén *velencé*-nek nevezik az ottaniak.¹ Azt is meg kell még jegyeznem, hogy hozzáférhető forrásaim szerint a ringlispil, akár Velencét utánozza, akár az egykori carousseleket, nem régi keletű. Azonban A. Tolsztoj I. Péter cárról szóló kitűnő regénye, mely pontos és lelkiismeretes forrástanulmányok nyomán készült, már említi, hogy Voronyezsben, ahol a cárnak hajóépítő telepe volt, a Péter parancsára ott tartózkodó cári rokonság ringlispillel is szórakozott: »Egy napon muzsikokat hajtottak az udvarra, hintákat és körhintákat állítottak fel, *lovakkal* és *csónakokkal*, a nagy kerek pápaszemes, szörnyen butaképű, nagyábrázatú német Johann Ostermann... beültette a cárevnákat a *csónakokba*, ő maga felült egy tarkára festett *lóra* és odaszólt a muzsikoknak, akik a körhintát hajtották:

— Hajtani, aber langsam hajtani.

Pápaszeme alatt behunyta a szemét, csoszogott éktelen nagy cipőtalpaival és *kerengett, míg kótyagos nem lett a feje*» (2 : 195).

A körhintának nálunk általánosan használt ringlispil neve szintén német eredetre mutat, míg föltehető *velence* neve inkább olasz mutatványosokra utalna.

Csefkó Gyula

Ezt faggyúzd meg. Ezt a szólásszerű kifejezést csupán egyetlen szótárunk (Szirmay István: A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., 1924.) közli, szólásgyűjteményeink egyáltalán nem ismerik. Minthogy a kifejezés alapjául szolgáló szó, az 'ítél, bírál' jelentésű *faggyúz* ige megvan nemcsak Szirmay említett könyvében, hanem a Jenő—Vető-féle argot-szótárban is (A magyar tolvajnyelv és szótára. Bp., 1900), a címűl írt kifejezést és a *faggyúz* igének ezt a köznyelvben ismeretlen jelentését a jassz-nyelv, az argót világába kell utalnunk. Köztudomású, hogy az argot, de különösen a magyar argot, vagy ahogy Bárczi Géza nevezi: a »pesti nyelv« rendkívül sok idegenszerűséget, tömérdek jövevényszót vett föl. A 30-as évek elejének a jassz-nyelvben pl. Bárczi óvatos számítása szerint is mindössze 30—35% volt a magyar elem (MNY. 27 : 285). Minthogy kifejezésünk az argot-nak ebbe a viszonylag vékony rétegébe tartozik, és mert használata éppen nem szorítkozik csak a »pesti nyelvre«, érdemes lesz származásának, keletkezésének alaposabban utánanézni.

Maga az a körülmény, hogy Mikszáth egyik nagyobb elbeszélésében vidéki ember szájába adja ezt a kifejezést, arra enged következtetni, hogy szólásunknak nyelvjárási, tájnyelvi gyökerei vannak. Mikszáth »A mi örökös barátunk« c. elbeszélésében (Munkái 23 : 164) ezt olvassuk: Szlebenits (mikor nem tudta, hogy mit tegyen a kocsiján alvó idegen leánykával) »tanácstalanul vakarta a fejét és sóhajtozott: — No, hát *tessék ezt megfaggyúzni*«. Jól látható ebből, hogy szólásunk a tanácstalan töprengés, a meglepő, váratlan helyzet okozta bizonytalankodás kifejezése, és körülbelül ennyit jelent: 'nézzenek már ide, hát ehhez szóljanak hozzá!' A szólás népnyelvi eredetére vonatkozó feltevésünk nem pusztán e Mikszáth-idézet alapján álló következtetés. Szórol-szóra *így* és ugyanezzel a jelentéssel tájnyelvi adatként közölte a szólást Erdős János Hódmezővásárhelyről: »*Eszt tessék mögfaggyúzni*: ezt tessék megnézni, erre tessék valamit mondani« (MNY. 2 : 332). Ugyanitt Erdős a szólás keletkezésére vonatkozó feltevését is közli:

¹ Ezzel összevethető, hogy Finnország fővárosában, Helsinkiben, a népi mutatványos területet, amit nálunk vurstlinak neveznek, a bécsi Wurstel után, az olasz *Tivoliról*, Róma nyaralóhelyéről neveztek el. Az ókori Rómában *Tibur* volt a neve és Horatiusnak is kedves tartózkodó helye volt.

»Talán onnan származhat, hogy régente ha valami eszköz nem működött rendesen, az volt reá a stereotyp tanács: Tessék megfaggyúzni (ma: megolajozni)«.

Noha ebből a magyarázatból egyáltalán nem érthető a szólás jelentésének a kialakulása, bizonyos szempontból mégis helyes nyomon járt Erdős, mert a tőle említett szokásból is alakult a *megfaggyúz* igének egy sajátos tájnyelvi jelentése. Ennek a jelentésnek azonban — amint majd később rámutatok — valószínűleg semmi köze sincs a *megfaggyúz* szó 'ítél, bírál' jelentéséhez. A Hódmezővásárhelyhez nem messze eső Szegvárról (Csongrád m.) való a következő saját gyűjtésű adatom: »Nahát eszt oszt *faggyúzd* még, hogy e sikerűjjon« — mondta egy szegvári nő (Mocsonoki Lídia, 42 éves) nevelőapja szavait idézve. Ez az idős földműves azt tanácsolta egy fiatalembernek, vegye rá nehezejű, makacs szüleit, hogy irassák gyermekeik nevére néhány hold földjüket. Egybevág ezzel ez az ugyancsak szegvári adatom: »*mégfaggyúszta* az öreget, (hogy ne aggya még el a fődöt): 'nagy nehezen, különféle ravasz fogásokkal rávette a kemény akarátú, nehezen befolyásolható öreg embert'. Ezekből az adatokból az tűnik ki, hogy a szegvári tájnyelvben él a *megfaggyúz* igének olyan átvitt jelentése, mely valaminek, főleg valamely eszköznek faggyúval való simábbá, könnyebben kezelhetővé tételéből alakult. Ebből a 'nagynehezen rávesz valakit valamire' jelentésből azonban vajmi nehéz volna a *megfaggyúz* ige 'ítél, bírál' jelentését levezetni.¹

Könnyebben boldogulunk azonban a kérdéssel, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a múlt század második feléig, a sztearingyertya forgalombakerüléséig faggyúból készítették a gyertyát. Ebből következik, hogy a faggyú és a gyertya fogalma állandóan érintkezett, a legszorosabb kapcsolatban volt egymással a régiek tudatában. Így érthető, hogy a *gyertyáz* és a *faggyúz* ige nyelvjárási, ill. tolvajnyelvi átvitt jelentése teljesen azonos egymással. Egyrészt: a tájnyelvben »*gyertyázzuk meg*: vizsgáljuk, nézzük meg. Félig tréfás, gyertya nem kell hozzá« (MNy. 11 : 380, Debrecen), az argotban »*Gyertyáz*: néz, lát!« (Jenő—Vető i. m.); másrészt: a tájnyelvben »Eszt tessék *mögfaggyúzni*: ezt tessék megnézni . . .« (i. h. Hódmezővásárhely), az argotban »*ezt faggyúzd meg*: ide nézz! ehhez szólj!« (Szirmay i. m.) Ez a teljes párhuzamosság — úgy vélem — kétségtelenné teszi, hogy a kifejezésben szereplő *megfaggyúz* ige ugyanabból a szemléletből származik, mint a *gyertyáz*, *meggyertyáz* ige azonos jelentése. Az pedig, hogy a *gyertyáz* ige hogy jutott 'megnéz, megvizsgál', illetve az ebből származott 'megítél, megbíral' jelentéséhez, nem szorul bővebb magyarázatra, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a *gyertyáz* szónak van, illetve volt 'gyertyát éget, gyertyával világít' jelentése is (vö. »Mi *gyertyázzunk* nappal« Rákosi J.: Shak. 9 : 134, id. Nyr. 23 : 574). Ebből a jelentésből természetesen fejlődhetett az 'odatartott gyertya világánál megnéz valamit', majd jelentéstagulással a 'megnéz', végül pedig — mivel valaminek a megszemlélése együtt szokott járni az illető tárgyról való véleményalkotással is — a 'megítél, hozzászól' jelentés. A *faggyúz* szó 'gyertyával megnéz' → 'megítél' jelentésváltozásáról sem kell bővebben szólnunk, hiszen köztudomású, hogy a jelentésváltozások egyik leggyakoribb esete éppen az, hogy valamely tárgyat annak az anyagnak a nevével nevezünk meg, amely anyagból az illető tárgy készült. Így mondjuk olykor *vas*-nak a vasból készült kardot vagy a vasalót, *arany*-nak az aranyból vert pénzt, *üveg*-nek az üvegből való vizeskancsót, és így keletkezhetett a *gyertyáz* ige analógiájára a *faggyúz* igének is a *gyertyáz*-éhoz hasonló jelentése.

Nem érdektelen megjegyezni még, hogy a *gyertyáz* ige és egy *gyertya* főnévvel alakult kifejezés némileg eltérő, de lényegében mégis a fenti jelentéshez kapcsolódó értelemmel megvan a tolvajnyelvi szavakat tartalmazó legrégebbi szójegyzékünkben is. A hajdúvárosokban elfogott vásári tolvajok, zsványok 74 argot-szavát és kifejezését tartalmazó, 1782-ben összeírt jegyzékben többek között a következőket találjuk: »*Gyertyázz*: vigyázz . . . *Gyertya ég*: vigyáznak« (Nyr. 32 : 401, 39 : 329, 53 : 6 és 8). Érdekes, hogy csaknem másfél évszázaddal később is szinte azonos jelentéssel jegyezték fel a tolvajnyelvből a *gyertyázni* igét: 'nézni, az utcán vigyázni, míg a többi betörő benn dolgozik' (Szirmay i. m.).

¹ Hallani olykor — különösen Budapesten — a *megfaggyúz* igét 'előkészít', sőt 'megcsinál' jelentésben is. Ez a jelentés ugyancsak az eredeti 'faggyúval megken' érteleméből származhat, és valószínűleg szintén nincsen kapcsolatban a szó 'ítél, bírál' jelentésével.

A *gyertya ég* szókapcsolat 'vigyáznak' jelentését Bárczi egyszerűen érintkező képzetársulással magyarázza. A magam részéről valószínűnek tartom, hogy e jelentés kialakulásában szerepe volt annak a szokásnak is, amelyről többek között Tömörkény István írt egyik újságcikkében. Mikor a századfordulón Jenő Sándor és Vető Imre az első részletesebb magyar nyelvű tolvajnyelvi szótár összeállítása előtt megkérdezték az alföldi népeletet kiválóan ismerő író, hogy mit tud a régi betyárok argot-járól, Tömörkény a Pesti Naplóban válaszolt, és ezt írta: »Jelzéseik voltak, *gyertyavilág az ablakban*, lószőrök az útszéli karón . . . De a nyelvet nem forgatták, mindössze gúnyszavaik voltak egymásra» (id. Jenő—Vető i. m. 22). E nyilatkozat után három évvel (1903-ban) közzétett 1782-i tolvajnyelvi szójegyzék élénken rácafoltt ugyan Tömörkény feltevésének második felére, azt az adatát azonban, hogy a régi zsványok többek között *gyertyafénnyel* adtak jelt egymásnak, nyugodtan hitelesnek fogadhatjuk el. Nem járunk talán hibás nyomon, ha úgy véljük, hogy ez az ablakba állított égő *gyertya* rendszerint a cinkos részéről történő figyelmeztetésül szolgált a zsványok részére, és pl. arra hívta fel a figyelmüket, hogy a faluban pandúrok tanyáznak, vagy valami más veszély fenyegeti őket. Ha ez valóban így van, akkor már érthető a *gyertya ég* szókapcsolat tolvajnyelvi 'vigyázz!' jelentése.

Összefoglalva vizsgálódásaink eredményét, azt mondhatjuk, hogy az *ezt faggyúzd meg, ezt tessék megfaggyúzni* argot-szerű szólásunk vagy a tájnyelvből került a »pesti nyelv«-be vagy közös gyökérből eredve, a régi zsványok argot-jából kiindulva, meghonosodott egyrészt a tájnyelvből, másrészt a főváros modern argot-jában is. A kifejezés eredete, szemléleti forrása valaminek *gyertyával*, mégpedig *faggyúgyertyával* való megnézése, illetve a látott dolog megítélése. Ettől a jelentésalakulástól függetlenül keletkezett a tájnyelvből a *megfaggyúz* igének a 'faggyúval való használhatóbbá tétel' fogalmából kiindulva 'makacs embert ügyel-bajjal rávesz valamire' jelentése, a tolvajnyelvből pedig a *gyertyáz* igének a *gyertyafénnyel* való jeladás szokásából — de erősen kapcsolódva az ige 'néz' jelentéséhez is — a 'résen van, vigyáz' értelme. Az *ezt faggyúzd meg* kifejezés és a vele kapcsolatos szavak jelentéseinek az alakulása érdekes példa nemcsak a jelentésváltozások olykor bonyolult elágazásaira, hanem arra is, hogy a nyelvjárások és a »pesti nyelv« között olyan kapcsolatok vannak, melyeknek a felderítése még sok meglepő eredménnyel járhat.

O. Nagy Gábor

Kísértet-állam. Modern politikai szavaink európai hátterének vizsgálata egyáltalában nem kielégítő, pedig napról-napra, valóban szemünk előtt alakul ki egy olyan szó- és kifejezés-készlet, amelyet szimultán fordítások, sajtóközlések, hír- és távirati ügynökségek a tükrözők és tükrökifejezések ezreivel röpitenek világgá. Ez az a kifejezésanyag, amely már nem is a Bally-féle »európai gondolkodásmódot« (mentális Európéenne) tükrözi, hanem ennél sokkal többet, az egész világot átfogó politikai gondolkodás egy-egy részletét. Ebből a szemszögből kell értékelnünk egy olyan új magyar összetétel születését, amelyre a Magyar Nemzet 1954. május 9-i száma tett figyelmessé. A genfi értekezlet szombat délutáni üléséről szóló beszámolóban a következő részletet olvassuk: »Ezután [t. i. Molotov beszéde után] ismét Bidault külügy-miniszter szólalt fel. Kijelentette, hogy az a javaslat, amelyet a Vietnami Demokratikus Köztársaság képviselője előterjesztett, olyan államok [t. i. Patet-Lao és Khmer] képviselőinek meghívására vonatkozik, amelyekről az »egész világ« tudja, hogy *kísértet-államok*. A francia kormány elleni ezt a javaslatot« (2). Most nem akarunk vitába szállni a Magyar Távirati Iroda hivatalos beszámolójával amiatt, hogy a feltételezhető francia *tout le monde* kifejezést nem fordította valami szerencsésen az idézőjelbe tett *egész világ* szerkezettel. Talán jobb lett volna az egyszerű *mindenki* alkalmazása, hiszen e teljesen közhasználatú francia fordulat eredeti jelentése már erősen elhomályosult! Érdemes azonban figyelmeztetni olvasóinkat arra a körülményre, hogy éppen a francia Bidault és nem angol vagy amerikai politikai felszólalásában találjuk meg e különös *kísértet-állam* kifejezést, amely nyilván a francia *éltfantôme* tükörszava. Hogy ezt az összetételt megérthessük, két, sőt három nyelvi tényt kell figyelembe vennünk.

Az első közismert *mindenki* számára, aki jól tud franciául. Wagner A bolygó hollandiájának francia címe *Le vaisseau fantôme*, vagyis szó szerinti fordításban *Kísértet-hajó*. Ez a kife-

jezés szolgált kiinduló pontul a politikai nyelvben a *-fantôme* utótagú kifejezések alkotására olyan tárgyak, fogalmak stb. jelölése végett, amelyeknek létezését a beszélő kétségesnek vagy legalább is homályosnak, ködösnek tartja. A francia politikai szargonban e kifejezések valóságos »nyílt« szóképzéstanai kategóriát alkotnak, melyek alkalmi képzésekkel is gyarapodhatnak. Emlékezem például arra, hogy 1946-ban, amikor a párizsi béketárgyaláson éles vita folyt egy Pozsonytól délre eső zsilip hovatartozásáról, a szóbanforgó zsilipet egy delegátus, persze némi rosszmájúsággal, *éclusefantôme*-nak, nevezte. E »nyílt« kategóriához folyamodott most Bidault is, amikor — tagadni próbálván Patet-Lao és Khmer önálló állami létét — ezeket 'árny-államoknak, látszat-államoknak', vagyis franciául *état fantôme*-nak nevezte.

Meghatároztuk tehát a Magyar Nemzetben olvasható *kísértet-állam* forrását, mintaképét, de beszámolóink nem lenne teljes, ha nem idéznők a Vietnami Demokratikus Köztársaság genfi képviselőjének válaszát Bidault rágalmaira. A Magyar Nemzet szerint a vietnami küldött »második felszólalásában hangsúlyozta: Itt *kísértet-államokról* beszéltek. Azonban — mondotta — különböző kísértetek vannak. *Vannak élő kísértetek is* (igy, dőlt szedéssel az újság szövegében!). Hogy meggyőződjenek arról, kik ezek a kísértetek, meg kell őket hívni erre az értekezletre. Annakidején — mondotta a Vietnami Demokratikus Köztársaság képviselője — az ENSz szervezetében Franciaország képviselője azt állította, hogy a Vietnami Demokratikus Köztársaság szintén kísértet. Most azonban ez a kísértet *itt ül az értekezleten és részt vesz a felvetett kérdések megvitatásában* (i. h.). Amint látjuk, a vietnami küldött »felkapta a labdát« és vissza is dobta: a magyar fordításhoz hasonlóan *s z ó s z e r i n t* értelmezte a Bidault használtak¹ neologizmust s ügyes politikai érvet kovácsolt belőle. Egyszersmind pedig — nekünk, nyelvészeknek igen hasznos módon — rámutatott arra is, hogy az *état fantôme* kifejezés nem a genfi tanácskozás szülötte, hanem már korábban használatos volt az ENSz tárgyalásain is, akárcsak az *état-marionette* 'bábállam', *roi-fantoche* 'bábkirály' és más ironikus összetételek. Mindenesetre azonban a magyar *kísértet-állam* kifejezés korunk világpolitikai életének jellegzetes terméke: hadd jegyezzük fel addig is, amíg a 'kísérteteknek' a nemzetközi porondon való megjelenése nevetségessé teszi, majd a feledés homályába borítja.

Gáldi László

A „hárommillió koldus Magyarországa“ nyelvi dokumentuma. Mőd Aladár »Marx és a magyar történelem« című cikkében írja: »A különbség a régi, a négyszázezer munkanélküli és *hárommillió koldus Magyarországa*, valamint a Sztálinvárost építő, a mezőgazdaságban is a szocializmus alapjait lerakó új ország között alig felmérhető« (Társadalmi Szemle 1953: 309). A *hárommillió koldus Magyarországa* nem Mőd Aladár megállapítása, ez a kifejezés valóságos közhellyé vált a felszabadulás előtti időkben, különösen a Horthy-korszak alatt.* A négyszázezer munkanélkülinek nem volt lakása, mert nem tudta fizetni a lakbért, nem volt mit ennie se magának, se családjának, nem volt az egész családnak egy rendes ruhadárabja, fehérneműje, sőt ágyneműje sem, rongyokba kellett öltözködni, családját járatnia, talán ágya sem volt, nem hogy ágyneműje lett volna, a padlóra vetett rongyokon kellett az éjszakát eltöltenie családostul.

Ennek a nyomorúságnak vádló dokumentuma, hogy a Székelyföldön és a moldvai csángóknál a ruhát, a fehérneműt, az ágyiruhát *rongyá*-nak nevezte népünk. Ime az adatok: *rongya* 'ruha' (Munkácsi Bernát feljegyzése a moldvai csángóknál 1880-ban Kúnos Ignáccal együtt tett tanulmányútjáról, Nyr. 10: 202). A kiváló finn nyelvész, Wichmann György 1906—7-ben magyar származású feleségével, Herrmann Júliával (a néprajztudós Herrmann Antal leányával) szintén tanulmányúton volt a moldvai északi csángóknál, s szintén följegyezte a szót hasonló jelentésben, de pontosabban. Ott a *rongya* ejtése *ronygyo* (de ragozva: *ronygyát, ronygyák, ronygyája*) 'Kleid, Kleidungsstück, Gewand, Weisszeug, Bettzeug', tehát: 'ruha, ruhadarab, öltözet, fehérnemű, ágyiruha'; *fejjer-ronygyo* 'Weisswäsche, Weisszeug; fehérnemű'; *haló-ronygyo* 'Leichengewand; halotti-

¹ Hélène Berner, az Akadémiai kiadó francia munkatársa szerint a kérdéses francia kifejezést a második világháború idején De Gaulle hozta divatba, amikor a vichyi Franciaországot e névvel illette.

* József Attila pl. ezt írja »Ady emlékezete« című versében Adyról: »Sírja hárommillió koldus telke, hol házat épít, vet majd és arat.« — A szerk.

ruha'. De nemcsak Moldvában, Erdélyben is *rongya* volt a ruhanemű neve: *rongya* 'minden mosónemű általában, még a ma készült fehérmű is'; *rongyás* 'fehérmű áruló' írta Kriza a Vadrózsák című híres székely népköltési gyűjteményének tájszótárában. Egy gyergyószentmiklósi mesében olvassuk: »... meggondolkozék vala az édes apja, hogy ő bijon fogja, s a gyereket elveti. És a *rongyát* kiszede a nyakából, s elvívé egy útszéjbe, s egy gödörbe belé állítá csórén« (Nyr. 8 : 229). Egy másik székelyföldi közlésben: »lenge (a. m. langyos) vízbe mossa a *rongyáját* (öltözékét)« (Nyr. 8 : 515). Egy Háromszék megyei közlés szerint *rongya* 'a már kimosott s száradásra kirakott fehérműek' (Nyr. 4 : 478). Már a régi Tájszótárban (1838) is ott találjuk a Székelyföldről följegyezve: *rongyát mosni*. A MTsz. még a Brassó megyei Hétfaluból is közli szavunknak ezt a jelentését, számos más adaton kívül.

A magyarság többi területéről nincs a szónak erre a jelentésére adat, sőt a régi nyelvből sem, s csak mai köznyelvi jelentése volt a *rongy* szónak. Pl. Comédiás kontósok mind a világi színes öltözetek, mind a *koldus rongyok* (Pázmány). Minden *rongya* sem ért volna három batkát (Haller) NySz.

A köznyelv csak gúnyos beszédben mondja a ruhát, ruhaanyagot *rongy*-nak, s úgy látszik, megvan ez a jelentés a népnyelvben is, Csúry Szamosháti Szótárában van rá példa: *Vet fel azt a kis r o n n y g o d a t* (ruhádát). Valószínűnek tartom, hogy a *rázza a rongyot* 'adja az előkelőt, gazdagságát fitogtatja' szólás is a *rongy* szónak ebből a gúnyos használatából magyarázható.

Mint láttuk, a székely és a moldvai csángó nyelvjárásban *rongya* alakban használják szavunkat. Ennek a vége nem lehet más, mint a 3. sz. birtokrag.

Gaggancs. A Nyr.-ben már többször volt szó erről a szerszámról, így 76 : 76: 'marokszedő szerszám' (Mezőtúr); 76 : 391: 'szalmahúzó horog' (Bihar m.) Magyarhomorog); 76 : 78: 'láncon fityegő kampó a tengelyen' (Komádi) jelentésben. A szintén Bihar megyei származású Szabó Pál Hajdú Klári c. regényében is előfordul a szó: »Április végén a délutáni nap úgy megyen lefelé, mintha *gaggancsal* húznák (208). Az író kérdésekre szíves volt közölni a szónak két jelentését is: 1. 'marokszedő szerszám, más neve: *kákó*; 2. 'sarló alakú vas szerszám; a sarló egyik szárából előre nyúlik egy hegy, ezt nyélre erősítik, s ezzel húzzák ki a kútból a beléesett vedret'.

Hályogkő. Ugyancsak Szabó Pálnak említett regényében fordul elő a *hályogkő* ebben a kifejezésben: »De ezek odabent *fújják már a hályogkövet* (79). Nyilvánvaló, hogy itt a *kígyókő*-ről van szó, melyet a MTsz. Gömör m. Gergelyfalváról közöl ebben a szólásban: *Fújja a kígyókövet* 'fondorkodik, ármányt szó, rosszat forral'. Nógrád megyében a neve: *kígyó-fújta kő* 'vérétbojtás nagyságú, gömbölyű, fehérszínű, vérerekkel futtatott kő, amelyről a nép azt hiszi, hogy a kígyók-fújta tajtékból lesz és gyógyító ereje van' (MTsz). A babona már régi, Kertész Manó Szokásmondások c. könyvében több adatot közöl (106). A *hályogkő*-re azonban eddig nem volt adatunk, s fontos volna érdeklődni, hol ismerik ebben az alakban. Szabó Pál szíves levélbeli közlése szerint a nép azt hiszi, hogy a kígyók Szent György napkor összegyűlnek s egy irányba lehelnek, s ebből a lehetéből galambtojásnyi hályogszínű kő lesz, amellyel feltétlenül meg lehet gyógyítani a hályogos ember szemét.

Pacvirág. Lőrincze Lajos a Veszprém megyei Szentgál régi irataiból közli e növénynevet 'margarétá'-nak értelmezve, de a jelentését megkérdőjelezi, mert az 1813-ból származó közlemény csak ennyit mond: »mely helyen különben semmi állatnak sem kellő keserű *patz virág* terem« (MNY. 49 : 239). A nevet Borbás, a kiváló botanikus, aki a népi növénynevek gyűjtése terén is nagy érdemeket szerzett, a Balaton partmellékén két alakban is feljegyezte: *pacvirág* vagy *pocvirág* 'fehérsugaras Anthemisek'. Hozzáteszi még: »Az Alföldön a hasonló *Leucanthemum vulgare* neve *papvirág*« (Földr. Közl. 22 : 71—2; az utóbbit a MTsz. nem közli. A szó megvan a régi Tájszótárban is (1838).

Lippai Posoni Kertjében *pocs-virág*-ot említ: »Az árnyéket kedvellik a szederjes viola, gyöngy virág, *pocs virág*« (3 : 131; NySz.). Sajnos ebben a kitűnő botanikai munkában nincs meg a növény tudományos meghatározása, s azt sem tudhatjuk biztosan, hogy *pocs*- vagy *poc-virág*-nak kell-e olvasni.

Más növény az Ormánysági Szótárban közölt *pocagaz*, amely a maszlag (*Datura stramonium*) neve; Veszelszki (1798) még *csattantó*, *puttyantó*, *csudafa* nevét említi (419). Az ormánysági adat rendkívül becses, mert a régi Tájéskötár is közli ugyan a *poca-fű* nevet 'csudafa, pukkantó' (*Datura stramonium*) jelentéssel, de a feljegyzés helyének említése nélkül. A növénynevet Berze is följegyezte Görcsönyben *poca* alakban 'nadragulya' jelentéssel (Baranyai magyar néphagy. 3 : 28), de az értelmezés nyilván tévedés, mert a *nadragulya* az *Atropa belladonna* neve. A Debreceni Fűvészkönyvben *maszlagos nadragulya* a neve. Innen ered a maszlag és a nadragulya nevének összekeverése. Veszelszkinél (1798) a nevei: *Natragula*, *Nádraguba*, *Nagy-drágula*, *Álomhozó-fű*, *El-alutó-fű*, *Bolond-fű*.

A baranyai származású Sásdi Sándornak A vándorút vége (Bp., 1954. Ifjúsági Kiadó) című regényében előforduló *pocamag* szintén csak 'bűrök' lehet: »Olyankor a lányát, a feleségét is azzal gyanúsította, hogy *pocamag*-ot keverték az ételébe, meg akarják őt mérgezni, hogy mielőbb megkaparinthassák a vagyonát« (124).
Beke Ödön

Dolgos és dolgozó. Gáldi László megállapítása szerint a szabadságharc korának »mozgalmi vetik fel a 'dolgozó' 48-as előképét: *dolgos* szavunkat«, és ennek a szónak kiegészítőjeképpen Kossuth Hirlapja *dolgozó osztályt* emleget (Nyr. 72: 161). E fogalomjelölések megszületésének időpontját korábbi évekre kell tennünk: *dolgozó* és *dolgos* szavunkat, valamint a *dolgozó osztály* szókapcsolatot nem a magyar forradalom szóalkotó ereje teremtette meg. Jelentkezésük feltételeit a francia munkásság forradalmi magatartásáról szóló tudósítások és a saint-simonizmus magyar földre érkező hatása segítette elő.

A júliusi forradalom eseményeiről közölt magyar híradások még nem említik külön szóval a forradalomban résztvevő munkásokat, a barrikádharcok proletár hőseit. Általános megjelölés idézi a tüntető, harcoló tömeget: »A piatzokra s utszákra felgyült sokaságot a politzia nem tudja eloszlatni . . .« (Magyar Kurír 1830. II. 91). A katonaság »külömbféle helyeken lövöldözött az öszvetsoportozott népre . . .« (Hazai s Külföldi Tudósítások 1830. II. 93). A reakciós királyi hatalmat »a Párisi vitéz nép leverte« (MK. 1830. II. 99). Guizot »a Párisi szűkölködő napszamosoknak . . . segéllésére« ötmillió hitelt kért (uo. 143). A »megélegett és megsebesedett emberek száma, 7—8 ezerre megyen, a párisi polgárok és a királyi katonaság részéről, együtt . . . A Constitutionnel, a megsebesedett párisi lakosok számát 7000-re, a megholtakét 1200-ra teszi . . .« (Erdélyi Híradó 1830 : 150). Az 1831. évi lyoni felkelésről beszámoló francia közlemények magyar tolmácsolásában azonban már megjelenik a *dolgozó* jelentéstapadással önállósult alakja: »Nov. 21.-kén reggeli 7 óraker Lyonban zendülés támadt. Azon selyem fabrikákban *dolgozók*, kik Lyonnak la Croix Rousseu nevű külső városában laknak, a fabrikák Urai ellen támadván, . . . a fabrikások személye és javaik ellen fenyegetőző iszonyu kiáltások között a város felé indultak« (MK. 1831. II. 365). Ugyanez a hír más fogalmazásban így került az olvasók elé: »A selyemmel *dolgozók* (ezeknek a napi béreket kevesebbre szállították) s mások is, mintegy 40 ezer ember, a városra akarnak rohanni . . .« (HKT. 1831. II. 366). A felkelés mozzanatairól, fordulóiról kiadott jelentések szerint: a lyoni hivatal közölte a minisztertanács elnökével, »hogy a *dolgozók* lázadása ujra kezdődött« (uo. 367); a nemzeti őrsereg akkor állott nagyobb számban fegyverbe, »midőn a munkások a lázadást már egészen elrendelték, és a Vöröskereszt külső várost, a hol nagyobb része lakik a *dolgozóknak*, elfoglalta« (uo. 371).

A *dolgos* szóval ritkábban találkozunk. Használata erdélyi nyelvterületre utal. Gáldi László a Mult és Jelen 1848. évi évfolyamából közli adatait. Újabb forráshelyeinket is erdélyi írások adják. Így a lyoni felkelés okairól tájékoztató közlemény is: Németország és Svájc selyemgyárainak versenye erősen korlátozta a lyoni selymek kelendőségét. A júliusi forradalom óta a haszoncsökkenés még érezhetőbbé lett. »A fabrikák urai annakokáért az elkerülhetetlenhez nyulának, s *dolgossáiknak* itt igen nagy munkabérét lejjebb szállíták . . .« (Erdélyi Híradó 1831 : 151). A *dolgos* szó használata nem kizárólagos az erdélyi szövegekben. Ugyancsak az Erdélyi Híradó közli, hogy amidőn Lyon városának polgármestere más községek előljáróival az orleansi herceg előtt jelent, »ezeknek társaságában vagy 30 Mivesek is voltak kiket a különböző *dolgozók*

corporatioji magok közül választottak vala« (uo. 184). Ezt a kettős szóhasználatot találjuk meg Wesselényi Miklós nyelvében is: A »henyeségtől elfáradott földes ur unalmát ölni kimegy hosszu pipájával a *dolgozókhöz* . . . Az erős s kényszerített munkában nyugalomra fordított *dolgos*, a minden felejtető álom csendében testének új erőt, lelkének enyhítő nyugalmat nem nyer . . .« (Balítéletekről. Irta B. W. M. 1831-ben. Bukarest, 1833. 55). Wesselényinek az 1838. évi pesti árvíz mozzanatait megörökítő naplójegyzeteiben három ízben is előfordul a *dolgos* szó. Például: A romeltakarító munka »mindenkinek becsületére válik; ennek bebizonyítására kiállottunk volna többen a *dolgosok* sorába . . .« (VasUjs. 1888 : 718).

A saint-simonizmus gondolatait közvetítő első magyar szövegekben is felbukkan *dolgozó* és *dolgos* szavunk. A *dolgos* ebben a környezetben értelmezőként tapad egy jellegzetes saint-simoni kitételhez. Saint Simonról írja Engels: »Amit . . . Saint Simon különösen hangsúlyoz, az a következő: ő mindenütt és mindenkor elsősorban „a legszámosabb és legszegényebb osztály” [la classe la plus nombreuse et la plus pauvre] sorsával törődik« (Anti-Dühring. Bp., 1948. 245). Ez a meghatározás mint a proletáriátus fogalmának utópista-szocialista körülírása szözszerinti fordításban vagy módosított alakban, ismételtelen felmerül nyelvünkben.

A saint-simonizmus tanításait elsőnek Szilágyi Ferenc, a kolozsvári református kollégium tanára (1848-ban a Mult és Jelen szerkesztője) ismertette magyar nyelven. Erre a tényre, valamint Szilágyi tanulmányának ideológia- és terminológiatörténeti jelentőségére Turóczi-Trostler József hívta fel a figyelmet.¹ Szilágyi francia források nyomán így formálta magyar nyelvűvé Saint-Simon programpontját: »A népek *legszámosabb osztályjának*, a szegényeknek, a *dolgosoknak* sorsán jobbitást vette. . . a St Simonizmus maga céljának« (Klio. Kolozsvár, 1832 : 363). Utóbb ugyanezt a gondolatot ekkép fogalmazta meg: Saint-Simon a maga tudományával »a köznép és a *dolgozók* sorsa könyebítését, a vagyon egyforma felosztását« akarta eszközölni (365). Szilágyi munkájában találkozunk először a proletáriátus fogalmának magyar értelmezésével: »A jobbágyi kötelek tágulásával elő-állott a *bérért dolgozók osztálya* . . .« (363).

Saint-Simon magyar ismertetői között kell számon tartanunk Oswald Ferencet is. Oswald a pesti egyetemen a dogmatika tanára volt. Csonkán maradt értekezése tárgyi anyagát tekintve hővebb, ideológiai vonatkozásokban azonban szűkszávuúbb, mint Szilágyi Ferencé. Ő is megfogalmazza a szocializmus alapvető elvét: »Kinek kinek a tehetsége s alkalmas volta szerint rendeltetik el foglalatoságának köre: kinek kinek szorgalma s tett munkája szerint adatik a jutalom« (Egyházi Folyóírás. Pest, 1833. III. 163). A saint-simonista tanítások »talpállításai«-t ezekkel a szavakkal közelíti meg: »A tudomány szent, szent a szorgalom is; mert mind a kettő a *emberiség legszegényebb részének* könyebbitésére, s állapotjának jobbitására szolgál« (163). Majd másutt így folytatja: Saint-Simonnak és tanítványainak sikerét a júliusi forradalom körülményein és a franciák természeti könnyelműségén kívül az a tanításuk is növeli, »hogy az új vallási intézetjük az emberiség nagyobb részének, az az a szegényeknek és a *dolgozóknak* sorsa javítására czéloz . . .« (170).

A lyoni felkelésekkel és a saint-simonizmussal összefüggésben bontakoznak ki nyelvünkben *dolgozó* szavunk jelzős szerkezetei is. A forradalmi lyoni munkásokat a magyar újsághírek egyhelyütt így idézik: »Lyoni *dolgozó rend*« (MK. 1831. II. 38). A francia híryanag hangsúlyozottan kiemeli a saint-simonizmus mozgósító szerepét a munkásság forradalmi fellépésében: »Fulchiron ur a vétkeességnek nagy részét s Simonistika tanítására hárítja; sok munkásoknak a kezeiben látták ezen felekezetnek a katechismusát, mely a javak közös voltát tanítja« (HKT. 1832. I. 6). Más változatban ilyen formát ölt a gondolat: »A Sz Simonizmus . . . Párisi leghitelesb levelek szerint igen nagy sulyt s nyomos táplálékot adott a *dolgozó néposztály* közt mind inkább terjedő mozgásokra, s a Lyoni lázadásra . . .« (Jelenkor 1832 : 28) A jelzős kapcsolatok sorában megtaláljuk a *dolgozó* szó tapadásos önállósulásának alapjául szolgáló szövelemeket is: Az utópista szocializmus tanítása a társadalmi vagyonról

¹ A saint-simonizmus magyar visszhangja. Irodalomtörténet: 1949: 268.

»nagy ösztönül szolgálhat a szegény és *dolgozó embernek* a Saint-Simonismus elfogadására...« (Egyházi Folyóirat 1833. III. 170). Új szerkezetet tüntet fel ez az idézet: A francia országgyűlésben »Fulchiron ur védelmezé a gyárbirtokosokat, s azt akará bebizonyítani, hogy a *dolgozó népet* nem nyomják, s hogy az (*a dolgozó nép*) épen nincs rossz állapotban« (Jelenkor 1834 : 51).

A harmincas évek elején kialakuló terminológia állandósult. Pulszky Ferenc szerint: »Az ir nép szorgalmatos, ügyes, pénznt nem pazarló, — Manchester s Liverpool gyárai, mellyekben a *dolgozók* két harmada ir, bizonyítják« (Budapesti Árvizkönyv. Pest, 1839. I. 123). Lukács Móric írja: »Való, hogy nálunk az ipar emelkedésének legfőbb feltételei hiányzanak, nálunk a *dolgozó osztály* még nem bir minden őt illető politicalai és socialis jogokkal...« (Athenaeum 1843. I. 53). A Kossuth Lajos vezetése alatt álló Iparegyesület hivatalos lapja a drágaság megszüntetésének tényezői sorában említi »a *dolgozó néposztály* keresetmódjának szaporítását« (Hetilap 1846 : 150), stb. Ezek mellett a kifejezések mellett tovább él a proletariátusnak körülírt utópista-szocialista fogalommegjelölése is: a »*nép* jó, lelkes, de *szegényebb osztálya*« (Vörösmarty, 1841. ÖM. Bp., Méhner kiadás. 7:293) és »a *nép legszámosabb osztálya*« (Kossuth, 1847. Vizota: Széchenyi I. írói és hírlapi vitája Kossuth L.-sal. Bp, 1930. 914). *Zsoldos Jenő*

Csikk. Déry Tibor »Bálint elindul« című irodalmi forgatókönyvének színpadi utasítása szerint (Csillag 1953 : 1089) az egyik munkanélküli »szögesvégű botjával *csikkeket* gyűjt iszákjába«. Az író 1930-ba teszi drámájának cselekményét, de ma is lehet még látni embereket akik — esetleg fejlettebb technikával: szöges bot hegyére szúrva — *csikk*-eket szednek föl az utcán. A *csikk* szót Balassa József nem iktatta be magyar szótárába (1940), de mindenki ismeri: 'eldobott cigarettavég' a jelentése.

A *csikk* már a század elején ismeretes volt a pesti familiáris és diák-nyelvben. Először az EtSz. szótározza 1918-ban Szabó Lajos nagykanizsai följegyzése alapján (NyF. 48 [1907]: 61): *csik* 'szivarvégé; Zigarrenrest, Zigarrenstümmel'. Magam 1905 körül, Budán hallottam először *csikk* formában és 'cigarettavég' jelentéssel. A szót, melyet a MTsz. nem ismer, tolvajnyelvek minősítette két jassz-szótárunk. Íme az adatok:

Szirmay István: A magyar tolvajnyelv szótára (Bp., 1924.): *csikk* 'cigaretta- vagy szivarvég'. — Kálnay Gyula—Benkes János: A tolvajnyelv szótára. (Nagykanizsa, 1926.): *csik* 'cigarettavég'.

Semmi nyom nincs arra, hogy a *csikk* a magyarban keletkezett volna. Eredetét más nyelvekben kell keresnünk.

Az a tény, hogy a *csikk* egyetlen nyelvjárási adata Nagykanizsáról való és hogy a *csikk*-et feljegyző két tolvajnyelvi szótár egyike éppen Nagykanizsán jelent meg: nyugati szomszédaink felé utal. Az EtSz. a szlovén *čik* 'szivarvég' szót jelöli meg közvetlen forrásként. Származtatási lehetőségként kínálkozik azonban a német tolvajnyelv is, bár innen csak újkeletű adatunk van. W. Polzer: Gaunerwörterbuch (München, 1922.): *czik* 'Kot, Schmer, Butter, Kautabak' (Nem tűnik ki, hogy milyen hangot jelöl ez az írásmód, de a lengyeles *cz* nyilván a magyar *cs*-nek megfelelő hangra utal, amit a következő adat is bizonyít.); *Tschik* 'Zigarren- oder Zigarettenstümmel'.

A szó azonban megvan — régebbi följegyzés alapján bizonyítható — a bécsi és osztrák nyelvben is. A legrégebbi adatot Hugo Schuchardt-nak, a nagynevű gráci nyelvésznek a nyelvkeveredésről, kétnyelvűségről írt művében találtam (Slawo-deutsches und Slawo-italienisches, Graz, 1884. 126). Schuchardt megállapítja, hogy az Elba melletti cseh-német Leitmeritzben és Bécsben használatos a *Tschick*'Cigarrenstümmel' szó, sőt bekerült a tájnyelvi irodalomba is.

A bécsi nyelv *tšik* szaváról újabb adatot Th. Gartner szolgáltatott: *tšik* 'Zigarrenstümmel' (Fremdes im Wortschatz der Wiener Mundart. Z. f. hochd. Mundarten 5 [1904]: 130). — Gartner szerint nyugati német nyelvjárásban is megvan a szó (Lenz: Die Fremdwörter des Handschuhshheimer Dialekts. Baden-Baden, 1896.): *šik*. [Ez valószínűleg a francia *chique* 'szivarvég' szóból.]

Honnan való a rotwelsch és bécsi *Tschick* 'szivarvég'? Közvetlenül olaszból, vagy szláv közvetítő nyelvből. Utóbbira — a bécsi és rotwelsch adatokat nem említve — az EtSz. utalt: szlovén *čik* 'Zigarrenrest' (= szivarvég).

Az olasz nyelvre, mint az osztrák nyelv felé közvetlen átadóra, Schuchardt (i. h.) figyelmeztetett: az olaszoknál 1860 táján közönséges volt a *cicca* [ejtése: *csikká*] szó. Schuchardt szerint a csehországi Theresienstadtban 1866 előtt állomásozó olasz ezredek* közvetítették a szót az osztrák nyelvbe. (Ez a föltevés nem magyarázza meg, hogy miért lett az olasz *cicca*-ból az osztrák *Tschick* hangalak.)

A magyar *csikk* olasz megfelelőjére a következő adatokat találtam. — Vocabolario della lingua italiana (Milano, é. n. [1941?]): *cicca* 'mozzicone di sigaro o sigarette' (= szivarvég, cigarettavég); *non valere una cicca* 'non valere nulla' (= nem ér semmit, bagót sem ér); *cicare* 'masticar cicche' (= szivarvéget rágni). — Nicola Zingarelli: Vocabolario della lingua italiana (1942): *cicca* 'ciò che avanza di un sigaro fumato' (= ami megmarad az elszítt szivarból); *ciccaluolo* 'chi va attorno a cercar le chicche, spec. di notte col lanternino' (= aki körbejár, szivarvéget keresve, főleg éjjel, kis lámpással); *cicare* 'masticare la ciccha' (= szivarvéget rágni). Az adatokból kiderül, hogy a csikkgyűjtés az olasz életben is úgy szerepel, mint nálunk, azzal a hozzátétellel, hogy vannak éjjeli bagó-gyűjtők is.

Témánk szempontjából nem fontos, de nem érdektelen az olasz *cicca* 'csikk' eredetének kérdése. Erre vonatkozólag megoszlanak a vélemények.

1. Francia eredet. — Schuchardt (i. h. 127) szerint a *cicca* a francia *chique* átvétele; valószínűleg a francia katonák vagy tengerészek közvetítették. Schuchardt csak odavetőleg említi; de semmivel sem bizonyítja ezt az ötletet, amely nem is vehető figyelembe.

2. Olasz-latin-görög eredet. — P. Petrocchi: Novo Dizionario (1897): *cicca* 'avanzo del sigaro fumato' (= elszítt szivar maradéka) = *cica* 'per nulla affatto' (= semmiség) < latin *cica* 'piccole cose, inezie' (= apróságok, értéktelen dolgok). — Vocabolario (i. m. 1941): *cicca* a **cikk* tőből ~ *cica* 'un nonnulla, una cosa da nulla' (= semmiség). — Zingarelli (i. h. 1942): *cicca* < latin *ciccum*. — Meyer—Lübke román etimológiai szótára a latin *ciccum*-ból származtatja az olasz *cicca*-t és ebből a francia *chique* 'szivarvég' szót.

Ami a latin szót illeti, a *ciccum* 'gránátalma magtokja', csekélység, kicsiség' (Finály, Goelzer, Ernout-Meillet latin szótárai) görög eredetű, a *κικκος* (*kikkosz*) 'ua' szóból.

Az olasz szónak a francia nyelvben található megfelelői mindenesetre távol állnak a magyar *csikk*-tól. A szó nem a franciából került át az olaszba, amint Schuchardt jelezte.

Íme a francia adatok:

Chique 'morceau de tabac roulé qu'un mâchonne' (= bagó, dohánycsomó, amit rágnak); *chiquer* 'mâcher une chique de tabac' (= bagót rágni). Ebben a jelentésben a francia akadémia szótárába csak 1835-ben veszik föl. A francia szó eredete nem világos. — Hatzfeld—Darresteter—Thomas szótára (1924) szerint származása bizonytalan; a spanyol *chico* 'kicsi' szóval való kapcsolata kétséges; talán összefügg a *chiqueter* 'apródarabokra tép' igével, amelyből a *chiquet* 'valaminek apró darabja' főnév származott. — Gamilscheg francia etimológiai szótára (1928) bonyolult származtatást ad, bár többhelyütt megjegyzi, hogy az összefüggések még homályosak. A *chique* 'szivarvég, bagó' származhatik szerinte elvonással a *chicot* 'fatönk, forgács, szilánk' szóból. Az utóbbi összefügghet a *chiquet* 'darabka, kicsiség' szóval, amely talán a *chipot* 'ua' és a *chiche* 'csekély, kevés' kereszteződése. A *chiche* talán a latin *ciccum*-ból, tehát az olasz *cicca* őseiből. . . — Dauzat etimológiai szótára (1946) a *chique* 'játékgyöngy' → bagó' szónak lehetséges német eredetét is felveti: < *schicken* 'küldeni' . . . A zürzavar teljes, de annyi mindenesetre ténynek látszik, hogy akár német, akár provanszál-latin eredetű, a francia *chique* 'bagó' semmiesetre sem őse az olasz *cicca*-nak, tehát a magyar *csikk*-nek.

A *csikk* olasz megfelelőjének hangalakja és latin-görög háttere nyilvánvalóvá teszi, hogy nem a francia *chique* felé — francia > olasz > magyar, vagy francia > német > magyar — kell keresni a *csikk* hozzánk-jövetelének az útját. Az olasz eredet kétségtelen. Az EtSz. szlovén közvetítésre gondol, de valószínűbb, hogy a *csikk*-et a bécsi nyelvjárásból

* Schuchardt megemlíti még, hogy Theresienstadtban magyar ezredek is voltak: tőlük származik a Theresienstadtban használatos *Bago* < magyar *bagó*, amit a prágaiak is átvettek.

vagy tolvajnyelvből kaptuk. A bécsi szó pedig vagy az olaszból közvetlenül, vagy szlovén közvetítéssel származott.

Város = belváros. *Bemegyek a városba:* ez a kifejezés, ha valaki pl. Budapesten mondja, a magyar nyelvhasználatban annyit jelent, hogy 'a város beljebb fekvő részeibe megyek' (pl. a villanegyedből az üzletek, hivatalok kertjeibe). Vannak azonban nyelvek, amelyekben a *város* szó egyenesen magát a *belváros*-t jelenti. Erre a »*totus pro parte*« alakzatra szeretnénk néhány példát fölhozni, Moór Elemér nemrég megjelent tanulmányához kapcsolódva.

Moór Elemér (NyK. 44: 95) annak analógiájára, hogy a *Megyér* törzsnek, a magyarság törzsnépének neve jelöli az egész magyarságot, fölhozza a *Stadt* 'város' szót, amely Bécsben, archaisztikusan, ma is a belvárost jelöli, jelölül annak, hogy eredetileg csak a falakkal körülövezett belváros volt a 'város'.

Hasonló az eset Londonban és Párisban. Mint ismeretes, London belvárosa, az üzleti negyed, a Temze balpartján, a Szent Pál katedrális és a Tower között, ma is a *City* nevet viseli. A szó az ófrancia *cité* átvétele, az utóbbi a középkori latin *civitatem* 'város' szóból fejlődött. *The City* a. m. 'London belvárosa' (Ország: Angol—magyar sz.). Az Oxford-szótár szerint: *the City* 'part of London governed by Lord Mayor and Corporation, bussiness part of this' (= London belső része stb., üzleti negyed).

Párisban a *Cité* 'város' ma is a világváros legősibb települési helyét jelenti, a Szajna egyik szigetének (*Ile de la Cité*) utcáit és házait. A *Cité* már a középkorban a város régi részét, tehát a magvat jelentette (Dauzat). Ez a jelentés ma is él: 'la partie la plus ancienne d'une grande ville, considérée comme son berceau'. Hatzfeld—Darmesteter—Thomas szótára ezt a két példát hozza föl a szóra: *Notre-Dame de Paris est dans la Cité; la Cité de Londres*.

Megjegyezhetjük még, hogy a *Cité* természetesen megerősített hely volt, falakkal körülvéve. Ennek emléke a *faubourg* (< ném. *Vorburg*) 'váron kívüli rész' → 'külváros'. (Ma már persze a város belsejében.) Hasonló a német *Allstadt* 'óváros' → 'belváros' és *Vorstadt* 'előváros, külváros', ma már csupán 'kerület' ellentéte. Kolozsvárt ma is *óvár*-nak hívják a város legrégebb »belvárosát«. Zolnai Béla

Igazította a hűrt. Nyelvi szempontból, úgy hiszem, kiaknázatlan könyv »Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experimentiája«, amelyet 1861-ben adott ki Nagy Iván. Ebben olvasom, hogy Sztambulban a francia követ Komáromit, Thököly Imre titkárát, együtt fogadja ebéden a velencei követtel és minthogy ez a magyar vendéggel szemben hűvösen viselkedett, a házigazda ki akarta tanítani a kellő modorra: »Ezzel is az asztalnál *igazította velem a hűrt* az orator, pohárt köszöntve rám«. Úgy tudom, ismeretlen szólás a *hűr igazítása*. Margalitsnál hiányzik, viszont van több hűrral kapcsolatos szólás annak jelölül, hogy a zenéből vett képek nem hiányoznak a magyar nyelv kincstárából. Mivel a szólás jelentése az idézetből homályos, kérjük a Nyr. olvasóit, érdeklődjenek, elfordul-e másutt, akár az élő nyelvben, akár az irodalomban, s milyen értelemben használja Thököly titkára.

Csatkai Endre

VESZPRÉM MEGYEI TÁJSZAVAK ÉS SZÓLÁSOK A 17. SZÁZADBÓL

A Szentsei Daloskönyv, melyet Buda János rendezett sajtó alá, s 1943-ban jelent meg, 1670—1704 közötti időből való dalokat tartalmaz, de vannak köztük régebbiek is. Thaly Kálmán megállapítása szerint a gyűjtemény szerzője, Szentsei György, a Veszprém megyei Térsről származott. A daloskönyvben előforduló tájszavak, szólások és közmondások beces adalékokat szolgáltatnak nyelvünk történetéhez.

I. Tájszavak

agg: az partában *agganom* ne hagy 113.

alit: *alitanád* Fiának vén Sasnak 88 (NySz.).

altat: *alusson el ő* szent Lölke tégedet 146 (NySz.).

bankós: az lábo is bátor *bankós* lenne 114 (a MTsz. a Dunántúlról közli, de más jelentésben; a Vas megyei születésű Faludi 'mankó' jelentésben használja a *bankó*-t, l. NySz.).

bocska: varga legény az Tobakkal *botskában* gázollyon 129 (Dunántúl a. m. 'félhordó, kád, hordócska' MTsz., vö. NySz.).

borosta 'ecset': az képiró ő *borostyájával* 129.

böjtelő hava 'február': *bölyt elő hava* fottában 44.

böjtmás hava 'március': az *Bölyt más havának* második hetiben 117.

bugyogós korsó 'szükszájú, fi les, csecses korsó': *bugyogos korsoját* párnában röjti 51; *bugyogos korsoját* tánczban taszitták 52.

búsult 'dühös': *megbusult* állat 25.

Csalló 'csallóközi folyónév, amelyről a sziget nevét kapta': két *Csalló* viz köze 123.

cselleg 'repo; schleichen' (NySz.): Fél szemű fűz fa mellet *butsut* hirdetének, kanta irral az Agnak mind oda *tsellegnek* 15.

Cseres Kádban 35.

csertörő varga 'cserző varga': Kádban ugráló *Csertörő Vargák* 32 (NySz.).¹

csincsér: 'békó bilincs' (NySz.: olyanok mint ... az rab az ki mellet szuntelen az *Csintsér* 128.

csipke 'vadrózsa termése': ő néki job *Csipke* az egresnél 49. Téliük az *Csipke* 131 (NySz., MTsz.).

csiszlér 'asztalos': Csizmazia *Csiszlér* pinter tsak meg tsőndeszedgyél, az Deáknak egy szavára, engedelmeskedgyél 130.

csoportos 'göröngyös': esik elődben még olly *Csoportos* út, mellyen io lovad nem oly sebessen fut 122 (NySz., MTsz.).

disznófi 'malac' ne nevezd porontynak, ne mongyad bitangoknak se *Diszno Fiaknak* 66.

dudorog 'dudol; magában dörmög' didereg (MTsz.); *conquinisco*; *kauern*: mit *dudorgasz* hogy nem ugrasz kurva volt az bábád (NySz.).

durcos 'dacos, durcás': *durtzos* akaratódért meg rontom testedet 66 (MTsz.).

duló 'adóbehajtó hajdu' (MTsz.): vitték rá *dulókat*, sok száz Tallért vontak rajtok birságokat 124.

¹ Hang-, alak- és mondattani szempontból feldolgoztam: MNy. 45:335.

duska 'poculum religiosum, haustus votivus, hospitii cyathus; der Willkommen, Willkommbecher? Willkommtrunk' (NySz.); 'áldomás' (MTsz.); *duskás* 'poculi; Becher' (NySz.): emlegeti az megtöltöt pohárt, mert az *duskás* ivásból nem akar vallanyi kárt 76. *duskálás* (vö. *duskázás* 'compotatio; Trinkgelage' NySz.): ejjel napal úzi az *duskálást* 77. *ebihal* 'békaporonty': igen örülnek az pohánkának, mellyel azok ha iol lakhatnak, olyan hasok mint az *ebihalnak* 50 (MTsz.).

édesden zöngedez 33 (NySz., MTsz.).

égett bor 'pálinka; Branntwein': mast vígan lakjunk, két három roszt pénzelt ne is gondollyunk, holnap *éged borra* meg ide hajtsunk 51 (NySz.).

éh 'éhes': szép fejér lány Czipót hordat *éh gyomrának* 38; sok *éh farkások* (olv. farkasok) lesik azt minden ha 97 (NySz., MTsz.).

éktelenség 'dehonestamentum, acosmia, indecorum, inconcinnitas; Hässlichkeit, Schändlichkeit' (NySz.): Nints otsmámb *éktelenség* sem télben, sem nyárban, mint az kurva feleség az férfi házában 64.

erdei vad 'vaddisznó' 26 (vö. *erdei disznó* 1518, *erdei kan* 1545, *erdei* 1529, 1544 OklSz.). *esse* bestye fiával 77, *esse-lélek* fának ötet nevezi 51, 77 (tkp. ez s ez, vö. Nyr. 27 : 31, 125, 369; 28 : 414; OklSz., NySz.).

ezenekbül: vének Iffiak *ezenekbül* tiis tanullyatok 67 (NySz.).

fa 'hordó' (MTsz., NySz.): egy vagy ketpintos (olv. pintös) fát 77.

fajlendis köntös 48 (vö. *fajlandis* NySz., *fajlondis* 'pannus Londinensis subtilis; feines eündisches, lundisches Tuch' OklSz.).

fédel, fedel, fidel 'fejrevaló kendő' (MTsz.), 'velamen, tegmen, velum, integumentum, rica stb.; Schleier, Kopfbinde, Kopftuch' (NySz.), 'peplum' (OklSz.): Csillagos *fédel* im már ő ruhájok 69.

fékszár 'lorum, habena freni; Lenkriemen' (NySz., OklSz.): Az mastanyi királyt pap tartya *fék szárnál* 100.

féntő 'sparus; Sparr, eine Gattung Pfeil, Wurfspiess' (NySz., OklSz.): *Fentőben* tevék Fejét jobbitoknak 121.

francos 'szifiliszés' (MTsz., NySz.): Rusnyáb az lator aszszony az *Francos* embernél 64. *gabanica* 'kabátfajta ruhadarab, fölöltő, köpönyeg; ruha' (MTsz.); 'vestis hirsuta, amphimalla; zottiger Mantel' (NySz.): vessük zálogban az *gabanicát* is 77.

gerencsér 'fazekas' (MTsz., NySz.): Jaj az szegény korong ruho *gerencsér* legénke, iol lehet hogy fazokaddal vagy te igen högyke 130.

gerezd 'segmentum, stria; Furche' (NySz.): homlokodat ne ránczollyad *gerezden* 16.

göcsőre 'caballus; Gaul' (NySz.): szorult tsak egy *göcsőrére* 118.

góg 'gége'; 'guttur, jugulus; Kehle'; 'superbia, elatio; Hoffart, Hochmut' (NySz.): Ha városit veszek, azok Czifra *gógók* 55.

gubás 'gausapatus; mit einem zottigen Mantel bekleidet; villosus, hirsutus, hirtus, hispidus, pilosus; zottig, haarig, rauh' (*guba* 'cilicium, gausape, gausapina penula, amphimalla, amphitapa, heteromaschala, endromis, rheno; rauher Kotzen, Juppe, zottiges Kleid, Leibrock') NySz.: *gubás* ebnek borzas szőri 35, hitván *gubás* ebnek ugatásával — uo.

gyűrű 'gyűrűfa?', 'Cornus sanguinea; wilder Kornelkirschbaum' (NySz., OklSz.): az *gyűrű* meg kedvesebb az megynél 49.

habarnica 'polypus, sepia, octopus; Meerfisch mit vielen Füssen' (NySz., OklSz.): jer ki Kata, ha köll néked füles *habarnicza* 135.

haboz 'hánykódik' (NySz.): kis haiotskám szél vész közt *haboz* 35.

hajdina 'tatárka, pohánka' (MTsz., NySz.): *haidinára* hogy ha ő akadhat adig eszik míg egyet nem rughhat 50.

hapsol 'habzsol' (MTsz.): fogh hajmát vagy tormát igen *hapsollya* 51 (vö. *hapsi* 'habzsi' MTsz.).

haricska 'ua.' (NySz., MTsz.): Az *hariska* Tatár buza vaj ki io puliszka 135.

hasmánt 'hason' (NySz.): akar oldalt akar *hasmánt* mind meg Cselekedhez 128.

hengér 'hóhér' (NySz., MTsz.): tsak olyanok mint oh boron meg részegült *hengér* 128.

hirharang 'hírhordozó' (MTsz., NySz.): *hir harang* kéllek ne légy halgato es túrú légy 65.

homály 'felhő' (Nyr. 70 : 48, 157): azt az éjszakát, sötét *főjhő homály* bé buritsa 19; Homlokom *főjhözik* szomorú *homállyal* 45; Vidámság szerző szépen fényesítő napodat, sok *homály* után hozzád fol réám utadat 47.

hopmester, hofmester, hokmester 'anteambulo, admissionalis, praefectus aulae; Hofmeister, Hofmarschall' (NySz.): *Hop mesterét* küldé hozánk is elsőben, hogy Ecclesiánkat írná bé levélben 124.

hordozóskodik 'költözik' (NySz.): más helyre *hordozóskodunk* 153.

hurit 'kiált, kurjant; kiabálva üz-hajt' (MTsz.); 'acclamo, approbro; fürwerfen, vorrück-ken, zuschreien' (NySz.): *hurittyák* az szegény legént 47.

ismétlen 'ismét' (NySz.): Reggel *ismétlen* főll kellyünk szépen 32.

ivós korsó 'ivó korsó' (NySz.): még is föl hajtá *ivos korsoját* 52.

Jakab-hó 'július': Ezer hét száz Főllöt negyedik esztendőn, esék nagy vér ontás szömörőj mezőn, *Jakab hóban*, az hatodik napon be turula Magyar ország Gyászban 156 (vö. *Szent Jakab hava* NySz.).

kabala 'kanca': ha van néki egy rossz *kobillája* 50 (NySz.).

kádári cigányság: Im álnokul megh tsalt ez orczátlan világh, kinek minden dolga tsak merő álnokságh, és tsalárdságh *kádári cigányságh* 44 (NySz.).

kákog (!) 'krákog, károg': Sas varju Holló fejedén *kákogion* 121.

kandál 'kandikál' (MTsz., NySz.): nagy kévélyen *kandál* az ezüst Sellegre 160.

kanót 'kanóc': Aitodat *kanóttal* Eő el pötsétölte 37 (NySz.).

kantair 'pharmacum; Gift, Arznei': *kanta irral* az Agnak mind oda tsellegnek 15 (NySz.).

kántorog (vö. *kántorkodik* 'tono cantoribus praeo, praecino; vorsingen' NySz.): nem használ orvosságtok ha átokkal adgyátok sótt ártalmas joznak *kántorgo* szöllástok 77.

kapdoz 'kapdos, kapkod': tűzes kemenczében örökken *kapdoznyi* 22 (NySz., MTsz.).

kisasszony hava 'augusztus': *kis asszon havának* első hetiben 153 (NySz.).

Kiskomárom 'Zala megyei falu (régén Somogy megyéhez tartozott)': Siralomra igyed oh végh *kis komár* 78 (vö. *Kyskomarom* 1410, *Kyskomar* 1446, Csánki 2 : 620).

kom 'koma': Antal varga ő *komját* hitta vendégségben, én szerelmes jó *komám* egyél az béleslen 12; Szabó györgynek könyörög mint édes *komjának* uo.; ilyen szokkal illeti taszigállya *komját* 77 (NySz., MTsz.).

köső 'jégeső': *Kő essőtül* mikor mező meg verettetik 78 (NySz.).

vadkörtvély 'vadkörte': *vad körtvélyt* is szallyunk, ugyan még se koplallyunk 131 (NySz.).

kütforrás 'forrás': bőven hinti beszédét mint folyo *kut forrást* 76 (NySz.).

lakik 'vescor, fruor, delector, oblector; geniessen, sich unterhalten, lustig leben':

Lakiatok vigan igyatok bátran 31 (NySz.).

lappag 'lateo, deliteo, delitesco; sich versteckt halten': Reitekben *lappagok* nap fényen sem járok 45; Rőjtőkben *lappagok* mint az bagoly madár 81 (NySz.).

levegő ég 'levegő': varga vendégség akkor légyen, mikor az Disznók szépen seregessen, szárnyon járnak az *levegő Egben* 112 (NySz., MTsz.).

lobban 'inflammor; entzündet, angeflammt werden': bugyogos korsoját párnába rőjti ha ura nem láttya akkor hőrpenti bortul *lobbant* torkát azzal enyhitti 51 (NySz.).

mácsik 'Nudel': tsak ros kása is io izú annak, *mézes mátsiknál* kit szivbúll annak 143 (NySz.).

marcong 'marcangol': Az nap nyugoti sas körme közé kapta, te gyöngé testedet erősen *marczongya* 123 (NySz.).

mardoz 'mardos': meg éhült ebeknek *mardozó* Fogai 157 (NySz., MTsz.).

máslás 'másodbor, löre, csiger': végtére meg isza az *mázlást* 77 (NySz., MTsz.).

mendikál 'koldul': kezdék az után kemenczét fűtteni rongollot (olv. rongyollott) nadrághoz zifát *mendikalnyi* 160 (NySz.).

mendikás 'koldus, koldusdeák': tetves *mendicás* is mast asztal félre hág 160; *Mendikásod* szo fogad légyen mint párisé 130 (NySz.).

mester 'tanító': hogy ha nem engednek hányják őket kardra, praedikátort, *Mestert* vigyek az rabságra 125 (NySz.).

mihánt 'mihelyt': mingyárt félben szakad munkájok kezeknek, *mihánt* az templomban hallyak hogy Csöngetnek 56 (NySz., MTsz.).

minn magunk, minnen magunk: Reád hattuk immár *minen magunkat*, te viseljed nekünk minden gondunkat 153 (NySz.).

mirigy 'abscessus, apostema, glandula; Geschwür; pestis; Pest': *mirigye* változék (olv. miriggyé változzék) hajnali notája 25 (NySz., MTsz.).

mord: vigh mikor vele van *mord* mikor el váll 84 (NySz.).

mordság: nem leszen itt *mordság* 61 (NySz.).

mordályság 'insidiosa mordacitas; Meuchelmord, Hinterlist': Mi haszna sokat szolnunk rossz voltodrul, *mordajsággal* való lopásodrul 122 (vö. mordály, 'ensis, dolon; Schwert, geheimes Schiessgewehr' NySz.).

mordul 'admurmuro; murren': nem *mordul* az orsonak, Télben is pénzt találnak 132; akar mi tréfa szot nem hágy *mordulatlan* 56 (NySz.).

muskatély, muskatér 'Muskete': *muskotérok*kal azt környűl keritette 37 (NySz.).

negédes, negédes, nedédes 'ambitiosus, fastidiosus, superbus, arrogans; ehrgeizig, hochmütig, hoffärtig, stolz': Gondolám én valék ilyen állopotban, erős gyors Fiaatal ifiui voltomban, csintalan *nedénges* minden utaimban 115 (NySz., MTsz.).

Nesty komám aszony 77. (*Nesta* 1251, *Nosta* 1212 'Anastasia' MA., OklSz.).

nőszés 'házasság': Az *nyőszésben* ha nyertem helen vagyon dolgom, de ha abban vesz tettem meg őrebbul gondom, mert az gonosz házós társ, éltig való nyavaigjas, őrdög pokol tudom 63 (NySz.).

nőszet 'házasít': *Megh nyőszteté* az pütsök az ő vitéz fiát 13 (NySz.).

nyakcsapás 'nyakconcsapás': ad meg iutalmát de nem *nyak tsapast*, hanem mézes bort 33 (NySz.).

nyoszolyóasszony 'pronuba; Brautführerin': *Nyoszolyo asszony* lásson dolgához 33 (NySz., MTsz.).

örökkén 'örökké'; iob nőtelenségben *örökkén* maradnom 55; talam mind örökén maratz az rabságban 31 (NySz.).

perváta 'árnyékszék': meg emészt bennünk *perváta* tisztittás 93 (NySz., MTsz.).

pille 'pillangó': az vitéz Deák előtt vagy olyan mint *pille*, ha akarná egy bennetek tizet is el vinne 130 (NySz.).

pintér 'kádár': Csizmazia, Csizslér *pinter* tsak meg tsőndeszedgyél 130 (NySz.).

pintőke 'congius; Mass' (vö. *pint*): az sok pénzes tsőmőge, es gyakor kis *pintőke* agyon vér valaha 65 (NySz.).

pirittyel, prittyel 'garrio, blatero; schwatzen': Vitézségeddel othon *pirityölnyi* tucz az Bakonybul pásztorokat lopnyi 122 (NySz.).

pisogat, pisöget 'poppysmate allicio, palpum obrudo; schnalzen, schmeicheln': Hozza sugorodik az olyanhoz, *pisögetve* mint szoktál az lóhoz 85 (NySz.).

pohánka 'hajdina': igen örülnek az *pohánkának* 50 (NySz.).

pozsdul, pe(z)sdül 'fervesco, effervesco, fervefio; sieden, heiss werden': De im már ugyan *föll posdult*, az szerelem is föll bozdult 158 (NySz.).

pöfeteg 'pöfeteggomba': már engemet mint *pöfeteke*t meg birt az Gomba (NySz., MTsz.).

pös, pös 'urina, lotium; Harn, Brunz': igyál reá az sörben, kit tsináltom *löpösbül* 12 (NySz.).

ráro 'avis ex genere aquilarum, herodius, buteo major; Reiher': nagy urak között is kedves mint az ráro 31 (NySz.).

rátott 'frixatus; geröstet' (vö. rántotta): borral és *rátottal* ne kufárokodgyál 17 (NySz., MTsz.).

riskó 'ruber'; rot': van néki két *risko* marhájok 50 (NySz., vö. *riska* 'piros, vörös, vörhenyeges [tehén, macska]' (MTsz.); *riskó-gomba* 'sárga gomba').

rusnya 'rút, piszkos' (MTsz.); 'agasyrtus, sordidus, squalidus; garstig, besudelt, beschmutzt' (NySz.): *Rusnyáb* az lator asszony az Francos embernél 64; husz kenyeret meg ettek az *rusnyák* 112.

sárgodik, sárgudik 'sárgul': mikor már gabona *sárgudnék* mezőben szent Jakab havának elsődik hetiben 133 (NySz.).

sebhet 'megsebesít': Kedves Liliomod tövissek *sebhetik* 126 (NySz.).

sokságos: ne nézzed *sokságos* bünöm 107 (NySz.).

strázsa: *Estrásdját* penig mellé hejhezette 37 (NySz., MTsz.).

súly 'súlyos': terjeszd ki reajok az te *suly* karodat 162 (vö. *sulya*, *sullya* 'gravis, molestus; schwer, drücke d' NySz.).

szomjazás 'szomjazás, szomjuhozás': szárot toroka röttegi szörnnyű rut *szomzuzást* (így!) 76.

szükség 'szükséges': az tizoklás is *szükség* hogy távul légyen, az tiszta élettül 64
tatár buza 'hajdina, tatárka': Az hariska *Tatár buza* vaj ki io puliszka 135 (NySz.).

tatárka 'ua': riskásának mondgya az *Tatárkát* (pohánkát) 85

táttos: Mint az *táttosok* ugy meg vivának 51 (NySz.).

tobák, *tabak* 'dohány': varga legény az *Tobakkal* botskában gázollyon 129 (NySz.).

tur 'genyedő seb' (MTsz.); 'ulcus saniosum; Blutgeschwür, eitriges Geschwür' (NySz.): tetut illet az *tur* 86; *turos* Lábod 68; bátor *turos* légyen annak háta 50; igen busult, az lovásznak az lába mert igen meg *turosult* 12.

ugyanazon: *Ugyanazonoknak* valék Alumnussa 96 (NySz.).

ujonnand 'ujonnan': *ujonnand* hozot társát 67 (NySz.).

úr-széke 'sedes jurisdictionis domini terestralis; Herrenstuhl, herrschaftliches Gericht (OkI Sz.): Azonban *Ur székit* hirdenek Sár várot 28.

vakarcsál 'kapargat': Reggel, mikor tik szeméten *vakarcsál* szélyyel 54 (NySz., MTsz.).

vakarodik 'takarodik': job hogy innét haza *vakarodol* 112 (NySz., MTsz.).

varakas béka 'varangyos béka': Az *varakas Békák* szopiák emlőtöket 22 (MTsz.).

városfél 'polgártárs': meg botsásotok szomszédim, *város feleim* 107 (NySz.).

varró 'varrás, varrnivaló': ved az *varrót* kezedben 17 (NySz., MTsz.).

villámás 'villámlás': Mint égen *villámás* láttotik gyakorta 95 (NySz.).

viszontag 'viszont, ellenben': Késérű volt nekem az én le fekvésem, keserű *viszontak* az én föll kelésem 28 (NySz.).

von 'húz': *vonnyanak* hajnalt gyönyörű notát 33 (NySz., MTsz.).

zabgyermek: *Zab gyermek* az fatyu 86 (NySz., MTsz.).

zifa 'exomis; Rock ohne Ärmel (?)': rongollot nadrághoz *zifat* mendikalnyi 160 (NySz.).

Olvasása és jelentése homályos a következő szavaknak:

ilek köszt ez földön ki mult ez világbul (*élok?*) 27.

halhatatlan ditsőségbül jai *hallandoka* lón (19).

Lopiom kérőt talász társoidnak 121.

Az *celi kortvánt* is kezünkben kerítsük az *menhet szártot* is lorul le öklellyük 127.

komám asszony köntösét be iszom, *köczökjét* és Leányo Ura köpönyegjét 77.

az udvari *levések* is mint ázot kender 128; az udvari *Leveseknek* tsak forgoja fémlük — uo.

Gyökeret vert benne az *okovász* (ó kovász?) 85.

ne mon(n)gyad *préczkonak* 66.

Sánta lábu egy *veddét* torban fingo péterrel 12.

II. Szóla ok, közmondások

mint széna nyárban ugyan el szárottam 72.

kőkén kék szemeid 92.

edés láng izú bort 38.

ugyan ki ri az kezébül az eke szarva 47.

az kinek nem borja nem nyajja 99.

Okos az Roka de az Csávában jut 122.

Disznót bársony nyereg mert nem is illet 41.

az ajton is ebrudon ki vetnek 161.

Sok kiáltás eb ugatás égben nem hallik 36.

ne mond ebtül szakat ördög magvának 18.

Kurva az Anyja rossz embernek egy szo mint száz 35.

enyves kezű valék szélyyel bujdostomban 115.

kiben mindeneknek az fogá meg vásott 59.

szép leányra vásik az ő szeme 68.

akarattyok ellen nem pöndül het egy hur 99.

miként fuják néked tsak ugy kől tánczolnod 39.

Ha gazdagot veszek lesz súlyos keresztém 57.

egy koldusbul kettőt nyomorultat tészek 56—57.

Kőrmőtlen matskának nehéz fát hágnyi sánta ebnek bétsét (olv. Bécset) nehez meg járnai 41.

hizelkedik fuja az követ 84.

Kígyo modra kúvet fujnak gyakran ellenem 36.

hol van Mátyás királ kinel volt igasságh 38.

Nints tanátsa noha ő nagy ágyu 86.

szived mint nyár fa levél ugy reszkessen 121.

föl nyilik azidő majd az gyöngé fűre 109.

Majd ki nyilik az idő, én sem leszek heverő 132.

Csak pöki az markát, de meg ássa árkát 85.

Az pünkösdi király lád e mint játszik, mondgyák hogy az Tök is estve virágzik 40

Olly rut az hol Simon biro jár elől 16.

azt tudnád majd sópri le ülő helyed 84.

az sült galamb penig nem röpül szájához 55.

Tányért sem akarna Udvarban nyalnia 47.

talála ő társára, mint az Tott az kására 132.

vert farkasnak köllöt rokát hordoznyi 51.

Beke Ödön

TUDOMÁNYOS NYELVÜNK MŰVELÉSE

Műszaki nyelvőr. Összeállította: Torma Domokos, a Nehézipari Könyvkiadó Vállalat szerkesztőségének közreműködésével. Ellenőrizte: Tompa József. [Budapest] 1953, Nehézipari Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat. 28 lap (Kézirat gyanánt.)

Papp Antal: Tudományos nyelvünk magartalanságai (különös tekintettel az élelmiszeriparra). Budapest, 1954. A Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Tudományos Egyesület kiadványa. 82 lap. (»MITE« Kiskönyvtár 18. sz.)

Örvendetesen gyarapodó nyelvművelő irodalmunknak, íme, egyszerre két új termése is élénk kerül. Ezek ugyan a tavaly megjelent művekénél kisebb területre korlátozzák szemhatárukat, de ebben a szűkebb világban is bőven elég a számbavenni valójuk. Kicsiny ez a terület, szaktudományi, tehát egy kissé félreeső, a burján azonban — talán éppen ezért — még jobban fölverte, mint azokat az országútmenti szélesebb mezőket, amelyeken többen járnak és többen is gyomláznak: a napi sajtóra és a szépirodalomra gondolok. Egyik-másik szaktudományunk nyelve valóban sokkalta gazosabb. Hálásak lehetünk hát azoknak, akik gyomirtó kapajukkal belemerészkednek ebbe a sűrűbe.

Lássuk mármost, mily szerencsével járt, mit végzett benne a két felderítő.

I. Torma Domokos műszaki nyelvünket veszi szemügyre.

1. Összegyűjti ennek a szaknyelvnek leggyakoribb hibáit, s tizenhat kis fejezetben tárgyalja őket. Bevezetőül tájékoztat bennünket szempontjairól. Azt vallja többek közt, hogy »Nem annyira az egyes szavakon, hanem inkább a nyelvtani szerkezeteken, mondat-szerkesztésen, szólásokon fordul meg . . . a nyelvi kifejezés magyarossága« (3). Teljesen igaza van. Mindamellett jó hozzátennünk, hogy egy-egy szó, pl. összetétel is lehet hibás, korcs, ha nem nyelvünk törvényei szerint keletkezett, s ilyen szó egymagában is árthat a mondat magyarosságának. Vagy az olyan szó, amely hangulatával nem illik bele a mondatba, ugyancsak kivetni való.

Azután szóvá teszi a szerző azt a sokszor félremagyarázott véleményt, hogy magyarosabb az összetett mondatnál az egyszerű, az alárendeltnél a mellérendelt. Igazat kell adnunk neki annyiban, hogy a bővítménnyel telezsúfolt »egyszerű« mondatot valóban nehezebb megérteni, mint a jól áttekinthető összetettet.

Ilyen kérdéseket érintő bevezetése után áttér a műszaki nyelv jellegzetesebb hibáinak tárgyalására. »Az ige helye a mondatban«, »Más a különböző, más a különféle«, »Írjunk egyszerűen« a címük az első fejezeteknek, majd több határozórag és névutó (-nál, -nél, mellett, szemben, alatt, gyanánt stb.), a határozói igenév, a mutató és vonatkozó névmások, a szolgáló, a céljából, a képez helytelen vagy fölösleges használata kerül szóba. A fejtegetéseket mindig példák szemléltetik, mégpedig példamondatok; a hibákat jelentés-megvilágosító mondatkörnyezetükben láthatjuk. Néha el is marad a fejtegetés, s csak a példamondatok beszélnek. Szembeötlően, külön hasámban van a hibás mondat, mellette másik hasámban a javítása. Ha a mondatban az éppen tárgyalt hibán kívül más helytelenség is van, a melléje írt javításban annak a helyesbítését is megtaláljuk. A szerző jó tanító, nem szalasztja el az alkalmat, helyreigazít minden hibát. S a javításokból kitűnik, hogy nemcsak helyesen, hanem szépen is tud magyarul; a zavaros, kuszált mondatokat ügyesen rendbe szedi, egyszersmind jó ízléssel formássá alakítja.

2. Ezek után hadd ejtsek mégis néhány gáncsoskodó szót. A 9. fejezetben a *való* helytelen használatáról ír a szerző. Hangoztatja ugyan, hogy az »igazságra való törekvés«, »a nyersanyagokkal való takarékoskodás« kifogástalan szerkezet, tehát üldözése súlyos hiba volna» (18), s őt csak felesleges, lompos használata aggasztja, mégis attól félek, hogy ez az ősi magyar *való* hovatovább üldözött vad lesz nyelvművelő irodalmunkban. A szerzőnk kárhóztatta *való*-s szerkezetek általában csakugyan nem szépek, s a javított mondatok mindekép jobban hangzanak, ennek az egynek kivételével: »Az edzőkádak gépesítésének az a lényege, hogy a munkadarabok kiszedését biztosítják a tartányból«, (19). Ez a hátul csellengő »a tartányból« bizony nem magyar, hanem indoeurópai szórend szerint maradt el annyira a többi mondatrésztől. Ha csak ilyen áron küszöbölhetjük ki a *való*-t, akkor hagyjuk meg a helyén! Magyarul így helyes: »a munkadaraboknak a tartányból való kiszedését«. A *való*-nak erről az üldözéséről alább, Papp Antal könyvének ismertetésében még beszélünk kell.)

A többi apró hibát sorjában veszem, lapról lapra haladva.

A határozott névelővel mostanság gyakran esik baj; hol ok nélkül elmarad, hol kéretlenül előáll. Szerzőnktől is idézhetek erre egy-egy példát. »Széles nyomtávú vasutat a legkülönbélebb rakományok, főképp szén, érc, homok tömeges szállítására használják.« (12). Ez az ő helyesbített mondata. Eredetijében ott van a »s éles« előtt az »A« névelő. Az ilyen határozott névelőjétől megfosztott tárgy után tárgyasan s okták ragozni az igei állítmányt, es sokan efféleket mondanak vagy írnak: »Lektorálást vége tek«, »Összeállítást készítettek«. A következő helyesbített mondatban pedig tévedésből került a tárgy elé az »a« névelő: »A kerekélű késekkel inkább a műanyagokat, ebonitot, azaz keménygumit munkálnak meg« (21). Ez bizonyos iráshiba. Egyébként az eredeti mondatban is ott van a névelő, igaz, hogy más mondat szerkezetben.

»... használatukkal a keményfémek jobban kihasználhatók« (17): ebben a javított mondatban ugyanannak a szótőnek azonnyomban való megisméltése nem jól hangzik. Az eredeti mondatnak ez a része valamelyest jobb: (A késtömbök) »a keményfémek jobb kihasználását teszik lehetővé«.

A »normál homlokszög« (21) jelzős szerkezetben Torma nem ütközik meg a német módon visszanyesett *normál* szón, s a mondat javított fogalmazásában változatlanul hagyja. Pedig nagyon csunya egy szó ez! Persze tudjuk, mennyire elterjedt a tudományos nyelvben.

Az idegen szavak használatának kérdésével különben nem foglalkozik a szerző, de mint egyik példamondatának javításából láthatjuk, ha mód van rá, magyarral helyettesíti az idegen szót, még a műszót is; így lesz a *tangenciális kés*-ből *érintőteges* kés (18).

Csak annyit függesztek még eddigi szavaimhoz, hogy »Az *alatt*, *gyanánt* névutó helytelen használata« című 8. fejezetet (18) nagyon soványnak vélem mai alakjában. A két névutó hibás használatának bemutatására egy-egy példamondat árváskodik ott, s egyik se különösképp jellemző. Szaporítani kellene a példákat, s főként a *gyanánt* névutó használata szorul külön magyarázatra.

Tollhiba lehet a 25. lapon két példamondatban az az eltérés, hogy egyiknek helytelenített alakjában *első lemez* van, a helyesbítettben *alsó lemez*, a másiknak helytelenített alakjában *alaphenger*-t olvasunk, a helyesbítettben pedig *alaplemez*-t.

Evvél behajtom Torma Domokos vonzó füzetkékét, s azt kívánom, hogy mennél előbb viszontláthassuk meggyarapodott, testesebb alakban. Úgy hiszem, sajnos, anyaga még bőven akad, annyi is, hogy akár vaskos kötetté duzzaszthatná.

II. Papp Antal többet markol, nagyobb anyagot dolgoz fel. Lektorai munkája közben a tudományos szakirodalomnak igen nagy területét bebarangolta. Mint elmondja, két év alatt csaknem kétszáz szakkönyvet és technikai tankönyvet nézett át nyelvi, stilisztikai szempontból, azonkívül szakmai folyóiratokban megjelent, kötetekre rúgó dolgozatokat.

1. Könyvecskéjének az a célja, »hogy szerény segítséget nyújtson a szakíróknak könyveik, tudományos értekezéseik megírásában« (9). Gyakorlati célú kalauzt szerkesztett »a tudományos könyvkiadók, szerzők, szaklektorok, kutatók, tudományos folyóiratszerkesztők számára« (10).

Bevezetésében kifejti, milyen mételező hatással volt a német nyelv tudományos nyelvünk kialakulására. Azután kitér latinos hagyományunkra, majd harmadik és új ható

tényezőként az orosz nyelvet említi. Az utóbbi években nagyon sok orosz nyelvű szakmunkát fordítottak magyarra, s fordítóink gyakran szerfölött rosszul végzik feladatukat; nem is lehet csodálni, hiszen e téren nem támaszkodhatnak helyesen kialakult gyakorlatra, azonfelül eleinte hiányos nyelvtudásukból sem telt mindig jobb munkára.

Követkeje anyagát szerzőnk hat fejezetre osztja, mégpedig gyakorlati szempontok szerint. Bár ez a kiadvány (akárcsak Torma Domokos munkája) nem nyomtatvány, hanem csupán sokszorosítás, s kezdetleges külsejét tekintve elejétől végéig egy betűfajta szürkellik benne, — szövege, anyagának elrendezése mégis eléggé tagolt, szemléletes. A gyakrabban előforduló és nagyon minősített hibák elül vannak, az apróbbak, kevésbé veszedelmesek hátrább raj anak; imitt-amott meglehetősen gazdag gyűjteménnyé szaporodnak. A hangulat-keltő fejezetcímek ügyesen ráirányítják figyelmünket a tárgyalt hibák minősítésére. »Mérgek-szekrény!»: hangzik riasztón az első, s ezekről a »halálos« mérgeknek mondott nyelvrontó hibákról, jobbára németességekről van szó ebben a fejezetben: *befolyásol; úgy . . . , mint; eszközöl; bírálatot, befolyást gyakorol; megfontolás, vita tárgyat képezi; kezdetét veszi; kinyer.* Itt tehát egy-egy szó vagy kifejezés az a mérge, amelyből »egy csipetnyi is halálos«. (Ezt a szerző is idézőjelbe teszi.) Valamennyit ideírtam, hogy szentől szemben láthassuk ezeket a »hirhedt bűnösök«-et. Ezek a szók és kifejezések a »nyelvrontás bajnokai«. Ők kerültek az élre, az első fejezetbe.

Igazán egy-egy ilyen szónak, szókapcsolatnak a használata a legnagyobb veszedelem? Lássuk csak, mit ír a szerző a bevezetésben: »A tudományos nyelv magyartalansága nem szóhasználati, szótári kérdés, mint az ipari szaknyelvé, hanem stilisztikai kérdés, a nyelv sajátos rendszerének, logikájának, esztétikájának és lélektanának kérdése. Itt nem arról van szó, hogy egy-egy nyakatekert és eltorzított német jövevényszót magyarral helyettesítsünk, hanem arról, hogy magyartalanul, rosszul megfogalmazott gondolatmeneteket [!] újrafogalmazzunk, jobban, másként, magyarabbul« (6). Ez helyes elv, kár azonban, hogy mindjárt az »első fejezet ellentmondásba keveredik vele. S hasonló a módszere, a szerkezte a többi fejezetnek is. De már magában a bevezetésben is egy-két lappal később némi ellentmondásra bukkanunk: »Azt mondhatnánk, a természettudományos szaknyelvben a magyar nyelv csak féltüdővel lélelezik, csak kevés eszközre van szüksége. Éppen ezért az előforduló hibák is szűk körre korlátozódnak, néhány sablonos, megkövült modorosság keretei között maradnak. 25—30 alaphiba van, a többi csak variáció. Az itt következő lapokon többszáz hibaeletet elemzek és magyarázok meg. Ez messze meghaladja az átlagos hibaszámot. Ha a jelzett 2—3 tucat alaphibát jól lefűleljük, elkerülésük módját tudatosítjuk a szakírókban, lényegében elértük azt, amit el kell érni a természettudományi szaknyelv kiszabadul a hibás sablonok nyűgje [!] alól« (10—1). A »25—30« vagy a »2—3 tucat alaphibát« tehát úgy kell értenünk, hogy ha a tárgyalt »többszáz hibaelet« közül a legfontosabb huszonöt-harmincat jól megjegyezzük, s »elkerülésük módját tudatosítjuk« magunkban, akkor már elértük célunkat. Hát ilyen egyszerű a dolog? Ha elkerüljük a *befolyásol*, az *úgy . . . , mint* meg a többi, akár »többszáz« szónak és kifejezésnek hibáztatott használatát, akkor a tudományos nyelvünket rontó magyartalanságoknak minden stilisztikai kérdése, »a nyelv sajátos rendszerének, logikájának, esztétikájának és lélektanának kérdése« is elintéződött, s többé mindez ellen nem vétkezhetünk?

Szóvá kellett tennünk ezeket az ellentmondásokat, mert az elvi tisztázatlanság sose vihet jóra; helyes elmélet nélkül nincs helyes gyakorlat. S mint láttuk, az elméleti igényesség a gyakorlatban megszerényedik; a »magyartalanul, rosszul megfogalmazott gondolatmenetek« újrafogalmazásának megmutatása helyett beéri a szerző egy-egy hibás vagy hibássá bélyegzett szónak, szókapcsolatnak mással való helyettesítésével. Ez is jó, de nem minden, s az ígértet után jobbat vártunk. Torma Domokos e tekintetben szűkebb terén is többet ad.

2. Ok nélkül hibássá bélyegzett szókra, szókapcsolatokra céloztam. Sajnos, ilyenek is vannak; a könyvecske a helyes ismeretekkel együtt babonákat, hiedelmeket is terjeszt.

A 20. lapon ezt állítja a szerző: »Alkalmazni embert szoktak valami feladatra, a tárgyat viszont használjuk. A kettő között minőségi különbség van. A gépet, szerkezetet, szerszámot használjuk és nem alkalmazzuk. [Az »és nem« helyett »nem pedig« kellene ide!] Nem ilyen világos azonban a helyzet az elvont fogalmak esetében.« Azért így igazítja el az olvasót: »Hasznos elvként azt ajánljuk: az emberen kívül minden mást „használjunk” s ne „alkalmazzunk”.

[Helyesen: ne pedig!] Az „alkalmaz” szót csak akkor „használjuk”, ha a „használ” kifejezés idegen-szerűen kapcsolódik egy-egy fogalomhoz (21). A 64. lapon a *szolgá* hibázthatásakor már ezt olvashatjuk: »Ne „szolgáljanak” a szerszámok, gépek, vegyszerek valamire, hanem használjuk őket, s alkalmazzuk«. De már előbb is megfélekedezik a szerző a 20. lapon írt szabályáról; a 35. lapon egy példamondatban nem javítja ki az *alkalmazunk*-ot: »Alaposabb keverés miatt forgódobot alkalmazunk. Helyesen: Alaposabb keverés végett (keverésre v. céljából) . . . « A 37.-ben ő maga alkalmaz így: »Igensok szerző ott is „amely”-lyel kapcsolt alárendelt mondatot alkalmaz, ahol . . . «

»A haladó hagyományokat ápolni kell, de egy percig se higgyük [helyesen: higgyük!], hogy a ván-vén haladó hagyomány. Nem, egyszerűen avatag, s ma már használhatatlan«, mondja szerzőnk (az 57. lapon). Igaza van, elavult a *-ván, -vén* vagy legalább is régies, de néha még használjuk, ahogy a szerző is él vele a 29. lapon. A »Kiváló tudós letére hamar megtalálta a megoldást « mondatot helyesen így módosítja: »Mint kiváló tudós, hamar megtalálta a megoldást. « »Kiváló tudós lévén . . . « Általában ne feledjük, hogy az ilyen kárhözhatott régiességnek is megvan a maga külön értéke, sajátos hangulata, s választékos stílusban nagyon helyes lehet. Nagy J. Béla nemrégén még ebben a kevésbé választékos mondatában is bátran leírta: »Kétségtelen azonban, hogy [a *-lag, -leg*] rendes használati körét áthágván, túlságosan elszaporodott« (Nyelvművelésünk főbb kérdései. Szerkesztette Lőrincze Lajos. Budapest, 1953. 260).

A tárgyas *-nök, -nök* igeragot se volna szabad így elintézni: »Ez is régies, divatját múlt kifejezés« (57). Iga., elavulóban van, de még gyakran előfordul az irodalmi, választékos stílusban. Ugyanitt az *azon, ezen* névmásról is kerekén így nyilatkozik: »Szintén régies hiba«. Habár ez valóban még gyorsabban avul, mint a *-nök, -nök*, mégsem szabad a hiba bélyegét rásütni. Sokszor nem is lehetünk meg nélküle. Gondoljunk csak ezekre az állandósult szókapcsolatokra: *azon forrón, azon melegiben, azon véresen, azon mód* stb.

A *múlthatatlanul* határozószóról így vélekedik a szerző: »Nem egyszer rosszul használják, a halaszthatatlanul, föltétlenül, okvetlenül, azonnal helyett. Pedig a „múlthatatlan” azt jelenti, hogy örökké tartó, elvülhetetlen, aere perennius« (29). Ha belepillant a Czuczor—Fogarasi-ba, mindjárt észrevette volna, hogy már ott is két jelentését tartják számon: »1) Ami el nem múlhat, mi szüntelenül tartani fog . . . 2) Amit elhanyagolni nem lehet, minek meg kell történnie. *Múlthatatlan kötelesség*. Határozóként am. *múlthatatlanul. Múlthatatlan eljövünk*. « Papp Antal ezt az utolsó mondatot is kijavítaná erre: *Föltétlenül eljövünk*. Itt ismét megfélekedezett a szerző a stílus jogairól! A *múlthatatlanul* szónak van bizony 'föltétlenül, okvetlenül' jelentése is, csak választékosabb, irodalmibb ebben a jelentésében is a *föltétlenül*-nél. Itt van előttem a szónak erre a jelentésére több adat az Akadémia Nagyszótárának cédulanyagából, Kossuth, Vas Gereben, Arany, Jókai műveiből! Ennél fogva helytelenül akad bele a szerző ebbe a mondatba: »Némi melegítés után az oldódás *múlthatatlanul* bekövetkezik« (30). Helyes a szerzőnek ez a megállapítása: » . . . a volna jelenidő, a lenne jövőidő« (33), csak azzal kellene kiegészíteni, hogy a *volna* csaknem mindig lehet jövő idejű is, mint általában a magyarban a jelen idejű igealak jövő időt is jelenthet. (*Holnap meglátogatlak. Jövőre befejezzük a munkát. Ha akkorra nem tudnád elvégezni a dolgot, kellemetlen helyzetbe kerülhetsz. Mondd meg neki, jöjjön el hozzám!*) Nagyon elkel az a figyelmeztetés, hogy ne használjuk a *lenne* igealakot jelen időben (még jobb fróink műveiben is előfordul ez a helytelenség), de siessünk hozzá-toldani, hogy a *volna* alakot nemcsak jelen időben, hanem rendszerint jövőben is használhatjuk. A *lenne* téves használatára magából a könyvecskéből is idézhetünk példát: »A táblázaton belül minden új tételt nagy betűvel kell kezdeni, mintha megannyi címsorról lenne szó« (70). Ide bizony *volna* kell.

Méltán hibázthatja szerzőnk az »Amennyiben a víz felforr, le vesszük a lángtól . . . « mondatban a csunya, németes *amennyiben*-t; a *ha* vagy a *hogya*, esetleg a *mikor* való a helyébe Furcsa azonban ez a szabálya: »Az „amennyiben” csakis akkor helyes, ha az esemény, amelyre vonatkozik, csak esetleg következik be, nem föltétlenül« (35). Ezt a szabályt nehéz alkalmazni, annál könnyebb félreérteni! Talán egyszerűbb, érthetőbb így: az *amennyiben* használata akkor helyes, ha a főmondatban ott van vagy oda illik az *annyiban*, tudniillik *hogya* a főmondat érvényességét egy bizonyos mértékben korlátozzuk az *amennyiben*-es mellékmondat. Pl.: *Amennyiben telik tőlem, (annyiban) segíték majd*.

»A vonatkozó névmások helyett minden harmadik szerző a kérdő névmásokat használja« (36). Először nem értjük ezt a meglepő mondatot, csak a következő mondatban nyílik ki eszünk értelmének befogadására: »... az amely-t egyesek egyáltalán nem ismerik, csakis a mely-t használják«. A *mely* vonatkozó névmást szerzőnk mindig *amely*-re igazítja, mivel szerinte a *mely* kérdő névmás! Tehát nem azért rója meg a *mely* vonatkozó névmást, amiért netán megróhatná, a régicssége miatt (mint a *-nök*, *-nököt* vagy a *-ván*, *-vén-t*)! Tanulságul így csattantja el a szabályt: »Egyszerű az eset: a „mi, hol, ki, honnan” — kérdő értelműek. Ha vonatkoztatni akarjuk őket, tegyünk eléjük egy a-t« (37). Mit szól az ilyen közmondásokhoz?: *Ki korán kel, aranyat lel. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. Mikor a malacot ígérik, tartsd a zsákot! Milyen a zsák, olyan a jolt. Mint vasszeg a zsákból, úgy szegénység a házból.* Százával, ezrével találunk ilyen »kérdő« névmásos közmondásokat és szólásokat. »Egyszerű az eset«: az *aki*, *amely*, *ami* vonatkozó névmás eredeti, régi alakja ugyanis *ki*, *mely*, *mi* volt (vö. Klemm: Magyar történeti mondattan 466; Sági: A vonatkozó névmásokról Msn. 2: 101—6). A vonatkozó funkciójú névmási határozószók (*mikor*, *midőn*, *mivel*, *milyen*, *mint*, *mi hol*, *honnan* stb.) még gyakrabban megvannak ma is az *a* mutató névmás nélkül. Szabálya ellenére Papp Antal is így használja: »Szeretném, ha az olvasó megemlékezne erről, mikor rossz szokásból ismét leírja őket« (15). Tanulság: a nyelvi helyesség megítélésében szükség van néha nyelvtörténeti ismeretekre is.

A »Germanizmus a köbön« című 5. fejezetben egy helyütt ezt olvassuk: »A magyar nem valami „alatt” ért valamit, hanem valamin« (40). Ám néhány sorral lejjebb ez a folytatása: »Nem hallgathatom el azonban, hogy ebben a kérdésben a nyelvészek véleménye megoszlik. Egyesek szerint a „valamin” germanizmus (étwas darunter verstehen) s az alatt névutós fogalmazás a magyarosabb.« Azt nyelvész aligha mondhatta, hogy a *valamin érteni valamit* germanizmus, mert e kifejezés után a zárójelben közölt *etwas darunter verstehen* — ezt minden nyelvész nagyon jól tudja — azt jelenti: *valamit érteni alatta*. Egyáltalán olyan állítással, hogy a *valamin érteni valamit* németesség, nyelvészeti és nyelvhelyességi irodalmunkban nem találkoztam. Csak Simonyi Zsigmond nyilatkozik így: »Valami *alatt* vmit érteni (*etwas darunter verstehen*): ez a szólás talán — de nem bizonyos — a német mintájára keletkezett és terjedt el; a régiek inkább így mondták: *vmin érteni v. rajta érteni vmit* ... Azonban az *alatta*-értés már másfél század óta meghonosult és magyar észjárásból is keletkezhetett...« (Helyes magyarság. Budapest, 1903. 31—2). Ez azonban, azt hiszem, szerecsenmosdatás. Annyi bizonyos, hogy a *valamin ért valamit* magyar, a *valami alatt ért valamit* pedig majdnem bizonyosan a németből került hozzánk. Nincs hát szükség arra a megalkuvásra, amelyet Papp Antal ajánl, hogy esetleg kerüljük el mind a kettőt (41).

A németességek között a *mellett* és a *-nál*, *-nél* téves használatáról ezt írja: »A „nében”-es [így!] kifejezések szolgál fordításából erednek a „mellett” névutó hibás használatának esetei« (48). Majd felsorolja a valóban hibás mondatokat: »30 C fok mellett titráljuk« vagy »30 C foknál« (helyesen: fokon) »1000-szeres nagyítás mellett jól látható« vagy »1000-szeres nagyításnál« (helyesen: nagyítással), »A dolgok ilyen állása mellett« (helyesen: Ilyen körülmények között), »A húsnál a romlás jelei mutatkoznak« (helyesen: a húson). Mindezekben a mondatokban a *mellett* névutó és a *-nál* rag helyett a németben nem a *neben*, hanem a *bei* előjáró szócska használatos. Csak a »más vonatkozásban« említett »A felsorolt hibák mellett egyéb hibák is vannak« mondat *mellett* névutóját lehetne *neben*-nel fordítani!

Rajtaakad a szemünk néhány ilyen német furcsaságon is: »gegendinst« (helyesen: Gegendienst, »forsicht« (helyesen: Vorsicht) (5-) stb.

A németességekről szólva már előbb is megemlíthettem volna, hogy a címlapon olvasható »(különös tekintettel az élelmiszeriparra)« ma már nagyon lerí egy nyelvművelő könyv homlokáról; a »mit besonderer Rücksicht« tükrözése ez!

Csupán a legfeltűnőbb balhiedelmes állításokat szemelem ki, mégis nenezen fogyok ki belőlük. Az 52. lap szövege így kezdődik: »Kiindulópont = kiindulási pont. (Szintén asszociációs hiba. A magyar szemlélet szerint nem a pont indul ki, hanem a pontról indul ki valami cselekmény.)« Dörszölöm a szemem, azt hiszem, nem jól látok. Hát még ma is él ez a fajta babona? Nyelvünk történetéből nagyon jól tudjuk, hogy az *-ó*, *-ő* képzős melléknévi igenév régente szenvedő jelentésben is gyakori volt, s ilyen jelzős szerkezeteket ismerünk: *szerető* (értsd: szeretett) *fiam*, *tudó* (értsd: tudott) *dolog*, *karban öltő kosár* (vö. Simonyi: Tüzetes

magyar nyelvtan 504; Klemm i. h. 112). Ma is járatos sok ilyen szavunk és szókapcsolatunk: *eladó lány, kiadó lakás, ivóvíz, szántóföld, vetőmag* stb. Talán ezek is hibásak? S így kellene mondanunk őket: *ivási víz, szántási föld, vetési mag* (a *vetési varjú* mintájára)? Bizony a nyelv-művelőnek ismernie kell nyelvünk történetét, akkor nem botlik el ilyen könnyen.

Ígértem, hogy a rossz hírbe kevert *való*-ról még beszélek. »Egyike a gyakori hibáknak a való igenév mértéktelen használata. Többnyire fölösleges, egyszerűen kihagyható. Legfeljebb egy kis szórendi változtatásra van szükség«, írja szerzőnk az 59. lapon. Ez még aránylag mérsékelt nézet. A »Többnyire fölösleges, egyszerűen kihagyható« talán mégis túlságosan messze rúg. A szórendi változtatással is csinján kell bännünk. »A nyersanyagnak a gyárba való kiszállítása« helyett (bár ez is kifogástalan) csakugyan írhatjuk címnek: »A nyersanyag kiszállítása a gyárba«, sőt némelykor mondat végén is megjárja ez a szórend, de mondat belsejében rögtön lerí róla az idegenszerűség. »A bőröknek savval való kikészítése« helyett az ajánlott »A bőrök kikészítése savval« még címnek sem hangzik jól, ellenben a vagyilagosan javasolt »A bőrök savas kikészítése« nagyon helyes. Ugyanilyen ügyes az »Elektronmikroszkóppal való nagyítás helyett« a Papp ajánlotta »Elektronmikroszkópos nagyítás«.

3. Műfellelt rontja egy nyelv-művelő író hitelét, ha ugyanabban a könyvében ellentmond a maga hirdette szabálynak. Főntebb, a babonás állítások között már láttunk ilyen példákat. Itt még föl kell rónom néhány hasonló kocsintást. Az 52. lapon ezt írja a szerző: »Közel (beinahe) annyi = majdnem, csaknem annyi«. Ez így helyes. De a 7. lapon ez németeskedik: »Közel egy évtizede már, hogy . . .«, a 10.-en pedig ez: közel kétszáz szakkönyvet«. Mind a kétszer *majdnem* vagy *csaknem* vagy más szó kellene a *közel* helyére. — A 64. lapon hibáztatja az »Abban a helyzetben vagyok« kifejezést, s ezt kínálja helyette: »tudom, módomban van«. A 10. lapon mégis ilyesmi kerül szemünk elé: » . . . így abban a helyzetben vagyok, hogy meglehetősen nagy anyagot gyűjthettem össze«. — Jogosan elítéli a határozatlan névelőnek a következő mondatokból való kihagyását: »Pipettázzunk kevés sósavat« (javítása: egy kevés), »Veszünk parányi borsot« (javítva: egy parányi) (55). A 10. lapon ellenben ez van: »Ezenkívül tucatnyi stíluslektor munkáját ellenőriztem az elmúlt két év alatt«, a 12.-en pedig ez: »legfeljebb tucatnyi frásjelével«. Kétszer helyesen így: »egy tucatnyi« (9, 11). Mint látjuk, szavajárása ez szerzőnknek. — A 49. lapon helytelennek nevezi a *túlnagy*-ot, a *túlkicsi*-t, a 20. lapon mindazáltal ez üti meg szemünket: » . . . ne örüljünk túl korán«. Stb.

*

Még sok egyébről szerettem volna szólni, de így is túlságosan hosszúúra nyúlt ez a cikk. Ne vegye rossz néven Papp Antal, hogy a dícséretnél látszólag több benne a rosszalás. Dícséretem majd mindig általános érvényű, a kifogásom ellenben nagyobbrészt egy-egy részletet illet: azaz nem a terjedelem aránya fejezi ki híven véleményemet. Bizvást hiszem és remélem egyébként, hogy a könyv második, átdolgozott kiadása mindannyiunknak sokkal több örömet szerez. Mindent meglátolva így vetünk végeredményt: valamennyien őszinte köszönettel tartozunk Torma Domokosnak is, Papp Antalnak is, hogy igaz szeretettel pallérozzák édes anyanyelvünket.

Ferenczy Géza

FJODOROV KÖNYVE A FORDÍTÁS ELMÉLETÉRŐL

A. В. Федоров: Введение в теорию перевода. Москва, 1953. Издательство Литературы на иностранных языках. 336 lap. [Fjodorov, A. V.: Bevezetés a fordítás elméletébe. Moszkva, 1953. Idegennyelvű kiadó.]

1. Sztálin nyelvtudományi műveinek megjelenése és különösen a Pravdának Szoszjura versét és orosz tolmácsolót megbíráló szerkesztőségi cikke (1951. júl. 2.) óta a Szovjetunióban fokozott figyelmet szentelnek a fordítás kérdéseinek. Műfordítói értekezleteket tartottak, számos elméleti és elemző cikk jelent meg (főként a Lityeraturnaja gazeta és a Druzszba narodov hasábjain), kiadták L. N. Szoboljev kézikönyvét és az orosz-francia fordítás módszertanáról. 1953 végén napvilágot látott Fjodorov munkája. 1941 óta ez az első átfogó szovjet fordításelméleti mű; az idegen nyelvek főiskoláin tankönyvül is engedélyezték.

Ez a könyv a fordítás legáltalánosabb elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozik, s a fordítók és nyelvészek tudományos érdeklődését igyekszik kielégíteni. A gazdag példanyag angol, német és francia szövegek orosz tolmácsolásaira épül. Ezt a szerző ilyenirányú

gyakorlati munkásságán kívül azzal indokolja, hogy a hasonló rendszerű (a jelen esetben indoeurópai) nyelvek összehasonlítása az első lépés a fordítási kérdések elemzésében. Bár mi főként más rendszerű — tehát nem finnugor — nyelvekből fordítunk, így is sokat tanulhatunk e könyvből. Fjodorov túlnyomórészt sikerült fordításokat idéz, s ezzel a helyesebb utat választja az anekdótába illő lejtérjakabok könnyű, de kevésbé tanulságos felsorolásával szemben. A szovjet fordításelméletet áttekintő fejezetből és az utalások alapján szerény, de értékes bibliográfiát kapunk a kérdés szovjet irodalmáról.

2. A fordításelmélet alapelveit a szerző úgy fogalmazza meg, hogy »a fordítás célja: minél jobban megismertetni az eredeti nyelvét nem értő olvasóval... az adott szöveget: fordítani: azt jelenti, hogy pontosan és teljesen kifejezzük egy nyelv eszközeivel azt, amit a tartalom és forma elválaszthatatlan egységében egy másik nyelv eszközeivel már kifejeztek« (7). Hangsúlyozza, hogy a fordítás mindig »a l k o t ó j e l l e g ű« munka, »a szépirodalmi, társadalomtudományi és politikai, valamint a nyelvük kifejezőőrejevel kiténő tudományos művek fordítása pedig művészet, és irodalmi tehetséget követel« (12).

E művészettől különválasztja a szerző a fordítás elméletét, amely viszont önálló tudományág, s az a feladata, hogy általánosítsa az egyes fordítások tanulságait, és elméleti alapot adjon a gyakorlati feladatok megoldásához, valamint fegyver legyen az »intuíciora« hivatkozó fordítói önkényesség ellen.

A fordítás kérdései tanulmányozhatók az anyag megválogatása, az egy-egy mű tolmácsolásának története során előfordult kérdések, a fordítói munka lélektani folyamata szempontjából, stb., de mivel a fordítás nyelvi munka, a legfontosabb feladat nyelvészeti vonatkozású kérdéseinek vizsgálata — írja Fjodorov. Megállapítása szerint a fordításelmélet a nyelvtudomány ága, bár gyakran kell merítenie az irodalom elméletéből, történetéből és más tudományokból is.

A fordításelméletet a szerző így osztja fel: 1. A kérdés története. 2. Általános elmélet (ezen belül: *a.* általános nyelvi kérdések és *b.* műfaji sajátosságok szabta kérdések elemzése. 3. Részletes elmélet (ez két adott nyelv összehasonlítására épül, pl. az orosz-francia fordítást vizsgálja). Az általános elmülethez tartozik az egyes fordítások elemzését irányító kritikai elvek kialakítása is. A fordításelmélet összefügg az általános nyelvészettel, a lexikával, a nyelvtannal, a nyelvtörténettel, s legközelebb áll a stilszintikához, éppen ezért megköveteli a stílusjelenségek gondos megkülönböztetését a nyelviaktól. A fordításelmélet sajátosságát a nyelvtudomány többi ágai között abban látja szerző, hogy mindig két nyelv jelenségeit tartja szem előtt, és mindig összességükben, kölcsönhatásukban vizsgálja a nyelvi jelenségeket.

A könyv felépítése a fenti felosztást követi. Fjodorov röviden áttekinti a nyugateurópai és orosz fordításelmélet és gyakorlat fontosabb állomásait. Különösen kiemeli Puskinnek Chateaubriand »Elvesztett paradicsom«-fordításáról írott cikkét, Belinszkijnek Hamlet-tanulmányait, Dobruļjovnak az orosz Béranger- és Heine-fordításokat elemző bírálatait. Ezután megkísérli, hogy összegezze Marx, Engels és Lenin idevágó útmutatásait. Elmondja, hogy Marx és Engels sokat foglalkoztak nyelvekkel (Engels jelentős munkát is írt a frank nyelvjárásról), gyakran maguk szerkesztették műveik idegennyelvű kiadásait, fordítottak, bíráltak, számos elvi jelentőségű megjegyzésük maradt fenn e tárgyról. Különös figyelmet érdemel Engelsnek Bernsteinhez írott, 1884. február 5-én kelt levele és a magyarul is megjelent »Hogyan nem szabad Marxot fordítani című cikke, amelyekben a stílus szerepét elemzi Marx írásainak tolmácsolásában. Lenin bíráló megjegyzései és különösen fordításai (köztük a Kommunista kiáltványé) utat mutatnak a fordítóknak. A klasszikusok nézeteit Fjodorov később is beleszövi itt-ott könyvébe, s az egyes fejezetekben alkalmazott szerves felhasználásuk helyesebb is, mint a monografikus összefoglalás.

Fjodorov szól a szovjet fordítás fejlődéséről, az elmélet hiányosságairól és Sztálin nyelvtudományi műveinek jelentőségéről a hibák leküzdésében. Hangsúlyozza, hogy a szovjet szakemberek nézetei korántsem egységesek, de megnyugtató megoldást adó elveik szerinte így foglalhatók össze: 1. A fordító eszmeileg felelős az eredeti hű tolmácsolásáért. 2. A fordítás nyelve legyen teljesértékű; harcoljon az anyanyelv mindenféle eltorzítása, a szolgai betűszerinti fordítás ellen. 3. A tartalom és forma dialektikus egységéből kiindulva meg kell követelni, hogy az egész mű és az egyes elemek szerepük szerint (nem pedig formálisan) feleljenek meg az eredetinek. 4. Az eredetit, mint egységes értelmi és művészi egészet kell nézni, amelyben minden alkotóelemnek megvan a maga értelmi és művészi szerepe, s amely egy

adott nemzeti környezettel, korról, társadalmi helyzettel függ össze. Ezért a szerzői egyéniséget, a műfajt, a kort jellemző és más stílus-sajátosságokat úgy kell tolmácsolni, hogy megfeleljenek annak az értelmi és művészi szerepnek, amelyet az eredeti egésze és egyes sajátosságai betöltenek. 5. Az elméleti és gyakorlati kérdéseket konkrétan kell vizsgálni. (Pl. mást követelünk a nyomtatásra szánt műfordítástól és mást a dokumentációs fordítástól.) 6. Minden mű (éppen a mű egészét véve figyelembe) teljesértékűen lefordítható.

A szovjet fordításelmélet feladatait abban látja Fjodorov, hogy fokozottabban kell alkalmazni Marx, Engels, Lenin örökségét és Sztálin nyelvtudományi útmutatásait, rendszerezni kell a nyelvek összehasonlítása alapján nyert lexikai, nyelvtani és stilisztikai megfigyeléseket, valamint ki kell dolgozni az eddig meglehetősen elhanyagolt társadalomtudományi és politikai fordítás problémáit. Ezenkívül fontosnak tartja a szerző a »lefordíthatóság«, az »adekvát« fordítás és a fordítói »formalizmus« fogalmainak tisztázását. Mindjárt kísérletet is tesz ennek megoldására. Megállapítja, hogy egyfelől a marxista nyelvtudomány (amely azt tanítja, hogy a nyelv az érintkezés eszköze, és alkalmas is e feladatra megoldására), másfelől a gyakorlat — egyaránt bizonyítja, hogy a művek teljesértékűen lefordíthatók. Az egész nép által használt nyelv elemei teljesen egészükben fordíthatók, az ennek normáitól eltérő (pl. tájnyelvi stb.) elemek csak részben, a mű egésze szempontjából azonban minden tolmácsolható, mert ami egy-egy helyen elvész, azért más elem kárpótól (Itt érdemes utalnunk N. Feldmannak a Voproszi jazikoznanyija 1954. évi 2. számában megjelent terjedelmes és tartalmas bírálatára, amely helyesen állapítja meg, hogy Fjodorov egész könyvének középpontjában a lefordíthatóság kérdése áll, s a szerző minden fejtegetése annak bizonyítását szolgálja, hogy erre a kérdésre csakis pozitív feleletet adhatunk.)

A formalizmust úgy fogalmazza meg Fjodorov, hogy az a formai elemek elszakítása a tartalomtól vagy egyes formai elemek kiszakítása a mű egészéből és önkényes előtérbe állítása a fordításban.

3. A fordítói munka általános nyelvi problémáinak szentelt fejezet abból indul ki, hogy a fordított mű nyelvének meg kell felelnie az egész nép által használt nyelv normáinak, mert csak így töltheti be az érintkezés eszközének szerepét és mert az eredeti írója is csak néha, bizonyos szűk határok között tér el saját népe általánosan használt nyelvének szabályaitól. Akkor teszi meg ezt, ha a hívebb ábrázolás, erőteljesebb jellemzés céljából olykor tájnyelvi alakokat, mesterségszavakat, hibás nyelvtani szerkezeteket stb. használ. (Ez utóbbira sok példát találunk Csehov korai elbeszéléseiben és Dickens Pickwick-Club című regényében.) Ezek az elemek azonban csak úgy tölthetik be szerepüket, az éles stílusátmenetek csak úgy érvényesülnek, ha a mű egésze megfelel az egész nép által használt nyelv normáinak. Csak így domborodhat ki pl. Balzac »Eugénie Grandet«-jában a házassági szerződés jogi stílusa vagy Puskin »Dubrovskij« című elbeszéléseben az idézett bírósági irat bonyolult, archaikus nyelve a művek egészének szövegéből.

A lexikai kérdések vizsgálatában nagy hely jut a szinonimáknak. A különböző változatok lehetősége főként a szavak sokjelentésű természetén alapszik, amely — Scserba szovjet nyelvésznek a könyvben idézett megállapítása szerint — »különösen világosan mutatkozik meg különböző nyelvek összehasonlításakor«. Ez fokozottan jelentkezik a fordításkor, ahol a csak egy jelentéssel bíró szóra is több változat kínálkozik. Emellett a fordító sohasem érheti be a leggazdagabb szótárak kínálta lehetőségekkel sem, a lehetséges változatok teljes gazdagságából kell a megfelelő szót kiválasztania. Fjodorov ezzel kapcsolatban idézi Tomasevszkij szavait a szinonimák két típusáról: a szótári szinonimákról (amilyen pl. a magyarban *eb* és *kutya*) és a bizonyos szövegösszefüggésekben rokonjelentésűvé váló szavakról (pl. valakiről mondhatom azt is, hogy a *fiatalember*, azt is, hogy az *utas*, és e két szó *itt* rokonjelentésű). Hadd tegyük hozzá, hogy az utóbbi típushoz tartozó szinonimákat módjával és óvatosan alkalmazza a fordító, hiszen az író nem ötletszerűen nevezi hősét itt utasnak, amott fiatalembernek.

Érdekesen fejtegeti a szerző a sajátosan egy nép, egy ország életéhez kapcsolódó fogalmak tolmácsolásának nehézségeit. Ezek szavai az eredeti olvasója számára megszokottak, külön stilisztikai szerepük nincs. Helyes értelmezésükhöz pontos tárgyi ismeretre van szükség. Fordításuk háromféleképp oldható meg: 1. Átvehetőek teljesen vagy részlegesen (azaz saját nyelvünk képzőjével ellátva). Az oroszra fordításkor ez a mód akkor használatos, ha jellemzőes tisztisgek neveiről van szó, pl. *pair*, *esquire*; vagy megszólításokról, pl. *miss*; mérték-

egységekről, pl. *acre*, a mindennapi élet jellemző tárgyairól, pl. a francia *fiacre*. Használják akkor is, ha a nemzeti sajátosságot akarják hangsúlyozni. Magyarban példa lehet erre a *szovjei* használata a *tanács* mellett, a *szejm*, *medzslisz*, *hurál* használata a sajtó tudósításai-ban a *nemzetgyűlés* helyett. A második módszer új szó vagy szóösszetétel alkotása, amely gazdagítja a nyelvet. Példa erre az amerikai felhőkarcolókat jelentő angol *skyscraper* lefordítására alkotott orosz *небоскрёб*, illetve a moszkvai magasépületeket jelző orosz *высотное здание* mintájára alkotott angol *highbuilding*. A harmadik lehetőség a közeli jelentésű szó használata, amelyet az összefüggés tesz pontosabbá. Ilyenkor csak arra kell vigyáznunk, hogy el ne nemzetiesítsük, saját képünkre át ne gyúrjuk az idegen fogalmakat. Ez elfogadott módszer a megszólítások esetében is: a *Sir* lehet *зочподлин* (uram) stb. Hadd foglaljuk össze egy magyar példán e három módszert: a *смануца* szó a fordításban lehet *szlanyica*, *kozákfalu* és *falu* is.

Hasonlóképpen három módszert ismertet a könyv a közmondások és szólások tolmácsolására is. Az első: pontos fordításuk, a csattanós szerkezet és a rím megőrzésével. Erre az eljárásra sok példa van a *szovjet* fordításokban. A második: egyes elemeket megváltoztatunk, de azért nem helyettesíthetjük az egész mondást a fordítási nyelv¹ megfelelőjével. Így adta vissza Lenin e német mondást: *Man sieht nicht auf die Goschen*, (d. h. Mund), *sondern auf die Groschen* = *не так норовят, чтобы в рот, как чтобы в карман*.² A harmadik: a fordítási nyelv megfelelő szólásának, közmondásának használata. Így fordította Lenin franciából oroszra ezt: *Les beaux esprits se recontraient* = *свои своему поневоле брат*.³ Ilyenkor csak azokat a mondásokat nem használjuk, amelyeknek sajátos földrajzi, vagy történelmi vonatkozásuk van. (Magyarban ilyenek pl. *úgy él mint Marci Hevesen; messze van mint Makó Jeruzsálemtól*.)

Ezzel szemben az idiómákat (amelyeknek elemei általában elvesztették eredeti jelentésüket) mindig a fordítási nyelv megfelelő idiómájával kell tolmácsolni — írja a könyv. (Ilyen pl. *бить баклуши* = 'napot lopni'.)

Fjodorov figyelmeztet arra, hogy még a legegyszerűbb szókapcsolatok sem fordíthatók mechanikusan, az eredeti szavainak egyenként megfelelő szavak a fordítási nyelven nem mindig állíthatók egymás mellé. Gyakran kérdezzük, meg-megállva egy-egy fordítás olvasásakor: mondják ezt így? A fordító csak olyan szókapcsolatot használjon, amely elfogadható a fordítási nyelven.

A könyv nyelvvtani fejezete túlnyomórészt sajátos orosz kérdésekkel foglalkozik, általános érvényű azonban az a megállapítása, hogy a kínálózó változatok, a nyelv t a n i s z i n o n í m á k rendszeréből a tartalomnak legmegfelelőbbet kell kiválasztanunk. Így pl. ha a cselekvés hangsúlyos, akkor a jelzői mellékmondat a jobb; ha nem hangsúlyos, akkor a melléknévi igenes szerkezet. Pl Fjodorov szerint V. Hugo *«L'homme, qui rit»*-jének helyes fordítása: *«Человек, который смеётся»* ('Az ember, aki nevet'), mert a másik, oroszban kínálózó lehetőség: *смеющийся человек* ('A nevető ember') a tulajdonság, a jellemvonás megjelölését tolná előtérbe. Ilyen válaszütt elé gyakran kerülnek a mi fordítóink is Felhívja a figyelmet a könyv arra is, hogy használjuk nyelvünk olyan elemeit is a fordításban, amelyeknek az eredeti nyelven nincs megfelelőjük. Ez fontos figyelmeztetés. Nálunk is pl. gyakran nem használják a fordítók a főnévi igenév birókos személyneges alakjait azért, mert az eredeti nem kényszeríti őket közvetlenül e sajátosságunk alkalmazására.

4. A műfaji sajátosságokkal foglalkozó rész abból indul ki, hogy a szovjet szakirodalom stílusbeli jellegzetességeik alapján általában három csoportra osztja a fordítandó írásokat: 1. tudósításokra, valamint tudományos és dokumentációs szakszövegekre, 2. publicisztikára, 3. szépirodalomra. Emellett megkülönböztetnek átmeneti műfajokat is, ilyenek pl. a népszerűsítő tudományos munkák.

Az első csoportra jellemző a szakkifejezések és bizonyos állandósult szókapcsolatok (*meg kell jegyeznünk, mint láttuk, mint ismeretes stb.*) gyakori használata, a stilisztikailag

¹ A rövidség kedvéért az eredeti nyelvvel szemben — Makai Imre szavával — így említjük azt a nyelvet, amelyre fordítottunk.

² A magyar fordításban ugyanígy: »Nem fontos, hogy mit eszünk, csak tele legyen a zsebünk« (Lenin: ÖM. 5 : 167).

³ A magyar fordításban hasonló módszerrel: »minden zsák megtalálja a maga foltját« (Lenin: ÖM. 6 : 450).

színes szavak (tájnyelvi kifejezések, archaizmusok, stb.) és az átvitt értelmű használat kerülése. A tudósítások fordításakor a szovjet sajtó saját stilisztikai normáihoz igazodik. (Pl. egy ilven címűben: *Comunists' Meeting at Easter*, a húsvét szót más elemmel — dátummal vagy a *külszöbön-álló* szóval — cseréli fel, az angol újságok pontatlan szóhasználatát nem követi, és az ott hol *meeting nek*, hol *congress-nek* említett párfkongresszust következetesen *çææð*-nek fordítja.)

A tudományos szakfordítónál alapkövetelmény a szaktudás, amelyet nem helyettesíthet a szótár ügyes forgatása. A nyelvtani lehetőségek itt nagyok, mert a mondatok felépítése, hosszúsága, rövidsége nem játszik önálló szerepet. Gyakoriatk e művekben az idegen szak-kifejezések. Használatuk akkor jogos, ha a fordítási nyelven nincs rájuk elfogadható szó és nem is alkotható, ha megfelelők csak részben fedik a fogalmat vagy ha a fordítási nyelven csak hosszabb szókapcsolattal fejezhető ki a fogalom, és rövidsége van szükség. Viszont káros a használatuk akkor, ha van rájuk megfelelő, jó szó — írja a könyv.

A második csoportba tartoznak a társadalomtudományi, irodalomkritikai, publicisztikai és szónoki művek. Ezek egyesítik magukban a tudományos irodalom sajátosságait (a szak-kifejezések mérsékeltbb használatát) és a szépirodalom eszközeit (a szemléletességet és érzelmi hatást). Mozgósító erő jellemzi e műfajt. Mindezt legjobban láthatjuk a marxizmus-leninizmus klasszikusainak és azok tanítványainak műveiben, valamint az orosz forradalmi demokraták írásaiban. A marxizmus klasszikusainak műveiben nemcsak a szakkifejezések, hanem minden szó különleges gondot igényel ahhoz, hogy értelmét teljes gazdagságában tolmácsolják. E csoport már közeledik a könyvnyelvtől a beszélt nyelv felé, érzelmi színezetű (gúnyos, felháborodott stb.) kifejezéseket, fordulatokat használ. Jelentős szerepe van itt az ismétléseknek és párhuzamosságoknak, amelyek a logikai tagoláson kívül az érzelmi hatást, a hangsúlyozást is szolgálják. Példát mutatott e műfaj fordítóinak Lenin. Sokat tanulhatunk abból, ha áttanulmányozzuk Marx Polgárháború Franciaországban c. könyvének Lenin szerkesztésében megjelent orosz kiadását.

A szépirodalom fordításának tárgyalásakor Fjodorov abból indul ki, hogy az irodalom művészet, és alapanyaga a nyelv. Megállapítja, hogy az irodalmi művek fordítása megköveteli, hogy elemezzük a művészi ábrázolás és nyelvi anyaga közötti szoros összefüggést, a nemzeti jelleget, a kor bélyegét, az író egyéni modorát. A szerző egy-egy fejezetet szentel ezeknek a kérdéseknek.

Az ábrázolás és a nyelvhasználat összefüggését néhány érdekes példával világítja meg a könyv. Olyan eseteket sorakoztat fel, amelyekben egyébként jelentéktelen alaktani jelenségek fontos szerephez jutnak. Jelentős eszköze lehet a jellemzésnek pl. a kicsinyítőképző következetes alkalmazása, egy-egy érdekes igeidő-használat vagy éppen a főnevek neme. (Ez utóbbira példa Heine *Ein Fichtenbaum steht einsam* című költeménye.) Az ilyen elemek tolmácsolására nincs mindig közvetlen lehetőség (pl. a Heine-vers magyar fordítójának nem állanak rendelkezésére nyelvtani nemek ahhoz, hogy kifejezze az északi hímnemű fenő és a déli nőnemű pálmá romantikus allegóriájának tartalmát). Más elemekkel azonban, egy-egy jelzővel vagy az adott rész hangulatával az ilyen írói eszközök szerepe is kifejezhető.

Az archaizmusokról ugyancsak azt mondja a szerző, hogy ha nincs rájuk megfelelőnk, akkor az adott rész hangulatával tolmácsoljuk korfestő vagy ironikus szerepüket. Ez áll a tudatosan használt idegenszerűségek fordítására is, sőt igen gyakran e közvetett érzékel-tetésük a jobb, mert pl. egy német mű orosz fordításában használt gallicizmusok egészen más hatást keltenek, mint az eredetiben.

A tájnyelvi elemek fordításáról, amely mindig komoly nehézséget okoz, Fjodorov úgy vélekedik, hogy a tájnyelvi elemek és a nyelvjárás nem tolmácsolhatók a fordítási nyelv megfelelő elemeivel, mert így ellentmondás támad a mű nyelve és tartalma, színhelye között, pl. a pikard tájszólást ukrán szöveggel, a languedoc-ot bjelorusszal tolmácsoló századeleji Molière-fordító akaratlanul is az Orosz Birodalomba tette át a francia cselekményt. A könyv hozzáteszi még, hogy a tájnyelvi jelenségek gyakran nem a helyi színezet, hanem a szereplők műveltségi fokának jellemzésére szolgálnak, s ezt a rendeltetésüket tolmácsolhatónak tartja. A magyar fordítók gyakorlata ezzel szemben azt mutatja, hogy csak egy-egy nyelvjárás végigvitt használata megengedhetetlen — mint a fenti Molière-példában — de tájszavak tájszavakkal, tájnyelvi szabálytalanságok hasonló magyarokkal fordíthatók, csak az ilyen elemek számát a fordításban csökkentjük.

A szójátékokkal kapcsolatban elmondja a szerző, hogy a szovjet fordítók ma már legtöbbször nem érik be a »lefordíthatatlan szójáték« megjelöléssel, hanem állhatatosan keresik, és legtöbbször meg is találják a hasonló lehetőséget nyújtó szinonimát, rokon hangzású szópárt vagy népetimológiával elferdített, találó kifejezést.

Az ábrázolás szempontjából jelentős az is, hogy egy mondatba kerülnek-e az eredetiben szorosan összetartozó elemek vagy nem. Mondattani szempontból különösen arra kell ügyelni a fordítónak, hogy a világosabb szerkezet címén meg ne sértse az ábrázolás egységét. A ritmust is csak úgy őrizheti meg, ha az eredeti mondatok sajátosságaiból indul ki. Ezeket azonban ne mechanikusan alkalmazza, mert pl. az eredetiben háromszor ismételt egytagú szónak a fordítási nyelven esetleg hosszabb szó felel meg, amelynek háromszori ismétlése erőltetett, vagy más hatást kelt. Pl. a francia *Vite! Vite! Vite!* kiáltásnak oroszul jobban megfelel a csak kétszer ismételt *Кропей! кропей!* Fjodorov kifejti, hogy ha a szerző tudatosan alkalmaz rímet a prózában (mint pl. Romain Rolland többhelyütt a Colas Breugnon-ban), ami igen ritka eset, akkor rimesen kell tolmácsolni, de kerülni kell a rím és versritmus véletlen kicsendülését, mert a legkomolyabb helyet is komikussá teheti. Hasonló hatást keltenek a prózai szövegben a véletlen betűrímek és egy-egy hangcsoport közeli ismétlődései. A fordító gondosan irtsa a szövegből az efféle kéretlen »zeneiségeit«.

A nemzeti jelleg tolmácsolásáról Fjodorov megállapítja, hogy e kérdést még igen kevésse elemezték, s kiindulópontul ajánlja ezeket a megállapításait: A nemzeti színezetet különböző vonások összessége eredményezi, jelentkezhethet a témában (s ennek tolmácsolása nem ütközik akadályba) és a jellemben, a nyelvhasználatban. A nemzeti színezet általában annál erősebb, minél közelebb áll a mű tárgyában a népelethez, stílusában pedig a népköltészethez. Megnehezíti a fordító feladatát az is, hogy a nemzeti színezet az eredeti olvasója számára természetes, nem kirívó. A nemzeti jelleg a fordításban megőrizhető, ha nincs is erre kész előírás. Két veszélyt kell elkerülni: a nemzeti jelleg elhomályosítását, illetve egzotikus kidomborítását. A megoldáshoz közelebb visz az, ha hűen tolmácsoljuk a szöveg tárgyi tartalmát és merészen alkalmazzuk a fordítási nyelv kifejezőképességét (egészen az idiómáig), de kerüljük azokat az elemeket, amelyek helyi (földrajzi, történelmi stb.) vonatkozásúak. Emellett ne vegyünk át az eredeti nyelvből sok szót, felkiáltást, mert ezek egzotikussá teszik a szöveget és hamis képzetársításokra vezetik az olvasót.

A műre rányomja bélyegét megírásának kora is, s ez is gyakran gondot okoz a fordítónak. A szerző így foglalja össze ezt a kérdést: Arra az orosz irodalomban kísérlet sem történt, hogy egy 16—17. századi nyugateurópai művet pl. az akkori orosz nyelv felélesztésével fordítsanak le, sőt az olyan kísérletek is, amelyek későbbi, de elmúlt korok nyelvi eszközeit használták, elszigeteltek és ritkák. (Vannak köztük sikerültek, mint A. A. Morozovnak a Simplicissimus-fordítása, és sikertelenek, mint B. I. Jarhonak a Roland-ének tolmácsolása.) Nem is terjedhet el ez a módszer, hiszen a fordító feladata nem az, hogy eltávolítsa a művet a mai olvasótól, hanem az, hogy közelebb hozza hozzá. Az archaizmusok használatát csak az eredeti műnek hasonló törekvése igazolja. A legfontosabb itt a negatív eljárás: a modern jelleg kerülése, a rikitóan új kifejezések használatának mellőzése. Emellett megengedhető (s a szovjet fordításokban szokott is) bizonyos könnyed archaikus színezés (de nem végigvitt archaizálás). Nagy szerep jut ebben az inverzióknak. A korszínezet helyes, mértéktartó érzékeltetésének jó példája Marsak gyönyörű Shakespeare- és Burns-fordítása.

Ugyancsak Marsak fordításain elemzi Fjodorov a szerző egyéni jellegzetességeinek megőrzését. (Shakespeare esetében ez az egyszerűség, az emberi tartalom és a kézzelfoghatóan reális képhasználat, valamint a verselés természetes hömpölygése alkotta egység hű tolmácsolását jelenti.)

A Függelék a versfordítással foglalkozik, s megállapítja, hogy ma már az uralkodó az azonos forma használata. Ez hozzásegíti az olvasókat ahhoz, hogy gazdagabb ismereteket szerezzenek más népek művészi sajátosságairól

5. A könyv olvasásakor érezzük, milyen szükségünk lenne ilyenirányú magyar munkára. Ez az igény annál is indokoltabb, mivel utolsó fordítási kézikönyvünk, Radó Antal A fordítás művészete című kötete, 1909-ben jelent meg. Hasonló tárgyú magyar mű írója sokat tanulhat a szovjet szerző elméleti útmutatásaiból és a könyv felépítésének, az anyag feldolgozásának módszertani tapasztalataiból.

Eibert János

Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa.

Budapest, 1952. Akadémiai Kiadó. 263 lap

Az újjászületett Magyar Tudományos Akadémia egyik legdicseretesebb kezdeményezése a magyar verstani kutatások támogatása, mégpedig elsősorban azoké, amelyek verselésünk alapkérdéseinek megoldását tűzik ki célul, illetve elvek és formák rendszerezésére törekednek. A MTA I. Osztályának kiadványaként jelent meg Négyesy László ismert kézikönyve óta első tudományos rendszerezésünk, Horváth János verstani összefoglalása (Rendszeres magyar verstan. Bp., 1951), s 1952-ben — tekintettel verselésünk népi gyökereire — a II. Osztály adta ki Vargyas Lajosnak nyelvészeti szempontból nagyon tanulságos, sok elmeéllé és kezdeményező kedvvel írt tanulmányát. Vargyas művét 1953 februárjában a MTA II. osztálya vitaülésen is tárgyalta (I. II. OK. 219), majd egyik nyelvészeti folyóiratunk részletesen ismertette (Gáldi L.: Acta Linguistica 1953: 481). Így ma már világos képünk van mind a könyv értékeiről, mind azokról a kérdésekről, amelyek további részletkutatást kívánnak.

A tudomány fejlődésének minden egyes korszakában bizonyos gondolatok valahogy »a levegőben voltak«: szinte egyidejűleg bukkantak fel olyan kutatóknál, akik egymás munkájáról alig tudtak. Kronológiai okokból Vargyas sem használhatta fel M. Stokmarnak az orosz népi verselésről írt kitűnő tanulmányát (Исследования в области русского народного стихосложения. Moszkva, 1952; magyarul ismertette Borzsák I.: Irod. tud. Ért. 1953), s mégis módszere, eredményei sokban emlékeztetnek Stokmar felfogására.

Talán három pontban lehetne összefoglalni Stokmar és Vargyas módszerének alapvető hasonlatosságait s egyben — az összehasonlító verstan szempontjából is — időszerű voltát. Az első mindkettejüknek a népzene iránt való érdeklődésére vonatkozik: a népzene formáinak történeti rétegződését vizsgálják, s ezen keresztül jutnak el a népi versformáink történetéhez. Érdeklődésük középpontjában tehát a népi verselés áll, a nép természetes ritmusérzéke, ezt azonban távolról sem tekintik a fejlődéstől függetlenül létező, állandó tényezőnek, hanem fejlődése dinamizmusában szemlélik, éppen úgy, mint a népzene formáit.

A második hasonlatosság paradoxnak látszik, pedig alapjában véve a fentebb vázolt történelmi szemlélet következménye. Mindaddig sokat beszéltek népi versformáink »zenei fogantatásáról«, most pedig Vargyas, akárcsak szovjet kartársa, mély meggyőződéssel mutatja ki, hogy a hajdani »rubato«-formák, amelyeknek kései maradványa főleg siratóinkban nyomon követhető, tulajdonképpen nyelvünk ritmusából sarjadtak, azzal ízesültek össze, tehát geneziséükben és fejlődésükben attól nem is választhatók el. Éppen ezért Vargyas kutatásai a nyelvészetet jobban, közvetlenebbül érintik, mint az eddigi verstani vizsgálódások javarésze; a vers bemutatása végre nem mozog többé-kevésbé elvont síkon, hanem bele van ágyazva a vers anyagába, az élő nyelvbe.

A harmadik egyezés szintén a két szerző dinamikus szemléletéből sarjad. Mindketten nemcsak felteszik, de minden lehető módon bizonyítják, hogy a népi versformák történeti fejlődésük folyamán bizonyos formai tisztuláson mentek át: a népzene szótagszámot fokozatosan felváltotta a kötött szótagszám, s kialakult a versnek olyan állandó skémája (Vargyas terminológiája szerint »ritmus-váza«), amelyet már joggal metrumnak nevezhetünk. Végül felvette népi verselésünk a r i m e t is, melynek elterjedését Vargyas nem tárgyalja ugyan, de amely a sorogységek élesebb elhatárolásában és egyenletességük kialakításában feltétlenül nagy szerepet játszott.

Mindeme elvi megfontolások miatt Vargyas könyve az eddigi verstani tanulmányoktól már felépítésében is meglehetősen eltér. Első fejezete »A népdal-vers«, s ez természetes, hiszen a könyv a magyar vers ritmusával foglalkozik. E fejezet azonban nem népi formáink szótagszámából indul ki, amint Arany János verstani fejtegetései óta megszoktuk, hanem sokkal messzebből: a »parlando-rubato« dalokból, melyeknek körében a sirató kötetlen recitálása élesen különbözik azoktól a rubato-formáktól, amelyekben már határozott ritmusváz ismerhető fel. Az utóbbiakkal kapcsolatban Vargyas kitűnően hasznosítja Kőmives Kelemenné balladáját Kodály Zoltán feljegyzésében: ez a forrás, bár eddig metrikusaink alig méltatták figyelemre, tizenkettősünk kialakulásához és tagolásának kérdéséhez is jelentős adalékokkal szolgál (vö. 23). Erre a régi rétegre építi rá Vargyas az »új stílushoz« tartozó dalok ritmusát, vagyis azokét, amelyek már »kivétel nélkül feszes ritmussal élnek« (26): így a rubato teljesen kiszorult a gyakorlatból. A »tempo giusto«-hoz fűződő ritmusképletek közt »kiugróan nagy számmal van képviselve a 4+4+3 osztású tizenegyes és a 4+4+2-es tízes. Ezek a mai népdal uralkodó képletei« (27). Vargyas kiemeli azt is, hogy az »új népdal« minden más osztást inkább alkalmaz, mint az állítólagos 4+4-es alapsémát. Hiába volnánk hajlandók a szöveget így tagolni: »Bandi, állj be | katonának«, a dallam szerkezete a következő beosztást kívánja: Bandi, | állj be kato- | nának« (vö. »Sárgát | virágzik a | repce«). Nem kevésbé érdekes az a

megállapítás, hogy »4 szótag strófazáró ütemet nem alkothat, sorzárót is csak nagyon ritkán« (37). Amint a könyv utolsó fejezetéből kitűnik, az egyes — esetleg különböző szótagszámú — ütemek közt a kiegyenlítődség törvénye teremt egyensúlyt: aprózott ütem tagjait gyorsabban ejtjük, a tagolatlan ütem részeit lassabban. A 4-es ütem sor- és strófazáró helyzetben pedig azért ritka, mert a magyar vers másik alapkövetelménye az, hogy a sor vége felé rendszerint ellassul. Ez is a nyelv ritmusával magyarázható: »amikor azt mondom: *Magyarországnak*, akkor tulajdonképpen majdnem úgy mondom, mint a versben, amikor 3 gyorsabb szótag után az utolsó 2 szótagot lelassítjuk: »Magyaror-|szágnak« (191). Ugyanez vonatkozik, Vargyas szerint, a szólamra is: ezért javallja ő — a László-énekekkel kapcsolatban — a következő tagolást: »édes ol-|talma«. Lényegében véve tehát Vargyas a magyar vers szerkezetében elsősorban a t a g o l á s n a k juttat nagy szerepet, viszont inkább csak az ütemek szerkezetét és tagolását erősítő tényezőnek tartja az eddig verstani szempontból oly sokra becsült hangsúlyt; szerinte »a nagyobb hangsúly nagyobb lendület is, nagyobb tempóvétel; ezért élesíti a ritmust« (197). Megjegyzendő, hogy e ponton is találkozunk Vargyas nézete a Stokmaréval: a szovjet tudós, ellentétben számos korábbi kutatóval (pl. Vosztokovval, az orosz metrika meg- alapítójával), szintén n e m a hangsúlyra építi a maga verselemzését, hanem a sorok tagolására.

A népi formák közül kiemeli és külön fejezetben tárgyalja Vargyas az ú. n. kanásztáncot, ezt a négy izre tagozódó, de az egyes ízeken belül változó szótagszámú formát, melyben ősi, honfoglaláselőtti örökséget keres: annak a kornak hagyományát, amikor a régebben teljesen kötetlen szótagszám már a fokozatos megkötődés felé haladt. Szabolcsi Bence akadémikus helyesen mondta a könyv vitája során, hogy Vargyas nagy érdeme a kanásznóta formáinak első rendszerezése és beiktatása a magyar verstörténetbe (II. OK. 234). Nyelvészeti szempontból azért fontos Vargyas elemzése, mert felhívja a figyelmet finnugor nyelvészeink egyik régi adósságára: mindeddig egyetlen finnugor nép sajátos versrendszerének, sincs leírása magyar szerző tollából, s még arra sem történt kísérlet, hogy finn-ugor nyelvészek szóljanak hozzá a népzene-kutatóknak népdalformáink keleti kapcsolataira vonatkozó megfigyeléseikhez¹. Horváth János az ifjé összehasonlító nyelvészet kételkedéssel fogadja (i. m. 225), Harmatta János viszont annál nagyobb reményeket fűz a finn-ugor metrika lehetőségeihez (u. m. 240). Mindenesetre kívánatos lenne, ha éppen a kanásznóta rokonságát alapos részletkutatás derítené fel, s tisztázná pl. magyar—mari vonatkozásban nemcsak a verstípusok hasonlóságát, hanem különbségeit is (a magyarban aránylag ritka, 3-szótagos sorzáró ütem a mariknál egészen közönséges, s ennek nyilván nyelvi okai vannak, vö. Gáldi L.: *Acta Lingu.* 1953: 483).

Ebbe a népköltészeti és népzenei háttérbe állítja be Vargyas legrégebbi költői emlékeink elemzését: természetesen különös figyelmet szentel azoknak a verseknek, amelyek a régi kötetlen szótagszámra emlékeztetnek. Ilyen pl. az Ómagyar Mária-siralom (92), a László-ének (103), Szabács viadala (115), valamint Zrinyi tizenkettőse, mely saját koránál régebbi állapotot tükröz, olyasfélé, aminőt a jaijai ének (»Mikor | magyar király || zászlóját | látá, — Jó lovának | száját | futni bo- | csátá« 162). Persze Vargyas nem hagyja figyelmen kívül az esetleges idegen hatásokat sem: a 16–17. századi fejlődéssel kapcsolatban helyesen utal lengyel, német, francia ösztönzésekre.

A könyv utolsó fejezete a mértékes vers képleteinek magyar alkalmazását tárgyalják, s egy hősi küzdelem részesévé avatják az olvasót: Vargyas meggyőző módon mutatja be, hogyan küzdött több, mint két évszázad óta nyelv- és ritmusérzékünk egyrészt az antik metrumok, másrészt az ú. n. »nyugateurópai versformák« asszimilációja érdekében. A könyvet Ady verselésének tárgyalása zárja le: Vargyas szerint nála »a szabadon kezelt jambus közel jutott az ösztönös (ilyen értelemben »ősi«) magyar ritmushoz s ennek a visszatérésnek ezidő-szerint az ő verse a legtökéletesebb példája« (185).

Csupán Vargyas könyvének vázát, gondolatmenetét ismertettük, de talán ez is bizonyítja, mennyire igyekezett szerzőnk a problémák mélyére hatolni, mégpedig úgy, hogy lehetőleg függetlenítse magát az eddigi metrikai hagyománytól. Sikerült is számos helyes megállapítást tennie; a felsoroltakon kívül elég, ha a tizenkettős helyes tagolásáról vallott nézeteire utalunk (50). Persze sok minden megoldatlan maradt, s valljuk be, hogy ezért a nyelvészeti kutatásunk nyújtotta előmunkálatok legalább olyan mértékben felelősek, mint maga a szerző. Szólam és ütem viszonyának tisztázásához elsősorban nyelvészeti vizsgálatokra lenne szükség. Sok mindennel adós az irodalomtörténet is,² de ez még nem mentés kísérleti fonetikánk

¹ Mindenesetre fontos Paasonen: *Über den Versbau des mordwinischen Volksliedes c. tanulmánya* (FUF. 10: 153—192) Továbbá Matti Sadeniemi: *Metrikamme perustee ja sovellutusta moderneihin ja antiikkisiin mittoihin* (Grundlagen der finnischen Metrik mit Anwendung auf moderne und antike Versmasse). Helsinki, 1949. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.; Rövid német nyelvű kivonattal és bőséges irodalommal.

² Nagy »versforma-kataszterek« kellenének: egyrészt pontos kimutatások népi versformáink változatairól s az egyes változatok kinyomozható gyakoriságáról, másrészt pedig a jövevény versidomok elterjedéséről korok szerint s az egyes korokban belül költők szerint.

számára, amely verstani téren egyáltalában nem nyújt segítséget. Amikor Vargyas az egyenlő időegységek kialakulását tárgyalja, kénytelen még mindig Meyer—Gombocz kutatásaira hivatkozni (1909). Nem elég egy-egy verses nyelvjárási szöveget eszközfontikai módszerrel feldolgozunk; nagyszámú és megbízható felvételre lenne szükség klasszikus költői hagyományainkkal kapcsolatban is. Ha a magyar művészi vers alkatáról lenne olyan adattárunk, aminő a G. Lote-é volt már 1912-ben, sok mindent világosabban látnánk. S ne feledjük azt sem, amire legutóbb Stokmar figyelmeztetett, valamint magyar részről Bóka László: a versritmus mindig esztétikai jelenség, bizonyos tartalom hatásosabb kifejezésére szolgál, s ez az esztétikai igény természetesen meghatározza a forma funkcióját is. »Funkcionális versszemléletünk«³ szükségszerűségét éppen ez magyarázza.

Gáldi László

Munkácsi B.—Fuchs D. R.: Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken

Aus dem Nachlasse von Bernhard Munkácsi herausgegeben von D. R. Fuchs. Helsinki, 1952. XXXVII+715 lap. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 102.) [A votjákok (udmurtok) népköltészete és szokásai. Munkácsi Bernát hagyatékából kiadta Fokos-Fuchs Dávid. A Finnugor Társaság Kiadványai 102.]

A hagyományokban gazdag magyar élet a nyelvtudomány terén is nagy multra tekintet vissza. Gyarmathi Sámuel az összehasonlító nyelvészet egyik megalapítója. Reguly Antal a manysi és chanti nyelv legértékesebb kincseit, népköltészetének már-már elvesző emlékeit mentette meg minden fáradságot leküzdő lelkes munkájával. Az ő nyomán született meg valójában a nyelvtudomány hazánkban, melynek megszervezője Budenz József volt. A hatalmas Reguly-gyűjtés megfejtéséhez kevés volt a kortársak ismerete. Az új nemzedékből kellett kutatókat nevelni, akik a helyszínen majd megkísérlik felnyitni a titkok zárait. A manysi anyag megfejtésére Munkácsi Bernát vállalkozott, a chanti népköltészeti gyűjtés megfejtéséért Pápay József utazott az Ob vidékére. Munkácsi Bernát első tanulmányútján az udmurtokat kereste fel. Ennek az utazásnak eredményeként jelent meg hatalmas Votják Szótára és a Votják népköltészeti hagyományok című műve. 1888 tavaszán indult el legjelentősebb útjára, a manysikhoz és megfejtette Reguly gyűjtéseit, sőt megtoldotta hasonlóan értékes saját gyűjtésével. Hatalmas eredményei folytán méltán emlegeti tudományunk története Reguly és Budenz mellett a legkiválóbb nyelvészek sorában. Amikor az első világháború a tudományos kutatóutakat lehetetlenné tette, Munkácsi az idekerült hadifoglyok között járt nyelvrokonaink után. A hadifoglytáborokban végzett munka is jelentős eredményt hozott. Beke Ödön mari nyelvi anyaggal ajándékozta meg a nyelvtudományt, Fokos-Fuchs Dávid komi népköltési gyűjtést végzett, Munkácsi pedig az udmurt hadifoglyokat kereste fel és gyűjtötte tőlük azt a hatalmas anyagot, amely 1952-ben jelent meg Helsinkiben, a Finnugor Társaság kiadásában.

Munkácsi 1915 májusában kezdett udmurt nemzetiségű hadifoglyoktól gyűjteni. Munkáját 1916 decemberében fejezte be, de egyes udmurt katonákkal még azután is kapcsolatban állt, hiszen a Lach Róberttal gyűjtött Wotjakische Volkslieder (Votják népdalok) előszavában ezt írja. Viszont az oszét nyelvi gyűjtésről szóló beszámolójában azt mondja, hogy 1917—18-ban már az oszét gyűjtést tartotta feladatának, minthogy az udmurt gyűjtést már befejezte. Az udmurt katonák Esztergom mellett, Kenyérmezőmajorban voltak foglytáborban. A szükséges engedélyek megszerzése után 1915 márciusában akart Munkácsi munkához látni, azonban a táborban járványos betegség ütött ki, s ezért csak májusban kezdetett hozzá a gyűjtéshez. A parancsnokság 39 hadifoglyról értesítette az Akadémiát, a valóságban azután csak 11 udmurt katonával sikerült találkoznia, minthogy a többiek vidéken végeztek földműves munkát. Később a hadifoglyok száma 25-re emelkedett. Az udmurt katonák között minden nyelvjárás képviselve volt. Érdekes megemlíteni, hogy 1915 novemberében került a táborba egy Lukianov nevű katona, aki elmondta, hogy az akkori Szamara kormányzóság Bugulmai körzetében hat olyan udmurt falu van, melynek lakói magukról azt hiszik, hogy csak ők beszélnek ezen a nyelven. S részére nagy volt a meglepetés,

³ Funkcionális versszemlélet című, a Nyelvtudományi Társaság 1953 május 5-i ülésén tartott előadásom az Acta Linguistica 1953. évfolyamában jelent meg (375—409).

amikor bevonult és udmurtok közé került, akik máshonnan valók voltak. Munkácsi minden alkalommal Budapestről utazott ki a táborba, minthogy hivatali elfoglaltsága a fővároshoz kötötte. Ezért igyekezett elérni azt, hogy a hadifoglyokat helyezték át Budapestre. 1916-ban végre 8 udmurt katonát Budapesten osztottak be munkára, s így minden délután foglalkozhatott velük. Ahhoz azonban, hogy ilyen hatalmas anyagot sikerült gyűjtenie, hozzájárult az is, hogy őt olyan hadifoglyot talált Kenyérmezőn, aki írni-olvasni tudott. Ezek nagy anyagot leírtak neki előre, melyet azután velük ellenőrizték és átírt.

Érdekes az, ahogyan Munkácsi a munkáját végezte. Egyszerre több nyelvjárásterület-ről való katonát ültetett maga köré, és oroszul kérdezte őket, hogyan mondják náluk ezt vagy azt. Így egyszerre egész sor nyelvjárási adat került napvilágra. A szóanyag gyűjtését saját szótára nyomán végezte. Ezzel a gyűjtő módszerrel azt is elérte, hogy pl. a vallási szertartásokban könnyen elforduló tévedéseket — hiszen fiatal emberek voltak nyelvmesterei, akik sokszor már nem igen ismerték a pogány szertartásokat — ellenőrizhette és a többiek segítségével kiigazíthatta. Ravila éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a fogolytáborokban való nyelvi gyűjtésben sok hiba lehet, mert a fogoly némi kedvezmény elérése reményében olyan dolgokat is tollbamond a gyűjtőnek, amit népe nem ismer, amit ő másoktól hallott, s egyszerűen lefordította anyanyelvére. Lach, aki szintén az első világháború hadifoglyai között gyűjtött, tapasztalta, hogy olyan nyelvmestere is akadt, aki az orosz szépirodalomból fordított egyes darabokat anyanyelvére, telve költői önérzettel és jóreménységgel a gyűjtő nyújtotta segítség érdekében. Munkácsinak ezt sikerült elkerülnie, mert a különböző vidékről való nyelvmesterek egymást is ellenőrizték.

A hatalmas anyagot Munkácsi rendezte és a nyomdára való előkészítéshez is hozzáfogott. A munka lassan haladt, sok időt kívánt. A kiadásra sem volt remény. Amint a mű bevezetésében olvashatjuk, ekkor már Fokos is együtt dolgozott Munkácsival. 1936-ban váratlan fordulat történt. A budapesti egyetem 300 éves évfordulójára Budapestre érkezett Finnországból Kannisto professzor és Munkácsival beszélgetve az udmurt anyag is szóba került. Kannisto megígérte, hogy a Finnugor Társaságnak ajánlani fogja a mű kiadását. A munka így lendületet kapott, a kiadás lehetősége megkívánta, hogy mielőbb nyomdára készen legyen, fordítással együtt. Munkácsi Bernát egészségi állapota egyre romlott. Már alig tudott dolgozni. 1937 szeptemberében pedig meghalt. A munkát ezután Fokos végezte egyedül és ő fejezte be. 1939-ben nyomdára készen állt az anyag, de a kéziratot nem merték postára bízni és így nem jutott ki Finnországba. Majd kitört a háború, amely a tudomány hangját is elnémította. 1943-ban meghalt Kannisto is. Megint bizonytalanná vált, mikor fog megjelenni ez a mű. A háború befejezése után Fokos a Munkácsi hagyatékban levő teljes udmurt anyagot feldolgozta és 1948-ban adódott alkalom arra, hogy kiadják. Hosszú várakozás, sok bonyodalom után a mű 1952-ben meg is jelent.

A vaskos kötetben az anyag az alábbi módon van rendezve: I. A nép életéből vett képek: a) Születés. — b) Házasság. — c) Népi játékok. — d) Temetési szokások. — II. Népi hiedelmek. — III. Medvecultusz és vadászszokások. — IV. Imádságok, áldozati szertartások — V. Varázsigék. — VI. Mesék, mondák, elbeszélések: a) Állatmesék. — b) Tündérmesék. — c) Kisebbségi elbeszélések. — VII. Találós kérdések. — VIII. Közmondások. — IX. Függelék (a kiadásba utóbb felvett mesék). — X. Dalok. — XI. Gyermekdalok. — XII. 1. függelék: a Lach—Munkácsi gyűjtés dalai — XIII. 2. függelék: Vereščagin dalai. — XIV. 3. függelék: Hely- és személynevek. — XV. Nikolskij műve alapján gyűjtött helynevek. — XVI. Jegyzetek.

A gyűjtemény élén tehát a néprajzi érdekességű népszokások állanak. Egy pogány nép hiedelmei rajzolódnak ki belőlük. Az újszülöttnak a nevet az első fürdetésnél adja a bábaasszony, s ez meg is marad a gyermek »fürdőszoba-nevének« (*mińtšo-nim*). Az égi hatalmaktól a gyermek részére »arany értelmet és ezüst kezecskét« kérnek és sok szerencsét. De azt is kéri az apa, hogy gyermeke mellett dolgozzon és az ő munkáját átvegye. Utána nagy lakomát csapnak. — A házasodni kívánó ifjúnak az anyja megy háztűznézőbe. Ha odaadják a lányt, a következő vasárnapra meghívják a fiú apját. Akkor egyeznek meg, a lány kendőt ad, a fiú apja 2—3 rubelt. Az esküvőig igyekeznek megismerni a lányt, s csak aztán tartják meg a lakodalmat.

Az egyik elbeszélés szerint azt tartják, hogy az alvó emberből a lélek menyét alakjában eltávozik, s felébredése előtt tér oda vissza. Hasonló hiedelmet a manysi és chanti népkölté-

szetben is találunk. Amint a bevezetőben Fuchs megjegyzi, újdonságot jelentenek az udmurt medvekultuszról szóló feljegyzések. Eddig csak a manysik és chantik hitvilágából ismertük a medve tisztelőt. A magyar nyelv *medve* szava ennek az állatnak a megnevezésére a szláv-ból való átvétel, oka az lehetett, hogy a szent állatot megnevezni sem szabad, miként az udmurtoknál sem (*perés ataj* 'öreg apó', vagy *möji murt* 'koros férfi' stb. néven emlegetik), s végül az eredeti név kivész a nép tudatából. Ha elejtik, ünnepi lakomát rendeznek tisztelőre. Ha nem tennék, a medve bosszút állna a vadászon.

A névleg kereszténnyé lett udmurtok még sokáig mutattak be áldozatokat, amelyekre okot adhatott sok mindenféle esemény. Így pl. a tavaszi szántás után igyekeztek az istenek segítségét megnyerni az áldozat révén. Érdekes, hogy, amint Csudjakov, Munkácsi egyik nyelvemestere állította, ezeken az áldozatokon egyes vidéken a pápa is megjelent szentképestül együtt és átvette a neki kijáró adagot az áldozati állat húsából.

A varázsigékben a gonosz szellem elé megoldhatatlannak látszó feladatot állítanak, s csak akkor végezheti el rontó munkáját, ha ennek eleget tett. »Akkor eheted meg, ihatod meg ezt az embert, ha elébb a rohanó patakat egészen kiittad! Ha elébb az aranylajtörján az égbe mentél! Pfuj! pfuj! pfuj! köpök rád!« Gondoljunk csak arra, hogy a mai ember is megköpködi a pénzt, mert az szerencsét hoz, sőt elmondja a varázsigét is olykor, hogy »apád, anyád idejőjjön!«

A kötetben közölt mesékből az a tanulság vonható le, hogy az ész győzedelmeskedik az erőn és az erőszakosságon. A főszereplő rendszerint a mi »Bolond Jankónk«, aki a végén legyőzi az erőseket és hatalmasokat. Az állatmesékből is ugyanezt olvashatjuk ki. Az állatok közül a ravasz róka vagy a kecske a főhős. Ravaszságukkal még a medvét is menekülésre készítik. A mesék érdekesek, elevenek. E helyt is felhívom rá az ifjúsági kiadók figyelmét.

A különféle apróságok között a pénzzel való számtásról is szó esik. Ebből kiderül, hogy az udmurtoknál is a mókus-bőr a legkisebb pénzdarab, az adás-vétel átszámtásának eszköze. Ugyanígy van ez a manysiknál is. (Erről a kérdéstről egyébként az összes rokonnyelveinkre és az altaji nyelvekre vonatkozólag Beke írt, NyK. 52 : 295 és 54 : 187.) Ezen a vidéken mókusból annyi van, hogy pl. az 1923/24. évi statisztikai adatok szerint a Komi Köztársaság 1 500 000 mókusprémet szállított (vö. Manninen: Die finnisch-ugrischen Völker. Leipzig, 1932. 2c6).

A dalokról maga Munkácsi írja, hogy azokat a fiatalok énekelték téli estéken, áldozat lakomákon, lakodalmakon vagy amikor csoportokba verődve sétáltak valamelyik falu utcáin Tárgyak a szerelem és a barátság, vagy a honvágy, melyben hazájuktól messze vetődött ifjak sírják el vágyaikat. Semjonov, az egyik hadifogoly hosszú versben kesergi el szomorú sorsát, amely őt a Duna partjára vetette. A mintegy 200 lapnyi dalgyűjteményt néhány gyermekdal követi.

Közmondások és találós kérdések érdekesen egészítik ki azt a képet, amit az eddigiek alapján az udmurtokról nyertünk. Hadd idézzek egyet közülük: *męnoz, mėnoz, vőzerez uz lo, — vu* »Megy, megy és mégsincs árnyéka. Mi az? — A folyóvíz«. Érdekes képek sora tárul elénk ezeket a velős mondásokat talpraesett találós kérdéseket olvasva. Egy nép lelkeben olvasunk. Egy nép egész élete, képzeletvilága, szorgos munkában eltöltött mindennapja lép elénk a könyvből. Egy népé, aki velünk rokon és aki ma is ott él, ahonnan az emberi fejlődés nagy korszakai folyamán ezer veszélyek közepette a magyarság is útra kelt. Ez a könyv az udmurtok részére is becses anyagot tartalmaz, és jóleső érzés, hogy a gyűjtés munkáját magyar ember végezte.

Erről a könyvről még sokat lehetne írni és sokat lehetne belőle idézni. Úgy érzem, hogy nemcsak tudományos érték, hanem érdekfeszítő olvasmány is. Őszinte elismerés illeti a végzett munkáért Munkácsi Bernátot, akinek már csak emlékezetben adhat igazságot és elégtételt nagy teljesítményéért és sok mellőztetéséért a magyar közvélemény. Páratlan gondnal adta ki a művet Fokos-Fuchs Dávid, aki Munkácsinak méltó tanítványa, és köszönet illeti a Finnugor Társaságot, hogy nagy anyagi áldozattal és a műhöz illő köntösből jelenhetett meg az udmurt népköltészetnek és hagyományoknak ez a gyűjteménye.

Lavottha Ödön

Eckhardt Sándor : Francia-magyar szótár

Budapest, 1953. Akadémiai Kiadó. 1628 lap.

Ezideig legnagyobb kétnyelvű szótárunk: a megelevenedett és kormányzatunk bőséges támogatásával előmozdított magyar szótárfírás bőségsége. Azzá teszi anyaggazdagsága, az értelmezések megbízhatósága, de nem utolsó sorban a sajtóhibák számának csekély volta. A húsz év előtti Sauvageot-szótárral szemben hatalmas lépést jelent előre ez a szótár, pedig a magyar szótári irodalomban Sauvageot műve is kiemelkedő alkotás volt. (Gondoljunk a század első harmadában megjelent kétnyelvű szótárakra.)

A fejlődés megmutatkozik a terjedelemben, ami szótár esetében — ha csak nem használhatatlan vagy teljességgel felesleges gyűjtésről van szó, mindig értéknek könyvelendő el. Megcáfolhatatlan az az álláspont: ha helyes és egységes szempontok alapján történik a gyűjtés, minden szótár értéke egyenes arányban növekszik a feldolgozott anyag mennyiségével. Az Eckhardt-szótár kb. kétszerese a 20 évvel ezelőtt megjelent Sauvageot-féle, továbbá a Hadrovics—Gáldi-féle orosz magyar szótárnak; csaknem egy harmaddal nagyobb, mint az új olasz-magyar szótár és mintegy tizedrészével múlja felül Halász Előd német-magyar szótárát.

Haladást jelent a szótár módszertani téren is, mégpedig igen fontos változást egész régi szótárirodalmunkkal szemben. Főleg két dologra szeretnék itt rámutatni: az egyik belső, tartalmi, a másik külső, szerkezeti szempont. Az új francia-magyar szótár, a néhány hónappal korábbról an megjelent német-magyar és az 1952. derekán kiadott olasz-magyar szótár szakított az anyaggyűjtés Magyarországon és egybeült is szokásban levő, szinte kizárólagosan irodalmi-esztétikai jellegével, mely a technikai vonatkozású szavakat jóformán teljesen kirekeszti a szótári anyagból, s csak az irodalmi alkotások nyelvét tükröző szókincset tartja meg. Az új francia-magyar szótár a fentemlített két szótár után szintén igen bőséges helyet ad a műszaki szókincsnek és a legkülönbözőbb szakmák köréből származó gyűjtését éppúgy behelyezi a címszavak bokrába, mint az irodalmi eredetű szókészlet alkotóelemeit.

Ez a v e g y e s módszer, úgy látszik, a nagyobb terjedelmű kétnyelvű kéziszlótáraink munkamódszerének alapjává vált s még olyan szótár, mint a német-magyar, melynek szerkesztője tudta, hogy német-magyar és magyar német műszaki szótár készül (amelyek azóta meg is jelentek) igen bőségesen élt a szakmai szókincssel. Francia-magyar (és olasz-magyar) vonatkozásban pedig ez a módszer egyenesen nélkülözhetetlen, mert nincs, s a közeljövőben sem lesz francia-magyar, még ke ésből olasz-magyar műszaki szótárunk. Érthető, ha a szerkesztő a szótárhasználónak bőséges, ha nem is teljes szakmai segítséget kíván adni. Érdekes lenne is merni, milyen elvek alapján történt a műszóanyag kiválogatása. Feltehetően legjobban azoknak a szakágaknak szókincse található meg a szótárban, amelyekben a franciák világviszonylatban is élen járnak.

A műszaki jellegű szavak gyűjtése (miként az egyéb szakszerű szókincsé is) sok szlótár felhasználását teszi szükségessé, nagy mértékben megnehezíti a szótári munkát és feltételezi az idegen nyelvben jártas műszaki szakemberek közreműködését. A szótárkészítő apparátus ennek következtében megnőtt. A harmincas évek e g y s z e r ű e s z k ö z e i t, amelyekre Eckhardt is céloz a bevezetésben, sokkal nagyobb méretű, sokkal kifinomultabb módszerek és munkamenetek váltották fel, amivel a szótárak színvonalra csak emelkedett.

Nagy haladás történt a szerkezeti elv tekintetében is. Az új francia-magyar szótárban, miként az olasz-magyar szótárban győzött a betűrendes elrendezés módja. A szóbokrok, hogy jól áttekinthetők legyenek, az alábbi szempontok szerint épültek fel. Főnév címszó esetében pl. első helyen állnak a melléknévi jelzős összetételek, melyek a melléknév kezdőbetűje szerint következnek egymás után. Ezután jönnek a viszony szavas összetételek a prepozíció kezdőbetűje szerint, majd olyan összetételek, melyekben a címszó a második helyet foglalja el: vagyis az igés összetételek, az előforduló igék ábécérendje szerint. Végül a nem rendszerezhető igés-határozós szólások. Hogy ez milyen nagy eredmény, elég arra rámutatni, hogy sem az 1910-ben megjelent Körösi: Olasz-magyar, sem az 1933-ban napvilágot látott Sauvageot: Francia-magyar, kb. azonos terjedelmű szótárak bokrai semmiéle rendszert, rendet vagy elosztást nem ismertek. Hiányzik a szóbokrokon belüli rendezés a Hadrovics—Gáldi-féle orosz-magyar szótárban is.)

A rendezéshez és áttekinthetőséghez tartozik néhány, főleg nyelvtani ténnyel kapcsolatos apróságnak látszó, valójában igen fontos rendszerező alapelv. Névszói címszó esetén, ha a kérdéses címszónak főnévi, melléknévi, határozói értelme van, az Eckhardt-szótár az egyes funkciókat római számmal különíti el egymástól. A többszámot csak akkor jelölik, ha eltér a szabályostól, tehát pl. az *-al* > *aux* esetében. Nagyobb eltéréskor kiírják a teljes megváltozott alakot. Változatlanság esetében ~ jel van. Érdekes, bár nem szerencsés a rendhagyó ragozású igékkel kapcsolatos megoldás. A rendhagyó igék u. i. nem szerepelnek a kötet végén áttekinthető táblázatokban, valószínűleg azért, nehogy a Sauvageot-szótár követésével vádolhassa valaki a szerkesztőt. Eckhardt a címszónál tünteti fel a számottevő változásokat. Nézetem szerint a címszavakban adott rendhagyó alakok meghagyása mellett nem kell elvetni a szótár végén a táblázatot sem: az áttekinthetőség csak az összefoglaló táblázatok segítségével biztosítható. — Az egyes igéknél megkapjuk, hogy *avoir*-ral vagy *être*-rel kell-e őket ragozni. — A kiejtés tekintetében nagyon helyesen csak az eltéréseket adja meg. Minden szótárforgatótól el lehet várni, hogy a kérdéses nyelvben bizonyos ismerettel rendelkezék.

Befejezésül hadd mutassak rá arra, hogy ilyen példaképpül állítható szótár, mint az új francia-magyar szótár, sem tudja elkerülni, hogy értelmezéseiben ne folyamodjék a több szóból is összetevődő ú. n. magyarázatok megoldáshoz, akkor, amikor az eredetiben összetett (vagy sokszor egyetlen) szó szerepel. Vajjon gyengése-e ez a szótárnak? Semmiképpen sem. Csak döntő bizonyíték azok tévedéseinek tarthatatlanságára, akik állandóan azt hajtogatják, hogy a szótár ne magyarázzon, hanem találja meg *m i n d i g* a jellemző magyar szót. Az alapelv kétségkívül helyes, de keresztülvitele sokszor lehetetlen. Nyilvánvalóan azért találjuk többek között az Eckhardt-szótárban *batterie barbette* címszónál az alábbi, szükségszerűen bőbeszédűen magyarázó magyar jelentést 'mellvéd fölött kilövő ágyú'; vagy pl. a *cache-misère* címszónál az alábbi értelmezést 'ruha a rongyok takarására'. *Herczeg Gyula*

A Magyar Nyelvőr olvasóihoz!

Örömmel közöljük, hogy az Akadémia Elnöksége, szerkesztőbizottságunk kérésének helytadva, folyóiratunk példányszámát az eddigi 2200-ról 2600-ra emelte fel. Már az 1954. évfolyamtól kezdve az új felemelt példányszámban jelenik meg a Magyar Nyelvőr. Ezzel ismét lehetővé válik *új előfizetők* felvétele. Belföldön a Posta Központi Hírlapirodájában (Bp. V., József nádor-tér 1.) gyűjtik össze az előfizetéseket, külföldön pedig a „KULTÚRA” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat ügynökségei útján lehet előfizetni.

A nyelvőr postája

1. A Budapesti Távbeszélő Igazgatóság 1954. jan. 9-i keltezésű levelére, melyben azt kérdi, hogy a pontos idő bemondásának szövegében »a nyelvtanilag helyes szövegtől mely esetben és pontosan milyen szöveggel lehetne eltérni«,¹ a következőket válaszolhatjuk: »

Nem tartanók szerencsésnek a levélhez mellékelt javaslatban foglalt megoldást, több szempontból sem. Egyrészt azért, mert a javasolt *kettő óra, tizenkettő perc* stb. egy amúgy is terjedőben levő nyelvtani hiba további útját egyengetné. Hasonlóan egy, már felbukkant szabályszerűtlenséget támogatna, ha így mondanánk be: *tizennégyes óra, tízes másodperc* stb. Végül pedig a javaslat a bemondott számnevek sorát teljességgel heterogénné tenné; a háromféle különböző megoldás keverésével ilyen sort alakítana ki: *egy óra, kettő óra, három óra, négyes óra* stb. Ennél még mindig következetesebb lenne az *egyes, kettes, hármás, négyes* stb. sor használata, de inkább csak következetesen rosszabb.

Alighanem helyes lenne különbséget tennünk a bemondott idő egyes részelemei között. Az órák eltévesztése általában igen kevésbé fenyeget komoly veszéllyel, mivel az legtöbbször megítélhető a kérdezős napszakából, a külső környezetből. A másodpercek esetleges tévesztése ugyancsak kiküszöbölődik még a tudakozódás tartama alatt, mivel a készülék csak kétszeres bemondás után bontja az összeköttetést. A tulajdonképpeni problémát tehát a percek jelentik; s az az érzésünk, hogy a vitáknak és a panaszoknak is általában a percek kérdése az alapja.

Kétségtelenül helyes a levelükhöz mellékelt javaslat alap gondolata abból a szempontból, hogy a *két, négy, hét*, továbbá a *tíz, húsz* számnevek összetévesztése ellen azoknak valamilyen képzős formájával lehetne leginkább védekezni. Mi azonban nem a javasolt -s képzőt ajánlanánk, hanem a sorszámnévképzőt. Ez nyelviileg teljesen kifogástalan megoldás, és érzésünk szerint megoldja az érthetőség kérdését is. Ezt természetesen — a 2. pontban foglaltak alapján — csak a percek bemondására gondolnók korlátozni; itt viszont ajánlanók következetes használatukat, hogy elkerüljük azt a keveredést, amit az 1. pontban a javaslat rovására kellett írunk.

Az így alakuló szöveg nyelviileg kifogástalan lenne. Hogy a félreértések lehetőségét mennyire tudja kiküszöbölni, azt természetesen a Posta szakemberei nálunk sokkal jobban meg tudják vizsgálni. Ezek szerint a szöveg így alakulna: *egy óra, első perc ; két óra, második perc, húsz másodperc ; három óra, harmadik perc, harminc másodperc ; négy óra, negyedik perc, negyven másodperc ...* stb.

E megoldásban legfeljebb a *tizenegyedik* és a *tizenegyedik*, a *huszonegyedik* és a *huszonnegyedik* stb., továbbá a *tizenkettedik* és *tizenhetedik*, a *huszonkettedik* és *huszonhetedik* stb. perc hordozná magában az összetévesztés veszélyét. Ámde a mássalhangzók időtartamának gondos képzésével ez is kiküszöbölhető: az elsőül említett párban *-n ... ggy-* és *-nn ... gy-* áll egymással szemben; a másodikban *-k ... tt-* és *-h ... t-*.

Tekintve végül »a postai pontosidőt bemondó berendezés használatának nagy elterjedtségét és ezzel a magyar nyelvre kifejtett jelentős hatását, amit még fokozna az is, hogy a berendezést a jövőben a rádió is használni kívánja«,¹ felvetnénk még egy további kérdést is. Nem lenne-e érdemes az új felvételhez olyan bemondót keresni, akinek nyelvhasználatában megvan a szokásos nyílt *e* hang mellett a zárt *ě* is, köznyelvünknek e méltatlanul háttérbe szorult értékes színe? A *tizenkettedik, tizenegyedik* stb. a maga kétféleképpen színezett *e* hangjával nyilván nem veszélyeztetné az érthetőséget, viszont jó szolgálatot tenne nyelvünk-

¹ Idézet a beküldött levélből.

nek, sőt színesebb, kellemesebb hangzásával emelné saját becset is. Ezt természetesen csak olyan beszélővel érdemes megkísérlni, akinek nyelvhasználatában a kétféle *e* hang ejtése megvan, s így a bemondott szöveg nem válik modorossá. *Pais Dezső—Deme László*

2. A Tankönyvkiadó Vállalat Társadalomtudományi Csoportjának munkatársai kérdezik: helyes-e az *őket* használata a következő mondatban: »Ha másokkal akarjuk közölni gondolatainkat, akkor kimondjuk vagy leírjuk *őket*.«

Ezt válaszoljuk: Az *őket* személynévmási tárgy használata a kért mondatban helyes és magyaros: hangsúlytalanul ugyanis nemcsak személyekre, hanem dolgokra is alkalmazhatjuk ezt az alakot. Mikszáth Kálmán is használta így: «... a nagybajuszú kalászkok szeliden ringatóztak, ha egy-egy kis széláram felizgatta *őket* (A Noszty fiú esete). József Attilánál is találkozunk ilyen használattal: »... és kiszáradt hasábfák döngenek, amint dobálják *őket* a vagonból» (Kirákják a fát). *T. J.*

3. A Korányi Tüdőbeteggyógyintézet betegei azzal a kérdéssel fordultak hozzánk, hogy melyik alak a helyesebb: az *I. emelet falliújsága* vagy az *I. emelet falliújságja*.

Válaszunk a következő: Nem csoda, hogy felmerült ez a kérdés, mert *-t, -d, -k, -g*-re végződő főneveinknél van a legtöbb ingadozás abban az irányban, vajjon az *-a, -e* vagy a *-ja, -je* birtokos ragot kell-e használni.

A *-ság, -ség* képzős szavakhoz általában az *-a, -e* rag járul: *ifjúsága, szabadsága, képzettsége, feledékenysége* stb.

Az *újság* szóhoz, ha eredeti jelentésében használjuk, vagyis ha valaminek 'új voltát, újdonságát' akarjuk vele kifejezni, szintén *-a* ragot illesztünk. Azt mondjuk: Meglepett a játék *újsága*. *Újsága* miatt szokatlan. Arany János is így ír: »Borítal *újsága* öneki nem kellett» (Buda Halála).

De más a helyzet akkor, ha 'napilap' jelentésében használjuk a szót. — Ezt a jelentését 1763-ban (NyÚSz.) vette fel szavunk. Eleinte — a régi és az új jelentés kapcsolatának eleven tudata folytán — a *-ság*-nak képző volta a 'napilap' jelentésű *újság* szóban is nyilvánvaló volt, tehát *-a* raggal használták Tánics Mihály is ezt a címet adta lapjának: *Munkások Újsága*. Később azonban a *-ság* végződés képző volta egyre inkább elhomályosult a köz tudatban. Ezzel párhuzamosan s a kétféle jelentés pontosabb megkülönböztetésére a *-ja* rag kezdett hozzákapcsolódni a 'napilap' jelentésű *újság* szóhoz. Ma már ez az általános: Minden nap elolvassa az *újságját*. Kölcsönkérte a szomszédja *újságját* stb. Így a kért esetben is a *-ja* ragos formát tartjuk helyesebbnek. Tehát: az *I. emelet falliújságja*. *K. B.*

4. Herzog Róbert azt kérdezi, melyik a helyesebb alak: »*Szíveskedjünk* az ajtót becsukni» — vagy pedig: »*Szíveskedjük* az ajtót becsukni!» Vélekedése szerint a *szíveskedik* eredetileg tárgyatlan ige volt, tehát nem is lehetett tárgyas ragozás (szíveskedjük) alakja; jelentésváltozása által »azonban tárgyassá változott az ige«, s ma már tárgyas ragozásban is elképzelhető.

A kérdés valóban rendkívül érdekes mind nyelvtörténeti, mind nyelvhelyességi szempontból, s a levélírónak fönti vélekedése már a dolog nyitjára is lényegében helyesen mutat rá.

A *szíveskedik* ige eredetileg valóban csak alanyi ragozásban élt, éppúgy, mint a régi világban annyit koptatott *bátorodik, kegyeskedik* — vagy akár az *iparkodik, igyekezik (igyekszik)* és társai is. A vele kapcsolatos főnévi igenév nem is tárgy volt, hanem határozó, s azt jelezte, mi végre, milyen irányban, ill. tekintetben is *szíveskedik* valaki. Ha mármost ennek a határozó szerepű igenévnek magának nincs külön határozott tárgya, akkor az állítmányt soha senki nem is akarná tárgyas ragozásban mondani. Vas Gerebennek következő mondatában pl.: »Nevelőnek állt be, most *szíveskedjék* mennykőhárító *lenni*» (9 : 188) — merő képtelenség volna a *szíveskedje* tárgyas alak. Ha ellenben a főnévi igenévnek külön határozott tárgya van, akkor különbséget teszünk: határozó szerepű főnévi igenév mellett alanyi, tárgyi szerepű igenév mellett tárgyas ragozású állítmányt használunk. A *szíveskedik* határozóval járt, tehát Arany János így mondta: »*Szíveskedjétek* (Nem pedig így: *szíveskedjétek*; NyF. 23 : 15) megadni a tartozást!» Czuczor és Fogarasi szótára is ezt a szabályt igazolta: »*szíveskedett* (nem: *szíveskedte*) szegény házunkat meglátogatni». De már

itt a tárgyias alak sem volna olyan elképzelhetetlen, mert pl. az *akar* (tárggyal járó) igével akár Arany János is csak ezt írta volna: »*Akarjátok* végre megadni a tartozást!«

Tudnunk kell továbbá, hogy egyes főnévi igenévi határozók nyelvünk fejlődése során tárgygyá váltak, vagy legalább is azzá valóban vannak; vö. Klemm: M. tört. mondatlan 280. Az »Adok neki kenyeret enni« mondatban pl. az *adok* állítmánynak a *kenyeret* szó a tárgya, az *enni* a vég-, ill. célhatározója; s bár az »Adok neki *enni*« kifejezésben is épp ilyen határozó volt az igenév, ma itt mégis tárgynak érezzük, mert az *ad* ige úgys főleg tárggyal szokott járni. A tárgyias igék tárgygyá lett főnévi igenevének mintájára pedig lassan tárgyatlan igéknek hasonló bővítményét is hajlandók vagyunk olykor tárgy nélkül érezni. Az »*Akartak, tudlak* értesíteni (téged)« mintájára pl. olykor azt mondjuk: »*Sietlek* értesíteni« — pedig a *siet* igazán nem tárgyias ige! (Régben csak így mondták: *Sietek* téged értesíteni.)

Az irodalmi nyelvben és a művelt köznyelvben persze nevezetesen gyökerezik meg egy-egy ilyen új forma. Eötvösnek »Völgyesi elég szorgalommal *igyekevék* bebizonyítani« (A falu j. 2 : 189) mondatát ma is *igyekezett* (alanyi), nem pedig *igyekezte* (tárgyas) állítmánnyal szerkeszteni meg. Jókai mondatán sem változtatnánk: »mindenki *iparkodik* velünk feledtetni azt, amit« (ÖM. 14 : 10); nem: *iparkodja*. A beszélt nyelvben azonban természetesen elő-előbukkannak egyre újabb (ú. n. analógias tárgyias szerkezetek is. 1935-ben pl. a M. Tud. Akadémia akkori nyelv-művelő fol. órátatán (4 : 31) egy olvasónak hasonló tárgyú levelére már így válaszolt a szerkesztőség: »Nincs mit furcsállnia a *vigasztalni jöttelek* mondat *jöttelek* igéjének tárgyias ragozásán. Igaz, hogy a *jön* tárgyatlan ige, néha azonban a tárgyatlan igék is el fordulnak tárgyiasan ragozva, Ime néhány példa: „*Sietlek* megnyugtatni, hogy . . .”, „Éppen *mentelek* fölérteszteni tenneteket, amikor . . .”, „Alig *bátorkodtalak* megszólítani”, „*Elindultalak* n. egeresni”, „El *szándékozta* vinni magával”, „*Igyekeztek* megfogni őket” stb.»

A »*Sziveskedjünk* az ajtót becsukni« kifejezésen tehát szintén nem volna sok »furcsállni-valónk«; mai irodalmi nyelvünkben azonban (még?) kétségtelenül a *sziveskedjünk* a helyesebb forma, nem pedig az előbbi, a tárgyias ragozású.

(Arra, hogy a másokat felkérő vagy utasító mondatban némileg mesterkéltebbes szám 1. személyű alak, most nem térünk ki.) T. J.

5. A Magyar Szabványügyi Hivatal a *kialakít*, illetőleg *kialakítás* szó használatára vonatkozólag kér nyelvhelyességi szempontból véleményt.

A következőket mondhatjuk: Nyelvtani, alaktani szempontból mindkét szó helyes. — A *kialakít* szó párhuzamos a *kialakul*-lal, mint ahogy pl. a *javít* és a *lendít* megfelel a *javul* és *lendül* alaknak. — A kérdés lényege azonban az, hogy a *kialakít* esetében az igekötő a cselekvés befejezettségét, bevégezettségét jelöli. Ilyen példánk még többek között a *kicsíszol*, *kifjarag*, *kimunkál* és a *kiformál*. (Ezzel a kérdéssel is foglalkozik Kovalovszky Miklós a Nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései című cikkében, a Nyelv-művelésünk főbb kérdései című kötet 171—7. lapján.) — A *kialakít* szó köznyelvi jelentését a következőképpen határozhatjuk meg: 1. 'Valamely anyagnak bizonyos alakot adva valamit létrehoz'; pl.: A fazekas az agyagból kialakítja az edényt. — 2. 'Úgy megformál valamit, hogy az végső kívánt formáját megkapja'; pl.: A szerkesztő a cikket kialakította. — A köznyelvben a *kialakít* helyén inkább a *megformál*, *megalkot* vagy *kiformál*, *kiképez* szók használatosak. Az a tény azonban, hogy a *kialakít* elterjedt a műszaki nyelvben, arra vall, hogy erre a szóra ilyen vonatkozásban szükség van. — A műszaki nyelvhasználat belső kérdéseiben nem vagyunk illetékesek véleményt mondani; nyelvhelyességi szempontból azonban bátran mondhatjuk, hogy a *kialakít* és a *kialakítás* nem hibáztathatók. Sz. Gy.

6. Csonkahegyhát Községi Tanácsa az iránt érdeklődik, hogy melyik a helyesebb felirat: »A Földművelésügyi Miniszter Boltja« vagy: »A Földművelésügyi Miniszter Boltja«.

A következőket válaszoljuk: A kérdéses szó nyelvünk múltjában két alakban fejlődött, s a nyelvjárásokban is ez a két alak élt tovább: az egyik vidéken a *míves*, másikon a *műves* volt használatos. Ez a jelenség nem egyedülálló a nyelvben: ugyanez történt pl. a *híves* — *hűvös* esetében is. A régi énekekben így szerepel: »Mint a szép *híves* patakra . . .«; de ma az újságok, könyvek és mi magunk is a köznyelvben a *hűvös* alakot használjuk.

Ugyanez a helyzet a *míves* — *műves* esetében is. A *föld* szóval való összetételben a *míves* volt általánosabb, még a múlt században is. Petőfi, Vörösmarty, Arany János, Jókai is

a *földműves* alakot használja. De még a 20. században is előfordul ilyen formában, pl. József Attila így írja: »Aztál földművest a tengernek«.

A *műves* szó tövéből, a *mív*-ből képzett egyéb származékok azonban az *ü*-vel váltak általánossá. Ugyanazok az írók, akik a *földműves* szót használják, *műveltség*-et és *művészet*-et írnak, nem pedig *míveltség*-et és *mívészet*-et. Ezeknek az *ü*-vel írt, közismert szavaknak a példájára és hatására kezdett elterjedni a mi szavunkban is az *ü*-vel írt változat, s ilyen formában terjedt el aztán a 20. század irodalmi és köznyelvében a *földműves* a *földműves*-sel szemben, bár az *l*-vel írt forma még a közelmúltban is elő-előfordult egyik-másik újságban. A Szabad Föld még néhány éve is elég gyakran használta a *földműves*, a *földműveszövetkezet* alakot. Ha azonban utánanézzük, kiderül, hogy a cikkek írói tisztántúli emberek, akik annak a vidéknek a nyelvjárása szerint írtak. Mi azonban helyesírásunkban nem egyes nyelvjárások sajátosságaihoz igazodunk, hanem nagy íróink és a mai művelt magyar közönség által használt ú. n. köznyelvhez, amelyik a *földműves* alakot használja.

Móricz Zsigmond, a 20. században élt legnagyobb regényírónk, noha maga is a Tiszántúlon született, ahol a *földműves* alak járja, mégis *földműves*-t ír a könyvében: »Apjának apja még *földműves* volt«. — Miért? Mert a *földműves* alakot különleges, nyelvjárási formának érezte; ő azonban nem egy valamely nyelvjárásnak akart írni, hanem az egész magyar közönségnek, ezért használta a szülőföldjén használatos *földműves* sel szemben a köznyelvi *földműves* alakot.

A Magyar Tudományos Akadémia is ezt a köznyelvi *földműves* alakot fogadta el Helyesírási Szabályzatában, tehát ezt az alakot kell használnunk, már csak az egységes helyesírás érdekében is.

A helyes felirat tehát ez: »A Földműveszövetkezet Boltja«.

Sz. F.

7. Feig Gyulának az a kérdése, vajjon a *veiling*-nek melyik a pontos magyar megfelelője: *melenca*, *medence* vagy *dézsza*.

Ezt válaszoljuk: A *veidling* (ez a gyakoribb alakja a *veiling*-nek!) szónak tudomásunk szerint nincs általánosan elfogadott magyar megfelelője. A kérdezett (*melenca*, *medence*, *dézsza*) szók egyike sem tekinthető ilyennek, már csak azért sem, mivel mindegyikük másfajta edény jelölésére használatos. — A *dézsza* Czuczor—Fogarasi és Balassa szótára szerint kétfülü faedény, melyet víz vagy más folyadék hordására, tárolására használnak. Hogy még pontosabban körülírjuk, kiegészíthetjük ezt az értelmezést azzal, hogy rendszerint dongákból állítják össze.

A *melenca* ~ *medence* (ez utóbbi csak ebben az értelmében!) tájszó, és az adatok szerint kis kerek fategnyűt jelent (vö.: Ormánysági Szótár: *melönce*; Nyr. 7 : 322, 12 : 95, 14 : 453, 14 : 479, 23 : 287). Ezt helyenként használják mosogatóra is, innen érthető, hogy egyesek a mosogatóra szintén — sőt elsősorban arra — használt *veidlinget* is nevezik *melenca* ~ *medencé*-nek. Ez a szóhasználat azonban semmiképp sem mondható elterjedtnek.

Más kérdés aztán az, hogy kívánatos lenne-e az elterjedése. *Medence* alakban semmiképpen, mivel ez a szó a köznyelvben már három egészen más fogalmat is jelöl (úszómedence, testrészt, földrajzi térszinforma). A *melenca* 'kis kerek tegnyű' nevének az átvitele a *veidling* re annyiból kívánatos lenne, hogy magyar szavunk lenne a meglehetősen csunya hangzású idegen helyett. (Persze hogy sikerülne-e, az kérdéses, mivel a *veidling* már meglehetősen elterjedt.) Helyenként nevezik a *veidling*-et egyszerűen *mosogató tál*-nak is. Ennek az elterjesztése talán könnyebben menne, bár ez sem egészen szerencsés megfelelő, hisz a *veidling*-et mosogatóon kívül még más egyéb célra is használják, így pl. zöldsegtisztításra, kelt tészta összeállítására, kidolgozására stb.

R. É.

8. Anda Ernőné az iránt érdeklődik, hogy mi a *végigmezerél* szó pontos jelentése; hogy milyen értelemben használja Örkény István az Irodalmi Újság 1953. nov. 7-i számában megjelent írás közben című cikke következő mondatában: »A minap a Lánchídról akartam írni néhány sort; ahhoz, hogy írhasak róla, össze kellett szedgetnem minden róla szóló emlékképeimet, végigmezerélnem a róla szóló élményanyagot.«

Válasz: A *mezerél* a Magyar Tájszótár szerint leginkább Észak-Magyarországon ismeretes és használatos, a Dunántúlról a szótár csak egy adatot közöl pontosabb helymegjelölés nélkül. Jelentése: 'böngész'. Tehát Örkény azt akarja mondani: »végigböngészni a róla szóló élményanyagot«.

Beke Ödön

9. Tomor Benedek a *felelősség* és a *jelentőség* helyesírásában mutatkozó eltérés oka iránt érdeklődik.

Ezt válaszoljuk: Az első világosan a *felelős* melléknévből származik, mint a *vörösség* elfvont főnév is a *vörös* színnévből. — A *jelentőség* a mai nyelvérzék számára nem ilyen világosan elemezhető származékszó. Ezt t. i. inkább a közhasználatú *jelentős* melléknévből igyekszünk megmagyarázni, mint a jóval ritkább *jelentő* melléknévi igenévből. Csakhogy ez az alaktani elemzés nem egészen vág össze a történeti igazsággal: a *jelentőség* u. i. nyelvújítási képzés (1838-ból?), az ilyenek pedig gyakran egészen önkényes, merész alkotások voltak. Értelmében sem ismerhetjük fel egészen pontosan sem a ritka *jelentő*, sem a szokásosabb *jelentős* melléknévnak (meg a *-ség* képzőnek) a jelentés-elemét. Utólag persze igyekszik a nyelvérzékünk alakjában is, jelentésében is világosabban megérteni a *jelentőség* szót, s ezért írni is egyre többen akarják *jelentősség* alakban, értelmében is előfordul már itt-ott a 'jelentős léte, jelentős volta' felfogás nyoma.

T. J.

(A kérdések legtöbbje a MTA Nyelvtudományi Intézetéhez érkezett, s ezekre az Intézet Nyelvművelő Csoportjának tagjai válaszoltak.)

AZ ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR SZERKESZTŐSÉGÉNEK KÉRDÉSEI

Folyóiratunk előző számában ismertettük a Magyar Nyelv Kézi Szótárának (értelmező szótár) tervét, szerkesztő munkáját és fő problémáit. E szótár készítése során sűrűn merülnek fel olyan szóhasználati, értelmezési és egyéb ezzel kapcsolatos kérdések, melyek megnyugtató eldöntéséhez a szótár szerkesztőségének nincs elegendő nyelvi anyaga. A szerkesztőség ezért e hasábkokon a magyar nyelv iránt érdeklődő, nyelvi tényeinket jó szemmel és füllel figyelő, rögzítő közönséghez fordul segítségért. A folyóirat e számában és a következőkben felvet néhány kérdést, melyre feleletet kér azoktól, akik tájékoztatást tudnak adni és nem restellik a fáradságot, hogy a Nyelvőrnek vagy a szótár szerkesztőségének (a Nyelvtudományi Intézet szótári osztálya, Bp., V. Váci-utca 12. félemelet) meg is írják.

1. *Harmadol.* Él-e ez a szó még nyelvünkben ebben az értelemben: a termés harmadrészéért megműveli (szántja, kapálja, learatja, stb.) a földet; vagy: valamilyen irat harmadik példányát elkészíti?

2. *Dióbarna.* Milyen szín ez és miért nevezik így? Vagy mit mondanak helyette?

3. *Jöttment.* Irodalmi klasszikusainkból vagy újabb irodalmunkból szükség van néhány idézetre (a lefőhely pontos megjelölésével), mely a *jöttment* szó, akár a melléknév, akár a főnév tartalmi elemeiből is ad valamit. Tehát olyan idézetre van szükség, melyből kiderül, hogy *ki* a *jöttment*? Csavargó, állandó lakhellyel, munkahellyel nem bíró [személy], más vidékről valamely közösségbe betelepedett és ott még idegennek érzett [személy]?

4. *Küsz.* A *küsz* (kisz) halnévnek mi a többszáma? *Küszök* vagy *küszek*? (Vesd össze: *büzők*, de *tüzek*.)

5. *Vérbeborul.* Van-e e három kifejezésnek: *szeme vérbeborult*, *vérbenforgó szemmel*, *vért sír* valami valóságos élettani alapja. Lehet-e szó itt a szem véreinek az indulat következtében beálló vérrrel megteléséről, egyáltalán a szemén valami módon látható vérről, veresedésről? Van-e valakinek élettani megfigyelése ilyen irányban?

6. Az *alamizsnás* főnevet Ballagi a Magyar Nyelv Teljes Szótárában 1. (általában) mint alamizsnálkodó személyt; 2. valamely fejedelem vagy főpap nevében alamizsnát osztogató személy jelentésben ismeri. Tud-e valaki olvasóink közül 19. vagy 20. századi adatot (esetleg történelmi regényből) a nevezett jelentésekre? A rendelkezésre álló irodalmi adatok (Vas Gereben, Petőfi Kemény, Ady) szerint ugyanis a szó éppen ellenkező értelmű: olyan ember, aki alamizsnát kér vagy kap, illetve (átvitt ért.) aki meghunyászkodva más kegyeit keresni.

CSEFKÓ GYULA HETVENÖTÉVES¹

A magyar szó- és szólástörténet nagy tudósát, negyedszázad magyar szakos tanárainak kiváló nevelőjét, Csefkó Gyulát szeretettel köszöntjük 75. születésnapján.

Azt kívánjuk, hogy még sok-sok éven át legyen közöttünk erőben, egészségben, és tanítson, szórakoztasson, gyönyörködtessen bennünket nagy gonddal és szépen megírt nyelvtudományi tanulmányaival, és minél előbb ajándékozza meg népünket készülő szép munkájával: a magyar háztartás szólásbeli emlékeiről írott könyvével.

Élete csupa küszködés, pályája csupa nehézség. De fényes elméje, erős akarata, a nép életének és nyelvének szeretete, a kutatás alkotó láza és eredményei, tanítványainak, barátainak és tisztelőinek nagy serege nem engedte elkallódní a molnársegéd gyermekét: Csefkó Gyula a magyar szó- és szólástörténet legavatottabb művelője lett.

Baján született 1878. december 8-án. Apja molnársegéd volt, de már 1890-ben meghalt, s ettől kezdve teljesen a két gyermekkel árván maradt anyára nehezedett a családfenntartás gondja. Mit tehetett szegény feje? — Napszámba járt, majd háztartási alkalmazott lett.

Gyula az elemi és a polgári iskolát Baján végezte el némi egyesületi támogatással, ugyanott szerezte meg tanítói oklevelét is 1897-ben.

Tanárai közül Bellosics Bálint etnográfus volt rá nagy hatással, ő buzdította a hivatását kereső ifjút a nép életének és nyelvének tanulmányozására is. Itt, a bajai tanítóképzőben kezdte olvasgatni Csefkó Gyula a Magyar Nyelvőrt, különösen annak néprajzi tanulmányait, és elhatározta, hogy ő is nyelvész lesz. Ösztönözte a nagyra-törő ifjút Szarvas Gábor egyénisége is, aki szintén szegény szülők gyermeke volt, és nagy tudós lett belőle, s az első nagyhatású nyelvészeti folyóirat szerkesztője.

Csefkó Gyula első nevelői állomása az adai szállási (= tanyai) népiskola volt. Itt írta meg egyik kartársával, Molnár Sándorral együtt »Az adai nyelvjárás« című dolgozatát, mely pályadíjat nyert a Magyar Nyelvőr pályázatán, és meg is jelent a Magyar Nyelvőr 1898-i évfolyamában.²

¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsa Csefkó Gyulának, a Szegedi Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke tanszékvezető tanárának 75. születésnapja alkalmából a *Munka Érdemrend* kitüntetést adományozta.

² Az első díjat László Gyula tanár kapta A zilahvidéki nyelvjárás c. terjedelmes dolgozatáért, a másodikat Csefkó Gyula és Molnár Sándor. A pályamunkák bírálója Balassa József volt. A szerkesztőség a bíráló véleményéhez a következő megjegyzést fűzte: »A másik sikerült pályamunkát kivételkép mind a két ötvenkoronás díjjal, tehát szintén száz koronával jutalmazzuk, egyrészt azért, hogy két szerző fáradságának gyümölcse, másrészt azon való örömmünkben, hogy e dolgozat annak a helynek a nyelvét ismerteti, ahol Szarvas Gábor bölcsője ringott, ahol ő tanult magyarul beszélni, s ahol éppen most készülnek az ő emléke leleplezésére« (Nyr. 27: 274). Íme ez döntötte el Csefkó Gyula sorsát, oly kitüntetésnek érezte a szegény tanyai tanító, hogy bár ketten kapták a második díjat, nem kellett rajta megosztózníuk, hanem mindkettőnek az egész második díj jutott. Simonyi nagylelkűségének a következménye lett, hogy Csefkó nem maradt meg egyszerű tanyai tanítóvá, hanem feljött Budapestre, tovább tanult, s egyik legkiválóbb nyelvészünkké fejlődött. A pedagógiai főiskolán és az egyetemen olyan tanítványokat nevelt, akik már maguk is értékes cikkekkkel, adatokkal gazdagítják a Nyelvőrt, s így a magyar nyelvtudományt. B. Ö.

Ettől kezdve a tanyai tanítót nem hagyta nyugton a tanulás. Nagynehezen beiratkozott a Budai Pedagógiumba, s a hároméves tanfolyam elvégzése után, 1901-ben a Brassó megyei hosszúfalusi csángóság állami polgári iskolájába került tanárnak.

Budapesten Balassa Józseffel került kapcsolatba, és látogatta az egyetem nyelvészeti, irodalmi meg classica-philológiai előadásait. Hosszúfaluban Wichmann Györggyel ismerkedett meg, a kiváló finn tudóssal, aki a moldvai csángó nyelv tanulmányozása után a Brassó megyei Hosszúfaluban is gazdag anyagot gyűjtött. — Wichmann sokat beszélgetett Csefkóval nyelvtudományi kérdésekről, csángónyelvi gyűjtéséről, és később is leveleztek egymással.

Hosszúfaluból Szigetvárra, onnan Oravicabányára helyezték át, majd 1913-ban a szegedi III. ker. állami polgári fiúiskolába került, ahol 1941. augusztus 31-éig működött, ekkor nyugalmába helyezték.

Az első világháború idején Csefkó Gyulát tanfelügyelője mint nélkülözhető tanárt bevonultatta. Bent is maradt a háború végéig.

Nevelői működése mellett egyre gazdagodott, terebélyesedett tudományos munkássága is. Szótörténeti dolgozatait a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1923-ban az ekkor kiadott Szily-jutalommal illette; 1926-ban doktori szigorlatot tett a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, 1931-ben pedig ugyanez a kar magántanárrá képesítette »A szó- és szólástörténet« című tárgykeréből. A Magyar Tudományos Akadémia 1943-ban Mészöly Gedeon ajánlatára levelező tagjává választotta. 1932-től 1951-ig a Szegedi Polgáriiskolai Tanárképző Főiskolában, majd a Szegedi Pedagógiai Főiskolában működött a magyar nyelvtudomány megbízott előadójaként.

Csefkó Gyulát felettes hatósága a felszabadulás előtt méltatlanul mellőzte, de népköztársaságunk, elismerve Csefkó Gyulának a felsőoktatásban végzett kiváló nevelői tevékenységét, 1951-ben főiskolai tanárrá nevezte ki.

Csefkó Gyula mintegy kétszáz próbb-nagyobb cikket írt a Magyar Nyelvőrbe, a Magyar Nyelvbe, a Népünk és Nyelvünkbe, a Szegedi Füzetekbe, a Nép és Nyelvbe, az Ethnographiába és a Néprajzi Értesítőbe. Önálló kötete a »Szállóigék, szólásmódok« című munkája (1930), mely a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában jelent meg.

A magyar szó- és szóláskutatásnak e gazdag eredményű munkását a Tudományos Minősítő Bizottság a nyelvtudományok kandidátusa címmel tüntette ki, kifejezésre juttatva azt a reményét is, hogy elkészülő legújabb munkája bemutatásakor majd a nyelvtudományok doktora tudományos fokozattal illethetik.

Íme Csefkó Gyulának, a molnárségéd gyermekének küzdelmes, de állandóan felé felívelő tudományos és nevelői pályája a száraz adatok tükrében.

De Csefkó Gyula élete és munkássága sokkal gazdagabb e hézagos tudósításnál.

Régi tanítványai meghatódva gondolnak vissza arra az időre, mikor a főiskolán talán csak Csefkó Gyula volt az egyetlen tanár, aki állandóan tudakozódott hallgatóinak családi körülményei, nehézségei, lakás- és megélhetési viszonyai felől, aki — ha tehette — eljárt az igen kevés diákszociális juttatás igazságos elosztása ügyében is.

Nagyon sokszor előfordult az is, hogy igen tapintatos módon a saját pénzéből adott rászoruló hallgatóinak azzal a megjegyzéssel, hogy majd megadják első tanári fizetésükből.

Csefkó Gyulának e mély embersége kétségtelenül küzdelmes gyermekkorában gyökerezik. A sokat szenvedő, nélkülöző ember szívvel-lélekkel tud tanítványával lenni, az életben meghányt-vetett, megpróbált nevelő meg tudja érteni az éhező, ruhátlan, nincstelen diákot, mert keserves tapasztalatainak és emlékeinek gazdag tárháza ilyenkor mindig emlékezteti a saját küszködéseire.

Csefkó Gyula e nevelői magatartásával arra tanította hallgatóit, hogy törődniök kell nekik is a szegény, elhagyatott növendékekkel, nemcsak tanítani kell őket.

Ezért keresik fel egykori tanítványai szívesen még ma is »Gyula bácsi«, s ha fel nem tudják keresni: üzennek vagy írnak neki, és mindig jó kedvvel emlegetik.

»Gyula bácsi« nemcsak hallgatóival volt ilyen emberséges, a zsidóüldözés embertelen napjaiban jó szívvel volt a lakása körül dolgozó munkaszolgálatosok iránt is, és ahogy tudta, segítette őket: megengedte, sőt bízta őket, hogy főzzenek tűzhelyen;

élelmet szerzett nekik, barátságos, szíves volt hozzájuk, és ez jól esett az üldözött embereknek.

Csefkó Gyulában megvolt és még ma is megvan a nevelőnek az a nagy erénye, hogy szaktárgyát, a magyar nyelvtudományt emberi magatartásával is kellemessé tudta tenni. A nyelvészet problémáit szellemesen, vonzóan vetette fel hallgatóinak, és szép magyar nyelven tárta fel előttük az anyanyelv szerkezetének rejtett titkait, a szólásoknak messze múltba vivő szövevényes kapcsolatait.

Ezért volt az, hogy Csefkó Gyula a főiskola magyar szakos hallgatóit mindig meghódította a nyelvtudomány számára, és érdeklődésüket a nyelvészet iránt a tanulmányi idő alatt állandóan ébren is tartotta.

Hogyne tartotta volna ébren! Hiszen Csefkó Gyula előadásaiban sohasem zárkózott el az elmélet elefántcsonttoronyába, hanem mindig arra gondolt, hogy hallgatói tanítani fogják a magyar nyelvet, és ezért mindig kellő gondot viselt az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazása helyes módjának megmutatására is.

Csefkó Gyulának e nevelői valóságismerete, igényessége, lelkiismeretessége, gazdag szaktárgyi tudása és egyénisége adja meg a magyarázatát annak, hogy tanítványai pályamunkáikkal csaknem mindig elhódították a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti Karának első pályadíjait. Ezek a dolgozatok, különösen a nyelvjárásiak, még mai szemmel nézve is nagyon szép tudományos teljesítményt jelentenek, nem egy közülük kiadásra érdemes.

Csefkó Gyula állandóan érezte hallgatóival, anélkül, hogy mondta volna, hogy minden tétében a leendő nevelők iránti rokonszenv vezeti, de ez a magatartása sohasem mehetett a tudás megkövetelésének rovására, engedékeny nem volt. Szigorúan megkövetelte az anyagot, és igazságos volt mindig. Sohasem volt tanítványainak az az érzése, hogy a vizsgai minősítések nem a hallgatók igazi tudását tükrözik.

Amilyen követelő volt »Gyula bácsi« hallgatóinak tudása iránt, éppen olyan kritikus szemmel nézte Csefkó Gyula, a tudós, a maga munkáját, sőt követelményei maga iránt még szigorúbbak voltak: ezért lett belőle igazi tudós is.

Tanítványa nem volt ő senkinek; nem volt senki, aki a nagyra menendő kezdő nyelvészt első munkáiban irányította, támogatta volna: Csefkó Gyula magamagának lett a mestere, de azért semmivel sem áll mögötte a többi nagyérdemű szólásmagyarázónak. Összefoglaló munkákat nem írt, mert állandóan a megoldatlan problémák foglalkoztatták, mindig az ismeretlen feltárása és megmagyarázása ösztökélte, izgatta, készítette.

Ezért könyvben megjelent szólásmagyarázatainak gyűjteménye, a »Szállóigék. Szólásmódok« sem rendszerező mű, hanem új kutatások eredménye. Csefkó itt és egyebütt is olyan szólások eredetét fejtegeti, melyekkel nyelvészeink addig vagy nem foglalkoztak, vagy pedig helytelenül magyarázták őket. Ezek a szólások persze nem szedhetők olyan természetes rendbe, mert magyarázatlanul maradásuk vagy nem helyes fejtegetésük nem tárgykörök szerint történt, hanem megfejtésük nehézsége szerint. Csefkó tehát magyarázataiban vagy töretlen úton jár, vagy pedig más úton. Fejtegetései éppen ezért vitatkozó jellegűek; ugyanis sokszor meg kellett döntenie a helytelen véleményeket, hogy elfogadhatókat állíthasson helyükbe.

Szólásainak magyarázataival kapcsolatban bejárja Csefkó népünk életének és történetének a legkülönbözőbb területeit. Amikor a *falba omol, összehúzza a bagariút, hántja a hársat, főzi a taplót, az asszony verve jó, megérzi a sáfrányillatot* szólásaink eredetét fejtegeti, népünk egy-egy foglalkozásának, munkájának ismertetéséhez vezet. Régi írásokból és saját tapasztalataiból jól ismeri Csefkó népünk egykori és mai szokásait is, ezért magyarázza könnyedén ezeket a szólásokat *kerekagyon kiált, jaképnél hagy, kenyértörésre kerül a dolog.*— Ki gondolná, hogy a *kiszedik a szemé sz örit, majd megtanítalak kesztyűbe dudálni, hátrakötöm a sarkad, pacalos, lélekmondók, madárszedés* szólás, kifejezés a régi igazságszolgáltatás nyelvbeli emlékei? Pedig Csefkó kétségtelenül helyes magyarázatai szerint azok.

Talán a *Hátra van még a fekete leves*-ről írt szólásmagyarázata mutatja meg legjobban helyes tudományszemléletét, magas erkölcsi felfogását és demokratikus gondolkodásmódját.

Ezt a szólást ugyanis nyelvészeink a történeti eredetű szólásmagyarázatok körébe sorolták, de Csefkó Gyula rengeteg és sokféle adattal bebizonyította, hogy bizony, semmi köze nincs e szólásnak a politikai történelemhez, amint mindenki tudja és hiszi, hanem ő csak konyhai eredetűnek tartja, s állítását be is bizonyítja.

»Mindjárt előljárójában megjelentem — írja a maga derűs, szellemes módján —, hogy a címűl írt és bizonyára sok magyar ember szemében nemes, történelmi patinájúnak tetsző jólismert szólásunkat is konyhai eredetűnek tartom. Továbbá azt is vallom róla, hogy semmi kapcsolata sincsen politikai történelmünk valamelyik eseményével. Akinek történelmi érzületét talán bántja fejtegetéseimnek ez az előre megmondott eredménye, annak ajánlom, ne olvassa tovább ezt a cikket. Ha tehát jelentésemre kedvetlenül fejt rázó szives olvasóm férfi vagy, és talán még pipázol: tölts pipát és szaggasd írásomat fidibuszá; ha pedig nő vagy és netalán még nem pipázol: megpróbálhadd rajta frizérozó vasad. Azaz, hogy manapság — kissé változtatva Csokonai tréfás során — onduláló vasat kellene mondanom» (Szegedi Füzetek 1: 73).

Csefkó bizonyítékai alapján így kerekedik ki a »hátra van még a fekete leves« története:

A szólásban szereplő *fekete leves* nem *fekete kávé*, hanem a régi magyar konyhák közkedvelt *fekete leve*, mely színét »a beletört főtt vértől kapta; elegendő vér híjában borba áztatott pirított kenyér, néha szítán áttört főtt szilvahéj festette meg. Tehénhúst, disznóhúst, különféle baromfit, halat, rákot, sőt gombát is szoktak vele készíteni (lásd régi szakácskönyveinket). Ez a kedvelt eledel nemcsak fejedelmek, urak és nemesek asztalán szerepelt igen sűrű alkalommal, hanem a közrend is szerette« (i. m. 82).

Valószínű, hogy az ironia juttatta az egykor legkedveltebb lének tartott *fekete lét* vagy *fekete levest* a szólásokban tapasztalható fenyegető jelentéshez. »Ha ugyanis — mondja Csefkó Gyula — komolyan mondták valakinek, hogy *jut neki a fekete leben*, vagy hogy *várják a fekete lere*, akkor kellemes dolgot ígértek neki; gúnyosan mondvá azonban éppen ellenkezőjére lehetett számíthatnia. Nagyon valószínű, hogy olyan jelentésváltozással van dolgunk a *hátra van még a fekete leves* és változatai esetében, mint amikor azt mondjuk többé-kevésbé szelíd gúnyval, hogy *hátra van még valaminek a java*, holott dehogya is a *java*, sőt inkább a rossz következik« (i. m. 83).

Csefkó nemcsak azt magyarázza meg, hogy a szólásbeli *fekete leves* vérrel áttört mártásszerű igen ízes sűrű húslé, hanem azt is megbizonyítja, miért nem lehetett a fekete leves soha a fekete kávé neve. Egyszerűen azért, mert a *fekete lé* ~ *fekete leves* megvolt már akkor, mikor még ismeretlen volt Magyarországon a kávé. A 16. században, Török Bálint és Majláth István korában — tudvalevő, az ő nevükhöz fűződik szólásunk eredetének vélt története — még ismeretlen volt Magyarországon a kávé neve is, mivelta is. A törököknél is csak II. Szulejmán korában (1520—1566) terjedt el és vált szokássá a kávéivás Konstantinápolyban. De nem étkezés után kínálták és kínálják vele a törökök a vendéget, hanem mindjárt a szives fogadás alkalmával. A török előbb kávézik és azután eszik, nem úgy, mint a magyar szólással kapcsolatos történet magyarázza. Csefkó fejtegetéséből kitűnik, hogy a magyar urak reggeli kávézása és ebéd utáni feketézése nyugateurópai szokás és a bécsiektől tanulták. Arra is rámutat Csefkó, hogy az ebéd utáni feketekávézás későbbi eredetű, mint a tejeskávé fogyasztása. A feketekávé ivására irodalmi adatot csak Csokonai Dorottijából tud idézni, de ott is még csak a nők élnek vele, a férfiak bort isznak.

Tudományos alkotásának a módszerének szemléltetése céljából hivatkozom itt még a *majd megtanítalak kesztyűbe dudálni* fenyegető hangulatú közismert szólásunknak Csefkó adta magyarázatára, de akármelyiket is idézhetném.

Ez a szólás Csefkó meggyőző fejtegetése szerint a feudális korbéli vallatás egyik módja volt. Az a kesztyű, amelybe a szólás szerint *dudált* a vádlott, nem holmi kesztyű volt, hanem hüvelyk- vagy körömszorító. Akinek a körmét ezzel megszorították, az bizony sírt vagy ordított fájdalomában, erről mondták gúnyosan a kínzók és utánuk mások is, hogy *dudál*. A körömszorító úgy lett *vaskesztyű*, mint ahogy a bilincs neve lett *karperec*, a lábszorító pedig *spanyol csizma*. Így most már jobban értjük Petőfinek ezt a két sorát is: »S ki megbosszant, legyen az akárki, megtanítom *kesztyűbe dudálni*« (Mondom, ne ingerkedjetek).

Csefkó Gyulának e kiragadott szólásmagyarázataiból is láthatjuk, hogy kutatásaiban a múlt és jelen étellel kapcsolatos nyelvi kifejezések minden vonatkozását jól megvilágítja és helyesen értelmezi. A szólások közül mindig a legnehezebben megfejt-hetők vonzótták. Ezeknek megfejtéséhez a kutató folyton erősödő szenvedélyével és tudatosságával gyűjtötte és gyűjti ma is adatait, és ha bizonyítékainak utolsó láncszeme is megvan, szép magyar nyelven önti formába eredményeit; ezért olvassák Csefkó Gyulának szólásmagyarázatait szívesen s a Magyar Nyelvőrnek ezért a legnépszerűbb cikkírója ma is.

Munkái nagy jelentőségűek nemcsak a nyelvtudomány számára, hanem értékes magyarázattal szolgál a társadalomtörténet, a művelődéstörténet, a politikai történet és a népelet sok részletének megismeréséhez is. Ezért van Csefkó Gyula egy sorban legnagyobb szóláskutatóinkkal: Tolnai Vilmosmal és Kertész Manóval.

Csefkó Gyula — már eddig is tapasztalhattuk — szó- és szólásfejtégetéseiben sohasem hagyja el a valóság talaját, nem épít légvárakat, sohasem indul ki magyarázataiban feltételezésekből, észszerkesztményekből, hanem a bizonyítékok sokaságából és sokféleségéből. Ezért eredményei a marxizmus szempontjából is értékesek, megállapításai ma is érvényesek. Életművén — melyet még nem kerekített ki egészé, de ott van már íróasztalán — mondom, életművén nincs mit változtatnia, módosítania, mert mindig igazat írt.

Csefkó Gyula tudományos pályája az első néhány soros Nyelvörbeli közléstől a legragyogóbb szólásmagyarázataig töretlen vonalban halad előre. Tudós pályájának legszebb gyümölcsei most érnek készülő nagy munkájában, a magyar háztartás szólásbeli emlékeiben.

Ha Csefkó Gyula végigtekint munkáinak hosszú során és gazdag eredményein tudományban, nevelésben, ha végigjártatja szemét tanítványai, tisztelői és barátai nagy seregén, eltöltheti őt is az az érzés, melyről így ír az egyik költő:

Élte édességét kétszeresen issza, Ki gyönyörködve néz az elmultra vissza.

Nyíri Antal

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG 50. KÖZGYŰLÉSE

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1954. május 25-én tartotta 50. évi, jubileumi közgyűlését.

1. Kniezsa István elnök ünnepi előadásában újabb kutatásainak jövevényszavaink két csoportjára vonatkozó eredményeit ismertette. Előadása első részében ófelnémet jövevényszavaink tematikájával foglalkozott, röviden vázolta a kérdés történetét. Kniezsa szlavisztikai szempontból vi gálta meg jövevényszavaink eme csoportját és hangtörténeti, történeti, illetőleg jelentéstani kritériumok alapján arra az eredményre jutott, hogy *püspök*, *püünkösöd*, és *szoltár* szavunk nem szláv, hanem feltétlenül ófelnémet eredetű. Nagy valószínűséggel ilyeneknek tartja még a *kehely*, *pohár*, *sajtár*, *monostor*, kisebb valószínűséggel pedig (hangtani, illetőleg művelődéstörténeti nehézségek miatt) a *szoba* és *konyha* szavakat. Előadása további részében a *dézsma*, *espéres*, *remete*, *tányér* szavakkal foglalkozott, ezeket kutatásai alapján nagy valószínűséggel közvetlen olasz átvételeknek tartja.

2. Kniezsa István előadása után Lakó György főtitkári beszámolóját olvasta fel Balázs János. — A főtitkári beszámoló szerint a Társaság az elmúlt évben jól töltötte be feladatát, »nagy mértékben hozzájárult a nyelvtudomány iránti érdeklődésnek széles körben való felkeltéséhez és ébrentartásához, tájékoztatta a nyelvtudomány munkásainak és barátainak széles körét a nyelvtudományi kutatások számos új eredményéről gondoskodott egyes kérdéseknek nyilvános megvitatásáról s kutatóinak különösen a fiatalabbjainak, alkalmat adott kutatásai eredményeinek bemutatására«. A Társaság munkája az elmúlt évi közgyűlés óta igen megélnkült, ami a nyelvtudomány iránti érdeklődés növekedésének is az eredménye. Tagjainak száma 226, ebből a gyarapodás 28. A legutóbbi közgyűlés óta 26 felolvasó ülést tartott, mégpedig a magyar szakosztály 11-et, a finnugor 6-ot, az általános nyelvészeti 4-et, a szlavisztikai 3-at, és az orientalisztikai 2-t. Jelentős esemény volt »A magyar őstörténet-kutatás újabb eredményei és a nyelvtudomány« címmel 1953. december 1-én tartott nagy vitatülés, amelyen a történettudomány, a néprajz, a régészet, az antropológia, a zenetudomány

és klasszika-filológia képviselői is résztvettek. A választmány 8 ülésen foglalkozott a Társaság tudományos és tudomszervezési kérdéseivel. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozat 3 számmal gyarapodott (Pais Dezső: »Árpád- és Anjou-kori mulatatóink« és Kardos Tibor: »A Huszita Biblia keletkezése«, valamint külön kötetben a II. (szegedi) Országos Nyelvészkonferencia előadásai és vitaanyaga). A főtítkári beszámoló ezután a Társaság tervét ismertette. Elsődrendű feladatként jelölte meg azt, hogy a Társaság a jövőben fokozottabban igyekezzék előmozdítani tudományunk nagy kérdéseinek megismertetését és tisztázását, további vitáuléseket kell rendezni, a vitákba az érdeklődők minél nagyobb számát kell bevonni. Biztosítani kell a Társaság nagyobb kiadási lehetőségeit, nyelvtudományi folyóirata, a Magyar Nyelv terjedelmének és példányszámának növelését, valamint belföldön és külföldön való lelkiismeretesebb terjesztését. Az idei munkaterv legfontosabb programpontja a III. Országos Nyelvészkonferencia, amelyet a Társaság 1954. szeptember 23—25 én Budapesten kíván megrendezni. A konferencia tárgysorozatában az általános nyelvtudomány, a stílusztika és a történeti nyelvjáráskutatás problémái szerepelnek.

3. A főtítkári beszámoló után Mollay Károly pénztáros és Rácz Endre, a Számvizsgáló Bizottság tagja olvasta fel jelentését.

4. A közgyűlés ezután megválasztotta új vezetőségét. Tisztikar: Elnök: Kniezsa István. Társelnökök: Németh Gyula, Zsirai Miklós. Elnökök: Lőrincze Lajos (magyar szakosztály), Fokos Dávid (finnugor szakosztály), Hadrovics László (szlavisztikai szakosztály), Tamás Lajos (általános nyelvészeti szakosztály), Ligeti Lajos (orientalisztikai szakosztály). Főtítkári: Lakó György. Titkári: Mollay Károly. Jegyző: Kázmér Miklós. Pénztáros: Kelemen József. Ellenőr: Benkő Lóránd. Szakosztály titkárok: Kovalovszky Miklós (magyar), Hajdú Péter (finnugor), Király Péter (szlavisztika), Herman József (általános nyelvészet), Czeglédy Károly (orientalisztika). — Ezután megválasztották a 30 tagú választmányt és a 3 tagú számvizsgáló bizottságot.

5. A közgyűlés Kniezsa István elnöki záróbeszédével ért véget.

K. M.

Finnugor nyelvészkonferencia a Szovjetunióban. A marrizmus a szovjet finnugor nyelvtudományban is nagy károkat okozott. E kártékony irányzat felszámolása óta azonban ismét fellendülőben van a finnugor nyelvek tanulmányozása. Ennek bizonyossága volt az a három napig tartó konferencia is, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete rendezett ez év márciusában Moszkvában. A konferenciaszón a Szovjetunióban élő valamennyi finnugor nép nyelvészei részt vettek, és minden finnugor nyelv problémái szóba kerültek. Hazai tudományosságunk képviselőjében Lakó György, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja vett részt a konferenciaszón. Lakó György több ízben felszólalt a tanácskozáson, és egyebek között beszámolt a konferenciaszón résztvevőinek a magyar nyelvtudomány és a magyarországi finnugor nyelvészet időszerű kérdéseiről. A konferenciaszón másik külföldi vendége Wolfgang Steinitz akadémikus volt, aki a Német Demokratikus Köztársaság tudósainak üdvözlését tolmácsolta és a németországi finnugrisztika fejlődését és helyzetét ismertette. B. A. Szerebrennyikov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja záró beszédében kijelentette, hogy a Szovjetunió finnugor nyelvészei rendkívül fontosnak tartják a külföldi, s főképpen a népi demokratikus országokban működő finnugor nyelvészekkel való tudományos kapcsolatok elmélyítését, és hogy a konferenciaszón ebben a tekintetben is »új korszak kezdetét jelentette a szovjet finnugrisztika fejlődésében«.

A konferenciaszón elhangzott előadások közül megemlítiük a következőket:

B. A. Szerebrennyikov akadémikus: Az átképzéletes múlt idő természetese a permi nyelvekben és a mari nyelvben.

K. Je. Majtyinszkaja, a fil. tud. doktora: Az aspektus kategóriája a magyar nyelvben.

V. I. Litkin, a fil. tud. doktora: A műveltető igealak a permi nyelvekben.

A. I. Popov, a fil. tud. doktora: Finnugor helynevek a Szovjetunióban.

P. Ariste, a fil. tud. doktora: A balti finn nyelvek kialakulása és fejlődésük legősibb korszaka.

V. M. Vasziljev, a fil. tud. kandidátusa: A modalitás kifejezésének eszközei a mari igerrendszerben.

P. N. Perevoscsikov, a fil. tud. kandidátusa: A határozói igenév az udmurt nyelvben
 P. Palmeos: A balti finn nyelvek szókészletének néhány kérdése.
 Az előadásokat termékeny vita követte. A kongresszus eredményeit B. A. Szerebrennyikov foglalta össze.
 Sz. I.

Édes anyanyelvünk címmel indult meg a Rádióban a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Főbizottságának előadássorozata még 1952 őszén. Kodály Zoltánnak, a Főbizottság elnökének megnyitója és Lőrincze Lajosnak, a Főbizottság titkárának bevezetője után a következő című előadások hangzottak el 1954. május 15-ig: Idegen szavak (Fábián Pál); Nyelvművelő babonák (Nagy J. Béla); A suk-sük nyelv (Kovalovszky Miklós); A bürokratatolvajnyelv (Lőrincze Lajos); Nyelvünk virágai, a szólások (O. Nagy Gábor); A határozott névelő (Imre Samu); A színónimákról (Balázs János); A szavak élete (Martinkó András); Így is jó, úgy is jó (Imre Samu); Össze ne tévessze! (Lőrincze Lajos); Baj-e, ha az olvasó gondolkodik? (Tompá József); Új csodabogár a pesti nyelvben (T. Lovas Rózsa); Tekintet nélkül az olvasóra (Deme László); Édes anyanyelvünk (Füsi József); Seperjünk a magunk portája előtt, előadás a rádió nyelvéről (Lőrincze Lajos); A költői nyelv zeneiségéről (T. Lovas Rózsa); A rádió és a jó magyar kiejtés (Lőrincze Lajos); A régies nyelvi formák irodalmi használata (Tompá József); Az ikés igék használatáról (Lőrincze Lajos); Írjunk színesen (Kolozsvári-Grandpierre Emil).

A hallgatók beérkezett levelei azt bizonyítják, hogy az előadások népszerű, gyakran humoros hangja alkalmas arra, hogy felkeltse a nyelvi kérdésekkel egyáltalán nem foglalkozók érdeklődését is. Már az eddigi eredmények is megmutatták, hogy a rádióban elhangzó nyelvművelő előadásoknak is fontos szerep jut nyelvi kultúránk fejlesztésében.

Az előadások számára szélesebb nyilvánosság nyílt meg azáltal, hogy most már nem a Petőfi-adó, hanem a nagyobb, mindenkire eljutó Kossuth-adó műsorában szerepelnek: Az Édes anyanyelvünk sorozat adásai négyhetenként egyszer, kedden 17 óra 40 perckor hallhatók a Kossuth-adón. Kisebb terjedelmű nyelvi kérdésekkel foglalkozik időnként a Rádióknak más műsora is.

M. G.

A pavlovi élettan szempontjai a beszéd vizsgálatában. Ezzel a címmel tartott előadást Hárdi István orvos 1954. április 27-én az Eötvös Loránd tudományegyetem aulájában. Az előadást a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete rendezte.

Németh Gyula akadémikus, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója megnyitó szavaiban hangsúlyozta a pavlovi tanítások alkalmazásának fontosságát a nyelvtudományban. Az előadó végig érdekes előadásában ismertette Pavlov kutatásainak élettani és lélektani eredményeit, majd bőséges klinikai példákkal világította meg a beszédzavarok kérdését. Az első hozzászóló: Temesi Mihály részletes fejtegetéseivel kiegészítette nyelvtudományi irányban is az előadást. További értékes szempontokat hallott a közönség Gáldi László, Vértes O. András és Tóth Pál László hozzászólásából is.

Nyelvjáráskutató úton Csehszlovákiában. A csehszlovák-magyar kulturális egyezmény keretében a MTA nyelvatlasz-munkaközösségének két tagja, Kálmán Béla és Imre Samu már második alkalommal végeztek nyelvjárási gyűjtést Szlovákia magyarlakta területein. Első útjuk alkalmával — 1952. november 24-től december 23-ig — hét községben, második útjukon pedig — 1954. április 12-től május 13-ig — öt községben végeztek gyűjtést, a magyar nyelvatlasz két kérdőíve alapján. Mindkét kutató út sok érdekes eredményt hozott nyelvészeti szempontból. Az első gyűjtésről a beszámoló a Magyar Nyelv legutóbbi számaiban már megjelent, a mostani gyűjtésről a Magyar Nyelv is közel majd beszámolót.

A kutató út a nyelvészeti eredmények mellett igen hasznosnak mondható abból a szempontból is, hogy kutatóink megismerkedtek számos szlovák szakemberrel, több közös problémát megvitathattak, s így útjuk minden bizonnyal nagy mértékben hozzájárult a szlovák-magyar tudományos együttműködés elmélyítéséhez is.

Könyvszemle

<i>Ferenczy Géza</i> : Tudományos nyelvünk művelése	99
<i>Elbert János</i> : Fjodorov könyve a fordítás elméletéről	104
<i>Gáldi László</i> : Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa	110
<i>Lavolta Ödön</i> : Munkácsi-Fuchs: Volksbräuche und Volksdichtungen der Wotjaken	112
<i>Herczeg Gyula</i> : Eckhardt Sándor: Francia-magyar szótár	115
A Nyelvőr postája	117
Az Értelmező Szótár szerkesztőségének kérdései	121
A Nyelvőr hírei	
<i>Nyíri Antal</i> : Csefkő Gyula hetvenöt éves	122
A Magyar Nyelvtudományi Társaság 50. közgyűlése (<i>K. M.</i>)	126
Finnugor nyelvészkongresszus a Szovjetunióban (<i>Sz. I.</i>)	127
Édes anyanyelvünk sorozat a rádióban (<i>M. G.</i>)	128
A pavlovi élettan szempontjai a beszéd vizsgálatában	128
Nyelvjáráskutató úton Csehszlovákiában	128

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK (1953)

Művelt Nép Könyvkiadó. Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés. 1697-ben. (Magyar Történelmi Társulat.) 1953. — A Horthy-korszak önéletrajza. 1953. — Aptheke: Az amerikai négerek történetéből. 1953. — Béll Béla: A talajtól a légkör határáig. 1953. — Dobozy Imre: Felhő és napsütés. 1953. — Madarász Andor: A Balaton világa. 1953. — Öveges József: Kis fizika I.: 1953. — Palkó Attila: Győz a világosság. — Plonszkij: A hajó története. 1953. — Scserbenovszkij: Hatlábú ellenségeink és barátaink. 1953. — Mahova: Egy anya jegyzetei. 1953. — Szprangenberg: Egy természetbúvár feljegyzései. 1953. — Voronyin: Majomvadászaton Etiópiában. 1953. — Mark Twain: Utazás az egyenlítő körül. (II. kiadás.) 1953.

Nagy magyar írók: Nagy Péter: Móricz Zsigmond. 1953.

A kultúra mesterei: Bobrova: Mark Twain. 1953.

Filozófiai Kiskönyvtár. Spinoza válogatott művei. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Nádor György. 1953.

Tankönyvkiadó. Előadások Sztálin nyelvtudományi munkái megjelenésének második évfordulóján. A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemnek a Magyar Tudományos Akadémia I. és II. osztályával közösen 1952. június 20-án és 21-én tartott tudományos ülésszaka. 1953. — Bóka László: A szép magyar vers. A szocialista nevelés kiskönyvtára 38. sz. 1952. — Tronszkij: Az antik irodalom története. (Egyetemi tankönyv.) 1953. — Szabó Miklós: Az orosz nyelv tankönyve középiskolák számára. (Új, bővített lenyomat.)

Ifjúsági Könyvkiadó. Holka Vilmos: Gyapotszűret. — Illyés Gyula: Hetvenhét magyar népmese. — Tamási Áron: Hazai tükkör. Krónika. 1832—1853. 1953. — Thury Zsuzsa: A francia kislány. 1953. — Draganov: Az aranycsillag legifjabb lovagja. 1953. — Gajdar: Timur és csapata. A hóvár parancsnoka. 1953. — Golubjova: Az urzumi fiú. (Kírov gyermekkora és ifjúsága.) 1953. — Gorkij: Bolondoska Ivanuska. 1953. — Gubarjov: Pavlik Morozov. 1952. — Jevdekomov—Mednyikov: A Don meghódítása. 1953. — Kotyenko: Egy ismeretség története. 1953. — Mihalkov: Ót kis cica. 1953. — Puskin: Mese Szaltán carról. 1953. — Szutyjev: A poruljárt béka. 1953. — Zaharcenko: Utazás a jövőbe. 1953. — Defoe: Robinson. 1953. — Verne: Rejtelmes sziget. 1953. —

Házáért és szabadságért. Komáromi Zoltán: Vészélyes szerep. 1953. — Berezkov: Megcsalt nemzedék.

Népszava Könyvkiadó. Szamos Rudolf: Bányászok. 1953. — Zolnay Vilmos: Beszégetés könyvekről. 1953.

Szépirodalmi Könyvkiadó. Barta Lajos: Magyar világ. — Déry Tibor: Bálint elindul. — Galgóczi Erzsébet: Egy kosár hazai. — Horváth Mihály: Csavargó csavar. — Jankovich Ferenc: A tél fia. — Nemes László: Tiszta szív. — Sütő András: Emberek indulnak. — Tamási Áron: Bölcső és bagoly. — Urban Ernő: Kemény dió. — Varga Imre: Kódos hajnal. — Zaika Máté: Doberdo. — Somlyó Zoltán: Válogatott versek. — Janus Pannonius Válogatott versei.

Szépirodalmi Kiskönyvtár 7. 62. Batsányi János Válogatott versei. — 63. Tömörkény István: Válogatott elbeszélések.

Új Magyar Elbeszélések. Cseres Tibor Embernek próbája. — Gera György: Holland partokon. — Mesterházy Lajos: Békatarisznya. — Szabó Pál: Csendélet a gépállomáson. — Varga Imre: Jóreményeg. — Veres Péter: Laci. — Vidor Miklós: Hazugság.

Bredel: Az apák. — Newerly: Egy boldog élet. — Mai román elbeszélők. — Anatole France: A Lüdláb királynő. Nyársforgató Jakab meséi. — André Stil: Az első összecsapás. II. — Stendhal: Vörös és fehér. I., II. — Szabahattin Ali: A malom. — H. Fast: Spartacus. — Mulk Radzs Anand: A kuli. Garretto: Fajdalom földje Szicília.

Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Bukarest. Erdélyi Vera: Búzahombár. — Herédi Gusztáv: Helytállás. — Eugen Jebeleanu: Sahia falujában. (Költői elbeszélés. Ford. Bajor Andor.)

Új Magyar Könyvkiadó. Bubjennov: Fehér nyírfa. (Ford. Trócsányi Zoltán és Devecseri Emilné.) — Erenburg: Kilencedik hullám. (Ford. Lányi Sarolta.) — Kozlov: Az orosz dicsőség városában. — Sesztakova: Új hágó. — Szerafimovics: Város a sztyepen. — Szmirmov: Fiúk (harmadik átdolgozott kiadás). — Vorobjov: Magasság. (Ford. Magos László.) — Szovjet írók elbeszélései. I., II.

Péter László: Juhász Gyula elfelejtett makói verseiből. (A Makói Múzeum Füzetei 3.) Makó, 1953.

Ára : 9 Ft

Évi előfizetés : 18 Ft

Munkatársainkhoz !

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése végett vegyék figyelembe a következő kívánalmainkat :

1. A kéziratokat lehetőleg szabványos (A/4 nagyságú, 21×29 cm) fehér papírlapnak az egyik oldalára gépeljék.

2. Egy lapra 25 sort írjanak, soronként 60 betűvel.

3. Egy lapon — a betűhibák kijavításán kívül — legfeljebb öt sorban lehet utólagos javítás. A javításokat ne a lapszélre, hanem az áthuzott hibás szöveg fölé írják.

4. A szövegben a nyelvi adatokat egy egyenes vonallal húzzák alá (ez a dőlt szedést jelzi). Az értelmi kiemeléseket pedig hullámos vonallal, ill. (géppel) szaggatott aláhúzással jelölik (ez a ritkítás jele). A neveket és címeket ne húzzák alá.

5. A folyóiratok évfolyamait és az évszázadokat arab számmal írják, ne rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot tegyenek.

A Magyar Nyelvőrnek 1954-ben három kettős száma jelenik meg: szeptemberben, októberben és decemberben.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK (1954)

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

Arconada: A Tajo partján. Regény. Fordította Cáspar Endre. Bp., 1954. 311 lap.

Courtade, Pierre: A fekete folyó. Regény. Fordította Lányi Viktor. Bp., 1943. 248 lap. (Olcsó könyvtár.)

Déry, Tibor: Hazáról, emberekről. Útjegyzetek. Bp., 1954. 281 lap.

Fast, Howard: Tom Paine. Regény. Fordította Kéry László. Bp., 1954. 281 lap.

Gábor Andor: Összegyűjtött versek. Bp., 1954. 535 lap.

Gergely Sándor: Dózsa György (I. Úriszék; II. A nagy tábor; III. Tüzes trónus). Bp., 1954. 385, 387, 404 lap.

Háy Gyula: Öt színdarab (Isten, császár, paraszt; Gát a Tiszán; Tiszazug; A pulykapásztor; Végeladás). Bp., 1954. 350 lap.

Jankovich Ferenc: Szántód partjainál. Verses kötet új versek. Bp., 1954. 408 lap.

Jókai Mór: Az arany ember. Regény. Bp., 1954. 483 lap. (Magyar klasszikusok, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása.)

Jókai Mór: Eppur si muove — És mégis mozog a föld. Regény. Bp., 1954. 682 lap. (Jókai Válogatott művei.)

Jókai Mór: Szegény gazdagok. Regény. Bp., 1954. 395 lap. (Jókai Válogatott művei.)

Mann, Thomas: A Buddenbrook ház. Regény. Bp., 1954. 712 lap.

Mikszáth Kálmán: Különös házasság. Regény. Bp., 1954. 317 lap. (Magyar klasszikusok, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása.)

Mikszáth Kálmán: Szent Péter esernyője. Regény. Bp., 1954. 327 lap. (Olcsó könyvtár.)

Molnár Zoltán: A kovács. Elbeszélések. Bp., 1954. 222 lap.

Móricz Zsigmond: Forró mezők. Regény. Bp., 1954. 312 lap. (Olcsó könyvtár.)

Móricz Zsigmond: Pillangó. A fecskék fészket raknak. Bp., 1954. 231 lap. (Móricz Zsigmond összegyűjtött művei.)

Szabó Pál: Nyugtalan élet. (Gyermekkor.) Bp., 1954. 252 lap.

IFJÚSÁGI KÖNYVKIADÓ

Jókai Mór: A nagyenyedi két fűzfa és más elbeszélések. Bp., 1954. 159 lap. (Hazáért és szabadságért [sorozat].)

Polevoj: Kortársaink. Elbeszélések. A kötet fordítói: Gács Andor, Gellért György stb. Bp., 1954. 152 lap.

Magyar Nyelvőr

TARTALMÁBÓL

- A Nyelvvelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény vitájának anyaga 129
- Klein Imre :*
A számbeli egyeztetés főbb kérdései a magyarban 165
- Tompa József :*
Törődjünk többet vonatkozó névmásaink számbeli egyeztetésével! 176
- Farkas Vilmos :*
A melléknév körülírt fokozásának kérdéséhez 179
- Csalkai Endre :*
A tegezés 187
- Herczeg Gyula :*
Egy sajátos mondatforma Tömörkény és Móra stílusában 203
- Sulán Béla :*
Az új cseh—magyar szótár elé 213
- Gáldi László :*
Hány nyelven beszélnek az emberek? 217
- Reychman, Jan :*
Pajtás (szómagyarázat) 226
- Beke Ödön :*
Ölt, öltés, öltő 229
- Végh József :*
Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése, I. rész 249

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVMŰVELŐ FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁRCZI GÉZA, BÓKA LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, ILLYÉS GYULA, KODÁLY ZOLTÁN,
LŐRINCZE LAJOS, TOMPA JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

TECHNIKAI SZERKESZTŐ: SZÉPE GYÖRGY

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
Budapest, V., Váci-utca 12. II. em.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>A Nyelvművelésünk főbb kérdései</i> című tanulmánykötet vitájának anyaga ...	129
<i>Bárczi Géza</i> elnöki megnyitója	129
<i>Rácz Endre</i> vitaindító beszámolója	130
Hozzászólások: <i>Tamás Lajos</i> (146), <i>Temesi Mihály</i> (147), <i>Zolnai Béla</i> (149), <i>Kaiblinger Fülöp</i> (150), <i>Berkó László</i> (150), <i>Makay Gusztáv</i> (152), <i>Nagy Tibor</i> (153), <i>Németh Géza</i> (154), <i>Gallyas Ferenc</i> (156) <i>Bencédy József</i> (157), <i>Fábián Pál</i> (158), <i>Tompa József</i> (158), <i>Deme László</i> (159), <i>Zolnai Béla</i> (161), <i>Deme László</i> (161), <i>Kovalovszky Miklós</i>	162
<i>Bárczi Géza</i> elnöki zárószava	163
<i>Klemm Imre</i> : A számbeli egyeztetés főbb kérdései a magyarban	165
<i>Tompa József</i> : Törődjünk többet vonatkozó névmásaink számbeli egyeztetésével!	176
<i>Farkas Vilmos</i> : A melléknév körülírt fokozásának kérdéséhez	179
<i>Imre Samu</i> : Álmodom valakivel, vagy valakiről?	184
<i>Csalaki Endre</i> : A tegezés	187
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Nyelvművelő tanulmányok és cikkek sajtószemléje, II. r.	191
<i>Vincze Oszkár</i> : Megjegyzések műszaki nyelvünkről	197
<i>Mikó Pálné</i> : Lehet-e figyelemmel betekintetni?	202

Íróink nyelve

<i>Herczeg Gyula</i> : A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában	203
<i>Terestyényi Ferenc</i> : A halál kifejezése a Szigeti Veszedelemben	211

A nyelvtudomány műhelyéből

<i>Sulán Béla</i> : Az új eseh-magyar szótár elé	213
<i>Gáldi László</i> : Hány nyelven beszélnek az emberek?	217
<i>Erdődi József</i> : Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta, IV. rész	220

Imre Samu

(1917-1990)

MAGYAR NYELVŐR

78. ÉVFOLYAM * 1954 MÁJUS—AUGUSZTUS * 3—4. SZÁM

A „NYELVMŰVELÉSÜNK FŐBB KÉRDÉSEI“ CÍMŰ TANULMÁNYGYŰJTEMÉNY VITÁJA

A MTA Nyelvművelő Főbizottsága 1954. május 11-én nyilvános ülésen megvitatta a Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjteményt (Budapest, 1954. Akadémiai Kiadó). Az alábbiakban ennek a vitának a szerzők által rövidített anyagát közöljük.

Bárczi Géza elnöki megnyitója.

Mai nyilvános ülésünk tárgya a Lőrincze Lajos szerkesztésében Nyelvművelésünk főbb kérdései címen megjelent tanulmánykötetnek megvitatása. Nem feladatom itt e könyv méltatása vagy bírálata, vitaindító kartársunk ezt teljes alapossággal el fogja végezni, de örömmel kell megállapítanom, hogy maga ez a munka és a ma köréje csoportosuló és minden reményünk szerint majd termékenynek bizonyuló megbeszélés nyelvművelésünk újabb szakaszának fontos eseménye. A könyv nem valami hivatalos álláspontot, nyelvművelésünk megoldhatatlan kánonját tartalmazza, de igen is kiváló és a nyelvművelés mozgalmában vezető szerepet vivő szakemberek gondos és lelkiismeretes tanulmányait, melyek alapos szaktudással készültek és a realitások józan útján járnak. Nem óhajtják e tanulmányok mindenkire kötelező módon végleg tisztázni a nyelvművelés minden elvi kérdését, hiszen lehetnek olyan pontok, melyeken a szerzőkkel nem értünk egyet, de az kétségtelen, hogy a könyv bátran fölveti, megformulzza a nyelvművelés minden fontosabb problémáját, megoldást keres rá, mégpedig egészséges irányban, igyekezve megtalálni a kielégítő egyensúlyt, mely a mindent eltűrő elnézéstől és a minden áron való hadakozástól körülbelül egyenlő messzeségbe távolodik el. Aki benne minden egyes esetre gépiesen alkalmazható gyakorlati szabályokat keres, az csalódik; a könyvnek nem az a célja, hogy ilyen szabályokat adjon, még ha egyáltalában lehetséges volna is néhány formulába tömöríteni a nyelvművelés munkájának, feladatainak, elveinek, gyakorlati megoldásainak bonyolult szövevényét. Maga a könyv meggyőzhet mindenkit arról — s ez pozitív eredményein kívül is vitathatatlan érdeme —, hogy a nyelvi fejlődés tudatos irányítása: a nyelv tisztogatása egyrészt, fejlesztése másrészt, rendkívül kényes munka, melyhez nem elég a magyar nyelv lelkes szeretete, hanem ezenkívül alapos szaktudás, általában a nyelv életének és különösen magyar nyelvünk múltjának és jelenének mélyreható ismerete éppúgy szükséges, mint a legközeltekintőbb lelkiismeretesség. Minthogy azonban nyelvünk sorsa, jelene és jövője nemcsak szakemberek szűkebb csoportjának, de minden művelt magyar embernek szívügye, sőt magában a tevékeny nyelvművelésben nagy szerep vár az írókra, újságírókra és az oktatókra, kétségtelenül helyes és hasznos, hogy itt mindenki elmondja a véleményét. A nyelvművelés irányítói számára már az is haszonnal jár, ha közvetlenül megismerkedhetnek közönségünk kívánságaival, elképzeléseivel, a nyelvművelésnek a megbeszélendő könyvben kialakított elveihez való magatartásával. Meggyőződésem, hogy mai nyilvános

vitánk ismét előre fogja vinni nyelvművelésünket azon az úton, melyet maga a megvitandó mű kijelöl. A helyes megállapítások megerősítése éppúgy hozzá járul a fejlődéshez, mint a jobb megoldások ajánlása, az új ötletek fölvetése, a tévedések kiigazítása, vagy a szükségletekre való rámutatás. Abban a reményben, hogy megbeszélésünk ilyen értelemben is gyümölcsöző lesz, vitaülésünket megnyitóm.

Rácz Endre vitaindító beszámolója:

A Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény a felszabadulás utáni magyar nyelvművelő irodalomnak kétségtelenül a legkiemelkedőbb alkotása. Annak ellenére, hogy nem tűzi ki célul a nyelvművelés elvi kérdéseinek tisztázását, elvi jelentőségű munka. Hiszen a kiválasztott »főbb kérdések« nyelvművelésünknek azok a valóban legfontosabb problémái, amelyekhez szinte lehetetlen hozzányúlni előzetes elvi állásfoglalás nélkül. Ezek az elvek természetesen nem a nyelvi tényektől függetlenül alakultak ki, hanem egyenes folytatásai annak a számos — bár akkor még kevés — tapasztalat alapján vallott felfogásnak, melyet Lőrincze Lajos fejtett ki 1951-ben, az akadémiai nagygyűlés nyelvn. üvelő ankétján tartott előadásában. Idézem az előadás összefoglaló részéből a következőket:

»A nyelvművelés célja nem az önmagáért való nyelvi tisztaság, hanem a nyelvnek olyan állapotban való megtartása, olyan irányban való fejlesztése, hogy funkcióját, a gondolatközlést minél pontosabban betölthesse.

Ebből a célból ki kell egyenlíteni — mégpedig az élő nyelv javára — a nyelvi tények és az írott nyelvi normák között mutatkozó ellentéteket és ellentmondásokat.

El kell ismernünk a nyelv fejlődését nemcsak a multa, hanem a jelenre nézve is — természetesen a nyelv belső törvényszerűségei által megengedett határokon belül.

El kell távolítanunk azokat a hamis tilalomfákat, azokat az áltörvényeket, amelyek valamilyen eredetileg helyes nyelvi szabály félreértése, vagy valamilyen nyelvi jelenség önkényes magyarázata folytán keletkeztek...

Nyelvn. üvelésünk legfontosabb része nem a tiltó szabályok megtanítása, hanem a nyelvben rejlő lehetőségek minél alaposabb kiaknázása, a gondolat legfinomabb árnyalatainak minél pontosabb kifejezésére, a beszéddel és írással szemben való igényességre nevelés« (I. OK. 2 : 418).

Az új nyelvművelésnek itt összefoglalt korszerű elvei rögtön az előadást követő vitában, elsősorban Bárczi Géza hozzászólása nyomán (uo. 420—6, vö. MNy. 48 : 10—8) némi módosításra szorultak. Erre azért volt szükség, mert Lőrincze egyrészt a „hamis tilalomfák“, a legújabb ortológia túlkapásai ellen harcolva látszólag kissé lazított a nyelvhelyesség normáján, másrészt nem fejtette ki elég világosan, hogy a kifejezés szépsége milyen fontos szempont a nyelvi tények megítélésében. A nagyobb határozottságra és az esztétikai szempontok körültekintőbb figyelembevételére Bárczi Géza azóta még egyszer s még nyomatékosabban felhívta nyelvművelőink figyelmét Lőrinczének Nyelv és élet című könyvéről írt, tanulmányzámba menő bírálatában (MNy. 49 : 117—27). A nyelvművelés stilisztikai vonásait rajta kívül több vezető nyelvtudósunk is kiemelte, így Tamás Lajos (I. OK. 3 : 362) és Pais Dezső (I. OK. 4 : 23—4).

Igen nagy segítséget nyújtottak a nyelvművelés elvi kérdéseinek tisztázásához Sztálinnak a megállapításai a tudomány objektív törvényszerűségeiről (A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban 5—13). Lehetővé vált a nyelvtudomány és nyelvművelés viszonyának pontosabb meghatározása. Hozzájárult ehhez Mód Aladárnak Az anyanyelvi oktatás és a magyar nyelvtudomány néhány kérdéséről c. értekezése (Társ. Szle. 8 : 51—71), Tamás Lajosnak és Hajdú Péternek felszólalása az Akadémia

I. osztályának 1953. márc. 23-i ülésén (I. OK. 3 : 358—68) s különösen Bárczi Géza említett bírálata.

Mindezek tekintetbevételével Lőrincze, a tanulmánykötet szerkesztője, amikor a bevezetőben megismétli a nyelvművelő ankéton elhangzott, idézett megállapításainak lényegét, pontosabban kifejti a nyelvfejlődés belső törvényszerűségeiről akkor mondott szavait. Mint írja : „A [nyelvi] változások útját . . . nagy összefüggésekben azok az objektív törvények szabják meg, amelyeket a nyelvfejlődés belső törvényeinek nevezünk, s amelyekkel ellentétes irányban nem tudjuk a nyelvet megváltoztatni, ismeretükben viszont ki tudjuk választani a nyelvben mutatkozó új jelenségek közül azokat, amelyeknek kibontakozását, érvényrejutását elősegítenünk vagy meggyökeresedését gátolnunk, akadályoznunk kell. Ezeknek a törvényeknek, törvényszerűségeknek a felderítése, vizsgálata és a gyakorlatban való érvényesítése a nyelvművelő munka elsőrendű feladata“ (9—10).

Emellett a bevezető nyomtatékosan rámutat a nyelvművelés esztétikai oldalának fontosságára, a stilisztikai szempontokra, melyeknek tekintetbevételére már előzőleg jó példát mutattak magának Lőrinczének a Nyelv és élet c. kötetben összegyűjtött cikkei (vö. Bárczi : MNy. 49 : 120). Ugyanezekből a cikkekből az is kiderül, hogy Lőrinczét, az új nyelvművelés egyik éharcosát nem érheti a többször érintett előadásából esetleg kiolvasható liberalizmus vádja.

A tanulmánygyűjtemény munkatársai a bevezetőben kifejtett, helyes elvek alapján dolgozzák fel témájukat, bár közülük egyik-másik a fentiektől némileg eltérő, sajátos szempontokat hangoztat vagy visz keresztül. S mivel a tanulmányok többsége saját álláspontját megfelelő számú ténnyel, adattal szembesíti, az olvasó tarúja lehet annak, mennyiben igazolják a tények az előzetes elveket, s mennyiben kell rajtuk változtatni a tények hatására. S ha ez a változtatás szükségessé válik, a szerzőt nem lehet érte szemrehányással illetni. Hiszen végső soron a kötet előtanulmánynak számít, méghozzá nemcsak egy gyakorlati normatív nyelvművelő könyv előtanulmányának — mint a bevezető mondja —, hanem az elvi kérdéseket összefoglaló munkáéának is : a részterületek tanulmányozásából megszülető, illetve megszületett kisebb általánosítások alapján alakulhatnak ki tisztábban az összegező, átfogó jellegű elvek, a további nyelvművelő munka alapelvei.

Mivel a könyvben foglaltak két igen nagy jelentőségű, egymástól különböző és mégis elválaszthatatlan részen : egy elvi összegezésnek és egy gyakorlati kézikönyvnek alapjául szolgálnak, szinte nemzeti kötelessége a tanulmánykötet megállapításait fontolóra venni, helyeselni vagy vitatni mindenkinek, aki felelősséget érez a magyar nyelv ügye iránt, mely a nyelvújítás kora óta nem tapasztalt, sőt azt is fölülmúló mértékben nemzeti ügygé, közügygé vált szocializmust építő hazánkban. A vitát maga a szerzői munkaközösség is igényli.

A következőkben úgy szeretném elmondani véleményemet a könyvről, mint a magyar nyelvnek egy gyakorlati munkása, aki — ha hivatásszerűen nem foglalkozik is a nyelvművelés elvi kérdéseivel — de a magyar szakos általános iskolai tanárjelöltek képzése közben állandóan szembetalálja magát a nyelvi helyesség és szépség normájának, az idegen elemek és az új belső fejlemények megítélésének, a szép kiejtés szabályainak a kérdéseivel s nem utolsósorban a nyelvhelyességi babonákkal, tehát azokkal a problémákkal, melyeket a könyv szerzői boncolgatnak. Azt hiszem, nem a tárgyalási mód praktikus leegyszerűsítéséből, hanem a könyv természetéből folyik az az eljárásom, hogy egyenként haladok végig a kötet tanulmányain. Úgy gondolom, nem lesz helytelen, ha közülük — bár a bevezető a kiejtés kérdéséről szólót mondja elsősorban vita-iratnak — legtöbbet a nyelvünk belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdéseiről írt tanulmánnyal foglalkozom, mely terjedelmében is a legnagyobb, nyelvi tényanyagban

és elvi szempontokban is a leggazdagabb, s olyan témát dolgoz fel, amely a mai nyelv-művelő csatározások középpontjában áll.

Előzetesen azonban meg kell jegyezmem, hogy Lőrinczével együtt — azt hiszem, mindannyian — fájjaljuk, hogy a „szépen szólás“ kérdéseit feldolgozó tanulmány, melyet a munkaközösség tervbe is vett, nem született meg. Azok a bevezetőben felsorolt okok, amelyek miatt ez az értekezés nem készülhetett el, egyébként oda is vezettek, hogy a szerzők sokszor megtorpannak, amikor az egyes nyelvi elemeknek esztétikai, illetve stilisztikai értékéről kellene szólaniok.

*

1. A kötet első tanulmánya, Deme Lászlóé, szinte teljességében elvi jelentőségű: azt a kérdést vizsgálja, hogy a nemzeti nyelv melyik rétege tekinthető a nyelvhelyesség normájának. Deme tanulmányának végső eredményével, azt hiszem, mindnyájan egyetérthetünk. A szerző sokoldalúan, a számba jöhető ellenvéleményekkel vitába szállva, kitűnő dialektikával mutatja ki: a különböző nyelvhasználati formák közül sem a nyelvjárások, sem a szakszókincsek nem tekinthetők nyelvhelyességi normának, úgyszintén a zsargon és az argot sem; a nyelvfejlődés mai fokán — s már régebben is — az irodalmi nyelv és beszélt változata: a köznyelv lehet csak a zsinórmérték. Mint maga Deme írja: „Semmiesetre sem tekinthető önkényes eljárásnak az, ha a nemzeti nyelv helyességi kérdéseinek az eldöntésekor az irodalmi nyelvet s beszélt változatát, a köznyelvet tekintjük normának. Az irodalmi nyelv nem is azért norma, mert annak tekintjük. Azért ez a norma, mert helyzete, betöltött szerepe és fejlett jellege, végeredményben egész történeti útja és mai állapota természetes normává teszi, — s a beszélők tömege is ezt tekinti irányadónak, s alighanem annak tekintené a nyelv-művelők közreműködése nélkül is“ (34—5).

Éppen emiatt kissé fölöslegesnek látszik Demének sokszor egy láthatatlan ellenféllel vitatkozó eljárása. Módszerének helyessége más tekintetben is kétségbevonható. Talán jobb lett volna a nyelvjárások, a szakszókincsek, a zsargon és az argot ú. n. nyelvhelyességi kérdéseinek boncolgatása előtt — s nem utána — foglalkoznia az irodalmi nyelvvel és a köznyelvvvel, méghozzá alaposabban s — esetleg az előző fejtegetések rovására — részletesebben.

Deme rendkívül röviden, ráadásul, lapalji jegyzetben fogalmazza meg, mit kell értenünk az „irodalmi nyelv“ és a „köznyelv“ kifejezésen. Ezt írja: „Itt és a továbbiakban az »irodalmi nyelv« és a »köznyelv« kifejezéseket olyan értelmükben használjuk, amely a valóságban csak most van kifejlődőben. Az irodalmi nyelven tehát itt nemcsak a szépirodalmi nyelv értendő; a köznyelven pedig az igényes, csak éppen nem művészi igényű beszéd“ (33).

Úgy gondolom, ez a megjegyzés nem tisztázza eléggé a legfontosabb fogalmakat. Ha az irodalmi nyelv nem azonos egyszerűen a szépirodalom nyelvével — s ez valóban így is van —, mi tartozik még bele? Ha valamennyi írott mű nyelvét ide számítjuk, akkor a szerző ellenmondásba kerül önmagával, hiszen sok szakmai jellegű munka nyelve a szakszókincs túltengő használata miatt nyilván nem fogadható el normának. Tehát szólnia kellett volna a szerzőnek az irodalmi nyelv különböző stílusrétegeiről: a művészi (azaz szépirodalmi), az ú. n. publicisztikai stílusról, a tudományos fejtegetéseknek, a mesterségnyelveknek, a hivatalos nyelvnek a stílusrétegeiről, a levélstíluokról (vö. Jefimov: A 19. századi és 20. századi orosz irodalmi nyelv fejlődésének néhány kérdése NyIK. 4: 461), továbbá arról, hogy ezek közül első sorban mégis csak a szépirodalmi¹ s azután az ú. n. publicisztikai művek nyelvhasználatát szoktuk normá-

¹ A szépirodalom nyelvének, mint elsőrendű normának kiemelése egyúttal a nyelv-művelés esztétikai vonatkozásait is jobban hangsúlyozná.

nak tekinteni. Hasznos lett volna beszélni a köznyelv különböző stílusrétegeiről is. Lehet, hogy a fentieket a meg nem született tanulmánynak kellett volna kifejtenie. A nyelvhelyesség — mint éppen e kötetben Kovalovszky Miklós szép tanulmánya is fejtegeti — nem utolsósorban stilisztikai kérdés, s a kötet további értekezéseinek szerzői egyes nyelvi tényeket a különböző stílusrétegek szemszögéből, például a választékos vagy a familiáris társalgási nyelvhasználat szempontjából értékelnek. Az olvasót viszont Deme tanulmánya nem igazítja eléggé útbá: helyes-e mondjuk a familiáris nyelvhasználat tekintetbevételével ítékezni nyelvhelyességi kérdésekben, mikor Deme normának csak az igényes beszédet fogadja el.

Más kérdés, s talán messze is vezetne e megbeszélés fő problémáitól, ha Jefimov idézett cikke alapján megvizsgálnánk: vajon az írott művek nyelvének, az ú. n. könyvnyelvnek beszélt változata azonos-e a köznyelvvvel, vagy kell-e beszélnünk a köznyelv mellett az irodalmi nyelv társalgási változatáról.

Ha Deme kissé aránytalan tárgyalási módszerének megvan is a vázolt hibája, az irodalmi nyelven és a köznyelven kívüli nyelvhasználati formák alapos megvizsgálása mégsem öncélú eljárás, mert igen fontos és helyes megállapításokra vezet a nyelvjárások, a szakszókincsek, a zsargonok és az argot elemeinek nyelvi értékét, fejlődésük távlatait, szépirodalmi felhasználásukat illetően. Azt hiszem, Deme idevágó tételeit fölösleges megismételnem, csupán — a továbbiakra való tekintettel — egyet emelek ki közülük. Deme nagyon határozottan és igen helyesen foglal állást amellest, hogy a szakszókincsben ma, a szocializmus építésének korában „a helyesség normája . . . a közszokás, az érthetőség, a közösségi érvényűség“ (26) — szemben a régi állásponttal, mely csak a szakszókincs belső szemszögéből vizsgálta a helyességet, s megelégedett az egyértelműséggel és a szakmán belüli közösségi érvénnyel akkor is, ha az illető szó történetesen a köznyelv szempontjából szabálytalan alkotás vagy idegen szó volt. Legfeljebb annyiban térhetnénk el Deme felfogásától, hogy ez a régebbi vélemény a maga idejében sem volt teljesen helytálló, hiszen — bár nem olyan nagy mértékben, mint ma — nyelvünk régebbi korszakaiban is bőven akadt példa arra, hogy egy szakmai szó közszóvá vált.

Deme tanulmányából utóljára egy pontot szeretnék kiragadni. Nem tudok teljesen egyetérteni azokkal a sorokkal, melyeket Deme a nyelvérzékéről ír tanulmányának utolsó, az új nyelvi jelenségek megítélésével foglalkozó részében: „És mi az a sokat emlegetett nyelvérzék? Nem más, mint a szubjektív nyelvszokás, a magával hozott vagy megszerzett nyelvismeret, illetőleg az abból elvont törvények gyűjteménye. A pusztá, a veleszületett nyelvérzék a legmegbízhatóbb alap a nyelvművelésre, különösen az új jelenségek megítélésében. A nyelvérzék természetesen fejleszthető, érzékenysége és biz'onsága csiszolható azáltal, hogy a beszélő a maga szubjektív nyelvszokásán kívül az objektív, a társadalmi érvényű nyelvszokásnak is minél több rétegével ismerkedik meg. Nyelvi szempontból ezért is fontos és érdemes klasszikus írókat, mai jó írókat, népmeséket és régi nyelvemlékeket olvasgatni. Ezzel csiszolódik a nyelv:űvelő nyelvérzéke, javul és színesedik az író stílusa. — De a nyelvérzék maga sohasem fejleszthető többre — természeténél fogva — csak a helyeslés vagy az elutasítás álláspontjáiig“ (46).

Annyiban igazat lehet adni Demének, amit ehhez hozzátesz: a nyelvérzék maga nem döntheti el egy nyelvi alakulatról, hogy germanizmus-e vagy sem. De azt meg kell mondanunk, hogy éppen az új jelenségek megítélésében bizony sokszor mégis csak a nyelvérzékre kell apellálnunk, persze nem a „velünkiszületett“, hanem a kiművelt nyelvérzékre. S éppen a nyelvművelésnek nem lehet fontosabb célja, mint a dolgozók nyelvérzékeinek kinűvelése, úgy is, ahogy Deme írja, pl. jótollú írók könyveinek a kezükbe adásával s emellett nyelvhelyességi tanácsadással, a nyelvtani ismeretek terjesztésével, a nyelvi kultúra mindennemű ápolásával. Ha ezt elérjük, akkor az egészséges nyelv-

érzékű közvélemény eleve el fogja ítélni mondjuk a *porított tojás*-féle szóalkotási próbálkozásokat. Sőt : a kifejlesztett nyelvérzék nemcsak ilyen kollektív elutasításokat vagy helyesléseket eredményezhet, hanem az új szükségleteknek megfelelő helyes és szép új fejleményeket, kifejezéseket is teremthet, s ez máris több a Deme által említett helyeslésnél vagy elutasításnál. Az ú. n. alkotó, pozitív nyelvművelésnek a nyelvérzék, a nyelvi kultúra magas fokra emelése a legfőbb feladata¹, s ezt a célt igen jól szolgálja a most megvitatásra kerülő tanulmánygyűjtemény, benne Deme értekezése is.

Összefoglalva a tanulmányról mondottakat : fő eredményeivel és sok részletével egyetérthetünk, ezek biztos vezérfonalul szolgálnak a további, egy-egy részletkérdést elemző értekezések számára. A tanulmány egyes részeiben fellelhető hibák, melyek itt részben szóba jöttek, véleményem szerint nyelvtudományunknak abból az általános fogyatékoságából származnak, hogy a nyelv és a stílus viszonya, s ennek kapcsán a nyelvművelés esztétikai kérdései nincsenek még teljesen tisztázva.

2. Az egyes részletproblémákat tárgyaló tanulmányok sora Fábíán Pál munkájával kezdődik. A tanulmány az idegen szavakkal foglalkozik. Ez a kérdés a régi nyelvművelő vitáknak sokszor a gyújtópontjában állt. Fábíán ebben a nehéz és bonyolult problémakörben igen világosan foglalja össze az eddigi álláspontok lényegét, majd kifejti a nyelvművelés mai felfogását szókincsünk idegen elemeiről. A szerző állásfoglalása valóban korszerű, dialektikus szemléletű. Különösen megmutatkozik a dialektikus módszer eredményes alkalmazása a legnehezebb kérdésben: az idegen szó és a jövevényszó megkülönböztetésében, az átmeneti jellegű elemek bemutatásában, az idegen szavak csoportosításában.

Ez a csoportosítás a tanulmány legfontosabb része, hiszen egyben értékelést is jelent, s így használati normául szolgál. Hasonló csoportosítással nyelvművelő irodalmunk régebben is próbálkozott, Fábíán maga hívta fel a figyelmemet Nemes Zoltán kísérletére (Idegen szók az újságok nyelvében Msn. 16: 40-1). Ez a csoportosítás azonban merev és következtelen volt. Fábíánnak is szemére vehetné valaki, hogy felosztása nem egységes szempontú. Az első csoportba kerültek a jövevényszóvá váláshoz közelálló, lényeges fogalmakat tükröző, magyar megfelelő nélküli, a másodikba az ezekhez részben hasonló idegen szavak, melyeknek van ugyan magyar megfelelőjük, de ez nem fedti pontosan az idegen szó által kifejezett fogalmat. A harmadik csoportot az azonos jelentésű magyar megfelelővel rendelkező idegen szók alkotják. E három csoportot tekintve tehát a felosztás fő szempontja így fogalmazható meg : van-e vagy nincsen az idegen szó helyett megfelelő magyar szó? — A következő három csoport szavait ugyanezen az alapon osztályozva, be lehetne sorolni az első három csoport valamelyikébe, látszólag fölösleges tehát a 4., 5. és 6. csoport. Csakhogy a negyedik és az ötödik csoportban tárgyalt szók, a *flört*-, illetve a *fater*-típusúak más nyelvi rétegbe tartoznak, mint az előzők, többnyire zargon-jellegűek. A szerző eljárása tehát teljesen megfelel Vinogradov álláspontjának. Vinogradov szerint pontosan „meg [kell] különböztetnünk egymástól a zargon-jellegű kölcsönzéseket (amelyek idővel kimennek a divatból) és a köznyelvi kölcsönzéseket, amelyek viszont tartósan meghonosodnak az orosz nyelv szókészletében, sőt részben alapszókincsében is“ (NyIK. 4 : 467; idézi: Jefimov). A hatodik csoportba az egészen újkeletű idegen szók kerültek, ezek különválasztása a nyelvművelő munka szempontjából szintén jogosult, hiszen az az egyik legfogasabb kérdés, hogy — Bárcki szavaival élve — „mit tegyünk az ezután kopogtató idegen szavakkal“ (I. OK. 2 : 423).

Bárcki Géza többször idézett felszólalásában kissé liberálisnak tartotta Lőrincze Lajos régebbi állásfoglalását az idegen szavakkal szemben, — teljes joggal. A kritika

¹ Hasonlóképpen ír Lőrincze : Nyelv és élet 15.

hasznára vált nyelvművelő irodalmunknak, s Fábíán tanulmánya határozottan arra adja szavazatát, hogy segítsük elő az idegen szó megmagyarítását akkor, ha ez nem veszélyezteti a nyelv érthetőségét és változatosságát.

A tanulmány egy-két megállapításával lehetne vitatkoznunk. Nem mindenütt mérlegeli a szerző a lehetséges használati formákat, s így pl. az *ódiium* szót a magyar megfelelőjével felcserélendő szavak közé sorolja, — de vajjon milyen szóval helyettesíthetnénk ebben a kifejezésben: *vállaljuk az eljárás ódiiumát*? Ne menjünk azonban ennyire az apró részletekbe! Az elvibb kérdések közül egy tekintetben látok bizonytalanságot Fábíánnál: habozik egy-két, véleményem szerint vitathatatlanul idegen szót idegennek minősíteni. Legalább is fogalmazása itt-ott arra enged következtetni, hogy a *sport*, a *technika*, a *film*, az *atom* és az ezekhez hasonló szavakat már szinte jövevényszóknak tekinti (50). Igaz: közelállnak a jövevényszókhöz, de még nem azok! Hogy miért? Erre Tompának az idegen szavakról szóló, e kötetben olvasható megállapítása jobban megadja a választ, mint Fábíán cikke: „Megsejteti az idegenszerű, szokatlan hangkapcsolás, a nyelvtani elemezhetetlenség meg az etimológiai rokonalanság; vagy együttesen, vagy legalább egyik bizonyosan feltűnik a három szempont közül“ (86).

Úgy vélem, hogy az idegen szavaknak jövevénné válása a társadalom fejlődésével, a műveltség emelkedésével párhuzamosan egyre nagyobb időt vesz igénybe, egyre kisebb erre a lehetőség.¹ Ezért sem válhattak még az említett típusú, igen gyakran használt, magyar megfelelő nélküli, de aránylag nem régen átvett szavak jövevény elemekké. Fábíán — úgy látszik — más véleményen van. Egy helyen kifejezetten lehetségesnek mondja az idegen jelleg gyors lekopását. Így ír: „Mivel a nyelv szakadatlan változásban van, a kezdetben merőben idegen elemek az állandó használat következtében lassan elvesztik idegenszerűségüket. Így például ha a ma ismét divatos *perspektíva* szó esetleg megmaradna, 50—100 év múlva talán már éppen nem lenne furcsa senkinek — akár mennyire is tiltakozik ellene most az ízlésünk —, mint ahogy ma már senki sem kívánja pl. a *búza* szónak egy másikkal való felcserélését“ (50).

Ezt a felfogást veszélyesnek tartom, hiszen az csendül ki belőle, hogy a jövőre való tekintettel — nem is érdemes a jelenleg fölöslegesnek érzett idegen szók ellen küzdeni, hiszen elég gyorsan meg fognak „magyarosodni“. Szerencsére, mint már jeleztem, a tanulmány alapgondolata egészen más. S amikor a szerző a frissen kölcsönzött idegen szavak gyors megmagyarosítására hívja fel a figyelmet, akkor maga is cáfolja előbbi helytelen álláspontját. Ha t. i. az újonnan jelentkező idegen elemekkel szemben egyre tartózkodóbbak leszünk, akkor szókincsünk gyarapodásának egy nemrégiben még általános módját egyre kisebb területre szorítjuk. S ez az eljárás éppen azért helyes, mert egyre nehezebben tud egy kölcsönzó idegen jellegétől megszabadulni.

Fábíán Pál mérsékeltlen purista felfogását elismeréssel vallhatja magáénak mai nyelvművelésünk, s kívánatos, hogy az általa kifejtett elvek nyelvhelyességi kézikönyvek, iskolai nyelvtanok útján minél szélesebb körben váljanak ismertté, s szolgáljanak vezérfonalul a gyakorlat számára.

3. Az idegen szavak kérdéséhez részben hasonló problémával foglalkozik Tompa József tanulmánya: az ú. n. idegenszerűségekkel, idegen mintákra keletkezett kifejezőmódjainkkal. Tüzetesen megvizsgálja e kifejezőmódok átvételének és elterjedésének okait, s a túlzó puristákkal szembeszállva, Fábíánéhoz hasonló módszerekkel elkülöníti a magyar nyelvet gazdagító, a gondolatközlésre alkalmasabbá tévő kölcsönzéseket azoktól, amelyek fölöslegesek, a magyar nyelv szerkezeti sajátosságaival ellenkeznek,

¹ Az idegen szó befogadását gyakran esztétikai okok is megnehezítik már, vö. Bárczi: MNy. 49: 124.

szebb és pontosabb magyar megfelelőik rovására — sokszor divatból — terjednek. Különösen figyelmet érdemel az a megállapítása, hogy „ha a nemzetközi hatásra kialakult nyelvi elem nem sérti nyelvünk hagyományos nyelvtani rendszerét, belső fejlődéstörvényeit“, azaz ha végső soron belső fejleményként is létrejöhetett volna, „akkor oktalanság megbélyegző céllal emlegetnünk idegen eredetét“ (102).

Kár, hogy Tompa fejtegetései kissé aránytalanok. Viszonylag sok és igen értékes mondanivalója van a kérdés történetéről, áttekinthető csoportosításban fejt ki a fő elveket, de sovány az a példaanyag, amellyel helyesnek látszó elveit bizonyítja. Igaz, hogy a Kovalovszky tanulmányában olvasható gazdag nyelvi tényanyag egy része inkább a tanulmányba illenék (pl. a számnév használatának idegenszerűsége, 189), de ez a körülmény nem menthette volna fel Tompát az alól, hogy például az igevonzatok igen fontos kérdését, melyet egyébként Kovalovszky is csak futólag említ, részletesebben fejtsse ki. Itt és még néhány esetben szükség lett volna olyan alapos és szép elemzésre, mint amilyen az ellentétes viszonyt kifejező *míg, amíg* köztőről írt részlet (105—8). Tompa tanulmánya természetesen nem léphet fel egy antibarbarus igényével, de az elveket illusztráló példák csekély számát mégis hibáztatnunk kell, hiszen az idegenből kölcsönzött kifejezések helyessége és helytelensége közötti határt, melyet — mint Tompa írja — „mindenki máshol keres“, csak lényegesen több példával lehetett volna pontosabban megvonni. Így az a helyzet áll elő, hogy míg Tompának az elveit szinte mindenben helyeselhetjük, például itt-ott tüstént vitatkoznunk lehet. Közülük egyet emelnék ki, amely szerintem arra is fényt vet, hogy ebben a tanulmányban is kísért a nyelvművelés racionalizmusa — az esztétikai oldal rovására.

Tompa a frazeológiai idegenszerűségekről szólva — nem is egy helyen — megrója ezt a német eredetű szólást: *Itt van a kutya elásva* (98—9, 110). Egy lapalji jegyzete — ha jól értelmezzük szavait — mintha Móricz Zsigmondot is elmarasztalná a szólás használatában (99). Helyette a következő fordulatokat ajánlja: *itt a baj, a bökkenő, ez a bibi, itt szorít a cipő* stb. Csakhogy ezek a szólások nem pontos megfelelői a hibáztatottnak. Ha például a tervteljesítésben való bizonyos elmaradás okait kutatva, így íránk: „Itt szorít a cipő“ — ez szokásos, sőt a mozgalmi nyelvben talán túlságosan is felkapott, de semmiesetre sem stílustalan kifejezés volna. Az is igaz, hogy bajos lenne ez esetben így szólunk: „Itt van a kutya elásva“. De ez a példa nem szólásunk helytelenségét, hanem csak rossz helyen történt, stílustalan használatát bizonyítaná. Ugyanakkor azonban az is kiderül az elmondottakból, hogy az *itt van a kutya elásva* kifejezésnek sajátos, humoros, sőt érzésem szerint határozottan népies hangulata van. Ki gondolna itt idegenszerűsége? Hogy a benne foglalt kép nem világos, nem értelmezhető szó szerint, azt szólásunknak a legkevésbé sem lehet a szemére vetni. A kép világosságát természetesen a tösgyökeres magyar szólásoktól sem követelhetjük meg (pl. *megtanítalak kesztyűbe dudálni*). Tompa azonban a kölcsönszólás jogosultságát — úgy látszik — csak akkor ismeri el, ha ez a szólás a magyar gyakorlatban is kifejlődhetett volna, azaz — ami ezzel együttjár — a magyarban is meg lehet érteni a benne foglalt képet, pl. *fontos szerepet játszik* (103, 110), *a termelés emelkedése* (103), *gólt lő* (110), vagy éppen az idézett *itt szorít a cipő*, mely egyébként szintén német eredetűnek látszik (vö. Simonyi: Német és magyar szólások 317). Tompa tehát — lehet, hogy szándéka ellenére — látszólag egyetért Veres Péterrel, aki a szegedi nyelvészkonferenccszen egyébként igen értékes hozzászólásában éppen illogikus voltuk miatt rótta meg a *sikert arat, lándzsát tör valaki mellett* s az ezekhez hasonló fordulatokat (I. OK. 4 : 467—8).

Lehetne még a példák közül egy-néhányat vitatni, s még inkább a legtöbbet helyeselni. De így ismét az apró részleteknél időznénk.

Ehelyett a tanulmányból szeretném kiemelni azokat a sorokat, amelyek a nyelv-

művelés szervezési kérdéseiről szólnak. Központi irányító szerv létesítése, a változó — fejlődő nyelvhasználatnak állandó ellenőrzése, a megelőző segítség, az egységes, gyors és határozott irányítás — úgy hiszem — nemcsak az ú. n. idegenszerűségek elbírálásában, hanem a nyelvművelés minden területén szükséges követelmény, s természetesen nemcsak a nyelvészek feladata.¹

Az is igen fontos megállapítás, hogy „a nyelvhelyességi részletkérdések szükséges megvitatását (pl. a *lap* — *oldal* kérdését) el kell határozni szakfolyóiratainkban, kézikönyveinkben a véglegesnek tekintett, a gyakorlat irányítására hivatott döntésektől” (101—2). Nyelvművelő irodalmunknak s magának Tompának dicséretes munkájára vall, hogy e kívánalom a gyakorlati megvalósulás útjára lépett, s a részletkérdések megvitatása folyóiratainkban egyre erőteljesebben folyik.

Tompa tárgyalt tanulmánya is a vita igényével lép fel. Mivel fő elveivel egyetérthetünk, s csak egyes példáival szükséges vitatkoznunk, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy nyelvművelő munkánk az idegen nyelvből kölcsönzött kifejezőmódok problémáinak bonyolult szövevényében is megtalálta a helyes utat.

4. Az idegenből vett kölcsönzések megtárgyalása után a kötet nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdéseivel foglalkozik. Mai nyelvművelésünknek — nyugodtan használhatjuk ezt a szót — legizgalmasabb problémáit tárja az olvasó elé Kovalovszky Miklós munkája. Ez a tanulmány a kötetnek talán a legkiemelkedőbb alkotása. A fejtegetett problémák eleven voltán kívül igen értékesé teszi a szempontok gazdagsága, a vizsgálódási módszereknek körültekintő volta s nem utolsósorban jól megválogatott, mégis igen gazdag nyelvi tényanyaga.

Kovalovszky a bevezetésben érintett elvek alapján jár el, de azokat — sajátos tárgyának megfelelően — továbbfejleszti. Mint maga írja: „A művelt köznyelv, il. az irodalmi nyelvhasználat alapulvételén kívül megpróbáltuk a fejlődés szempontjait is érvényesíteni, amely mint nyelvhelyességi elv, úgy látszik, leginkább megfelel a nyelv lényegének és élettörvényeinek“ (196).

Az új jelenségek megítélésében a fejlődés szempontjait úgy érvényesíti, hogy megvizsgálja: az új kifejezés szükséges-e, új fogalmat vagy fogalmi viszonyt, új stílusárnyalatot fejez-e ki; tartalmilag világos, alakilag megfelelő-e, s érvényesül-e a tartalom és a formá összhangja, fennáll-e az a „szerencsés eset“, hogy „megvan köztük az egyensúly, az összhang: az új kifejezendő tartalom megteremti a maga megfelelő új nyelvi burkát; a gyakoriság folytán vázlatossá egyszerű-ödött fogalom, illetve fogalmi viszony pedig magával hozza a nyelvi kifejezés egyszerűsödését is“ (126).

Ezeket a szavakat Kovalovszky az újabb fejlemények közül a korábban keletkezettekről mondja, de nagyjából ugyanezeket az elveket vallja — a kiforrott szerkezeti sajátosságokhoz való viszonyítás lehetőségét korlátozva — a legfrissebb belső fejleményekről is. Elveit a gyakorlatban többnyire igen sikeresen viszi keresztül. Egy pontban azonban — úgy látszik — nincs igaza. Már az előbb idézett sorok fogalmazása is arra enged következtetni, hogy Kovalovszky a gondolati tartalom és a nyelvi forma megfelelését vizsgálva, gyakoribb jelenségnek tartja a nyelvi kifejezéseknek az egyszerűsödését, tömörülését, mint bonyolultabbá válásukat.

A tanulmány több pontján — a fogalmazás minden óvatossága ellenére — az olvasónak az az érzése, hogy Kovalovszky nem mondott le egy régebben kifejtett elvéről. Engedjék meg, hogy ezt hosszabb terjedelemben idézzem: „Az eddiginél nagyobb mértékben kell... figyelembe vennünk a nyelvnek külső hatásoktól független, sajátos belső fejleményeit. Ebből a szempontból már nem olyan egyszerű eldönteni, mi a jó

¹ Vö. Bárczi: I. OK. 2: 425.

és a helytelen. Funkciója tekintetében a nyelv kettős arcú... Ezt úgy fejezném ki, hogy az egyszerű, mindennapi köznyelv az érintkezésnek és a kifejezésnek sokszor már gépiessé egyszerűsödött eszköze, — az egyénibb, irodalmi nyelv pedig a bonyolultabb, gazdagabb és árnyaltabb tudattartalmak kifejezési formája. Ennek a kettősségnek mintha ellentétes irányú fejlődés felelne meg. Az egyik oldalon a beszélő és a hallgató előtt egyaránt világos, egyértelmű, félreérthetetlen mondanivalót tolmácsoló, pusztán a nyers közlést szolgáló kifejezésben a gyorsírásszerű jelekké való rövidülés, általában az egységesülés, egyszerűsödés figyelhető meg. Ennek a fejlődésnek mai kicsúcsosodása a betűszavak divatja. — A nyelv másik, írói funkciójának, a gazdag, egyéni tudattartalmak lehető legpontosabb és leghatásosabb kifejezésének természetesen a nyelvi eszközökben is árnyaló gazdagodás, bővülés felel meg.

A nyelvhelyesség új normájának elvi szempontjai fel kell hogy öleljék a nyelv fejlődésének fent jelzett kettős irányát, elsősorban az egyszerűsödési, rövidülési tendenciát. Korunkra ez a jellemző.¹ Vele a nyelv, az emberi érintkezés és a kifejezés eszköze, a munkaeszközökhöz, a szerszámokhoz hasonlóan mintegy fokozni igyekszik a maga »termelékenységét«, s ezáltal az időn győzedelmeskedni. A másik oldalon a nyelvi elszürkülés, a sablonná-merevedés, a közhelyek elleni küzdelem inkább stilisztikai, mint nyelvhelyességi kérdés" (I. OK. 2 : 437—8).

Azon, ami az idézett fejtegetésekben a legveszedelmesebb : a nyelvművelés és a stilisztika merev kettéválasztásán, a túlzó racionalizmuson már jórészt túl van mai nyelvművelésünk. Hogy a nyelvművelés mennyire stilisztikai kérdés is, mint már utaltam rá, e kötetben éppen Kovalovszky mutatja ki a legmeggyőzőbb módon.

De ha nem az esztétikai oldal rovására fogjuk is fel az egyszerűsödés jelenségét, akkor is hiba volna azt állítani, hogy nyelvünk fejlődésére ez a tendencia a jellemző. Ebben az irányban azonban Kovalovszky, úgy látszik, nem tartotta szükségesnek módosítani véleményét, mert a már említett sejtetéseken túl egy helyen eléggé határozottan kijelenti : „Nyelvünk szelleméhez, jellemző sajátosságaihoz általában hozzátartozik a tömörség. Ha tehát két azonos jelentésű kifejezésünk van valamire, közülük szinte mindig a rövidebb a magyarosabb.“ — „Ezt válasszuk tehát — teszi hozzá most már óvatosabban —, hacsak jelentés- vagy érzelmárnyalati, stíliser, esetleg ritmikai okok vagy a magyarosság szempontja nem az ellenkezőt javasolják“ (123). Még egy idézet : „Azok a nyelvi jelenségek, amelyek a nyelvhasználatban ingadozást mutatnak, s ezért a helyesség szempontjából mérlegelést kívánnak, rendszerint újabb keletűek, egy véglegesen le nem zárult változási folyamat tünetei; még alakulóban vannak, bár rendszerint előrelátható a fejlődés iránya, s hogy a viaskodó változatok közül végül is melyik győz : rendszerint az új, az egyszerűbb, az egységesebb — a régi, a bonyolult, a differenciált fölött“ (127).

Szembesítsük Kovalovszkyéval Bárczi Géza véleményét : „Noha a magyar nyelv legősibb hagyományai erősen szintézisre mutatnak, elvitathatatlan, hogy nemcsak a legtöbb európai nyelv általános fejlődése igen nagy mértékben az analitikus szerkesztésmód előretörését bizonyítja..., de a magyar nyelv történetének adatolt korszaka ugyanezt a fejlődésvonalat mutatja“ (MNY. 49: 126). — „Megvallom — mondja Bárczi —, én sajnálom a magyar nyelv másik hagyományos értékét, a tömörséget is, amely az analitikus fejlődéstől kétségtelenül szenvedni fog, amint már eddig is szenvedett; nem hiszem azonban, hogy az ilyen irányú fejlődést meg lehessen akadályozni, mert a nyelvi szerkesztés ilyen átalakulása a gondolkodás átalakulására vall. Mégis talán lehet a kettő között valamelyes egyensúlyt teremteni, a magyar nyelv mai szerkezete... most is ilyen egyensúly-félre mutat“ (i. h. 127).

¹ Én ritkítottam. R. E.

Bár az analitikus szerkesztésmódon belül az egyes kifejezőeszközök valóban egyszerűsödhetnek, mégis nyilvánvaló, hogy a két nézet alapjában véve szembenáll egymással. Az is eléggé világos szerintem, a két fél által felhozott példák felsorolása nélkül is, hogy Bárczinak van igaza.

De nézzük meg, hogyan tudja Kovalovszky a gyakorlatban keresztülvinni a tömörülés, az egyszerűsödés elvét. A nyelvi tények persze részben igazolják (hiszen megvan a Bárczi említette egyensúly). De ahol a tények rovására igyekszik Kovalovszky ezt az elvét keresztülvinni, mindjárt kiviláglik, hogy az elvben van a hiba.

Kovalovszky például — mint régebbi, idézett megjegyzésében is kiemeli — a nyelvi kifejezések rövidülésére legmeggyőzőbb példának a betűszókat tartja. Ennek megfelelően mostani tanulmányában is igen részletesen foglalkozik velük, különböző csoportokba osztja őket, néhányat hibáztat közülük, de a legtöbbjüket helyesli, sőt felkarol bizonyos, a betűszóknak további alkotására, illetve alkotási módjára vonatkozó javaslatokat (164—9). Egy mondatában utal ugyan arra, hogy a betűszók helyett lehet teljes szavakból álló megnevezést is alkalmazni egyes intézményekre, de nem veszi észre, hogy a nyelv élete — úgy látszik — kiforrja a betűszók divatját, méghozzá azért, mert rövidke ugyan, de többnyire nem érthetők, s mindenekelőtt: szépnek a legkevésbé sem nevezhetők. Jobb tehát sorsukra hagyni vagy éppen visszazorítani őket, s nem istápolni annyira, mint Kovalovszky teszi. Hogy közülük egy-kettő elterjed, s esetleg köznévvé is válik (pl. *közért*), az nem teheti általánossá ezt a torz szóalkotási módot.

Új nyelvművelésünk akkor jár el helyesen, ha az egyszerűsödési, rövidülési tendenciát nem kezeli úgy, mint a nyelvfejlődés egyik elsőrendű objektív törvényét, s nem építi rá elveit.

Kovalovszky tehát e tekintetben véleményem szerint hibát követett el, egy másik területen, a nyelvhelyességi kérdések stilisztikai vonatkozásainak feltárásában azonban példát mutat a további nyelvművelő munka számára: „... a nyelvhelyesség nemcsak nyelvi, nyelvtani, hanem nagy mértékben stilisztikai kérdés is. Ha csak a nyelvtani szabályokhoz való szemellenzős alkalmazkodással beszélünk és írunk, mondataink nyelvtani szempontból kifogástalanok, magyarosak lennének, de egyszerűségeik, élettelenek, nehézkesek, csikorgók, sőt néha nevetségesek, mert *stílus-talánok*, vagy minden igyekezetünk ellenére is pontatlanok, félreérthetők. Azt, hogy a nyelvnek valamely elemét jól választjuk-e meg és helyesen használjuk-e, nem pusztán a nyelvtan dönti el, hanem egy sereg egyéb tényező összhatása: végeredményben az, hogy *mit, hol és mikor*, milyen környezetben, minek a kifejezésére és kikhez szólva használunk“ (124).¹

Az egyéni, a jelentésbeli és stilisztikai árnyalatokra tekintettel levő elbírálás Kovalovszky módszerének egyik fő érdeme. Ennek az elvnek kidomborításával — jogosan — kiegészíti, illetve helyesbíti Demének a nyelvhelyesség normájáról szóló tétéleit, s a stilisztikai szempontokat gondosabban alkalmazza, mint a többi tanulmány. Több példán meggyőzően mutatja meg az új jelentésárnyalatot hordozó új alakulat jogosultságát, egyebek között a tövek és a képzők alakváltozatainak felhasználásában (133—4: *nője — neje* stb.; *gondatlan — gondiatlan* stb.); a nyelvújítási ú. n. „szabálytalan“ alakulatok esetében (136: *aggály — aggodalom, játék — játszma* stb.); az ige-ragozás egyes alakulatainál (144: *aludj — aludjál* stb.; 156: *megírom — meg fogom írni* stb.); az új ragos változat alkalmazásában (158—9: *gyorsan — gyorsan; irodában — irodán* stb.), a jelöletlen határozós összetételek tárgyalásakor (171: *idegbeteg — idegbajos* stb.) stb. Ezek a jelentésbeli különbségek természetesen stílári változatokat is képviselnek (pl. *nője — neje*). De Kovalovszky nem elégszik meg csak az ilyen természetű

¹ Vö. Bárczi; I. OK. 2: 420—1.

megfigyelésekkel, hanem tekintettel van a szinte azonos jelentéstartalom mellett vagy ellenére érvényesülő különleges stilisztikai értékre. Csak néhány példát idézek: a *szabadjon* s a *legyen szabad* stb. különbsége (140—1), a szenvedő ige használata (150), az ikes és iktelen ragozású igealakok különbsége, bár ezek stiláris vonatkozásainak megmutatása kissé konkrétabb is lehetne (142—9), a *feltűnést kelt* — *feltűnik*-féle kifejezéspárok alkalmazása (180) stb.

Nem lehet azonban szó nélkül hagyni, hogy itt-ott stiláris szempontokra való tekintettel olyan alakulatokat is jónak tart egyes helyzetekben, amelyeket bizony nem volna szabad felkarolnia, pl. a mesterséges alkotású, elvonással keletkezett igéket (172: *nagytakarít* stb.), bizonyos zsargon-ízű szavak használatát (185: *bedől* valakinek)¹ stb. (Az sem helyes, hogy Kovalovszky bizonyos rétegek zsargonát többször is azonosítja a „pesti nyelv“-vel [132, 160—1].) — Igaz ugyan, hogy az ú. n. alsóbb stílusrétegek nyelvhasználata más megítélést igényel, mint a választékos stílus, de nem lehetünk liberálisak az alsóbb stílusrétegekkel szemben sem, hiszen — mint Bárcki megállapítja — a „legpallérozottabb változat... különösebb gondot igényel, de a szerény igényű nyelvhasználat éppúgy fontos a nyelvi változások szoros összefüggése és egymásra hatása miatt“ (MNy. 49: 126).

Az egyéni elbírálás túlzásba vitele más területeken is megmutatkozik. Alább bővebben foglalkozom a *-va*, *-ve* képzős határozói igenév és a létige kapcsolatának használatáról szóló, nagyrészt igen helyes megállapításaival. De miután Kovalovszky általában kimutatta a határozói igenév és a *lett* ige kapcsolatának helytelenségét, olyan helyzeteket konstruál, amelyekben nem hibáztatná az efféle kifejezéseket: *ki lett takarítva* stb. (154: „mire a lakás *ki lett takarítva*, megérkeztek a vendégek“). De ha ez jó, akkor miért rossz a következő mondat: *mire visszajövök, meg légy fészülködve* (155)? Megvallom, én mindkettőt kifogásolnám, de ha az egyiket mégis helyeselni kellene, akkor inkább az utóbbit mondanám elfogadhatónak.

Ilyen túlzások miatt az olvasó sokszor zavarban van, néha nem látja, a szerző mit tart helyesnek és mit nem. Az ilyen eljárás okozta áttekinthetlenséget egy-két esetben még fokozza a csoportosítások túlzásba vitele. Ez megmutatkozik az ikes igék több szempontú felosztásában s másutt is, de különösen az igekötős igék esetében. Ezeket két helyen is tárgyalja a szerző (173—6, 181—5), s vitatni lehetne, hogy érdemes volt-e a problémát kettévágni, mikor a két részben alkalmazott szempontok többnyire fedik egymást. A tárgyalásmódot csak bonyolítja a két részen belül olyan alcsoportok felállítása, amelyeknek egyike-másika között többszöri elolvasás után sem bírtam különbséget fölfedezni.² Nem is tudnám megmondani, hogy végül is milyen igekötős alakulatokat hagy jóvá Kovalovszky. De a végső benyomásom az, hogy elbírálásukban nem alkalmaz kellő szigorúságot. El kell ismernünk, hogy az igekötős igék nagyon alkalmasak az új jelentésárnyalatok vagy fogalmak kifejezésére, nem is helyes az új igekötős alakulatokat válogatás nélkül üldözni. Én azonban nem volnék hajlandó jónak mondani például az olyan dupla igekötős összetételt, mint a *leellenőríz* (174; ez egyébként nem hasonlít a régi és a mai nyelvben használt kettős igekötős összetételekre: *el—ki*...; *föl—le*... stb.). Egyes alakulatok elbírálását az is megnehezíti, hogy — ha jól látjuk — Kovalovszky sokszor a szakszókincsnek szempontjait alkalmazza. Ez még akkor is helytelen volna, ha Kovalovszky — mint szavaiból kitéjük (162—3) — a szakszókincsek elbírálásában nem a régi, hanem a Deme által kifejtett modern felfogás híve lenne. Csak a szakszókincsben — de itt is csak esetleg — lehetne elfogadni az ilyen igekötős összetételeket: *kisürgeti* vagy *besürgeti* az iratot (174), *terendelte* az elő-

¹ Bárcki például elítélőleg nyilatkozik a *fölvág* 'henceg'-féle szavakról (I. OK. 2: 424).

² Pl. 173 l. a) csoport és 174 l. c) csoport egyes igéi.

jegyzett könyveket (184) stb. Ha viszont a szakszókincs szempontjait alkalmazza a szerző, akkor miért helyteleníti például a *beindít* igét (175), hiszen a motorkerékpárosok beszédjében nyilván más-mást jelent ez a két kifejezés: *beindítja a motort* — *megindítja a motort*. A példák számát lehetne szaporítani.¹

Tanulásképpen megállapíthatjuk: egyrészt, ha a köznyelv és az irodalmi nyelv helyességéről beszélünk, ne vegyítsük ebbe a szakszókincsek belső helyességének szempontjait; másrészt a szakszókincsek belső helyességét illetően is legyünk szigorúbbak.

Mindezek a hibák, amelyek Kovalovszky eljárásának túlzásaiból fakadnak, nem homályosíthatják el a *m i t, m i k o r* és *h o g y a n* elvének tekintetbevételével történő, a stílári arnyalatokra ügyelő módszer alkalmazásában szerzett, szinte úttörő jelentőségű érdemeit.

További kérdés, hogy van-e a nyelvművelésnek olyan *r é s z e*, mely a stilisztikától elválasztható. Vajon teljesen igaza van-e Németh Gézának, aki Makay Gusztáv egy bírálatára írt — egyébként kitűnő — válaszában a következőket állapítja meg: „Az egyes [nyelvi] elemekben megnyilvánuló fejlődési tendenciáknak a kifejezés és a közlés szempontjából való értéke végső soron stílusvizsgálat segítségével állapítható meg. Hiszen az egyes nyelvi jelenséget nem elszigetelten, nem szótári vagy nyelvtani példatári alakjában és helyzetében ítéljük meg, hanem *m i n d i g* azon funkciója alapján, amelyet valamely beszédhelyzetben, s ami ezzel azonos: valamely stílushelyzetben betölt” (Csillag 8: 119). Kérdésünket azok, akik a beszédhelyzetre nem szoktak ügyelni, aggályosan és igen pontatlanul így fogalmazzák meg: van-e egyáltalán nyelvhelyesség?

Megnyugtatójukra maga Kovalovszky mutatja meg, hogy egyes esetekben szorosan vett nyelvtani eszközökkel is meg lehet állapítani a nyelvi alakulatok helytelenségét, persze vigyázva arra, hogy meg ne semmisítsük esetleg egy „új minőség” csiráit. A szinte kizárólag nyelvtani eszközöket alkalmazó eljárásnak legszebb példái: a „suk-sük” ragozás helytelenségét tárgyaló részlet (192—7) és az ú. n. körülírt szenvedő igealakok használatának megvizsgálása (151—5). Ez utóbbi esetben például Kovalovszky igen pontos nyelvtani elemzéssel mutatja ki, hogy a *-va, -ve* képzős határozói igenév és a létige kapcsolata állítmányi használatának elbírálásakor nem a szenvedő ige, hanem az állapotjelző igealak álláspontjáról kell kiindulnunk. Ebben az újszerű, de véleményem szerint igen helyes értelmezésben nyilvánvalóan tarthatatlanná válik a régi nyelvhelyességi kódexeknek az a szabálya, mely szerint csak a tárgyas (átható) igék határozói igenévé lehet ilyen esetekben használnunk. Más megvilágítást kap a *lett* igével összetett alakok helytelensége is. Hogy a helyes szabály alól Kovalovszky több kivételt enged meg, az más kérdés, s már érintettem is.

Néhány esetben — úgy látszik — a szigorú nyelvtani eljárás más vonatkozásban is túlzásra ragadja Kovalovszkyt. Részletesen foglalkozik például a *martinász* szó helytelenségével (163). Elismeri, hogy *-ász, -ész* képzővel alkothatunk foglalkozásneveket (*halász, lovász, kertész*), de tüstént hozzát teszi, hogy e képző „eredetileg a tevékenység, foglalkozás tárgyát, nem eszközt jelentő szóhoz járult”, igaz ugyan, hogy „a nyelvújítás... erősen kiterjesztette alkalmazási körét”. Több oldalról is lehetne vitatni, hogy ilyen alapon a *martinász* szót el kellene-e ítélnünk. De menjünk tovább! Kovalovszky helyette az *-s* képzős származékot ajánlja: *martinos*. Csakhogy az *-s* képző az esetek túlnyomó többségében szintén a foglalkozás tárgyát, nem pedig eszközt kifejező főnévhez járul (*asztalos, lakatos, szemetes* stb.). Tehát nyelvtani alapon a *martinos* nem külön

¹ Aligha helyeselné a nyelvművelők többsége pl. a *kigyakorol* igét (174), viszont a háziasszonyok minden bizonnyal tiltakoznának az ellen, hogy a »lesüti a húst« kifejezés ugyanazt jelenti, mint a »megsüti a húst« (176).

a *martinász*-nál, viszont — legalább is számomra — a *martinos* szebb, jobb kifejezés, mert a ritkább *-ász* képző egy olyan idegen szóhoz függesztve, mely ráadásul még őrzi a tulajdonnév nyomát, furcsa hangulatot kölcsönöz a *martinász* hangalaknak. Tehát a nyelvtani eljárást ki kellett egészíteni a nyelvész-tétika szempontjával.

Eleinte úgy véltem, hogy — egy másik, szigorúan nyelvtani eszközöket alkalmazó részletet olvasva — szintén csak nyelvi ízlésemet sérti Kovalovszkynak az a megállapítása, mely szerint a mesterséges keletkezésű igék közül ugyanúgy elfogadható a *gépír*, a *gyorsír*, mint a *hangsúlyoz* (172). Csak a tüzetesebb átnézés után derült ki, hogy e részletben maguk körül a nyelvtani szempontok körül van a hiba. Kovalovszky egy kalap alá veszi az összetett főnévből *képzett* igéket az összetett főnevekből *elvonat* kkal. Az előbbi csoport alakulatai teljesen szabályosak, az egyik leggyakoribb szóalkotási mód, a képzés útján jöttek létre: *nyugdíjaz*, *hangsúlyoz*, *központosít* stb. (az *alelnököl* is csak azért rossz szó, mert a vele jelölt cselekvés elképzelhetetlen, ha pl. a gyűlést az alelnök vezeti, akkor elnököl, nem pedig alelnököl). Az elvonás nem példátlan, de nem is gyakori módja a szóalkotásnak, s az így nyert összetett igék többé-kevésbé torzszülöttek, különösen azok, amelyeknek előtagja az ige jelöletlen határozójával szolgáló ragtalan főnév vagy melléknév: *nagytakarít*, *gyorsír*, *főigazgat*, *társbérlet* stb. Ez alakulatok torz voltát az is bizonyítja, hogy az elvonás alapjául szolgáló főnévben az előtag eredetileg nem is jelöletlen határozó, hanem jelző. Arról már szoltam, hogy az ilyen összetett igéknek használatát semmiféle stílusrétegben sem helyeselném.

A felhozott példák azt igazolják, hogy a stílusrétegektől elvonatkoztatva is lehet nyelvhelyességről beszélni; semmiféle stílusrétegben sem lehet helyesnek mondani pl. a *meg lett népnevelve*-féle kifejezéseket. Más kérdés, hogy ilyen eleve helytelen alakulatokat az írók módjával használhatnak, ha egy-egy szereplőjük a jellemzés kedvéért csúnya vagy nyakatekert nyelven akarják beszéltetni. De az elvekkal vigyáznunk kell: nem szabad teljesen összekevernünk a nyelvi jelenségeknek az egyes stílusrétegek szempontjából való megítélését a nyelvileg eleve hibás alakulatok esetleges szépirodalmi felhasználásával.

A nyelvtanilag hibásnak nevezett alakokról mondottak persze nem jelentik azt, hogy üldözzük a nyelvújításnak nem szabályszerű, de nélkülözhetetlenné vált alkotásait. Kovalovszkynak róluk szóló megállapításai (134—9) teljesen helyeselhők, s kívánatos volna, ha a többévtizedes vita e megnyugtató lezárását végre mindenki elfogadná.

Kovalovszky tanulmányából még több kisebb elvi vagy gyakorlati jelentőségű kérdést is kiragadhatnánk. De máris kissé aránytalan részletességgel foglalkoztam vele. Sajátos témája, gazdag szempontjai, körültekintő módszere, vitát igénylő megállapításai azonban talán indokolják eljárásomat. Végezetül csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy Kovalovszky munkája az igen gazdag tényanyag feldolgozásával nemcsak egy új nyelvhelyességi kézikönyv, hanem készülő leíró nyelvtanunk számára is igen nagy segítséget jelent.

5. Deme László második tanulmánya a helyes magyar kiejtés kérdésével foglalkozik. Ez a kérdés nyelvművelő munkánknak talán a legelhanyagoltabb területe. Jóllehet Kodály Zoltán emlékezetes előadása óta különösen tisztán kell látrunk, hogy a nyelvhelyességnek vannak „írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei is” (Szövevényi Évkönyv 14—5: 18), nyelvművelésünk még nem jutott el addig, hogy a helyes magyar kiejtés normáit megállapítsa. Ezek végleges rögzítésére Deme tanulmánya sem vállalkozhatik, mégis — kiindulva abból, hogy a köznyelv terjedésének a felszabadulás óta bekövetkezett nagymértékű meggyorsulása nyelvtudományunknak szinte kötele-ségévé teszi a helyes magyar kiejtés főbb szabályainak a megállapítását — sorra veszi a hangképzés, a hosszúság — rövidség, a hangsúly és a hanglejtés kérdéseit, főleg az e területeken megmutatkozó legfeltűnőbb hibákat. A helyes formákkal is foglalkozik,

de kisebb arányban, s inkább azokat az oldalakat domborítva ki, melyekből a hibák könnyebben megérthetők.

Kiindulópontul szolgáló elvi megállapításai több tekintetben igen figyelemre méltók. Megnyugtatóan tisztázza a nyelvjárási kiejtés értékét, amelyről a közelmúltban annyi vita folyt. „A helyes . . . a köznyelvi kiejtés; — a nyelvjárási nem helytelen ugyan, de provinciális“ (202). Nagyon fontosak azok a megállapításai, melyeket nyelvünk fonetikai állományának viszonylagos állandóságáról, kialakultságáról mond. Ezen a téren tehát sokkal szigorúbbnak kell lennünk, mint a nyelvművelés más területein, a jelentkező újjal szemben, hiszen az többnyire fölösleges változást jelentene.

A bevezető elvek közül egyet nem lehet helyeselnünk, ha némileg meg lehet is érteni. Deme tanulmánya csak az ú. n. értelmi alapformákkal kíván részletesen foglalkozni; az érzelmi jellegű alakulatokat, Deme szerint: változatokat csak elnagyoltan mutatja be, eleve lemond a kiejtési változatok stilisztikai értékének vizsgálatáról. Nyilván ezért nem szól a beszédütemről és a szünetekről sem, hiszen ezek elsősorban az érzelmek hatására módosulnak. De azt hiszem, a kiejtés más vonatkozásaiban is ritkák a tisztán értelmi jellegű ú. n. alapformák; ezért általában nagyobb teret kellett volna szentelnie az érzelem-színezte kiejtés bemutatásának.

Igen fontos volna a tanulmánynak szinte minden egyes megállapítását vizsgálat tárgyává tenni. Lőrincze bevezetője is szükségesnek tartja az alapos vitát. A kiejtés kérdései azonban — főleg a hangsúly és a hanglejtés tekintetében — olyan nehezek, hogy aki nem rendelkezik alapos szakismeretekkel ebben a sajátos nyelvtudományi diszciplínában, csak igen óvatosan mer hozzászólni az egyes részletekhez. Tehát én is csak néhány megjegyzést fűzök Deme egy-két megállapításához, inkább csak kérdés-felvetés formájában.

A hangképzésről mondottakkal nagyjából egyetérthetünk. Különösen kiemelném a zárt *ē* és a hosszú *i*, *ú*, *ű* hangokról írt részeket. Ezekről a köznyelvi kiejtésben visszaszorulni látszó hangokról Deme bevezető elveinek szellemében helyesen állapítja meg, hogy a gondos kiejtésre való neveléssel útját kellene állnunk végleges kiveszésüknek. Deme joggal hivatkozik a hangállomány szilárdságán kívül egyrészt esztétikai szempontokra, másrészt hangrendszerünk következetes felépítésére, mely a felső nyelvvállású hosszú magánhangzók kiveszésével csorbát szenvedne. Figyelemre méltó, hogy ez utóbbi tekintetben jóval szigorúbb, mint Kovalovszky, aki — nyilván a saját egyszerűsödési elvének szellemében — elég könnyen lemondana a hosszú *i*, *ú*, *ű* hangokról (129). Kovalovszky egyszerűsödési elmélete ismét alulmarad — ezúttal Demének a hangrendszer viszonylagos állandóságáról szóló nézetével szemben.

Az érzelmi változatok lebecsülése okozhatja a hosszúság — rövidség tárgyalásában Demének azt a nézetem szerint téves megállapítását, hogy a rövid és hosszú hangok időtartama közötti arány mindig állandó, még indulatos lelkiállapotban is (215). Nem hiszem, hogy pl. ebben a mondatban: *Hű, de büdös!* — a rövid *ű* és a hosszú *ű* időtartamának aránya mindig a szokásos volna.

Elfogadhatóknak látszanak Demének a helyes hangsúlyozásról mondott, több tekintetben újszerű megállapításai. Itt-ott talán erőltetett példákat hoz fel egyes szabályainak igazolására, s így e szabályok esetleg korrekcióra szorulnak. Igaz-e például, hogy mindig „hangsúlytalaná válik az, amiről már volt szó“ (218), azaz a *Mit csinál Jóska odabenn?* kérdésre válaszul adott *Jóska hegedül* mondatban a *Jóska* szó valóban teljesen hangsúlytalan-e? — Az sem igen szerencsés eljárás, hogy Deme lemond a mellékhangsúly tárgyalásáról, jóllehet az érzelmi jellegű változatokban sokszor éppen a mellékhangsúly és a főhangsúly felcserélésével állunk szemben. Viszont igen jól válogatja meg Deme a helytelen hangsúlyozásra felhozott, valóban leggyakoribb példákat, és meggyőzően mutatja ki hibás voltuk okát, illetve okait.

A hanglejtés kérdéseinek igen sikamlós területén szintén többnyire helyes megállapításokat tesz, bár az érzelmi változatok elhanyagolása itt a legfeltűnőbb. Mindannyian tudjuk, hogy ezek vizsgálata nagyon nehéz, egyebek között azért, mert eddig csak kevesen foglalkoztak velük. Ezért Demének tartózkodó eljárását nem hibáztatjuk. Arról azonban már lehetne vitatkozni, hogy helyes-e a mondathanglejtés terén az értelmi jellegű alapformáknak, illetve a Deme által ilyennek tekintett kijelentő, kérdő és felszólító hanglejtésformának egyoldalú kidomborítása. Vajon, ha — mint maga Deme állapítja meg — az óhajtó és a felkiáltó mondatoknak egészen sajátos, szinte esetenként más és más hanglejtésformájuk van, szabad-e ezeket egyszerűen a kijelentő stb. alapforma változatainak tekinteni? Kívánatos lett volna e kérdés eldöntése végett néhány óhajtó és felkiáltó hanglejtésmód részletesebb megvizsgálása.

A köznyelvi hanglejtés jellemző hibáinak bemutatása, akárcsak a hangsúlyozási hibáké, kitűnően sikerült.

Összefoglalva: Deme úttörő jelentőségű megállapításai közül még azok is, „melyek — mint Lőrincze írja a bevezetésben — idővel kiegészítésre szorulnak, vagy nem bizonyulnak majd időtállóknak, erőteljes lökést fognak adni a magyar hangsúly és hanglejtés vizsgálatának, s jelentősen hozzá fognak járulni e terület problémáinak tisztázásához“ (14). A kérdés vizsgálatához bizonyára gazdag anyagot fognak szolgáltatni a pedagógiai főiskolákon már régebben folyó s az egyetemeken újból meginduló kijelentési versenyek.

6. A tanulmányok sorát Nagy J. Béla igen tanulságos írása zárja be. Szinte teljesen gyakorlati jellegű kérdéssel, helyesebben kérdéstömeggel foglalkozik: az ú. n. nyelv-helyességi babonákkal. E gyakorlati kérdésekben világosan megmutatkozik, hogy a tanulmány elvi alapvetése megegyezik a korszerű nyelvművelésnek azokkal a főbb elveivel, melyeket az egész tanulmánykötet képvisel.

A sok nyelvhelyességi balítélet közül a legfontosabbak kivétel nélkül szóba kerülnek a tanulmányban (az egyszerű és az összetett mondat, a mellé- és az alárendelés használata; a vonatkozó névmás alkalmazása; az ú. n. körülírt szenvedő igealak; a határozatlan névelő használatának kérdése). Egy-két téves nézet talán már a múlté, illetve nem is igen volt elterjedve (pl. a hozzátoldó is helytelen szórendje). A szerzőnek csaknem minden mondatával egyet lehet értenünk, a nyelvtudomány kérdéseinek részletekbe menő, alapos ismeretén és gazdag tapasztalati anyagon nyugvó biztos, józan ítélőképesség csendül ki szinte valamennyi megállapításából. Álláspontját minden esetben számos meggyőző példával támogatja. Ezek között jóval nagyobb arányban szerepelnek Arany- és Petőfi-idézetek, mint a mai irodalmi vagy köznyelvünkben vett mondatok. A tanulmány jellege igazolja a szerző eljárását, hiszen a nyelvművelés kontárainak túlbuzgóságát a klasszikusokból vett példákkal lehet a legjobban lehűteni. A klasszikus minták normaként való elfogadása azonban egy esetben túlzásra vezet; én például nem mondanám azt, hogy Petőfi és Arany nyelvhasználatának alapján a *folyik* ige felszólító és feltételes módja „maradjon továbbra *folyjon* és *folyna*, ne legyen *folyjék* és *folynék*“ (259). Mai nyelvünkben az ikes és az iktelen változat egymás mellett él, felhasználásuk stilisztikai probléma.

Egy-két szórványos esetben véleményem szerint nem tapint pontosan a lényegre a szerző. Az egyes szám és a többes szám használatában, úgy tapasztaltam, nem az a legkirívóbb babona, hogy több egyes számú alany után feltétlen többes számú állítmányt kell használni. Gyakoribb az ellenkező véget: egyesek magyartalannak tartják a többes számot akkor is, ha a mondat alanyai személyek. Én például a szerző által felhozott „Sándor, József, Benedek zsákkal *hossa* a meleget“ (250) szólást ebben a változatban ismerem: „Sándor, József, Benedek zsákban *hozzák* a meleget“. Elterjedt nyelvhelyességi

babona a többes számú állítmány hibáztatása az ilyen típusú mondatokban. — Talán Tompa egy nemrégiben megjelent tanulmányának¹ fényében kissé másképp látjuk már a melléknévi igenév állítmányi szerepének kérdését, mint Nagy J. Béla (257—8).

Ezek az apróságok azonban semmit sem vonnak le a tanulmány értékéből. Magam tapasztaltam, milyen élvezettel olvasták és beszéltek meg a pedagógiai főiskolán a magyar szakos tanárjelöltek, hogyan ismertek rá egy-egy olyan babonára, melyet a középiskolában szabályként tanultak. Az iskolai nyelvművelő munka számára tehát kitűnő anyagot nyújt Nagy J. Béla tanulmánya. Nyelvhelyességi babonák azonban nemcsak az iskolákon belül élnek, napvilágot látnak a sajtóban is. Éppen Nagy J. Bélának a Magyar Nyelv egyik legutóbbi számában (49: 484—92) megjelent cikke is bizonyítja, mennyire szükség van e téves nézetek elleni harcra. A szerzőnek ez az újabb munkája arról is tanúskodik, hogy e témáról sokkal több mondanivalója van, mint amennyit — helyes mértéktartással élve — tárgyalit tanulmányában bemutatott.

A tanulmányt olvasva önkéntelenül eszünkbe jutnak azok a sorok, melyeket a szerzőnek jóval korábbi munkásságáról az 1929. évi Szily-jutalomra vonatkozó jelentés tartalmaz: „A nyelvtörténetnek, a népnyelvnek, a nyelvi élet lehetőségeinek, a nyelvi jelenségekkel kapcsolatban érvényesülő stilisztikai mozzanatoknak, az irodalmi alkotásoknak kiterjedt és biztos ismerete, valamint a finom megkülönböztető érzék képesítik őt arra, hogy javalló és hibáztató észrevételeiben egyaránt mindenkor józanul ítéljen. Ehhez járul, hogy a nyelvhelyességre példát adva mondanivalóit valóban »helyes«, minden ízében ép, sőt hatásos nyelven adja elő“ (MNY. 26: 238).

Annak a ténynek, hogy korszerű nyelvművelő irodalmunk élharcosai sorában a fiatalabb nyelvészek mellett ott találjuk a magyar nyelvművelés nesztorát, Nagy J. Bélát, szimbolikus jelentősége is van. Ez a körülmény is mutatja, hogy a marxizmus—leninizmus tanításainak jegyében megújíhódott nyelvművelő munkásságunk a magyar nyelvtudomány e területének legjobb hagyományaihoz kapcsolódik.

Mielőtt kissé hosszúra nyúlt fejtegetéseimet bezárnám, néhány — inkább technikai jellegű — megjegyzést teszek.

A könyv — mint Lőrincz bevezetőjében olvashatjuk — nem az ú. n. nagyközönségnek szól, de nem is csak a szűkebb szakmán belülieknek, hanem íróknak, pedagógusoknak, szerkesztőknek is (6). Az olvasótábor szükségleteire az egyes tanulmányok szerzői tekintettel vannak, s mondanivalójukat világos, élvezetes stílusban fogalmazzák meg. Különösen kitűnnek olvasmányos jellegükkel Nagy J. Béla, Deme László és Fábian Pál írásai. A szerzőkkel ellentétben a kiadóvállalat nem mérlegelte eléggé az olvasóknak, elsősorban a tanároknak és tanárjelölteknek körülményeit, s a kötet árát viszonylag magasra szabta meg. Joggal kifogásolta ezt Németh Géának a Magyar Nemzetben (1954. febr. 6.) megjelent bírálata is. Az sem válik az egyébként izléses kiállítású kiadvány előnyére, hogy bár nem sok, de — nyelvészeti munkáról lévén szó — a megengedhetőnél több benne a sajtóhiba. Magam tízet számoltam össze.² A tanulmánykötet kezelését megkönnyíti a szó- és tárgymutató, viszont hiányát érezheti az olvasó a rövidítésjegyzéknek. A gondos szerkesztői munkát dicséri, hogy — bár, mint láttuk, a szerzők elvi állás-

¹ Melléknévi igeneveink állítmányi használatáról. MNY. 49: 128—40, különösen 135—18.

² 18: *elmegyek Jóskaékho* helyett *elmegyek Jóskaékhó*: feudalizmus h. feudalizmus. — 36: a közérdeklődés előterébe h. a közérdeklődés előtérbe. — 55: nyelvek h. nyelveke. — 149. jegyzet: Hogy ragozzuk a magyar igét? h. Hogy ragozzuk az íkes igét? — 153: pontosabban h. pontos abban. — 175: elterjedését h. elterjedését. — 186: *Üllői-úti* h. üllőiúti; itt fogalmazási zavar is van. — 204: Ezért, amikor kiejtésről beszélünk h. Ezért amikor kiejtésről beszélünk. — 263: a németből fordított kifejezés h. a németből fordító kifejezés.

pontja néhány esetben eltér — kirívó ellentmondás nincs az egyes tanulmányok példái között sem. A legfeltűnőbb talán az, hogy a *felszámol* igét, mint a kereskedelmi élet szakszókincséből köznyelvvé vált kifejezést Deme helyesli (37), Kovalovszky a fölösleges jelentésváltozás példájaként említve hibáztatja (181).

Az értékes tanulmánykötet jelentősége nemcsak azért haladja meg a nyelvtudomány határait, mert mondanivalóit szélesebb olvasóközönségnek szánja. A nyelvművelés, a nyelvvel való foglalkozás egyre több dolgozót érdekel. Hiszen a nyelv — Kazinczy szavaival élve — „egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb díszje a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s éllesztője“. Joggal mondja Bárczi Géza: „A nyelv művelés célja elsősorban annak az elősegítése, hogy a nyelv társadalmi funkciójának minél tökéletesebben megfelelhessen, másrészt az egész közösség nemzeti öntudatának a fejlesztése, saját nemzeti értékeinek megbecsülésére való nevelése“ (MNy. 49: 123). Ugyanakkor azonban „a tudományos tájékozottság, a nyelv fejlődésének tudományosan megalapozott ismerete“ elengedhetetlen követelmény minden nyelv művelő számára (vö. Pais: MNy. 26: 238).

A tanulmánykötet szerzői a nyelv fejlődésének tudományos ismeretében dolgozták fel fontos tárgykörüket, s hozzájárultak minden érdeklődő tudományos tájékoztatásához. Egyes megállapításai a vita alapján bizonyára módosításra szorulnak. Előadásom talán aránytalanul hosszan foglalkozott azokkal a részekkel, amelyeket vitathatónak tartottam. Ez a bírálat természetéből következik. Nem szeretném azonban, ha ezek az arányok elhomályosítanák az előadás fő mondanivalóit. Ezért még egyszer hangsúlyozom, hogy véleményem szerint a tanulmánykötet munkatársai a legtöbb lényeges kérdésben korszerű elveket vallanak, sikeresen alkalmazzák a dialektikus módszert, a sztálini tanításokat. „A nyelv művelés, írja a bevezető, — legalább is perspektívájában — tudományosan diszciplina“. A nyelv művelés főbb kérdései c. tanulmánygyűjtemény nagy lépést jelent e kifizött cél felé.

H o z z á s z ó l á s o k

Tamás Lajos :

Igen rövidre fogom mondanivalómat. Sajnálunk kell, hogy nyelv művelésünk még nem érkezett el oda, hogy egy rendszerező, összefoglaló munkában vesse fel mindazokat a nyelvhelyességi kérdéseket, amelyek nyelvünk jelen állapotában észlelhetők, s feldolgozandók lennének. Erre annál inkább helyes talán felhívni a figyelmet, mert vannak olyan munkák, amelyek ezen a téren bizonyos fokig tanulságokkal, nem ritkán hasznos útmutatásokkal szolgálhatnak. Nagyon érdekes és módszertani szempontból sokat mondó könyv pl. Henry Frey »La grammaire des fautes« c. régebben megjelent munkája. Ez a hibák nyelvtana. Ő a hibákat tulajdonképpen úgy értelmezi, hogy a hiba, ha közelebbről nézzük, lényegében nyelvhelyességi kérdésként lepleződik le.

Ezt a példát követte egy román kartársunk is, aki hasonló tárgyú könyvének csaknem szó szerint ugyanazt a címet adta. Ez a könyv tartalmilag talán még érdekesebb és gazdagabb, azon egyszerű oknál fogva, hogy a román irodalmi nyelv és köznyelv sajátos okoknál fogva sokkal bővebben ontja azokat a vitás kérdéseket, amelyeket a francia nyelvvel kapcsolatban Henri Frey szóvá tett. Hibája a normatív állásfoglalás hiánya.

Úgy gondolom, ha egyszer volna egy összefoglaló munkánk, amely mozgásban mutatná be a jelenlegi magyar nyelvet, kezdve a hangtannal és befejezve a mondat-tannal, ez olyan tanulságos és értékes munka volna, amelyet mindnyájan haszonnal

forgathatnánk. Szerencsésen egészíthetné ki nyelvhelyességi könyvünk vagy kódexünk, amelyben — amennyire lehet — határozottan állást foglalva rögzítenők a helyes nyelvhasználatot, de hogy emellett egy olyan munkára is szükség volna, mint az ú. n. hibák nyelvtana, azt feltétlenül hiszem és vallom, mert a nyelvhelyességi kérdésekben útmutatásra váró emberek általában, ha egészséges érdeklődésük van anyanyelvük iránt — ami feltételezhető —, kíváncsiak arra is, hogy miért kell nekünk valamit így mondani és nem másképpen.

Az egyik megoldás tehát egy szintetikus munka lenne, a **hibák nyelvtana**, amely mozgásában mutatná meg a nyelvet, rámutatna az objektív nyelvfejlődési okokra, s emellett egy másik, egy **nyelvművelő kódex**, amely egyszerűen gyors útmutatást adna minden indokolás nélkül a nyelvhelyesség dolgában.

Legyen szabad itt röviden arra is rámutatnom, amit pl. Rácz elvtárs vetett fel, hogy t. i. olyan problémák is adódnak: pl. hogy mi a helyes, *folyjon* vagy *folyjék*, *folyna* vagy *folynék*. Én bevallom, nagyon furcsa helyzetben lennék, ha el kellene döntenem, hogy melyik tetszik jobban. Nekem tudniillik egyik sem »tetszik«. Jelenleg mindkét alakot használják, és mivel a nyelv nem felépítmény jellegű, nyilván nem társadalmi forradalom útján fog megoldódni a kérdés. Azt hiszem az a **m i n d e n n a p i n é p s z a v a z á s**, amely minden konkrét élő nyelv esetében állandóan folyik, fogja végeredményben mégis csak eldönteni, hogy a két alak közül melyik diadalmaskodik.

Temesi Mihály :

A nyelvművelés gyakorlati munkásainál, a magyar nyelvet, a leíró magyar nyelvtant tanító pedagógusoknál a nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdéseiben mind általánosabbá váló bizonytalanságot tapasztalhatunk. A bizonytalanság kialakulását egyes esetekben a nyelvművelés kérdéseivel foglalkozó tanulmányok is elősegítették azzal, hogy gyakorlati szükségétől kényszerítve elvi alapvetés előtt részletproblémák megoldását vállalták. Nem hiányzott ugyan »... az érdeklődés a nyelvművelés kérdéseinek magasabb szempontú, általános, átfogó vizsgálata iránt«, — állapítja meg Lőrincze Lajos, de hozzát teszi: »... még az sem látszott biztosítva, hogy az említett kérdésekben a mi munkaközösségünk is el tudna-e foglalni akár csak viszonylag is egységes, megnyugtató álláspontot« (Nyelvművelésünk főbb kérdései 5). A bevezető végén a most megállapítottakkal némiképpen ellentétben megjegyzi: »... bár munkaközösségünknek a legtöbb tárgyalat kérdésben többé-kevésbé egységes és azonos az álláspontja, a tudományos felelősséget mindegyikünk kizárólag maga óhajtja viselni cikke minden soráért« (i. m. 14). A kötet munkatársai kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a »nyelv változásának tényét és törvényszerűségét nemcsak a múltra, hanem a jelenre vonatkozólag is el kell ismernünk« (i. m. 9), — vagyis a nyelv változékonyságát hangsúlyozva a nyelvi tényeket a nyelvművelőknek tudomásul kell venniük, s ellenük harcolni szinte reménytelen. Ezek szerint tehát tulajdonképpen nem szólhatunk nyelvromlásról, hanem csak nyelvi változásról. »A változásokat időnkint kötelesek vagyunk tudomásul venni, mert különben elrugaszkodunk a valóságtól, elmarad a dogma az élettől. Pedig a tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen esetekben az élet szokott győzni. A nyelvi változást sok esetben még akkor is tudomásul kell vennünk, ha nem tartjuk logikusnak, nem tartjuk helyesnek...« (Lőrincze: Nyelv és élet 152—3).

Ha a most megvitatott kötet tanulmányait jól értelmeztem, a nyelvileg helyes mértékéül többé-kevésbé elfogadják azt, hogy »... helyes az, ami mindenki számára érthető, közhasználatú, megszokott; helytelen minden, ami nem érthető, nem közhasználatú, szokatlan« (vö. Deme: A nemzeti nyelv rétegei a helyesség szemszögéből, i. m. 15). — Ezek az eléggé távan és ellentmondásosan értelmezhető megállapítások olyan elv-

szerű tételek kimondására ihletik a nyelvművelés gyakorlatában dolgozó pedagógusokat, amelyek most már nemcsak feltétlenül szükségessé, hanem sürgössé is teszik a nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdéseinek egyértelmű kifejtését. A most mondottak alátámasztására megemlítem, hogy Turi Károly (Anyanyelvünk az iskolában 1: 113) a *metz* ige felszólító módjának ragozására és helyesírására a következőket mondja: „A 43 Mezőgazdasági Akadémiai hallgató közül egy sem akadt, aki a *messem*, *messek*-féle alakot ismerte volna. Ezek a hallgatók termelőszövetkezetekből, gépállomásokról, üzemekből mint kiváló dolgozók jöttek iskolába kimagasló teljesítményük jutalmaként. A legtöbbjük értelmes, világoseszű, jófelfogású paraszt vagy ipari dolgozó, t e h á t b e s z é d m ó d j u k a t i r á n y m u t a t ó u l k e i l e l f o g a d n u n k.» (Én emeltem ki!) E megdöbbentő megállapítás csak egy a sok közül. — Hangsúlyoznom kell, hogy nem a nyelvi jelenség értelmezését, vagyis a *metz* ige felszólító módjának alakját, hanem a hozzáfűzött következtetést, a nyelvileg helyes mértékének ilyen értelmű megállapítását nehezményezem. E véleményemmel nem állok egyedül, hiszen a nyelvi norma tipikus jelenségeként a szóban forgó nyelvtörténeti folyamat lényegének megfelelő jelenség, s... nem egyszerűen az, ami legelterjedtebb, gyakran előforduló, megszokott» — mondja Oszegov (NyIK. 5: 61; — Kovalovszky: Nyr. 77: 334).

Bárcki Géza (MNY. 49: 121) Lőrincze Lajos »Nyelv és élet« c. könyvének bírálatában és »Bevezetés a nyelvtudományba« c. egyetemi tankönyvében (Bp., 1953. 92, 94) a nyelvtudomány és nyelvművelés kérdéseivel foglalkozva megállapítja, hogy a nyelvtudomány és vele együtt a leíró nyelvtan nem normatív, nem szabályokat állít fel, hanem tényeket és ezek összefüggéseit kutatja, a nyelv fejlődése belső törvényszerűségeit igyekszik tárgyilagosan megvilágítani. Ehhez fűzi hozzá, hogy »... a törvényszerűségek kihasználása, gyakorlati értékesítése nem a kutató, hanem az alkalmazott nyelvtudomány feladata és hivatása.« Megállapítja, hogy az alkalmazott nyelvtudománynak négy fő munkaterülete van: a lexikográfia, a helyesírás, a normatív nyelvtan és az ezekkel szorosan összefüggő nyelvművelés (vö. MNY. 49: 121—2). A most összegezetekben azonban több problematikus dolog van. Így nem válik világossá, mi tesz egy esetlegesen, egyes íróknál vagy a közbeszédben néhányszor előforduló nyelvi jelenséget nyelvténnyé, s hogyan történhet ezek összefüggését feltáró törvényszerűségek, valamint a nyelv fejlődése belső törvényszerűségeinek leírása anélkül, hogy a leírt törvényszerűség ne szolgáljon egyszersmind a nyelvhasználat szabályaként. Ugyancsak problematikusnak látszik az is, vajjon egymással mellérendelt viszonyban lévőknek tüntethetjük-e fel a lexikográfiát, a helyesírást, a normatív nyelvtant és a nyelvművelést, vagy pedig helyesebb az a felfogás, amely szerint a leíró és egyben normatív nyelvtan a nyelvművelés és a helyesírás alapja.

E most érintett kérdések kifejtése, a nyelvtudomány és a nyelvművelés összefüggéseinek részletes megvilágítása elengedhetetlen feltétele nyelvművelésünk helyes irányításának. Ezt a tervezett nyelvművelő kézikönyv bevezető tanulmányától várjuk, mert csak így remélhető a nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdéseiben meglévő bizonytalanság megszüntetése. E tanulmánynak rá kell mutatnia arra, hogy a nyelv történetének tanúsága szerint nem minden új nyelvi jelenség hasznos, gazdagodást jelentő. Ezért van szükség a régi elemek megtartására és a helytelen újak ellensúlyozására szolgáló nyelvművelésre. A helyesség mértéke a leíró nyelvtan törvényszerűségeinek való megfelelés, vagyis az a nyelvi jelenség, amely a nyelvtan törvényszerűségeinek megfelelően nyelvténnyé vált, már nem idegen, nem helytelen és üldözendő eleme a nyelvnek. A nyelvtan törvényszerűségeinek gyakorlatban való érvényesítése, alkalmazása a nyelvművelő munka elsődleges feladata. A nyelvművelés helyes módszere pedig a nyelv természetével ellenkező merevség helyett a leíró nyelvtan törvényszerűségeinek megfelelő nyelvszokáshoz alkalmazkodó hajlékonyság (vö. Nagy J. B.: Msn. 1: 35).

Zolnai Béla :

A Lőrincze szerkesztésében megjelent könyv nagy haladást jelent, mert nem persze-
 ktor nyelvművelés, szembefordul a sovíniszta, túlzó purizmussal (Fábián Pál) és a
 nyelvhelyességi babonákkal (Nagy J. Béla). Pintér Jenő írta Nyelvvédő könyvében
 (1938.): »Az idegen szavak homályossá teszik nyelvünket és a nyelvi szegénység meg-
 alázó érzését keltik bennünk.« Nem hiszem, hogy például a franciáknak szegyenkez-
 niök kellene, hogy a 'barna' (*brun*) és a 'kék' (*bleu*) fogalmát nem latin, hanem ger-
 mán eredetű szóval (v. ö. *braun* és *blau*) fejezik ki. — Purista babona, hogy az idegen
 szavak kiirtják a hazai szavakat. Erre alig tudnak más példát fölhozni, mint a
süve szót, amelynek helyébe a német *sógor* lépett, és a *verő* kihalását a szláv
kalapács javára. A *süve* bármikor föltámasztható. A *verő* nem halt ki, ma is
 él, mint melléknévi igenév és él a *törökverő*, *habverő*, *déli verő* (Ady) stb. szavakban.
 Az egészséges nyelvösztön megérezte, hogy a *kalapács* gazdagítja a nyelvet. — Ami
 a nyelvi képletek kihalását illeti, ezek kihálnak idegen szavak befogadása nélkül
 is. A *vala*, *megunta* *vala* izes kifejezések ma már csak a székely beszédben élnek (vö.
 Tamási Áron: Hazai tükör. Bp., 1954.). — A tárgyalt könyv egyik főértéke, hogy nem
 dogmatikus és hogy rámutat a nyelvművelés relatív vonásaira is. Kovalovszky például
 (170) utal arra, hogy bizonyos kifejezések, amiket régen helytelenítettek, ma már ter-
 mészetesek, sőt hasznosak. Tompa József bölcsen elismeri (112), hogy sok németesség ma
 már egyszerűen nyelvtény. Bárczi Géza Szófejtő Szótára tanú rá, hogy legszebb magyar
 szavaink (*topolya*, *venyige*, *garmada*, *csárda*, *betyár*): jövevények. Ugyanezt mondhatjuk
 a nyelvújítás bizonyos szavairól is (*ábránd*). Nehéz örök szabályt találni, amely a nyelv-
 történet minden korszakára érvényesíthető. Annak tudatában és beismerésében mérle-
 geljük az idegen szavakat, hogy a magyar nyelv elfogadott és m a g y a r o s szókincsé-
 nek hatvan százaléka jövevényyszó. — Fábián cikke kifejti, hogy az idegen szavaknak
 tendenciája, hogy jövevényzavakká váljanak. De ha nem engedjük őket jövevényekké
 válni, akkor elpusztulnak. Pedig idővel értékes szavak lehetnek belőlük. — Semmi sem
 f ő l ő s l e g e s a nyelvben. (Vö. a részegség, szellemi gyöngeség, a verés kifejezéseinek
 nagy számát a magyarban.) Régen szerint az arab nyelvben 500 szó van az oroszlan meg-
 jelölésére. A finnugor *fiú* mellé „fölösleges” idegenként jelentkezett két román szó
 (*copil* és *fecior*). Ezekből lett a székely *góbé*, a csalafinta *kópé*, a tájnyelvi *kopil-gyerök*
 'törvénytelen' (MNy. 6: 429) és a megbélyegző jelentésű *ficsúr*. A *rossz* mellé átvettük
 a németből a „fölösleges” *schlecht* szót. Ebből lett a *selejt* és a *sejt*. A német tolvaj-
 nyelvi eredetű *muri*-t befogadta új színeként az irodalom (Ady, Móricz). A szláv *barát*
 mellé átvettük másodsor is, de jelentésmegoszlással a *bratyí* szót. A német *Ketzer*-ből
 szláv közvetítéssel lett a *kacér*. Nagyon sok i d e g e n szavunk van, amely csak a falusi
 nép széles rétegeiben él. — Ez végeredményben stíluskérdés. Arany a Szentiván-éji
 álom fordításában a népi Zubolynak szájába ezt a német szót adja: »No lám, *rittig*,
 ahogy mondtam.« Húzzuk ki a *rittig* szót: agyon van ütve a személy jellemzése. Van
 egy régi népdalunk: »Itt a német *retírdl*, Komáromig meg sem áll.« Tegyük a népies
retírdl helyébe irodalmi-magyar megfelelőjét: vége a bájos, gúnyoros népdal nyelvi
 hatásának. — Ami a nyelvújítást illeti, teljesen egyetértek Kovalovszky és Rácz kartár-
 sakkal abban, hogy zárjuk le már a r o s s z u l k é p z e t t szavak üldözését. Kár lett
 volna, ha a tüzes orthologusok kiirtják vala az összes »korcs« szavakat. A *tömkeleg* ellen
 harcolt a Nyelvőr, pedig ez a szó költőivé és örökéletivé vált Petőfi ismeretes versében.
 A nyelvújítási *gyógyász* változatot vitt a nyelvbe az *orvos* mellé. A *röp* szó, noha csonka,
 szerencsére megmaradt, különben most nem beszélhetnénk *röpgyűlés*-ről, *röpirat*-ról.
 És nem volna néha egy *röpke* szóban annyi fájdalom! Szomorúan állanánk, ha le kellene
 mondanunk az olyan célszerű, de a régi Nyelvőr szerint s z ü k s é g t e l e n szavakról,

mint *gazdászati, vagylagos, érv, érvelés, erély*. Csonkított szavakat a falusi nép is használ: *dúd 'dal'*, csonkítás a *dúdol* igéből (MTsz.). Beszélhetünk a népnyelvvvel kapcsolatban egy *plebejus* nyelvújításról. A nép állandóan újít, csinál szavakat, s ezekkel szemben ugyanaz kell hogy legyen az álláspontunk, mint a *tudós*, befogadott nyelvújítással szemben. — A jassz nyelv iránt bizonyos — szerencsére már enyhülő — ellenszenv mutatkozott egy időben. Ez is stíluskérdés. A maga helyén minden szónak megvan az értelme, jogosultsága. Hivatalosan *munkafegyelemről* beszélünk, de otthon, pongyola használatban mondhatunk *melós-ruhát*. — A legnagyobb hiba a logikus gondolkodás körül van: nem tudják magukat értelmesen kifejezni az emberek és úgy fogalmaznak, mint az elemisták. De a nyelv nemcsak racionális eszköz, hanem művészi-expresszív is. — Teljesen azonosítom magamat Bárcki Gézának azzal a szép megállapításával, amelyben a tárgyalt könyvnek egyik főszeméje csendül ki: »A nyelvművelés célja a nyelvi tudat ápolása«. Vitakozunk: ezzel tudatosodnak a nyelvi dolgok és fejlődik az ízlés. A cél tehát az, hogy a nyelvművelés inkább legyen alkotó, mint romboló.

Kaiblinger Fülöp :

Az ú. n. *suk-sük* nyelv elleni harccal kívánok — nagyon rövidre szabott hozzászólásban — foglalkozni. Mint fővárosi polgári iskolai szakfelügyelő (1912—14) Budapest periferiáján sok helyen hallottam az ilyet: *Péter kinyissa az ajtót*. Tudtam, hogy a gyermek nem értette ezt parancsnak, én sem, senki sem. Különböen így mondta volna: *Péter nyissa ki az ajtót*. A tanárok ezeket a hibákat a környezet befolyásának tulajdonították. Mondtam: ez a beszédforma már országosan elterjedt és terjedő népnyelvi változás.

Ők ezeket buzgóan javították, amit el is vártam. A nyelvfejlődéssel foglalkozó tanulmányaim alapján úgy éreztem, hogy a *-t* végű igék most szenvedik el azt a *k i j e l e n t ő f e l s z ó l í t ő* egységesülést, amin az igék többsége — néhány rendhagyó kivételével (*tegyem, alusza* stb.) — már évszázadok óta rendszabályozás híján átesett; mélyhangú *tudja, -juk, -játok, -ják; olvassa, -suk* stb. stb., magashangú *kérjük, keressük*. Azóta ez a *suksüközés* iskolázott, sőt értelmiségi rétegekre is átterjedt. Évszázadok óta az egységesülésből származható félreértések kikerülése végett a nyelvfejlődés gondoskodott differenciáló eszközökről: *hanglejtés, szórend (becsukja, csukja be; nem mondjuk, ne mondjuk)*. Ezek az eszközök az újdonsült egységesülteknek is rendelkezésére állanak: *Hát nem lássák be, kövessük példáját! Mi majd kövessük példáját. A Péter becsukja az ajtót* ugyanolyan szerkezetű, mint *Péter kinyissa az ajtót*.

Én a harcot a *suk-sük* ellen a nemzeti nyelv egysége érdekében szükségesnek tartom. Csak nyelvtanaink és nyelvművelőink oly érvelését nem fogadhatom el, miszerint: »Az, aki így beszél, nem akar parancsolgatni, mégis mindig felszólító módban beszél.« A realitás az, hogy a *kinyissa* ennek a nyelvjárásközi idiomának a nyelvtanában éppoly *indicativus*, mint a *becsukja* az irodalmi nyelvben.

Hogy nem téves módhasználatról van szó, azt bizonyítja az, hogy senki sem mondja az 1. személyben: *Nem szeressem magát*. — A *suk-sük* keletkezésének és terjedésének oka a már egységes alakok tömegének analógiája, továbbá a *tj-* hangkapcsolatnak asszimilációja, mely szinte pankronikus jellegű. — Ezt a „*j á r v á n y*”-t meg lehet állítani. A hagyomány őreinek azonban számolniuk kell a nyelvfejlődés tendenciáival, mert nemcsak nyelvtani tudatlansággal állunk szemben.

Benkő László :

Tisztáznunk kell az irodalmi és köznyelv viszonyát. A tanulmánykötet a köznyelvet az »irodalmi nyelv beszélt változataként« jelöli meg (31). Vajjon nem túlságosan

egyszerűsítjük-e a kérdést ezzel a megjelöléssel? Azt jelenti-e ez, hogy egyenlőségi jelet tehetünk az irodalmi és köznyelv közé? — Nyilván nem. De ezt a vulgarizáló veszélyt hordozza magában. Özsegov következetesen »beszélt és írott« nyelvet említ, tehát jelzi, hogy a kettő nem azonos (NyIK. 5: 1).

A sztálini tételek alapján könnyű megállapítanunk, hogy mind az irodalmi, mind a köznyelv egyes helyi nyelvjáráson alapul (SzNyK. 229). De már nemcsak a társadalom egy szűkkörű részét szolgálja, hanem az egész népet. Tehát mind az irodalmi, mind a köznyelv már egységes, nemzeti nyelv. (Magyar vonatkozásban vö. a II. orsz. nyelvészkongresszus vitáját.) Alapszókincsük, nyelvtani rendszerük is azonos, tehát semmiesetre sem tekinthetjük őket külön-külön nyelveknek. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy nincs is köztük különbség. Erre utal Sztálin is: „Ha az irodalmi forma alapanyaga a nyelv, ebből még nem következik, hogy a nyelvhez, — a beszélt nyelvhez — képest semmi többletet nem mutat“ (ÖM. 3: 321; idézi Trencsényi-Waldapfel: I. OK. 3: 34).

Persze a különbség élesen csak akkor jelentkezik, ha az egyik — s ez természeténél fogva csakis az irodalmi nyelv lehet — nem teljesíti igazi funkcióját, nem szolgálja a nemzet egész társadalmát. Ilyen volt pl. a humanista latin irodalmi nyelv vagy a közelebbi múltban a nyugateurópai misztikus, álhumanista, mélylélektani stb. stílusirányok (Proust, Young, Huxley, nálunk Kerényi iskolája).

Mi már tudjuk, hogy a nyelv nem felépítménye ugyan a társadalomnak, mégis vitathatatlan a társadalommal való szoros kapcsolata. Hiszen „a nyelv éppen azért van, éppen azért jött létre, hogy a társadalom egészét szolgálja, mint az emberek ériatkozásának eszköze, hogy közös legyen a társadalom tagjai számára, egyformán szolgálja a társadalom tagjait, függetlenül osztályhelyzetüktől“ (Sztálin: SzNyK. 225—6).

Világos, hogy e feladat egyformán hárul az irodalmi és a köznyelvre. De nem egyformán végzik közös feladatukat. Minél inkább fejlődik a társadalom, annál inkább érvényesül a nyelvnek egész népet szolgáló funkciója, annál közelebb kerül egymáshoz a köz- és az irodalmi nyelv. Hiszen a nyelvnek klasszikusan megjelölt feladata amellettszól, hogy ha a nyelv valóban teljesíti hivatását, akkor irodalmi és köznyelv között nincs, nem is lehet lényegi, tartalmi különbség. De lehet — s nyilván kell is, hogy legyen — köztük minőségi, formai, funkcionális eltérés. Ez a különbség egyaránt jelentkezhethet a szókincs és a nyelvtani rendszer alkalmazási módjában.

Az eltérés következik abból, hogy a köznyelv — a nyelv természeténél fogva — elsősorban a nyelv gyakorlati funkcióját teljesíti: azt, hogy »szerszám, eszköz legyen, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, és kölcsönösen megértik egymást« (Sztálin: SzNyK. 238). Persze a gyakorlati cél érvényesítése a nyelv funkciójából nem zárja ki az esztétikai szempontot, de másodrendűvé teszi. Vagyis — mint a kötet bevezető tanulmánya helyesen megjegyzi — a nyelvi helyes egyben általában szép is, vagy legalább afelé kell törekednie (12—3).

Az irodalmi nyelv ezzel szemben sohasem hanyagolhatja el a nyelv művészi jellegét. Azt, hogy a nyelv nemcsak a gondolat kicserélésének eszköze, hanem egyben művészi eszköz is (vö. Bárczi: MNY. 48:12). Az irodalmi nyelvnek tehát többlet kell nyújtani a köznyelvnél, a gondolat nyers anyagi burkát esztétikailag sima, tökéletes formává kell csiszolnia. Pais Dezső megfogalmazása szerint az irodalmi nyelv „az irodalomban használható nyelvi formák összessége“ (I. OK. 4:325).

Az irodalmi nyelv és a köznyelv különbsége olykor alig észrevehető, finom árnyalatban, olykor erősen szembetűnő eltérésben mutatkozik. Az igazi nyelv művésznak éppen az az erőpróbája, hogyan tudja a nyelvet mint egyszerű kifejező eszközt művészileg széppé alakítani — feltűnő eszközök nélkül.

Hangsúlyozom, ez az egyéni íz nem mehet a nyelv egész népet kiszolgáló funkciójának a rovására. Nem fajulhat elkülönülő egyénieskedéssé. Legjobb írónk, költőink nyelve bőséges példával szolgál.

De még az olyan, egészen finom árnyalatú mondattani különbségek sem hanyagolhatók el — éppen nyelvművelési vonatkozásban —, mint pl. a Toldinak ez a sora: „*Azzal a hű szolga szemét az ökléhez s öklét megtörölte ócska köntöseéhez*“ (4:10). Eszünk ágába sem jut, hogy hibáztassuk Aranyt ezt a sorát, pedig a *hű szolga* nemcsak alanya, hanem birtokos jelzője is lehetne a mondatnak. Csakhogy a vers üteme, a hangsúlyszakasz záródása folytán a *hű szolga* után szünetet kell beiktatnunk, s ez elhárítja a birtokos jelzői értelmezést, mutatja, hogy külön szintagma kezdődik. Ugyanakkor feltétlenül hibáztatnunk kell egy ilyen szerkezetű prózai mondatot, még ha történetesen Gyulai Pál írta is: „... *keveset tartott Vörösmarty szobájában a rendre*“ (Vörösmarty életrajz. 143). — Ezek — a készülő magyar nyelvten mintafejezetéből vett — példamondatok egyben arra is mutatnak, hogy nemcsak az irodalmi és köznyelv, hanem a költői és prózai nyelv jelenségeit is vizsgálnunk kell.

A nyelvművelésnek tehát az is egyik fontos feladata, hogy megkeresse azokat az eszközöket — mindmegamnyi eltérést a köznyelvi használattól —, amelyekkel az írók, költők művészivé alakítják nyelvüket.

Makay Gusztáv :

Azért kértem szót ezen a vitaülésen, hogy a vitára bocsátott tanulmánykötettel kapcsolatban hangot adjak a gyakorlati, harcos nyelvművelés szükségleteinek és igényeinek is. A Lőrincze Lajos első könyvével kapcsolatban kialakult folyóiratbeli viták azt mutatták, hogy a vitában szembenálló két felfogás gyökere nem elvi kérdés, nem is a dialektikus és a formális nyelv szemlélet különbsége, hanem egyszerűen az úgynevezett „tudományos szintű nyelvművelés“ és az aktív, harcos nyelvművelés különbsége. Fiatal nyelvészeink egy része hajlamos arra, hogy a tudományos nyelvművelés nevében elszigetelje magát a gyakorlati nyelvművelés kérdéseitől, amelyekbe a magyar szakos nevelők, a lektorok, a szerkesztők lépten-nyomon belebotlanak. A tudós, a hivatásos nyelvművelő csakugyan ráér várni íróasztala mellett ötven esztendeig, hogy megállapítsa: egy-egy ma terjedőben lévő és vitásnak érzett nyelvi jelenség (pl. a kijelentő igealakok helyett a felszólító igealakok használata, amelynek a vitaülésen is akadt pártfogója) megmarad-e vagy eltűnik, győz-e vagy a természetes és „ellenállhatatlan“ nyelvfejlődés kiveti magából. A pedagógus a katedra előtt nem helyezkedhet erre a kényelmes és „dialektikus“ álláspontra, mert napról napra szembetalálja magát neveltjei beszédében és írásában a mai nyelvhasználat tényeivel, és azonnal döntenie kell, mit fogadhat el, mit nem. A tudós nyelvművelő, úgy látszik, r ö g z í t, a nyelvtenár f o r m á l, n e v e l. A nyelvész levonja a meglévőből a törvényszerűségeket, a magyar szaknevelő a jövőnek dolgozik: nem azért harcol, ami v a n, hanem azért, aminek l e n n i e k e l l.

Meg kell ismételnem azt a véleményemet, hogy a nyelvi fejlődés irányítható, befolyásolható. Az, amit természetes nyelvfejlődésnek nevezünk, egészséges esetben két összetevő hasznos küzdelmének eredője: egyfelől a tömegeknek a kifejezés szükségletét elegendő s p o n t á n n y e l v t e r e m t é s é é, ösztönös újjító törekvéseé, másfelől az élet sokféle területén folyó n y e l v i n e v e l é s é, amely a helyes irányba igyekszik terelni a nyelv továbbfejlődését, és amely szükségszerűen konzervatív hajlamú. Ez az igazi dialektika a nyelvfejlődésben, nem pedig az olyan „óvatos“ magatartás, amely se jobbra, se balra nem mer vagy nem akar dönteni vagy befolyásolni. Ebben a dialektikus és egészséges küzdelemben mind az aktív nyelvművelésnek, mind a nyelvet tanító szaknevelőnek a második tényező oldalán kell állania.

A nyelvművelés minden szála az iskolán fut keresztül, az iskolában dől el a jövő nemzedékek nyelvi kultúrájának sorsa. Ahhoz azonban, hogy a szaknevelő irányítani, befolyásolni tudja a tanulók nyelvi fejlődését, szüksége van valamiféle gyakorlati „szabályokra“, normára, eszményre, amely felé irányítja nevelteit. Tendenciával csak tendenciát állíthatunk szembe, ha eredményt akarunk elérni. Ezeket a normákat a tudományos nyelvművelésnek kell a szaknevelő rendelkezésére bocsátania, a problematikus kérdések tisztázását, a nyelvfejlődés mai állapotának megfelelő tiszta, határozott útmutatást a nyelvhelyesség gyakorlati kérdéseiben a nyelvtudománynak kell megadnia a nevelők, valamint a gyakorlati nyelvműveléssel foglalkozó többi szakember, az írók, az újságírók, a lektorok, szerkesztők stb. számára. Ezért fogadtam örömmel a vitára bocsátott tanulmánykötetet, amely máris sok gyakorlati kérdésben ad útbaigazítást, és még nagyobb örömmel várom azt a gyakorlati, normatív jellegű nyelvművelő könyvet, amelyet az említett kötet is, az itt elhangzott tájékoztatás is ígér belátható időn belül. Ezzel hivatalos nyelvművelésünk is elismeri, hogy az aktív nyelvművelésnek szüksége van normatív útmutatásokra is.

Mindebből kitűnik, hogy a „tudományos szintű nyelvművelés“ és a gyakorlati, harcosszerű nyelvművelés között nem ellentétre van szükség, hanem termékeny együttműködésre. Az iskolában folyó nyelvi nevelés alapjait a nyelvtudománynak kell kidolgoznia, beleértve a nyelvhelyesség kérdéseit is. Azzal, hogy az iskolának gyakorlati segítséget, útmutatást nyújt, nem az iskolának tesz szívességet, hanem az élet követeléseit elégíti ki, tudósi és hazafias kötelességét teljesíti. Az iskola viszont egyrészt továbbadja a nyelvtudomány eredményeit, másrészt nagyértékű megfigyelés-anyagot nyújthat a tudományos nyelvművelésnek, hiszen a születő nyelvi jelenségeket, amelyeket a nyelvész csak „elkap“ itt-ott, az iskolák ezreiben garmadával gyűjthetjük össze, a tanyai iskoláktól az egyetemekig. A két terület mindenképpen elválaszthatatlan. A nyelvtudós és az iskolai nyelvművelés szakembereinek együttműködése biztosíthatja népünk anyanyelvi műveltségének egészséges fejlődését.

Nagy Tibor :

Mint újságírónak és mint az Élet és Tudomány című ismeretterjesztő lap olvasó-szerkesztőjének hivatásomnál fogva kötelességem foglalkozni a nyelvművelés kérdéseivel, mivel mind az újságírás nevelő hatása, mind az ismeretterjesztés eredményessége a magyar nyelvművelés harcainak eredményességén áll vagy bukik.

Az imént felszólalók egyike említette, hogy az újságírásnak milyen nagy a szerepe a közelmúltbeli és a mai nyelvrontásban. Ha ez vád akar lenni a sajtó ellen, akkor olyképp hangzik, mintha a hőmérőt okolnánk és vádolnánk azért, mert lázat mutat. Igaz, hogy az újságírás, a köznyelvhez legközelebb álló közérdekű irodalom a nyelvrontás elrettentő példájának lerakóhelye, de az is igaz, hogy széles utat tud nyitni a nyelvművelés alkotó megnyilatkozásainak is. S ha nevelésügyi dolog lenne összetörni a hőmérőt azért, mert lázat jelez, ugyanolyan könnyelmű ítélet elmarasztalni a sajtót azért, amiért tükrözi a köznyelv romlásának láz-tüneteit is. A 16. században a levél oly módon képviselte közirodalmi jelenségeként a köznyelvet, mint ma az újság. S ha az akkori levelek magyar nyelvre szebb, izesebb, szemléletesebb volt, mint a közelmúltbeli és mai újságok nyelve, ne csudálkozzunk rajta: hiszen nemesebb, rontásoktól mentesebb magyar köznyelvet képviselt.

Az ellenforradalmi korszakbeli és az újabb nyelvrontás jelenségeinek visszaszorítása érdekében tehát vajmi keveset ér a sajtó nyelve ellen hadakozni. E negatív jellegű harc mellett nem több tünetkezelésnél egy olyan érdemes pozitív előjelű kiadvány sem, mint

aminek értékén most vitatkozunk. Ennek a nyelv művelő tanulmánykötetnek a jellege — az egyes tanulmányok alapossága ellenére is — túl lexikális ahhoz, hogy helyettesítse a régóta hiányzó stilisztika-, retorika- és poétika-könyveket. Azt hiszem, nem tévedek, mikor hangsúlyozom: itt a bökkenő. Immár másfél évtizede, hogy helytelen tanügyi reformmal megszüntették a magyar iskolákban a stilisztika, retorika és poétika oktatását, s azóta sem hozták helyre ezt a hibát. Holott ma nemcsak az iskolák számára lenne szükséges magvas és élvezetes stilisztika-, poétika- és retorika-könyvek kiadása, hanem az iskolán kívüliek használatára is: a többszázézes tömegek számára is. A kérdés felelőssége megoszlik a nyelvészek, az irodalomtörténészek és az esztétikusok között, s talán éppen ezért nincs az ügynek gazdája.

S ha már az iskolai oktatás kérdését említjük, ne feledkezzünk meg arról, amiről a tanulmánykötet, fájdalom, megfeledkezett: a hanglemezes fonetikai oktatás szükségéről.

Ne feledkezzünk meg róla, hogy a magyar nyelvet fonetikai vonatkozásban is veszedelmek környékezik. A különböző zsargon-kifejezéseknél, a szókincsünk ellen irányuló merényleteknél nem kisebb nyavalya a zsargon-hangsúlynak, az úgynevezett éneklő beszédnek fura mozgalmi és mozgalmon kívüli elterjedtsége. Hovatovább éneklő nemzetté válhatunk anélkül, hogy kórus-kultúrában népünk gazdagodnék. Aztán a mondat szerkesztés és a gondolkodás összefonódásáról se feledkezzenek meg a magyar nyelv művelés szakírói és tankönyvírói. Ha elfogadjuk, hogy a mondat általában egy gondolatsor logikusan felbontott része, akkor értékelnünk kell nyelvpedagógiai szempontból nemcsak a fogalmazást, de a fogalmazó értelem, észjárás koncipiáló készségét, s alkalomadtán egy jó vázlatot is lehet kalkulussal jutalmazni. Aminthogy nyelv művelő feladat: nemcsak világosan, szemléletesen írni és beszélni, hanem a túlzott tömörség veszedelmei nélkül fogni rövidre a mondanivalót. Elnézést kérek, hogyha ez utóbbi igénynek saját felszólalásommal nem egészen jó példáját adtam. De azt hiszem, a hivatásos nyelv művelők sem mentesek ma a közelmúltbeli és jelenkori nyelvrontás fertőzeteitől. S azt hiszem, mindnyájunk számára többé-kevésbé követendő korszak a 16. század, a magyar nemzeti irodalom születésének százada, melyet Takáts Sándor méltán nevezett a magyar nyelv szépsége szempontjából a legnemzetibb századnak, amikor nem volt rikító ellentét az irodalmi nyelv és a köznyelv között, a közönséges levelek tízezeinek zamatos nyelve és a kivételes költői alkotások nyelve között.

Németh Géza:

Rácz Endre egyszerű, érett s mégis gazdagon árnyalt stílusú beszámolója sorra véve a vitatott kötet tanulmányait, világos képet rajzolt föl valamennyiről, fény- és árnyoldalaikról egyaránt. E módszernek azonban szinte szükségszerű velejárója, hogy az e g é s z könyvnek a portréja, s e portré legjellemzőbb vonásai kissé homályban maradtak. Néhányat e vonások közül szeretnék megemlíteni.

Ennek a gyűjteményes kötetnek egységét az biztosítja, ami alapvetően új, — bátran mondhatjuk — ami forradalmian új benne: szemléletmódja, amely az egyes nyelvi jelenségeket, változásokat mindig a nyelvnek a társadalomban betöltött sajátos funkciója alapján, a lehető legteljesebb értékű közlés szempontjából ítéli meg. Így az egyes tanulmányok nem véletlenül, nem csupán a kiadó vagy a szerkesztő akaratából, vagy tárgyuk rokonsága folytán kerültek egymás mellé, hanem mint egy egységes egésznek egymást kiegészítő részei, mint egy közös nyelv szemléletnek más-más területen való megnyilvánulásai. Kitérő bizonyosságát szolgáltatta ennek maga a beszámoló: amikor ugyanis Rácz Endre az egyes tanulmányokat szembesítette egymással, Deme

elvi megállapításaival megmagyarázhatta Kovalovszky eljárását, Fábíán eredményeivel igazolhatta Tompa felfogását, s valamennyit kiegészíthette, megvilágíthatta Lórincze bevezető elvi összefoglalásával.

A magyar nyelvművelés igen nagy eredményeket ért el, de az elvi, nyelvelméleti, nyelvfilozófiai kérdésektől mindig idegenkedett. Igen jellemző az ortológusok túlzásai ellen harcoló Bodnár Zsigmondnak vádja és panasza: nem csatlakozhat — úgymond — Gyulaiék, Imre Sándorék táborához sem, mert nekik éppúgy „nincs nyelvfilozófiájuk“, mint ahogy ellenfeleiknek sincs, s ezért csupán részletkérdésekben érhetnek el eredményt, tevékenységük elsősorban tagadásban merül ki, de nem adhatnak programot, s nem járulhatnak hozzá a nyelv társadalomban betöltött szerepének megértéséhez és megértéséhez.

A jelen kötet mintegy pontot tesz ennek az elvi kérdésektől való, immár hagyományossá vált idegenkedésnek a végére, s kiindulópontjává lehet — s hisszük, hogy lesz is — a nyelvművelés egy új szakaszának. Az elméleti kérdések tisztázása, s a határozott és egységes elvi állásfoglalás tette lehetővé, hogy a kötet szerzői olyan kérdésekhez nyúlhattak, amelyek a hagyományos nyelvűvelés témaköréből rendszerint hiányoztak, s olyan szempontokat érvényesíthettek, amelyeket a régebbi nyelvűvelés alig vett figyelembe. Ki vetette az egyes stílusrétegeknek egymáshoz való viszonyát s az ebből adódó következtetéseket olyan tüzetes vizsgálat alá, mint Deme László tanulmánya, ki alkalmazta a stíluskérdéseket olyan eredményesen eddig a magyar nyelvűvelésben, mint Kovalovszky, Tompa vagy Fábíán? A kötet tehát csakugyan fordulatot jelent vagy jelenthet a magyar nyelvűvelés történetében.

A továbbiakban legyen szabad pro domo néhány megjegyzést tennem. Rácz Endre a Csillag januári számában megjelent soraimat említette, kétségessé téve, vajjon minden nyelvhelyességi probléma egyuttal stílusprobléma is-e. Ha végsőkig elemeznénk a kérdést, úgy vélem, csakugyan minden nyelvhelyességi probléma stíluskérdés is. Eljuthatnánk e kérdés határterületére: használhat-e az író nyelvtanilag köztudottan hibás formákat (pl. Lieb úr mondatai a Boldog emberben, Stöhrné a Varázshegyben, Partridge-é a Tom Jonesban stb.). Az író eljárását, nyilvánvalóan, ezeknek a nyelvi alakzatoknak a stílushelyzete teszi jogosulttá. Ámde ezek szélsőséges esetek, a nyelvűvelésnek pedig nem szélsőséges esetekkel kell elsősorban fogalalkoznia.

Sokkal fontosabb probléma lappanghat azonban a vitatott tétel mélyén; mégpedig az, vajjon csupán az irodalmi alkotások esetében kell-e állandóan a nyelvhelyességi kérdést stíluskérdésként is megvizsgáljunk. Sok szó esik mostanában az úgynevezett nyers megértés és a művészi közlés, művészi megértés különbségéről. Félő azonban, hogy ez a különbségtevés alapvető kérdésekről terelheti el a figyelmet, s azt a benyomást sugallhatja, mintha csak a művész, az író törekedne, mintha csak az írónak, művésznek kellene törekednie teljes értékű kifejezésre, mintha minőségi különbség volna író és közember között a nyelv funkcióját illetően. Nyilván ugyanaz a tény is a legritkábban közölhető teljesen azonos nyelvi formákkal más-más réteg és típus stílusában, jóllehet nyelvtanilag esetleg valamennyi alakzat helyes; s az eltérést nem csupán a nyers és művészi közlés közti különbség szüli, hanem a más-más fajta stílusréteg nyelvhasználata.

Az ortodox nyelvűvelő nyilván azt vallja, hogy itt véget ér a nyelvűvelés feladata, és az irodalmi stilisztikáé következik. Ámde mi a célja a nyelvűvelő munkájának: a „grammatika integritásának“ biztosítása-e vagy a nyelvi kultúra megteremtése. Az előbbi, úgy vélem, csupán alapfeltétel, de nem maga a nyelvűvelés. Lapjainkban pl. sikerült elérnünk, hogy nyelvtanilag általában helyesen írják, mégis ki merné azt állítani, hogy újságjaink nyelvi kultúráról tesznek tanúságot. A Rácz Endre által kifogásolt sorok tehát távolról sem kívánják azt állítani, mintha stílus szempontok jogosulttá tehetnének grammatikailag hibás alakzatokat, hanem csupán azt, hogy a nyelv-

helyességnek nem csak grammatikai, hanem stílusbeli helyességet is kell jelentenie, mert különben az a veszély fenyeget, hogy megmarad ugyan a „grammatika integritása“, de elvész a nyelvi kultúra.

Rejtőzik azonban itt még egy nagyobb veszély is. Kétségtelenül igaz, hogy ma az egész nemzeti nyelv nyelvhelyességi normája az irodalmi nyelv. De ha a nyelvművelést, a stílusvizsgálatot s a stílusra való nevelést a nemzeti nyelv egyéb stílusrétegeire, pl. a familiáris stílusra nem terjesztjük ki kellő hangsúllyal, azzal a megokolással, hogy e rétegekben elegendő a nyers megértés is, ezek a stílusrétegek a teljes elvadulás útjára kerülhetnek, s mély szakadék keletkezhetsz irodalmi nyelv és egyéb stílusrétegek között. Ha egy-egy „törvénytelen“ elemet, pl. a „suk-sük“ nyelvet, ma még ki tudunk tessékélni az irodalom nyelvéből, a holnap irodalmának nyelve ősi ösztönös mozdulattal mindenkori frissítő forrásából, az irodalmon kívüli stílusrétegekből merítve hajlandó lesz, kénytelen lesz ezeket az elemeket a felrisszülés és az egység okán-jogán befogadni, ha hagyjuk, hogy az alsóbb stílusrétegekben végképp gyökeret verjenek.

Itt az iskolai nyelvművelés mai formái nem elegendők, s kérdés, vajjon az iskolai nyelvművelés bármilyen formája elegendő-e. Úgy vélelem, nem. Ezért hiányát érezzük a kötetben egy tanulmánynak, mely a nyelvművelés új, mai módszereivel foglalkoznék. Végül is valakinek vállalkoznia kell e módszerek kialakítására, különben a nyelvművelés tudományos eredményei sohasem jutnak el a beszélők széles tömegeinek tudatába. Ebben a kérdésben egyet kell értenünk Makay Gusztávval, aki több ízben sürgette a nyelvművelés új formáinak megteremtését. De vajjon ki lehet-e ezeket a módszereket alakítani addig, míg feleletet nem próbálunk adni arra a kérdésre, mik a nyelvromlás társadalmi okai, nem általában, hanem ma, a mi korunkban? Annál inkább sajnálhatjuk egy, e kérdést tárgyaló alapvetően fontos tanulmány hiányát ebből a kötetből, mert a kötet szerzőinek már említett elvi, elméleti állásfoglalása kiválóan alkalmas a nyelvromlás társadalmi okainak, gócainak földerttésére.

Gallyas Ferenc :

A magyar nyelvművelés jelentős állomásához érkezett el akkor, amikor ez a könyv megjelent. A Magyar Szabványügyi Hivatalban nagyon gondosan áttanulmányoztuk ezt a könyvet, s miután megállapítottuk mindazokat az értékeket, amelyeket az előttem szólók is megállapítottak, megállapítottuk a könyvnek egy nagyon komoly hiányosságát is.

A könyv jelentős hibája az, hogy bár igen értékes elvi megállapításokat tartalmaz, olyan gyakorlati útbaigazítást mégsem ad, amelynek alapján határozottan meg tudnók mondani, hogy pl. az ikes igéket hogyan és mikor kell használnunk.

Nem elég világos, nem elég határozott az állásfoglalás az idegen szavak használata s a magyarosítás ügyében.

Szeretnénk útbaigazítást kapni arra, hogy egyáltalán szabad-e foglalkoznunk azzal a gondolattal, hogy olyan szavakat, mint *kombajn, traktor, generátor, transzformátor* helyettesítsünk-e magyar szókkal.

A hivatalos fórum részéről olyan határozott irányítás kellene, amely eleve lehetlenné tenné azt, hogy nyelvművelő törekvéseink közepette a nyelvmagyarosítás helytelen irányba tolódjék el.

A könyvnek, valamint a könyvet kiadó szervnek fő hibájául a passzivitást rójuk fel, amelynek következtében a határozott állásfoglalás vagy még inkább a határozott irányítás hiányzik. Erre pedig feltétlenül szükség volna az egész magyar gazdasági élet közérthető, helyes magyar nyelvének kialakítása céljából.

Helyesnek tartanók valamennyien, akiknek dolgunk van a műszaki szókinccsel, ha a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a műszaki tudományos könyveket kiadó vállalatok vagy hivatalok között szoros együttműködés létesülne abból a célból, hogy egyrészt a műszaki tudású emberek meg tudják mondani azt, hogy műszaki szempontból mikor helyes egy szó, másrészt a műszaki nyelvhasználatot alakító tényezők az Akadémiától vagy a hivatásos és hivatott nyelv művelőktől megtudják azt, hogy mikor helyes vagy helytelen valami a magyar nyelv művelés és a magyar nyelv törvényei szempontjából.

Bencédy József :

Nagy nyeresége újabb nyelv művelő irodalmunknak a stilisztikai szempontok előtérbe kerülése. Nagy nyomatékkal emelte ki ezeket Bárczi Géza a Magyarosan 16. évfolyamában (43), az Akadémia 1951. évi nyelv művelő vitaülésén és a Magyar Nyelv 49. évfolyamában (123—4). A szóban forgó kötetben leginkább Kovalovszky Miklós tanulmánya veszi figyelembe a stílus szempontját az egyes nyelvi alakok helyességének megítélésében.

Rácz Endre referátumában említ néhány esetet, melyben pusztán a nyelvtani vizsgálódás alapján is dönthetünk a helyesség kérdésében, de megjegyzi (Kovalovszky érvelésének alátámasztására), hogy a legtöbb esetben nélkülözhetetlen a stílus figyelembevétele. Különösen akkor világlik ki ennek igazsága, amikor nyelvtanilag kifogástalan vagy már nem kifogásolt alakok, nyelvi eszközök közt válogatunk egy-egy gondolatunk kifejezésére. *A készpénz ellenében, kifogást emel, tárgyalást folytat, kérdést intéz* kifejezés, *a véleményez, nehezményez, bírságot* szó a hivatali, kereskedelmi nyelvhasználat (stílusréteg) megszokott eszközei, az irodalmi vagy akár a társalgási nyelvben (stílusrétegben) mégsem használjuk őket. — Az összetett mondatok a tudományos nyelvben (nem ritkán a szépirodalmi előadásban) gyakoribbak, sok esetben nélkülözhetetlenek; a társalgási nyelvben ritkébbak, néha éppen komikusan, furcsán hatnak. Így használja fel ezt az eszközt pl. Kosztolányi a hivatalfőnök üres pedantériájának kigúnyolására. Kovács hivatalfőnök így beszélget hivataltársaival egy vasárnap délelőtt a sörözőben, miközben velőcsontot szopogat: „A fegyelmi bizottság jövő héten ül össze. Önök, kolléga urak, jól tudják, micsoda atyai szívvel karolom fel mindnyájuk ügyét, de ebben az esetben nem lehet engednem, már csak azért sem, hogy hasonló esetben *példát statuáljak*. . . A fegyelmi bizottság és a *magas minisztérium bölcs* ítéletére bízom, kinek van igaza, s én nem kételkedem, hogy ezek a *magas fórumok a méltányosság szemmel tartásával is akképpen* intézik az ügyet, hogy hivatali tekintélyemen semmi *csorba ne essék*“ (Appendicitis). — Itt persze nemcsak a mondatfűzés, hanem a szóhasználat is komikus — mert stílustalan, a helyhez s az alkalomhoz nem illő.

A példákat folytathatnánk, de talán ennyi is elég annak igazolására, hogy a nyelvtani értelemben vett helyesség mellé fel kell vennünk a stílus helyesség szempontját is. Ez a szempont pedig magával hozza a stílusrétegek tanulmányozásának szükségességét. Nemzeti nyelvünk mai stílusrétegeit megnyugtató módon még senki sem vette számba, ugyanígy azt sem tisztáztuk még, melyek azok a stílusrétegek, melyek az irodalmi nyelv fogalmába beletartoznak. Enélkül pedig a helyesség kérdésében nagyon sokszor nehéz a döntés.

Tudom, ezek a szempontok már a szorosabban vett stilisztika körébe vágnak, azonban senki sem tagadhatja, hogy a nyelv művelés végső fokon stílus kérdése.

Fábián Pál:

Megvallom, az idegen szavak kérdése körül több vitára számítottam. Ha azért nem váltott ki tanulmányom különösebb ellenzést, mert az az igyekezetem, hogy ne essem se a túlzó purizmus hibájába, se pedig ne csatlakozzam a minden idegen szót befogadni akarókhoz, sikeres volt, az nagy megnyugvás számomra. — Úgy vélem azonban, hogy sem a referátum, sem pedig a hozzászóiók nem mutattak rá elég élesen tanulmányomnak szerintem a leglényegesebb hiányosságára: a stilisztikai szempontok kidolgozatlanlására. Bár az idegen szavak stílusértékének kiutatása nem tartozott e tanulmány keretében szorosabban vett feladataim közé, a jelenleg meglévő utalásoknál jóval több teret kellett volna szentelnem ennek a problémának. Mentségemül az szolgálhat, hogy nyelvünk idegen szavainak stílusértékével eddig még alig-alig foglalkoztak, s az adott helyzetben előzmények nélkül nem vállalkozhattam a jelzett stílusproblémák kidolgozására, hiszen e gazdag témakör feltárásához külön több éves kutatásra lenne szükség. Zolnai Béla mai felszólalása s az ő korábbi írásai mintául szolgálhatnak arra, hogyan kell majd ehhez a munkához hozzáfogni. — De ha Zolnai Béla elveiből egynehányat magamévá tudok is tenni, nem tudom elfogadni az ő (szerintem erősen túlzó) amaz álláspontját, amely szerint az idegen szavak befogadása, mégpedig minden idegen szó befogadása helyes, sőt kívánatos, mert velük csak gazdagodhat a nyelv. Az igaz, hogy nem vagyok túlzó purista — éppen ezért talán helyenként enyhén is fogalmaztam meg a véleményemet, mint azt Rácz Endre a referátumában jelezte is —, mégis a félreértések elkerülése végett szükségesnek látom újra hangoztatni azt, hogy a feleslegesnek bizonyuló idegen szavak elleni határozott küzdelmet a nyelvművelő munka igen fontos részének tartom. Hogy melyek a szükséges és melyek a felesleges, tehát a megtartható, illetőleg a magyar szóval helyettesítendő idegen szavak, persze nem könnyű eldönteni. A tanulmány voltaképpen ezt a problémát feszegeti, s reméljük segítségére lesz az útmutatást keresőknek. — Kétségtelenül igazza van Rácz Endrének abban, hogy az újabb keletű idegen szavak egyre lassabban válnak jövevénytiszta. Sőt! Az iskolai munka közben nem egyszer tapasztaljuk, hogy valamely szó idegen eredetének tudata oly mértékben befolyásolja egy szó idegen vagy jövevény voltának a megítélését, hogy pl. még a *búza* szót is hajlandók egyesek idegennek minősíteni, miután török eredetéről tudomást szereztek. Óvakodjunk azonban ebből azt a következtetést levonni (Rácz sem teszi ezt), hogy bizonyos határon túl meg is fog szűnni az idegen szavak magyarosodásának folyamata. Legfeljebb a magyarosodás folyamatának meglassúbbodásáról lehet szó. Nem értek azonban egyet azzal a véleménnyel, amelyre Rácz Endre is utalt, hogy tudniillik az idegen szó idegennek tartásában esztétikai okoknak, főképp a hangzásnak különösen jelentős szerepe volna. A legtöbb közkeletű idegen szót a magyar beszélők nagy része jól ki tudja ejteni (a mássalhangzó-torlódáshoz eléggé hozzászokott már artikulációs bázisunk), esztétikailag csúnyáknak én csak a *diszpécser*-szerű szavakat tartom. Ez az esztétikai ok ez ellen a szó ellen persze elég súlyos szavazat, viszont más, kellemesebb benyomást keltő szónak (*atom, garázs, film*) a meghonosodását az esztétikai okok korántsem befolyásolják.

Tompa József:

Vitánk ismét igazolta, hogy a nyelvművelés nagyon bonyolult, sokféle elvi megfontolást igénylő munka, s még egymás véleményét is könnyen félreértjük. Az idegen-szerűségekről írt cikkem főleg két fontos elvi tanulságot akart a közeljövő nyelvművelése szempontjából hangsúlyozni: 1. az idegen eredetű nyelvi kifejezések értékét, létjogosultságát mindig az adott társadalmi körülményekhez is viszonyítva kell megvizsgálnunk;

2. az előző korok nyelvhelyességi szabályait nem vehetjük át külön-külön részletes vizsgálat nélkül, mert közöttük sok a téves vagy az idejét múlt megállapítás.

Némelyik felszólalás — főleg Zolnai Béláé — után úgy érzem, egy-két veszélyes félreértést el kell háritanom előbbi gondolataimmal kapcsolatban. Az egyik ez: bár — főként a felvilágosodás korában vagy a reformkorban — elismerem több idegen forma átvételének szükséges és értékes voltát haladásunk szempontjából, azt éppen nem vallanám, hogy az idegen mintára keletkezett kifejezéseket nyelvművelésünk általánosan éppen annyira becsülheti, mint az idegen hatástól független magyar fejleményeket. — A másik ez: noha most is igen-igen fontos feladatunknak tekintem, hogy örökölt nyelvhelyességi tilalmaink közül kiselejtezzük vagy helyesbítsük a mai fölfogásunk szerint hibásakat, ezt korántsem a teljes tagadás álláspontjáról sürgetem. Éppen a ma is megvédhető tételek hitelét akarom így megerősíteni, s a gyakorlat számára is elfogadható szabályrendszert kívánnék előkészíteni. Emellett nem hanyagolnám el persze a másik nagy, korszerű tennivalót sem, amit kötetünkben talán a kelleténél kevésbé hangsúlyoztam: t. i. ugyancsak egyenkint, lelkiismeretesen meg kell rostálnunk legújabbban kialakult nyelvi eszközeinket (amelyekről régebbi kézikönyveinkben nem is eshetett szó), s ezek közül szintén meg kell bélyegeznünk a fölösleges és nyelvünk belső fejlődéstörvényeivel meg nem férő idegenszerűségeket. (Nyr. 78: 176—9 közölt tanulmányomban éppen most igyekszem fölhívni a figyelmet a vonatkozó névmásnak egy furcsa, nyelvtani rendszerünknek ellentmondó egyeztetésmódjára, mely mai irodalmi és köznyelvünkben veszélyes gyorsasággal burjánzik el.)

Szívesen elismerem azt is (Makay G. felszólalására térve), hogy a gyakorlatnak mennél hamarabb világos szabálygyűjteményre van szüksége. Ezt meg is írtam könyvünkben (113). De ha nem akarunk babonákat ajánlgatni törvényként, mégiscsak a fönti, körültekintő kritikai vizsgálattal kell kezdenünk a kódex előkészítését. Másrészt még az iskolai fogalmazástanításban is fontosabb a helyes irányelvek megértetése, mint a paragrafusok tengerének esetleges merev átvétele vagy továbbadása: ezt Makay sem gondolhatja másként. Csak így vezethet célra az egészséges életre, a helyes utcai viselkedésre vagy az állami tulajdon nagyobb megbecsülésére nevelés stb. is. Hiszen az életnek minden esetleges részletére képtelenség előre szabályt alkotnunk: a fő elvek megértetése — és egypár alkalmazásuk bemutatása — után azonban úgymint mindenki megtalálhatja az adott helyzetben leghelyesebb cselekvést.

Egyébként se ígérhetnénk minden kérdésben egyértelmű döntést. Olykor a jó és a hibás közt sok közbülső jelenség van a nyelvi alakulatok sorában is, éppúgy, ahogy a fehér és a fekete közt a szürkének az árnyalatai töltik ki az űrt. S amint olykor értelmetlen dolog azon vitatkozni, hogy ez vagy az a szürke szín fehér-e inkább, vagy pedig fekete: ugyanígy a kifejezésmódokról is néha csak azt kell megmondanunk, miben van sajátos értelmi vagy érzelmi kifejező erejük; miben jobbak, s miben rosszabbak a párhuzamos más szavaknál vagy szerkezeteknél; nem pedig azt, hogy önmagukban jók vagy rosszak. (Ami egy írói alkotásban, beszédhelyzetben jó, az másutt gyakran rossz lehet!)

A helyes elvi tisztázás tehát a gyakorlat érdekében is fontosabb és sürgősebb feladat a részletek szabályozásánál; de viszont: a részletek tisztázása is segíti az elvek helyes meghatározását, s egyben utólag igazolja is ezeket; s a kettőt valahogy együttesen, egymással dialektikus egységben kell folytatnunk a jövőben.

Deme László:

1. Mindenekelőtt el kívánnám határolni magamat és magunkat Zolnai Bélától. Amikor ő azt vallja, hogy minden új és minden idegen eredetű elem jó és hasznos a nyelvben, nem a mi elveinket vallja, hanem sajátjait, amelyekkel egyikünk sem azonosítja

magát. Példái általában jók és meggyőzők; de menthetetlen az a módszertani hibája, hogy a régi korok fejlődéstörvényeit akarja változtatás nélkül átvinni a mára. Az idegenből jövő szavak például régebben alkalmazkodtak nyelvünk arcuiatához, ha erre szükség volt: a *cveklá*-ból *cékla* lett, a *scolá*-ból *iskola*. Ma azonban a *struktúra*-ból aligha fejlődhet *sturuktúra*, *truktúra* vagy *tuktúra*, mert az írásbeliség ennél sokkal jobban rögzít. Az alkalmazkodás lehetősége mint fejlődési törvény tehát meggyengült; a tudatos beavatkozás, mint a fejlődés új törvénye azonban erősödik, hiszen nem más, mint a megismert belső törvények alkalmazása a továbbfejlődés mederben tartása érdekében.

2. Kaiblingernek még az elhangzotthoz képest erősen megváltoztatott hozzászólásából is kiderül, hogy ő a suksük-nyelvet jobban szeretné megérteni és elfogadni, mint elítélni. Szélesen elterjedt nyelvtény, az igaz. De nem a nemzeti irodalmi nyelvben, amely a helyesség normája, hanem az igénytelen köznyelvben, meg a nyelvjárásokban, amelyek mégsem lehetnek a helyesség megtételek irányadók. Ha az irodalmi nyelvben általánossá válnék — bár reméljük, nem így lesz —, egy idő múlva valóban el kellene fogadnunk nyelvtényként. Ám amíg ez be nem következik, harcolnunk kell ellene, hogy állandó üldöztetése ellenére való fenn maradásával kelljen megmutatnia nélkülözhetetlenségét. Ha nem harcolnánk ellene, s nem hinnénk abban, hogy harcunk legalább elvileg nem reménytelen, akkor nem volna nyelvűvelés.

3. Makay elfogadja, sőt kiépíti azt a korántsem szerencsés megkülönböztetést, amelyet Németh Géza a Csillagban a tudományos és a gyakorlati nyelvűvelés közt tett. Szerintem ilyen nincs. A tudomány nemcsak szemlél és regisztrál, hanem harcra mozgósít és a harcban irányít is. Senki sem vállalná a Makaytól emlegetett ötvenéves türelmi időt a nyelvűvelők közül. — Az azonban bizonyos, hogy hosszabb időre szánt normatív kódexet csak a vaskalaposság és a liberalizmus közti helyes középút megtalálása után, azaz kellő tudományos vizsgálódás és megfontolás után adhatunk ki. Az eddigi munkák általában előtanulmányok a joggal sürgetett kódexhez. S ezért aligha helyes eljárás, ha a kódexet úgy sürgetjük, hogy a más céllal megjelent munkáktól állandóan számon kérjük; miért nem kódexek még.

Makay a Csillagban is, az Új Hangban is felteszi a kérdést: van-e egyáltalán nyelvűvelés. Jól hangzó kérdés ez, de nem értem, miért teszi fel folyton. Hiszen Lőrincze meghatározta a nyelvűvelésnek célját is, feladatát is. Aminek célját és feladatát látjuk, az vajjon szerintünk van-e? Vajjon csinálnánk-e, ha szerintünk nem volna, vagy lehetetlen volna? Persze a kérdés nem lenne jogosulatlan, ha azt jelentené, hogy elvileg helyes-e beleavatkozni a nyelv spontán fejlődésébe. De ez általános nyelvészeti probléma, nem a nyelvűvelésé. Most csak annyit mondanék rá: aki hisz abban, hogy a nyelv fejlődésének is vannak objektív törvényei, s hogy ezek az objektív törvények megismerhetők, s hogy a megismert törvények irányító szándékkal alkalmazhatók a gyakorlatra, az nem követ el bűnt, ha nem ezt az „alapvető” kérdést rágcsálja folyton, hanem helyette a törvények konkrét tanulmányozását és alkalmazását igyekszik végezni.

Makay állandóan azon aggódik, hogy mi lemondunk a következetes és határozott elvek felállításáról és alkalmazásáról. Aggodalma jogtalan. Az az ingadozás és tapogatózás, ami jelenleg kétségtelenül van, mindössze annak a jele, hogy a metafizikus és a fejlődést figyelmen kívül hagyó törvénykezés helyett új utakat keresünk. Ez nem ötvenéves terv ugyan, mint ő gondolja, de kétségtelenül igényel időt. Az Új Hangban például sürgeti annak eldöntését, hogy az *azonban* kötőszó állhat-e a mondat élén. Nem vagyunk boncok. A kérdést csak most készülő nyelvhasználati adattárunkból dönthetjük el, mégpedig annál hamarabb, minél többet segítenek — gáncoskodás helyett — a „gyakorlati nyelvűvelők” is.

Ingadozás kétségtelenül van ma. De ez nem anarchia, hanem forradalom vagy olyasféle. S a forradalom csak az ijedős emberek számára anarchia, a fejlődés számára inkább hatalmas előrelendülés. Harc, vita, ingadozás van, s egy darabig lesz is. Annál alkotóbb, s annál hamarabb jut eredményre, minél gyümölcsözőbben működnek együtt mindazok, akik a nyelv körül különböző oldalokról foglalatoskodnak.

Milyen is a jó együttműködés? Mindenesetre legalább a gáncoskodástól meg a rosszhiszemű és a valósággal ellentétes megnyilatkozásoktól mentes. Makay újabb tevékenysége sajnos nem mindig ilyen. Hogy vitatkozó módja olykor nem egészen etikus, arra már Németh Géza is rámutatott Csillag-beli cikkében. De nem is kell ilyen messzire nyúlnunk anyagért. Mai hozzászólásában is ezt hallottuk tőle: örvendetes, hogy gyakorlati kódexet ígérünk, „ezzel — mondja — hivatalos nyelvművelésünk is elismeri, hogy az aktív nyelvművelésnek szüksége van n o r m a t í v útmutatásokra is“. A naiv olvasó számára ez persze azt jelenti, hogy volt olyan idő, amikor ezt mi nem így gondoltuk, de most a gyakorlat — talán éppen Makay — nyomására „elismerjük“ tévedésünket. — „Mind-ebből kitéjük — írja tovább —, hogy a »tudományos szintű nyelvművelés« és a gyakorlati, harcos nyelvművelés között nem ellentétre van szükség“. A *tudományos* szó idézőjele meg a *gyakorlati* mellé a *harcos* jelző odatétele persze nem minden malícia nélkül való. Mégis: igaza van. Igazságot mond, — csak éppen nyitott kapukat dönget, állandóan olyan igazságokat hangoztat és bizonygat, amelyeket senki sem vont kétségbe. S ha nem mindenben joggal nevezett is liberálisnak bennünket, annyira valóban vagyunk „liberálisak“, hogy együtt akarunk működni minden tisztességes szándékú nyelvművelővel, sőt még azzal is, aki pedig nem is mindig vitázik etikusan, s akiről az „bizonyosodott be“, hogy a „gyakorlati“ és a „harcos“ jelzők mögé bújva végeredményben inkább csak dogmatikus (vö. Németh Géza: Csillag 1954: 115) és habonaterjesztő (vö. Nagy J. Béla: MNy. 49: 484).

Zolnai Béla:

Demének arra az érvére, hogy az idegen szavak régi nyelvünkben hozzáalkalmazkodtak nyelvünk hangjellegéhez, ma azonban ez már nem remélhető, a következőket válaszolhatom. 1. Nyelvünk hangjellege nehezen definiálható és folyton változik, részben a beolvadó idegen szavak hatása alatt. 2. Nyelvünk hangjellegében a legnagyobb változást maga a magyarosító nyelvújítás idézte elő (*lég, porc, érv, adag* stb.). 3. Nincs mindig szükség a l k a l m a z k o d á s r a. A *garázs* olyan, mint a *darázs*, a *varázs*. Az *antenna*, a *rádió* nem szorul m a g y a r o s a b b á változásra. 4. A *szervusz* évszázadokon át megmaradt latinus alakjában és éppen napjainkban változott át *szevasz, szia, szí* alakúvá. A *suli*, a *diri*, a *trolí*, a *busz*: előttünk a l k a l m a z k o d t a k. A modern jassz nyelv rohamos hangbeli magyarosodását Bárczi Géza bizonyította (MNy. 27 [1931]: 290—5).

Deme László:

Zolnainak fenti utólagos megjegyzéseire csak ennyit: 1. Nyelvünk hangtani arcu-lata nehezen definiálható, de azért mégis létező és sajátos; s alakulása is jóval bonyo-lultabb, semhogy az idegen szavaknak döntő szerepük lehetne benne (vö. Deme: NyK. 54:27). 2. Nem értem, hogy a *vég, légy* stb. után a *lég*, a (*gatya*)*korc*, *lidérc* után a *porc* stb. mennyiben hoztak változásokat nyelvünk hangjellegébe. 3. Nem helyeslem, hogy meghonosult és senkitől sem üldözött idegen szavak hangos védelmével akarjuk elterelni a figyelmet a becsempészendő feleslegesekről. 4. A *szervusz* még ma is latinus alakú a

normának tekinthető irodalmi nyelvben, s csak esetleg egyes MTH-iskolák vagányos szóhasználatában „változott át“. A „modern jassz nyelv“ talán mégsem normája a magyar nemzeti nyelvnek. 5. Ha nem teszünk értékkülönbséget a nyelv különböző rétegei közt, hanem pankronisztikus, tér és idő feletti törvényeket sejtünk bele a valóságba, meghamisítjuk a tényeket.

Kovalovszky Miklós :

Hogy Rácz Endrének tanulmányomat illető megállapításaiban és megjegyzéseiben néhol félreértést érzek, annak gyökere többnyire az, hogy a könyv kettős célja miatt sokszor csak a fejlődés irányait, a jelenségek típusait mutatom meg, anélkül, hogy mindig határozottan értékelném, minősíteném őket.

Rácz Endre mindjárt a bevezetőben azt mondja, hogy tanulmányomban a fejlődés elvét is megpróbálom magyarázó elvként alkalmazni. Ez nem lehet hiba, hiszen maga a nyelv is állandóan fejlődik, és a nyelvtudomány egyik fontos célja, hogy a nyelv belső fejlődésének törvényszerűségeit felderítse, megállapítsa. Ennek a vizsgálatnak azonban jóformán még csak az elején vagyunk. Jogos tehát az előadónak az az ellenvetése, amellyel vitatja egyik magyarázó elvet, hogy úgy mondjam, munkahipotézisemet: a tartalom és a nyelvi forma megfelelésének egyensúlyát mint a helyesség egyik feltételét. Ebből kiindulva kifejtettem egyrészt az egyszerűsödés, egységesülés, másrészt pedig a bővülés és a nyelvi alakok gazdagodásának folyamatát. Hogy ez a kettős irány mennyire jellemző a nyelv fejlődésére, azon sokat vitatkoztunk, és magam is beláttam, hogy nem lehet mindent erre a kaptafára húzni. Mégis megpróbáltam néhol alkalmazni segédeszközül, szinte kísérletként, a nyelv belső fejlődési törvényeinek kielemezésére. Örülök, hogy Rácz Endre különös figyelmet szentelt ennek a kérdésnek, s bár elismeri sikeres alkalmazását is, rámutat a kényes és gyenge pontokra.

Nyelvünk belső fejlődésének irányát és törvényszerűségeit nyilván tüzetesebb vizsgálatok tárhatják csak fel. A nyelv fejlődése sokkal bonyolultabb folyamat, sem-hogy egy-két szabály medrébe tudnók terelni. Lehetséges, hogy az egységesülés és egyszerűsödés irányzata csak kortünet, és nem valamiféle objektív fejlődési törvényszerűség, bár a jelenség gyökerei elég messzire visszanyúlnak. A folyamat általános érvényessége csak nagy távon, széles terepen bontakozhat ki. Mégis úgy vélem, hogy a régi nyelvi elemek továbbalakulására az egyszerűsödési tendencia általában érvényes. Az új fejleményekre persze más szempontok lehetnek mérvadók.

Más hozzászólások már többé-kevésbé tisztázták azt, hogy a szorosan vett nyelvtani helytelenség és a stilisztikai helytelenség milyen viszonyban van egymással. Az előadó ugyanis az 1951-i ankét szövege alapján fejemre olvassa a kettőnek merev szétválasztását. Ugyanakkor azonban tanulmányomnak egyik érdemül emeli ki a nyelvhelyességi kérdéseknek stilisztikai szempontú vizsgálatát. Tisztázzuk ezt a látszólagos ellentétet.

Többször és többen hangsúlyoztuk már, hogy az új nyelvművelő mozgalomnak a régi irányzattal szemben egyik jellemző alapvonása éppen a tágabb szempontú, a nyelv sokrétű funkcióját átölelő stilisztikai szemlélet. Nyelvörködés és nyelvhelyeskedés helyett a nyelv művelése a célunk. De nemcsak a nyelvet, hanem a beszélőket is művelni akarjuk, hogy merev szabályok szolgai követése helyett lássák meg a lehetőségeket a nyelv használatában, és tudatosan, célszerűen, finom érzékkel mérlegelve tudjanak közülük választani. Egyszóval: törvényhozás és ítélkezés helyett elsősorban nevelni akarunk.

Nyilvánvaló azonban, hogy a nyelvi helyesség nem azonos a nyelvtani szabályok megtartásával, hanem függ attól is, hogy az önmagukban, nyelvtani szempontból kifo-

gástan nyelvi elemeket helyesen megválasztva és helyesen összekapcsolva, a maguk megfelelő helyén alkalmazzuk-e. A téves értelemben használt szó, a rossz helyen alkalmazott kifejezés nem annyira hibás, mint inkább tökéletlen nyelvtudásra vall. A nyelvtani hiba és a stílushiba többnyire nem választható el élesen. Ha azonban az irodalmi nyelvhasználatot és a nyelvtant tekintjük mértéknek, akkor a hibákat kettéválaszthatjuk, a tulajdonképpeni nyelvi helytelenségek csoportjára és a tágabb értelemben vett stílushibákra, képzavarokra. Bármennyire egybefonódik is a nyelvi helyesség és a stílus, a jelenségek között van különbség, s ez vizsgálatuk módszerére és megítélésük módjára nem lehet közömbös.

Bárczi Géza elnöki zárószava

A könyv szerkesztője, illetőleg azok a szerzők, akik eddig nem jutottak hozzá, hogy az elhangzottakra válaszoljanak, most az idő előre haladott voltára való tekintettel lemondanak a hozzászólásról. Rám most az a feladat várna, hogy a vitát összefoglaljam. Megnyugtatóan előrebocsátom, hogy nem leszek hosszú, a túlságosan elnyújtott hozzászólássorozat amúgy is nagyon próbára tette a hallgatóság figyelmét. Így nem fogom elismételni a könyv kiváló értékeit, a referátumból és a hozzá fűződött felszólalásokból világosan kiderült és az egész hallgatóság előtt tisztán áll, milyen jelentős mértékben vitte előre ez a mű a nyelvművelés ügyét, mennyire segített a problémák világos kitűzésével, a helyes út megjelölésével és sokszor határozott eredményeivel mindnyájunknak, a magyar nyelv szerelmeseinek közös munkájában. De nem fogok válaszolni minden egyes olyan nézetre sem, amellyel nem értek egyet, éppen mert ilyen elég sok hangzott el, s már az egész vita alatt többször kellett fegyelmelnem magamat, hogy közbe ne szóljak, s ez önfegyelmet most is gyakorolni akarom, hogy vissza ne éljek a közönség türelmével. Néhány dologról mégis kell egy-két szót ejtenem.

Ismételten szembeállították a nyelvművelést az étellel. Ez a szembeállítás téves. A nyelv életébe beletartozik a nyelvművelés is, és semmiképpen sem áll vele szemben. Művelt, pallérozott irodalmi nyelvről lévén szó, a nyelv fejlődésének tudatos irányítása a nyelv életének szerves része, egyik igen lényeges tényezője. Helytelen tehát úgy tüntetni föl a dolgot, hogy a kutya — a nyelvművelés — ugat, a karaván — az élet — halad. A nyelvművelés, mint fontos ható tényező, igenis irányítja, sőt nagyon eredményesen irányíthatja a nyelv fejlődését. Erre nem kell ragyogóbb példa, mint a nyelvújítás, amely ellátta nyelvünket vagy tízezer szóval, s amely nélkül ma a legegyszerűbb közlendőnk is alig tudnók kifejezni. Ez a szóteremtő tevékenység nyelvművelés volt: egyrészt a szókincs s egyszersmind a fogalomkincs hatalmas gazdagítása, de másrészt idegen szavak irtása, mesterségesen, tudatosan alkotott magyar szókkal való helyettesítése. Amikor az egyik felszólaló erélyesen védelmébe vette az idegen szavakat és egyszersmind a nyelvújítást, akkor voltaképpen önmagának mondott ellent.

A jövevényszavak kérdése, melyet szintén ismételten fölvetettek, rámutat egy másik alapvető tévedésre: a nyelv életének helytelen, történetietlen felfogására. Egészen mások voltak azok a föltételek, melyek alatt a régi jövevényszavak meghonosodtak, s egészen mások a ma föltételei, mint ahogyan mások voltak annak a kornak a szükségletei is, mint amilyenek a mai kor szükségletei. Jövevényszavainkat senki sem üldözi, sőt az újabb keletű idegen szavak ellen vívott küzdelem sem lépi túl a józan mértéket. De nyakló nélkül befogadni minden idegen hatást azon érv alapján, hogy pl. a honfoglalás előtt nem volt nyelvművelés, és a magyar nyelv mégis megvan, és úgy szeretjük, ahogyan megvan, aligha megengedhető. Ez voltaképpen az egész nyelvművelés gondolatának tagadása, hiszen a nyelvtisztogatás a nyelvművelésnek jelentékeny részét alkotja.

Hogy a magyar beszélt nyelv és a magyar irodalmi nyelv a 16. században bizonyos fokig találkozott, mint egyik felszólaló hangoztatta, ez való, főleg a 16. század első felében, mert akkor még nem volt irodalmi nyelv, legalább is megközelítően a mai értelemben. Nem volt nyelvjárások fölé rétegződött egységes, bizonyos fokig mesterségesen kialakított nyelvváltozat, hanem mindenki írta a saját nyelvjárását (sőt pl. Dévai Biró Mátyás olyan helyesírást szerkesztett, amely eltérő nyelvjárások szerint olvasható szöveget adott), ennél fogva kétségtelenül a beszélt nyelv és az írott nyelv (mindkettő nyelvjárás) között sokkal kisebb volt a különbség, mint ma. De már a század második felében igenis találunk olyan példákat, amikor egy-egy író leveleiben nyelvjárást használ, nyomtatott munkáiban azonban nincsenek meg nyelvjárásának legjellegzetesebb vonásai, vagy legalább sokkal kisebb mértékben mutatkoznak. A szándék nyilvánvaló: az író az egész nemzethez fordulva lemond tájnyelvről, legföljebb fogyatékos nyelvi tudata magyarázza azt, hogy itt-ott mégis becsúszik szövegébe néhány nyelvjárási alak.

Talán ez a példa is igazolja azt, amit egyik felszólaló kifejtett, hogy a nyelv, még legegyszerűbb funkciójában, a pusztá megértetésben sem választható el a stílustól. Stílus azonban van jó és kevésbé jó, minden szinten, az emberek ugyanis nem egyforma ügyesen bánnak a nyelvvel, nem egyforma sikerrel illesztik kifejezőmódjukat a kifejezendő tárgyhoz és hangulatához. A nyelv helyes használata persze minden stílusrétegre kötelező volna, csak hogy a nyelvi szabályok változnak stílusrétegenként: ami nyelvjárási „stílusban” helyes, az az irodalmiban lehet helytelen. A nyelvművelésnek azonban nemzeti célja van: a szép, tiszta magyar nyelven kívül a nyelvi egység ügyét is kívánja szolgálni. Azért, bár elméletben minden síkon és minden nyelvváltozatban elképzelhető a helyes nyelvhasználat követelménye, a nyelvművelés elsősorban csak a nyelv bizonyos rétegeire (amelyek a stílusváltozatok egész bokrárt foglalják magukban) vonatkozik. Természetes — mint ismételtelen kifejtették mások is, magam is —, a mai kor életében mind szélesebb és szélesebb alkalmazásban követeljük meg a nyelv gondos és a legmagasabbrendű, az egész nemzetre egyetemlegesen érvényes nyelvréteg szabályainak megfelelő használatát, azaz a csiszoltabb, az irodalmi stílus (a beletartozó minden stílus-változattal) használata igen nagy mértékben kiterjedt. Levelet sem írunk olyan pongyolán, amint ugyanannak a levélnek a tartalmát esetleg elbeszelnők, sőt általában a legegyszerűbb közlésben az élőszóval sem élünk olyan hanyagul, hogy közben önmagunkat nem fegyelmeznők. A stílusra és a helyes nyelvhasználatra való tanítás voltaképpen ilyen önfegyelmezésre való nevelés. A szakadatlan önfegyelmezés lassanként vérünk-ké válik, rajta keresztül a nyelvhasználat a helyes normák szerint automatizálódik, válik készséggé: megszületik az erőltettség, tudatosság nélkül való helyes magyar, irodalmi szintű beszéd, tehát az, amelynek elérése voltaképpen a nyelvművelés célja.

Sok mindenféleéről kellene még megemlékeznem a hozzászólásokkal kapcsolatban, de Deme László felszólalása nagyon sok összefüggésben fölment ettől, minthogy ugyanazokat mondotta, amit én is elmondtam volna.

Egy hozzánk intézett kérdésre kell még felelnem. Föltették ugyanis azt a kérdést, hogy az a bizonyos fórum, amely a nyelvművelés ügyeit intézi, hol van, mikor és hogyan működik. Ez a fórum az Akadémia Nyelvművelő Főbizottsága. Hogy ez a Nyelvművelő Főbizottság küszködik egyelőre a feladataival, hogy nem is tud talán még minden ponton mindig megbirkózni velük, hogy az eredmények nem mutatkoznak olyan sebességgel, mint ahogyan mindnyájan szeretnők, annak az az oka, hogy minden nyelvész ezer teendővel, ezer kötelezettséggel, munkafeladattal van elhalmozva. E feladatok közül bár nem utolsó fontosságú, de kétségtelenül csak a sokak egyike a nyelvművelés. De a Nyelvművelő Főbizottság dolgozik mint bizottság és dolgoznak tagjai is. És hogy jól dolgoznak, annak egyik kitűnő példája ez a könyv, amely mai vitánk alapja volt.

Annak az ismételt említett hiánynak, hogy még mindig nem született meg a várva várt nyelvművelő kódex, kétségtelenül nem mi vagyunk az okai. Az az óhaj, hogy ilyen nyelvművelő kódex legyen, nagyon helyes, ez mindnyájunk óhaja, de az is kétségtelen, hogy ilyen könyv csak akkor válik valóban kódexszé, törvénykönyvvé, ha jelenlegi tudásunk mértéke szerint megbízható lesz és egyszersmind gyakorlatilag használható és valóban sokoldalú segítséget nyújt mindazoknak, akik hozzá fordulnak. Már pedig ez nem kicsiny és nem elsiethető feladat. A nyelvművelő gárda iparkodik a kódex elkészítésével, sőt az első kapavágások már meg is történtek. De az is kétségtelen, hogy nem lehet olyan gyorsan megcsinálni ezt a kódexet, ahogyan mindnyájan szeretnők. De a mű készül, foglalkoznak vele, dolgoznak rajta állandóan, minden nyelvművelő cikk, tanulmány voltaképpen előkészület hozzá. Meg is fog jelenni, lehet, bár nem valószínű, hogy még az idén, talán jövőre, talán két-három év múlva. Mindnyájan átérezzük a feladat fontosságát és sürgősségét, s rajta leszünk, hogy olyan rövid idő alatt elkészülhessen, amelyen rövid idő alatt lehetséges, hogy a magyar nyelvhez méltóan készülhessen el.

Ezzel mai vitaülésünket bezárom.

A SZÁMBELI EGYEZTETÉS FŐBB KÉRDÉSEI A MAGYARBAN

1. Az alany és az állítmány számbeli egyeztetése

Általános szabály a magyar nyelvben, hogy az igei állítmányt megegyeztetjük az alannal személyben és számban, a névszói állítmányt pedig számban. Ha az alany csak egytagú, azaz csak egy egyes számú vagy csak egy többes számú alany van a mondatban, akkor rendszerint nem merül fel nehézség az alany és az állítmány egyeztetésének említett főszabálya körül.

Legfőbb akkor merülhet föl ilyenkor kétség vagy ingadozás, ha az állítmány vagy az alany elvont vagy átvitt értelmű vagy gyújtó főnév. Pl. Tornyai, bástyái, mellvédei most *rom* (Arany: BH. XI.; vö. még Nyr. 29: 301). Dalai nőink kedvenc *olvasmánya* (Gyulai: Kritikai dolgozatok 294). — A' bú és harag lassú *mérge-i* az emberi nemnek (Magyar Nyelv Rendszere. Közrebocsátá a Magyar Tudós Társaság 267). A' kék és veres szép *szín-ek* (uo.).

A nyelvjárásokban szórványosan többféle ingadozással találkozunk az egyeztetés körül. Így pl. ha többes számú alany mellett a *mind* összefoglaló szó fordul elő, akkor rendszeren többes számú állítmány használatos: A katonák *mind* elmentek. A többes számú állítmánynak itt az a magyarázata, hogy a *mind* szó ilyenkor összefoglaló állapot-határozóul szerepel a mondatban és a *katonák* többes számú főnév alanyul. A nyelvjárásokban azonban néha egyes számú állítmányt használnak ilyenkor. A katonák *mind elment* (vö. Laziczus: A magyar nyelvjárások 43). Ily egyes számú állítmány magyarázata az, hogy ilyenkor a *mind* összefoglaló szó a megelőző többes számú alany (katonák) értelmezője, tehát alannak fogják föl, ezért a számnevek után a finnugor nyelvekben szokásos egyes számot használják utána: A katonák *mind elment*.

Gyakran találkozunk a nyelvjárásokban azzal a szokatlan egyeztetéssel, hogy az *egy* birtokost, de *több* birtokot kifejező *-ai*, *-ei*, *-jai*, *-jei* birtokos személyragos szóra vonatkozólag sok helyen az állítmányt nem a szokásos többes számban használják, hanem egyes számban. Pl.: De szép libájai *van*! Szép fejir ruhájai *megégett* szegénnek. Az én búzájaim má víz alatt *van* egy hetyi (Heves megye, NyF. 16: 34). A palócoknál ez az egyeztetés igen gyakori. Ojan szép lányai *van* (Adavidék, NyF. 37:31). No má millen borai annak mindég *vót* (Nagykanizsa, NyF. 48: 35). Könyveim *pereg* (Költő,

vö. Szabó J.: Szatmár megye nyelvjárása 25). A marháim ölig *kövé*r. A lábai *kaszá'* ennek a dögnék (Torony, Vas megye, Palkó István közlése). Szép gyerekeji *van* (Tiszánána, Heves megye).— Az állítmány ilyenkor gyakran megelőzi az alanyt. *Rossz* a szemei (Torony, Vas megye). Egész éjjel *zsi bogott* a fogaim (Miskolci és borsodi népnyelv, Nyr. 71: 168). Ki *van* pucólvá a fogaim (Hirics, Ormányság). *Megjagyótt* a lábaim tavaly (Szaporca, Ormányság, Temesi Mihály közlése). Majd *leszakad* a lábaim (Szőreg, Torontál megye). Ott *volt* a fiai (Gyula, Békés megye, Implom József közlése). Még sok ily adat található a következő művekben: Klemm: Magyar történeti mondattan 153; Klaniczay S.: Szóegyeztetés az alany és állítmány közt történeti szempontból. Nyr. 46: 236; Laziczius: A magyar nyelvjárások 43; Horger: A magyar nyelvjárások 163; Kardos Albert: Nyr. 37: 178; Zsirai: Msn. 3: 45.

Már a régi nyelvben is előfordul ily szerkezet: Kynek *vala* sok fogay (JókaiK. 116). Te neked *vagyon* tyzta zemeyd (uo. 123). A Jókai-kódelexben még négy esetben fordul elő ily egyes számú egyeztetés, egyébként többes számú. *elvagattatik* az oltarnak zarvay (BécsiK. 219). Még több példa a régi nyelvből és a népnyelvből található a következő művekben: Klemm: Magyar történeti mondattan 153; Klaniczay S.: idézett tanulmánya; Simonyi: Jelentéstani szempontok 42; Kardos A.: Nyr. 37: 178.

E szokatlan egyeztetés magyarázatára elfogadtam Magyar történeti mondatanomban (153) Klaniczay S. alább idézett magyarázatát, újabban azonban más magyarázatra gondolok. A beszélő-vagy író ily mondatokban néha nem a több birtokot kifejező szóval (*lábaim, lábai, szemeid*) egyezteteti az állítmányt, miként rendszeren szokásos, hanem a személyt vagy más élőlényt kifejező egy birtokost jelölő szóval (*én, neked, neki*), mert a birtokos fogalma élénkebb, mint a birtoké. Erre vall az, hogy Berze Nagy szerint a hevesmegyei nyelvjárásban az állítmány egyes számban használatos, »valahányszor az alany az egy birtokos több birtok ragjával van ellátva« (NyF. 16: 34). Az egy birtokosra vonatkozó ily egyes számú egyeztetést átvitték szerintem a több birtokost kifejező szerkezetre is, különösen páros testrészek esetében: Az írónak kezei azt *irja* neked (Földes: Nyr. 4: 9).

Klaniczay S. így magyarázta ezt az egyeztetést: »Az egyeztetés s ezzel az állítmány használata a 3. személyű mondatokban pusztá alakiség, mely a többes szám jelének, a *k*-nak összecsendülésében vagy össze nem csendülésében csúcsosodik ki. Azért van tehát a főntebbi mondatokban egyes számú állítmány, mert ez az alaki egybehangzásnak, szinte azt mondhatjuk, hangtani, füllel érzékelhető szükségérzését jobban kielégíti, mint a többes számú állítmány« (Nyr. 46: 262).

Még többféleképpen magyarázták az ily egyeztetést: Erdélyi L. (Értelmi egyezés és hasonló incongruenziák a magyarban, finnben és törökben. NyK. 36: 255) szerint: a többes számú alany (*lábaim, szemei*) bizonyára indoeurópai nyelvek hatása lehet a magyarban is (vö. *lábam, jéllábam* magyaros kifejezéseket), mely előtt az állítmány képzete mintegy előretolult egyes számban, és úgy került utána az alany többes számban.

Simonyi (Nyr. 9: 227; Jelentéstani szempontok 42) szerint: „érdekes, hogy a népies nyelv a több birtok alakját (*lovaim* stb.) szereti mintegy gyűjtő fogalomnak venni s egyes számú állítmányt tenni hozzá“.

Laziczius (A magyar nyelvjárások 43; MNy. 35: 131) szerint: „valószínű, hogy csak a beszéd pongyolaságának egyéni szülötte minden ilyen egyezéshiany vagy esetleg olyan kifejezésbeli eltorzulás, amely nagyon erős érzelmi felindulással magyarázható“.

Ravila, finn nyelvész (Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. FUF. 27: 69) úgy magyarázta az ily számban nem egyező állítmányt, hogy a *-k* többesjelet eredetileg csak az alanyul szereplő főnévhez függesztették és az állítmányt egyszámban használták mellette, majd az egyeztetést erre is kiterjesztették. Hasonlóképpen maradt szerinte az állítmány egyes számban akkor is, ha nem a *-k* többes-

jelet tették hozzá az alanyhoz, hanem az -i többesjelet. Az -i többesjel átterjedése az állítmányra nem mehetett úgy végbe, mint a -k többesjelé, mert az -i többesjelet mindig a birtokos személyragokkal kapcsolatban használták, és így átterjedése az állítmányra feltételezné azt, hogy külön többesjelként vonták el az ily birtokosszemélyragos alakokból.

Papp István közléséből tudom, hogy ő a *jáj a lábaim*-féle szerkezetet úgy magyarázta, hogy „az alany többes számában a többség fogalma jut kifejezésre, az állítmány egyes számában, ill. az egyes-többes congruenciában pedig azt fejezi ki a beszélő, hogy a többség szervesen összetartozik“.

A nyelvjárásokban előfordul egyes számú állítmány oly többes számú alany előtt is, amely nem fejez ki több birtokot: Azon a házon még *va(n)* százéves szarufák. Tele *vót* egészen a barázdák vize. *Van* ott szép virágoskertek (Radványi: Ipolyszalkai nyelvjárás 39). De *szép* ezek az almák! (Horger: A magyar nyelvjárások 163; Laziczius: MNy. 35: 132; Simonyi: Jelentéstani szempontok 42).

Ily egyeztetés oka lehet szerintem az, hogy a többes számú alany ily esetben a mondatkezdő állítmány után következik, így az alany többes volta még nem világos a tudatban a mondat megkezdésekor, ezért a beszélő egyes számú állítmánnyal kezdi a mondatot.

A finnbén, a votjában, a zürjében (MNy. 23: 347) és a török nyelvekben is előfordul többes számú alanyra vonatkozólag egyes számú állítmány (vö. Beke: KSz. 15: 9). A finnbén ez nemcsak nyelvjárási sajátosság, hanem köznyelvi is.

Figyelmet érdemel az **összetett állítmány**: az ú.n. névszói-igei állítmány névszói részének számbeli egyeztetése is.

Többes számú alanyra vonatkozó névszói és névszói-igei állítmány névszói része ma rendszerint többesszámú az irodalmi nyelvben, a köznyelvben és a nyelvjárásokban egyaránt.

Főnév: *Mi kortársak* vagyunk. Szomszédom fiai *katonák* voltak, most pedig *tanárok*. Legyetek *vendégeim!* Az ily kifejezések *esztelenségek* (A Pesti Hirlap Nyelvőre 6).

Melléknév: lennének *gyarsak* (JókK. 97). Ne legyetek *szorgalmatosok* (Károli Biblia, Máté 6). Szüleim *egészségesek*, de *betegek* voltak. Legyetek *szivesek* és jók! *Éhesek* vótunk (Pandur Péter Meséi-[a továbbiakban Pandur] 1: 43). Legyetek *boldogok* (Veres: Gyepsor⁴ 12).

Névmas: Tudom én, *kik* és *mik* vagytok. Ezek is *olyanok* voltak. *Kijék* ezek a guják? (Fedics Mihály Meséi [a továbbiakban Fedics] 201).

Régi nyelvemlékeinkben és némely vidéken a mai nyelvjárásokban is gyakran **egyes számú** az állítmányi névszó, mégpedig leginkább **melléknév** fordul elő többes számú alanyra vonatkozólag, ritkábban főnév. A számbeli egyeztetésnek e hiánya abból magyarázható, hogy a melléknevek elvont tulajdonságot, állapotot jelölnek, amely közösen megvan több személyben, tárgyban, tehát ily használatban a mellékneveknek nincs többes számuk.

Melléknév: *mend ozchuz iarov* vogmuk (HB.). *hasonlatus* leezewnk ew hozyaa (ÉrdyK. 460). az sok zolassok: *igon ektelen* az hazas azzonokba: *annales ektelenb* az ozvegokbe (KazK. 155). *Idozlegetok* (uo. 15). Legyetek *okos* Es *gyors* (ÉrsK. 223). Legyetek *alazathos* legyetek *witholso*. legyetek *weeghsq*... legyetek *meg wialth*, legyetek *meg wnth* legyetek *el wetoth*... legyetek *kysded*... legyetek *nagy*... Annewel leztek... *dragalathosb* Mynewel leezthek *wialathosb* (ÉrsK. 196—7). legywnk *rezes* (ThewrK. 233) legywnk *tyzta* (uo. 268). *keez* vagionk reaya (VirgK. 49). *my* vagyunk *ados* az hath fornyal (RMNy. 3: 84). *Szegény* és *nyomorult* vagyunk (Mad: Evang. 185). Mely igen *bodog* mindazok (RMKT. 7: 190). Legyetek *oszinte*, *egyenes* irántam (Arany: Hamlet fordítás 2: 2). *Ti* lesztek *nagyobb* talán (Arany 7: 15). *Már néma* lettünk (Arany: Arist. 2: 45). *Őrült* nem vagyunk (uo. 3: 19). *Csak úgy* leszünk *boldog*. *Hogy* ne legyünk *rongyos* (Nyr. 3: 31). *Tizenegy* napszámmal voltunk *ados* (Nyr. 6: 174). *Ti* se legyetek

kényes (Erdélyi Népd. 2: 329). *Kénytelen* vagyunk (NyF. 20: 13). *Eladó* vagyunk mink is (NyF. 16: 34). Nincsenek ők olyan *gazdag* (uo. 34). Mind *alacsony* ezek ah házak (uo.). Mindezekkel *kész* vótak (Pandur 1: 117). Nagyon *ehes* vótunk. Kicsit *gyönge* vagyunk hozzá. Mind *keves* vótunk ehho (Palkó: Torony és vidéke' nyelvjárásának mondattana 27). Ollan *bolond* nem vagyunk. Hunnaj *való* vattok? Űk a házro vótak inkább *kiváncsi* (uo. 32). Én az apámmal *jó* vagyunk (uo. 31). Nincsenek ők olyan *gazdag*, mint a szomszéd (Palócság, NyF. 16: 34).

Főnév ritkábban és csak gyűjtő vagy elvont állapotot jelölő értelemben használatos így egyes számú névszói állítmányul több személyre vagy tárgyra vonatkozólag, mert a többes alakú főnév rendszeren egyedek többségét fejezi ki. Együtt voltunk *gyermek* (Arany: Arist. 1: 20). Hisz nem vagyunk mi *ember* (Arany: Arist. 2: 90). Nem vagyunk mi *ur* (Nyr. 3: 88). Tik még nem is vattok *mátka* (Nyr. 22: 511). E példák *jelelet* arra a kérdésre (Lehr: Toldi 22). Legyetek tik *igaz ember* (Fedics 201).

Számnév: A költő s a cipész inas nem *egy* (Arany: Vojtina Ars Poeticája). Itt az *egy* számnév átvitt értelemben van használva = egyenrangú, egyetértő, egy nézetű levő. Többes számban is előfordul az *egy* számnév névszói állítmányul, többes számú melléknevek hatására: Fulvias, Xantippé, Lucretia, Thisbe, Corinna mind *egyek* (Arany: Elveszett alkotmány VI.). Vö. Nyr. 9: 227, 13: 450, 14: 225, 29: 4, 302; MNy. 14: 141; Klemm: Magyar történeti mondattan 155—6.

Más nyelvekben is találunk példát arra, hogy a melléknevet, a határozót nem használják többes számban több személyre, tárgyra vonatkozólag, hanem egyes számban, így pl. a németben Die Menschen sind *gut*. A többi finnugor nyelvben, a szláv nyelvekben is találunk ily példákat.

Föltehető, hogy a melléknévi állítmánynak több személyre, tárgyra vonatkozó ma szokásos többes számú egyeztetése (pl.: *szüleim betegek*) későbbi fejlemény a nem egyeztető szerkezetből, az egyedek többségét jelölő többes alakú főnévi állítmány hatására. Hatással lehetett ezenkívül a többes számú egyeztetés kifejlődésére a beszélőnek az alany és az állítmány alakilag összecsendülővé tételére való törekvése is, különösen ha az alany és az állítmány egymás után közel volt egymáshoz a mondatban.

Különösen bonyolulttá válik az alany és az állítmány egyeztetése akkor, ha az alany többtagú, mégpedig ha több egyes számú alany van a mondatban, vagy ha az alany tagjai többes számúak és egyes számúak. Vizsgáljuk meg az összes lehető esetekre vonatkozó nyelvszokást.

1. Több egyes számú alany van elül a mondatban, utóbb következik az állítmány, ezt megegyeztetik alakilag a legközelebbi megelőző alannyal: azaz egyes számba kerül. Ily alakú egyeztetés jobban megfelel a magyar nyelvszokásnak, mint az értelmi egyeztetés (vö. Msn. 3: 159, 13: 31; Nyr. 74: 436). Számnévi jelzős alany után is alakú egyeztetéssel egyes számban használjuk az állítmányt, ellentétben az indoeurópai nyelvekkel: Két alma *esett le*. A határozókat szintén egyes számban használjuk, ha több személyre vagy tárgyra vonatkoznak: E felhőparipák *sárkánnyá* változtak (Arany: Elveszett Alkotmány V.). Nőjenek *nagyobbra* (Arany: Alkalmi vers, idézi: Nagy J. B.: Msn. 12: 32).

Ily alakú, azaz egyes számú egyeztetés egyszerűbb gondolkodási művelet és ezért eredetibb, mint az értelmi egyeztetés.

a) Az alanyok egyedi nevek: élő lények stb.: Apja, anyja *sír* előtte (Arany: A varróleányok). Anikó és Bence *nincs* sehol (Arany: Toldi szerelme VIII.). A vajdát Süsü, Vacok Peti *követi* (Arany: Nagydai cigányok III.). Ökre, lova *jár* tétova (Petőfi: Est). Se a kerületi biztos, se a csendőrtiszt nem *meri* eldönteni (Gyulai: ŐM. 3: 340). Brassai Sámuel, Gyergyai Ferenc, Arany János *védelmezte* a magyar nyelv sajátosságait (Simonyi: Magyar Nyelv² 33). Melyet Vörösmarty és Bajza *szerkeszt* (uo. 43). Bíró, jegyző, tanács *mönt* föl (Móricz: Rózsa Sándor 2: 117). Vajda János és Zilahy Károly *üti meg* (Révai: Irodalmi

tanulmányok 218). Kardics . . . s Móricz . . . látta (Szabad Nép 1951. márc. 24). — Több példa: MNy. 7: 336. — A gyerek meg a lány *visszaváltozott* (Berze Nagy: Népmesék Heves és Jász stb. megyéből 353). Az ember és a felesége mindezt jó *hallotta* (Kálmány: Hagyományok 1: 131). — Grönland, Borneo, Madagaszkár szigete . . . nevet *kapott* (Halász: Édes anyanyelvünk 242). A Tisza, a Duna *zavarodik* (népdal).

b) Az alanyok nem egyedi fogalmat fejeznek ki: Recipe, érvágás, köppöly és fürdőlé *Teszi* a nyavalyát még nevededővé (Arany: Jóna ördöge V.). dal, rege *ringatja* ábrándokba (Gyulai: Kritikai dolgozatok 89). a bánat és bosszúság *vet véget* életének (uo. 118). szuggeráló ereje, az elbeszélés frissesége, a megfigyelések élessége, a jellemzés biztossága, az eleven képek gazdagsága, a szellem és a kitűnő stílus . . . Kazinczyt a legkiválóbb emlékirók sorába *emeli* (Négyesy: Kazinczy pályája 34). A költemény célja, nyomatéka a végső szakaszban *van* (Horváth J.: Petőfi 279). Asztal, szék és ágy *van* a szobában (Balassa: A magyar nyelv könyve 375). A költő és író *tudja* (Balassa: A magyar nyelv életrajza 108). Az anyag tökéletes ismerete, mindig eredeti észjárás, kíméletlen kritika és egyéni stílus *jellemzi* minden sorát (Zsirai: MNy. 30: 255). Kevés öröm, sok búbanat *jutott* neki osztályrészüln (Szinyei: Rendszeres magyar nyelvtan¹⁴ 77). Szépség, erő, jellem, tudás *jakaszthat* nagy érzelmét (Illyés: Petőfi 175). Barát és nő *megcsalja* (uo. 148). Nagy zivatar és nagy eső *lett* (Kálmány: Hagyományok 1: 145). Ady világának gazdagsága, sokfélesége, lírájának sokhúrúsága nem abból *ered* (Révai: i. m. 186). A regény és dráma akkor *lehet* a nemzeti irodalom műfajává (uo. 233). Nem tippán és bodorka, hanem csak porcsin és paréj *nő* (Veres: Gyepsor⁴ 103). Új disznóól, ökrisztálló *épült fel* (Szabad Nép 1951. febr. 18.) — Vö. Nagy J. B.: Msn. 12: 31.

Névszói állítvány: A Pista meg a Jóska *katona* (MNy. 5: 36). Nyeresége és túlzása is igazolható (Gyulai: i. m. 220), az érzelem, vágy, óhaj egyénies *megmozdulás* benne (Solymossy: A magyarság szellemi néprajza 3: 23). A nép földszükégléte és a földbirtokrendezés csak későbbre *várható* (Illyés: Kora tavasz 2: 69).

Névszóigei állítvány: A királyfiú és a királykisasszony *szabad* sose lesz (Pandur 2: 91). Bendegúz-és Rof élő *tanú lenne* (Arany: BH. III.).

2. Több egyes számú alany van elül, az állítvány utánuk következik, ilyenkor sokszor értelmileg szokták megegyeztetni az állítványt a megelőző egyes számú alanyokkal: azaz többes számba kerül. Ily esetben az alanyok egyedeknek foghatók föl, határozott magánvaló fogalmat jelölnek, rendszerint tulajdonnevek, ezért élenkebben merül föl a többes szám fogalma, és ezért ilyenkor értelmi egyeztetéssel gyakran többes számban is szokták használni az állítványt. Ilyen esetben indulhatott meg az értelmi egyeztetés több egyes számú alany után és innen terjedhetett át más természetű alanyok állítványára. Arany teljesen szabadon használja az egyes és többes számú állítványt több egyes számú alany után Varga Károly szerint (A számszerinti egyeztetés Arany Jánosnál. Nyr. 29: 303). Simonyi szerint (Helyes magyarság² 20) lehetséges ilyenkor az értelemszerinti többes szám, de a magyaros nyelvszokás ilyenkor inkább az egyest kedveli. Lehr szerint ilyenkor jobbára egyes szám használatos (MNy. 7: 336). Balassa szerint (Pesti Hírlap Nyelvőre 95) használhatjuk a többes számot is, ha élőlényről van szó. — Vö. még Msn. 3: 159.

a) Az alanyok egyedi nevek: Péter és Pál . . . *összeférnek* a naptárban (Arany: A fülemile). Se a jegyző, se a pap nem *értik* (Gyulai: Franklin kiad. 1900.3: 171). Tóth E. és Zalár *keresik* (uo. Krit. 209). A fiú vagy leány nem egyszer *fordulnak* anyjukhoz (uo. 294). Mikes és Faludi választékosabbá *teszik* a magyar prózát (Négyesy: Kazinczy pályája 30). Kazinczy és Kisfaludy Károly is *megsokalták* (uo. 154). A szobrász és festő szintén *jellemeznek* (Riedl: Poetika⁶ 204). Hát Vörösmarty, Arany, Eötvös, Gyulai, Lévai *sem művelték* a nyelvet? (Zolnai Gy.: Msn. 8: 2). Seneca és Quintilianus . . . *kiüzdöttek* (Zolnai

Gy.: A Pesti Hírlap Nyelvőre 40). Kisfaludy S., Vörösmarty és Petőfi: három fázisát *jelentik* (Horváth J.: Petőfi 214). Schleicher és Curtius azzal *vitték* előbbre (Simonyi: Magyar nyelv² 20). Csokonai, Kisfaludy K., Kölcsey, Vörösmarty maguk is *írnak* (Balassa: A magyar nyelv életrajza 133). Madarassi Lajos meg Molnár István *odapillantottak* (Móricz: Rózsa Sándor 1: 205). Petőfi és Arany *fejlesztették* ki (Zlinszky: Világirodalmi lexikon 3: 1310). András, Pravonszky és Nagyrévi *itták* (Nagy Lajos: A tanítvány 276). Míg Mari néni és Marica *meg* nem *zörgették* a kaput (Illyés: Kora tavasz 2: 15). Ánis és Moha *betérnek* (Déry: Ébredjetek fel 15). Berzsenyi, Kisfaludy S... a haladást *szolgálták* (Révai: i. m. 56). A szerző és rendező... *igyekeznek* elkerülni (Szabad Nép 1951. máj. 20.). Lány és fiú *áldogálnak* (Veres: Gyepsor⁴ 12). Böske és Sári *éneklik* (uo. 39). A mozdonyvezető és a fűtő a helyükön *voltak* (uo. 21). — Rózsa meg a legény... *egybekeltek* (Berze Nagy: i. m. 354). A kántor és a kántorné csak *néztek* (Kálmány: Hagyományok 1: 143). Péter és Pál *elmentek*. A ló és a tehén *legelnek* (Szöreg, Torontál megye). Vasgyúró és Fanyövő *verekedtek* (Pandur 1: 125). Fanyövő és Szépasszonyfia *elmentek* (uo. 114). A patán és a szilfa *susognak* (Arany: Felhők III.). — Több példa még: MNy. 7: 336.

Az egyik alany társhatározó alakjában van kifejezve: Toldi Anikóval anyjokhoz *ülének* (Arany: Toldi szerelme XII.). Együtt *utazgattak* Szent Péter Krisztussal (Fedics 316).

Névszói állítmány: Madarász Imre és Sarkadi Kálmán a *kezdeményezők* (Szabad Nép 1951. febr. 18.).

Többes számú névszói állítmány használatos rendszerint több egyes számú alany után, ha az állítmány ezeknek egymáshoz való kölcsönös viszonyát jelenti: Péter és Pál *rokonok, szomszédok, testvérek, komák, bajtársak* stb. (MNy. 5: 366).

Névszói-igei állítmány: Egy kálomista pap s Csokonai |Egymásnak *voltak jó barátai* (Petőfi, idézi: Nagy J. B.: Msn. 12: 32). Kazinczy és Kölcsey *gazdálkodó nemesek* voltak (Révai: i. m. 14).

b) Az alanyul szereplő egyszemélyes használatos többes számú értelmi egyeztetést átvitték más természetű egyes számú alanyok állítmányára is: Bánat és öröm *osztóznak* rajta (Arany: Toldi XII.). Az udvar és a nép bámulva *kérdik* (Gyulai: Krit. 122). Jelleme, fiúi szeretete, barátai áldozatkészsége tiszteletet *parancsoltak* (uo. 18). A komolyságot tréfa, élcz és néha dal *mérsékeltek* (Gyulai: Vörösmarty életrajza⁵ 6: 61). arcz, haj *hatottak* (uo. 3: 345). pártfogás és betegség *megnyitották* (uo. 342). népdal, helyzetdal, genrekép... mennyire egy tőből *jakadnak* (Horváth J.: Petőfi 58). Az első versszak és refrainje úgy *állnak* (uo. 455). Forradalom és szerelem, nemzeti sors és egyéni sors Ady lírájában *szembenállnak* egymással (Révai: i. m. 186). Jövő és mult, egyéni és közösség, város és falu *állnak* szemben egymással (uo. 184).

Névszói állítmány: érdeklődése és rendkívüli közlékenysége, benső vonzalma barátaihoz, mind oly *sajátságai* (Négyesy: Kazinczy pályája 166). — Vö. Varga K.: A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál. Nyr. 29: 299, 356, 407; Brüll: Nyelvtani és értelmi egyeztetés. Nyr. 74: 435.

Ily értelmi egyeztetés gyakran előfordul idegen hatásra. Az életnek a mozgás, a lélekzés, a halálnak mozdulatlanúság s elsovadás... *felelnek meg* (Imre Sándor: Népkölt. 118). A klasszicizmus és a romanticizmus egymást fölváltva *uralkodtak* a nyugati irodalmakban. (Vö. ily idegenszerűségekre vonatkozólag: Msn. 2: 73; MNy. 3: 470; 5: 366).

3. Az állítmány van elül, utána következik több egyes számú alany, ezek közül rendszerint alakilag a legközelebbivel, a legelsővel megegyezik az ezt közvetlenül megelőző állítmány, azaz egyes számban használatos:

Bátorította Plutarchos hőseinek példája és Seneca tanítása is (Négyesy: Kazinczy pályája 65). *Szerkeszti* Gombocz Zoltán és Melich János (vö. Lehr: MNy. 7: 336). Ebben

a köpenyben benne *lappang* a göröngyös út, a durva szőröcsuha (Halász: Édes anyanyelvünk 216). Ezt a célt *szolgálja* a bő szó- és tárgymutató . . . a gyakori utalás (Balassa: A magyar nyelv könyve. Előszó). *Eldőlt* az asztal és a szék (Balassa: A Pesti Hírlap Nyelvőre 94). Ott *volt* Török Samu, Tóth Jóska, Füsti Molnár meg Posta Zsiga (Móricz: Rózsa Sándor 1: 341). Itt *volt* Nyikos, Csukás (Illyés: Kora tavasz 2: 16). Így *korrigálódik* Nietzsche is, Tolsztoj is (Révai: i. m. 133). Ott *táncolt* Pista, Jani meg a Zelek. Itt *van* hús, bor, kalács mög fánk (NyF. 57: 34). *Kezdett* gondolkodni Fanyövő és Vasgyúró (Pandur 1: 112). Nagyon *örült* neki a kiráj és a kirájnő (uo. 26). *Odanéz* Vasgyúró és Fanyövő és nagyon *csodálkoztak* (uo. 2: 116). Azt *határozta el* az öreg kiráj és a felesége, hogy *el jognak menni* (uo. 2: 85). *Elta posta* a gulya meg a ménés és a birka (Veres P.: Gyepsor⁴ 106).

Névszói, igei-névszói állítmány: *Új* az idő s ember (Arany: BH. XI.). *Kedvence volt* Horác, Virgil, Homér (Arany: Bolond Istók II.). — Több példa még: MNy. 7: 336.

4. Ha az állítmány van elül és utána több egyes számú alany következik, akkor ritkábban ezekkel értelem szerint egyeztetik meg az őket megelőző állítmányt, azaz többes számban használják. Lehr ilyenkor az egyes számot ajánlja inkább (MNy. 7: 336). Balassa szerint (A Pesti Hírlap Nyelvőre 94) ilyenkor használható a többes szám is, ha élőlényről van szó, de szokottabb szerinte és helyesebb az egyes szám.

Midőn *eltűnnek* a földről árny és fény (Arany: Elveszett alkotmány V.). *Hiányzanak* . . . a kitartás, fáradatlanság . . . a részvét, a műszeretet, műérzelem (Fogarasi János: Művelt magyar nyelvtan elemi része 364). *Szerkesztik* Nagy J. és Kis I. (Balassa: A Pesti Hírlap Nyelvőre 94). *Részt vettek* Imre Sándor és P. Thewrewk Emil (Balassa: A magyar nyelv életrajza 142). *Készítették* Czuczor Gergely és Fogarasi János (A Magyar Nyelv Szótára mind a hat kötetének címlapján). *Szerkesztették* Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond (A Magyar Nyelvtörténeti Szótár mindhárom kötetének címlapján). A menetnek az élin *lovagoltak* Batthyány Lajos meg Kázmér meg Ödön (Móricz: Rózsa Sándor 2: 64). A Kis Casinóba *jártak* Batthyány Lajos és Kázmér (uo. 2: 185). Erzsivel *maradnak* Julcsi és Eszti. Pistával megyen Zsuszka és Miska (Veres: Gyepsor⁴ 76). — Vö. Msn. 4: 19. — Éppen *ebédellek* Vasgyúró és Fanyövő (Pandur 1: 124). *Felelték* Fanyövő és Vasgyúró (uo. 116).

5. Vegyük azt az esetet, hogy egyes számú és többes számú alany van elül. Ilyenkor alakilag nem lehet megegyeztetni az utánuk következő állítmányt az első, az egyes számú alannal; az egyes számú állítmány nem volna helyes, mert az állítmány előtt közvetlenül többes számú alany van. Ilyen alaki egyeztetésre nem találtam példát.

6. Ha így egyes számú és többes számú alany van elül, csak többes számú állítmány következhetik az egyes számú és többes számú alany után. Ez tehát alaki egyeztetés és egyúttal értelmi is:

Véralkata és rögeszméi *sodorták* összeütöközésre (Gyulai: Krit. 6). Nyers igazmondása, ő s nyers erkölcsi nem *illenek* (uo. 117). lángeze s nagy eszmék *hintettek* fényt (uo. 19). Ménese, gulyája, nyájai öröme *voltak* (Négyesy: Kazinczy pályája 7). Puskaropogás és rá tűznyelvek *verték fel* az éjtszakai békét (Illyés: Kora tavasz 2: 95). Levelezése, cikkei *mutatják* (Zsirai: Finnugor rokonságunk 14). A hitetlenség és a kételemek . . . *összevegyülnek* (Révai: i. m. 129). Egy tehene és malackái *legyenek* (Szabad Nép 1950. jan. 27.). A ló meg a marhák *mennek* (Hirics, Ormányság). A ló meg a tehének *észalattak* (Patosfa, Somogy megye).

Névszói állítmány: A probléma és társai ezekhez képest *ártatlanok* (Halász: Édes anyanyelvünk 227).

7. Többes számú és egyes számú alany van elül, ezek után következik egyes számú állítmány, ilyenkor tehát alaki egyeztetés van.

Doktorok, borbélyok, valamennyi bába És tudákos asszony... ott van (Arany: Jóka ördöge V.). A csuporok, és a csöcselék *maradjon* (Arany: Nőuralom II.). — Vö. még Nyr. 29: 305, 38: 159. — Nem annyira szabályos vonások, mint a szellem *adott* érdeket (Gyulai: Krit. 17). Könyvei, ruhája, élelme *volt* (Négyesy: Kazinczy pályája 69). A szépirodalmi intézmények, a sajtó és az iskola *szövetkezett* (A Pesti Hírlap Nyelvőre 16). Nemzeti sajtáságaink. műveltségünk állapota kifejezésre talál (Zolnai Gy.: Nyelvemlékeink 3). A dér, a jégcsapok, a zuzmara... tündérműveltségévé *varázsolta* (Illyés: Kora tavasz 1: 112). Az eddigi eredmények, a kipallérozott módszer... *megkönnyíti* (Bárczi: Továbbképzés és demokrácia 147). Az erőltetett mondatok és végül a... játék a szavakkal nemcsak a költőiségtől való mentességet *jelenti* (Szabad Nép 1953. febr. 11.). Kell, hogy az emberek érzelmei, gondolkozása, öntudata is *megváltozzék* (Révai: i. m. 10). A tehenek meg a ló *észalatt* (Patosfa, Somogy megye). A morhák meg a ló *men* (Hirics, Ormányság). Erdélyben is használatos ez az egyeztetés.

8. Többes számú és egyes számú alany van elül, ezek után néha többes számban következik az állítmány. Ilyenkor tehát néha értelmileg egyeztetik az állítmányt a megelőző alanyokkal:

Kalandjai, párbaja, fölemelkedése elég anyagot *nyújtottak* (Gyulai: Krit. 116). Nagybátyjai és Dienes öccse *közbevetették* magukat (Négyesy: Kazinczy pályája 65). Egy nyelvészeti vitát az általános nyelvgyakorlat, a remekírók és a nép *dönthetnek el* (Kosztolányi: Erős várunk a nyelv 143). A karok, a lábak, a fej merész mozgásban *vannak* (Balassa: A magyar nyelv életrajza 101). Ady kísértései, babonássága, mitológiája abból *származnak* (Révai: i. m. 163). A műkedvelő körök és a könyvtár... közelebb *víszik* (Szabad Nép 1950. jan. 27.). Az üvegek, cukor, kávé *szétrepültek* (Vires: Gyepsor⁴ 22). A nevelők, a DISZ-tagok s a szülői munkaközösség... *feltárják* (Szabad Nép 1951. márc. 24).

9. Egyes számú állítmány van elül, ezt követi egyes számú és többes számú alany, az állítmányt az öt legközelebb követő egyes számú alannal megegyeztetik a l a k i l a g, azaz egyes számba kerül:

Mezón *üte* tábort Lajos és vezéri (Arany: Toldi szerelme IV: 9). *Elsápad* a gárgyán és mind a barátok (uo. VIII: 48). *Őt vonja* ihlet és vérmes ideák (Arany: Bolond Istók II.). Az a mag, melyből különbözőképp *fejlik ki* a növény... annak levelei, virágai (Imre Sándor: Népkölt. 52). Ott *vót* a fia meg a jányai (Gyula, Békés megye). — Vö. még: Klaniczay.: A zeugma a szóegyeztetésben. Nyr. 38: 159; Varga K. idézett tanulmánya Nyr. 29: 304.

10. Ritkában az is előfordul, hogy többes számú állítmány van elül, ezt követi egyes számú és többes számú alany, az állítmányt tehát ilyenkor az egyes számú és többes számú alannal értelmileg egyeztetik meg, azaz többes számba kerül:

Szellemét *emelték* a hely, Rákóczi-emlékei (Négyesy: Kazinczy pályája 12). A szónoki emelvény körül *helyezkedtek el* a honvéd zenekar... a honvédség és rendőrség képviselői (Dunántúli Népszava 1945. 14. sz.). Ott *vótak* a fia meg a jányai (Gyula, Békés megye).

11. Vegyük azt az esetet, hogy az állítmány van elül, ezt követi többes számú és egyes számú alany. Ilyenkor egyes számú állítmány szabályosan nem fordulhat elő, csak elvétve mint pongyolaság. Az erre vonatkozó nyelvszokás megfigyelésében csupán egyetlenség példára akadtam.

12. Többes számú állítmány van elül, ezt követi többes számú és egyes számú alany, az állítmányt megegyeztetik a l a k i l a g az öt közvetlenül követő alannyal és egyúttal értelmileg az öt követő többes számú és egyes számú alannyal.

Nem szállnak el szavaiból az érzések, azok melege és hangulata (Imre Sándor: Népkölt. 63). *Idetartoznak* a mássalhangzók is, ide az accentus, ide a quantitas (P. Thewrewk: Elnöki beszédei 178). *Juttatják* kényei, falu (Gyulai: Franklin kiad.⁵ 3: 291). *Előkerültek* a palota építményei, a fórum és a capitolum (Dunántúl 1943. júl. 16. sz.).

13. Ha egy mondatban több különböző személyű alany van, akkor az állítmányt az elébbvaló személyel egyeztetjük meg és mindig többes számba tesszük, ha az alanyok mind egyes számúak is: Én és te egyet *gondoltunk*. Te és ő egyet *gondoltatok*.

Néha az egyik alany társhatározó alakjában van kifejezve: Én a barátommal egyet *gondoltam* (de így is: *gondoltunk*). Én a barátommal fölállítottuk a sátrunkat, a sátorba *betettük* a fölszerelésünket és *bementünk* a faluba (Pandur 1: 37).

2. A határozók számbeli egyeztetése

A határozókat több személyre, tárgyra vonatkozólag gyakran nem szokták többes számban használni, hanem egyes számban. Ez az egyes számú egyeztetés abból magyarázható, hogy a határozóban rejlő fogalmat (főnevet, melléknevet) ilyenkor nem szokták személyi és tárgyi egyedek többségének fölfogni, hanem elvont állapotot, tulajdonságot jelölőnek, ezért a határozóragos főnevet, melléknevet egyes számban használják több személyre, tárgyra vonatkozólag is.

-vé, -vá ragos határozók: F ő n é v : ez vylaghy dolgok változnak leelky *dologgaa* (ÉrdyK. 512). kik *apostallá* löttenek (Komj: SzPál. Gal. 1: 17). *foglya* esenec (Görcs Máty. 54, NySz.). ezeket *koldussá* tettem (Vajda János: Kis költ. 55). E felhőparipák *sárkánnyá* változtak (Arany: Elveszett alkotmány V.). *földönfutóvá* leszünk (Veres: Gyepsor⁴ 15). Amint megsimogatta az állattyait, mind *kőbálványé* váltak... a kőbálványokat... eltemette (Pandur 1: 169).

Ha egyedek többségének fogjuk föl a határozóban rejlő fogalmat, nem pedig elvont állapotnak, akkor többes számban használatos a határozó: Mi *bálványozókká* tününk (Pázm: Kal. 1020). minnyájan *maszlagosokká* lettek (Pázm: Préd. 227). Hamarább elhiszik, hogy *koldusokká* lesznek, mint *Filozófusokká* (Dugonics: Példab. 2: 244). A sár is *rögökké* szárad (Arany: Elveszett alkotmány IV.).

M e l l é k n é v : leenk *wlatatossa* (KulcsK. 207). *wlatatossa* lenek (uo. 127). *kelletenne* lettenek (uo. 28). az anya fiaival... *naggyá* löttenek (Komj: SzPál. 117). *tökéletessé* teygen titeket (Telegdi: Evang. 2: 26). a darabos utak *simává* lesznek (Kulcs: Evang. 2: 48). *Bűnössé* hagyják-e magokat (Pázm: Kal. 587). *kegyetlenebbé* tette a gyilkosi indulatokat (DugSzer. 403). Ne váljatok *vénné* inak (Arany: Hamlet fordítás 33). A szabályokat *szigorúbbá* teszi (Veres: Gyepsor⁴ 67). *holtta* lettünk (Nyr. 3: 31). *Sárgászölddé* lesznek (Msn. 12: 32). *Holtta* nyilvánították őket. *Nevetségessé* lettek, váltak. *Bolonddá* tette őket. *Semmivé* lettek. *Jóvá* hagyta azokat. Tele *töltötték* a zsákokat. [Szavaink] lassanként *fölöslegessé* és *tartalmatlanná* válnak (A Pesti Hírlap Nyelvőre 9).

Révai Miklós hibáztatta Pázmány egyes számú szerkezetét: tedd *részessé* őket (Imáds. könyv 417), minket tégy *részessé* (uo.) és kijavította többes számúra: *részesekké*. Geleji Katona is követelte az egyeztetést. A' Szent Lélek tőtte *böltsekvé* az Apostolokat. (CorpGramm. 314; Nyr. 13: 408).

-nek, nak ragos határozók: E g y e s s z á m ú f ő n é v : nem mondhatom ezeket a predikációkat hamar *műnek* (Pázm: Préd. 4). Jöttek a búgondok úti *cimborának* (Arany:

Válasz Petőfinek). Nem valók egyébre... legfőllebb *huszárnak* (Arany: Nagyidai cigányok IV.). Jövünk *követnek* (uo. Arist. 2: 189). Önként jelentkeztek *katonának* (Msn. 12: 32). Megmaradnak *magnak* (uo. 12: 32). Beállottak *katonának* (Fedics 375). — Vö. Nyr. 13: 408.

Melléknév: érzik vala magokat *kemennek* (VirgK. 75). *tudatlannak* mutatkoztok (Arany: Hamlet fordítás 73). Szabályai kissé *merevnek* bizonyultak (Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja 66; idézi Brüll: Nyr. 74: 437). Ezeket a hibákat nem tartották *nagynak* (A Pesti Hírlap Nyelvőre 95). Az apjok is jó *erősnek* tanáta őket (Palócság, Berze: i. m. 2). *Másnak* gondoltam őket. *Ártatlannak* látszó pörsenések (A Pesti Hírlap Nyelvőre 9).

Többszám: Kendteket csaló *csavargóknak* vádolják (Shakespeare 12: 86). Kiket láta mind *árullóknak* (Tinódi RMKT. 3: 219). Olyan gazdák, akik *koldusoknak* számítanak (Veres: Gyepsor⁴ 24). Oly *árváknak* érzik magokat (uo. 15). *vészmadaroknak* tartották őket (Szabad Nép 1951. márc. 4.). kiket igen *becsületeseknek* ismert föl (Vajda J., kiad. Rubinyi 135).

-ul, -ül ragos határozók: Egyes számú főnév: tömlőczben vettetünk *rabul* (Lépes: FTük. 223). *Foglyul* adta őket kezedbe (Arany: Csaba ire I: 2.). *Foglyul* ejtették őket, Miért vesztek hát *feleségül*? (Arany: Nők uralma I.). Jöttünk *követül* (Arany: Lys. V.). Fogadd *barátul* mind a királyokat (Arany: Toldi szerelme IV.). *Ajándékul* jöttek Murányba (Arany: Murány ostroma II.). Fogadd *ajándékul* ezeket (vö. Brüll: Nyr. 74: 437).

-re, -ra ragos határozók: Egyes szám: Mihelyt a hajnal *pirosra* festendi a habokat (Kazinczy: ÖM. 2: 361). A lécek *simára* vannak gyalulva, a falak fehérre meszelve. *Holtra* fáradtak, *holtra* verték őket. *Nagyra* nőttek. *Véresre* verték őket. Vágd *rövidebbre* az ágakat! (az élőbeszédből).

Többszám: A dél... nyakaikat *feketére* égette (Kazinczy: ÖM. 2: 117).

A nyelvújítóknál előfordult a -va, ve végzetű határozó igenév is többes számban névszói állítmány szerepében: Az ajtók *zárvák* Arannyal *hintvék* szárnyaid (Vörösmarty).

Vö. Simonyi: Szóegyeztetés az állapothatározásban. Nyr. 13: 404, 446, Nyr. 14: 225; A magyar határozók; Helyes magyarság; Klemm: Magyar történeti mondattan 219; Varga K.: i. m.; Nyr. 29: 359; Nagy J. B.: Msn. 12: 32.

3. A számbeli egyeztetés a birtokos szerkezetben

A birtokos szerkezetben a birtokos személyét ma rendszerint megjelöljük a birtokszón a birtokos személyragokkal, a birtokosok többségét azonban ma rendszerint nem jelöljük meg a birtokszón: A házak *teteje* (nem: a házak *tetejük*). A fák *levelei* (nem: a fák *leveleik*). Habrosagben *walacnok kegsussege*. Koorsagbon *walaknok egessege* (GyulGI).

Már legrégebb nyelvemlékeinkben előfordul az *egyeztető* szerkezet is: mend w szentii es unuttei *cuizicun* (HB.).hyuoknak lakozo *helyekre*, testeknek *naulyaokert* (JókK: 129). A mai nyelvjárásokban is előfordul gyakran az *egyeztető* szerkezet, különösen az egész Dunántúlon és az Alföldön (vö. Horger: A magyar nyelvjárások 141). A szomszédék *kutyájuk* (Györszentmárton). A juhászék *szamarok* megdöglött (Palócság, NyF. 16: 38). Pistáék *bérössük* (Alföld, Nyr. 5: 86).

Révai (Antiqu. 318., ElabGramm. 3: 301 stb.) a régi nyelvsvokás alapján régebbnek, eredetibbnek és logikai szempontból helyesebbnek az *egyeztető* szerkezetet tartotta: Vitiosa: Megholtaknak *feltámadása* (317). A fáknak *gyökerek* a' földben vagy-nak (324). Emendata: Megholtaknak *feltámadások*. (i. m. 317). A fáknak gyöke-

reik a' földben vannak (uo. 324). Hasonlóképpen Geleji Katona: Az emberek *elvetemedettsége*, 's az embereknek *elvetemedettsége* (CorpGramm. 311) és Tsétsi (CorpGramm. 684). Eredetibbnek tartotta az egyeztető szerkezetet: Balogh Péter és Simonyi (A jelzők mondattana 179, 181—3) is. Ellenben: Verseyhy (Tiszta magyarság 114; Analt. 2: 20, 101; MagyGramm. 405) az újabb nyelvszokás alapján a nem egyeztető szerkezet helyességét védelmezte, hasonlóképpen a Debr. Gramm. 55, 71. — Vö. Klemm: Magyar történeti mondattan 354 stb.; Balassa: A Pesti Hírlap Nyelvőre 95.

Eredetileg bizonyára csak akkor jelölték meg a birtokszón a birtokos többségét, és ma is oly esetben használatos az irodalmi nyelvben, a köznyelvben és a nyelvjárásokban egyaránt az egyeztető szerkezet, amikor a birtokoszó és a birtokszó külön-külön szakaszt alkot külön-külön hangsúllyal, és a birtokszón van a főhangsúly, tehát rendszerint *-nek*, *-nak* ragos birtokszó esetén. Ilyenkor lazább a hangsúlybeli és a szórendi kapcsolat a birtokoszó és a birtokszó között, és a *nek*, *-nak* ragos birtokoszó tulajdonképpen részeshatározó, ezért szokás megjelölni a birtokszón a birtokosok többségét, továbbá az *ő házuk*, az *ő házaik*-féle szerkezet hatására. Simonyi (A jelzők mondattana 179) szerint és Melich szerint (MNY. 14: 247—9) a nem egyeztető szerkezet az eredetibb (vö. Klemm: Magyar történeti mondattan 355—61): *az emberek háza*: az *emberek házai*. Az *emberek házok* és az *emberek házaik*-féle szerkezetre a 15—16. században csak kevés példa van. Az *emberek házok*-féle egyeztető szerkezet már legrégebb nyelvemlékeinkben előfordul: (mendw szentii es unuttei *cuzicun* (HB.)), az *emberek házaik*-féle szerkezet azonban gyakrabban csak a 17. század óta fordul elő. Az egyeztető szerkezet az *ő házok*, az *ő házaik*-féle szerkezet hatására keletkezett és nyomatékos birtokszó esetén: A házaknak [a] *tetejük* égett le.

Ma az egyeztető szerkezet a következő esetekben használatos:

a) A birtokszón van a főhangsúly: A szomszédéknak [a] *csűrük* égett le, nem [a] *házuk*. A házaknak [a] *tetejük* égett le.

b) Fordított szórend esetén: Azon volt, hogy járjon *kedvükben* barátainak.

c) Más szó, akár csak névelő is van a birtokoszó és a birtokszó között: barátoknak vagon regulaok (JókK. 119). A házaknak a *tetejük* égett le. A kigyóknak levágta a *fejüket*.

d) A birtokos nem birtokos jelzővel, hanem más mondatrészsel (alany, tárgy, részeshatározó) van kifejezve. A fák *levelüket* lehullatják. A virágokat *illatjuk* s *színük* miatt szeretjük. A gonoszoknak is van *szívük* (Simonyi: A jelzők mondattana 171, 179; Klemm: Magyar történeti mondattan 357).

A *van*, *nincs neki* szerkezettel kapcsolatban régen és újabban is előfordul néha nem egyeztető szerkezet is: Az kőveknek, fáknak, állatoknak... *természeti* vagon (Pázm: Kal. 24). Nincs *vége* csudáknak (Faludi [Toldi-kiadás, 1853.] 355). Van a tündéreknak *virágnyszolyája* (Petőfi: János vitéz XXVI.). *Természete* már ez magyar embereknek (Arany: Családi kör; vö. MNY. 2: 249).

e) Ha a birtokos jelző többes számú személynévmás: a *mi házunk*, a *ti házatok*, az *ő házuk*. Nyelvjárásokban így is: a *mink* (*münk*) *házunk*, a *tik* (*tiik*) *házatok*, az *ök* (*üik*) *házuk*. De: az *emberek háza*, *házai* (Horger: A magyar nyelvjárások 167).

Klemm Imre

TÖRŐDJÜNK TÖBBET VONATKOZÓ NÉVMÁSAINK SZÁMBELI EGYEZTETÉSÉVEL!

Nyelvtanunknak erről a részletéről elég ritkán esik szó nyelvemelő irodalmunkban. Mintha úgy éreznék: ahol nincs tisztogatnivaló, ott nem érdemes sóprúvel forogódní. A nyelvi törvény egyszerű, gondoljuk, könnyű megtartani: egy d o l o g r a, h e l y e s e b b e n e g y e s s z á m ú s z ó r a e g y e s s z á m ú a k i, a m i, a m e l y n é v m á s s a l u t a l u n k; t ö b b d o l o g g a l, i l l. t ö b b e s s z á m ú s z ó v a l k a p c s o l a t b a n v i s z o n t t ö b b e s s z á m ú a k i k, a m i k, a m e l y e k a l a k o t h a s z n á l u n k.

A legfőbb nyelvtani szabály valóban így hangzik. A közmondás is ezért mondja e g y e s s z á m ú n é v m á s s a l: »Nem *mind* arany, *ami* fénylik«. Vagy: »Ne fuss *olyan* szekér után, *amely* föl nem vesz«. Petőfi »Arany Jánoshoz« írt verses levelében szintén egyes számú alakkal hirdette a költő hivatását: »S ez az igaz *költő*, *ki* a nép ajkára — Hullatja keblének mennyei mannáját«. — A maga helyén ellenben a t ö b b e s s z á m ú névmás a szokásos. »A XIX. század költői« című versében pl. Petőfi is így figyelmezteti kortársait: »Vannak hamis *próféták*, *akik* — Azt hirdetik nagy gonoszán, — Hogy már megállhatunk, mert itten — Az ígéretnek földje van.« Veres Péternek »Pályamunkások« című regényében ugyancsak ezt olvassuk: »*Azokat a sineket*, *amelyek* eddig a hidon voltak, le kellett cserélni« (169). S végül vegyünk egy példát az újságnyelvből is: »*Azoknak a feladatoknak* a megvalósításában, *amelyeket* pártunk a kulturális építés... terén tűzött ki, nagy jelentősége van a sajtónak« (Szabad Nép 1952. X. 14.).

A valóságban azonban sokszor nem ilyen egyszerű és világos a nyelvhasználat. Maga az említett főszabály sem érvényes minden mondat típusban, hanem helyette néha érdekes, finomabb, bonyolultabb rendszerű egyeztetést találunk. Emellett mai nyelvhasználatunkban éppen az egyeztetés terén bizony elég sok kisebb-nagyobb hiba is akad. Nem lesz tehát fölösleges munka, ha egy kissé jobban elmélyedünk az egyeztetés különleges eseteiben, részletkérdéseiben.

Vegyünk egy példát folyóiratunk legutolsó kötetéből: »Tanítványai [t. i. Budenzéi] között találjuk *Halász Ignácot*, ... *Szinnyei Józsefet* és *Zolnai Gyulát*, *akik* egyetemi katedráról adhatták át Budenz örökét..., vagy *Munkácsi Bernátot* és *Vikár Bélát*, *akiknek* ... nem jutott egyetemi katedra« (Nyr. 77: 321). Itt tehát t ö b b e g y e s s z á m ú, személyt jelölő főnévhez t ö b b e s a l a k ú vonatkozó névmás tartozott, s ez így is volt helyes. Amikor u. i. attól félünk, hogy az egyes számú névmást valaki a felsorolt személyek közül csak a legutolsóira vonatkoztatja, szükségképpen többes névmást kell alkalmaznunk. Arany János ezt mondta: »*Péter* és *Pál* (tudjuk) nyárban — *Összeférnek* a naptárban« (A fülemile); ennek megfelelően a következő mondatforma is tökéletesen szabályos: »*Péter* és *Pál*, *akik* a naptárban — tudjuk — jól *megférnek egymással*, ez esetben *rossz szomszédok voltak*«. Itt u. i. a kötőszó többes számát az egyes számú (főmondati) alanyokhoz tartozó (mellékmondati) kölcsönös névmás meg a főmondatnak többes számú állítmánya valósággal megköveteli.

Figyeljük meg mármost a következő két mondatot: »A kórházban meglátogattam *unokaöcsémet* és *feleségét*, *aki* orvosként dolgozik ott.« »A kórházban meglátogattam *unokaöcsémet* és *feleségét*, *akik* orvosként dolgoznak ott.« Látnivaló, hogy a két mondat két, részben eltérő gondolatot fejez ki, s a maga módján mindegyiknek az egyeztetése helyes lehet. Ha csak az asszony orvos, akkor az egyes számú egyeztetés fejezi ki szabatosan az értelmet: »A kórházban meglátogattam unokaöcsémet és *feleségét*, *aki* orvosként dolgozik ott.« Ha azonban m i n d k é t m e g n e v e z e t t s z e m é l y orvos, akkor ezt már csakis többes számú mellékmondatdal fejezhetjük ki: »... meglátogattam *unokaöcsémet* és *feleségét*, *akik* orvosként dolgoznak ott.«

Ugyancsak helyes néha a többes számú névmás, ha s z á m j e l z ő s f ő n é v h e z tartozik.¹

¹ Így Balassa József: A magyar nyelv könyve 440. Édes Jenő mindig idegenszerűnek mondja (Msn. 8: 62—3); ez szerintem túlzás.

Szabó Pálnak következő mondata pl. így is jó, többes számmal: »Két falubeli fiatalemberről kér véleményt a Néphadsereg [a falu pártszervezetétől], akik... tisztetek szeretnének lenni« (Új föld 1: 36). Ez sem hibás fogalmazás (az élőbeszédből): »A másik két brigádtagot, akik szintén felelősek a késelemért, nem láttam a közelben«. De ebben a mondatban az sem okozna félreértést, ha egyes számú névmás vonatkoznék a két brigádtagot tárgyra: »A másik két brigádtagot, aki szintén felelős a késelemért, nem láttam...« — Hadd idézzek erre is egy találó példát folyóiratunk legutóbbi évfolyamából: »utaltam Budenz néhány olyan művére, amelyek élő forrásai tudományunknak« (Nyr. 77: 322).

Ha mindkét szám egyformán érthetően fejezi ki a mondanivalót, akkor általában az egyes számú valamelyest magyarázóbb, mint a többes szám, tehát inkább ezt ajánlhatjuk. De csak olyankor szoktunk valóban következetesen ragaszkodni az egyes számú névmás használatához, ha nem személyekről, hanem tárgyról vagy elvont fogalmakról van szó. Nézzünk először egy olyan mondatot, melyben a névmás két külön-külön megnevezett elvont főnévhez tartozik! A Szabad Néphez egy Illyés Gyulát méltató cikkéből idézem: »Elutasít... minden kétes divatot és elméletet, melyek... a népi írók csoportjának jobbszárnyán... bőséggel tenyésztek« (1952. XI. 2.). Itt logikailag éppen ilyen jól megfelelt volna az egyes számú *amely* alak; tehát nem volt szükség a többes szám alkalmazására. (Persze még világosabb lett volna a szerkezet, ha pl. a *divatot és elméletet* szó előtt ott lett volna a mellékmondatra utaló *olyan* szócska: »minden... olyan kétes divatot és elméletet, amely« stb.) — Most a szómagjelzős szerkezethez tartozó névmásra idéznék további példákat. Az Új Hangban olvastam a minap: »Eltekintve egy-két mozzanattól, amelyek nem eléggé szervesen... simulnak« stb. (1952: 77). Itt már csak azért is okosabb lett volna egyes számú névmást használnunk, mivel az *egy* számjelző után különösen szemet szűr a többes számú névmás: »egy-két mozzanattól, amelyek...« — Emitt szintén inkább egyes számot kellett volna alkalmazni: »számos olyan ásványi kincsre bukkantunk hazánkban, amelyekről a multban nem tudtak« (Szabad Nép 1952. XI. 1.). Magyarosabb, irodalmiasabb stílusban így hangzik ez a szöveg: »számos olyan ásványi kincsre bukkantunk, amelyről a multban nem tudtunk«. Bár ennyire sem bántó, én még Déry Tibornak a következő mondatában is egyes számot írtam volna: »Bent, a körteremben, a két hosszú sor vaság között, amelyek kétoldalt, fejjel a falnak támaszkodtak...« (Felelet 1: 194).

Elképzelhető az is, hogy sok egyes személyt jelentő gyűjtőnévhez — noha egyes számú — többes számú vonatkozó névmást kapcsolunk. Egy jugoszláviai büntetőtáborról szóló riportban pl. ezt a mondatot találtam: »megpillantottunk egy elszigetelt csoportot, akikről azt mondták nekünk, hogy azok „a kominform javíthatatlan hívei“« (Szabad Nép 1952. IX. 18.). Mindenesetre gondosb fogalmazású lett volna a szöveg ú. n. nyelvtani egyeztetéssel, így: »megpillantottunk egy elszigetelt csoportot, amelynek tagjairól azt mondták nekünk« stb.; Veres P. is ily módon szerkesztette meg következő mondatát: »még sohase láttam olyan bátor pályakocsizó csapatot, amelyik ilyen munkába bele mert volna fogni« (i. m. 168). Mégis kétségtelen, hogy az élőbeszédben amaz a szerkezet — az ú. n. értelmi egyeztetéses — szintén elég gyakori, s olykor ez is elfogadható.¹ Móricz Virágnak nemrég megjelent »Apám regénye« című életrajzi könyvében pl. ezt olvassuk: »Volt a háború előtt egy fiatal iparművész-építész gárda, akik megvetették és lenézték Lechner Ödön magyarkodó cifraságait« (138). Ezt a mondatot pl. nem tartom hibásnak; csak hát nem annyira irodalmias, csiszolt hangulatú, mint egyes számmal volna. (Az író azonban bizonyára nem is kerestett itt különösképpen irodalmias ízű szerkezeteket.) — A következő példa már kevésbé magyaros szerkezetet tartalmaz: »kiadták... Sztálin műveinek 13 kötetét, amelyek az alkotó marxista — leninista elmélet kimeríthetetlen kincsesházai« (Szabad Nép 1952. X. 14.). Ezt a gondolatot így kellett volna magyarosabb formába

¹ Balassa i. h. szerint elfogadható, „ha ki akarjuk emelni, hogy egyes személyekből áll a közösség“. Édes J. i. h. ezt is szigorúan rossznak ítéli. Nagy J. Béla (MNY. 49: 484) szerint „egy kissé pongyola“ ez a szerkesztés.

öltöztetni: »kiadták ... Sztálin műveinek 13 kötetét, amely megannyi kimeríthetetlen kincsesháza a marxista — leninista elméletnek«. Most t. i. nem személyekről beszéltünk.

De térjünk végül a legkirívóbb hibákra: az egyeztetés főszabályának teljesen oktalan megsértésére.

Az egyik, a ritkább — tehát még mindig kevésbé veszélyes — abban áll, hogy máskor is többes számú vonatkozó névmást kapcsol az író valamely egyes számú szerkezethez. Hogy miért? Nehéz lenne kétségtelenül meghatározni: alighanem többnyire csak merő figyelmetlenségből. Nagy István pl. Nincs megállás című kisregényében egy helyen ezt írta: »Az felkaszabolódott *abban a küzdelemben, amiket* olyan reménytelenül folytatott [a vagyonosabbakkal]« (150). Szabó Pál is ezt mondta egy alkalommal: »felbolydul bennem a teméntelen *benyomás...*, melyek mind, mind az egyszerű... emberek... életét *jelenti*« (Csillag 1952: 132; talán a „teméntelen“ jelző miaut?). Tamási Áron is ezt írja: »inkább állottam volna az apró-kicsi „botos *békának*“ a partjára, *amelyek* nyájukban menekültek« (Bölcső és bagoly 66).

Sokkalta járványosabb azonban az ellenkező forma: hogy többes számú szerkezethez egyes számú névmás fűződik; elsősorban éppen erre a hibára szeretném fölhívni a figyelmet. Lassan-lassan u. i. olyan gyakori lett, hogy félő: igen tudatos és szívós, jól megszervezett harc nélkül nem is szoríthatjuk már vissza. Amíg csak tanári munkámban — főleg dolgozatjavítás közben — került lépten-nyomon elélem, addig egyszerű diák-figyelmetlenségnek tartottam. Azóta a legkülönfélébb nyomtatott forrásokból ismerem, hallani pedig csaknem annyiszor »van szerencsém«, mint — tesszem — a *láthassuk, szeressük*-féle »kijelentő módú« igealakot. Íme, közlök egypár példát a sok közül: A *szipirodalomból*: »Csak *olyan* egyujjú, vastag *kesztyűk* voltak... , *amelynek* a tenyerét mindig kimarta a szerszámmal« (Veres P.: i. m. 174); *mindazok* a nagy emberi *kincsek*, *amit* a kultúra, irodalom, s művészet adhat az emberiségnek, immár... értelmet nyertek [dolgozóinkban is]« (Szabó Pál: Csillag 1952: 131); »A férfi... a nedvességtől penészes *falakat* bámulta, *amit* már megvilágított a virradat« (Nagy I.: i. m. 39). »Rózsa majd elsorolja a *hibákat*, *amit* a vezetőség és a kormány elkövetett« (Sarkadi Imre: Csillag 1953: 1294); »sokat beszélgetett... *olyan kérdésekről*, *ami* igazán érdekelt... a fiúkat« (Illés Béla: Honfoglalás 2: 56); »Azok után, *amit*...« (uo. 62); »Szokása volt *olyan kérdéseket* tenni, *ami* egymagába állott« (Tamási: i. m. 84).

A népszerű tudományos irodalomban ennél is gyakoribb, néha egészen meghökkentő helyen is: »Én *golyókkal* játszottam, *amit* a... papírkereskedésben vettem« (Móricz Virág: i. m. 163); »Nekünk nem voltak *aranymondásaink*, *amit* a jelenlétünkben [csodaként] elismételtek volna [a vendégeknél]« (uo. 166); »Ébredszik [József Attilában]... a bizalmatlanság *azokkal szemben*, *aki* „sorsunktól idegen“« (Fővény Lászlóné: József Attila 12); »A kinti világ az ő számukra *jelenti*... a holnapi nagy *célokat*, *amiért* harcoltak« (uo. 75); »Hiányok és eredmények együtt *jelölik ki azokat a feladatokat*, *amelyet*... el kell végeznünk« (Nyr. 76: 12); »vannak mai helyesírásunknak *olyan esetei* is, *amelyben* a hagyományhoz ragaszkodunk csupán« (uo. 252); »épp ezért van jelentős szerepe az egységes típusú *feladatoknak*, *amelyet* először tollbamondás útján diktálunk« (uo. 254); »*olyan feladatok* elé állítsuk tanítványainkat, *amelyben* véletlenül sem szerepelnek ezek« (A magy. nyelvtan tanulója c. 1952-i kiadású pedagógus-továbbképző könyvecske 4). — A szigorúan tudományos szaknyelvben csak egy példát említek: »azért szorítottuk háttérbe *azoknak a... passióknak*... kérdését, *melyet* néhány éve ismertünk fel« (I. OK. 2: 83).

Mondanom sem kell ezek után, hogy az újságok, a brosrák, alkalmi kiadványok stb. még sűrűbben fogalmaznak így. Csak egy-két idevágó adatot mutatok be: »vállalják [a fiatalok]... *olyan földterületek*... megművelését, *amelyre* egyébként [nem jutna munkaerő]« (Szabad Nép 1952. IX. 9.); »magasabbra szítsuk bennük... *azokat a tulajdonságokat*, *amely* képessé teszi őket [ígéretük teljesítésére]« (uo. 1952. IX. 10.). — Kétségtelen, hogy ez a sok adat nem magyarázható pusztán figyelmetlenséggel. Olyan analógiák hatására kell gyanakodnunk, amelyek — ha öntudatlanul is — egyszerre sok kortársunk nyelvérzékét befolyásolják. Ilyen egyrészt egyes magyar nyelvjárások hasonló egyez-

tetése, l. pl. NyF. 51 : 28. Ilyen lehet azonban másrészt a francia *que*, a német *was*, orosz что (cto) stb. kötőszó is, amely — a finomságokat most nem nézve — szintén leginkább egyes számmal fordítható. A magyar nyelvtörténetből effajta egyeztetésre csak igen-igen szörványos adataink vannak; vö. Klemm: Magyar történeti mondattan 490—1; uo. l. a további szakirodalmat is. A 20. század eleji nyelvhasználatból sincs sok példám; a legföltűnőbb Tolnai Vilmos nyelvéből van, MNy. 16 : 13: »az osztrák-magyar bank jegyei, melynek főszíne kék«. Az előfordulások száma azonban — úgy látom — csak napjainkban válik igazán nagygyá.

Ezért kell most igen nagy gondot fordítanunk mind a nevelői, mind a különféle szerkesztői munkák közben arra, hogy elejét vegyük egy nem éppen hasznos változás végbementének: az »*azok, ami (aki)*«, »*azok a feladatok, amely*« típusú egyeztetés általánossá válásának. Viszont nem szabad a főszabályok oktalan erőszakolásával gátat vetnünk a finomabb, csak kivételképp alkalmazható szabályok érvényesülése elé. Jegyezzük meg pl., hogy »*Péter és Pál, akik*« vagy az »*unokaöcsémét és feleségét, akik*«, a »*két fiatalemberről, akik*« típusú egyeztetés esetleg szintén helyénvaló lehet. Egyszóval: törődjünk végre többet a vonatkozó névmás számbeli egyeztetésével!

Tompa József.

A MELLÉKNÉV KÖRÜLÍRT FOKOZÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatában ilyen példákkal kapcsolatban, mint: „*hogy a . . . leginkább apolitikus* esetet válasszuk“ (Lukács: Irodalom és demokrácia 119); illetőleg „*Ez annál inkább fájdalmas számunkra*“ (Szabad Nép 1953. nov. 13.) stb. felvetődött a kérdés, hogy a *leginkább apolitikus, inkább fájdalmas*-féle, úgynevezett körülírt (analitikus) fokozású alakok létrejöttét, illetőleg terjedését milyen okok segítik vagy segíthetik; s adott esetben helyesek-e az egyszerű — *legapolitikusabb, fájdalmasabb* — közép- és felsőfok helyén.

A kérdést — úgy hiszem — tüzetesebben meg kell vizsgálnunk, mégpedig nem csupán nyelvtörténeti szempontból. A szakirodalomban tudniillik mind nyelvi, mind nyelvhelyességi oldalról elég gyakran foglalkoztak a körülírással más esetekben is, ahol az egyszerűbb, tömörebb alakok helyett — vagy mellett — idővel szintén körülírással, bonyolultabb szerkezeteink keletkeztek. Pl. visszaható igék használatában: *betakarózik* ~ *betakarja magát*; szenvedő igékkel kapcsolatban: egyszerű képzett igék helyett az úgynevezett terpeszkedő kifejezések: *elintéztetett* helyett *elintézésre került*; műveltető és ható igék esetében: *kéreti magát* ~ *kérni hagyja magát*, illetőleg: a köd miatt nem *láthatta meg* a közeledő kocsit ~ nem *tudta meglátni*; az udvariassági szólamok körében: *megnyugtatt* ~ *megnyugtatósomra szolgál*; a határozók használatában: ragok felcserélése terjedelmesebb névutókkal, illetőleg névutószerű kifejezésekkel: ismertetjük a *tagok k a l* helyett a *tagok j e l é* vagy: a *dolgozók n a k* fontos helyett a *dolgozók s z á m á r a* fontos; stb. stb. (vö. legújabban: Nyelvművelésünk főbb kérdései [a továbbiakban NyFK.] 256, 255, 105, 112, 179, 191).

Tudvalevő, hogy a magyarban a közép- és a felsőfokot általában nem körülírással fejezzük ki, s az analitikus fokozású alakok csak ritkán fordulnak elő. Valószínűleg ez is oka lehet annak, hogy a szakirodalomban viszonylag kevés szó esett vagy esik a melléknév körülírt fokozásáról; s ha mégis szóba kerül, akkor rendszerint idegen nyelvi minta lebeg a szerzők szeme előtt. Így pl. Komáromi Csipkés György (1655.) közvetlenül a latin minta alapján jegyzi meg, hogy „Irregulariter ea dicimus comparari, quae per particulas *inkab* et *leginkab* comparantur . . .“ (CorpGramm. 399). Ez az „irregulariter comparari“ Molnár Albertnál, 1610-ben még a *sok, több, legtöbb* stb.-féle rendhagyó fokozásra vonatkozik (i. m. 134).

A későbbi szerzők vagy világosan elmondják, vagy legalább megjegyzéseikkel sejtetik, hogy valójában mit is értenek a melléknév körülírt fokozásán, és hogy ez mikor jelentkezik a magyarban; de ők sem mentesek mindig az idegen nyelvtani szemlélettől. Lássunk néhány megjegyzést: „a' hasonlítási középfok [= egyszerű alak — F. V.] el is mellőzhető, ha a' melléknévhez *inkább* tételik, pl.: Péter *inkább* kedves mint Pál“ (M. Tud. Társ: Szökötes [1843.] 33—4). Toepler a fokozásról írva említi, hogy mikor ugyanannak a tárgynak két tulajdonságára vonatkozik a hasonlítás, „... so wird der Comparativ entweder wie im Deutschen (mit *inkább* = *mehr*) umschrieben, oder auf die gewöhnliche Weise ausgedrückt... z. B. a' Duna *inkább* széles oder szélesebb mint mély, die Donau ist *mehr* breit als tief“ (Grammatik d. ung. Sprache [1859.] 42). Ballagi a melléknév fokozását tárgyalva ilyen példát is említi: „sok ember *okosabb* [értsd: inkább okos — F. V.], mint emberséges, mancher Mensch ist *mehr* klug, als rechtschaffen“ (Grammatik d. ung. Sprache [1861.] 250). Ballagi a *mehr klug*-ot valószínűleg körülírással alaknak tartotta — mint a német szerzők is általában, vö. alább —, s ezt a magyar középfokot kifejező *egyszerű* alakkal fordítja. Szvorényi szerint: „A középfok kifejezésére néha a fokrag helyett *inkább*, *kevésbé* stb. határozó szót teszünk, pl. *Inkább szép* mint jó, e helyett *szébb*, mint jó“ (M. Nyelvtan [1866.] 98). Binder Jenő A magyar hasonlítás c. dolgozatában ezt írja: „valamint más nyelvekben, úgy a magyarban, találkoznak az úgynevezett körülírt komparatívussal... Ennek használata mai nyelvünkben meglehetősen szűk körű; csak azon esetben alkalmazzuk midőn egy tárgynak két különböző tulajdonsága közt akarjuk kifejezni a fokozatbeli eltérést. Pl. Pál *inkább jó*, mint szép“ (Nyr. 18: 294). Hasonlóan ír Kemenes Péter (Nyr. 44: 185); továbbá Klemm (Magyar történeti mondattan 520) stb.

Az idézett megjegyzésekből, példákból látható, hogy a szerzők nem tesznek különbséget a

a) „Péter *kedvesebb*, mint Pál“ és a

b) „Péter *inkább kedves*, mint okos“-féle mondatok kiemelt része között: egyformán középfokú melléknévnek tekintik őket, mégpedig az utóbbit körülírással.

Ez nem egészen felel meg a valóságnak, bár a két mondat típus kétségtelenül hasonlít egymáshoz. Mindkettőben megtaláljuk pl. a hasonlítás mozzanatát a *mint* kötőszót; az a) mondatban levő középfokú melléknév egyben állítmány is, de annak vehetjük a b) mondat kiemelt részét is. — Megjegyzendő, hogy a b) mondatban levő hasonlításnak bizonyos fokig „kizárásos“ jellege van; a *mint* kötőszó itt *mintsem* stb. alakú is lehet, ha az egyenletlenséget erősebben akarjuk kiemelni pl. „Amália... inkább rút, *mintsem* csinos“ (Mikszáth: Noszty 1: 176); továbbá a b) mondat kiemelt részét az *inkább... mint (mintsem)* kapcsolaton belül kell állítmánynak vennünk; az *inkább... mint (mintsem)* kapcsolat különben igei állítmányok esetén is természetes és elég gyakori; a kapcsolatra utal a *mintsem* kötőszónak a népnyelvben előforduló *mintsebb (míncsebb) míntsább (míncsább)* alakja is (vö. Simonyi: Magyar kötőszók 3: 187; Klemm i. m. 519).

A két mondat típus közti említett hasonló mozzanatok ellenére valódi melléknév-fokozásról csak az a) típusban lehet szó: ahol azt fejezzük ki, hogy két különböző személy (pl. két alany) közül az egyikben nagyobb fokú a mindkét személyben meglevő, ugyanazon tulajdonság. A b) mondatban azonban (ha mellékmondatos szerkezetűnek tekintjük, vö. Klemm: i. m. 196) — egy személy két különböző tulajdonságának (pl. két állítmánynak) „kizárásos“ összehasonlítása esetén — nem beszélhetünk a szokásos értelemben vett fokozásról. A b) mondatba tehát nem helyettesíthetünk be simán egyszerű középfokot; ez alak ilyen helyzetben régebben is csak elvétve fordult elő (vö. Simonyi: Magyar határozók 1: 238; Nyr. 44: 185; Klemm: i. m. 520) — bár éppenséggel azzal is megértenénk a mondatot. Igaz, hogy a főnti modatszerkezetben furcsa is lenne az egyszerű középfok akár állítmányi, akár jelzői szerepben; pl. a „középtermetű, *inkább sovány*

mint karcsú“ (Illés Béla: Új Hang 1953. szept. 15.) vagy a „barátomnak *inkább erős*, mint szép hangja hallatszott“ (NyFK. 252) — mondatot senki sem formálná így: „középtermetű, *soványabb, mint karcsú (karcsúbb)*“; illetve: „barátomnak *erősebb, mint szép (szebb)* hangja hallatszott“ stb.

Az eddigiek alapján tehát kimondhatjuk, hogy a *b*) típusban az *inkább* + melléknév alapfoka szerkezet nem egyszerű középfok helyett álló analitikus középfok — csak alakilag azonos azzal. Ez az alaki egybeesés lehetett az oka annak, hogy a *b*) típus „*inkább* + alapfok“ részét más nyelvek nyelvtani szemlélete alapján szintén körülírásonak nevezték. Mint fentebb láttuk, Toepler hozzá is tette, hogy olyan körülírásról van itt szó, mint a németben. Hasonló típusú mondatokban persze a német általában szintén nem egyszerű középfokot használ, mivel az nem is illenék oda; hanem *mehr* stb. + alapfokot; ezt pedig a német szerzők következetesen körülírásnak tekintik (vö. pl. Heyse: Deutsche Schulgrammatik [1854.] 156; O. Lyon: Deutsche Grammatik [1932.] 73). A németben viszont — alaki szempontból — „jogósabb“ is következetesen körülírásról beszélni, mert ez a forma nemcsak a *b*) típusú mondatokban fordul elő, hanem egyéb esetekben is: „vor allem dann, wenn die Anhängung der Endung schwerfällige Wörter ergäbe“ (Hippel—Tieffenbach—Neumann: Deutsche Sprachlehre [1928.] 70).

Már Gyergyai Ferenc észrevette, hogy a fent tárgyalt két típus a melléknév egyszerű, illetőleg körülírt fokozása szempontjából nem keverhető össze. Fokozásról és körülírt fokozásról csak az *a*) típusban beszélhetünk: ha itt az egyszerű középfok helyén analitikus alak van, az Gyergyai szerint *németesnek* számít (Magyarosan [1872.] 48). Arany János helyeselte Gyergyainak ezt a megjegyzését (vö. Váczy János: Arany János kiadatlan bírálata. MNY. 13: 164). A németesség vádját emlegeti Vutkovich is (Magyartalanságok [1899.] 175; Magyarosan [1900.] 9).

Ezeknek a megjegyzéseknek bizonyos fokig igazuk lehet akkor, mikor kifogásolják a magyarban szokásos, tömörebb alak helyett álló viszonylag ritka, terjedelmesebb alakot, csakhogy ezt sem kell föltétlenül németesnek, idegenszerűnek tartanunk, legalább is bizonyos esetekben nem. Mikor t. i. a magyarban jelentkezik, általában elég könnyen megmagyarázható belső nyelvi fejleményként is; hiszen kialakulását több oldalról is támogathatják az egymással gyakran összefonódó analógiák.

Az összetett alakok létrejöttét, terjedését itt a melléknévi igeneveknek és egyéb melléknéveknek állítmányi használatából érthetjük meg elsősorban. A körülíráson szerkezet első tagja — láttuk — rendszerint az *inkább* középfokú határozószó. (Az *inkább* egyébként erősen terjed mai nyelvünkben: a *jobban*, továbbá a *jobbán*, *jobbára*, *nagyobb-részt*, *főleg* stb. határozószókat szorítja ki.) Ez az *inkább* (*annál*, *mennél*, *sokkal*, *egyre*, *mind-*, *leg-*, *még inkább*) pedig tudvalevőleg gyakran tartozik igei állítmányhoz, s használata ilyenkor természetes és szabályos. Pl.: „Mennél többet iszik, annál *inkább szomjúozik*“ (Sylvester: UT. 2: 171; NySz. 2: 145): „az író *nem találta meg azt a műfajt . . . amely leginkább megfelel . . . egyéniségének*“ (Csillag 1952: 637) stb. Ha mármost az ige (*megfelel*) helyett melléknévi igenév az állítmány (*megfelelő*), ehhez — mivel igei természetű is — adott esetben megint csak természetesen járulhat az *inkább*, s így ideglen hatástól függetlenül is anállitikus forma (*leginkább megfelelő*) adódik vagy adódhatik, az egyszerű (*legmegfelelőbb*) felsőfok helyett. Hasonlóképpen alakulhat a dolog a másik mondatban is azzal a különbséggel, hogy itt figyelembe vehetjük a *szomjúhozó* mellett a *szomjas* melléknévet is, mely nem igei származék ugyan, de amelynek jelentése közel áll a *szomjúhozó* igenév jelentéséhez: tehát annál *inkább szomjúhozik* → *annál inkább szomjúhozó* → *annál inkább szomjas*; ehelyett: *annál szomjasabb*. Ebből látszik, hogy nemcsak melléknévi igeneveknek, hanem *m e l l é k n é v e k n e k* is elég természetesen lehet körülíráson közép- és felsőfokuk; mégpedig — ahogy ez utóbbi

példa mutatja — nemcsak az igei szerkezetek mintájára, hanem olykor az analitikusan szerkeszthető melléknévi igenévek és a más melléknévek közt levő jelentésbeli párhuzamosság alapján is. Hogy egy más példát vegyünk: ha a fent említett *megfelelő* melléknévi igenév középfokát körülírt alakkal is kifejezhetjük (*inkább megfelelő*), akkor önkéntelenül szerkesztünk körülírt alakot más — nem igenévi jellegű — melléknévekből is; pl. a *megfelelő* melléknévi igenévvel többé-kevésbé szinonim *alkalmas, természetes* stb. melléknévből: *inkább alkalmas, inkább természetes*.

A keletkezett körülírási formák azonban nemcsak állítmányi, hanem némileg jelzős szerkezetben is érthetők a kollektív nyelvtudat számára: A Csillagból idézett fenti mondatot pl. nemcsak úgy alakíthatom, hogy „az író *nem találta meg azt a műfajt, amely leginkább megfelelő egyéniségének*“ (itt állítmányi szerepű az analitikus alak), hanem így is: „író *nem találta meg az egyéniségének leginkább megfelelő műfajt*“ (itt már jelzői szerepben).

Nézzünk az eddig elmondottakhoz néhány további példát: „Annál *inkább indokolt* ez a felfogásunk, minthogy . . .“ (Hajdú: A magyarság kialakulásának előzményei 35); „Annál *inkább fontosak* a nyelvrokonság bizonyításában [a névmások stb.]“ (uo. 32); „Annál *inkább fontos* ez, mert . . .“ (Erdődi: Nyr. 76: 452); „Ez annál *inkább fájdalmas számunkra*“ (Szabad Nép 1953. nov. 13.); „egyre *inkább élvezhetetlen* volt a játék“ (Szabad Nép 1954. ápr. 18.); „Az öccse *inkább gyanús*“ (Nagy István: Nincs megállás 79); „Annál *inkább szükséges* emlékezetbe idézni“ (Szabad Nép 1953. máj. 27.); „a pelebejus érdekeket *leginkább kifejező* antitrinitarizmusig jutott el“ (Stoll: Heltai Dial. bev. XXX); „ez annál *inkább feltűnő*“ (Laziczus: NyK. 51: 279); „A világ legfontosabb, *leginkább ismert* nyelveinek . . .“ (Zsirai: FgrRok. 23); „A sorszámnev felváltásának . . . *leginkább észszerű* . . . módja az . . .“ (NyFK. 188); „Elmulasztja Petőfi *leginkább történelmi* szerepet vivő verseinek . . . elemzését“ (Devecseri: Csillag 1952: 626). Itt említjük meg, hogy több melléknév és melléknévi igenév közép- és felsőfokát jelentéstartalmának természete miatt nem használjuk, pl. *óriási, itteni, mögötti, író, ásó, dolgozó, kaszáló, járó, tanulandó* stb. Ha ezeket még is fokoznunk kellene, körülírást alkalmazunk (vö. pl. Szvorényi: MNyelvtan [1866.] 100; Szabó Dénes: Leiró m. nyelvtan [Egyetemi jegyzet, 1950/51. I. félév] 98). Bizonyos fokig ez a tény is analógiaként szolgálhat körülírási alakok keletkezéséhez. [A cikkünk elején idézett „leginkább apolitikus“ szerkezete is magyarázható ilyenféle stilisztikai szemponttal.]

Az ilyen mondatokban mint: „A mai nyelvhasználat [nak] . . . az irodalmi nyelv befolyásától *leginkább mentes* . . . formája: a nyelvjárások“ (NyFK. 45); „A . . . től . . . mindenre *inkább alkalmas*, mint rügybontogatásra“ (Méray: Koreai jelentés 45) — a körülírási szerkezet létrejöttét segítheti az a körülmény is, hogy a *mentes*, illetőleg *alkalmas* melléknév egyben a *mentes valamitől*, illetőleg *alkalmas valamire* — állandó határozós szerkezet tagjaként szerepel a mondatban. Az állandó szerkezet ugyanis mintegy „védi“ a *mentes*, illetőleg *alkalmas* melléknévnek alapfokban maradását, hiszen a jellemző mondattani vonzat nem így él nyelvi tudatunkban: *mentesebb valamitől* és *alkalmasabb valamire*.

Analitikus szerkezet kialakulását előmozdíthatja a fokozott melléknév értelmi ellentéte „*kevésbé (legkevésbé)* + alapfok“ szerkezettel való kifejezésének analógiája is. Pl.: „azok az igekötők szerepelnek, amelyek *kevésbé elvontak*“ (NyFK. 184); „Arról beszélek, ami *kevésbé ismert*“ (Illyés: Puszták Népe 7); „Ez az éjszaka sem ígérkezett *kevésbé hidegnek*“ (Déry: Felelet 2: 96); „a *legkevésbé termékeny* mód az, mikor“ (Deme: NyK. 54: 12) stb. — Az *inkább* és a *kevésbé* egymásra hatása különben megmutatkozik ilyen mondatokban: „A háború *sokkal kevésbé* sujtotta“ (Méray: i. m. 46); „*sokkal kevésbé* volt problematikus“ (Lukács: Nagy orosz realisták [1949.] 78—9); „A mai nyelvhasználatnak *sokkal kevésbé* ösztönös . . . formája“ (NyFK. 45); „*sokkal kevésbé*

foglalkoztatják... a... harcok“ (Jean Laffitte—Kassai György: Életre halálra 125).

Analitikus alak jöhet létre a fent emlegetett *a*) és *b*) mondattípus keveredéséből is: Péter *kedvesebb*, mint Pál + Péter *inkább kedves*, mint okos = Péter *inkább kedves*, mint Pál.

*

A körülírási alakok meglétét mutató mai példák mellett említenek még néhány régebbi példát is: „Mendenkor *ynkabb alhatatossnak* lattatykuala“ (JókK. 3; NySz. 1: 1592); „az haz adig *inkab eres* — tanto magis aedificium stabilitur“ (NémGl. 383. lev.; MKSzemle. 1883. 1—4: 134); „myneuel ember istent inkább szereti, anneval *inkabb boldog* léssen“ (WinkIK. 361; Simonyi: Magyar kötőszók 3: 210); „mentől *incab heruadothnac*, es *zernunec* tettetöm az keserggő... zynek mel' heruadatossagot... az anyyeval ynka...“ (NagyszK. 4); „Myg tyztabban es egygyvgyevbben eneklez, anneual *ynka kedues* leez evneky“ (HorvK. 254; NySz. 1: 145); „mentül *inkább szükséges* olyankor az álnokság mikor...“ (Zrinyi: Munkái [Kazinczy—Toldi kiad., 1862.] 270); „Melylyeket annyival — is *inkább helyeseknek* lenni látom...“ (RákF.: Lev. I. 616; NySz. 1: 145); „két dolgok vagynak... a' szolgálknak *leg-inkább árt almasok*“ (Patay Sándor: Régi indusok [1781.] 347); „Nincs nálunk sem *inkább gyűlölt* sem *kevésbé értett* szó, mint a kritika, es gibt bei uns kein *mehr verhasstes* und kein weniger verstandenes Wort als die Kritik (Kölcseytől idézi Ballagi: Grammatika [1861.] 144); „Hegyeiben arany és higany... található, valamint gazdag ezüsterek... s *leginkább jeles* vasának és köszénének kimeríthetetlen telepei [miatt]“ (Asbóth: Emlékiratai [1862.] 120); „ki nyomdokomba lépni *leginkább érdemes*“ (Jókai: Kőszívű 1: 8) stb.

E példák egyikében-másikában közvetlenül is érezzük az idegen hatást; ez azonban a főntebb vizsgált magyar analógiák miatt nem jelentheti azt, hogy az analitikus alak általában és föltétlenül idegenszerű. Mindenesetre jöhetnek létre analitikus alakok idegen mintára is, ezzel a lehetőséggel ma is számolnunk kell. Gondolhatunk pl. orosz hatásra is; az oroszban ugyanis elég gyakoriak az analitikus alakok; sőt ezeknek stílári értékük is lehet (vö. Vinogradov—Barhudarov—Isztrina: Grammatika russzkovo jazika [1952.] 295; továbbá: A. N. Gvozgyev: Orosz stilisztika 63). Érdekes, hogy az oroszból fordított munkákban mégis csak elvétve találunk analitikus alakot. Ennek oka az lehet, hogy mivel az oroszban sokkal több az analitikus alak, mint a magyarban (ezeket rendszerint nyelvtani analógia védi), a fordítók következetesen egyszerű alakúnak fordítanak minden orosz analitikus alakot. Ha mégis keletkeznek idegen mintára analitikus alakok, ezek csak akkor juthatnak be a kollektív nyelvtudatba (akkor válhatnak esetleges felhalmozódás elemeivé), ha magyar nyelvtani analógia is támogatja őket. Az analitikus alakok felhalmozódása ugyan jelen pillanatban nem nagyon nagymérvű, mégsem érezzük őket idegenszerűnek. Erre mutat pl. Brüll Emánuel megjegyzése is; ebben jogosan hibáztatja az „Egyre *inkább dühödtebbek* lettek“ — mondat kiemelt részét¹, de helyette *v a g y l a g o s a n* az *egyre dühödtebbek*, illetőleg az *egyre inkább dühödtek* megoldást ajánlja (Nyr. 76: 340).

A mai nyelvérzék számára ugyan nem idegenszerűek tehát az analitikus alakok (legalább is mikor nyelvtani analógia védi őket), mégis feltűnhet, hogy körülírási alakot mutató verses példánk csak elvétve akad; pl. „Dolgozni drága grófnő, ugye *inkább — Rémitő* gondolat?“ (Gárdonyi: Egy gyöngédlelkű grófnőhöz; Hét évszázad m. versei 759). Ez bizonyos fokig érthető is: hiszen a verses szöveg általában maradibb a nyelvtani alakokat illetőleg, és már struktúrájánál fogva is jobban kedveli a tömörebb alakokat.

¹ Ugyancsak mesterkéltnak a *jobban* a következő példában: „az előző felsorolás keresztneveinél... *jobban biblikus*... keresztnevek“ (Nyr. 77: 377).

Foglaljuk össze eddigi eredményeinket. Az analitikus alakokat (amelyek t. i. valóban azok), a magyarosság—idegenszerűség szempontjából jobbra belső nyelvi fejleményeknek tekinthetjük, noha létrejöttüket néha idegen minta is segíti. Ha azonban az egyszerű közép-, ill. felsőfokkal szemben mutakozó tartalmi többlet, stiláris érték, jóhangzás stb. szempontjából vizsgáljuk őket, akkor azt mondhatjuk: használatukra lényegében kevészer van igazi, kényszerítő szükség. Igaz, hogy nagyobb veszélyt sem jelentenek a magyaros nyelvhasználatra, nyelvérzékünket sem igen sértik: mégis elsősorban a régóta szokásos jól bevált tömörebb alakok használatát kell ajánlanunk és védenünk. Kár lenne ugyanis ezen a ponton megbontani nyelvünk tömörségét. Ugyanakkor persze nem tilthatjuk meg, hogy íróink vagy szakmunkáink szerzői olykor az *egyre inkább*, *mindinkább* stb. szerkezetet egészében ne iktassák az alapfokú melléknevek elé, ha mondanivalójuknak stilisztikailag is legalkalmasabb kifejező eszközeinek ezt tartják. Gondolhatunk itt pl. ilyen mondatokra, mint „a szakszókincs bizonyos elemei... *egyre inkább közérdekűvé és közismertté* válnak (NyFK. 26); „*Mindinkább tudatosává vált*“ (Lukács: Irodalom és demokrácia 22). Az ilyen mondatokban ugyanis a kiemelt részt nem helyettesíthetjük a szokásos egyszerű középfokkal, mert az *inkább* — amellet, hogy körülírással szerkezet tagja — az előtte levő (*egyre, mind*) szóval (különösen mai nyelvünkben már amolyan stereotip) kapcsolatot alkot, és ezt a kapcsolatot az állítmányhoz tartozónak is érezzük.

Farkas Vilmos

ÁLMODOM VALAKIVEL, VAGY VALAKIRŐL?

1. A közelmúltban többen is fordultak a Nyelvtudományi Intézet nyelv művelő csoportjához azzal a kérdéssel, hogy a következő két kifejezés közül melyik a helyes: *álmodom valakivel*, *valamivel*, vagy pedig *álmodom valakiről*, *valamiről*. Ez a kérdés azonban nem is ma merült fel először. Ezt bizonyítja a MNy. egy közel ötvenéves szerkesztői üzenete, ahol ezt olvashatjuk: „Legjobb a *vele* álmodik.“ (Pl. Éhes disznó makkal álmodik. Eb is konczzal álmodozik. Macska is egerrel álmodozik. A kimit kíván, azzal álmodoz. Balassánál: „Ha szinte aluszom is, álmodom véle.“ Petőfinél: „Háborúval álmodám az éjjel.“ Aranynál: „Álmodám tavasszal, szép, derült virágos tavaszi napokkal stb.“) Jó a „*róla* álmodik“ is. (Pl. „Arról ne is álmodjál.“) Petőfinél: „Véres napokról álmodám“ és „A boldogságról álmodám.“ Olvasni néha a „*felőle* álmodik“-ot is (6 : 240). A Nyr.-ben hasonló értelmű szerkesztői üzenetet olvashatunk kétszer is: „*Álmodni valakivel* és *álmodni valakiről* egyaránt helyes, mind a kettőt használja a nép is, az irodalom is...“ (45 : 272). Egy későbbi számban pedig ez áll: „Ma mind a két kifejezés helyes, mindegyiket egyformán használjuk és a kettő között semilyen tekintetben sincs különbség. A régiségben inkább a *valakivel* vagy *valamivel* forma volt az általános. A Nyelvtörténeti Szótár adatai is ezt mutatják... Íróink, költőink még a múlt században is leginkább így írták. Nyelvjárásainkban — talán az egész magyar nyelvterületen — szintén ez a forma az uralkodó, de a *valakiről* vagy *valamiről* forma sem egészen újkeletű. Petőfi is ezt írja: »Véres napokról álmodom« (74 : 471).

Szakfolyóirataink állásfoglalása tehát — mint láttuk — teljesen egységes, mindkét kifejezést helyesnek tartják. Mégis érdemesnek tartjuk, hogy ezzel a kérdéssel újból, az eddigieknél kissé részletesebben foglalkozzunk. Két nyelvi forma ugyanis csak a legritkább esetben teljesen azonos értékű. A nyelv is él, változik, fejlődik. Ha a fejlődés egy bizonyos szakaszán két kifejezés között esetleg nincs is semmi különbség, idővel hangu-

lati, stiláris, esetleg jelentésbeli különbség is fejlődik ki közöttük. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy az *álmodik* ige vonzatai között mutatkozik-e már ilyen különbség, s ha igen, miben. Nem érdektelen továbbá megnézni azt sem, hogyan fejlődhetett ki ez az elkülönülés. Ahhoz azonban, hogy erre a kérdésre választ adhassunk, meg kell vizsgálnunk a régi és a mai nyelvet, a köznyelvet és a nyelvjárásokat egyaránt.

2. Az *álmodik* ige tárgyas ige. A mai nyelvhasználat szerint azonban csak úgynevezett belső tárgy, illetőleg a belső tárgyhoz tapadt jelző állhat mellette. Vagyis ma azt mondjuk, valaki *szépet, jót, rosszat, furcsát álmodott*; valaki *ezt, azt álmodta*. Általánosan használt továbbá a *mit álmodtál?* kérdő formula is.

3. A régi nyelvben azonban nemcsak belső tárgy, illetve a belső tárgyhoz tapadt jelző állhatott az *álmodik* ige mellett. A NySz.-ban ilyen adatokat találhatunk: „Calvinus ő benne gyalázatos *vétkeket álmod*“ (Pázmány: Kalauz 489). „Christusnak földi országát *álmodoztác*, reméltétéc“ (Molnár A.: Jubiléus esztendei prédikáció 1034). „Oktalanság itt *vinculumot álmodozni*, a hol annak essentiája nincsen“ (Matkó: Bányászcsákány 444). „Az éden' *üdvét álmodozta*“ (Garay: Frangepán Kristófné 58). Ez a tárgyas használat a költői nyelvben még napjainkban is előfordul. Ady Endre pl. *Álmodik* a nyomor c. versében így ír: „Tiszta *ágyat* és tiszta *asszonyt* | *Álmodik* s vígan felkacag, | Kicsit több *bért*, egy jó tál *ételt*, | Foltatlan *ruhát*, tisztességet | S emberibb *szavakat*. || Kevesebb *vért* a köhögésnél, | És a munkánál több *erőt*...“ A mai köznyelvben azonban az ilyen tárgyas használat szokatlan, s az álmodás iránytárgyát *-val -vel* illetve *-ról, -ről* ragos alakokkal fejezzük ki. Ez a kifejezés mód — mint a fentebb idézett szerkesztői üzenetek is rámutattak — a régi nyelvben is ismeretes volt. A nyelvtörténeti adatok azt bizonyítják, hogy egészen a múlt századig a *-val, -vel* ragos forma volt az általánosabb. 1577—80: „Soha feieből ki nem hadgya esni a szőlőnec gondgyat sőt ha aluszik is *auál álmod*“ (Telegdi: Evangéliomok magyarázatja 3 : 28). 1592: „Hogy ha *madarackal álmodoz* éiyel, nappal nagy szél leszen“ (Cisio H.). 1598: „Az ki mit kiuán *azzal álmodoz*“ (Baronyai Decsi J.: Adagia 106). 1613: „Az szentek tiszteletiben *bálványozással álmodtak*“ (Pázmány: Kalauz 792). 1659: „Effele *dolgokkal álmodoztak*“ (Czeglédi István: Malach doctornak... 149; vö. NySz.). 1720: „*Álmodom* gyakorta, még ébren is *arrúl* | Mint egyféle állat, *álmodik a makrúl*“ (Koháry I.: Munkács kövárában szerzett versek 5 : 8). 1749: „Szünjetekek meg... *azzal álmodozni*, hogy meg-lehet“ (Bod P.: Szent Judás Apostol levelének magyarázatja 119). 1770: „Kiki maga *szereintséjével álmodozik*“ (Faludi: Bölts és Figyelmetes Udvari ember 2 : 166). „El ne hadd magadat, mikor irtóztató *képekkel álmodozik* elméd“ (u. o. 59). 1792: „Akkoron a' hartznak úgy néki bátorodott | 'Hogy azólta mindég *tsatával álmodott*“ (Etédi: Magyar gyász 129). 1793: „Nem mostanába *álmodozunk* elsöbe *arany-hegyekkel*“ (Hatvany I.: Theatrumra alkalmaztatott munkák 81). 1794: „Robinsonunk szokása szerint *szüileivel álmodozott*“ (Gyarmathy S.: Ifjabbik Robinzon 157). 1795: „És az *ördögökkel* te-is ne *álmodgyál*“ (Gvadányi: Unalmas órákban... való időtöltés 186). „Nyúl *agárral*, macska *egérrel álmodozik*“ (Kresznerics: Közmondások 1 : 42). „Kinek rossz a lekiismérete *lidérczel álmod*“ (i. h. 3 : 184). (Az Akadémiai Nagyszótár anyagából.)

A *-ról, -ről* ragos alakot ritkábban bár, de megtalálhatjuk már a régi nyelvtörténeti adatok között is. Legrégibb adatunk az Érdy-kódexből való: „Ha alwzz, *orwokrol alma-dozz*“ (133b; NySz.). A 18. század második felében már gyakran jelentkezik a *-val -vel* ragos alak mellett, néha ugyanannak a szerzőnek az írásaiban is. 1754: „...leggonoszb' *dolgokról álmodoztatja* őket“ (Bárány Gy.: Uj Test. 170). 1756: „*Földiekrül* es *hivságokrul álmodozik*“ (Biró: Micae... 113). 1769: „Vespásziánus a *fő méltóságról* nem-is *álmodott*“ (Molnár I.: Az anya-szent-egyháznak történeti 1 : 62). 1770: „...igen meg ijed,

mivel a tegnapi *naprul* nem *álmadozott* többet“ (Németh A.: Esópus élete és fabulái 63). 1779: „... sokan ennél húszszorta nagyobb *messziségről álmadoznak*“ (Bessenyei: A magyar néző 33). 1786: „... *semmiről egyébről* nem is *álmadoznak*, hanem tsak a' ... *hadról*“ (Magyar Hírmondó 849). 1787: „Szabad légyen... a' Törökkel leendő *háboruról álmadoznunk*“ (Magyar Kurír 201). 1795: „A' Scyták *ő rólok* nem is *álmadoztak*“ (Gvadányi: i. m. 186). „A' ki mirül gondolkozik, *arról* gyakor *álmadozik*“ (Kresznerics: i. m. 1 : 42) „Kinek miben kedve telik *arrúl álmod*“ (u. o.). (Az Akadémiai Nagyszótár anyagából.)

A régebbi szótárak vallomása szintén különböző. Wagner Phraseológiája a „somniavi de fratre meo“ kifejezést így fordítja: „A *Bátyámmal álmodtam*.“ Márton Német-Magyar-Deák Lexiconában azonban már ezt olvashatjuk: „*nagyokról álmadozni*“ (1 : 937). A PPB. 1782-i kiadásában pedig „*Tsintalanságról álmadozni*.“

Arany Jánosnál már gyakran találkozunk a *-val -vel* és a *-ról -ről* ragos alakokkal is. Tölbén c. versében így ír: „*Álmodám tavasszal | Szép, derült, virágos tavaszi napokkal, | Zöld berek aljában susogó szellővel, | Csevegő patakka*“. Aristophanes-fordításában ezt olvashatjuk: „*Lovaz, kocsiz, lovakkal álmodik*“ (1 : 101). „A kincskeresők“-ben egy versszakon belül találjuk meg a két alakot: „*Mint makkal az | Éhes malac | Szeretsz legalább álmodni róla*.“ „A Mab királyné“-ban a pap azonban: „*legott zsíros megyerül álmodoz*.“ S egyik levelében is ezt olvashatjuk: „*Arról... hogy valamelyik lap ingyen kapjon: álmodni sem kell*“ (1 : 34).

Petőfinél is megtaláljuk mindkét ragos formát, nála azonban már a *-ról -ről* ragos a gyakoribb: „*Véres napokról álmodom*...“ „*A boldogságról álmodám*“ (Álmodtam szépet, gyönyörűt...). „*ez éjjel róla álmodtam*“ (A hóhér kötele). — „*Háborúval álmodám az éjjel*...“ (verscím).

Jókainál szintén mindkét forma használatos: „*No, én akkor álmodom bikával, a mi-kor éhen fekszem le*“ (9 : 76). „*Az éjjel bizonyosan vele álmodom*“ (96 : 406). — „*A legnagyobb, amiről álmodni mertem valaha*“ (61 : 390). „*Nem is álmodnak róla, hogy abból minden csipetnyi egy emberhalál*“ (70 : 206).

Ady szintén váltakozva használja a két ragos formát: „*Álmodom egy nőről, akit nem ismerek*“ (Paul Verlaine álma). „*Álmodni csecsemő-karokról*“ (Mária és Veronika). „*Otthon álmodik Napfény-országrol*“ (Hazavágyás Napfény-országból). — „*Épp most álmodnék dúsat mással*“ (Mikor Szulamit alszik). „*Barla maradt, rótt, szántott, álmodott | Egy kis szláv leánnyal*“ (Gyáva Barla diák).

A *-ról -ről* ragos alakot találjuk meg József Attilánál: „*Szövölány cukros ételekről Álmodik*“ (Hazám), és Somlyó Zoltán is így ír: „*Álmodj a szív vörös egéről, | Gazdaggá lett rongyos szegényről, | Álmodj a fényes napsugárról, | Mely proletár-szívekbe lángol*“ (Bölcsődal).

Nyelvjárásgyűjtéseink azt mutatják, hogy a népnyelvben még ma is a *-val -vel* ragos forma a gyakoribb országszerte, bár sok helyt él a *-ról, -ről* ragos alak is, sőt nem egyszer a kettő váltakozik is egymással. A nyelvjárásokban még egy harmadik formával is találkozhatunk: *álmodni valaki felől*. Ezt a kifejezést ritkán bár, de szintén megtalálhatjuk a szépirodalomban is. Előfordul Csokonainál: „*Vígan álmodott felőlem*“ (Szegény Zsuzsi, a táborozáskor), Aranyánál: „*Piroska felől még álmodni se több*“ (Toldi szerelme V.), Jókainál: „... s aztán a gyermek *felőle álmodott*“ (25 : 76).

4. A fenti példák azt mutatják, hogy a régi nyelvben az *álmodik* ige mellett a *-val, -vel* ragos vonzat volt a gyakoribb, s a nyelvjárásokban még ma is inkább ez fordul elő. A *-ról, -ről* ragos alak ritkán már a kódexek korától kezdve szintén megtalálható. Arany és Petőfi korában már mint egyenrangú változatok állnak egymás mellett, ma pedig a *-ról -ről* ragos alak talán gyakoribbnak is mondható.

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy mivel magyarázható a *-ról -ről* ragos alak terjedése a *-val, -vel* ragos rovására. A kódexek korában ritkán előforduló *-ról -ről* ragos alakokban valószínűleg latin hatást kell látnunk, s a magyar *-ról, -ről* a latin *de* szolgai fordítása. Mint láttuk, ez a forma a múlt században kezdett erősebben terjedni. Elterjedését valószínűleg elősegíthette az is, hogy az *álmodozik* ige, amely tulajdonképpen az *álmodik -z* képzős gyakorítója, felvette az 'ábrándozik' jelentést is, sőt lassan ez lett az elsődleges jelentése. E mellett a megváltozott jelentésű *álmodozik* ige mellett a *-ról, -ről* ragos vonzat lett általánossá, amiben nyilván az is szerepet játszott, hogy az *ábrándozik* ige mellett is ez a vonzat a használatos. A *rólad álmodoztam* kifejezés tehát ezt a jelentést vette fel: *te vagy az, akiről én álmodoztam*. Ugyanakkor azonban a *-val, -vel* ragos vonzat sem tűnt el, hanem tovább élt szűkebb, s a másiktól némileg eltérő jelentésben: *álmodoztam veled* azt jelenti: *együtt, kettesben álmodoztunk*. Az *álmodozik* ige vonzatai között tehát jelentésmegoszlás történt. A *-val, -vel* ragos alak konkrét kapcsolatot jelöl, a mondatban a társhatározó, a *-ról, -ről* ragos alakkal kifejezett kapcsolat kevésbé konkrét, inkább képeghatározó. Az *álmodozik* ige vonzatai között történt jelentésmegoszlás, s a *-ról -ről* ragos alak sokkal gyakoribb előfordulása természetesen hatással volt az *álmodik* vonzataira is, s ennek eredményeképpen elsősorban a nem élőlényeket jelentő fogalmakkal kapcsolatban a *-ról, -ről* ragos vonzat válik általánossá. Ma már eléggé szokatlannak talál-nánk, ha valaki azt mondaná: *a galyatetői kirándulással álmodtam* vagy *apám temetésével álmodtam*.

A *-val, -vel* ragos alak azonban ma már kezd kissé háttérbe szorulni az élőlényeket, sőt a személyeket jelentő fogalmakkal kapcsolatban is. A *valakivel álmodik* kifejezés a *valakivel alszik, fekszik, hál, lakik* szerkezetekkel mutat némileg közös tartalmi és hangulati vonzást, sokak szerint — a cikkünk elején említett levél szerzője szerint is — van valami furcsa, kicsit obszcén melléke. Ahogy a *feleséggel alszom, lakom* kifejezés azt jelenti, hogy a *feleséggel együtt alszom, lakom*, éppúgy a *feleséggel álmodtam* kifejezés azt is jelentheti, hogy a *feleséggel együtt* álmodtam, ő is ott volt mellettem, mikor álmodtam. Kétségtelen, hogy a kifejezésnek ez a melléke egészen újkeletű, s nem is mondható általánosnak, de beleérezhető a kifejezésbe. A *valakiről álmodtam* kifejezésnek viszont semmi ilyen melléke nincs.

5. Végeredményben tehát, bár a két kifejezés közül a *-val, -vel* ragos a régiebb, mivel ma ez a kifejezés bizonyos mértékig kétértelmű, s esetleg beleérezhető némi furcsa obszcén melléki, s ugyanez a *-ról, -ről* ragos alakban nincs meg, figyelembe véve továbbá azt is, hogy ma már a *-ról, -ről* ragos alak általánosan elterjedt, inkább az utóbbinak a használatát javasoljuk.

Imre Samu

A TEGEZÉS

A megszólításban nyilvánvaló, hogy a második személy használata a régiebb és nem a harmadik személyé; ma is használunk efféle megszólítást, mint: *kegyed, nagyságod, Felsőged*, és alig érezzük, hogy olyankor a megszólítottat tulajdonképpen tegezzük.¹

Ma a dolgozók társadalma, különösen pedig a mozgalmi élet kiegyenlítődsét teremt, és ennek egyik kísérő jelensége a tegezés.

¹ A tegezés évezredes múltjára mutatnak az imádságok, amelyekben az emberek az Istent is tegezik. A magyar megszólítás régi formája szintén a tegezés volt. A 16. században még minden rendű és rangú emberek tegezték egymást (a katona a följobbalóját, szolga az urát, fiú az apját, anyját, egészen idegen emberek is egymást hivatalos érintkezésben). A magázásnak a 16. századból való leveleinkben még nyomát sem találjuk, de e században a tegezésnek olyan különböző formái voltak már, amelyekben az újabkori magyar szokásnak, a mai magázásnak a csirái már föllelhetők. L. Kertész Manó: Szállók az úrnak 102—6. B. Ő.

Bizonyos mértékig a tegeződés általánossága országunk idegenből jött vendégei szemében jellemzőnek tűnt fel. Meg szokta őket lepni, hogy a rangjukbéliék azonnal *te*-vel szólították őket és ez főleg a németeknek tűnt fel. A megfigyelést azzal kellett helyesbíteni, hogy egyes osztályokon belül elhatárolódott a tegezés. Sok fortélyja volt annak, hogy pl. újonnan érkezett vendéget bemutatáskor mi módon jelzett titokban a házigazda tegezendőnek vagy magázandónak. Ha az általános bemutatás így hangzott: Kovács Feri, akkor a korábbiak tudták, hogy közibük való, lehet tegezni; de ilyen bemutatásra: Kovács úr, azonnal értették a többiek, hogy nem hasonszóru, urazni kell, kisebb rangú. Sajátos, hogy a tegezés egyaránt tudott süllyeszteni és embereket egymás mellé emelni. Állatot legfeljebb Jókai egyik grófja szokott magázni (Mégis mozog a föld, Dercsényi gróf), magából kikelt ember sem magázta haragja tárgyát. A Magyar Hirmondó 1793-ban az egyik francia forradalmi ülésről ezt írja: »Szörnyű szemrehányások lettek tehát a Tagok között. Egymást korántsem (vous) Kegyelmedezve többé, hanem csak (Tu) *tegetve*, gonoszlelkűnek, rágalmazónak, s pártosnak kiáltották.«² Még újabbkori feljegyzés szerint is a kölcsönös tegeződés a finomabb körökben nem helyénvaló. 1937-ben jegyezte fel Tökön egy kutató, amint Sándor Móricról szóló történetben a grófokról mondták: »Mer ezek mind *per-te* voltak, mintha bakterok lettek volna.«³ Berzsenyit is felháborította a tegezésnek mint lebecsülésnek kifejezésére használt eszköz: »... néhol a legcsekélyebb tisztviselők vagy uracsok is a népnek becületet nem adnak, hanem azokkal szabadon gorombáskodnak, még az előljárókat is *tézik*.«⁴

De a tegezés bensőségebb kapcsolat teremtésére is jó volt mindenkor. Rettegi Györgynek eddig alig figyelembe vett erdélyi naplója 1718—67 közt említi: »A kik jó barátságban vannak egymással, egymást nem becsülik, hanem csak *»te és tu*.«⁵ Kazinczy is írja: »Hajnóczyval azelőtt is *Té-gető* familiáritásban voltam.«⁶ Ez azonban régen egykorúak és egyenrangúak közt volt csak lehetséges. E téren a céhszabályok nagyon szigorúak voltak. »Senki egymást az Mesterek közül a gyűléseken *per Te* ne tractállyak, követeli az egri cipészek céhszabályzata 1768-ban.⁷ A pest-budai mészáros céh 1780-ban azt rendeli el, hogy legény idősebb társát ne tegezze, de ha mester volna a fiatalabb, azt sem tegezheti. Az inas természetesen nem szólíthat legényt *te*-nek.⁸ Móricz Zsigmond a Légy jó mindhalálig c. regényében a fiatalabb diákokkal magáztatja az idősebbeket; a magam iskolájában, a soproni ev. liceumban, 1914-ig ritka diák tegezte a felsőbb osztályost, a többséget meg is uraztuk. Hetedik osztályos koromban össze-vissza három felsőbb osztályossal tegeztem. Ma ez teljesen kiveszett, az első osztályos vígan tegezi az érettségizőt. Az egyetemen a kolléga úr járta. A régi katonaságnál az önkéntesek tegeződtek. Idősebb tegezése megorrolással járt. Kazinczy írja: »Öregebb társaim húsz-harmincz esztendővel ezelőtt (börtönbejutása előtt és szabadulása után) nekem rossz néven vevék, hogy mindennek *tézve* irtam, sőt szállva is a *te*-vel éltem s elvonták tőlem magokat e miatt.«⁹ E balsiker nem gátolta benne, hogy körében apostola legyen a tegezésnek. Írja Nemesapáti Kiss Sámuel lelkésznek 1826-ban: »... s ha magokat a föld Isteneit is *tézzük* a gondosabban irt deák levelekben, ha francziában mindent Vousnak szólíthatunk, miért ne lehetne azt tennünk magyarban is? és nem lehet e itt mutatni tisztületet, elsőséget, figyelmet a *te* mellett? De minden szokatlan, még ha jó is, visszatol.«¹⁰ Némely kétségei azért neki is vannak, mert ugyanebben a levélben így folytatja az eszmefuttatást: »és ha mindent *tézzük*, mint fogjuk legkedvesebb, legbelsőbb barátainkat?« Guzmits

² Magyar Hirmondó 1793. 1: 157.

³ Löschdorfer Anna: Anekdoták Sándor Móric grófról Tökön. Ethnographia 1937: 205.

⁴ A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól (Magyar irodalomtörténeti ritkaságok 42). II. Rákóczi György parancsa a tiszttekhez: Az alatt valót semmikép ne *te-zzék*. Nyr. 45: 17.

⁵ Hazánk 1: 294.

⁶ Kazinczy Ferenc levelezése (Kiadta Váczy János.) 5: 215.

⁷ Breznay: Eger a 18. században 271.

⁸ Borsody-Bevilaqua: A pest-budai mészáros-céh 1: 348.

⁹ Kazinczy levelezése 20: 63 (1826.).

¹⁰ Uo.

Izidor, már mint jó tanítvány ír mesterének a tegezésről: »Én azt szeretném, ha mindnyájan ehhez szoknának Magyaraink, annál inkább, hogy ha a sok hideg urazással nem akarunk élni, nyelvünkön ide illő harmadik személyt nem találunk . . . S volna-e a *Te*-ben valami tisztelettel meg nem férhető?¹¹

A kort, rangot kiegyenlítő összetegeződés ritka lévén, örök emléke maradt a kiténtetettnek és persze többnyire magasztos mozzanatok kísérték. Mikor az idősebb Wesselényi felajánlja Kazinczynak a tegezést, ez így ír: »*Tézek* tehát, minthogy egy parancsolod s érzem, hogy midőn azt cselekszem, nem *Te* vonattal le énhozzám, hanem én emeltetem fel *Te* hozzád.«¹² Ő maga Berzsenyit így szólítja fel: »A magyar Irók lerázták azt az eltűrhetetlen nyögöt, hogy midőn egymással papirosos szöllanak, titulázgassák egymást, mi nálunk annál szenvedhetlenebb vala, mivel nyelvünk nem bír a *Sie-Vous*-val. Kövessed *Te* is ezeknek példáját és írj nekem az ostobaság századjainak nevetséges szüleménye nélkül.«¹³ Cserey Miklós így ajánlja fel Kazinczynak a tegezést: »Meg ne bántódjál, hogy keresztül vágok a simító udvariasságnak unalmas tekervényein, midőn a legelső megszólítást is, melyen üsmeretségünk épülhessen, kebelemből veszem ki.«¹⁴ Döbrentei Gábor érzékeny hangulatú képet fest arról a jelenetről, amikor Berzsenyi összetegeződött vele, az ifjabb Wesselényivel és annak nevelőjével: »Az egymást *tégetni* kívánczók összelelkezének.«¹⁵ Hasonló szélesen festi Tóth Kálmán összetegeződését Kemény Zsigmonddal: »A párbaj után köztünk, a kik egészségesen maradtunk, megkezdődött a poharazás, Kemény felém közeledett, bort öntött két pohárba (még arra is emlékszem, hogy piros bor volt) koccintott velem és azt mondta, hogy: Isten áldjon meg. Én majd kiejtettem kezemből a poharat, el sem tudva képzelni, hogy én ilyen nagy emberrel *per tu* legyek. Hosszas ideig kerültem őt s még egy év mulva is csak olyan bizonytalan megszólítás formában beszéltem vele, mint a csizmadialegény, a ki felszabadulása után a céhmesterrel biliárdozván, nem merte őt sem így, sem amúgy megszólítani s aztán úgy beszélt, hogy: lökődjék be az a lapda.«¹⁶

A képviselőház tagjai általában tegeződtek régebben.¹⁷ Úgy látszik azonban, hogy a kommunistáink az illegálitásban nem tették. Vas Zoltán emlékezéseiben olvashatjuk, 1928. május 29-én Rákosi Mátyás ezt írta neki a börtönben: »Az igazgató kénytelen volt meghátrálni. A fegyelmim csak napokig fog tartani, tehát nem érdemes az ügyet tovább vinni. Nehogy szolidaritásból a kórházból a fegyelmebe kerüljön. Gyógyuljon meg! Legyen egészséges! ez a legfontosabb kötelessége.«¹⁸

A házastársak kölcsönös tegezése ma mindennapos, legfeljebb idősebbeknél hallani a kölcsönös magázást. Tagadhatatlan, hogy bizonyos finomabb hangot biztosít férj és feleség között. Nem egészen ok nélkül mondja Molnár Ferenc Liliomában a hordárból lett kávé: »Amíg *tegeződtünk*, könnyebben jött a veszekedés. Amióta *magázódnak*, úgy élünk, mint az udvari tanácsosok.«¹⁹ A férj a régi időkben általában viszonzás nélkül tegezte a feleségét. Egy gajdféle 1689-ből szívére köti a leendő háziasszonynak: »*Te s tu* beszédekkel, vagy a mi ezekkel egyez, nem szomorítja« férjét!²⁰ A Mondolatra írt Feleletben olvashatjuk Zafyr Czenczi levelében: »Szegény atyám uramat édes anyám asszony mindég *kenőnek* szólította, így akartam én is. Legyünk *per Te, Tu*, mert bizodalmas barátság illik a házas párokhoz, mondá férjem s nekem engedelmekednem kellett.«²¹

¹¹ Kazinczy levelezése 21: 43 (1829. IV. 12.).

¹² Kazinczy levelezése 3: 367.

¹³ Kazinczy levelezése 6: 224 (1809. II. 14.).

¹⁴ Kazinczy levelezése 8: 309 (1811. X. 10.).

¹⁵ Berzsenyi összes műveinek 1842-es kiadásában 1: 264.

¹⁶ Tóth Kálmán: Irka-firka [1877.] 138.

¹⁷ Persze csak a magánérinkezésben, a tárgyalások folyamán nem.

¹⁸ Vas Zoltán: Tizenhat év fegyházban 257.

¹⁹ V. kiadás. 131. A darab bemutatója 1909. december 7-én volt.

²⁰ Baross Gyula: A jó gazdaasszonyoknak dicséreti. Irodalomtört. Közl. 1909: 189.

²¹ Kölcsey nevéhez kapcsolódik. — Palotai Boris Puskásné című regényének éppen az a sikerült csattanója, hogy a munkás felesége magázza a férjét addig a pontig, amíg maga is munkába áll és a gyár első munkása lesz; mint teljesen egyenjogú eztán már illőnek találja férje tegezését.

Általában férfi és nő közt a tegezés házasság előtt nem igen volt elképzelhető. Ezért támadhatott harsogó nevetés a nézőtéren, amikor Kisfaludy Károly Csalódások c. vígjátékában Mokány Berci parlagi udvarlása elején rögtön így kezdte: »Jer, tézzük egymást«. Az ebben rejlő humor később elhalványodott, a darabnak 1907-es kiadásában, amely Heinrich Gusztáv gondozásában jelent meg, így olvashatjuk: »Jer, nézzük egymást«, aminek persze értelme nincsen.²²

Testvérek igen ritkán magázták egymást, inkább hóbortból történt az, kivéve ha nagyobb különbség volt köztük kor tekintetében, vagy faluhelyen, pl. a székelyeknél.²³

Aránylag legnehezebb az útja a tegeződésnek gyermekek és szülők között. Nép-dalok, népballadák, a régi magyar irodalom tanúsíthatja, hogy általában nem volt szokásos, hogy gyermek szülőit tegezze, ma is inkább a városokban általánosabb.²⁴ Nyilván idegen hatásra, német közvetítésre terjedt el az utolsó száz évben. Eötvös Károly említi a Nagy perben, amikor az egyik vádlottat tanúskodó fia *magá*-nak nevezi: »A szegény óhítu zsidóknál a szülők és gyermekek nem úgy beszélnek egymással: *maga* — hanem mint az ókor írásai tanítják s mint napkeleten ma is szokás, úgy szólítják egymást: *te*. Az öreg Sarf gúnyt és sértést lát a *maga* szóban és azt kérdi fiától: Hát én csak *maga* vagyok teneked?«²⁵

Edvi Illés Pál kerek száz évvel ezelőtt, a Vasárnapi Ujság 1854-es évfolyamában ezen a címen »A kölcsönös *Te-zésről* szülék és gyermekek közt« élesen állást foglal ellene: »A sok közül Pestalozzi-e, vagy melyik lehetett az a nagy mester, kinek agyából a szülék és gyermekek kölcsönös *Te-zésének* ujdivatú tana megfogamzott: megmondani nem tudom. De azt tudom, hogy ... a tan mint valami gyönyörű élcz, igen hamar életre kapott és családokban mind inkább terjed, apostolai ugy adván ki a *Tézést*, mint liberális és uri modort, a *Kegyed-ezést* viszont mint köznépnak valót.«²⁶ A cikk egy-két erős kifakadást tartalmaz még: »Állítom, hogy a kölcsönös *Te-zés* szülék és gyermekek közt helytelen szokás.« — »Az ujdivatú *Te-zés* hibás eltévelyedés a Természettől és őseink nemzeti szokásától.« Edvi állásfoglalása,²⁷ hogy a szülők tegezése nemzeti szokást nyom el, mintha igazolást nyerne abban a tényben, hogy a tegezés mindegyik vonalán hamarabb és teljesebb az előretérés, mint az utoljára tárgyaltan.

Csatkai Endre

²² Olcsó Könyvtár. II. felv. 183.

²³ Benedek Elek írja, hogy idősebb testvéreit nemcsak magáznia kellett, hanem keresztnevükhöz a *bá*-t is hozzátenni. Ignác nevű bátyja kiskorában halt meg, ő maga, az író már régen túlhaladta korban a megboldogultat, mikor egyszer róla beszélve csak mint Ignácot említette; édes anyját ez nagyon megbántotta.

²⁴ Lásd pl. a Kádár Kata újabb változatát, a Pálbeli Szép Antalt, Szép Juliát. Magyar Remekírók 55: 18, 21, 30. Ismert népdalok közül: Édes anyám, ha bemegey Egerbe. Édes anyám, csak az a kérésem, Extraruhát csináltasson nekem. Petőfi költeményeiben nem tegezi anyját. Jókai és Mikszáth regényeiben is a szegényebb néposztály gyermekei magázzák szüleiket.

²⁵ Eötvös: A nagy per 3: 114.

²⁶ Vasárnapi Ujság 1854: 290. Reviczky Gyula az Apai örökség című regényként megírt önéletrajzában említi, hogy 12—14 éves korában találkozott először apjával és természetesen magázta. Erre az apa: Szólíts *te*-nek. Hiszen apád vagyok, nem idegen. Érted? Paulovics: Reviczky Gyula [1910.] 28.

²⁷ Bartucz: A magyar nemzetismeretről. Ethnographia-Népelet 1936: 18. Edvi Illés a Magyar hazai vándor 1835-i évfolyamában írja: A nemzetiséget mindenben keresni kell, mi a magyarral összefüggésben van: nyelvben, szokásokban, intézményeiben; azt kell keresni, ami csak a magyarnak sajátossága és más nemzetétől megkülönbözteti. Ez adná aztán előnkbe a magyart az ő valódi nemzetiségében.

NYELVMŰVELŐ TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK SAJTÓSZEMLÉJE (1953.)

II. Napi- és hetilapok

Fővárosi napilapjaink közül szinte a *Magyar Nemzet* volt az egyetlen, amely az elmúlt évben is rendszeresen teret adott a nyelvi műveltség ápolásának.

A leglényegesebb, elvi mondanivalója *Parragi György* cikkének van (*Kis krónika*, okt. 21.). A *Magyar Nemzet* felelős szerkesztője méltatja a magyar dolgozó nép elévülhetetlen érdemét abban, hogy az elidegenedett uralkodó osztályokkal szemben megőrizte, életben tartotta, és a magyar lélek sajátos ízeivel, színeivel gazdagította nyelvünket. Viszonzásul most „mindent el kell követnünk, hogy népünkben öntudatosítsuk nyelvünk szépségét, színességét, gazdagságát, felbecsülhetetlen értékét. Ezen a téren még sok a tennivaló. Az anyanyelv megismertetése, értékének tudatosítása, szenvedélyes megszerettetése kultúrforradalmunknak meglehetősen elhanyagolt területe“.

Parragi szóvá teszi a nyelv hivatott művelőinek, a nyelvtudósoknak felelősségét is abban, hogy a nyelvtudomány zárt terület maradt, és nem találta még meg a népszerűsítés módját, eszközeit. Jogosnak ismeri el azonban Pais Dezső akadémikusnak az 1953. évi akad. nagygyűlésen elhangzott bírálatát is a sajtónak a nyelvi kérdések iránt tanúsított káros közömbösségét illetően. Utal Mód Aladár tanulmányának (Társ. Szle. 1953. jan.) egyik fontos, irányt mutató megállapítására, amely szerint „a nyelvtudomány mai főfeladata, hogy ... megtanítsa a ... dolgozó milliókat gondolataik önálló, közérthető, ugyanakkor sokoldalú és változatos, logikus és helyes kifejezésére“.

Ebben a munkában kell hogy a sajtó is hathatós segítséget nyújtson a nyelvészeknek, s akkor elérjük majd, hogy „népünk a magyar nyelv öntudatlan művészből anyanyelvünk öntudatos művelője, ápolója, gazdagítója, öntudatos művésze lesz“.

A lap szerkesztőjének nyelvünk ügye iránti lelkesedését és felelősségérzetét dicséretesen tükrözi a lap eddigi gyakorlata, s szavainak remélhetőleg eszméltető és buzdító hatása lesz egész sajtónkra.

A nyelv felfrissítésének kérdéséről szól *Sós Endre* cikke: *Nyelvünk gazdagítása és a készülő „Jókai-szótár“* (sept. 20.). Goda Géza ugyanis terjedelmes gyűjteményt állított össze a Jókai műveiben előforduló érdekes, színes, kifejező szavakból, kifejezésekéből, szólásokból. E munka (amelynek terve azóta módosult) azt a célt szolgálná, hogy mintegy „nyelvi vérátömlesztést“ hajtson végre Jókai bámulatos gazdagságú nyelvkincséből mai irodalmunkba és sajtónkba. A gyűjtemény tervezetét példák is szemléltetik.

A cikk visszapillant a felszabadulás utáni nyelvművelő mozgalom erőtlen kezdeteire, és megállapítja, hogy e mozgalomnak két fő feladata van: 1. örködni kell azon, hogy „a korunk gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásaival természetszerűen együttjáró nyelvi fejlődés helyes legyen“, és ne vezessen helytelen szóalkotásokhoz, idegenszerűségekhez; 2. meg kell mentenie a nép nyelvének és nagy íróink nyelvkincsének kallódó, feledésbe merülő értékeit, amelyek legtöbbször igen alkalmasak nemcsak színtelenedő köznyelvünk, hanem újságjaink és irodalmunk stílusának gazdagítására, élénkítésére is. Ehhez hatalmas ösztönzést adhat Jókai műveinek tanulmányozása, erős korhoz-kötöttségük ellenére is. Nagy mesemondónk ugyanis nyelvünknek bámulatos ismerője és fáradhatatlan bűvára volt. Életművének hatalmas mérete és páratlan változatossága teszi érthetővé, hogy nyelvének gazdagságával egy írónk sem versenyezhet. Nemcsak nyelvi művelődésünk kimeríthetetlen forrását kell feltárunk műveiben, hanem e kincsnek tudományos számbavétele is elsődrendű kötelességünk.

Az irodalmi kritikánkban szinte egészen elsikkadt stílusbírálatra és nyelvi elemzésre ad vázlatosságában is dicséretes példát a lapnak *Urbán Ernő Uborkafa* c. szatírá-

járól írt beszámolója (dec. 13.). A bíráló, *Sebestyén György* a darab sikerének egyik olcsó eszközét, nyelvi túlzásait és stílusbeli visszaéléseit teszi szóvá, annál is inkább, mert a szerző a mindennapi beszédben valóban használatos, a jassznyelvből vagy a »mozgalmár-stílus«-ból vett fordulatokat“. A szatíra megkívánja ugyan helyenként a túlzást, de a nyelvi naturalizmus nem azonos a művészi alakítással. Különösen fonák dolog, hogy az író a csakugyan bírálni való »mozgalmár-stílust« gyakran ellenséges, reakciós alakok szájába adja, olyankor is, amikor ez ellenkezik a valószerűséggel, a drámai helyzetekkel. A színpadi műfaj valóban csábít bizonyos hamis „életszerűségre“ a szereplők beszélgetésében, a jó író azonban nem szabad, hogy a jellemzésnek ilyen módszereit vegye igénybe.

Különbféle rovataiban (*Tücsök és bogár nyelvünkben, Rádióbírálat, Tollhegygel, Az olvasó írja* stb.) sok kisebb-nagyobb cikket, megjegyzést, levelet közölt a lap nyelvi kérdésekről. *Vargha Balázs Közlekedésügyi nyelvezet* c. cikkében (jan. 3.) a Fővárosi Villamosvasút és a MÁV hirdetésményeinek szövegét bírálja. A MÁV »határozománnyainak« stílusa valóban mintha a vasút őskorának nyelvét igyekezne nemes hagyomány-tisztelettel megőrizni. A Beszkárt-nyelv egy időben sokat javult, gondos irányítás folytán, újabban azonban ismét hanyatlás tapasztalható. Pedig ezeknek a hirdetésményeknek szövegét több százezer ember olvassa naponta, megfogalmazásuk tehát nem közömbös kérdés a dolgozók nyelvi nevelése szempontjából. Sajnos, „a hivatalos hirdetésmények megfogalmazói legtöbbször nem arra figyelnek, hogy mit akarnak megírni és kinek, hanem arra törekednek, hogy pontosan alkalmazzák azokat a szak kifejezéseket, amelyeket éppen a felek, a hirdetésmények olvasói nem értenek. Ez a stílus is a bürokrácia egyik fattyúhajtása, ideje már, hogy lenyessük“.

A febr. 7-i *Rádióbírálat* Nagy J. Béla nyelvművelő előadásáról számol be, helyeselve a nyelvhelyességi babonák elleni harcot. — A jún. 4-i szám Kovalovszky Miklósnak a „*tudhassa, mondhassa*“-féle új nyelvi járványról, az ú. n. suksük-nyelvről szóló előadását ismerteti, s felhívja a nevelőket e veszedelmes terjedő hiba elleni küzdelemre. A rádióknak is nagy szerepe van a helyes beszédmódra való nevelésben, ezért kívánatos, hogy a nyelvművelő előadások alkalmasabb, esti időben kerüljenek műsorra (ami az új adó létesülésével és a műsoridő megnövekedésével most már bizonyára meg is valósul). — A jún. 6-i és az aug. 19-i szám kiejtési kérdéseket és a bemondók, előadók hanganyagának a tárgyhoz illő helyes megválasztását teszi szóvá. — Szept. 12-én (*K. K.*) tiltakozik a jassz nyelven írt kuplék ellen. A rádió, amely nyelvművelő sorozatot indított, nem arra való, hogy eldaloltassa a pesti jassz-szótárt, mert akkor önmagával kerül összeköztetésbe, s ezzel tönkreteszi amannak nevelő hatását. — Az okt. 1-i szám cikke megállapítja a nyelvművelő előadások kedveltségét, érdekes és tanulságos voltát. Tompa József előadásával kapcsolatban azonban hangsúlyozza a népszerű tárgy és hang fontosságát. „A plakátokon látható »porított tojás«-ról is kellene beszélni, meg a hasonló magyartalan [?] szövegekről.“

Az ápr. 2-i szám *Tollhegygel* rovata *Költői szabadság* címmel korhol egy fiatal költőt, aki *hallgassál, öntsél* igealakokat használ versében, holott az *-l* rag az ikes igék sajátja, helytelen tehát iktelen igéhez ragasztani. Ez a szabály is egyike ma már a nyelvhelyességi babonáknak. A két ragozás alakjai meglehetősen keveredtek. A vers ismeretében lehetne csak megítélni, okkal élt-e a költő ezzel a pongyolább ragozási alakokkal, költői szabadságként. — Az aug. 8-i számban *Hirdetés és nyelvhelyesség* címmel *Vigyázó* hibáztatja a következő hirdetményt: „Vásároljon a népművészet és háziipar boltjaiból...“ Vmely áruból vásárolunk, de boltban vagy boltosnál vagy valakitől. (A szöveg másik pongyolósága, hogy a népművészetnek és háziiparnak nem lehet boltja. Ilyen szókapcsolat legfeljebb cégtáblán képzelhető, de ott is ez lenne a helyes alak: *Népművészeti és háziipari bolt.*) „A hirdetés: közolvasmány. Tízezrek, sőt százezrek

látják. Illik tehát, hogy nyelvtani és nyelvhelyességi tekintetben kifogástalan legyen.“ — A szept. 12-i számban *Érkeztető, készletező és társaik* címmel új vállalatok rejtélyes és sületlen elnevezéseiről olvashatunk gúnyos-tréfás megjegyzéseket. Helyesbítő javaslatot azonban nem minden esetben tesz a cikkíró. — Nov. 25-én (*Mikor érvényes a belépés?*) egy hivatalos meghívó zavaros fogalmazását bírálja a rovat: Hasonló eset, sajnos, gyakori, de ez „különösen szemet szűrő, mert az újságírószövetség, amelynek egyik fontos feladata a nyelvhelyesség megóvása, és a Filmgyártó Vállalat, amelynek filmjeiben ugyancsak fontos szerep jut a magyar nyelvnek, ludas benne“.

Az *olvasó írja* rovat több levelet közöl. Aug. 4-én *B. R. Anyanyelvünk érdekében* címmel helyteleníti a vendéglőkben használatos *jolyó bor* megnevezést *kimért bor* helyett, valamint a *Mozgóképforgalmazási Vállalat* nevet az egyszerűbb és természetes *Filmforgalmi Vállalat* helyett. A *film* szótól nincs mit félni; nyelvünk már régen befogadta. Az olvasó kéri a lap szerkesztőségét, foglalkozzék többet a magyar nyelv védelmével. — Az aug. 23-i szám (*Válasz az olvasónak*) közli, hogy a Budapesti Városi Tanács hivatalosan utasította a Vendéglátóipari Trösztöt (mikor szüntetik már meg ezt a monopolkapitalista elnevezést?) a *kimért bor* megjelölés használatára. — Szept. 25-én *Magyar Gyula* szintén egy villamoshirdetményt bírál: „A földalatti villamosjáratot ritkábban közlekedtetjük“. Mivel a *járat* egy útvonal és az ott járó kocsik összessége, járatot nem lehet *közlekedtetni*, csak *kocsikat járatni*. — Okt. 13-án egy olvasó az utcatáblák helyesírási hibáit teszi szóvá. A lap nov. 1-i száma (*Visszhang*) közli a Budapesti Városi Tanács választát a hibátlan utcatáblák ügyében tett intézkedésről. Ezek a válaszok nemcsak a sajtó nyilvánosságának és a bírálóknak erejét bizonyítják, hanem azt is, hogy a nyelv védelme nem szélmalomharc, hanem kézzelfogható eredményeket hozhat. — *Magyar Gyula* okt. 26-án (*Nyelvünk védelmében*) is felhívja a figyelmet néhány magyartalanságra, ill. nyelvi hibára: győzelmet arat *valaki ellen* (helyesebben: *valakin* vagy *valaki fölött*); *hiánycikk* (erőltetett, felesleges szó, *hiányzó árucikk* helyett). Nem fogadhatjuk el azt a nézetét, hogy „a *rendezvény* homályos, semmitmondó, magyartalan, idegenszerű szó.“ Épp olyan kifogástalan képzés, mint a *küldemény* vagy a *tekervény*. Nem minden új szó rossz! Az ellenben igaz, hogy a *zenés* vagy *műsoros est, táncestély, utcabál, hangverseny* stb. pontosabban megmondja a dolog jellegét. A *rendezvény* azonban összefoglaló megjelölés, ilyenre is szükség van. A *részleg* szó sem helyteleníthető, bár képzésmódja ritkább (vö. *fölösleg*); jelentése pedig nem azonos az *osztály* vagy *csoporthoz* szóéval. (Vö. Lőrincz Lajos választát: 1954. jan. 9.)

Kákán csomó címmel (szept. 19.) még egy villamos-felhívást helyesbít a lap, felhívja a figyelmet az alany és állítmány helyes egyeztetésére.

A nov. 26-i szám a debreceni *Dongó c.* éleclapból közöl tréfás szójátékokat a *portított tojás*-sal kapcsolatban. E sokat vitatott és helytelenített elnevezést a lap, sajnos, nem méltatta tárgyilagos megvitatásra.

Bő és változatos anyagot gyűjt össze *Keszthelyi Zoltán* cikke *Anyanyelvünk vadhajtságai*-ról a *Népszavában* (jan. 16.). A jassz-kifejezések, az *irányvonal, terület, objektív nehézség* és egyéb divatos szavak túltengő használata mellett szóvá teszi a *fogok* ige feleslegesen udvariaskodó használatát kérésben, a sorszámnev eltűnését, a névutók (*felé, fölött*) felesleges elszaporodását ragok helyett, a bonyolult kifejezések divatát, a hibás egyeztetést, idegenszerűségeket (*közel, nap mint nap*) stb. Észrevételei általában helytállóak, legtöbbször — igen helyesen — ki is javítja a hibát, kár azonban, hogy cikke törmelékes anyagú. Az *iskolán* (= tanfolyamon) *van* kifejezést tévesen helyteleníti; ez az alakváltozat természetesen szükségletként fejlődött ki az eredeti értelmű *iskolában van* mellett.

Az *Esti Budapest* aug. 22-i cikke (*U. L.: Ne bántsuk anyanyelvünket*) a Népstadion megnyitáskor szerepelt hivatalos bemondó nyelvi baklövéseit korholja. A megrovás annál is inkább jogos, mert a hangszórót 80 000 ember hallgatta. „Ez nyelvünknek kor-

szerű technikai eszközökkel segített rongálása. Nem lehetne-e elintézni, hogy ha valaki nem tud rendesen magyarul — ne dicsekedhessék ezzel hangosan?”

Legnagyobb nyilvánosságú és iránymutató tekintélyű lapunk, a *Szabad Nép* ez évben sem foglalkozott az ügy jelentőségéhez mérten nyelvi kérdésekkel, holott igen hasznos nevelő munkát végezhetne ezen a téren. Az akadémiai nagygyűlésről, az Értelmező Szótárról adott beszámolón kívül csak az újságok stílusáról jelent meg a lapban egy széljegyzet (*Fogalmazzunk gondosan*; nov. 5.). Az újságírói hivatásból és az olvasók iránti megbecsülésből fakadó kötelessége minden szerkesztőségnek, hogy gondosan átfésülje a lapban megjelenő írásokat, és csak olyan cikkeket közöljön, amelyeket nem rútt el pongyola fogalmazás, zavaros kifejezőmód.

Egy vidéki újságból idéz a cikk kiáltó példákat az újságírói hanyagságra, és végül leszögezi: „A kommunista sajtó munkatársainak kötelességük, hogy minden mondat, minden leírt szó helyességét gondosan ellenőrizzék. A szerkesztőség óvja éberren az újságot minden hibától, s gondosan fogalmazott, érthető nyelven írt cikkeket adjon olvasóinak.“

Hetilapjaink közül a *Magyar Rádió* több cikket szentelt a nyelv művelésnek, első sorban természetesen a rádió műsorával kapcsolatban. 1953. évi 7. száma az egyik nyelv-művelő előadás beharangozásaként a „mozgalmi zsargon“ visszasságait említi meg. — A 23. szám borítékján néhány ötletes karikatúra „képszerűen“ ábrázolja a divatos közhehelyeket (*élére állítja a kérdést, felveti a problémát az illetékesek felé, irányt veszünk arra, hogy... , súllyal ráállunk a döntő kérdésre, élesen aláhúzza, felszólalásából jól kijött*). — A 29. számban *Décsy Gyula* a sportközvetítések nyelvéről ír. „Milliók hallgatják hazánkban ezeket a közvetítéseket, amelyeket rádiónk a magyar válogatott labdarúgócsapat egy-egy nemzetközi mérkőzéséről ad. E közvetítéseknek nyilvánvalóan nemcsak a sport, hanem a nyelv, a beszédkultúra szempontjából is nagy hatásuk van a hallgatóságra. Éppen ezért fontos, hogy a nyelvhelyesség, a jó magyarság szabályai ellen különösen ilyenkor ne vétsenek sportriportereink. Helytelen szóhasználatuk esetleg millió sportkedvelő nyelvérzékét rontja meg.“ A cikk írója első sorban Szepesi György közvetítéseinek stílusát elemzi, és elismeri egyéni hangjukat, ötletes elevenségüket. Szepesi mondatai az izgalom hevében is kerek, világosak; kifejezéseiben szemléletességre, változatoságra törekszik. Hibájául róható fel azonban a határozatlan névelőnek olykor felesleges kitétele (*egy cseht csinál*), a sportszargon rövidített szóalakjainak (elvégi a *szabadot*, a *szögletet*) és a túlzó jelzőknek használata. — A 37. szám hozzászólásokat közöl. Van, aki több következetességet és szigorúságot várt volna *Décsy* cikkétől, más olvasó a mérkőzés hevével menti a sportközvetítőt. Maga Szepesi György örömmel fogadja *Décsy* cikkét, amely a felszabadulás óta talán első ízben veti fel a sportközvetítések stílusának néhány kérdését. A közvetítő egyéni hangjának kialakításával együtt jár a bevált kifejezések, fordulatok ismétlődő alkalmazása. „E hiba kijavításának módja: a gondos, alapos feikészülés, a szókincs tudatos, rendszeres gyarapítása.“ Úgy véli azonban, hogy a sportnyelv sajátos zsargonszerű kifejezései szakszerűbbé teszik a közvetítést. Javasolja végül, hogy a sajtóbeli sporttudósítások nyelvének változatosabbá, színesebbé tételére, a sportnyelv időszerű kérdésének tisztázására tartsanak megbeszélést sportújságírók, rádióriporterek és nyelvészek.

A 35. számban szintén *Décsy Gyula* ír az *idegen nevek helyes ejtéséről* a rádióban. Különösen sok a zavar és tévedés a cseh, szlovák és lengyel nevek körül, mert ezeknek a nyelveknek betűi gyakran más hangot jelölnek, mint a magyarban. A legfontosabb eltéréseket egy kis táblázatban mutatja be, és közli a gyakran előforduló nevek helyesen ejtett alakját.

Az 51. számban *-sényi* jelű cikkíró széljegyzetét olvashatjuk a magyar nyelvről. Találó szavakkal pellengérez ki egyes előadók, újságcikkek, brosrák szürke, gépies

nyelvhasználatát. „Íz nélkül locsognak és fecsegnek. Szókincsük fakó, szavajárásuk lompos, semmi csín, kedv és frissesség nincsen már abban. Nemcsak régi, kifejező, ízes szavainkat felejtették el, nemcsak fölösleges, régesrégen kitessékelt idegen szavakat csempészték vissza nyelvünkbe, hanem világos mondatszerkezetünket kifemicámtották, és elképedt koponyánkba »beiskoláztak« olyan szavakat, melyek értelmét még megsejteni is alig-alig tudjuk. Nyelvünk tömörsége is csorbát szenvedett — nem képekben gazdag és színes, csak egyszerűen fecsegő lett.“ Veszedelmes ez a nyelvromlás; ha a felnőttek nagy része így beszél, ezzel megfertőzik a gyermekeket is. „Mert mint a métely, terjed ez a híg és silány nyelv, s olykor betör irodalmunkba és a Rádió stúdióiba is. Pedig a Rádiónak ékesen kell beszélnie magyarul, hiszen hajnalhasadástól éjjelig beszél a nemzethez.“ A felelősségtudatra ébresztő, lendületes hangú cikknek lényegi fogyatkozása, hogy egyetlen példával nem szemlélteti megállapításait, s így azok csak túlzó általánosításként hatnak.

Örömmel olvastuk a *Béke és szabadság* 1953. évi márc. 1-i számának népszerű *Haragszom rád...* rovatában a „tudhassuk, láthassuk“-szerű igeragozás elharapózása ellen óvást emelő cikket, amely ezt a jelenséget, talán nem egészen jogosan és helyesen, az ú. n. mozgalmi zsargon jellegzetességének tartja. Voltaképpen nyelvjárási sajtáságról van szó, amely azonban egy-két évtized óta, de főként a felszabadulás hatalmas méretű népmozgalmi és társadalmi rétegeltolódása, osztályváltása következtében szinte általánossá vált kevésbé iskolázott emberek közt. Terjedése ellen az iskolai nyelvoktatással és helyes nyelvi felvilágosító munkával lehet és kell védekezni. A cikk nem is azokat korholja, akik nyelvjárásuk beidegzett sajtáságaként vagy helytelen hatás nyomán beszélnek ezen a *suksük*-nyelven, hanem a túlzó majmolók és a reakciós csúfundároskodók ellen kel ki. „Vannak, akik tudják, hogy hibás és helytelen a *tudhassuk, lát-hassuk*, mégis ezt használják, mert azt hiszik, hogy ezzel »tyű, de proletárok lettünk«, »hijnye, de paraszti sarjak vagyunk«. Erőszakolt és átlátszó álarc ez, mely gyanút kelt, cinizmusa visszataszító. Vannak aztán olyanok is, akik ugyancsak tudják, hogy a *tudhassuk, láthassuk* helytelen, mégis minduntalan, sőt kacérokodva használják, mert ezzel egyet csújni vélnek, mert ezzel gúnyoskodni igyekeznek, hogy no most jól megadjuk az új kádereknek.“ Minél több ilyen nevelő értékű, hasznos kis cikket várunk a laptól.

A lap *Irodalmi törvényszék* c. rovatában közölt paródiák vagy satírok gyakran nyelvi kérdéseket is érintenek. Így pl. a 42. számban (okt. 14.) *Máté György* a *Falurádió* műsorainak néha erőltetett népieskedését, hamis, ötletszerű vagy kevert tájnyelvi jellegét figurázza ki.

A 43. számban (okt. 21.) *Hegedűs Géza*: *Sulteisz és kora vagy mi süil ki a nyersfordításból?* c. szellemes, Karinthy paródiájára emlékeztető cikke azt a veszedelmet mutatja be, amely a nyersfordításból dolgozó költőket kísérti.

A humor eszközével él a *Ludas Matyi* is a nyelvi visszasságok, hibák kipellen-gézésében. Szinte állandó, visszatérő témája a hivatalos nyelv, a bürokrata stílus nevet-ségessé tétele, és humoristáinak szinte nélkülözhetetlen fogása a *Bámexbumjért*-féle vállalatnevekkel való játék. Az argot-val fertőzött és sajnos, szinte köznyelvivé furakodott társasági zsargon is többször terítékre kerül. Így pl. *Tóth Eszter* cikkében: *Mókusok tagok, pofák...* (nov. 18.) A költőnek a nyelv sorsa iránti felelősségérzete szólal meg *Berda József* két tréfás-komoly versében: *Nyelvápótlás* (júl. 23.) és *Lecke a nyelvről* (nov. 12.). Rövidsége miatt idézzük az előbbit:

Elég volt a nyelvrontásból, szóficamokból!
Tanácsok! Vállalatvezetők! Mindennek
okosan csengő nevet adjatok.

A jó sáfarkodás mellett zengzetes
anyanyelvünket pallérozni: erre is van
most már bőséges hatalmatok!

A debreceni *Dongó* c. élcslap is szentel időnként egy-egy cikket vagy megjegyzést a nyelvi hibák elleni küzdelemnek. A *porított tojás* mellett szóvá teszi a lap (aug. 2.), hogy a debreceni strand hangos híradója is áttért a felszólító mód használatára (*hívassuk, e helyett: hivatjuk*). A suksük-nyelv nyilvános terjesztéséért méltán csipkedi meg a lap a bemondót a gúny tüzés fogóival. A nevettségessé tevés is jó és hasznos fegyver lehet a nyelv védelmében.

A *Nők Lapjának* 46. száma (nov. 12.) egy olvasó levelét közli a cégtáblákon, vállalatok nevéként olvasható kimondhatatlanul hosszú és mesterkéltséggel szövegszerű elnevezésekről. A természetes nyelvérzék számára ellenszenves a bonyolult és nagyképű elnevezések divatja. A szaporodó tiltakozások a kérdés észszerű rendezését sürgetik.

Az úttörők hetilapja, a *Pajtás* ez évben is folytatta *Nyelvcsiszoló* c. rovatát. A 17., 18., 20., 21., 22., 24. és 25. számban közölték a tanulók nyelvérzékének, nyelvtani és helyesírási ismereteinek fejlesztését szolgáló versenyfeladatokat. A 26. számban hirdették ki a pályázatok eredményét. Kb. 2000 megfajtást küldtek be a pajtások; sok helyütt az őrök közös megbeszéléssel készítették el a megoldást. A hasznos kezdeményezést tovább kell fejleszteni.

Az *Új ember* 10. száma (márc. 8.) ismerteti Lőrincze Lajos *Nyelv és élet* c. könyvét. Hangsúlyozza, hogy a helyes és jó magyarság kérdései érdeklik az embereket. Fontos azonban, „hogy a nyelv művelésben mértéket tudjunk tartani; gyomláljunk, ha kell (s mindig csak azt, amit kell), de az egészség növényét ne bántuk”. Ezt a mérlegelő magatartást, ill. elvet dicséri a lap Lőrincze könyvének erényeként: nem merev, nem elvont, megérti a nyelv fejlődésének követelményeit, s ezért éltszerű.

*

Amilyen örvendetes tény nyelv művelő irodalmunk mennyiségi gyarapodása az elmúlt évben, annyira egyoldalú e cikkek megoszlása és jellege. Alig van egy-két lap, amely elvszerű rendszerességgel helyet adna nekik, a többi csak elvétve, legfeljebb egy-egy olvasó levelének közlésével áldoz a nyelv ügyének. Pedig éppen a közönség érdeklődése mutatja, hogy népünkben él a nyelvi művelődés igénye, s lapjainknak érdemes volna ezt az „öszönös” törekvést támogatni, tudatossá tenni, mozgalommá erősíteni. Ehhez azonban az eddigi alkalmi közlések, elmefuttatások vagy méltatlankodó megrovások helyett összefoglaló jellegű, elvi cikkekre volna szükség. Az alaposság, szakszerűség és következetesség a helyes, eredményes nyelv művelés fő kelléke. A nyelvi műveltség egyik leggazdagabb forrása az irodalom, s ezt hanyagolják el éppen irodalmi folyóirataink, amikor alig szentelnek néhány sort az irodalmi nyelvhasználat kérdéseinek, a művek nyelvi bírálatának. Ennek az érthetetlen közönytnek nemcsak az olvasók, a közönség, hanem maguk az írók és az irodalom is kárát vallják.

(Az összegyűjtötteken kívül bizonyára elkerülte figyelmünket több idevágó tárgyú cikk és közlemény. Elsősorban a szakfolyóiratokra, az üzemi lapokra és a vidéki sajtóra gondolunk: ezek, sajnos, kiesnek látókörünkéből. Hogy lehetőleg teljes képet adhassunk nyelv művelő irodalmunk terméséről és tanulságairól, kérjük olvasóinkat és a lapok szerkesztőit, szíveskedjenek értesítést adni ilyen cikkek megjelenéséről, lehetőleg magának a cikknek megküldésével, a következő címre: Nyelvtudományi Intézet, Nyelv művelő Adattár, Budapest, V., Váci-u. 12.)

Kovalovszky Miklós

MEGJEGYZÉSEK MŰSZAKI NYELVÜNKRŐL

1. Fejlett ipari országban a szakszókincs fontos művelődési és népgazdasági kérdés. A gépek, szerszámok megfelelő szakszókincs nélkül csaknem holt tárgyak. S a szakmai tapasztalatokat is nemzedékről nemzedékre a gondolatközlés nélkülözhetetlen eszköze: a nyelv örökíti át.

A szakszókincs jellege az egyes nemzeti nyelvekben annyiféle, ahány területen a gazdasági és kulturális élet az idők folyamán kibontakozhatott. A szakszókincs anyagát az egyes szakmák gépeinek, gépalkatrészeinek, műszereinek, sajátos anyagainak, szerszámainak és munkamozzanatainak a nevei alkotják. Mindezeket más foglalkozási ágak dolgozói fogalmilag is alig ismerhetik.

Iparunk szakszókincsének kialakulására évszázadokon át különféle gazdasági és történelmi okokból hazánkba telepített, továbbá kisebb-nagyobb hullámokban bevándorolt idegen ajkú kézműves elemek nyomták rá a bélyegüket. Iparunk jelentős részében még ma is német szóval jelölnek egyes gépeket, szerszámokat, munkamozzanatokat. E nagyrészt idegen szóanyag jó magyar szavakkal való helyettesítésének a műszaki oktatásban is nagy jelentősége lenne.

Az idegen eredetű szóanyag megmagyarosításán kívül egyéb fontos feladatokat is meg kell oldanunk. Magyar szakmai szókincsünk területén is meglehetősen nagy a zűrzavar. Igen sok a két-, sőt többértelmű kifejezés, s ez gyakran az egyes üzemek és üzemszempontok, sőt néha az egész ipar zavartalan együttműködését bénítja. Az egyértelmű elnevezések hiánya miatt igen sok energia fecsérlődik el. Az egyes üzemek műszaki és kereskedelmi dolgozóinak száma hatalmas arányban duzzadt fel. A dolgozók nagy része pedig — a szakmai nyelvhasználat szempontjából igen tarka képet mutató — kis- és középiparból verbuválódott. A szakmai szókincs egységének hiánya egy üzemben belül is sok zavart okozhat. A nagyüzemekben pedig az ország legkülönbözőbb vidékeiről elszármazott dolgozók verődtek össze. A szakmai nyelvhasználat területén ez szinte bábeli jelenségekben nyilvánul meg. A kisiparból jött dolgozók gyakran nem értik a nagyipari dolgozók szakmai nyelvét, és megfordítva. A Diósgyőrből, Ózdról és Borsodnádasdrol származó ipari munkás sem érti a győri és pécsi munkástársa szakmai nyelvét. Ilyen körülmények között az egységes szakmai nyelvhasználat és szókincs hiánya igen sok, népgazdasági szempontból is jelentős veszteséget okoz.

Nagyobb üzemekben minden üzemegységen belül több dolgozó foglalkozik a megrendelésekkel. Az egységes elnevezések hiánya folytán ugyanazt a szerszámot, anyagot, műszert vagy gépet különféle nevekkel szerzik be, és az a tapasztalat, hogy ugyanazt a tárgyat az egyes üzemekben 6—8 különféle néven tartják számon. Mindez igen sok tárolóterületet és forgószöveget köt le. A főlegesen hosszú ideig felhasználatlanul fekvő tárgyak az idők során elavulnak, tönkremennek és kezelésük jelentékeny energiát von el népgazdaságunk más fontos területeiről. Egyik nagyüzemünkben például nagy mennyiségű csiszolókorong „feküdt” esztendőkön keresztül. Egész raktárrészeket kötött le a különféle méretű és különféle rendeltetésű csiszolókorongok tömege. Ugyanitt viszont olyan esetről is tudomásunk van, amikor egyik-másik korong hiánya miatt gépet kellett leállítani, mert a raktárkönyvelés nyilvántartása szerint nem volt raktáron a megfelelő fajtajú és méretű csiszolókorong. Csak a csiszolókorongok szabványosítása után derült ki, hogy a „gépállás” idején a szükséges minőségű és méretű korongból 5—6 különféle elnevezéssel jelentős készletek voltak az üzem anyagraktáraiban; és az elfecsérelt munkaidőt kizárólag a szabványos elnevezés hiánya okozta. A szabványosítás után a gyár raktáraiban végleg rendet teremtettek, s ennek eredményeként 35 százalékkal kisebb raktárterületen kevesebb munkaerővel és az addigi forgóeszköz-szükséglet egy harmadával zavartalanul tudják fedezni az üzem csiszolókorong-szükségletét.

E fontos hézagpótló munkát megfelelő *nómenklátúra-* és *terminológia-*szabványokkal és magyarázó szótárak segítségével lehetne elvégezni. A helyes *nómenklátúra-*szabványok nyilván hatékonyan járulnak majd hozzá a szakmai szókincs rendezéséhez, rendszerezéséhez. A *terminológia-*szabványok pontos meghatározásai pedig az egyes fogalmak tisztázásával segíthetik a műszaki nyelvhasználat mai nehézségeinek megoldását.

A szókincs és a fogalmak tisztázása azonban nem oldja meg a műszaki nyelv stilisztikai kérdéseit. Műszaki kiadványaink, folyóirataink többségének stílusa még korántsem kielégítő. A műszaki irodalom színvonala nem tartott lépést műszaki tudományunk, ipari fejlődésünk eredményeivel. Közleményeink nagy részében még igen sok a pongyola fogalmazás, a képzavar, a bőbeszédűség. Mindez végső hatásaiban a közlemények műszaki színvonalát és hatását is gyengíti.

A szakmai színvonal szüntelen javításán kívül egyre inkább a műszaki stílus csiszolására, fejlesztésére kell törekednünk. Tömörebben, világosabban és színesebben kell tehát fogalmaznunk. A ködös, terjengős szöveg zavarja az olvasót és a kényes műszaki előírásokban elkövetett hibák tetemes gazdasági károkat is okozhatnak. A hibák zömét egyik napról a másikra természetesen aligha küszöbölhetjük ki. A magyar szakszókincs mindenekelőtt meglehetősen szegényes; alkalmazása egyébként is jóval bonyolultabb, mint az irodalmi vagy a beszélt nyelv. A felszabadulás előtt iparunk meglehetősen fejletlen volt, ezzel szemben szépirodalmunk már igen magas színvonalon állott. Műszaki irodalmunk a mai napig is meglehetősen fejletlen, mert a letűnt korszakban csupán egész kis réteg művelhette és olvasta. Kétségtelen, hogy maga az egész műszaki közvélemény is szűk körre korlátozódott, mert a technika kérdése végeredményben teljesen a széles néprétegek érdeklődési körén kívül esett. Ma viszont fejlett nehéz- és könnyűiparunk, bányászatunk és biztatóan fejlődő mezőgazdaságunk van. A kutatótevékenységet, a műszaki irodalom gyorsabb fejlődését kormányzatunk minden eszközzel támogatja. Az ipar és a tudomány mindezekén kívül népünk saját ügye lett. Ilyen körülmények között tehát minden előfeltétel megvan arra, hogy műszaki nyelvhasználatunk, egész műszaki irodalmunk nyelvi szempontból is lépést tartson a fejlődés igényével.

2. A következő idézetekkel csupán két műszaki folyóiratunk hibáira, pongyolóságaira kívánunk rámutatni. Célunk semmiképpen sem a pellengérré állítás, hanem a példamutatás, a segítség. Ezért az eredeti hibás szöveg mellett nyomban igyekszünk megadni a helyes megoldást is.

A Magyar Építőipar múlt évi 11. számának 337. lapja 1. bekezdésében a következő szöveg olvasható:

Az ugrásszerűen megvalósítandó lakásprogram komoly feladatokat ró építőiparunkra és azon belül a tervező és szervező szektorokra.

Mindez egyszerűen, érthetőbben és magyarul kb. a következőképpen hangzanék:

A kormány lakásépítő programja sürgősen megoldandó feladatok elé állítja építőiparunkat, főként pedig az ipar tervező és szervező részlegeit.

Suta képzavar ugrásszerűen megvalósítandó lakásprogram-ról beszélni. Építeni lehet *erőltetett ütemben, gyors iramban*, csak éppen *ugrásszerűen* nem. Az építés rendszeres átgondolt munkafolyamatokból áll. Mindezt ugrándozva vagy akár ugrásszerűen aligha valósíthatnánk meg. Ezúttal az idegen szó használata is teljesen fölösleges, mert a *részleg* többet mond mint a *szektor*.

Ugyanennek a lapnak 7. bekezdésében: *Az irányelvek közül, amelyek az organizációs munka alapját képezik, kiragadom a legfontosabbakat.*

Ez helyesen így hangzanék:

A szervező munka legfontosabb irányelveit a következőkben ismertetem.

A 340. lap jobboldali hasábjának 2. sorában: *Egyes városaink generáltervezésénél a tervfőmérnöki organizációs gyakorlatlalt bíró tervezőkkel való szaturálása az utóbbi időben kiváló eredményekre vezetett.*

A mondatban egész sor hiba van. A *tervfőmérnök* és a *tervező főmérnök* egészen más munkakört tölt be. Az egyik *konstruál* vagy tervez, a másik a terv ügyeivel, a gazdasági és műszaki tervgazdálkodás vállalati kérdéseivel foglalkozik. A *gyakorlattal bíró*... rossz hangzású germanizmus. *Szaturálni* főként azt jelenti: *átíratni, telíteni*, de elsősorban kémiai értelemben. Az idegen szó alkalmazása e helyen nemcsak fölösleges, de helytelen is.

Ugyanannak a lapnak és hasábjának 3. bekezd. 14. sora:

Az organizáció a műszaki fejlesztés hordozója és propagátora a tervfőmérnöki testület, mint a generáltervezés végrehajtója láncszemei az önköltségszökkentésnek: egyesítésük munkájuk hatásfokában fog jelentkezni.

Az *organizáció*-ra teljes értékű magyar szavunk van: *szervezés*. A *propagátor* sem mondható szerencsés szóképzésnek. A stílus egészében fontoskodó, körülményes, inkább rontja, mint javítja az érthetőséget. Ez a szerző is összetéveszti a *gazdasági terv*-et a *konstrukció*-val, a *szerkesztés*-sel.

3. A következő példákat a *Magyar Építőművészet* című folyóirat 9—10. számából vettük. A folyóirat fő hivatását elsősorban az új építésznemzedék művészi izlésének fejlesztésében, csiszolásában látnánk. De bőven akadna tennivaló a régi tervező és kivitelező gárda átnevelésében, izlésének fejlesztésében is. Ehhez természetesen nem elegendő, ha a folyóirat hasábjain csupán a szakmai szempontok érvényesülnek. A szakmai mondanivalót művészi, jól árnyalt magyar nyelven kell az olvasó elé tárni. Ha e szempontot a szerkesztőség nem szívleli meg, akkor lemond nevelő szerepének egyik leghatásosabb eszközéről. A nyelv ugyanis jóval több, mint a gondolatközlés pusztá eszköze. Még a beszélt nyelvvel szemben is joggal támasztunk magasabb igényeket. Művészeti irányú folyóirattól pedig joggal várhatjuk, hogy mondanivalóját színes, világos, árnyalt magyar nyelven adja elő, és hogy stílusa olyan legyen, hogy a művészeti ág jellegének, levegőjének a legmagasabb színvonalon is megfeleljen.

A következő idézeteket 5—6 szerző cikkéből vettük. Az egyes szerzők néha valószínűleg tobzódnak a fölösleges idegen szavak halmozásában. Természetesen nem akarjuk üldözni az építőművészet évezredes, klasszikussá vált görög és latin szókinését. Ezúttal csakis a polgári szalónok jellegzetesen magyarországi szóhasználatára gondolunk. Ez a szóanyag a kritikátlan, nyugatot majmoló polgárság hagyatéka, amely a kimúló osztállyal együtt máris elhalóban van, és mindenképpen korszerűtlen dolog ennek folyóirataink hasábjain történő akármilyen használata.

Íme néhány idézet a folyóirat cikkanyagából:

263. lap 10. bekezdés:

A gyakorlati élettől, az ipartól való elszakadás következtében nem tudja kialakítani a megfelelő kapcsolatot a kivitelezés dolgozóival és így nem is tudja érvényesíteni az épület megvalósulása idején azokat a gyakran fontos és az építészeti alkotás szempontjából jelentős részletmegoldásokat, amelyek ízét, zamatát, hangsúlyát jelentik az épületnek.

Ez viszont így hangzanék:

Egyes városaink tervezőfőmérnöki testületeit az általános tervezés során szervezésben jártas tervezőkkel egészítették ki. Ez az intézkedés számottevő eredménnyel járt.

A szöveget helyesebben így képzeljük el: *A szervezés a műszaki fejlesztés pillére, egyben hatásos propagandaeszköze. A tervezőfőmérnöki testület az általános tervezés végrehajtó szerve és hatékonyan járul hozzá az önköltség csökkentéséhez. A két szerv egyesítése munkájuk eredményességét növeli.*

A mondat helyesen és röviden így hangzanék:

Építészeink a gyakorlati élettől, az ipartól elszakadtak. A gyakorlatban ezért nem érvényesíthetik azokat az alkotás szempontjából fontos megoldásokat, amelyek az épület stílusának valódi jellegét megadják.

Mindenképpen helytelen ekkora körmondatokba bonyolódni. Képzavar azt állítani, hogy az épület megvalósul. Az épület elkészül, felépül. De hibás a szórend is. Az ilyen hosszú, indokolatlanul terjengős fogalmazás fárasztja az olvasót, és a mondanivaló lényege szinte belesüpped a rossz stílus ingoványába.

Ugyanennek a lapnak 3. bekezdésében:
Miskolc országos jelentősége e lakosság-számmal, mint Magyarország második legnagyobb városa van meghatározva. Nehéziparának, forgalmi szerepének az ország területén egyaránt következménye az az organizáló erő, amellyel Magyarország északi részének kulturális és szociális fejlődését irányítani hivatott: Miskolc városának már a hároméves terv folyamán megindult rohamos fejlődése bizonyítéka ennek.

373. lap 1. bekezdés:

Az egyetem közvetlen közelében az egyetem közvetlen területéből északkeletre elterülő ruzsinfarki domboldalon, jog elhelyezkedni az a korszerű, új városrész, amely a tanszemélyzet, tanárok, tudósok korszerű, jó lakásait lesz hivatva magába foglalni.

375. lap 2. bekezdés:

Az egyes épületek mind az öt típusnál kellemesen változatosak, ötletesek, mind alaprajzilag, mind felépítésükben, mind az épület hangulatában jó megoldásúak.

A 288. lap 1. bekezdésében:

Az esztétika vagy az építéstörténet dolga csupán annyi, hogy kinyissa a gondolkodást a képzelet, a dolgok és korok szabad szemlélete irányába.

A 291. lap 9. bekezdésében:

Természetesen ez nincs annyira tetszetős, mint a hősiességét asszociáló hősiességre utaló formák, szimbólumok lendületesen monumentális megoldások, de mégis többet mond.

A 297. lap 3. bekezdésében:

A műemlékek helyreállítása komoly feladat elé állította a tervezőt a győri múzeum műemléksor takarta régi földszintű nyílásokból semmi sem maradt meg.

4. A következőkben egyéb nyelvi és stilisztikai lomposságokra kívánunk rámutatni, amelyeknek kiküszöbölése egész műszaki irodalmunk szempontjából igen kívánatos lenne.

Az első mondat csak magyartalan, de értelmileg könnyen helyesbíthető, és helyesen kb. így hangzanák:

Miskolc e lélekszámmal az ország második városa lett, és jelentőségét ez határozza meg.

A második mondat is eléggé homályos. Alig lehetünk bizonyosak, hogy a szerző gondolatát egyáltalán sikerült e a következő kísérlettel visszaadnunk:

Az ország északi részének kulturális és szociális fejlődését irányító szerepe egyrészt fejlett nehéziparának, másrészt a közlekedésben elfoglalt központi helyzetének köszönhető.

Ez helyesen így hangzanák:

Az egyetem közvetlen közelében az északkeletre fekvő ruzsinfarki domboldalon építik az oktatószemélyzet, a tanárok és tudósok lakótelepét.

Ez kb. így hangzanák helyesen:

Mind az öt épülettípus kivitelezése változatos, ötletes és tetszetős. Az alaprajz megoldása jó, az épület hangulatos.

Ez a mondat is roppant ködös, értelme csupán bizonytalanul állapítható meg. Ha a szerző elgondolását, mégis sikerült jól értelmeznünk, akkor ez kb. így hangzanák:

Az esztétika és építéstörténet serkentsen gondolkodásra és terelje a képzeletet a dolgok és korok szabad szemléletének irányába.

Ennek a mondatnak a zavaros, dagályos formáját nyilván a tartalmában levő zavarosság, bizonytalansága is okozza.

Ez a mondat is eléggé pongyola szerkezetű, de ezen is lehetett volna még segíteni, ha a tervezőt szó után vesszőt használunk.

Több folyóiratban és műszaki előírásban talákoztunk a *részletesen specifikálni* kifejezéssel. *Specifikálni* a műszaki nyelven a. m. *részletezni*. A kifejezés tehát tkp. azt jelenti, hogy 'részletesen részletezni'. Ez pedig — enyhén szólva — tautológia.

Ugyancsak gyakran olvashatjuk műszaki közleményekben a *megengedett tűrés* kifejezést. A *tűrés* szóban már benne van, hogy valamely méret, súly vagy minőség kérdésében bizonyos mértékű eltérés engedhető meg. A *megengedett* szó használata tehát mindenképpen fölösleges. Olyan, mint a *tolerált tolerancia, tiltott tilalom, jóváírt jóváírás, állandó permanencia*.

A következő idézetet egy fontos műszaki előírásból vesszük. A szöveg ijesztő példája a terjengős, pongyola fogalmazásnak, amely — egyéb gazdasági károkon kívül — népgazdaságunk p a p í r f o g y a s z t á s á b a n is jelentős károkat okoz:

Minden egyes biztosítót külön-külön rekeszes kartondobozba, majd faládba kell csomagolni és abban úgy rögzíteni, hogy az egyes dobozok a szállítás alatt el ne mozdulhassanak. Zárttéri biztosítót ezenkívül a ládába behatoló nedvesség ellen is védeni kell. Minden ládát a következő felirattal kell ellátni: Vigyázat! Törékeny! Továbbá a láda egyik oldalán kehely vagy korsó rajzát is kell alkalmazni. — A láda teteje könnyen felismerhető legyen. — Megjegyzés: ha a szállítás egy városban belül történik, akkor a biztosítók különleges csomagolás nélkül szállíthatók, csupán a nedvesség behatolása ellen kell azokat megvédeni.

Mindezt kb. így lehetett volna magyarosan és tömören megfogalmazni, anélkül, hogy a műszaki szempontokon a legcsekélyebb változtatás esett volna:

A darabokat egyenként rekeszes kartondobozba, a kartondobozokat megmozdíthatatlanul, a zárttéri biztosítót ezenkívül nedvességtől elszigetelt ládába kell csomagolni. A ládákra a Vigyázat és Törékeny szöveget, továbbá a törékenység jelét, az álló kehelyt kell felfesteni. A láda tetejét feltűnő módon meg kell jelölni. — Helyben, a nedvesség ellen védeve, csomagolás nélkül szállítható.

Gyakran olvasható képzavar műszaki utasításokban: „A ládákat belülről fagyapottal kell bélelni”.

A *bélel* ige a *bél* szóból származik s jól érzékelteti, hogy a művelet csakis valamely test belsejében végezhető. Kívülről lehet valamely testet *szigetelni, burkolni, fedni, takarni, göngyölni*, csak éppen *bélelni* nem. *Belülről bélelni* tehát szószaporítás. Egszerűen annyit kell itt írni: *A ládákat fagyapottal kell bélelni*.

5. A következőkben felsoroljuk azokat a feleslegesen használt idegen kifejezéseket, amelyeknek a műszaki nyelvben teljes értékű magyar megfelelőjük van. Ismételjük: nem feltétel nélkül üldözzük az idegen kifejezéseket. Felfogásunk szerint az idegen kifejezéseknek is helyt adhatunk, ha az nyelvünket — csupán egy-egy árnyalat erejéig is — valóban színesebbé, gazdagabbá teszi. A következő idegen kifejezések viszont semmiképpen sem emelik sem a műszaki, sem a stilisztikai színvonalat. Felsorolásunkban a mai műszaki nyelvhasználat leggyakoribb fölösleges idegen szavait gyűjtöttük össze, — a teljesség igénye nélkül. Ezeket a példákat mind az utóbbi években megjelent műszaki kiadványokból vettük.

absztrakció = elvontság
aktív részvétel = cselekvő részvétel
akkumulál = halmoz, felhalmoz, tárol
antipólus = (szöges) ellentét
asszociáció = képzettársítás, eszmetársítás
attitűd = magatartás, viselkedés
centrális kompozíció = központi alkotás
dekadens = hanyatló
dekoráció = díszítés, díszletezés
díszpozíció = kedv, hangulat, jellem, rendelkezés

doktriner = élettől elvonatkoztatott, tudálkos, betűhöz ragaszkodó
dokumentál = bizonyít
domináns = uralkodó, túlsúlyban levő
junkció = szerez, működés
generáció = nemzedék
harmonia = összhang, összecsengés
horizontális = vízszintes
impresszió = benyomás
imitál = utánoz
interpretál = értelmez, magyaráz, tolmácsol

intuitív = ösztönösen megértő, belátó, a dolgok mélyére látó
kalkuláció = számvetés
karakter = jellem, jelleg
komplex = összetett, bonyolult
konkrét = tárgyilagos, reális, meghatározott, tényszerű, érzékelhető
kontinuitás = folytonosság, folyamatosság
kontraszt = ellentét
konzekvens = következetes
kritérium = ismérv
kritikai analízis = bírálati elemzés
maximális fokon = legfelsőbb fokon
momentum = pillanat, körülmény, kísérő feltétel
monoton = egyhangú
nívó = színvonal

pátosz = hév, szenvedélyesség
puritán = egyszerű, szigorú erkölcsi
realizál = megvalósít
regisztrál = nyilvántart, lajstromoz
relatív = viszonylagos
reminiszcencia = visszaemlékezés
rezonál = visszhangzik
robuztus = hatalmas, erőteljes
steril spekuláció = meddő okoskodás
szekció = osztály, csoport
szimbolum = jelkép, ismertető jel
tradíció = hagyomány
transzformál = átalakít
technológia = gyártásmód, gyártási eljárás
urbánus = finom, városias
vertikális = függőleges

A kiragadott példák a hibák tengerének csupán néhány cseppjét adják. Hosszú, fáradtságos munka lesz műszaki nyelvhasználatunk színvonalának megjavítása. Mind ezt érdemlegesen megkönnyítené, ha műszaki folyóirataink szerkesztői és munkatársai jobban elmélyednének a magyar nyelv kérdéseiben és figyelemmel kísérnék a nyelv-művelés kiadványait is.

Vincze Oszkár

LEHET-E FIGYELEMMEL BETEKINGETNI?

A Szabad Nép 1954. jan. 30-i száma a Pravda előző napi híryanagát átvéve részletes tudósítást közöl a külügyminiszterek berlini értekezletéről. Molotov elvtárs beszédének azt a részletét, amelyben az ENSZ alapokmányával foglalkozik, a következőképpen fordították le: „Bizonyára valamennyien nagy figyelemmel tekintünk be ebbe az alapokmányba“. Az orosz eredeti így hangzik:

„Вероятно, каждый из нас заглядывает в этот Устав с большим вниманием“.

Mindnyájan úgy érezzük, hogy a magyar szöveg nem helyes, a fordítás nem pontos, sőt éppen az orosz ige befejezetlen szemléletének merev fordításával okozott zavart. Az orosz igeik „несовершенный вид“ alakját nem szabad minden esetben gyakorító igével fordítani magyarra. Igaz ugyan, hogy mindkettőben közös a cselekvés minősége, lefolyásának módja: az ismétlődő, rendszeres folyamat, — máskor a megszakításokra való utalás, — ismét más esetekben pedig a cselekvés hosszabb időtartamának érzékeltetése, anélkül, hogy az igealak rámutatna a cselekvés kezdetére vagy befejezésére. (Ugyan-így a franciában: az imparfait használata.)

A magyar *-gat, -get* gyakorító képző a fentiekben kívül mást is kifejez: a cselekvést végző alanynak nem olyan fontos az, amit csinál, valamelyest mellékes dolognak tartja. Vö.: az ember képeslapokat olvasgat a fogorvosi várószobában; nézegeti a kirakatokat, miközben a villamosra vár stb. — de bármely percben kész abbahagyni az olvasgatást, a nézegetést, mert hiszen közben amúgyis másra figyel. Sőt, feltehetőleg joggal megsértődik az a festő vagy író, akihez „barátságosan“: — No festeget? ill. írogat? — kérdéssel fordulnánk. Neki ugyanis a művészi alkotómunka sokkal inkább szívügye, mintsem hogy szó nélkül elviselné az említett igealak lebecsülő elemét.

Ezt felejtette el a tudósítás fordítója! Pontos akart lenni, és bizony melléfogott. A „figyelmesen, rendszeresen megtekintjük“ vagy ezzel értelemszerűen azonos kifejezések valamelyike szerencsésebb lett volna. Az eredeti orosz szöveg szellemét ki tudjuk fejezni, de csak a magyar nyelv árnyalati finomságainak ismeretében.

Mikó Pálné

A KÖZLÉS SAJÁTOS FORMÁI TÖMÖRKÉNY ÉS MÓRA STÍLUSÁBAN

1. Koczás Sándor Oláh Sándor Tekintélyes emberek c. elbeszéléskötetéről írt bírálatában többek között megemlékezik Oláh stílusáról is, és azt mondja róla: „Írásait valami megragadó közvetlenség jellemzi: az embernek szinte sok helyütt az az érzése, hogy nem is olvas, hanem az íróat hallgatja, olyan eleven, az élőszoóra emlékeztető a modora. A tudatos tömörségnek és az élőbeszéd néha rövid kitérőkkel tarkított közvetlenségének az összekapcsolása, az írónak ez a sajátos jelenléte, részvétele — akár első, akár harmadik személyben beszél — a történet elmondása folyamatában — tehát ez a jellegzetes írói modor nem ismeretlen dolog irodalmunkban. Főleg Tömörkény és Móra írásaiban találhatjuk meg ennek színes, gazdag hagyományát“ (Irodalmi Újság 1952. máj. 22.).

Az irodalomkutató meghatározza a vizsgálatá alá vett író stílusát, igen helyes és találó jellemzését adva néhány sorban annak a rendkívül fontos stílustani változásnak, amely a múlt század utolsó két évtizedétől kezdve végbemegy a magyar irodalmi nyelvben és több-kevesebb erővel minden európai irodalmi nyelvben is.¹ A realizmus, illetve naturalizmus megjelenésével bevonul a beszélt nyelv, mindennapi életünk, megnyilatkozásaink nyelve az írásművekbe, és írásműveink stílusa, ahogy Koczás Oláhhval kapcsolatban megjegyzi: eleven, az élőszoóra emlékeztető modort vesz fel. ← Valóban, első pillantásra is megállapítható, hogy milyen nagy a különbség az utolsó 6—7 évtized prózai stílusa — bármilyen széles skálán mozognak is a legkülönbébb irodalmi irányhoz tartozott írók — és mondjuk Eötvös nyelve között. Eötvös stílusáról a legkisebb rosszat sem akarjuk ezzel mondani, sőt egyszersmindenkorra szakítani kell azzal a teljesen helytelen felfogással, hogy Eötvös nem jól ír magyarul, mert hosszú mondatokat és körmondatokat használ.² Eötvösé az egyik legszebb magyar prózai nyelvezet. Ebből az összevetésből derül ki éppen világosan — nem az, hogy Eötvös milyen rosszul ír és az utolsó évtizedek írói milyen jól, hanem — az, milyen hatalmas változás következett be irodalmi nyelvünkben a múlt század közepétől a végéig.

Az irodalomkutató a fenti idézettel a maga szempontjából eleget tett a feladatnak: a stílusmozzanat lényegét megragadta és közérthető módon, mindenki számára első pillanatban felfogható nyelven határozta meg. A nyelvész azonban nem elégedhet meg csupán ezzel. A stilisztika úgyis olyan sok bírálatot kapott már, és megérdemelten, mert vagy általánosságban mozgott és ezért semmitmondó volt, vagy pedig ellenkezőleg, a

¹ L. Herczeg: Il discorso diretto legato nella prosa di Renato Fucini. *Lingua Nostra* 1950, 2—3: 39—42.

² A hosszú mondat „rehabilitációját“ l. a Nyelvművelésünk főbb kérdései c. tanulmánykötetben, Nagy J. Béla cikkében (245). Zolnai Béla örömmel veszi tudomásul, hogy a körmondat ismét megkaphatja méltó helyét a stílusban (l. Csillag 1954: 926—7).

képzőművészet szakkifejezéseit nem egyszer fellengzős és elvont szavakat használva akart a nyelvi alkotás mélyébe férkőzni. Az eredménye azonban az lett, hogy a szellemtörténet uszályába került, pontatlan és megbízhatatlan következtetéseket vont le az előre belemagyarázott, erőltetett elképzelésekből. — Vigyük vissza a stíuselemzést a nyelvészet-hez, fogjuk fel mint nyelvészeti tanulmányt, ne akarjunk minden áron eredetieskedni kifejezésmódunkkal és nyelvezetünkkel, ne akarjunk minden áron színes kifejezéseket használni, viszont nyelvészeti felkészültséggel, a nyelvtudomány módszerével, a tények szorgos és megbízható elemzésével igyekezzünk a stílus mélyére hatolni.

Ez a cikk természetesen szintézisre nem vállalkozik; annak a kétségkívül helytálló tételnek a bebizonyítása ugyanis, hogy írásműveink modora eleven, az élősóra emlékeztető, — s e tétel alkotóelemeinek pontos, szabatos kifejtése igen sok helyet igényel. Egy jelenségről azonban szólni akarunk. Ennek homlokterében pedig a közlés módozatai állnak, pontosabban a közölt tartalom, a közlésben szereplő személyek és a közlő személy (az író) viszonya. Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a 70–80 évvel ezelőtt bekövetkezett nagy stílári irányváltozás lényege éppen a közölt tartalom, a közlésben szereplő személyek és a közlő személy (az író) megváltozott viszonyában keresendő.

Az egyenes beszéd a legősibb a közlés módjai között: az élősó tisztelete még oly nagy az írásbeli ég kezdetén, hogy gondolni sem lehet a körvonalak legcsekélyebb megváltoztatására sem. A szanszkrit csak az egyenes beszédet ismeri. A Chanson de Roland szinte kizárólag az egyenes beszédet használja, a függő beszéd mindössze 2,2%-ban fordul elő benne.³ A mellérendelésből az alárendelésbe való áttérés fokozatosan következik be: a homéroszi eposzokban csak személyáttétel van, a későbbi görögben pedig módáttétel is (jelentő mód és kötő mód helyett óhajító mód [optativus]). A magyarban és a finnugor nyelvekben részleges áttételt találunk, mert nem az elbeszélő lényeges, hanem az elbeszélő által előadott történet, amelynek szereplői, a történetben kifejezett cselekménysor mint aktuális mozzanatok jelennek meg a közlő számára. „A magyar függőbeszédben az összes igealakok nem a közlő, hanem a szereplő személy szempontjából vannak használva; a közlő tudniillik öntudatlanul beleképzei magát a valóság szerint elmúlt vagy jövő esemény:orba és az igealakokat ennek megfelelően használja. Múlt vonatkozású igealakot csak akkor lehet használni a magyar függőbeszédben, ha az a szereplők szempontjából múlt vonatkozású. Pl. Azt írta nekem, hogy haragudott reám. (A megírás idejében már nem haragudott reám.)“ Klemm: Magyar történeti mondattan 581; — l. még: Klemm: Die indirekte Rede (oratio obliqua) im Ungarischen. Verhandl. d. Gelehrten Estnischen Gesellsch., 1938. 30, 254; ua.: A magyar igeidők. Szt. István Ak. Ért. 10 [1925]: 133; ua.: Zur Geschichte der sog. tempora in den finnougri-schen Sprachen. FUF. 17 [1925]: 265—79.

E két főtípus után megemlítjük még futólag az ú. n. style indirect libre-t; futólag, hogy minél előbb elérkezhessünk cikkünk tulajdonképpeni tárgyához. E közlésmódnak, nevezhetjük magyarul átképzéles előadásnak, mindezideig nincs irodalma a magyarban, annak ellenére, hogy Flaubert nyelvhasználata már jó ideje felhívta erre a világ nyelvészeinek figyelmét⁴ (l. pl. Marguerite Lips: Le style indirect libre, 1926., és az ott közölt irodalmat). E közlésmód létrejöttéhez szükséges a kötőszó kiesése, továbbá az, hogy a közlést bevezető ige ne legyen tárgyas, vagy esetleg egyáltalában ne legyen könnyen felismerhető bevezető előzmény. Személy- és határozóeltolódások mennek végbe a közölt tartalomban, az igeidők terén pedig létrejön a finnugor nyelvekben és a magyarban a függő beszédben megszokott átképzéles időhasználat. Azonban a franciában vagy az olaszban

³ Werner Günther: Probleme der Rededarstellung. Tübingen, 1928.

⁴ L. Krúdy-cikkemet Nyr. 75 : 324, 420. Ott megemlékezem Gyomlay Gyula félszázada megjelent cikkéről, mely a kérdést érintette, de anélkül, hogy jelentőségét felismerte vagy elmélyítette volna (Beöthy Eml. [1904] 2 : 464—93; vö. még: Eckhardt: MNy. 46 : 147—50).

szokatlan időhasználatot találunk, pl. imperfectumokat ott, ahol egyébként nem volna megengedett. — A függő beszéddel szemben e szerkezetben lehetséges bizonyos beszélt nyelvi sajátságok megőrzése: szerepelhetnek felkiáltások, érzelmi aláfestésű szavak.

Vajon a két főtípussal és a futólag megemlített harmadik lehetőséggel teljesen kimerítettük a közlésmódokat? Más stilisztikai megoldás ezek szerint nincsen a közlendő tartalom kifejezésére? — A hagyományos stilisztika nem felelne. Újabb íróink gyakorlata azonban a nemet megcáfolja. A bukaresti Bulletin Linguistique 1944-i évfolyamában Henri Jacquier írt cikket Discours direct lié (Kapcsolt egyenes beszéd) címmel és ismertetett egy — szerinte — újonnan felfedezett közlésmódot. Két évvel később, 1946-ban, Leo Spitzer visszatért a problémára ugyanabban a folyóiratban és rámutatott arra, hogy a kapcsolt egyenes beszéd tulajdonképpen felfedezője Kiekers, aki az Indogermanische Forschungen 1915-i évfolyamában a legkülönbözőbb indogermán és más nyelvekből származó gazdag példatárral szemléltette ezt a szerkezetet, amely úgy keletkezik, hogy a főmondat és az általa bevezetett egyenes beszéd közé *hogy* kötőszó ékelődik.

Spitzer tanulmányának fontos magyar vonatkozású része is van. Megemlíti ugyanis, hogy a Kiekers által említett nyelveket még kettővel ki kell egészíteni: az oroszsal és a magyarral. Az utóbbival kapcsolatban hivatkozik Simonyi (Magyar kötőszók 2: 15—22) és Mariánovics Milán⁵ (Nyr. 39: 506) megjegyzéseire, akik foglalkoztak a *hogy* kötőszóval (igaz, hogy a tárgytól teljesen eltérő szempontokból). Ezután Spitzer a kapcsolt egyenes beszéd szemléltetésére magyar példákat idéz, sajnos, nem meghatározott irodalmi szövegekből, hanem találmóra a beszélt nyelvből. „Azt mondta, hogy »jőjön (így!) velem« és „azt kérdezte, hogy »jöhet (így!) velem?«“ Spitzer e két példája nem szerencsés, mert félreérthető. Miként a kísérő francia magyarázó szövegből kiderült, Spitzer mindkét példát a *jönni* ige önözésének fogja fel. (Az első esetben: „il dit que »venez avec moi«, a második esetben: „il demande que »pouvez vous venir avec moi?«“ Spitzer szerint.) Ezzel szemben ép nyelvérzékű magyar első pillanatban a *jöjjön*-t és *jöhet*-et egyes szám harmadik személynek fogja fel: „X. Y. azt mondta, hogy N. N. jöjjön el vele“ vagy „X. Y. megkérdezte: N. N. eljöhet-e vele?“. Szerencsésebb lett volna az önözés helyett egyes szám második személyben álló igét szerepeltetni: „Azt mondta, hogy »gyere velem«“ stb. — Egyébként azért is kár volt rögtönzött példákhoz folyamodni, mert erre jó irodalmi példák könnyen találhatók. „Sír-rí a menyasszony, ... csak zokog, hogy »Nem még! Oh, bár nyugodalmas koporsóba mennék!«“ (Rózsa és ibolya VIII: 7). Nem beszélve a régi nyelvről és a népnyelvről, amelyekben igen gyakoriak. A Kálmány-féle gyűjteményben az idézetek mindig így vannak szerkesztve (Klemm: Magyar történeti mondattan 570). — Ehhez hasonló példák a román irodalmi stílusban is bőven akadnak. Érdekes, hogy Iorgu Iordan, a Limba română actuală — O gramatică a greșelilor (A mai román nyelv — A hibák nyelvtana. Iași, 1943.) c. munkájában az ilyen szerkezeteket hibásaknak tartja és úgy véiekedik, hogy azok leginkább transzszilvanizmusok (vagyis erdélyi sajátságok).

2. Vannak azonban a modern nyelvben olyan típusú példák, amelyekben a közlést megelőző szöveg és a közölt tartalom közt nincs *hogy* kötőszó. Az első pillanatban nem tudjuk, vajjon tartanak-e még a közlő szavai, vagy talán már egyenes beszéd kezdődött-e. Folytonos lebegés ez a két part között, folytonos bújjócska a közlő és a közölt tartalom körül, bújjócska, amely úgy támad, hogy a szövegbe ágyazott, közölt tartalomról nem lehet az első pillanatban megállapítani, vajon az a közlő író szava-e, vagy talán a közlésben szereplő személyek önállósuló, egyenes beszéd erejű vélekedése (ha önállósodás következik be, akkor már egyenes beszéddel van dolgunk,

⁵ Simonyi írói álneve.

a függő beszéd éppen azt jelenti, hogy tart még a közlő személy szerepe). A kapcsolt egyenes beszéd minden fajtáját éppen az jellemzi, hogy a kapcsolt egyenes beszéd szerkesztésmódjában még erősebben, mint az előzőkben, kitűnik az élőbeszéd hű visszaadására akkor is, amikor formailag nem egyenes beszéddel van dolgunk; elevenség az olyan képletekben, amelyekben tulajdonképp formailag függő beszéd van; elevenség oly módon, hogy az alaki függő beszéd szereplői kitörnek nyelvtani béklyóikból, a színtelenség és intellektualizálódás megkötöttségéből és — éppen, mivel beszélnek, élnek, mozognak — a szerkezet, a tulajdonképpeni függő beszéd szerkezete megtelik mindazon jellegzetességekkel, amelyek az egyenes beszédet jellemzik. — Ha a közlésmódokat polarizálva képzeljük el, úgy, hogy a vonal egyik végpontja jelenti az egyenes beszédet és másik végpontja a függő beszédet, akkor valamennyi közbeeső fok mind egy-egy lépés az intellektualizálódás béklyóiból való kiszabadulás, az önállósodás, az egyenes beszéddé válás felé.

Az utolsó fél évszázad prózájának különösen erős törekvése ez: gondoljuk meg, hogy a közölt tartalomban szereplő személyek és eseménysorok megelevenedése, a közlő szellemi uralmától való függetlenülés mennyire szembeállítja mai írásművésztünket a reneszánsz és barokk prózában a vértelen *accusativus* cum infinitivók vagy a Flaubert által is kifogásolt *que* segítségével a főmondat testébe iktatott „függő beszéd”-hálózatával. Az átképzéses előadás is, a függő beszédhez hasonlóan, még megtartotta a személyi áttételt, részben alkalmazta a határozók áttételét is (az újlatin nyelvekben ehhez még az igeidőkben is eltolódás következett be, a magyarban azonban nem), minden másban azonban idomult az egyenes beszéd kívánalmaihoz: elmaradt a bevezető kötőszó, s beszélnyelvi sajátságok, főleg felkiáltószavak ékelődtek be a mondattestbe. A kapcsolt egyenes beszéd fentebb ismertetett változata sokkal tovább megy: személy-áttétel helyett a közlésben szereplő személyek megelevenednek, első személyben beszélnek és csak a bevezető *hogy* emlékeztet a függő viszonyra. Sokszor azonban a *hogy* és a bevezető igét tartalmazó szöveg is eltűnik. Idézzük Tömörkény Egyszerű emberek c. művéből a következő részt :

„A szőlő első átka, a filokszéra itt nem sok vizet zavart. A homoki tőkéknek nem ártott, mert a homok megölte. . . Kisüti a szőmit, mögvakul és nem lát visszamönni a tőkére — mondták akkor nevetve a Vas Jánosok és örvendeztek azon, hogy a homok így megrétfálja a kutyafülű amerikaiit.

De most már nem nevetnek. Jött a kutyafülű amerikai helyett egész csomó más ártó féreg, egyik a tőkén lakik, a másik a leveleken, a harmadik magában a szőlőszemben. *Honnan kerültek? Ez utóbbi istenveszedelme egészen új keletű. Pár év előtt még soha a hírét sem hallották. Mi hozta ide? Miért nem vitte az ördög máshová? És még mindig egyre ártóbb. Eddig csak a kukacát lehetett megtalálni a szőlőszemben. Az idén már a szőlőszemben bebuzgózva is találtak hernyót. Mi lehet ennek a sok istenverésnek az oka? Az egyre szaporodó vasúti hálózatok viszik-e egyik országból a másikba? Vagy hogy régebbi oktalan féregpusztítások megfogyasztották a madarokat és nincsen már belőlük annyi, hogy elegendők lennének az ártó férgek elpusztítására? Nem tudni. Bár ha tudnánk, akkor se sokat nyernék vele, mert hiszen annak, akit agyonütött az istennyila, teljesen mindegy, hogy milyen istennyila ütötte agyon.*

Az emberek elszomorodva mondják: — Ha így tart, néhány esztendő múlva nem lesz szőlő“ (180).

Az idézett részből félreérthetetlenül kiemelkedik a kezdetén és a végén az egyenes beszéd. Közben azonban szintén szerepelnek olyan részek, amelyek az élőbeszéd benyo-

mását keltik; nem tudjuk az első pillanatban: az író szavaival van-e dolgunk, vagy pedig a szegedi tanyák népe vélekedik így a szőlőt veszélyeztető kártékony rovarokról. Nézzük csak közelebről: „*Ez utóbbi istenveszédelme egészen új keletű. Pár év előtt még soha a hírét sem hallották.*“ Ez a két mondat átképzeléses előadás: nyilvánvalóan nem az író vélekedik így, hanem a tanyai emberek. A kérdő mondatok: „*Honnan kerültek? Mi hozta ide? Miért nem vitte az ördög máshová? Mi lehet ennek a sok istenverésnek az oka?*“ szintén az átképzeléses előadást tükrözik, csak hogy dinamikájuknál fogva még kevésbé látszanak az író szavainak, még kendőzetlenebbül, még világosabban élénk adják az emberek, a nép vélekedését. De még ennél is sokkal erősebben kifejezésre jut az egyenesbeszéd-jelleg a szakasz vége felé abban a mondatban, amelyikben az emberek egyszer csak megszólalnak többes szám első személyben, mintha tisztá egyenesbeszéd volna, holott végeredményben az író előadása folyik, olyan előadás, amelyben más emberek szavait reprodukálja. „*Bár ha tudnánk, akkor se sokat nyernénk vele, mert hiszen annak, akit agyonütött az istennyila, teljesen mindegy, hogy milyen istennyila ütötte agyon.*“

Tömörkény gazdag lelőhelye szerkezetünknek :

„Ezzel az állással megkínálták Pál Jánost is, de nem vállalta. *Ha magábarlakhat, a más kezébe legyen? És elváljon kis örökföldjétől vajjon? Gyermekeinek ne maradjon semmisen abból, ami egykor volt s amiből valami kevés még őrá is maradt. Nem lehetséges ez. Otthon az asszony is ijedten hallgatta az efelől való beszédet s gyermekét szorgos félelemmel húzta az ölébe. *Apáink örökét elkótyavetyéljük-e s menjünk világnak, mint a Döme kutyája?**“

János mosolygott, de erősen mondta“ (Egyszerű emberek 138).

Az idézett rész átképzeléses előadást tartalmazó mondatokból áll, t. i. Pál János gondolatai jutnak bennük kifejezésre (de természetesen még mindig csak úgy, mint az író közlése, mint az író szavai). A vége felé azonban bekövetkezik a személycsere: az író mintegy kiesik szerepéből és a valódi szereplők, a húsból, vérből való emberek, a Pál Jánosok és feleségük hirtelen megszólalnak első személyben, az indulat hatása alatt, az érzelem erejétől hevítve: „*Apáink örökét elkótyavetyéljük-e s menjünk világnak, mint a Döme kutyája?*“

Ahol Tömörkénynél a leírt szerkezet előfordul, biztosra vehetjük, hogy valamilyen indulatkitörés történik, heveskedés vagy éppen dacos ellentmondás és ellenkezés. Van úgy, hogy az ellenkezésnek politikai színezete van és kifejezésre jut benne a paraszt szembenállása a régi úri közigazgatással. Félreérthetetlen e tekintetben az alábbi Tömörkény-példa:

„Nálunk például a fórum a városi bérház előtt van, amelynek a tere ma aszfaltos, huszonöt év előtt pedig kövezett volt, nem álltak útjában az egyszerű népi tanácskozók senkinek, mégis szét akarták őket zavarni. . . . De némely helyen nem így volt a dolog. Olyan helyeken, ahol nem volt kövezett a tér, ahol a fórumra az emberek gyülekeztek. Ott apránként a sáros időkben fölszoktak a gyalogjáróra, mint Félegyházán is, ahol úgy elállták az utat, hogy tőlük már ünnepnapon még templomba sem lehetett rendesen menni.

A tiszteletreméltó közigazgatásnak sokáig főtt a feje ebben a dologban. A népnek lelkére beszéltek, hogy ne állják el az utat. Nem sokáig ért. Az öregebbek hallgattak a szóra, de a fiatalság semmiképp sem. Dacosan vonultak föl a főtérre

és hiába volt ellenük a szónoklás. Nem és nem. És megint nem. *Itt álltak az apáink is, hát mink is itt állunk.*

Új főszolgabíró került a járás élére. Csak névleg új, egyébként tapasztalt ember.

A gyalogjárók ellátását előbb bírsággal kezdte sújtani. Nem sokat használt. *Hiszen fizethetünk: van miből, továbbá szépek a búzák is.* Hát fizették a bírságiumot s maradtak úgy, mint ahogy voltak, útonállók a gyalogjárón“ (Egyszerű emberek 160).

Az idézett részben két helyen van kapcsolts egyenes beszéd: „*Itt álltak apáink ...*“ és „*Hiszen fizethetünk: van miből ...*“, és mind a két részben a dacos-ellenkezés és az úri közigazgatás intézkedése elleni kifakadás váltja ki.

Szép példa található Móra Ferenc Ének a búzamezőkről c. művében (Szeged, 1929. Lantos. 2: 24). Az idézendő részben arról van szó, hogy az 1919-es kommün elmúltával a regény egyik főhősét, Ferencet meg akarják büntetni a bárói urasági tő gátjának átmetszéséért, amit ő a kommün alatt, áradás idején tett meg a veszélyeztetett környékbeli lakosok vagyonának, házának, jószágainak megmentése érdekében. Bátor tett volt, senki más nem merete volna megcselekedni, annyira élt még az urak iránti beléjük nevelt tisztelet.

„De nem kell félni, az ügyvéd úr vette kezébe a dolgot, a március tizenötödikés, nem lesz semmi baj se.

Nem is lett, húzták-halasztották a dolgot tavaszig. Mentőtanája lett volna Ferencnek elég, mert Etel, meg Mátyás föllármázták az embereket. *Hát csak nem hagyjátok elveszni, aki megszabadított benneteket a veszedelemtől?* Nem, nem hagyják elveszni, *nem engedjük a magunk közül valót!* Ferencnek már nagy volt a tekintélye, gépes gazda volt, új tanyát épített, szavas ember volt, el lehetett menni a tanácsán, mindenki leteszi rá az esküt, hogy részeg volt. Még a hatókrú is verte a mellét. *Nem olyan világ van most, hogy egy tisztességes gazda embert elnyomhassanak az urak, csak azért, mert az csizmában jár“.*

A kapcsolts egyenes beszéd kezdetét veszi a „*Hát csak nem hagyjátok elveszni, aki megszabadított benneteket a veszedelemtől?*“ kérdéssel, amelyet nyilván Etel meg Mátyás tett fel az embereknek, akikhez elmentek, hogy Ferenc mellett valló tanúkat verbuváljanak. Hogy mennyire nem tisztán egyenes beszédéről van szó, mutatja a következő mondat, amelyikben az író visszazökken az átképzéles előadásba: [Azt felelték, hogy] „*Nem hagyják elveszni.*“ — De most hirtelen kitör a maguk igazát védő tanyai emberek úrgyűlölő haragja és az intellektuálisabb, hidegebb átképzéles előadást robbanásszerűen, még abban a mondatban, meglepő személycserével felváltja a kötött egyenes beszéd: „*nem engedjük a magunk közül valót!*“

Olyan kitörés ez, amely úgy hat, mint a pörölycsapás, és szinte szimbolikus ereje van, jelképezve bizonyos paraszti réteg összetartását a városi emberrel szemben.

Természetesen vannak példák szelidebb jelenségekre is, de az érzelmi túlfűtöttség minden esetben kimutatható: az érzelmi túlfűtöttség, amelynek a levezetődése a kapcsolts egyenes beszéd váratlan használata.

„Mire azonban a vincellér kiment a szőlőbe, a maga birodalmába, a Sajó már hazatért. De milyen Sajó volt ez! Elsősorban csontig sovány. Azután a lábai tele bozót-

tal és tüskével. A fülei véresek. A vállán egy akkora hasított seb, hogy az ember két úja belefért a sebhelybe.

És ez a Sajóca összetörve, betegen, bágyadtan hazavánszorgott és a házába betért. Mondják neki:

»Hát előkerültél, te ronda?«

Sajóca meglapul a konyha kövén és vállának véres sebének mutatja. *Jó, jó, azt úgyis tudjuk, hogy erre tojássárgája kell ólom-ecettel. Hanem már miért mentél ki a tanyára, te hitványság? Jönnek a gyerekek és a szemére vetik: mink szeretünk, te rossz kutya s mégis itt hagytál bennünket, te gyalázatos, piszkos kutya.*

A Sajó a hátára fordul, a két lábát imádkozás formán összeteszi, és azt mondja halkán, kutyanyelven:

— Pardón — kögyelem, fölség. . .“ (Egyszerű emberek 285).

Kapcsolt egyenes beszéd van a „*Jó, jó, úgyis tudjuk . . .*“ és a „*mink szeretünk, te rossz kutya . . .*“ mondatban. Az utóbbi tulajdonképpen egyszerűen egyenes beszédnek vehető, attól csak az idézőjel hiánya, a kisbetűs kezdet és a szövegösszefüggésben elfoglalt helye különbözteti meg.

Példáinkat nem folytatjuk. A kérdés koránt sincs kimerítve, de azért azt hisszük, sikerrel kíséreltük meg egy új stilisztikai fogalom tisztázását.

3. Most már csak az van hátra, hogy a jelenség létrejöttét fejlődésében, kialakulásában igyekezzünk megérteni. Véleményünk szerint a Spitzer által felvetett ú.n. nyelvkeveredésből kell kiindulnunk.⁶ Az író előadását és leírását nemcsak azzal teheti eleve nebbé, hogy megszólaltatja, beszélteti szereplő személyeit, hanem általában is, hogy pl. nyelvjárási, illetve nyelvjárási formában megjelenő köznyelvi szavakat a saját mondanivalójába is beleiktat. Ezek meggyőzőbben ébresztik fel az olvasóban a környezet hangulatát vagy a szereplők jellemét, mint bármilyen hű és pontos, de nyelvileg objektív leírás. Spitzer e művében Kerr német író alnémet környezetben játszó novelláit elemzi. A szerző közlésében helyenként alnémet kiejtéssel jelennek meg irodalmi szavak, pl. *Spitze* helyett *Sþpítze*, *auf* helyett *op* stb. Ez a jelenség mutatis mutandis Tömörkénynél is előfordul:

„Van már olyan szőlő, ahol nem is a gazda szüretel. Járnak a *sződök*. Borereskedők ügynökei, akik megveszik a bort még akkor, amikor még fűrt alakjában a tőkén csüng. A megszorult szántóvető szokta volt eladni a búzát még lábon: ma már a borszőlő is elkel így. A *sződő* szedi össze a különböző szőlőkben így lábon a bort, azután maga szüretel a maga hordójába“ (Egyszerű emberek 182).

A stílus élénkítése, az írói mondanivaló és a szereplők egybevegyítése nemcsak tájszavak vagy köznyelvi szavak nyelvjárási alakban előforduló használata révén érhető el. A szereplőknek az írói mondanivaló közé történő beékelődésére van más lehetőség is. A szereplőket tájszavak helyett jellemezhetjük összefüggő mondatokkal is, a kérdés csak az, milyen technikai fogás segítségével sikerül az írónak beiktatnia saját objektív előadásába a szereplők vélekedését anélkül, hogy a közlés folyamata törést szenvedjen és egyenes beszéd vagy átképzéletes előadás álljon elő. Spitzer bemutatja Charles—

⁶ Spitzer: Sprachmischung als Stilmittel und als Ausdruck der Klang-Phantasie (Germanisch-Romanische Monatschriften 11 [1923]: 193).

Louis Philippe-nek a *Bubu de Montparnasse* c. regényében⁷ követett eljárását, amikor is az író bizonyos okhatározó kötőszók alkalmazásával eléri, hogy a kötőszók által bevezetett mellékmondatokról valóban nem tudjuk, hogy az író szavait halljuk-e vagy inkább a szereplők véleményét. Ilyesféle példák nagy számban találhatók Móránál is, főleg azokban az esetekben, amelyekben az egyszerű nép vélekedéseit adja vissza úgy, hogy igazán nem tudjuk, ki beszél: ő-e vagy a nép:

„Szüle néha sopánkodott is, milyen kár, hogy régebben disznónak prédálták el a tököket. Most megsüt négyet-ötöt, hetipiacos napon berakja a kocsiderékbe, beviszi a városba s annyit kiárul belőle, hogy régi világban tehenet lehetett volna venni rajta. Dehát minden pénzt megad az a városi nép, mert *ennek a hasa az Istene, no meg most ki is van éhezve nagyon*“ (Ének a búzamezőkről 2:15).

Helyenként az okhatározó mellékmondat alanyában személyi módosulás következik be; a többes szám első, esetleg második személye nagyon alkalmas arra, hogy kettős értelmet foglaljon magába: egy általánosabbat, az íróét és a vele egyesült olvasóét, és egy szűkebbet, a közölt tartalomban szereplő személynek és sorstársainak nézetét. A többes szám első (második) személyének alkalmazásával a szándékolt kétértelműség sokkal inkább biztosítható, mint a sokkal konkrétebb egyes szám első és második személyének segítségével. Spitzer utóbb említett cikkében az alábbi jellegzetes kétértelmű személy-használatot találjuk:

„Tout de suite leurs [Pierre et Berthe] paroles eurent une grande franchise. C'est qu'elle avait besoin de cela parce que dans nos âmes il y a le bon coin qui, du temps où nous ne faisons pas le mal, était plein de sentiments simples et qui reste toujours à sa place... Elle avait besoin de cela comme nous avons besoin d'une mère, puis d'un époux, nous qui sommes des femmes sans appui, avec des coeurs incertains et qui cherchons la certitude sur les routes.“ — [Szavaik egyszerre nagyon őszintén hangzottak. Igen, neki szüksége volt erre, mert *lelünkben* létezik a jónak egy olyan szöglete, amely amikor nem követünk el rosszat, telve van egyszerű érzelmekkel, s amelyet semmi nem távolíthat el... Szüksége volt erre neki, mint ahogy *szükségünk* van anyára, azután férjre, *nekünk*, támasz nélküli nőknek, határozatlan lélekkel, keresve a bizonyosságot éjjeli utainkon.]

Spitzer kommentárja megállapítja, hogy a többes számban álló alanyok az első pillanatban úgy tűnnek fel, mintha az író mondaná azokat, viszont a szakasz végén szereplő „*nekünk* támasz nélküli nőknek“ megjegyzés kétségtelenné teszi, hogy az elmondott vélekedés mégsem az író szájából származik, mégse az ő gondolatát tükrözi.

A következő és egyben a fejlődés folyamán végső lépés (de erről a francia példákra hivatkozó Spitzer már nem írhat, hiszen a francia nyelv rendszere bizonyos határokon túl nem tehet engedményeket): a bevezető kötőszavak kiesése, a többes szám első személyében az írói megnyilatkozás egyre erősebb háttérbe szorítása a közölt tartalomban résztvevő szereplők javára, majd egyéb személyek használata is: és előttünk áll a kapcsoló egyenes beszéd, amely hazai íróinknál, de különösen Tömörkénynél és irányának folytatóinál nagy népszerűsége telt szert.

Herczeg Gyula

⁷ Spitzer: Pseudoobjektive Motivierung bei Charles-Louis Philippe (Zeitschrift für neuere deutsche Sprache und Literatur 51[1923]: 359).

A HALÁL KIFEJZÉSE A SZIGETI VESZEDALEMBEN

A fejlődés folyamán a nyelv a gondolatok kifejezésére mindig megteremti a megfelelő nyelvi formát. Néha nagyon is gazdag kifejezőképesség hoz létre egy-egy gondolatnak nyelvi burokból való öltöztetésére. Különösen áll ez olyan gondolatokra, melyek az emberiség számára nagy fontosságúak, mint például az élet és a halál. Az emberi léte két fontos mozzanatának, az élet kezdetének és megszűnésének kifejezésére a nyelvjárással a nyelvi formáknak szinte összegyűjthetetlen bőségét alkották meg.

A halál fogalmának kifejezésére használt nyelvi formák jó része megtalálható már a régi magyar nyelv formakincsében, bizonyítékát alkotva egyúttal annak, hogy a régi magyar nyelv a természetesség, a szemléletesség, a képes beszéd terén szinte kimeríthetetlen gazdagságot mutat. Ebből a szempontból főképp Zrínyi eposzáinak, a Szigeti Veszedelemnek nyelve kínálkozik elsősorban vizsgálatra. Ismeretes, hogy Zrínyinek eposzában számtalanszor kellett a halált ábrázolnia, és mégis — azt mondhatjuk — mindannyiszor másképpen valósítja azt meg. A művésziességre való tudatos törekvésében segítségére volt ezen a téren az a szoros kapcsolat, melyet Zrínyi nyelve a nyelvjárással mutat. A halálra vonatkozó kifejezőképességben számos olyan akad, amely a nyelvjárással sajátja. Ez a népével együtt élő Zrínyinek mindennapi nyelvhasználatából könnyen érthető. Ugyancsak ez a mozzanat teszi érthetővé azt is, hogy a nyelvi burok mögött a népnek a képzeletvilága, a népnek a szemléletmódja nyilatkozik meg. A halál fogalmának nyelvi formájában Zrínyi főképp a megszemélyesítés, a metafora és a körülírás változatos nemeit alkalmazza.

A halál bekövetkezése az élet megszüntét jelenti. Zrínyi kifejezéseinek egy része azon a népi szemléletmódon alapszik, hogy az élet, a lélek a harcban kapott sebet keresztül — mint valami ajtón — eltávozik a testből. Az élet, a lélek tehát megszemélyesítve — mintegy érzékelhető formát öltve — *kimegy, kibújik, kiröpül* stb. a testből. Így pl. Farkas András „*Lelke kiment előbb ő meleg testébül, | Hogysem maga földre esett lágy nyergébül*“ (3 : 101*). Az ifjú Arslán testében, kinek Zrínyi „kegyetlen szablyával mellyét ketté vágá“, az élet harcra kel a halállal: „*Megnyitott mellyébül piros vért okádik, | Élete halállal testében küszködik, | Végre az haláltul élte meggyőzetik, | Széles úton lelke testébül kibújik*“ (7 : 153). Hamviván szolgájának halála: „*Kamber kedves halállal ura mellé dült, | Sok véres csuklásban élete elröpült*“ (6 : 143).

Az élet kimentével a testbe beszáll a halál. Így Demirhám Tamburás Istók „*Melylyén és oldalán egy nagy sebet csinál, | Azon élte kimegyen s száll belé halál*“ (7 : 154). Néha az első mozzanat elmarad, csak a második, a halál beszállása jut kifejezésre: így pl. Szvilojevics Antalnak a kegyetlen Delimán „... nagy vassal | Megnyitá gégégét, merre bement halál“ (10 : 190).

Zrínyi vallási képzeteinek megfelelően a török harcosok kiszálló lelke a föld alá repül, sötétségbe merül vagy eloszlik a levegőben. Így pl. a Zrínyivel összecsapó Olind bég „... halva az földre ő eleibe dül, | Ő keserves lelke nagy föld alá röpül“ (11 : 205). Hasonlóképpen a Radován vajda kezétől lebukó Achmedan „*Lelke testét ott hagyván föld alá röpül, | Vértül s melegségtül egyszersmind teste hül*“ (9 : 184). A Deli Vid kezéből kiröpülő „kegyetlen somfa“, „*Esék Zizim ágának közép mellyében, | Kiért élte eloszlik levegőgében*“ (5 : 143).

A lélek a naiv felfogás szerint a szájon keresztül száll ki: „*Leesik Benavir, s lelke torkán hörög, | Estében fegyvere isszonyúan zörög*“.

A halál gondolatát kifejező képeknek egy másik csoportja arra a szemléletre épül, hogy a halálos sebet kapott vitéz kibocsátja magából lelkét. A metaforikus értelemben használt igékkal szólva *kiereszi, kibocsátja, kifújja, kizárja* magát a lelket, az életet (vö. a latinban is *expire, emittre animam* stb.). De lássunk néhány jellegzetes példát.

* Az első szám az énekjelzi; a második a Klaniczay-kiadás lapszámát.

„Jahia Zarin is Pál miát *életét Föld alá bocsátá...* (11 : 204). A Zrínyi csapása alatt elhulló Mehmet „Így mondván *kibocsátá lelkét testébül*, | Mert elválék feje kegyetlen mellyétül“ (3 : 103). A vitéz Dando „Szablyáját Dervisben vágá hónaljáig, | *Eltétül, szavátul egyszersmind elválék*“ (5 : 138). Zrínyi vitézei a végső kirohanás előtt elhanyagják maguktól a pajzsokat, szablyahüvelyeket, páncélokat, „Mert jobban kívánják ezeknél sebeket, | Melyek által *égben eresztik lölköket*“ (15 : 246). A 14. ének tömegharcaiban súlyos sebet kapott vitézek közül „*Ki fujja a lölkét sok sebein által*, | Ki magábul ereszti nagy átkozódással“ (14 : 240). Így pl. „Kaszum *lelkét fújja*, Szulfikar *földet fal*“ (10 : 192). „Gyamer nagy csapással levágja Sár fővét | Az sok jajgatással *fújja porban lelkét*“. Azok a törökök, kiknek Csontos Pál ágyúja „elszagatá az mellyét,“ „Hevernek az földön, *lelkeket kifűjják*“ (7 : 147). A keresztény vitézeknek kiszálló lelke ellentétben a török harcosokéval az égbe száll. „Így Farkasics Péter végtére életét | Az *Istenhez küldé vitéz tiszta lelkét*“ (7 : 149). A török táborban elpusztult két magyar vitéz halála: Radivoj „Maga is sebek miatt esék hanyattá, | Társa mellett *lelkét Istenhöz bocsátá*“ (9 : 178).

A halálküzdőlemben földet harapó vitéz képe többször is feltűnik: Így pl. Hamviván „Mely Vid dárdájátul fekszik *földet rágván*“ (6 : 144), vagy „Szerecsen Gisdar is ennek fegyverétül | Fekszik, *földet harapván* nagy kegyetlenül“ (5 : 139). A kifejezés, mely ma inkább *fűbe harap* formában ismeretes, a legtöbb nyelvben megtalálható (vö. 'mordre la poussière; ins Gras beissen'). Zrínyinél azonban népi szemléletmód alapján megifjodnak, újszerűek lesznek az ilyen képek is. Ez nyilatkozik meg a következő képben is: „Azután Balbuzán, Pirkuch és Kahrina | Maga *vérét, lölkét az fűvénybe nyalja*“ (11 : 205).

Ide tartozik még Cumilla halálának festése is: miután a megivott méreg „Szép testét, erejét mindenütt megjárá, | *Életét nagy kinnal testébül kizárá*“ (12:218). És a szultán halála is: „Így mondván, derekában ketté szakasztá, | *Vérét és életét az földre bocsátá*; | Átkozódván *lelkét császár kiindítá*, | Mely testét éltében oly kevélyen tartá“ (15 : 256).

Ismét más csoportba tartoznak azok a kifejezések, melyekben a halál előidézésének módjára történik utalás, amikor is a mintegy érzékelhető formát öltött lelket a halált okozó *fegyver, szablya, kard megemészti, kirántja, utat csinál neki, megszakasztja, sötétségbe borítja, elrontja, elveszi* stb. Deli Vid dárdája Hamviván testét átütvén, annak „... *Kedves életét magával kirántá*“ (5 : 141). Ugyancsak Deli Vid „Abelt és Izmailt leteríté földre, | Kadíanak fejét függeszti két részre, | Abaza *lelkének utat nyit* mellyére, | Jakult *lefekteti örökös helyére*“ (12 : 222). A Hamviván halálán elkeseredő Demirhám így fogad bosszút : „Hohárodnak lelkét *megészi ez a vas*“ (7 : 145). Az ellenállhatatlan Zrínyi „Végre Aigás basának elcsapja fejét, | Nagy *sötét fölyhővel befődi életét*“ (11 : 205). A kegyetlen Ibrahim Cserei Pálnak „Az éles szablyával gégéjét elcsapá, | *Életét és szavát egyszersmind szakasztá*“ (3 : 105). A megölt Kadilesker imám szolgáját „Ura után küldé Radivoj csapása | Szerencsétlen *lelkét mélységes föld alá*.“ Deli Vid a halálos párviadalban Demirhám „... mellyét fényes karddal ketté fészíti, | Arra siralmas *lelkét föld alá veti*, | Nagy árnyékkal életét besötétíti“ (14 : 244). Csontos Pál ágyújával „... előtalálá jancsár aga fejét, | Mind patyolatostul *elrontá életét*“ (7 : 147).

A bemutatott kifejezéseken kívül még számos változat található Zrínyi nyelvében, ezekben többé-kevésbé hasonló vagy más természetű körülírás fejezi ki a halál bekövetkezését. Ezekben főképp a metaforikusan használt *lefektet, földre fektet, kard alá tesz, föld alá tesz* kifejezés fordul elő. A csapásaitól elhulló törökökre ezt mondja Zrínyi: „Mind *föld alá teve tikteket fringia*“ (5 : 133). A végső harc előtt pedig így bátorítja vitézeit, kibébitve az ellenség erejét: „Hatodát táborának *kard alá tettük*“ (12 : 229). Vitéz Dando Ferenc „... sok ezer ütést paizsán fölvészen; | *Számtalan törököt lefektet egy helyber*“ (10 : 187). Zrínyi halála: „De jancsár golyóbis Zrinit földre veti: | Mellyében ez esett, más homlokát üti, | Vitézivel együtt az földre fekteti“ (15 : 257). A rettenetes erejű Delimán a gyűlölt Rusztán béget „... három csapásával | *Földre halva nyűjtá...*“ (11 : 195).

Terestyéni Ferenc

AZ ÚJ CSEH-MÁGYAR SZÓTÁR ELÉ

Kétségtelen, hogy a Szovjetunió vezette hatalmas béketáborban egyesült népek egyre behatóbb kölcsönös megismerkedése, kulturális kapcsolatainak fejlesztése elmélyíti a népek barátságát. A szótárak és nyelvkönyvek azáltal, hogy elősegítik népeink kultúrájának, haladó hagyományainak és mai építő munkájának megismerését, valamint a szocializmus építése során szerzett tapasztalatok kicserélését, a békéért folytatott harcunk eszközüvé is válnak. A népet szolgáló nyelvtudomány megtisztelő feladata tehát elkészíteni a béketáborban egyesült és különösen a szocializmus útjára lépett népek kölcsönös megismerését és baráti kapcsolatainak fejlesztését szolgáló szótárakat, nyelvkönyveket, nyelvтанokat és egyéb gyakorlati segédkönyveket.

Ezt ismerte fel a Magyar Tudományos Akadémia, amikor a magyar nyelvtudomány ötéves tervének elkészítése során az első tennivalók közé iktatta az orosz-magyar nagyszótár, továbbá egy lengyel-magyar, bolgár-magyar, albán-magyar és cseh-magyar korszerű kézisztár elkészítését, továbbá tervbe vette egy olasz-magyar nagyszótár kiegészítését és újrakiadását is. E nagyjelentőségű feladatok elvi és módszertani irányítására az Akadémia Szótári Bizottságot alakított, a vállalt feladatok gyakorlati végrehajtására pedig az Akadémiai Kiadó kebelében külön Szótári Osztályt szervezett.

Ismeretes, hogy mennyire eredményesek voltak az Akadémiának ezek az intézkedései, mekkora munkát végzett azóta a Szótári Bizottság és az Akadémiai Kiadó Szótári Osztálya: a nyelvtudományi ötéves terv végrehajtása során befejezést nyertek az orosz-magyar nagyszótár már 1945 óta folyó munkálatai, megindult valamennyi tervezett szótár készítése, és a nyugati nyelvek nagyszótárai közül — ahol többnyire a korábbi szótárak kidolgozásáról és kibővítéséről volt szó — már több el is készült és forgalomba került. De jelentős munkát végzett emellett az Akadémia a többi tervbevert szótár körül is, ahol nem voltak lexikográfiai hagyományaink, ahol tehát nem egyszerűen kiegészítő adatgyűjtésről, meglévő nagyszótárak átdolgozásáról és kibővítéséről volt szó, hanem a szótár teljes anyagát most kellett összegyűjteni és megszerkeszteni; ilyenek a lengyel-, bolgár-, albán- és a cseh-magyar szótár. Ezek közül az albán-magyar szótár már megjelent, a cseh-magyar szótár szerkesztőségi munkálatai pedig a múlt évben végetértek, és megindult a szótár szedése.

*

A cseh-magyar szótár megjelenése kulturális életünk jelentős eseménye lesz.

Tudnivaló, hogy ennek a feladatnak a megoldásával a szerkesztőség — élén Dobossy László főiskolai tanárral — hézagpótló munka elvégzésére vállalkozott. A letűnt népellenes rendszer tudományossága, amelynek ideológiáját a korlátolt nacionalista szem-

lélettel együttjáró kozmopolitizmus jellemezte, ugyanis semmit sem hagyott ránk a cseh-magyar szótárírás terén, pedig a szótárírás mindkét részen, különösen a két világháború közt eltelt időszakban, jelentős fejlődést és eredményeket ért el a nyugati nyelvek szótár-irodalma területén.

Cseh részről történt ugyan a század elején egy tiszteletreméltó úttörő kezdeményezés: Brábek Ferenc, a prágai Károly Egyetem hajdani magyar lektora 1910—12-ben adta közre Cseh-magyar és Magyar-cseh Kéziszótárát, amely azóta őt, egyre soványabb kiadást ért meg. Tudni kell azonban, hogy ez a szótár a maga idejében is korszerűtlen volt, a valóságos szükségleteknek és a tudományos igényeknek távolról sem felelt meg, ma pedig már teljességgel használhatatlan. Jól szemléltetik ezt a következő példák. Brábek szótára cseh-magyar részének első kiadása pl. a C betűnél 34 *ca*-szótaggal kezdődő cseh címszót tárgyal; ezek közül azonban 18 olyan, amely ma már nem használatos a cseh nyelvben: a Váša—Trávníček-féle egy kötetes cseh értelmező szótár nem közli őket. Ezek a szavak a Brábek-féle szótár 1. kiadásának a megjelenése idején is ritka irodalmi használatú tájszavak vagy vulgáris szavak lehettek, mint pl. *caba*, *cabnice*, *cadrna*, *campriik*, *cánar*, *cancal* stb., és csak 14 olyan cseh címszót találunk itt, amely — a Váša—Trávníček-féle szótár idézett kiadása szerint — ma is használatos, bár ezek nagyrésze szintén tájszó és egyéb, irodalmilag ritkán használt szó, mint pl. *cachati* 'lépked', *cákati* 'öblít', *cancour* 'rongy, cafat', *capari* 1. kisgyermek; 2. rongy, cafat; 3. apróság, haszontalanság (tárgyról); 4. bosszúság, *capati* 'lépked' stb. Az ugyanitt közölt magyar értelmezések egy jelentős része a mai magyar irodalmi nyelvben ismeretlen és minden bizonnyal a maga idejében is tájszó vagy egyéni használatú neologizmus volt, mint pl. *ostábla*, *billegény*, *hajfodor*, *kótyomjitty*, *rudacs*, *trécselő*, *condra*, *fülleng*, *zabka*, *tappancs* stb. Brábek ugyanis mind a cseh címszóanyag értelmezéséhez, mind a magyar címszóanyag összeállításához Ballagi Mór Új teljes német és magyar szótárát használta fel, márpedig tudjuk, hogy Ballagi az alig vagy egyáltalán nem használt századvégi nyelvújítási szavak tömege mellett az irodalomban közölt tájszavakat és a maga alkotta szavak tömegét is felvette szótáraiba. Ez a forrás rányomta bélyegét a Brábek-féle szótár magyar-cseh részére is. Itt pl. az 1. kiadásban a C betű alatt mintegy 200 címszót tárgyal a szerző. Ezek közül azonban kb. negyven olyan, amelyeket a mai magyar olvasó egyáltalán nem értene meg, ha találkozna velük valahol olvasmányjaiban. De biztos, hogy nem is találkozik velük, mert ezek Brábek, illetőleg Ballagi idejében sem igen voltak irodalmi használatú magyar szavak. Olyanokról van itt szó, mint *cáf*, *cámoly*, *capa*, *cebra*, *céklézni*, *céla*, *cementíteni*, *ciholni*, *cikatér*, *cikláz*, *cikszár*, *cincur*, *cipóctm*, *citvar*, *citvor*, *cók*, *condor*, *cök*, *cövekezet*, *cula*, *cupka* stb. Ezeket természetesen Brábek idejében sem kellett a magyar irodalom olvasójának ismernie. A magyar-cseh részben a cseh jelentésekkel nagyjából ugyanaz a helyzet, mint a cseh-magyar részben felhozott magyar jelentésekkel: az értelmezéshez felhasználta cseh szavak nagy része legfeljebb ritkán használt neologizmus vagy tájszó volt.

Brábek szótára tehát — sajtáságos módon összeválogatott magyar és cseh szóanyagánál fogva — nem elégíthette ki már a korabeli olvasók igényeit sem.

A szótár későbbi kiadásait a kiadó igyekezett ugyan „korszerűsíteni“, a korszerűsítés azonban mindig csak bizonyos szavak kihagyására szorítkozott és egyáltalán nem terjedt ki a közölt szóanyag megfelelő kiegészítésére. Ennek következtében a szótár az újabb kiadások során egyre soványabb lett és így pl. a szótár cseh-magyar részének legutolsó (1948-ban megjelent) 5. kiadása a C betűnél az 1. kiadás 34 címszavával szemben már csak 3 *ca*-szókezdetű címszót tárgyal.¹ Ugyanakkor a Váša—Trávníček-féle (egykötetes)

¹ A Dobossy-féle cseh-magyar szótár szedés alatt levő kézírata 46 *ca*-szókezdetű közkeletű cseh címszót tartalmaz.

cseh értelmező szótár 1946-ban megjelent 2. kiadása 143 *ca*-ra kezdődő címszót vesz fel; igaz, hogy ezek nagy része szintén tájszó, ritka irodalmi használatú szó vagy idegen szó, de Trávníček professor ítélete szerint valamennyi beletartozik a mai cseh irodalmi nyelv szótári szókészletébe. Az 5. kiadás magyar-cseh része ugyanígy az 1. kiadás mintegy 200 *c* betűvel kezdődő magyar címszavával szemben már csak 32 *c*-vel kezdődő címszót tárgyal. Ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készülő Magyar Értelmező Szótár, amely nagyjából 60 000 címszó értelmezését tűzte ki céljául, a *C* betű alatt mintegy 520 címszót tárgyal, amelyek a mai magyar irodalmi nyelv szótári szókészletébe beletartoznak.

Ez az összehasonlítás, különösen pedig az idézett számadatok szembeállítása jól szemlélteti, mennyire nem eléghetheti ki Brábek szótárának bármely kiadása a mai cseh és magyar szótárhasználók igényeit a felszabadulás előtti irodalom tanulmányozása terén sem.

Ha most figyelembe vesszük még azt is, hogy mind a cseh, mind a magyar nyelv szótári szókészlete a felszabadulás óta a társadalmi rend megváltozása, gazdasági életünk átalakulása és szocialista fejlődése következtében részben a régi szavak jelentésének megváltozásával, részben új szavak létrehozásával rendkívüli módon gazdagodott, belátjuk, hogy Brábek szótára ma már valóban használhatatlan. Gondoljunk az olyan új szavak és kifejezések tömegére, amilyenek pl. a gazdasági élet területén nap nap után felbukkannak, elterjednek és állandósulnak; a cseh *úderník* 'élmunkás', *údernice* 'élmunkás nő', *úderka* 'élmunkás brigád, rohambrigád', *údernické hnutí* 'élmunkás mozgalom', *údernický závod* 'élüzem', *údernická směna* 'sztahanovista műszak', *úderná procovní četa* 'élmunkás (munkás) szakasz', *stachanovec* 'sztahanovista', *stachanovka* 'sztahanovista nő', *zlepšování* 'újítás', *pracovní závazek* 'felajánlás', *mirový účet* 'békeműszak', *pětiletka* 'ötéves terv (időszak)', *pětiletý plán* 'ötéves terv', *splnění plánu* 'tervteljesítés', *plánování* 'tervezés', *pracovní výkon* 'teljesítmény', *výkonnost* 'teljesítmény', *zmetek* 'selejt', *lehký průmysl* 'könnyűipar', *těžký průmysl* 'nehézipar', amelyeket a *Rudé právo* egyetlen számának két lapjáról írtam ki, mint olyanokat, amelyeket a Váša—Trávníček-féle kis cseh értelmező szótár 2. kiadásában hiába keresünk; gondoljunk továbbá a politikai élet vagy a marxista-leninista tudomány számos műszavára és kifejezésére, valamint a sajtóban közhasználatú rövidítések tömegére, amelyek a felszabadulás óta keletkeztek és terjedtek el mind a cseh, mind a magyar nyelvben. Az olyanokra, mint a cseh *lidová demokracie* 'népi demokrácia', *lidová armáda* 'néphadsereg', *národní výbor* 'nemzeti bizottság' (= helyi tanács), *Národní fronta* 'Nemzeti Front', *pověřenectvo* 'megbízotti hivatal', *Světová rada míru* 'Béke Világtanács', *Organisace spojených národů* 'Egyesült Nemzetek Szövetsége', *satelit* 'csatlós', *agresor*, *KSC* 'Kommunistická strana Československa = Csehszlovákia Kommunista Pártja', *KSS* 'Kommunistická strana Slovenska = Szlovákia Kommunista Pártja', *UV* 'Ústřední výbor = Központi Vezetőség', *URO* 'Ústřední rada odborů = Szakszervezetek Központi Tanácsa', *NS* 'Národní shromáždění = Országgyűlés', *KAV* 'Krajský akční výbor = Területi Végrehajtó Bizottság', *OSN* 'Organisace spojených národů = ENSz', *JZD* 'Jednotné zemědělské družstvo = Egységes Földműves Szövetkezet', *SNB* 'Sbor národní bezpečnosti = Nemzetbiztonsági (államvédelmi) Testület' stb., amelyeket szintén a *Rudé právo* egyik számának egyetlen lapjáról írtam ki. Ezek mind olyan szavak, kifejezések és rövidítések, amelyek néhány évvel ezelőtt nem léteztek, de azóta létrejöttek és behatoltak a cseh nyelv szótári szókészletébe, mindennapi életünkben ma lépten-nyomon találkozunk velük és használjuk őket. A felszabadulás óta létrejött új magyar szavak hasonló tömegét bárki összegyűjtheti a Szabad Nép vagy a Népszava egy-egy számából.

*

Az elmondottak alapján világosan áll előttünk a feladat nagysága és jelentősége, amelyre a magyar nyelvtudomány egy korszerű cseh-magyar kéziszótár elkészítésével

vállalkozott: a szerkesztőségnek olyan szótárt kell adnia a cseh kultúrát és népet megismerni akaró magyar közönség kezébe, amely a cseh nemzeti irodalom klasszikusainak szókincse mellett tartalmazni fogja a mai cseh élet szavait és így lehetővé teszi majd a klasszikus és mai cseh irodalom tanulmányozása mellett a mai cseh napisajtó megértését is. Ennek érdekében szükséges volt, hogy a szerkesztőség viszonylag nagy teret biztosítson a gazdasági élet különböző területei szakszókincsének, elsősorban a cseh-magyar vonatkozásban fontos ágazatok (gépipar, vegyi ipar, villamos ipar, közlekedés) a napi sajtóban ma már közkeletű szóanyagának, — tekintettel arra, hogy hosszú ideig aligha számíthatunk cseh-magyar szakszótárak megjelenésére. A gazdag cseh szótár-irodalom és a készülő Magyar Értelmező Szótár tanulságait figyelembe véve ez azt jelenti, hogy egy korszerű cseh-magyar szótárnak kb. 50 000 cseh címszót kell tartalmaznia, fel kell dolgoznia a hozzájuk tartozó szólás- és kifejezésanyagot is, és végül egész anyagát nyelvtani szempontból is áttekinthetővé kell tennie.

Természetesen egy ilyen jellegű és méretű szótár megszerkesztése igen nagy feladatot jelentett a szerkesztőség számára. A feladat azonban nemcsak nagy, hanem sürgős is volt, és ez arra készítette a szerkesztőket, hogy eltérjenek a szótárfírás megszokott módjától és éljenek mindazokkal a lehetőségekkel, amelyeket a szocialista tudományszervezés és a népeink közt kifejlődő barátság nyújt. A cseh-magyar szótárt hézagpótló jellegére és így sürgösségére való tekintettel egy jó szakemberekből álló és jól összehangolt szótárfírói munkaközösségnek kb. két év alatt kellett elkészítenie. Ezért a szótár szerkesztője, Dobossy László, nyolc külső adatgyűjtőt vont be a munkába, majd négytagú szűkebb szerkesztőséget szervezett, amely irányítása alatt teljes munkaidőben végezte az összegyűlt anyag válogatását, rendezését és értelmezését, a szócikkek szerkesztését.

A gyors munka azonban nem mehetett a szótár minőségének és tudományos igényességének a rovására. Ezért a szerkesztőségnek a cseh szakkörök bevonásával kellett kidolgoznia a munkamenet módszertani elveit és a konkrét szótári munkában is igénybe kellett vennie a cseh tudomány segítségét. A szerkesztőség ugyanis tudatában volt annak, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt ugyanúgy nem végezhet megfelelő munkát a cseh szótár alapanyagának összegyűjtése körül, mint ahogyan ez alatt az idő alatt Csehszlovákiában, illetőleg Prágában sem állíthatnák össze a magyar-cseh szótár magyar szó- és kifejezésanyagát úgy, hogy az többé-kevésbé tökéletesen megfeleljen a fent kifejezett kívánalmaknak. Ezért fordult a Magyar Tudományos Akadémia a Csehszlovák Akadémia prágai Szláv Szótárszerkesztőségéhez, amely a magyar-cseh szótár készítésével is foglalkozik és javasolta a szótár mindkét kötetének közös munkával való elkészítését. A Szláv Szótárszerkesztőség elfogadta ezt a javaslatot. Az így létrejött együttműködés folytán mindkét részen lehetővé vált az adott körülmények közt rendkívül hosszadalmas és költséges adatgyűjtői munka nagy részének megtakarítása, jelentősen megrövidült a szótár elkészítéséhez szükséges idő és ugyanakkor az együttműködés és kölcsönös segítés feltétlenül emeli mind a két kötet színvonalát.

mire terjedt ki az együttműködés és milyen eredményekkel járt az együttműködés során megvalósult kölcsönös segítés? Elég lesz csak a közös munka legfontosabb mozzanatait megemlítenem, hogy érzékeltsem az együttműködés rendkívül hasznos voltát és jelentőségét. A Csehszlovák Tudományos Akadémia mindenekelőtt a budapesti szerkesztőség rendelkezésére bocsátotta a Prágában éppen nyomdába adott B. Vydra-féle cseh-lengyel szótár első levonatát, amely így a cseh-magyar szótár címszóanyaga összeválogatásának alapját képezhette. Mivel azonban a cseh-lengyel szótár terjedelme kisebb a cseh-magyarénál, a budapesti szerkesztőség kénytelen volt a címszóanyagot a maga gyűjtéséből kiegészíteni; annak érdekében azonban, hogy a címszavak összeválogatása cseh szempontból teljesen korszerű legyen, a prágai Szláv Szótárszerkesztőség vállalta és

elvégezte a szótár véglegesnek szánt címszóanyagának felülvizsgálatát is. További segítséget jelentett az, hogy a két szerkesztőség részben közvetlen tárgyalások útján megvitatta és így kialakította a szócikkek elrendezését. Ugyanígy közös megvitatás alapján kölcsönösen megállapodott a két szerkesztőség a legnehezebb kérdésben: a cseh igék szótári feldolgozásának módszerében. Végül jelentős segítséget nyújtott a Csehszlovák Tudományos Akadémia azzal is, hogy prágai Cseh Nyelvi Intézetét megbízta a budapesti szerkesztőségtől a cseh szóanyag nyelvtani rendszerezésére kidolgozott javaslat megvizsgálásával és jóváhagyásával. De nem lebecsülendő a Csehszlovák Tudományos Akadémia részéről biztosított az a technikai segítség sem, amelynek folytán lehetővé válik a Budapesten elkészült szótári kéziratnak egy prágai nyomdában történő szedése és ki nyomtatása.

Ezzel a szoros együttműködéssel a két szerkesztőség egy olyan újítást honosított meg a kétnyelvű szótárak szerkesztése terén, amely csak a cseh és a magyar nép barátságának a talaján születhetett meg, amely maga is kifejezi ezt a barátságot és messzemenően hozzájárul annak elmélyítéséhez.

Bízunk benne, hogy — a cseh szakkörökkel szorosan együttműködve és egymást kölcsönösen segítve —, a cseh-magyar szótár szerkesztősége sikeresen megoldotta azt a nagy és megtisztelő feladatot, amelyet a népeink barátságát, a békéért és a szocializmusért vívott harcát szolgáló korszerű Cseh-magyar Szótár megszerkesztése jelent, és ezzel nemcsak a szótár Prágában készülő magyar-cseh kötetének mintáját hozta létre, hanem jó példát mutat egyéb hasonló jellegű szótárak szerkesztőségei részére is.

Sulán Béla

HÁNY NYELVEN BESZÉLNEK AZ EMBEREK?

1. Évszázadok óta hányszor vetették fel ezt a kérdést, és hányszor tértek ki a világos felelet elől még a nyelvészek is! A pozitivizmus évszázados uralma alatt e kérdés jóformán teljesen kihullt a hivatalos nyelvészeti érdeklődés rostájából. Mintha egy-egy világnyelv terjedésének imperialista magasztalói szántsándékkal fordultak volna el ettől a problémától éppen úgy, mint a nyelv eredetének kérdésétől, amelyet szintén igyekeztek hol a hagyományos misztika szellemében bemutatni, hol pedig az agnoszticizmus sűrű ködébe burkolni. Ma már mindkét kérdéssel bátran szembe merünk nézni, s legalább is keressük azt a feleletet, amely előbb-utóbb e két nagy kérdés tudományos megoldásához fog vezetni.

A nyelv igazi mivoltának megismeréséhez nem mítoszra, hanem maguknak a nyelvi tényeknek s a bennük kikristályosodott soktízezeréves emberi tapasztalásnak feltárására volt szükség. Nem lehet véletlen, hogy a soknyelvű emberiség megismerésének gondolata kétszer vetődött fel döntő súllyal a tudomány régebbi történetében, mégpedig két olyan korszakban, amely kutatásainak középpontjába nem a metafizika megfoghatatlan távlatait, hanem a valóságot és a való világ keretében magát az embert állította. Az első ilyen korszak a reneszánsz, Európa nagy szellemi újjászületésének kora, a modern gondolkodás kibontakozásának hősi ideje. A 16. század végén az európai nyelvek összehasonlító képe már kialakulóban volt: 1590-ben Calepinus híres szótára 11 nyelvű szöveget tartalmazott és 1599-ben Scaliger, a jeles humanista már megpróbálkozott az európai nyelvek csoportosításával is. A második korszak, amely a világ nyelveinek megismerése érdekében döntő lépést tett, a 18. század, vagyis a felvilágosodás kora. Leibnitznek, a kor egyik legnagyobb bölcselőjének szemében már tudománytalannak tetszett a világ összes nyelveinek a héberből való származtatása, s ezért Nagy

Péterhez fordult, ahhoz az uralkodóhoz, akinek birodalmában talán a legtöbbféle nyelven beszéltek az emberek. A leibnítzi gondolatot a felvilágosodás légkörében kibontakozó orosz tudomány nem is hagyta veszendőbe menni; nem tarthatjuk véletlennek azt sem, hogy éppen a francia forradalom előestéjén, 1787 és 1789 közt jelent meg P. S. Pallas hatalmas műve (*Linguarum totius orbis vocabularia*), amely már első kiadásában 200 nyelv alapszókincsének legfontosabb elemeit nyújtotta és adatközlésével egyik forrása lett a finn-ugor nyelvészetnek is. A „szabadság, egyenlőség, testvériség“ jelszavának korában e szótár forradalmi tett volt: a felvilágosodás fátylájának fénye, mely azt hirdette, hogy legalább 200, a boldogulásra egyenlő joggal bíró nyelv és nép követel emberhez méltó életet, a néptömegekben szunnyadó energiának szabad nemzeti létben való kifejtését. A mű hatalmas sikert aratott: már 1790–91-ben Pallas szótárának új kiadása jelent meg, s ez foglalta először szintézisbe Afrika és Amerika bennszülött nyelveit. Az orosz tudomány példaadása felrázta egész Európa tudósait: 1800 körül a spanyol Hervás adta ki összefoglaló művét (*Catalogo de las lenguas*), melyben 300-nál több nyelvet tartott számon, s valamivel később Adelung, a legnagyobb német nyelvészek egyike, Mithridates-ében (művének címét a nyelvismeretéről híres „ókori Mezzofanti“, Mithridates pontthusi király adta) már 3000-re tette a világ összes nyelveinek megközelítő számát.

2. Különös és furcsa azonban, hogy Adelung művével az összefoglaló tanulmányoknak egyelőre vége szakadt, s bár a nyelvtudomány hatalmas felfedezéseket tett egyrészt a nyelvtörténeti elvek kidolgozása, másrészt pedig egy-egy nyelvcsalád megismerése terén, a világ nyelveinek áttekintéséről a 19. századi tudomány többé-kevésbé megfeleledkezett. Összefoglaló válaszok helyett — mint a tudománynak annyi más területén — óvatos és, valljuk meg, sokszor elgondolkoztató-kétélyek kaptak lábra. Egyre inkább sokasodott azoknak táborra, akik az egész problémát tudománytalannak ítélték, mivel azt tartották, hogy nyelv és nyelvjárás közt különbséget tenni lehetetlen. E kérdésre ezúttal is érdemes röviden visszatérnünk, mivel, amint látjuk, éppen emiatt nem lehet a feltett kérdésre ma sem pontos számadatokkal felelni.

Vegyünk egy olyan európai nyelvterületet, ahol a nyelvjárási különbségek sokkal jelentékenyebbek, mint például Magyarországon vagy a szomszédos népi demokráciák egyes nyelveinek körében. Olaszországban például csupán a közép- és délolasz nyelvjárások alkotnak a kölcsönös megértést teljesen biztosítható, tehát a nyelvjárási különbségek bizonyos határait túl nem lépő, egységes nyelvterületet. Ámde ha valaki csupán Firenzéből Bolognába utazik, egy bolognai vásártéren teljesen elveszettnek érzi magát: meg tudja ugyan magát értetni, mert a legtöbb bolognai ma már kétnyelvű, vagyis beszéli az olasz köznyelvet is, de jóformán semmit sem ért a bolognai tájszólásból, amely első hallásra inkább franciásan hangzik, mint olaszosan. De jöjjön egy milánói Bolognába: nem fog komoly nehézségekre bukkanni, mivel a maga milánói nyelvjárása, az északolasz nyelvállapot nagyobb egységeinek megfelelően, közelebb áll a bolognaihoz, mint a toszkánai nyelvhasználaton alapuló olasz köznyelvhez.

Vagy menjünk még északabbra: Milánón túl, Torino felé olyan különös nyelvjárást hallunk, amelyet itt még olasznak tartanak, de amelyhez nagyon hasonlít az Alpok túlsó felén beszélt nyelv: ez pedig már nem olasz, hanem — provanszál. A példákat folytathatnók: Olaszországban — s tegyük hozzá: Franciaországban is — oly erős a nyelvjárási tagoltság, hogy bizonyos történelmi konvenciók, valamint az egységes állami és köznyelv kiegyenlítő hatása nélkül nehezen lehetne egységes olasz és francia nyelvterületről beszélnünk.

A nyelvet jellemzi, a sztálini tanítás szerint, önálló szóképzlete, elsősorban pedig önálló alapszóképzlete és önálló nyelvtani rendszere. De vajon nincs-e sajátos nyelvtani rendszere egy-egy olyan nyelvjárásnak is, mely a köznyelvtől erősen eltér? Nyilvánvalóan

van, sőt általában azt állíthatjuk, hogy minden nyelvjárás, minden kisebb nyelvközösség nyelvtani rendszere zárt egészet alkot, amely csak azért nem nevezhető egy-egy önálló nyelv grammatikai rendszerének, mert más rokon nyelvjárások szerkezete is igen hasonló ahhoz. Nyelv és nyelvjárás közt éles határt vonni végeredményben lehetetlen, viszont a kettőnek viszonyát nemcsak a szókészlet különbségei és a nyelvtani szerkezet határozzák meg, hanem nagy mértékben eshetnek latba földrajzi és történelmi tényezők is, tehát mindazon mozzanatok, amelyek egy-egy népnek nemzeti létét indokolják. Persze vannak esetek, amikor még a köznyelv „presztizse“, irodalmi múltja és kulturális előnyei sem tudják megakadályozni egy-egy tájnyelvnek önálló nyelvvé való nyilvánítását. Ilyen például Szardínia esete. Olaszországnak Szardínia birtoklására formált jogait senki sem teszi kétségessé, viszont azt is el kell ismerni, hogy a Szardínia szigetén beszélt szárd nyelv a maga régies vonásaival, különösen hangrendszerével és sok, 2000 év óta változatlanul megőrzött szavával az újlatin nyelveknek éppen olyan önálló ága, mint a francia vagy a portugál (amely egyébként csak a történelmi fejlődésnek egy későbbi szakaszában, a középkor folyamán különült el az őspanyoltól).

Vannak olyan esetek is, amikor egy-egy nyelvnek önálló voltát elsősorban politikai körülmények szabják meg. A flamand és a holland lényegében véve csupán alnémet nyelvjárások, s mégis külön nyelveknek tekintjük őket. Román nyelvjárás nyelvészeti szempontból a Szovjetunió területén beszélt moldvai nyelv is: maga Sismarjov, a kiváló szovjet nyelvtudós is annak tartja. Ámde a moldvai nyelvet olyan nép beszéli, amely ma már a soknyelvű Szovjetunió egyenjogú tagja, s amely történelmi léte folytán egyre inkább önálló nemzeti nyelvet fog kialakítani.

Európában nyelvstatisztikai szempontból tájékozódunk aránylag könnyű, hiszen csupa olyan nyelvről és népről van szó, amelynek múltját és jelenét alaposan ismerjük; ezekkel kapcsolatban jól látjuk azokat a szálakat is, amelyek a történelmi fejlődést a nemzeti nyelvek s az egyes nyelvjárások sorsával összekapcsolják. De forduljunk csak egy olyan vidék felé, mint a soknyelvű Kaukázus s vessünk egy pillantást Afrika vagy Dél-Amerika nyelvi dzsungele felé! A legtöbb ottani nyelv múltjáról jóformán semmit sem tudunk, nyelvemlékek nincsenek, s a modern leírások javarésze sem nyelvészektől, hanem a legjobb esetben néprajzkutatóktól, antropológusoktól, misszionáriusoktól származik, s ennek következtében igen egyenlőtlen értékű! Ilyen „terepon“ nyelv és nyelvjárás közt biztos határt vonni valóban lehetetlen. S félszázad múlva esetleg nyoma sem lesz egy olyan nyelvnek, amelyet ma alig néhány száz ember beszél.

3. A rendszerezés tehát igen nehéz, de talán mégsem lehetetlen: kivihetőségéről tanúskodik egyrészt egy jeles néprajzkutató, W. Schmidt munkája (*Die Sprachfamilien und Sprachkreise der Erde*. Heidelberg, 1926.), másrészt pedig — és ez a fontosabb — két kiváló francia nyelvész, Antoine Meillet és Marcel Cohen műve, a „*Les Langues du Monde*“ (amely 1952-ben jelent meg második kiadásban). Meillet az indoeurópai nyelvészet nemrégien elhunyt nagy tudósa, Marcel Cohen pedig Franciaországban a marxista nyelvészet európai tekintélyű úttörője.

Schmidt adatai nyomán körülbelül az a kép bontakozik ki szemünk előtt, amelyet már régebbi lexikonok hozzávetőlegesen felvázoltak: e statisztika szerint 1500—2000 közt lenne a világ összes ismert nyelveinek száma, viszont Meillet és Cohen adatai 2500 és 3500 közt mozognak! Mindenesetre e roppant számból Eurázia aránylag csekély részt kér magának: Európában alig 50 különböző nyelven beszélnek, de Közép-Afrikában száznál jóval több bantu nyelv él, s a szudáni nyelvek száma megközelíti az 500-at is. Még nagyobb változatosságot mutatnak az amerikai nyelvek, különösen Közép- és Dél-Amerikában: alig 15 millió bennszülött lehetett e földrészben felfedezése idején, de megközelítő becslések szerint 900 nyelven beszélt, s Amerikának 12 millióra csökkent őslakosa

ma is 6—700 különféle nyelvet beszél, bár ismételjük, nyelv és nyelvjárás közt éppen itt különbséget tenni alig lehetséges. Valószínű, hogy e sokféleség távolról sem egysíkú nyelvi elkülönülés eredménye, hanem számos, egymásra rakódott nyelvi réteg különös, ősrakosságra is alig visszavezethető konglomerátuma.

4. A nyelvek sokfélesége tehát földrészenként meglehetősen egyenetlenül oszlik el; a nagy nyelvi tarkaság — legalább 1300—1400 nyelv — elsősorban Amerikára és Afrikára esik. S hol van még a sok kihalt nyelv, melyet a homokból sem lehet kiásni, mint egy magányos indoeurópai nyelvszigettel történt Belső-Ázsiában, hiszen egyetlen sor frásos emléke nem maradt fenn, sőt talán soha írásbeli használatra nem is emelkedett! De ne higgyük, hogy e nyelvi elkülönülés végtelen folyamat! Ebből a roppant gazdagságból csupán 29 nyelvet beszélnek 10 milliónál többen, tehát évszázados távlatokban feltétlenül kibontakozik az integrációnak eddig soha nem ismert roppant áradása is. Napjainkban — nemcsak Euráziában, de a föld minden részén — erőteljesen lépnek előtérbe olyan nyelvek, amelyeket sok millió ember vall magáénak, s amelyekben ma holnap, a népi öntudat felébredése és diadala következtében világjelentőségű irodalom támadhat. A mozaikszzerűen soknyelvű Indiában ma már a *hindi* emelkedik köznyelvvé, Indonéziában immár 70 millió beszéli a maga *maláj* típusú nyelvét, Szudánban köznyelvvé válik a *haussza* és Közép-Afrikában a gyarmatosítók aggódva szemlélik a *szuahili* rohamos terjedését. Braziliában sokáig a *tupi* volt a bennszülöttek legelterjedtebb nyelve, de kérdés, vajjon meg tud-e küzdeni a portugál nyelv braziliai változatának, a *brasileiro*-nak egyre erősebb benyomulásával. S ne feledjük, hogy a Távol-Keleten az emberiség negyedrésze beszél *kinaiul*, tehát egy olyan nyelven, amelynek több mint 70 rokona él Belső- és Kelet-Ázsiában. S a Föld egyhatodrésze a szovjet birodalom, ahol a lakosság felének orosz az anyanyelve, s ahol — a nemzeti nyelvek és kultúrák teljes virágzása mellett — az első világnyelv, mellyel a nem orosz anyanyelvűek kapcsolatba kerülnek, természetesen az orosz.

Ennyit mondhattunk néhány szóval a felvetett kérdésről, s kívánatosnak tartanók, ha végre volna magyarral is olyan kézikönyvünk, amely szakembert és minden érdeklődőt egyaránt tájékoztatna, mégpedig világviszonylatban, az ember egyik legnagyobb vívmányának, a nyelvnek csodálatosan mély és gazdag életéről.

Gáldi László

AZ OROSZ NYELV HATÁSA A MAGYARRA 1945 ÓTA

IV. rész

2. A fordított szépirodalom révén megismert elemek

A felszabadulás után nagy lendülettel indult meg klasszikus orosz irodalmi művek és nagy szovjet szépirodalmi alkotások magyarra való fordítása. Sok pótolni valónk volt: a 19. századi orosz irodalomból nem ismertük Szaltikov-Scsedrin alkotásait, addig csupán egyetlen művét fordították le; a nagy forradalmár költő Nyekraszov verseit az idegen nyelv lakatja őrizte; csak hallomásból ismertük Gercen és Csernisevszkij regényeit. A Horthy-cenzúra csak megcsonkított alakban engedte publikálni Solohov »Csendes Donk-ját; »Új barázdát szánt az eke« c. művének lefordításáról szó sem lehetett. Megjelenhetett ugyan Tarasz Rogyionov Csokoládéja (Párizsban), Zoscsonkonémely elbeszélése, azonban nem véletlen, hogy éppen ezek kerülhettek a magyar olvasókörzéség kezébe: ezeket az utóbbi könyveket az új életet építő szovjethatalommal szemben ellenséges érülettel viselkedő, a szovjet életet helytelenül szemlélő írók írták. A felszabadulás után fordítóink nagy gárdája indult neki a szovjet irodalmi művek

- magyarra átültetése óriási feladatának. Az eredményekről kiadványaink tanúskodnak.¹

A szocialista világ életének magyar nyelven való ábrázolása, az új társadalmi és gazdasági rendszer fogalmainak magyarul történő jelölése sokszor nehéz feladatok elé állították a műfordítókat. Néha alkalmazták az orosz szavakat, néha alkottak új kifejezéseket, tükörszavakat, máskor meg a politikai irodalomból merítették az ott már használt megjelöléseket.

Igy az úttörők tábori életének részletét leíró egyik regény fordításában 1946-ban, Szöllősy Klára még a *cserkész* szót alkalmazta, mert az *úttörő* szóban akkor még más tartalmat éreztünk (a tudomány úttörője, a dzsungel úttörője). Később helyettesítette az *úttörő* szóval, mert fejlődő társadalmunk újabb jelentést, a szovjet *pionyer* tartalmát vitte már bele ebbe a szóba. Pavlenko Boldogság c. regényének fordításakor 1948-ban a fordító még nem alkalmazhatta a *csasztuska* szót, helyette *iréfás verset* mondott; 1951-ben kiigazíthatta *csasztuskára*, mert közben ez az orosz szó elterjedt a mindennapi életben, közérthetővé vált, sőt tovább is képezték: ma már *csasztuskázunk* és van *csasztuska-brigádunk* a Rákosi Mátyás Művekben (I. Szabad Nép 1953. jan. 5.), sőt *csasztuskairónk* is. Ezekről az újfajta rigmusokról, elterjedésükről, a csasztuska népivé válásáról is tudósítanak minket. Kóthai Nándor vonzó »Czasztuska«-szobrot is alkotott (Szabad Nép 1953. jan. 9.), sőt lehet valakit *kicsasztuskázn* is.

A Csendes Donnak régebbi, a II. világháború előtti kiadásában a régi temetkezéseket jelző halmocskák, az ú. n. *kurgánok* eredeti nevét nem alkalmazza fordítója, Szurán Renée, helyette *tatárdombot* ír (1: 32), viszont Pavlenko 1948-ban megjelent regénye, a Boldogság fordításában már ott látjuk a *kurgán* szót magyarázat nélkül (96), hiszen kítűnik jelentése a szövegből. Alkalmazza azóta Szöllősy Klára is, alkalmazza Nagy Béla is (Kozsevnyikov: Éltető víz 13, 161).

A fordítók gyakorlatában még megfigyelhetjük azt az eljárást is, hogy a magyar nyelv régebbi szláv jövevényszavait is felhasználják fordításukban az orosz környezethangulat erősítésére, hiszen hangalakban egybeesnek a szlovák, szerb stb. szavak az orosz szókkal. A *kupec* szó a 17. sz.-tól megvan a magyarban, az *ikra* 'halpete' a 15. sz.-tól, a *nasi-vasi* 'kártyajáték neve' a 18. sz.-tól, és a *durák* '1. ostoba, 2. kártyajáték neve' jövevényszó is; ezeket most felhasználják a fordítók, ámbár kissé változtatott, az oroszból átvett jelentésben. A *kupec* fordításukban általában kereskedőt jelent, az *ikra* pedig kaviárt, a *nyanya* öregasszonyt.

Külön tanulmányt lehetne szentelni a szovjet irodalom műveinek nyelvünk szerkezetére gyakorolt hatásáról, így a participiális és gerundiosus szerkezetek nagyobb mértékben való alkalmazásáról vagy a befejezett melléknévi igenév jelzőként való sűrűbb alkalmazásáról. Mi most mindenekelőtt csak néhány orosz szó megjelenését akarjuk bemutatni.

A lefordított művek fordítói egyrészt folytatják azt a gyakorlatot, amelyet a századforduló táján kezdtek meg műfordítóink: fordításukba orosz szavakat szőnek bele, másrészt szovjet intézmények elnevezését az eredeti szóval jelölik, végül a szovjet életre jellemző fogalmakat jelölő tükörszavakat alkotnak. Nézzük a gyakorlat különböző formáit!

A) Orosz szavak alkalmazása

A szovjet idők politikai képéhez a Csendes Don 1945-ös fordításában (5. kötet) ilyen orosz szavakat találunk:

bolszevikiek (10), *szovjeturalom* (12), *csekiista* (21, 99), *milicionyer* (61), *kommuna* (78) *élelmiszeres komiszár* (87), *kommunisták* és *komszomolcok* (94).

¹ L. Kozocsa Sándor és Radó György: A szovjet népek irodalmának bibliográfiája 1945–1949. Budapest, 1950.

Másutt, más művekben² az 1917. év utáni idők leírásában találjuk ezeket a szavakat:

Mi, *pityeri* munkások . . ., *bolsevikiek*, *sastik* (tulajdonképpen török szó), *karbovenec* 'pénzegység', *ezredkomisszár*.

Későbbi időket ábrázoló fordításokban:

komisszárus, *komisszárius*, Szóltis be valakit a *káderből* (t. i. a *káderosztályból*); *szovhoz*-irodák, *kolhozgyűlés*, *kolhozvezetőség*, *kolhozelnök*, *tankista*, *mensevikiek*, *kulák*, *kadetpárt*, *eszerpárt*, *Cseka*, *nacsalnyik*, *felcser*, *Ziszeink*.

Ugyanakkor a Szovjetunió táját, hétköznapi életét, a családi, hivatali viszonyokat is jellemzik egy-egy orosz szóval. Ezeket így csoportosíthatjuk:

a) étkezés, ruházat: *szamovár*, *sastik* 'török húsétel', *kiszél* 'gyümölcsel ízesített, édes-savanykás, kocsonyás, krumplilisztből készült étel'.³ *borscs*-leves 'céklaleves', *kubanka* 'prémszegélyes, lapos, bőrtetejű kucsmá', *gimnasztyorkája* 'katonablúza', *baslik* 'hosszú sálban végződő csuklyaféle, kapucni' (tatár szó), *armjak* 'hosszú parasztkabát' (a tatárból), *csajhana* 'teázó helyiség' (az üzbekből, alapszava az orosz чай 'tea'), *chalat* 'hosszú köpeny' (az arabból), *kvasz* ~ *kvász*, *vodka*, *kizljarka* 'törkölyféle' (Kizljár városáról), *vodka*, sajtolt *kaviár*, *ikra*-hártyában, *zákuszki* 'előételek'.

b) tájleírás szavai: *kurgán* 'sírhalom, kunhalom', *tajga*, *szteppe* ~ *sztyep* ~ *sztyeppe*.

c) sajátos orosz mértékegységek: *verszt*, *pud*, *versok* '4,45 cm', másfél *stof vodka*, *stof* '1,54 l' a (németből), *százensy* 'öl, 2,13 m', *ársin* '71 cm', *arsinrud*, *vedro* 'ürmérték, 12,3 l'.

d) egyéb ritka intézmények, tisztségek és más szavak: *atamán*, *bánya* 'tábori fürdő', *machorka*, *sztarosztá*, *muzsik*, *sztiárec* 'öreg szerzetes', *raznocsynec* 'nem nemesi származású értelmiségi a 19. században', *ikon*, *zemsztvo*, *csinovnyik*, *kupec*, *matuska*, *tarantasz*, *kibitka*, *Jugyenics-rubel*, *pogrom*.

Ugyanígy találunk az orosz életre jellemző szavakat a 19. századi orosz klasszikusok és az első szocialista író, Gorkij műveinek magyar nyelvű fordításában, valamint verses fordításokban, így Puskin verseiben: *knyáz*, *jámscsik* stb.

Puskin Anyeginjában *csájnyik* 'a szamovár teavíz tartó edénye', *szamovár* stb. fordul elő: S már alkonyul. Asztalon állva | Villog, zúg esti »szamovár«, | Meleg a »csájnik« porcelánja . . . (Mészöly G. ford.). S jön is *trojkan* szürkével . . . (125); Hintó, *kibitka*, *bricska*, szán (143) . . . s szegény *muzsikok* urasága (143).

A fenti példák, amelyeknek számát szaporíthatnók, felderítik, hogy egyrészt a már II. világháború előtt is alkalmazott orosz szavakat használják műfordítóink a helyi jelleg sajátos vonásainak felidézésére. Ismét megjelenik a *szamovár*, *muzsik*, *sztarosztá*, *vodka* szavak sora, s ez érthető, mert részben ugyanazok a tárgyak jellemzői a régi orosz életnek, részben az új háttájnak is, a mértékegységek némelyike is megmaradt (*verszta*, *pud*). Azonban még a táj- és életleírásban a ruházat és étkezés ábrázolásában is bővült a felhasznált orosz szavak köre: *tajga*, *Zisz*, *kubánka* 'sapka' stb. Ez arról tesz tanúbizonyságot, hogy fordítóink merészebben és nagyobb számban vetnek be írói eszközként orosz szavakat a magyar szövegbe, hiszen olvasóközönségük fokozott műveltségére támaszkodhatnak.

Természetesen a műveltségnek helyes terjesztése az, ha az ismeretlen fogalmakat jelölő orosz szavakat jegyzetben megmagyarázzuk. Avval is számolnunk kell, hogy a kultúra terjesztéséért vívott harcban mind szélesebb alapon sorakoztatjuk be az olvasók dandárjaiba munkásainkat, dolgozó parasztjainkat és gyermekeiket. Szükséges, hogy a nem ismert szavak jelentését, a különleges fogalmak jelentőségét megmagyarázzuk.

² Adatainkat a következő szovjet orosz művek magyar fordításából merítettük: A. Tolsztoj: Emigránsok. 1952. ~ Golgotha. 1946. — Gercen: Ki a bűnös? 1951. — Kazakévícs: Csillag. 1948. — Majakovszkij: Válogatott versei. Parnasszus, 1948. — Kozsevnnyikov: Éltető víz. 1951. — L. Leonov: Út az óceán felé. 1951. — ~ Sáskajárás. 1949. — Pavlenko: Boldogság. 1948. — Solohov: A Csendes Don (1943—1945). — Tvardovszkij: Vaszilij Tyorkin. 1952. — Siskov: Zord folyó. 1952. — Szimonov: Nappalok és éjtszakák. 1947

³ Régebbi átvétel valamely szláv nyelvből a magyar *keszöce*.

Ilyen eljárást követ többek között Áprily Lajos (Turgenyev: Egy vadász feljegyzései. 1950), aki az *obrok-fizető muzsik* (11), *kvasz* (13) értelmét magyarázza jegyzetben, vagy Szöllősy Klára, aki a *versok*, *vedro*, *verszta*, *stof*, *kizljarka*, *kiszel*, *borscsleves*, *csinovnyik*, *tajga*, *artelj*, *armjak*, *kubanka*, *gimnaszjorka* stb. szót magyarázza.

Azonban az önkényes fordítói magyarázásra és nem magyarázásra érvényesek Szergijevszkij szavai: nem lehet a fordító egyéni ízlésére és hajlamára bízni a megmagyarázandó szavak, fogalmak megállapítását, hanem tudományos és korszerű mértéket kell teremtenünk.⁵

A fentiekből következik, hogy az orosz nyelvből fordított szépirodalmi művek műveltségünk fontos eszközei nyelvi szempontból is, hozzászoktatnak ezenkívül más tájak sajátos szokásainak, alakulatainak specifikus jelölésére.

Idővel azonban a jelentésmagyarázatok egy része feleslegessé válik. A megértetté válás egyik legbiztosabb jele az, hogy versfordításokban minden értelmezés nélkül tűnnek fel azok a szavak, értjük és élvezzük őket:

Ízlik-e, kedvesem, ízlik a sósízú könnyel a savanyú *kvász*? (Nyekraszov: Forr a mezőkön.) — *Raz, dva, tri Pionirok* mi. (Majakovszkij: V. I. Lenin 81).

Az 1952-ben megjelent Vaszilij Tyorkin-fordításában Kardos László sehol sem ad magyar nyelvű magyarázatot, pedig bőven él orosz szavakkal:

S vígan *mahorkázva* | Háborúban háborúról | Mesél nekik Vászja (9); Én meg tanultabb eszemmel — | Mellette a *komiszár* (16); Vakmerő tett volt, *továris* | Szép volt — szólt az ezredes. — S néz a vén *nyanyára* vároán (63); Sutban öreg *nyanya* kotlik (66); Ámde visszavág a csontos | És hatalmas *ruszki-kéz* (73); Felhajít vagy négy *putot* (132); Jó *nyanyóka* megmered (170); Nyög *nyanyó* sok könny között (173); Betérünk *pirogra* (196).

Ebből a vidám eposzból vett néhány sor megmutatja, hogy a hangulatfestés kedvéért mennyire lehet sűríteni az orosz (szláv) szavak beleszövését, sőt folkloros kicsinyítőképzős szót is alkalmazni:

Ahány *kolhoz*, mind bejárom, | Míg egy *szovjettaluban* | Végre mégis megtalálom, | Ahol vendég s nóta van. || Megtelem a vig *vacsorkát* | S ámbár dölyfös nem leszek | Mégse szívlak rossz *mahorkát*, | Kínálom a »*Kazbék*«-et. (48).

Mindezek a nyelvi és irodalmi tények az orosz nyelv, a szovjet élet ismeretének rohamos terjedéséről tanúskodnak. Ez az ismeret azonban minőségileg különbözik a 19. század végén és a 20. század elején elterjedt orosz szavak ismeretének lényegétől, mivel most nem az egzotikum iránti érdeklődés, hanem a baráti szovjet néppel együtt folytatott közös termelőmunka, politikai és ideológiai szövetség az alapja.

B) Intézmények jelölése

Ugyanilyen színezésnek mondhatjuk azt az eljárást, amikor a műfordító sajátos szovjet intézmények megjelölését nem fordítja le magyar nyelvre, hanem megőrzi az eredeti orosz nyelvű elnevezést, evvel is szélesítve kifejező eszközeinek színskáláját. Így vonu] be számos intézmény neve Majakovszkij költészete útján előbb a szovjet irodalomba, majd a magyar műfordító költészetbe és ezáltal tömegeink tudatába. (Ismételten kiemelem, hogy ez csak az egyik út: ez elválaszthatatlan a politikai oktatástól és annak irodalmától. Az olvasott vagy szavalt vers egy időben jelenik meg a hallott vagy olvasott ideológiai irodalommal, ezek egymást fedik és erősítik.)

Majakovszkij versei fordításának első gyűjteményében ilyen példákra bukkanunk:

Mindenki 22 éven innen | a *komszomol* ülésben csücsül. | Milliónyi | *komszomol*-ostromgép | előre — Mit tudta ő, hogy ezzel | a kérdéssel az ember | csak Moszkvába, | a

⁵ Теория и методика учебного перевода. Сборник статей под редакцией К. А. Танщиной и Н. В. Карпова. Москва, 1950. 18. 1ар.

Kominternhez fordul? — Akarom, | hogy vitákban | izzadjon a GOSzPLAN . . . , a Politbüro nevében.

Természetesen nemcsak a költészetben, hanem a prózairodalomban is felbukkannak ezek az orosznyelvű szovjet intézményjelölések, amelyeknek némelyike a magyar nyelvben a mindennapi használatban is előfordul.

A szovjet életre oly jellemző szótagszavak is megjelennek ilyen fordításokban, pl.:

„Bizonyos szavaktól iszonyodott: »szovdep« . . . »revkom«, valamint »kombed«. — Ezeknek a szótagszavaknak a feloldása: *sov* (совет) *den* (депутатов) 'szovjet képviselőtanács', ill. *rev* (= революционный) *kom* (= комитет), 'forradalmi bizottság', *kom* (= комитет), *bed* (= бедноты) 'a falu szegényparasztszájainak bizottsága'.

C) Tükörszavak

Szokásosabb azonban az ilyenfajta és más kifejezéseknek a lefordítása nyelvünkre (tükörszavak): ezáltal elevebben, mélyebben behatolnak nyelvünk szókincsébe, és az új fogalmak, az új ismeretek nemcsak a hazai való életben jelennek meg, hanem az irodalom szókincsében is. Erre is felsorakoztathatunk néhány irodalmi példát.

Dnyep, | turbinát | hajts te nekik | | *Élmunkás brigádoktól* | az élműhelyekbe | | műhelyektől | az *élizemig*. (Majakovszkij: *Élmunkás brigádok indulója*.) Pavlenko Boldogság c. regényében látjuk az orosz Машинно-Тракторная Станция (МТС) magyar fordításaként a *gép- és traktorállomás* (130), A. Tolsztoj Golgothájában a Красная Гвардия, красногвардеец fordítása: *Vörös Gárda* (22), *vörösgárdista* (25); más irodalmi művekben előfordulnak, *ötéves terv* (пятилетний план), *politikai óra* (политзанятие), *nyelv* 'kikérdezendő fogoly', (ugyanis az orosz nyelv szónak több jelentése van: 1. testrész, 2. Sprache, 3. kikérdezés céljából foglyul ejtett katona), *munkacsoport* (ор. бригада), *élelmiszeres komisszár* (продовольственный комиссар), *pártbeli kommunista* (партиец), *sejtszervezeti titkár* (председатель ревкома), *vörös katona* [már 1919-ben] (красноармеец), a *forradalmi bizottság elnöke* (председатель ревкома), *Szovjet-Oroszország* (Советская Россия), *zöld káder*.

A *nyelv* szó jelentésbővítéséhez hasonlít Szöllösy Klára eljárása Gercen »Ki a bűnös« c. regényének fordításában. Itt a régi cári hivatali rendszer egy fogalmát próbálja velünk érzékeltetni, amikor így fordít: »Harminc éve vezeti a negyedik *asztalt*« (112). Az *asztal* (or. стол) egy asztalnál ülő hivatalnokcsoportot jelölt, ezeknek munkáját vezette az *asztalfőnök* (or. столоначальник). Ugyanígy a nyelvünkben már 1919-től ismert jelentésbővülés esete: a magyar *tanács* szó az orosz szó mintájára gazdagszik meg jelentésében és jelöli az új államformának, a proletariátus diktatúrájának végrehajtó szerveit, és ilyen jelentésárnyalattal látjuk a *Tanácsköztársaság* (Советская Республика) és más szövegekben: *tanácselnök*, *tanácstag munkás- és katonatanács* stb.

Magától értetődik, hogy nemcsak a prózairodalomban jelennek meg ilyen calque-ok, hanem a költői fordításokban is. Utaltunk fentebb arra, hogy a magyar *nyelv* szó orosz megfelelőjének 'kihallgatandó fogoly' jelentése is van. Ennek megfelelően bővítette Kardos, László Tvardovszkij-fordításában a katonai zsargon szellemében a magyar *nyelv* szó jelentés-körét, mikor így fordít:

„És a *nyelv*, — az éji préda | Kelletlenül baktat ott“ (73).

D) Stiláris hatás

Meg kell még említenünk a fordítások azon „stilusmimikri“-jét, midőn a fordító az orosz nyelvben főnevek és melléknévek gyakran használatos becéző-kedveskedő értelmű kicsinyítő alakjait utánozni igyekszik a magyar alakokkal. A kicsinyítő alakok alkalmazása jellemző a népi beszédre. Amikor tehát a fordításban az ilyen alakokat alkalmazunk, akkor a paraszti beszédet idézzük vele föl, pl.:

Becsukódtak szemecskéi! (Csendes Don 4 : 242), *zöld legényke* (247), *parancsnok-atyuskák* (4 : 239), *kozákocskák* (5 : 61), *Térdcskéjére* állítom az isten szolgáját és a *torkocskáját* elmetszem (5 : 170). (Itt a névelőhasználat birtokos személyragos főnév előtt még fokozza a népies hatást.) *Fiatal kozákocská* (5 : 172). — Viszont az orosz beszélő a köznapi használatban is alkalmazza ezeket a kicsinyítőképzős alakokat, néha kedveskedően, néha gúnyosan. Ezt látjuk az irodalom-

ban is, ahol pl. Csehov kedveskedően alkalmazza (душечка 'lelkecském'), vagy gúnyosan Gorkij az Anya c. regényében, ahol a tisztet, mikor az a május elsejei tüntetés alkalmából odarohan Pável Vlaszovhoz, hogy a vörös zászlót kicsavarja kezéből, nem офицер-nek, 'tiszt'-nek mondja, hanem офицерик-nek, 'tisztcské'-nek. Az orosz főnevek kicsinyítőképzős alakjait eléggé jól át tudjuk ültetni nyelvünkre, nehezebb a kicsinyítőképzős melléknevek fordítása (vö. a következő párokat: хорои ий: хорошенький, тонкий: тоненький)

Lányi Sarolta néha ilyen alakkal próbálkozik: *soványka*, máskor a becézést az igébe viszi át: *kérincsel*. Ezen a téren is szólhatunk valamelyes orosz hatásról a műfordításokban, azonban sem a fenti melléknévpárok, sem az ilyen kicsinyítőképzős főnévi alakok, mint *слова* (szavacska), *шляпочка* (kalapocska), *минутка* (percsecske), *уменька* (okoska), *утречко(м)* (reggelecskén) fordítását kielégítően nem oldottuk meg, ezért itt hatásról nem beszélhetünk.

Összegezve a műfordításoknak nyelvünkre gyakorolt hatását, megállapítjuk, nem szakíthatjuk el a gondolat akusztikus és vizuális hordozóját: a szót a tartalomtól. Az orosz klasszikusok műfordítása a régi Oroszország életének sajátos elemeit érzékelteti orosz szavakkal, viszont a szovjet realista művekben alkalmazott orosz szavak és főképpen a tükörszavak a szovjetrendszerű ország életének gazdaságosságával, új fogalmaival ismertetnek meg. Ezeknek a műveknek a nyelvi hatása szorosan összefügg a szocialista kultúra hatásával, s az ő révükön válik az orosz nyelv a szocialista műveltség egyik forrásává.

(Folytatjuk.)

Erdődi József

Szó- és szólásmagyarázatok

Pajtás. A sziléziai és a Kárpát vidéki lengyel nyelvjárások ismeretlen eredetű szavai között szerepel az érdekes *pajtasz* szó. Malinowski szerint Cieszyn környékén ismeretes (Rozpr. 17 : 24). A Varsói Szótárban és a Lengyel Tájszótárban első jelentése 'társ', azután *pajtasz, pajtas* 'görbelábú kisgyerek, nevetséges külsejű, bohóc', sőt 'semmirevaló'. Wrześniowski-nál: *pajtasz* 'fiú' (Spis wyrazów podhalskich: Pam. Tow. Tatr. 1885.), Dembowskinál: *pajtasz* — 'kisfiúról mondják' (Słownik gwary podhal. 51).

Egyik szótár sem tárgyalja részletesen e szó eredetét. Linde nem ismeri és nem szerepel Brücknernél sem. A szó kétségtelenül csak a Kárpátok vidékén ismeretes, de ezen nyelvjárás-területeken élnek még *pajtaska* 'társnő', *pajtaszyc* 'összebarátkozik, cimborál' stb.

A szó jelentéskörét szemügyre véve kitűnik, hogy annak alapjelentése 'jóbarát, kolléga, bajtárs', továbbá 'sorstárs, kalandtárs'. Bizonyos, határozottan kedvező érzelmi színezete van. Ebben a bajtársi, jóbaráti jelentésében kerül elő a népdalszövegekben, így például ebben a prodhalei dalban is :

Juhasi, pajtasi, zła nowina na was	(Juhászok, pajtások, rossz hír van számotokra
Stryśki poginely, powiadają na was	A kosok eltűntek, ezt beszélik rólatok)

(idézi Kosiński: Przyczynek do gwary zakop.: Rozpr. 10 : 262).

Ami a cieszyni-podhalei szó eredetét illeti, már eddig is helyesen azon magyar kölcsön-zavak közé számították, amelyekből annyi van ezen a területen (Malinowski: Rozpr. 17 : 24;) Reychman: JP. 31: 210). Tényleg, a magyarban megvan a *pajtás* szó, s nem csupán 'fiatal legényke' jelentésben, amint ezt jómagam is közöltem (JP. 31 : 210), hanem elsősorban ilyen érzelmi telítettségű jelentésben: 'jóbarát, társ, vidám legény' (Balassa: A magyar nyelv szótára [Budapest, 1940.] 124: 'társ, jó barát'; Sauvageot: Magyar-francia szótár: 'compagnon, jó pajtás compère, camarade', jó pajtások 'bons copains'; Hadrovics—Gáldi: Magyar-orosz szótár [Budapest, 1952.]: 'товарищ, приятель, друг').

Nem teljesen irodalmi, inkább népies szó ez, de mégsem tájszó, hanem köznyelvi magyar szó. Gyakran fordul elő népdalokban s olyan környezetben, amely megerősíti „társasági” jellegét, pl.

Megsavanyult már az újbor,	Igyál, pajtác,
Ihatunk, pajtás!	Ne szomoríts meg engem!

A magyarból ez a szó átkerült a többi között a horvátba, a szlovénba, sőt a morva nyelvjárásokba is (Bartos: Dial.).

Honnan van ez a szó a magyar nyelvben? Bárczi Szófejtő Szótára arra való tekintettel, hogy állítólag a 16. században *pajtárs, pajktárs* alakban szerepel, a szót a *pajk* 'gyermek, inas' (< török, perzsa *pejk* 'küldönc, inas' > lengyel *pajuk*) és a *társ* szavak kapcsolatából próbálja magyarázni. Ennek a magyarázatnak az a nehézsége, hogy a *pajk* 'gyermek' szó ismeretlen a magyarban. Bárczi szerint egy másik vélemény a *pajtás* szót a *pajta* szóval kapcsolja össze, amelynek forrása a szláv *pojata* (vö. lengyel *pajta* 'csűr a mezőn; ábora' Varszót.). Ez esetben a *pajtás* 'együttlakót' jelentett volna. E származtatást Bárczi nem tartja valószínűnek. Ez a *pojata*-ból való magyarázat, melyet én is elfogadtam (JP. 31 : 210), bizo-

nyára azon nézet hatására keletkezett, hogy a *pajtás* szó eredeti jelentése 'együttélő, egy szobában élő társak' volt (Balassa: i. m. 124). Bárczi a szó egyéb származtatásait is elveti.

A szó eredetét kutatva a leghelyesebbnek látszik, ha megvizsgáljuk, vajon nem szerepel-e ez a szó már korábban többé-kevésbé ugyanezen alakban és hasonló jelentésben valamely más nyelvben, és vajon maga a szó felépítése nem mutat-e rá igazi eredetére?

E szó alapjelentése a Kárpátok és a Balkán körzetének nyelveiben, mint láttuk, mindekelőtt 'társ (játékban, jó- és balsorsban stb.)'. Nos figyelmünket nem kerülheti el az, hogy a török nyelvekben régóta megvan a *-daş, -taş* képző, amelynek jelentése éppen 'közösség, valakivel való együttélés' (Zajczkowski: Sufiksy imienne 36—7); 'együttes részvétel' (Баскаков Н.: Каракалпакский язык [1951.] 2: 193); 'communauté de la vie ou de la situation sociale' (Deny: Grammaire de la langue turque [1921.] 347—8 és 1106). Ez a képző gyakori az oszmán törökben, pl. *arqadaş* 'bajtárs, kartárs, kolléga', *dındaş* 'egy hitet valló', *aiqadaş* 'társ, útitárs', *attaş* 'drusza', *iemdaş* 'mulatótárs', *qarındaş*, majd *qarandaş* és *qardaş* 'öltárs', azaz 'testvér', *vatanadaş* 'földi', *ioladaş* 'útitárs', *K'oidaş* 'egy faluból való, földi', *zemandaş* 'egyidős', *iaşdaş* 'egyenrangú társ', *qoldaş* 'társ, barát', *mundaş* 'társ a balsorsban' (az úzbégben, lásd Gabain: Özbekische Grammatik [1945.] 33).

E képző eredete a török nyelvekben nincs tisztázva (l. Баскаков: i. h., Caferoğlu, Türkcede *-daş* lahikası [Istanbul, 1929.]). Mindenesetre eredeti török képző, és pl. a *qadaş qoldaş, qarındaş* szavakban már az ótörök szövegekben is előkerül (l. Малов С. Е.: Памятники древнетюр. письменности. [1951.] 354, 409, 412, 414) és Маһмүд Ал-Кашғари 11. századi szótára már ismeri az *adaş* 'társ' főnevet (Divanü Lügat-it-türk tercümesi I : 61).

Könnyű tehát elfogadni, hogy a török nyelvekben ismert *pai* 'rész, részleg, részvétel, sors, szerencse' (> lengyel *paj* 'részvétel', ukrán és orosz *пай* 'részvétel, sors, szerencse, siker' s talán ebből > *pajda*, vö. a török nyelvekben *pajda* ~ *jad, fajda* 'haszon') jelentésű névszói többlől keletkezhetett *pajdaş* vagy *pajtaş* 'társ a részvételben, sorsban, szerencsében' jelentésű származékszó. Csakugyan, a mai törökben megvan a *pajdaş* szó 'részvevő, részvényes' (azaz 'társ a részvételben') jelentésben, de ez ott egészen új keletű kifejezés, a nyelvújítás korából származó fiatal szó, melyet az utóbbi 20 év alatt vezettek csupán be, hogy helyettesítse a régi perzsa *hissedar* szót (Bonelli: Lessico turco-italiano [1939.]: „*paydaş* = *hissedar* = = participante, interessato, sozio, azionista“; Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi 1154; *paydaş* = *hissedar*). A hivatalos nyelvben ezt megelőzőleg ismeretlen volt. Sem Meniński, sem Zenker, sem Redhouse, sem más, 1934 előtt megjelent nagyobb török irodalmi nyelvi szótár nem jegyzi fel.

Megvan azonban a perzsában (esetleg mint kölcsönszót használták a törökben is, mert a 19. századig általában szinte valamennyi perzsa főnevet használhatták szinonimaként) a *pādaş* szó 'Rei egefarhte' (Zenker), 'a companion' (Steingass: A comprehensive Persian—English Dictionary) jelentésben. Ez a szó azonban nem a török *pai* többlől keletkezett (a *i* eltűnhetett volna), hanem a perzsa *pā* 'láb, talp, nyom, alap, állandóság, kitartás, erő' többlől (Steingass: i. m. 234).

A *pādaş* szó főképpen a perzsában ismeretes tehát és perzsa többlől származik. A *-taş* ellenben nem eredeti iráni képző. Steingass és Wullers szótárai önálló szónak jelzik: *taş* 'a companion, consort; consors, socius'. Több perzsa főnév is alakult ezzel a képzővel, de ezek vagy teljes egészükben helyi átvételek a törökből (az a tény, hogy nem török szótövekhez járul, ez esetben figyelmen kívül hagyható, mert ez a képző gyakran magukban a török nyelvekben is hozzákapcsolható nem török szótövekhez: *mektubdaş*, 'ahddaş' stb.), vagy a keleti nyelvekben szokásos módon itt képzőkölcsönzés történt. Ez a képző — mint említettük — megvan már az ótörök szövegekben.

Ezek szerint egy *pādaş* alakkal volna dolgunk, amely inkább perzsa, mint török szó, s melynek jelentése 'útitárs, együtt utazó társ' lenne. Ebből a szóból eredeztetni Miklosich a magyar *pajtás* szót (Die türkischen Elemente in den südost- und osteurop. Sprachen. Denkschr. K. Akad. Wissen. Wien. Phil. Hist. 5 [1885.]: 138), bár nem magyarázza meg teljesen a végbement hangváltozást. A *pādaş* mindent nem old meg, nem világítja meg a *pajtás* szó hangtani, sőt jelentéstanai eredetét; jöllehet részben fedik egymást, mégis különösképpen az úttal, utazással, menettel van kapcsolatban, tehát nem magarázza meg a lengyel vagy a magyar szó jelentésében felfalálható 'pajtáság, kollegialitás' fogalmát.

Meg kell keresni azért azt a közvetítő elemet, amely közelebről világítaná meg az utat e kifejezéshez és annak lengyel alakjához. Jellemző, hogy főképpen a perzsa *pādaš* szónak lehet és van is *pajtāš* alakváltozata. Wullers perzsa-latin szótára (: 314), hivatkozva a (számomra hozzáférhetetlen) Ferheng-i Šu'ūrī (Istanbul, 1742.) régi perzsa-török szótárra, közli, hogy a *pādaš* szó a *pajtāš* szóból származik, és jelentése 'socius'. Az itt felhozott és a Ferheng-i Šu'ūrī-ből vett török idézet azt mondja, hogy ez a szó annyit tesz, mint *aiqađaš*, azaz 'útitárs' (Zenker 140). Mivel az *aiqa* szó a török nyelvekben 'láb, talp, alap' jelentésű, nyilvánvalóan egy ezekben a nyelvekben oly gyakran tapasztalható tükörkifejezéssel van dolgunk. Nem bocsátkozunk most a 18. századi szótárfő szövegtő magyarázata helyességének boncolgatásába, hiszen a perzsában a *pā* mellett megvan a *pāi* szó is azonos jelentésben. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy a *pādaš* alak mellett létezhetett egy *pajtāš* alakváltozat is azonos vagy hasonló jelentéssel.

Eljutottunk tehát a perzsa *pāitāš* formához, amely a törökön keresztül elterjedhetett a Balkánon és Magyarországon át Lengyelországban is. Fel kell figyelniünk arra, hogy a szó elveszti tulajdonképpeni 'útitárs' jelentését, és bővebb jelentéskörű 'társ, sorsstárs' ('socius; companion') jelentést vesz fel, tehát közeledik a Kárpát vidéki jelentéséhez. Különben is maga a (lengyel) *pajtasz* szó a Balkán—Kárpát vidéken jelentett 'sorsstárs' at, olyan sorsban társat, amely sors ebben a társadalmi csoportban a költözökdő sorsa, vándorsors, a kitzasztott sorsa volt. A 'útitárs' → 'sorsstárs' jelentésfejlődés tehát teljesen érthető.

Nem lehetetlen, sőt valószínű az a feltevés, hogy a már említett perzsa *pāitāš* (a perzsa *pāi* tőből) mellett létezett egy török *paj* tőből származó *pajtāš* szó is, és e két szó hangalaki és jelentésbeli hasonlósága folytán kontamináció következett be. (Nem vizsgáljuk azonban most azt, hogy az elég széles jelentéskörű perzsa *pāi* milyen mértékben marad kapcsolatban a török *paj* szóval; ez kétségkívül még jobban megvilágítaná kérdésünket.) Hipotézisünket támogatja, hogy a *pādaš/pajtāš* szó a 18. században még nem volt eléggé ismeretes, mert a Ferheng-i Šu'ūrī-ban az *aiqađaš/aiqađaš* török tükörkifejezéssel kellett megmagyarázni. Mégis nyomai ezek a szó meglétének a török nyelvekben is. Az eléggé meg nem becsülhető Radloff megemlíti (4 : 1124), hogy a Kazánban beszélt török nyelvjárásokban ismeretes a *pajdaš* szó 'участник, пайщик' jelentésben és a *paj*+*daš* összetétele. Lehetséges tehát, hogy a nyelvújítás korszakában e szavak nyomán állították vissza a *pajdaš* műszót a „részes, részvényes, részvevő“ kifejezésére.

A török nyelvekben tehát megvolt ez a kifejezés, és a *paj* szó 'részvétel, rész, sors' jelentésével volt kapcsolatban. Jelentése és az a környezet, melyben használták, okozta azt, hogy a 18. század hivatalos szótárírása számára idegennek hatott. Láthatjuk, hogy a Balkánon és a Kárpátok lejtőin csak a „társadalom alsó rétegei“ használták és használják, különösen az ú. n. „rideg emberek“, a pásztorok, a csavargók, a betyárok stb. Érdekes, hogy maga a *paj* szó, amelyből a *pajtāš* hihetőleg származik, átkerülve a lengyelbe, alapjául szolgált a *pajować* ige képzésének. Ez az ige használatos volt ugyane pásztor-betyár környezetben. Rámutat erre Linde szótára második kiadásának idézete: „w zwiniackim zapuście *pajowali się* opryszki, azaz a zsákmányt egymás között felosztották. Az osztzkodás közben [przy owym tedy *paju*] nézeteltérések keletkeztek“ (a „Czas“ melléklete [1857.] 6 : 707). A 17—18. századból ránk maradt török szövegek az udvari vagy a hivatalos irodalom termékei, ezért nem találjuk meg bennük a nomád-vándorlegények sajátos csoportnyelvi szavait, akárcsak a mai hivatalos akták lengyel nyelvben vagy a napilapok ünnepélyes vezércikkeiben is bizonyára nagyritkán találkozunk olyan szavakkal vagy kifejezésekkel, amelyek megfelelnek a (lengyel) *pajtasz* szó jelentésének és használatának, mint *ferajna*, *byczy chołp*, *morus z niego*, *fajny kompan*, *cwaniak*, *granda*; ezek stílusértéke kb. a magyar „stramm gyerek, jó haver“ kifejezésekéhez hasonló.

A *pajtāš* szó akár a perzsa *pāi*, akár a török *paj* alapszóból származott, akár e kettő kontaminációjából keletkezett, a török nyelvben nem lehetett idegen elem. A török hódoltság idején a szó elkerült e magyar országrészekbe, Horvátországba és Moráviába. De mikor jutott el Lengyelországba? Legvalószínűbb, hogy szlovák közvetítéssel került át. Bár Bernolák nem jegyzi fel és a számomra hozzáférhető szlovák szövegekben nem fordul elő, a magam többéves gyakorlata és szlovákiai utazásaim alapján azonban állíthatom, hogy a szó nem ismeretlen. Moráviában feljegyezték (Bartos: Dial.).

Ez a szó a Kárpátok vidékére valószínűleg a népesség nagy megrázkódtatásainak, vándorlásainak és mozgásának idején, a török háborúk, a kuruc harcok, a parasztfelkelések korában, a betyárvilág, a pásztorvándorlások, a parasztmenekülések idejében kerülhetett mint határozatlan, nem kikristályosodott jelentésű zsargonszó, olyasféle, mint a különböző árnyalatú „társas-csavargó” kifejezések: *harnaš, batjar, kuruc, portasz, ferens, martahus, hajduk, tothaj, opryszek, pandur*. E szó kuruckori használatának kutatásával kapcsolatban figyelembe kellene venni a kuruc költészet emlékeit. Azokban a szövegekben, amelyeket megvizsgálhattam, nem találtam rá erre a kifejezésre.

De honnan ered a 16. századi magyar szövegekben előkerülő *pajktárs* alakváltozat, amely kapcsolatban van a magyar *társ* szóval? Lehetséges, hogy a felismerhető jelentéstani és hangtani közelség miatt a török *-taš* végzet és a magyar *társ* szó között alakvegyülés következett be.

Hátra van még, hogy szóljunk bizonyos hangváltozásokról. Amennyiben ezt a szót a lengyeliség amagyarból vette át a magyar *pajtás* (olv. *pajtáš*) > lengyel *pajtasz* nem okoz fejtörést, hiszen Zareba cikkében kimutatta (JP. 31:119), hogy a magyar hosszú magánhangzóknak a lengyelben időtartam tekintetében semleges hang felel meg, s hogy a veláris *a* a lengyelben delabializálódik és „hangzás tekintetében a magyar hanghoz legközelebb álló ajakkerekítés nélküli hanggal helyettesítődik” (tehát *á ~ a* és *a ~ a*). A magyar alveoláris spiransoknak és affrikátáknak, amilyen pl. az *s* (= *š*) is, a lengyel nyelvjárásokban palatális mássalhangzók felelnek meg, tehát *s ~ ś*. Innen van a *pajtasz* alakváltozat a *pajtasz* mellett.

Ami a török *paštaš* (hangsúly az utolsó szótagon) > magyar *pajtás* (ejtsd *pajtáš*) átvételét illeti, ismert dolog, hogy a hangsúlytalan helyzetben levő török *a-t* a magyar *a* hangnak, a hangsúlyos helyzetben levő *á* hangnak veszi át, pl. török *čaláğan* > magyar *csalán*, török *kantar* > magyar *kantár* stb.

Befejezésül még meg kell világítani a lengyel *pajtasz* szó többi, kevésbé ismert jelentését. Úgy látszik, hogy a 'nevetséges külsejű' jelentés a *pajac* szó bizonyos fokú hasonlósága miatt keletkezett. Figyelembe kell venni továbbá az *-as* képző kicsinyítő funkcióját a lengyelben (l. Szluzkiewicz: JP. 33:59–60): innen eredhet a *pajtasz* 'gyermek, aki először húz fel nadrágot' jelentés, amely a *majtas, majtasz* 'gyermek, aki túlnagy bugyit, nadrágot húzott fel' hatására keletkezhetett. Ami a *pajtasz* 'görbelábú gyerek' jelentést illeti, megemlítjük, hogy a törökben vannak: *pađdas* 'die über kreutzgelegten Beine' és *pajtak* 'unförmlich, krummbeinig' (Radloff).

Jan Reychman
(Varsó)

Ölt, öltés, öltő.* A MTsz. 1840-ből származó főljegyzése szerint Heves megyében *öltöget* a. m. 'föladogat (szénát villával kazalrakáskor)'. Sajnos, a szóra csak ez az egyetlen régi adatunk van, alapszavának, az *ölt* igének erre a jelentésére pedig egyetlen egy népryelvi közlésünk sincs, hacsak a MTA Nyelvtudományi Intézetében az Új Magyar Tájszótár számára gyűjtött anyagban nem akad. Mindenesetre kérem az Intézetet, szíveskedjék rendelkezésemre bocsátani adatait, ha valóban rendelkeznek ilyennel. Kérem továbbá a Nyelvtudományi Intézet gyűjtőit és olvasóinkat, hogy érdeklődjenek, hol használatos még az *ölt* igének és származékainak itt tárgyalt jelentése.

Szerencsére ma már jó egynéhány népi írónk van, akiknek művei gazdag népryelvi adatokat rejtenek magukban, melyek éppoly értékűek, mint a nyelvészeti főljegyzések. Ezeknek a műveknek nyelvi szempontból való feldolgozása rendkívül fontos a nyelvtudomány számára, s ha éő írókról van szó, bizonyára segítségükre lesznek a nyelvészeknek a szó vagy más nyelvi jelenség használatának, jelentésének, vidékének pontos megállapítására.

Egyik legkiválóbb regényírónk, Veres Péter már nem egyszer küldött be a Nyelvörnek értékes adatokat a közölt cikkekhez írt hozzászólásaiban.

Ezt a dolgozatomat is Veres Péter egyik elbeszéléskötetének köszönhetem, aki Próbátétel című művében az *ölt* alapigét magát is használja a szóban forgó jelentésben.

*A Magyar Nyelvtudományi Társaság magyar szakosztályának 1953. november 24-i felolvasó ülésén tartott előadás.

Íme a két példa: »Hazafelé indulás előtt neki áll a villával, *felölt* egy jó öllel, hogy azok a szegény lovak hadd harapjanak egy kis jót« (79). »Nem mer nagy villával *felöltteni*« (79). Almáskert c. elbeszélésében pedig ezt írja: »Akkor odajött egy parasztember és néhány *villaöltéssel* megmutatta, hogyan bánjak el a nyakamba zúduló laza és széthulló szalmával« (Csillag 1953: 788). A szónak ez a jelentése már szóba került a Nyr.-ben (75 : 397, 398), s maga Veres Péter szót hozza a dologhoz, s megállapította, hogy »*öltteni* csak villával lehet« (76 : 74).

Veres Péter Hajdú megyében. Balmazújvároson született, tehát nyilván onnan hozta az *ölt* igének ezt az eddig ismeretlen használatát.

Veszprémi László, hódmezővásárhelyi ált. iskolai tanár szintén becses adatokat küldött. Szerinte Békés m. Magyardombegyházán *felölt* a. m. 'villára szúr'. Így beleszúrja villáját a szénába, szénába, lucernába. Szalmakazal-fetejezésnél használják pl. a következő kifejezéseket: »*Öltsd bele* a villát jól, és adjad!« »*Ölts* egy jó nyalábbal még a tetejére!« »Jó csomót *felöltöttél* a villádra«. Ugyanígy minden olyan növényt villára *ölttenek*, amibe a villa belemehet, amibe a villát beleszúrhatják (Nyr. 76 : 80).

Nagy Gyula „Takarás és nyemtetés a kardoskúti (Békés m.) Kérdő-tanyán“ című, az Ethnographia 65. évfoly. mában most megjelent cikkében szintén ebben az értelemben használja az *ölt* igét. A 9. kép szerint a csirkéket villára *öltik*, s a vontató tetejébe rakják (179). A csirke az összegyűjtött villányi gaz (177). A csirkéket vállmagasságig borították, azután *ötögetéssel* rakták. Az *ötögetést* a következőképpen végezték. A gyűjtő a csirke fejéhez állt. A villáját *beleöltötte* a csirke derekába ... Ahol tiszta volt a gaz, ott két csirkét *szúr t* fel egy villára (179).

Velenyák Zsófia IV. éves egyetemi hallgató tanítványom szerint Zemplén m. Bodrogkeresztúron is használatos az *ölt* igének szóban forgó jelentése. Pl. azt mondják: »A villát a szénába *öltögeti* és a *felöltött* szénát a boglyára vagy a boglyából a szekerre adogatja«. »Jobban *öltsd belé* a villát!« mondják.

Íme az *ölt* igének ez a használata immár négy megyéből kimutatható: Hevesből, Zemplénből, Hajdúból és Békésből, s a MTsz.-nak csak egyetlen megyéből egyetlen adata van rá. Ez csak egy példa arra, hogy mennyi tennivalónk van még a tájszókutatás terén.

Az adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy az *ölt* ige eredetileg azt jelentette: 'szúr'. Van a régi nyelvből is egy adatunk erre a jelentésre Pósházi János Igazság istápa c. 1669-ben megjelent művében: »A helvetica confessiohan *ölti körmét*, s azt marcangolja« (NySz.). Ma ugyan azt mondjuk: »A macska *belevájta* a körmét a húsába«, de *vájás*-nak nyilván 'szúrás' a jelentése.

Számtalanszor hallottuk Arany Toldijának azt a sorát: »Hogy egyik szavamát másikba ne *öltsem*« (VIII.). Debrecenben a nép ajkáról is följegyezték: »Hogy egyik szavamát a másikba *öccsem*« (Nyr. 25 : 427).

Fogalmazás közben sokszor eszünkbe jut valami, amiről előbb megfeledkeztünk, s a kihagyott szót, mondatot, mondanivalót *k ö z b e s z ú r j u k*. Beszédben is, mikor az ember előbb kifelejtett dolgot helyre akar hozni, akkor félbeszakítja az elkezdett mondatot, s *k ö z b e s z ú r j a*. De más is belevághat beszédünkbe, tehát ilyenkor mondjuk azt, hogy »szavamát a másikba ne *öltsem*, illetve a másikba *öltöm*, vagy ne *öltsd* szavadat az enyémbe«. Tehát a beszéd fonalának ez a megszakítása is voltaképpen *k ö z b e s z ú r á s*. A régi nyelvben is így értették ezt a szólást: »Aki veled szól, szauad *általölteni*, minek előt bezedit el vegezte, illetlenség« (Erazmus: Az erkölcsnek tisztességes volta. 1598). *Áttal-öltőd* ezt e prononciatummal (Czeglédi; 1659.) NySz.

Ballagi is így magyarázza a szólást a Magyar Nyelv Teljes Szótárában: »*k ö z b e s z ú r*, *közbe fon'*: *de hogy szavamát másikba ne öltsem* (Csukássy)«.

Ugyanígyen értelemben fordul elő a *keresztülölt* ige a következő régi szólásban: »Sem a régi atyáknak értelmeiket, sem a sz. írásnak elő hozott bizonyosságit nem *ölti keresztül*« (Pósházi NySz.).

De a köznyelvben is megvan az *ölt* igének 'szúr' jelentése. Frecskay A mesterségek szótárának a szabókról szóló fejezetében ezt írja: »A varrás úgy történik, hogy a varró-

műves, mint régebben nevezték a varrómunkást, a tűt a beléje fűzött szállal, miután előbb csomót kötött rá, a varrásba vett szövetbe *beölti* (e i n s t e c h e n) és hogy ebbe kellő mélyen befurakodjék, s jobb keze középső ujján levő gyűszűvel megnyomja. Az *öltések* (Stich) neve a nő ruháknál sokkal több a férfiruháknál alkalmazottakkal szemben. Van névszerint *előöltés* (Vorderstich), *visszaöltés* vagy *hátsó öltés* (Rückstich, Hinterstich), *szegőöltés* (Saumstich), *tűzőöltés* (Steppstich), *cifrázás* (Zierstich), *gombolyag-öltés* vagy *gömbölyűöltés* (Überwendlingsstich), *agylagöltés* (Stosssnaht)... Az eddig elmondottak kézivarrásról szólnak» (364).

Az *ölt* igének erre a jelentésére sem a NySz.-ban, sem a MTsz.-ban nincs adat. Pedig kétségtelen, hogy ez a jelentés nem új keletű, s az *öltés* kézimunka- és szabómesterszõ sem manapság keletkezett. Reméljük, hogy a NySz.-ban nem szereplõ, sõt az azóta felfedezett nyomtatványok feldolgozása is még sok új adattal fogja gazdagítani szókészletünk ismeretét. De nemcsak a régi nyomtatványokból kaphatunk még sok új adatot, hanem bizonyára van még számtalan feldolgozatlan régi kézirat anyag is, így pl. a régi mestersegek műszavaira nézve rendkívül sok nyelvi anyag rejtõzhetik a céhládák belsejében.

Szerencsére van már három területi tájszótárunk, folyamodjunk hát ezekhez, mit mondanak az *ölt* ige szóban forgó jelentésére nézve.

A Szamosháti Szótár a következõ adatokat közli: *öült* 1. 'Stiche machen (varrásnál)'. *Ma még egyet se öültöttem*. 2. 'pár tűszúrással odavarr'. *Mi azt nekem az inkább öüteni? Felöült* 'feivarr'. *Felöütti* a gombot. *Megöült* 'hirtelen megvarr, néhány öltéssel összevarr' (inkább fesslést, szakadást). *Odaöült* 'hamarjában odavarr'. *Míngyár od a öütiöm én ekic* (egy kis) *cérnával*. *Összeöült* 'gyorsan megvarr' (helyesebben: nagyjából, nagy öltésekkel megvarr). *Etykettöüire össe öütiöm én eszt*. *Ráöült* 'pár tűszúrással, hamarosan rávarr'. *Ecce ribe rá öütiöm én ere a gombot*.

A moldvai északi csángóknál Wichmann szerint *ölt* 'Stiche machen beim Nähen'; *felölt* 'mit Nadelstichen heften od. lose annähen, mit einigen Stichen annähen (z. B. einen Flicken)'.¹

A MTsz. szerint Kiskunhalason, a Nagykunságban használatos ez az ikerszó: *ölt-fölt* 'varrogat, foltoz'. Az összetétel második tagja valószínűleg a *foltoz* igéből került bele.

Simonyi—Balassa Magyar—német szótárában megvan gyakorító alakja: *öltöget* (tüvel) 'einen Stich nach dem andern machen, nähen'.

Névszói származéka a már említett *öltés*, amely Csúry Szamosháti Szólárában a következõ adatokban fordul elő: *öültés* 1. 'Stich (cselekvés)'. *Nē vārtam ém még ma egy öü tē st se*. 2. 'Nadelstich (eredmény)'. *Ety kicsit apróbb öü tē sekkē vārjál*. *Nem tudok én ojan apróu öü tē sekkē vārni*.

Összetételekben: *keresztöültés* 'keresztalakúan csinált öltés'; *szálóöltés* 'színes cérnával való felvarrás'; *zapszemöültés* 'nagy öltés, ritkás öltés (olyan hosszú, mint egy-egy zabszem)'.¹

Móricz Zsigmond A boldog ember című regényében az *ölt* ige helyett az *ölt* szót használja ugyanebben a jelentésben, valószínűleg tudatosan változtatva meg alakját: „Akkor azt mondta Marci bátyám, hogy megtréfálja Kerckes Fánit, amért elmént. Meg is tréfálta, mert még egy gyereket csált neki. Fáni néném meg örült, mert azt hitte, hogy akkor most már elveszi. Nem vette el, arra újra férhe ment egy orosz cselédemberhez, Murza Gergőhöz. Csorba, Marci bátyám azt mondta, nem nyugszik, míg tizenkétszer be nem ölja Fánit” (1953-i kiadás, 148. lap; Dénes Szilárd szíves értesítése).

A németben is *ölt* (tüvel) 'Stiche machen'; *öltés* 'Stich, Nadelstich'. A *Stich* szó eredeti jelentése 'szúrás, bökés, dőfés', alapszava: *stechen* 'szúr, dőf'.

Finnugor nyelvből is tudunk erre a jelentésváltozásra példát idézni. A mari (csere-misz) nyelvben K *pāškāl*, J *pāškasl*, U *püškāl*, B *püškal* 'Stich (in der Stickeri)'. Alapszava: K *pāškam*, J *pāškam*, B *püškäm* 'stechen (von Insekten)'; JU *pāškasltāš* 'Stich (in der

¹ Előadásomon hívták föl hallgatóim figyelmemet egy országszerte ismert szólásra, amelyben az *öltés* szó jelentése 'szúrás, bökés, dőfés': »Nem b...ik az egy öltést se!«

Stickerei) alapszava: JU *pšksla'm* 'einen Stich machen (in der Stickerei)' (Wichmann, JSFOu. 30, 6 : 42, 33); B (Paasonen—Siro) *pšškōlam, pšškūlam* 'stechen (Biene, Mücke, Bremse u. a.), beissen'; *tānm ime den p.* 'ich steche dich mit einer Nadel'.

De Szamosháton is megvan az *ölt* igének 'szúr' jelentése a *keresztülöüt* 'keresztüliszúr' igekötős alakban: *En nem megyek innét, ha keresztülölöütenek se* (Csúry).

A NySz. közöl egy adatot Alvinczi Postilláiból (1633—4): Az te szivedben el törölhetetlenül *öltödgyék bé* ez áldot név. A NySz. 'penetro, eindringen', tehát 'behatol' szóval értelmezi a *beöltödik* igét, de eredeti jelentése kétségkívül 'beszúródik' volt.

A Czuczor—Fogarasi-féle Nagy Szótár is azt írja az *ölt* ige 2. jelentésében: 'bizonyos hegyes eszközt, különösen tűt, árt varrás végett bele szúr valamely festbe'. Pl. Sokat kell a szabónak *ölni*, míg egy köpenyt megvarr.

A szács is »bál keze hüvelyk- s mutatóujja közt összefogja a bőrök metszett széleit, és jobb keze mutatóujjával vagy a tűvel besímítja a szőröket a szőr mente irányában, mire maga felé *beölti* (einstechen) a tűt s előbb jobb mutatóujjával, majd hüvelykével átkap, hogy a tűt a baloldalon magától el-kihúzza« (Frecskay i. m. 385). Itt az *agylagvarrás* (*agylagöltés*) mellett *agyonöltés* (Auftreten) is van, s a szótár szerint az egyik Kézdivásárhelyen használatos mesterszó.

A takácsmesterségben az *öltés* 'átvetés, bevetés; -Einschiessen' (402, 537).

A csizmadiamesterségben is Stich az *öltés*, a *kiölt* pedig 'herausstechen' (55). Használatos az *öltés* 'Stich' jelentésben még a nyergeseknél (298), a kárpitosoknál (136) meg a könyvkötőknél is (203). Az utóbbiaknál az egyes ívek egyesítése fűzéssel történik. Ennek legegyszerűbb neve az *öltögetés* (Broschieren), mikor az ívek hajtásába többszörösen *ölnenek* cérnát; s végéit megcsomózzák« (201).

CzF. szerint a cérnát, fonalat is a *tübe öltik*. Néprajzi adatunk is van rá. Zala m. Szepezden *beölt, beölt* 'befűz (cérnát a tübe)', s az Ormányságban is *öt, ött, beleöt, beleött* 'cérnát, fonalat tű fokába beledug'. *Nem tudom má be l e ö t t e n i* (Kiss G.—Keresztes).

Nőknél megszokott dolog a tübe fűzés, de férfiakat bizony kemény próbára teszi ez a művelet. A cérna végét először megnyalazzák, aztán összesodorják, hogy hegyben végződjenek, mert különben nem megy mindjárt bele a tű lyukába. Helyesen mondja tehát CzF. hogy *tübe cérnát ölni* a. m. bele húzni vagy szúrni.

Ezek után a *ruhát ölt* kifejezést is így kell értenünk. CzF. is azt mondja: *ölt* 'ujjas ruhát kezeinek vagy karjainak [helyesen: kezének, karjának] beletolásával magára vesz'; *ruhát ölni* a. m. 'a kart beleszúrni ujjába'. Pl. *Mentét, dolmányt ölni. A köpenyt felölni. Szűk ujjba nehéz a kart beleölni. Kesztyűket [helyesen: kesztyűt] ölni*. Az Ormánysági Szótár szerint is *ötözik* 'ruhába ölti (dugja) testrészeit'. A régi Tsz. szerint a *felöltő* 'dolmány, mándli'.

Vizont a subát, gallért csak fölveszi az ember, csak a nyaka köré kanyarítja, de sohasem mondják rá, hogy felölti.

A nadrágot, lábbelit föl húzzuk, pedig a nadrágszárba, a lábbelibe valóban bele kell bujtatnunk a lábunkat. S moldvai északi csángóknál valóban *öltez, felöltez, öltesztet* 'jmd die Füsse bekleiden, die Fussbekleidung anziehen', *leöltezik* 'seine Fussbekleidung ablegen' (Wichmann).

De a régi nyelvben is *láböltöző* 'Fussbekleidung'. Elatta a zegent *laböltözön*: vendiderit pauperem pro calceamentis (BécsiK.). A varga czipelősöket, *láböltözöket* csinál (Comenius) NySz.

Az OklSz. 1490-ből való adatai szerint *Labelthwezew* (olv. láböltöző) bizonyára a páncélnak a lábra húzott része. Ugyanebben az oklevélben van *karöltöző* is: *Karellthwezew*. A szótár így értelmezi: 'vestimenti bellici genus; eine Art Kriegsgewand'.

Az *ölt* ige eredeti 'szúr' jelentésének elhomályosodásával keletkeztek aztán többi, ebből az alapjelentésből magyarázható jelentései. Így CzF. szerint 'valamely hegyes vagy hegyesíthető testet tokjából, hüvelyéből, öbléből kitol, kinyom'. *Szarvakat ölni. Csigabiga öltsd ki a szarvadat! Nyelvet ölni, kiölni*. Simonyi—Balassa német szótárában gyakorító alakban: *nyelvét öltögeti* 'die Zunge oft herausstrecken'. Csúry Szamosháti Szótárában is: *öltöget* 'nyujtogat'. *Még a nyévit öltögette rám*. A régi nyelvben

azt is mondták: *kiöltözik* 'levetkeznek'. Már Molnár Albert szótározta, de a NySz. csak Pápai Páriz Bod-féle kiadásából közli. Szövegben is: Immar etzer *kiöltözöm* a iasz (gyász) ruhákból (Heltai). Gyáz ruhájából *kiöltözvén* (Haller). — Képes értelemben is: Az ember a *restségből kiöltözik* (Pázmány). Nehezen *öltözik ki magából* az ember (ua.). Nehezen *öltözik ki a megcsalásból* (Illyés 1696). *Jó erkölcsösből ki-ne öltözzél* (László 1720). NySz.

A *beölt, beölt* 'bedug, betesz, betol' jelentés további fejleményei: 'igába fog (teheneket)' (Vas m., Őrség); 'bevet (kenyeret a kemencébe)' (Balaton mell., Zala m., Szepezd, Szöllősgyörök, Szatmár vid. MTsz.), 'kemencébe bevet, behány' (Zalaszentgrót, Zalaistván vid. Nyr. 28 : 523).

öltő, ötő 'bélfonal (az a fonal, melyet a vetelő segítségével a mellékbe be-le-ö-l-t-e-n-e-k)' (Háromszék m., MTsz.)

A takácsmesterségben »a fonalak egymást derékszögben metsző keresztesítéséből lesz a szövással a szőtemény, amely hosszában elnyúló fonalokból és ezeket keresztesítő fonalokból áll... A szélteben kereszteszők: a *bél, a beverő, az ontok, az öltő* (Einschuss, Schuss, Eintrag, Einschlag)« (Freskay i. m. 392).

Megemlítjük még ezeket az összetételeket: Három *kar colteo* («templomban») (1588-ból OklSz.). *Karban öltő kosár* 'sporta' (Major:Szót.) Arany perczek avagy *karban-öltőc*: armillae seu brachialia (Comenius NySz.); *kar öltő* 'dextralia; Armspange' (JordK., NySz.).

A *karbanöltő kosár, karban öltő* féle kifejezések a belviszonyragok ősi használatának példái, mint *lábbeli, lábbeli nadrág* (ÉrdyK.), a *csizmát a lábába, a gyűrűt az ujjába húzza, fejében a kalap, nyakába borul* (Simonyi: Magyar határozók 1 : 57).

Ballagi Magyar—német szótárában ezt a kifejezést is említi: *karjára öltetni vkit* 'einem den Arm reichen'. Azt is mondják: *öltsd belém a karodat* 'karolj belém!' A kifejezés nem azt jelenti, hogy 'belém vagyis rám akasztja a karját', mert úgy is mondják: *karjára fűzi a leányt, kart karba fűzve, karöltve* 'Arm in Arm' (Ballagi, Simonyi—Balassa). *Karon fogva, karöltve sétálni* (CzF. kar a.). Nyilvánvaló, hogy a pár egyik tagja csak úgy öltheti karját a másikéba, úgy karolhat bele, ha a másik meggörbíti a karját, a testéhez szorítja, tehát a kar zárt alakot ölt. Ebbe teszi, dugja, »ölti« a másik fél a karját.

A *karöltő* szónak van a nyelvjárásokban még más jelentése is: *karöltőű* 'kabát hónalja, ujjja töve, ahol a kabátujj belevarródik a vállba meg a hónaljba' (Csúry: Szamos-háti szóár), *karótó* 'kartó, hónalj (ruhán)' (Nagyszalonta, NyF. 69: 27), 'hónalj töve a ruhának' (Heves m., Bihar m., Szilágyság), tehát ahova a kart beleöltik (vö. Nyr. 71 : 11).

Rendkívül becses adat még az OklSz. *öltözet* adata 1687-ből, azonban a 'vestmentum, indumentum' értelmezés nem helyes, mert valami nyakbavető ékszerről van szó: Egy gyémántos *nyakban való öltözet*, kiben vagyon 5 gyémántos boglár, circiter tiz-tiz gyémánt egyben.

Befejezésül még az *öltő, öltöző* szóról kell szólnunk, noha már többször tárgyalták őket a nyelvészeti irodalomban. Kresznerics szerint *öltő* 'induens, induibilis', *öltő ruha* 'indumentum' SzD., *öltöző* 'induens, induitivus', *öltöző ruhac* (GuaryK.). Mint egy *öltöző ruha* meg oulnac (Bornemisza) NySz.

A NySz. következő adataiban azonban az *öltő* szónak már 'pár' a jelentése: Az igazat pénzen eladták, és a nyomorútlat egy *öltő sarun* (Szekolyai). Ez a jelentése az *öltő*-nek megmaradt a moldvai csángóknál: *egy öltő bockor, harisnya, galamb* (Klézse Nyr. 6 : 374), *így öltő szeru* 'ein Paar Stiefel' (Wichmann). Kétségtelen, hogy eredetileg csak ruhaneműre használták az *öltő* szót 'pár' jelentésben, mert azt jelentette, amit egyszerre felöltének. Nagyszalontán *egy ötő ruha* 'egy rendbeli ruha' (NyF. 69 : 37), ellentétben *egy vátó gúnyá-val*, ami már 'két rendbeli ruha' (uo. 49). A moldvai északi csángóknál *így öltő rongyó* 'ein vollständiger Anzug' (Wichmann). Az Ormányságban *öltöző* 'egy teljes rend ruha'. *Egy öltöző jehér* 'alsó és felső testet beborító fehérmű' (Kiss G.—Keresztes). *Két e öltőze ő ruhája jis van* (Máttra vid. MTsz.).

Éppen a fordítottja ennek: *vetet* (ruha) 'öltő, öltözet (ruha)' (Vas m. Őrség, Zala m. Alsólendva, Göcsej) MTsz., Nyr. 64: 107). *Egy vetet ruha* (Zala m. Göcsej, Hetés). *Több vetet ruha* (Zala m., Hetés). Tehát itt nem azt emelik ki, amit fölvesznek, hanem

amit levetnek. Természetesen ugyanakkor egy másik öltözet, vagy mint ott mondják: egy másik *vetet* ruhát föl is vesznek.

A moldvai északi csángóknál *igy öltő szekér-kerek* '(vier) Räder zu einem Wagen' (Wichmann), tehát egy szekérhez tartozó valamennyi kerék. Még tovább menve az *öltő* szó felvette a 'csoport, csapat, szakasz, rész' jelentést, amelyek szintén összetartozó embereket, állatokat, tárgyakat jelentenek. Pl. *Egy őteje ennek a libának rossz* (Szatmár m. Vámosoroszi). *A tojáznak egy őteje kikött. (A csorda) egy őteje a kertek felé ment, a másik a faluházának tartott* (Beregszász vid. MTsz.) *Hát osz hova lettek innen ezek a Kanizsák? — Egy őűteje vā Szakmáronn, egy őűteje Gyārmatonn.* (Tisztaberek, Csűry, SzamSz.)

Az Arany Toldijából ismert *emberöltő* 'kor, nemzedék' jelentésben tehát csak azt jelentheti: 'embercsoport, embercsapat, együtt, egy korban élő vagy élt, egymást felváltó nemzedék'.

Németh Gyula a magyar *ölt* igét a 'beleakaszt' jelentésű török *ilt*-szóval hozza kapcsolatba, Ligeti és Pais Dezső is elfogadja az egyeztetést (KCSA. 1 : 74, 2 : 460; MNy. 31 : 285; 32 : 279). Pais és Bárczi SzófSz. tehát a 'beleakaszt' jelentést tartja az *ölt* ige eredeti jelentésének. Szerintem valamennyi jelentés legegyszerűbben a 'szúr' jelentésből vezethető le. CzF. is azt mondja: »Mindezen jelentésekből világos, hogy az *ölt* igében az alapfogalom a szúrás, bökés, lökés, tolás«. A szó török származtatásához nem tudok hozzászólni.

Beke Ödön

Gyarmat 1. A Buda Halála XI. énekének 28. versszakában azt olvashatjuk, hogy Detre a Budának adott álnok tanácsok után

»Ment...
Haza, népe közzé, indula hadastul,
Hol *gyarmatot* ülnek, leigázva vastul.«

Buda Halála sok ember kezében megfordul, a középiskolás ifjúság olvasta és olvassa, ennek ellenére nem ismerek megfelelő magyarázatot a »gyarmatot ülnek« kifejezésre. Aligha valószínű pedig, hogy — akár a mai, akár az Arany-korabeli olvasó számára — magától értetődő lenne. Még inkább magyarázatra szorul a kifejezés akkor, ha tudjuk, hogy a *gyarmat* mint közszó nyelvújítási alkotás; hiszen Arany nyilvánvalóan archaizáló szándékkal használja a kifejezést, s egy ilyen tudatos író e célból aligha élt volna nyelvújítási szóval.

2. Hogy e kérdést egészen világosan lássuk, kövessük a *gyarmat* közszó sorsát születésétől Arany koráig. Ami a születését illeti, a kutatók pontosan megállapították születési évét és helyét is (Nyr. 31 : 150, 33 : 211, 41 : 104; vö. még NyÚSz): az 1795-ben megjelent ú. n. Debreceni Grammatika érdemes szerzői vonták el a nagyon gyakori — *gyarmat* összetételű helynevekből (Balassagyarmat, Fejérgyarmat, Füzesgyarmat, Rábagyarmat stb.). Az elvi gondolat azonban nem az övék. Ismeretes, hogy a Debreceni Grammatika azokból a megjegyzésekből született, melyeket a szerzők Földi Jánosnak egy 1799-ben hirdetett pályázatra írt és jutalmat nyert Magyar Nyelvkönyvéhez fűztek. (Földi munkája nyomtatásban csak 1912-ben jelent meg a RMKvt. 28. számaként Gulyás Károly kiadásában, addig két félre szakadva két külön könyvtárban rejtőzött.) Földi jó érzékkel ismert fel több szavunkban elavult, lappangó képz. ket s az' ajánlja, hogy e képzők elvonásával alkossunk új' alapszavakat, illetve e képzőket újból elevenítsük fel. »Így jönének világosságra sok már meg avúlt Törsők szók, melyeket még a' tanúlt Magyarok sem tudnak... Így lehetne azokat [a képzésmódokat], a' hol kivált nagy szükség vagon reájok (de jó választással és értelemmel) helyre állítani és polgári jussal megajándékozni« (125). Például említi, hogy e módon ilyen szavakat lehetne alkotni, mint pl. *nedv, kegy, ék, parancs* [!]. »Az e' féle igék az idegen szókra való szorulást kevesítenék, könnyebbítenék« (126). — Nos, a Debreceni Grammatika a »Toldalékok«-nak »Némely régi Magyar Gyökér-szókból formált más szóknek Példái« c. fejezetében

azt veti fel, hogy a *gyarmat* egy *gyar ~ *jar tő -at (~ ad) képzős származéka (»mint ter, természet, futamat, szer, szeret, figyelmet; vagy pedig: *Gyarmat*, mint Század, Erdőd, Várad 'sat.«) A szó pedig ezt tenné: *isinálmány, építés*, Colonia: vagy ettől: jár, jar, ezt: elment sereg, a mely elköltözvén, valahol magának helyet gyártott, készített és ott meg telepedett. Ezt az etimológiát később elfogadja Kresznerics (Magy. Szót. 1831) elfogadja és »alátámasztja« Kassai Szókönyve (1833: 'Colonia emigrantium ex pristina sede populorum et alibi sedem fugientium' »jelentéssel«) és Czuczor—Fogarasi is.

Persze mindez a derék szerzők kitalálása, amit nem támaszt alá egyetlen történeti adat sem. A helynévként élő *Gyarmat* etimológiája ugyan ma sem tisztázott, de bizonyos, hogy nem magyar képzés, hanem török eredetű szó, s előbb törzs-, illetve személynév volt. (Az ezzel kapcsolatos kutatások összefoglalását I. Gyóni Mátyás: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei [1943.] 70—2.)

Kétségtelen azonban, hogy a Debreceni Grammatika ötlete tetszetős, a szó természetesen hangzik a magyar fülnek nemcsak a valóban meglévő -mat képzőbokor és a régen megvolt *gyarrat* ige miatt (vö. MA.: *gyarratni, gyártani* 'facere, operare, conficere, elaborare') hanem azért is, mert mint helynévhez a beszélő közösség hozzászólt. Mindenesetre természetesebb, »ősi« hangzású, mint sok-sok vele egykorú szerencsétlen alkotás, jelentésanilag sem kíván különösebb erőfeszítést a 'bizonyos lakott helyek elnevezése' → 'általában lakóhely, település' → 'idegenbe vándoroltak települése' átvitel. Nem csoda, hogy Szirmay Antal 9 évvel később (Hung. in Par. 1804. 110) — a forrásra való hivatkozás nélkül — szóról-szóra megismétli a Debreceni Grammatika elméletét, de egy kissé még jobban kiszínezi a jár ~ gyár > *gyarak* ~ *gyarmat* »kapcsolatát«. »*Járat* apud Hungaros significat itinerationem, *gyarat, gyártat* operationem, fabricationem... Ubi novam coloniam fundarunt, quia itineratio cum operatione et fabricatione venit, illam *Gyarak* vocarunt... Complura autem loca a *Gyar* fabricando nomen accepere...« — s felsorolja a Debr. Gramm. példáit. Immár két népszerű, ismert mű terjeszti a szót, meghozza — és ez döntő — a *colonia* társaságában, mint annak »ősi« magyar megfelelőjét.

A *gyarmat* szóra kétségtelenül áll Földi feltétele: »a' hol kivált nagy szükség vagyon reájok.« A szó élő, sürgető szükséglet volt. Egyrészt a már egyre inkább magyar nyelven folyó jogi oktatás és gyakorlat keresett a római meg a magyar feudális jogi *colonia* (letelepített v. kivándorolt földművelők, jobbágyok, parasztok csapata — település, szállá) és *colonus* (letelepített földművelő, gazda) szavakra magyar hivatalos kifejezést, másrészt egyre sürgetőbb szükség a hírlapirodalom, földrajz és útleírás számára a német *Colonie* lefordítása. Olyan szó kellett, amely egyként jelenti a hazai vagy korábbi lakhelyről más vidékre költözött emberek csoportját, a szállásukat, az általuk benépesített, művelés alá vett területet, sőt az ilyen területnek az anyaországhoz való államjogi és gazdaságpolitikai viszonyát is. A *colonia* — *Colonie* magyarítására voltak korábbi kísérletek is: Cal. (1585): *Colonus*: Jobbágy, szántó ember; *colonia*: Jobbágy város, (vagy) falu | MA. (1608): Jobbágy hely, Falu vagy város | Wagner (Phras. 1750): Árendába vagy bérbe adott jószág, új lakó hely, újonnan meg-ült, szállott város | PP. (1752): Árendába vagy bérbe adott jószág Item Mostan meg-ült falu vagy város | Sándor István: Jélki Andrásnak... Történeti. Győr, 1791. 7: »Szurimán, ... egy Hollandiai telepedés (Colonia) Amerikában«. (De vö. 14: [Batávia] »legnagyobb's leg-híresebb minden egyéb Hollandiai napkeleti *Coloniák* közül.«) Stb.

Természetes, hogy a *gyarmat* nem vált ismertté, s nem terjedt el egyik napról a másikra. Régi, patinás, de kissé lompos, olykor egész körülírású terebélyesedő magyarítások is élnek még egy darabig, — másrészt a coloniának a *gyarmat* mellett más magyarításai is támadnak. 1800 körül megindul a harc a régi és új formák, másrészt a különböző új formák között, s e harcban, mint vízcseppben a tenger, benne tükröződik az egész nyelvújítási harc. Legkényelmesebb megoldás persze a *colonia* (*kolónia*) használata* (MH. 1802: 597; 1803: 459; MK. 1815. 1: 39; 1816. 1: 120; HKT. 1822. 2: 36: »Három különböző Coloniákban már pártot ütöttek a' Négerek; TGY. 1825. 2: 74: »Az Anglusoknak, Belgáknak és Spanyoloknak Indiai

* A továbbiakban MH.: Magyar Hírmondó (Bécs, 1792—1803), MK.: Magyar Kurir (Bécs, 1786—1836), HKT.: Hazai 'S Külföldi Tudósítások (Pest, 1808—1839); TGY.: Tudományos Gyűjtemény (1817—1841); Jk.: Jelenkor (1832.).

Coloniáji» stb.) Ez az idegen szó még később is sokáig megmarad zárójelben magyarázatként vagy szinonimaként a *gyarmat* mellett is, meg a többi magyartítás mellett is.

Nézzük most a *gyarmat* ellenfeleit. A legegyszerűbbek: *birtok* (MH. 1801 : 549: »birtokokat és kolóniákat«, TGy. 1825. 12 : 28: »Spanyol Ország déli Amerikai birtokaiban« stb.); *tartomány* (MK. 1815. 1 : 26, 1816. 2 : 220; HKT. 1823. 1 : 115 stb.) Érdekesebb s merész neologizmusra mutat: a *szállítvány*. Ezzel nyilván elsősorban az *odaszállított* telepéseket akarták jelölni, de később a mai 'gyarmat' egész jelentéskörével felruházták. Ezt a szót ajánlja (vagylagosan a Colonia meghagyásával) a Mondolat (1813) szójegyzéke is a *gyarmat* helyett, nyilván tehát a konzervatívabb körök pártfogoltja volt. Ezt fogadja el Kis Pál Győr megyei pap Rövid Földírás (Bécs, 1818.) c. tankönyvében. (39 : Portugáliának vannak birtokai, »ezenkívül vannak még szállítványaik (Kolóniáik)«; 49: Franciaországnak »Afrikában: néhány szállítványok« stb. HKT. 1823. 1 : 158—9: »... javallás tétellett, hogy a Columbia folyónak torkánál Szállókat [= gyarmatosokat] kellene megtelepíteni«, de »éjszaki Amerikára nézve az ilyen Szállítványok nem ígérnek elégséges hasznot.« A TGy-ben (1825. 8 : 96) Kis Károly hazai településre is alkalmazza. »Az Alibeghegyen fekvő új Szállítványok« c. cikkében. A HKT. még 1831-ben (1 : 356) is »szállítványi Ministèreget« mond (ekkor Kulcsár István özvegye vezeti a lapot; a Márton József szerkesztette MK. ugyanabban a hfrben (1 : 338) a »gyarmatos Ministerium« kifejezést használja). Érdekes, hogy Helmecey, aki föltétlen híve a *gyarmat*-nak és oroszlánrésze van elterjesztésében, még 1833-ban is (MK. 2: 461) ezt mondja: »a *gyarmat*-mívelőkbe bizodalmatlanságot szivárogtatnak az előljárók és szállítványi törvénytest ellen.« — Említsük meg, hogy a jogi nyelv a *szállítmány* szóval is kísérletezett (vö. Georch: Honyi törvény 1809, 1. még Törvtud. Műsz.) — De talán még érdekesebb egy másik kifejezés, mely nyilván a német *Pflanzung*-ot akarja fordítani s a kolónia és ültetvény fogalmi szétválasztatlanságából, illetve egybeolvadásából származik: a *plántatartomány*. Főleg a MK. kísérletezett vele 1815—20 körül 1816. 2 : 220, 1817. 2 : 156: »Anglia, a 'Spanyolország' s ennek plántatartományai között folyó hadakozás«, 169: »a' tölle [Spanyolországtól] elpártolt plántatartományokra nézve...«, 170, 180; 1820. 1 : 269: »a' politikai és képviseleti jussok minéműsége a plántatartományok és az anyaország között egyenlő legyen.«) A HKT.-ban meg *plántaföld*-del találkozunk (1823. 1 : 16). E szóhasználatok mellett az ültetvényt gyakran *plántás*-nak (MK. 1816. 1 : 120), az ültetvényest vagy gyarmatoszt pedig *plánta-nép*-nek (»A Teksásban megtelepedett plánta nép« MK. 1818. 2 : 317) vagy *plántalakos*-nak nevezik (uo.).

Az új alkotásoknak a régiakkal s az újaknak egymással való küzdelmét tükrözik a 19. sz. első felének szótárai, szógyűjteményei is a *colonia* fordításában. Ilyen megfelelőekkel találkozunk: *új ülés*, *új szállás*, *szállás* vagy *telepedés*, *telepedék*, *üjlak*, *megtelepedés*. Sőt Füredi Ignácnál még 1891-ben is (Közhasznú idegen szavak szótára) a *gyarmat* mellett *telepítvény*, Simonyinál meg 1906-ban (Középisk. Műszót.) *telep*, *telepítmény* szerepel. (Lehet persze, hogy ezekben a 'Pflanzung' jelentés él tovább.)

Nyilvánvaló azonban, hogy az előzőekben szerepelt szavak vagy kifejezések vagy nehézkesekek, vagy pedig szemantikailag annyira túlterheltek (*telep*, *telepedés*, *szállás*, *ülés*), hogy nem versenyezhettek a jelentéstanilag »üres« *gyarmat*-tal, s ha olykor még mankóval, szinon mával, magyarázattal támogatva is, de 1808-tól kezdve egyre sűrűbben találkozunk szavunkkal. Érdemes nyomon követni: az új szó hogyan lép ki a lombikból, telik meg vérrel, rázza le mankóit, jelentéstani uszályát, s megerősödve hogyan szorítja vissza összes ellenfeleit. Abból a társadalmi szükségből, mely szavunkat létrehozta, világos, hogy milyen környezetben kell keresnünk: a hírlapokban, földrajzi, jogi munkákban, útleírásokban s minden újon örömmel kapó neologusok körében. Tegyük még hozzá, hogy a Debreceni Grammatika után a debreceni írókör, a debreceni iskolák szintén hozzájárultak a *gyarmat* lábrakeléséhez. Az írók közül háromnak szerepe látszik döntőnek: Kazinczyé, Kulcsár Istváné (aki a HKT.-n k élete végéig — 1828-ig — szerkesztője volt) és Márton József kiváló szótáríróé (aki 1827—34 között a MK.-t is szerkesztette).

3. A *gyarmat* szó szövegben — eddigi adataim szerint* — 1808-ban fordul elő először. Akkor azonban egyszerre három helyen is! A HKT. 1 : 164: »felállítani olyan

* Az adatok egy részét az Akadémiai Nagyszótár gyűjtéséből vettem.

Katona *Coloniat (szállítványt, Gyarmatot)* | Czinke F.: A magy. nyelv ügyében (Új Holmi 2 : 30: »a Római akkor új — már nem új — szállásokban (gyarmatokban, colóniákban)«. (Czinke ekkor a pesti egyetemen az irodalom tanára, művében [23—4] igen melegen szól a debreceni Georchról, a »Honyi törvény« szerzőjéről, a debreceni hazafiak fűvésztudományáról, tehát kapcsolatban van velük. Figyelemre méltó az is, hogy fellengzősen zavaros füzetében rengeteg jegyzetet ad, de a *gyarmat*-tal kapcsolatban nincs megjegyezni valója.) | Napoleon 'frantzia birodalom tsászáranak ... élete .. (névtelenül), 123: »Ez Domingót a' *Gyarmati* sorsból az ő Anya-országához emelte fel.« (A mű szerzőjét utólag Farkas Ferencben állapították meg; róla közelebbit nem tudok). 1811-ben Kazinczynál találkozunk a szóval (a Tövisék és Virágok magyarázataiban, 43): »Athénának egy *gyarmatja* (Colonia) Soloe... városban telepedett meg.« (Kazinczy az 1836-ban megjelent Sallustius-ford.-ban is a colonus-t '*gyarmatos'*-nak fordítja, 50) Kultsár István aztán ismét és ismét beveti a nyelvhasználatba (HKT. 1814. 1:128 1815. 2 : 277), s lassan más írók is fel-felkapják. 1818-ban pl. előfordul Desseffy József (Kazinczy barátjának és pártfogójának) Bártfai levelek c. munkájában (12: »Bártfa hihetőképpen eltótosodott Szász *gyarmat*«). Batthányi Vince *Reise duch einen Teil Ungarns* c. munkájának »Egy hazafi«-tól való magyar fordításában (66: »*úgygyarmatot [colonia]* állított«). 1820-ban Peretsényi Nagy Lászlónál mind a tőszóvak (Ovid. ford. 105: »Két *gyarmattal* több tiszteletbe leszel.«: Ambobus populis [1] sic venerandus eris), mind pedig már származékával is találkozunk (Vetekedés, 15: »Ázsia és Európa *gyarmatolására*«). Érdekes, hogy Katona József is aránylag korán él már a *gyarmat* szóval. A kecskeméti pusztákról c. értekezésében (TGy. 1823. 4 : 57) azt mondja, hogy [A kecskemétiak] »a' kertészekből valóságos *Gyarmatot* állítottak (vö. még az apja által 1834-ben kiadott Szabados Kecskemét ... történetei 32).

Az 1808—1820 közötti évek tehát azok, melyekben szavunk *gyarmat* jussot kapott, a szó szoros értelmében jogot nyert, mert akkor — 1822-től kezdődően — vonul be a jogi nyelvbe is elsősorban két híres korabeli jogtudós, Szlemenits Pál és Czövek Károly munkái révén (vö. Törvtud. Műsz.). A húszas évek második felétől kezdve — erre esik Széchenyi fellépte, a reformkor kezdete, a külföldi viszonyok iránti érdeklődés nagymértékű megnövekedése — szavunk útja már diadalmenet. Befogadja a TGy. (szerkeszti 1828-tól Vörösmarty!), 1827. 7 : 117: »A szeptesi német *gyarmatok* szabadságlevele«, 1830. 1 : 12: »a' *gyarmatokra* nézve olly veszedelmes törvények« (Bajza; ő egyébként már 1829-ben használja a *gyarmatos* szót is. Munk. 3 : 30, a *gyarmat*-ot pedig ismételtelen): Mint magától értetődő szót használja Zádor Elek Geographiai kézikönyve (1831 | 169, 172, 199—200 stb.) s ezzel meghonosítja a földrajzban. Széchenyi lapja, a Helmecky Mihály szerkesztette Jelenkor (1832 —) már csak egy elfogadott gyakorlatot szentesít, amikor szinte kizárólag *gyarmat*-ot mond 'colonia' jelentésben (pl. 1832. 1 : 22, 168, 203, 283—4 stb.). Itt tűnnek fel a különböző, részben életképtelen, részben ma is élő származékok. Jellemző, hogy e téren még mennyi a próbálgatás, ingadozás, s milyen gyakori az értelmezés, magyarázat. Az érdekesebb származékok: *gyarmatosítani* 1832. 1 : 49, 2 : 423: »a' helyet megtelepíteni (gyarmatosítani)«, *gyarmatosítás* (uo. 1 : 112), *gyarmatozni* (uo. 1 : 106), *gyarmatozás* (uo. 1 : 91) 112: »*gyarmatozás* (colonisatio)«, »*gyarmatozási rendszer*« (1833. 2 : 423, 452), *gyarmatoztatás* (uo. 2 : 405, 423); *gyarmatít* (1832. 1 : 34: »*gyarmatított* — colonisált — pusztákkal szépülhet a' haza.«); *gyarmatka* (1833. 2 : 470).

Bizon ára nagy hatással volt a szó elterjedésére Bölöni Farkas Sándornak Utazás Észak-amerikában c., a maga korában (1834) rendkívül népszerű műve. (Szövegű kiadása Officina Kvt. 47/50. Bp., 1943.). Bölöni ugyan hol *coloniá*-t mond (pl. 135—6), hol meg már *gyarmat*-ot (pl. 79, 80—83, 87 stb.), néha egyszó lapon is (192), hatása mégsem lelkisínylendő, mert a *colonia* mellett csak *gyarmat* szerepel. A *gyarmatos*-t viszont nem ismeri, helyette *telepedő-t áttelepedő-t* mond (65, 66, 158, 186). Az ő korából más íróktól is bőven van már adatunk: él vele Berzsenyi (Művei. 2 : 334: »néptelen *gyarmatokat* legkönnyebb külföldi *gyarmatokkal* népesíteni« 1833. Figyelemre méltó a kettős jelentés!), P. Thewrewk József (Honosi érzések [1833. 44: »nemzetünknek Moldvában levő *gyarmatja*«) és Fáy (Bélteky ház 2 : 91) stb.

A *gyarmat* szó térhódítása természetesen nyomon követhető a szótárakban is. Elsősorban Márton József álláspontja döntő. Már Tolnai Vilmos megállapította, hogy az ő szótárai igen érzékenyen jelzik az új szavak könnyelvűvé válásának fokozatait (A nyelvújítás 84—5). A Lex. 1818-as kiadásában: *colonia*: I. bizonyos helyen megtelepedett 's azt művelő emberek,

új lakosok, megtelepedett lakosok. 2. új ülés, megtelepedés, *gyarmat*; 3. művelni való föld, mezei jószág, major. 1823-ban (Ném.-magv.) már ezt a sorrendet adja: *gyarmat*, újülés; de Ansiedelei: újülés, *gyarmat*, colonia; Ansiedler: újülő, újlakos, colonus; Einwohner: új lakos, *gyarmatos*; a *gyarmatosítás* szavakat még nem ismeri (vö. ansiedeln: 1. megtelepedni valahol, mint lakos . . . ; 2. új lakosokat telepíteni valahová; Ansiedlung: megtelepedés, újülés, colonia). Szótárának úgyszólván minden kiadása a *colonia* magyarosítására felvetett szavaknak egy új kaleidoszkópját adja. Más szótárak is igen tanulságosak ebből a szempontból, Kunos Szófüzére pl. az 1834-es első kiadásban csak fordítást ad, az 1836-os 3. kiadás viszont egész magyarázatot (»*gyarmat*, oly hely vagy vidék hol háznépek, lakosok telepedtek meg, die Kolonie), ugyanígy Richter—Schuszter: Magy.-ném. kéziszót.-a még 1847-ben is. Szavunk szótári sorsa azonban véglegesen eldőlt akkor, amikor a Magyar Tudós Társaság Ném.-magv. (1835) és Magy.-ném. (1838.) zsebszótára mint teljes jogú, köznyelvi szót íktatja a magyar szókészlet tagjai közé.

Megfigyelhettük, hogy a *gyarmat* szóra kezdetben a 'colonia' teljes jelentéstartalmát ráruházták. Nemcsak a hazán kívül, különösen tengerentúl újonnan birtokba vett föld, e földön létesített telep, szállás volt, hanem általában »Vidék, térség, határ, melyet idegen földről jött emberek, családok megszállnak és művelnek« (CzF.), sőt — és elsősorban — az ilyen embercsoport is. (CzF. első jelentésül ezt adja: »Népcsoport, több emberekből, családokból álló szállítmány, mely más vidékről, országból, világrészről elköltözve valahol megtelepedik«.) Lassanként azonban letisztult a szó jelentése. Levált róla az 'idegen földön letelepedett embercsoport' jelentés, s helyét a *gyarmatos, telepes* foglalta el. Láttuk, hogy sokáig a 'Kolonie' mellett 'Pflanzung' jelentés is terhelte (így a Tzs. 1838.; Bloch: M.-ném. Zsebsz. 1844., sőt még 1890-ben is! CzF. is szinonimaként »ültvények-et ad). Ez a jelentéselem *ültvény* néven vált le róla. Túlságosan terhelte a szót, hogy hazai, belföldi viszonyokra is alkalmazták, különösen, mint láttuk a jogi nyelv igyekezett ebben a jelentésben alkalmazni (az utolsó kísérlet: Törvénytudományi Műszótár 1847²). 1848 után azonban a jobbagység társadalmi helyzetének megváltozásával ez a szükséglet nem állt fenn többé, a *gyarmat*-nak a 'belföldi, hazai település' jelentéselemé annyira elhalványodott, hogy később a községek mellett — rendszerint idegenből jött lakosságból — alakult ipari, bányászati települések neve vagy *telep* vagy *kolónia* lett.

4., Ennyi szemantikai tehertől megszabadulva a *gyarmat* a 19. sz. közepe után nagyjából mai jelentésében szilárdult meg. Igaz viszont, hogy amint az imperializmus kibontakozásával a népek tudatában a *gyarmat* fogalmához egyre inkább hozzátapadt az elnyomás, a jog-egyenlőtlenség, a többszörös kizsákmányolás és hódítói önkényeskedés fogalma, úgy telt meg szavunk ezekkel a jelentésmozzanatokkal. Első hírlapjaink kezdetből fogva elítélik a »modern« gyarmatosítást, elítélik az anyaországnak a gyarmatokkal szemben folytatott politikáját. Csak mutatóba hadd idézzük Bölöni Farkast: »... a Kolóniák minden termékét Anglia hordja ki s adja el a világ többi részében, és a kolóniák termékeit s otthoni minden készítményeit megint Anglia hordja be ide 'Canadába', árasztja el őket azokkal, s viszi haza a pénzt belőle« (130). Sőt, Bölöni éles szeme észreveszi a gyarmatosítás két fokozatát is (vö. Marx: A tőke Bp., 1949. Szikra. I : 825—9, Lenin: Marx. olv. k. 49): előbb a *gyarmat* a szabad gyarmatosítók tulajdona, később azonban nyakukra telepednek a tőke s a tőke vámszedői, s tönkreteszik a kis *gyarmatost*: »Az általtelepedők inkább igyekeznek Fel-Kanadába menni, hol nincs feudális rendszer és a megvásárolt földet öntulajdonának tarthatja a telepedő. Al-Kanadában a klastromok és papok nagy kiterjedésű helyek és gazdagság birtokában a népet egészen hatalmukban tartják. Az iskolák nem terjedhetnek, a műveltség nem haladhat« (186). — Arany János A poloska c. makámájában szintén utal rá, mit jelentett a *gyarmatos* már az ő idejében is. A poloska — mondja — »kiválóan ügyes telepedő: — ha egyszer ráülhet övé a lepedő, — lepedővel az egész nyoszolya, — aztán a ház legkisebb zugolya; — pár nap múlva hemzseg a *gyarmatos*, — ha nem tetszik, pusztuljon a lakos! —«. Sem Czuczor—Fogarasi, sem Ballagi nem feledkezik meg szótárában a *gyarmat*nak erről a lényegéről: »Meghódított tartomány, vidék, melyet a hódító ország, s illetőleg fejedelem . . . úgy tekint, mint nyereskedések és jóvedelmek forrása«. A szó jelentésfejlődésének legújabb állomása, általában függő, elnyomott, kizsákmányolt országot, népet jelent; erre utal — ravaszul, egy látszólag helytelenítő tartalmú példában — Ballagi is (»Magyarországot sokan elfogultságból [!] német *gyarmat*nak tartják«), de legszebb kifejezése József Attila

ismert szép versében van: »Adj magyarságot a magyarnak, | hogy mi ne legyünk német *gyarmat*« (Hazám).

5. Mindezek után nézzük meg: mi Arany idézett kifejezésének értelme, illetve hogy ez a modern kapitalista kifejezés hogy került archaizáló szándékkal és — tegyük hozzá — archaikus hatással a Buda halálába, Attila korába. Kétségtelen, hogy Arany — mint nyelvész — a Debreceni Grammatikától felvetett, széltében elterjedt s Arany korában is általánosan elfogadott helytelen etimológia áldozatául esett. Arany jól ismerte a 18. és 19. századi szótárakat, ezekben találkozhatott a már idézett »Mostan megült falu vagy város«, »újonnan megült, szállott falu vagy város« szerkezetekkel. A *megül* igének a régiségben különben is ismeretes 'megszáll, elfoglal, megtelepít' jelentése (Born.: Ének. 349: Az Noe fiai az *földet meg ülec*; Kár.: Bibl. 1 : 495: Te néped, ki ez hegyec *tartományát meg ülte* stb. NySz.). Az *ül* ige ugyan ilyen jelentésben nem szerepel, de van: *széket ül, tanácsot ül, törvényt ül* stb. (uo.). Arany a »megült falu vagy város« kifejezésből először nyilván egy »szállást, falut, várost ül« formát vont el, majd még a »szállás«-nál is régibb, ősbibb hangzású és hangulatú szót keresve, bizonyára eszébe ötlött a *gyarmat*, mint ennek olyan réges-régi egyenértékese, hogy 'szállás, telepedés' jelentésben csak helynevekben megkövesedve szunnyad évszázadok óta. Ezt a szót beleiktatta a régi szerkezetbe s megalkotta a *gyarmatot ül* kifejezést, aminek értelme tehát: 'szállást tart, ül: m: g van szállva, le van telepedve'. Arany mint nyelvész tévedett, de mint fró a nyelvi tudatban homályosan derengő s egy évezreddel korábbra visszamatató *gyarmat*-nak ilyen felhasználásával valóban a távoli múltnak ködbe vesző nyelvi és történeti hangulatát idézi fel. Nem a 19. századi *gyarmat* szót szerepelteti tehát — bár láttuk, azt is ismeri —, hanem azt a Debreceni Grammatika által »kiásott« s hite szerint is egykor, nagyon régen megvolt *gyarmat*-ot, mely éppen homályosságánál fogva sugalló erejű. Legfeljebb arra lehetne gondolni, hogy Arany múltat-jelent egységbe fogó nyelvalkotó lángelméjével a kifejezéshez a *gyarmat* szó modern jelentéséből is hozzátett egy csipetnyit: azt t. i., hogy a gótok hazájukból erőszakkal elhurcolva s idegen földön Attila közelében letelepítve, egy világralmi terv árnyékában, elnyomásban élnek »leigázva vastuk«.

Martinkó András

Lábbelit jelentő szókkal alakult vezetékneveink. Nemrég közölte Dankó Imre az 1551-i pápai tizedjegyzék Túrkevéből feljegyzett neveit (Nyr. 77 : 375). Az eddig kiadatlan oklevél 32 nevéből Dankó előtt csupán 2 volt valóban ismeretlen eredetű (mert *Baan* természetesen *Bán*): *Czokos* és *Zekernyes*. Azonban ez a kettő is megfejthető (a *Zekernyes* nével kapcsolatban a szerkesztő Beke Ödön utalt is jegyzetben a *szekernye* szóra), mind a kettő alapszava lábbelifeleséget jelentő szó. Az összeírás tehát egyetlen idegen nevet sem tartalmaz.* — Talán nem lesz érdektelen ezekkel kapcsolatban számba vennünk egyéb »lábbeli-neveinket«.

Az alábbiakban betűrend szerint tárgyalom az eddig tudomásomra esett lábbelivel kapcsolatos neveket. Ismeretes, hogy egy-egy lábbelifajta viselése éppoly feltűnő és jellegzetes lehet valakire, mint akármilyen fogyatékosága vagy erénye, ruhája vagy egyéb körülményei, tehát amiről elnevezhetik. Különösen szembeötlő lehetett olyan korban, mikor még a mez tlábjárás volt a legáltalánosabb. Ezért kell valószínűnek tartanunk, hogy középkori *Bocskoros*, *Szekernyes* stb. neveink nem a foglalkozás tárgyától vett ú. n. foglalkozásnevek, hanem viseletnevek. Különösen pedig akkor nem, ha falukban jelentkeznék, ahol ebben az időben a társadalmi munkamegosztás fejlettsége korántsem lehetett akkora, hogy önálló iparos megélhetett volna belőle. De ha feltesszük, hogy az illető földművelő foglalkozása mellett csak alkalomszerűen dolgozott (ahogy ma is sok falusi csizmadia), gondolnunk kell arra, hogy akkoriban bocskort, topánt mindenki tudott készíteni. Egy-egy lábbeli-név esetében tehát nehezen dönthető el, hogy az illető nevét a nevében előkerülő lábbeli viselése vagy iparszerű előállítására révén kapta-e. A foglalkozásszerű működés megjelölésére a *Sarus*, *Bocskoros* stb. neveknél mindenesetre alkalmasabb volt a tágabb értelmű *Varga*, később a *Csizmadia*, hiszen egy mai

* A továbbiakban kívánatos volna, ha ilyen jellegű közlésekben — különösen, mikor a keresztneveket is latinul adjuk meg — megtartanók a nevek eredeti írását. Dankó közlésében *Kwn*, *Soos*, *Kys* sat. mellett *Cseh*, *Szabó*, *Kálmán* sat. szerepel.

cipész is tud készíteni a cipőn kívül sarut, szandált, topánt, bakancsot, papucsot, esetleg csizmat és bilgerit is. Éppen ez a magakészítés az oka, hogy a középkorban *Varga* nevűeket főként városokban és városodó helyeken találunk, Túrkevéen is későn tűnik fel: 1745-ben még nincs (Nyr. 77: 381).

Az ismeretlen eredetű *bocskor* szóból alakult vezetéknevek első jelentkezései: 1454: *Boczkor* (OkISz.), 1475: *Boczkor* (ZichyOkm. 11: 164), 1478: *Bochkor* (i. h. 229), 1567, 1572: *Bockor* (Szabó: Ugocsa megye 272, 397), 1574, 1582: *Boczkor* (Szabó: i. m. 360, 440). Ma is élnek *Bochkor*, *Botkskor* és *Bocskor* nevű családok. 1486-ban Bács megyéből „Johannes *Boczoros* de Geeth“-et említik (ZichyOkm. 12: 324).

Botos. Ma is élő vezetéknev. — A franciából származik 'szőrből, gyapjúból vagy nemezsből készült nagyobbfajta csizma; harisnya' jelentésű *botos* szavunk (EtSz., Bárczi: FrJöv. 9), amelyre az első adat *botus* alakban a SchlSzój.-ben található. 1398: „Stephanum dictum *Botos*“ (ZichyOkm. 12: 59), 1570: *Botos* (Ila: Gömör 3: 331). Az EtSz. szerint az OkISz. *botos* adatai nem tartoznak a *bot* 'baculus' szóhoz, az OkISz. is utal a többi közt e nemezcsizma jelentésű *botos*-ra. Bár nem vagyok Melichhel egy véleményen abban, hogy a *Bot*, *Both* nevek mind vagy nagyjából német jövevények (vö. Nyr. 33: 325), valóban nem valószínűtlen, hogy egyik-másik *Botos* név nem tartozik a *bot* közszóhoz, és így feltehető, hogy ezzel a francia eredetű *botos* szóval függ össze. Bizonyosra azonban nem mondhatjuk, és inkább csak mint lehetőséget tartjuk számon, mert sokkalta hihetőbb, hogy e nevek — akár egyéni, akár hivatali (vö. *botosispán*) — botviselésre utalnak.

Ma is él Miskolcon egy *Czókoly* nevű család. Ez valószínűleg rokon azzal, amelynek nevére első adatunk a 16. század közepéről van: 1551-ben a sajtóvilági Runyán említenek egy *Czokol* nevű jobbágyot. A család, illetőleg neve azután is állandóan szerepel az összeírásokban és később úgy elszaporodott, hogy 1773-ban már tíz *Czókoly*-t jegyeznek fel (Ila: Gömör 3: 353—4). A név a 16. században a bizonytalan 1566: *Koskow* adat mellett — nyilván az 1572: *Zokol* és 1621: *Zokoli* írású adat alapján, vö. szláv *sokol* 'vultur, aquila; sólyom, sas' — az egyetlen szlávnak minősített név a faluban (i. h. 351, 353). 1734-ben és 1773-ban a szomszédos Hanván is feltűnik a *Czókoly* név, természetesen a környezetre való tekintet nélkül szláv-nak jelentve ki (i. h. 2: 368), 1828-ban pedig a szintén közeli, Tornalja melletti Hubón találkoznak vele (i. h. 2: 418).

Először Pesti Gábor 1538-ból való Nomenclaturájában fordul elő *czokol* alakban. A szó — mint erre a Pesti-féle hatnyelvű szótár olasz *zoccolo* megfelelője már rámutat — olasz eredetű, mégpedig Karinthy Ferenc szerint valószínűleg a velencei nyelvjárásból, és szandált vagy fatalpú cipőt jelent (vö. EtSz.; Karinthy: MNy. 43: 179; MNyTK. 73: 12). — A szó az olaszból a szláv-ságba is átkerült, mint erre az EtSz. figyelmeztet, de Berneker (EtWb. 130) csak a szerb-horvátból, szlovénből (*cókol*), csehéből (*cokl*) és lengyelből (*cókol*) ismeri, noha valószínű, hogy a szlovákban is megvolt. A magam részéről, mivel európai vándorszórol van szó (vö. német *Socket*), nem mernék határozottan az olaszból való közvetlen átvétel mellé állani.*

Czókós. Adataim között ez a név 1599-ben *Czokos* alakban a biharmegyei Siter faluban bukkan fel (Jakó Bihar 338), de Dankó közleménye ezt 1551-re tolja vissza (Nyr. 77: 375). — A név a népnyelvben ma is élő *cóko* vagy *cokko* 'facipő, faszaru' (MTSz.) származéka lehet. A NySz. csupán két, nem is nagyon régi adatot ismer rá. Az egyik Orczy Lőrincztől való, 1787-ből: „*Tzókókósnak* egész regementje, Calasantzi József s Loyola serege“. A *cókós* itt faszarus (azaz franciskánus) szerzetest jelöl. A másik Gvadányi 1807-ben megjelent Rontó Páljából származik: „Nem cipőt, *ja tzokót* vontak fel lábokra“. Olasz eredetű szó (EtSz.; Karinthy: MNy. 43: 181. MNyTK. 73: 14). Talán érdemes megemlíteni, hogy Siter légvonalban csak 15 km-re (északkeletre) fekszik Nagyváradtól, ahol pedig a középkorban némi olasz hatással számolhatunk.

A *cókoly* és a *cóko* középlelatin megfelelőire vö. a KönSzój. e tételeit: „*soculares* — *cepelés*, *Soccus* — *Capza*“ (MNy. 12: 264—5).

* Csupán mellékesen jegyezzük meg, hogy német eredetű *zokni* 'félharisnya, rövid (térfi)harisnya' szavunk is e szó családjába tartozik.

A KönSzőj. *cepelés* szava átvezet a *Cipellés*, *Cipellős* névhez, amelyet már a 14. század végéről ismerünk: 1398: „Petrum *Cypelles*“ (ZichyOkm. 11 59), 1402: „Pauli dicti *Chypelleus*“ és 1419: „Alberto *Chypelleus*“ (OkI Sz.). — A szó az olasz *zoppello*, középlelatin *zipellus* 'ua.' szókkal van kapcsolatban; a latin eredet hihetőbb. Ez is vándorszó, mint a *cókoly*. A köznyelvből kivett és a népnyelvben ma csak a Nyugat-Dunántúlról ismert (MTsz.) *cipellős* sokáig tartotta magát, pl. 1736-ban még Szatmárban is használják (Vönház István: A szatmár-megyei német telepítések 385). Désen Szabó T. Attila gyűjtése szerint még nemrégiben *cepolyüs*-nek nevezték az új mestertől a békővedzéskor a fazekas céh szolgáló dékánjának adott lábbelit (MNY. 34 : 118).

A *cipellős*-ből való elvonás az egy 1620 körül írt énekben szereplő *cipellé* (Szentsei Daloskönyv 11). Talán ehhez vág az 1599-ben lejegyzett *Czipellie* (Jakó: Bihar 382) vezetéknev.

A fentiekből rövidült *cipő*-re első adatunk a 16. század végéről származó KolG1.-ből való, de ezt a SzóI Sz. kétszeresen is megkérdőjelezi. Nekem is van egy bizonytalan névadatom: 1563: *Cipő* (Ila: Gömör 3 : 305). Íráshiba? Talán *Cipó*? A szóra első biztos adat a 18. század első feléből.

Cszima vezetéknevre egyetlen adatom 1626-ból: *Cizma* (Szabó: Ugocsa 367). — Maga a szó a vele jelölt tárggyal együtt a 15. század második felében a törökből került hozzánk.

Kapca. A szláv eredetű, először — mint láttuk — a KönSzőj.-ben jelentkező *kapca* szó 'pata; cipőfajta' jelentéssel több nyelvszomszédunknál megtalálható. E lábbeli-fajta „térdig való“, azaz magas szárú is lehetett; volt *börkapca* is (1572: OkI Sz.; 1757: MNY. 45 : 217 Szentgálról). — 1418: „Antonio *Kapchas*“ 'der leichte schuh oder socken anhat' (OkI Sz.). — Magyarazatához l. Horger: MNY. 4) : 369.

Horger e cikke a *kapta* szóra irányítja figyelmünket, melynek első vezetéknevi adatai a 15. század második feléből valók (OkI Sz.). 1720-ban és 1775-ben Ugocsában említenek *Kapta* nevűeket (Szabó: i. m. 289). Azonban -s képzős alakban előbb is: 1431: „Briccio *Kaptas*“ (ZichyOkm. 8:450), sőt *Chaptas*-ként már 1394-ből (i. h. 4 : 554). 1599-ben a debreceni Kopasz-utcán egy *Kaptagyártó* Gergely nevű polgár lakik (Debr. Kép. Kal. 1910. 101).

Papuska névre 1828-ból van adatunk Nagyrőcéről (Ila: Gömör 3 : 104). Szíves helyi közlés szerint ma is él ott még e név, de már nem önállóan, hanem kettős-névben. A *Papuska* név azonban nem tartozik tárgykörünkhöz, mivel 1652-ben és 1664-ben *Papoczka* alakban szerepel, és tudjuk, hogy *Papoczka* János Nagyrőce evangélikus papja volt (i. h. 102—3).

Sarucska. Kb. az 1450—1485 közti időben élt Eperjesen *Sarucska* (*Saruczka*, *Sarutczka*, *Scharutzka*) Antal (SzegFüz. 1: 91, 16). Neve török eredetű *saru* szavunk -cska képzős kicsinyítője (vö. calceolus: *Sarutska* Cal. 154), amelyre első adatunk a KönSzőj. „sutor: *Sarwaro*“ azaz *saruvarró* adatában van (MNY. 12: 265). Az nem dönthető el, hogy a kicsinyítő-képzős szó vált-e vezetéknevvé, vagy a már meglévő *Saru* névhez járult a képző az illető varga nevéként. — 1354: „Jacobum dictum *Sorus*“ (ZichyOkm. 12: 29—30). Ezt a nevet csak igen feltételesen vonhatjuk a *saru* szóhoz, mert annak nincsen o-s alakváltozata. — Mátusföldén a bocskorkészítő neve *sarus-varga*, Göcsejben meg *sarutás* (MTsz.).

Sólya. 1560-ban a csepregi tanács tagjai közt „*Solia* mihal“ és „*Solia* Peter“ szerepel (MNY. 35 : 125). 1684-ben és 1720-ban Túrterebesben, illetőleg Királyházán tűnik fel *Solya* nevű (Szabó: Ugocsa 530, 384). — Pápai-Páriz szótárának az általa átdolgozott 1767-i kiadásához Bod Péter névjegyzéket csatolt, melyben a *Salamon* magyar megfelelői: Solom, Sol, *Solya*, Solyom, de a fenti nevek ilyen származtatása teljesen valószínűtlen. — Mivel a csepregi *Solyák* a városi tanács tagjai: azaz társadalmilag az átlagnál magasabban állnak, feltehető, hogy iparosemberek, talán éppen vargák. Vagy ha nem is ők maguk jutottak foglalkozásuk révén a névhez, bár az iparosság apáról fiúra öröklődő volt ekkor, apjuk vagy öregapjuk gyakorolhatta e tisztas ipart, Hans Sachs mesterségét (vö. MA. 1604: solearius: *Solya* czinallo). — *Sólya* 'könnyű saru, szandál' (MA. 1604: cipellős) szavunk a latin *solea* ból való (pl. Szarvas: Nyr. 14 : 50) és már a MünchK.-ben megvan (NySz.). 1604: „egy *solya* ki beloel mind egészen beloeth es az uarassa sohul ki ne lassek“ (Vámosi Nándor: A debreceni cizmadiák céh- és

műszavai 9). 1625: aranyos *sólya* Konstantinápolyból (Radvánszky: Udvartartás 106). A Szentsei Daloskönyv „Cantio elegans” című híres énekében előforduló „solyomnak *solyátát* az kappannak kápáját” részlet *solyátát* adatát *solyát*-nak olvassa Thaly Kálmán a VÉ.-ben (I. NySz. és Szarvas: Nyr. 15 : 78). Szerintem nem *solyát*, hanem *solyáját* olvasandó.

Bár a lábbelinek csak tartozéka a sarkantyú, de megemlítem, hogy 1453-ból „Matheus *Sarkantys*” és „Valentinus *Sarkantys*” (ZichyOkm. 9 : 379), 1475-ből „Michaele *Sarkanthys*” (OkISz.) neveket ismerünk. *Sarkantys* alakú neveket 1484-ből és 1498-ból közöl az OkISz., 1505: „Paulus *Sarkantys* de Miskolcz” Kassán (MNy. 10 : 375), 1552: *Sarkanthys* (Jakó: Bihar 382). 1531-ben „Johannes *Sarkantwgyartha*” bukkan fel, tehát foglalkozásnév (MNy. 10 : 327).

Szekernye szavunk hosszú szárú csizmát jelentett. Volt *szekernye-saru* is, amiből azt következtethetjük, hogy bő, lehajthatós szárú volt. 1591-ből és 1668-ból ismerünk *Szekernye* nevűeket (Szabó: Ugocsa megye 278, 445; mivel két szomszédos faluból vannak közölve, bizonyára ugyanazon család tagjai). *Szekernyes* névre az OkISz. 1466-tól több adatot közöl; ezekhez csatolhatjuk: 1512: *Zekernyes* (Maksai: A középkori Szatmár megye 217), 1523: *Zekernes* (IIa: Gömör megye 2 : 177), 1551: *Zekernyes* Túrkevéből (Nyr. 77 : 375), 1582: *Zekernes* (Jakó: Bihar megye 325).

Talpaló. 1490: „Georgio *Thalpaló*” (OkISz.). — A névnek három jelentése is lehet. A tárgyunkhoz leginkább vágót egy NySz.-beli idézettel világítom meg. Apor Péter írja Metamorphosisának V. cikkelyében — amelynek „A régi Erdélynek köntösiról” a címe, de a lábbelikről is sok szó esik benne —: „Bérlett (bélelt) nadrág ritka volt, de azon is az hátulsó varrásán semmi sínör nem volt, rendszerént bőrkapcza volt reá varva *talpalló* helyett, s némelykor úgy sétáltak török papucsban benne”. Más jelentése is lehetett: ’aki talpat ver, talpal’, ez azonban kevésbé valószínű. Esetleg ’sokat jövő-menő, gyalogló’, vö. *talpas* ’gyalogos katona’, azonban erre adatunk nincs.

Telek. 1450: „Elena relicta Valentini *Thelek* de eadem [t. i. Chypan]” (ZichyOkm. 9 : 245). Egy 1522-ből való oklevélben „Johannes” és „Franciscus *Thelek*”, valamint „Elias *Thelekes*” szerepel (OkISz.). — Lehetségesnek tartottam, hogy a népnyelvben ma is élő *telek* ’(bocskor)szíj’ szóval függnek össze. A *Telekes*-t az OkISz. is így értelmezi: ’Lederband habend’. Miután azonban megtudtam, hogy a 37 004. számú oklevél a Kanizsai-uradalomra vonatkozik, tehát Sopron-Vas megyére (sárvári vártartomány), elállok ettől a nézettől, mivel a *telek* szónak a jelzett vidéken a MTsz. szerint *teleng*, *telleg* az alakja.

Topán. Ma is élő név. 1580: *Topan* a 16. század második felében már erősen oláhosodó Hosszúaszórról (Jakó: Bihar 261). — A NySz. *topány* alakban ’caliga; Halbstiefel’ jelentéssel Thaly Vitézi Énekeiből, tehát a 18. század közepéről ismeri. A szó kései előfordulása mellett bizonytalanná teszi a névféjtést az, hogy Torda-Aranyos megyében van *Topánfalva*, ami *Topán* személynévre utal. E névről Kniezsa István (Magyarok és románok 1 : 283—7) nem nyilatkozik, mivel 1400-ig nem kerül elő. A *topán* szó eredete is bizonytalan; szoktak vele kapcsolatban a ’bocskor’ jelentésű szerb-horvát *opanká*-ra és román *opincă*-ra hivatkozni, de az alakok egymáshoz való viszonya nem csak magyar, hanem szerb-román vonatkozásban is tisztázatlan.

Verpec. Ez a ’bocskor’ jelentésű szó a 15—16. századi nyelvtörténeti adatok közt fordul elő (1495 körül OkISz. *verpéc* alatt, Gyöngyösi Szótártöredék). Szláv származása és az, hogy a keleti országrészekben fordul elő, azt a feltevést engedik meg, hogy a szó a hegyi-pásztorokodás fogalomkörébe való. A *Verpecz* névre 1599-ből van első adatunk (Jakó: i. m. 288), és máig élő név, pl. Boldogkőváralján. A *verpec* szóból a valamivel való ellátottságot jelentő -s képzővel alakult a *Verpeczes* név. 1437-ben és 1439-ben a Kolozs megyei Mákófalváról, 1609-ben a vele szomszédos Nádasdarácról ismerünk *Verpeczes* nevűeket (OkISz.; Jakó: A gyalui vártartomány urbáriumai 427, 432).

Messzire terjedne, ha a lábbeli anyagára (*Kardeván*, *Karmazzin* sat.) és annak előállítóira (pl. *Bór*, *Tímár*, *Cserző*), valamint a feldolgozókra vonatkozó nevekre (*Varga*, *Sutor*, *Csizmazia*, *Csizmár* stb.) is sort akarnánk keríteni. Ezekről talán majd más alkalommal.

Mikesy Sándor

Megüti a bokáját. Ennek a tősgyökeres magyar szólásunknak széleskörű rokonsága és egészen a 16. századig nyomon kísérhető múltja van. Noha érdekes művelődéstörténeti szálak kapcsolják a múlt életéhez, Kertész Manó nem írt róla »Szokásmondások« c. könyvében, és tudomásom szerint más sem mutatott még rá arra, hogy milyen kapcsolatban van ez a szólás népünk szemléletmódjával vagy a múlt életével.

A szólás változatai közül a *megüti a lábát* alakra van a legrégebbi adatom. Gyarmati Miklósnak »Keresztyeni felelet Monozloi András könyve ellen« c., Debrecenben, 1598-ban megjelent könyvében találok először: »De ha egyebűt valahul, szinte it *útötte megh labai* Monozloi, es it hallot leg nagyobbat« (106a). Él ez a változat még a 19. század irodalmi nyelvében is. Tolnai Lajos írja egyik regényében: »a kovácsot, és Harnócz uramat, a csizmadiát tartsa beszéddel, hanem vigyázva, hogy *meg* ne *üsse a lábát*« (Báróné 1:186, Akad. nagyszótári gyűjtés). Megvan továbbá a népnyelvből is: »Majd *mögüti* a még *a lábát*: rajta veszt valamin« (Hódmezővásárhely, MNy. 12 : 38).

A 17. században a *megüti a szárát* (R. szár a. m. 'sípcont, lábszár') változat lehetett a leghasználatosabb. A NySz. legalábbis erre az alakra idéz néhány 17. századi adatot (3 : 85), és magam is ezt a változatot találtam Czeglédi István »Barátságai dorgálás«-ában (Kassa, 1663): »*Meg ütötték* ám it *sárokat*, a' Paterek, ittis fazakat törtek« (253; idézi a NySz. is, de hibásan, 3 : 907).

Régebbi szólaggyűjteményeinkben, szótárainkban a *megüti az inát* változat szerepel. Pl.: »Igen *meg-ütötted az inadat* : rosz'úl, poklúl 'ült-el dolgoz« (SzD.: MVir. 489). Hasonló alakban közli Kresznerics szótára, Erdélyi (201) és Pelkó közmondásgyűjteménye (255). Ez u öbbi helyen némileg eltérő, meglehetősen szokatlan formában, így találjuk: »*Meg-ütötték az inát*. Rosszúl járt«.

A *boka* szóval alakult, ma legszokásosabb, a köznyelvben, az irodalomban és a nyelvjáráskban egyaránt elterjedt változatot a maitól némileg eltérő formában Pázmány Kalauzában olvassuk először: »E'zekben vövék az Atyáfiak (!), noha ké ön, hogy *efonttal üték bokájokat*, és az magoktól faragott nyilat melyekre fordíták« (106. Rövidebben és nem az ered'tiből id. a NySz. is, 3: 904. Vö. még Ballagi: MPéldab. és Erdélyi 43.). A mai *megüti a bokáját* alakot először Erdélyi gyűjteményében találok, a legrégebbi (1860.) irodalmi adatom pedig Jókaiából van rá: »ő mint kiskorú, beszámítás alá kevésbbé vehető . . . de Margari és még nem tudom kicsoda, aligha nagyon *meg* nem *ütik a bokájukat* (Szegény gazdagok, 1. kiad. 3 : 82. Akad. gyt.). A népnyelvből Nagybányáról közölték ebben az alakban (Nyr. 9 : 130), és ez a forma járatos a Szamosháton is (SzamSz.).

Ha most már a különböző alakváltozatok jelentését vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy a 19. század elejétől valamennyi alakjában azt jelenti a szólás, hogy valaki valamely helytelen cselekedete miatt súlyos kellemetlenséget, bajt okoz magának. Ha ennél is pontosabban akarjuk meghatározni a szólás használati körét, arra kell rámutatnunk, hogy az a baj, kellemetlenség, amire e szólással utalni szoktunk, rendszerint a törvények végrehajtó szerveinek részéről fenyeget valakit, mégpedig általában azért, mert valami törvényteleniséget követett el vagy akar elkövetni valaki. (Vö. pl. »itt *megüthették volna a bokánkat* a csárdásné vádaskodására a csendőröktől, ha nem szólás rájuk«, Tersánszky: Kakuk M. 2 : 336.) Csúry Bálint éppen ebben a mozzanatban látja a szólás jelentéstartalmának a lényegét, és így értelmezi a kifejezést: »a törvény előtt lakolni fog« (SzamSz.). Egy másik mozzanat, amire a szólás használatával, különösen a *boka* szóval alakult változat 19. századi használatával kapcsolatban érdemes tekintettel lenni, az, hogy e szólást rendszerint a jövőre vonatkoztatott értelemben használták, és rendszerint így használják ma is. Azt mondani, hogy valaki *megütötte a bokáját* elvileg éppen nem lehetetlen, adataim vallomása szerint azonban konkrét beszédhelyzetben hasonlíthatatlanul ritkább ez, mint a jövőre vonatkoztatott jelen idejű alak.

Ezt a két körülményt, a szólásnak a törvénykezéssel kapcsolatos voltát és a rendszerint jövőre utaló használatát azért érdemes figyelembe venni, mert arra mutat ez, hogy azt a szemléleti háttérrel, amely a szólást vagy pontosabban: a szólás mai alakját létrehozta, nem kereshetjük pusztán abban, hogy a boka megütése éles fájdalommal jár az ember számára. Hiszen számos más olyan testrészünk van, amit gyakrabban meg szoktunk ütni, mint a bokánkat, és aminek a megütése még sokkal súlyosabb következményekkel járhat.

Egyszerre megoldódnak azonban ezek a kérdések, ha a *megüti a bokáját* szólás kialakulásának magyarzatakor tekintettel vagyunk erre az ugyancsak szólásszerű népi átkozódási formára: »*Szél üsse össze a bokádat!*« (Zala m., Nyr. 22 : 429). Hogy mikor üti össze a szél az ember bokáját, arra ez a Győrből közölt változat világít rá: »*Szél verje össze az akasztófán a bokáidat!*« (Nyr. 25 : 332). Ez az átkozódás különben országszerte elterjedt. Először Erdélyi jegyezte fel: »*Szél verje össze bokáját : akasszák fel*« (43), közölték a Nyr.-ben Tokajból (20 : 238), megvan a Szamosháti Szótárban, és érdekes változata él Csongrádon: »*Verheti aszt még össze a szél is : ha valaki jókedvében nagyon veri össze a bokáját*« (Nyr. 9 : 374).

A széltől összevert emberi boka, amit ma sohasem látunk, legfeljebb csak el tudunk képzelni, a régiek tudatában közvetlen szemléleti képként élt. A feudalizmus világában éppen nem ment ritkaság számba az akasztás. Célja nemcsak a büntetés volt, hanem az elretentés is, és annak a nyilvános dokumentálása, hogy az anyagi javak birtokosai egyszersmind élet-halál urai. Ezért a kivégzés végrehajtása után rendszerint nem vették le az akasztott embert a »törvényfáról« vagy a három gerendából összeácsolt »háromfáról«, hanem ott hagyták »akasztófa címerének, bimbajának, virágának« (vö. Kertész: i. m. 244), hogy az ilyen »száradni«, »szellőzni« kitett embernek (vö. »*Az akasztófüv száragy meg!*« SzamSz.; »*Ki tötték a' szellőre*«, Dugonics: Példab. 1 : 22), a »hollók vájják ki a szemét« (vö. »*Hogy ássa ki mind a két szemét a holló!*« Petőfi: János V : 3). Akasztófa pedig épp elég állt az országban, »ezt bizony majd minden falu Határában láthatni« — írja 1847-ben Petőfi (Okatootáia). Volt tehát alkalmuk a régieknek, hogy széltől összevert emberi bokákat lássanak. Így érthető, hogy ez a szemlélet két szólásunknak is forrásává vált, egyrészt az idézett átkozódási forma kialakulásához, másrészt pedig a *megüti a bokáját* szólás konkrét szemléleti tartalommal való megtöltéséhez járult hozzá.

Azt ugyanis nem merném állítani, hogy az ismertetett egész szóláscsalád kialakulásának ez a szemlélet lenne az egyedüli kiindulási alapja. Régi nyelvi adataink (l. fentebb a Gyarmati-, Czeglédi- és Pázmány-idézetet) ugyanis annyira átvitt, ettől a képtől elszakadt jelentéssel (és múlt idejű igealakokkal!) tartalmazzák a szólást, hogy vagy arra kell gondolnunk: a címül irt szólás az akasztott ember szemléletéből ered ugyan, de olyan régi kifejezés, hogy ez a szemlélet már a 16. század végén feledésbe merült vele kapcsolatban, és csak a 19. század elején újult fel ismét, vagy pedig arra — és talán ez a valószínűbb is —, hogy a szólás eredetileg a láb (a szár, az in) valóságos fájdalmat okozó megütésére célt, és csak később kapcsolódott hozzá az akasztott ember szemlélete. Az mindenesetre biztosnak látszik, hogy ez a szemlélet csupán a *boka* szóval alakult változatokba játszik bele. Ebből a körülményből kiindulva azt a feltevést is joggal megkockáztathatjuk, hogy az eredetibb *megüti a lábát, szárát, inát* változatokból éppen a *szél verje össze a bokádat* szitkozódás hatására alakult ki a mai *megüti a bokáját* szólás. Úgy látszik, ezt igazolja a Pázmány-féle *csontal útek bokájokat* változat is, ahol a *csont* szón nyilván a bokacsontot, a másik bokát kell értenünk (vö. *Csont a boka*. Erdélyi 43 és CzF.).

Nyelvtudományi irodalmunkban a szólástörténeti kutatások számtalan esetben felderítették már azt a művelődéstörténeti hátteret, illetve azt a sajátos szemléletet, amelyik egy-egy magyar szólásnak vagy olykor egész szóláscsoportnak a kialakulását érthetővé teszi. A *megüti a bokáját* szólás története arra a nem éppen gyakori változásra hívja fel a figyelmet, hogy olykor valamely szólás alapjául szolgáló szemlélet idő folyamán háttérbe szoríthat, elhalványodhat, és akkor a feledésbe merült szemléleti tartalom helyét valamely más kép foglalja el. Idővel azonban — a történelmi változások során — ez a kép is kiesik a tudatból, illetve fokozatosan elhalványul az emléke, és helyét újra az eredeti szemlélet foglalja el. Minden bizonnyal ez történt szólásunkkal is akkor, amikor az eredeti, valóságos láb-megütés képét háttérbe szorította benne az akasztófán hagyott kivégzett ember szélben összeverődő bokájának a képe. Mivel azonban manapság már ezt a szemléletet is elsodorta a változó idő, hajlandók vagyunk a szólást úgy érteni, ahogy ezt valószínűleg eredetileg is értették, és nem gondolunk felakasztott emberre, amikor a *megüti a bokáját* szólást halljuk vagy használjuk.

O. Nagy Gábor

Menjen a sóhivatalba. A Pesti Hírlap 1943. jún. 9-i számában szó esett már a sóhivatal hivatásáról és arról, hogy miért mondják a reménytelen ügyre és ügykeresőre, hogy mehet a sóhivatalhoz. A nevezett napilap 1943. júl. 16-i 'számában »Mehet a sóhivatalhoz« címmel magam is magyarázatot írtam e szólásról. Mivel a Nyr. 76 : 305 foglalkozik is a kifejezéssel, a közleményből ismétlem, hogy a sóhivatalhoz való utasítás képletes kifejezője a céltalan és sikertelen további lépéseknek. A hamisítatlan közhasználat ilyen értelemben emlegeti a sóhivatalt.

A kérdés most már az, hogy az eredménytelenség fogalma hogyan kapcsolódhatott a sóhivatalhoz. Ennek történelmi háttere van. Az 1848—49-i szabadságharc papírpénzei Világos után értéküket veszítették, és azokat a közpénztárak se el nem fogadták, se be nem váltották. Így járt az a bankcédula is, mely az ország északkeleti vidékén volt forgalomban, és amelyet a munkácsi és az ungvári sóhivatalnak kellett volna beváltania. Ezt a nevezett sóhivatalok nem teheték, és nem is tették meg. Akinek aztán ilyen bankcédula maradt birtokában, azzal szemben a biztos eredménytelenség tudatában megszületett a keserű gúnyos szólás: »Mehetsz már azzal a sóhivatalhoz«. Később aztán más ilyen eredménytelenség látszó dologban általánosságban is elhangzott a sóhivatalra való hivatkozás, és az, mint a sikertelenség kifejezője, megjelölése, polgárjogot nyert szólásaink körében. A sóhivatal így lett az eredménytelenség jelképe olyan ügyekben, amelyekben céltalan volt minden fáradozás, minden kísérlet.

A sóhivatalos bankcédulának az alábbiakban közlöm a teljes szövegét is: »Nyugtatvány 10 ezüst krajcárról, amely a munkácsi, s ungvári só hivatalkokban, hol az alapja m. b. jegyekben le van téve, készpénz gyanánt elfogadtatik, s beváltatik. A nyugtatvány utanzói rögtönítélő szék elibe állíttatnak. August 1-sőtől 1849. Eötvös Tamás Ung-Beregi k. biztos.«

Ilyen szabadságharci szükségpénz, melynek kibocsátását különben az aprópénz hiánya tette szükségessé, több is volt forgalomban, így az ung-beregiből 4 és 5 ezüst krajcárról szóló nyugtatvány is. Egyebekben történelmi adatokkal igazolható, hogy a sóhivatal régebbi a 19. század közepénél.

*

A fentieket megírván, azt már a múlt év december elején beküldtem a Nyr. szerkesztőségének, mely azt közlésre el is fogadta. — Csak azután jelent meg Dobcsányi Ferenc hasonló tárgyú cikke (Nyr. 77 : 465), s így csak itt tudok erre észrevételeket tenni.

Első megjegyzésem, hogy Vas Gereben idézett mondása nem bizonyíték amellett, hogy ez a szólás már 1848-ban ismert, használt volt. — Vas Gereben kifejezésének nem a sóhivatalhoz való fordulás eredménytelensége az értelme, hanem az, hogy az a hivatkozott atyai szeretet az értékelen, melyért nem adnak még egy verdung sót sem. A sóház említése nem lényeg, hanem csak példa itt. Azt is joggal írhatta volna helyette Vas Gereben, hogy menjen el a dohányraktárba, s nem adnak érte egy pipadohányt sem. No és ha véletlenül ezt írta volna, akkor a dohányraktárba való menés lett volna az eredménytelenség jelképe? Dehogyan is lett volna; akkor is csak az lett volna az értelme a mondásnak, hogy az atyai szeretet nem olyan reális érték, mely más tényleges értékre felváltható, becserélhető.

A másik észrevételem Dobcsányi Ferencnek arra a megjegyzésére vonatkozik, hogy némi kétkedéssel vehetjük tudomásul a már Balassától is említett ung—bereg papírpénzeknek a kibocsátását, s idevonatkozólag szorgalmas levéltári kutatásra volna szükség. Válaszom erre rövid: nincs itt semmi kétkedésre alap, nem kell semmiféle szorgalmas levéltári kutatás, azok a papírpénzek megtalálhatók minden komolyabb numizmatikai gyűjteményben, tulajdonomban is van egy pár darab belőle, arról közöltem már tíz évvel ezelőtt hiteles szövegüket. (Balassa idézett véleményét akkor még nem ismertem.)

A sóházak és sóhivatalok vázolt jogi és történelmi helyzetére vonatkozó állításokkal nem vitázom, mert az nem nyelvészeti kérdés, s nem függ össze e szólás keletkezésével.

H. Fekete Péter

Mákvirág. Igaza van Tolnai Vilmosnak (MNY. 25 : 137), hogy nem megtisztelő címzés, ha valakit mákvirágnak nevezünk, kivált ha még a *szép*, *gyönyörű*, *szépséges*, *gyönyörűséges* jelzőt sem sajnáljuk tőle. Általában 'haszontalan ember'-t jelent. De már nem értek egyet Tolnaival, mikor magyarázatul ezt írja: »Hogy mért lett a *mákvirág* az ilyesféle emberek jel-

képe, könnyen érthető, ha nem a kerti mákra, hanem a *vad-mák*-ra, a pipacsra gondolunk, mely a búzához képest olyan, mint a léha ember a derékhez.

Nézetem szerint ebben az esetben főleg a vadmákra gondolunk, maradjunk csak meg a természetet máknál. A címbeli szóban ugyanis a mákvirág ennek az utóbbinak a virágát jelenti és nem a pipacsét. Akí ismeri a kerti mákot, vagy látott már virágzó mákvetést, annak nem kell magyaráznom, hogy a mákvirág valóban *szép, gyönyörű, szépséges, gyönyörűséges*. De akinek még nem volt szerencséje hozzá és látatlanban esetleg nem hiszi el állításomat, annak a számára hadd idézzem egy prsevalszki mákföld leírását Almásy György Vándor-utam Ázsia szívébe c. munkájából (336): »A viruló mákföld ezer és ezer *pompás színű virágával* a benne sűrű-forgó munkások világos, élénk színű ruházata, különösen a nők hatalmas fehér fejkendője és tarka inge, *igazán csodaszép* festői képpé elegyedik, melynek *remek színpompája* a szemlélőt mindig újból ragadja el« [helyesen: elragadja]. Mátyási József (A barátság és annak mestersége. 1821.) is szépek tartja a mák virágát, terméséhez képest aránytalanul szépek: „Ő hasonlítható rakott szőlő tőhöz, termett gyümölcs fához: te viszont Mák fűhöz, Mellynek egész kertel (így!) van pompás virága, S egy gyűszűnyi homok belső valósága“ (44).

Ennek az utóbbi idézetnek a nyomán talán arra lehetne gondolni, hogy a mákfő pompás virága és termésének csekély értéke adhatott okot a mákvirág 'mihaszna, haszontalan, léha' stb. jelentésére. Én azonban inkább azt hiszem, hogy azzal az általános ismert nyelvi jelenséggel van dolgunk, mely szerint »érezhető iróniával és megfelelő hanghordozással bántókká lesznek az ilyen, tartalmuk szerint dicséret kifejezések: *Szépen vagyunk! jó madár! jinnom egy úr! gyönyörűséges mákvirág!*« (Balassa: A nyelvek élete. 106). »Ennek a jelenségnek legtöbbször az az alapja, hogy kellemetlen, csúnya, szégyenletes dolgokat nem akarunk valódi nevükön megnevezni, hanem az ellentétes értelmű szót használjuk megjelölésükre. A csúnya dolgra pl. ezt mindjuk: »*No, ez szép dolog!*« A közismerten rossz, rossz hírű gyereket így szólítjuk meg: »*Na te híres!*« (Tompa: Magyar nyelvismeret 74). Vagy ahogy már CzF. mondta: »*Mákvirág*. A mák nevű növénynek élénk, tarka színezetű virága. Átv. ért. és gúnyosan: *gyönyörű mákvirág*, kiben igen sok feddeni való van. Olyan átvitt értelmű, mint a *szép madár, jó madár*.« Ugyanez a megállapítása Ballaginak is: »*Mák-virág*, a mákféle *növény* virága; á. é. *gyönyörű mákvirág*, a. m. *szép madár, jómadár*, korholást, v. büntetést érdemlő személy« (TeljSz.). Csűrnyél: »*mákvirág* 'Mohnblume'. Sz. Te, *gyönyörűséges mák-virág!* (=te *jómadár!* akasztófára való!)«.

Első irodalmi előfordulását 1808-ból közli Tolnai ebben a formában: *szép mákvirág*. Vele csaknem egyidő a *gyönyörű mákvirág*, mely Mátyási Józsefnek 1813 előtt készült Farsangfarki tanítás c. tréfás-gúnyos versében olvasható: »*Jer vigyorítsd hát Tzigányság! Böjttől fehér fogadat; Gyönyörű barna mák virág! Te fititsd már magadat; Hadd lássák a' Magyar szemek, Hogy tagja, még pedig remek, Légy Honnyok Tsudájának*« (NNy. 3: 192). Időrendben az utána következő adatot Kisfaludy K. kis vigjátékából, a Hűség próbájából (1824.) idézhetem. A csinos Mártának mondja benne Vidor, az udvari bolond: »*Ilyen (t. i. a nap) a király, hold, a királyné — te pedig gyönyörű mákvirág! ki soha sincs egyedül, ha tükre nála van s társai közt egyetlennek véli magát*« (Vál. m. 2: 83, RemekKép. Kt.). Itt még kevés a gúnyos él, körülbelül csak annyi, mint ebben a versben: »*Tán azt hiszed, mákvirág, Belőled áll a világ? Van náladnál szebb virág, Abból sem áll a világ*« (MNGy. 7: 243).

Dobcsányi Ferenc

Falragasz, plakátirodalom. Nyelvünk a házfalakra ragasztott hirdetések, hirdetések megjelölésére változatos elnevezéseket használt. Ezek sorában ilyen kifejezésekre akadunk: A párizsi munkások forradalmi magatartása nyomán »ma reggel pedig lehettt olvasni a város közepén, de kivált a külső-városokban *kő-faltzédulákat*« (Erdélyi Híradó 1830: 301). Egyébként a hivatásos *ragasz-laphordó* Párizsban »*ragasz-lapokat* tapasztott« a házakra (Jelenkor 1835: 20). A szó teljes összetételű alakban is előfordul: »*Louxebourg közelében, Paris úgynevezett tanulókönyvéke (v. diák negyede) falain nem rég következő ragaszlap* volt kifüggesztve: Óvás a tanuló urakra nézve« (uo. 313). Gorove István útinaplójában írja: »*Midőn Manchesterbe érkezénk, még illy című ragaszok függöttek a falon: „Éhség*

s halál...“ (Nyugot. Pest. 1844.2 : 40). A hirdetmény fogalomkörébe tartozó szavakat 48-as forradalmunk új megjelölésekkel egészítette ki. A NyÚSz. szerint *falragasz* szavunk csak 1848 után bukkant fel nyelvünkben mint a Bach-hivatalnokok *Maueranschlag*-jainak fordítása, lelőhelye pedig Ballagi 1857-ben kiadott szótára. A szó már a forradalom időpontjában nyelvünk szókészletéhez tartozott. Birinyi Ákos így vezeti be röpiratában a forradalmi Pest állapotáról tájékoztató hirdetmény szövegét: »Martius 17-kén délután következő *falragasz* jelenté Budapest lakosságának a főváros helyzetét« (Pesti forradalom [Pest, 1848.] 52). 48 szókinsében megjelenik a ma már meghonosodott *plakát* szavunk is. A budapesti nyomdászsegédek a minisztériumhoz benyújtott kérésükben a nyomtatók részére megállapítandó munkadíj-tételek között ilyen megjelöléssel határozzák meg a falragaszok nyomtatásának díját: »*Plakatok* kis formában az első 100 legyen 30 kr; minden további 100 tul 6 kr. Nagyobb formatomu *plakatok*bul az első 100-ért 1 ft. 15. kr, minden következő 100-tól 20 kr.« (Mérei Gyula: Munkásmozgalmak 202). A forradalmi napokban sűrűn készült különféle rendeletek, felszólítások, meghívók stb. megteremtették az összesítő fogalom nevét: *plakátirodalom* szavunkat. A Lambergen végrehajtott népítélettel kapcsolatban »Kossuth után Nyári szólalt fel, s jelenti, hogy bizonyos Gyöngyösi nevű egyén, ma délután szerte a városban egy rövid *falragasz*tványt terjesztett szét... Szóló indítványt tett, hogy a rendkívüli időkbén a *placat-irodalom*ra némi előleges felügyelet legyen. A forradalmi csarnok előtt ezen *placat* következtében egy kis csoportosulás támadt...« (Márczius Tizenötödike 1848 : 681).

A forradalom humora is szerepet vállalt a *falragasz*-szal összefüggő nyelvi kérdés területén. Megalkotta a tréfás *falirodalom* szót. Összetett szavunk megszületésére a császári csapatoktól ideiglenesen megszállt főváros házfalain megjelent hivatalos plakátok és a házfalakon rögzített Kossuth-éltető feliratok adtak alkalmat. A forradalom napjának első évfordulójára a debreceni Márczius Tizenötödike gúnyos hangú »rendeletet« szerkeszt »Indiscret herczeg sk.« aláírással. Ennek a »rendelet«-nek 15. §-a így hangzik: »Vannak veszedelmes ellenségei a katonai uralom megszilárdulásának: az utczagyerkőczök. Ezek pusztító kezei elől a hivatalos *falragaszok* erős fegyveres őrizet által óvandók. S minthogy a *fal-irodalom* egy nemét, Kossuth nevének terjesztésével s a békés polgárok érzelmeinek tévutra vezetésével gyakorolják: ki közülök illy írói pályáni működésen kapatik, b ntetése első izben akasztófa, ismétlés esetében Pulver und Blei« (Márczius Tizenötödike. Debrecen. 1849 : 101).

Zsoldos Jenő

Szpartakiád. Révay József ezt írta Újkeletű idegen szavaink című cikkében: „Nem is sejtem, mi lehet a *szpartakiád* és honnan eredhet. Talán *Spartacus* nevéből? Vagy talán a német *spartacus*-ok emlékére neveztek el bizonyos versenyeket *szpartakiádok*-nak?“ (Nyr. 76 : 204). Azóta mind gyakrabban és gyakrabban találkozunk e szóval napilapjainkban, a sportegyesületek hirdetményein, sőt több új szótárunkban is (Sportszótár; Ország László: Mag ar angol szótár), a Nyr. azonban mindedig nem tért vissza a szó eredetének és jelentésének ismertetésére.

A *szpartakiád* szót az orosz nyelvből vettük át, ahol (спартакиада alakban) a szovjet korszak új szóalkotásainak sorába tartozik. M gtalálhatjuk az orosznyelvű Idegen Szavak Szótárában (Moszkva, 1949.), de valójában az orosz nyelv szóalkotása, bár töve is, képzője is idegen. Szerepel Ozsegov szótárában is, de jelentését legteljesebben Usakov értelmező szótára adja meg. A *szpartakiád* a munkás sportegyesületek országos vagy nemzetközi sportünnepsége, amelyen a különböző sportágak versenyeit vidám szórakozás, felvonulások egészítik ki. Az elnevezés Spartacus (oroszul Cnapak) emlékéet örökíti meg. (Az első országos *szpartakiád*ot 1928-ban rendezték meg Moszkvában, több mint 7000 résztvevővel.)

A *szpartakiád* nem főlősleges szó nyelvünkben. Saját versenyünket elnevezhetjük más-kép is, de az orosz szövegek fordításakor ragaszkodnunk kell ehhez a szóhoz, mert a szovjet *szpartakiád*ok az ókori rabszolgáladadás hős vezérének nevét őrzik. Átírása nem könnyű feladat. A két említett magyar szótár *szpartakiád*-nak írja. Ez közelebb áll ugyan *Spartacus* nevének használatos írásmódjához, de a *k* helyett úgysem írhatunk *c*-t és a szó a név orosz változatára épül, ezért következetesebb az orosz szavak szokásos átírását követnünk.

Elbert János

Géret. A pécsi mézeskalácsos és gyertyaöntő ipar vizsgálata során találkoztam a *géret* szóval. Amikor a gyertyaöntők viaszkészítményeiket még nem parafinból, hanem maguk olvasztotta viaszból készítették, akkor használták ezt a szót. Abban az időben (még a 20. században is) a mézet léppel együtt vásárolták a méhészeknél. A kasból kiszedett lépet összetörték és hordóba tették. Másnapra a hordó alsó nyílásán kicsurgott a méz. A még a lépben maradt mézet háromszor vízzel öntötték le, az »első víz« mosta ki a legtöbb mézet, ezt a vizet felfőzték és erjesztéssel *sörmircs*-ot készítettek belőle. A második és a harmadik vizet a háztartásban használták el. Az így kimocott lépet még apróbbra összetörték és kétszer annyi vízzel összekeverték, aztán az egészet — a *géret*-et — megmelegítették. Mikor jó meleg volt, sajtárral présbe öntötték. A *géret*-ből préselték ki a gyertyakészítés számára a viaszt.

ifj. Kodolányi János

Bürücske. Kiss Géza Ormányságában egy farsangoló versben a következő verssorokat jegyezte föl: »Ide figyelmezzon, Tanulságot végyen — A *bürücske* magjával Nem fogom gyalázni, — Házatokból kis sereg, Jöjjön ki tanyázni« (189). Az Ormánysági Szótárban viszont így idézi: »[?] Idefigyelmezzon, Tanulságot végyen a *bürücske* magjával«. Valószínűleg az utóbbi változat a helyes, mert tanulságot venni csak valamiről lehet, bár a két versben szóról szóra egyezik az idézett négy sor. Azonban bennünket nem ez érdekel, hanem a *bürücske* szó, melyről Kiss Géza az Ormányságban közölt jegyzetben ezt írja: »Talan hangátvetéssel *bürökcsé*-ből« (195). A szótárban a *bürök* is szerepel 'conium maculatum' jelentéssel. Kiss Géza feltevése kétségtől helyes, mert az ormánysági nyelvjárásban még használatban van a köznyelvben már nem élő régi *-csa -cse* képző (lásd Simonyi: Tüzetes Magyar Nyelvtan 549), amely már csak elhomályosultan él a *Julcsa*, *Borcsa*, *Marcsa* leánynevekben, továbbá a *tácsa*, *szárcsa*, *vércse* főnévben és a *furcsa* melléknévben. Az Ormánysági Szótárban szerepel több *-csa -cse* képzős szó: *borcsa* 'borocská', *fogócsa* (Drávacsepely) 'fogoly; perdix perdid', *gyerökcsa* (és újabb kicsinyítő képzővel: *gyerökcsike*, *gyerökcsika*), *halcsa* (Szaporca) 'halacska', *liscse* (*liscse*) — (Szaporca vidéke) 'liscs', *tácsa* (*tácsa*) 'lapos cseréptál és tányér', *tácsaverág* (ritk.) 'napraforgó', *tejcse* (és *tejcsi*) — (gyermeknyelvi) 'tejecské', *vörscse* 'virines, piros pattanás a bőrön' (alapszava nyilván: *vér*), *zsircsa* (keleti Ormányság) 'zsirocská'. Melléknévből: *hidekcsa* 'hűvös, enyhén hideg'. Berzénél még Hosszúhetényben *agyócsa* (és *agyóca* Berkesden, az OrmSz.-ban *agyócska*) 'fagyal; ligustrum vulgare'.

Ez a képző a szlavóniai nyelvjárásban is él, s ez is bizonyíték arra, hogy a két nyelvjárás századokkal ezelőtt szoros összefüggésben volt. Balassa a következőket jegyezte föl: *nánócsa* (*nánó* 'öregasszony'), *ányócsa* 'sógornő, bátya felesége', *gyerökcsa*, *jāncsa*, *csikócsa*, *bapcsa* (bab), *borcsa* (bor), *kinyércse*, *lévcse* (*lé*), *nápcsa*, *ólcsa* (*ól*, Kórod, Nyr. 23 : 216); Szarvasnál: *ólcsa* 'kisebb szoba' (*ól*, 'kamra, hálószoba', Nyr. 5 : 12); *āngyomcsa*, *borcsa*, *szāppāncsa* (uo. 61); valószínűleg a *-csa, -cse* képzőnek csak kiejtésbeli változata itt: *bābcā*, *kēnyērcse*, *nāpcā*, *guzalcā*, *vaszoncā* (személyragokkal: *guzalcāik* 'guzsalykájuk', *vaszoncāik* 'vászonkájuk', uo.). Nem tartom valószínűnek, hogy a szlavóniai *-ca, -ce* képző azonos az újabb divatba jött hasonló hangzású képzővel (lásd MNy. 27 : 331). D. Bartha Katalin (Magyar Nyelvjárások 60) szerint a *-csa, -cse* képző még ma is eleven képző. Példái a következők: *bāpcsa*, *szāórcsārāpcsa* 'hosszú, fehér vászonnadrág', *Gāóborcsa*, *borcsa*, *jopcsaób* 'jobbacskább', *tikmonycsa*, *āblākcsa*, *āsztālcsa*, *tāónyērcsa*, *lāónycsa*, *fēlmārékcsa*, *āón(y)gyócsa*, *egērcse*, *melōkcsa*, *gyerōkcsa*, *tizenkettōcse*, *nātyszerűcsen*, *szēlcse*, *idōcse*, *erēpcseb*, *bōgōrcse*, *erősepcseb*, *embōrcse*, *Kōrōmcse* 'utcanév', *esōcse*.

Visszatérve mármint a *bürücské*-re, valóban ez a *bürök -csa, -cse* képzős alakja volt, eredetileg, s a *bürökcsé*-ből keletkezett hangátvetéssel a *bürücske*. Ilyen hangátvetéses alakok már a régi nyelvben vannak: *ablacska* (Pereszlenyi: Grammatica), *fazecska* (Radvánszky: Családelet, Lippai, Thurzó: Lev.), *gyermecske* (*germōčke*, NádK.), *gyermeczkek* (JordK.), *germōckeiōket* (DebrK.), *gyermetskōknek* (Heltai), *gyermeczkek* (Born.), *gyermetske* (Pázm.), viszont *germōckeiēt* (NádK.), *gyermekcheknek* (KulcsK.), *gyermekcséjēt* (RMKT. 2 : 42), *gyermetskéket* (Rimai). A népnyelv is megőrzött ilyen alakokat *fazecska* (Nógrád n., Garam vidéke. MTsz., MNGv. 1 : 431), *gyermecske* (Bihar m., Székelyhid, Baranya m., Magyaregregy; Nyr. 73 : 353), *ácska* (ebből: *āgcsa*; Homoród vidéke) *Kukucska-fű*; *thymus serpillum* (MTsz.), melyben a *kukucska* a *kukocska* 'kakukocská' hangátvetéses alakja. A köznelvi *tālicska* is a *taliga -csa* képzős alakja hangátvetéssel. A Nyitra megyei Csitáron és Gerencsén feljegyzett *tācsika* 'tālacská' (NyF. 20 : 30) a *tālcsa* bővítve az *-ika* kicsinyítővel. Ilyen hangátvetéses alak a szintén köznelvi *zacskó*, mely a *zók* szó *-só* képzős származéka.

B. Ö.

AZ ŐRSÉGI ÉS HETÉSI NYELVJÁRÁS ISMERTETÉSE

I. rész

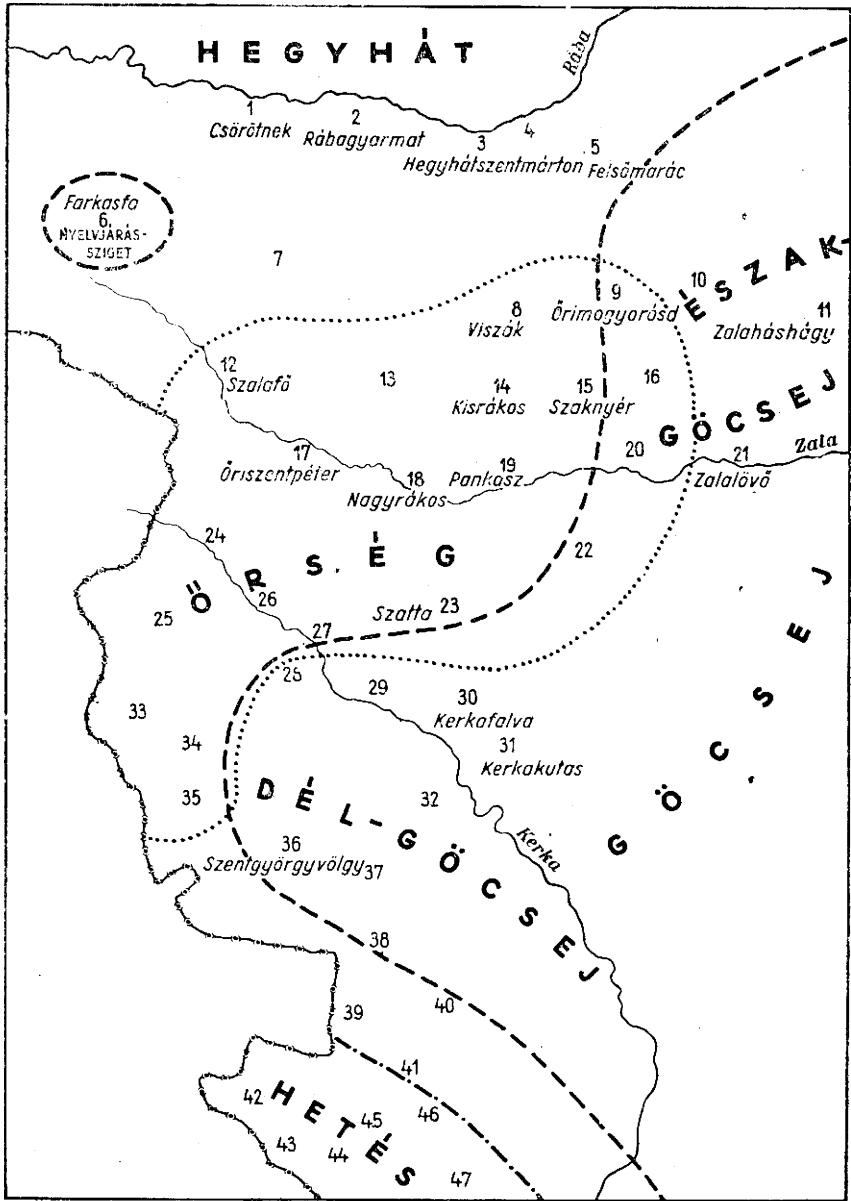
Vas megye délnyugati felében, a szentgotthárdi és a körmendi járás egymással érintkező részén terül el az Őrség. Egy a 19. század elejéről való kéziratos leírás (Eörségnek leírása, úgymint: Annak természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása, a mellyeket össze szedegetett Nemes-Népi Zakál György 1818. — Esztendőben.)* 18 őrségi községet sorol fel. Ezek: Szalafő, Őriszentpéter, Ispánk, Külső-Rákos (ma: Kisrákos), Szaknyér, Belső-Rákos (ma: Nagyrákos), Pankasz, Szatta, Kerkáskápolna, Bajánháza, Dávidháza, Senyeháza, Kotormány, Hodos, Kapornak, Kerca, Szomoróc, Bükalla. (A felsorolt községek-ből jugoszláv területhez tartoznak: Hodos, Kapornak, Bükalla.) Az őrségiek még az Őrséghez sorolják délnyugaton Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér, északnyugaton Viszák, északkeleten Őrimogyorósd községeket. De nehéz is pontosan elhatárolni az Őrséget. Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása (Bp., 1943.) c. tanulmányában azt írja, hogy az Őrségben tapasztalt etnikai jegyek az Őrségen túl is megtalálhatók. „Mint földrajzi tájegység is sokkal kiterjedtebb terület, északnyugaton egészen a Rábáig terjed, délen és keleten Hetést és Göcsejt érinti, nyugaton meg a vend vidéket“ (4).

Az Őrség déli csücskéhez kapcsolódik a Zala megyei Hetés. Hetés pontos elhatárolása szintén nehéz. Gönczi Ferenc (Göcsej és kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.) szerint 17 község tartozik Hetéshez. Ezek: Baglad, Banuta, Belsőárd, Bödeháza, Csesztreg, Gáborjánháza, Göntérháza, Kámaháza, Külsőárd, Lendvahidvég, Lendvahosszúfalu, Lendvavásárhely, Radamos, Resznek, Szentistvánlak, Szijártóháza és Zalaszombatfa. Gönczi tehát elég nagy területet jelöl meg Hetésnek. Idesorolja pl. Csesztreget, ami sokkal inkább Dél-Göcsejhez tartozik. A hetési községek közül néhány jugoszláv területen van.

Az Őrség lakói magyarok. Maga az Őrség régi Árpád-kori magyar település, a 12. századtól kezdve gyakran emlegetik okleveleink. Lakói fegyverrel védték a nyugati határt. Néhány községben: Őriszentpéteren, Dávidházán, Senyeházán, Kercán, Szomorócon lakik egy pár vendből asszimilált család is. — Hetés lakói szintén tiszta magyarok. Gönczi említi, hogy a vendiséggel határos Lendvavásárhelyen és Radamos községekben vendek is laknak (mindkettő jugoszláv terület).

Az Őrség, Hetés, Göcsej néprajzi és nyelvjárási szempontból egyaránt híres tájegységek. A göcseji nyelvjárára már Pálóczi Horváth Ádám felhívta a figyelmet; maga is göcseji ember volt. 1832-ben Plánder Ferenc ismerteti a Tudományos Gyűjteményben a göcseji nyelvjárást és azóta a sok közlemény jelent meg róla. Nevezetesebbek: Vass József: A dunántúli nyelvjárást (Magyar Nyelvészet 5 : 63—163); részletesen foglalkozik a göcseji, hetési, őrségi nyelvjárással is. Kardos Albert: A göcseji nyelvjárást (Nyr. 13 : 150, 211, 253, 306, 351, 493; 14 : 163, 213, 393, 448); A göcseji nyelvjárást alaktana (Budenz-Album); irod. adatok és részben saját

* A Magyar Tudományos Akadémia kézirattára, Földr. 4—r. 9.

1. ábra.

A számok a községeket jelzik. 1. Csörötnek, 2. Rábagyarmat, 3. Hegyhátszentmárton, 4. Ivánc, 5. Felsőmarác, 6. Farkasfa, 7. Kondorfa, 8. Viszák, 9. Órimogyorósd, 10. Szóce, 11. Zalaháshágy, 12. Szalafő, 13. Ispánk, 14. Kistrákos, 15. Szaknyér, 16. Hegyhátszentjakab, 17. Óriszentpéter, 18. Nagyrákos, 19. Pankasz, 20. Felsőjánosfa, 21. Zalaióvó, 22. Csöde, 23. Szatta, 24. Dávidháza, 25. Kercaszomor, 26. Bajánsénye, 27. Kerkáskápolna, 28. Magyarföld, 29. Ramocsa, 30. Kerkafalva, 31. Kerkakutas, 32. Szentersébet, 33. Magvarszombatfa, 34. Gödörháza, 35. Velemér, 36. Szentgyörgyvölgy, 37. Márokföld, 38. Nemesnép, 39. Lendvajakabfa, 40. Baglad, 41. Resznek, 42. Bódehíza, 43. Gábrjánháza, 44. Szijártóháza, 45. Zala-szombatfa, 46. Belsőárd, 47. Külsőárd. — A térképen igyekeztek feltüntetni a nyelvjárási (és etnikai) határok egymásba fonódását, Göcsej és Hetés között az átmeneti területet.

gyűjtése alapján. Göcsejről szóló nyelvjárási tanulmányok közül a legnagyobb és megbízható saját gyűjtésből származó anyagot tartalmaz Gönczi i. m. Legújabbán Prohászka János írt a göcseji nyelvjárásról (Nyr. 74 : 357—62) Gönczi göcseji népköltészeti gyűjtésének megjelenése alkalmából, a Gönczi közölte szövegek felhasználásával. — Az őrségi nyelvjárást először Zakál György ismertette 1818-ban (1. fent). Mivel ez a leírás nyomtatásban nem jelent meg, kevesen ismerik. — A Magyar Nyelvőrben egyébként sok apró közlemény jelent meg az őrségi nyelvjárásról. Ezek alapján írta meg tanulmányát Kőnnye Nándor (Nyr. 7 : 271, 320, 371, 417, 466). — A hetési nyelvjárásról szintén több közlemény jelent meg, de az egyetlen összefoglaló tanulmány Gönczié: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése (Kaposvár, 1914.). — A göcseji, hetési nyelvjárásról tehát sok szó esett már az irodalomban, de természetesen szükség volna e nyelvjárástani és nyelvtörténeti szempontból egyaránt fontos nyelvjárások korszerű és tüzetes feldolgozására.

* Magam 1952-ben hozzákezdtem egy őrségi, hetési tájnyelvatlasz készítéséhez, mely az őrségi, hetési nyelvjárást legfontosabb hangtani és alaktani sajátosságainak nyelvföldrajzi képét óhajtja megadni 250 kérdőszó alapján. Az atlasz elkészülte előtt ezen és régebbi őrségi gyűjtésem alapján megkísérlem, hogy vázlatos és áttekinthető képet nyújtsak az őrségi, hetési nyelvjárásról. Ismertetésemben többször kitérek a göcseji nyelvjárára, ha az őrségi és hetési nyelvjárást jellemző sajátosságok Göcsejben is megtalálhatók, részben saját gyűjtésem és megfigyelésem, részben az irodalom alapján. (De természetesen nem vállalkozhatom a göcseji nyelvjárást részletes ismertetésére.) Jelen dolgozatom nem csupán híradás akar lenni készülő nyelvatlaszomról. Célja az, hogy a nyelvi valóságnak megfelelőbb képet nyújtson e nyelvjárásokról, mint az 50—70 évvel ezelőtt megjelent közlemények, továbbá, hogy rendszerbe foglalja e nyelvjárásokra vonatkozó ismereteinket. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy eme leírás sem pótolhatja az illető nyelvjárások monográfiászerű feldolgozását.

Dolgozatomban először azokat a sajátosságokat ismertetem, amelyek az egész nyugati nyelvjárásterületen és így az őrségi, hetési nyelvjárársban is közösek, utána pedig azokat, amelyek csak az őrségi, hetési (és részben a dél-göcseji) nyelvjárársra jellemzők. A hangtan területén először a hangállományt mutatom be, azután az egyes hangok hangszínét és változatait vizsgálom, végül pedig a hangok használatának, megterheltségének egymás rovására való eltolódásaival foglalkozom. A feldolgozás e módszerében igyekszem érvényesíteni azokat a szempontokat, amelyeket Deme László *A magyar nyelvjárások néhány kérdése* (Bp., 1953.) c. munkájában javasol. Az alaktan területén csak azokra a jelenségekre térek ki, amelyek az alaktani rendszerre jellemzők, vagyis azt vizsgálom, hogy a viszonyítást milyenképp, mil en formánsokkal fejezi ki a nyelvjárárs. Ha egy-egy rag, képző, jel csupán hangalakjában tér el a köznyelvitől, akkor ezeket a sajátosságokat a hangtanban említtem meg. — A hangtani és alaktani sajátosságok bemutatása után a nyelvjárársi határok, végül pedig a nyelvjárársi jelenségek megmaradásának, ill. eltűnésének kérdését vizsgálom.

Az őrségi, hetési nyelvjárársnak azon sajátosságait, amelyek közösek az egész nyugati nyelvjárásterületen, Balassa József *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (Bp., 1891.) c. munkája alapján tárgyalom. Balassa a rendelkezésére álló irodalom, a Magyar Nyelvőr belüli közlések és kérdőívek alapján jól jellemezte a nyugati nyelvjárárs. Természetesen több megállapítását, tételét kiegészítem vagy helyesbítem a nyelvatlaszgyűjtések révén és egyéb megfigyelésem alapján rendelkezésemre álló nyelvi anyag alapján. Azon sajátosságok ismertetésekor, amelyek csak az őrségi, hetési (és göcseji) nyelvjárársra vonatkoznak, főképpen saját megfigyelésemre és gyűjtésemre támaszkodom, természetesen figyelembe veszem az eddigi irodalom adatait is.

I. A NYUGATI NYELVJÁRÁSTERÜLETRE ÉS EZEN BELÜL AZ ŐRSÉGI, HETÉSI NYELVJÁRÁRSRA ÉRVÉNYES SAJÁTSSÁGOK ISMERTETÉSE

Az őrségi, hetési nyelvjárárs a nyugati nyelvjárásterülethez tartozik. Ez magában foglalja a Dunántúl nyugati részét, Győr-Sopron megye nyugati felét, az egész Vas megyét, majdnem az egész mai Zala megyét. E nyelvjárásterület főbb vonásaiban egyező, de néhány kritérium alapján felosztható még kisebb egységekre. Ezek Balassa felosztása szerint a következők:

1. a Rába vidéki nyelvjárás (a nyugati nyelvjárásrészletnek kb. a kétharmada), 2. az őrségi; 3. a hetési, 4. a göcseji, 5. a zalai nyelvjárás.

Melyek azok a sajátosságok, amelyek Balassa és részben a mi meglátásunk szerint az egész nyugati nyelvjárásrészletre jellemzők és az őrségi, hetési (ill. göcseji) nyelvjárásban is megvannak?

A) HANGTAN

M a g á n h a ű n g z ó k

1. **Hangállomány.** A nyugati nyelvjárásrészlet hangállománya az önálló hangok, a fonémák számát illetően abban tér el a köznyelvtől, hogy a magánhangzórendszer egy elemmel gazdagabb, megvan benne a zárt *ĕ*. Ha azonban úgy vesszük, hogy a köznyelvből is megvan a zárt *ĕ*, akkor a fonémák számát illetően megegyezik a köznyelvvél. Másik fontos eltérés, hogy a középső nyelvvállású, hosszú hangok, az *ó*, *ő*, *é* mindig diftongus alakjában jelennek meg. E hangok megterhelése természetesen más, mint a köznyelvből. (Balassa szerint az őrségi, hetési nyelvjárásban nincsenek diftongusok. Ez a megállapítás a nyelvjárásleírók téves megfigyelésén alapulhat. Kétségtelen, hogy az őrségi és hetési nyelvjárásban csak szóbeliséjében és néhány *v* tövű szótöbén van diftongus, egyébként szóvégén a köznyelvi *ó*, *ő* hangnak *u*, *ü* felel meg). Balassa és Gönczi szerint is a Göcsejben az *ie* diftongus mellett megvan az *é* hang is. Azokban a göcseji községekben, ahol én nyelvatlaszgyűjtésem során megfordultam, ott az *é* helyén mindig diftongust hallottam. Lehet, hogy a diftongus előtagja nagyon rövid (*iĕ*), ezért az *ie* típusú diftongushoz viszonyítva ezt monoftongusnak vették a régi gyűjtők.

Az őrségi, hetési (és a dél-göcseji) nyelvjárás hangállománya annyiban tér el a nyugati nyelvjárás általános képétől, hogy nincsen meg benne a hosszú *ú*, *ü*, *í* hang, csak ennek rövid párja, az *u*, *ü*, *i*. (Erről az őrségi, hetési nyelvjárás sajátosságainak ismertetésénél bővebben.)

2. **Hangszínek.** Az egyes hangok hangszínét illetően a következőket mondhatjuk. Az *a* vagy megegyezik a köznyelvvél, vagy zártabb *ɑ*. Az *á* vagy megegyezik a köznyelvvél, vagy zártabb *ɑ̄*, vagy még ennél zártabb, de a palóc *ā* hangoknál nyíltabb: *ā̄*. Az *e* a köznyelvvél megegyező, vagy nyíltabb *ē*, vagy még ennél is nyíltabb: *·ā*. A legalsó és alsó nyelvvállású hangok, az *á*, *a*, *e* hangszíne területenként más és más. — A középső nyelvvállású rövid *o* és *ő* és a felső nyelvvállású rövid *u*, *ü*, *i* és (ahol megvan) a hosszú *ú*, *ü*, *í* hangszíne szintén megegyezik a köznyelvvél. [Az *á*-tól függő *o*-zás esetében többfelé—köznyelvi hatásra — az *o* nyíltabban hangzik: *o*, l. lejjebb a *b*) pontban.] A zárt *ĕ* zártágát illetően tájanként kisebb különbségek lehetnek. Az *ó*, *ő*, *é* hangokat képviselő diftongusok mindig nyitódóak, *uo*, *üő*, *iē*-szerűek. Elemeiknek a hosszúságát és a nyomatékelosztást illetően különbözők. Lehetnek *uō* és *uō̄*, *üō̄* és *üō̄*, *iĕ̄* és *iĕ̄* vagy *uō̄*, *ǖ*, *iĕ̄* ~ *iĕ̄* megoldásúak. Az utóbbi sorban az előtag igen rövid, alig hallik (ezért is nehéz e diftongusokat észlelni). A nyomaték helyének megállapítása nem könnyű; ilyen típusúaknál ezt nem is jelölöm. Lehet a nyomaték az első vagy a második tagon.

3. **Az egyes hangok megterhelése.** Ha a hangállományban és a hangszínekkel illetően nincs is jelentős eltérés a köznyelvvél és a nyugati nyelvjárás és így a mi nyelvjárásaink között, nagy a különbség az egyes hangok használati arányát, megterheltségét illetően.

A következőket állapíthatjuk meg:

a) Az *á* megterhelése ugyanaz, mint a köznyelvből.

b) Az *a* hangé már kisebb, mert a köznyelvtől eltérően az *á* után következő szótagban az *a* helyén *o* áll, tehát *káko*, *lábo*, *házo*, *járó*, *láttyo*, *szárod* stb. Köznyelvi hatásra ez a jelenség eltűnően van, így az *á* utáni *a*-nak megfelelő *o* helyén többfelé nyíltabb *o* vagy zártabb *ɑ* hangot ejtenek, pl. *lábo* ~ *lába*. Az *á*-tól függő *o*-zás más fonetikai helyzetben nem szabályszerű, de néhány szóban az *á* előtt levő *a* helyett több községben zártabban hangzik. *ɑ* vagy pedig *o*, pl. *vjrgányo* ~ *vorgányo*, *vjsárnop* ~ *vosárnop*, *csollán*, *pállás*. A *vorgányo* és a *vosárnop* (még inkább disszimilált formájuk a *vėsárnop* és a *vĕrgányo*) erősen kiveszőben vannak.

c) Az *a* megterheltségének csökkenése miatt tehát nő az *o* megterhelése. De más okból ugyanakkor csökken is, mert a köznyelvi *o* helyén néhány szóban zártabb hang, *u* van, pl. *mustoha*, *durung*. Ha a köznyelvi *o* helyén *u* van, akkor egyes esetekben zártabbá válásról,

máskor az eredetibb hangállapot megőrzéséről kell beszélni. Az *l* előtt levő *o* szuffixumos helyzetben zártabb, pl. *gyilkul*, *gondul*, *vádul* 'vállal'. A *-ból*, *-tól*, *-ról* határozórag hangalakja is: *-bu*, *-tu*, *-ru*. Végül azáltal is csökken az *o* megterheltsége a köznyelvihez képest, mert hogyha tőszóban a rövid *o* után *l* volt, akkor az *l* kiesett, az *o* megnyúlt, *ó* lett belőle, persze ez *uő* diftongus alakjában jelenik meg, pl. *szuőma*, 'szalma', *uődal* 'oldal'. Ez a jelenség nagyon szűkkörű. — Szuffixumban az *l* szintén kiesik és az előtte lévő *o* megnyúlik, *ó* (= *uő*) lesz, pl. *íszuő* (az őrségi, hetési nyelvjárásban azonban ilyenkor *u* van: *iszu*).

d) Az *e* megterheltsége a köznyelvinél lényegesen kisebb, mert megvan a zárt *ē*, tehát *embēr*, *lēhet*, *vēhet* stb. De csökken az *e* megterheltsége azért is, mert az egyes 3. személyű birtokos személyrag magashangú szavakban illabiális magánhangzó esetében *ē*, ajkhangzók mellett pedig *ō*: *szüvō* 'szive', *fejē* 'fej'. Az *ō* ilyen esetekben valószínűleg *ē*-ből fejlődött. Ugyanilyen illeszkedés következett be az igeragozásban a múltidejű egyes 3. személyű tárgyias személyrag *ē* ragjával és a határozói igenév *-vē* képzőjével kapcsolatban is, ha a szóban labiális magánhangzók vannak, pl. *üütōtō* 'ütötte', *füözvō* 'fözve'. A szó égi *ō*-zō alakok a nyugati nyelvjáróterületen illeszkedéses eredetűek, de a tőszóban is van néhány *ō*-zō alak, pl. *fōlhūō* 'felhő' *sōpōr*, *vōdōr*, *vōrōs*. A hetési nyelvjárásban már megvan az *ō*-zés (erről lejjebb bővebben). A zárt *ē* megterheltsége viszont kissé nő az *i* rovására, mert néhány szóban az *i* helyett *ē* áll, pl. *hērtelen* 'hirtelen', *vērad* 'virrad'. Ezek az utóbbi alakok erősen kiveszőben vannak. Biztos etimológia híján nem lehet megállapítani, hogy itt nyíltabbá válásról van-e szó, vagy pedig az eredetibb hangállapot megőrzéséről.

e) Az *ō* hang megterheltsége a köznyelvihez képest lényegesen nagyobb. Nő az *ē* kárára (ahogy láttuk) és az *ü* kárára is (l. a *j* pontban). Kis mértékben csökken az *ō* megterheltsége, mert *l* előtt, szuffixumos helyzetben az *ō* zártabbá vált, pl. *pōrül* 'pöröl'. De a köznyelvi *ō* helyett *ü* szerepel némely szóban az *l*-től függetlenül is, pl. *gyüvök* 'jövök', *gyün* 'jön'.

Csökken a rövid *ō* megterheltsége továbbá azért is, mert az igeragozásban a 2. személyű *-l* személyrag kiesik, az előtte levő *ō* hang megnyúlik: *ō* (= *üő*) lesz, pl. *ēsüő*, az őrségi, hetési nyelvjárásban ilyenkor *-ü* van, pl. *ēsü*.

f) Az *ó* és az *ō* hang megterheltségével itt nem foglalkozunk, mert ez a nyugati nyelvjáróterületen tájanként nagyon különböző (l. ezt Az őrségi, hetési nyelvjárásra jellemző sajátságok c. részben).

g) Az *u* megterheltsége a köznyelvihez képest lényegesen nagyobb. Először is azért, mert — amint fentebb említettük — a köznyelvi *o*-nak megfelelően *u* van függetlenül és a rákövetkező *l* miatt, de főképpen azért, mert az *ü* csak néány *v* tövű szóban és pótlónyújtás esetében van meg: *lū*, *gondūnyi* 'gondolni' (a mi nyelvjárásainkban ott sincs meg), egyébként csak rövid *u* szerepel, pl. *būza*, *ūt*, *kuť*. Az egytagú szavakban a hangzó rövidegsége valószínűleg régebbi hangállapot megőrzése, a többtagú szavakban feltehetőleg analógiás kiegyenlítőedés eredménye. — Az *u* szerepkörét, megterheltségét viszont csökkenti az a körülmény, hogy az *-uk* (*-juk*) igei és birtokos személyrag helyett *-ok* (*-jok*) van, pl. *aggyok*, *tuggyok*, *házok*, *dizsnajok*. A hetési nyelvjárásban pedig a többes 3. személyű birtokos személyrag *-ik*, pl. *dizsnajik*.

h) Az *i* megterheltsége is más, mint a köznyelvben. A köznyelvi hosszú *i* helyén a nyugati nyelvjárásban rövid *i* van, pl. *hid*, *igy*. De néány *v* tövű szóban és az *i*-zés eseteiben hosszú az *i*. (Az őrségben ekkor is rövid.) Az *i* hang megterheltsége viszont a köznyelvihez képest kicsit csökken, mert egynéhány szóban — ahogy láttuk — a köznyelvi *i* helyén *ē* van, pl. *vērad*. Jelentősebb csökkenést jelent a megterheltségben az, hogy több szóban a köznyelvi *i* helyén *ü* áll, pl. *fūzet* 'fizet', *vūsz* 'visz', *üümög* 'ing', *kū* 'ki' igeikötő stb. (Az őrségi, hetési és dél-göcseji nyelvjárásban e szavakon kívül még néhány névmásban is *ü* a tőhang, *mū* 'mi', *tū* 'ti', *mūenk* 'mienk', *tūetek* 'tietek' stb. E névmások ilyen *ü*-zō alakjait azonban már az őrségben és Hetésben is nagyon kikezde a köznyelvi hatás, eltűnőben vannak, a fentebb említett szavakban azonban az *ü*-zés szívós.)

i) Az *i* megterheltségének most tárgyalt csökkenése az *ü* terheltségének jelentős növelését idézi elő. Nyelvészeink többségének az a véleménye, hogy a finnugor alapnyelvben nem volt *ü*, csak *i* (egyések szerint már a finnugor korban is volt *ü*-zō nyelvjárásunk). Bárcki Géza szerint kétségtelen, hogy a labializáció már a honfoglalás előtt megindult (Magyar hangtörténet. Bp., 1954. 38—9). Az *i* erős fokú labializációja nagyon jellemző tulajdonsága a nyugati nyelvjáróterületnek. — Az *ü* megterheltségét szintén növeli az, hogy a köznyelvi hosszú *ü* helyén rövid van, pl. *tūz*, *kōserü*, *gyūrü*. Hosszú *ü* csak pótlónyújtás esetén van meg és néhány

v tövű szóban, az őrségi, hetési és dél-göcseji nyelvújrásban akkor sem. — Az *ü* terheltségét viszont csökkenti, hogy a birtokos személyragozásban és igeragozásban a köznyelvi *-ük* (*-jük*) rag lehet *-ök* (*-jök*) is pl. *könyvök*, az Őrségben *-ék* is, pl. *kertyék*. A birtokos személyragozásban és igeragozásban szereplő köznyelvi *ü* hangok nyelvújrási megfeleléséről még lesz szó az őrségi és hetési nyelvújrási sajátosságok c. részben.

A hosszú *ú*, *ü*, *í* hangok nincsenek meg az őrségi, hetési nyelvújrásban.

Összefoglalóan így jellemezhetjük a nyugati nyelvújrásterület magánhangzórendszert. Jellemzi 1. a *labiális tendencia**: erős mértékű *ü*-zés, *ü* az *i* rovására, kis mérvű *ö*-zés, *ö* az *é* rovására, tőszóban ritkán, viszont suffixomokban szabályszerűen (a labiális magánhangzójú szavakban); 2. a *zárt tendencia*: *u* az *o* rovására (függetlenül szűk körben, csak néhány szóban, de szabályszerűen *l*-től függően), hasonlóképpen *ü* az *ö* rovására, *i* ~ *í* az *é* rovására; 3. a *nyílt tendencia* (nagyon szűkkörű): *ë* az *i* rovására; 4. a *rövid tendencia*: *u*, *ü*, *í* az *ú*, *ü*, *í* rovására (szabályszerű; de néhány v tövű szóban és pótlónyújtás esetén hosszú az *ú*, *ü*, *í*: az őrségi nyelvújrásban akkor sem).

M á s s a l h a n g z ó k

1. **Hangállomány.** Megegyezik a köznyelvivel.

2. **Hangszínek.** A mássalhangzók hangszínben általában megegyeznek a köznyelviekkel, de egy sajátágban eltérnek. A nyugati nyelvújrásterületen — kisebb mértékben a palóc nyelvújrásokban, sőt szórványosan keleten is — mondat végén, szólam végén, »abszolút szóvégen«, tehát akkor, ha a következő magánhangzó ejtése előtt hosszabb szünet következik be, a zöngés mássalhangzó általában (d e n e m m i n d i g) zöngétlenedik. Tehát *b* helyett zöngétlen *media B* vagy *p* lesz, pl. *zaB* ~ *zap*, *d* helyén *D* vagy *t*, pl. *hasaD* ~ *hasat*, *g* helyén *G* vagy *k*, pl. *könnyiG* ~ *könnyik* 'könnyű', *z* helyén *Z* vagy *sz*, pl. *szároZ* ~ *szárosz*, *zs* helyén *Zs* vagy *s*, pl. *roZs* ~ *ros*.

3. **Az egyes hangok megterhelése.** Itt a köznyelvtől a következő eltéréseket találjuk:

a) Az *l* funkcionális megterheltsége növekszik, mert az *ú. n. ty* hang helyén szereplő köznyelvi *j* helyén *l*-et ejtenek, pl. *hel*, *kálho*, *selēm*. Így viszont csökken a *j* megterheltsége is. A köznyelvi *-lj*-hangkapcsolatból lett *-ly-* helyén is *-ll-* van, pl. *halla* 'hallja', *tanulla* 'tanulja'. De az *l* megterheltsége csökken is, mert igekötőkben és tőszóban is (pótlónyújtás esetén) sokszor kiesik.

b) A *gy* és a *ty* megterheltsége nagyobb a *j* rovására, mert *r* után és zöngés zárhangok után a köznyelvi *j*-nek *gy*, zöngétlen zárhang után pedig *ty* felel meg, pl. *törgyű* 'törje', *dobgyák* 'dobják', *zsebgý* 'zsebje', *zabgya* 'zabja', *raktyák* 'rakják', *kalaptya* 'kalapja'.

c) Az *ny* hangnak nagyobb a megterheltsége, mert magánhangzóközi helyzetben és szóvégen is az *n* jésül, pl. *fonyok*, *fony*, *rokonyok*, *rokony*. A főnévi igenévképző: *nyi*, pl. *dobnyi*

* Bárczi Géza korábbi egyetemi előadásaiban és a Magyar hangtörténet című könyvében *t e n d e n c i á n* általában a hangváltozásokat, a hangfejlődési törvényeket érti. Deme László e fogalmat más értelemben használja. Szerinte a múltban lezajlottak bizonyos hangváltozások, érvényesültek bizonyos nyelvi hatóerők. Ezek eredményeképpen kialakult a mai nyelvállapot. Deme szerint a nyelvújrás leírásakor azt kell vizsgálnunk, hogy a köznyelvhez viszonyítva milyen hangállapot jellemző rá. Ha pl. azt látjuk, hogy a köznyelvvvel szemben a nyelvújrásban zártabb hangok vannak, akár a régi nyelvállapot megőrzéseként, akár hangfejlődés, *ú. n. zártabb* válás következményeként, akkor jellemző rá a *zártabb tendencia*. Mit jelent ez a gyakorlatban? A zártabb tendencia jelentkezik a következőkben: A köznyelvi *o* hanggal szemben *u* szerepel, pl. *csuda*, az *ó*-val szemben pedig *ü*, pl. *júrú*, *úta*, a ragokban: *-bú*, *-rú*; a köznyelvi *ö*-vel, szemben a nyelvújrás zártabb *ü* hangot kedveli, pl. *gyüker*; az *ö*-vel szemben pedig az *ü* hangot, pl. *bür*, *üket*; a köznyelvi *é*-vel szemben bizonyos szabályos megfelelésekben *í* hangot, pl. *szíp*, *ebíd* stb. Persze a tendenciák nem egyformán érvényesülnek a szóba jöhető példák esetében a különböző nyelvújrásokban. A nyelvújrások éppen abban térnek el egymástól, hogy egyikben ugyanaz a tendencia, pl. az *a j a k h a n g z ó k k e d v e l é s e* (a megfelelő ajakkerekítés nélkül képzett köznyelvi hangok rovására) kisebb mértékben érvényesül, mint a másik nyelvújrásban. — Tekintve, hogy nyelvújrásainkban a hangállapot eredetét nem mindig tudjuk megállapítani, gyakorlati szempontból gyümölcsözőbb a tendenciáknak ilyen tágabb, a szinkroniára is kiterjedő alkalmazása. Én is ilyen értelemben használom e kifejezést.

ünyi, a történeti szempontból mélyhangú (veláris) *i*-t tartalmazó szavakban és néhány *é* (= *i̇*) tövű szóban viszont *-nya*, pl. *innya* 'inni', *ri̇nya* 'ríni'. Gyakori a mássalhangzókettség: *betüllő, csollán, illen* 'ilyen', *okossan* stb.

d) A mássalhangzó asszimiláció szélesebbkörű, mint a köznyelvben és más nyelvjárásokban. A köznyelvben és nyelvjárásainkban a zöngétlen mássalhangzók zöngésülése *v* előtt nem szokott bekövetkezni, viszont a nyugati nyelvjárásterületen igen, pl. *ödven*, 'ötven', *tezsvi̇r* 'testvér'. De ugyanebben a hangtani helyzetben előfordul, hogy a *v* zöngétlenedik az előtte lévő mássalhangzó hatására, pl. *ötven, tesvi̇r, husvit* 'husvét'.

Összefoglalóan a következőket mondhatjuk a mássalhangzórendszerre. Jellemzi: 1. az *apalatális l*-ezés az *ly* terhére; 2. a *palatális ny*-ezés; 3. az *explozív-tendencia*: *gy, ty* a *j* terhére; 4. a *hosszú mássalhangzós tendencia* (ikerítődés); 5. a *zöngétlen mediák, tenüisök*, illetve *zöngétlen réshangok szaporulata* a megfelelő zöngések rovására, pl. *zaB* ~ *zap*, *enyV* ~ *enyw*.

B) ALAKTAN

1. A köznyelvtől eltérőleg a *-val, -vel, -nál, -nél, -hoz, -hez, -höz* határozóragok egyalakúak, azaz nem illeszkedők: *-ve* (ennek hangtani változata *-jje*), *-ná, -ho* pl. *kapáve* ~ *kapáffe*, *Feriná, Feriho*. E határozóragok egyalakúsága régebbi nyelvallapot megőrzése, amikor még ragjaink nem illeszkedtek. 2. A főnévi igenév kétalakú: 1. *nyi* 2. *-nya* (veláris *i* és *i̇* hangú tövekben). 3. A birtokos személyragok közül az egyes szám 3. személy *a (o), é, ő*, a többes 3. személy *-ok, -ök, (-jok, -jök)* az Őrségben *-ëk (-jëk)* is. Hetésben e rag egyalakú: *-ik*.

A többi, az Őrséget, Hetést, Dél-Göcsejt jellemző alaktani sajáttság nem közös az egész nyugati nyelvjárásban.

II. AZ ŐRSÉGI, HETÉSI NYELVJÁRÁST KÜLÖN JELLEMZŐ SAJÁTSÁGOK ISMERTETÉSE

A) HANGTAN

Magánhangzók

1. **Hangállomány.** Már az egész nyugati nyelvjárásra jellemző sajáttságok ismertetésekor említettük, hogy az Őrségi, hetési nyelvjárás hangállománya annyiban tér el a köznyelvi től, hogy nincsen meg benne a hosszú *ú, ü, í*; valószínűnek tartom, hogy a dél-göcseji nyelvjárásban is ez a helyzet. (Az utóbbiban pótlónyújtásos helyzetben állítólag megvannak.)

Nyelvjárásunk magánhangzórendszerét a 256. lapon levő 2. ábra mutatja.

A köznyelvi középső nyelvallású hosszú *ó, ő, é* helyén diftongus van. Ez azonban fonológiai szempontból *ó, ő, é* (a beszélők is annak tartják), csak diftongusokban realizálódik.

2. **Hangszínek.** A magánhangzók közül az *o, ő, é, i, u, ü* hangok hangszíne az Őrségi, hetési nyelvjárásban megegyezik. A zárt *ë* kivételével e hangok a megfelelő köznyelviakkal is megegyeznek. (Az *á*-tól függő *o*-zás esetében néhol itt is megvan a nyiltabb *o*, pl. *házo*.) Göcönként, illetőleg területenként más és más a hangszíne a következő hangoknak:

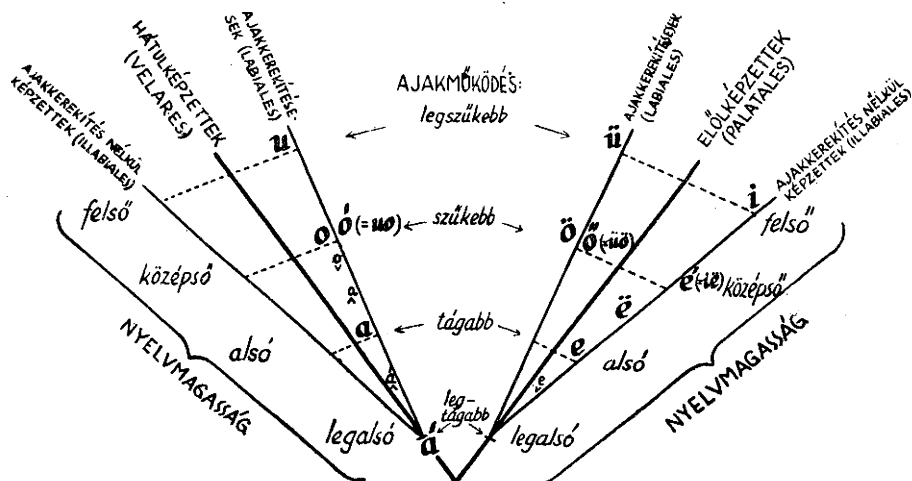
1. *a, á, e* hangoknak,

2. *uo, üö, ië* diftongusoknak.

Ezen hangok területenkénti hangszínnyalati eltérését mutatják a 258—9. lapon levő 3—6. ábrák. (Pontosabban mutatják ezt majd a később kiadásra kerülő nyelvatlasz-térképlapok.)

Az ábrák szerint a jelzett hangok és változatuk területi megoszlása a következő képet mutatja.

1. Az *a* hang az Őrség középső területein: a Zala vonalától délre, keleten Szatta (23) és Kerkafalva (30), délen Szentgyörgyvölgy (36) vonaláig, továbbá a tulajdonképpeni Őrségi községektől nyugatra és északnyugatra a köznyelvivel megegyező *a*. Vizsgált területünk keleti és déli részein és a Zala vonalától északra megvan a zártabb *q* is, mint a köznyelvi *a*

2. ábra

Az Órségi, hetési nyelvjárás magánhangzórendszere

változata. (Lásd a 3. ábrát. Az ábrán két északkeleti kutatóponton, Szócén és Zalahágyon az *a* hangszíne zártabbnak van jelölve. Ez csak a többséget jelenti. Ritkán itt is előfordul a köznyelvi *a*.)

2. Az *á* hang az Órség középső részein: Szalafő (12), Óriszentpéter (17) községeken kezdve, déli irányban haladva a Kerka mindkét partján egészen Szentgyörgyvölgy (36) vonaláig, keleten pedig Nagyrákos (18), Szatta (23), Kerkakutas (21) vonaláig a köznyelvnek megfelelő *á* vagy egy nagyon kicsit zártabb, amit már nem szoktunk jelölni. A hetési területeken az *á* kicsit zártabb, mint a köznyelvi *á*, a zártági fokot az ábrákon szintén nem jelöltem. Vizsgált területünk északi pontjain, a Rába vonalán és az Órség északkeleti határán lévő észak-göcseji pontokon az *á* magasabb nyelvállású, zártabb *á*. Az északi pontokon meg majdnem \bar{a} . A Zala vonalán — és attól északra és egy kicsit délre — van egy nagyobb terület, ahol egymás mellett megvan a zártabb *á* és a köznyelvi *á*. (4. ábra).

3. Az *e* az Órség nagyobbik részén: Szalafőn (12), Óriszentpéteren (17), a Kerka partján és ettől délre a hetési területeken a köznyelvvel megegyező, vagy egy nagyon kicsit nyiltabb *e*, amit már nem szoktunk jelölni. Az északi pontokon, a Rába vonalán és vizsgált területünk észak-göcseji pontjain az *e* nyiltabb *e*. Nagyrákostól (18) kezdve a Zala vonalán, ugyanott ahol az $\bar{a} \sim \bar{a}$ is megvan, egymás mellett megvan a nyiltabb *e* és a köznyelvi *e* (5. ábra).

4. A diftongusok kérdése már bonyolultabb. Az órségi, hetési és a göcseji nyelvjárás diftongusai nyitódó jellegűek, a második tag félhosszú vagy rövid. — Sokkal nehezebb a nyomaték helyének megállapítása. Vizsgált területünk északi pontjain, a Rába vonalán Csörötnek-től (1) Felsőmarácig (5), az észak-göcseji területeken Zalalövő (21), Zalahágy (11), Órimogyorósd (9) községekben és a dél-göcseji pontokon: Kerkafalva (30), Kerkakutas (31) községekben, tehát a tulajdonképpen nem órségi és nem hetési területeken a nyomaték a kettőshang első felén van (néha itt is előfordul a nyomatékcseré). Területünk nagyobbik részén a Zalától délre a kettőshangzó első fele nagyon röviden hangzik: *v'ót, f'öd, r'èce*. A nyomaték valószínűleg a második tagon van, de lehet néha az első tagon is. Mindenesetre *e* kettőshangzók domináns eleme a második tag. A nyomaték helyét nem tudtam pontosan megállapítani, még a hanglemezfelvétel segítségével sem. (Vannak más területek is az országban, ahol a nyomaték helyét nem könnyű meghatározni, pl.: a Balaton zalai oldalán, Keszthely környékén Rezi községben.) Néhány községben, az Órség magvának északi és keleti részén: Szalafő (12), Óriszentpéter (17), Nagyrákos (18), Ispánk (13), Viszák (8), Pankasz (19), Kisrákos (14), Szaknyér (15) községekben a nyomaték általában az első tagon van. De *e* községekben ugyanazon beszélők ejtésében is előfordul, hogy a nyomaték a második tagra tevődik át. (Illetve sokszor itt sem lehet pontosan megállapítani a nyomaték helyét.) Ilyen jellegű diftongusokat ejtenek továbbá ott általában

azok, akik a köznyelvi ejtéshez akarnak közeledni. Tehát ugyanazt a ^uó, ^üö, ⁱé diftongust másképpen kell megítélni a Zalától délre, területünk nagyobbik részén, itt u. i. valószínűleg megőrzött állapot, az előbb felsorolt községekben pedig új változat. (6. ábra)

3. A hangok megterheltsége. Ezt vizsgálva a következő képet találjuk:

a) Az *a* megterheltsége valamivel nagyobb, mint a nyugati nyelvjáróterület egyéb részein. A birtokos személyragozásban a többes első személyre mutató *-unk* helyén *-ank* van, *lovank*, *kutank*, de megvan az *-unk* is, pl. *házunk*. Ez a jelenség valamivel túlterjed az őrségi, hetési, göcseji nyelvjáráson, de nincs meg az egész nyugati nyelvjáróterületen.

b) Az *á* és *o* megterheltsége ugyanolyan, mint a nyugati nyelvjáróterületen.

c) Az *ö* hang megterheltsége azonban a hetési nyelvjárásban lényegesen más, mint a nyugati nyelvjáróterületen általában és az őrségi, göcseji nyelvjárásban. A hetési nyelvjárás *ö-ző*. A nyugati nyelvjáróterületeken meglévő, csupán néhány szóra kiterjedő és ajakhangú magánhangzókat tartalmazó szavakhoz járuló szuffixumokban jelentkező *ö-zésen* kívül itt az *ö* megvan a tőszavakban is: *szöm* 'szem', *köröszit*, *i^odös* 'édes', szuffixumokban az *ö* szabályszerű: *em^oznök*, *üzeködik*.

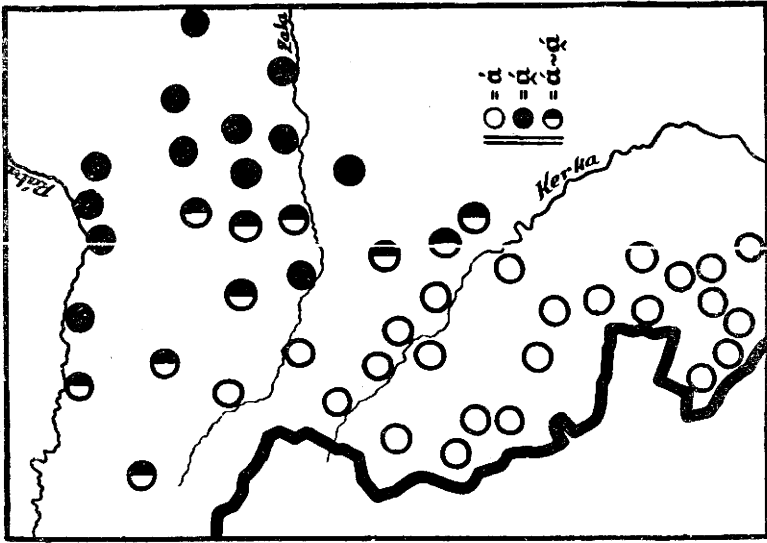
Az *ö-ző* alakok keletkezésének nyelvészeink egybehangzó véleménye szerint több oka van. 1. Az *ö-ző* alakok zöme az *ü* (< *i*) nyiltabbá válásával magyarázható: *ü* > *ö*, pl. *szöm*, *mög* 'hátul levő hely'. 2. Több *ö-ző* alak magyarázható az *ë* labilizálódásával. Ilyen eredetűek a köznyelvben is *ö-ző föld*, *völg*, *zöld* szavak. Itt szerepet játszhatott az *i* is. Sőt ide tartoznak eredetükre nézve az őrségi, hetési nyelvjárás olyan alakjai, amelyek ma zártabb formában (*ü*) vannak meg: *i^oznökül* 'énekel', *tengü* 'tengely', *észü* 'eszél'. 3. Több *ö-ző* alak analógiás, pl. *könyér*, *ömel*. 4. Mások illeszkedések, pl. őrségi *ütöttö*, *jülo* (l. Bárczi: i. m. 36—7, Péter László: Az *ö-zés* kérdéséhez. Magyar nyelvjárások 2: 120—1).

d) A zárt *ë* megterheltsége nagyobb, mint a nyugati nyelvjárás egyéb területein. A birtokos személyragozásban és az igeragozásban a köznyelvi *-ük* (*-jük*) ragnak illabiális magánhangzót tartalmazó szavakban *-ék*- (*-jék*) felel meg, tehát *fejék*, *kertyék*, *ni^ozzék*, *ki^orgyék* 'fejük, kertjük, nézzük, kérdjük'.

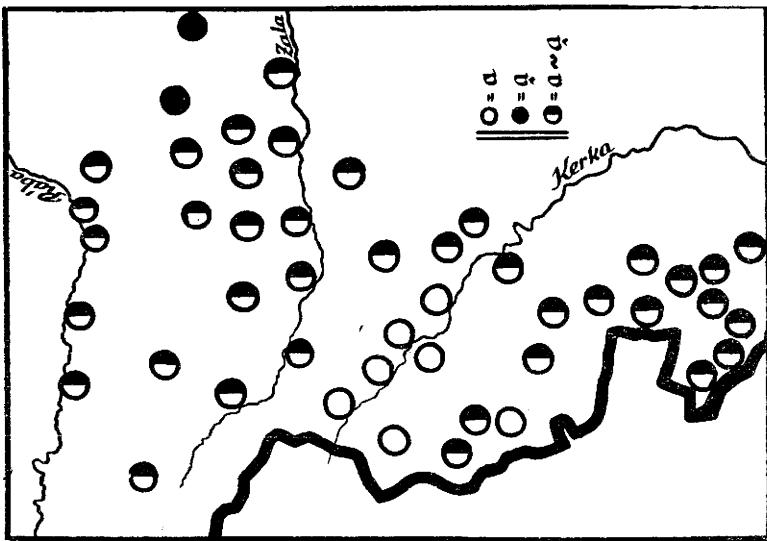
e) A nyílt *e* megterheltsége is nagyobb, mert a birtokos személyragozásban a köznyelvi *-ünk* rag illabiális magánhangzójú szavakban *-enk*, pl. *kényerenk*, *kezenk*, de megvan az *-ünk* is, pl. *kertünk*.

f) Az *é* megterheltsége a köznyelvihez képest csökken, mert megvan a zárt *i-zés* Az *i* azonban rövid alakjában van meg. Az *i-zés* az őrségi, hetési (és dél-gócseji nyelvjárásban) nem nagymérvű, a nyugati nyelvjáróterület egyéb részein erősebb. Az Őrségben, Hetésben első szótagban nincs *i-zés*, azaz *é* értékű diftongus van, tehát: *szi^opp*, *vi^or*, *szi^ona*, *pi^onték*. De hangsúlytalan helyzetben már megvan: *szomszid*, *széginy*, *leginy*, *elig*. Szuffixumokban az *-é* helyén *i* van, tehát: *ölis*, *v^onnik*, *m^onnik*, *ennim*, *t^oltik* stb. Az ú. n. zárt *i-zést* nyelvészeink főleg az eredeti *i* megőrzésével és megnyúlásával, pl. *jil* 'fél', *ig* 'ég', továbbá bizonyos kettőshangzók zártabb fejlődésével: *ëi* > *i*, pl. *kik*, *kék*, *itel* 'étel', részben az *ë* zártabbá válásával és nyúlásával: *ë* > *i* > *i*, pl. *il* 'él' magyarázzák; ez utóbbi két esetben a többi nyelvjárásban (ez a hangállapot van meg a köznyelvben is) az *ëi* kettőshangzó nyíltabb fejlődésű lett: *ëi* > *é*, az eredeti vagy az *i*-ből nyíltabbá válással keletkezett *-ë* pedig megnyúlt és *é* lett (Bárczi: i. m. 57—8). — Lehet, hogy az őrségi, hetési (és dél-gócseji) nyelvjárásban szereplő szuffixumos helyzetben levő *i-ző* alakok sok esetben régebbi hangállapot megőrzései, vagy *ëi* diftongusból fejlődtek.

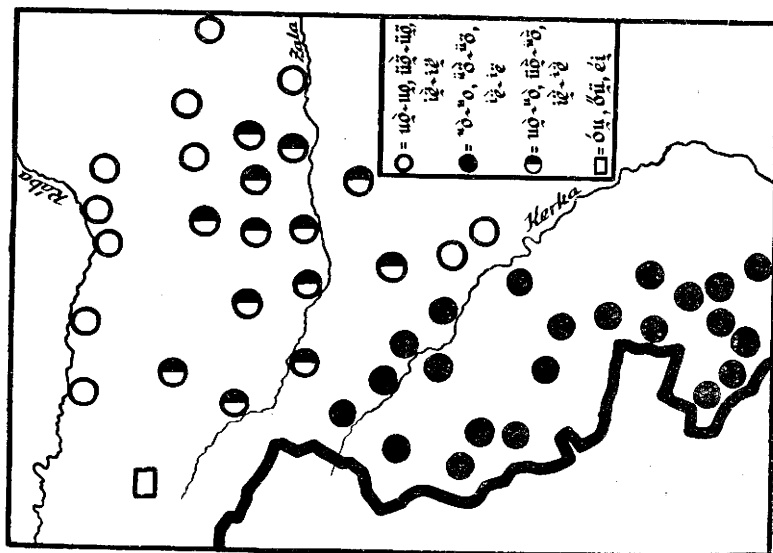
g) A leglényegesebb eltérés az őrségi, hetési, dél-gócseji nyelvjárás és a nyugati nyelvjárás egyéb területei között az *-ó*, *-ö* megterheltségében van. A köznyelvi *ó*, *ö* hangnak a szótfő végén és így természetesen e szavak ragozott alakjaiban is rövid *u*, *ü* felel meg, tehát *biru*, *hordu*, *üdü* 'idő', *birutu*, *szü^oltü^o* 'szőlőtől'. Az *-ó*, *-ö* deverbális képző és néhány főnév végén szereplő *-ó*, *-ö* finnugor eredetű szavakban korábbi *-aya*, *-eye*, jövevényszavakban szintén korábbi *-ay*, *-äy* alakra megy vissza. A fejlődés menete *ay*, *eü* > *ou*, *eü* > *ó*, *ö* lehetett. Az őrségi, hetési nyelvjárás *biru*, *hordu*, *üdü* alakjainak *u*, ill. *ü* hangját valószínűleg zártabbá válással magyarázhatjuk az *ó*, ill. *ö* hangból. Az *ü*, *ü* megrövidülése viszont könnyen érthető. Zártabbá válásra más nyelvjárásokban is akad egy-két szóban példa: *rúzs*, *bür*, *hetfü* 'hétfő', de a zártabbá válás csak az őrségi, hetési és dél-gócseji nyelvjárásban rendszerszerű. (vö. Horger: A magyar nyelvjárások 56—7). Kevésbé valószínű, hogy a kettőshangzóból közvetlenül *ü*, *ü* fejlődött volna.

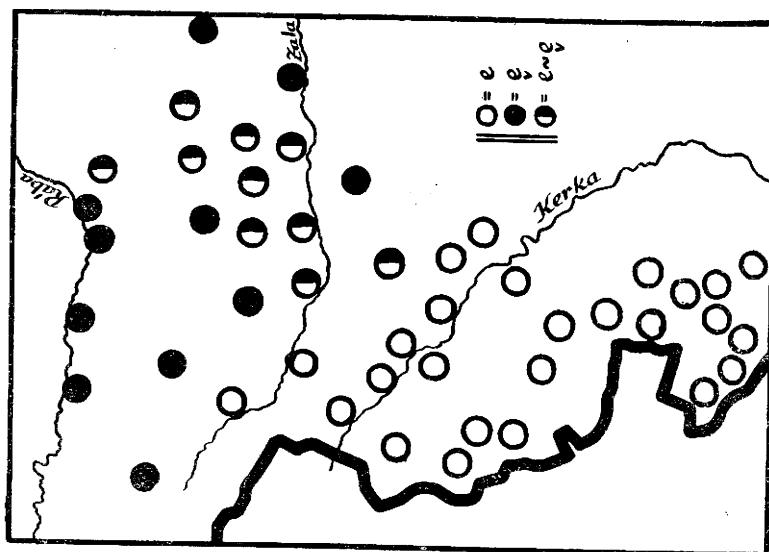
4. ábra.
Az á hangszíne

3. ábra.
Az a hangszíne

6. ábra.
A diftongusok hangszíne

5. ábra.
Az e hangszíne

Az ōrségi, hetési és dél-göcseji nyelvjárásnak eme fent említett jelenség a legfeltűnőbb és legfontosabb sajátága. Ezzel válik el a nyugati nyelvjárás egyéb területeitől, főképpen — a vele egyéb sajátágokban egyező — észak-göcseji nyelvjárástól.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy néhány *v* tövű névszó és igető végén *ó* (= *uo*) *ö* (= *üö*) hangot találunk. Tehát *juö, luö, küö, szüön ~ szüöj, nyüön ~ nyüöj*. A két utóbbi szó végén az *n*, ill. *j* nem etimologikus, hanem analogiás a többes szám 3. személyű *szünek, nyünek*, illetőleg az egyes 1. személyű *szüjök, nyüjök* hatására (Szó elején, ill. szó belsejében szintén van *üö, üö*, ez pótlónyújtásos eredetű *uö, üö, pl uödal, vuöt, füöd, 'föld'*).

Az *u, ü* hang megterheltsége tehát az ōrségi, hetési nyelvjárásban nagyobb, mint a köznyelvben és a nyugati nyelvjárás egyéb területein. Viszont csökken az *u* és az *ü* megterheltsége azért, mert a birtokos személyragozási rendszerben az *-unk, -ünk* rag *-ank, -enk* alakban, az *-uk, -ük* rag pedig *-ok, -ök, -ök (-jok, -jök, -jök)* alakban is szerepel. Az igeragozásban az *-uk, rag -ok* alakban, az *-ük* pedig *-ök, -ök* alakban is szerepel. A hetési nyelvjárásban a többes 3. személyű birtokos személyrag: *-ik*. De részben nő az *u, ü* terheltsége, mert az igeragozásban a 2. személyű ikes személyrag *l* hangja kiesett, miután az előtte lévő hangzó pedig *u*, ill. *ü* lett: *iszu 'iszol', észü 'eszol'*.

h) A köznyelvi *ü, ü, l* rövid, éppúgy, mint a nyugati nyelvjárás egyéb területein.

i) A nyugati nyelvjárásra nemcsak az jellemző, hogy az *ü, ü, l* rövid, de az is, hogy ha az *l, j* az előtte levő magánhangzót megnyújtotta, azután kiesett. Az ōrségi, hetési nyelvjárásban pedig a fejlődés következő foka az volt, hogy a pótlónyújtással keletkezett hosszú magánhangzó megrövidült. Így alakultak ki az *emönt, etészem, küsü 'külső', besü 'belső', kucsot 'kulcsot', gonduta 'gondolta', asztaná, asztatu 'asztalnál, asztaltól'-féle* alakok. Horger véleménye szerint ez a megrövidülés nem régi keletű (i. m. 52). E hangfejlődés eredményeképpen a nyugati nyelvjárás egyéb területeihez viszonyítva tulajdonképpen minden rövid magánhangzónak megnőtt a funkcionális megterheltsége a pótlónyújtásos eredetű hosszú magánhangzó rovására.

j) A magánhangzórendszerrel illetően meg kell még jegyezni azt, hogy néhány ellenkező hangrendű összetételben *i l l e s z k e d é s* következett be: *böstörü 'borstörő', ödben 'ott bent', nepestig 'napestig'*. A *böstörü 'borstörő mozsár'* szót ugyan már csak néhány archaikusabb nyelvállapotú községben hallani (más községekben szégyelt, nevetséges nyelvi forma), de az *ödben* ma is mindenütt így használatos. A tendencia hatóképességére jellemző még a következő adat. Mikor az ōriszentpéteri iskolában meghonosodott az *üttörő mozgalom*, a kis iskolagyerekek így kezdték mondani: *öttörü*.

Összefoglalásul a következőképpen jellemezhetjük az ōrségi, hetési nyelvjárás magánhangzórendszerét. Érvényesül benne 1. a *labialis tendencia*, kb. olyan fokon, mint a nyugati nyelvjárás egyéb területein. A hetési nyelvjárásban az *ö-zés* miatt ez erősebb fokú; 2. a *zárt tendencia*: *é* az *e* rovására, *i* az *é* rovására, *u, ü* az *ó, ö* rovására; 3. a *rövid tendencia* sokkal erősebb mértékben érvényesül benne, mint a nyugati nyelvjárás egyéb pontjain. Pótlónyújtás esetén a magánhangzó visszarövidül.

Má ss a l h a n g z ó k

Erre a nyugati nyelvjárást általában jellemző sajátágok érvényesek. De meg kell emlékeznünk még egy sajátágról. Az ōrségi, hetési nyelvjárásban a *v* sok szóban kiesett *sau 'savó', küasz 'kovász', koads 'kovács', luak ~ loak 'lovak'*. Ha a beszélő a hiatust meg akarja szüntetni, akkor is inkább *h-t* vagy *j-t* alkalmaz: *sahu, saju, gyüjök*. (A *v* kidobása megvan még az ormánysági és a csángó nyelvjárásban is). A mássalhangzórendszerre tehát jellemző a hiátus kedvelése vagyis a *v* mássalhangzó hiánya. A hiátusos alakok azonban erősen ki-
veszőben vannak.

(A tanulmány második felét a következő számban közöljük.)

Végh József

Josef Blaskovics : Učebnice mad'arštiny

[A magyar nyelv tankönyve] Prága, 1954. Állami Pedagógiai Kiadó.
Főiskolai jegyzet. 358 lap.

A nyelvkönyveknek három fő típusát különböztethetjük meg. Az első a tisztára gyakorlati célú ú. n. z s e b n y e l v k ö n y v. Ilyet visznek az emberek magukkal, amikor olyan országba utaznak, amelynek nyelvét nem ismerik. Csehszlovákiában ilyenek voltak a Vymazal, Magyarországon a Lingua régi nyelvkönyvei. E könyvekben a »tanuló« a mindennapi élet fogalmkörei szerint lapozhat: Étterem, Vasút, Szálloda, Borbély stb. Egyszerű kérdések és feleletek formájában kapja meg a legszükségesebb tudnivalókat. Nyelvtani ismereteket az ilyenfajta nyelvkönyvek általában nem adnak.

A második nyelvkönyvtípus már bizonyos nyelvtani ismereteket, *n y e l v t a n i é r d e k l ő d é s t* kíván meg a tanulóktól. Ilyen az iskolai nyelvoktatásban használatos tankönyvek legnagyobb része. A gyakorlati élettel kapcsolatos olvasmányok mellett e könyvekben főleg általános művelődési és politikai jellegű szövegek vannak, amelyek a tanult nyelvet beszélő nép életével, kultúrájával ismertetik meg a tanulókat. E típushoz tartoznak Csehszlovákiában a LKR (Lidový kurs ruštiny = Népi orosz nyelvtanfolyamok) tankönyvei, s az orosz nyelvi tanfolyamokon Magyarországon használatos nyelvkönyvek is.

A harmadikféle nyelvkönyv a *n y e l v t a n i r e n d s z e r* ismerete alapján tanítja a nyelvet. Az anyag elrendezésében a nyelvtani kategóriákból indul ki. A példanyagnak, az olvasmányoknak itt is lehet politikai vagy művelődési vonatkozása a tanult nyelvet beszélő nép országának megismerésére. E harmadik típushoz tartozik J. Blaskovics munkája, amely egyben főiskolai tankönyv is.

J. Blaskovics könyve feladatának teljes mértékben megfelel. Felépítése áttekinthető, rendszeres, szabatos. A könyv harmincnegyzet (leckére) oszlik; minden fejezet egy-egy nyelvtani témának van szentelve. Az egyes témákat a szerző tárgyilag és módszertanilag egyaránt kimeríti. Nem nehezíti a nyelvi jelenségek megértését azzal, hogy sok jelenséget tárgyal egy fejezet keretében.

A könyvet a főiskolai oktatásban használják elsősorban. A szerző ezért rövid tudományos bevezetést ad a magyar fonetikába és a finnugor nyelvtudományba. A tanulók az utóbbiból megismerik a magyar nyelv helyét a világ nyelvei között. Az is helyeselhető, hogy a szerző megadja a könyv összeállításában felhasznált irodalmat, felsorolja a legfontosabb magyar nyelvtanokat és nyelvészeti folyóiratokat.

A bevezető fejezetek és az olvasási gyakorlatok után egy érdekes módszertani újítás következik, amelyet, úgy tudjuk, idáig nem alkalmaztak tankönyvekben. Hogy a tanuló könnyebben megismerkedjék a tanult nyelv logikájával, a szerző *s z ó s z e r i n t* (szolgailag) lefordítja a magyar mondatokat csehre. A tanuló így saját anyanyelvének szavaival ismeri meg a csehtől eltérő sajátos magyar mondatszerkesztést, szórendet. Pld. *Rajtat se lenne most új ruha* ~ Na tobě ani nebyl nyní sově šaty (15). Aki idegen nyelvet tanul, rendszerint sokáig a saját anyanyelvén gondolkodik. Az ilyen szó szerinti fordítás kitűnően szemlélteti a másik nyelven való gondolkodást; a tanuló így nem viszi át annyira anyanyelvének gondolkodásbeli

stílusát az idegen nyelvi anyagba. A szó szerinti fordítást a szerző a hosszabb befejező fejezetekben is alkalmazhatta volna.

Mondottuk, hogy a tankönyv nem tematikai, hanem nyelvtani egységekből indul ki. Az anyagot fokozatosan a legáltalánosabb, leggyakoribb, legfontosabb nyelvtani jelenségek szerint csoportosítja. Az első fejezet a névelővel, a második a melléknévvel foglalkozik, majd tovább következik a névmás, főnév, ige stb. Komenský (Comenius) elve szerint az egyszerűtől az összetett felé halad. Ez az eljárás mód az egész könyvet jellemzi.

Didaktikailag igen jó a gyakorlatok felépítése: nyelvtani bevezető példamondatokkal, gyakorlás elemi, majd fejlettebb gondolkodást kívánó szövegen; végül az ismeretlen szavak jegyzéke, amely az ismert didaktikai »csellegéssal« néha úgy csoportosítja a szavakat, hogy a tanuló csak bizonyos keresgélés után találjon rá a szükséges szóra; befejezésül a feladat: fordítás csehre magyarrá. Itt egy dologra szeretnénk rámutatni: a könyvnek nézetünk szerint hasznára lett volna, ha a szerző kulcsot készít a fordításokhoz. Hiszen a könyvből olyan nyelvtanárok is taníthatnak, akik nem beszélnek még tökéletesen a magyar nyelvet.

Jó ötlet egy-egy népdalnak, Petőfi-versnek az olvasmányszövegekbe való beillesztése is.

A könyv nyilván hosszabb nyelvtanári működés eredménye. S ha egy ember munkája is, módszerének kialakításában közvetve része van a Csehszlovákiában egyre szaporodó magyar nyelvtanfolyamoknak is.

A tankönyvet több nyelvtani táblázat, valamint két szójegyzék (cseh-magyar és magyar-cseh) egészíti ki.

A munka nincs befejezve; a szerző bizonyára elkészíti folytatásként a befejező részt is, amely a magyar mondatban és stílus elemeivel ismerteti majd meg a tanulókat.

A tankönyv használói teljes mértékben meg lehetnek elégedve e munkával. E nézetet saját tapasztalataimra alapítom. Számos, idegenek számára készült magyar nyelvkönyv közül Blaskovics könyvéből tanultam a legtöbbet. Elsősorban azért, mert e könyv rendszeres, áttekinthető, tárgyilag és módszertanilag egyaránt meggyőző.

Leopold Bena

(Gottwaldov—Budapest)

(Fordítás: csehből.)

Fónagy Iván — Soltész Katalin : A mozgalmi nyelvről

Budapest, 1954. Művelt Nép Könyvkiadó. 72 lap.

Fónagy Ivánnak és Soltész Katalinnak A mozgalmi nyelvről c. népszerű nyelvművelő könyve a mozgalmi zsargon elleni harcban nélkülözhetetlen általános tudnivalókkal akarja megismertetni az olvasót. Mozgalmi és közéleti nyelvünk zsargonossága nem kis veszélyt rejt magában, ezért a helyes magyarság elengedhetetlen követelmény minden mozgalmi és közéleti jellegű írásos vagy szóbeli megnyilvánulásban. Pártunk vezetőinek erre vonatkozó nyilatkozatai nyomán az utóbbi években több kisebb-nagyobb cikk foglalkozott a mozgalmi nyelvben mutatkozó ferdeségekkel. Terjedelmesebb és nagyobb anyaggyűjtésre támaszkodó írás azonban most látott először napvilágot erről a kérdéstről. Igaz, népszerű jellegénél fogva ez a könyv — amint a szerzők ki is jelentik — nem vállalkozik a tisztázatlan kérdések megoldására. Ilyen tekintetben inkább az a célja, hogy vitát indítson, s ezáltal járuljon hozzá a kérdések tisztázásához. Ennek ellenére a szóban forgó kis könyv feltétlen figyelmet érdemel.

A könyv tartalmi összeállítás, beosztása, módszere stb. népszerű jellegéből adódik és a kitűzött célnak igyekszik megfelelni. Teljes mértékben helyes elhatározás, hogy a mozgalmi zsargon problémáinak tárgyalását megelőzően a szerzők megismertetik az olvasót a nyelvjárásokról, a köznyelvről és az irodalmi nyelv fogalmával, ezeknek egymáshoz való viszonyával, a zsargon fogalmával és a mozgalmi nyelv zsargonosságából származó elkülönülés veszélyével. Vázlatosan bemutatják a felszabadulás utáni években a politikai, gazdasági és kulturális fejlődés nyomában nyelvünkben végbement fejlődés fontosabb vonásait. Ezáltal szélesebb összefüggésben és a fejlődés folyamatában ábrázolva látja az olvasó a mozgalmi nyelvet. Ezenkívül módot találunk rá a szerzők, hogy a nyelv és a gondolkodás viszonyának párszavas ismertetése útján rámutassanak, hogy a mozgalmi nyelv különféle fonákosságai mögött gyakran gondolati szegénység, tisztázatlanság vagy önállótlanlanság lappang. Ilyen alapvető, illetve

kiegészítő ismeretek közlése megkönnyíti a szerzőnek a tulajdonképpeni tárgy sikeres tárgyalását, az olvasónak pedig a problémák mélyebb megértését. Az említettekkel kapcsolatban csak azt hiányoljuk, hogy a köznyelvvvel, irodalmi nyelvvel, zsargonokkal együtt a könyv nem tér ki a szaknyelv fogalmának megismertetésére. A mozgalmi nyelv ugyanis bizonyos tekintetben szaknyelv, éppúgy, mint a sportolók, a méhészek vagy a különféle művészek stb. nyelve. Tehát természetes dolog — amint történik is rá utalás —, hogy a mozgalmi nyelvnek is van sajátos szó- és szóláskészlete, amely önmagában nem szükségszerűen zsargonos jelenség. A szaknyelv fogalmának, a szaknyelv és a mozgalmi nyelv közötti viszonynak tisztázása megkönnyítette volna a továbbiakban a mozgalmi zsargon és a helyes mozgalmi nyelv viszonyának világosabb megfogalmazását.

A kérdések tárgyalásának módját — amint említettük — szintén a könyv népszerű, ismeretterjesztő jellege határozza meg. Ennek megfelelően a szerzők általában kerülnek az elvont meghatározásokat, a nyelvészeti terminológiához csak akkor folyamodnak, amikor elkerülhetetlen, akkor is mindössze egynéhány közismert műszót használnak, a felmerült problémákat általában a nagyközönség jártasságának megfelelő színvonalról elindulva közelítik meg. Egyszerű példák és világos magyarázat útján elvezetik az olvasót a tárgyalt kérdések megértéséhez. A példaként felhasznált nyelvi anyag nem épp a legfrissebb ugyan, de nagyjában ma is időszerű és tipikus. A példák javarésze gyűléseken, értekezleteken elhangzott hozzászólásokból, üzemi lapokból és a napi sajtót képviselő egy-két központi lapból való. Nézetünk szerint kár, hogy a Szabad Nép, legelterjedtebb központi lapunk nem szerepel közöttük. Bár tagadhatatlan, hogy a Szabad Nép különös gondot fordít a helyes magyarságra és eredményesen harcol a mozgalmi nyelv zsargonosságára ellen, helytelen lenne azonban azt a látszatot kelteni, hogy a mozgalmi zsargon a sajtóban szinte kizárólag egynéhány hevenyészve frott üzemi híradóban tenyészik.

Az eddig elmondottak alapján nyilvánvaló az is, hogy a könyv nem törekszik teljességre a mozgalmi nyelv zsargonos jelenségeinek tárgyalásában, hanem megelégszik a legtipikusabbnak vélt esetek felsorolásával és magyarázatával.

A mozgalmi nyelvben lépten-nyomon felbukkanó sok hiba — amint helyesen mutatnak rá a szerzők — r é s z b e n annak a természetes következménye, hogy dolgozóink még nem tudták kielégítő módon elsajátítani a nemzeti nyelv legmagasabb formáit. Ez még egymagában nem tenné zsargonossá a mozgalmi nyelvet, de a nyelvi műveltség hiánya megkönnyíti a mozgalmi zsargon elterjedését. Ilyen módon széles körben elterjedtek nálunk azok a nyelvi hibák, amelyeket a könyv szerzői a mozgalmi nyelv »gyermekbetegségei» néven emlegetnek. *Komoly* és társai, *Hibák és hiányosságok* a politikai nyelvben, Mondjuk meg az elvtársak felé, *Akik konkrétan* beszélnek és *A mozgalmi nyelv szűk keresztmetszete* cím alatt egész sereg olyan sajátos szót, szóhasználatot és fordulatot sorolnak fel — megfelelő magyarázattal kísérve —, amelyek nagyban hozzájárulnak mozgalmi nyelvünk zsargonossá tételéhez. *A tudatosít, fordulat, lazaság, hiányosság, komoly, döntő, súlypont, keresztmetszet, konkrétizál* stb. szavak valóban szinte nyüzsgönek az átlagos mozgalmi megnyilvánulások szövegében. Igazuk van a szerzőknek, hogy ezek a szavak önmagukban általában nem kifogásolhatók, s hogy csak felesleges és feltűnő gyakoriságuk miatt hatnak olyan bántóan. Sőt nem is feltétlenül gyakoriságuk miatt, sok esetben inkább a gyakorisággal járó elértéktelenedésük és jelentésük elferdülése folytán válnak ezek a szavak és kifejezések a mozgalmi zsargon sajátosságos elemeivé. A mozgalmi nyelv gyermekbetegségei c. fejezet a tárgyalt anyag tanulságaként a szókészletre vonatkoztatva a következő általánosítással zárul: »Megállapíthatjuk tehát, hogy a mozgalmi zsargon nem újonnan gyártott szavak teszik zsargonná, tolvajnyelvvé, hanem bizonyos köznyelvi szavak elkoptatása, elferdítése» (17). Nézetünk szerint helyesebb lenne ez a tétel, ha itt-ott kiegészítenénk. Mindenekelőtt a »nem újonnan gyártott szavak« élé odatennénk, hogy e l s ő s o r b a n. Mert bizony az újonnan gyártott szavak egy része, az ilyenek, mint *szocpolos, agitprop, polgazd* stb. szintén zsargonos jelenség és elég »szerves« tartozéka a mozgalmi zsargonnak. Azt hisszük, hogy a szavak elkoptatását, elferdítését nemcsak bizonyos köznyelvi szavakon figyelhetjük meg, hanem jó néhány szaknyelvi szón is. *A szűk keresztmetszet, a súlypont, a beütémez* stb. tulajdonképpen szaknyelvből vett szavak. Pontosság kedvéért ezt is meg lehetett volna említeni, annál is inkább, mivel ez nem is olyan ritka jelenség. Nem esik szó a fenti meghatározásban az idegen szavakról sem. Ez azonban talán nem kifogásolható, mert a mozgalmi nyelv útján hozzánk került idegen szavak (*sztaha-*

novista, kulák, kolhoz stb.) általában szükségesnek bizonyultak, szélesen elterjedtek és köznyelvvé váltak. Az idegen szavak divatja örvendetesen visszaszorult, s ma már elég ritka jelenség a helytelenül értelmezett tudományos színvonalra való hivatkozással az idegen szavak-
való dobálózás.

A Miért bürokratikus tolvajnyelv a mozgalmi zsargon? c. fejezet felhívja az olvasó figyelmét a mozgalmi nyelvre jellemző bürokratikus vonásokra. Normális esetben általában a legegyszerűbb és legcélszerűbb nyelvi eszközöket igyekszünk felhasználni gondolataink közlésére. A bürokratikus nyelv azonban mindent körülményesen, nyakatekertten fejez ki. Sajnos, mozgalmi nyelvünk — talán hivatalosságra való törekvés következtében — tele van bürokratikus fordulatokkal. Jogosan ítélik el a könyv szerzői az ilyen bürokratikus körülményes kifejezéseket, mint »ilyen irányban tegyünk ígéretet« vagy »A felelősségrevonás kérdését elmulasztottuk olyan súllyal felvetni, hogy az meg ne ismétlődjék« (35—6) stb. A bürokratikus szószaporításról szólva megemlékezik a könyv a mozgalmi nyelvben használt képes kifejezésekben található gyakori képzavarokról is. Jól megválasztott példákon mutatja be, mennyire »képtelenek« az ilyen képes kifejezések: »A tudatban lévő polgári *csökevényt* a kulák *megnyergeli*, hogy a maga pecsenyéjét *sütögesse*« (40) stb. Örvendetesnek tartjuk, hogy a könyv szerzői leleplezik ezeket a derűre-borúra használt zavaros frázisokat. A képes kifejezések csak hamisítatlan tisztaságukban válnak előnyre a stílusnak, úgy is csak akkor, ha megfelelő helyen és egészséges nyelvérzékkel alkalmazzuk őket. A szerzőkkel ellentétben azonban mi nem keresnénk közvetlen összefüggést a mozgalmi zsargon bürokratikus jellege és a »képtelen képek« használata között. A szólások, képes kifejezések alkalmazása nézetünk szerint nem bürokratikus szószaporításból, hanem feltehetőleg közvetlenségre, szemléletességre való törekvésből adódik, csakhogy igen gyakran tökéletlen módon nyúlnak ezekhez a nyelvi eszközökhöz, s ennek következtében zavaros és élettelen kifejezések születnek. A bürokratikus nyelv általában igen elvont, kerüli a képszerűséget. A mozgalmi zsargonban azonban keveredik ez a kétféle törekvés, ezáltal még mesterkéltébbé válik a mozgalmi nyelve.

A mozgalmi nyelv szó- és kifejezőkészletében található zsargonos jelenségek leleplezése után sort kerítenek a szerzők a nyelvtanban előforduló zsargonizmusok egyik-másikának a tárgyalására is. Leginkább figyelmet érdemel ebből a részből a hangsúly és a hanglejtés a mozgalmi zsargonban c. rövid fejezet. Szemléletes módon hangjegyekkel ábrázolva mutatják be a zsargonos hanglejtés néhány tipikus esetét. Ez a furcsa éneklő hanglejtés, amelyet alkalmasint a levitézett városi kispolgárság zsargonjából „mentettek át“ a mozgalmi nyelvbe, idegenszerű csengésével csak fokozza a mozgalmi nyelv zsargonosságát. Nem ártott volna esetleg még részletesebben elemezni ezt a jelenséget.

Helyesen mutat rá a könyv, hogy a mozgalmi élet kifejezései sok esetben átmennek az élet más területeire is. Ha történetesen zsargonszerű jelenségek hatolnak be a köznyelvbe, az már veszélyezteti a köznyelv tisztaságát. Igaz ugyan, hogy ezek a zsargoniszavak és fordulatok, amint a könyv többször is említi, természetüknél fogva nem könnyen illeszkednek be a köznyelvbe, egyéni nyelvhasználatban azonban a tapasztalat szerint az ilyen esetek száma mégis elég figyelemre méltó. Ezért a mozgalmi nyelv ferdeségei elleni harc közvetve a köznyelv tisztaságának védelmét is szolgálja.

Foglalkozik a könyv azzal a kérdéssel is, milyen forrásokból eredt a mozgalmi zsargon, mi az oka gyors elterjedésének, és mi táplálja. Ezt fejtegetve megállapítják, hogy a bürokratikus nyakatekertség és elvontság a hivatalosságra, helytelenül értelmezett pártyszerűsége való törekvéssel magyarázható. Hangoztatják, hogy az idegen nyelvből fordított szövegek sok idegenszerűséget terjesztettek el, rámutatnak, hogy a frázisosság igen kényelmes dolog s ismételt hangsúlyozzák, hogy az irodalmi műveltség hiánya utat nyit a nyelvi fonákságok terjedésének.

A könyv utolsó fejezete a mozgalmi zsargon elleni harc elveit és néhány módszerét foglalja össze. Az erről írottakkal teljesen egyetérti etünk. Joggal hiányolják a szerzők a mozgalmi nyelv problémáit tárgyaló cikksorozatokat, a mozgalmi zsargonnal kapcsolatos vitás kérdések megbeszélésére rendezett ankétokat, mert a részletek tisztázása nélkül nehéz orvosolni a bajokat. Emellett tényleg helytelen lenne azt hinni, hogy a mozgalmi zsargon elleni harc egyedül a nyelvészek dolga. Helyesen állapítja meg a könyv, hogy egyszerű tilalmakkal még nem lehet gátat vetni a mozgalmi zsargon további terjedésének és hogy csak a tömegek nyelvi műveltségének emelése útján, fokról fokra haladva lehet visszaszorítani a mozgalmi zsar-

gont. Jogosan hangoztatja gyakorlati tanulságként az ösztönösséggel szemben anyanyelvünk tudatos tanulmányozásának, alapos megismerésének szükségességét. Marx, Engels, Lenin és Sztálin példájára hivatkozva az egyszerűség, világosság és érthetőség követelményét támasztja a legelvontabb kérdéseket fejtegető írásokkal szemben is.

Amint már említettük, a könyvben mindig megfelelő magyarázat kíséri a példaként idézett hibás, zsargonos szavakat és kifejezéseket. Hozzá kell tennünk, hogy a kifogásolt példákkal szembe állítva általában a helyes szót vagy kifejezést is megadják a szerzők. Kár, hogy irodalomból vett pozitív példák alig vannak a szóban forgó könyvben. Egy-egy idézet pl. Sztálin műveiből meggyőzőbben bizonyítja, hogy valóban lehet egyszerűen és érthetően írni a legbonyolultabb dolgokról is, mint bármilyen utalás vagy magyarázat.

A könyv nyelvezete általában jól megfelel a könyv jellegének: elég könnyed és érthető. Némely helyen azonban kissé hanyagul van fogalmazva. Általános értékelésként megállapíthatjuk, hogy a szerzők értékes és hasznos népszerű könyvet adtak a nagyközönség kezébe; és talán többet nyújtottak könyvükben, mint amennyire vállalkoztak, mert bőséges példaanyagukkal és egész sor értékes megfigyelésükkel és helyes elvi általánosításaikkal gazdagították nyelveművelő irodalmunkat.

Juhász József

Bárczi Géza : Bevezetés a nyelvtudományba

Ideiglenes tankönyv. Bp., 1953. Tankönyvkiadó. Egyetemi Nyelvészeti Füzetek. 142 lap.

Annak, aki bevezető kézikönyvet ír a nyelvészet tudományába, két heterogénnek látszó képességgel kell bírnia. Egyrészt teljesen benne kell lennie, lehetőleg aktív közreműködőként, a történeti és összehasonlító nyelvtudomány pozitív irányú adatokkal bizonyító alkotó munkájában, másrészt ismernie kell a tudomány elméleti, alapelvi, mondjuk meg csak bátran: filozófiai rendszerét, értve ezen a dialektikus és történelmi materializmus marx-i lenini rendszerét, amely Sztálin megnyilatkozása által hosszú időre eldöntötte tudományunk fejlődésének sorsát. Megvannak-e ezek a tulajdonságok a fenti könyv szerzőjében, Bárczi Gézában? E kérdésre szinte teljességgel az örömdetes i g e n-nel felelhetünk. Romanisztikai részlettanulmányaiival, Szófejtő Szótárával bebizonyította, hogy az adatok tömkelegében nem szédül meg, szabatos rövidséggel emeli ki például a magyar szófejtő irodalom kásahegyéből azt, ami a mai tudomány szerint maradandónak látszik. Elméleti érdekfűző egyetemi előadásait már rég bizonyítja, és életének szerencsés körülménye, hogy fenti művét már a sztálini megnyilatkozás és annak magyar szempontból való jó kifejtései után írhatta meg.

Azért kellett a fenti megállapításból kiindulni, mert Bárczi műve olyan érdemes magyar és nem magyar kezdéseknek a betetőződése, amelyek ma már sok tekintetben elavultak, de jelentőségük a történelmi fejlődés során letagadhatatlan. Hogy csak — s ezt is vázlatosan — századunk s a múlt század második felének törekvéseire, egy évszázad munkájára gondoljunk, a következőket kell megemlítenünk: Müller Miksa előadásait a nyelvtudományról (magyarra fordította Simonyi Zsigmond, megjelent a MTA kiadásában 1874.); Karl Brugmann bevezető előadásait (a lipcei egyetemen az 1902—1903. évben személyesen volt szerencsém ezeket hallgatni, nyomtatásban nem jelentek meg); Simonyi Zsigmond bevezető egyetemi előadásait (anyaga megjelent a szerzőnek A magyar nyelv c. munkájának két kiadásában s német fordításban is); Schmidt József művét (A nyelv és a nyelvek. Bevezetés a nyelvtudományba. Bp., 1923. 238 lap; e mű sorsa a szerző tragikus egyéni sorsával kapcsolatban csaknem teljes agyonhallgatás volt, de meg kell mondanunk, hogy a mű, főleg tudományunk jövőjének pesszimiztikus beállítása miatt [18, 19] ma már jórészt szintén elavult); Pais Dezső egyetemi előadásait (sokszorosított jegyzetek), ezt a magyar nyelvtudomány eszközeinek használatába való gondos bevezetést, mely rendszerénél fogva előnyösen emlékeztet Simonyi bevezető előadásaira.

De ezeken kívül, ezekkel párhuzamosan az újgrammatikus iskola, valamint később a Wundt féle néplélektan ismertetésével kitűnő bevezető tanulmányokat adott, pompás elméleti bevezetéseket Gombocz Zoltán: A jelenkori nyelvészet alapelvei (1898.), Nyelvtörténet és lélektan (1902—3). E művek döntő hatásként valósággal felfrissült a magyar nyelvtudo-

mány élete s éppen e felfrissülés egyik tüneteként szükségesnek mutatkozott egy könnyebb és mégis rendszeresebb bevezető kiadása. E célt szolgálta csaknem fél évszázadig e sorok írójának Általános Nyelvtudomány c. műve (1907.; ezután: Ált. Nyt.) rendszerbeli újításával, sőt új nyelvfejlődési elmélettel, erősebben általános nyelvtudományi alapvetéssel. Részben ennek beosztását felhasználva, 1914—1915-ben két magyar nyelvtudományi bevezetés jelent meg, a Horger Antalé s a Kis Erős Ferencé. Horger Antal műve (A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba; I. Nyr. 44: 214—7) elődeinek jó kezdéseit felhasználva, hasznos munkát alkotott. (Az, hogy nem egy esetben elfelejtette idézni forrásait, nem objektív tudománytalanság jele — ezt tárgyi igazságtalanság volna vele szemben hangsúlyozni —, hanem szubjektíven eltévedett tudománypolitikájának megnyilvánulása.) Egy évvel rá jelent meg Kis Erős Ferenc műve (A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva a nyelvfilozófia, a finn-ugor összehasonlító, a magyar történeti nyelvtan és a magyar nyelvjárástan alapjairól. A szerző tulajdona. 603 lap). A lelkes szerző a maga pénzén nyomatta ki és árualgatta művét. E lelkesedés dicséretet érdemelne, de a mű nem más, mint önállótlan kivonatolás, másodkézből való gyakorlati célú munka (Nyr. 44: 364—6).

Nyelvtudományunk története a felszabadulással lezárt évtizedeinek két uralkodó csillagzata volt: Paul és Wundt. Helyszűke miatt nem óhajtjuk itt részletesen magyarázni a magyar nyelvtudományi munkának azt a sajnálatos egyoldalúságát, amely Gombocz fellépésétől Bárcciig egy bizonyos, minden elméleti fejtegetéstől való szubjektív »horrorban« nyilatkozott meg. E »pozitivistá« jelleg ellenére némi önfeláldozással mégis jelentkeztek általános nyelvtudományi fejtegetések részben a Nyelvőrben, részben Asbóth Oszkár Nyelvtudomány c. folyóiratában (1907—1915), amely bizonyos merészséggel programmszerűen adott helyet általános nyelvtudományi ismertetéseknek, fejtegetéseknek. Ezek élesztgették soká hazai talajon az általános nyelvtudomány pislogó lángjait. Csak kapásból említsük meg, hogy Brugmann, Ascoli, Vossler, Ottmar Dittrich, Secheyay (Saussure legjobb tanítványa), Rozwadowsky, Behaghel, Streitberg, Finck, Paulhan, Porzezinski, Misteli, Dauzat, Sganzi, Sandfeld Jensen, Benedetto Croce és persze Paul és Wundt (új kapcsolatokban) mégis szóhoz jutottak nálunk. Természetes, hogy ez az egész irodalom, mint egész régi nyelvtudományi irodalmunk, ideológiai szempontból átértékelésre vár, de szótlan értelemben: ami pozitív érték, az érték marad s felhasználható és fel is használandó! Ezért helytelen volt ez irodalomnak szinte teljes elhanyagolása, ami Sebestyén Géza (Nyelv és nyelvtudomány. 1939.) és Laziczus Gyula alapvető munkájában (Általános Nyelvészet. 1942.) sajnálatosan megfigyelhető. (Vö. Az Orsz. Népt. Egy. 1944. évi Évkönyve 116—20. 1.) E »hagyománnyal« csaknem teljesen szakít Bárcci Géza.

Műve címlapján ez a túlzottan tetsző, szerény megjelölés lepi meg az olvasót: »Ideiglenes tankönyv«. »Ideiglenes« minden tudományos alkotás, hiszen a tudomány állandóan fejlődik, s egy ilyen bevezetés nem lehet más, mint a tudomány egy állapotának hű vetülete. De a mű tárgyalási rendjének megjelölése már jelzi a szerző logikai érettségét. Művének beosztása: az anyag, az anyag törvényszerűségei, e törvényszerűségek megoldásának módszere mintaszerűen zárt és világos. Minden fejezet után irodalmat ad. Ez irodalomhoz pótlásokat ajánlunk alább. A nyelv keletkezése c. fejezet a megfelelő ideológiai források alapján (Engels, Nikolszky—Jakovlev) elsőrangú, itt talán az Ált. Nyt. III., A nyelv eredete c. fejezete is említést érdemelt volna, mert anyagának egy része ma is megáll és talán kiegészítené Bárcci pompás fejtegetéseit. Nagyon érdekesen fejt ki Bárcci a Saussure—Laziczus-féle irodalom és anyag alapján azokat a problémákat, amelyeket nyelvtudományunk egy iránya egyéni nyelvi problémáknak jelez (I. Nyelvtudomány 2:119—22).

A rendszeres fejtegetés nagy tudományos előnye didaktikai szempontból hátránnyal jár: ugyanaz a probléma többször is fejtegetésre kerül, s ez a kezdő számára az egyes fejtegetések árnyalati különbségei miatt zavarral jár. Pl. a strukturális felfogásról, amelynek hazánkban híve nem volt, s kétségtelenül téves is (Bárcci véleménye is ez), elég lett volna egyetlen kétsoros jegyzetfejtegetés (70—1). Többször kerül tárgyalásra a marrizmus is. Némi erőltettség és történelmi adattal alig igazolhatóság álláspontja érzik az »ösmondat« (»mondatszó«) fogalmainak a szófajok keletkezésére következtető fejtegetésében (72). A belső szóteremtés hangutánzó részlegének fejtegetésénél idézni lehetett volna A hangutánzás problémájának történetéhez c. egyébként az Indogermanische Forschungen Anzeiger-étől elismeréssel fogadott munkát (Nyelvtudomány 4:1—19). Az elvonalás (80) bibliográfiájában Simonyit, a kérdés első rendszerezőjét nem lehet mellérendelni pl. Horgernek, aki a készből merített.

A mondattani fejtegetés irodalmából (90) hiányzik Pais neve, aki nélkül Gombocz Syntaxisa nem jelent volna meg. Később helyesen idézi Bárczi a 127. lapon. A nagyon szép nyelv-művelésről szóló résznek, amely a problematikának tudományos háttérét ad (94—8), irodalmából egyes aprólékos fejtegetések helyett, azt hisszük, meg lehetett volna említeni A Pesti Hírlap Nyelvőrét és igen elterjedt kézikönyvei miatt Kelemen Bélát is. A földrajzi módszer kifejtésénél talán nem közömbös, hogy Gilliéron Atlaszáról tudományos irodalmunk már 1907-ben tudomást vett, s a földrajzi módszert nálunk térképekkel már más nemzeteket megelőzve, alkalmazta szláv jövevényszavaink kifejtésénél Melich János (l. az Ált. Nyt.-ban, 16, a *csütörtök* szó átvételének térképét). A tudománytörténeti fejtegetésekben sok a jelentős új anyag. Rask mellett különösen érdekes és új Riedl Szende eddig teljesen elhanyagolt tudományos értékelése (l. 128—9). Ascoli, Bally, Secheyay, Vossler ismertetésénél talán a Nyelv-tudomány c. folyóirat megfelelő helyeire lehetne utalni. A magyar nyelv-tudomány történetének irodalmából még nem juthatott helyhez Zsirai műve Sajnovitsról és Gyarmathiról (A magyar nyelvtudomány haladó hagyományai). Révai Miklós méltatása feltűnően szegényes. A róla szóló vitaindító és éveken át folyó vitatkozó irodalom, valamint kéziratainak, mondat-tanának, irodalomtörténetének kiadása alapján tisztán áll előttünk Révai Miklós rendkívüli egyénisége, amelyről most már túlzás nélkül is, európai értelemben is nagyot mondhatunk, hiszen kiderült, hogy az *Elaboratio Grammatica* eljutott Humboldt Vilmos kezébe is, s ő azt nagyra tartotta.

Ideológiai szempontból nagyon sok jót mondhatunk e műről. A nyelv és a társadalom összefüggésének felfejtése kitűnő (11—2); az úgynevezett »alapnyelv« fogalmi meghatározása gondos (13, jegyzet); viszont a 14. lapon azt mondja: Nálunk a munka »becsület és kötelesség« dolga. A szép és népszerű gondolatot így is kifejező szólás inkább így van elterjedve: »becsület és dicsőség« dolga. Rendkívül érdekesen felveti Bárczi a hangváltozások társadalmi vonatkozásainak kérdését, de lemondóan hozzáteszi: ezzel »nem vagyunk tisztában«. Ha már e bizony Bevezetőben nem okvetlenül fontos és lemondó kihangzású tételt felvetjük, enyhítsük így a pesszimizmusát: »Még nem vagyunk tisztában.« A nyelv eredetéről szóló részben éppen a kezdők miatt nem volna fölösleges Wundt osztályozása (l. Ált. Nyt. 25—7). Wundt már bizonyos mértékben materialista volt, ellenben Bárczi Géza Engelsnek »A munka szerepe a majom emberré válásában« gondolatának befűzésével ideológiailag kitűnőt nyújtott. Helyes felhasználni a nyelveredet kérdésénél a gyermeknyelv, a gyöngelméjük nyelvi megnyilatkozásainak adatait, az állatok tudatmegnyilvánulásait (vö. Bárczinál 8; Ált. Nyt. 18). Bárczi a polygenesist nem veti el, annak idején én is helyesltem, de Bárczi előnye, hogy ő már társadalomfejlődési érvekkel erősítheti azt, ami a régi (részben még idealisztikus) fejtegetésekben helyes volt.

Meg kell mondanunk, hogy Bárczi műve nem szerény Bevezető a nyelvtudományba. Több ennél. Egy új általános nyelvtudományi rendszer körvonalai bontakoznak ki tartalmas fejtegetéseinek zárt keretei közt. Bizonyos vagyok benne, hogy az új kiadás alapján alkotandó fordítás egy más európai nyelven is szép pályát futna meg.

A mű eseménye nyelvtudományunknak, sőt ennél több. Világviszonylatban is a sztálini nyelvtudományi megnyilatkozás óta az első nyelvtudományi bevezető, mely tárgyi és ideológiai szempontból való teljes megbízhatóságával hivatott egy világnyelven is küzdeni a nyelvészet bizonyos népszerűtlensége ellen, sőt új híveket is szerezni tudományunknak. Mégegyszer: szerényen Bevezetőnek jelzett célzata mellett benne egy új általános nyelvtudományi rendszer körvonalai bontakoznak ki.

Rubinyi Mózes

Puskin : Mese Szaltán cárról

Györy Miklós rajzaival. Fordította: Áprily Lajos, Fodor András, Illyés Gyula, Kormos István, Vas István. A szöveggondozás Makai Imre munkája. Budapest, 1953.
Ifjúsági Könyvkiad. Lapszámozás nélkül.

Az Ifjúsági Könyvkiadó az utóbbi időben számos szép, értékes könyvet adott ki. Külön kell beszélnünk arról a szép képes meséskönyvről, mely legutóbb látott napvilágot, és Puskin verses meséinek sikerült magyar átültetését tartalmazza.

Előrebocsátjuk, hogy a nyelvhelyesség, nyelvtisztaság, jó magyarság, művészién költői stílus tekintetében Puskin költői nagyságához méltó, kiváló műfordítások ellen semmi kifogást nem emelhetünk: a meséknek mind az öt fordítója, Áprily Lajos, Fodor András, Illyés Gyula, Kormos István és Vas István szépet, élvezeteset, igazi költőt nyújt, s eredeti magyar, költői alkotásokként gyönyörködhetünk bennük.

A kiváló műfordítások olvasásában igaz öröme telik a felnőtteknek és a serdültebb ifjúságnak, de megállapításunk szerint a könyv nem a mesékért rajongó kisebb gyermekek számára való. Ha a könyvet kezünkbe vesszük s lapozgatunk benne, Győry Miklós színes képeinek és rajzainak láttára az az érzésünk, hogy gyermekek számára készült könyvvel van dolgunk, de a meseszövegek olvasásába fogva már mindjárt az első lapon rádöbbenünk, hogy e meséskönyvet nem adhatjuk serdületlen gyermekek kezébe. Elsősorban és főként azért nem, mert sok benne a gyermekek előtt érthetetlen szó és kifejezés.

Kísérletképpen három család zsengekorú gyermekei előtt olvastuk, illetőleg olvastattuk fel a meséket. A felolvasás alatt éberén figyeltük, mi az, amit a gyermekek nem értenek, milyen szók, kifejezések, szókapcsolatok felől kérnek felvilágosítást, magyarázatot. Kísérletünk eredménye arról győzött meg bennünket, hogy a legkisebb hallgatók — de további megfigyelésünk szerint még a 9—12 éves olvasók is — igen sok kérdéssel ostromolják a felnőtteket annak jeléül, hogy a mesefordításokban sok a számukra érthetetlen dolog. A kérdések zöme arról is tájékoztatott bennünket, hogy a megértés nehézségei nem annyira a fogalmak és gondolatok kapcsolatában, nem a meseszövegsben, talán nem is csak a szórendi szokatlanságokban jelentkeznek, mint inkább az előttük ismeretlen, s ezért érthetetlen szók és kifejezések használatában.

Kísérlet közben szerzett tapasztalataink közlését azzal kell kezdenünk, hogy akadnak a sikerült műfordításokban olyan helyek is, amelyeket meg sem lehet a gyermekeknek magyarázni. Így pl. mindjárt az első lapon, Fodor Andrásnak szép fordításában, a Mese az aranykakasról című mesében ezt olvassuk:

Szembeszállni annyi *vésznek*
Csak a bölcs tud, senki más,
A *herélt*, a csillagász.

Itt nem az a bökkenő, hogy a *szembeszállni* ige mellé a szokatlan *-nak, -nek* ragos határozó van kapcsolva a megszokott *-val, -vel* ragos helyett, hanem komoly nehézséget okoz a *herélt* szó. Mit csináljon vele a felolvasó, hogyan magyarázza meg a szó jelentését a mese hallgató, kíváncsi gyerekeknek?

Ehhez hasonló fogós kérdés számunkra az is, miként világosítsuk meg a kisebbek előtt Kormos Istvánnak ugyancsak igen szép fordításában (Mese Szaltán cárról meg fiáról...) azt a helyet, ahol az ifjú cár és menyasszonya nagy »lakzit laknak» s utána:

Végül viszik éjszakára	A fiatal cárné pedig
Elefántcsont-nyoszolyára	Nemsokáig kényeskedik,
S otthagyják az ifjú párt,	Első éjjel <i>megfog</i> an.
Ott a cárnét és a cárt.	

Az idézett hely kényes voltát tulajdonképpen két szó okozza: a *nyoszolya* és a *megfog*an. A kisebb gyermekeknek aligha magyarázható meg, miért viszik az ifjú párt éjszakára elefántcsont-nyoszolyára, és miért hagyják ott őket. A felnőtt olvasó persze legott tisztában van vele, mit akar a költő mondani azzal, hogy a »fiatal cárné pedig nem sokáig kényeskedik«, s megérti, hogy mindjárt az »első éjjel megfog»an«. De hogy magyarázzuk meg, milyen értelmezést adjunk a *nyoszolya* 'ágy' és a *megfog*an 'megfogamzik, teherbe esik' szónak a gyerekek számára?

A kérdés még tovább bonyolódik a mese során, mert később ez következik:

<i>Szült</i> a cárné éjszaka:	Se nem egér, se nem béka —
<i>Szörnyszülött</i> a <i>magzata</i> ,	Kutya <i>kötyke-vakaréka</i> .

Az idézetben a kiemelt szavak szorulnak magyarázatra; a *szül* jelentésmagyarázata még csak sikerül valahogyan, de már a *szörnyszülött a magzata* kifejezés gondot okoz [egyik értelmes

kis olvasónk ezt a megjegyzést fűzte hozzá: »nem érthetőbb így: *lett a fia?*«, és a légnehezebb a *kutya kölyke-vakaréka*. Hogyan magyarázhatjuk meg a gyermekeknek, hogy a *kölyke-vakaréka* kifejezés a népnyelvben használatos *vakarcs* szónak a változata, mely névvel a család utolsó gyereket szokták illetni?

Ugyancsak nehéz megvilágítani a gyerekek előtt a következő helyet is, amely Áprily Lajos fordításában, a halott cárkisasszonyról és a hét vitézről szóló mesében, fordul elő:

S hogy [a cárlány] fehér lett, nem csoda:
Várandós anyját ígézet
Fogta meg, míg hóra nézett.

Önként fölmerül a kérdés, kiknek szánta a könyvet a kiadó. Kétségtelenül nem a felnőtt olvasóknak — hiszen ez a feladat nem is tartozik bele a profiljába —, hanem az ifjúságnak. De milyen korú ifjúságnak? A mese elsősorban a kisebb, fiatalabb gyermekek műfaja. A kiadónak természetesen tekintettel kell lennie arra, hogy a kiadandó könyvet milyen korú olvasók kezébe kívánja adni. Másképpen kell írni az egészen kis gyermekeknek, az óvodásoknak, másképpen az általános iskola alsó meg felső osztályaiba járó tanulóknak, másképpen a középiskolásoknak. Nem könnyű feladat az óvodások számára készülő képeskönyvek csengő-bongó verskékétől kezdve egészen az érettségire készülő diákoknak szánt irodalmi olvasmányokig minden korosztályt megfelelő, nevelő tartalmú, irodalmi értékű könyvekkel ellátni. Ezt a nehéz feladatot általában mégis jól betölti a szakosítás (profilozás) óta az Ifjúsági Kiadó, s idáig igen sok sikerült könyvet adott már a tanulni és szórakozni vágyó ifjúság kezébe.

A szóban lévő könyv is jó, csak nem a gyerekek kezébe való. Nemcsak a főntebb említett kényes helyek és nehezen megmagyarázható kifejezések miatt nem, hanem azért sem, mert — mint a következőkben rámutatunk — számos olyan szó, szólás, kifejezés van a fordításokban, amelyek, nem lévén közkeletűek, megnehezítik a megértést. Régi, népi, tájnyelvi szók néhol annyira nehézzé teszik az egyébként igen szép szöveg megértését, hogy még a serdültebb ifjúság — sőt talán még a felnőttek — számára sem ártana magyarázó jegyzetekkel kísélni őket. Néhányat ide iktatunk közülük. Sajnos, idézeteink előfordulása helyét pontosan, lapszám szerint nem jelölhetjük meg, mivel a meséskönyvben lapszámozás nincs. Az idézeteknél ezért csak a fordító nevét és a mese címét jelöljük meg rövidítve.*

Vajjon megértheti-e a gyermek az ilyeneket: »És [a fiú] a *róna ernyein* túl, Vadra lesni, partnak indul« (KSz.); mit jelent ebben az idézetben a *róna ernyein* túl szókapcsolat? »Hát a hullám szót fogad, Hordóval a partra csap, Leteszi a *sós fenýerre*« (uo.); a felnőtt esetleg tudja, mit jelent a *fenýér* szó, vagy ha nem tudja, megkérdi egy nyelvésztől, vagy utána néz a jelentésének; a szónak a Magyar Tájszótár szerint hármás értelmezése is van: 1. lucerna, 2. lóhere, 3. vékonyzálú réti fű, amely leginkább vízjárta földeken terem; az idézetben nyilván a 3. jelentésben értendő, mert tengerről lévén szó, a parti fű a tengervízről sós. |

Az olcsó bérért szolgát kereső pópának ezt mondja a szolgálatba állni akaró fiú: »Nálam jobbat nem találsz a földön — Felelt Balda — elszegődöm. Három *fricska* homlokodra: évi bérem, Ennem *tönköllyel* beérem« (IP.). S ugyanebben a mesében később: »Edd meg a *tönkölyöd*: S menj, szorítsd fizetésre az ördögöt« (uo.). Honnan tudhatja a gyermek, mi az a *tönköly*? Az összefüggés szerint nyilván valami ennivaló, de micsoda? A Magyar Tájszótár szerint: 'a búzának egy neme, mely az árpa és a zab közt áll'. A Czuczor—Fogarasi Nagyszótár így értelmezi: »A búzák neméhez tartozó növényfaj; csészepolyvái tonkák, kemények, négy virágúak, ondói kalászosak, a magra száradnak, s nehezen válnak le. Máskép: *tenkely* v. *piros atakor* (Triticum spelta).« Úgy látszik, a költő azt akarja kifejezni, hogy a szolga megelégszik a legolcsóbb kosztal, a legilsányabb árpa- vagy zabkenyérrel is, nem kerül tehát sokba az élelmezése a fukar pópának. De az idézetben talán még a *fricska* szó is megvilágításra szorul, mert a szót esetleg ismerő gyerekek tudomása szerint az orra két ujjal való pöc-

* FA. = Fodor András: Mese az aranykakasról; IP. = Illyés Gyula: Mese a pópáról meg Baldáról, a szolgájáról; VH. = Vas István: Mese a halászlőről és a kis halról; AC. = Áprily Lajos: Mese a halott cárkisasszonyról és a hét vitézről; KSz. = Kormos István: Mese Szaltán cárról meg fiáról.

kölést jelenti, itt meg évi bér gyanánt köti ki a szolga, hogy a pópa homlokára jár három fricska. A Czuczor—Fogarasi-féle szótár is orrepcelésnek értelmezi a szót: »*fricska*: Orrpeczek, midőn valaki egy másiknak az orrát ujjával fölpecckeli. *Frickskát adott neki*.«

De ha már a *tönköly*-ről szólva az ennivalóknál vagyunk, egy másik rejtélyes ételről is meg kell emlékeznünk, amely Áprily Lajos fordításában kétszer is előkerül, ez pedig a *pirog*. Íme: »Szépsarokba ültetik [t. i. a cár leányát], *Piroggal* vendégelik, Kínálgatják pálinkával, Tálcan töltött kis pohárral; Mindhiába van teli: Ajka meg sem izleli, A *pirogból* tör picinykét, Azzal izesíti inyét» (ÁC.). Vajjon tudhatja-e a gyermek, miéle ennivaló a *pirog*, amelyből a szöveg szerint picinykét lehet törni, — amikor még a felnőtt olvasó sem tudja? Nem szorul-e ez a szó magyarázó jegyzetre? [Vagdalt hússal vagy hallal töltött sütemény.]

A gyermekek még azt is megkérdezték, mi az a *belső lány*, s hogy van-e *külső lány* is, mikor ezt a helyet olvastuk föl nekik: »S tüstént Csernavkát hivatja (a cárné) — *Belső lánya*, kedveli — És parancsot ad neki« (ÁC.).

Természetesen ezt sem értették meg: »*S vedel nyakló nélkül* Szaltán, Amig van kupája alján« (KSz.). E helyhez bizony szintén elkelve egy magyarázó jegyzet, hogy a *vedel* szó jelentése: 'mohón, sokat iszik', a *nyakló nélkül* szólás pedig 'a kocsirudat a ló nyakához erősítő kötél, szíj vagy lánc' jelentésű *nyakló* szóból magyarázható, illetve vezethető le.

Tapasztalatunk szerint a műfordításokban használt tájszavaknak megértése, helyesebben megértetése sok gondot okoz a felnőtt felolvasóknak is. Már pedig számos tájszóval találkozunk a könyvben, különösen az Illyés Gyula fordította részben. Ilyenek pl. *habóka*' hóbortos, féleszű' (van nála *fél-habóka* is): »Volt egy pópa, *Fél-habóka*« [a mese elején], »Harmadikra szégyény pópa Lett immár egész *habóka*« [a mese végén]. — »Ki jó vele szembe? Balda, Ott *téb-lábolt* erre-arra« (jelentése: 'tipeg-topog, láb alatt van, kis helyen ide-odajár'). — A *vásál* szónak 'vásárol' jelentése önként érthető e mondatban: »Elment egyszer a vásárba, Hogy valami portékát *vásálna*, de már a *monyász* szó jelentése nem derül ki ebből a mondatból: »Tüzet rak, tyúkot *monyász*, Szedi, süti kemencében a tojást«, itt jegyzetben rá kellene mutatni, hogy a *monyász* szó jelentése: 'kezével tapogatva megvizsgálja a tyúkot: van-e benne tojás'. — »*Megjuhádzik*, dirmeg-dörmög, Behúzza farkát az ördög«, azaz 'megszelidül, lecsillapodik, megengesztelődik, megbékül'. (A szó az első mesében, Fodor András fordításában is előkerül: »A szomszédok *megjuháztak*, Bősz sereggel egyse támad.«) — »A vén ördög töpreng, *ajgat*«, ebből a mondatból sem derül ki az *ajgat* szó jelentése, semmi esetre sem azt jelenti: 'jajgat', amint egyik kis hallgatónk gondolta, inkább 'sopánkodik'-féle az értelme. — A *pempő*-t se minden gyerek ismeri: »Balda dajkál, *főz pempőt* is«, azaz a csecsemő számára pépet.

Majdnem minden gyerek megkérdezte, mit jelent ez a mondat: »Tesz-vesz kora pity-malaktor, Befog, szánt, *mejtér a tagból*«, s nem elégedtek meg azzal a magyarázattal, hogy *mejtér a tagból* annyit jelent, hogy *hazajön a szántóföldről*, hanem azt is akarták tudni, miért mondják a szántóföldet *tag*-nak. — Természetesen azt is megkérdezik a gyerekek, mit jelent ebben a mondatban az *összehuppan* szó: »Felszökken a pópa, hogy meglátja, Felesége mögé surran, Ijedtében *összehuppan*, De Balda megleli szépen; a szó jelentése alighanem 'összesesik, összerogy', mert a népnyelvben a *huppan* ige a. m. 'leesve puffan'. — Mikor a pópa szolgálja hosszú kötelének végét a tengerbe hajítja, feljön a vén ördög, s kérdi: »Mi nem jót csinálsz itt, Balda?«, a szolga így válaszol: »Felkorbácsolom az aljat [t. i. a tenger fenekét], Átkozottak, *megcsikartak*!«, a kiemelt ige jelentése nyilván 'megkínoz, meggyötör'; ily módon akarja az ördögöket az elmaradt dézsmá megfizetésére szorítani (vö. *pénzt csikart ki erőszakkal*).

A bemutatott tájszavakon kívül még jelentős számban akadnak Illyés Gyula fordításában magyarázatra szoruló kifejezések, még tájnyelvi hangalakokkal is találkozunk benne, pl. »Mi jó *kéne*? Szent atyám? Szólt az: Szolga *kéne*, nem más...« — »Azután nektek *mék* már igazán«. — »Csap *megesmeg* zajt Balda a parton«.

A többi fordításokban is számos tájnyelvi szót és kifejezést kérdeztek meg kis olvasóink. Áprily Lajosnál: »*Nyi* az eb s magát veti« azaz 'idéitlen hangon visít, szűköl'; *kenyérdúc* 'a kenyérnek sütés közben kidudorodott kinövése, gyürkéje'; *negédes*: »Karcú és magas, fehér, Észben bárkivel felér; Csak ne volna büszke, kényes, Önfejú, irigy s *negédes*«, jelentése: 'rátartós, begyes, kényes, büszke, kevély' (MTsz.); a *beste* szidalmazó szót sem ismerték kicsinyeink: »Hogy mertél megcsalni, *beste*?« (Kormos István fordításában is előfordul: »*Beste* férge, ha elkaplak, Póruł jársz!«). — Fodor András fordításában: »Álmából riadva *bolydul*,

ez az ige a határon strázsáló kakasnak a veszedelem közeledtekor történő hirtelen megmozdulásával kapcsolatban nyilván azt jelenti: 'álmában megbolygatva felriad, hirtelen felébred'; a kakas aztán a veszedelem felé fordulva: »Kukoréku — *rikonyál*, — Cárom, nyugton alugyál!«, tehát 'rikolt'; később aztán azt olvassuk, hogy »A kakas már nem *neszszel*, azaz nem *neszszel* 'lármáz, zajt üt' (MTsz.); »Éjjel-nappal megy a had, Harci kedve már lohad, Fáradtan hiába *lából*, Se csatamező, se tábor«, itt a *lából* jelentése: 'gyalogol'. — Kormos István fordításában: »Sose bánkódj, Kedves herceg, ne *busálódj*«, azaz 'búsulj, búslakodj'; »Szól az egyik lányka *fennen*« 'hangosan'; »[a tenger árja] Bögve csapdos szét a *marton* És ott terem kinn a parton Harminchárom jó vitéz«. A *mart* jelentése itt 'tengerpart, általában: 'part'; »Mindjárt üzennek a papnak, S még azeste *lakzit laknak*«, itt is meg kellett világítani, hogy a *lakzi* a 'lakodalom', s hogy ennek a *lakik* igének semmi köze a *lakik* 'wohnen' igéhez, hanem ez a régi nyelvi 'eszik-iszik, vendégeskedik' jelentésű *lakik* ige, amely csak a *jól lakik, belakik, kilakik* tájnyelvi alakokban és a *lakodalmat lakik* kifejezésben maradt fenn. — Vas István fordításában: »ablakában ül az öregasszony, Mindhiába — csak urát *szapulja*«, jelentése 'szidja, korholja'; *rigolyás*: »Nem hagy nyugton engem, öregembert, Házat akar a *rigolyás asszony*« 'szeszélyes, bogaras, házsártos'; »Úgy kell neked, vén ostoba birka! Tanulhattál *pipogya fajankó!* Bolond, aki más szekerét tolja!«, a *pipogya* jelentése 'tehetetlen, ügyetlen' (a MTsz. értelmezése szerint: 'vézna, gyenge, beteges, nyomorék'); ennek a fogalomnak több szinonimáját megtaláljuk Vas István fordításában: »Ó *temamlasz, ó bolond fajankó!*«, »Teknőt kértél, ó, *te málé, teknőt!*«, »Házat kértél, *mafla*, parasztházat!«

A gyermekek kérdései arra mutatnak, hogy a régi nyelvi és az idegen szavak is magyarázatra szorulnak, mint pl. a *gyehenna, dézsma, verbuvál, summa, mánia, juss* stb., kellő megvilágítás nélkül ugyanis a gyermekek nem értik meg az ilyeneket: »Vőfély érkezik, s az apja Már *ledny-jussát* kiadja: Hét szép cári városát És száznegyven palotát« (ÁC.).

A szép műfordításokat a gyermekek részére nehezen érthetővé tesszik még az olyan szokatlan szókapcsolatok, a köznyelvből nem ismert mondatfűzések, a mindennapi szórendtől erősen eltérő költői inverziók is, amilyenek valamennyi fordító munkájában elő-előfordulnak. Néhányat idézünk belőlük, hogy velük is bizonyítsuk, mennyire nem kiskorú gyermekek számára valók ezek a mesék ilyen művészi, költői nyelvű fordításokban. Íme: »Mindkét sólymom odavan! *Menten elvesztem magam!*« (FA.: 'megölöm magam, öngyilkos leszek'). »Főlséges cár, — szól a bölcs — Ideje, hogy *szód betöltsd*« (uo., 'igéretedet teljesítsd'). — »Első *kívánságod* ér Úgy *betöltöm*, mint enyém« (uo. 'kívánságodat úgy teljesítem, mint a saját magamét'). — »Országát, hogy baj ne érje, Hogy határait kímélje, Roppant fegyveres hadat Verbuvált ó *napra-nap*« (uo., e mondatban a szokatlan szórenden kívül szokatlanul hangzik a *napra-nap* kifejezés is a *mindennap, napról napra, naponként* vagy az újabban elterjedt, de helytelen *nap mint nap* helyett). — »Ő is [t. i. az aranykakas] békén ül fölötted. Ám mihelyt csak *ott terem Bármi vész a végeken*. . . FélreCAPJA taraját« (uo. 'mihelyt valami veszély jelenik meg a határon'). — »Arra kéri asszonyát, *Jól őrizze meg magát*« (KSz.: 'vigyázzon magára'). — »Föld színén nő, mondd, van-é szebb?« és másutt: »Nő a föld színén van-é szebb?« (ÁC.: megszokott szórenddel: van-e szebb nő a föld színén?) — »S nem kelt még a nap sugára, És kit ablaknál a párja Este-reggel várt haza, Megjött végre cár-apa« (ÁC.: a mondat alánya itt a vonatkozó mellékmondat elé kívánczokik). — Régies szerkesztés ez: »*Harminchárom jó vitézek* Énvelem mind *egytestvérek*« (KSz.). — »Megy az *ágyasházba* sebtén, s jelenti a hírt kegyetlen — Mit üzent a messi cár — Egy szakállas vén bojár« (KSz.: a régi *ágyasház* szón kívül az inverziós szórendet is meg kell világítanunk olyképpen, hogy az utolsó sort a *megy* állítmány elé tesszi k.).

Még sokat beszélhetnénk az Ifjúsági Könyvkiadó Pu kin nagyságához méltó szép kiállítású és művészi fordítású kiadványának nyelvéről és stílusáról, de célnak csak annak a kimutatása lévén, hogy a fiatal gyermekek számára milyen nyelvi nehézségek vannak benne, az elmondottakat elegendőnek véljük. Befejezésül inkább összegezzük megállapításainkat:

1. A könyv csak külseje szerint gyermekkönyv; belső tartalma is érdekelné a gyermekeket, de nyelvi nehézségei miatt (kényes jelentésű szók, tájszók, szokatlan szókapcsolatok, mondatfűzések, inverziók) semmiképpen sem adható a kezükbe. Ezért elhibáztunk tartjuk a könyvnek azt a feltűnő reklámozását, amellyel pl. legnagyobb állami áruházunk a könyv címéül szolgáló mese egyes jeleneteit forgó színpadra helyezett szép díszletek között mozgó figurákkal mutatja be a gyermekek számára. Ez a kirakat látványos, hatásos, nagyon tetszik

a kis gyermekeknek, ezért szüleik gyanútlanul megveszik nekik a könyvet, de aztán rádöbbennek, hogy nyakukba szakadt a főtebb vázolt nyelvi és egyéb nehézségekkel való küszködés.

2. Puskin meséinek a könyvben foglalt szép és értékes költői műfordításai igaz élvezetet nyújtanak a felnőtt olvasókon kívül a középiskolás diákoknak is, ezért meg kellene jelölni a könyvön, hogy ez a kiadvány a 15—18 éves ifjúság számára készült.

3. Helyes volna ezekből a szép, költői és mindenekfölött érdekes mesékből a kisebb gyermekek számára egyszerűsített, átírt, átdolgozott szövegű kiadást készíteni.*

4. Célszerű volna ennek a szép könyvnek a 15—18 évesek számára való újabb kiadását legalább a legfeltűnőbb nyelvi nehézségek eloszlására rövid magyarázó jegyzetekkel ellátni.

5. Általában javasoljuk, hogy az Ifjúsági Könyvkiadó minden jövőendő kiadványánál állapíttassék meg: kiknek, milyen korúaknak készült, s minden könyvön fel legyen tüntetve, hány évesek számára való, hogy a szülőknek és az ajándékozókknak módjukban álljon a gyermekeknek megfelelő könyvet kiválasztani. Talán négy csoport volna a legjobb: a) az olvasni még nem tudók, óvodások; b) a 6—10 évesek: az általános iskola alsó osztályaiba járók; c) a 11—14 évesek: az általános iskola felső osztályait látogatók; d) a 15—18 évesek: a középiskolás diákok.

Prohászka János

Szabó—Zsinka—Kosaras: Az orosz nyelv tankönyve

Budapest, 1952. Tankönyvkiadó. 365 lap.

E tankönyvnek három szerzője van. A Bevezetést, Hangtant, Helyesírást és az Alaktan I. részét (3—180) Szabó Miklós írta, az Alaktan II. részét (181—295) Zsinka István, a Mondattan (296—355) Kosaras István munkája.

Ez a munka az első és mindmáig leghasználhatóbb rendszeres iskolai leíró orosz nyelvtan. Szabó Miklós, aki az egészet szerkesztette, tudatában van annak, hogy ilyen könyvben az elméleti tárgyalásnak szakadatlanul összhangban kell lennie a gyakorlati céllal. E szempont érvényesülésének következménye az is, hogy a szoroson vett iskolai tárgyalásra és megtanulásra szánt anyag rendes szedésű, míg a pusztán receptív célú, tehát inkább elméleti megvilágításra szolgáló részek mindvégig apróbetűsek.

1. A Bevezetés az orosz nyelv történetéről mondja el a legfontosabb tudnivalót. Rávilágít a tatár, lengyel, holland, német, francia és angol jövevényszavak beáramlásának időszakaira, valamint a mai orosz beszéd, helyesírás és irodalmi nyelv kialakulására. Természetesen jelentőségéhez mért terjedelemben tárja elénk azt is, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előidézte gyökeres átalakulásmiként tükröződik az orosz nyelv mai szóállományában.

2. A Hangtan kiterjed minden jelenségre, ami sajátosan az orosz fonetika körébe tartozik. Közli a cirill abécé nyomtatott és írott betűit, orosz nevüket és magyar megfelelőjüket. Majd teljes részletességgel ismerteti jól érzékelhető ábrák kíséretében mindenekelőtt a kemény és lágy mássalhangzókat. Leírja az *ny*, *ty*, *gy* s egyéb lágy hangok enyhe *j*-féle mellékszínzetének keletkezését, a palatalizációt. Azután kimerítően fejtegeti a magánhangzók képzését, kiejtésbeli módosulásait, gyengülését különféle helyzetekben, a mással- és magánhangzók írásban is jelölt váltakozásait: a hangváltást, hangcserét, hangkiesést, hangbetoldást, a hangsúly jellegzetes mozgékonyágát, a nyugati nyelvekből beszivárgott jövevényszavak kiejtését s frászmódját.

3. Az ortográfiai fejezet megmagyarázza a lágy és kemény ejtés jeleinek használatát, az egybe- és különírást, a nagy kezdőbetűk és írásjelek alkalmazását, a rövidítéseket és sorvégi elválasztást.

Ez a kb. 24 lapot kitevő fejezet az egész műnek egyik legértékesebb része. Ugyanis rengeteg olyan helyesírási jelenségre derít világosságot, amelyről a nálunk mindezeideig megjelent orosz nyelvtani kiadványok mind megfeledeztek. Vagy mivel nem látták tisztán s teljességében a követendő eljárást, nem merték érinteni sem. Gondoljunk csak a *tő*- és *sor*-számnévek más beszédrésszel képzett összetételeire, a kötőjeles kifejezésekre, a szenvedő múltidejű melléknévi igenevekre és a levélcímezés külalakjára.

4. Az Alaktan lényegében L. V. Scserba Az orosz nyelv grammatikája (Moszkva, 1950.) és A. M. Zemszkij, Sz. E. Krjucskov, M. V. Sztvetlajev Orosz nyelv (Moszkva, 1950.)

* Példamutató lehetne itt Trencsényi Waldapfel Imrénének a gyermekek számára könnyen érthető, szép és jó műfordítása: Aranyhal. Puskin meséje. Új Magyar Könyvkiadó.

c. művének felosztását követi. A 10 beszédrészt 3 csoportba sorozza. Az elsőbe a főnév, melléknév, számnév, névmás, ige és határozószó, vagyis az önálló szavak, a másodikba a segéd-
szavaknak nevezett előljáró-, kötő- és módosító szók, a harmadikba pedig érzelmeink közvetlen kifejezői, az indulatszók s az ezekhez kapcsolható hangutánzó szavak kerültek.

E beszédrészkategóriák közül az első négyet Szabó Miklós, az igével kezdődő többi hatot Zsinka István boncolja részletekbe menően. Majdnem minden szabályt és kivételt a példák tömegével világítanak meg. Nagy értéke a könyvnek, hogy a szerzők rendkívül változatos tartalmú példáikat a mindennapi élet legkülönbözőbb gondolatköreiből merítették. Ezzel a tárgyalás menetébe az ilyenfajta könyvekben szinte szokatlan változottságot vittek bele. S ezt még fokozzák azzal, hogy a nyelvtani tények érzékeltetésére ügyesen felhasználják az ideológiai szókincs közhasználatú anyagát is.

Jól bizonyítták állításunkat a következő mondatok:

Marx és Engels meganiították a proletáriátust erőinek felismerésére (birtokos névmás, 167). A munkások nagyobbik része szerepelt a munkaversenyben. A Párt idősebb (régebbi) tagjai példát mutattak neki. Nálunk a gyárban ő a legjobb sztahanovista. Szegényparasztság. A szovjet-hadsereg a legerősebb a jelenlegi hadseregek sorában. Most a legfontosabb a béke ügyének megvédése. (Egyetlen szóval, illetve két szóval kifejezett közép- és felsőfokok, 127, 128, 130.) Ha az ellenség nem adja meg magát, megsemmisítik. (Gorkij 1930-ban megjelent egyik cikkének a címe.) A harcosok partizánokkal találkozott az erdőben. A barátok megölelték és megcsókolták egymást. (Példák az orosz visszaható és kölcsönösen visszaható igeire, 185.) Ugyanilyen nyelvtani jellegű, mindennapi kifejezések még: A jivérem mosdik. A nővérem jésülködik. Apám borotválkozik. Mi felöltözködünk (184). A repülőgép 3000 méter magasságba emelkedett (a számnév esetvonzata, 138). Mi a szakmája? Mi a foglalkozása? (kérdő névmás, 174).

A gyakorlati élet követelményeinek állandó szemmel tartását mutatja a naptári évre, hónapra, napra, óraidőponthokra, a számtani alapműveletekre és mértékekre vonatkozó szószámok ismertetése is.

A Szabó Miklós tollából eredő, eddig vázolt rész alaposságával taglalja Zsinka István az ígéről szóló anyagot. A cselekvő, szenvedő és visszaható igealakok, a tárgyas, tárgyatlan és személytelen igék, a folyamatos és befejezett szemléletű ige párok, az igemódok s igeidők, a szám, személy, valamint a melléknévi ige nevek neme: mind a maga helyén tűnik élénk és kellő megvilágításban részeseül. A tanárnak és tanulóknak egyaránt sok gondot okozó ige párok, mint pl. választ—kiválaszt, érint—megérint, gyűjt—összegyűjt, kezd—elkezd, árusít—elad, bosszan felbosszant, ugrál—ugrik egyet, dicsőít—felmagasztal, lökdös—meglök stb., 25 lapot foglaltak el, Ez módot adott a lehető legbővebb szemléltetésre és alkalmat szolgáltatott az orosz nyelvtan egyik kényes területének teljes átfogására, alapos megértetésére és emlékezetbe rögzítésére.

Az igeragozás fejtegetése a jelen idő, valamint a főnévi igenév tövének kihámozásából indul ki. Rámutat arra, hogy miként kapjuk meg ezeket gyakorlatilag a legegyszerűbben. Azután felsorolja a belőlük képzett igeidőket és ige nevet. Megmagyarázza ezek képzését, majd a kijelentő, feltételes és felszólító módot, a cselekvő meg a szenvedő igeragozást. Utóbbival kapcsolatosan jól megvilágítja a folyamatos és befejezett szemléletű igék passzívumának eltérő alakulását a következő mondatokban:

A munkások túlteljesítik a normákat (tulajdonképpen a m. 'a normák túlteljesítettnek a munkások által'). A szobát lámpa világította meg (tkp. a m. 'a szoba lámpa által világított meg'). A hidat élmunkások építették (tkp. a m. 'a híd élmunkások által építettett'). Az ellen-séget meg fogjuk semmisíteni (tkp. 'az ellenség meg fog semmisíteni általunk'). Az általános alanyt nem teszik ki, akár a magyarban, pl.: A feladatot a legközelebbi időben megoldják. A fehér-neműt rosszul mosták ki (184). Jól tünteti fel a könyv az élő képzésű és az elavult képzésű igék csoportjait (220–5). A maga helyén emeli ki a főnévi igenévvél képzett általános érvényű, továbbá a múlt idővel kifejezett erősebb, durva felszólítást: Szélesítsük ki a szocialista munka-versenyt! (tkp. 'kiszélesíteni' stb.). Ne lármazzunk! (tkp. 'nem lármaoznunk'). Csend legyen! (tkp. 'hallgatni'). Csendben üljünk! (tkp. 'csendben ülni' 243–4). Rajta! Előre! Gyerünk! (tkp. 'elmentünk'). Kezdjük el! Rajta! (tkp. 'elkezdjük', tornászati vezényszó 244).

A határozószók különböző csoportjait s ragozását, az egy, két és három esettel álló előljárószókat, a kötő-, módosító- és indulatszókat magában foglaló 22 lapot (274–95) megelőzi »Az ige vonzata« című, több mint 7 lapra nyúló ábécé sorrendű ívetáblázat. Bemutatja a mindennapi társalgás nyelvben leggyakoribb igéket, tárgyesetű, illetve előljárós képzésű vonzatokkal együtt, érdekes összetételű mondatpéldák kíséretében. Olyan bőséges gyűjtemény ez, hogy szószám-mód-szótár alkotórészeként is felhasználható lenne.

5. Az egész mű aránylag legkisebb terjedelmű, mindössze 60 lapot felölölő része a Mondattan. Kisméretűsége ellenére is alapos és elég teljes. Tartalmuk szerint kijelentő, kérdő és felkiáltó mondatokat különböztet meg, s hozzáteszi, hogy ez utóbbiakhoz sorolja a szovjet nyelvtani terminológia a felszólító s óhajító mondatokat is. Értelmük alapján a mondatok

állító és tagadó kategóriákba oszthatók. Ha meg a szerkezetükből indulunk ki, lehetnek egyszerű tő- és egyszerű bővített mondatok, továbbá mellé- vagy alárendelt összetett mondatok.

A mondat egyes részeinek tárgyalása során megfelelően kidomborítja a szerző az orosz mondattannak a magyartól eltérő jellegzetességeit; így például az összetett állítmányt: *kopogni kezdtem az ajtón*; vagy a múlt idejű állítmány háromneműségét; az alany és állítmány egyezésének, a szórendnek sajátosságait. Szemléletes, rövid példákkal világosan megmagyarázza a cselekvő mondat szenvedővé alakításának módját, és utal arra, hogy a passzív mondat szerkezet eléggé gyakori az orosz nyelvben. Az összetett mondatról szóló következő rész a mellérendelt (kapcsolatos, ellentétes, választó és magyarázó) mondatokkal kezdődik. Ezeket követi az alárendelt mondatok (alanyi, állítmányi, kiegészítő, jelzői, hely-, idő-, ok-, cél- és módhatározói mellékmondatok, feltételes és megengedő mondatok és kötőszavaik) kimerítő ismertetése a használatukat elénk táró példák kapcsán.

A mondattani fejezethez kis függelék csatlakozik, amely a nyelvtani elemzés rejtelmibe avatja be a könyv tanulmányozóját. A tárgymutató és a jó elrendezésű tartalomjegyzék megkönnyíti a 355 lap dús anyagában való tájékozódást. A teljesség kedvéért megemlíthető még, a forrásművek jegyzékén kívül, a könyv végén levő, lemezpapír-tokba helyezett, sok grafikonyszerű ábrával ellátott 7 gyűjtő tábla. Ezek ügyes összeállításban foglalják egybe és teszik áttekinthetővé a hím-, nő- és semlegesnemű főnevek hangsúlyának változását a ragozás folyamán, a cselekvőt és cselekvést jelentő, továbbá nagyító, kicsinyítő, becező és lekicsinylést kifejező képzőket, a rövid alakú, állítmányi melléknevek hangsúlyát, végül a tulajdonságot, vonatköztést jelentő és birtokos melléknevek képzőit.

Magyar nyelvhelyességi szempontból a könyv mostani szövegén néhány változtatást ajánlunk. Az előszó utolsó bekezdésének második mondatában igen sok a *hogy* kötőszó. Emtett a mondat nehézkessé vált. Jobb fogalmazásban így alakulna: »Kérjük, segítsék elő szíves útbaigazításaikkal, gyakorlati észrevételeikkel, hogy szocializmust építő hazánk ifjúsága kezébe minél előbb majd ennél tökéletesebb könyv kerülhessen.«

Az orosz nyelvnek ez a tankönyve, amely a címlapján olvasható megjelölés szerint középiskolák számára készült, rendeltetésének nem felel meg teljes mértékben. Ugyanis még a tananyagának szánt rendes szedésű szöveg lényegesebb részei is olyan hatalmas mennyiséget tesznek ki, hogy ennek becsületes megtanítása 4 év alatt, a heti kis óraszám keretében nem valósítható meg. Még a jó nyelvérzékű, az orosz nyelv elsajátítását céljaul kitűző nagyon törekvő diák is tévelyeg a szabályok, kivételek s példák rengetegében. Nem tudja eldönteni, hogy mit kell okvetlenül megtanulnia már most, és mi az, ami egyelőre mellőzhető. Úgy van vele, mintha végtelen illatos réten sétálna és sokáig csak azon tűnődne, hogy milyen virágokat kellene legelőbb letépni s csokorba kötni.

Ami azonban e tankönyv középiskolában való kezelhetőségének és tanulhatóságának megnehezítője, az másfelől kiemelkedő érdeme is: t. i. anyagának sokszínűsége és gazdagsága. Még nem jelent meg nálunk olyan tankönyv, amely az orosz nyelvtant ily rendszeresen tanított volna. Az orosz nyelvtannak ez a mű valóságos miniatűr lexikona.

Nemcsak a középiskolai tanár számára becses kézikönyv, hanem megbecsült kiegészítő könyve az egyetemi—főiskolai nyelvoztatásnak is. Alapossága, teljessége és érdekessége miatt mindenki számára hasznos, aki oroszul tanul.*

Láczter István

* A könyvnek már új lenyomata is készült. Hasznára váltak a következő változtatások:

1. Valamivel jobb papíron nyomták. 2. A szövegben kb. 20 lapon több apró javítást hajtott végre a szerkesztő. Némileg az előszót is módosította. 3. A tárgymutató tetemesen bővült. 4. A könyv végén hibajegyzék van. 5. Legnagyobb értéke az új lenyomatonak a nagy összefoglaló táblázat, amely a tanuló számára az orosz főnévragozás valamennyi változatát áttekinthetővé teszi, és ezzel az elsajátításukat is jelentékenyen megkönnyíti.

A MTA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE NYELVMŰVELŐ CSOPORTJÁNAK LEVELESLÁDÁJÁBÓL

1. Orbán Istvánnak írjuk; Hozzánk intézett levelében az anyanyelvi műveltség fejlesztésére azt kívánja, hogy 1. növeljék a pedagógusképzésben a magyar nyelvtani órák számát; 2. a nem magyar szakos pedagógusjelöltek is tegyenek vizsgát magyar nyelvtanból; 3. szélesítsék ki a könyvtári mozgalmat; 4. a könyvtárakat nyelvhelyességi szempontból »kifogástalan« könyvekkel lássák el. — Mindezzel teljesen egyetértünk, s noha egyik részletben sincs közvetlen intézkedési jogunk, mindent megteszünk a közös cél elérésére.

Szükségesnek tartja ezenkívül azt is, »hogy az egész magyar prózai szépirodalom (regény, novella, dráma) a századfordulótól kezdve át legyen fésülve« — t. i. »nyelvhelyességi szempontból«. Erre a munkára Ön is rögtön jelentkezik. Ez se nagyon tartozik ránk, mert régibb szépirodalmi művek újabb kiadását többnyire más szaktudósok (az irodalomtudomány kutatói) gondozzák. De nem is értünk egyet az indítvánnyal. Főnti szavai közül pl. az »át legyen fésülve« szerkezetet mi a mai irodalmi nyelvbe nem illő németességnek tartjuk; Ön ellenben bizonyára bátran beiktatná — mondjuk — a levelében hibáztatott Móríc Zsigmond műveibe. Vajon helyes volna-e ez? Semmikép sem. Ön rosszalja Móríc nyelvében ezeket a szerkezeteket: *szóval* (= tehát); tudja *akaratom* (= akaratomat); el se bírta gondolni (= sem); de *hogy pihenjen* (= hogyan) — stb. Mi nem tartjuk hibásnak e helytelenített szavakat, alakokat. De még ha mai nyelvérzékünk szerint helytelenítenénk is egy-egy kifejezsmódot — aligha tartanánk helyesnek a műalkotásnak ilyen utólagos »át-fésülését«. Tankönyvben, színpadi v. rádióelőadásban esetleg szó lehet más szempontból is némi — igen-igen jól megfontolt — módosításra. A helyesírás régiességét is eltüntethetjük népszerű kiadásban. Móríc művei azonban még nem avultak el annyira, hogy esetleg olyanféle nyelvi korszerűsítésükre kellene gondolnunk, amilyenre olykor ő maga is vállalkozott. — A javasolt Irnyeb (Irodalmi Nyelvhelyességi Bizottság) létrehozását tehát mi — legalább is a főnti céllal — nem tartjuk szükségesnek. Abban azonban ismét tökéletesen egyetértünk levelével, hogy klasszikusaink népszerű kiadásaiba bőséges és megbízható jegyzeteket kellene iktatni. Ilyenféle munkára azonban nem mi, hanem a különféle könyvkiadók adnak megbízást; hozzájuk kell tehát fordulnia ajánlatával. T. J.

2. Szamos Frigyesné a Selyemkikészítő Gyárból arra vonatkozólag kéri válaszukat, hogy az *üzemelés* szót lehet-e alkalmazni gépekre, üzemben használt felszerelési tárgyakra, illetőleg munkavédelmi cikkekre, mint pl. ipari csizma stb.

Több műszaki és gazdasági szakemberrel folytatott megbeszélés alapján a következőket mondhatjuk: Az *üzemelés* aránylag fiatal és még nem általánosan használt szó. Sok fordító és lektor egyelőre tartózkodik használatától. Ez összefügg azzal, hogy a szó pontos jelentése, használata még nem alakult ki egységesen, illetőleg műszaki vonatkozásban szabványosan. — Az eddigi szórványos használatból azonban az derül ki, hogy az *üzemelés*-t az *üzemben tartás*, *működés* és *üzem* kifejezések helyén használják. A szó használati köre gépekre gépi berendezésekre terjed ki. Tehát példája: »...ilyen és ilyen csavar behelyezése biztosítja a gép üzemelését« — helyes, bár nem általános használatú. — Az *üzemelés* szó használható

munkavédelmi berendezésekre is, ha ezek gépi működést fejtenek ki, például a ventilátor esetében. — Az ipari csizmára vagy általában a munkavédelmi cikkekre vonatkozólag a megkérdezettek egyhangúlag azt válaszolták, hogy az *üzemelés* nem lehet helyes. Itt inkább a *használ*, *felhasznál*, *használatban van* kifejezést ajánljuk, illetőleg az *üzemszerű használat*-ot. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az illető munkavédelmi cikket vagy eszközt, például védőcsizmát ott, a helyszínen különleges rendeleterettségnek megfelelően használják. Így például a védőcsizmának vegyi üzemben savállónak, másutt meg hőszigetelőnek kell lennie, mert csak így *üzemszerű*. — A csizmára vonatkozólag az *üzemelés* kifejezés azért sem tekinthető kifogástalannak, mert az *üzem*, illetőleg *üzemelés* szavakban bonyolultabb, szervezettebb működés (mozgás) fogalma is benne van. Tehát a másik példamondatban (...a csizmát szíveskedjék úgy elkészíteni, hogy az *üzemelés* re alkalmas legyen) az *üzemelés* helyett inkább *üzemszerű használat*-ot vagy egyszerűen *használat*-ot mondanánk. Sz. Gy.

3. A Főváros Villamosvasút vezetősége a villamosra *felszállni*, róla *leszállni* igék használatára vonatkozólag kér nyelvhelyességi szempontból véleményt. Valaki ugyanis azt az »újítási« javaslatot nyújtotta be, hogy mivel ezek helytelenek, a kalauzok használják helyettük a *feljönni*, *lemenni* igéket. Megokolás az »újító« részéről: az embernek nincsen szárnya, tehát nem repülhet.

Ezt írhatjuk: Kétségtelen, hogy az embernek szárnya nincsen. Kétségtelen az is, hogy a *száll* igének ma — többek között — van *repülni* jelentése is. Így teljesen érthető, hogy ha valaki pusztán mai „nyelvérzéke“ és „logikája“ szerint okoskodni kezd a fenti két szó jelentésén, arra az eredményre juthat, hogy e kifejezések logikátlanok és helytelenek. — A nyelvet azonban — bár a gondolkodással a legszorosabb kapcsolatban áll — nem egyedül a logika kormányozza, s nem az irányítja fejlődését sem. A nyelvfejlődés számtalan hatóerőnek együttes összege, s e közben gyakran hoz létre olyan alakokat, amelyek látszólag ellene mondanak a logika követelményeinek. Még szerencse, hogy az egyes nyelvi tények elbírálásakor nem az a legfontosabb szempont, hogy logikusak-e vagy sem, hanem hogy: 1. általánosan használatosak s mindenkinek érthetők-e, egyet jelentenek-e mindenki számára; 2. meggyökeresedtek-e már a nyelvben, van-e bizonyos történetük; 3. nem ellenkeznek-e a nyelvnek — nem pedig a formális logikai okoskodásnak — valamilyen törvényszerűségével.

A *száll* igének a mai nyelvérzék szerint valóban *repül* a fő jelentése. »Száll a madár ágrul ágra« — mondja Arany is. De aligha mondaná még ma is valaki a bogarakra, legyekre azt, hogy szállnak. Azok ma is repülnek még. A *száll* ige tehát a mai használatban sem teljesen azonos értelmű a *repül* igével, csak rokon vele. Érezni ezt abból is, hogy a kettő másutt sem cserélhető fel mindig: a füst sohasem *repül*, hanem *száll*; a nap is *leszáll* nyugaton, nem *terepül*; mást jelent az is, ha a felhők *szállnak* az égen, mint ha *repülnek*. — A régi nyelvben az *száll* igének nem volt *repül* jelentése. Ezt mutatja az pl., hogy a Nyelvtörténeti Szótár egyetlen *repül* jelentésben való használatát sem idézi, még igekötős formákban sem. Alighanem csak abban az értelemben használták eredetileg, amit Czuczor és Fogarasi szótára így határoz meg: 'bizonyos mozgással, ú. m. lépve, röpülve, járművön utazva valamely irány felé halad, hogy ott megtelepedjék, helyet foglaljon, vagy ideiglenesen tartózkodjék'. E jelentéséből ered a *megszáll*, *szálló*, *szállt* származék, a *lóra száll*, *hajóra száll* kifejezés, melyek igen régiek. — A madár szinte az egész nyelvterületen *repül*, s csak egész kis területen *száll* vagy *repül*. Mindez arra mutat, hogy a *száll* igének éppen *repül* jelentése az újabb. — A *beszáll* (hajóba) már 1500 körül használatos, és járatos a mai nyelvjárásokban is (Ormányság). Párja, a *kiszáll* (pl. vízből) ugyanilyen régi és elterjedt. Olyan járművel kapcsolatban, amelynek belsejében utazunk (hajó, vonat) általában ezt használjuk. — A *felszáll* (lóra, kocsira) és *leszáll* az adatok szerint újabb; de lehet, hogy ez az adatok hiánya miatt tűnik csak így, hiszen amin rajta utazunk, arra *fel-* és *le-*, nem pedig *ki-* és *beszállunk*. Érdekesen mutatkozik itt az, hogy a villamosnak az omnibusz, annak pedig a bérkocsi volt az őse; a villamosra nem a *be-* és *ki-*, hanem a *fel-* és *le-* igekötős alakokat használjuk. — Nyelvtörténetileg tehát teljesen megokolt a fent feltüntetett igealakok használata. S okoz-e félreértést? Nem tapasztaljuk. Legfeljebb a nyelv és a formális logika téves azonosítóját bántja. Pedig egyértelműbb, mint a helyébe ajánlott másik igepár, hiszen ott aszerint kellene változtatni a *lemenni* és *feljönni*, illetőleg a

felmenni és *feljönni* alakokat, hogy a kalauz mondja-e a kocsin, vagy a rendező a járdaszí-
geten. Alighanem csak feleslegesen megzavarnók azt, ami már kialakult. D. L.

4. Csiha Győzőnek az a kérdése, hogy melyik a helyes: *megakadályozom*, illetőleg *megtiltom*, hogy *ne menjen ki* a szobából; vagy: *megakadályozom*, illetőleg *megtiltom*, hogy *kimenjen* a szobából.

A következő választ adjuk: A kérdezetthez hasonló szerkezetek helyességéről a nyelv-
művelő irodalomban sok vita folyt. Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Lehr Albert és mások
azt a nézetet vallották, hogy tagadást, tiltást, ellenzést, akadályozást jelentő igék után csak
tagadó, illetőleg tiltó alakú mellékmondatot lehet helyesen használni, mert ez a magyaros,
ez felel meg a régi nyelvszokásnak. Joannovics Györgynek ellenben az volt a véleménye, hogy
ilyen esetekben a mellékmondatbeli tagadó, illetőleg tiltó szerkezet logikai szempontból kifo-
gásolható, mert a főmondat tagadást, tiltást — s hozzátehetjük: akadályozást, ellenzést —
kifejező állítmánya után logikailag éppen az ellenkezőjét fejezi ki annak, amit a beszélő,
író tagadni, tiltani, akadályozni, ellenezni szándékolt.

Kétségtelen, hogy a kérdéseshez hasonló esetekben a régi nyelv, sőt a mai nyelvjárá-
sok beszéd is igen gyakran használ a mellékmondatban tagadó, illetőleg tiltó szerkezetet. Az is
bizonyos, hogy ez természetes nyelvfejlődés eredménye. De mégis, mivel a tagadó, illetőleg
tiltó szerkezet félreértést okozhat, mi az állító szerkezet helyessége mellett foglalunk állást, s
különben ma már az állító szerkezet a gyakoribb is. Arany János is így ír: »Ki tudja, *mi* rejtett
fogadás *gátolta*, Hogy *megnyissa* szívé» (Toldi Szerelme VI.). Vagy hogy az újabb iroda-
lomból idézzünk, Kosztolányi Dezsőnél ezt olvashatjuk: »Kérlek — és fölemelte a hangját
— *megtiltom*, hogy így *beszélj* a lányomról» (Pacsirta 59). Hasonlóképpen József Attilánál:
»*Ki tiltja meg*, hogy *elmondjam*, mi bántott hazafelé menet» (Levegőt!). — A kérdésre vissza-
térve, szerintünk tehát ez a helyes: *megakadályozom*, illetőleg *megtiltom*, hogy *kimenjen* a
szobából. R. É.

5. Tóth Ferenc a *hogyha* kötőszó helyesírása iránt érdeklődik.

Ezt válaszoljuk: A *hogyha* kötőszót, feltételes kötőszóként, 'ha' jelentésben egybe-
írjuk. Pl.: *Hogyha* nem jön közbe semmi, elmegyek. »Holnap már minden a mienk lesz,
Hogyha akarunk, ha merünk» (Ady: Magyar jakobinus dala). Amikor azonban a *hogy* és a
ha külön-külön mondatot vezet be, két szóba kell írunk. Pl.: Tudom, *hogy ha* módjában
van, megteszi. Ebben a példában a *hogy* nem tartozik a *ha* kötőszóval bevezetett mondat-
hoz, hanem azt a tárgyi mondatot vezet be, amelybe a feltételes mondat beékelődik. A mon-
dat más elhelyezésben így hangzanék: Tudom, *hogy* megteszi, *ha* módjában van. K. T.

AZ ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR SZERKESZTŐSÉGÉNEK KÉRDÉSEI

1. *Kitenyészt.* Használja-e köznyelvünk, a mindennapi élet beszéde növényekkel kap-
csolatban is? Él-e ilyenféle mondatban: új, télálló gabonafajtát tenyésztettek ki? — Ha
igen, újabb fejlemény-e vagy már hosszabb ideje él? A szegedi paprikatermelők, akik már
sok évtizede foglalkoznak bizonyos paprikafajták nemesítésével és új tulajdonságaik állan-
dósításával, milyen igével fejezik ki a műveletet? Ezt az édesnemes fajtát még az öregapám
tenyésztette ki? vagy: termelte ki? vagy: állította elő? vagy: hozta létre?

2. *Iratlan.* Használatos-e az *iratlan törvény*-en kívül más kapcsolatban is? Illyés
Gyula (Összes versei 232) *iratlan* testvéri szokás-ról ír. Élnek-e ezzel vagy ehhez hasonló
kifejezéssel valahol?

3. *Csorgás.* Melyik helyet kifejező jelentését ismerik az olvasók e szónak? 1. A tető
széle, ahonnan az eső lecsorog. Pl.: A csorgás alá áll. 2. Az a vonal vagy esőmosta árkocska
a ház fala mellett, ahová az eső lecsorog. Pl.: A csorgásba lépett.

4. *Telet.* Csúry Bálint Szamosháti szótára szerint tárgyas ige; jelentése: 'télien át tart,
élelmez'. Lovat, tehenet telet. — Él-e ilyen értelemben az ország más vidékén is ez a szó?

5. *Lead.* Él-e a vidéki nyelvhelyezésben növényvel, termőfölddel kapcsolatban ebben
az értelemben: termést, hozamot szolgáltat? Pl.: Egyetlen tő paradicsom tíz kg-ot is lead.
Tavaly egy hold föld húsz mázsát is leadott.

A Nyelvőr hírei

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA 1954. ÉVI NAGYGYŰLÉSE

1. A Magyar Tudományos Akadémia idén júniusban is megtartotta hagyományos évi nagygyűlését. A nagygyűlés előadásai közül elsősorban a két nyelvtudományi előadás, valamint a Nyelv- és Irodalomtudomány Osztályában elhangzott osztálytitkári beszámoló meghallgatása gyűjtötte össze a nyelvészeket. A Nyelvőr olvasói számára is ezekről adunk röviden hírt. (Mind. árom előadás anyaga a hozzászólásokkal együtt megjelenik a MTA I. Osztályának Közleményeiben.)

Az osztálytitkári beszámoló június 14-én, a két előadás június 15-én hangzott el. Az üléseken részt vett a külföldi tudományos küldöttségek két nyelvész tagja: Havránék akadémikus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének igazgatója és Bielfeldt akadémikus, a berlini Humboldt-Egyetem professzora. Az előadásokat nagyszámú közönség hallgatta végig. Hiányolnunk kell azonban az egyetemi és főiskolai ifjúságnak szinte teljes távolmaradását. Ilyen jelentős tudományos esemény meghallgatására még a vizsgaidőszakban is kellene időt szakítani!

2. Lakó György levelező tag osztálytitkári beszámolójában bőségesen foglalkozott nyelvtudományunk helyzetével, eredményeivel és feladataival. Beszámolt a magyar nyelvtudomány első öt éves tervéről, amelynek egyik fő célja népünk nyelvi kultúrájának felemelése volt. Ezt a célt szolgálják a folyamatban levő nagy kollektív vállalkozások: az Értelmező Szótár, a Leíró Nyelvtan és a Nagyszótár. Befejezték a Magyar Helyesírás Szabályai új, 10. kiadásának előkészítését, a kész kézirat már májusban nyomdába került.* – Jelentésében részletesen ismertette a nyelvtudomány különféle területén folyó kollektív és egyéni kutatások eredményeit és hiányosságait.

Külön szolt a nyelvművelésről: főként a Nyelvművelő Főbizottság és a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő Csoportjának a munkájáról, valamint a Nyelvőr szerepéről. Hangsúlyozta, hogy bármilyen jelentősek az utóbbi időben megjelent nyelvművelő könyvek (Nyelv és élet, Nyelvművelésünk főbb kérdései) és előadások, ezek nem pótolhatják az iskola munkáját. A helyes magyar nyelvhasználat kérdése annyira fontos, hogy megoldását minden oktatási intézmény központi feladatává kell tenni, az általános iskolától az egyetemig. — A feladatok kijelölése során újból nyomatékosan kiemelte anyanyelvünk ápolását, a nyelvi műveltség fejlesztését. S ezt nemcsak a nyelvművelő kiadványok, előadások és viták segítik elő, hanem a magyar irodalmi nyelv kérdésével, az egyes írók nyelvével és a magyar stílus problémáival foglalkozó tanulmányok is.

A beszámoló nyelvtudományi vonatkozásaihoz Tolnai Gábor, Tamás Lajos és Bóka László szolt hozzá.

3. Bárczi Géza akadémikus A magyar nyelvjáráskutatás időszerű feladatai címmel tartott előadást. Bevezetésében a nyelvjáráskutatás magyarországi múltjára tekintett vissza. A jelent nemcsak az eredményekben és hagyományokban gazdag múlt kötelezi a nyelvjáráskutatás további fejlesztésére, hanem az a körülmény is, hogy nyelvünk történetének

* Azóta már megjelent. Részletes ismertetésére visszatérünk. A szerk.

régebbi szakasza kizárólag a nyelvjárások története. A nyelvtudománynak szinte minden területén hasznosíthatók a nyelvjárások tanulságai, de éppen a nyelvtörténet szempontjából szembeszökő a nyelvjárás kutatás fontossága. Ezenkívül különösképpen az általános nyelvészet szorul rá még a nyelvjárások vizsgálatára. Másfelől a ma nyelvének tudományos ismerete sem képzelhető el a nyelvjárások ismerete nélkül. Fontos a tájnyelvek tanulmányozása az alkalmazott nyelvtudomány szempontjából is: az írók, költők és nyelv művelők alkotó tevékenységén kívül a tájnyelv a leggazdagabb forrása a nyelv új kifejező eszközeinek. — A nyelvjárások tanulmányozásával kapcsolatos feladatokat az előadó három pontban fogalmazta meg: »1. hozzáférhetővé tenni a tudomány és a nyelv művelés számára az eddig összedetett, de elszórtsága miatt nehezen értékesíthető anyagot, 2. gyűjteni, gyűjteni, gyűjteni, tudományos pontossággal, kifinomult módszerrel és tervszerűséggel, 3. feldolgozni a gyűjtőteket, mégpedig oly módon, hogy abból nyelvjárásaink egész rendszere, összefüggése, története nagy vonásaiban és részleteiben pontos képpé kerekedjék ki, de feldolgozni változatos egyéb szempontokból is, az egyetemes magyar nyelvtörténet, az irodalmi nyelv alakulása, az általános nyelvtudomány, a társadalom és a nyelv összefüggése stb. szempontjából.«

Az előadást igen élénk vita követte.

Lőrincze Lajos hozzászólásában arról beszélt, mennyiben jelent újat felfogásában és anyaggyűjtésének módszerében a készülő Magyar Nyelvatlasz. Az előadóval ellentétben azt a nézetet vallotta, hogy azok a mozzanatok, amelyekben a Nyelvatlasz a külföldi példaktól eltér (elsősorban abban, hogy kérdőíve összeállításában a nyelvtani rendszert tartották szem előtt), inkább javára, mint hátrányára írhatók.

Kálmán Béla a nyelvjárás kutatók egyetemi kiképzéséről beszélt. Hangsúlyozta, hogy nagyobb gondot kell fordítani a néprajzi ismeretek tanítására, valamint arra, hogy a gyűjtők elsajátítsák a munkájukhoz elengedhetetlenül szükséges emberi magatartást, bizalmat keltő bánásmódot.

Bóka László hozzászólásában a nyelvjárások és az irodalmi nyelv kutatásának összefüggéseivel foglalkozott. Irodalmi nyelvünk fejlődéséről világosabb képet kapunk, ha megvizsgáljuk, hogy a nagy írók milyen nyelvjárás elemeket népszerűsítettek. — Az irodalmi szövegkritika feladatait könnyebben tudnók megoldani, ha többet tudnánk a nyelvjárásokról. Mint hogy az irodalmi szövegeket többnyire mai helyesírással adták ki, revízió alá kell venni a kéziratok tanulmánnyal. Bóka László azt javasolta, készítsenek tervezetet a vidékre kerülő tanárok nyelvjárás gyűjtő munkájának irányításáról és támogatásáról.

Havrának akadémikus fejszólásában a csehszlovák nyelvjárás kutatás kérdéseiről beszélt. Rámutatott arra, hogy a cseh és a szlovák nyelvjárások problémái egymástól eléggé eltérő természetűek, s ezért kutatásuk is más és más fajta kérdéseket vet föl. Csehszlovákia nyugati részében már nincsenek nyelvjárás egységek, legfeljebb csak nyelvjárás jelenségekről lehet beszélni. A cseh nyelvjárások felbomlása két irányba tereli a kutatást: egyfelől igyekeznek megállapítani és megvizsgálni az átmeneti területeket, másfelől a »szociális nyelvjárások«, a csoportnyelvek felé fordul a figyelem. Viszont az ország keleti részében, a szlovák nyelvterületen még megvannak a nyelvjárások, ezért az erre a területre irányuló kutatások tárgya és módszere hasonlít a magyarországihoz. A cseh nyelvjárások feldolgozása viszonylag könnyű feladat, mert nem nehéz az őscseh nyelvállapotot rekonstruálni. Ellenben a szlovák nyelvjárás kutatás helyzete ebben is a magyaréhoz hasonlít: aligha lehet egységes nyelvi alapot rekonstruálni. Ezért a szlovák nyelvjárások történetének kutatása bonyolult feladat.

Ezután **Bielfeldt** akadémikus szólalt fel. Beszámolt arról a gyökeres változásról, mely a háborús eseményekkel kapcsolatban a német nyelvjárások helyzetében beállott. A második világháború felforgatta egész Németország lakosságát, szinte népvándorlást okozott. Nincsen olyan falu, amelyben ne élne új jövevények, sőt a legtöbb faluban a különböző országrészekből érkezett jövevények száma meghaladja az eredeti lakosságét. A nagy keveredés hatása a nyelvjárások képeire egyelőre felmérhetetlen.

D. Bartha Katalin hozzászólásában a nyelvjárás monográfia módszertani kérdéseivel foglalkozott.

Ezután **Deme László** hívta fel a figyelmet arra, hogy a monográfiakészítésnek nincs elég becsülete mostanában. A nyelvjárások kutatásának és feldolgozásának ezt a fajtáját elhanyagolják. A megoldás az, amit az előadón kívül Bóka László is javasolt: a nyelvjárás-

kutatásnak a gyűjtőgető pedagógusokra kellene támaszkodnia. A gyűjtőket levelezéssel lehetne irányítani, és anyagilag is támogatni kellene őket.

Végül **Knieza István** akadémikus szólalt fel. A magyar nyelvjárások történeti kutatásának nehézségeivel kapcsolatban utalt Bielfeldt akadémikus hozzászólására. Az a nagymértékű nyelvjáráskeveredés, amely a második világháború nyomán Németországban végbement, Magyarországon már évszázadok óta szakadatlanul folyik. Az első nagy népkéveredést a honfoglaló törzseknek a kereszténység felvételével és az államalapítással kapcsolatos szétszórása okozta. Másodsor a török hódítás nyomán bekövetkező népmozgalmak változtatták meg teljesen az ország nyelvjárási képét. Ezért a magyar nyelvjárások történetének feltárása igen nehéz, szinte reménytelen feladat. Azonban mégis lehetséges volna elérni bizonyos eredményt akkor, ha figyelembe vesszük, hol, melyik helységben kell számolnunk bevándorlással és nyelvjáráskeveredéssel. Ez viszont már a történettudomány problémája. Újból meg kellene indítani a településtörténeti vizsgálatokat.

Bárcki Géza akadémikus válasza után az ülést **Pais Dezső** akadémikus elnöki zárószava fejezte be. Pais Dezső kifejezte azt a kívánságát, hogy az előadásnak reális következményei legyenek, amelyek előmozdítják a tudomány haladását. A feladat nemcsak tudományos ismereteink szempontjából fontos, hanem az egységes nyelv jövő fejlődésének biztosítása érdekében is. A megoldás lehetősége egyre csökken a gyűjtendő anyag rohamos pusztulása következtében. A szervezett gyűjtő munka még mindig nem indulhatott meg, mert nem állnak rendelkezésre a szükséges technikai eszközök. A képzett kutatók hiányával kapcsolatban Pais akadémikus megjegyezte: oktatásügyünk irányító tényezőinek kell módot teremteniük arra, hogy tudományos munkával az iskolák dolgozói is eredményesen foglalkozhassanak. Ezzel lehetne és kell is növelni a nyelvtudomány munkásainak a számát.

4. Ország László A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései címmel tartott előadást. Bevezetésül a szótár, a lexikológia és a lexikográfia fogalmát tisztázta. Majd ismertette a magyar és az európai szótárfírás történetének főbb mozzanatait, és részletesen foglalkozott a különféle szótár-típusok kialakulásával. A magyar szótárfírás céljairól és módszereiről szólva megállapította az előadó, hogy ezek nyomon követik a nemzetközi lexikográfia fejlődését, jóllehet néha elég nagy elmaradással. A szótárfírás kialakulása kapcsolatban van a kapitalizmus fejlődésével. A szótárak ugyanis akkor váltak az anyanyelvi szókészlet rendszeres számbavételének eszközévé, amikor a hűbéri széttagoltság felszámolásával és a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatban a népek nemzetekké fejlődtek, a népek nyelvei pedig nemzeti nyelvekké. — Majd foglalkozott az értelmező szótárnak a nyelvi kultúra fejlesztésében betöltött szerepével.

Előadása következő részében Ország László az anyanyelvi szótárfírás céljairól és eszközeiről nyújtott rövid tájékoztatás után rátért a magyar szótártudomány elsősorban megoldandó feladataira. Részletesen ismertette a készülő Nagyszótár, a Kéziszótár és a Késszótár munkálatait. E munkálatok mozzanatai közül kiemelte a legbonyolultabb feladatot: az értelmezést. Majd a szócikkek felépítésével foglalkozott.

Az elsősorban elkészítendő három magyar szótár szerkesztési problémáinak vázolása után az előadó tájékoztatást nyújtott szókészletünk feldolgozásának másodsorban sorra kerülő formáiról. Az értelmező szótárak elkészülte után legfontosabb feladatként a szinonima-szótárt, a magyar stílus-szótárt, a magyar nyelv fogalomköri szótárát és végül irodalmi klasszikusaink nyelvének szótárát jelölte meg.

Ország László előadását számos hozzászólás követte. **Hadrovics László** az orosz szótárfírással, **Gáldi László** az Értelmező Szótár és az Akadémiai Nagyszótár kapcsolataival foglalkozott. **Bóka László** arra mutatott rá, hogy az Értelmező Szótárnak eszmei szempontból is magasrendű munkának kell lennie. **Balázs János** a szótárfírás és a nyelvtanítás szoros kölcsönhatását hangsúlyozta. **Martinkó András** a szókészlet jelentéseni vizsgálatának fontosságáról beszélt. Rámutatott arra, hogy készülő új szótáraink fordulatot jelentenek majd a magyar jelentéstani kutatások történetében is. **Kelemen József** ugyancsak a szótárfírás és a nyelv-tanítás összefüggéseivel foglalkozott. Utalt a két diszciplína közötti különbségekre is. **Elekfi László** a kettős szófajiságú szavakkal és a szófaji alosztályok kérdésével foglalkozott. **Kovalovszky Miklós** hozzászólásában azt fejegette, milyen meggondolásokra van szükség a többjelentésű szavak szócikkének felépítésekor. **O. Nagy Gábor** a kötött szócsoportok szótári

osztályozásának problémáiról beszélt. **Zolnai Béla** a francia szótárirodalom és anyanyelvi műveltség összefüggéseivel foglalkozott. **Balassa László** a készülő szinonima-szótáráról adott hírt. **Ferenczy Géza** a szótárkészítés gyakorlati munkájából mutatott be néhány, elvi szempontból is érdekes mozzanatot.

Az ülés **Bárcki Géza** összefoglaló szavaival ért véget.

K. L.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVMŰVELŐ FŐBIZOTTSÁGÁNAK HÍREI

1. Az 1949-ben újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának keretében megalakult a Nyelvművelő Főbizottság is.

A Főbizottság elnöke Kodály Zoltán akadémikus; titkára Lőrincze Lajos kandidátus, a Nyelvtudományi Intézet igazgatóhelyettese. A Főbizottság tagjai: Bárcki Géza akadémikus; Fábián Pál pedagógiai főiskolai tanár; Illyés Gyula író; Karinthy Ferenc író; Kovalovszky Miklós, a Nyelvtudományi Intézet munkatársa; Pais Dezső akadémikus; Ruzsiczky Éva, a Nyelvtudományi Intézet munkatársa; Sömjén Endre, a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle szerkesztője; Tompa József kandidátus, a Nyelvtudományi Intézet osztályvezetője; Veres Péter író.

A Főbizottság egyes ülésein a tagokon kívül meghívás alapján részt vettek még a Nyelvtudományi Intézet, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Szikra-lektorátus, illetve más szervek munkatársai is.

A Főbizottság 1954 első felében három ülést tartott.

2. **Február 17-én** Lőrincze Lajos titkári jelentése beszámolt a sokirányú nyelvművelő munka eredményeiről. Többek között foglalkozott a rádió nyelvművelő előadásaival (vö. Nyr. 78:159), a sajtó nyelvművelő cikkeivel (vö. Nyr. 78:26—33, 191—6) és a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő Csoportja közönségszolgálatának tevékenységével. Megemlítette azt is, hogy más intézményekkel (a Szikra lektorátusa, az Élet és Tudomány szerkesztősége, Dokumentumfilmgyár) közös megbeszéléseket folytatott a nyelvi kultúra kérdéseiről.

Javaslatára a Főbizottság elhatározta, hogy a Nyelvművelésünk főbb kérdései c. könyvet nyilvános vitaülés keretében megtárgyalja, s a vitaindító referátum megtartására Rácz Endre főiskolai docentet kéri fel.

A beszámoló a Főbizottság megvitatta és elfogadta.

Ezen az ülésen vitatta meg a Főbizottság Bárcki Géza javaslatát a jó magyar ejtés versenyéről. (A verseny lefolyását, valamint az ezzel összefüggő elvi kérdéseket és gyakorlati tapasztalatokat folyóiratunk előző számában Bárcki Géza foglalta össze. Vö. Nyr. 78:1—10.)

3. A **május 26-i** ülés elején Lőrincze Lajos titkár beszámolt a Nyelvművelésünk főbb kérdéseiről. tanulmánykötet nyilvános megvitatásáról (vö.: Nyr. 78:1 9—165). A jelentés és a hozzászólások eredményeként a Főbizottság úgy határozott, hogy a vita rövidített anyaga jelenjék meg a Magyar Nyelvőrben.

A továbbiakban a Főbizottság meghallgatta, megvitatta és elfogadta Kovalovszky Miklós előadói jelentését, amelyet az MDP KV. Agit. Prop. Osztályának kérésére írt a *faj* és a *fajta* szók helyes használatáról. (A jelentés megjelenik a Nyr.-ben is.) — Ezután Tompa József ismertette azt a beadványt, amely az irodalmi művek nyelvhasználatát kívánta volna felülvizsgálni. A Főbizottság hozzájárult a beadványra adott elutasító válaszhoz. (A választ lásd ebben a füzetünkben, a 275. lapon.)

A Főbizottságnak ez az ülése is, mint a többi is, az időközben felmerült nyelvhelyességi kérdések megtárgyalásával ért véget.

4. A **június 26-i** ülés napirendjének tárgyalása előtt Bárcki Géza kért szót és a pozitív nyelvművelés szempontjából igen fontos javaslatot terjesztett elő. Javaslatát — több egyetértő hozzászólás után — a Főbizottság elfogadta, s a következő határozatot hozta:

A nyelvművelő munkának a nyelvi vétségek elleni küzdelem csak egyik feladata; gondot kell ezen kívül fordítania arra is, hogy az embereket megtanítsa anyanyelvük helyes használatára, a helyes és szép magyar beszédre. Ehhez megfelelő eszközök szükségesek. Ilyen nagyfontosságú eszköz a készülő Akadémiai Nagyszótár, amely a nyelvi kultúra emelésének legjelentősebb eszköze lesz. Mindnyájunknak elsődrendű érdeke, hogy ez a mű belátható időn belül elkészüljön. Ez azonban a Nagyszótár jelenlegi helyzete, szűk anyagi és személyi kerete miatt nem remélhető. Kérjük tehát az I. Osztály vezetőségét, forduljon a MTA Elnökségéhez és kérje, hogy karolja fel az Akadémiai Nagyszótár ügyét, és megfelelő anyagi és személyi keret biztosításával tegye lehetővé, hogy a legsajátosabb akadémiai célnak, az anyanyelv ápolásának e nélkülözhetetlen eszköze mielőbb elkészüljön.

Mivel az Akadémiai Nagyszótár nemcsak a Nyelvművelő Főbizottságnak, sőt nem is csak az MTA I. Osztályának az ügye, hanem a MTA minden osztályáé, az egész nemzeté, arra is kérjük az I. Osztály Vezetőségét, szőltsa fel a MTA valamennyi osztályának a vezetőségét, hogy a Nyelvművelő Főbizottsághoz hasonlóan kérje az Elnökséget a Nagyszótár ügyének a támogatására.

A határozatot a Főbizottság megküldte a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya vezetőségének.

Ezután Tompa József tartotta meg beszámolóját a Szikra kiadásában megjelent nyelvművelő könyvről (Nyelvi segédkönyv szerkesztők részére. Bp., 1954. Kézirat. Az anyagot összegyűjtötte és Fábán Pál közreműködésével sajtó alá rendezte Köves Béla.) Tompa alapos referátumát hosszú és tartalmas vita követte. A vita eredményeként a Főbizottság a következőket állapította meg, illetőleg határozta el:

1. A Szikra munkatársai igen jó munkát végeztek, kiadványukkal nagyban hozzájárultak a nyelvművelés erősödéséhez, s ezért a Nyelvművelő Főbizottság köszönetet mond mindazoknak, akik a kiadvány létrehozásában közreműködtek.

2. Tekintettel arra, hogy a nagyközönségnek égetően szüksége van hasonló jellegű népszerű kiadványra, ennek a könyvnek az alapján lehetne az új kódex munkálataihoz hozzálátni, természetesen a felmerült és majd ezután felmerülő kritikai megjegyzések alapján történő szakszerű átdolgozása és kiegészítése után.

3. Javasolja a Főbizottság, hogy a Szikra munkatársai és a MTA Nyelvtudományi Intézete Nyelvművelő Csoportjának képviselői üljenek össze és alakítsanak meg egy szerkesztőbizottságot, s ez a szerkesztőbizottság minél előbb vegye kezébe a közös új kiadvány ügyét, megállapítván annak jellegét, a szerkesztés alapelveit, módszereit, kereteit stb.

4. Gyakorlati szempontból kívánatosnak tartja a Főbizottság, hogy ezt a közös munkával készülő kiadványt a Szikra adja ki.

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM NYELVÉSZETI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRÉNEK MUNKÁJÁRÓL

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Nyelvészeti Tudományos Diákkör 85—0111/1952. KM. számú minisztériumi utasítás és a DISZ Intéző Bizottságának határozata alapján a többi diákkörrel együtt az 1952/53. tanév második félévének elején alakult. A tudományos diákkörök célját a minisztéri utasítás abban jelölte meg, hogy azok szervezettelileg összefogják azokat az egyetemi hallgatókat, akik szakterületük előírt megismerésén túl az elmélyült tudományos munka igényével lépnek fel. Az általános irányelveken kívül a Nyelvészeti Tudományos Diákkör feladata az volt, hogy összefogja, közös működési területen egyesítse azokat a hallgatókat, akik a — magyar és az idegennyelvi szakokon — a nyelvészettel elmélyülten foglalkoznak. A vezetést Bárczi Géza akadémikus, egyetemi tanár vállalta, aki nagy szeretettel, kiváló pedagógiai érzéssel irányítja a diákkört. Mellette Hervei Géza egyetemi adjunktus is részt vett a munkában. Az idő rövidsége miatt az 1952/53-as évben csak két vitaulést tartottak.

Az 1953/54. tanévre a Diákkör vezetősége új programot dolgozott ki, arra törekedve, hogy a hallgatók — lehetőség szerint — önállóan, érdeklődési körüknek és kutatási területeknek megfelelő előadások tartására vállalkozzanak; a tudomány és a gyakorlati élet, az oktatómunka kapcsolatait kutatva válasszák meg előadásaik tárgyát.

A tanév folyamán: 1953. december 5. és 1954. május 15. között a Diákkör öt ízben tartott vitautülést, a következő tárgykörökből:

1. Jelenits István: Nyelv és stílus,
2. Kabdebó Tamás: A lélektani alany és állítmány kérdései,
3. Maróti Andor: Stíluselemzés Móricz Zsigmond „Légy jó mindhalálig“ c. regénye alapján,
4. Estefán László: Az ember tragédiájának stílusa és nyelve,
5. Radanovics Károly: A fokváltakozás.

Idő hiányában nem került sor egy, a középiskolai dolgozatok nyelvtani és stílushibáit vizsgáló előadásra. Ezen kívül készül egy a finnugor nyelvtudomány történetét összefoglaló ismertetés, a jelzőket tárgyaló finnugrisztikai jellegű dolgozat és egy Vörösmarty-versrészlet nyelvi—stilisztikai elemzése.

A felsoroltakból kitűnik az, hogy a Diákkör tagjainak figyelme, érdeklődése jelentős mértékben fordult a stilisztika, a nyelvi stíluselemzés felé: az elhangzott öt előadás közül három választotta tárgyát erről — az utóbbi időben meglehetősen elhanyagolt — területről. A hallgatók az irodalomtörténet tanulása közben és a gyakorló tanítások során a nyelvi—stilisztikai ismeretek, a stíluselemzés gyakorlatának hiányát érzik. Sok tekintetben úttörő jelentőségű kezdeményezésként tekinthetők tehát a stilisztika tárgyköréből elhangzott előadások, elsősorban Jelenits Istváné, aki hazai és külföldi szakirodalom ismeretében, alapos felkészültséggel vizsgálta a stilisztikai kutatások céljait, alkalmazandó módszertani elveit. Előadása, mely dékáni jutalomban részesült, a Kari Évkönyvben jelenik majd meg. A stilisztikai tárgyú előadások érdeklődőket is vonzottak a hallgatóság és más — elsősorban — az irodalomtörténeti—kritikai diákkör tagjai közül.

Külön kiemelendő Radanovics Károlynak a fokváltakozásról szóló előadása, melyet a biztos kézzel megválogatott nagy finnugrisztikai irodalom alapos ismerete, logikus szerkezeti tagolás, meggyőző, világos közlésmód jellemez.

A Nyelvészeti Tudományos Diákkör másfél éves tevékenysége eredményesnek tekinthető. A kezdeti kísérletezés után megtalálta a járható utat, a nyelvészet iránt alaposabban érdeklődő hallgatókat önálló, a gyakorlattal, a tanári tevékenységgel kapcsolatba hozható tudományos kérdések vizsgálatára ösztönzi.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Diákkör vezetősége már minden munkát elvégzett, minden akadállyal megküzdött. Egyik megoldatlan feladat az idegennyelv-szakos hallgatók diákköri foglalkoztatása. Az eredeti elgondolás a Nyelvészeti Diákkörbe egyesítette a Bölcsész- (ill. Nyelv- és Irodalomtudományi) Kar valamennyi, a nyelvészet iránt tudományosan érdeklődő hallgatóját, arra számítva, hogy együttműködésük kölcsönös haszonnal jár majd. Az eddigi üléseken azonban csaknem kizárólag magyar szakosok szerepeltek. A tapasztalat szerint az idegennyelv-szakosok szorosabb összefogására, határozottabb irányítására lenne szükség.

A Diákkör tagjai közül hatan a nyári szünetekben D. Bartha Katalin avatott irányítása alapján nyelvjárásgyűjtésen vesznek részt. Kutatómunkájukat a Nyelv- és Irodalomtudományi Kar 1500 Ft-tal támogatja. Gyűjtésük anyagának ellenőrzésére, értékelésére a jövő tanév elején kerül sor.

H. M.

NYELVMŰVELŐ MEGBESZÉLÉS A KÖZÉRT KÖZPONTJÁBAN

A Közért Statisztikai Osztályában nyelvművelő összejevetelt tartottak 1954. június 24-én, amelyen megjelentek a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő Csoportjának kiküldött munkatársai is. Pápa Miklós osztályvezető érdekes előadásához a hallgatóság közül sokan

hozzászóltak és számos kérdést tettek föl. Többek között helytelenítették a következő kifejezéseket: *lecsökken* (helyesen: *csökken*), az ellenőrzés *leszűkül* (helyesen: *meggyengül*), a *tejesedényzet* a boltban *tárol* (helyesen: a *tejesedényt* a boltban *tárolják*), *nyolc* kerületi (helyesen: *nyolcadik* kerületi), *tervbontás* (helyesen: *tervfelbontás*), *meghibásodás* (helyesen: *elromlás*, *tönkremenés*), *ágykészet* (helyesen: *ágynemű*), *akadályközlést jelent* (helyesen: *akadályt jelent*). A kérdésekre a Nyelvtudományi Intézet tagjai válaszoltak, s felhívták a hallgatóság figyelmét arra, hogy a helytelenítés a nyelvművelésnek csupán az egyik, a kisebbik oldala, nagyobb feladat az igényes, változatos, színes írás és beszéd elsajátítása.

»Nyelvjárási hangos útikalauz« a rádióban. Érdekes élményben volt részük azoknak, akiknek volt alkalmuk augusztus 29-én, illetőleg szeptember 14-én meghallgatni azt a rádióközvetítést, amelyben a Magyar Nyelvaflasz egyik munkatársa — gyűjtőmunkáját végezvén — a Zala megyei Szentgyörgyvölgy néhány lakosával beszélget. Amellett, hogy a hallgató betekintést nyert a készülő Magyar Nyelvatlasz anyaggyűjtésének módszerébe, megismert egy igen érdekes, meglehetősen archaikus, a köznyelvtől igen sok tekintetben erőse eltérő, színes nyelvjárást is. Egy idősebb asszony a sütés-főzés, dísznőülés stb. körébe tartozó szavakat mondta el (pl. *síru* 'epe', *szamalu* 'szénvonó' stb.), egy középkorú férfi a szán tásvetéséről beszélt, két iskolásgyerek pedig az erdei-mezei állatok neveit mondta meg a kutatónak, az eléjük tartott rajzokról (pl. *pérgyuka* 'lepke', *vari* 'varjú' stb.). Érdekes és hasznos kísérlet ez a nyelvjárási útikalauz — ahogy a Magyar Rádió c. lap nevezte —, mert a nagyközönséget szórakoztatóan vezeti rá nyelvjárásaink ismeretére.

De hasznosak lennének ezek a felvételek a nyelvtudomány számára is, mert ezekkel jelentékenyen szaporodnának a nyelvjárásainkról készült hanglemezek, amelyek több szempontból is nélkülözhetetlenek a nyelvjárások tanulmányozásához. Egy, a nyelvjárásaink főbb típusairól készült hanglemez-sorozat igen hasznos segédeszköze lenne továbbá a nevelőknek az iskolai oktatómunkában is. Az egyetemi oktatásban meg közvetlenül hozzásegítené az érdeklődőket a nyelvatlasz-munkálatok módszerének tanulmányozásához.

Magához a közvetítéshez még annyit, hogy közben az illető nyelvjárást fontosabb sajátosságaira külön is rá kellene mutatni; hogy ne csak szórakoztatás legyen, hanem valóban »útikalauz« is, anélkül természetesen, hogy az előadás könnyedsége emiatt csorbát szenvedjen. Ennek a megoldása bizonyára nem lenne nehéz.

Végül meg kell emlékeznünk Tóbiás Áronról, a Magyar Rádió munkatársáról, aki nagy mértékben hozzájárult a közvetítés sikeréhez.

K. K.

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Reychman, Jan</i> : Pajtás	226
<i>Beke Ödön</i> : Ölt, öltés, öltő	229
<i>Martinkó András</i> : Gyarmat	234
<i>Mikesy Sándor</i> : Lábbelit jelentő szókkal alakult vezetékneveink	239
<i>O. Nagy Gábor</i> : Megüti a bokáját	243
<i>H. Fekete Péter</i> : Menjen a sóhivatalba	245
<i>Dobcsányi Ferenc</i> : Mákvirág	245
<i>Zsoldos Jenő</i> : Falragasz, plakátirodalom	246
<i>Elbert János</i> : Szpartakiád	247
<i>ifj. Kodolányi J.</i> : Gëret	248
<i>B. Ö.</i> : Bűrűcske	248

Nyelvjárásaink

<i>Végh József</i> : Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése, I. rész	249
--	-----

Könyvszemle

<i>Bena, Leopold</i> : Blaskovics: Učebnice maďarštiny	261
<i>Juhász József</i> : Fónagy—Soltész: A mozgalmi nyelvről	262
<i>Rubinyi Mózes</i> : Bárczi: Bevezetés a nyelvtudományba	265
<i>Prohászka János</i> : Puskin: Mese Szaltán cárról	267
<i>Láczér István</i> : Szabó—Zsinka—Kosaras: Az orosz nyelv tankönyve	272

A Nyelvőr postája

A MTA Nyelvtudományi Intézete Nyelvművelő Csoportjának levelesládájából	275
Az Értelmező Szótár szerkesztőségének kérdései	277

A Nyelvőr hírei

A Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi nagygyűlése	278
A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Főbizottságának hírei	281
Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvészeti Tudományos Diákkörének munkájáról (H. M.)	282
Nyelvművelő megbeszélés a Közért központjában	283
»Nyelvjárási hangos útikalauz« a rádióban (K. K.)	284

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK (1954)

A következő könyveket a SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ adta ki Budapesten, 1954-ben:

Ady Endre: Összes versei I—II.	Eluard, Paul: Mindent elmondani. Fordította Somlyó György
Ady Endre: Válogatott cikkei és tanulmányai	Erdélyi József: Visszaterés
Asztalos István: Vád és panasz	Fast, Howard: Amerikai legenda. Fordította Szentkuthy Miklós
Bajza József: Válogatott cikkek és tanulmányok	Fekete Gyula: Vér és korom
Berzsenyi Dániel: Válogatott versei	Feleki László: Kilencven perc
Bocaccio: Dekameron. Fordította Révay József	Filimon, Nicolae: Régi és új urak. Fordította Balla Ernő
Brézan, Jurij: Fridolin a ló. Fordította Vázsonyi Endre	Fontane, Theodor: Elfi Briest. Fordította Vas István
Broniewski, Wladislaw: Válogatott versei. Fordította Aczél Tamás	France, Anatole: Crainquebille és más elbeszélések. Fordította Vas István
Cogniot, Georges: A szökés. Fordította Bokay János	Gergely Sándor: Felszáradnak a könnyek
Csérés Tibor: Térdigérő tenger	Gyárfás Miklós: Hűség
Csikó Gergely: Buborékok	Hajnal Anna: Utószó az ifjusághoz
Csolhány Gabriella: Dal az emberekről	Illés Béla: Fegyvert s vitézt énekek
Csú János: Versei. Fordította Weörös Sándor, ill. Tókei Ferenc	Illés Béla: Honfoglalás
Darvas József: Vízkeresztől Szilveszterig	

Ara : 9 Ft

Évi előfizetés : 18 Ft

Munkatársainkhoz !

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése végett vegyék figyelembe a következő kívánalmainkat :

1. A kéziratokat lehetőleg szabványos (A/4 nagyságú, 21 × 29 cm) fehér papírlapnak az egyik oldalára gépeljük.

2. Egy lapra 25 sort írjanak, soronként 60 betűvel.

3. Egy lapon — a betűhibák kijavításán kívül — legfeljebb öt sorban lehet utólagos javítás. A javításokat ne a lapszélre, hanem az áthúzott hibás szöveg fölé írják.

4. A szövegben a nyelvi adatokat egy egyenes vonallal húzzák alá (ez a dőlt szedést jelzi). Az értelmi kiemeléseket pedig hullámos vonallal, ill. (géppel) szaggatott aláhúzással jelölik (ez a ritkítás jele). A neveket és címeket ne húzzák alá.

5. A folyóiratok évfolyamait arab számmal írják, ne rómaival! Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot tegyenek.

A Magyar Nyelvőr következő száma decemberben jelenik meg.

Jirásek, Alois : Mindenki ellen. Fordította Németh László

Jókai Mór : A köszívü ember fiai

Jókai Mór : Egy hírhedett kalandor

Jókai Mór : Erdély aranykora

Jókai Mór : Török világ Magyarországon

Jonson, Ben : Volpone. Fordította Ilyés Gyula

József Attila Összes versei

Karaszlavov, Georgi : A Jurtalan család. Fordította Horváth László

Karinthy Frigyes : Így irtok ti

Karinthy Frigyes : Omnibusz

Képes Géza : Vajúdó világ

Kovács Lőrinc : Vadvíz

Krúdy Gyula : Hét bagoly

Lambert, Eric : Húszezer rabló

Lope de Vega : Színművek. Fordította Gáspár Endre

Merimée, Prosper : Colomba. Fordította Réz Ádám

Mikszáth Kálmán : A Noszty fiú esete Tóth Marival

Mikszáth Kálmán : Kisregények I.

Mikszáth Kálmán : Elbeszélések

Móra Ferenc : Aranykoporsó

Móricz Virág : Szerencse

Móricz Zsigmond : Elbeszélések IV.

Móricz Zsigmond : Pillangó

Móricz Zsigmond : Rokonok

Nagy László : A nap jegyese

Németh Andor : A betű mestere

Örkény István : Hóviharban

Pákozdy Ferenc : Helytállás

Pujmanova, Marie : Győz az élet

Rabelais, François : Gargantua és Pantagruel.

Fordította Benedek Marcel

Sándor András : Nyugtalan ember

Sarkadi Imre : Gál János útja

Sarkadi Imre : Veréb dűlő

Sádsi Sándor : Ruzsinka

Slavici, Joan : A kincs. Fordította Lőrinczi László

Soós Magda : Erős szájak

Stil, André : Páris velünk van

Szabó Pál—Balázs Sándor : Darázsészek

Szabó Pál : A nagy temető

Szmizienszki, Hriszto : Jöjjön a fény. Fordította Bede Anna, Devecseri Gábor stb.

Tamási Áron : Szegénység szárnyal

Thackeray, W. M. : A nagy Hoggarty gyémánt. Fordította Vas István

Urbán Ernő : Uborkafa

Vajda János Válogatott versei

Veres Péter : Rossz asszony

Vidor Miklós : Szóköár

Weiskopf, F. C. : Kantoni utazás. Fordította Tamás Attila

Wilson, Michael : Cinkváros. Fordította Gordon Éva

Zrínyi Miklós : Válogatott prózai írások

Zweig Arnold : Verdun iskolája. Fordította Ottlik Géza

Kormos Gyula : Nászajándék. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, é. n.

Magyar Nyelvőr

TARTALMÁBÓL

- Deme László :*
Helyesírási szabályzatunk tizedik kiadásához 285
- Décsy Gyula :*
A nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdései
Csehszlovákiában 316
- Zolnai Béla :*
A francia anyanyelvi oktatás tanulságai 324
- Mollay Károly :*
A német nyelvművelés új arca 335
- Szilágyi Ferenc :*
A magyar népi epika hagyományai Fazekas
Lúdas Matyjában 350
- Márton Gyula :*
A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának
munkálatairól 376
- Benkő Loránd :*
Szélfegyverek egy helyesírási „kritiká”-hoz ... 399
- † *Kertész Manó :*
Régi babonák emlékei nyelvünkben 407
- Herczeg Gyula :*
Az új Decameron-fordítás 437

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVMŰVELŐ FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁRCZI GÉZA, BÓKA LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, ILLYÉS GYULA, KODÁLY ZOLTÁN,
LŐRINCZE LAJOS, TOMPA JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

TECHNIKAI SZERKESZTŐ: SZÉPE GYÖRGY

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
Budapest V. Váci utca 12. II.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

Deme László: Helyesírási szabályzatunk tizedik kiadásához 285

*

Macrea, Dimitrie: A román nyelvtudomány a fellendülés útján 308

Décsy Gyula: A nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdései Csehszlovákiában.... 316

Zolnai Béla: A francia anyanyelvi oktatás tanulságai 324

Fokos Dávid: A komi (zürjén) nép művelődésének új korszaka 332

Mollay Károly: A német nyelvművelés új arca 335

Peciar, Štefan: Az új szlovák helyesírási szabályzatról 338

Csongor Barnabás: Nyelvművelés a Kínai Népköztársaságban 341

Bödey József: A bolgár nyelvművelés fellendülése 344

Török János: A koreai nyelvészet időszerű kérdéseiről 348

Íróink nyelve

Szilágyi Ferenc: A magyar népi epika hagyományai Fazekas *Ludas Matyijában* 350

Gáldi László: Költői nyelvünk szókészletéhez 365

Martinkó András: A nyelvi archaizálás kérdéséről 369

Angyal Endre: Veres Péter szavairól 375

A nyelvtudomány műhelyéből

Márton Gyula: A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának munkálatairól..... 376

Erdődi József: Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta, V. rész..... 382

Imre Samu

(1917-1990)

MAGYAR NYELVŐR

78. ÉVFOLYAM * 1954. SZEPTEMBER—DECEMBER * 5—6. SZÁM

HELYESÍRÁSI SZABÁLYZATUNK TIZEDIK KIADÁSÁHOZ

„Az írás — mondotta a szegedi nyelvészkongresszuson elhangzott előadásában Pais Dezső — a nyelvnek a hangoztatás mellett egyik fő — a művelődés fejlődésével mindinkább növekvő fontosságú — külső megnyilvánulása. — ... a helyesírás egységesülése egyik legfőbb előmozdítója a nyelvi egységesülésnek, illetőleg a helyesírás egysége feltétele, egyszersmind megpecsételője a nyelvi egységnek, amely az irodalmi nyelv vagy köznyelv típusaiban megelevenedik, hogy mint nemzeti nyelv egy társadalmi közösségben egyetemes érvényűvé váljék“ (MNYTK. 83:126). — Az idézetekhez talán nem kell sokat hozzátennünk. Ha röviden is, de eléggé világosan rámutatnak mindarra, ami a helyesírással szemben mindenkor követelmény volt, de napjainkban még fokozottabban az. A helyesírásnak, mint a művelt nemzet gondolkodása külső rögzítő eszközének mindenekelőtt egységesnek kell lennie; de az sem kevésbé fontos, hogy helyesen rögzítse az irodalmi nyelvet, lépést tartson fejlődésével — s ezáltal egyben az általános fejlődéssel is. S végül — minthogy a művelt nemzet fogalma egyre szélesebb tömegeket foglal magában — az egyszerű ember által is viszonylag könnyen elsajátíthatónak kell lennie mind törvényeinek, mind pedig törvénykönyvének.

I. Általános és történeti megjegyzések

Felszabadulásunk előtt a magasabb műveltség, s ezzel együtt a helyesírás is, lényegében egy meglehetősen szűk rétegnek magánügye volt. A széles tömegeket az elemi iskola jóformán csak a betűk ismeretére és a négy alpműveletre igyekezett megtanítani; a többi a magasabb iskolák feladata volt, ahova már viszonylag kevesen jutottak el. Az elemi iskolát végzettek számára a helyesírás nem vált később sem problémává, hiszen negatív teljesen körül volt határolva az a kör, amelyben mozoghattak, s abban írnivalójuk meglehetősen kevés akadt. Mivel a művelt ember fogalmköréből eleve kiestek, helyesírásuk hibáit senki sem vette zokon; s esetleges „írásműveik“ színvonala sem terjedt túl az adóív, a postai feladóvevény kitöltésén: a kényesebbeket az ügyvéd, a jegyző vagy a pap fogalmazta és írta meg helyettük. — Ma azonban, amikor egyre aktívabb részvételt várunk el mindenkitől közös dolgainkban, amikor nyolc osztályra terjesztettük ki az általános iskolakötelezettséget, amikor a kevés iskolázottságú embereknek is egyre gyakrabban kell népnevelői, brigádvezetői vagy akár tanácselnöki jelentést írniuk, amikor napilapjaink félmillió példányszámban közlik az egyszerű dolgozók leveleit, — akkor a helyesírás nem nyilvánítható többé magánügynek vagy egy szűk réteg ügyének, hanem már közös ügy, az egész nemzet ügye. A fejlődésnek ebben az örvendetes szakaszában a helyesírási szabályzat sem egy szűk tisztviselő- és nevelőrétegé, hanem az egész nemzetnek nélkülözhetetlen kódexe. És normatív tevékenysége nemcsak az írás egységének rögzítésében nyilvánul meg, hanem egyre inkább a beszélt köznyelv, az egységes irodalmi nyelv hangállományának rögzítésében is: belőle tudja meg a még mindig nyelvjárást beszélő, bár műveltségében

már előrehaladó gyermek és felnőtt, hogy a használatos változatok közül melyik az irodalmi, azaz melyik a helyes.

1. Ezért fordít kormányzatunk ma különösen nagy gondot a helyesírás egységének megteremtésére és megóvására. Ma ezt talán magától értetődőnek tartjuk; pedig nincs még három évtizede sem, hogy a helyesírás egysége körül súlyos harcok folytak. Maga a Nyomdai Korrektorok és Revizorok Köre volt kénytelen szót emelni az 1920-as években az ellen, hogy minden újságvállalatnak saját „házi” helyesírása lehessen (vö. Nyr. 55:94). A Nyelvőr magáévá tette a nyomdai helyesírás egységésítésének gondolatát, mivel maga is látta, hogy a fennálló összevisszaság teljesen tarthatatlan (így Balassa: Nyr. 51:98; példák az ellentmondásokra Nyr. 51:60). Először a nyomdák felkérésére Balassa csak állandó helyesírási tanácsadóként vált a sajtónak (Nyr. 52:55); később azonban vállalta „Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai” (Budapest, 1929.) című kiadvány elkészítését is. Törekvése az volt, hogy az Akadémia rövid szabályzatának szellemében részletesen feldolgozza mindazokat a szavakat és szóalakokat, amelyek abban nem szerepeltek, s hogy egyre csökkentse a változatok számát ott, ahol az Akadémia kettőt vagy nagy ritkán hármat engedélyezett (vö. MNy. 27:55). Ez a törekvése nem járt ugyan teljes sikerrel: egyrészt azért, mert olykor következtetésben tévedt (vö. MNy. 27:60), másrészt, mert eltért az Akadémia szabályzatától, s így végeredményben egységtontóvá vált; s a napilapok maguk sem követték mindenben (uo. 68). Mégis kétségtelen érdeme, hogy részletes, mintegy 20 000 szóra kiterjedő útbaigazítást adott akkor, amikor az Akadémia hivatalos szabályzatának címszóanyaga a négyezret sem érte el.

Hogy a helyesírás lényegében magánügy volt, az akadémiai az Akadémiáé, más változatok meg más szerveké, azt mutatja az, hogy magán-kiadócégek megbízásából is készülhettek és jelentek is meg szabályzatok és szótárak; amelyek több-kevesebb kérdésben nem a hivatalos álláspontot tükrözték, hanem a maguk egyéni felfogását (egy ilyen 1934-i kiadványra vö. MNy. 30:245; egy 1943-ira vö. MNy. 40:129). S természetesen az sem ment ritkaságszámba, hogy a Közoktatásügyi Minisztérium bizonyos, a helyesírást érintő kérdésekben más tartalmú rendeletet adott ki, mint amilyen intézkedés erre az — egyébként általa kötelezően elrendelt — akadémiai szabályzatban volt (vö. MNy. 35:351). Így állhatott elő az a helyzet, hogy egy időben pl. az Akadémia tiltotta az *ucca* írásmódot, és az *utca* alakot rendelte el, az iskolai helyesírás mindkettőt megengedte, a nyomdai pedig éppen az *utca* formát tiltotta, és csak az *ucca* alakot tartotta jónak.

Mindez természetesen a múlté. Ma a helyesírási szabályzat olyan törvénykönyv a maga területén, amely — a többi törvénykönyvhöz hasonlóan — a haza minden polgárára nézve egyformán kötelező. Megsértéséért persze nem jár büntetés; de ellene véteni egyre inkább szégyen, szabályait elsajátítani minden művelt dolgozónak egyre inkább kötelessége.

2. Törvényerejű azonban természetesen csak olyan szabályzat lehet, amelyik helyes szabályokat tartalmaz, amely megfelelő alapra épül, valóban az élő nyelvhasználat rögzítője. A magyar helyesírás e szempontból meglehetősen kedvező helyzetben van. Az az alapelve, hogy a szóelemeket (szavakat, ragokat, képzőket) valóságos, önmagukban való kiejtésüknek megfelelően írja, s ettől rendszerint akkor sem tér el, ha a szavak vagy szóelemek találkozásánál ezek eredeti kiejtése alkalmilag módosul. A kiejtés elve mellett így másik fontos alapja az alakotani (etimologikus) elv, mely rendszerint összehangolható az előbbivel. A harmadik a hagyomány elve. Helyesírásunk ugyan általában a korábbi íráshagyományon alapul, de a leíró elemzéshez viszonyítva hagyományos eset eléggé kevés benne. — Ez a három alapelv meglehetősen eltérővé teszi helyesírásunkat például a franciától és az angoltól, amelyekben a hagyó-

mány elve az uralkodó, s amelyekben ezért a szavak írásképeinek gyakran igen kevés közülük van a valóságos kiejtéshez, az élő nyelvhasználathoz.

Am ha helyesírásunk az élő nyelvet rögzíti, akkor természetesen időről időre változnia kell. A nyelv ugyanis nem merev, nem mozdulatlan, hanem nemzedékről nemzedékre módosul; s helyesírásunk elszakadna tőle, ha e módosulásait újból és újból nem venné tekintetbe, s nem rögzítené a maga rendszerében is. A helyesírás — éppen szerencsés alapelveiből értetődően — sem túlságosan előre nem ugorhat, sem túlságosan hátra nem maradhat a nyelvi változásokhoz viszonyítva (vö. MNy. 37:216; 47:90; I. OK. 3:204). Helyesírásunk története az 1832-ben megjelent első akadémiai szabályzat óta nem is más, mint állandó alkalmazkodás a nyelvi fejlődéshez, állandó tudomásulvétele a helyesírásban annak, amit a nyelv a maga fejlődése során általánossá vált újtásként létrehozott. Amikor pedig az Akadémia csak egy-két évtizeddel elmaradt a fejlődés mögött, az élet maga ugrott eléje: 1903-ban, egy az akadémiaiánál modernebb iskolai helyesírási rendszer lépett életbe, s sikerének hatására 1922-ben magának az Akadémiának is több ponton át kellett ezt vennie és szentesítenie. De a nyelv fejlődése természetesen nem állt meg 1903-ban, sem 1922-ben, s így történtek apróbb módosítások a helyesírásban azóta is, főleg 1938—1940-ben (vö. MNy. 37:126).

Jelentett-e valamit felszabadulásunk a magyar irodalmi nyelv számára? Forradalmat természetesen nem, hiszen nemcsak a felszabadulásunk előtti írásműveket, hanem például reformkori, tehát több mint száz éves klasszikusainkat is olvasgatjuk és meg is értjük még. Mégis: a művelődési rendszer átalakulása, a széles tömegeknek a műveltség és a hatalom részeseivé válása kisebb-nagyobb módosulásokat idézett elő irodalmi nyelvhasználatunkban. Hogy el ne szakadjon éltető alapjától, a valóságos nyelvhasználattól, természetesen mindezt tudomásul kell vennie és rögzítenie kell a helyesírásnak is. Sok mindent rögzített már az 1950-ben megjelent kilencedik kiadás is (vö. I. OK. 3:207); de több kérdésben a tizedikre maradt annak eldöntése, hogy az akkor felbukkant újtások mennyire bizonyultak időállóknak, s mennyiben tükrözendők ezért még fokozottabban írásunkban.

De a tizedik kiadásra nem is csak ez hárult feladatként. A helyesírási szabályzat készítőire minden eddiginél nagyobb súllyal nehezedett most a felelősség, azért, mert immár egy lényegesen kiszélesült író-olvasó közönség számára végezték felfrissítő munkájukat. Meg kellett tehát nézniük: eléggé egyszerű, eléggé logikus-e örökölt helyesírási rendszerünk minden részletében; nincsenek-e olyan, számunkra talán már megszokott „nehéz kérdései”, amelyeken a kiszélesedett közönség érdekében valamilyen reformmal könnyíteni lehetne. Ez a szabályzatnak első olyan kiadása, amelyet nemcsak néhány bizottsági tag készített elő, hanem segített e munkájában a szélesebb közvélemény, a gyakorlati tanácsadóknak meglehetősen népes együttese is. Általános iskolák, középiskolák nevelői, főiskolai és egyetemi tanszékek oktatói, nyomdák, kiadók, szerkesztőségek dolgozói, tudósok és egyszerű, a helyesírás iránt érdeklődő magánosok egyaránt küldtek be javaslatokat, bíráló megjegyzéseket az 1950-ben megjelent 9. kiadáshoz. Ha végül is minden egyéni javaslatot nem lehetett is figyelembe venni és érvényesíteni, a bizottság egyiket sem vetette el megfontolás nélkül, s nem is eleve véglegesen. Hiszen sok olyan gondolat volt, amely a nyelvi fejlődésnek egy-egy valóságos tényére utal, csak még talán korábban, mint ahogyan kellően megokolt lenne figyelemben részesíteni, írásban rögzíteni. Az ilyenekben érintett nyelvi jelenségek alakulását továbbra is figyelemmel kell majd kísérnünk, hiszen a helyesírás fejlődési folyamata éppen úgy nem zárható le véglegesen, mint a nyelv s a nyelvet beszélő társadalomé sem; s ahogyan a jelenlegi módosítás nem az első volt helyesírásunk történetében, úgy nyilvánvalóan nem is az utolsó. Mert amilyen helytelen lenne évenként módosítani a helyesírás szabályait, annyira helytelen lenne a fejlődés mögött évtizedekkel elmaradni.

Gyökeres változtatásokra, alapvető helyesírási reformra nem volt szükség. Nem kellett új helyesírást kidolgoznia az Akadémianak. A jelenlegi módosítások mértéke még az 1922. éviéket sem éri el; viszont végrehajtásuk elengedhetetlen volt ahhoz, hogy helyesírásunk jobb, fejlettebb, egyenletesebb legyen, mint amilyen az előző szabályzatokban volt.

3. Az írás-olvasás monopóliumának megtörésével azonban nemcsak maguk a helyesírási szabályok váltak problematikusává, hanem — nem kis mértékben — az őket rögzítő szabályzat is. Az Akadémia szabályzatai kezdettől fogva mindig törvénytár-jellegűek voltak: a legfőbb alapelvek, az általános szabályok összefoglalói. Soha felszabadulásunk előtt nem vált a kiadvány olyan részletessé, annyira gyakorlati kézikönyvszerűvé, hogy a tanárokon kívül a diák, az egyetemet végzettek kivül a kisebb iskolázottságú olvasó is teljes biztonsággal forgathatta volna. A Balassa-féle nyomdai helyesírási kódex megszületésének is az volt az egyik fő oka, hogy az akadémiai szabályzat mindig szűkszavú volt a szabályok, és még szűkebb szavú a konkrét esetek tekintetében. Ez akkor érthető is volt. „Sapientia sat“: a helyesírást jól ismerőnek valóban elég olykor egy-egy fél mondatnyi útbaigazítás is részletes szabály helyett; a meg nem található szabályra következtetni tud a meglevőkből meg az igényes írásgyakorlatból; a szótári részben meg nem található szóról is tudja, hogy melyik hozzá hasonló lehet irányadó az írásmódjára.

Amikor azonban a helyesírási szabályzat forgatását másoktól is megköveteljük, akkor a szabályzatnak részletesebbnek, könnyebben kezelhetőnek, mindenki számára használhatónak kell lennie. — Persze tankönyvvé még így sem válhat, a helyesírás elsajátításának módszertani fogásait, pedagógiai értékű gyakorlati szabályait még így sem tartalmazhatja. De azt a követelményt, hogy az átlagos műveltségű ember megértse, könnyen eligazodjék benne, s a keresett konkrét esetet vagy hozzá hasonló megfelelőit nehézség nélkül megtalálja, azt mindenesetre ki kell elégténe.

Megfelel-e az új szabályzat ennek a követelménynek? Nézzük meg ezt néhány számadat tükrében:

a) Fontos kellék az, hogy lehetőleg minél több probléma legyen rövid és világos szabályba foglalva, mégpedig az egybetartozó esetek együtt, az egybe nem tartozók egymástól elkülönítve. — Az utoljára 1946-ban lenyomott 8. kiadás 278 szabályt tartalmazott. Az 1950-ben megjelent 9. kiadásban a szabályok száma a szükséges összevonásokkal és kihagyásokkal 236-ra csökkent. A most megjelent 10. kiadásban 438 szabály van; azaz 200 olyan kérdés is szerepel benne, amelyik eddig nem volt szabályozva, s amelyiknek tekintetében így csak az eddig kialakult — de nem mindenkiktől ismert és gyakran nem is egységes — írásgyakorlat volt irányadó.

b) A jó eligazodás és könnyű kezelhetőség szempontjából fontos az, hogy a szabályzat szövegét mennyire tagolják fő- és alcímek, amelyek az egyes kérdéscsoportokat befelé összefoglalják, kifelé elhatárolják. — Az 1946-i 8. kiadásban mindössze 12 főcím van; a továbbiakra nincsenek címek, csak ritkítással kiemelt tájékoztató szavak. A 9. kiadásban a 12 főcím mellett még 28 alcím és 35 további fejezetcím (összesen 75 cím) segít eligazodni. A mostani kiadás 13 főcímmre, ezen belül 30 alcímmre s ezeken belül még 60 további fejezetcímmre (összesen 103) tagolja anyagát.

c) A gyakorlati használhatóságnak fontos kelléke a minél részletesebb szótári rész, amely egy-egy konkrét esetben gyors és részletes útmutatást ad. Fontosak ebben a helyesírási problémát jelentő ragozott alakok. — A 8. kiadásban kb. 5000 címszó és 700 ragos alak van (összesen 5700 szóalak). A 9. kiadás már 18 000 címszót és 2500 ragos alakot tartalmaz (összesen 20 500 szóalak). Mostani kiadásunkban mintegy 20 000 a címszók és 10 000 a ragos alakok száma (összesen 30 000 szóalak).

d) Végül természetesen jellemző a kiadvány részletességére, azaz gyakorlati használhatóságára a terjedelem is. — A 8. kiadás terjedelme kb. 7, a 9. kiadásé 12, a mostanié 17 normál ív (ívenként 40 000 betűt számítva). A 10. kiadás tehát terjedelmében a 8.-nak két és félszerese, a 9.-nek másfélszerese.

II. A tizedik kiadás szabályzati része

Az elmondottak eddig előzmények és külsőségek. Nem mutatják a változást, legfeljebb érzékeltetik bizonyos vonatkozásokban. Nem magyarázzák a részleteket, csak az általánosságokra utalnak. Pedig a módosításoknak — akár a változtatásokat vesszük, akár a kidolgozást magát — csak a részletek lehetnek érdembeli tükrözői.

Tekintsünk hát végig a továbbiakban először a szabályzati részen! Álljunk meg egy-egy pontnál néhány szóra; mégpedig ne csak ott, ahol módosítások történtek, hanem ott is, ahol lehetett volna változtatni, de ez mégsem történt meg; meg általában mindenütt, ahol egy-két szóval hasznos lenne belevilágítanunk az Akadémia Helyesírási Főbizottságának műhelytitkaiba, vagy ahol a szabályzat használóját segítheti a továbbiakban egy-két szempont felvetése, egy-egy ki nem fejtett összefüggés megvilágítása. Röviden szólva: nézzük meg, hogyan festenek a konkrét részletekben az általánosságban elmondottak. Vegyük megjegyzéseinket a szabályzat sorrendjében, az egyes főcímek szerint.

1. Helyesírásunk alapelvei

A helyesírási szabályzat egészen a 8. kiadásig négy alapelvet említ: a kiejtés szerinti (fonetikus), a szóelemző (etimologikus), és a hagyományos írásmód mellett ide sorolja az egyszerűsítés elvét is. A 9. kiadásban e legutóbbi már nem szerepel, s nincs említve a mostaniban (1.¹) sem. Másutt (MNY. 50: 179) Benkő Loránd meggyőzően kimutatta, hogy az egyszerűsítés elve általában vagy a fonetikus, vagy a hagyományos írásmód érvényesülését jelenti, s így nem tekintendő a többivel egyenlő rangú alapelvnek.

A megmaradó három alapelvről talán nem árt megjegyeznünk azt, hogy a kiejtés szerinti írásmód elsősorban a szóelemekre (alapszók, képzők, ragok) vonatkozik; a szóelemek kapcsolatának írásakor viszont általában a szóelemző (etimologikus) írásmód irányadó (vö. MNY. 37: 343). A szóelemek találkozásakor rendszerint nem a valóságban kiejtett alkalmi hangot írjuk (pl. a *háztól* alakban nem *sz-et*), hanem azt a hangot tüntetjük fel, amelyiket általában megszoktunk benne (tehát a *ház* alapszónak eredeti z hangját), hogy a szó képe ne változzék folyton (vö. Anyanyelvünk 1: 134). — A hagyományos írás esetei abból adódnak, hogy az írás az azóta megváltozott régi kiejtést (pl. az *ly* esetében, mely azóta *j*-vé vált) vagy az azóta elhomályosult származást tükrözi (pl. a *kapzsi* esetében, mely a *kap* igéből származik). — A szóelemző írásmód tulajdonképpen nem olyan értelemben etimologikus, hogy a szó származását tünteti fel, hanem inkább leíró, alaktani értelemben; azaz a szónak a leíró nyelvérvék által is érzékelhető, felismerhető elemeit rögzíti.

2. A betűk

A 9. kiadás végre tisztázza a betű fogalmát, s ezt átveszi a mostani is. Eszerint a betű egy-egy hang jele, akár egy, akár több írásjegyből áll (pl. *b*, *gy*, *dzs*). Ez most

¹ A kövér számjegy mindig a 10. kiadás szabályzati pontjainak száma (nem lap-szám!).

világosan kiderül a megszövegezésből (pl. **2., 9.** stb.). A 8. kiadásig e tekintetben zavar volt: betűnek nevezték a betűket is, meg a betűket alkotó írásjegyeket is. Így azután az derült ki, hogy egyes betűk több betűből állnak (8. kiadás 7. lap).

Mostani kiadásunk elrendeli, hogy a hosszú nagy *l*-re vesszőt tegyünk kézírásban és nyomtatásban (**5.**). Ez eddig nem volt rögzített szabály, és sok volt ellene a vétség.

A magyar családnevek régies betűit megtartja a szabályzat mind a magánhangzóknál, mind pedig a mássalhangzóknál (**7., 12.**). Az a javaslat, amelyik a családnevek hagyományos írásának eltörlését kívánta (Nyr. 75:195), nem volt figyelembe vehető, mert túlságosan nagy bonyodalmakat jelentene az anyakönyvezésben stb., s egyébként sem a Helyesírási Főbizottságra tartozik.

A mássalhangzók hosszúságának jelölésében a kétjegyűek **csönkített kettőzésének elvét¹** (*ccs*), melynek hagyományai Sylvesternek 1539. évi Grammatikájáig nyúlnak vissza (vö. MNy. 38:44), a szabályzat **kiterjesztette a *dz* és *dzs* hangra is** (**10.**; erről később részletesebben). — Több javaslat kívánatosnak tartotta, hogy ez az elv az összetett szavak határára is lépjen életbe, tehát írjunk így, *jeggyűrű* (MNy. 47:94; Nyr. 75:195), ahogyan a nyomdai helyesírás is ezt fogadta el korábban. Ennek azonban az a nehézsége, hogy vele járna a *rossz-szívű*, *makk-kávé*, *vádlott-társ* és a hasonló összetételeknek *rosszívű*, *makkávé*, *vádlottárs* írásmódja is; márpedig ezeknek elválasztása akkor *rossz-szívű*, *makk-kávé*, *vádlott-társ* lehetne csak, mivel a *makkal*, *vádlottá* is kiegészítés nélkül, *makkal*, *vádlott-tá* formában választandó el. Ámde ez a csonkítás, amely a ragos alakokban nem értelemzavaró, az összetételekben azzá válhat (vö. MNy. 27:58; 47:306).

A *ch*, *x* és *q(u)* a mostani kiadás szerint nem magyar, hanem idegen betű (**13.**). A magyar betűre (*h*, *ksz* vagy *gz* és *k[v]*) való átírásukra tett javaslatot (vö. MNy. 47:92; Nyr. 75:196) a bizottság a közkeletű idegen szavakban részben teljesíteni tudta (**268.**), a meg nem honosodottakban azonban nem, mert ez számos nehézség forrásává válnék (vö. MNy. 47:304).

A betűrendbe sorolás kérdéseit (**15—20.**) ez a kiadás az eddiginél sokkal gondosabban rendez. Határozottan megfogalmazza, hogy a kétjegyű betűt mindig megelőzi az előtte álló egyjegyű (pl. a *cu* kapcsolat a *cs* elé kerül, mert a *cs* külön betű), s hogy ez a szó belsejében is érvényes. Rendezi a kettőzött kétjegyűek sorrendjét: ezek úgy sorolandók be, mintha *szsz*, *gygy* alakban, azaz csonkítatlanul volnának írva (ahogyan pl. az elválasztásban). Utal arra, hogy a különírott szókapcsolatok az egybeírottakkal, illetőleg az alapszókkal, a szóközeire való tekintet nélkül sorolandók be (**20.**), de kivételt tesz a névsorokkal, tárgymutatókkal stb. — Mindezzel igen nagy lépést tesz előre a szótárak stb. egységes sorrendi elrendezése terén. Nem beszélve arról, hogy egyes felsorolások (pl. a menetrendek helységmutatója) külön veszik az *a—á* és az *e—é* betűt, de egybe az *i—í*, *u—ú* stb. párokat, igen nagy anarchia uralkodott mindig a kétjegyű mássalhangzók besorolása területén is (vö. MNy. 33:82). Maga a „hagyományos“ eljárás is négyféle volt például a kettőzött kétjegyűek sorrendi elhelyezésében: a *meggy* alakot sorolták *g—g—y*, *g—gy*, *gy—gy* meg a hosszú *gy* helyére egyaránt, azaz a rövidék után; tehát: *meggy*, *megesz*, *megy*, *megyek*, *megyünk*, *megzavar*; vagy: *megesz*, *meggy*, *megzavar*, *megy*, *megyek*, *megyünk*; vagy: *megesz*, *megzavar*, *megy*, *megyek*, *megyünk*, *meggy*; a negyedik hasonlóan, de abban pl. az *aggyal* az *agyzavar* után került. Az első forma eléggé elterjedt; de olyan ábécé (lényegében a latin) szerint sorolja be a szavakat, amely a magyarban sem a szűkebb, sem a bővebb ábécének (vö. **15., 21.**) nem felel

¹ A kővér betűkkel kiemelt szövegrészek a szabályzatban végrehajtott változtatásokra utalnak.

meg; továbbá más elvet alkalmaz a szó elején (ott a *cs* önálló betű), mint a szó belsőjében (ott a *cs* csak *c*—*s* kapcsolat). A szabályzat a viszonylag legkövetkezetesebbet, a harmadikat mondja ki kötelezőnek; de a magyar és más nyelvű vegyes anyag esetében kivételesen engedélyezi az elsőt is (14.).

3. A kiejtés szerinti (fonetikus) írásmód

A szabályzat most — helyesen — ide veszi a múlt idő jelének egy vagy két *t*-s írásmódját (24.), ami a 9. kiadásban a szóelemző írásmódnál szerepelt.

A műveltető igék írásában (26.) meghagyja azt a fonetikus kettősséget, amely a *t* végűeknél fennáll aszerint, hogy a *t* előtt magánhangzó (*javit+tat*) vagy mássalhangzó (*sejt+ét*) áll-e. Ez utóbbinak két *t*-s írását meglehetősen régóta javasolják, még olyan nyelvészek is, mint pl. Kelemen Béla (Nyr. 59:211). Voltak javaslatok megváltoztatására a közönség köréből, sőt a Főbizottságon belül is. Ezt a változtatást az indokolná, hogy — a zárt *ē* hang az irodalmi nyelvben jelöletlen lévén — a magas hangrendű igék műveltető alakja (pl. *festettem, festetted, festette*) egybeesik a múlt idejű alakokkal. Ámde minden ilyen változtatás előre nem látott lavinát indíthat meg; s egyébként sem ez az egyetlen egybeesett alakpár, hiszen igen sok igének azonosak a tárgyragozású jelentő meg felszólító módú alakjai (*mondja, húzza* stb.). Így a Főbizottság itt azokkal tartott, akik a kettős *t*-s írást hibának minősítve (pl. Nyr. 61:90; 62:30; 52:60; MNy. 50:182), a szokásos írásmódhoz ragaszkodnak.

Szabályzatunk a névszóalakok írásában több olyan szabályt is rögzít, amelyet eddig csak az írásgyakorlat hordozott leíratlanul (pl. 28., 30—32.); s ezekkel sok helyesírási hibának igyekszik elejét venni.

Kettéválasztja az *ép* melléknevet és *épen* származékát, másrészt az *épp* és *éppen* határozószót (37.). Ennek mintájára rendezi a *kép* főnév és ragoz *képen* alakja, másrészt a *-képp* és *-képpen* határozórag viszonyát is (33.). Ezt már vagy fél évszázaddal ezelőtt is javasolták (Nyr. 23:584), azóta is többször esett róla szó (pl. MNy. 34:57; 47:92; 50:189). Helyes, mint minden olyan újítás, amely a kettősségeket és félreértési lehetőségeket kiküszöböli; annál is inkább, mert csak a nagyjából már úgyszólamint kialakult írásgyakorlatot kellett szabállyá tennie; — bár voltak kétségtelenül megfontolandó ellenérvek is (MNy. 47:303).

Most kerül vissza jogaiba a hajdan használt, de soká száműzött **kevésbé alak egy b-vel** (36.). Talán akik megtanulták már Arany János mondásából, hogy „egy *b* kevés *bé*“, azok fájlalni fogják, hogy ez a tudásuk most értékét veszti. Ámde az egy *b*-s alak történetileg sem kevésbé ritka, mint a két *b*-s, sem pedig kevésbé megokoltnak tekinthető. Benkő meggyőzően mutatja be, hogy eredetileg csak *-é*, nem pedig *-vé* járult a *kevésb* középfokhoz, s hogy a két alak egészen a múlt század végéig egyaránt használatos volt (MNy. 50:191). Ezt az írásmódot javasolta közel negyedszázada Balassa is (Nyr. 52:101). Arany korában persze, amikor a *tehetősb*, *csinosb*, *kedvesb* és a hasonló rövid középfokú formák elevenek voltak még, világosnak lehetett tekinteni ezt az alakot is a valóban élő *kevésb* alapján. Ámde mára a hosszabb alakok kiszorították a rövideket, még az *idősb* és *ifjabb* is *idős X. Y.* és *ifjú X. Y.* lett a nyelvhasználatban, a *kevesbedik* szintén kevéssé kapcsolódik hozzá: a *kevésbé* ma elszigetelt határozószóvá vált, s mint ilyen írható fonetikusán, különösen, ha a fonetikus alakja megfelelő történeti és hagyományos alapra is támaszkodik. Mert azt Benkővel együtt magam is alig hinném, hogy Arany tisztelete éppen a két *b*-s szóalak elvetése vagy megtartása kérdésén volna lemérhető.

Rövid maradt a névutók közül a *hosszat* szó *t*-je (38.). Kettőzött *t*-s írását javasolta az *alatt*, *felett* mintájára már másfél évtizeddel ezelőtt Nagy J. Béla (MNy. 34:180),

sőt *hosszatt* alakúra változtatta az 1946. évi 8. kiadás is. De a 9. kiadás visszatér a rövid *t*-hez, s ezt fogadja el a mostani is. Történetileg kétségkívül egy *t* van benne, ezt támogatja az íráshagyomány, s részben a mai kiejtés is. Ez volt a döntés alapja. Ez persze nem jelenti azt, hogy — ha a többi hosszú *t*-s névűtő mintájára tartósan és általánosan megváltozik az ejtése — ne győzhetne újból a másik alak a mostani felett.

A *várniok*, *nézniök* típusú alakokat szabályzatunk továbbra is engedélyezi a *várniuk*, *kérniük* formák mellett (35.), mivel még napjainkban is elő-előtűnnek (vö. MNy. 47: 302); de megjegyzi róluk, hogy elavulóban levő formák.

A hosszú *i*, *ú*, *ü* írásával tengernyi a baj; pontos szabályokat szinte lehetetlen találni rá, ha bizonyos támpontot ad is egyeseknél a *kéz—kezet* típus mintája (vö. MNy. 30: 320; NyK. 50: 212). Részben ezért is kísért régóta az a gondolat, hogy teljesen hagyjuk el ezeknél a hangoknál az időtartam megkülönböztetését, azaz minden *i*, *ú*, *ü* hangot jelöljünk röviden (így pl. Nyr. 63: 110; 74: 257; 75: 95). Ez a megoldás azonban túlságosan hasonlítana a gordiusi csomó kettévágásához, ami nem minden esetben egyformán kívánatos. Sokan és joggal ragaszkodnak itt a kétségtelenül nehezebbik úthoz, a hosszúság és rövidség közti különbségtétel megtanulásához (pl. MNy. 34: 112; Nyr. 75: 394). Nem a nehézségekhez való okatlan ragaszkodás ez, hanem hangrendszerünk védelme. A magyar hangrendszert ugyanis az jellemzi, hogy mind a magánhangzók, mind pedig a mássalhangzók lehetnek benne fonematikus (azaz szavakat megkülönböztető) értékekkel hosszúak is, rövidek is. Ha ezen hagynánk csorbát ejteni, beláthatatlanok lehetnének a következmények (vö. Nyelvművelésünk főbb kérdései 213). A Főbizottság ezért megmaradt — legalább addig, amíg még sokak kiejtése őrzi — az *i*, *u*, *ü* és *í*, *ú*, *ü* közötti különbségtétel megkövetelése mellett. — Az *i*, *u*, *ü*, illetve *í*, *ú*, *ü* végű szavak jegyzéke, a különbség elsajátításának megkönnyítésére, meggyarapodott, a rövideké szinte teljes lett (43—46). A *gyepü* a rövid végűek közül **átkerült a hosszan írandók közé**.

A hosszú *ú*, *ü* végzet kapcsán találkozunk egy másik módosítással: ezentúl a képzőszerű **-tyü**, **-tyü** végződés **-ty**-je mindig **hosszú, ha magánhangzó után áll: csengettyü**, mint *dugattyü* (46.). Ez a szabály így lényegesen egyszerűbb, mint az eddigi volt (MNy. 47: 93), bár egyesek ejtésében kétségkívül rövid *ty*-vel hangzik még egyik-másik ide tartozó szó (vö. MNy. 47: 305).

Kettős alakok továbbra is maradtak a kiejtés szerinti írás esetei között (55—66.). Ezek számát a nyomdászok is, meg a nevelők is a lehető legkevesebbre kívánták leszorítani (pl. Nyr. 75: 196). De ez nemcsak az ő kívánságuk, régi törekvésük maguknak a helyesírás szabályozóinak is (pl. MNy. 47: 91). Ám e leszorítás sem mehet az ésszerűtlen végletekig (Nyr. 64: 60), mert ahol a nyelvhasználat ingadozik, ott ezt a helyesírásnak is tükröznie kell: a helyesírás szabályozói nem tehetnek erőszakot a nyelven (MNy. 27: 57; 47: 90, 299). Mostani kiadásunk sok olyan kettősséget szüntetett meg, amelyben az egyik tag elavultnak vagy nyelvjárásinak volt minősíthető; de meghagyta a kettősséget ott, ahol a valóságos nyelvhasználat még így kívánta (pl. *repül* és *röpül*), sőt olykor még feljegyzetlenséget is tudomásul vett, ha ezt az újabb nyelvfejlődés szükségessé tette (pl. *lopózik* és *lopódzik*), illetve ha ez régóta megvolt ugyan, de a korábbi szabályzatok nem jelezték (pl. *edd* és *egyed*). Mindezekről részletesen kell még szólnom a szótári rész tárgyalásakor.

4. A szóelemző (etimologikus) írásmód

A szóelemző írásmód változatlanul az alaktani elv alapján áll, azaz magukban álló kiejtési formájuk szerint kívánja íratni a szóelemeket ott, ahol az alkalmilag megváltozó kiejtés ellenére könnyen felismerhetők. Ezzel azonban nem megy túlzásba,

s nem válik teljesen és túlzottan etimologikussá; azaz a szóelemek megváltozott kiejtését tünteti fel ott, ahol a változások az eredeti szóelemeket már teljesen elhomályosították. Általános elve így lenne megfogalmazható: a szóelemek szerint írjuk azokat a szóalakokat, amelyekben leíró hangváltozások mentek végbe, vagyis olyanok, amelyek pl. szókapcsolatok találkozásakor is bekövetkeznek. Így pl. *tudja, látja* alakot ír, mert a *d* és *j* vagy *t* és *j* egymás mellé kerülve mindig összeolvad; *hagyja* és *bátyja* alakot kíván, mert a *gy* és *j* vagy *ty* és *j* is szükségszerűen hasonló; *vadság* és *rútság* alakot tart helyesnek, mert e hangkapcsolatok összeolvadása is szükségszerű stb. Ugyanezért nem jelöli az olyan részleges vagy teljes hasonulásokat sem, amelyek két hangnak egymás mellé kerülésekor szükségszerűen bekövetkeznek. — Jelöli viszont a teljes hasonulást az *öccse*, a *nézze*, a *vassal* stb. esetében s az összeolvadást a *lássá*, valamint az ehhez hasonló hangváltozást a *bántsa*-féle szóalakokban, mivel a bennük érezhető szóelemek szerinti *öcsje*, *nézje*, *vasval* írás félrevezető lenne, s nem a valóságos ejtést tükrözné. Alaktani elvünk tehát valóban alaktani abban az értelemben is, hogy nem tünteti fel azokat a változásokat, amelyek csak hangtani értékűek s hangtanilag szükségszerűek, viszont tükrözteti azokat a változásokat, amelyek nem hangtaniak és nem szükségszerűek, hanem történetileg kialakultak és bizonyos alaktani sorhoz (pl. felszólító mód, birtokos személyragozás, *-val*, *-vel* rag) kötöttek (vö. Anyanyelvünk 1: 125).

Ezt a kialakult és bevált elvet természetesen semmiben sem változtatta meg mostani kiadásunk sem. Bármennyire gyakori is a *láttya*, *bántya* írásmód az iskolai dolgozatokban (Nyr. 75: 96), ezt nem tekinthetjük másnak, mint gyakori hibának, még ha egyesek nem tartják is logikusnak az *öccse* és *bátyja* írásmódjának különbségét. Itt nem a változtatás segít, hanem annak megértése és megmagyarázása, hogy a *tyj* kapcsolat így írva is *tty* ejtésű, a *csj* kapcsolat viszont nem lenne *ccs*, tehát itt jelölünk kell azt az alaktani értékű hangváltozást, amely történetileg kialakult benne.

A szóalakokban bekövetkező hangtani változások felsorolása általában jó és teljes. Talán csak a *t+cs*, *d+cs*, *gy+cs* kapcsolathoz (82.), mely újként került a felsorolásba, tehetnénk hozzá, hogy persze a *t+c*, *d+c*, *gy+c* kapcsolatból, ugyancsak teljes hasonulással, hosszú *c* keletkezik (pl. *átcammog* = *áccammog*, *nádcukor* = *náccukor*, *nagycipős* = *naccipős*), s hogy ezt helyesírásunk éppúgy nem jelöli, mint az előbbi.

A mássalhangzók kiesése s ennek jelöletlensége (81.), mely a 9. kiadásban a minőségi változások közt volt, most — helyesen — a mennyiségi változások közé került át. — A mennyiségi változások között újonnan szabályozott — bár az írásgyakorlatban régóta rögződött már — az, hogy a hosszú mássalhangzóra végződő szavaknak azonos mássalhangzón kezdődő ragját egyszerűsítve írjuk (*többe*), nem három egyforma mássalhangzóval (82.).

Az utóbbi években is több javaslatot kapott a Főbizottság az *egy* és *lesz* mássalhangzója hosszúságának feltüntetésére (pl. Nyr. 75: 194). Ezt azonban a szókép állandósága érdekében (vö. *egyben*, *egyre*; *leszek*, *lesznek*) nem fogadhatta el, s változatlanul hagyta a rövid írást (83., 88.). — Javasolták az *édesen*, *kedvesek* típusúak s hangjának megkettőzését a kiejtésre hivatkozva (pl. Nyr. 75: 194). Ezt sem lehetett elfogadni, mivel ez a változtatás megtörné az *-n* rag, illetőleg a *-k* jel stb. egységes alaktani sorát, vagy pedig emiatt *boldogan*, *fiatalok* típusú alakokat is kellene írunk, nem beszélve az *esső*, *legellő* típusú alakokról. Így az s ezekben továbbra is rövid (85.).

A *hisz* ige felszólító formájának írása valamikor ez volt: *higyje*. Sok védelmezője volt ennek régen (pl. Nyr. 23: 285), s akad még ma is (pl. Nyr. 75: 96). Azok, akik ezt tartják jobbnak, a *hagyja* szóalakra szoktak hivatkozni, s ezzel összehasonlítva a *higgye* írást nem tartják „logikusnak“. Nem veszik azonban észre azt, hogy — ha már a logikánál tartunk — éppen az ő javaslatuk nem logikus, hiszen a *hagyja* alak a *hagy+ja* elemekből való, a *higgye* viszont nem egy valamiféle *higyni* igének a felszólító alakja.

Nem is azzal hasonlítandó össze, hanem a többi sz-szel bővülő *v* tövűekkel: *eszik, ettem, egyék, evő; iszik, ittam, igyék, ivó*. Valamikor ennek mintájára ment ez is: *hisz, hittem, hiszen, hívó*. A *higyen gy*-je azonban megnyúlt később; de ez nem ok arra, hogy olyan *j*-t írjunk bele, amelyik nincsen benne, olyan tőhöz illesztve, amelyik még kevésbé van benne. Írásmódja ezért változatlan maradt (96.).

A *játszik* igének, ha a tárgyas ragozás vagy a felszólító mód *j*-je hasonul végső mássalhangzójához, *játssza* stb. az írásmódja (97.). Volt javaslat arra, hogy itt a kiejtéshez alkalmazkodva rövid *sz*-et írjunk (Nyr. 75: 96). Ennek elfogadása azonban sértette volna az alaktani elvet, amely megkívánja a beolvadt szóelemnek pótlónyújtásos feltüntetését itt is éppen úgy, mint pl. a *nézze, öccse* stb. esetében is.

A *metssz, látszik* és *tetszik* igék felszólító alakjában a hagyományos *messen*-félék mellett újabban megerősödtek az analógiás *metsszen*-félék is. A szabályzat mostani kiadása itt — a nyelv fejlődését tudomásul véve — elfogadja és rögzíti most ezt az új kettősséget (98.).

A *dz* végű igék felszólító módú és tárgyas alakjaiban a *j* hasonulását eddig a *játssza*-félék mintájára így írtuk: *edzze, pedzze*, azaz két hang kapcsolatának fogtuk fel a *dz*-t és második elemét kettőztük. De már Nagy J. Béla rámutatott több mint két évtizede, hogy a *dz* jelet — mivel egy hangot jelöl — nem a *tsz*, hanem a *gy, ny* stb. mintájára kellene kettőznünk, azaz *ddz* formában (MNY. 29: 312). **Szabályzatunk most** ezt az új formát írja elő, tehát **igy kívánja: eddze, peddze**. A nem hasonulásos alakokban azonban változatlanul rövid *dz* írásmódot kíván (100.).

Az *l* és *ll* végű igék írása körül mindig voltak zavarok (vö. pl. MNY. 27: 59); s kérdésüket nem rendezte sem a 8., sem a 9. kiadás. Mostani kiadásunk — az eddigiehez viszonyítva csekély módosítással — három egyszerű szabályban (102.—104.) rendezi írásukat.

A *jön* ige felszólító módú egyes második személyében egyaránt járatos volt a *jöjj*, a *jőjj* és a *jőj* alak (MNY. 34: 181). Szabályzatunk most e változatok közül a *jőjj* alakot választotta, hogy ezzel a többi ragozott forma rövid *ö* hangjához kösse (106).

Az elhomályosult szóelemeket szabályzatunk sok esetben nem tünteti fel. Nemcsak a régi *kesztyű, aggat* típusúakat írja ma már kiejtés szerint (bár ezek védelmére is lásd Nyr. 23: 584), hanem újonnan is tudomásul vett néhány elhomályosulást. Így pl. az **éjszaka írásmódra tért át**, melyet már régen is javasoltak (pl. Nyr. 51: 101; MNY. 47: 92), újabban pedig pl. 57 nevelő levele kívánta (Nyr. 75: 194). Ezt a változtatást sokáig hátráltatta az, hogy a nyelvterület egy részén *éccaka* a kiejtés, s ehhez az *éjtszaka* írásmód közelebb áll (így MNY. 33: 117; 47: 303; 50: 192). De a Főbizottság most úgy látta, hogy az irodalmi és a köznyelvben történetileg nagyjából egyenrangú változat, ma meg már szinte egyeduralkodó az *éjszaka* kiejtés és írásmód (vö. MNY. 50: 184); így nem látszott célszerűnek a hagyományos *t-s* alak további erőltetése. — Hasonlóan régi irodalmi hagyományra (MNY. 50: 184) meg jó néhány mai javaslatra (MNY. 47: 92, 303; Nyr. 75: 194; I. OK. 3: 206) támaszkodik a **lagzi** és a **lélegzik** szavak **g-s** írására való áttérés a minden tekintetben elavult *k-s* helyett (vö. még Anyanyelvünk I: 134).

5. A hagyományos írásmód

A hagyományos írás nem nagy fejezete szabályzatunknak, mert nem nagyszúlyú tényezője helyesírásunknak sem. Legfontosabb része az *ly* betű további megtartásáról szóló (117.). E betűnek *j*-vel való helyettesítése és *ly*-nek való megtartása mellett egyaránt sok szó hangzott el (vö. pl. Nyr. 74: 88; 75: 94, 394; Msn. 10: 129; 12: 94);

kiküszöbölése azonban számtalan gyakorlati nehézségnek válnék forrásává (vö. I. OK. 3: 204.).

Itt kellett volna talán megjegyezni a szabályzatnak, hogy a hagyomány nevében ad helyt bizonyos helytelen, de már megrögződött szóelemzés alapján írott alakoknak, mint pl. az *utca*, mely eredetileg *ucca*, nem az *út* kicsinyítő képzős alakja; mint a *viszálykodás*, mely nem a *viszály* származéka; mint a *szabadkozók*, mely nem a *szabad* származéka (vö. ezekre MNy. 34: 56; Nyr. 75: 194). S itt jegyezhetné meg, hogy ugyancsak a hagyomány és a származás nevében ragaszkodunk a *bólingat*, *kacsingat* féléknek *t* nélküli írásához, mivel ezek nem a *bólint*, *kacsint* gyakorító alakjai (MNy. 50: 185). Ez utóbbiaknál persze idő és fejlődés kérdése csak, hogy az egyre erősebb alaktani összekapcsolódást a helyesírás is tudomásul vegye.

6. A kis és nagy kezdőbetűk

E fejezetben változtatás jóformán nincsen; meglehetősen nagy viszont az eddig még nem szabályozott kérdésekre vonatkozó útbaigazítások száma. Megnyugtatóan, általában kis kezdőbetűvel rendeződik az ünnepek, jeles napok, történelmi események írása. Sok eddig meg nem fogalmazott szabályt kapunk itt; pl. az útbaigazító feliratok (I. OK. 3: 208) nagy kezdőbetűjére (132.) s főleg a címek írására. Többek javaslatának megfelelően (pl. MNy. 34: 57; Nyr. 75: 196) csak a címek első szava irandó nagybetűvel, nem minden szavuk; e főszabály alól meglehetősen kevés a hagyomány szentesítette kivétel (135.). (A kérdésre vö. még MNy. 47: 93, 305.)

Megjegyezném itt: az idézet vagy a példamondat, mely az idéző mondat kettőspontja után jön, önálló szövegnek, illetőleg új mondatnak számít; így nagy kezdőbetűjére — ha teljes mondat vagy több mondat — a 129. pont mellett a 127. is vonatkozik.

7. A különírás és az egybeírás

Mint a fejezet bevezetője (141.) maga is mondja — de mint köztudomású is — a külön- és egybeírás a magyar helyesírásnak talán legnehezebb kérdése. Ennek fő oka a kérdés alapjának, a szavak összetett vagy nem összetett voltának bizonytalansága, ingadozása. Mindaddig, amíg a külön- vagy egybeírás alapja a szavak összetett vagy nem összetett volta marad, ez a bizonytalanság aligha szüntethető meg, mert végeredményben legtöbbször mégis csak „nyelvérzékünkre“ vagyunk utalva, „a nyelvérzék azonban nem biztos alap, sokszor egyénekenként eltérő megoldást sugall“ (141.). Mégis mostani kiadásunk a 9. kiadás 36 szabályával szemben 78 szabályt ad, s ezzel igyekszik a bizonytalanságot némiképpen csökkenteni. — A bizonytalan elv egy időben valóságos egybefű járványt eredményezett (vö. pl. Msn. 9: 32; 9: 108; 13: 84). Már ilyeneket is találhattunk lépten-nyomon: *Váradraérkezését*, *bizonyosravehető* (Nyr. 54: 61), nem beszélve például a műszaki nyelvhasználatról, amelyben az „egy fogalom = egy szó“ elve kilométeres szavakat eredményezett. Mostani kiadásunk — bár ki nem mondva — a mérsékelt különíró tendencia mellé állt, ezt tekintve kiindulási alapnak, s az egybeírást csak ettől való eltérésnek. Erre mutat a főcím megfogalmazása, melyben — a szabályzat történetében most először — a különírás szerepel első helyen. Természetesen olyan radikálisan azért nem állhatott a különírás mellé, mint ahogyan egyes javaslattevők szerették volna (pl. Msn. 17: 72).

A szóismétlések írásában van néhány újonnan rögzített szabály meg egy változtatás: **a határozói igeneves szóismétlés (látván látta) ezentúl nem kötőjellel írandó, hanem külön (142.).** Ugyanígy irandók a határozóragos előtagú vagy névutós utótagú szóismétlések (*egyőtől egyig*, *jobbnál jobb*, *fej fej mellett*); — eddig is így írtuk őket, de

ezt csak most rögzíti szabály (143—145.). Az említett változtatást is éppen az ezekkel való egybehangelés tette szükségessé.

Igen jól sikerült a mellérendelő összetételek és az ikerszók szabályainak mostani megfogalmazása (151—156.). A szabály világos: kötőjellel írjuk azt a kapcsolatot, amelyet mindkét tagjában ragozunk (pl. *jártam-keltem, tűzzel-vassal; irult-pirult*), egybe viszont azt, amelyiknek csak a vége kap ragot (pl. *rúgkapálsz, búbánatos, mendemondára*). Ha egy szónak mindkét ragozási formája járatos, aszerint írjuk alakjait egybe vagy kötőjellel, hogy mindkét elemük ragos-e, vagy csak az utolsó (pl. *icipicit, de: icit-picit*).

Jóval nehezebb az alárendelő szókapcsolatok és összetételek írásmódjának kérdése. Itt meglehetősen sok az eddigi írásgyakorlatot rögzítő, de csak most megfogalmazott szabály; s van néhány változtatás is. Az alapelv ilyesféleképpen lenne rögzíthető: Feltétlenül egybeírjuk az olyan szókapcsolatokat, amelyekben az egyébként általában raggal jelölt birtokos, tárgyi vagy határozós viszonyt nem jelzi rag (pl. *munkásosztály* = a munkások osztálya; *villanyszerelő* = villanyt szerelő; *karóra* = karra való óra). A többi szókapcsolatokról azt írjuk egybe, amelyik jelentésváltozásra ment keresztül, tehát különírva egészen mást jelentene (pl. *kisasszony, ivóvíz, tejbekása*), s ezeken kívül még azokat, amelyek eléggé egybeforrtak s eléggé rövidek. — A bizonytalanságot tulajdonképpen ez az utolsó csoport eredményezi leginkább (vö. I. OK. 3:208).

Változtatást jelent itt az, hogy az **-ás, -és képzős igei eredetű utótagot nem feltétlenül írjuk egybe határozójával (176.)**, azaz az **-ás, -és** képzőnek meggyengült a különírt alapforma tagjait „összerántó ereje“ (pl. *gyarmattá változtatás*). — Ugyancsak részleges változtatás az **-i** képző „összerántó erejének“ meggyengítése az ilyenekben: **háború előtti (187.)**. Az ilyesfélék közül csak a főnévvé váltakat (pl. *munkanélküli*) írjuk egybe (187.), továbbá az olyanokat, amelyeknek már alapformáik is egybeírandók (pl. *délutáni*), mert határozószóvá vagy főnévvé váltak (188.).

Szabályzatunk most a képzőszerű utótagok közt (189.) nem említi a **-beli** elemet: ez ugyanis képzővé vált. Erre mutat pl. a *szovjetunióbeli* szónak kis kezdőbetűs írása. — A **-szerű** utótag képzőszerűen viselkedik az egyszerű esetekben (pl. *ésszerű, mésszerű*), de a bonyolultabbakban (pl. *dzsessz-szerű*) és a tulajdonnévi előtagiakban (pl. *Pelóji-szerű*, vö. 235.) még inkább összetételi utótag. A további fejlődés e mai kettősséget nyilván a teljes képzővé válás irányában egyenlíti majd ki; de ma még nem lehetett ebben a kelletnél jobban előre szaladni.

Megmaradt a kettősség a **maga** utótag írásában. Lényegében aszerint írjuk külön (pl. *én magam*) vagy egybe (pl. *önmaguk*), hogy mindkét eleme ragozott-e (pl. *engem magamat*), vagy csak az egyik (*önmagukat*). Így a szabály világos és könnyen megjegyezhető (195—196.; vö. MNy. 34: 54).

Változtatást jelent az, hogy a **semmilyen és a semmikor hosszú m-mel írandó** az eddigi röviddel szemben (201., 204.), azaz előtagja nem a *se*, hanem a *sem*. Így volt ez a *semmikor* esetében az 1938. évi szabályzatban is, s ezért írta pl. Kelemen Béla szótára hosszúval a *semmilyen* alakot is (vö. MNy. 34:181). A változtatás logikus, és — mint láttuk — hagyománya is van.

Régóta várt és most bekövetkezett változtatás a személyes névmás ragos és névutós alakjainak mostani kiegyenlítése. Még a 9. kiadás is egybeírta a személyes névmást a raggal (*énbennem*), de külön a névutótól (*én általam*). Sokan tartották ezt nehézkes és felesleges különbségtételnek (pl. Nyr. 51: 99; MNy. 34: 54; vö. még Nyr. 75: 195.). Most végre rendeződött a kérdés, mert **kiadásunk mindkettőt egybeírva kívánja (205.)**. — Hasonló kettősség volt a 8. kiadásig, hogy az *ez*, az mutatónévmással egybeírtuk a magánhangzóval kezdődő névutót (pl. *ezalatt, azelőtt*), de külön a mássalhang-

zóval kezdődöt (pl. *e miatt, a felett*). Sokan kifogásolták ezt és joggal (pl. Nyr. 51: 99; 53: 107; MNy. 33: 120; 34: 53; 47: 94). Itt az egységesítést már a 9. kiadás elvégezte (vö. MNy. 46: 382), s mindkét csoport egybeírását rögzíti mostani kiadásunk is (207.), megkülönböztetve természetesen a határozott névelős rámutatást (*a fölött a ház fölött, az alatt az ágy alatt*) a határozószóvá fejlődött kapcsolattól (*afölött, azalatt*). Ennek szükséges voltát már Nagy J. Béla is hangsúlyozta (MNY. 47: 307).

Néhány fontos, csak most megfogalmazott szabály van az Egyéb esetek cím alatt is (212—216.). Legfontosabb talán annak határozott leszögezése, hogy a *Pista bácsi, tanító néni* és a hasonló kapcsolatok mindig különírandók (213.).

Igen figyelemre méltóak a kettőnél több tagból álló összetételek ügyét rendező új szabályok (217—219.). Az egybeírásnak ezt a legnehezebb kérdését az eddigi szabályzatok csak néhány nagyon is általános megjegyzéssel rendezték. Kötőjelet kívántak, ha az összetétel „túlságosan hosszú“ volt, de nem szögezték le, hogy mi is tekintendő hosszúnak. Mostani kiadásunk világosan megfogalmazta azt, hogy a kettőnél több szóból alakult — azaz nem háromtagú, hanem összetett elő- vagy utótagú — szavakat kötőjellel két tagra lehet, illetőleg kell bontanunk. A *csavarmenetkarbantartás* világosan a *csavarmenet* és a *karbantartás* elemekből alakult, tehát e kettő határán kap kötőjelet. — Még nagyobb problémát okoztak az olyan esetek, amelyekben egy különírt szókapcsolat kapott közös utótagot. A *vágott baromfi*-val *kereskedő*-t írták *vágott baromfi-kereskedő* alakban, ami teljességgel félreérthető; írták *vágottbaromfikereskedő*-nek, ami viszont az alapforma egybeírására vezetett (*vágottbaromfi*). Mostani kiadásunk rendet teremt. „Mozgó szabálya“ szerint ilyenkor az alapforma alkalmilag egybeírható, s az utótag kötőjellel kapcsolódik hozzá (*vágottbaromfi-kereskedő, kiválóművész-jelvény*), de az alapforma önmagában továbbra sem írandó egybe (*vágott baromfi, kiváló művész*).

8. A tulajdonnevek írása

Fz a kérdés csak most kapott önálló fejezetet a szabályzatban; a 9. kiadásban például részben a kis és nagy kezdőbetűk, részben az egybe- és különírás fejezetébe oszlott szét. Most 45 szabály rendezi kérdéseiket (220—264.).

Sok újonnan megfogalmazott szabály rögzíti azt az írásgyakorlatot, hogy a személynévvel, földrajzi névvel és intézménynevekkel közvetlenül egybeírható a hozzájuk kapcsolódó rag (229—232., 243., 251., 263.).

Változást jelent az, hogy a kétjegyű betűre végződő tulajdonnevek ragos alakjai végre teljesen egybehangolódtak a közszavakéval. A 8. kiadás még csonkítatlan kettőzést kíván minden tulajdonnévnek ragozott alakjában: *Keménynyel, Györggyel, Erdélylyel*. Ezt elég sokan kifogásolták (pl. I. OK. 3: 205; Nyr. 51: 98; 75: 195; MNy. 33: 119; 34: 180; 47: 93, 304), ezért a 9. kiadás már csak a családnevekre mondja ki e szabályt, a keresztnévekre a szótári részben ilyen példát ad: *Károlytal*; a földrajzi nevekről pedig nem szól. Ezzel lényegében fenntartja a kettősséget, ha a családnevekre leszűkítve is. — Mostani kiadásunk a **személynevek minden típusát, tehát a családneveket is csonkítva kettőzi** (*Keménynyel* stb.), s ezzel újból egységet hoz, mégpedig egységet a közszavakkal is (230., 231.); a szótári részben még: *Erdélylyel*).

Fontosak a tulajdonnevek képzős alakjait rögzítő szabályok. Lényegük: az egyelemű személynévből kisbetűs, egybeírt (*leninista*), a többeleműkből nagybetűs, kötőjellel írt (*Mikszáth Kálmán-os*) szó lesz (223.). Finom megkülönböztetésre ad lehetőséget az, hogy gúnyos értelemben többelemű névből is alkothatunk kisbetűs, egybeírt szót (pl. *háryjánoskodás*).

Igen sok tárgyalás és megfontolás kellett a földrajzi nevek írásának rendezéséhez. A tárgyalások azonban eredményre vezettek, s most a szabályzat ezen a ponton is logi-

kusabb és egyszerűbb, mint volt. A földrajzi nevek írásában nem is az alapforma volt legnagyobb kérdés, hanem általában a hozzá kapcsolódó *-i* képzős melléknév írásmódja. Szabályzatunk eddig általában kisbetűvel és egybeírta az *-i* képzős származékot, akár különírott, akár kötőjeles, akár egybeírt alapformából lett. A származékból tehát az alapforma nem volt visszakövetkeztethető. Most a főszabály: **az *-i* képzős származék különírás, kötőjel, illetőleg egybeírás tekintetében megegyezik az alapformával. Kezdőbetűje kicsi, ha a név egyelemű (balatoni), ha egybeírt (hódmezővásárhelyi), ha kötőjeles és első tagja nem tulajdonnév (fekete-tengeri). Nagy viszont a kezdőbetűje ha többelemű és különírott (Vas megyei), illetőleg ha kötőjellel írott, de előtagja személynév (Széchenyi-hegyi) — (252—255.).**

Változtatás volt már a 9. kiadásban a megyék *-i* képzős származékainak nagybetűs különírása (Tolna megyei). Ezt alkalmazza mostani kiadásunk is (255.). Ez korábban nem volt egységes; az egybeírt *-i* képzős forma alapján egybe kívánták egyesek az alapformát is (pl. MNY. 23: 584). A mostani forma általában helyeslésre talált (pl. I. OK. 3: 209; MNY. 46: 382; 47: 94; bár vö. MNY. 47: 308).

Változtatás az, hogy az **utca, tér, út, fasor stb. utótagot ezentúl kötőjel nélkül kapcsoljuk** az előtaghoz. Itt pl. eddig az alapformában kettősség volt: az *útja, tere* stb. utótagokat kötőjel nélkül, különírtuk, a többit kötőjellel. Az *-i* képzős származékban még többféle eljárás volt. Kis betűvel és egybe írtuk az egyelemű köznévi név származékát (*vasutcai*), nagy betűvel és kötőjellel írtuk a személynévi előtagúak származékait (*Petőfi-utcai*) és a kételeműeket (*Kossuth Lajos-utcai*), nagybetűvel és külön a birtokviszonyosokat (*Mártírok útjai*). Ennek eltüntetésére több javaslat volt. Volt, aki a kételeműek után nem tett volna kötőjelet, mert szerinte a kötőjel csak a második taghoz kapcsol (tehát: *Irányi-utca*, de: *Kossuth Lajos utca*), s a különírás e félreértést eltüntetné (Nyr. 75: 196). Ezt azonban Nagy J. Béla joggal tartotta következtelen javaslatnak (MNY. 34: 56). A nyomdai helyesírás megpróbálkozott a kötőjel nélküli írással (MNY. 27: 61), de nem rendelkezett az *-i* képzős származékról. Az mindig nehézséget okozott, hogy a *Vas utca* típusúak előtagja családnév e vagy köznévi, s így ugyanazon utcának is hol így, hol úgy írták az *-i* képzős származékát. — A mostani változtatás — illetőleg visszatérés egy korábbi próbálkózáshoz — végeredményben szilárdan támaszkodik a *Vas megye, Vas megyei* írásmód mintájára, és teljesen egyértelmű szabályt ad (246., 254.): **az alapformában minden előtag nagybetűvel, minden utótag különírandó, az *-i* képzős származék pedig mindig úgy írandó, mint az alapforma** (vö. még MNY. 47: 94, 308).

Az intézménynevek a földrajzi nevek közül szorososan a *Magyar Népköztársaság, magyar népköztársasági* típusúakhoz kapcsolódnak. Alapformájukban tehát csupa nagy kezdőbetűvel írandók; *-i* képzős származékuk viszont végig kis kezdőbetűvel. Kivételesen csak az, ha előtagjuk személynév (264.), akkor ennek nagybetűje megmarad (pl. *Széchenyi könyvtári*).

9. Az idegen szavak és tulajdonnevek írása

Az idegen szavak írása és átírása tekintetében változások nem történtek; de mintegy 24 szabály van az eddigi írásgyakorlat alapján újonnan megfogalmazva e részben. A legfontosabb talán annak határozott kimondása, hogy az idegen tulajdonnevek hasonlított ragos alakjai a magyar tulajdonnevekkel és közszavakkal azonos szabályok szerint írandók, tehát *Goethét*, mint *Feketét*; *Greenwichsel*, mint *Kováchcsal*; stb. (283—288.).

Szabályzatunk most határozottan eldönti, hogy a meghonosult idegen szavakban a *ch* általában megmarad, az *x* olykor, a *qu* pedig mindig átírandó (268.). Szabályozza

a *ch* és *x* végű szavakhoz járuló *-val*, *-vel* és *-vá*, *-vé* ragok írásmódját, ami még a 9. kiadásban is szabályozatlan volt. Az *x* esetében a kialakult írásgyakorlatot követi: *kódexszel*, *Félixszel* (MNy. 33: 118); a *ch* esetében azonban eltér az eddigi próbálkozásoktól. Nagy J. Béla ugyanis a *ggy* mintájára ezt ajánlja: *almanacchal*, *Emicchel* (MNy. 33: 119; 34: 180). Így veszi fel a *pecchel* alakot a 9. kiadás is. Ámde a *ggy* forma csak a magyar kettősbetűk kettőzésére vonatkozik, a *ch* pedig nem magyar, hanem idegen betű. Ezért helyesebb a hangérték szerinti hasonulást feltüntetni az *x* mintájára, mégpedig *ch + h* formájában: *almanachhal*, *Emichhel*; éppúgy mint *Madáchcsal*, *Kovátscsal* *Véghgel*, nem pedig *Madáccchal*, *Kováttsal*, *Véggel* (269, 276; vö. 230.).

Helyes volt végre szabályba foglalni azt a régóta ismert (vö. Nyr. 55: 23; MNy. 31: 273) tényt, hogy az idegen eredetű szavaknak többeli hosszú hangzója bizonyos képzők (főleg *-ikus*, *-ista*, *-izmus*, *-itás*, *-ál*) előtt megrövidül (*pozitív*, *pozitívista*; *séma*, *sematikus*; stb.). Ám e szabályt nem erőszakolja mereven, hanem kivételt tesz ott, ahol ezt a valóságos ejtés úgy kívánja, pl. *kollektíva*; *esztétika*, *atlétika* (272.).

Az idegen írásmód szerinti írás tárgyalásakor helyesen szögezi le szabályzatunk a szűk körben használatos és meg nem honosult szakmai műszavak idegen írását (280.). Valóban: felesleges, sőt veszélyes lenne ezeknek magyaros írását erőszakolnunk (vö. MNy. 24: 126; 43: 151, 153).

Sikerült az orosz szavak átírási szabályzata és a többi idegen, nem latin betűkkel író nyelv átírására vonatkozó néhány utalás (290—312).

10. Az elválasztás

Az elválasztás alapelveiben változtatás e kiadás során nem történt; de a régi alapelveket sikerült részben tovább terjeszteni a *dz* és *dzs* betűre, meg az idegen szavaknak jó részére is. — A néhány kisebb változtatás mellett nagy az eddigi írásgyakorlatot most először rögzítő szabályok száma, s ez hasznos segítség a közönség számára.

Először figyelmeztet arra szabályzatunk, hogy egy betűt — bár elválasztása egyébként jogos lehet — ne hagyjunk a sor végén, illetőleg ne vigyünk át a következő sorba (314.). Ez viszonylag természetesnek látszik; mégis meg kellett róni ilyen eseteket már korábban is (pl. MNy. 32: 143): *i-télőképesség*, *okvetetlenkedése-i*. Az ilyen elválasztás végeredményben nem hibás, de csúnya.

Szabályzatunk most minden elválasztási formáról kimondja, hogy az az alapszókon kívül a toldalékos alakokra is érvényes (315—321.). A természetesnek látszó figyelmeztetés nem felesleges: a *péNZ-ért*, *Kovács-ék* féle „értelmi“ elválasztás nem is ritka hiba (Nyr. 54: 61).

A legnehezebb probléma a *dz* és a *dzs* elválasztásának szabályozása volt. A nehézséget az okozza, hogy míg a *c* és *cs* egyeshang, a *tsz* és *ts* viszont hang-, illetőleg betűcsoport, addig a *dz* és *dzs* egyeshang is, hang-, illetőleg betűcsoport is egyszerre. Bonyolítja a dolgot az, hogy az *edzi*, *pedzem* félekben a *dz* hangot röviden írjuk, de hosszan ejtjük: az *eddze*, *peddze*-típusú alakokban viszont a hosszú ejtést fel is tüntetjük. Ezeknek *edz-dze*, *pedz-dze* formában való elválasztása tehát könnyű volt a *nagy-gyá*, *helylyel* típus mintájára, s ezekben a *dz* (illetőleg a *dzj*) nyilvánvalóan egy (hosszú) betű. Nem okozott nehézséget a más mássalhangzó mellett amúgy is röviden ejtett *dz* elválasztása sem az ilyenekben: *brin-dza*, *lán-dzsa*. Ezek régóta így választandók el (vö. MNy. 32: 143), s bennük nyilvánvalóan egy (rövid) betűnek számít a *dz*, illetőleg *dzs*. — A *madzag*, *hodzsa*-típus elválasztása régen *mad-zag*, és *hod-zsa* volt. Ez nyilvánvalóan ellene mond az eddigieknek, hiszen itt a *dz* és *dzs* a *tsz* és *ts* mintájára, azaz hang-, illetőleg betűkapcsolatként vált szét. De nem lenne ennél jobb a többektől ajánlott *ma-dzag*, *ho-dzsa* sem (vö. MNy. 34: 57; Nyr. 75: 195), hiszen elsikkasztaná azt a tényt,

hogy e hangoknak hosszú a kiejtése; sem a *brind-za*, *lánd-za* forma (MNy. 47: 95), amely meg mindenütt hangkapcsolatnak venné e hangokat. A *d—z* és *d—zs* elválasztás-mód még jobb ezeknél annyiban, hogy utal a hosszúságukra (vö. MNy. 47: 306). A Főbizottság tehát hosszas megfontolás után is kénytelen volt emellett maradni (312.), bár a megoldásnak felemás voltát természetesen maga is érezte. Teljes és jó megoldás csak az lehet, ha majd áttérhetünk az e hangokat tartalmazó alapszókknak fonetikus írására (*boddza*, *hoddzsa*, de: *brindza*, *lándzsa*), ahogyan ezt pl. Nagy J. Béla már fel is vetette korábban (MNy. 29: 312); s akkor az alapszókban szereplő *ddz* és *ddzs* természetesen *dz-dz* és *dzs-dzs* formában lesz elválasztandó.

Az összetett szavak elválasztása változatlan. Itt talán érdemes lett volna utalni a három tagból összetett, középsőül s kötőszót tartalmazó szókra is, illetőleg arra, hogy ezekben az s bármelyik részhez kerülhet, tehát *ides-tova* vagy *ide-stova* (MNy. 32: 143) egyaránt jó.

Az idegen alapszók elválasztásában változás állott be. Szabályzatunk korábbi kiadásai az idegen etimológia szerint kívánták azoknak az idegen szavaknak elválasztását is, amelyekben a magyar nyelvérzék már nem ismeri fel az idegen szóelemeket (*demo-krácia*, *re-flex* stb.). Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy annak, aki helyesen akart írni magyarul, mindaddig ismernie kellett a latin és görög grammatikát is, hogy helyesen válassza el az idegen szavakat. Ezt a követelményt mostani kiadásunk eltörli (326.), s a magyar szempontból nem tagolható idegen szavak elválasztását a magyar szótagolás szerint engedélyezi (*de-mok-rá-cīa*, *ref-lex*). Ez a változtatás nyilván könnyítés a tömegek számára (vö. MNy. 47: 95; 308; I. OK. 3: 205).

Ugyanebben a paragrafusban látunk egy másik újítást is: egy *m-re végződők ezentúl a program* (326.), s mint a szójegyzékből kiderül, a *monogram*, *autogram*, *sztenogram*, *telegram* is; általában minden olyan *-gram* végződés, amelyik nem súlymértéket jelöl, hanem a *-gráfia*-val függ össze. Többek kívánsága volt az, hogy e szavak írásmódját alkalmazzuk kiejtésükhöz (pl. Nyr. 75: 196), sőt hagyománya is van: így kívánta már néhány évtizeddel ezelőtt őket a nyomdai helyesírás is (vö. MNy. 27:64).

E részben, most először, szabályba foglalódtak a *ch* és *x* végű szavak és toldalékos alakjaik elválasztásának „rejtélyei“ is (329), mégpedig a magyar szótagolás alapján, tehát: *kóde-xet*, *almana-chok mar-xista* (vö. MNy. 47:309).

Ugyancsak frissen megfogalmazott szabályokat találunk a családnevek és általában a tulajdonnevek elválasztására is. A nevek általában a kiejtés alapján, a szokásos szótagolás szerint választandók el (tehát *Bar-tha*, mert ejtése *Bar-ta*). Kivétel a röviden és hosszan egyaránt ejthető kettőzött betű (*Kos-suth*). A kettőzött kétjegyű betűt a közszavakéhoz hasonlóan kiegészítjük elválasztáskor (330.), pl. *Sziny-nyei* (vö. I. OK. 3: 205). Az összetett szóból alakult neveket az összetétel tagjai szerint kell elválasztani (*Hód-mező-vásár-hely*), s ehhez hasonlóan a *-ffy* utótagúakat is (*Dessev-ffy*). Mindez csak a már korábban kialakult szokásnak (erre vö. MNy. 23: 596; 32: 143; 34: 57) rögzítése.

Fontos annak leszögezése is, hogy a toldalékos személynevek nem a szóelemzés, hanem a szótagolás szerint választandók el (333.). Elharapódzott, de megokolatlan írásmódjuk volt az ilyen: *Sztálin-ért*, *lenin-ista*, *Kovács-ék* (Nyr. 54: 61).

11. Az írásjelek

Az írásjelek használatát pontos és részletes utasítások szabályozzák; közöttük 40 olyan is van, amely most került először megfogalmazásra. Csak a kiemelkedőbbeket véve: fontos és helyes annak rögzítése, hogy a **kiemelt címsorok után nem teszünk**

pontot (338.). Ez nyilván vonatkozik az iskolai dolgozatok címére is (vö. Anyanyelvünk 1/6. füzet, hátsó borítólap). — Igen részletes a vessző használatának szabályozása (348—366.). Legfontosabb benne talán annak határozott tükröztetése, hogy a közbevetett mondatot közrefogó gondolatjel nem pótolja a vesszőt, s így mindkét írásjelet ki kell tenni (386.).

Az egyik legfontosabb rész itt a nagykötéjjellel főgialkozó (406—412.). Ez egy a gyakorlatban kialakult új írásjelnek tudomásulvétele (MNy. 47: 96), s használatának találó szabályokban való körülhatárolása. Végre megnyugtatóan le tudjuk írni az ilyeneket is: *1944—46-ban, június 16—20-ig orosz—török háború* stb. — Természetesen vigyáznunk kell: az egyszerűen csak egymás után felsorolt nevek közé (Kossuth, Petőfi, Táncsics utódai) nem nagykötéjelet, hanem vesszőt teszünk.

12. A rövidítések

A gyakorlati élet fejleményeinek figyelembevételére mutat az, hogy a rövidítések fejezete most két részre oszlik, mert a valódi rövidítések mellett helyet kaptak benne a betűszók és szóösszevonások is. Ezekkel még a 9. kiadás sem foglalkozott (vö. I. OK. 3: 209), most viszont részletes szabályokat kapunk használatukra.

A valódi rövidítések írásának elvei részben megváltoztak, s e változás jelentős egyszerűsítést jelent. Az általános (415—416.) elv az, hogy **az egybeírt szavak rövidítését egybeírjuk**, csak a végén ponttal (pl. *délelőtt = de.*), a **különírottakét viszont tagonként külön-külön**, s mindegyik után ponttal (*utolsó posta = u. p.*). Lényegében az eddigi szokásos rövidítések is ezen az alapon alakultak ki, de már régen, s azóta változatlanul hagyományozódtak, ha a valamikor különírt alapformát azóta egybeírtuk is (pl. *délelőtt* valamikor *dél előtt*, ezért volt rövidítése *d. e.*; hasonlóan régen: *d. u.*, most pedig: *du.*). Mostani újításunk tehát az eredeti szabálynak felelevenítése és a konkrét eseteknek hozzá alkalmazása. Tréfásan így fogalmazható meg: ahány szó az eredetiben, annyi pont a rövidítésben (*tudni-illik = ti., Boldog új évet kívánok = B. ú. é. k.*). Itt ismét találkozott a haladás a józan hagyománytisztetéttel (vö. Nyr. 74: 429).

A rövidítésvégi pont tekintetében eddig kettős eljárás volt. A pénz- és mértékneveket pont nélkül rövidítettük (pl. *Ft, kg*), a többit ponttal. Voltak, akik ennek egységesítését kívánták úgy, hogy a mérték- és pénznevek után is pontot tegyünk (pl. MNy. 47: 95; Nyr. 75: 195); ez azonban szögesen ellene mondott volna mind a hazai hagyománynak, mind a nemzetközi gyakorlatnak (MNy. 47: 309). Ezért ezt nem lehetett elfogadni. Történt azonban változtatás abban a tekintetben, hogy a lényegében **mértéknévként használt darab szónak db rövidítése** ezentúl pont nélküli. **Pont nélkül** írjuk továbbá — a földrajztudomány szakmai gyakorlatának megfelelően — **az égtájak és félegtájak rövidítéseit: D** (dél), **ÉK** (északkelet) stb. (415.).

A betűszók és szóösszevonások írását öt pont (422—426.) tárgyalja. Nemcsak alapformáik írásmódjára kapunk felvilágosításokat (csupa nagybetűvel, pont nélkül, pl. *MSZT*), hanem a velük kapcsolatos (kiejtésükhöz igazodó) névelőhasználatra és a ragoknak (kötéjjellel való) hozzájuk kapcsolására is. Itt szabályzatunk jól értékesíthette a már korábban lefolyt kutatásokat (Nyr. 74: 429).

13. Egyéb tudnivalók

E fejezetben a számjegyek írására, a keltezésre és a címzésre kapunk 3 változatlan (433—435.) és 9 eddig még meg nem fogalmazott (427—432. és 436—438.) szabályt. A számok írásában a hármas csoportoknak betűközzel való tagolása meg a régi tizedes-pont helyett a tizedesvessző bevezetése a gyakorlati életben már meghonosodott változásoknak tudomásulvétele.

Visszatekintve látjuk, hogy a szabályzati részben mindössze 6 szabály változott meg egészen és kb. 20 részben; de e változások általában **javulását, csiszolódását** jelentik helyesírási rendszerünknek. Igen nagy szolgálatot tesz a széles közönségnek az a kb. 170 teljesen és 35 részben először megfogalmazott szabály, amely az eddig ösztönös és gyakran ezért zavaros írásgyakorlatot rögzíti és szabályozza. Az elmondottak alapján aligha lehet kétségünk afelől, hogy a szabályzat 10. kiadása nagy lépést jelent helyesírásunk biztonságának és egységének történetében. S az is világosan kitűnik a fentiekből, hogy semmiféle veszedelmes előreugrás, semmiféle radikális reform nem történt; — de ugyanakkor a hagyományhoz sem ragaszkodott a Főbizottság jobban, mint amennyire az megokolt volt.

III. A tárgymutató és a szótári rész

A szabályzati részt részletes és gondosan kialakított tárgymutató követi (79—88. lap). Erről tulajdonképpen nem is lehet, de nem is kell hosszan beszélnem. Azok számára, akik valamennyire is ismerik nyelvünk nyelvtani szerkezetét, valamint a helyesírásnak átfogóbb, elvi problémáit (elsősorban a nevelőkre gondolunk, de az évek múltával egyre több művelt dolgozónkra is), gyakran hasznos tanácsadó lesz ez a tárgymutató olyankor, mikor nem egy-egy konkrét szóalak, hanem egy-egy problématípus fonalán akar elindulni valamely kérdés megoldásában. A tárgymutató még abban is szolgálja a hozzá fordulókat, hogy egy-egy jelenséget több címszó alatt is felvesz, s ezenkívül is utal egyik érintkező kategóriáról a másikra.

A helyesírás elveinek gyakorlati érvényesítését azonban nem a szabályzat s nem is a tárgymutató, hanem a szótári rész jelenti, s nyilván ezt fogják legtöbbet forgatni használói is. Nézzük hát meg ezt a részt is: hogyan alkalmazza a szabályokat, s hogyan szolgálja az olvasót.

A szabályzat szótári része területén a „frontáttörés“ tulajdonképpen már a 9. kiadásban megtörtént, amelyben a szóanyag a 8. kiadáshoz viszonyítva majdnem megnégyszereződött. Természetesen ez nem sikerülhetett egyszerre hibátlanul és tökéletesen: maradtak benne és kerültek bele olykor felesleges szavak; máskor meg egy-egy szócsoporthoz helyesírási kialakítása nem volt szerencsés (bírálatát l. MNy. 46: 382; I. OK. 3: 210). Mégis, igen nagy előrehaladást jelentett ez is az addigiakhoz képest. Ezt az előrehaladást egyenes ívben folytatja a mostani kiadás. Részben a szóanyag további bővítésével is, hiszen az alapszók számában mutatkozó 2000-et kitevő szaporodás is kb. kétszerese ennek a valóságban: a szer esztők ugyanis kihagyták a 9. kiadásnak felesleges idegen szavait, ritka vagy éppen alkalmi összetételeit, továbbá az azonos előtagú összetételeknek egy jó részét; s így a 9. kiadásból nem 18 000 alapszót vettek át, hanem jóval kevesebbet. De még inkább növelték a kiadvány értékét azzal, hogy igen sok problematikus helyesírású ragozott szóalakat is felvettek bele, mintegy tízezret. Folytatja és finomítja a mostani kiadás az előzőnek kezdeményezését abban is, hogy az egybeírandó szókapcsolatok mellett tetemes számú különírandót is felvesz. Ez ismét lényegesen növeli használhatóságát. Szabályzatunkban a 8. kiadásig különírt alakok csak olyankor fordultak elő, ha velük rokon egybeírottakkal álltak szemben. Magáért a különírandóságért nem szerepeltek benne szókapcsolatok, pedig az egyáltalában nem magától értetődő, hogy ami nincs meg a szótárban egybeírva, az különírandó. E hiányt már a 9. kiadás igyekezett kiküszöbölni, s most a 10. kiadás még jobban kiteljesítette az akkori próbálkozást.

Akadnak azonban a szótári részben egyenetlenségek is. Nem akkorák, mint a 9. kiadásban, s nem is akkorák, mint pl. a régi nyomdai helyesírási szabályzatban (erre pl. MNy. 27: 59); de a kidolgozás még mindig tökéletesíthető. A helyesírási szótár ugyanis nem készíthető másképpen, csak úgy, hogy az egymáshoz hasonló eseteket együtt vizsgáljuk meg, s csak azután rendezzük szét az anyagot ábécébe; ámde ennek teljes megvalósítása az amúgy is nehezen várt kiadvány megjelenését erősen késleltethette volna. Különösen az egybeírás és különírás kérdésében fontos ez, ahol magát a szerkesztőt is megcsalhatja nyelvérzéke, s lényegében hasonló esetekben eltérő megoldást sugallhat. — A továbbiakban e — tulajdonképpen az egészhez viszonyítva lényegtelen — egyenetlenség jellegére és mértékére igyekszem majd az egyes kategóriák tárgyalásakor rámutatni.

Szeretnék ugyanis még néhány kiragadott kérdést bemutatni a szótári rész anyaga alapján. Egyrészt azt, hogy milyen jellegűek a gyakorlatban a szabályzati részben összefoglalt változások; másrészt meg, hogy mennyire tudja a szótári rész segíteni használóját.

1. A kettős alakok

Jelentős lépést tett szabályzatunk szótári része a kettős alakok számának csökkentése terén. A kiküszöbölt kettős alakok több típusba oszthatók. Egyes ingadozásoknak a fejlődés során elavulttá vagy nyelvjárásvá szorult vissza az egyik tagja; szótári részünk ezt most a másiknak egyedülként való szentesítésével rögzítette. Ilyenek: 9. kiadás: *bandzsál* v. *bandzsa*, 10. kiadás: *bandzsal*; 9.: *borotva* v. *beretva*, 10.: *borotva*; 9.: *bújik* v. *búvik*, 10.: *bújik*; 9.: *filagória* v. *filegória*, 10.: *filagória*; 9.: *pajzs* v. *paizs*; 10.: *pajzs*; 9.: *ölyv* v. *ölyv*, 10.: *ölyv*; 9.: *abál* v. *abárol*, 10.: *abál*; 9.: *fő* v. *föl* (ige), 10.: *fő*. Megszüntetett, illetőleg lecsökkentett hármas, sőt négyes ingadozásokat is, pl. 9.: *előljáró* v. *előljáró* v. *előljáró*, 10.: *előljáró*; 9.: *feljebb* v. *fellebb* v. *följebb* v. *föllebb*, 10.: *feljebb* v. *följebb*. — Más ingadozásokban az egymástól időtartamukban eltérő alakok egyike vált elavulttá. Ilyenek: 9.: *ad* v. *ád*, 10.: *ad*; 9. *amen* v. *ámen*, 10.: *ámen*; 9.: *bele* v. *belé*, 10.: *bele*; 9.: *nehány* v. *néhány*, 10.: *néhány*; 9.: *kel* v. *kél*, 10.: *kel*. — Sokat kiküszöbölt kiadásunk az amúgy is erősen ingadozó magas nyelvállásúak időtartambeli kettősségei közül, pl.: 9.: *bir* v. *bír*, 10.: *bír*; 9.: *hül* v. *hül*, 10.: *hül*; 9.: *nyújt* v. *nyújt*, 10.: *nyújt*; 9.: *hunyt* v. *húnyt*, 10.: *hunyt*. — Elvetette a labialitás és a zártság tekintetében ingadozó párok egyik tagját is ott, ahol az közben elavult, pl.: 8.: *csöbör* v. *cseber*, 10.: *csöbör*; 9.: *mögé* v. *megé*, 10.: *mögé*; 9.: *fülemüle* v. *fülemile*, 10.: *fülemüle*. — Végül néhány idegen szónak eddig ingadozó ejtése esetében általában a magyaros kiejtésű mellett döntött, pl. 9.: *ozon* v. *ózon*, 10.: *ózon*; 9.: *sofför* v. *soför*, 10.: *soför*; 9.: *terasz* v. *terrasz*, 10.: *terasz*.

Mindez jelentős egyszerűsödést jelent, sok bizonytalanságot szüntet meg. S természetesen nem veszélyezteti nemzeti klasszikusainknak természeténél fogva konzervatívabb nyelvállapotát, hiszen őket senki sem akarja mai helyesírásra átírni, s ezzel pl. versemértéküket, rimüket elrontani. Ám ugyanekkora hiba lenne az is, ha szabályzatunk élő kettősségekként hurcolná magával elavult alakjaikat; körülbelül olyan hiba lenne, mint ha összetett vagy elbeszélő múlt idejű igealakjaikat élökként tanítanók mai nyelvünk leíró nyelvtanában.

De kettős alakok nemcsak megszűntek, hanem elvétek születtek is. Természetesen csak akkor, ha el nem ismerésük erőszak lett volna a valóságos nyelvhasználaton. Az pl., hogy a 9. kiadásban a *felajánl* mellett *főljánl* alak nem volt fölvéve, vagy a *főnnitart* a *fenntart* mellett nem szerepelt, természetesen csak szerkesztési hiba volt, s így a 10.

kiadás „új kettősségei“ e területen csak a gondatlanság kiküszöbölését jelentik. Hasonlóan ideje volt már annak, hogy a 10. kiadás a valóságban élő *zsemle* v. *zömle* kettősséget vegye fel a 9. kiadásnak elavult, sőt szinte erőszakolt *zsemlye* formájával szemben. De tudomásul kellett venni azt is, hogy a 9. kiadás *csorgat* alakja mellett ugyanolyan eleven a *csurgat*; *elül* alakja mellett pedig legalább ugyanannyira járatos az *elöl* is. Azt is el kellett ismernie és ennek következtében feltüntetnie kiadásunknak, hogy pl. a *jogódzik* és a *csókolódzik* s a hozzájuk hasonló igék a *dz* mellett *z*-vel is igen járatosak. Szintén csak korábbi szerkesztési gondatlanság ellensúlyozása az, hogy most a 9. kiadás *bennlakás* és *benntartás* alakja helyett kettős alakok szerepelnek: *bennlakás* v. *bentlakás*, illetőleg *benn* v. *bent tart*. Hasonlóan fel kellett venni a 9. kiadásban magában álló *fonál* alak mellett a legalább annyira járatos *fonal* formát is. — Nem hangtani, hanem alaktani kettősségnek tudomásulvétele a 9. kiadás *elseji ünnep* alakjával szemben a 10. kiadás *elseji* v. *elsejei* kettős alakja; s a korábban egyedüliként erőszakolt *birák*, *birája* alakjaival szemben is a fejlődés elismeréseként jelent meg most a *bírók* és *bírója* is. — Az meg nem is nevezhető új kettősségnek, hogy a 9. kiadásban külön-külön címszóként szereplő *csügg* és *csüng*, meg az akkor hasonló módon szétválasztott *csorgat* és *csurgat*, most egymás változataiként kerültek bele a szótári részbe.

A kettős alakok területén tehát jó munkát végeztek a szerkesztők: a fejlődést, a valóságot rögzítették ott is, ahol elavult változatokat töröltek, s ott is, ahol őket vagy újakat újonnan vettek fel.

2. A kiejtés élvének fokozott érvényesítése

A szerkesztők most átnézték a szóanyagot abból a szempontból is, hogy az alapszók írásmódja valóban a leginkább közkeletű kiejtést tükrözi-e. Több helyen igazították hozzá a szavak írásmódját kiejtésükhöz. Tudomásul vették, hogy a 9. kiadásban *csunya* alakban rögzített szónak ma már *csúnya* az általánosabb kiejtése, hogy a *gunár* hasorlóan *gúnár*-ra nyúlt; a 9. kiadás *bögöly*, *göböly* és *gödény* alakja viszont elavult, s inkább rövid *ö*-vel kívánatos (így már MNy. 23: 584 is). — Tudomásul veszi a szótári rész néhány mássalhangzó időtartamának megváltozását, pl. 9.: *kipuffogó*, 10.: *kipufogó*; 9.: *cupog*, 10.: *cuppog*; 9.: *bölcsesség*, 10.: *bölcsesség*; — ez utóbbi mellett a *frissesség* *s*-se is megnyúlhatott volna. — A nyelvjárásiávvá avult *rozmarin* helyett most a valóságban is járatos *rozmaring* alak az előirt.

Megváltozott jó néhány idegen eredetű szó írása is, mégpedig általában úgy, hogy alakja most a magyaros kiejtéshez közelebb került. Ilyenek: 9.: *garszon*, 10.: *garzon*; 9.: *mirtus*, 10.: *mirtusz*; 9.: *aróma*, 10.: *aroma*; 9.: *ádvent*, 10.: *advent*; 9.: *kaosz*, 10.: *kóosz*; 9.: *samán*, 10.: *sámán*; 9.: *frizúra*, 10.: *frizura*; 9.: *szatira*, 10.: *szatíra*; 9.: *agave*, 10.: *agavé*; 9.: *centrále*, 10.: *centrálé*. — Az idegen szavak többeli hangzóját rövidítő szabály ellenére megnyúlt néhány tőhang az írásban ott, ahol a kiejtés ezt kívánja, pl.: 9.: *atletika*, 10.: *atlétika*; 9.: *higiénikus*, 10.: *higiénikus*. — Tudomásul vett szabályzatunk néhány időtartambeli magyarosodást egyes idegen szavak mássalhangzójában, pl.: 9.: *impreszárió*, 10.: *impreszarió*; 9.: *büffé*, 10.: *büfjé*; 9.: *szuterrén*, 10.: *szuterén*; így a már említett *monogram*, *autogram* típusban is.

Mostani kiadásunk tehát lépést tett előre annak az elvnek következetes érvényesítésére, hogy meghonosult idegen szavainkat magyarosan, magyar kiejtés szerint írjuk, sőt annak megváfosítására is, hogy a szóelemeket és alapszókat általában köznyelvi kiejtésük alapján rögzítsük az írásban.

Itt említeném meg, hogy mostani kiadásunk megmagyarosította néhány újabb, eddig eredeti írása szerint kívánt szó írásmódját is, pl.: 9.: *argot*, *argot-ban*, 10.: *argó*, *argóban*; 9.: *facsimile*, 10.: *fakszimile*; 9.: *szacharin*, 10.: *zaharin*; stb.

3. A nyelvhasználat fokozottabb figyelembevételéle

Mint normatív, a nyelvhasználatot is szabályozó útmutatónak, a szótári résznek ügyelnie kell arra, hogy ne valami konzervatív nyelvallapotot rögzítsen, hanem az eleven nyelvhasználatot. E megfontolásból is született néhány változtatás, pl.: 9.: *elsőleges* (nem: *elsődleges*, vö. *utólagos*), 10.: *elsődleges*; 9.: *higiéne*, 10.: *higiénia*; 9.: *bimbózik*, 10.: *bimbózik*; stb.

De éppen említett szerepe folytán arra is vigyáznia kell, hogy adatai ne legyenek félrevezetőek, hanem pontosan, világosan elhatároltak. Erre való törekvés eredménye néhány finom megkülönböztetés s néhány hasonló, de nem azonos értékű adat elválasztása egymástól. Ilyenek: 9.: *sark* v. *sarok*, 10.: *sark* (a Föld pólusa) és *sarok*, *sarka*; 9.: *sujtás*, 10.: *sujtás* (*zsinór*) és *sújtás* (*csapás*); stb. — E törekvés eredményei az ilyen figyelmeztetések is: 9.: *baloldal*, 10.: *baloldal*, de: *a bal oldalam fáj*; 9.: *járókelő*, 10.: *járókelő*, *járókelők*, de: *az utcán járó-kelő emberek*; 9.: *nagybetű*, 10.: *nagybetű*, de: *milyen nagy betűkkel írsz*; stb.; sőt: *noha* (*ámbár*), de: *no, ha így van, jó*; stb.

Mindez arra mutat, hogy a szerkesztők igyekeztek fokozottan figyelemmel lenni a nyelvre is, meg a szótári rész használójára is.

4. A különírás és az egybeírás elveinek végrehajtása

A különírás és egybeírás újonnan kifejtett elvei és most megfogalmazott szabályai nem sokat érnének a gyakorlati alkalmazás nélkül. Ezért a szerkesztők fokozottan arra igyekeztek, hogy megfelelő módon alkalmazzák őket a szótári részben telvett konkrét esetekben.

A mellérendelő összetételeknek újólag való rendezése jó néhány változásban tükröződik. Csak néhány példa: a 9. kiadás *adás-vétel*, *csonka-bonka*, *dirib-darab* szóalakja most a szabály szerint *adásvétel*, *csonkabonka*, *diribdarab* alakban szerepel, mert ragot csak utolsó tagjuk kap.

Jóval több a változtatás az alárendelő összetételek csoportjaiban. Néha az egybeírás javára történt változás, hogy az azonos típusúak írása összehangolódjék, pl. 9.: *boros pohár*, de *vizespohár*, 10.: *borospohár* és *vizespohár*. — Több azonban az olyan eset, ahol a szabályzati részből is kiderengő különíró tendencia jutott diadalra. A különböző képzők „összerántó erejének” meggyengülését mutatják az ilyen változtatások: 9.: *vöröscsillagos*, 10.: *vörös csillagos*; 9.: *szervezőbizottsági*, 10.: *szervező bizottsági*; 9.: *házkörüli*, 10.: *ház körüli*; 9.: *osztálynélküli*, 10.: *osztály nélküli*; 9.: *hosszúnyakú*, 10.: *hosszu nyakú*; 9.: *nagyvagyonú*, 10.: *nagy vagyonú*, 9.: *haladószellemű*, 10.: *haladó szellemű*; 9.: *szívreható*, 10.: *szívre ható*; 9.: *távoleső*, 10.: *távol eső*. — Szétválasztott azután kiadásunk jó néhány tulajdonság- és számjelzős kapcsolatot is, pl.: 9.: *jélkesztyű*, 10.: *jél kesztyű*; 9.: *mozgókönyvtár*, 10.: *mozgó könyvtár*; s helyreigazította a *szovjet* előtagú összetételeket olyan elv szerint, hogy egybeírjuk őket, ha bennük a *szovjet* szó főnév (pl. *szovjethatalom* = tanács hatalom), de különírjuk, ha a *szovjet* szó szovjetunióbelit jelent benne (pl. *szovjet kormány*, mint: magyar kormány). — Megritkultak az olyan határozóragos előtagú egybeírások is, mint pl. 9.: *magábaszáll*, 10.: *magába száll*. — Ainoi az összetétel tagjai között levő viszonyt egyaránt lehetett egybeírást követelő birtokviszonynak vagy különírást kívánó tulajdonságjelzős viszony-nak értelmezni (pl. 9.: *földbirtokososztály* = a földbirtokosok osztálya, 10.: *földbirtokos osztály* = olyan osztály, mely földet birtokol), ott a szerkesztők most inkább a tulajdonságjelzős felfogás s így a különírás mellé álltak. Ilyen esetek: 9.: *díverzánskülönítmény*, 10.: *díverzán különítmény*; 9.: *proletármunkézőség*, 10.: *proletár nem*

zetköziség; 9.: telepesközség, 10.: telepes község; 9.: nácihadsereg, 10.: náci hadsereg; stb.

Sok többszörös összetételre alkalmazták a szótári rész szerkesztői a szabályok között szereplő kötőjeles tagolást is, ezzel világosabbá is téve e szavak szerkezetét. Ilyenek: 9.: békevilágkongresszus; 10.: béke-világkongresszus; 9.: darabbérrendszer, 10.: darabbér-rendszer; 9.: foggyökérgyulladás, 10.: foggyökér-gyulladás; 9.: tüdőbeteggondozó; 10.: tüdőbeteg-gondozó stb. Néhány példában sok fejtöréstől kímélték meg ezzel a szótári rész használóit. Nem mindenki számára világos, hogy a 9.: munkásegységfront, földreformtörvény, osztályerőviszonyok hogyan is tagolható: munkásegység-front vagy munkás-egységfront alakban-e. Kiadásunk eldönti a kérdést munkásegységfront, földreform-törvény, osztály-erőviszonyok alakban.

Természetesen — az összeforrottság elvének bizonyos fokig szubjektív jellege miatt is — maradtak bizonyos egyenetlenségek a szótári részben, bár még e területen sem jelentősek. Csak néhányra utalnék: az *érvényvelépés* egybeírandó, a *munkába lépés* viszont külön; a *zsiroskenyér* egybeírandó, de a *vajas kenyér* külön¹; a sok jól tagolt összetétel (lásd előbb) mellett a *csonthártyagyulladás* tagolatlan maradt; stb. Talán a következő kiadásra itt is sikerül szilárdabb elvet találnia a Főbizottságnak, s tovább csiszolnia a szótári részt ebben a vonatkozásban is.

De vigyázzunk; nem minden tekinthető pusztán következetlenségnek, ami az első pillantásra annak látszik. Pl. a *hidegvérű* így, egybeírva csak az átvitt értelmű használatra vonatkozik (= nyugodt), amit mutat az előtte levő szócikk is: *hidegvér: nagy hidegvérrel*. A különírt *meleg vérű* kapcsolatnak meg konkrét értelmére utal a címszó: *meleg vérű állat*. A gondos használó számára tehát világos, hogy konkrét, természettudományos értelmében ez is különírandó: *hideg vérű állat*. — Hasonlóan elvszerű pl. a *rosszindulatú* és a *rossz hírű* szembenállása, hiszen az alapformák közül a *rosszindulat* is egybeforrt s ezért egybeírt alak, a *rossz hír* viszont nem több alkalmi kapcsolatnál. — Általában gyakori, hogy egy látszólag párhuzamos szópár a valóságban már nem párhuzamos, s így nem is írható egyformán. A jelentésváltozást szenvedett *ittlevő* (= jelenlevő) nem írható úgy, mint a konkrét értelmű *ott levő*; a jelentésváltozásos *otthagytá* (= elhagyta) sem egyeztethető a konkrét jelentésű *itt hagyta* kapcsolattal. Hasonlóan: a köznyelvi értelemben dolgozó *dolgozó paraszt* különírása nem okoz értelmi zavart; de a nem köznyelvi, hanem tulajdonjogi szempontból szegény *szegényparaszt* már aligha lenne különírható.

E kérdésben tehát a szótár sok finom megkülönböztetést tesz; a gondolkodó és elemző olvasó azonban mindig megláthatja az adat mögött az okot, az egybe- vagy különírás ténye mögött az elemzést is. — A fel nem vett esetekre nézve egyet fontos megjegyeznünk: a szókapcsolatok írásának a különírás a természetes alapformája, az egybeírás csak eltérés ettől megokolt esetekben. Ha tehát a teljesen átvitt értelmű *könnyűvérű* egybeírásával a második tagjában még konkrét s ezért különírott *könnyű kezű, könnyű erkölcsű* stb. áll szemben, ez éppen arra figyelmeztetés, hogy a fel nem vett konkrét jelentésű *könnyű* előtagúak általában különírandók, s a jelentésváltozások egybeírása csak eltérés, csak kivétel.

5. Miben segíti még a szótári rész az olvasót?

Természetesen a szótári résznek minden címszava maga is segítség a szabályok alkalmazására. De a szerkesztők ezen felül is igyekeztek a tájékozódást minél jobban megkönnyíteni. Közlik a közkeletűbb rövidítéseket az egyes címszavaknál is, pl.: *hekto-*

¹ Ezt a sajtóhibát a 2. lenyomatban ki is küszöbölték.

liter, röv. hl; illetőleg, röv. ill.; stb. Az idegen szavak mellett közlik megváltozott elválasztási formájukat, pl. *epigramma*, elv.: *epig-ram-ma*; *geográfia*, elv.: *ge-og-rá-fia*; stb. — Rámutatnak a földrajzi nevek *-i* képzős megváltozott alakjaira, pl.: *dél-afrikai dél-amerikai, keleti-tengeri*. Felveszik a fontosabb utcanév-típusokat, pl. *Kossuth tér*, stb.; sőt összesítő címszóban is, pl.: *utcai: Bécsi utcai, Jókai utcai, Kossuth Lajos utcai*; stb. — Felveszik a nehezebb ragos alakokat, pl.: *orr, orra, orral*; *orra bukik; sarj, sarja, sarjjal*; *újság, újsága v. újságja*; *sport, sportja, sporttal*; *sikkad, sikkadtak, sikkadjanak*; *mutat, mutatjuk, mutatd v. mutassad*; *sugdoló(d)zik, sugdolóddzanak v. sugdolózzanak*; stb.; sőt néha szinte egész paradigmát adnak, pl.: *úr, úrhoz, úrnál*, de: *urak, uram, uraim*; stb.

Végül pedig nemcsak helyesírási érzékének, hanem nyelvhasználatának biztonságában is neveli a szótári rész az olvasót. Csak egyet említek: erélyesen támogatja a vegyes hangrendű idegen szavak mélyhangú ragozásának tendenciáját, ami hozzájárulhat amúgy is terhelt *e* hangunk bizonyos fokú tehermentesítéséhez. Mélyhangú ragozást ajánl pl. az ilyenekben: *aktív, aktívak, aktívabb*; *argentín, argentinok*; *balek, balekot*; *odalíszk, odalíszkja*; stb. Mélyhangút is ajánl a magashangú mellett az ilyenekben: *advent, adventban v. adventben*; *agresszív, agresszívan v. agresszíven*; *bankett, bankettja v. bankettje*; *osztét, osztétok v. osztétek*; stb. De nem esik túlzásba, nem tesz erőszakot az elvért a nyelven. Meghagyja a magashangú alakot az ilyenekben: *amulett, amulettje*; *azbeszt, azbesztje, azbeszttel*; *bohém, bohémek*; *obelíszk, obelíszkja*; *oxigén, oxigénje*. Egyiknél-másiknál talán vállalhatta is volna a mélyhangú alak kezdeményezését. De ha nem vállalta is: a tendencia maga remélhetőleg további erőre kap a következő kiadásig, s akkor majd a szótári rész még e tekintetben is tovább fejleszthető lesz.

IV. Néhány további megjegyzés

Szabályzatunk tizedik kiadásának mérlege tehát az elmondottak szerint általában pozitív. Ahol lehetett, egyengette, csiszolta helyesírásunk rendszerét, könnyítette, segítette a széles tömegek számára elsajátítását; anélkül azonban, hogy esztelen újításokba, radikális reformokba bocsátkozott volna. Minden tekintetben jelentős segítséget nyújthat ahhoz, hogy a helyesírás kevesek kiváltságából a tömegek közkincsévé válhasson.

Ez a kiadás természetesen nem az utolsó, vele a nyelv fejlődése nem áll meg. Évenként változtatni a helyesírást bűnös könnyelműség volna; ám nem lehet lezárni és megmerevíteni sem. Egy évtizeden belül szükség lehet már új, több tekintetben esetleg ismét módosított kiadásra. S a kiadás akkor lesz jó, ha a szerkesztők és a Helyesírási Főbizottság ismét nem magára hagyatva készíti elő, hanem újjólag az egész író-olvasó közösség, az egész dolgozó nép segítségével. Most is megfontolt minden javaslatot, s az csak az ügy javára válnék, ha a következő kiadáshoz még több ilyen megfontolni valója lesz.

A helyesírási szabályzat a magyar helyesírás törvénykönyve. Az ettől való eltérés hiba; egyéni helyesírási rendszereknek ma már nincsen helyük. — Minden törvénykönyvvel szemben kettős a feladatuk a társadalom tagjainak. Az első az, hogy fogadják szeretettel, megértéssel; sajtátsák el, tartsák meg rendelkezéseit, s igyekezzenek megtartatni őket másokkal is. — Nem kevésbé fontos azonban a második feladatuk: hogy megfelelő helyen és módon gyakorolt építő kritikájukkal segítsék azokat, akik — az ő érdekekben is — tovább dolgoznak azon, hogy e törvénytárnak következő változata még jobb, még hasznosabb legyen.

A szerkesztők igen nagy és hasznos munkát végeztek e kiadás elkészítésével. A szabályzat használói e munkájukat akkor becsülik és hálálják meg kellőképpen, ha kettős feladatukat, a helyes alkalmazást és a segítő bírálatot egyaránt jól teljesítik.

*

Történt-e hát mélyreható „reform“, beszélhetünk-e a magyarban „új helyesírásról“? — Erre csak egy megjegyzést tennék. E tanulmány minden tekintetben az új, a 10. kiadás szerint jelent meg. Vajon hány olvasónk vette észre benne a változásokat?

Deme László

A ROMÁN NYELVTUDOMÁNY A FELLENDÜLÉS ÚTJÁN*

1. Hazánkban ma a nyelvtudomány művelése a szocializmus építésének dicső feladatai közé tartozik, munkánkat nagy lelkesedéssel végezzük. A marxista—leninista tudomány és a szovjet nyelvtudomány gazdag eredményei biztosítják, hogy munkánk sikeres legyen. A Román Munkáspárttól kapott sokoldalú segítség is hozzájárult ahhoz, hogy felvirágozzék a hazai nyelvtudomány. Ennek a segítségnek a nyelvről szóló lenini—sztálini tanítás a forrása, amely a nyelvnek a társadalomban való nagy szerepét hangsúlyozza, amely a nyelv funkcióját abban látja, hogy az érintkezés és a gondolatközlés, valamint a harc és a társadalom fejlődésének eszköze. Tekintettel arra, hogy a nyelv a nemzeti kultúra formája; rendkívül fontos tudományos feladat, hogy történelmével a nép történetével szoros összefüggésben tanulmányozzuk, hogy állandóan műveljük, és ezáltal lehetővé tegyük, hogy a szocialista kultúra kialakításában a nép felhasználhassa. Ezek a célkitűzések vezették a Román Munkáspártot, amikor a nyelvészeket hathatós munkára szólította, és azt kérte tőlük, hogy alkossák meg a nép számára azokat a műveket, amelyekre szüksége van és amelyeket a földesúri-polgári rendszerben nem kaphatott meg.

A párt segítségére elsősorban elméleti viszonylatban volt szükség, mivel a nyelvről vallott elvi álláspontunktól függ, hogy vajon helyesen tanulmányozzuk-e a nyelvet, hogy felismerjük-e a nyelvnek a társadalomban játszott szerepét. Erre az elméleti segítségre különösen azért volt szükség, mivel nyelvtudományunkat már régóta tudománytalan, idealista és kozmopolita felfogás jellemezte, és ez lehetetlenné tette az előrehaladást. Ezeket a helytelen elveket leplezte le a Scinteia „A hazai nyelvtudomány felvirágzásáért” című vezércikke, amely a lap 1951. július 25-i számában jelent meg. Ez a cikk útmutató volt a román nyelvészek számára, mivel mélyreható elemzéssel mutatott rá azokra az okokra, amelyek az egy helyben topogásra vezettek régebbi nyelvtudományunkban, és megmutatták azt a helyes utat, amelyet a nyelvészeknek követniök kell, hogy új eredményeket érjenek el.

Bár a múltban is akadt néhány hazafias nyelvész (B. P. Hasdeu, A. de Cihac, Al. Lambrior, H. Tiktin és társaik), akik szeretettel foglalkoztak a román nyelv kérdéseivel, és tudományos működésükkel igyekeztek azt kiművelni és gazdagabbá tenni,

* Folyóiratunk mostani számában egy cikksorozatot indítunk meg, amellyel az országunkon kívül folyó nyelvművelő munkálatok módszeréről, eredményeiről kívánjuk tájékoztatni a magyar nyelvművelés munkásait és minden olvasónkat. Azt gondoljuk, hogy horizontunk ilyenforma kitágítása, a más országokban folyó munkálatok számbavétele és szemmel tartása — akár pozitív, akár negatív eredménnyel végződik is az összehasonlítás — mindenképpen hasznára fog válni a mi munkánknak is.

A szerk.

az első világháború után a román nyelvészetben kozmopolita irányzatok kaptak lábra. A nyelvészek többsége átvette a különféle nyugati idealista és kozmopolita elméleteket, elsősorban Saussure-nek és követőinek, a strukturalistáknak elképzeléseit. Ezek az elméletek a nyelvet statikusan, időtlenül szemlélték; elszakították az azt létrehozó és az azt beszélő népnek a történetétől. A nyelvi változásokat úgy tekintették, mint amelyek spontánok és esetlegesek. A nyelvet elszakították a beszédől, főleg pedig a gondolkozástól. Elfogadták Saussure tételét, mely szerint a nyelvészet egyetlen és igazi tárgya a nyelv önmagáért és önmagában való tanulmányozása, és követték a strukturalisták felfogását, hogy a nyelvészet néhány értelem nélküli jellel foglalkozó tudomány. Mindezeknek az elméleteknek az a célja — írja már idézett vezércikkében a Scînteia —, hogy elvitassák a nyelvtől a társadalom fejlődésében játszott komoly szerepét. Mindezek a nézetek a földesúri-polgári kormány által folytatott kultúraellenes, obskurantista és hazafiatlan politikát segítették.

Az idealista elméletek komolyan gátolták a hazai nyelvtudomány fejlődését, mivel megakadályozták a nyelvészeket abban, hogy a nyelvtudomány legfontosabb gyakorlati problémáinak megoldására törekedjenek. Ez teszi érthetővé, hogy napjainkig nem készült el a román nyelv tudományos nyelvtana, hogy nem állítottak össze egy tudományos elveken alapuló román szótárt és helyesírást; hogy miért nem született meg a mai román nyelvet kimerítően tárgyaló tanulmány, és miért nem dolgozták fel a nagy román írók nyelvét. Ez a magyarázata annak is, hogy a nyelvtörténetet úgy tekintették, mint amely csupán a nyelv régi korszakaival foglalkozik. Az egyetemeken az irodalom tanítását elszakították a nyelv tanulmányozásától, s ezáltal önkényesen választották el attól a formától, amelyben kifejezésre jut, a kultúra nemzeti formájának, a nyelv gazdagságának tanulmányozásától. Az iskolákban a román nyelvet és az idegen nyelveket teljesen tudománytalan alapon tanították, mivel hiányoztak a megfelelő tudományos elvek és módszerek.

2. Miután a dicsőséges szovjet hadsereg hazánkat felszabadította, és az államhatalmat a munkásosztály meghódította, a román nyelvészeknek módjuk volt arra, hogy tanulmányozzák a marxizmus—leninizmust, és ennek a nyelvtudományban való alkalmazását is megkísérelték. Néhányan közülük azonban nem tudtak szakítani az idealizmussal, és kritika nélkül elfogadták Marr elméletét, aki egy személyben idealista és a marxizmus vulgarizátora volt. A román nyelvtudomány tehát nem tudott tényleges sikereket elérni. Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” című munkája tette lehetővé számunkra, hogy halálos csapást mérjünk a nyelvtudományi idealizmusra általában és a marrizmusra különösen. Ez a mű egyben a nyelvészet tudományos művelésének helyes útját egyértelműen és világosan kijelölte. Az idealista és a kozmopolita nézetek elleni harcra volt szükség ahhoz, hogy a hazai nyelvtudomány fellendüljön. Traian Săvulescu akadémikus, a Román Népköztársaság Akadémiájának elnöke az Akadémia VI. osztályának 1951. július 2-a és 4-e között megtartott kibővített ülészakán tartott zárószavában kiemelte, hogy „Az ideológiai fronton semmiféle engedményt sem lehet megtérni; nem szabad megengedni, hogy hamis elméletek, a munkásosztály elleni ellenséges nézetek akár csak álcázva is megmarad hassanak. Vonatkozik ez elsősorban a nyelvészet, a történelem és a filozófia művelésére.”

A Román Munkáspártnak a tudományos és művészi alkotást elősegítő és támogató tevékenysége igen gyümölcsözően hatott a nyelvtudományra. A párt és a kormány csakúgy, mint eddig, mindent megtesz annak érdekében, hogy a nyelvészeti kutatómunkának a fejlődését elősegítő gazdasági eszközöket rendelkezésre bocsássa. Ennek köszönhető, hogy a Román Népköztársaság Akadémiájának bukaresti és kolozs-

vari Nyelvtudományi Intézetei valamint a Iaşiban levő osztály létrejöttek, hogy megalapították a fiókjával az egész országot behálózó Történettudományi, Filológiai és Folklor Társaságot; ennek köszönhető, hogy nyelvészeti folyóiratok és kiadványok látnak napvilágot, és hogy megélénkült a bölcsészeti karok nyelvtudományi tanszékeinek tevékenysége.

Mindezekre az intézkedésekre azért került sor, hogy a nyelvtudomány mint a nemzeti nyelv tudománya végre megkapja az őt megillető rangot, és véget vessenek annak a szégyenletes helyzetnek, amelyben a burzsoázia és a földbirtokos osztály államában része volt.

Nagy és különösen tanulságos az a változás, amely a múlttal szemben megnyilatkozik. A régi román akadémiának még nyolcvan év sem volt elegendő ahhoz, hogy a román nyelvre vonatkozó legfontosabb művek közül akár csak egyet is tető alá hozzon. Része volt ebben annak a hibás és tudománytalan felfogásnak, amely ennek az intézménynek a kebelén belül a nyelvtudományban is éreztette hatását, de oka volt ennek az is, hogy a polgári-földesúri állam semmiféle anyagi segítséget sem volt hajlandó nyújtani. A román nyelv szótárát és nyelvtanát, noha ezek a régi akadémia alapító oklevelében is szerepeltek, nem állították össze. Ennek következtében a román nép napjainkig meg volt fosztva attól a két alapvető munkától, amelynek segítségével tudományos alapon megismerhette volna anyanyelvének rendszerét. A több ízben is latinos normák szerint rendezett román helyesírást állandóan módosítani kellett. A régi akadémia által megállapított helyesírás ugyanis még 1904 és 1932 után is, amikor is fonetikai alapokból kiindulva módosították, — kétértelmű, erőszakos és nehézkes maradt, ezért akadályozta, hogy a tömegek elsajátítsák; s ilyenformán nyelvünk fejlődését is gátolta. Általában véve a múltban nyelvészeti tevékenység csak az akkor meglévő egyes egyetemi tanszékeken folyt; a tanszékek vezetői nagy nehézségek között adtak ki egy-egy szűk szakkörökhöz szóló folyóiratot, ezeket olykor idegen nyelven jelentették meg. A nyelvészetet úgy tekintették, mint amely csak a szakembereket érdekli. Bár tárgya a nép legértékesebb szellemi java, a nemzet nyelve volt, mégis azt képzelték, hogy nincsenek a tömegeket is érintő oldalai.

3. Munkánkat most már helyes elvek irányítják és főleg az utóbbi két év folyamán gazdag eredményeket értünk el. Nagy léptekkel haladt előre annak a három műnek a megalkotása, amelyeket a polgári-földesúri rendszer nyolcvan év alatt sem volt képes véghezvinni.

Miután elsajátítottuk azt a sztálini tanítást, hogy a nyelv alapja a nyelvtani rendszer és az alapszókincs, arra törekedtünk, hogy orvosoljuk hazánk műveltségének egyik súlyos hiányát: a Román Népköztársaság Akadémiájának bukaresti Nyelvtudományi Intézete megkezdte a román értelmelő szótár és a román nyelvtan összeállítását.

A román nyelv nyelvtana kétkötetes mű lesz. Az első kötet már megjelent, a második kötet 1954. végén lát napvilágot.

A román nyelv szótára is megszületett, szerkesztésében azonban nem azok a hibás elképzelések érvényesültek, amelyeket a régi akadémia tartott szem előtt. A szótárt úgy képzelték el, mint nyelvi oklevéltárt; tehát szerintük az összes régi nyelvjárási és köznyelvi szók helyet kaptak volna benne. Munkánkban új elvek vezettek bennünket. A szótár neve: A mai román irodalmi nyelv szótára, s a 19. és 20. század irodalmi nyelvének szókincsét, a nemzeti nyelv azon szavait foglalja magába, amelyeket a nép használ és ért. A szótár első kötete az 1954. év folyamán kerül sajtó alá, a további három kötet 1955-ben jelenik meg.

A román nyelv fonetikai és morfológiai elveken nyugvó helyesírását egyszerűsítettük és megjavítottuk. Az új helyesírás 1954. ápr. 1-én lépett életbe.

Ezek az alapvető fontosságú művek azonban nem akadályozzák a román nyelvészeket abban, hogy ne foglalkozzanak az anyanyelvük történetével és fejlődésével kapcsolatos legfontosabb problémákkal, valamint az idegen nyelvek tanításának kérdéseivel. A Román Népköztársaság Akadémiája Elnökségének 1953. évi november havi határozata értelmében a bukaresti Nyelvtudományi Intézet osztályainak a számát a nyelvtudomány területén mutatkozó tudományos és gyakorlati szükségletek kielégítésének érdekében háromról hatra emelték. Az osztályok munkatervének vázlatos ismertetése megmutatja azokat a széles távlatokat, amelyek először nyíltak meg hazánkban a nyelvtudomány előtt.

A bukaresti Nyelvtudományi Intézet szótári osztálya a kolozsvári Nyelvtudományi Intézettel együttműködve összeállította „A mai román irodalmi nyelv szótárát”-t és megkezdődött a mai román nyelv egykötetes szótárának a szerkesztése is. Ebben a munkálatban az Ozsegov-szótár szolgál mintául. Ez a szótár a nagyszótár rövidített kiadása; diákok, egyetemi hallgatók és a széles néprétegek számára készült. Az osztály munkatervében még a következők szerepelnek: A román nyelv szöveftő szótára, A 16. és 17. századi román nyelv szótára, Mezőgazdasági szakszótár.

Szorgos munka folyik a kétnyelvű szótárak szerkesztése terén is. A szótári osztály befejezte az orosz—román szótár összeállítását. Jelenleg a következő műveken dolgoznak: román—orosz szótár, lengyel—román szótár, német—román szótár, francia—román szótár, angol—román szótár.

A kolozsvári Nyelvtudományi Intézet befejezte a román—magyar szótár összeállítását; jelenleg az erdélyi szász nyelvjárások szótárát szerkesztik.

A mai román nyelv osztálya készítette el a román nyelv kétkötetes szótárát és a helyesírási kisszótárt.

Most a következő műveken dolgoznak az osztály munkatársai: hozzáfogtak A román nyelv nyelvtana alapján írandó nyelvtani kézikönyv összeállításához. Ez a diákok, egyetemi hallgatók és a nép széles rétegei számára készül. Folynak a munkálatai egy központosási értekezésnek, továbbá egy, a román szóalkotással foglalkozó tanulmánynak és egy helyesejtési kézikönyvnek, amely az irodalmi ejtés egységesítésére és szabályozására hivatott.

A dialektológiai osztály 1953-ban megkezdte azokat a kiszállásokat, amelyek a kolozsvári Nyelvtudományi Intézettel karöltve készülő új román nyelvatlasz előmunkálatait teszik. A kolozsvári Nyelvtudományi Intézet magyar osztálya a Román Népköztársaság magyar nyelvjárásainak atlaszán dolgozik.*

A szláv nyelvek osztályának legfontosabb feladata, hogy most már valóban tudományos módon tanulmányozza a szláv elemeknek a román nyelvben játszott szerepét. A kolozsvári intézettel közösen végezzük ezt a munkálatot is.

A romanisztikai, román nyelvtörténeti és a román irodalmi nyelv történetének osztálya hozzákezdett a latin nyelv és a dunai románság nyelvtani rendszerének összehasonlító tanulmányozásához. Ennek a munkának alapvető szerepe van abban, hogy megismerjük azt a folyamatot, amely a román nyelv kialakulására vezetett. Ezenkívül az osztály munkatervében még a következők szerepelnek: előkészítő munkálatok a román nyelv kialakulásának tanulmányozásához, a román nyelv alapszókincsének tanulmányozása. E két munkában a kolozsvári Nyelvtudományi Intézet is részt vesz. Megindult a román irodalmi nyelv történetének kidolgozásához szükséges anyag-

* Lásd Márton Gyula beszámolóját a 376—82. lapon. A szerk.

gyűjtés dolgoznak továbbá abban az irányban is, hogy újjáértékeljék a régi haladó nyelvészek (A. de Cihac, H. Tiktin) munkásságát, valamint az Ovid Densusianu munkáiban lévő haladó elemekre is rámutatnak.

Az általános nyelvészeti osztály felkészült arra, hogy a két világháború közötti időszakban Romániában megnyilvánuló idealista hatásokat kritikai elemzés alá vegye.

4. Ezeket a terveket, amelyeknek a megvalósításán jelenleg dolgozunk, sikerre lehet vinni. Ma ugyanis megvannak mindazok a körülmények, amelyek a nyelvészek számára biztositják, hogy rendszeres és összehangolt munkát végezzenek. A múltban ez lehetetlen volt, mivel munkájukat elsősorban egyéni célkitűzések jellemezték, néha pedig ezeknek semmi kapcsolatuk sem volt a széles tömegek kulturális igényeivel.

Magától értetődik, hogy a fent ismertetett program nem terjed ki mindazokra a kérdéscsoportokra, amelyeket a román nyelv tudományos vizsgálata felvet. Ezek a tervek a román nyelvtudomány fejlődésének csupán egy szakaszát képviselik, hiszen tudományunk előtt a marxizmus alkalmazása széles távlatot nyitott. Lelkes kutatóinkra vár az a feladat, hogy a román nyelv kialakulásának és fejlődésének egész sor fontos kérdésével foglalkozzanak, amelyeket a múltban még csak fel sem vetettek. Lássunk néhányat ezek közül a kérdések közül: hogyan alakult ki a havasalföldi nyelvjárás alapján a román irodalmi nyelv; melyek azok a változások, amelyek a szókincsben és a grammatikában végbementek, mialatt a román nyelv a nép nyelvéből nemzeti nyelvvé vált; milyen volt kulturális és politikai történetünk különféle szakaszaiban a nyelvjárások és az irodalmi nyelv viszonya; hogyan alakult ki a szavak jelentése, hogyan jöttek létre jelentésváltozataik, és milyen kapcsolatban van ez a román nép történetével; mi a kapcsolat a műszaki terminológia és a termelés fejlődése között; hogyan született meg nyelvünkben a tudományos és filozófiai terminológia; mit tettek nagy íróink az irodalmi nyelv fejlődéséért, milyen kapcsolatban van egymással a nyelv és az irodalom fejlődése; milyen szerepet játszott a sajtó anyanyelvünk egységesülési folyamatában.

Hazánkban a nyelvtudományi munka a szocializmust építő társadalom kulturális szükségletei közé tartozik. Gheorghiu-Dej elvtárs az élenjáró termelészövetkezeti dolgozók kongresszusán a következőket mondta: „A népuralom évei a nép alkotó erejének hatalmas anyagi és kulturális fellendüléséhez vezettek; ezeket a kapitalizmus hosszú ideig elnyomta.“ A román nép szomjazza a kultúrát, forrón szereti nyelvét, és azt kéri a nyelvészeketől, hogy munkájukban tükröződjének a szocializmus építésével kapcsolatos új igényei.

A marxista nyelvészet a polgári nyelvtudománytól abban is különbözik, hogy nem elégszik meg a nyelv statikus vizsgálatával, hanem azon van, hogy szünet nélkül tökéletesítse és művelje. A szocializmus építése azt a feladatot tűzi a nyelvészek elé, hogy foglalkozzanak e kérdések megoldásával is. Megemlítünk itt néhány ilyen kérdést: egységesítenünk kell tudományos terminológiánkat, evvel kapcsolatban pedig arra kell törekednünk, hogy megteremtjük a más nyelvekből, elsősorban az oroszból átvett műszaki kifejezéseknek a pontos román megfelelőit.

Hazánkban és a népi demokráciákban jelenleg hatalmas változások mennek végbe: fejlett ipart hozunk létre, gépesítés útján kialakítjuk a szocialista mezőgazdaságot, felvirágzik a tudomány és technika; mindez pedig a nagy szovjet nép segítségével történik. Ebben a fejlődési szakaszban az orosz nyelv megtermékenyítően hat a román nyelvre: sok, az új szocialista társadalom fogalmait jelölő szót és kifejezést veszünk át. Az orosz nyelvnek fontos szerepe van, „mivel hozzájárul a Szovjetunió valamennyi nemzeti nyelvének és a népi demokráciák nyelvei szókincsének gyarapításához, valamint a szocialista kultúra nemzetközi szókincsének kialakulásához. Ez az

dőszerű kérdés a szocialista nemzetek nyelvének fejlődésével kapcsolatos“ — írja programcikkében a Voproszi Jazikoznaniija.¹

A *párt, pártos, pártosság, bíráló, önbírálat* és egy egész sor ilyen szó teljesen új jelentést kapott a szocializmust építő nemzetek nyelvében. E szavak, valamint a *kolhoz*, a *szovhoz*, a *sztahanovista* és társaik ezekben a nyelvekben egyaránt használatosak és ma már a szocialista kultúra nemzetközi szókincsébe tartoznak. Rendkívül fontos és sürgető feladat, hogy azokra a tudományos és politikai fogalmakat jelölő kifejezésekre, amelyekre ma még a román nyelvben nincsen meg a megfelelő szó, pontos megfelelőket találjunk. Az ezen a téren ránk váró feladatot mi sem mutatja ékeesebben, mint az, hogy Sztálin „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban“ című utolsó művének román fordításában sok fontos szónak, pl. *narodposzty*, *zakonomernoszty*, *planomernnij*, *planomernoszty*, nem lehetett visszaadni az orosz nyelvben meglévő pontos jelentését. Ez nem a fordítók hibája, ezekre a műszavakra még nincsenek meg a román kifejezések.

Az új tudományos terminusok meghonosításában a nyelvészek feladata, hogy a politikai gazdaságtan és más területek szakembereivel karöltve kialakítsák a román nyelv azon műszavait, amelyek a szocialista kultúra és szervezés új, sajátos fogalmait pontosan visszaadják.

5. Fordulat következett be hazánk nyelvtudományában a nyelvészeti tárgyú kiadványok terén is. A bukaresti Nyelvtudományi Intézet Studii și cercetări lingvistice [Nyelvtudományi tanulmányok és kutatások] és Limba română [Román nyelv] címen két, a széles körökhöz szóló folyóiratot ad ki. Ennek a két folyóiratnak az a rendeltetése, hogy felkeltse a román dolgozóknak, köztük az értelmiségnek a román nyelv művelése iránti érdeklődését, hogy leküzdje a román nyelvtudomány fejlődését gátló idealista elméleteket, végül pedig, de nem utolsósorban arra is hivatott, hogy előre vigye a materialista nyelvtudomány ügyét.

Ezeknek a folyóiratoknak a hasábjain helyet kapnak a román kultúra fontos időszereű kérdései; gyökeresen különböznek tehát a múlt nyelvészeti kiadványaitól. Azok ugyanis, ha nem is idegen nyelven íródtak, elszakadtak az élettől, és olyan kérdésekkel foglalkoztak, amelyeknek nem sok közük volt a kulturális feladatokhoz; magától értetődik, hogy ezért csak igen szűk réteghez szóltak. A Nyelvtudományi tanulmányok és kutatások, valamint a Román nyelv kulturális fejlődésünk égető problémáival foglalkozik. Folyóirataink állandóan írnak a grammatika, a szókészlet, a helyesírás, a nyelvtanítás kérdéseiről, azon munkálkodnak, hogy elterjesszék és népszerűsítsék a román és a szovjet nyelvtudomány eredményeit, s fokozzák a román nyelv és kiművelése iránti szeretetet és érdeklődést. Ezek a folyóiratok több ezer példányban jelennek meg, s ez olyan szám, amelyet a régi polgári-földesúri rendszerben még a nagy könyvsikerek sem értek el, hogy a nyelvészeti kiadványokról ne is beszéljünk.

6. A nyelvtudomány valójában csak akkor fog fellendülni, ha a haladó értelmiség széles rétegei is részt vesznek munkájában. A nyelvtudomány kérdései, mivel új tartalmat kaptak és a kutatási terület is jóval szélesebb, ma már nemcsak néhány elszigetelt szakember kizárólagos érdeklődését keltik fel, hanem a széles néprétegek ügyévé váltak, akik nagy szeretettel segítenek a román nyelv kiművelésében. A széles néprétegeknek a nyelvtudomány iránti érdeklődését népi demokratikus államunk kulturális politikája hívta életre, és ez egyre fokozódik. A Román Népköztársaság tanítóinak kongresszu-

¹A szovjet nyelvtudomány feladatai I. V. Sztálin munkáinak fényében és a Voproszi Jazikoznaniija című folyóirat. Voproszi Jazikoznaniija 1952/1: 27.

sán Gheorghiu-Dej elvtárs felhívta a tanítókat, hogy lelkesedéssel foglalkozzanak a román nyelv tanításával, és ezeket mondotta: „különleges figyelmet kell fordítanunk az iskolában folyó román nyelvtanításra, mivel ezt a nyelvet népünk a nemzedékek egész sorának erőfeszítése révén hozta létre; különleges figyelmet kell fordítanunk továbbá a nép vágyait, harcait és sikereit híven tükröző klasszikus és mai haladó irodalom és a népek szabadságáért folytatott több évszázados küzdelmét megtestesítő román történelem oktatására“.

A dolgozók és az értelmiség széles köreinek a román nyelv iránti érdeklődése a Román Népköztársaság Akadémiája bukaresti Nyelvtudományi Intézetében folyó munkálatok nyilvános megvitatása során is megnyilvánult.

Az új román helyesírás tervezetét 1952 júliusában hoztuk nyilvánosságra. Ezt követően három hónapon át elsősorban a Contemporanul [Kortárs — a mi Művelt Népünknek megfelelő hetilap — *A ford.*] hasábjain széleskörű vita alakult ki körülötte. A román nyelv szótárának és nyelvtanának tervezetét a Nyelvtudományi Intézet tudományos tanácsának kibővített ülésein vitatták meg. Ezekre a vitaülésekre során, de a sajtóban is nagyszámú akadémikus, tanár, mérnök, egyetemi hallgató és az értelmiségi munka más területeinek egyéb képviselői mondták el ezzel kapcsolatos nézeteiket. A jelenleg megjelenő folyóiratok és újságok, szakítva régebbi szokásukkal, gyakran közölnek a nyelvészettel kapcsolatos cikkeket. Kielégítik ezzel olvasóik széles rétegeinek kívánságát, akik szeretnék megismerni a román nyelv tudományos kutatásában elért új eredményeket. Az is érdekli őket, hogyan tesznek eleget a nyelvészek feladatuknak, hogy létrehozzák a kulturális munka olyan alapvető eszközeit, mint a szótárak, a román nyelvtan és helyesírás, valamint hogyan oldanak meg más gyakorlati problémákat: mit tesznek annak érdekében, hogy még célravezetőbb legyen a román és orosz nyelvoktatás, valamint a nemzetiségi iskolákban folyó román nyelvtanítás, hogyan dolgozzák ki a nyelvoktatás módszertanát.

Hazánkban is megindult a tudományos problémáknak a Szovjetunióban szokásos nyilvános vitákon való meg tárgyalása, ilyen volt a Pravda hasábjain 1950 júniusában lefolytatott nyelvészeti vita is, mely gyökeresen eltér a múltban követett módszerektől. A régi reakciós Akadémia csak zárt körben volt hajlandó vitát indítani, és óvakodott attól, hogy kapcsolatba kerüljön a tömegekkel, mivel azoknak érdekeit nem képviselte, és semmiféle kapcsolatban nem volt velük.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a Román Népköztársaság Akadémiájának intézetei közül a Nyelvtudományi Intézet kezdeményezte elsőnek a nyilvános vitákat. Magától értetődik ez, hiszen már munkájának tárgya is elsőrendű politikai jelentőségű. Traian Săvulescu akadémikus, a Román Népköztársaság Akadémiájának elnöke a Nyelvtudományi Intézet tudományos tanácsának kibővített ülésén, amikor a román nyelv tudományos nyelvtanának és szótárának tervezetét megvitatott, rámutatott arra, hogy napjainkban mi sem természetesebb, mint az, hogy a nyelvtudomány kérdéseit nyilvános vitára bocsátják, mivel semmi sincs közelebb a tömegekhez, mint az általuk beszélt nyelv, az a nyelv, amelynek alapján művelődnek és amelyen kifejezik érzéseiket. A nyelvi kérdésekkel foglalkozó nyilvános viták ma gyökeresen különböznek a régi zárt ajtók mögött folytatott „akadémikus“ vitáktól, mivel demokratikus szelleműek, a széles néprétegek részt vesznek benne, és hozzájárulnak az eredményekhez. Ilyen körülmények között fontos kulturális műveinket, a nyelvtant és a helyesírást úgy is tekinthetjük, mint a széles néprétegek alkotását, akik összeállításukban és kidolgozásukban aktívan részt vettek.

A szocializmus építésének folyamán minden eddiginél erőteljesebben mutatkozik meg, hogy a nyelvművelésnek és magának a nyelvnek mint a nemzeti kultúra fejlődési eszközének milyen hatalmas szerepe van.

Sztálin hangsúlyozta, hogy a nyelv a nép alkotása és a társadalom fejlődésének hatalmas harci eszköze. Természetes tehát és a dolgozók érdekében áll, hogy tanulmányozzák és szebbé tegyék a nemzeti nyelvet, hogy a nemzeti nyelv ne szűnjék meg fejlődni és gazdagodni. Csakis a szocialista állam, amelyet mi még jelenleg csak építünk, biztosítja a nemzeti nyelv felvirágzását. Tanítja ezt a Szovjetunió példája, ahol létrehozták a nemzeti nyelvek fejlődését, felvirágzását és kiművelését elősegítő valamennyi feltételt.

7. A marxista irányzatú román nyelvtudománynak az előtte álló hatalmas feladatokhoz képest még csak szerény eredményei vannak, de nem szabad elfelejteni, hogy csupán néhány éves múltra tekinthet vissza. A román nyelvtudomány azonban biztosította jövendő sikereinek alapfeltételeit; új és termékeny úton indult el, igaz és ragyogó elmélet vezet.

Csak most mutatkozik meg a maga teljes valóságában, hogy a polgári-földesúri rendszerben mennyire nem törődtek a román nyelv tudományos tanulmányozásával és a megfelelő szakemberek kiképzésével.

A már régebben megoldatlan kérdésekhez hozzájárultak a marxista elmélet fényében felmerült új feladatok. Mindezek következtében a román nyelvészek kötelességei sokkal nagyobbak és sokkal felelősségteljesebbek, mint valaha is voltak. Ezek a hatalmas feladatok egyben rávilágítottak a nyelvtudományunkban megmutakozó hiányosságokra is.

Munkánkban, amelyet a marxizmusnak a nyelvtudományban való alkalmazásáért folytatunk, egyre jobban érezzük, hogy hiányzanak a marxista elmélettel felvértezett kutatók. Az ilyen nyelvészek felnevelése tehát az első és legfontosabb feltétel ahhoz, hogy a hazai nyelvészetet valóban tudományos alapokra helyezzük. A nyelvészeti karokon folyik ilyen munka, emellett a bukaresti Nyelvtudományi Intézet a múlt év folyamán megindította munkatársainak szakmai képzését is. Ennek az előadásokból és megbeszélésekből álló tanfolyamnak az volt a célja, hogy bevezetést nyújtson a román nyelvtudományba és az általános nyelvtudományba, valamint a lexikográfiába, a leíró és történeti nyelvtanba. Történt pedig mindez annak érdekében, hogy minél gyorsabban minél több olyan fiatal munkatársat képezzünk, akik az Intézet előtt álló széleskörű terveket sikerre tudják vinni.

A hazai marxista nyelvtudomány kibontakozásához arra is szükség van, hogy nagyobb lendületet kapjon a nyelvtudományi intézetek és az egyetemi nyelvészeti tanszékek tevékenysége abban az irányban is, hogy a szakfolyóiratokban több és magasabb színvonalú tanulmány lásson napvilágot. Ezen a téren még nincs meg a kellő szervezettség, nem történt meg bizonyos problémakörök, a legfontosabb kérdéscsoportok kijelölése. A Szovjetunióban így járnak el, széleskörű nyilvános vitaüléseken tárgyalják meg azokat a kérdéseket, amelyeket a nyelvről való sztálini alapelvek vetettek fel, pl. a nyelv belső fejlődési törvényei, a szótárszerkesztés, valamint a nyelvtanítás kérdései. Ezek a viták széleskörű visszhangot kapnak a szovjet nyelvészeti folyóiratokban. Nem történt meg még minden az egyéni munka elősegítése érdekében sem, nem jelennek meg elvi jelentőségű tanulmányok, ezeknek a hiánya pedig megnehezíti a fiatal munkatársak nevelését. A régi haladó nyelvészek munkáinak újjáértékelése és legjelentősebb műveiknek újra való kiadása sem halad a kívánatos mértékben.

Valósítsuk meg az Intézet fentebb ismertetett munkatervét, népszerűsítsük előadásokkal a nyelvtudományt, terjesszük minél szélesebb körökben folyóiratainkat, a Román nyelvet s a Nyelvészeti tanulmányok és kutatásokat, emeljük színvonalukat azáltal is, hogy megbeszéléseket tartunk az olvasókkal, és egyre több új munka-

társat toborzunk a tanárok, tanítók és az egyetemi hallgatók köréből, fűzzük szorosabbra a nyelvtudományi intézetek és az iskolák közötti viszonyt, fokozzuk a nyelvészeti tanszékek tevékenységét, jelentessünk meg minél több marxista irányzatú és a szovjet tudományos eredményeket felhasználó tanulmányt. Íme, ezek a közvetlen feladatok, amelyek nyelvészeink előtt állnak, hogy a régi román nyelvészet hagyományainak megfelelően, a párt szavát követve mint kulturális forradalmunk tevékeny résztvevői hozzájáruljanak a román nyelvtudomány fellendüléséhez és további fejlődéséhez.

(Fordította: Bakos Ferenc),

Dimitrie Macrea
(Bukarest)

A NYELVMŰVELÉS ELVI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

1. Mint ismeretes, a cseh népnek igen gazdag irodalmi műveltsége van. Mintegy húszra tehető azoknak a legnagyobbbrészt összefüggő cseh nyelvű szövegemlékeknek a száma, amelyeket csak a 14. század előtti időből ismertünk. A 14. század második feléből már számos terjedelmes cseh nyelvű kézirat (bibliaszövegek, az Alexandreis töredékei, Klaret verses szótárai, Stítný beszédei stb.) maradt fent csehországi és külföldi gyűjteményekben, amelyek a történelem viszontagságainak a mieinknél nyilván kevésbé voltak kitéve. Ezek az emlékek helyesírási és nyelvi tekintetben feltűnően egységes normát képviselnek. E norma a Prága környéki ún. középcseh nyelvjáráson alapul, amely lényegében mindmáig megmarad a cseh írásbeli nyelv alapjának.

A 15. század elején Husz János páratlanul modern elvek alapján tesz kísérletet a cseh írásbeli norma kodifikálására. Teljesen új helyesírást szerkeszt; mellékjelek alkalmazásával szinte filológiai pontossággal jelöli az egyes beszédhangokat (vö. Kniezsa: Helyesírásunk története a könyvnyomtatásig 149). Hangtani tekintetben konzervatív: nem tartja kívánatosnak a középcseh nyelvjárás e korban terjedő újabb hangváltozásainak (*ó > uo, ũ > au, y > ej, ě > i*) az irodalmi nyelvbe való behatolását. Az alaktanban azonban a nyelvjárási fejlődésnek számos újítását elfogadja (összetett múlt idő a régi aoristos és imperfektum helyett, *volám~umiem* típus a régebbi *volaji~uměji* helyett stb.). Tudatosan kerül az idegen, főleg a német kifejezéseket, és helyettük cseh szavakat ajánl. Husz nyomán gazdag irodalmi írásbeliség születik főleg a huszítizmus eszméinek szolgálatában. Kiterjed a cseh nyelv stilisztikai funkciója. 1370-ből maradt fenn az első cseh nyelvű levél, 1394-ben már a királyi kancellária is ad ki nemzeti nyelven írott dokumentumot. A 15. század második felére a cseh nyelv általánosan elterjedt a gyakorlati írásbeliség (levelek, oklevelek, jogi és közigazgatási iratok) terén is. E sokrétű írásbeliség töretlenül fejlődik egészen a fehérhegyi csatáig (1620.). A Habsburg-reakció uralmának állandósulásával azonban, akár csak nálunk egy évszázaddal később, nem várt hanyatlás következik be Csehországban is a nemzeti nyelvű írásbeliségben.

2. Új fellendülés a cseh írásbeliségben százötvenévi „vegetálás“ után a 18. század végén következik be. J. Dobrovský nemcsak a modern szláv filológiai kutatások megalapítója, hanem a cseh nyelvi újjászületés atyja is. Dobrovský és követői a modern cseh írásbeli nyelv alapjává nem az élő nyelvet, hanem a 17. század előtti fejlett írásbeliség nyelvét teszik. Csupán a hangtan terén fogadják el azoknak a fejleményeknek

a nagyobb részét, amelyek a középcseh nyelvjárásban s jórészt a többi nyelvjárásban is időközben elterjedtek (*ie > i*, *ú > au*, *uo > ú*). A modern cseh írásbeli nyelvet így már születésekor bizonyos archaizmus jellemzi. A nyelvhelyességi kritériumok megállapításában ez korán a régi írásnormához való túlzott ragaszkodáshoz vezet, ami egész a legutóbbi évtizedekig többé-kevésbé általánosan elfogadott elve marad a cseh nyelv művelésnek.

A kapitalizmus és a nemzeti mozgalom fejlődése a 19. században lehetővé és szükségessé teszi a nemzeti írásbeli nyelvnek a gazdasági és szellemi élet számos új ágában való elterjedését. A cseh nyelvi kultúra legfontosabb feladata a fejlődés e szakaszában a szókinccs gyarapítása, ill. annak megteremtése az újonnan keletkezett stilisztikai szerepkörökben. E feladat megvalósítása a cseheknel távolról sem vált olyan széleskörű, tudatos mozgalommá, mint amilyen a mi nyelvújításunk. A magyar nyelvújítás szónak nincs is pontos megfelelője a csehben, hasonló jelentésben leggyakrabban a *nyelvi újjászületés* (jazyková obrození) kifejezést használják, amely azonban nemcsak az új szókészlet kialakításával, hanem az egész modern írásbeli nyelv megteremtésével kapcsolatos mozgalmat jelenti. A modern élet fogalomkinccsének jelölésére alkotott szavak leggyakoribb forrásai: tükörszavak (főleg a német alapján), kivesszett cseh szavak és nyelvjárási alakok felruházása új jelentéssel, szóátvételek más szláv nyelvekből (elsősorban a szlovákból, oroszból, lengyelből), önálló szóalkotások (nem egyszer a cseh nyelv szellemével ellenkezők). Az így kialakult új szókinccsnek és a régi cseh írásbeliség szókészletének nagyarányú összefoglalása J. Jungmann ötkötetes cseh—német szótára (Slovník česko—německý I—V. Prága, 1835—1839.), amelynek az írásbeli nyelv normalizálása szempontjából is igen nagy jelentősége volt.

3. A 19. század második felének politikai viszonyai kevésbé kedveztek a nyelv művelés ügyének. A cseh burzsoázia politikai harca a német elnyomás ellen a nyelvi kultúrában a purizmushoz vezetett. A nyelv művelés elmélete a korábbi szakaszhoz képest számos ponton visszafejlődik, egyoldalúvá válik. A nyelv művelők legfontosabb feladatnak az idegenszerűségek, mindenekelőtt a germanizmusok elleni harcot tartják. Ennek az elvnek a jegyében jelenik meg úgyszólván minden egyes nyelv művelő kézikönyv; e kézikönyvek rendszerint kevés bírálattal és megfontoltsággal adtak hangot szerzőik rendszerint önkényes purista nézeteinek. A korszak egyetlen nagyobb arányú vállalkozása a nyelv művelés terén az a kézikönyv, amelyet 1877-ben adott ki egy külön bizottság hétévi munkájának eredményeként a Maticeska (Brus jazyka českého, Maticní brus), s amely a századfordulói még két jelentősen átdolgozott kiadásban jelent meg (1881., 1894.). Lényegében azonban ez a könyv is az időközben hagyományossá vált ortológus és purista szellemben készült: szerkesztői nem voltak megfelelő mértékben tekintettel az élő nyelvre és a kiváló stiliszták (pl. Havlíček-Borovský, Neruda) írásaiban kialakult új irodalmi nyelvhasználatra. A „történeti nyelvtisztaság” szempontjából ítélték meg a saját koruk nyelvét, és sajnálattal beszéltek a cseh írásbeli nyelvben bekövetkezett „írnyatlásról”.

A cseh nyelvtudomány legkiemelkedőbb képviselője e korban, J. Gebauer nem értett ugyan egyet az ortológusokkal és túlzó puristákkal, de nem is lépett fel ellenük. Erejét lefoglalták hatalmas cseh történeti nyelvtanának és az ócseh szótárnak a munkálatai, valamint azok a páratlanul heves és hosszadalmas harcok, amelyeket Hanka hírhedt kézírathamisításainak leleplezéséért folytatott. Emellett mint az újgrammatikus irányzat hívének nem volt kellő érdeklődése a nyelv helyesség és a nyelvi kultúra kérdései iránt. Egyetlen ilyenfajta megnyilatkozása az a bevezetés, amelyet a hivatalos cseh helyesírási szabályzat 1902-ben megjelent kiadásához írt. E bevezetésben nem találjuk nyomát purista nézeteknek; normának a megállapodott irodalmi nyelvhasználatot

ajánlja, nyelvtörténeti és nyelvjárási eredetű eltérések esetén többféle használatot engedélyez. Ez elveket azonban maga a szabályzat sem valósította meg. A kiadvány szóanyagát jobbra olyan munkatársak állították össze, akik munkájukban ortológus elveket követtek.

Szervezetesebb formát és központi jelleget a cseh nyelv művelésére a *Naše řeč* (Nyelvünk) című folyóirat megindításával kap, amelyet 1917-ben kezd kiadni a Cseh Akadémia III. osztálya „a cseh nyelv művelésére és tisztítására”. A lap beköszöntője megállapítja, hogy „a nyelvtisztítás mindennapi törekvése az európai tudomány képviselőinek”. Hivatkozik a cseh nyelvi kultúra legnagyobb alakjainak, Husznak, Komenskýnek, Dobrovskýnak, Jungmann-nak stb. a példájára, majd rámutat arra, hogy a nyelv művelés sok képviselőjéből „a jóakarát és őszinte szándék mellett hiányzott a helyes távlat és az izlés”. A *Naše řeč* első néhány évfolyama megmutatta, hogy e vállalkozás jelentős lépés volt előre a század elején elharapódzott dilettáns nyelv művelősködéssel szemben. A folyóirat ugyan purista elveket követett, szerkesztői azonban nem tartották kívánatosnak archaikus és nyelvjárási alakoknak a modern írásbeli nyelvben való terjesztését. Rendszeresen közöltek kritikákat az újonnan megjelent irodalmi művek nyelvéről. A nyelv művelés elvi kérdéseivel a lap nem foglalkozott, gyakorlatilag azonban lényegében érvényt szerzett egyik alapítója, J. Zubatý elvének a dilettáns nyelv művelők két kedvenc vesszőparipájával szemben: 1. Ha kétféleképpen lehet valamit mondani, abból nem következik, hogy az egyik föltétlenül rossz. 2. Ha egyformán mondanak valamit németül és csehül, a cseh alak nem föltétlenül helytelen.*

A *Naše řeč* azonban első szerkesztőségi gárdájának (J. Zubatý, J. Vlček, V. Ertl) kihalása után a harmincas évek elején különös módon túlzó ortológus elveket kezdett vallani. Az Akadémia tekintélyével lépett fel a legjobb cseh írók műveiben (pl. I. Olbracht-nál) előforduló mindenfajta újabb nyelvi jelenség ellen. Ez a körülmény készítette az akkor alig pár éves Prágai Nyelvészeti Kör (*Pražský lingvistický kroužek*; *Cercle linguistique de Prague*) vezetőit arra, hogy a közvélemény elé vigyék a cseh nyelv művelés ügyét. A Kör előadássorozatát rendezett a nyelv művelés időszerű kérdéseiről, amely 1932-ben „A cseh irodalmi nyelv és a nyelvi kultúra” (*Spisovná čeština a jazyková kultura*) címen könyvalakban is megjelent. Az előadások a „történeti nyelvtisztasággal” szemben leíró szempontból keresték a nyelvi helyesség kritériumait. A nyelvhelyességi norma alapjául az újabb írók műveiben megnyilvánuló modern irodalmi nyelvhasználatot fogadták el. Bár az egyes nyelvhasználati formák önállóságának túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítottak a nemzeti nyelv egységének rovására, állásfoglalásuk lényeges haladást jelentett az ortológusok szűkkeblű nyelvi iparkodásához képest, — amint azt az irányzat marxista kritikája is megállapította (*Naše řeč* 35 : 44).

4. A nyelvhelyességi kritériumok többé-kevésbé haladó szellemű megfogalmazása mellett még egy érdeme volt a Prágai Nyelvészeti Kör vállalkozásának. Ráirányította a figyelmet a hangos nyelvi nyilatkozatok helyességének, a helyes kiejtésnek a kérdésre. A cseh nyelv művelés — akárcsak a magyar — egészen a legutóbbi időkhöz ígen kevés figyelmet szentelt az egységes köznyelvi ejtés, a helyes és szép beszéd, a helyesejtés (ortoeopia) kérdésének. A kiejtés elhanyagolásának történeti okai vannak, amelyet a prágai kiadvány alapján a következőképpen foglalhatunk össze :

A nyelvi megnyilatkozásnak két formája különböztethető meg: a szóbeli megnyilatkozás (hangos beszéd, beszélt nyelv) és az írott nyelvi megnyilatkozás. Közülük az elsődleges, a gyakoribb kétségtelenül a szóbeli. A nem-

* Vö. *Spisovná čeština a jazyková kultura* 9.

zeti nyelvű írásbeliség kezdetekor a szóbeli nyelvi megnyilatkozás elsőbbsége egészen nyilvánvaló. A középkori szövegelemek szinte egytől egyig arra szolgáltak elsősorban, hogy segítségükkel a mondanivaló tökéletesebben, gondosabban, művészebben legyen előszóban előadható. A legrégebb irodalmi emlékeink, középkori verseink, sőt kódexszövegeink is mind a füllel való felfogás, a hallás számára készültek. A bennük foglalt gondolatok rendszerint felolvasás, hangos beszéd útján jutottak azok tudatába, akiknek írójuk szánta őket. Az írott nyelvi megnyilatkozások szövegezésük az író ügyelt arra, hogy a szöveg felolvasása esetén a hangbenyomás kellemes legyen; írás közben is a hangos beszéd, a szép hangzás követelményei voltak számára mérvdók.

A hangos beszéd becse az újkori technika elterjedésével azonban nagyban alászallott. A könyvnyomtatás, az újság, a modern levelezőtechnika megjelenése óta az írott nyelvi megnyilatkozás felfogásának leggyakoribb útja a látás szerve; szövegeink a 19. századtól kezdve — eltekintve néhány különleges stílusformától (szónoklat, színházi dráma, legjobb költőink versei) — kizárólag a szemnek készülnek, a hangtalan olvasásra vannak szánva. A beszédhangnak semmi szerepe sincs e szövegek tudomásulvételében. Az írók így akaratlanul is elhanyagolták a beszédhang szempontjait írásaikban; feltűnés nélkül használhattak olyan szavakat és stílus-szerkezeteket, amelyek a fület sértik ugyan, de néma olvasásnál jól teljesítik hivatásukat. A szövegezésnek ez a módja a 20. század elejére általánosan elterjedt. Ekkor azonban a technika újra megváltoztatta a nyelvi gondolatközlés külső feltételeit, méghozzá pedig a hangos beszéd javára.

A történelem színpadán megjelent a telefon, a hangosfilm és a rádió, amely már szinte nélkülözhetetlen kelléke a modern ember mindennapjainak. A „csendes olvasás korszaka“ elmúlt. A nemzetközi és hazai politikai élet eseményeiről, szocialista építőmunkánk, kulturális életünk eredményeiről rendszerint a rádión keresztül, a hallás alapján értesülünk. Az első világháború előtt alig néhány száz ember hallgatta egy-egy szónok beszédét a parlamentben, az ország lakossága esetleg csak újságokból szerzett róla tudomást néma olvasással. Ma az ország lakosainak fele bizonyosan hallgatja pl. a minisztertanács elnöke nagy jelentőségű parlamenti beszédeinek rádióközvetítését, s nem mindig szükséges, hogy az emberek a hallás útján tudomásukra jutott beszéd szövegét a jóval később megjelenő újságokban el is olvassák. Az új társadalmi rendben körülöttünk egyébként is megnövekedett a hangos beszéd jelentősége. Tanácskozások, értekezletek, gyűlések, szemináriumok, konferenciák ezerein és ezerein élő szóval beszél meg népünk politikai életünk, fejlődésünk különféle kérdéseit.

Mindezekből igen fontos tanulság következik a modern nyelvművelés számára. Feltétlenül elavultnak tekintendő az a nézet, amely a nyelvhelyesség fogalmát kizárólag az írott nyelvi nyilatkozatra korlátozta. Nemcsak az írást, hanem a beszédet is szabályozni kell a nyelvi helyesség szempontjából. A helyesírás mellett meg kell állapítani a helyesejtésnek (ortofónia, ortoepia) a normáját is, megfelelő figyelmet kell szentelni a beszédhang kultúrájának. „A cseh irodalmi nyelv és a nyelvi kultúra“ című kiadvány figyelemre méltó meghatározásokat közöl azokról a tudományágokról, amelyeknek rendszeres művelése lehetővé teszi a beszédhang kultúrájának fellendítését. Eszerint „az ortofónia vagy ortoepia az a tudomány, amely egyrészt megállapítja az egyes hangok, hangcsoportok, szavak, szócsoportok és mondatok helyes ejtését, a helyes hangszín, valamint a szó- és mondathangsúly megőrzésére nevel; másrészt megmutatja az elterjedt hibákat és azok kiküszöbölésének módját. Az ortofónia nemcsak a helyesírásnak, hanem általában az irodalmi nyelv iskolai nyelvtanának is kiegészítője a hallható nyelv terén.“ Az ortoepia mellett fontos szerepe

van a *kallilógiának*, amely a „stiliztika megfelelője és kiegészítője. Tanulmányozza, miként tehető sz e b b é a beszéd hangzása, megmutatja az eszközöket, mindeneke előtt a szavak helyes megválasztásának és a szórend alkalmazásának módjait, amelyekkel ez a cél elérhető“. Az ortofónia és a kallilógia mellett a beszédhang kultúrájának harmadik fontos tényezője a *hangtechnika* és az *előadóművészet*, amely a hangerő, a hangmagasság, a megfelelő beszédtempó, a gazdaságos lélegzés stb. művészetére tanít. Míg a hangtechnika és beszédművészet fő vonalaiban nemzetközi, a kallilógia és főleg az ortofónia szabályai az egyes nemzeti nyelvekben általában eltérők.

5. E nyelvművelő elvek megjelenése óta eltelt két évtized alatt nagy utat tett meg a cseh nyelvművelés. Eredményei különösen három területen figyelemreméltók. A Szovjetunióban lezajlott nyelvtudományi vita után lehetővé vált a modern nyelvhelyességi kritériumok végleges kialakítása, amit lényegében a Prágai Nyelvészeti Kör nyelvművelő elveinek marxista kritikája hozott meg. E kritika — a hibák mellett — számos haladó mozzanatot is megállapít az irányzat nyelvművelő tevékenységében. Hangsúlyozza, hogy a mai viszonyok között az egységes nemzeti nyelv szempontjából kell szemlélni a nyelvhelyesség kérdését. Az egyes kritériumok megállapításában a gondolatközlés (megértés) időszakú szükségletei a mérvadók. Az új szavak képzésénél azonban nem szabad megfélekedezni a nyelvi kultúra haladó hagyományairól. A nyelvhelyességi normát rugalmasan kell kezelni, nem szabad benne változhatatlan törvénygyűjteményt látni. A marxista nyelvművelés elutasítja az ortológiát (brusičství), amely „régbbi alapszakok normáját, népnyelvi vagy mesterségesen megalkotott“ normát akar a nemzeti nyelvhasználatra ráerőszakolni. Ugyancsak elutasítja a purizmust, amely helytelenül ítéli meg az új szavak képzésének és átvételének kérdését, s alábecsüli a nyelvnek egymásra való hatását. Mindenféle idegen hatást sejt, romlásnak tartja azt, ami számos esetben nyereség, gazdagodás a nyelvben (szóátvételek más nyelvekből, tükörszavak stb.; vö. Náš řeč 35 : 42).

A nyelvművelés elvi kérdéseinek tisztázása mellett főként a beszédhang ápolásában vannak figyelemre méltó eredményei a cseh nyelvművelésnek. A nyelvművelés ebben az ágazatban jól megalapozott fonetikai kutatómunkára támaszkodhatott. Még 1909-ben jelent meg A. Frinta „Újcsseh kiejtés“ (Novočeská výslovnost) című nagyobb arányú munkája, amely hallásfonetikai módszerrel elemezte a cseh beszédhangokat; e mű szerzője a későbbiek folyamán is számos tanulmánnyal igyekezett elősegíteni a cseh köznyelvjelítés norma kialakítását (a húszas évek elején Zivé slovo címen folyóiratot is indított); kísérletei azonban ekkor még nem vezettek jelentős eredményre. A húszas évek második felétől a prágai egyetem eszközfonetikai intézete végzett úttörő munkát a cseh nyelv hangviszonyainak, a beszédhang zenei elemeinek vizsgálatában. Elkészítették a cseh beszédhangok röntgen-felvételeit (Polland—Hála: Artikulace českých zvuků v roentgenových obrazech. 1926.); az intézet alapítója, Rousselot kiváló tanítványa, J. Chlumský a cseh kvantitást, hanglejtést és hangsúlyt vizsgálta páratlanul széles alapokon, igen nagy műszaki apparátussal (Česká kvantita, melodie a přízvuk. 1928.). Az egységes köznyelvi ejtésnorma kialakítása iránt a megértést azonban csak a felszabadulás utáni évek hozták meg. Az újjászervezett Akadémia ortoepiai bizottsága elkészítette a cseh helyesejtés szabályainak tervezetét, amely értesülésünk szerint a közeljövőben nyomtatásban is megjelenik. A beszédhang kultúrájának egyik biztosítéka az is, hogy a prágai egyetem nyelvszakos hallgatói pl. egy éven át foglalkoznak fonetikai tanulmányokkal. A beszédhibák kiküszöbölésére két tanácsadó működik a fővárosban (Logopedický ústav města Prahy; Poradna pro vady výslovnosti a sluchu). Az ilyenfajta tanácsadás országos méretű kiterjesztését is az utóbbi évek folyamán vették tervbe.

A szűkebb értelemben vett nyelvművelő munka, valamint a modern cseh irodalmi nyelv művelése terén elért újabb eredmények közül csak a legfontosabbak megemlítésére szorítkozhatunk. A hivatalos nyelvművelő szervek konzervatív magatartása miatt nyelvhelyességi kérdéseket modern elvek szerint még a harmincas években is gyakran napilapokban tárgyaltak meg. Hosszú időn át méltán örvendtek nagy népszerűségnek Fr. Trávníček nyelvművelő cikkei a Lidové noviny hasábjain, amelyek utóbb összegyűjtve könyvalakban is megjelentek (Nástroj myšlení a dorozumění. 1940.). Több kiadást ért meg a Cseh Nyelv Barátainak Köre (Kruh přátel českého jazyka) által rendezett két előadássorozat, amelyek elsősorban mondattani és stilisztikai kérdéseket tárgyaltak (První a Druhé Hovory o českém jazyce).

1946-ban megalakult a Cseh Nyelv Intézete (Ústav pro jazyk český); az intézet feladatai egyebek között a modern cseh nyelv nyolckötetes szótárának befejezése (Příruční slovník jazyka českého, 1935-től). A cseh írók, olvasók, az iskola és a nagyközönség mindennapi tanácsadója Fr. Trávníček kis értelmező szótára (Slovník jazyka českého), amely vitás esetekben a szavak helyes ejtését is megjelöli; negyedik kiadása 1952-ben jelent meg igen szép kiállításban, a cseh szókincs újabb fejleményeinek figyelembevételével. Ugyancsak Trávníček írta meg a klasszikus nyelvtanirói hagyományok (Gebauer—Ertl) továbbfejlesztéseként a modern cseh irodalmi nyelv kétkötetes nyelvtanát (Mluvnice spisovné češtiny, 1947 óta több kiadásban, a Szovjetunióban is megjelent orosz fordításban), amely a Cseh Nyelv Intézetében készülő akadémiai normatív nyelvtan elkészültéig is megbízható kézikönyve a nyelvművelő munkának. Mellette V. Šmilauer önálló anyaggyűjtésen alapuló újcseh mondattanának (Novočeská skladba. 1947.) elsősorban az egyetemi oktatásban van szerepe.

A nyelvművelés szempontjából is kiemelkedő mű J. V. Bečka cseh stilisztikája (Úvod do české stylistiky. 1948.); e munka még a régebbi lélektani, formális és strukturális stilisztika módszereivel készült, de jól válogatott szemléltető anyaga és rendszeressége méltán szerzett elismerést. A cseh nyelvi kultúra magas színvonalának egyik jele és biztosítéka, hogy az újjászervezett akadémia két folyóiratot állított a nyelvművelés szolgálatába. A Slovo a slovesnost a nyelvkultúra elvi kérdéseinek kutatását, a Naše řeč pedig a gyakorlatibb jellegű nyelvművelő munkát kapta feladatul. Mindkét folyóiratot a Cseh Nyelv Intézetében szerkesztik, amely szintén akadémiai intézmény lett. Mindezekon kívül van a cseh nyelvi művelődésnek egy nagyarányú újszerű kísérlete. 1953. május 8-án Prágában, a volt strahovi kolostor épületében megnyílt a Cseh Írásbeliség Múzeuma (Památník národního písemnictví), amelynek építkezését és berendezését a párt és a kormány határozata alapján külön bizottság irányította. A múzeum harminchárom kiállítási termében a modern szemléltető technika minden vívmányának felhasználásával készült dokumentumok és eredeti emléktárgyak ezrei teszik hozzáférhetővé a dolgozók számára korhű környezetben mindazt, amit a nyelvi kultúra és irodalom terén a cseh nép egy évezreden át alkotott a haladás szolgálatában.

6. Külön kell megemlékeznünk a cseh nyelvművelés egy érdekes, igen jól bevált újításáról, a prágai rádió „Öt perc nyelvművelés“ (Jazykový koutek) című műsoráról. E rovat adását minden reggel 7.55-től 8.00-ig sugározza a prágai rádió. Ez évente átlag háromezres nyelvművelő adást jelent. Az Öt perc nyelvművelés kezdetei a rádióban még a harmincas évek elejére nyúlnak vissza, igazi formáját e műsor azonban csak a felszabadulás után találta meg. Műsorszámait a Cseh Nyelv Intézetében, a modern irodalmi nyelv osztályán szerkesztik, ahol az intézet nyelvhelyességi tanácsadója is működik. E műsor mai formájában a hallgatókkal való levelezésből nőtt ki. Az utóbbi évek folyamán 700—1200 levelet kapott évente a szerkesztőség, amelyekben a nyelvi

kultúra legkülönbözőbb területeiről vetettek fel kérdéseket a hallgatók. Minden egyes levélre írásban válaszolnak. Legnagyobb részét e levelek alapján állítják össze az adás havi műsortervét is; ennek témáit egységes szempontok szerint dolgozzák ki a Cseh Nyelv Intézetének munkatársai. Az elhangzott adásokból már több gyűjtemény jelent meg könyvalakban, amelyek megbízható nyelvművelő kézikönyvei a cseh közönségnek.

Az Öt perc nyelvművelés műsorai frissek, elevenek, de szakszerűek. A szerkesztők igyekeznek jól kihasználni a rendelkezésre álló időt, amely rövidsége miatt a rádió számára a napi műsoridő szempontjából semmi megterhelést nem jelent. E műsor nagy népszerűségének valószínűleg az adások rövidsége és érdekes volta a titka. Az Öt perc nyelvművelés ugyanis a hírek után a rádió leghallgatottabb műsora, nevelőhatása páratlanul nagy. Több ízben volt alkalmunk megfigyelni, hogy dolgozók villamosban, egyetemi tanárok a katedrán hivatkoztak az Öt perc nyelvművelés reggeli adásában történt állásfoglalásra.

Az Öt perc nyelvművelés ma a cseh nyelvművelő mozgalom legfontosabb központi fóruma; minden egyes adása az Akadémia hivatalos állásfoglalásának tekinthető. E nyolc év óta (1946-tól) rendszeresen sugárzott műsor eredményekre tekinthet vissza. Sok száz nyelvhelyességi kérdést oldott meg, s eszmei tekintetben is igen sokat fejlődött. 1948-ig leszámolt az ortológia (brusičtvi) maradványaival, majd rátért a hallgatóknak való pozitív tanácsadásra. A helyesírás, helyesejtés, ragozás, mondattan, stílusztika, szóalkotás, szocialista terminológia, helynevek és személynevek használatának stb. a kérdései szerepeltek az adásokban a legváltozatosabb arányban. Mindez eléggé próbára teszi a szerkesztők és a munkatársak találékonyságát. Új problémákat azonban naponta vet fel a nyelv élete, és így az Öt perc nyelvművelés még bizonyára sok feladatot old meg és szép eredményeket hoz majd.

7. A mai szlovák írásbeli nyelv a csehvel ellentétben egyike Európa legfiatalabb írásbeli nyelveinek. Alig százéves múltra tekinthet vissza. A szlovákok ugyanis a 19. századig a nyelvükhöz igen közel álló cseh nyelv írásnormáját használták. Szlovák anyanyelvű írók cseh szövegeiben (z ún. szlovák provenienciájú cseh iratokban) évszázadokon át küzdöttek a különböző szlovák nyelvjárási sajátságok a cseh írásnorma szabályaival. E küzdelem eredménye más és más a különböző stílusformákban. Míg túlnyomórészt tanult jellegű egyházi iratokban (főleg az evangélikusoknál) szinte hibátlan csehséget találunk, az élő nyelvvel közelebbi kapcsolatban levő stílusformákban (levelek, gazdasági és közigazgatási iratok, néprajzi és természettudományi jellegű egykorú leírások) a szókincsben és számos nyelvtani kategóriában a szlovák élőnyelvi formák kiszorították a cseh köznyelvi alakokat. E szlovák színezetű cseh írásbeliség folytatásaképpen jött létre a társadalmi fejlődés későbbi szakaszában több kísérlet után, a 19. század közepén az önálló szlovák írásbeli nyelv, amelyet tudatos alkotói a cseh nyelvtől legjobban eltérő és a többi szlovák nyelvjárás legtöbb közös sajátságát önmagában szerencsésen egyesítő középszlovák nyelvjárásra alapítottak.

A kiegyezés utáni Magyarországon a nemzetiségi elnyomás miatt nem voltak meg a szlovák írásbeli nyelv korszerű fejlődésének feltételei. E nyelvet néhány stílárís rétegben (szépirodalom, hírlapnyelv, elemi didaktikai irodalom stb.) művelték csupán, az írók azonban ezekben sem tudtak sokszor szabadulni az évszázados cseh köznyelvi hagyományoktól. A tudományos próza (a társadalom-, irodalom- és természettudományok) művelői pedig tudatosan fordultak a testvér cseh nyelvhez, amelyben ekkor már fejlett szókincese volt a különféle szaktudományoknak. A szlovák nyelvi kultúrának ekkoriban egyetlen képzett elméleti szaktekintélye, S. Czambel a szlovák írásbeli nyelv kodifikálását célzó munkáiban (Slovenský prapovis. 1890.; Rukovät spisovnej reči slovenskej. 1902.) igyekezett fokozottabban a középszlovák nyelvjárásra támasz-

kodni. Arra azonban már gondolni sem lehetett, hogy a szlovák szókincs egyes rétegeinek, valamint a helyesírásnak csehes jellegét megszüntessék.

A csehi nyelvi hagyomány mellett a szókincs egy részének és a helyesírásnak e csehes jellegére hivatkozva gondolhatták ki cseh és szlovák burzsoá politikusok az első világháború után az ún. csehszlovák nyelv rikcióját, amely szerint a cseh és a szlovák egy nyelv volna „két hangzásban“. Ez az irányzat nem volt egyéb, mint „a cseh finánc-tőke elnyomó politikájának eszköze“ (Za marxistickú jazykovedu 262), amely cseh nyelvelemek további bevezetésével igyekezett minél szűkebb területre szorítani a szlovák írásbeli nyelv természetes nyelvjárási alapját. A szeparatista politikát követő szlovák nacionalista burzsoázia az új csehesítés ellen erőteljes szlovák purista mozgalmat indított. E purizmus szellemében szerkesztették a szlovák helyesírás szabályainak két kiadását (1931, 1940.), továbbá a Slovenská reč című nagyhatású nyelv művelő folyóiratot (a harmincas évektől); e lap érdeme, hogy számos kettős alakot és ingadozást kiküszöbölt a köznyelvi szóhasználatból. Az eltúlzott purizmus azonban a szlovák nyelvben is a kifejező eszközök számának csökkentéséhez, s így végső fokon a nyelv szegényítéséhez vezetett.

8. 1945 meghozta a szlovák nép nemzeti önállóságának teljes elismerését. Azóta eltelt nyolc esztendő, amely soha nem látott fellendülést hozott a szlovák írásbeli nyelv fejlődésében. Megalakult Pozsonyban a Szlovák Nyelv Intézete (Ústav slovenského jazyka), a szlovák nyelvtudományi kutatásoknak és a nyelv művelésnek országos központja. A marxista elmélet segítségével megállapították a szlovák nyelv művelő munka elveit és feladatait a népi demokratikus társadalomban. Elutasították a túlzó purizmus módszereit; az írásbeli nyelv fejlesztésében a szlovák nyelv saját forrásaira támaszkodnak mindenekelőtt; ugyanakkor megőrzik és továbbfejlesztik mindazt, ami a szlovák nyelvben közös a testvéri cseh nyelvvel.

A szlovák nyelv művelés szempontjából igen lényegesek azok az eredmények, amelyeket a szlovák nemzeti írásbeli nyelv egységes normájának kialakításában ért el az elméleti kutatómunka az utóbbi évek folyamán. Míg a korábbi időkben a nyelvtanírás mostohagyermek volt a szlovák nyelvtudománynak, a felszabadulás óta három jelentős vállalkozás is megvalósult a nyelvtanírás terén. Orlovský és Arany szlovák nyelvtana (Gramatika jazyka slovenského. 1946.) még strukturalista eszközök (fonológia, funkcionális elemzés) segítségével adott összefoglaló képet a szlovák hangrendszeréről, alaktanról és a szlovák nyelv történetéről. B. Letz hosszú évek anyaggyűjtésén alapuló munkája (Gramatika slovenského jazyka. 1950.) eddig a legterjedelmesebb szlovák nyelvtan. Szerzője azonban sok helyen elavult módszereket alkalmazott és számos tárgyi hibát, tévedést is elkövetett (vö. Jazykovedný sborník. 1951 : 285). A legmodernebb és legmegbízhatóbb nyelvtani kézikönyvnek így az Osveta kiadásában megjelent nyelvtan tekinthető (Pauliny—Stolc—Ružicka: Slovenská gramatika. 1953.), amely a nyelvtól szóló marxista tanítás szellemében az eddigi részletkutatások eredményeinek gondos figyelembevételével ad átfogó képet a modern szlovák írásbeli nyelvről. A Szlovák Nyelv Intézetében nagyarányú anyaggyűjtés folyik az akadémiai normatív nyelvtanhoz, amelynek munkálatai azonban még néhány évig eltartanak.

A nyelvtani norma megállapítása mellett fontos a szlovák nyelv teljes szótári szókészletének egységes kialakítása is. E téren többéves részletkutatás betetőzését végzi az a huszonöt terminológiai bizottság, amely a különféle szaktudományok (matematika, nyelvészet, zene, jogtudomány, természettudományok, technikai tudományok stb.) különböző ágazatainak szókincsét dolgozza ki a szlovák nyelv sajátos törvényeinek figyelembevételével. A bizottságok munkáját külön terminológiai osztály irányítja a Szlovák Nyelv Intézetében; a szakszókincs-fejlesztés elvi és gyakorlati kérdéseinek meg-

tárgyalására önálló folyóiratot indítottak (Slovenské odborné názvoslovie, 1953-tól). A terminológiai bizottságok külön szakszótárakban teszik közzé értelmezésekkel és szűkség esetén illusztrációkkal az egyes tudományágak normalizált szókincsét. E munkálatok igen megkönnyítik a Szlovák Nyelv Intézetében készülő háromkötetes értelmező szótár munkálatait, amelynek első kötete a tervek szerint 1955-ben, a harmadik pedig 1957-ben fog megjelenni.

9. A szlovák nyelvi művelődés újabb eseményei közül első helyen kell említeni a helyesírási szabályok (Pravidlá slovenského pravopisu. 1953.) új kiadását, amely néhány módosítást vezetett be a helyesírásban a fonetikus elv javára. A szabályok kiadását országos méretű vita előzte meg. Ez igen nagy (100 000) példányszámban megjelent kiadvány sokkal többet ad a helyesírási szabályok egyszerű gyűjteményénél. Tartalmazza a helyesejtés legfontosabb elveit, igen sok alakítani és szóképzési útmutatást, ragozási mintákat, a szótári részében pedig majdnem negyvenötezer címszót tartalmaz. Számos ötletet, egyéni megfigyelést és hasznos útmutatást találhatnak a nyelv-művelés barátai J. Stanislav egyetemi tanár könyvében (Slovenská výslovnosť. 1953.), amely a szlovák beszédkultúra, a helyesejtés és a színházi nyelv kérdéseivel foglalkozik. A népnevelő munkával, az eredményes szóbeli meggyőzéssel kapcsolatos nyelvi problémákat vette sorra P. Ondrusnak az Osvetová práca c. folyóiratban múlt évben megjelent cikksorozata. A szlovák nyelv-művelés magas színvonalú központi orgánuma ma a Szlovák Nyelv Intézetének kiadásában havonta megjelenő Slovenská reč című folyóirat. Öt perc nyelv-művelés (Jazykovy kútik) címen a szlovák rádióknak is van a prágai rádió hasonló műsorával azonos jellegű adása; e műsor hetente két eredeti adással jelentkezik (hétfőn és csütörtökön 6.15-től 6.20-ig), amelyet ugyanazon a héten két ízben megismételnek (kedden és pénteken 8.00-tól 8.05-ig).

Décsy Gyula

I r o d ű a l o m :

(A szövegben említett munkákon kívül): B. Havránek: Vývoj spisovného jazyka českého, Československá vlastivěda, Rada II. Prága, 1936. — V. Mathesius: Čeština a obecný jazykozpyt. 1947. — K. Hausenblas: O kultuře jazyka a brusičském purismu. Naše řeč 35. évfolyam (1951.). — B. Havránek — A. Jedlička: Česká mluvnice. Prága, 1951. — J. Haller: Spisovný jazyk český. A Slovenské spisovné jazyky v. době přítomné, Prága. 1937. c. gyűjteményes munkában (szerk. M. Weingart).

A FRANCIA ANYANYELVI OKTATÁS TANULSÁGAI

Közismert tény, hogy a franciák általában jól tudnak írni. „Írni tudni“ nem annyit jelent, hogy a műveltségünkhöz valami „plusz“ járul, valami színes, tetszetős cifra-ság, amit díszként ráakasztanak a mondanivalóra. Írni-tudás és mondanivaló — más szóval nyelv és gondolat — elválaszthatatlanul együtt alakulnak. Írni az tud, aki a témának megfelelően gondolkodik; élesen tudja, mit akar és milyen nyelvi eszköz felel meg pontosan ennek a gondolat-árnyalatnak; aki egyénien és eredetien látja a dolgokat, újat gondol, és azt klisék, kész formulák és közhelyek helyett — hacsak nem

akar, mondjuk, iróniából, szándékosan kliséket alkalmazni¹ — megfelelően új formában tudja kifejezni. A franciák irni-tudásbeli készsége az anyanyelvi oktatáson alapul.

1948-ban alkalmas volt a francia nyelvi kultúrára vonatkozó régebbi ismereteimet a párizsi Musée Pédagogique (Pedagógiai Múzeum) könyvtárában kiegészíteni, átnézni az idevonatkozó tankönyveket és iskolai segédkönyveket.²

Azt szokták mondani: minden francia született író. (Az „író“ jelleg nemcsak a széprókra vonatkozik, hanem a foglalkozások minden ágában megnyilatkozó író-készségre.) Ez a közhely annyiban mindenestre igaz, hogy a franciákat íróvá nevelik kiskoruktól fogva: a tanítás egész apparátusa erre összpontosul.

A francia nyelvi kultúra azon az elven alapul, hogy senki sem születik az anyanyelvének ismeretével, és azt éppúgy meg kell tanulnia, az eszményi normához hozzáidomítania, mint minden más nyelvet.³

A legszűkebb iskolai fokon elkezdődik a nyelvtanulás, és nem szűnik meg soha: minden műveltebb francia asztalán ott van valamiféle szótár,⁴ amely franciául értelmezi a szavakat és kifejezéseket, neologizmusokat és az irodalomba bevett vagy a beszélt nyelvben elterjedt familiáris, népies szavakat, amiket újabban oly bőséggel alkalmaz a regényirodalom.⁵

A francia nyelv struktúrája merevebb, természete kevésbé rugalmas, fejlődési lehetősége — főleg a szóképzés terén — korlátozottabb, mint a magyar vagy a német nyelvé. Ezért a franciáknál fokozottabb jelentősége van a konvencionak, a norma megismerésének.

Ami a szótár használatát illeti, mi még messze vagyunk attól, hogy — az anyanyelv kultusza érdekében — olyan szerepet játsszon nálunk az anyanyelvi szótár, mint a franciáknál, angoloknál, a Szovjetunióban és az olaszoknál játszik. Ha nálunk valeki szótárról beszél, szinte kizárólag magyar—idegennyelvű vagy idegennyelvű—magyar szótárra gondol. Van ugyan két anyanyelvi kéziszótárunk, de mind a kettő úgyszólván használaton kívül áll és a célnak nem is megfelelő. Ballagi Mór (1872.) definíciói gyakran ma is helytállóak és talpraesettek; csak a stílusa és az anyaga (főképp önkényes szófaragása) avult meg és maradt el az utóbbi hetven év gyors fejlődésétől. Balassa József szótárának (1940.) anyaga modern, de az idegen, a familiáris, a népies, a jassz szavak közlésében nem teljes.⁶ Definíciói hiányosak és nem adja a teljes kifejezés-anyagot. A készülő Értelmező Szótár tudományosabb lesz, semhogy a közgyakorlati — főleg

¹ Babits Mihály a Halálfiak című regényében (1927.) éppen ilyen papírízű klisékkel beszélteti és jellemzi egyik alakját. — Nyelvünk kliséiről és közhelyeiről Jenő Sándor írt (Nyr. 30: 516).

² Hálás köszönetemet fejezem ki H a n o t e kisasszonynak, a Múzeum könyvtárosának, aki szíves volt munkámban bibliográfiai útbaigazítással segíteni.

³ „Magyarul még jól, azaz grammaticae még nem tudtam“, — írja Kölcsey életének arról a szakaszáról, mikor Kazinczynak már nyelvünk nemesítésében s költői alkotásokban egyaránt méltó társa. (B ó k a L á s z l ó szíves közlése.)

⁴ A francia Akadémia szótára [Dictionnaire de l'Académie], két kötet, 1934. — Kis Képes Larousse [Petit Larousse Illustré], 1947., a kiadó után elnevezve. — R. Mortier szótára, amelyet a kiadó után Quillet-szótárnak neveznek; két és hat kötet, 1950. — René Bailly szinonima-szótára, Larousse, 1947.

⁵ Persze a szótáriródalom nem tud lépést tartani a nyelv gazdagodásával, az argó szavak elszaporodásával. Aragon Aurélien című regényének (1944.) több szavát még a legújabb argó szótárak segítségével sem lehet megérteni.

⁶ Erre vonatkozólag nem érdektelen, amit Simonyi Zsigmond írt ez előtt 53 évvel a Nyr. szerk. üzeneteiben (30: 448): „Igaza van, a d i á k n y e l v b ől s a v á r o s i é l e t n y e l v é b ől is sok jóízű és tartalmas szóval gyarapodhatik az irodalom, de gyarapodik is, mert a jobb írók és az új szótárak föl is használják az ott található jobb kifejezéseket. Nem vagyunk többé oly finnyások és mesterkéltek, mint a hatvanas évek frói és szótárai“

alsó-iskolai — igényekhez leszálljon, de remélhetőleg megjelenése után hamarosan elkészül belőle a „Kis Magyar Larousse“ vagy „Usakov“.

1. A szókincs tanítása

A francia anyanyelvi oktatásban — mint mindenütt, de ott nagyobb rendszerességgel — a szókincs tanítása természetesen már az elemi iskolában kezdődik. Külön iskolai szótárak állanak a francia diákok rendelkezésére. Ilyen például Lelou, Kubler és Voeltzel elemi iskolakönyve („gyermekek számára“): *Vocabulaire et exercices français* (Szószedet és francia nyelvgyakorlatok. Paris, 1841. Hâtier.). A „kisdéd“ szótárban szinonimák csoportosítása gazdagítja a szókincset és eszméltet rá a fogalmi, tárgyi különbözőségekre, amik például a következő szavak között fönnállanak: *tudás, tanultság, nevelés, ismeretek, kultúra*. A könyv felsorolja egy-egy főnév szokásos jelzőit (pl. *mulattató, érdekes, tanulságos* könyv), úgyhogy egy stíluszótár alapjait is megveti.⁷ Aztán az egy tárgykörbe tartozó dolgokat csoportosítja, pl. a házimunkák megjelöléseit (*háztartás, mosás, öblítés, tisztítás* stb.). A főlatatok között szerepel egy-egy elvont szó szinonimáinak összegyűjtése.⁸

Egy másik elemi iskolai tankönyv — Geslin: *La Narration* [Az elbeszélés]. (Paris, 1939. Gigord.) — kitűnő gondolkozásfejlesztő és jelentéstudatosító eszközt alkalmaz. Szinonim szavakat közöl minden rendszer nélkül, és a tanuló föladata gradációs sorozatba rakni őket (pl.: *halál, téllenség, alvás, lustaság*). Gazdag szinonima-anyagot ad Abbé Vincent kitűnő nyelvészeti munkája (*Théorie de la composition littéraire* [Az irodalmi kompozíció elmélete]. Paris, 1936, Gigord.), amely a szavak expresszív és szimbolikus értékére is rámutat.

A szavak megtanulását elemi fokon — nálunk is — Berlitz-módszerű képek, ábrák, illusztrációk könnyítik meg. (Vö. Pinloche: *Vocabulaire par l'image de la langue française* [Képekkel oktató francia szótár]. Paris, Larousse.). Hasonló, *gyermekeknek való szótár* még Personneau műve: *Lexicologie élémentaire* [Elemi lexikológia] (Paris, Nathan.). Ugyanez a szerző nagyobb igényű tankönyvet is írt „*Lexicologie française, Origine, formation, signification des mots*“ [Francia lexikológia, a szavak eredete, képzése és jelentése].

Készült külön a tanító kezébe való szótár is, amely a szavak jelentését, eredetét, csoportosítását adja, egy Fournier nevű szerzőtől: *Le Vocabulaire des Écoles* [Iskolai egynyelvű szótár], *Études des mots de la langue nouvelle quant à leur signification, quant à leur groupement par famille, quant à leur formation* (Paris, Gadalge).

Középfokon bonyolultabb a rávezetés a megfelelő szó megtalálására. Geslin és Lucas tankönyvében (*La Découverte du style* [A stílus fölfedezése]. Paris, 1938. Gigord.) olyan „szófölfedező“ gyakorlatokat kapunk, ahol kérdések alapján kell megtalálni a megfelelő szót a szövegben. A szinonimák összegyűjtéséhez az ellentétek (antonimák) keresése járul. Mindez üdvösen tudatosítja a szavak egymáshoz való jelentésbeli viszonyát. A homonimák, azaz hasonló hangzású, de különböző jelentésű szavak magyarázatának a franciában — az erős hangbeli redukció és a sok utólagos egybeesés folytán — nagy jelentősége van (pl. *cent* 'száz', *sans* 'nélkül', *s'en* 'magát + igekötő', *sang* 'vér': ugyanegy ejtésűek). De a magyarban is tanulságos ráeszméltetni

⁷ Itt említjük meg, hogy A. Reumnek a németek számára készült stíluszótára (*Petit Dictionnaire de style*) 1953-ban új kiadásban jelent meg (Leipzig), Becker Henrik jénai professzor átdolgozásában, gazdag kifejezési formulákkal és jelző- és szinonima-anyaggal.

⁸ Vö. még hasonló föladatok: Frey és Quenot: *Exercices de la langue française* [Francia nyelvgyakorlatok]. Paris, 1837. Masson.

az ilyen egyhangzású szavak jelentéseire és a nyelvtani kategóriákra, pl.: *vár, les, él, fő, nő, nyom* mint igék és mint főnevek. A magyarban viszont igen fontos, hogy a közös gyökre visszavezethető szavak összefüggését és jelentés-különbözőségeit tudatosítsuk. A franciában ritka az olyan gazdag képzési lehetőség, mint — a latin alapján — a *servir* 'szolgálni' esetében: *service* 'szolgálat', *servage* 'jobbágyság', *serviteur* 'szolga', *servante* 'szolgáló', *serviette* 'asztalkendő, törülköző, irattáska', *servitude* 'szolgaság, szolgálat'.

A magyarban viszont némely gyökek származékai szinte korlátlan számúak: *ér-* (*ért, érem, értekezés, érettségi, értelmiségi, érzés, érzet, érzelem* stb.), *él-* (*élet, élelmészeti, élelmi* stb.), *él-* (*élére állít, élenjáró, élmunkás, éles* stb.), *fog-* (*fogat, fogalmazási, fogadó* stb.), *fog-* (*fogas, fogamzási* stb.).

Örömmel üdvözölhetjük, hogy Ballot és Fougerouse „felső fokú” iskolai szótára (*Vocabulaire, Cours supérieur*. Paris, 1945. Charles-Lavauzelle.), amely felső elemisták és elsős gimnazisták, tehát tizenegy éves gyermekek számára készült, nyelvtörténeti bevezetést is ad!

Magyar iskolakönyveink a század elején érthetetlen módon fáztak a nyelvtudomány eredményeinek az alsó osztályokban való tanításától. Pedig sok dilettáns balhiedelem elosztatására vezet a pusztá tények felsorolása ezen a téren is. Például annak a közismert ténynek a bemutatása, hogy a nyelvek nem egyedülálló, egymástól izolált „szűztiszta” képződmények, hanem állandóan hatnak egymásra; hogy szókincsünk szláv—germán—latin jövevényei mellett is nyelvünk — Sztálin ismert szavait használva — diadalmasan került ki minden „keveredésből” és megmaradt finnugor alapú magyar nyelvnek.

Az idézett francia nyelvkönyv nem riad vissza attól, hogy párhuzamos provanszál és francia szövegeket közöljön hangtörténeti és jelentéstörténeti tanulságok céljából. A francia nyelvfejlődésen belül például adja — 11 éves gyermekek számára! — a *bureau* szó jelentéstörténetét ('takaró' → 'iroda'), közöl köznevekből lett tulajdonneveket (*Duval* családnév = 'völgyi') és tulajdonnevekből lett közneveket (*campania* > *champagne* 'mezőség' → *Champagne* tájnév → *champagne* 'pezsgő'). Aztán jellemzi a szavak stilisztikai változásait (eufemizmus, átvitt értelem, hangutánzás, tájszavak és arzó szavak), amiknek magyarázata ezen a fokon nálunk nem történik meg.

Ballot és Fougerouse említett Szójegyzéke számos szó etimológiáját magyarázza, például a kihalt *exire* 'kimenni' > *issir* igéből képzett, ma is élő *issue* 'kimenetel, következmény' eredetét. Az ilyenfajta megjegyzéseket is — pl. a *marha* 'vagyon' → 'szarvasmarha', *dús* < olasz *doge*, *lég* < *levegő-ég* stb. — nyugodtan be lehetne vezetni nálunk az aló fokú oktatásban.

Érdekes kísérlet a szavak eredetébe való bevezetés terén Cagnet és Janet könyve (*Apprendre à écrire* [Tanuljunk írni]. Paris, Belin.), amely egyik olvasmány után a következő kérdést közli: a jellemzett madárhangok közül melyek azok, amelyeknek megjelenése hangutánzó jellegű? Kitérő eszköz a szavak struktúrájának fölismerésére.

A szókincs gazdagítását szolgálja Audrin, Orieux és Gillet könyve, amelynek már a címe kedvet kelt az anyanyelv tanulására: *Notre belle langue française* [A mi szép francia nyelvünk] (Paris, 1947. Lavauzelle.). A szavak jelentését magyarázza egy iskolai értelmező szótár kereteiben, és külön fejezetet szentel az egyéni szóismeret gyarapításának: „Gazdagítsuk szókincsünket!” Hartmann és Dutreilh középfokú könyve (*Langue française* [A francia nyelv]. Paris, éd. de l'École) utasítja a tanulókat (253),

⁹ Vö. még a latin *movere* > francia *mouvoir* sokfajta származékait: *moment*, (*auto-*) *mobile*, *émeute*, *moteur*, *motion*, *amovible* stb. (Clédat: Dictionnaire étymologique). A magyarban ezeknek a szavaknak megfelelői különböző gyökörekből valók: pillanat, gépkocsi, lázadás, mozgató és motor, indítvány, elmozdíthatatlan.

hogy a szótár segítségével [!] definiáljanak egyes szavakat, mint például *agriculture* (földművelés), *pisciculture* ('haltenyésztés'), *horticulture* ('kertészet') stb. Miképpen lehetne ezt a módszert nálunk bevezetni, ha nincs szótár?

Auger és Dedieu nyelvkönyve (*Du Vocabulaire à la composition française* [A szótártól a fogalmazásig]. Paris, Ed. de l'École.) az egy gyökérből képzett szavak jelentéseinek definiálását írja elő nyelvtanulás szempontjából (pl. a 167. lapon: *champ* [mező], *champêtre* [falusi], *champion* [bajnok], *camper* [táborozni], *campagne* [mezőség, vidék] stb.).

A szavak jelentésének tanítása a legjobb szövegek alapján történik. Chevaillier, Audiat és Ameunier „új szövegeken alapuló nyelvgyakorló“ könyve — *Compléments et exercices sur les nouveaux [!] textes français, Classe de sixième*. Paris, 1943. Hachette, 10—11 éves gyermekek számára — például rámutat arra, hogy a *sombre* 'sötét' egyszer konkrét értelemben, máskor pedig átvitt, lelki jelentéssel fordul elő a szövegben; hogy az író egzotikus hangulatot akar éreztetni, ezért furcsa, különös, nehezen érthető, ritka szavakat alkalmaz...

A szókinccsanítás betetőzői természetesen a nagyközönségnek való szótárak. Ezek közismertek, és nem szorítkoznak csupán a külföldön ismert kiadók publikációira. Külön utalnunk kell a Baillynak és Toronak főntebb már említett, most megjelent szinonima-szótárára (Paris, 1947. Larousse.), valamint egy speciális fogalmazási szótárra, U. Lacroix-tól: *Dictionnaire des mots et des idées* (Paris, 1947. Nathan.). A 235 lapos szótár nem más, mint a főnevek jegyzéke, a hozzájuk tartozó igékkel és jelzőkkel... Alcime világosan mutatja a népszerű kiadvány célját: „Gazdagítsa a szókinccsét! Használja azt a kifejezést, amely legjobban megfelel! Tudatosítsa a szavak által fölkelthető gondolatokat!“ A bevezetésben a francia diákokról panaszkolva a szerző, hogy szókinccsük igen szegény és hogy a cselekvéseket csupán körülírva, néhány segédszerepet játszó igével fejezik ki: *faire* 'csinálni', *dire* 'mondani', *avoir* 'bírni vmivel', *être* 'lenni', *mettre* 'helyezni'.

Egy példa Lacroix szótárából. A *douleur* 'fájdalom' szónál jelzi, hogy milyen igékkel kapcsolatban fordul elő: *causer* 'okozni', *éprouver* 'érezni' stb. Közöl mondatokat, amikben szerepel a szó, pl. *succomber à la douleur* 'fájdalomtól összeroskad' stb. Igék címszóként nem szerepelnek a szótárban.

2. A fogalmazás tanítása

A mondat szerkesztés legrimitívebb fajtája: kipontozott részeknek kiegészítése. A hiányzó rész vagy csak egy bizonyos szó lehet, amit meg kell találni, vagy lehet szabadon választható. Ezt az eszközt használja Laporte elemi fokú tankönyve: *Cours de composition française* (Fogalmazási tanfolyam. Paris, Melottée.). Az első esetre példa: „Le menteur est celui qui ... contre la ...“ Magyarul: „Hazug az, aki... az... ellen.“ A francia példában könnyítésül szolgál az előre megadott *la* nőnemű névelő, amely után nyilván csak a *vérité* 'igazság' következhetik. A másik eset egy példája: „Sur le bord de la mer il y a ...“ Itt a tanuló felsorolhatja mindazt, ami „a tenger partján“ látható vagy elképzelhető. A fogalmazási feladatok között szerepel: képen ábrázolt dolgok leírása, megkönnyítő kérdések alapján. További gyakorlatok: élőszóval elmondott történet mondatokba foglalása, vers átírása prózába, levélfogalmazás minták alapján. A tanítónak adott tanácsok között szerepel két fontos megjegyzés. Az egyik: nyomatékosan figyelmeztetni kell a tanulót, hogy — az iskolában és írásban — kerülje a familiáris vagy triviális szavakat és a helyi tájnyelv kifejezéseit. (Ebből annyi haszon mindenesetre származik, hogy tudatosítjuk a rokonértelmű szavak közötti hangulat-

és érték-különbségeket.) A másik: panasz a szótárak elégtelensége miatt ... (Mit szólunk akkor mi?) Íme Laporte tanácsa: a tanulóknak pontosan meg kell magyarázunk azoknak a szavaknak az értelmét, amiket használnak vagy olvasnak; ebből a szempontból a szótárak nem adják meg mindazt a fölvilágosítást, amit várhatunk tőlük!

Kérdések föltevésével nevel elemi mondatok szerkesztésére Geslin és Ory első fokú tankönyve: *Méthode de composition française* (A francia fogalmazás módszere. Paris, Gigord.), amelynek első része (Du mot à la phrase) [A szótól a mondatig] arra mutat, hogy az oktatás a szavakból indul ki és halad a mondatalkotás felé...

H. Promot és H. Besseige könyve — *Le Français par le français, Préparation, méthodique à la composition fr.* [A francia nyelv tanulása, franciául, módszeres előkészítés a francia fogalmazásra] Paris, Presses Univ. — a különféle stílusárnyalatok megtanulását célozza. Egy olvasmány — Duhamel szövege — kapcsán kiszemel egy mondatot, amely a pongyola, beszélt nyelvből való. A tanulók írják át irodalmibb szöveggé! Két más frázis a szövegben ugyanazt a gondolatot fejezi ki, de más árnyalatban. A tanuló mondja el ugyanazt egy harmadik módon...

Des Granges és Maguelonne fogalmazástani könyve — *La Composition française* [A francia fogalmazás] Paris, Hâtier — kitűnő szótárt is közöl, amely a szavak hosszas elemzését adja. Konkrét tanácsai között a „konkrét“ szavak használatát ajánlja. A konkrét szavak alkalmazása — írja — általában, de különösen az elbeszélésben (*narration*) azért ajánlható, hogy az olvasóban a valóság (*réalité*), a ténylegesen látott dolog (*chose vue*) benyomását keltsük. Még a kritikai értekezésben is bizonytalanságra és homályra vezet az elvont stílussal való visszaélés...

Legrand stilisztikája — *Méthode de stylistique française* (Paris, 1939. Gigord.) — a szavak ismétlésének elkerülésére ad példákat (248). Ugyanez a szerző egy másik munkájában — *Stylistique française, Livre du Maître*, Paris, 1940. Gigord. — párhuzamos mondatokat közöl, egész példatárt, a különböző kifejezésmódok összehasonlítása céljából. Jellemző a francia gondolkozásra, hogy a szintétikus-racionális-elvont konstrukciót fölébe helyezi a föloldó-konkrét mondatnak. „Ils cédèrent *parce qu'on leur promit formellement* qu'ils ne seraient pas punis“ [engedtek, mert határozottan megígérték nekik, hogy nem kapnak büntetést] — : szerinte iskolás, nehézkes (?) és nem franciás! Ellenben helyette mint elegáns kifejezésmódot ajánlja a következő tömör-elvont mondatot: „Ils cédèrent à *une promesse formelle* d'impunité“ [„A büntetlenség határozott ígéretére engedtek“]. A magyar gondolkozás általában az első, körülíró, ígével elevenített módot választaná¹⁰!

Legrand stilisztikája — a francia „literátus“ nevelés szellemében — mindenütt a választékosabb, irodalmibb, szintétikusabb formát ajánlja. Pl. „la grêle fait tort aux vignes“ [a jég kárt okoz a szőlőnek] helyett: „endommage les vignes“ [megrongálja]; „un conseiller proposa ceci“ [az egyik tanácsos ezt javasolta] helyett: „émit cette proposition“ [itt a körülírt formát ajánlja: ezt a javaslatot tette]; „un esprit qui aime le hasard“ [olyan szellemű, aki szereti a kockázatot] helyett: „un esprit aventureux“ [kalandos szellemű]. A lényeg mindenestre az, hogy a tanuló fölismerje a lehetőségek közötti jelentéskülönbségeket és különbözőségeket, a stílári árnyalatokat

Frey és Guenot könyve (*Exercices de langue et de style* [Nyelvi és stílusgyakorlatok]. Paris, 1925. Masson.) a szinonim kifejezések árnyalati különbségeit mu-

¹⁰ A magyar nyelv művelés és stílusisme szempontjából igen tanulságos volna egybevetni a magyar adatokkal azokat az „összehasonlító“ nyelvelemző munkákat, amelyek a francia és német nyelv gondolatformáit állítják szembe egymással. Ilyenek: Eduard Wechsler: *Esprit und Geist* (1927.), amelynek már a címe sokatmondó; Eugen Lerch: *Französische Sprache und Wesensart* (1933.). Nálunk úttörő munka ezen a téren Simonyi Zsigmond könyve: *Német és magyar szólások* (1896.).

tatja be példákon. Ilyen példatárakat tanulságos és hasznos volna a magyar fogalmazás számára is szerkeszteni.

A stílustanítás szövegek alapján közvetlenül a mintákhoz kapcsolódik. Ebben kiválóak a francia tankönyvek és iskolai szövegkiadások. Boucley és Garinot szövegmagyarázatai például — *Textes choisis d'explication française* [Válogatott szövegek magyarázatai], classe de 4e et 3e. Paris, 1940. Colin — a stílusesszközöket (ismétlés, szóhalmazás stb.) így tanítják.

Kitűnő ilyen írni tanító kézikönyv H. Promot és H. Besseige főntebb már idézett fogalmazásra előkészítő munkája, amely többek között egy Duhamel- és egy Zola-szöveget elemez. Mindenekelőtt a helyes cél: a szöveg teljes megértése, mindenféle szempontból. Azután következik a stíluselemzés. A magyarázó azt is célozza, hogy a tanulók fölismerjék, amit az író nem fejezett ki explicite, csupán szuggerált. Mit és milyen eszközökkel? Melyek azok a kifejezések, amik közvetlen jelentésükön túl arra utalnak, hogy valami rendkívüli dolog fog történni? Zola „La Bête humaine“ [Állat az emberben] című regénye kapcsán (az elszabadult mozdony részlete!) a tanulók föladata rámutatni, hogy a víziószerű, szimbolikus értelmet¹¹ milyen nyelvi eszközökkel — ezek között: szórend, interpunkció — éri el az író. Alfred de Vigny „Le Cor“ [A kürt] című ismert versében azt kell észrevenni, hogy a tragikus hangulatot minő egyszerű eszközökkel fejezi ki a költő. A diák mondja meg, hogy milyen melódiával [!], milyen dinamizmussal kell szavalni a költemény egyes részeit! Például az utolsó sort — „Dieu! que le son du cor est triste au fond des bois“ [Istenem! milyen szomorú az erdők mélyén a kürt hangja] — : lassan és elhalóan, visszhangképen... Marouzeau stilisztikája a melódiá szerepét is tárgyalja (*Précis de stylistique française*. Paris, 1941. Masson.).

Chateaubriand „Les Soirées au château de Combourg“ [Esték a Combourg-kastélyban] című memoár-részletét magyarázva Ringot és Souchier tanítók számára készült könyve (*Méthode de composition française* [A francia fogalmazás módszere], *Livre du Maître*. Paris, Gedalge.) rámutat arra, hogy az expresszív hatású *ténèbres* [homály] szó nem helyettesíthető a prózai *obscurité* [sötétség] szóval és hogy a stílus szépsége a mondat konstrukciójában és ritmusában van.

A klisék, készen kapott nyelvi formák kerülését — pedig ebben gazdag a francia nyelv! — és a megfelelő szinonima kiválasztását hangsúlyozza Fournier könyve (*Comment composer son devoir français* [Hogyan fogalmazzunk]. Paris, 1934. Gigord.).

Negatív oldalról, a hibák, ügyetlenségek föltárásával támasztják alá a fogalmazás-és stílustanítást Antoine Albalat-nak, az ismert nevű nyelvészeti szerzőnek a nagyközönség számára írt munkái. A „Comment il ne faut pas écrire“ [Hogyan nem szabad írni] (Paris, 1921, Plon.) az archaikus stílus elemzését is bevonja a gyakorlati útmutatás anyagába. (129) A „La Formation du style“ [A stílus kialakítása]. (Paris, 1904. Colin.) a p a s t í c h e-ok tanulságaira hívja föl a figyelmet (63): a paródiák és stílusutánzatok leplezik le legjobban egy-egy író stílussajátságait, esetleg modorosságát (pl. Taine Hérédia-utánzatai).

Ezt a módszert nálunk is lehetne alkalmazni, Karinthy egy-egy paródiájának értékesítésével. A paródia kifigurázza a remekművet, de nem ártunk vele, mert a tanuló előtt így világosabb lesz a remekmű. *Ridendo discimus*.

Be lehetne venni a magyar stílustanítás körébe a költők és írók korrekcióit, a szövegvariánsokat, amik igen tanulságosak stilisztikai és kortörténeti szempontból. Ezt a módszert alkalmazza Albalat egy másik munkájában: „Le Travail du style enseigné par les corrections manuscrites des grands écrivains“ (Paris, Colin.).

¹¹ A szimbolikus nyelvi kifejezést Adyval kapcsolatban új szempontból, mint „valóságra utaló eszközt“ tárgyalja Bóka László (Irodalomtörténeti Közlemények 1954: 142).

A stílus elleni vétségek kitűnő gyűjteményét adja, a híres francia „stílus-világosság” jegyében A. Vannier könyve (La Clarté française [A francia világosság]. Paris, 1941, Nathan), amely külön fejezetekbe csoportosítva tárgyalja a világosság, a precíz és tömör fogalmazás, a természetesség és egyszerűség, a szimmetria [!], a harmónia és a változatosság elleni hibákat. Hasonló ellen-florilegiumot a magyar sajtó virágai-ból érdemes volna elrettentő és tanulságos például összeállítani!

A mondatfajták és a velük összefüggő tartalmi lehetőségek gyakorlati tanítását vállalja Crouzet, Berthet és Galliot stíluskönyve (Paris, Didier). A közölt szövegrészekből a tanulók föladata kiválogatni azokat a passzusokat, ahol hosszú periodusok és ahol rövid mondatok vannak (*style coupé*). További föladat átírni a szövegeket másfajta mondat szerkezetre.¹²

Talán fölösleges is megjegyezni még, hogy a tárgyalt nyelv- és stíluskönyveken erősen érzik Charles Bally francia stilisztikájának (Traité de stylistique française, 1909; 2. kiad. é. n. [1936?]) hatása, ami a gyakorlatok anyagát illeti.

3. Kompozíció és értekezés

A stílustanítás betetőzése: a témák földolgozásának gyakorlati előkészítése. Ez részben az explikált szövegekhez csatlakozik és minden szövegmagyarázatos kiadásban szerepel (vö. pl. a Hachette-sorozat!); részben pedig külön kiadványként kapható, mint egy-egy segédkönyv. Utóbbiak közül kiemelkednek Roustan művei. Egész sorozat, amely a különböző prózai műfajok — leírás, portré, mesélés, dialógus, levél, beszéd, irodalmi és morális értekezés — elkészítéséhez szolgáltat anyagot, vázlatot, klasszikus mintákat, bibliográfiát.

Roustan idevontakozó művei: 1. La description et le portrait [Leírás és portré]. — 2. La narration [Elbeszélés]. — 3. Le dialogue [A dialógus]. — 4. La lettre et le discours [A levél és a beszéd]. — 5. La dissertation littéraire [Az irodalmi értekezés]. — 6. La dissertation morale [Az erkölcsi értekezés]. — 7. Préparation à l'art d'écrire [Előkészítés az írás művészetére]. — 8. La littérature française par dissertation [A francia irodalom értekezésekben földolgozva]. — Sujets proposés, accompagnés de plans, de développements, de conseils et d'indications de lectures recommandées [Ajánlott témák, kifejtések, tanácsok, ajánlható olvasmányok]. — 9. La composition littéraire, psychologique et morale, 2888 sujets proposés etc. [Az irodalmi, lélektani, pedagógiai fogalmazás, 2888 ajánlott téma]. Valamennyi Melotte kiadónál jelent meg, Párisban.

Hasonló munkák még Geslintól: La Narration [Az elbeszélés, Paris, Gigord.] és Chalkye filozófiai disszertáció-kalauza: La Dissertation philosophique (Paris, Nathan.), valamint Vincent könyve: La Théorie de la composition littéraire [Az irodalmi fogalmazás elmélete].

*

A legújabb francia irodalomban nem szűnt meg, sőt új szempontokkal gazdagodott az anyanyelvi oktatás kérdése. A francia kommunista párt kiadásában megjelenő L'École et la Nation [Az iskola és a Nemzet] című folyóirat¹³ februári száma egy komplex problémát vet föl: az elzárás a nyelvoktatás különleges helyzetének kérdését. Tudvalevő, hogy az ottani germán lakosság anyanyelve egy külön

¹² Nem láttam Daniel Mornet Sorbonne-i professzor könyvét: Cours pratique de composition française (Paris, 1934, Larousse).

¹³ Megvan a budapesti egyetemi könyvtárban, sajnos, csak 1954-től kezdve. Az előző két évfolyamot (1952—3.) nem láttam.

nyelvjárás, amely közelebb áll a svájci németséghez és nem azonos a német köznyelvvél, irodalmi nyelvvel. Az anyanyelvi — tehát a jelen esetben dialektális — oktatás szükségessége nem kétséges. Az elzászi sajtó azonban — beleértve minden pártot — német és francia irodalmi nyelven jelenik meg. Ezt a két nyelvet nem lehet az oktatásból kiküszöbölni sem kulturális, sem politikai szempontból.

A L'École et la Nation hírt ad S. Ullmann új jelentéstanáról (Précis de Sémantique française. Berne, 1952.) és ismerteti H. Bonnard stílustankönyvét (Notions de style. Sudel, 1953.). Utóbbinak szemére vet bizonyos cikornyás konzervativizmust, de javára írja, hogy környezetjellemző argó szavakra is hivatkozik.

Az idei júniusi számba Marcel Cohen — egy francia nyelvtörténet, egy általános nyelvtudományi bevezetés (Le Langage, Éditions Sociales, 1950.) és egy írástörténet (L'Écriture et son évolution, Paris, 1953.) szerzője — a francia szótárírás korszerűsítéséről értekezik. Főlemli, hogy a nemrégiben megjelent Nouveau Littré (Casablanca) visszaesést jelent a hetvenes évek ma is használható Littré-szótárával szemben. Hiányos a gyűjtése. Például a modernek közül Aragon szövege nincsen beledolgozva... A szavak „irodalmiságának“ foka nincs jelezve.

Érdekes dolgot tudunk meg Cohen cikkéből. 1936-ban elhatározta a hivatalos Franciaország (harminchét évvel a Magyar Tudományos Akadémia Címszó-Jegyzéke után), hogy elkészíteti a francia nyelvnek — kezdettől napjainkig — teljes inventáriumát! Ez nálunk már hatévtizedes munka, amely azonban csak most került a gyorsabb elkészítés stádiumába. Franciaországban, amint Cohen panaszolja, ez a „nagyszótár“ nevetséges hitelkerettel és munkatárs-létszámmal készül. Az anyanyelvi oktatás, a közhasznú szótárak publikációja azonban ettől függetlenül is igen intenzíven folyik Franciaországban.

Zolnai Béla

A KOMI (ZÜRJÉN) NÉP MŰVELŐDÉSÉNEK ÚJ KORSZAKA*

A minap (1954. augusztus 28-án) a magyar rádió ünnepi műsorral köszöntötte komi testvéreinket szabadságünnepük alkalmából. Lakó György akadémikus szép előadása, melynek keretében a komi nép költészete és zenéje is szóhoz jutott, ismertette azokat a hatalmas eredményeket, amelyeket komi nyelvrokonaink az anyagi és szellemi kultúra terén elértek.

Az az út, amelyet komi testvéreink felszabadulásuk óta megtettek, valóban tünelmentes; megérdemli, hogy mi is vessünk rá egy röpke pillantást.

1921. augusztus 22-e az a nap, amely fordulópontot jelent a komi nép történetében. Ezen a napon alakult meg a Komi Autonóm Terület (ez 1936 óta már Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság). Ezzel önkormányzatot kapott ez a cárizmus uralma alatt szegénységbe és végtelen elmaradottságba taszított kis nép, és az öntudatra ébredt felszabadult nép előtt megnyílt a fölemelkedésnek, a hatalmas politikai, gazdasági és művelődési fejlődésnek az útja. És a komi nép alig pár esztendő alatt évszázadok mulasztásait pótolta: önfeláldozó lelkesedéssel, hősiességgel munkával megvetette egy boldog jövőnek az alapjait, egy olyan jövőét, mely nemcsak méltó a nép régebbi dicső múltjához, de fényben, boldogságban messze túl is szárnyalja azt.

Mert nem volt jelentéktelen, sem dicstelen a komi nép múltja.

Jelenlegi lakóhelyükön, Európa északkeleti sarkában, az Urál-hegységtől nyugatra, a Vicsegda, Sziszola, Mezeny, Pecsora és Izma folyók mellékén, a komik már több

* A finnugor és magyar nyelvtudomány most ünnepli e cik szerzőjének, Fokos-Fuchs Dávid-nak a finnugor nyelvtudomány európai hírű művelőjének hetvenedik születésnapját. A magyar Nyelvőr szerkesztősége ebből az alkalomból melegen köszönti régi kiváló munkatársát, s még sokáig tartó gyümölcsöző munkásságot kíván neki.

mint nyolc évszázaddal ezelőtt telepedtek meg. Ezen a területen (valamint a nem sokkal későbbben benépesített Felső-Káma vidékén) azután hosszú időn keresztül fontos gazdasági és kulturális hivatást teljesítettek. Nemcsak az árucserét, kereskedelmet közvetítették Észak nomádjai és Dél kereskedelmi központjai között, hanem tanítómestereivé, civilizátoraivá is lettek a messzi északi tájakra (az Urálon túlra is) sodort nyelvrokonainknak: a manysi és a chanti népek.

E kettős: gazdasági és művelődési feladatra hivatottá tette a komikat egyfelől nagy ügyességük, leleményességük, életrevalóságuk, másfelől az új északi és keleti szomszédjaikénál sokkal magasabb fokon álló fejlett kultúrájuk. Komi testvéreink büszkén hivatkozhatnak arra, hogy a finnugor népek közül — a magyaron kívül — nekik vannak legrégebbi összefüggő írott nyelvemlékeik. Ezek a 14. századból származó emlékek nemcsak korukkal, hanem megjelenésük formájával is tiszteletet parancsolnak; mindamelllett, hogy egyházi szövegeket fordítanak le, a komi nyelv meglepő fejlettségéről, kiváló kifejező készségéről tanúskodnak. A fordítások szerzője, István permi püspök, nemcsak arra törekedett, hogy az idegen szavakat lehetőleg kerülve a nép nyelvén szóljon a néphez, hanem még külön írást is szerkesztett — a görög és az orosz ábécé alapján — a régi komi tulajdonjelzések (nemzetségjelek, tamga-jegyek) fölhasználásával.

Annak a nagy műveltségi hatásnak, melyet a kis komi nép szomszédaira, a manysi és a chanti népre gyakorolt, száznál is több műveltségi szó őrzi az emléket e két obiugor nép nyelvében. Így komi közvetítéssel ismerkedtek meg ezek a népek olyan (náluk ma is komi eredetű névvel jelölt) tárgyakkal és fogalmakkal, mint pl. *ablak, asztal; kemence, pitvar, lakat, retesz; jalu; ing; acél, papír, posztó, szappan; lapát; nyereg; gabonát szórni, örölni; mérni; átgondolni* stb.

Megvolt minden feltétele annak, hogy a komik népe tovább haladjon a gazdasági és műveltségi gyarapodás és fejlődés útján, s továbbra is ugyanezen az úton vezesse északi testvérnépeit.

De jött a cárizmus, mely szegénységbe, nyomorba, rabszolgasorba és ezzel együtt szellemi elmaradottságba, tudatlanságba taszította a népet. Elképesztő jelenség, hogy 1870-ben ennek az okos, a művelődés iránt annyira fogékony népnek 97 %-a volt analfabéta. Terjedt a babona, a szellemi sötétség. Megtörtént — mint e sorok írójának 40 évvel ezelőtt beszélték, mikor nyelvészeti tanulmányúton volt a komik között —, hogy a faluba érkezett felcser, akinek járványos himlő ellen kellett volna a lakosságot beoltani, megvesztegették, csak hogy ne végezze el a „veszedelmesnek“ híresztelt oltást. És a nép pusztult, egyre sorvadt. A kishitűek elszakadtak népüktől, családjuktól, nyelvüktől, a „felvilágosodottak“ között szállóigévé vált, hogy a komi nyelv csupán a „tudatlan parasztok“ nyelve, és csak olyan dolgok elmondására alkalmas, mint pl. „a bárány béget“, „a disznó rőfög“. A beolvadást hirdető és a gúnyolódók megmételtyezték az ifjúságot: szellemük magával ragadta az ifjúság nagy részét. És csak kevesen akadtak, akik érezték, hogy mivel tartoznak múltjuknak, népüknek, de ezek a kevesek nagy áldozatok, üldöztetések árán is iparkodtak testvéreikben ébren tartani a nemzeti öntudatot.

Különösen a 19. század ötvenes éveitől kezdve lépnek fel egyre többen, akik az átmentésnek ezt a feladatát vállalják: Szavvaitov P., Rogov N., Zsakov K. F. és különösen Litkin G. Sz. népük elé tárják a múlt emlékeit, és megbecsülést szereznek a komi népköltészet kincseinek. A lelkes előharcosok példája lelkes követőkre, folytatókra talál, és a nagy fordulat, az 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom nem találja felkészületlenül a komi népet.

Rögtön, 1918 tavaszán megalakul a *Komi Kotir* (Komi Társaság), mely megkezdí és szerencsés kézzel irányítja és vezeti a felvilágosító munkát. Teljes erővel azonban csak akkor indul meg a nemzetmentő munka, mikor 1921. aug. 22-én megalakul a Komi

Autonóm Terület. Egy 274 000 négyzetkilométer nagyságú terület 211 000 főnyi lakossága (köztük 195 000 komi) és a komi-zürjénekkkel vállvetve a tőlük kissé távolabb lakó és külön nemzetiségi körzetet alkotó komi csoport: a Káma mellékén lakó komi-permjákok 150 000 lelket számláló csoportja¹ csodálatos munkát végez: életre kelt egy már-már halottnak tartott népet. Munkájuk eredménye hihetetlen fellendülés gazdasági téren, soha nem sejtett felemelkedés kulturális téren.

A haladásnak, fejlődésnek fokát talán jól szemlélteti egy összehasonlítás. Mit látott a komik földjén 1901-ben a finn Wichmann, mit 1911-ben és 1913-ban e sorok írója, és mit látott 1952-ben Lakó György, aki a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából tanulmányutat tett a Szovjetunióban, és ennek folyamán komi nyelvrokonainkat is meglátogatta.

40—50 évvel ezelőtt a komik legnépesebb helységének (mai fővárosuknak), a Sziszola torkolatánál fekvő Sziktivkarnak (régi nevén Usztsziszolszknak) alig 4500 lakosa volt, a faházak között ritkaságszámba ment a kőház, alig néhány iskola nevelte az ifjúságot, középület a templomon kívül alig volt, színháznak persze semmi nyoma; volt ugyan egy etnográfiai gyűjteménye, de ebben mindössze húsz néprajzi érdekű tárgyat őriztek. Megközelíteni a várost csak úgy lehetett, hogy a vasút végállomásától, Kotlasztól, hosszú hajútat tett az ember Usztsziszolszkgig; de ez az út is csak addig állt rendelkezésre, míg a Vicsegdán hajózni lehetett: egyébként — alacsony vízállás idején — csónakon vagy szekéren, a téli fagy idején pedig szánon kellett odautazni.

Ma Sziktivkarnak 40 000, tehát majdnem tízszer annyi lakosa van, mint 40—50 évvel ezelőtt. Lakó György — miként a Szovjet Kultúra 1953. évi júniusi számában megjelent beszámolójában olvassuk és miként egyéb szíves szóbeli közléseiből is tudom — repülőgépen ment Sziktivkarba, de a vasútvonal sem ér ma véget Kotlasznál, hanem végig átszeli a komi földet egészen az ország egyik legújabb és legszebb városáig: az északi sarkkörön túl fekvő Vorkutáig. Sziktivkarban Lakót a Szovjet Tudományos Akadémia Komi Intézetének vezetősége fogadta, a városban sok új, többemeletes kőházat és két múzeumot is látott: a szépművészeti múzeumot, melyben komi festők is szép számmal vannak képviselve, továbbá a kitűnően felszerelt és jól rendezett gazdag néprajzi múzeumot, melyben számos tudományos tisztviselő dolgozik. Sziktivkar állandó színházában hetenként felváltva egy negyvenhat tagú komi és egy huszonöt tagú orosz színészcsoport játszik, nagy könyvtár áll a tudomány és irodalom iránt érdeklődők rendelkezésére, a komi írók és újságírók szövetsége rendszeres összejöveteleken beszél meg problémáit, egy állami könyvkiadóvállalat irányítja a könyv- és folyóiratkiadást, a négy évfolyamú Pedagógiai Főiskola, melynek külön komi részlege van, képezi ki az általános iskola tanítóit stb.

Folytathatnók az összehasonlítást, mely kirívóan mutatja az ellentétet a régi és az új életforma között, de a sok vonás közül még csak a következőkre akarunk itt rámutatni.

1870-ben oly kevés volt ezen a területen az iskola, hogy — mint már említettük — a lakosságnak 97 %-a volt analfabéta; az új államnak egyik legelső intézkedése volt az iskolahálózatnak a kiépítése. Már 1924-ben (tehát három évvel az önkormányzat megalakulása után) 60 %-ra tudták az ijesztő 97 %-ot lenyomni, s ma már minden falunak van általános iskolája, és szép számmal vannak komi földön középiskolák, köztük több technikum is.

Mikor én Usztsziszolszknban jártam, helyi hírlapot nem láttam; ma számos folyó-

¹ Az 1939. évi szovjet népszámlálás adatai szerint 408 000 komi él a Szovjetunióban; 1897-ben 258 000 volt a komik száma. Lásd Zsirai: A finnugorság ismertetése 21, Fokos: Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. 1925: 246, Nyr. 54: 139, Финноугорский Сборник. 1928: 330—1.

irat és huszonöt újság jelenik meg a komi köztársaságban, és a vidéki újságok közt is tizenhat komi nyelvű hírlapot találni.

Az az Usztsziszolszk, melyet én láttam, annyira el volt zárva a világtól, hogy — éppúgy, mint a komi föld más helységei, ez is — politikai számúzóttak lakóhelyéül volt kijelölve. Megérkezésemkor a kerület iszpravnyikja, a mindenható rendőrfőnök figyelmeztetett is rá, hogy ne érintkezzem ezekkel az „elemekkel“, és mikor mégis többször együtt voltam a számúzótt diákokkal (egyikük két komi dallam leköttázásával volt segítségemre gyűjtő munkámban), már csendőrjeivel figyelgette, hogy kik járnak a szállásonra. És ez az Usztsziszolszk nemcsak nevében változott meg; az új Sziktivkarban szabad emberek szabadon érintkeznek egymással, és együtt építik hazájuk boldog jövőjét.

De hadd emlékezzünk meg még legalább néhány szóval arról, hogy a mai komi irodalom és tudomány milyen értékeket tud felmutatni. Legismertebb tudósuk V. I. Litkin egyetemi tanár, akinek már eddig is számos kitűnő nyelvészeti tanulmányt köszönhetünk. (Litkin egyébként egyúttal neves komi lírikus is.) Litkin Budapesten írt járt a huszas években, doktorátust is a budapesti egyetemen tett magyar nyelven írt komi tárgyú értekezéssel; verskötetében magyarból való műfordítást is találunk. Komi nyelven szólaltatta meg Petőfinek „Éj van“, Ady Endrének „A Halál lqvai“ című költeményét, a „Cserebogár, sárga cserebogár“ kezdetű népdalunkat; egyik kis szerelmi versének magyar címet is ad: „Kicsi kis M.“ Egyik legsikerültebb, ötletes verse, a *Komi nő* (Komi lány) szintén magyarországi vonatkozást tartalmaz.

Különben az említett fordításokon kívül irodalmunknak több értékes terméke is megjelent komi fordításban (Petőfi, Ady, Illés Béla, Zalka Máté egyes művei).

A komi könyvkiadó vállalat első kiadványai az iskola céljait szolgálták. Ma is nagy számban jelennek meg ezek a mintaszerűen megszerkesztett iskolai könyvek, de a pezsgő irodalmi élet bizonyosságaként számos szépirodalmi termék is lát napvilágot. Jellemző módon különösen sok ezek között a dráma. Új szint jelentő szépirodalmi, valamint ismeretterjesztő irodalmuk is komoly értéket képvisel, sőt Sztálin-díjas komi drámaíró is van már. Néhány alkotásuk ismertetését lásd a Nyr.-ben (54: 139; 55: 86; 59: 227; 60: 74, 144) és a Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes-ben (1925: 243). A komi nyelvű munkák között természetesen számos oroszról áttüzetett terméket (sikerült fordításokat és átdolgozásokat) is találunk.

Azzal szeretném ezt a rövidre szabott ismertetést befejezni, — hogy azt hiszem — mindenki, aki közelebbről tudott komi testvéreinkkel megismerkedni, bizonyosan éppolyan szeretettel gondol ezekre a szeretetre méltó, kedves, jólelkű emberekre, mint e sorok írója. A most 33 éves fennállását ünneplő Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságnak azt kívánjuk, hogy sok újabb siker kísérje a boldog jövőt építő lelkes munkáját.

Fokos Dávid

A NÉMET NYELVMŰVELÉS ÚJ ARCA

1. Victor Klemperer német nemzeti díjas akadémikus, a neves romanista, 1947-ben „LTI. Notizbuch eines Philologen“ (LTI. Egy filológus naplója) című könyvében leírta a hitleri évek idején szerzett élményeit. A szerző a nyelv és a gondolkodás kapcsolatából kiindulva a filológus szemével elemzi mindazt, ami a megaláztatás éveiben körülvette, „e nyomorúság filológiáját“, ahogy ő nevezi (42). A schilleri gondolat („Sprache, die für dich dichtet und denkt“ — 'A nyelv helyetted gondolkodik és költ') szellemében a naplóból világpolitikai és hétköznapi eseményekhez, személyes élményekhez, náci és nem náci felfogású emberekhez kapcsolva az a gondolkodás és tevékenység,

nyelvhasználat és szókincs tárul elénk, amelyet a szerző képletesen a „Harmadik Birodalom nyelvé“-nek nevez (LTI = Lingua Tertii Imperii).

A Harmadik Birodalom nyelvének alapvonása a szegénység, mondja a szerző (25). Ezért ismétlődnek benne milliószor és egyhangúan ugyanazok a szavak, fordulatok, mondat szerkezetek (a lapszámok a második, 1949. évi kiadásra vonatkoznak).

Ez a nyelv tömeg számára valóban az említett schilleri gondolatot példázza, kialakítóit tekintve azonban Talleyrand francia diplomata 1807-ből származó ismert mondatát igazolja: „A nyelv csak azért adatott az embernek, hogy elpalástolja vele gondolatait“.

A német nyelvnek a hitleri években bekövetkezett romlását látták meg azok is, akik 1947. január 10-én a megszűnt „(Allgemeiner) Deutscher Sprachverein“ (1885-től) helyett a nyugat-németországi Lüneburgban megalapították a Német Nyelvűvelő Társaságot (Gesellschaft für Deutsche Sprache), és a Társaság céljainak előmozdítására, a német nyelv művelésére minden német férfihez és nőhöz, pártállásra, vallásra és foglalkozásra való tekintet nélkül felhívást intéztek. A felhívás szintén a nyelv és a gondolkodás kapcsolatából indul ki s rámutat arra a nagy veszélyre, amely az anyanyelv lebecsülésében rejlik. (Jellegét a német irodalom egy másik nagy alakjának, Klopstocknak írásaiból veszi: „Egy nép gondolkodásmódja nagyrészt nyelvétől függ“.) A közös nyelv egy nép lényeges ismertetőjele, s ezért meg kell őriznünk a maga tisztaságában és épségében, mondja a felhívás. Az utóbbi gondolat az anglicizmusok és amerikanizmusok behatolására is céloz, hiszen ez már a Harmadik Birodalom idején megindult (pl. a névelő helytelen elhagyása) s a Társaság 1948-ban meginduló folyóirata, a Muttersprache,¹ ezek ellen is felveszi a harcot. A Társaság közre akar működni abban, hogy a népek nemzeti jellegük megtartásával egymás megbecsüléséhez s az igazi humanizmushoz eljussanak. E törekvést fejezi ki a Társaság kiadványsorozatának első száma, amelyben Leo Weisgerber, a bonni egyetemen az általános és az indoeurópai nyelvtudomány tanára, arról ír, hogyan fedezték fel az európai gondolkodásban az ányanyelvet.²

A zárt német nyelvterület többi része is felemelte szavát a hitleri nyelvrontás ellen. A svájciak nemcsak a nácizmust és nyelvét utasították vissza, hanem kifogásokat emeltek az ún. Nagy Duden 12. kiadásában már-már megvalósuló egységes német helyesírás ellen is. Kifogásaik nemcsak az egyes szók írását, hanem pl. a szóelválasztást (szerintük pl. nem *Kat-ze*, hanem *Ka-tze*) is érintették.³

Az osztrákok viszont a köznyelvnek tekinthető osztrák nyelvi sajátosságok erősebbi figyelembevételét követelték, nem feledkezvén meg a helyesírásról sem. E követeléseket az „Österreichisches Wörterbuch“ (Wien, 1951. Österreichischer Bundesverlag. 274 lap) meg is valósította.

Így adódtak a Harmadik Birodalom összeomlása után a német nyelvűvelés új feladatai: 1. A nyelvromlás kiküszöbölése; 2. Az új igényeknek megfelelően a nyelvi eszközök továbbfejlesztése; 3. A helyesírási reform.

2. A Német Demokratikus Köztársaságban a nyelvűvelés megindulása tulajdonképpen csak a sztálini nyelvtudományi cikkek megjelenésétől (1950. június) számítható. Ez keltette fel ismét az érdeklődést a nyelvi kérdések iránt, bár Fred Oelssner

¹ Zeitschrift zur Pflege und Erforschung der deutschen Sprache. [Anyanyelv. Folyóirat a német nyelv művelésére és kutatására.] Kiadja Max Wachler, szerkeszti Lutz Mackensen. Lüneburg, Heliand-Verlag.

² Die Entdeckung der Muttersprache im europäischen Denken. Lüneburg, 1948. Bővebben csak az olaszokról, a spanyolokról és a németekről szól. Borítólapján olvasható a fent említett felhívás.

³ Vö. Rotzler, K. E.: Dudens Schreib- und Sprachdummheiten. Der „Große Duden“ unter der schweizerischen Lupe. Bern, 1947.

csak a cikkek megjelenésének első évfordulóján rendezett vita keretében mondotta el emlékezetes beszámolóját. Ebben többek között követelte, hogy a német nyelvet nemcsak a náci szavaktól, hanem a mozgalmi nyelv helytelen kinövésaitől is tisztítsák meg (Einheit 6: 755). Ezután valóban meg is indult a nyelvművelés, ez azonban egyes folyóiratok (pl. Börsenblatt der deutschen Buchhändler, Heute und Morgen) hasábjain inkább a nyelvtisztítás keretei között maradt. A lipcsei Bibliographisches Institut „Nyelvhelyességi Tanácsadó“ (Deutsche Sprachberatungsstelle) nevű osztálya már régebben is foglalkozott a nyelvhelyesség gyakorlati kérdéseivel, de az új német nyelvművelés elvi kérdéseinek nyilvános megvitatása, kidolgozása sem itt, sem a Német Akadémia Nyelvtudományi Intézetében ez ideig tudomásunk szerint nem történt meg. A Bibliographisches Institut 1951 óta teljesen új feldolgozásban ismét kiadja a Duden-sorozat helyesírási kötetét, 1953-ban megjelentette nyelvtani kötetét,⁴ ami a nyelvi műveltség emeléséhez kétségkívül hozzájárult. Még mindig nélkülözzük azonban a Német Akadémia tervbe vett több kötetes tudományos sajtó által (pl. Neues Deutschland 1953. febr. 21.) is követelt egykötetes népszerű nyelvtanát. Maga a szorosabban vett nyelvművelés az egyes hibák gyomlálásán kívül még mindig általánosságokban mozog. (Vö. pl. Becher, Johannes R.: Verteidigung der Poesie. Berlin, 1952. 124. Az általános és a középiskolai német nyelvoktatás folyóirata, a Deutschunterricht nyelvműveléssel úgyszólván alig foglalkozik.) Haladást ezen a téren csak Victor Klemperer „Németország mai nyelvi helyzetéhez“ és Henrik Becker jénai professzor „A mai német nyelvről“ írt tanulmánya jelent.⁵ Klemperer aggodalommal állapítja meg, hogy Kelet- és Nyugat-Németország között, noha ezek egyelőre még csak stílári jellegűek, máris nyelvi különbségek vannak alakulóban. Jelentősebb a különbség a szókincsben, hiszen Keleten lényegében felszámolták a Harmadik Birodalom nyelvét, Nyugaton pedig virágzik. Keleten új ideológiai szókincs keletkezik, Nyugaton viszont anglicizmusok és amerikanizmusok fenyegetik a német nyelvet. A nemzet kulturális vezetőinek feladata, hogy a német nyelvi örökséget ápolják, az újat pedig ne engedjék zarszonná korcsosulni. A mozgalmi nyelvből vett példákkal figyelmeztet ilyen korcsosulási jelenségekre. Becker viszont bő példákkal arra mutat rá, hogy a mai német nyelvhasználatban az ige rovására túlteng a főnév: ez elvonttá, homályossá, nagyképűvé teheti a stílust. Őv az agyontömött mondatoktól (újságok!), a meg-megszakadó szövegösszefüggéstől (beszédék) és az egyhangúságtól. Példái közül csak a *káder* szót emelem ki, amellyel ott is, nálunk is annyiszor visszaélnek.

3. Nyugat-Németországban a német nyelvművelés legfontosabb szerve, mint már említettük, a Lüneburgban székelő Német Nyelvművelő Társaság, amely 1954. júniusáig huszonnégy városban szervezte meg a Társaság helyi csoportjait. A Társaság nemcsak a Muttersprache folyóiratot adja ki (1953-ig évi 8, 1954 óta évi 12 füzetben, 30—36 ív terjedelemben), hanem évi 8 füzetben ennek Der Sprachfreund című mellékletét is. Említettük, hogy a Társaságnak van saját kiadványsorozata. Előadásokat rendez időszakos nyelvi kérdésekről (így pl. a helyesírási reformról), törvények és hivatalos kiadványok szövegezését véleményezi (pl. a vasút szolgálati szabályzatát), de egyéneknek is díjtalanul szolgál felvilágosítással nyelvhelyességi kérdésekben. 1953-ban Darmstadtban tisztviselők számára nyelvhelyességi tanfolyamot indított, amely máshol is követőkre talált. Folyóirata, a Muttersprache, a német nyelvtudomány eredményei-

⁴ Duden. Rechtschreibung. Leipzig, 1951. Bibliographisches Institut; Kleine Grammatik der deutschen Sprache. Als Ergänzung zum Duden bearbeitet von Walter Jung. Leipzig, 1953. Bírálata: Deutschunterricht 7: 190 és Anyanyelvünk az iskolában 1:183—4.

⁵ Zur gegenwärtigen Sprachsituation in Deutschland. Berlin, 1953. 26 lap; Zur Sprache der Gegenwart. Lehrbriefe für das Fernstudium an der Humboldt-Universität zu Berlin (Deutsche Sprache und Literatur 7). Berlin, 1954. 26 lap.

nek népszerűsítésén kívül főleg az idegen szavakkal, egyes foglalkozási ágak (technika, testnevelés stb.) szakszókincsel és egyes nyelvi hibákkal foglalkozik. Ismerteti a nyelvi műveltség körébe vágó legújabb irodalmat s rendszeresen közöl a nyelvi kérdésekkel kapcsolatos újságszemlét. A nyelvművelés elvi kérdéseinek megvitatására azonban eddig csak a műszaki szókincsel kapcsolatban került sor (Muttersprache 1954: 203). A nyelvi kérdések iránti érdeklődés határozottan nő. Így pl. az orvosok szövetsége is fellépett a nyelvi hibák elburjánzása ellen, s sokakat foglalkoztat a Siebs-féle egységes színpadi és irodalmi ejtés reformja. A Brockhaus-cég 1953-ban immár hatodik, bővített és a náciizmustól megtisztított kiadásban adta ki a német nyelv értelmező szótárát, a „Sprach-Brockhaus“-t (Wiesbaden, 1953. 800 lap). Gyakorlati stilisztikáknak egész sora jelenik meg. Kiemeljük közülük W. E. Süskind (Vom ABC zum Sprachkunstwerk. Stuttgart, 1953.) és Ludwig Reiners (Der sichere Weg zum guten Deutsch. München, 1951.) könyvét, amelyeknek mindegyike felnőttek számára a helyes stílus elemi kérdéseit mutatja be. Nagyobb igényekkel lép fel Reiners „Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa“ (München, 1953. 654 lap) című könyve. Ennek igényessége reményt támaszt arra, hogy a Klemperer által említett, Kelet és Nyugat közt fennálló nyelvi különbségek nem véglegesek.

4. Egy úton halad az egész zárt német nyelvterület a helyesírási reform kérdésében. A mai helyesírás lényegében még az 1901. évi berlini határozatokon alapul. Azóta három ízben (1920., 1932., 1946.) történt kísérlet a helyesírás megreformálására, de sikertelenül. Most, 1952. nov. 21-e óta Kelet-, Nyugat-Németország, Svájc és Ausztria képviselőinek munkaközössége felváltva Konstanzban, Salzburgban, Schaffhausenban és Stuttgartban ülésezett, s 1955 tavaszán rendezendő bécsi ülése elé terjesztendő javaslatnak lényegét ez év februárjában és júniusában ismertette meg a nyilvánossággal.⁶ A javaslat szerint megszűnne a nagybetűs írás (bizonyos kivételekkel!), bizonyos kettős jelek (*tz, ie, nyújtó h, aa* stb.) és ligatúrák (*ß*) használata (tehát *Katze, sieht, Großstadt = kaze, sit, grossstadt*). A német és a szükséges idegen szavakat többnyire fonetikusán (*v, ph, th, rh, y* helyett *f, t, r, i*), az összetett főnévi igeneveket alkotórészeikre választva (*ab faren*) írják, egyszerűsödne az elválasztás és az írásjelek használata a mondatban.

A javaslat érthető érdeklődést, helyenként megrökönyödést keltett. A Német Nyelvművelő Társaság berlini csoportja ezért tagjai körében szavazást rendezett. A 175 különböző korú és foglalkozású férfi és nő közül 165 szavazott a reform szükségessége, 116 a nagybetűs írás eltörlése, 111 egyéb mérsékelt, 11 egyéb gyökeres egyszerűsítés mellett. A svájciak még tovább mentek: népszavazással akarják eldönteni, helyesli-e a nép a javaslatot vagy sem. Bármilyen lesz is a javaslat sorsa, kétségtelen, hogy a német nyelv ügye ismét nemzeti ügyé lett.

(1954. aug. 15.)

Mollay Károly

A SZLOVÁK HELYESÍRÁS SZABÁLYOZÁSÁRÓL

1953 végén a Szlovák Tudományos Akadémia kiadásában megjelent A szlovák helyesírás szabályainak (Pravidlá slovenského pravopisu) új kiadása, amely több helyen módosítja a szlovák helyesírást. 1931-ig a szlovák irodalmi nyelv normatív kézikönyveként Czambel művét használtuk (Rukovät' spisovnej reči slovenskej), amelynek J. Škultéty szerkesztette harmadik kiadását 1919-ben tette közzé a Matica slovenská.

⁶ Wissenschaftliche Annalen 1954. februári sz.; Deutschunterricht 7 : 379; Muttersprache 1954, 184, 227, 233; német, svájci és osztrák lapok 1954. jún. 23-i számai.

1931-ben megjelent A szlovák helyesírás szabályainak első kiadása, s ezzel a szlovák helyesírás rögzítődött. A második kiadás (1940.) az akkori irodalmi nyelvszokáshoz igazodva módosította a szlovák helyesírás némely részletét. Ugyanakkor valamelyest jobban érvényesítették a fonetikus, vagyis a kiejtésen alapuló írás elvét, amely a szlovák helyesírásnak már azelőtt is alapeve volt, bár mellette a szóelemző írásmód elvének és a származtató elvnek az elemei is megvannak a szlovák helyesírásban.

A szlovák helyesírás szabályainak harmadik kiadása (1953.) még nyomatékosabban hangsúlyozta a fonetikus elvet. Ez különösen az *s-*, *z-*, *zo-* előragok (praefixumok) írásának megváltoztatásában nyilvánult meg. A helyesírás legutóbbi szabályozása óta elvileg fonetikusán, tehát az irodalmi kiejtés szerint írjuk ezeket az előragokat, mégpedig nemcsak igék esetében, hanem származékfőnevekben is, sőt afféle határozószókban is, mint *sprava* 'jobbról', *z'ava* 'balról', *zhora* 'felülről'. Éppígy írjuk az olyan összetett viszonzyszókat is, mint a *spod* (= *z* + *pod*), *spoza* (= *z* + *po* + *za*) stb. Csupán egy-két kivétel akad: ezekben a származtató írás elve érvényesül. Régebben az *s-*, *z-*, *zo-* előragokat (legalábbis magánhangzók előtt) eredetük szerint, azaz különféle jelentésárnyalataiknak megfelelően írták. Ez az etimologikus írásmód azonban nagy nehézségeket okozott a gyakorlatban, s károsan hatott az irodalmi kiejtésre is. Ezért a szlovák nyelvészek már több évtizeden át próbálkoztak azzal, hogy megreformálják a szlovák helyesírásnak ezt a szabályát. De csak most, a népi demokratikus rendszerben sikerült ezt megvalósítani, midőn a dolgozó nép széles tömegei elsajátítják az irodalmi nyelvet, s a szlovák irodalmi nyelvnek új társadalmi feladatok megoldására kell alkalmassá válnia. A szlovák helyesírás e pontjának módosítását joggal tartjuk a legfontosabb változásnak, mert általa a helyesírás közelebb került a nép nyelvére támaszkodó élő kiejtéshez. A módosított helyesírás tehát hívebben követi a szlovák nemzeti nyelv belső törvényszerűségeit.

A fonetikus elv alapján egyéb változás is történt a helyesírásban: egységessé tettük a *-li* végződésű — múlt időt és feltételes módot kifejező — igealakok írását (azelőtt a nyelvtani nem szerint azt írtuk például, hogy *chlapi pracovali* 'a férfiak dolgoztak', de *stromy kvitly* 'a fák virágoztak', *ženy pracovaly* 'az asszonyok dolgoztak', *dievčatá spievaly* 'a lányok énekeltek'; az új helyesírási szabályzat szerint itt mindenütt *-i* végződést írunk, tehát így: *kvitli*, *pracovali*, *spievali*, minthogy a kiejtés minden esetben egyforma).

A fonetikus elvet domborítjuk ki azzal a szabállyal is, amely szerint idegen szavakban ott, ahol a magánhangzókat hosszan ejtjük, az írásban is mindig jelölnünk kell a hosszúságot.

A kiejtésen alapuló írás elvét természetesen nem alkalmaztuk gépiesen. Ahol a szlovák nyelv nyelvtani rendszere és a hagyományos helyesírás valamely más elv alkalmazását teszi indokolttá, meghagytuk a régi írásmódot. Sőt egy esetben, jóllehet az eddigi helyesírási szabály megváltozott, a fonetikus elvvel szemben a grammatikai elvet részesítettük előnyben. Ez a *z*, *zo* és az *s*, *so* viszonzyszók írását rögzítő szabályban történt (amazok mindig genitívusszal, emezek mindig insztrumentalisszal járnak).

A szlovák helyesírás legutóbbi szabályozása során az említett négy pontban hajtottunk végre lényeges változtatást. E főbb változásokon kívül módosítottuk a szavak sorvégi elválasztásának szabályait, a nagy kezdőbetűk írásának és az írásjelek, főként a vesszők használatának szabályait. Sokkal egyszerűbbek most a szavak elválasztásának szabályai. Mindenütt, ahol az irodalmi nyelvet beszélő, de kevéssé iskolázott emberek előtt nem világos a szó alaki szerkezete, az eddiginél fokozottabban érvényesítettük a mechanikus elválasztás elvét. A nagy kezdőbetűk írásszabályainak módosítását és az írásjelek használatával kapcsolatos kérdések eldöntését a szlovák nyelvészek a cseh nyelvészekkel egyetértésben és közösen végezték el, mégpedig úgy, hogy egységesí-

tették azokat a szabályokat, amelyek eddig eltérők voltak e két — egymáshoz közel álló — szláv nyelvben.

Végül ellenőriztük minden gyakran használatos szónak (40 000-nél többnek) az írásmódját, s bizonyos esetekben, ha az szükségesnek látszott, megváltoztattuk az eddigi írásmódot. Ehhez a munkához felhasználtuk a szlovák irodalmi nyelv készülő normatív szótárának cédulaanyagát.

Áttekintve azokat a változtatásokat, amelyeket a szlovák helyesírás legutóbbi szabályozása során hajtottunk végre, avatatlan szemnek úgy tetszhet, hogy túl sok változás történt. Valójában azonban az új szabályzat egyáltalán nem változtatta meg lényegesen az eddigi szlovák helyesírást. Ezt akkor látjuk legjobban, ha „régii“ helyesírási szövegeket „új“ helyesírási szövegekkel összehasonlítunk. Egy-egy nyomtatott lapon mindössze három-négy eltérés fordul elő, de olyan lapok is akadnak, ahol egyetlen eltérés sincs a „régii“ és az „új“ helyesírás között. A szlovák nyelvészek ugyanis a szlovák helyesírás szabályainak megalkotásakor Sztálinnak abból a tételéből indultak ki, hogy „a nyelv átmenete a régi minőségből új minőségbe nem robbanás útján, nem a meglévő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következésképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe“. Minthogy a helyesírás szorosan összefügg a nyelvvel és a nyelv fejlődésével, mégpedig nemcsak a hangrendszernek, hanem a nyelvtani rendszernek a fejlődésével is, az említett sztálini tétel teljesen érvényes a helyesíráshoz is. Tehát nemcsak a nyelvben, hanem a helyesírásban sem lehetségesek gyökeres forradalmi változások. Ezért nem teljesítettük egyes szlovák nyelvészeknek — s annak idején köztük tartoztak az új szabályzat szerzői is! — azt a régebbi követelést, hogy a szlovák helyesírásból teljesen kizárjuk ki az *y* betűt. A szlovák helyesírás szabályainak munkálatai során tehát az az alapelv vezérelt bennünket, hogy ne felforgassuk, hanem tökéletesítsük a meglévő helyesírási rendszert, hogy kidomborítsuk benne a fonetikus elv szerepét, pontosabbá tegyünk egyes szabályokat, s megszüntessük a következetlenségeket.

Az új kiadás, amely a szlovák irodalmi nyelvnek nemcsak helyesírási kérdésekben, hanem a kiejtés és a nyelvtan főbb kérdéseiben is normatív kézikönyve, a szlovák társadalom nyelvi műveltségének további emelkedése szempontjából is nagy jelentőségű alkotás. A szlovák nyelvészek teljes tudatában voltak e ténynek, ezért a lehető legnagyobb gondal dolgozták ki az új szabályokat. Elutasították a purista nyelv szemléletet, amely az 1940. évi kiadásra még olyannyira rányomta bélyegét. A puristák kártevését elsősorban a szlovák irodalmi nyelv szókincs terén kellett elhárítanunk. Ezért az új kiadás helyesírási és nyelvtani szótára viszonylag nagy számban tartalmazza a mindennapi szókészletnek és a szakszókincsnek leggyakrabban használatos szavait. Minden szó után, ahol szükséges, feltüntetjük a nyelvtani alakokat, az igék mellett pedig a vonzatokat is. Az általános részben pontosabban körülfrunk vagy újra megfogalmazunk sok kiejtésbeli és nyelvtani szabályt. Mindezeket a teendőket munkaközösségben végeztük el.

Az új kiadás elkészítése és megszervezése során teljesen új módszerrel jártunk el. Először meglehetősen nagy példányszámban (20 000 példányban) kiadtuk az új helyesírási szabályzat tervezetét, s egyúttal az egész nemzetet foglalkoztató nagy vitát indítottunk a tervbe vett helyesírási változtatásokról és a szlovák irodalmi nyelv néhány más kérdéséről. A vita befejeztével a Megbízottak Testülete kinevezett egy nyelvészszakbizottságot, hogy az értékelje a vita eredményeit és a tervezethez fűzött megjegyzéseket, s megszerkessze, megszövegezze a végleges kiadás nyers kéziratát. Ezt a nyers kéziratot egy szélesebbkörű — nyelvtudósokból és kulturális szakemberekből álló és ugyancsak a Megbízottak Testülete által kinevezett — bizottság felülvizsgálta, egyes

részleteiben helyreigazította és jóváhagyta. E munkákat a Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Nyelvi Intézete irányította. Közvetlenül az új kiadás megjelenése előtt a Megbízottak Testülete rendeletet bocsátott ki az új helyesírási szabályok hatálybalépéséről. E rendelet alapján 1954. január 1-től a sajtóban, február 1-től pedig az iskolákban is az új helyesírási szabályokat kezdték használni. Természetesen azokat a hibákat, amelyeket a tanulók a régi szabályokból kifolyólag ejtenek, a tanév végéig nem fogják szigorúan osztályozni.

A módosított helyesírás gyorsan és nehézségek nélkül ment át a gyakorlatba. A párt központi lapjában, a Pravdában, de a többi fontosabb folyóiratban is rögtön az első naptól kezdve csak elvétve akadtak hibák az új szabályok ellen. Dolgozóink, akik már az egész nemzet színe előtt folyó vita során kinyilvánították, hogy egyetértenek a javasolt helyesírási változtatásokkal, gyorsan elsajátítják a szlovák irodalmi nyelv új normáját, s az új norma elsajátítása közben az új helyesírási szabályok tanulmányozása révén egyre jobban megismerik anyanyelvüket. A dolgozó tömegek érdeklődése a nemzeti nyelv kérdései iránt rendkívül megnövekedett, és a szocialista hazafiságnak szerves részévé vált.

(Fordította : *Szöke István*)

Štefan Peciar
(Pozsony)

NYELVMŰVELÉS A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

A kínai forradalom győzelme, a Kínai Népköztársaság megalakulása széles utat nyitott a kínai nép anyagi és kulturális fejlődése számára. A félgymarmati sorban nyögő országból szocializmust építő nagyhatalom lett, hatalmas méretekben folyik az ipar, a mezőgazdaság fejlesztése, a dolgozók életfeltételeinek megjavítása. Ezeknek a gazdasági céloknak és eredményeknek megfelelően hatalmas arányú munka áll az új, szocializmust építő Kína kultúrájának építői előtt is.

A nyelvész szemszögéből nézve az a hatalmas horderejű történelmi folyamat, mely napjainkban Kínában lejátszódik, a kínai nyelv egységének megerősödését, az egységes kínai nemzeti nyelv kialakulását jelenti. Ez a folyamat nem ma kezdődött, és messze van még a befejeződéstől. A kínai nyelv művelés kérdései ennek a folyamatnak a jelenségeiként érthetők igazán.

Lehetetlen a kínai nyelv fejlődésének kérdéseiről beszélni anélkül, hogy említést ne tennénk a kínai nyelvnek egy sokáig fennállott és részben ma is ható sajátosságáról, az írott és a beszélt nyelv közti szakadékról. A feudális Kína irodalmi nyelve jórészt csak írásban volt érthető, szóban egyáltalán nem. Ennek a kettősségnek a kialakulását és fennmaradását bizonyos társadalmi-történelmi okok mellett a kínai írás természete tette lehetővé, amely szóírás, fogalomírás; a szavak kiejtését nem tükrözi.

A fenti folyamat erőteljes megindulását az 1919. május 4-e mozgalom* jelezte, amely eltörölte az élő nyelvtől eltávolodott régi irodalmi nyelv írásbeli egyeduralmát. A következő, minőségileg új lépés ezen a téren napjainkban játszódik le, mikor a kínai parasztság százmilliói tömegei ismerkednek a betűvetéssel, ugyanakkor pedig az új, népi demokratikus irodalom építi ki útjait felénk, — s már folyik az előkészület a következő nagy lépés megtételére, a régi fogalomírásnak betűírással való felváltására, melynek jelentőségét, horderejét ma még szinte lehetetlen felbecsülni.

Az eddigiekből is látható, hogy a kínai nyelv jelenlegi fejlődésének irányítása szerfőlött bonyolult és szétágazó feladat. A feladatok megoldását külön nehezíti az,

* Jelentős politikai és kulturális mozgalom a munkásosztály részvételével; a kínai szocialista irodalom kialakulásának első fontos dátuma.

hogy — akárcsak a kulturális építőmunka más területein — itt is, a múlt bűnei és mulasztásai következtében, vajmi kevés számban állnak rendelkezésre megfelelő szakemberek. Ezeknek pedig egyik legelső feladatuk olyan munkálatok elvégzése, amelyeknek kérdése más, fejlettebb viszonyok alapjaiból kiinduló népi demokratikus országok kulturális, tudományos életében már fel sem vetődik, de amelyeknek megoldása elengedhetetlen a kínai kultúra szocialista fejlődésének előmozdításához. Hogy nyelvészeti vonalon néhány ilyen kérdést említsünk, nincs tudományos, részletes kínai leíró nyelvtan. A kínai nyelvtan alapvető kérdéseiről mindmáig igen eltérnek a vélemények. Az egyes kínai nyelvjárásokat csak hangtani szempontból ismerjük annyira-amennyire, nyelvtanuk, szókészletük feldolgozása jóformán meg sem kezdődött. Végezetül pedig — de nem legutolsó sorban — külön gondja a mai kínai nyelvtudománynak a sokféle nemzetiség nyelvi fejlődésének előmozdítása, ábécék alkotása számukra, hogy intenzívebben kapcsolódhassanak bele Kína általános kulturális fejlődésébe, és saját, nemzeti kultúrájukat is kifejleszthessék.

A kínai nyelvtudomány munkájának tervszerűvé tételére, nem utolsósorban pedig a kínai nyelv művelő munka irányítására nemrégiben megalakult a Kínai Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Az intézet, közösen a kínai írás megreformálására alakult bizottsággal, kiadja a Kínai nyelv és írás című folyóiratot. Munkája javát a kínai nyelv mai életének döntő feladatai alkotják.

A kínai nyelvészet mai feladatai közül a legfontosabb és ennek megfelelően legjobban előtérben áll a kínai írás megreformálásának kérdése, a mai szóírás felváltása betűírással. Hogy a kérdés mibenlétét és jelentőségét megérthessük, nem lesz talán fölösleges, ha a napjainkban használatos kínai írást röviden ismertetjük.

A kínai írás ma szójelekből áll, a szavakat nem hangzásuk, hanem értelmük szerint rögzíti, azaz a kínai írásjegyek mai formájukban az esetek többségében nem tartalmaznak a szó ejtésére vonatkozólag felismerhető utalást. Ilyen módon, tekintve, hogy Kínában számos, egymástól igen különböző nyelvjárás él, az írás összekötő kapcsolóként szerepel a különböző nyelvjárások közt, ugyanazt a szöveget a különböző nyelvjárást beszélő és írni-olvasni tudó kínaiak nehézség nélkül megértik, míg egy más nyelvjárásban felolvasva esetleg teljesen érthetetlen lenne számukra ugyanaz a szöveg. A kínai írás ezen nem jelentéktelen előnye magyarázza többek közt máig való fennmaradását. Ugyanekkor azonban elsajátítása a betűírásokénál sokkal nehezebb, a mondottakon kívül még számos furcasága és szeszélyessége teszi bonyolulttá. A kulturális felemelkedést tehát érthető módon igen gátolja.

A kínai írás megreformálásával a fentebb említett tudományos bizottság foglalkozik, mely 1952 elején jött létre Mao Ce-tung kezdeményezésére, és az ő útmutatásai alapján működik. A bizottság magában foglalja a legjelesebb kínai nyelvészeket. A reform alapelgondolása Mao Ce-tung útmutatásai alapján, amint azt a bizottság alakuló ülésén Ma Hszü-lun elnök kifejtette, az, hogy az új írásnak fonetikusnak kell lennie és nemzeti formával kell rendelkeznie.

A kínai írásreform kérdése természetesen nem oldható meg más fontos kérdések egyidejű megoldása nélkül. Tekintve, hogy a betűírás bevezetése a kínai írásbeliségben egészen új helyzetet teremt majd — megszűnik az írásnak a nyelvjárásokat összekapcsoló szerepe, amiről fentebb szóltunk —, tartós eredményre csak akkor vezethet, ha van egy általánosan elterjedt köznyelv, azaz létrejön az egységes kínai nemzeti nyelv. Ennek alapjául az úgynevezett *kuo jü* vagy „nemzeti nyelv“ szolgálhat, amely a főváros, Peking nyelvjárásán alapszik, és amelyet a kínai iskolákban tanítanak. A kérdés tehát nagymértékben az iskolázás kiterjesztésén fordul meg.

Az írásreform ilyenformán nem vihető rövid időn belül végbe, kivitelezéséhez hosszabb időre van szükség. A vele foglalkozó bizottság és a kínai kulturális élet irányító

szervei éppen ezért igyekeznek átmeneti megoldásokról is gondoskodni. Ezek azt célozzák, hogy a mai írás minél nagyobb tömegek számára minél könnyebben elsajátíthatóvá váljék. Nagy jelentőségű e vonatkozásban a Kínai Néphadsereg egyik tanárának, Csi Csien-huának az új módszere az analfabéták tanítására. A módszer ismertetése messze vezetne, itt elég, ha csak annyit közlünk, hogy segítségével 150 óra alatt valami 1500—2000 írásjegyet képesek teljesen analfabéták is elsajátítani. Ez igen nagy szó, mert a mai írásbeliség (pl. újságok, politikai irodalom) átlag ennek az írásjegymennyiségnek a kétszeresével dolgozik, pár hónap alatt tehát az új módszerrel tanulók képesek egyszerűbb szövegek olvasására és fogalmazására. Csi Csien-hua módszere kidolgozásáért magas kitüntetésben részesült, az új módszert országszerte terjesztik.

Az új módszer hatalmas segítség az írástudatlanság leküzdésében, de egymagában nem képes megoldani a régi írás nehézségeivel kapcsolatos kérdéseket. Ennek oka az, hogy a kínai írás általános nehézkességén túl sok vonatkozásban következtelen, sok írásjegy több alakban is használatos, ennek azonban általános szabályai nincsenek stb. Éppen ezért a kínai nyelvészek foglalkoznak a mai kínai írás szabályozásának kérdésével is. Ez a mi kifejezésünkkel helyesírási reformnak nevezhető vállalkozás amellett, hogy következetesen igyekeznek keresztülvinni az „egy szó—egy írásjegy“ elvét, arra is gondot fordít, hogy a legbonyolultabb, tíz-húsz vagy még több vonalból álló írásjegyeket egyszerűbbekkel helyettesítsék.

Mint érdemességet említjük meg, hogy a kínai nyelvészek küzdenek egy új tendencia ellen, amely többszótagú szavaknak egyetlen írásjeggyel való írására törekszik. A mai nyelv szavai ugyanis jórészt többszótagúak, régebbi összetett szavakból származnak, és ennek megfelelően több írásjeggyel is írják őket. Az említett törekvés, amely egy írásjeggyel többszótagú szavakat igyekeznek írni, csak nehezítené általános elterjedése esetén az írást, semmint könnyítené, feleslegesen növelné az írásjegyek számát.

Az írásreform kérdése a kínai nyelvi kultúra további fejlődésének jelenleg alapvető kérdése. Ugyanakkor azonban nagy súllyal szerepel a kínai nyelvészet feladatai közt a nyelvhelyesség alapjául szolgáló tudományos kínai nyelvtan, illetve a „nemzeti nyelv“ (*kuo jü*) nyelvtanának megalkotása. A kínai nyelvtan alapvető kérdéseiben a kínai nyelvészek mind ez ideig nem tudtak egységes álláspontra jutni. A kérdés mielőbbi megoldását egyre szorgalmazzák, és a Kínai Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete dolgozik egy kínai leíró nyelvtan megírásán.

Az irodalmi stílus kérdése is más formában vetődik fel Kínában, mint másutt. Az 1919 május 4-e mozgalom óta, amely forradalmat jelentett a kínai irodalom történetében, bevonult a kínai irodalomba a beszélt nyelv. Ugyanakkor azonban például a tudományos értekezések nyelve sokáig a régi, tömör és már csak olvasva érthető klasszikus nyelv maradt. A beszélt nyelven íródott szépirodalmi művekben is nem kevés számban szerepeltek, legalábbis az első időkben és bizonyos fróknál, a klasszikus nyelv csiszolt, tömör, de csak a szemhez, nem pedig a fülhöz szóló fordulatai. Újabb fejlődést ezen a téren Mao Ce-tung nevezetes jenani beszédei jelentettek, amelyekben 1942-ben a kommunista irodalom és művészet akkori kérdéseivel foglalkozva, felhívta a forradalmár frókat, hogy a népről és a népnek írjanak, s használják fel bátran stílusuk kialakításában a tömegek gazdag és eleven nyelvét. Mao Ce-tungnak ez az útmutatása a mai kínai irodalomra is érvényes. Az irodalmi stílus legfőbb mércéje ma Kínában a művésziesség mellett a közérthetőség; az, hogy az irodalmi mű minél szélesebb tömegek számára legyen élvezhető. Ennek folytán számos olyan új regény keletkezik, amely telis-tele van népi nyelvi, nyelvjárási kifejezésekkel, fordulatokkal.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a mai kínai művelődéspolitikai céljai közt ott szerepel a régi irodalmi nyelvnek a köztudatból való teljes kiszorítása. A kínai nép ma is forrón szereti gazdag és felbecsülhetetlen kincsekkel teli régi, klasszikus iro-

dalmát, és ragaszkodik is hozzá. A kínai klasszikus nyelv tömörségénél és csiszoltságánál fogva hatalmas nyelvi tartalékot, háttérrel is jelent a kínai nyelv továbbfejlődése számára. Jelentősége a kínai nyelv számára körülbelül olyan, mint a mi számunkra a latiné vagy a görögé, azzal a különbséggel, hogy náluk az anyanyelv egy régebbi formájáról van szó.

Látható az eddigiekből, hogy a nyelvművelés, azaz a nyelv fejlődése befolyásolásának kérdései Kínában a mienkétől meglehetősen különböző módon vetődnek fel. Mint ahogy vannak a kínai nyelvművelésnek olyan fontos kérdései, amelyek nálunk fel sem merülhetnek, ugyanúgy áll az is, hogy számunkra esetleg nagy gondokat okozó kérdések a kínaiak számára nem okoznak problémát. Itt van például a purizmus kérdése, az idegenszerűségek elleni harc a nyelvben, ami nálunk a nyelvművelő munka nem kis részét teszi. Kínában ez a kérdés, legalábbis nálunk ismert alakjában nem merülhet fel. Az idegen szavak beözönlésének gátat vet a kínai rangrendszer erős zártsága (mássalhangzótorlódás ismeretlen, szó végén csak bizonyos mássalhangzók állhatnak, a magánhangzórendszer pedig igen gazdag kettős- és hármashangzókban), úgyhogy egynéhány elenyésző kivételtől eltekintve, a kínai nyelv az új fogalmakat saját szavaiból alkotott összetételekkel jelöli. Alak- és mondattani idegenszerűségek meggyökerezésének szintén nem igen van lehetősége.

Nem adnánk teljes képet a mai Kína nyelvi életéről akkor, ha nem tennénk említést arról a hatalmas munkáról, amelyet kínai nyelvészek a nemzetiségi nyelvek istápolása, fejlődésüknek biztosítása érdekében folytatnak. A munkát természetesen itt is az alapoknál kell kezdeni, számos nemzetiségnek írást kellett adni, más nemzetiségek írását megreformálni, nyelvtanokat készíteni számukra stb. Mindezekkel a kérdésekkel a Pekingben, valamint az egyes nemzetiségi vidékek közelében levő nagyvárosokban létesített Nemzetiségi Intézetek foglalkoznak, amelyek egyben kínai és nemzetiségi káderokat képeznek a nemzetiségek körében végzendő kulturális-politikai munka céljaira.

Csongor Barnabás

A BOLGÁR NYELVMŰVELÉS FELLENDÜLÉSE

A szocializmus építésének kezdeti szakaszában az ideológiai kérdések özönében nem merült fel azonnal a hazai nyelv művelésének a kérdése Bulgáriában. Megelégedtek a régen óhajtott helyesírást egyszerűsítő reform gyors előkészítésével és bevezetésével (1945.), de egyébre sokáig nem gondoltak. Döntő változást hoztak ezen a téren Sztálin nyelvtudományi cikkei, melyek egy csapásra az érdeklődés középpontjába állították az anyanyelv kérdését. Bulgáriában e cikkek után új alapokra helyezték az anyanyelv oktatását azzal, hogy átszervezték annak tanítási módszerét a középiskolák alsó osztályaiban és a nyelvtan és anyanyelvi ismeretek tanítását bevezették a felsőbb osztályokban (VIII–XI. oszt.), s felvették az érettségi vizsga anyagába is.

Történelmi jelentőségű lökést adott a nyelvművelésnek Vlko Cservenkovnak egy idős nyelvész-pedagógushoz, Al. Pironkovhoz 1953. február 26-án írt híressé vált nyílt levele (magyarul lásd NyIK. 4: 493–6). Ez a levél, a bolgár nép vezérének 1950. január 6-i, a Trud napilapban megjelent nyelvművelő jellegű cikke után, a bolgár nyelvművelés egészét tetten beható vizsgálat tárgyává, és átfogó programban jelölte ki legközelebbi feladatait. Cservenkov levele nyomán, amely a kulturális forradalom sikerének egyik előfeltételeként az anyanyelv

k i m ű v e l é s é t jelölte meg, széleskörű tevékenység indult meg Bulgáriában a helyes, tiszta, gazdag, szépen hangzó és világos irodalmi nyelv megteremtése érdekében.

Mindenekelőtt elkezdődött a mai irodalom és a napi sajtó nyelvében meglévő hibák feltárása. A nyelvészeti, szépirodalmi folyóiratokban és a napi sajtóban cikkek jelentek meg a mai bolgár irodalom és újságírás nyelvről, és nyilvános vitákon fedték fel a meglévő visszasságokat, fogyatékoságokat.

Az irodalom és az újságírás terén Bulgáriában a nyelvi sablon végezte a legszörnyűbb pusztításokat. A felületes szemlélet és hanyagság az élet sokoldalúságát néhány sémászerű, sztereotip frázisra egyszerűsítette le, és ezeket az összetakolt szövegeket azután az írók kézzel kézzel adogatták. Nem világos ezeknek a szövegeknek az igazi kútforrása. Talán a hivatalok és a klubhelyiségek nyelve, — mindenesetre az világos, hogy elsősorban az újságok révén terjedt el országsherte, és az írott szó tekintélyénél fogva Bulgáriában háttérbe szorította az egyszerű, természetes nyelvet a hivatalos beszámolókon, szakmai tanfolyamokon, és hamar behatolt a szépirodalomba, a rádióba, a színházba és a moziba is. Nincs sok túlzás abban a megállapításban, hogy a mesterkéltszövegek virágkorában két ünnepi újságcikk egymás mellé állítva szinte csak a keltezésben különbözött egymástól. A sablon következménye a nyelv elszegényedése, szóalkotó képességének az elapadása lett.

Az olcsó „eleganciára“ való törekvés sok szükségtelen idegen szót hurcolt be az irodalmi és az újságnyelvbe. Az idegen szavak és kifejezések elrútították a nyelvet, érthetlenné tették a széles néptömegek számára, s megakadályozták a szó- és kifejezésképzés kívánatos folyamatát. Az orosz nyelvből gépiesen átvett kölcsönzések, melyeket elsiertet és selejtes fordítások gyökerezettek meg, értelmetlenségekké váltak, és inkább tehertételt, mint nyereséget jelentenek a nyelv mai állapotában. Mindez nemcsak a nyelvtisztaságnak ártott, hanem az írott nyelv jó hangzásának és világosságának is. Ezt még fokozták a nyelv nyelvtani szerkezete ellen elkövetett vétségek is.

Az eltévelyedések feltárásával egyidejűleg a bolgár nyelv művelők lépten-nyomon rámutatnak azok kiküszöbölésének az útjára és módozataira. Erélyesen hadat üzentek az élet minden területén a nyelvi sablonnak és a mindenféle benyomuló egyhangú, lélek nélküli és elkopotott szövegeknek. A nyelv kiművelésére, gazdagítására legfőbb forrásként a nyelvjárásokat és a folklórt jelölték meg. Az egyes cikkek rámutattak arra, hogy a bolgár irodalom klasszikusai nem restellték soha azt, hogy a nyelvjárásokból gazdagították szókincsüket és kifejező készségüket. A bolgár nyelv művelők ma az írók kötelességévé teszik azt, hogy tudatosan dolgozzanak saját nyelvi kultúrájuk fejlesztésén, a nyelvjárásoknak s az azokat feldolgozó szótáraknak meg a folklór anyagának tanulmányozásával. Egyesek még mélyebbre nyúlnak, és az iskolai anyanyelvi oktatás megváltoztatását követelik. Az írott nyelv elszegényedéséért az iskola nyelvjárásellenes állásfoglalását teszik felelőssé. Szerintük az iskola Bulgáriában túlzott szigorral irtja ki a diákok nyelvből a dialektizmusokat, és ezzel kiöli belőlük a nyelvjárásokban rejlő hatalmas alkotóerőt.

A nyelvjárások jelentőségét így elismerve, határozottan kikelnek azonban a dialektizmusok ellen. Óva intik az írókat attól, hogy tájszavakat feleslegesen, szükségtelenül alkalmazzanak, még akkor is, ha a lap alján megmagyarázzák őket. A bírálók egyöntetűen megrójják pl. Sztoján Daszkalov, Magyarországon is ismert Dimitrovdíjas író ilyen tevékenységét, és ehelyett inkább mérsékletre intik.

A bolgár nyelv művelés hadat üzent az egyre inkább dívó zsargonnak (тарикатски език) is, mert abban a hanyatló burzsoázianak a néptől való megvető elzárkózását látja. Ez a „nyelv“ tulajdonképpen csak csekély mértékben jutott be a bolgár irodalmi nyelvbe, de napjainkban erősen terjed a fiatalság bizonyos köreiben.

A nyelvi kultúra emelésének másik módját a bolgár nyelv művelés a bolgár klasszikusok értékeinek gondos felhasználásában látja, megerősítve Cservenkovnak azt a felfogását, hogy belőle sokat tanulhatnak a mai írók a marxizmus szellemében. A klasszikusok nyelvi értékelése Bulgáriában még kezdeti állapotban van. E téren Sztefán Pop Vaszilév munkássága említendő meg, aki hasonló tárgyú hosszabb-rövidebb cikkek után nemrégiben könyvet adott ki, melyben a nemzeti megújulás korától kezdve a mai korig tizenegy író vizsgált meg nyelvi és stílári szempontból (Строители на роднага реч. Очерци върху езика и стила на наши писатели — Anyanyelvünk építői. Tanulmányok íróink nyelvéről és stílusáról. Szófia, 1954.).

A nyelvi kultúra emelését szolgálja majd a bolgár irodalmi nyelv tervezett értelmező szótára, melynek próbaüzete már meg is jelent. Ennek nyilvános megvitatása során felfűzően sok volt a hozzászóló és utána is számos cikk jelent meg, ami arról tanuskodik, hogy ezt a művet az egész bolgár társadalom osztatlan érdeklődéssel várja.

A nyelvtudományi intézet felvette programjába az új normatív nyelvtan összeállításának a tervét is. Ennek előkészületeként már teljes mértékben bekapcsolódtak a bolgár nyelvészek a Szovjet Tudományos Akadémiának abba a vitájába, mely a bolgár nyelv alapvető kérdéseit vette vizsgálat alá.

A monarchofasiszta rendszer megdöntése után Bulgáriában ismét felvetődött és Cservenkov levelében is fontos helyet kapott a legutóbb elhanyagolt nyelvtisztaság kérdése. A bolgár nyelvnek az idegen elemektől való tisztogatása terén a nyelv művelők a nemzeti megújulás korától kezdve jelentős eredményekkel dicsekedhetnek. Az ő érdemük az, hogy a bolgár nyelv megszabadult az öt megfojtással fenyegető egyházi szláv, török és görög „ragadványoktól“, s tájnyelvi szavak és sikerült új képzések segítségével felfrissült. Iván Bogorov még a török időkben kezdte el a nyelvtisztogató működését; Alekszandr Teodorov-Balán már évtizedek óta dolgozik, s igen sok szava belekerült a mindennapi használatba. Sztefán Mladenov a két világháború között a Rodna Recs (Hazai Nyelv) nyelvészeti és nyelv művelő folyóirat hasábjain szolgálta a nyelvtisztasági törekvéseket. Cservenkov ennek a hagyománynak a folytatására hívja fel a bolgár nyelv művelőket.

A nyelvtisztaság és a nyelvi kultúra szempontjából külön problémát jelent a tudományos és műszaki terminológia. Amint erre a bolgár nyelv művelés rámutatott, a bolgár szaknyelv, de még a tudományokat népszerűsítő folyóiratok nyelve is tele van olyan szükségtelenül használt idegen szavakkal és kifejezésekkel, melyek valósággal érthetlenné teszik az egyes cikkeket. Ennek orvosolására azt tanácsolják, hogy a Bolgár Tudományos Akadémia, a Szovjet Akadémia példájára, alakítson külön bizottságot a tudományos és műszaki terminológia kialakítására.

A bolgár nyelv egységének érdekében a nyelv művelés teljes fontosságában hangsúlyozza a helyes kiejtés és helyesírás jelentőségét. Az 1945. évi új helyesírás e problémát nem oldotta meg kielégítő módon. Számos cikk foglalkozik a központi sarkalatos kérdést jelentő *-ja/-e-* váltakozás normájának a kifejtésével.¹ Most a nyelvtudományi intézet felvette programjába egy kimerítő helyesírási szótár kiadását.

¹ Azokban a szótövekben, melyekben a *-ja/-e-* tőhangzó-váltakozás az északkeleti nyelvjárásokon alapuló irodalmi kiejtés szerint fennáll, az 1945. évi helyesírási reform előtt a változó hangot *ъ* betűvel jelölték. Ezt a betűt a nyugati nyelvjárásokban minden helyzetben *e*-nek ejtették, ami kiejtésbeli zűrzavart eredményezett, és két részre osztotta a bolgár nyelvtérületet. A kétféleképpen ejtett betű eltávolítása után szükségessé vált a váltakozás normájának a megállapítása után, mert a *ъ* betű helyébe 1945 óta a *я*, illetőleg az *e* betű került.

A nyelvművelés Bulgáriában a Cservenkov megjelölté programot követve ma már társadalmi ügyé lett, és egyre szélesebb tömegek csatlakoznak ehhez a hazafias mozgalomhoz. De az érdeklődés kiszélesítésére az agitáció tovább folyik, — gyűlések, esték rendezésével, faliújságok, falitáblák készítésével. A népi nyelv tanulmányozásának az előmozdítására nyelvtani és irodalmi pályázatokat írnak ki a nyelvjárások jellegzetességeinek és a folklórnak a felkutatására.

A bolgár nyelvművelő harc vezérkarát a Bolgár Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete alkotja. Vezetői: Vladimir Georgiev, az intézet igazgatója; Ljubomir Andrejcsin, az ismert nyelvtanító; Sztojko Sztojkov, a nyelvjárások kiváló ismerője; Petr Dinekov irodalomtörténész; Iván Lekov szlavista és mások.

Íránytjelölő cikkeik az intézet folyóiratában, a Blgarszki Ezik-ben (Bolgár Nyelv) és a bolgár szlavisták folyóiratában, az Ezik i Literaturában (Nyelv és Irodalom) jelennek meg. Bennük külön nyelvművelő rovat is van, és egy külön rovat a szerkesztőséghez intézett kérdések megválaszolására. Egyre jobban bekapcsolódnak a munkába a többi folyóiratok, elsősorban a népi olvasókörök folyóirata, a Csitáliste (Olvasókör), sőt a napi sajtó is. Jellemző és sokatmondó az az eset, hogy az Otecsesztven Front című vezető bolgár napilap egyik számában nemrég egy fél újságlapon a Tudományos Akadémia elnöke, Todor Pavlov az igei főnevek használatának kérdéséről értekezett. A nyelvművelésbe teljes mértékben bekapcsolódott a Bolgár Írószövetség a folyóirataival (Szeptemvri, Literaturen Front) együtt. Az írók és a nyelvtudósok között új viszony alakult ki, és a napi sajtó bekapcsolódásával a bolgár nyelvművelés egyre közelebb jut a Cservenkov által kitűzött program megvalósításához.

Bödey József

Irodalom

Andrejcsin, Ljubomir: За задачите на българското езикознание в светлината на отвореното писмо на др. Вълко Червенков до др. Пиронков. [A bolgár nyelvtudomány feladatai Vlko Cservenkov elvtárs Pironkov elvtárshoz intézett nyílt levelének tükrében]. Blgarszki Ezik 3: 10—24. (Ismertette: Bödey József: NyIK 4: 497—9.)

Andrejcsin, Ljubomir: На работа за правилното развитие и обогатяване на нашата родна реч. [Munkára fel anyanyelvünk helyes fejlesztésére és gazdagítására.] Ezik i Literatura 8: 87—93.

Andrejcsin, Ljubomir: Граматикага като наука и нейната практическа роля [A nyelvtan mint tudomány és gyakorlati szerepe]. Blgarszki Ezik, 3: 293—308.

Cservenkov, Vlko: Nyílt levél Pironkov elvtárshoz, NyIK. 4: 493—6. (Fordította Bödey József).

Dinekov, Petr: Проблемите на езика и нашата съвременна литература. [A nyelv problémái és jelenkori irodalmunk.] Szeptemvri 1953. 5: 94—106.

Georgiev, Vladimir; A bolgár nyelvtudomány új útjai. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 5: 15—26.

Mijatev, Petár: За изговора и транскрипцията на маджарските имена в български език. [A magyar nevek kiejtéséről és átírásáról a bolgár nyelvben.] Blgarszki Ezik 3: 250—5.

Oszinin, Dimitr: За езиковия проблем. [A nyelvi problémáról.] Otecsesztven Front, 1945. július 11.

Pavlov, Todor: Болест (ако е само болест), причини и лечение или за глаголните съществителни и борбата срещу тях. [Betegség (ha csak betegség), okai és kezelése avagy az igei főnevek használatáról és az ellenük való harcról.] Otecsesztven Front 1954. augusztus 14.

A KOREAI NYELVÉSZET IDŐSZERŰ KÉRDÉSEIRŐL

A koreai nyelv története több évezredes. A feudális Koreára a hatalmas erejű kínai kultúra gyakorolt nagy jelentőségű hatást, s befolyása természetesen a koreai nyelvben is érvényesült. A feudális Koreában a kínai írásjegyeket használták, ezeket azonban koreai nyelven olvasták, koreai szavakat jelentettek. Természetes azonban, hogy az írásjegyekkel együtt a kínai kulturális hatás szerves részeként igen sok kínai szó került a koreai nyelvbe. A kínai jövevényszavak jelentősen gazdagították a koreai nyelvet, de alapjaiban, nyelvtanában nem változtatták meg. A kínai írásjegyek használatának semmiféle káros hatása nem volt.

A kapitalizmus kifejlődésének időszaka Koreában a japán gyarmatosítás idejére esik. A koreai népet a japán gyarmatosítás akadályozta meg abban, hogy nemzeté váljon, a koreai nyelv pedig a japán nyelv erőszakos terjesztése miatt nem válhatott nemzeti nyelvvé. A japánok minden eszközzel az általuk leigázott kelet-ázsiai országok japánosítására törekedtek, s valamennyi népre a japán nyelvet igyekeztek ráerőszakolni. Ezt a törekvésüket elősegítette az is, hogy a japán nyelv szerkezete viszonylag egyszerűbb, mint a többi kelet-ázsiai nyelv. Említésre méltó az is, hogy írásukban a japánok is használták a Kelet-Ázsiában sokfelé ismert leggyakoribb írásjegyeket. A japán nyelv térhódításának döntő oka azonban az a kíméletlen erőszak volt, amelyet a gyarmatosítók alkalmaztak. Koreában harminchat éven át tilos volt a koreai nyelv oktatása, az üzemek alkalmazottai s az értelmiségiek csak japánul beszélhettek. A városokban az utcán való koreai beszéd is súlyos következményekkel járhatott. Kérelmével hivatalos fórumokhoz a falusi lakosság is csak japánul fordulhatott, másképp meg sem hallgatták. A falvakban azonban — mivel kevesebb japán élt vidéken — jobban fennmaradt a koreai nyelv. Az egységes koreai nyelv létrejötté helyett azonban — éppen azért, mert fennmaradására csakis elszigetelt falvakban, egyes vidékeken nyílt lehetőség — hatalmas nyelvjárási különbségek alakultak ki. A kapitalista fejlődés hozta jövevényszavak a falvakba nem igen jutottak el, a koreai nyelv fejlődése megállt s visszaesett. A tudósok és írók csak nagy titokban dolgozhattak anyanyelvük ápolásán és fejlesztésén. A koreai nyelv a japán megszállás évtizedei alatt az igen szerény szókincsű nyelvek közé süllyedt.

A felszabadulás után a koreai nép szabadon megkezdhette anyanyelve tanulását. Észak-Koreában a Koreai Munkapárt vezetésével az 1949. évre alapjaiban felszámolták az írástudatlanságot. Emelkedett a nép műveltségi foka, és kezdett kifejlődni a koreai irodalom. A koreai nyelvtankönyvek kibocsátásával lassanként felszámolták az írásjegyek használatát. Nyomtatásban mind kevesebb írásjegyet használtak, és körülbelül 1948-ban az újságok megkezdték a koreai betűk kizárólagos használatát. A több mint ötszázéves koreai betűk sokkal könnyebben használhatók, mint a kínai írásjegyek, azért ezeket a nép széles tömegei könnyebben sajátíthatták el, segítségükkel könnyebben művelődhettek. Nagy problémája a mai koreai nyelvnek, hogy a japán időben a koreai nyelv nem fejlődhetett, nem gazdagodhatott, s így szókincséből igen sok modern fogalom kifejezése hiányzik. Ma a koreai nyelv állandóan erősödik és fejlődik. Rövidesen el kell jönnie annak az időnek, amikor a koreai nyelv a nyelvek nemzetközi arénájában is megállja a helyét.

A koreai nyelvtudomány ápolására 1948-ban megalakították a Koreai Nyelvművelő Társaságot. Ebben a társaságban tömörültek a koreai nyelvészek, hogy közös munkával előbbre vigyék nyelvük fejlődését. A koreai nyelvészek munkájukban a marxi—lenini tanítást igyekeznek alkalmazni. Munkájuk eredményeként jelentek meg a következő művek: „Koreai nyelvtan“, „A koreai nyelv rendszere“. A fentiekén kívül megjelentették a Koreai nyelvtan című tudományos folyóiratot.

E folyóirat hasábjain tették közzé a koreai nyelvészek legújabb eredményeiket, ezeken a hasábocon indultak el eredményes viták. Koreai szavak gyűjtését is megkezdték; ez a munka a koreai értelmező szótár alapjait kívánja lerakni.

Marr szovjet nyelvész tanítása a koreai nyelvészek között is nagy hatást gyakorolt. Ily módon a koreai nyelvészek antimarxista módon fejlődtek. Marr tanítása nem hatott ösztönzően az igen kevés hagyománnyal rendelkező fiatal koreai nyelvtudományra. A koreai nyelvtudomány igazi fejlődési alapját Sztálin elvtárs munkája adta meg. Tanulmányozására azonban már csak öt napnyi békés időszak jutott, aztán kitört a háború. A koreai nyelvészek háborús körülmények között is folytatták Sztálin elvtárs művének tanulmányozását. A sztálini útmutatás után gyökeresen meg kell változtatni a felsőoktatási intézetek nyelvtudományi tananyagát. Sok problémát kellett ily módon kidolgozni. Ilyenek voltak például:

1. A koreai nyelv fejlődésének belső törvényei,
2. A koreai nyelvtan felépítése,
3. Szókincskutatás új alapokon,
4. Könnyű nyelvtanulási módszerek kutatása,
5. A koreai nyelvjárások kutatása.

A helyzet megkövetelte, hogy a következő új tankönyveket adják ki az egyetem és a főiskolák számára: „Általános nyelvészeti ismeretek“, „Mai koreai nyelv“, „Koreai nyelvjárások“, „A koreai nyelv története“, „Ókoreai nyelv“, és „A koreai nyelvtanulás története“. A közép- és általános iskolák számára pedig a „Koreai nyelvtan“ című tankönyvet adták ki.

A nyelvtudomány fejlesztése céljából, valamint az irodalomkutatás elősegítésére a Koreai Tudományos Akadémia külön intézetet alapított. Ez az intézet a Koreai Nyelvművelő Társaság alapjaiból nőtt ki.

Ma a koreai nyelvészek egy nagy koreai értelmező szótár elkészítésén fáradoznak legtöbbit. A munkát bizottság végzi, amelynek élén Kim Du Bon elvtárs áll. Kutatják a koreai nyelvtan és helyesírás sürgető kérdéseit is. Az említett intézet nagy anyagi nehézségekkel küzd. Vannak ugyan eredményei, de ezek messze elmaradnak a koreai nép igényei, követelései mögött. A Tudományos Akadémia bírálta az intézet munkáját, s megállapította, hogy a nyelvtudomány szakemberei meglehetősen elszigetelten dolgoznak, nem tömörülnek eléggé nagy tudományos célok érdekében. Sztálin elvtárs tanítása és az élenjáró szovjet nyelvészek munkásságának tapasztalatait még nem alkalmazták eléggé.

A koreai nép felemelkedésének hatalmas távlata nagy feladatokat állít a koreai nyelvtudomány művelői elé. El kell következnie annak az időnek, amikor az egységes koreai nemzeti nyelv kialakulásának útjában semmi sem áll majd. Ennek a koreai nemzeti nyelvnek a tudományos előkészítése a felszabadult Koreai Népi Demokratikus Köztársaság nyelvtudományára hárul.

Török János

A MAGYAR NÉPI EPIKA HAGYOMÁNYAI FAZEKAS LÚDAS MATYIJÁBAN

Százötven éve látta meg a napvilágot irodalmunknak máig is egyik legelőbb remeke a Lúdas Matyi. Alkotója, Fazekas Mihály, maga számol be keletkezéséről abban a levélben, amelyet a szerzője „híre nélkül” megjelent 1815-i bécsi zugkiadás dolgában írt a kiadó Kerekes Ferenchez: „Édes Úr! Matyi, az én szülöttem. Született 1804-ben . . .” Igaz, hogy a „mosdatlan állapotban”, »bogyas fővel« útjára indult Matyival nem volt, szülőapja megelégedve, s 1814-i átdolgozása szerint kicsinosítva csak 1816-ban engedte, — most már hivatalos beleegyezéssel — végleges útjára. Mi mégis illendőnek tartjuk, hogy az 1804. évtől keltezzük életét, hiszen már a bécsi kiadás előtt elindult ország-hódító útjára, hogy irodalmunknak, egész nemzeti művelődésünknek klasszikus, örök értékévé legyen.

A Lúdas Matyinak, ennek az „örökös népszerűsége” jutott műnek” minden szépségét, értékét megmutatni éppoly nehéz feladat, mint a többi nagy klasszikus remekét. Tárgy, eszmei mondanivaló, szereplők, műfaji sajátosságok, szerkezet, nyelv, verselés — forgathatom bármelyik oldalra: mindenfelől tökéleteset mutat. Szemet szűrő, elhibáztott művekről, középszerű alkotásokról nem egyszer viszonylag sokkal több tanulmányt olvashatunk, mint klasszikus remekműveinkről. A remekmű szinte az élet eleveenségével él közöttünk, s éppen ezért sokszor elmulasztjuk, hogy megkérdezzük, honnan is vette, hogyan szerezte nagyságát, szépségét — egyszerűen mindazt, ami remekké teszi. Pedig hát a remekművek sem egészen égből pottyannak közénk: s a fentiekhez hasonló kérdésre adott sikerült válasz sokat mondhatna a jelennek is: útját egyengethetné jövő remekműveknek; de mindenképpen hozzásegítene a kész remekművek elmélyültebb megértéséhez és élvezéséhez.

Hogy a Lúdas Matyi végső fokon, egész nemzeti műveltségünk szempontjából mit jelent, arra talán Illyés Gyula adott legáltalálóbb feleletet nemrég megjelent irodalmi fejtegetéseiben: „Egy-egy nemzet annál erősebb, minél több . . . költészet-teremtette alakja, költemény-festette tája, vers-kimondta érzése van. A Hunyadiak és a Damjanichok a nemzetet a határain védik. A nemzet legbelső bástyáin a Kukoricajancsik, a Ludasmatyik állnak” (Miért írunk verset. Irodalmi Újság V. 7: 5.). Társadalmi, történeti jelentőségére, a magyar felvilágosodás korához fűződő erős szálaira nem egy kiváló írónk és irodalomtudósunk rámutatott. Elég erősen él irodalmi köztudatunkban a Lúdas Matyi tárgy történeti jelentősége, az, hogy ebben a kis remekműben jelenik meg először irodalmunkban győzelmes hősként a jogfosztott jobbágság fia. T á r s a d a l m i , politikai jelentőségével arányban állnak művészi, irodalmi értékei: az emberábrázolás, a lélekrajz, a szerkesztés kiválósága; költői nyelvének, a nyelvi ábrázolásnak szinte páratlan eredetisége és gazdagsága; — de ezekről már kevesebb szó esett az újabb időkben. Pedig hát ez utóbbiak sem pusztán eszközei, külsőleges tartozékai az egész mű mondanivalójának; jellemzés, nyelv, stílus — egy-egy olyan fonál, amelynek mentén eljuthatunk a mű teljesebb, igazabb megértéséhez.

Gimnáziumi irodalmi olvasókönyvünk egész terjedelmében közli a Lúdas Matyit, társadalmi-politikai jelentőségét azonban csak mint tankönyvszerzői megállapítást közli — nem próbálja meg a mű egészéből kifejteni: * Hogy melyik a helyes módszer, arra az irodalomtanítás vitája eléggé rávilágított (vö. Közn. 1953. 306—7). A következőkben a nyelv és stílus oldaláról próbáljuk megközelíteni a Lúdas Matyi értékeit, úgy, hogy ezzel a többi oldal: a társadalmi-történeti jelentőség, a jellembrázolás stb. is az eddiginél teljesebb megvilágításba kerüljön.

A kis remekmű alig kerül még közönség elé, s máris értékes bírálatok hangzanak el róla. Ezek a korabeli bírálatok — ha nem irodalomtörténészek tollából valók is — rendkívül fontosak számunkra, mert fényt vetnek a mű „köztulajdonba vételére“, arra, hogy miért és hogyan vált nemzeti klasszikusunkká az a munka, amely akkor még nem volt több egyszerű ponyvafüzetnél.

A közvélemény első megnyilvánulását Kerekes Ferentől tudjuk, aki az 1815-i első bécsi kiadást sajtó alá rendezte és előszóval látta el. Ő az előjáró beszédben ad hírt arról, hogyan fogatta az egyszerű, iskolázatlan, „betűtlen“ nép a Lúdas Matyit: „még Marci kanász is, | A ki nagy Á-t se tanult soha, sokszor majd megütötte | A guta, úgy röhögött: No ilyet soha Gazd'uram, úgymond, | Még a hetvenedik nagyapámnak lelke se hallott. | Be' furcsán perdül; pedig a sor vége nem úgy megy, | Mint a nótában szokták... Igy ítélt Marci túdatlan | Fővel;“.**

Kerekes Ferenc az irodalmi műveltségbe belekóstolt, egyetemre járó diák véleményét így formálja meg ugyanitt: „mások még több szépet láttak ezen kis | Munkában...“ Neki magának elsősorban a sok „Körmönfont magyaros szóllás formája, meg a ragy | Könnyűség, elmés lelemény, természeti festés“ tetszett legjobban. Nem sokkal a bécsi második kiadás után Kazinczy is megírta róla véleményét: „A' találmány, a' poetikai Oeconomia igen jó: a' prosodia kegyetlen, a' stíl paraszt, a' moralitást láthatod“ (Levele Berzsenyihez, Kaz. Lev. 13: 323).

Stílusáról, nyelvéről azóta is megemlékezett a terjedelmesnek nehezen nevezhető Fazekas-irodalom. Egy-két mondatnyi dicséretnél azonban csak kevesen méltatták többre. Részletesebben foglalkozik a Lúdas Matyi nyelvével Kiss Ernő dolgozata (A két Lúdas Matyi. Nyr. 28: 23), amelyben Fazekas munkáját Balogh István későbbi színpadi feldolgozásával veti egybe. Fazekasnak a nyelvújítással kapcsolatos szerepéről is ír, majd szókincsét vizsgálja, s összeállít egy elég szűkszavú szójegyzéket: „A 435 sornyi kis költemény nyelvének zamatosságát és gazdagságát — írja — eléggé mutatják e szavak. Van ugyan köztük egy pár szokatlan, meg csirált szó is, ez azonban alig ront | Fazekas nyelvének népiességén. S tárgya népies volta mellett ez bizonyosan sokat tett arra, hogy műve a népnek kedvelt olvasmánya legyen, szokatlan formájában is.“ A fiatal Móricz Zsigmond a remekműhöz méltó gonddal és figyelemmel foglalkozik a költemény nyelvével (Lúdas Matyi, Uránia 1905). Részletesen elemzi irodalmi, művészeti szempontból, s különös figyelemmel nyelvi, stilisztikai szempontból is. Nyelvéről azt írja: „Külön tanulmányt érdemelne maga, ez a nagy érdeme.“ — A külön tanulmány megírására nem vállalkozott, de így is rendkívül értékes megállapításokat tett a Lúdas Matyi nyelvéről, s összeállított egy szójegyzéket is a költemény legizesebb szavaiból, fordulataiból. A Fazekással részletesen foglalkozó munkák közül Horváth Jánosé jegyez meg jellegzetes vonásokat a Lúdas Matyi epikus

* „A II. gimnázium tankönyve például a Lúdas Matyit, a Bánk Bánt stb. úgy tárgyalja hogy elmondja történelmi-társadalmi háttérüket, tartalmukat és néhány szűkszavú és általános megjegyzést tesz hőseikre, mint a különböző társadalmi osztályok, politikai nézetek képviselőire“ (Jóború Magda: Irodalomtanításunk helyzete és feladatai. Közn. 1953: 307).

** A Lúdas Matyiból vett idézetek szövegét Kéry László szívessége folytán Fazekas készülő kritikai kiadása nyomán közlöm. A jobb áttekinthetőség kedvéért a belső idézőjeleket elhagytam. — Sz. F.

stílusáról. (Csokonai. Csokonai költői barátai. Földi és Fazekas. Bp., 1936.) Illyés Gyula friss költőszemmel hívja fel a figyelmet Fazekas elbeszélő stílusára (Fazekas Mihály; Előszó a Fazekas Mihály összes verséhez. Bp., 1948. Fehér Holló kiadás.); — azóta aztán nem is szólhatunk a Lúdas Matyi nyelvét, stílusát mélyebben érintő érdemes kiadványról. Pedig a feladat szép, és szinte kínálva kínálja magát feldolgozásra: láttuk, Móricz is külön tanulmányra tartja méltónak. Ennek megírására mi sem vállalkozunk; ez alkalommal csak egy szempontból akarjuk megvizsgálni a Lúdas Matyi nyelvét: azt akarjuk megfigyelni, milyen kapcsolatban áll a kis eposz a magyar népi epika évszázados hagyományaival, miféle szálak fűzik a magyar népi mesemondás nyelvi és stílusbeli hagyományaihoz.

A Lúdas Matyi cím alatt a szerző így jelölte meg munkája műfaját: „Eredeti magyar rege.“ Mit akart mondani Fazekas Mihály ezzel a megjelöléssel? A *rege* szó Fazekas korabeli használatáról ezt találjuk a Nyelvújítás Szótárában: „Megvolt a régi irodalomban is, de csak »vetus cantilena« [azaz régi ének] értelemben. — Baróti Szabó Dávidnál (1784) már »régii mesé«-t is jelent. — Mártonnál (1807-ben) 'Märchen, Sage' [vagyis 'mese, monda' jelentésű], holott 1799-ben még csak 'alter Gesang, altes Lied' [azaz 'régii ének, régi dal'] jelentésű volt. — Kazinczy magának tulajdonítja a használatba hozatal érdemét (vö. Pandekt. 5:14).“

Ismerve Fazekas érintkezési körét, olvasottságát, nyelvújítói gyakorlatát, joggal tehetjük fel, hogy a szót már újabb: 'mese' jelentésében használta. Műve ötletének eredetére vonatkozólag az irodalomtörténeti kutatások megállapították, hogy európai vándortémát dolgozott fel: egy valószínűleg 13. századbeli francia fabliau valamelyik változatát. Mégis eredetileg alkotott; olyan eredetien, annyira magyarul dolgozta fel a történetet, hogy méltán lett népünk egyik legkedveltebb olvasmánya, és méltán írta róla Illyés Gyula: »A Lúdas Matyi a legnemzetibb époszunk« (Fazekas Mihály* 12).

Minek köszönhetette ez a kis remekmű, hogy ilyen páratlan gyorsasággal utat talált a nép szívéhez? Elsősorban bátor szókimondásának, a jobbagyság helyzetére rávilágító demokratikus célzatának s ezzel együtt, ezzel szerves összefüggésben: művészi megformáltságának, nyelvi remeklésének. A Lúdas Matyi műköltői alkotás; verselésében nem is ősi magyaros formát használ; — a nép mégis úgy szívébe fogadta, hogy szinte saját meséjét látta benne. „Lúdas Matyi élőbb, ismertebb alak lett mint Fazekas Mihály“ — írta róla Illyés Gyula idézett Fazekas-tanulmányában (6). Mi volt tehát az, — a tárgy égető időszerűségén túl, az idegen versforma ellenére —, ami a Lúdas Matyit népkönyvvé tette, ami a kis mű hőstét valóságos népmesei hőssé emelte? Sok-sok művészi erénye közül elsősorban az, hogy maga is a magyar mesék jellegzetes szerkesztési és elbeszélő hagyományai szerint íródott. A magyar népi epika, a magyar mesemondás hagyományainak sokrétű művészi alkalmazása tette az idegen versforma ellenére is annyira otthonossá a „regét“ népünk szívében. Mert a Lúdas Matyi — noha műköltői alkotás — teljes egészében a kötetlen magyar népi epika, a magyar népmese ábrázolási, szerkesztési, nyelvi hagyományaira épül. — Honnan ismerte Fazekas a magyar népmesét, hogy olyan művészi hűséggel tudta alkalmazni elemeit kis remekében?

A 18. század vége hazánkban is a népköltészet fölfedezésének korszaka. Fazekas városának, Debrecennek írói köre különös érdeklődést mutat a népi alkotások iránt. Elég, ha Csokonainak a népdalról tett nyilatkozataira és tervezett tanulmányára célozunk (lásd Harsányi—Gulyás: Csokonai Összes Művei 2: 642, 787), nem szólva népi stílusban írt dalairól, a Szegény Zsuzsiról, a Parasztdalról stb. Fazekas maga is

* A továbbiakban: FM.

Irt kitűnően sikerült „népdal“-t, a Hortobágyi dalt, amelynek értékét azon mérhetjük e, hogy szélteben énekelt valóságos népdallá lett.

A magyar népi epika felfedezése lassabban haladt, mint a népdalé (lásd Horváth: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig 103—6). A mesegyűjtés első nyomai a 18. század végén lelhetők fel. Debrecen ebben is első helyen áll. Tudomásunk szerint az első hitelesen lejegyzett népmese az, amelyiket Csokonai a Tempefőiben mesélt el Szuszmirral, a tréfás kedvű kalefaktórral. Hogy honnan ismerhette a mesét? A kézirat tanúsága szerint a Szuszmir meséjét idegen kéz írta; alighanem valamelyik ügyes mesemondó diák tollából közvetlenül került oda. (Az adatot és a föltevést Juhász Géza szóbeli tájékoztatása nyomán közlöm.) A mesemondás, a népmese különben is eléggé ismert, kedvelt téma lehetett a kollégiumi diákság körében. Erre vall Virág Pál debreceni diáknak 1797 körül lejegyzett meséje is a fekete világkerülő emberről. Ugyanitt 13 mesének a címét közli (vö. Horváth: i. m. 103; Bernáth Lajos: Magyar népmesék a XVIII. századból Ethn. 13: 289—301). De Csokonairól másutt is vannak nyomai a népmesének. A Dorottya Előbeszédében emlegeti a *kies rézerdő-t*, az *óperenciá-t*, a *kerekerdő-t*, m. lyben *ezüst madarak* szólnak; az *aranyvár-at*, mely *kokassarkantyú-n* forog stb., mégpedig olyan természetességgel idézi a népmesei közhelyeket, mint aki maga is alapos ismerője ezeknek (vö. Katona Lajos: Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban Ethn. 10: 163). Ismerős volt tehát a magyar népmese a Kollégium falai közt, a debreceni írói kör tagjai közt is. Egy Fazekasnak tulajdonított kézirat (Két nő bírálata Csokonai Dorottyajáról 1804-ben IK. 15: 112—9) éppen a Dorottya Előbeszédjének meséi vonatkozásaihoz kapcsolódva emlegeti a *Világszép asszony-t*, meg a *vasorru bábá-t* (i. m. 114—5) — bizonyítva, hogy Fazekas is otthonos volt a magyar népmesék világában. De másképp hogyan is magyaroznánk a Lúdas Matyi népmesei frissességét, amely nemcsak a szerkesztésben, de a mű egész ábrázolásmódjában, nyelvében érvényesül? A Lúdas Matyiban először emelkedett irodalmi rangra a magyar népi elbeszélő hagyomány, a mesemondás — ez nem utolsó sorbeli titka nagy népszerűségének. Illik, hogy ebből a szempontból is megfigyeljük.

A kötetlen népi epikának megvannak a maga sajátos nyelvi jegyei. Fazekas mesterien, megtévesztő hűséggel használja ezeket a népi epikai stíluselemeket a Lúdas Matyiban; innen munkájának népmesei frissége, elevensége. S ahogy mondtuk, megvan művének történeti jelentősége is: először alkalmazta magyar irodalmi alkotásban ezeket a népi stíluselemeket. Ille- nek rá Aranynek egy sikerült népmesegyűjtéményről írott sorai: „Nem csak a nyelv, az előadás modora, a színezés, az epikai közhelyek, ismétlések, de minden vonás a népre, az eredeti mesélőre s hallgatóira emlékeztet“ (Eredeti népmesék, ÖPM. 712). Ez a dicséret egy népmesegyűjtőnek szólt; hogy a Lúdas Matyi milyen híven követi a népmesei hagyományt, bizonyítja az, hogy a dicséret kifogástalanul ráillik. Arany egyébként ebben a bírálatában jelentős megállapításokat tesz az epikai közhelyekről, a népi elbeszélés nyelvi sajátosságairól.

Hol és hogyan érvényesül ez a népmesei hagyomány a Lúdas Matyiban?

1. Mindjárt a legelső sorokban. „A hősköltemény a népmesék természetességével és biztonságával indul“ — írja róla Illyés Gyula (FM. 12).

Hajdann egy falubann, a Nyírenn-é, vagy az Erdő-
Háton, vagy hol esett, jó szerrel nem jut eszembe.
Már csak elég az, hogy: vólt hajdann egy öreg asszony.
Özvegy vólt, s egy rossz fia vólt...

Mindjárt az első sorokban példatárát találjuk a népmesei sajátosságoknak. A személyes elem, a mesemondó személyének bekapcsolása a

mesébe elég gyakori vonása népmeséinknek (vö. Ortutay: Fedics Mihály mesél 98—9). Ortutay Fedics Mihály meséjéből ilyen példákat idéz: „... megraktak osztán, a sz t m á n n e m t u d o m, tizenöt vagy husz szekeret pénzzel...» Vagy szembe-ötölőbb példa, a Medve János meséjében elmondja a vaspálca készítését: »Mennyi üdő alatt, azt mán magam is elfelejtettem« (i. h.; a kiemelések tőlem: Sz. F.). Vegyük ehhez Fazekas sorát — „a Nyírem-é, vagy az Erdő- | Háton, vagy hol esett, *jó szerrel nem jut eszembe* | “ — s már előttünk is ül a népi mesélő, aki az élőszó melegével adja tovább meséjét hallgatóinak. Az előadás közvetlenségét, „mesélés“-jellegét másutt is érezzük; erről írja Illyés Gyula: „Minden szón ott párázik még a költő ajkának melege, az elbeszélő költemény sorról-sorra a leglíraibb nevévellettel ömlik“ (FM. 11). A mesemondóra jellemző *személyes kiereszkedés* később is elő-előfordul a költeményben (lejjebb külön fejezetben is foglalkozunk majd vele), de különösen fontos itt a bevezető részben, mert megteremti a mesemondó és a hallgató személyes kapcsolatát, a mesemondás hagyományos ősi atmoszféráját.

2. A bevezető rész azonban nemcsak a mesemondó személyiségének bekapcsolásával járja a népmesék hagyományos útját. A mesekezdésnek, a *kezdő formula* láknak ősi hagyománya van a nyelvben. Arany említett bírálatában idéz egy ilyen kezdő formulát: „Hol volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl, még az üveghegyeken is túl, kidült-bedült kemenczének egy csepp oldala se’ volt, a hol jó volt, ott rossz nem volt, a hol rossz volt, ott jó nem volt, volt egyszer a nekeresdi s ebkérdi kopaszhegyen hét sugár jegenyefa“ ... stb., s dicséretére kiemeli, hogy „syntaxisban is megtartva a népies hanyagság“ (i. m. 713).

Fazekas kezdő formulája jóval egyszerűbb, hiszen nem tündérmesét mond el; a népmese nála tudatosan választott forma, amelyben a felvilágosult költő elmondhatja társadalmi mondandóját. A mesei jelleget azonban következetesen megőrzi, hiszen „betűtlen“ hallgatói előtt az epikának főként ez a fajtája, a népmese volt ismerős és érthető. A Lúdas Matyiban is megtaláljuk az Arany említette „népies hanyagságot“, a kezdő formula mondatában: a közbevetett kitérével megbontja a mesekezdést, s a *volt hajdann*-nal újra nekiindít a mesének: „*Hajdann* egy falubann, a Nyírem-é, vagy az Erdő- | Háton, vagy hol esett...“; ekkor jön a személyes közbeeszkedés, a: „*jó szerrel nem jut eszembe*“ — s utána a mesemondó életből ellesett „gondolatpótló formulája“: „*Már csak elég az, hogy*“; csakhogy itt már a személyes közbevetés úgy megkuszálta a beszéd fonalát, hogy a folytatás helyett, ahelyett, hogy elmonaaná, mi *esett*, új ígérel indít az elbeszélésnek: „*volt hajdann* egy öreg asszony...“ Ezzel a népi mesemondók kezdő formuláját alkalmazza olyan mesteri ügyességgel, hogy szinte érezzük a beszélő közvetlen jelenlétét, hiszen az élő beszéd, a hevenyében megformált mese érződik minden szaván.

3. Miután a bevezető formulával megteremtette a népmesei hangulatot, a kedvező légkörben már kedvére élhet a népmese epikai fordulataival, „locus communis“-aival, ahogyan Arany nevezi őket említett tanulmányában. Az *elbeszélés tárgyában is népmesei motívum* az özvegy és otthon tétlenkedő siheder fia, aki végül is „holtra elunta magát“, s világgá készül — jó anyjától útra tarisznyázva. Az úton esik aztán a baj, ami a hőst próbák sorozata elé állítja. — Minket azonban most elsősorban a népmesei stílus vonásai érdekelnek.

A népmese modorára vall, hogy a hőst már előbb föllépteti, beszél is róla: tudjuk, *rossz fiú* volt; „Nyáron a legyet a szárán csapkodta napestig, | Télen a tüzelő mellett a piszkafa végén | Ácsorgott el egész napokat“; tudjuk, hogy jó anyja eléggé zsémbelt rá, Matyi azonban — mert csak itt tudjuk meg a közbevetésből, hogy: „Matyi

volt neve a sihedernek“ — mindezt föl se vette. A népi mesemondó önértéke csendül ki ebből a fordulatból: ő mindent tud apróra hősről, neki természetes, hogy Matyinak hívják, hiszen szinte személyes jó ismerőse — csak hallgatói kedvéért veti oda, mintegy magyarázatul, hogy mi is volt a hős neve (A népi mesemondói önértékre vonatkozóan lásd Ortutay i. m. 58—75). Ezzel a közbevetéssel megint csak az előadás közvetlenségét szolgálja, hasonlóan ahhoz, amit előbb (az 1. részben) már előadtunk.

4. Ettől kezdve Matyi írói aposztrofálásai is a népi mesemondás legfőbb törvénye szerint alakulnak: a mesélő és a hallgató személyes együtt-létének törvénye szerint. Az előbb még csak a maga és a hős bizalmas viszonyát hangsúlyozta a mesélő, mikor avatatlan hallgatói kedvéért magyarázatul odavetette, hogy „Matyi volt neve a sihedernek“ — most már azonban a hallgatóság-nak is be van mutatva, mindannyiunknak bizalmas ismerőse: ezt fejezi ki a többes birtokos személyrag: „Mint szieszeg a fót lúd idegenre: *Matyinkat* is akként | Gúnyolták...“ Aztán még bizalmasabb lesz a megnevezés: egyenesen fiává fogadja a mese közönsége a hőst: *A mi fiunk* lesz a *Matyink*-ből, s a birtokos személyrag előtt a személyes névmás is azt az utat jelzi, amelyen át Matyi a hallgatóság szívéhez közelebb lopózott. Mire a nagy összeakaszkodás helyére ér, *a mi Matyink* lesz a *siheder*-ből („Amint Döbrögi úr ekkor sétála alá s fel, | *A mi Matyink* és a szép húsz liba tüne szemébe“), akit közben az is közelebb hozott a hallgatóság szívéhez, hogy kiderült róla „furfangos esze“ és az, hogy amit abban föltett, „Azt onnan sem tűz, sem víz nem ütötte ki többé“. Az is segít a mesemondónak a közönséget Matyi oldalára állítani, hogy anyjától az összeszólalkozás után jó fiúhoz illően, tisztességesen elköszönteti: „Anyjának minden jót kíván...“ Mire a mese fordulópontjához érkezünk, a döbrögi vásárba, már együtt aggódunk mindannyian hősünk jövőendő dolgaiért. Ez az érzelmi elfogultság a mesemondó részéről egyik legjellegzetesebb vonása a népmesének (vö. Ortutay i. m. 93). A jó mesemondó „annyira azonosul hősével, hogy gesztusaival, sőt rokonszenvvel és ellenszenvvel követi saját meséje menetét“ (i. h.). Ezekre a szereplők ábrázolásával kapcsolatban még vissza fogunk térni.

5. Az epikus tömörséggel előadott bevezető után elérkezünk a mese tulajdonképpen cselekményindító motívumához, Matyi és Döbrögi összetűzéséhez. Már eddig is remekelt Fazekas az epikus előadás elemeinek: a jelen időnek, párbeszédességnek, szabad függő beszédeknek stb. mesteri alkalmazásában. Ezekről azonban lejjebb szólnunk majd részletesebben. A főmotívum: Matyi méltatlan megaláztatása és példás megtorlása a népi epika törvényei szerint kapja meg a maga hangsúlyát a költeményben. Arany idézett munkájában kiemeli a népmese „ismétlő, recapituláló, emlékeztető részeit“ (i. m. 714). Erre a vonására rámutat Ortutay is: „A paraszti mesélő a mese egyes szerkezeti elemeit néha szinte szószerint többször is (leggyakrabban háromszor!) elismételgeti“ (i. m. 95). Ez a népmesei vonás érvényesül a Lúdas Matyiban is, mégpedig fontos szerepe van: minden egyes levonásban emlékeztetőnkbe idézi a mese tulajdonképpen mozzogatóját, Matyi fogadását és azt, hogy mennyi van már belőle letörlesztve. Már az első levonásban ilyen motívum-kiemelő szerepe van annak, hogy Matyi háromszor is elismétli „örületes szavait“: „*Róvja fel a kapufélfájára, hogy el ne felejtse: | Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!*“. Majd mikor merész szavaiért a „néhány zöldingések agyba- | Főbe verék, s kiveték,“ a „pót-megyalázás“ után még egyszer visszakialt: „*Osztán háromszor veri meg Lúdas Matyi kenet!*“. De még a sokaság előtt is szükségesnek tartja megerősíteni fogadását: „*Majd meglássátok, háromszor megverem azt la!*“.

A háromszor, három alakban ismételt fogadás nemcsak Matyinak nyers-nyakasságát, oroszlán szívét jellemzi kitűnően, de az epikai közhelyek természete szerint az a rendeltetése is megvan, hogy a hallgató emlékezetében megszállva, az most már minden idegszálával a fogadás beváltására figyelmezzon.

Az epikai ismétlés érvényesül a további levonásokban is. A paraszti mesélőről azt olvastuk, hogy a mese főbb motívumát „szinte szó szerint többször is (leggyakrabban háromszor!) elismételgeti“. Fazekas is megragadja az alkalmat, és minden további levonásban szinte azonos szavakkal figyelmeztet Matyi fogadásának törlesztésére. „*Nem vagyok én, uram, ács, hanem a Lúdas Matyi — úgymond, | Kit kend megcsapatott, és elrablotta libáit, | S háromszor fogadá, hogy visszapüfölgeti kenden. | E' most hát első.*“ — mondja Matyi az első törlesztéskor. Nem kerüli el a mesemondó figyelmét az sem, hogy Döbrögi az elrablott libák árával is adós maradt: „*Mátyás az urat megagyaltván | És a lúd árát a zsebjeiből kikeresvén, | Törli szemét száját, és a sűrűbe ellillant.*“ A harmadik levonás így ismétli a motívumot: „*Nem félcer vagyok én, hanem a Lúdas Matyi, kit kend | Megveretett, s lúdját elvette: de hasztalan a szót | Nem szaporitom; elég, hogy most másodsor adom meg, | Amit megmondtam... Előveszi osztán | Döbrögít, és a vert testét megdöngeti rütül. | Ekkor az ágyfőből a pénz kulcsát kikeresvén, | Lúdjaim árát és költségemet elveszem, úgymond.*“ — A negyedik levonásban így tér rá újra a motívumra: „*Mit bámúl az Uram? nem fogják azt ma el, úgymond; | Osztán nem Lúdas Matyi az, hanem én vagyok, akít | Megveretett kelmed, s lúdját elvette erővel.*“ A ludak árának visszaszerzését is megismétli újra, harmadszor is: „*S erszénnyét a lúd áraba viszont kiürítvén | Mondja: Ne féljen az úr | már többet nem verem én meg. | Azzal lóra kapott, s elment dólárá örökre.*“

A főmotívum hangsúlyozására a népmesék rekapituláló, emlékezetsegítő modorában még másutt is talál alkalmat: a törlesztések előtt újra és újra figyelmezteti a hallgatót Matyi „szörnyű ígéréteré“; ezzel az érdeklődést mintegy tovább csigázza, s egyben a mesemondó ősi elfogultságával egy kicsit úgy, hogy abból előre sejtessük Matyi sikerét. Az első törlesztés előtt: „hogy Döbrögi meg ne csalódna, | Úgymond, már egyszer vele számot kellene vetni.“ Mikor aztán a kastélyépítés helyén a faragatlan fákat szemlélve „Meg lesz már, így szól Matyi, meg lesz Döbrögi verve“ — mindenki érzi, hogy a verés könyörtelenül be is fog következni. A második „fizetés“ előtt is figyelmeztet a mesemondó: „Látogatásra megyen hozzá Matyi, *hajdani szörnyű | Ígérteje szerént*“; s előre jelzi megint csak a kikerülhetetlen véget: „Hijjába keríti magát bé | Puzdrás és láncsás hajdúkkal: nincs neki annyi | Lelke, hogy a bosszús Matyinak kikerülje husángját.“ Döbrögi harmadik „levonása“ előtt is — mikor szinte reménytelennek látszik Matyi fogadásának beváltása — nem mulasztja el, hogy ne biztassa újra hallgatóit: „Tíz láncsás lovagolt mindenkor hintaja mellett... de hasztalan; ő azt | Háromszor fogadá, hogy megveri Döbrögít; annak, | Bárha török-szakad is, csak meg kell lenni akárhogy“. — Ezek a részletek nemcsak a népmesék motívumismétlő, rekapituláló sajátságának művészi alkalmazását mutatják, hanem azt a másik népmesei vonást is illusztrálják, hogy érzelmi elfogultsággal beszél hősről a mesélő, s a hallgatóit is ennek megfelelően igyekszik befolyásolni. Erről a következő fejezetben fogunk szólni.

6. A főmotívum részletező ismételtetése mellett jól segíti az eszmei mondani-való kiemelését a másik népmesei vonás: a szereplők érzelmi jellegű, rokonszenves vagy ellenszenves ábrázolása. A népmese kínálta erre is a keretet, s Fazekas ezt a keretet a műköltő rátermettségével használta fel.

Hogy hogyan mutatja ki Matyi iránti rokonszenvét, arra már idéztünk példákat: Matyi egyre bizalmasabb megnevezései fokozatosan készítik neki a szállást az olvasó

szívében: *a siheder; Matyi, Matyink, a mi fiunk, a mi Matyink* — mikor aztán Matyi méltatlan megalázása megesik, már az ő ügye a mi ügyünk, sérelme a mi sérelmünk, s együtt örülünk sikeres fölülelemelkedésének. Mert Matyi titulusai ettől kezdve egyre szépülnek: s dicsősége annál nagyobb, mert ezek a címek legtöbbször éppen az ellenfél, Döbrögi szájából hangzanak el: az ács képében fondorkodó Matyit Döbrögi fülünk hallatára *barátom*-nak szólítja, majd „megurazza“. A hatalmas Döbrögi úr — deresen vont jobbágyát, aki még meg se süvegelte személyét! „*Barátom!* | Még nekem, úgymond, nincs egy áccsal is alkum, az *úr* hát | Járt az olasz földön? — *tessék* bójönni!“ A hatást csak fokozza, hogy pár sorral előbb még az „álnok“ Matyi *méltóságos uram*-nak, *nagyságos uram*-nak tiszteli Döbrögit, — amiben már volt valami a vállalt szerepből: az olasz ács hajbókoló udvariasságából is. A harmadik levonásban tovább nő Matyi becsülete a hallgatóság előtt, hiszen „feje jó volt“, nyelveket sajátít el, orvosi tudományt tanul. Nő a címe is: *Matyi gazda* lesz, jelezvén ezzel az írő, hogy a jobbágyhős kezd egészen ura lenni a helyzetnek. Mikor mint hadiorvosló megjelenik, s Döbrögi fűt-fát ígér neki, csak hogy megvizsgálja: „*Matyi gazda* | Egy darabig vonogatta magát; végtére az egymást | Felváltó posták elvitték csaknem erővel.“ Az utolsó levonásban, Matyi diadalának delelőjén, tekintélye teljességében jelenik meg a döbrögi vásárban: „Matyi ott, mint más igaz ember | Megjelenik paripán“. Lett valaki Matyiból! Paripája van! — Példának nem rossz példa az „ijjedezésre rákapott“ jobbágyhallgatóság előtt. Az idegen siheder *uram*-nak tiszteli: „Meglát egy virgonc lovat egy idegen sihedernél; | Kérdezi hogy mire tartja? *Uram* csak száz arany úgymond.“ Azzal, hogy a mese végén a mese elején meggyalázott Matyit *úr*-nak titulálják, a nép fölényét hangsúlyozza az írő. Matyi „urasága“ erkölcsi, szellemi fölényt fejez ki: a sihederrel úgy szól, mint falusi legény a másik legénynek: „Cimbora, hogy lehet az — Matyi így szól, úgye komázol?“

Míg Matyi ilyen diadallal halad előre célja és szívünk meghódítása felé, Döbrögivel épp a fordítottja történik. Az első percben a korlátlan hatalmú, erőszakos földesúr képében állítja elénk a mese: „a hatalmas | Döbrögi úr... ki magáról | Azt tartotta, hogy... neki a Felség se parancsol; | Amit akart, a' volt törvény, s tetszése igazság.“ S a róla rajzolt képet mindjárt igazolja is tette: Matyit legazemberezi (— „Ennye gazember! | Nem tudod, itt ki az úr?“), és lúdjait elkönfiskálja. — A legnagyobb fegyvere azonban a mesemondónak hallgatósága befolyásolására: a nevetetés. Nevetni persze lehet jó szívből, együttérzésből a hős turpisságán, ravaszágán — s lehet valakinek a rovására is; ez utóbbi nevetésről mondják azt, hogy gyilkol. Döbrögi személye körül sűrűn fölcsap ez az utóbbi fajta. Az első „ízrombeli megpüfölés“ után nemcsak a regebeli jobbágyok fejezik ki titkos érzéseiket, de a hallgatók is — nyilván hangos nevetés kíséretében — amikor Döbrögi „sok csuklás közbe sokára | Úgy nyöghette ki, hogy Lúdas Matyi meggyilkolta.“ A sornak nemcsak logikai csattanója van, de verstanai is: Horváth János mutat rá Rendszeres magyar verstanában. A hexaméterről írva mondja: „Ha az ötödik ütem szabályellenes spondeusz, akkor legalább a megelőző láb legyen daktilus; ily szabálytörés azonban humoros hatás keltésére is alkalmas lehet (»Úgy nyöghette ki, hogy Lúdas Matyi meggyilkolta«: ti. »elpáholta«, Döbrögit, aki ezt a panaszt, s benne a meggyilkolta nagyítást »kinyögi«“ (i. m. 94). Döbrögi kárára szolgál a szavak ravasz összeválogatása is; a második visszavágás előtt így festi Döbrögi kétségbeesését: „Döbrögi *fűhöz*- | *Fához kapkoda*, és akit csak ajánlani tudtak, | Bárha *kerékgyártó, lóorvos, marhakuruzsló* | Völt is, kínjában mind meghallgatta tanácsát.“ Ugyanitt kapja meg Döbrögi a bizalmas birtokos személyragot és a kiemelő *mi* hangsúlyos névmást. De amíg ez a Matyi esetében arra volt jó, hogy a hőst a közönség jóindulatába ajánlja, — Döbrögi esetében egészen más a szerepe. A *mi urunk* akkor kapja ezt a bizalmas megnevezést, mikor éppen nem úr, hanem a

Matyi keze szennyét heverő nyavalyás: „*A mi urunk, ki szegény, még vagy három daganattal | Mellyek a hátáról nem akartak eloszlani, ágyban | Kornyadozott . . .*“ Nevetésre serkentő gúny lapul ezekben a sorokban; hát még a folytatásban: „*hogy vélt orvosra felé közeített, | Majd kirepült szedres bőréből . . .*“ A harmadik találkozó előtt sem mulaszt el egy kis tréfát a Döbrögi rovására: „*A Lúdas név annyira fészket | Vert szívébe, hogy a vidék lúdját kiölette, | Mert csak lúdtollat látott is, azonnal elájult; | Még a ludimagistert is ki akarta csapatni | A jószágból; de az azt ígérte, hogy inkább | Rektornak hívatja magát, s minden követőt.*“ A neveltségesség fegyverét nemcsak Döbrögi személyével kapcsolatban használja. Éppen így nevetésre — és ezzel együtt — állásfoglalásra bírja a hallgatót az ispánról beszélve is. Az első „találka“ után az ispán szolgálalkúságából csinál remek torzképet: vérebe fagyott, félájult földesura láttára sem tud más nyelven szólni, csak a hűbéres cseléd talpsimogató nyelvével: „*a rémült ispán instálja alássan, | Hogy mi pogány gyilkos kínozza meg ilyen erősen | A nagy-ságos urat ?*“

De él a rokonszenv-keltésben is a huncut összemosolygásra készítő stílussal. Matyi személyével kapcsolatban is sokszor fölnevetünk, — de ez a nevetés az együttérzés jókedvű kuncogása, amelynek megint csak Döbrögi felé vág az éle. Matyi iránt táplált rokonszenvét állandóan érezteti a stílus, hiszen erre utaltunk már előbb is. Mindenütt elő-elősugárzik ez a rokonszenv, amely aztán a hallgatót is magával ragadja. Illyés Gyula is figyelmeztet az ábrázolásnak erre a vonására: „*A stílus elárulja, hogy a költő együtt örül hőisével*“ (FM. 14). Példának a harmadik levonásnak részben már ismertetett részletét idézi: „*Uram! úgymond, | Nem felcser vagyok én, hanem a Lúdas Matyi, kit kend | Megveretett, s lúdját elvette; de hasztalan a szót | Nem szaporítom; elég hogy most másodszer adom meg, | Amit megmondtam; főképp, hogy kend is a hosszas | Várakozásba magát ne gyötörje sokára, csak essünk | Által rajta; ha még nekem a jó Isten erőt ad, | Harmadszor se fogok majd késni . . .*“ Erre a cinkos együttmosolygásra szerez alkalmat a költemény egyik legművészebb része, az „*ijjedezésre rákapatott jobbágyok*“ lelkületének művészi ábrázolása. Mikor a megszákolt Döbrögi kinyögi, hogy „*Lúdas Matyi meggyilkolta*“, „*Egyik jobbágy a másiknak kurta gubáját | Megrántá: más a mellette valóra könyökkel | Titkon bökdöse . . .*“; s csak fokozza a hallgatók hovaérzését a stílus, amely nem nagyon válogat a szavakban, mikor Döbrögi kétségbeesését akarja festeni: „*urok óbégatva könyörgött: Óh fiaim! vigyetek szaporán, mert meghalok, — úgymond.*“

A kötetlen népi epika, a mesemondás hagyományai érvényesülnek az előadásban, az események és a személyek megjelenítésében is:

7. A mesemondás természetéből következik egyik legjellemzőbb vonása: közvetlensége, szubjektív jellege. Ezzel függ össze az is, hogy sokszor szinte rajta érezzük az előadón az előszó melegét. Erről már a mesekezdő formulával kapcsolatban szólottunk. Az ott említett *jó szerrel nem jut eszembe* jellegű személyes kitérésnek nem egy párját találjuk a költemény folyamán. Ilyen — az előszó elevenségét árasztó — a második levonás kezdése is: „*A mi Matyink könnyen lehet elgondolni, hogy anyja | Háza felé képpel sem fordult*“. A harmadik levonás is ilyen mesemondó elevenséggel kezdődik: „*Hát Matyi hol jár most? váltig keresék, de az éjnek | Jó oltalma alatt hamar általment a határon*“. De a negyedik levonás is ugyanilyen előbeszédbe nyelven kezdődik: „*Már most ám igazán rosszul lett Döbrögi*“. Hogy ezek a — sokszor személyes jellegű — közbevetések mennyire jellemzők a népi elbeszélés stílusára, Deme László figyelmeztetett a Pályamunkások nyelvéről írva, amelyben egy paraszti mesélő (Balogh János) szájával meséli Veres Péter estéről-estére a történeteket tűz köré telepedett hallgatóságának: „*S jellemzően a népmese, a népi elbeszélés sajátja az is, hogy az elbeszélő rengeteg közbevetést használ; mondata*

gyakran elkanyarodik az egyenestől és kitér apró részletekre“ (Nyr. 77: 187). Néha a szöveg szinte érezteti a „kézmozdulatokat, gesztusokat is, amelyek olyan gyakori kísérői, szerves elemei a népi mesélésnek (lásd Ortutay: i. m. 93; Arany: i. m. 725). A Lúdas Matyiban is érezzük néha, hogy szinte lendül a mesélő keze: „Döbrögi még szintén meg sem szabadult az előbbi | Megpüfölés szedres daganatjaitól: *ihol* újra | Látogatásra megyen hozzá Matyi hajdani szörnyű | Ígéretje szerint.“ Ugyanebben a levonásban: „Azzal búcsút vesz, kimegy, a paripára felugrik; | *S illa berek*.“ Vagy még ennél is inkább érezzük a mesélő kézmozdulatát a negyedik levonásban: „tudod-é uram úgymond, | Hogy ki vagyok ? tudd meg, Lúdas Matyi én vagyok! — *uccu!*“

8. Az élőszói elevenség azonban nemcsak ezekben a vonásokban jelentkezik. Át meg át van szöve vele a kis remekmű. A drámaiság a népi mesemondásnak nemzetközi vonása; a magyar mesemondásban is mindenütt jól megfigyelhető (vö. Ortutay: i. m. 92). Itt írja többek között Ortutay: „a drámai szerkesztés, a párbeszéd nagyfokú kedvelése a magyar mesélőnek . . . jellemző vonása. Akár Kálmány Lajos alföldi köteteit, akár a székely népmesék különböző korú lejegyzéseit, akár a palóc vagy dunántúli meséinket vesszük figyelőre, e törekvés, e dramatikus ábrázoló hajlams az összecsapó párbeszéd, eleven tanácskozások mindegyik csoportban fellelhetők“ (i. h.).

Az élőszói közvetlenség hatásos eszköze a Lúdas Matyiban ez a népi epikai hagyományokból táplálkozó drámaiság. Az előadás drámaiságának megvannak a maga jellegzetes formái.

A közlés legősibbs egyben legdrámaibb formája az egyenes beszéd. (Vö. Herczeg Gyula: A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában Nyr. 78: 203.) A hagyományokat őrző és a drámai elevenséget kedvelő népnyelv gyakran él vele. Fazekas is igen sűrűn használja a Lúdas Matyiban.

a) Van úgy, hogy az egyenes beszédet legáltalánosabb formájában: közlést jelző igével, esetleg még rámutató szóval és kettősponttal vezet be: „*Kérdi az úr: Ki ezen lúdak gazdája? Magam la!* | *Így szóllott* nagy nyers-nyakason Matyi.“ Ennek a közlési módnak hátránya, hogy megszakítja az elbeszélés folyamatát, a közlést jelző igével fékezi az előadás drámaiságát. Ezzel a megoldással ritkán is találkozunk a költeményben.

b) Fazekas ismer egyszerűbb megoldásokat is, amelyek kevésbé fékezik az előadás drámai menetét. A népnyelv is gyakran oldja meg a közlésre való átmenetet közbevetett közlő igesegítségével. Ezzel kapcsolatban írja Eckhardt Sándor „Egyenes függő beszéd“ című cikkében: „A közlésre való átmenet történhetik még ezenkívül közbevetett közlő igével is. Itt népi példát idézek: Na — aszongya — Könyiba vannak a lovaim, nézzétek — aszongya — itt ety tizes — aszongya — akkor ez a tietők lössz (Banó István: Baranyai népmesék 150). A közlő ige sűrű ismétlése jelzi a beszéd síkjából való kiugrás állandó tudatát“ (MNy. 46: 148).

Az egyenes beszéd közlésére Fazekas is legtöbbször hasonló megoldást használ: közbevetett közlő igeként a népi *aszongya* megfelelőjeként az irodalmias *úgymond*-ot használja. „Ám no hiszen legyen úgy, *úgymond*, áldjon meg az Isten, | Csak lendíts valamit, mert héj nagy bűn a henyélés“; „hogy Döbrögi meg ne csalódna, | *Úgymond*, már egyszer vele számot kellene vetni“; „az ágyfőből a pénz kulcsát kikeresvén, | Lúdjaim árát és költségemet elveszem, *úgymond*“.

c) Az is előfordul aztán, hogy maga a közlő ige is elmarad az egyenes beszéd mellől: „De még népi nyelvben is bőven van példa arra, hogy a közlő ige egyáltalán elmarad, és az egyik beszédsíkból a másikba való áttérés csak a beszéd tartalmából derül ki. Példa: Hát amint megy, mendégé nagy messze kinn a határba, látott egy kis házikót. Bemegy a házba: »Agyonisten jó estét kedves öreganyám.« Vót ott egy öregasszony (Pandur Péter meséi I: 196)“ (Eckhardt i. h.). A Lúdas Matyiban is van rá

példa, hogy egy előadás drámai frissességében elmarad a közlő ige az egyenes beszéd mellől: „Magam la! | Így szóllott nagy nyers-nyakason Matyi. — *Ennye gazember! | Nem tudod itt ki az úr? majd emberségre tanítlak! | Hol vagyon a süveged? mi ezen lúdnak az ára?* | [Döbrögi egyenes beszédben idézett szavait nem kapcsolja közlő ige a szöveghez; a tartalomból derül ki, hogy a földesúr hangját hallottuk, ugyanis így folytatódik:] Bényomván süvegét, s megrázintván kacagánnját: | Három márvás, úgymond, párja az ilyenamollyan!“ Hasonló példák még: „egyszer | Mondja, hogy ő már lelt. — Egy sűrű völgybe lecsalja. — | *Illyen lenne derék hahogy ölnyi kerülete volna.* | Döbrögi mellé áll s által próbálja ölelni.“ Vagy a III. levonásban: „Kúcsolják kezeket, tanakodnak, hogy ki az ördög | Fojtá bé ismét száját nagyságos uroknak? | *Óldjuk meg szaporán.* — A félholt Döbrögi ekkor | Már csak alig szuszogott“.

d) Vannak aztán igazi színpadi módra készült párbeszédes jelenetek is. Ilyen a már idézett remekbe illő vásári szóváltás Döbrögi és Matyi között. Ebben a szövegben az epikus részek csak olyasféle szerepet töltenek be, mint a rendezési utasítások a színdarabban: „nagy nyers-nyakason“; „bényomván süvegét s megrázintván kacagánnját“.

— Hasonló sikerült párbeszéd a IV. levonásbeli, amelyben Matyi alkuszik a lóra a tűzről pattant sihederrel: „*Meglát egy virgonc lovat egy idegen sihedernél; Kérdezi, hogy mire tartja? Uram, száz arany, úgymond. | Cimbora, hogy lehet az? — Matyi így szóll — úgy de Uram! felet a siheder, jó nagy Magyarország, | És mégis ki hagyom mindjárt vágatni acéllal | Mind a két szememet, ha csak egy lova hág is elébe. | Ugy én a lovat megvenném, mond Matyi, hogyha | Megbizonyíthatnád, pedig így meg nem veszi senki. | Int neki, — jélre megyen vele; — Nézd ottan lakik egy úr“ stb. [Itt már a közlő ige is elmaradt az idézett mondat elől!]*

— Bár a közlő igét ki-kiteszi a párbeszéd során, de van úgy (pl. utolsó mondatunk esetében), hogy el is marad, s így külön nem jelzi, hogy az elbeszélő tudatában van annak, hogy más beszédsíkba ugrott át. Ilyenkor mintegy a beszélő személyé helyébe képzelve magát (a népi epikából olyan jól ismert átképzeléses előadás formájában) viszi tovább a történetet. — A drámai erejű ábrázolásnak ilyen módjaival sűrűn találkozunk népmeséinkben. Akad ezeken kívül még számtalan módja a drámai elevenségű ábrázolásnak az epikai műben.

e) Fazekas sem mindig közvetlen, drámai formában idézi a szereplők szavait; gyakran használ függő beszédet is, mégpedig a függőbeszédnek azt a fajtáját, amelyet átképzeléses előadás, megelevenítő függő beszéd, szabad függő beszéd (*style indirect libre*) néven emleget az irodalom. (A kérdésre nézve lásd Gyomlay Gyula: Az átképzeléses előadás és az oratio obliqua Arany Toldijában. Beöthy Eml. Bp., 1904, 2: 464—73; Herczeg Gyula: Mondat-szerkezetek Krúdy stílusában. Nyr. 75: 324, 420; A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában. Nyr. 78: 203.) Mi a lényege a megelevenítő függő beszédnek? Herczeg így foglalja össze: „E közlésmód létrejöttéhez szükséges a kötőszó kiesése, továbbá az, hogy a közlést bevezető ige ne legyen tárgyias, ne legyen ún. mondat vagy érzést kifejező ige (*verbum dicendi* vagy *sentiendi*). Személy- és határozóeltolódások mennek végbe a közölt tartalomban, az igeidők terén pedig létrejön a finnugor nyelvekben és a magyarban a függő beszédben megszokott átképzeléses időhasználat, ami azonban a franciában vagy olaszban szokatlan időhasználatot eredményez, pl. *imperfectumokat* ott, ahol egyébként nem volna lehetséges. — A függő beszéddel szemben e szerkezetben lehetséges bizonyos beszélt nyelvi sajátosságok megőrzése: szerepelhetnek felkiáltások, érzelmi aláfestésű szavak“ (Nyr. 78: 204—5).

Ilyen kitűnően sikerült megelevenítő függő beszédeknek egész sorát találjuk a költeményben. Mindjárt az első példánkon jól megfigyelhetjük, hogy az objektív jellegű epikai előadás hogyan vált át a közvetett alanyiságú

szabad függő beszédre, hogy aztán az egyenes beszéd direkt ábrázolásmódjával folytassa: „E lúdakra fené fogait Matyi [epikus leírás, elbeszélő múltban!], kéri az anyját, | Bizná rá azokat, hogy hadd próbálna szerencsét; | A vásárra bemenne velek: jó móddal eladná; | S így kapadozva talám kupec is kerekedne belőlle, | Melly úton sok rác úr lett abban az időben. [Az elbeszélő múlt tehát átváltott jelen időre, s most már Matyi szavait halljuk abban a bizonyos „szabad függő beszédben“, amelyik harmadik személyben ugyan kifejezve, de őrzi az egyenes beszéd érzelmi jellegű, szubjektív elemeit: itt pl. a *hadd* módosító szó jelenti ezt az elemet.] — Korhely! léhűtő! majd a vásárra, pokolba!...“ [Már az anyja dohogása pattog a közvetlen drámai erejű egyenes beszédben.] Érdemes megfigyelni másutt is, hogy az objektív jellegű epikai függő beszédbe hogyan menti át az egyenes beszéd szubjektív elemeit.

A Lúdas Matyi függő beszédeit vizsgálva azt látjuk, hogy éppen az adja meg különleges elevenségüket, drámai erejüket, hogy az indulatszók, módosító szók, érzelmi jellegű nyelvi elemek (amelyeket Herczeg is a szabad függő beszéd ismertetőjeleként említett) mind megmaradnak bennük. „Kérdi az úr: id' adod fele árrán? — Ó *biz* az apja | Lelkének sem alább párját egy kurta forintnál“. A személy harmadik, de mégis az első személy elevenségét adja neki a módosító szó, a *biz*, meg az indulatos szitkozódás: „az apja lelkének sem alább...“ Sok remek példáját lehetne idézni ennek az ábrázolásmódnak. Csak egyet mutatunk még be. A harmadik levonás találgájának leírásában is szabad függő beszédet használ a mesemondó: „hogy vélt orvossa felé közelített, | Majd *kirepült* szedres bőreből, *kéri* az égre | S földre, hogy illy nyomorúlt sorsán, ha lehetne segítem | [itt is megfigyelhetjük, hogy az elbeszélő multtról hogyan vált át drámai hatású jelen időre]. Megtapogatja erét Matyi, és veszedelmes hevülést | Érez megromlott vérében; hogyha azonnal | Fördő nem készül, és köppöly, még ma bizonynal | A szívére megy, és — Ekkor vállat von az álnok [itt meg azzal remekel, hogy a függő beszédet az élőbeszéd módjára megszakítja egy kötőszóval: »A szívére megy, és —«; ezzel a remek fordulattal sikerült megadnia megint az egyenes beszéd drámai közvetlenségét a mondatnak]“. Méltán írja Horváth János erről az ábrázolásról: „Csudálatos e nem-irodalmias közlő-forma megjelenítő ereje“ (Csokonai 82).

A nem közvetlen idézetnek közvetlen idézet formájába való öltöztetése valóban jellemző vonása a népi elbeszélésnek. Veres Péter már idézett Pályamunkások című könyvében a paraszti „mesemondó“, Balogh János beszédében remek igazolását találjuk a mondottaknak (vö. Deme László: Gondolatok a „Pályamunkások“ nyelvéről, Nyr. 77: 186—7).

f) De a mesélő más úton-módon is dramatizálni tudja az epikus előadást. S ebben Fazekas megint egészen a népi epika szellemében jár el: „ — Döbrögi pontba parancsol | Egy hintóba fogatni — szakács tálaljjon azonba! | Míg bémennének, Matyi mondja, hogy arra való fák | Hogyha találatnak, jó volna talám kijegyezni, | Sőt tám egyuttal vágatni is. — Egybe az ispánt | Szóllítsák! — Kétszáz fejszést rendeljen az erdő | Sarkához. — Készen az ebéd; jóllaknak; a hintó | Ott terem. — Egy pillantat alatt kint vagnak az erdőn. | A fejszések is ott vagnak már. —“

A tőmondatokban törtéző gyors eseménypörgetés drámai tömörséggel és elevenséggel adja elő a mondandókat. Különleges hatása van az idézett részlet elején az epikus szövegből szinte kiugró drámai erejű közvetlen idézeteknek: „ — *szakács tálaljjon azonba!*“; „Hogyha találatnak, jó volna talám kijegyezni | Sőt tám egyuttal vágatni is. — *Egybe az ispánt | Szóllítsák!* — kétszáz fejszést rendeljen az erdő | Sarkához“ (vö. 8/c).

g) Az epikai előadás drámai felvillanyozásának sok-sok más formáját figyelhetjük meg a költeményben. Honti János a népmese igazi, lényegi sajátosságai

közé számítja a jelen időt (A mese világa 110; Ortutay i. m. 100). Már fölhívtuk rá a figyelmet, hogyan tér át az elbeszélő múltból a jelenbe, párhuzamosan az epikus előadásból a drámaiba való átváltással. A jelen idő mindjárt színpadi közelségbe hozza a helyzetet és a szereplőket, ezért a jelentős események leírásában mindig jelen időben beszél a mesemondó. Múlt időt többnyire csak a levonások elején használ, mikor a mese soron lévő cselekményéhez képest is elmúlt történeteket mond el. Mikor aztán helybe ér, új cselekmény színhelyére, mindjárt átvált jelen időre. A jelen időnek ez az ún. á t k é p z e l é s e s használata nagy meglevenítő, drámai erőt rejt magában, ugyanakkor nyelvünknek ősi sajátját őrzi.

Különösen jó példát találhatunk az elmondottakra a második, harmadik és negyedik levonás elején: „sok nagy városokat *bebarangolt* . . . Döbrögi házánál *elenyészett* híre nevével. [Eddig múlt időben mesélt; most, a tett színhelyére érve, átvált a jelenre.] Bátran *elme*gy hát a nyílt udvar kapujáig . . . *Látja*, hogy a füstös nagy ház helyére azolta | Pompásabb palotát újabb ízléssel emeltek.“ Éppen így a harmadik levonásban, Matyi orvosinasi szolgálatát egészen útnak indulásáig múlt időben adja elő: „Scorbuntzius úr is | Megfogván a hasát, majmát majd hóltra nevette“. Döbrög felé azonban már szemünk láttára indul el Matyi: „Ő meg búcsút vesz, s Döbrögnek *ereszti* fakóját . . . *ihol* újra | Látogatásra *megyen* hozzá Matyi . . .“ — Ugyanezt az ábrázolásmódot figyelhetjük meg az utolsó levonás elején is. Az epikai jelen használásával is a népmesék jellegzetes drámai elemét alkalmazza Fazekas kitűnő érzékkel.

h) Még ezeken kívül is számtalan formáját fedezhetjük föl az epikus előadás dramatizálásának. A népi epika szellemében használja Fazekas az elevenséget, mozgalmasságot sugalmazó f ö l s o r o l á s o k a t. Ezeknek népmesei gyökereire utal Arany János. Emillett bírálatában idéz egy ilyen mesei felsorolást: „egész birodalmából összegyűjtette a házasulandó grófokat, hercegeket, bárókat, hírneves vitézeket, urakat, úrfiakat, válogatott cigánylegényeket . . . (közhely).“ [A zárójeles megjegyzéssel Arany utal a felsorolások népmesei jellegére.] A népmesei felsorolások szellemében alkalmazza Fazekas is a maga mulatságos, sokszor se-vége-se-hossza felsorolásait. Másfajta munkában már talán öncélúnak éreznék az ilyen szóhalmozásokat: a népi epika hagyományait használó Lúdas Matyiban mindennél természetesebbnek érezzük. A felsorolás „epikai közhelyének“ legsikerültebb példáit a harmadik levonásban találjuk. Mindjárt az elején, Matyi orvosinasi beszegődésével kapcsolatban: „beszegőde inasnak, | Olly feltétel alatt, hogy az ismeretes nyavalyáknak | Cifra nevére; haszonvehető fűvekre, porokra; | Érvágó, köppöly, kristély, láncéta, borotva | S más borbélyszerszám hasznára; sebekre való szer, | Fördök s párgolatok készítésére, kenőcsre | Oktatná ötet.“ Ugyanebben a levonásban pompás felsorolást találunk, mikor orvosi tudományát bizonyítandó, elősorolja a „száz erdei réti | Dudvák“ neveit: „nyúl-, farkas-, békacseresznyék; | Medve-, szamár-, disznó-, eb-, egér-, ku'tya-, macskatövissek; | Hát meg az angyal-, szent-, s ördög-gyökerek (mivel akkor | A fűvek neve csak barom, ördög, s szent vala; Fűvész- | Könyv még nem lévén)“. Aztán mindjárt megtoldja még egy felsorolással: „Nosza ispán, szőlga, poroszló, | Hajdú, kukta, szakács, kertész, szoba-, konyhaleányok, | Béres, strázsa, kocsis, fullajtár, bába, favágó“ — szinte érezzük a felsorolásból a fejesztett rohanást, a nagy hűhót, amit Matyi szavai váltottak ki. Természetesen ezekben a felsorolásokban — akár csak a költemény sok más részletében is — része van a művészi tudatosságnak is; Fazekas a népi hagyományok mellett sokszor él a tudós irodalom eszközeivel. Itt mégis úgy érezzük, hogy a népmesei hagyományok erősen közrejátszottak példájukkal e remek felsorolások megszületésében.

De még ezzel nem értünk a végére a Lúdas Matyi népmesei elemeinek felsorolásában. Az eszmei mondanivaló kiemelését célzó rekapituláló ismétlések, a hősöket és ellenségeiket kíséző szubjektív megnyilatkozások, az előadás elevenségét elősegítő

drámai elemek mellett még sok többé-kevésbé jellemző népmesei vonást találunk a kis remekműben. A népi mesemondó gyakorlatának sajátos vonása az, hogy ő, aki szentül hisz az előadott történet igazában, hallgatóit is meg akarja győzni erről valamilyen formában. Arany is hivatkozik a mesemondó szertartásnak erre a mozzanatára: „Számtalan népi szellemben történik az is, midőn a hallgatót kiabrándítva mintegy, a mesebeli methamorphosist valóhoz köti; például: »azóta kiált így a varjú: kár! kár!« vagy: »azóta nincs többé boszorkány!« (i. m. 714).

A Lúdas Matyiban is megtaláljuk ezt a mesemondói fogást. A negyedik levonásban veszi fel Fazekas a népi mesemondónak csak a való igazat hirdető bírói komolyságát: „Hogy pedig ez nem más földön, hanem a mi hazánkban | Történt, a' bizonyos: megtetszik az akkori törvény- | Tévék gondjából, kik az ő csúfjára örökre | Feljegyzék a nagy Törvénykönyvben, hogy az olyan | Rossz úton járó kutyafog, mint a mi Matyink volt | *Lúdasnak neveződjön: ez hát nem pusztá találmány.* —“

9. Ha már az elején — megfigyelésünk szerint — a népmesék kezdő formulájával indult a „rege“, s közben is számtalan jelét vettük észre a népmesei stílusjellemeknek, szinte természetesnek vesszük ezek után, hogy a befejezésben is népmesei záró formulát használ. „A történet befejezésére Fazekas megint a népmesék szerkezetét használja“ — írja róla Illyés Gyula tanulmányában (FM. 15). Szemléltetésül idézzük onnan, ahonnan ő is idézi: „Az Isten | Így bánik, s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal. | Ezt mondván, megtért a kastélyába, s azonnal | Elküldötte a húsz láncást, kegyelemmel akarván | Ójni magát ezután az erőszaktevek ellen; | És törvénytelenül nem bánt, hanem úgy, ahogy illik, | Embertársaival; jól is végezte világát.“ Az előadottak talán meggyőzően igazolják azt a megállapítást, amit Illyés Gyula úgy fejezett ki, hogy a Lúdas Matyi „megfürdött a népmesében.“ Valóban a kis remekmű szerzője — úgy gondoljuk — tudatosan használta a magyar népmesei hagyomány elemeit műve megírásakor. Hogy milyen szándékkal? Úgy véljük, nemcsak a népmesei eredetű tárgy kínálta ezt a megoldást; nem kisebb szempont volt az sem, hogy „szűrös-gubás“, „betűtlen“ közönsége is élvezze és magáénak érezze a költeményt. Márpedig ők „irodalmi műveltségük“—et csak a népmese és a népdal iskolájában szerezheték. Fazekas ezért döntött a magyar népmesei hagyomány szinte megszólalásig hű követése mellett. Hogy ismerős volt a magyar népmesével, azt a Lúdas Matyi nyomán akkor is föl kellene tennünk, ha nem volnának rá más adataink. De megnyugtatósunkra — ahogyan láttuk — olyanokkal is rendelkezünk.

Ha ismerjük a Lúdas Matyi népmesei vonásait, ha elfogadjuk azt a föltevést, hogy Fazekas tudatosan választotta a magyar népi epika hagyományait munkája megírásában: természetesnek vesszük nyelvének szinte páratlan eredetiségét, magyarosságát, amelyről Móricz Zsigmond ezeket a sorokat írta elragadtatásában: „Mielőtt a Lúdas Matyi cselekményének elemzésébe fognék, nyelvéről kell előbb beszélni. Külön tanulmányt érdemelne maga, ez a nagy érdeme. [Bekezdés.] A Lúdas Matyi nyelve egyáltalán páratlan. Senki sem írt ilyen gazdag, válogatott népies nyelven. Nem az Arany művészi, finom, csiszolt, gazdag, művelt nyelve ez, hanem az egyszerű, természetes népnyelv legkristályosabb tisztaságában és legválogatottabb ékességében. Minden sorában van valami megjegyezni való. A nyelv szelleme, mint egy önálló költő, szinte gondolkodik és humorizál. Az elbeszélő tartalomra nem tekintve is, maguk a szavak, mint egy tréfás kedvű tánczó csoport sorakoznak, peregnek, forognak; szokatlan, ötletes, kacagató kötések, miket csak az talál ki s élvez, aki kedvence a magyar nyelv géniuszának“ (i. m. 130).

Móricz nem is állhatta meg, hogy levonásonként ki ne írja a legizesebb, legmagyarosabb szavakat és fordulatokat. Az ő nyomán közöljük itt a nyelv kincsházának néhány ragyogó aranyát:

I. Lévonás: jó szerrel nem jut eszembe ; — már csak elég az ; — munka fejében ; — száraz falra marokkal borsót hintett volna ; — szitok, mocskok és a hurítás ; — holtra elunta magát ; — bajra vetette fejét ; — egyforma korácsú ; — összegyalulódott ; — az ég kari-máján dalmahodó hegyek ; — felperczene benne a kívánság ; — szép anyányi libái ; — bajmolt ; — kapadozva talán kupecz is kerekedne belőle ; — mocskolta le ; — sem tűz, sem víz nem ütötte ki többé ; — lendits valamit ; — hessegeté ; — Kőrmön jont ostorral ; — a főre valója ; — nagy nyersnyakason ; — emberségre tanítlak ; — s megrázintván kacza-gányát ; — párja az ilyen, amolyan ; — az apja lelkének se ; — sinkó ; — fogdmeg ; — czibálják ; — ha az Isten erőt ad s életben megtart ; — rövja fel a kapufélfájára ; — agyba-jöbe verék ; — a földet még a lábujja sem érte ; — hűzták-vonták ; — hahotára jakadtak.

Móricz remek példatárát közöl a II., III. és IV. levonás nyelvi anyagából is, majd a népi életből vett tárgyi képekre hívja fel a figyelmet: „Azonkívül a népies életből vett meglepő tárgyi képei, mint: — Nyáron a legyet szárán csapkodta napestig ; — Télen a tüzelő mellett a piszkafa végén Ácsorgott el egész napokat. — A dombig, a hol szoktak innep délyestén az időtöltők karikába hasalni. — Mint sziszeg a főt lúd idegenre. — Egy kis télére valót árulna belőlök. — A sutból kivont egy pókhálólepte tarisznyát, Mely öreg-apjának sohasem szállott le nyakából. — Minden süvegelte személyét stb.“

A népmesei hagyományt szerencsés kézzel használta fel Fazekas a Lúdas Matyi-ban; a népmesei elemeket páratlan megfigyelő készséggel és művészettel olvasztotta költeményébe. A népmesei stílus volt a leg tárgyhoz illőbb stílus: társadalmi küldetésének is ebben a formában tudott legjobban megfelelni a költemény; jelentőségét még növeli az is, hogy ugyanakkor elsőnek alkalmazta példaszerűen a kötetlen magyar népi epika, a népmese hagyományait irodalmunkban.

Am a Lúdas Matyi a népmesei hagyományok gazdag felhasználásával is minden ízében nagy tudatosságú, nagy művészi értékű műköltői alkotás. A népmesei formák, a szinte szóról szóra követett „közköltői“ hagyomány mögött egy nagy költői tehetség művészete csillog. Népi hagyomány és tudós költőiség közös remeke a Lúdas Matyi. A mesei hagyományok alkalmazása nem téríti el egy pillanatra sem a munkát eszmei céljától, hanem szerves részeként a kis remeknek, sorról-sorra viszi előre célja felé. Mert tévedés azt gondolni, hogy a mesei forma elfordul, illetve elfordít a társadalmi valóságtól. Már a mesekezdő formulában megfigyelhetjük a népi hagyomány és a tudatos költői alkotás remek összhangját. Nem az Óperenciás-tengeren is túl történt az eset. Nagyon is hazai, nagyon is magyar tájon: „A Nyírenn-é, vagy az Erdő-hátón.“ És másutt is megragadja az alkalmat, hogy a hazai tájra utaljon. „Hogy pedig ez nem más földön, hanem a mi hazánkban | Történt, a' bizonyos . . .“

Az időre is figyelmeztet. „Hihető abban az időben | Történt volt e' meg, mikor a sokféle kereszties | Ponyva hadak szanaszét kóborlották be hazánkknak | Nagy részét.“

Igaz, hogy ez az időhöz rögzítés költői ravaszság csak: mindenki érti, hogy a „*menüi muszajn Szakkerment a Generalis | Quartély aki betegh*“ német felcserét nem kell egészen a középkor tájékán keresni, található volt az az akkori magyar hazában is (vö. Horváth János: Csokonai 80).

Igy lett a közös népi kulturális kincsnek és az egyéni költészetnek mesteri, ma is példamutató remeke a kis költemény — Illyés Gyula szavaival — „legnemzetibb époszunk“.

Szilágyi Ferenc

KÖLTŐI NYELVÜNK SZÓKÉSZLETÉHEZ

KÉPES GÉZA: VAJUDÓ VILÁG*:

Negyedszázad (1930—1954) költői termésé e kis terjedelme ellenére nagyon gazdag tartalmú kötet. Minden versén, sőt minden verssorán érzik nemcsak a gondos, szerető kéz, amely egy-egy vers kipattanó bimbóját gyenge palántaként becézi, hanem az önkritika és a biztos esztétikai ítélet kemény, férfias gesztusa is. Megjelenése esemény a mai magyar költészet fejlődésében, s bizonyára irodalomtörténészeink, kritikusaink jelentőségéhez méltó módon foglalkoznak majd vele (értékelve Képesnek oly frissen buggyanó epigrammai vénáját is!). Ezúttal, mivel rövid megemlékezésünk nyelvészeti folyóiratban jelenik meg, nem lehet célunk Képes Géza sokszínű és éppen sokszínűségében egyéni lírájának irodalmi értékelése. Verseinek egyes művészi mozzanataira ezúttal elsősorban stílusának funkcionális háttere miatt kell utalnunk, hiszen olyan költőről van szó, aki tehetségét műfordításainak légióján csiszolta egyre finomabbá, s aki — miközben a világirodalom annyi remekét öntötte az eredetivel valóban egyenértékű magyar formába — ösztönös stílusesszékévé tette a tartalom és forma tökéletes összehangolásának minden titkát.

Költői nyelvének legszembetűnőbb vonása talán szókészletének gazdagsága. E gazdagság Képes Gézának természetes életeleme, hiszen izzig-vérig realista költő, aki a legprózaibbnak vélt mozzanatokat sem habozik — természetesen megfelelő nyelvi eszközökkel! — akár alkaiosi strófába emelni. Gombocz Zoltánról írt ódájában (Egy nyelvtudós emlékezete. 1942.), ebben a minden Gombocz-tanítvány számára oly meghatározó versben, nagyszerű példát szolgáltat arra a stilisztikai különbségre, amely a közönséges *pislog* igét elválasztja ritkább és tájnyelvi ízű *pillog* szinonimájától. Gombocz Zoltán emberi megjelenésének közismert és valóban talán legjellemzőbb sajátosságára emlékeztetnek Képes Géza következő versszakai:

Hol most pihensz, sfrdombod alig nagyobb,
mint volt katedrád, melyre erős, rövid
lábaddal felléptél naponta
barna szemed szaporán lehúnyva

s nyitva. Szemérem volt ez a *pillogás*:
tudtad, soká ha rászögezed szemed
az egybegyűlt seregre, meggyúl
jámbor agyukban a könnyű pára (28).

Majd alább:

... És te ki szüntelen
szabályokat lestél el a zűrzavar
zajából: hirtelen megúntad
mind, mi kimért — szomorún utolsót

pillogtál ...

Ez a ritka ige az egész verset éppen úgy átfogja, mint Gombocz alakját az említett testi sajátosság kortársai emlékezetében; Képes Géza ért azonban ahhoz, hogy ezt a — talán gondosan leplezett idegfeszültségre valló — reflexet szimbólummá emelje, mossa a költészet kék távlatába felszárnyaló szimbólummá, s aztán szembeállítsa vele a *pillogás* szociális hatását is:

* Válogatott és új versek. Bp., 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 148 lap.

A kis tanítvány égre tekintve, fönt
látta körözni a latin értelem
sasát, s míg ámult, szűk világa
már a határtalan éggel egy lett (29).

Mindez a ritka ige használatát, azt hiszem, tökéletesen indokolja; szóhangulat szempontjából a *pillog* ige — éppen azért, mert értjük, de saját nyelvhasználatunkból a *lig is merjük* — sokkal alakíthatóbbnak bizonyult, mint a köznyelvi *pislog*; az utóbbit aligha lehetett volna a költői nyelv magasabb régiójába emelni.

Mint említettük, *pillog* igénk tájnyelvi ízű (a MTsz. csak Göcsejből idézi, de bizonyára használatos másfelé is)¹; hasonló eredetű és hasonló stilisztikai funkcióval bír Képes Gézánál a köznyelvi *koppaszt* ige párját alkotó *koppad*, illetve a belőle származtatott *koppadás* „A rokkant macska“ című versben (1937.), mely parnasszista állatleírásokra emlékeztet ugyan, de ismét az élet közvetlen valóságát sugalló realizmushoz jut el. A költő szeme megakad a vén macskán, melynek „bőre *koppadással* van tele“ (21). Ismét egy ritka szóval van dolgunk, mely a vers főmotívumára hívja fel a figyelmet. Éles fényt vet a macska hulló szőrére, legszembetűnőbb tulajdonságára, s az ellentétet alkotó konklúzió is („De néha, látom én, hogy veti fel | horkanva fejét egy . . . tigris-ös“) azért hat oly elevenen, mert ezzel a korábbi, kitűnően exponált megfigyeléssel van szembeállítva.

Ugyanide kívánczik még egy példa. A Búcsúztatóban (1933.) Képes egy magzat-elhajtás következtébe meghalt parasztszöny kinos hangulatú temetését idézi. Ebben az erősen realisztikus, de nyelvileg az előbbieknél stilizáltabb versben a konkrét esetben rejlő általános probléma magyát a már ismert eljárás szerint újra ritka szó, mégpedig a paraszti környezethez tökéletesen illő tájszó érzékelteti. Ezen a furcsa temetésen az „együgyű koporsó“ körül nem „langyos szóvirág“ nyílik:

A torló és iszenyű Isten
porzik a lelkeken mint kerge jég,
a kenetes pap gyilkos-t dörög és
sok szép menyecske *lesunyja* a fejét (12).

Aki érti a csattaróban szerep'ő igét (melyet a MTsz. bizonyára igen hiányosan adatol csupán Háromszékből), az egyszerre maga előtt látja az egész képet, s mögötte még többet: a hajdani szerencsétlen, egykézű magyar falut.

Nem véletlen, hogy Képes Gézának éppen paraszti tárgyú verseiben oly gyakoriak a tájszavak. Egyik 1952-ben írt versében szép példát szolgáltat az irodalmi nyelvben nagyon ritka *csihad* igére (Szülőföldemen). Szülőföldje rakoncátlan folyójáról, a Krasznáról így ír:

És a Krasznánk? Mit művel most
e gyarmati táj ölében?
Tajtékozva mindent elmos
habja most is, úgy mint régen?
Vagy *csihad* már a vadállat,
lassan megtűl szilaj vére?
Hajt-e fénylő turbinákat
a parasztnép öröme? (47).

¹ Az irodalmi nyelv számára ezt is, mint annyi más tájszavunkat, Baróti Szabó Dávid javallta, vö. „*Pillogni*: pisolyogni, pislogni. *Pillogás*.“ (Kisded Szótár 1792. 178). Későbbi használói közül a nagyszótári gyűjtés alapján említendő Versegi (1806.), Simai Kristóf (1810.), Horvát Endre (1824.), Fábian Gábor (1833.), Vörösmarty (1833.), Kölcsey (1833., 1838.), Szemere Bertalan (1844.), Gárdonyi (1895., 1897.) stb.

A MTsz. a Nagykunságból, Füzesgyarmatról, valamint az Alföld déli részéből, Hódmezővásárhelyről idézi ezt a Nátly gyűjtése (1825.) óta ismert tájszót (vö. Etsz.). Alapjelentése 'csendesedik' (szélről, esőről), de egy nádudvari példa szerint mondják emberről is: „Nagyon *megcsihadt* a kocsmáros, a mint rákiabáltunk“ (MTsz.). Képes Géza, a mátészalkai kovács fia számára a *csihad* ige alighanem szorosan a tájhoz tapad, ahol született; ez a szó tehát Ballynak abba a kategóriájába tartozik, ahol a konkrét környezetre utaló, szuggesztív szavakat tárgyalta (Les milieux et les effets par évocation. *Traité de stylistique française*. 1: 217. kk.). Hasonló eredetű és hangulatú elemeket bőven találunk Képes verseiben. A MTsz. szerint csupán nagykunsági szó a *bazsajog* 'mosolyog' jelentésében; közli azonban a SzamSz. is, mely szerint esetleg rosszálló árnyalata lehet ('bután mosolyog, vigyorog'). Képes Gézánál a szónak általánosabb, mondhatnók zavartalan derűt sugárzó jelentése elevenedik meg; a *Faültetőkben* (1953.) ugyanis a következő versszakot olvassuk:

A hegy lába felől, amott
tűzet rakott egy férfi.
Bőrbekecsében *bazsalyog*,
A tréfiát ő is érti (67).

E néhány példa szépen igazolja, hogy Képes Géza tulajdonképpen alig távolodik el költői nyelvében az idézett szavak eredeti, népnyelvi jelentéskörétől: a realista költő szóhasználatában, frazeológiájában sem stilizál fölöslegesen, hanem tiszteli a népi szóképlet közvetlen valóságát. E tételt még egy példával igazolhatjuk. A *surrog* igét, az Akadémiai Nagyszótár adatainak tanúsága szerint, először Kriza Vadrózsáinak szómagyarázatai közt találjuk, mégpedig nem is magyarázott szóként, hanem értelmezésben: „Siringezik v. surungozik: *surrog* — el a füle mellett“ (Vadrózsák. 1863. 516). Van a szóra két adatunk id. Szemere Miklós műveiben², aki egy alkalommal „*surrogó* szelep“-et említ, más ízben pedig ezt írja: „gyors rokkája . . . *surrogva* zúg, pereg“ (Munkái. 1882. 1: 74, 2: 102). Használta a szót Bársony István is; erdélyitájéleírásban mondja a következőket: „a patak vize nem zuhog a »vále lupuluj«-ban, csak úgy *surrog*“ (Keresd az asszonyt. 1900. 138). Benyovszky Pálnak, a Nagyszótár külső munkatársának szóbeli közléséből tudom, hogy Szatmárban, Képes Géza hazájában, a *surrog* igét egyrészt vízről mondják (pl. árvíz alkalmával behatoló víztömeg beáradásáról), másrészt pedig ismerik madarak *surrogó* repülését is. Az utóbbi közlés azért fontos, mert — teljes összhangban más adatainkkal, különösen Kriza magyarázatával — tökéletesen egybevág a szónak Képes „A nagy család“ című versében (1952.) található jelentésével. A lillafüredi parkban a költő munkáslányokkal beszélget, s e beszélgetésről írja:

*Surrog*nak s megpihennek a szavak
mint kismadarak, melyeket egy fészek
nevelt. Beszélgetünk s erdő, patak
fülel és kéken szikráznak a bércek (54).

Sikerült tehát Képesnek egész sor népi szavát részben tájnyelvi, részben régebbi irodalmi adatokkal igazolni, hitelesíteni. Most még utalunk kell arra, hogy a bizalmas társalgási nyelv egy-egy — állítólag prózai — elemét is Képes Géza olykor

² Id. Szemere Miklós (1802—1881) Lasztócon, Zemplén megyében, született, és tanulmányait részben Sárospatakon végezte. Képes Géza szintén Sárospatakon tanult, majd később ott is tanárkodott.

tömör, hatásos kifejező eszközzé tudja formálni. A kötet egyik legmagvasabb verse a régebbiek közül való; címe „Alvó rab a vonaton“ (1930.). Ebben a versben olvassuk:

Pár perccel előbb
fakó arcán *kussolt* a szenvedés
mint megszidott cseléd (7).

A kifejezés meglepő; ha valaki szótározná a *kussol* igét, aligha írná mellé ezt a stílus-megjelölést: „*költ.*“ [= költői]. Nem költőiek régi — aránylag igen régi! — példáink sem: 1793-ban a realista hatásokat kedvelő Gvadányi ezt írta: „Nevetem, hogy ha jut eszembe, mint *kussoltam*, mint a visla, a verembe“ (Rontó Pál [1807-i kiadás] 91; NySz.). A szó eredetére helyesen mutatott rá Gyarmathi Sámuel: „*Kussolnak* a' kutyák, mikor azt mondják nékik: kusti, Ga. couchetoi“ (Voc. 42). Persze ezek a szó eredeti jelentését mutató példák arra figyelmeztetnek, hogy Képesnél metaforával van dolgunk: a kénytelen-kelletlen meghunyászkodó rab arcán [úgy] „*kussol* a szenvedés“ [mint egy kutya]. Ez a kifejezés tehát teljesen más jellegű, mint pl. a népi *bazsalyog* költői használata: amott a szó megtartja eredeti „vonzási körét“, jelentéstani szempontból olyanféle alannal és más mondatrészekkel párosul, mint a tájnyelvben, tehát a tájnyelv „szublimációja“ inkább csak a nyelv egyik rétegéből a másikba való átlépésben jelentkezik. Egyéni metaforáját a költő is mintegy magyarázza a *surrog* igével kapcsolatban, viszont a metafora kifejtetlen marad *kussol* esetében éppen úgy, mint fentebb a *csihad* ige használatánál. Az ilyen kifejtetlen metaforák természetesen az olvasóval szemben nagyobb igényt támasztanak, és szükségszerűen nyelvi képzeletétől többet követelnek.

S ezzel eljutottunk a kérdés velejéhez. Szabad-e a költőnek kifejező hatása, a köznyelvi szinonimánál tömörebb, tartalmasabb tájszóval vagy más stílusrétegbe — esetleg a bizalmas társalgási nyelvbe — tartozó „prózaiz“ szóval élénkítenie nyelvét s az egész vers hangulatát? E kérdésre, melyet egykor már Berzsenyi és Kölcsey vitája felvetett, természetesen igen-nem felelünk; éppen a költőtől, aki érzelmeinkre új, még el nem koptatott nyelvi eszközökkel kíván hatni, nem lehet és nem is szabad megtagadni azt a jogot, hogy legszemélyesebb érzéseit a maga tájnyelvének magvasabb, izesebb szavaival fejezze ki. E. Riesel írja német stilisztikájában Alfred Kerr antifasiszta íróról, hogy délnémet tájnyelvi szavakat és fordulatokat azokban a részletekben használ, „wo er mit dem Herzen dabei ist“, vagyis ahol valami igazán szíve szerintit kell mondania (Abriss der deutschen Stilistik. Moskau, 1954. 112). Képes Géza is, úgy véljük, ilyen pillanatokban nyúl tájnyelvi, illetve a bizalmas társalgás nyelvéből merített eszközökhöz. Persze ezzel nem óhajtjuk a tájnyelv zsilipjeit egészen felhúzni, s nem kívánunk költőinktől olyan verseket, amelyeket talán csak a most készülő új tájszótárral érthetnénk meg. Véleményünk szerint a költők különösen olyan tájszavakkal élhetnek több-kevesebb szabadsággal, amelyeknek töve közmagyar, s mintegy sugározza az ismeretlenebb származékszó jelentését is. Ha Képes a *bugyborog* igét használja (47), ezért senki sem tehet neki szemrehányást, hiszen az igét szinte azonosnak érezzük *bugyborékol* szavunkkal. A köznyelvi *sunyi* jól magyarázza a „*lesunyja* a fejét“ kifejezést, s a mesemotívumokkal ékes Halászkunyhó utolsó soraiban *elhussan* („Majd *elhussansz* hajnal tájba, vihet a víz, arany kácsa“ — 23) önkéntelenül asszociálódik a *huss* hangfestő gyökérhez. Az ilyen, jóformán csak szokatlanabb képzésük miatt fel tűnő tájszavakat a költő, persze minden esetben kellő funkcionális megokolással, igenis alkalmazhatja.

De mit tegyen az olvasó költőink és általában íróink többi ritka szavával? A *csihad* igét igen kevesen ismerik; a *csf*, *csicsi(j)gat* szavakkal való rokonsága (EtSz.) sem öltik egykönnyen szemünkbe. Nem férhet kétség ahhoz, hogy az ilyen szavakat nyelvészeinknek szótári munkákban, elsősorban pedig készülő Értelmező Szótárunkban a nagyközön-

ség számára könnyen hozzáférhető módon meg kell magyarázniok, még akkor is, ha a szövegösszefüggés olvasás közben valamely jelentéstartalmat úgyis sugározna beléjük. Ám mondjon le az Értelmező Szótár — akárcsak egykor S. Johnson, a 18. század nagy angol szótárírója — élő írók idézéséről; viszont még ha példákat nem is idéz, legalább magukat a nem közérthető, de mai irodalmi nyelvünkben előforduló szavakat, legjobb élő íróink nyelvének gondos feldolgozása alapján, igenis idéznie kell! Az Értelmező Szótár nem lehet csupán klasszikusaink nyelvének magyarázója; segítséget kell nyújtania Móricz Zsigmond és Tamási Áron, Illyés Gyula és — utoljára, de nem utolsósorban — Képes Géza olvasásához is. Képes Géza költői művének itt tárgyalt, nagyon figyelemre méltó summájával erre a feladatra nyomatékosan figyelmeztet.

Gáldi László

A NYELVI ARCHAIZÁLÁS KÉRDÉSÉRŐL*

GERGELY SÁNDOR: DÓZSA GYÖRGY**

Gergely Sándor trilógiája kiemelkedik a felszabadulás után megjelent jelentékeny számú történeti regény közül. A mű kiemelkedő volta általában az új értelmetes időszerűséget nyert történeti regény iránti érdeklődés meg az irodalom és nyelvtudomány egymásra utaltságának mind világosabb felismerése indokoltta teszi, hogy a marxista nyelvtudomány, különösen Sztálin nyelvtudományi cikkeinek fényénél általában is felvesszük a szépirodalmi archaizálás néhány nyelvi kérdését. Gergely Sándor Dózsa Györgye egy sajátos nyelvi magatartás következtében különösen alkalmas ilyen természetű vizsgálódásra.

E sajátos magatartás abban nyilvánul meg, hogy Gergely kiküszöbölte a történeti regényekben eddig általában követett kétsíkúságot: nincs külön, mai nyelven, mai nyelvi szemlélettel írt elbeszélő-, leíró-sík s külön archaizált párbeszéd-sík, hanem a szerzői szövegrészek egy érdekes transzpozíció által valamiféle függő beszédet alkotnak. Az író az elbeszélő-leíró, összekötő részekben is mindig valamelyik szereplőjének, illetőleg mintegy valaki akkor élt harmadik személynek szemével néz, tudatával gondolkodik, szájával beszél. („A nádor, meg a hercegprímás mellett a gróf országolt harmadiknak. Ország rendinek gyűlésén csendes volt, soha nem is *orációzott* . . .” 2: 93.) E magatartás hátránya, hogy az archaizálás hűsége, találó volta tekintetében a szerzői szöveg a párbeszédekkel egyenlő elbírálás alá esik, következetes megvalósításának eredménye viszont egy semmi mással el nem érhető, semmi mással nem pótolható egységes történeti-nyelvi szituáció. Az archaizálás itt az akkori mindennapi nyelvnek mint az érintkezés akkori eszközének, a benne megvalósuló akkori gondolkozásnak eszményi megközelítése kíván lenni.

A realista történeti regény archaizáló igénye ugyanis nem csak abból a felismerésből fakad, hogy a nyelv is állandó változásban, fejlődésben van, tehát a régebbi korokban másképp beszéltek, mint manapság; sokkal fontosabb számára

* Martinkó András cikkét az archaizálás kérdéséről indítandó vita bevezetőjének szánjuk. — *A szerk.*

** I. Úriszék, II. A nagy tábor, III. Tüzes trónus. Bp., 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 3., átdolg. kiadás. 387 + 388 + 404 lap.

az, hogy a nyelv és gondolkodás felbonthatatlan kapcsolatban van, következésképpen a nyelv egy bizonyos korbéli állapota annak a kornak egész gondolkodását tükrözi. (Gondolkozáson természetesen nemcsak az értelmi élet logikai működését, hanem a valóságnak az akkori fokon hű és mindenoldalú: azaz érzelmi, ítélő, művészi stb. árnyalatokkal színezett tükrözését értjük.) Ha tehát valamely írásmű egy-egy korvalódi gondolkodását akarja ábrázolni, — első feladata a lehető legnagyobb mértékben kiaknázni a leggazdagabb, leghitelesebb emléket: a kor nyelvét. Mindenféle hosszadalmas leírásnál, magyarázatnál jobban megteremti a történetiség hangulatát a nyelv; egy-egy szó, fordulat, nyelvtani szerkezet — mint valami rádióaktív anyag — évszázadokon, évezredekön át sugározza magából a gondolkodásnak, a valóság tükrözésének egy hajdani formáját. A kiejtésben, a jelentésben, a mondat szerkesztésben a maitól eltérő s valamelyes nyelvi múlttal, akár csak múltbeli analógiával bíró sajtások önmagukban is az időt, a változást, a történelmet sugallják.

Hadd említsünk mindjárt — helyszüke miatt sajnos csak — néhány ilyen (hangalakjával, jelentésével, használatával vagy vonzatával) a múltat sugalló példát a regényből: *kapitána* (1: 30); *vívysz* ('vívsz' 2: 29); *méhser* (1: 243); vmiért megy a *birok* ('harc, küzdelem' 1: 381); *emelcsős* hid (1: 34), *kapunálló* (1: 40); *nyúzó* (kb. 'kizsákmányoló'); *nyúzott*; *sereglés* ('seregbeállítás'); *szemfüles* ('kém, kémlelő, leselkedő'); *szerzék* ('szerzemény' 2: 45); *zsendely* (törés rögzítésére, 2: 65); *rárótoll* (2: 50); „mit *móringolsz* . . . Évikéért“ (1: 53); *gőgölő* várak (1: 25); *hamari* csata (3: 381); *fölgerjedt* ('felháborodott, fellázadt') szegények (1: 26); a holdat *urallják* ('urukként tisztelik'); vkit gazdájának *vall* (1: 7); a zendülés *lebírója* (1: 90); *megritól* ('csúfol' 3: 22); egy ilyen *fogózik* ('fog össze'); *nebánt-levél* ('salvus conductus' 3: 259); *széket ül* ('törvényt ül' 1: 342) stb.

Eddig a dolog egyszerűnek látszik. Az archaizálás persze a szó terén a legkönnyebb. De vajon elképzelhető-e, hogy valaki teljesen egy történeti kor nyelvén írja meg művét? Elvben persze igen, de ez stílusutánzó trükk vagy n a t u r a l i z m u s lenne. A nyelvre ugyanis az írásműben kettős szerep vár: az elmúlt kor ábrázolása szempontjából a lehető legnagyobb hűség kívánatos, — de ugyanakkor az írásmű nyelve a mai író és olvasó között az érintkezés eszköze is! E funkció viszont azt követeli, hogy semmi ne szerepeljen az írásmű nyelvében, ami a megértést zavarja. — Az írói nyelv e két funkciójának malomköve közé kerülve, mindig a közlési, érintkezési funkció javára kell döntenünk. E tekintetben különösen a mondat t a n i jelenségek kívánnak különös figyelmet. A szó jelentése a mondat és szöveggörnyezet egészéből általában megfejthető, — az egészében régiesen, ma nem élő módon szerkesztett mondat azonban mindvégig értelmetlen, holt anyag marad. Vannak mégis mondattani eljárások, melyek ma már ritkák vagy csak passzíve élnek a nyelvtani tudatban, — de alkalmazásuk éppen ezért a történetiség, a korjellemző funkció előtérbe kerülését vonja maga után. Néhány esetben Gergely Sándor nagyszerűen tapintott rá a régi magyar mondat szerkesztés egyik-másik tipikus sajtására. Ilyen pl. a névelő korlátozottabb használata: „Mondtam tán szót, kiből érthettek“ (3: 129); „ország gondját terelve“ (3: 26); „*Im ez bátor, ki . . .*“ Szívesen alkalmazza a legrégebb *meg* igekötőt (megépf, meghirdet, megbuzdul), illetőleg igekötő nélkül használja az igét: „lőrel szálltak“ (3: 118); „bélit ontom“ (3: 109); „szemét is csak alig-alig nyitotta“ (3: 382). Helyesen tükrözi az író nyelvhasználatát, hogy az igenévi szerkezeteknek fokozottabb szerepük volt („a gondjára bízott jószágot védvén“ 1: 8; „ráveti magát az *orzásnak bátor kodókra*“ 1: 43), hogy a *való* gyakoribb volt, mint a *levő* („Főállapotban való első udvarló“ 2: 151), hogy a *ki* névmás tárgyira is vonatkozott („harács! *kit* markukba vehetnek . . .“ 3: 381). Gyakran szerencsésen él Gergely a régi magyar nyelvnek azzal a sajtásával, hogy — a mai szó helyett — szó szerkezetet alkalmaz. „*Képének viselője*“

(2: 10); hadívezér (3: 26); *ebédelő ház* (3: 54); „*adjuk feleletbe*“ (2: 13); „*válaszba jött*“, (2: 15) stb.

Az író ezen túlmenően is tekintetbe veszi a nyelv és gondolkodás kapcsolatának egy kezdetiben fokon adódó mondattani következményeit. Gyakorikak a névszói mondatok („Melette főveg s kard“ [2: 8]; a *főveg* ugyan későbbi téves olvasat, de a *mondai* jó), s főleg pedig sűrűn alkalmaz az író egy töredezett, ismét és ismét utólag kiegészülő mondat szerkesztési módot: „Az a, szelid a“ (1: 76); „Akkor kendnek is más lesz az élete. — Más. A másvilágon“ (1: 103); „Neki... a szegénységnek csak igazat mondjunk. Mindig“ (2: 11). Iregi Sára beszámolója az apátúrral való kalandjáról (1: 297—8): „Nagyon ronda volt, meg szőrös, mint a kutya. Hús volt mellette, meg bor. Sok hús, meg sok bor. Ettem, meg ittam is vele.“ stb. Annak kifejezése az ilyen mondat szerkesztés, hogy a szóbeli megnyilatkozásban kevésbé jártas ember — a régi ember is — nem egyben szerkesztette meg az egész mondanivalót, hanem a lélektani folyamathoz hűségesebben elemenként tette össze, utólag egészítve ki azzal, ami az első nekifutásra nem kapott nyelvi alakot. Az élő beszéd igazi formája ez ma is, még inkább az volt régen.

Az archaizálásnak már Dugonics óta ismert — és több-kevesebb sikerrel alkalmazott — eszköze a népi = régi azonosítás. Ennek van is alapja: egyrészt a népnyelv, illetőleg tájnyelv sok archaikus nyelvi — s ezen át gondolkozásbeli — formát őrzött meg, másrészt a tájnyelvi formák szokatlansága, köznyelvitől, ma itól való elütése önmagában is egy más gondolkozásformát sugall, mely kétségkívül visszafelé, a múlt felé mutat. Elvben nem hibáztatható tehát Gergely Sándor eljárása, aki sűrűn él a népi, tájnyelv (hang-, alak-, mondat- és ejtéstani) sajátjaival. *Hasmánt* (1: 9); *vót, mér, mán, hun* ('hol'); *mejjem* ('mellem' 3: 359); *e'mmég, e'jjó* (3: 31); *peig* (3: 150); *másmerre* (1: 105); *zsiba* ('lúd'); *nyüvek* ('férgek'), *nyüves*. A nyelve vesztett asszony „*hőbörget, habridát*“ (1: 65); „Mit akarnak má egy ilyen gyerektől?“ (1: 10); „Nem szereti, ha idegen kéretlenül az ő szuszékjában vájkál“ (2: 311) stb.

Az írónak tehát az archaizálás terén meglehetősen szabadsága van. Vannak azonban korlátozásai, kötelességei is mind az olvasó, mind pedig a nyelvtudomány irányában. Az olvasó természetesen nem kíván történeti nyelvi hitelességet, de azt megkívánja, hogy az író archaizmusa hihető, érthető és bizonyos mértékig követhető legyen. A hihetőség az olvasó számára azt jelenti, hogy az író ne írjon le olyasmit — még ha nyelvtörténeti tény is —, ami a nemzet mai (s valamelyes történeti) nyelvtudatával ellentmondásba kerül: aminek nincs hitele. Nemcsak a történeti tárgyhoz kell „epikai hitel“, hanem a feldolgozáshoz is „nyelvi hitel“. Gergely Sándor pl. gyakran használja a *hajítófa* szót feltehetőleg (de egyáltalán nem bizonyos) eredeti értelmében, — a mai közösségi nyelvtudatban azonban már a szót aligha lehet rehabilitálni. Ami egyszer már elvont lett, csak nagyon kétes sikerrel lehet újból eredeti konkrét értelmében feltámasztani. A „rövid *állapotú* ('testalkatú') ember“ kifejezésben (2: 147, 148) az *állapot* egykori tényleges jelentésében szerepel, kérdés: nem inkább humoros vagy zavaró hatással-e. Hasonló a helyzet a *lélek, lelkendezik* szavak 'lélegzet', ill. 'liheg' jelentésével („*lelkendezésében* rángatózó ember“ 2: 206): a mai nyelvérzék számára elavult, helytelen. Kétkedéssel fogadjuk az olyan (lépten-nyomon használt) szavakat, mint *készület* (kb. 'szolgáltatve készülség'), *készületes, vállalat* ('vállalkozás'), *szerszolda* stb., vagy az olyan szitkozódást, mint: „Az *úrjézus vájja ki* [?] a *szemedet*“ (1: 104). Volt-e a *megterhel*-nek (3: 109) 'teherbe ejt', az *előmondás*-nak 'bejelent', a *takarás nélkül*-nek (3: 320) 'nyíltan, őszintén' jelentése, volt-e egyáltalán olyan szó, mint *sótáros, sónagy* (2: 72)? Nem szabad, hogy az olvasónak az legyen az érzése: ezt az író csinálta, találta ki, mint pl. „*közösség alá* esik, vesz“, „*közösség alatt* van“ (? 'excommunicatio' 2: 377), a szintén gyakori

eszel ('tervez'; „Jó eszelő a gróf“ 2: 245) vagy lélekbenjáró beszéd, úgy (kb. 'életbevágó', 2: 258, 292).

A nyelvi hitellel rokon követelmény az é r t h e t ő s é g, mely a közlő funkció-
nak az ábrázoló funkcióval szembeni elsőbbségéből következik. Legyen valamely forma
bármilyen hiteles, — ha az olvasó nem érti vagy félreérti, csak nyugtalanító érzés vagy
bosszankodás származik belőle. Ilyen esetekben — véleményem szerint — az író rejtse
el a szövegben a m a g y a r á z a t o t (pl. egy mai szinonima odavetésével vagy akár
magyarázatos kifejtéssel). Magyarázatra szorul pl.: *társalkodik* ('egyesül, szövetkezik'),
lezabol ('lepaktál'), *kicokkintgat* (kb. 'kiebrudal', vö. NySz. *kicogat*), *latorkerítés* (3: 20),
rendlovas (3: 173), *indiai tyúk* ('pulyka' 3: 196) *kaszás* lével (3: 254), *martalék* ('cselből,
taktikából odadobott csapatrészt'), *bajtól* ('csatától, harctól') *sebes* (3: 244), *tizedalja*.
századalja stb.

Az archaizmusoknak funkciójuk van: kort, embert, tájat, helyzetet akar velük
az író jellemezni. Játékká, szeszélyé válnak azonban, ha az író nem következetes, ha
ugyanazon funkciót egyszer ilyen, másszor olyan alakhoz köti, ha egyazon korú, egyazon
tájrról való, ugyanazon társadalmi réteghez tartozó, sőt egyazon személy beszédében
(beleértve az író is) ilyen alakok keverednek: *ő — ű* (mindkettő 1: 49), *engem — éngem*
(ugyanaz a személy 1: 18), *lész* (1: 23) — *leszesz* (2: 53), *kő* (1: 30) — *köll* (1: 65) — *kell*
(sokszor), *gyermek m ó d r a* (1: 10) — *farkasok m ó d j á n* (1: 74) — *vert kutya m ó d*
(uo.). Ugyanazon vidékről való két lány közül az egyik (a nemes) *velágos-t*, a másik
(a paraszt) *világos-t* mond (3: 94, 104), de abban megegyeznek, hogy csak ők ketten
mondanak *-hoz* helyett *-hő-t* (*ahho, asztalho* 3: 96, 103). Egyszer (1: 159) az emberek
sarkantyú-t használnak, a következő lapon már „*csillagos serkentőjüket*“ vágják a ló
vékonyába. Különösen ötletszerű az *öz és*: Báthory egyszer *eszől-t* mond, máskor
egy kis özésre oda se néz, Dózsa Gergely így mondja: *őköt*, Dózsa György már nem.
Ugyanez az eset az ikes ragozás esetében is: a szereplők — valamilyen okból — általá-
ban így beszélnek: *örüljék, idefigyeljék, fussék* stb., — de az iktelen alakot is használják
(*féljen* stb.). Ez a következetlenség az írásban is megvan: *küttök* (3: 25) — *küdheti* (uo.);
kötség (3: 25) — *köccség* (3: 26, 28 stb.) — *kölség* (3: 27) stb.

Eddig túlnyomórészt az olvasó szempontjából néztük a kérdést (és továbbra
is az olvasó szempontja marad a legfontosabb). Amikor azonban egy író olyan igé-
nyes lelkiismeretességgel igyekszik egy kor egész nyelvállapotába belehelyezkedni, mint
Gergely Sándor teszi, a nyelvész úgy gondolkozhatik, hogy ez már nemcsak az írónak,
sőt nemcsak a nyelv tudománynak, hanem a magyar nyelvnek, nyelv-
vünk történetének, azaz egész népünknek ügye. Ha — akarva-akaratlan — helytelen
képet adunk egy kor nyelvi életéről, nemcsak nyelvtörténetileg, hanem történelmileg
is hamis képet adunk a kor társadalmi életének egyik legfontosabb jelenségéről: a nyelv-
ről. Az írónak tehát — a Gergely-féle igényes magatartás esetén — éppúgy tájékozódnia
kell a legalapvetőbb nyelvtörténeti kérdésekben, ahogy tájékozódik a gazdasági, poli-
tikai történetben s általában az anyagi kultúra történetében (építkezés, ruházat, étkezés,
hadviselés stb.). Ha az író ismeri az *el* igekötő akkori — a maihoz korántsem hasonló, konkré-
tább — szerepét, nem lesz minden „borzasztó“, „rémisztő“ dolog *elborzasztó, elrémisztő*.
Kár volt a szer-nek (talán a *Pusztaszer* népetimológiája alapján) 'szerződés, egyezség'
jelentést tulajdonítani (vö. gyakran: *szert paroláz, tart, bont*). A *gyomrából szól* sem azt
jelentette, hogy 'hasból beszél' (2: 22), ellenkezőleg: a *gyomor* — ebben a vonatkozás-
ban — a *szív* szinonimája (vö.: *gyomrából gyűllöl*). A nyelvész megütközik az
ilyesmin: lappang *vkire* (régén: *vhol*), menyegzőt hál *vkivel* (régén: *elhál vkít*) stb.,
boltos (2: 290; régén: 'boltozatos') helyett „*kalmár*“-t, „*áros*“-t, *nyoszolya-ház* helyett
„*háló ház*“-at mondana. Talán megcserélné az *úrdolgát* „robot“-ra, *úríszerék* helyett is
(CzF. és Ballagi nyomán) „*úrszerék*“-et mondana. Esetleg megjegyezné azt is, hogy a

pojon vagy az *enyh(-hely)* későbbi elvonás, ahogyan az a regényben központi szerepet kapott *köbor* névszó is, s a szintén sűrűn szereplő *csatlós* szó sem ismeretes régen az itt használt ('várszolja, katona, udvari fegyveres') jelentésben.

Még mindig a nyelvész szemével nézve: Gergely Sándor helyesen járt el, amikor nem volt tekintettel a 16. századi nyelv függőleges tagozódására, amikor nem vont éles határt úr — kézműves — paraszt stb. nyelvhasználatára közé. A 16. században valóban messze vagyunk még egy *köznyelv* kialakításától, nyílván mindenki saját vidékének nyelvét beszélte, s a nyelvnek társadalmi rétegek szerinti átszíneződése legfeljebb megkezdődött. Volt, kellett azonban lennie egyfajta elkülönülésnek — műveltségi alapon. A középkori latinságon nevelkedett egyháziak s a görög-latin klasszikusok nyelvi, stílári örökségét most birtokba vevő humanisták nyelvezete bizonyosan különbözött az iskolázottság nélküli rétegek nyelvétől. Gergely Sándor itt-ott figyelemmel is van erre. Humanista műveltségű személyei szentenciózus mondatformákat használnak („Senki ellen, senki mellett“ 1: 255; „ország dolgát, ha valaki járja, nehéz utat váltalt [!]“ 2: 93). E nyelvhasználatban a latinizmusoknak kétségkívül nagy szerepük s közvetlen közlő funkciójuk volt. Az ilyen mondat, mint „*jussa* van ahhoz, hogy *tirannusa* legyen *millióknak*“ (2: 130) — a 16. században bizony jól van „magyarul“. Mégis, ritkán találkozunk latin szóval (*respublika* 2: 242, *orációzik* 2: 73, 289, *orator* 2: 90, *planumokat* eszel 2: 340; *oriens*, — de 'nyugat' mindig magyarul: „oriensről — napnyugatra“ 2: 73); valamivel gyakrabban ügyesen alkalmazott latinos mondat szerkesztéssel („Jövék, ragadná kezébe a megszentelt zászlót s vinné hadát a pogányságra“; „...mielőtt megengedte volna a sors *tennem* a nyúzókat ellen nagyot...“ vagy — a jelző hátravetésével — „Harminc hűséges vitéze a felkelt tábornak...“ 1: 329).

*

Térjünk vissza az olvasóhoz. A nyelv a gondolat közvetlen valósága, a gyakorlati valóságos tudat — tanítják a marxizmus klasszikusai. A realista nyelv- és stílusfelfogás tehát az archaizálás terén megköveteli, hogy a korabeliként szereplő szó, szerkezet, de *kép* is a kor „gyakorlati valóságos tudatát“ ábrázolja, tolmácsolja. Nem helyénvaló tehát az a szó, mely a *kkor* nem létező tudattartalmat, az a szókapcsolat vagy kép, mely tudattartalmaknak akkor nem létezhető kapcsolatát, átvitelét „tükrözi“, és fordítva: — a már említett, a közlési funkcióból adódó korlátokon belül — a történetileg hiteles *formát*, melyet valamely akkor létező tartalom kapott, a lehetőség szerint ne változtassuk meg. Formának s tartalomnak egyszer már társadalmilag rögződött kapcsolata többé már nem önkényes s önkényesen, társadalmi tapasztalat nélkül utólag nem változtatható meg. Gergely Sándor nem egyszer szép példáját adja annak, hogyan lehet forma és tartalom egységének egy elmúlt korra jellemző realizálódását íróilag újból átélni (mennyire „középkori“ mondat pl. ez: „*Áldjon meg téged... áldjon meg téged, te szegények gyámolítója, te szegények oltalmazója az Úrjézus király!*“ 1: 361). Mászor azonban (formalista technikával) külön lefordít olyan zsolttárokat, melyeknek tartalmához évszázadok óta megállapodott forma tapad (2: 206—7). Egyszer forma és tartalom régis izének épségben hagyásával alakít át dallá egy mondókát (2: 179), mászor maga *csinál* egy babonás-varázsló átkot (1: 339), vagy megváltoztatja egy közismert dal szövegét („*Hej, búra termett idő, köd osztató szellő...*“ 1: 327). A 15—16. század fordulójának magyar gondolkozásába, ideológiájába nem létező fogalmakat sugároznak bele az ilyen szavak: cézári *abszolutizmus* (2: 130; párbeszédben!), *abszolút monarchia* (3: 44), *láncos kutya* (2: 12; jutott akkor a kutyának lánc?), úri *osztály* stb. A tárgyi, kulturális, földrajzi vagy társadalmi valóságot akaratlanul is helytelenül tükrözik az ilyen nyelvi formák: a levelet, írást „*megrajzoltják*“ (3: 57; való-

színiüleg annak visszafordításából, hogy a *képet* írták, vö. „tájjal teleírt“ faliszőnyeg 3: 51), *járásnagyk* szerepelnek (pl. 3: 8) akkor, amikor még járás sem volt. A gyermekleány Évike vajon „Évike kisasszony *ökegyelme*“ volt-e (1: 9), s — a megszólításnál maradván — aligha a *tipikus* 16. századi női megszólítást tükrözi az „asszonyám“ alak. A Margitszigetet — ha hihetünk Ráskai Leának, aki ekkortájt ott élt — nem *Szent Margit szigeté*-nek hívják, hanem „Szűz Máriának szigetének avagy Boldogasszony szigetének“ (s „annakelőtte mondatik vala Nyulaknak szigetének“). Ha már a vallásnál vagyunk, hadd jegyezzük meg, hogy a kor ideológiája egyik alapvető tényezőjének, a vallásnak nyelvi ábrázolása nem mindig sikerül. Gergely Sándornál „*huszadmagával jár a gonosz*“ (2: 41, holott tudvalevőleg heted- vagy hetvenedmagával szokott járni), a több ízben alkalmazott háromszoros ismétlés (pl. 1: 288) is inkább ószövetségi jellegű. A ritkább, gondolatpárhuzam-szerkezetű ismétlés ellenben valóban kort sugalló („Kértelek benneteket s ti nem hallgattatok szavamra. Kértelek benneteket s ti elűztetek magatoktól“ uo.). Mások is alkalmaz az író egy különös, ismétléses, figura etymologica-szerű formulát, amelynek azonban ilyen formában nincs történeti gyökere: „Asszony-asszonyám . . . Bébocsájtatásért esedezik hív-híve“ (3: 332).

A nyelv és gondolkodás kapcsolata még fokozottabb elővigyázatosságot kíván a szavak képes, metaforikus használatában. A kép nem származhat a valóságnak akkor még nem ismert formájú tükrözéséből. Az akkori világkép meghamisítása tehát arról beszélni (Copernicus felfedezési és Galilei születése előtt), hogy a kereszteteknek nem kell se a pápa, se a király, se Zápolya, „hanem vagyon nékik külön *botyógójuk*, mely körül [?] teméntelen harci *csillaguk kering*“ (2: 242), vagy (uo.) „szállnak ki a *ködökből az égi testek . . .*“. Mások a szellemi világkép hamisan, idejét múltan pogány: „kék sátor az ég, benne a *tavasziisten nádora, a nap ül* (1: 227). Ha a modern ember asszociációs érzékenységét, könnyed s finom képalkotó készségét tulajdonítjuk e kor embereinek, a gondolkodás lélektani vonatkozásainak történeti fejlődését állítjuk hamis megvilágításba. „Oly szép a hajam . . . mint májusban a *szántó búzaváró álma*“ (1: 9) — idézi Sára a várdeák állítólagos bókját. Ez még szép is lehet, de a következők sehogy se illenek bele a 16. század képalkotó eljárásába: „a deákra nyitotta lelkes két *lángvetőjét*“ (? szemét 1: 248, máskor a szem „neve“ *lélekvesztő* 3: 24). Egy másik díszszonáns szint viszont a modernizmusok, városiaságok, olykor szinte argotizmusok vagy modoros tájviságok visznek bele a történetiség légkörébe: *hékás* (2: 192); *elszelett* (1: 21), *jarol vkinek* (? 'kínálkozik' 2: 256), *szórág* (2: 99). És végezetül: „*Kicsinálta* ezt Murga Máté a várnaggyal“ (1: 9), „*az ipse* idején kereket oldott“ (2: 347), „hová tettet az eszedet, hogy belementél a tervbe“ (2: 249), magához *tép* vkit (1: 165) stb.

*

A kritikában sokszor majdnem elkerülhetetlen, hogy a hibák, tévedések túlságos nagy árnyékot ne vessenek a mű erényeire. Helytelen volna Gergely Sándor munkájában is a néhány nyelvi botlást eltúlozni. Inkább végezetül azt kell hangsúlyozni, hogy a trilógia nyelve még tüzetesebb vizsgálatot érdemelne, s hogy az író általánosan igényes, tudatos nyelvi művészetével közelebb viszi az olvasót a 16. század nyelvi — s ezen át szellemi, gazdasági, társadalmi — életének helyes megismeréséhez. Eddig ismeretlen mértékű, jellegű archaizálásra válalkozott, s — a nyelvtudomány előtt végső eredményben nem vallott szegyént.

Martinkó András

VERES PÉTER SZAVAIRÓL

Érdekes tanulmányt közölt Deme László Veres Péter egyik újabb munkájának, a Pályamurkásoknak nyelvéről (Nyr. 77: 183—92). Deme megállapításait szeretnők most néhány ponton kiegészíteni. A tanulmány Veres tájszavai sorában említi a *sertepertél* igét és a *morotva* főnevet. Nos, ezeknek a szavaknak, ha manapság „tájnyelvi-ként“ hatnak is, szép irodalmi múltjuk van. A *sertepertél* tulajdonnévi szórmaezékát használja Csokonai szatirikus vígjátékában, a *Tempefőiben*. Itt *Serteperti* báró az egyik szereplőnek, a léhűtő arisztokratának neve. Csokonai már a névadással is jellemezni akar! A *morotvá*-t viszont Balassi Bálint használja egyik legszebb versében, a *Júlia-állok* sorában (ÖM. Akad. kiadás, 1: 107). A vers így kezdődik:

Ó nagy kerek kék ég, dicsőség, fényesség, csillagok palotája,
Szép zölddel béborult, virágokkal újult jó illatú föld tája,
Csudákat nevelő gályákat viselő nagy tenger *morotvája*!

A versrészlet sajátos szépségét, megragadó hangulatát jórészt a *morotva* szónak használata adja meg. Zolnai Béla (Minerva 7: 202) így ír erről a valóban gyönyörű strófáról: „Konkrét körvonalakat nem akar meglátni vagy ábrázolni; nagy színfoltokat fest eget-földet bejáró szempillantásban, de itt is vakít az égi fényesség, kozmikusan terül el alatt a Föld és gígászi csodává nő a Tenger.“

Íme, Veres Péter „tájszavainak“ olyan irodalmi ősei vannak, mint Balassi és Csokonai! Némi kiigazításra szorul a különben helyes szemléletű, értékes cikknek ez a megállapítása is: „Bármily művészi, bármily szép is ez a nyelv: nem mintája, nem követendő példája a nemzeti irodalmi nyelvnek; sőt még a mai, már átalakuló parasztság irodalmi megjelenítésének sem.“ Deme ezt 1953-ban írta, most, 1954 végén azonban másképp látjuk a problémákat. Néhány hónapja (1954. jan. 4-én) jelent meg a Szabad Nép vezércikke, „Nyelvünk tisztasága“ címmel. A cikkben — amelynek minden egyes megállapítását elfogadjuk — ezt olvassuk: „Gazdagítsuk n é p ü n k s z ó k i n c s é t azzal, hogy bőven merítünk a magyar nyelv hatalmas szótárkészletéből, s az árnyalt, a sokoldalú, s változatos, a mondanivaló lényegét pontosan kifejező fogalmazásra törekszünk.“ Ha ezt a szókincs-gazdagítást el akarjuk végezni, akkor igenis a kitűnő nyelv-érzékű, kiapadhatatlan leleményű Veres Pétertől tanulhatunk, attól a Verestől, aki nem méltatlan örököse a Tiszántúl Pázmánytól Kazinczyig, Csokonaitól Adyig terjedő, egyetemes magyar értékű nyelvi kultúrájának.

Angyal Endre

A MOLDVAI CSÁNGÓ NYELVJÁRÁS ATLASZÁNAK MUNKÁLATAIRÓL

A Magyar Nyelvőr nem első ízben tájékoztatja olvasóit a moldvai csángók nyelvjárásáról, a csángók nyelvjárásának, néprajzának és történetének kutatása terén elért eredményekről. Éppen nyolcvan éve, hogy Szarvas Gábor közölte a Nyelvőr hasábjain A moldvai csángók nyelvéről című úttörő jelentőségű tanulmányát (Nyr. 3:1—6, 49—54). Valamivel később Munkácsi Bernátnak és Rubinyi Mózesnek ugyancsak helyszíni kutatásokra támaszkodó tanulmányából ismerte meg a Magyar Nyelvőr olvasóközönsége alaposabban a moldvai csángó nyelvjárást és a csángókérdés egyre inkább kibontakozó problematikáját.¹ Rubinyi Mózes később is tájékoztatta a folyóirat olvasóit a csángókutatások eredményeiről.² Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, Rubinyi Mózes és Wichmann György kutatásaihoz mérten azonban ezek az eredmények meglehetősen ösztövérek. A két világháború közötti időszak elmergesedett politikai légköre nem kedvezett a kutatásoknak. A volt tőkés-földesúri Magyarország és Románia kormányszata csak azokat a kutatókat támogatta, akik a csángókérdést is a sovinszta usztítás szolgálatába állították. Csűry Bálintnak mostoha körülmények közt készült tanulmánya a moldvai csángó igeragozásról (MNy. 28:22—30, 148—54, 256), Lükő Gábor könyve (A moldvai csángók. 1936.), Domokos Péter Pál dal- és dallamgyűjteményei (A moldvai magyarság. 1931.; Mert akkor az idő napkeletre fordul. 1940.) és Mikecs Lászlónak gazdag adatanyagot rendszerező könyve jelentős eredmények ugyan, a moldvai csángók nyelvjárásának, néprajzának, folklórájának és népzenejének felbecsülhetetlen jelentőségéhez mérten azonban csak hézagpótló jellegűek, korántsem a 19. század utolsó évtizedeiben felvetett és heves vitát kiváltott gazdag problematika megoldását elindító, részben meg is oldó, széleskörű gyűjtőmunkára támaszkodó tanulmányok. Így a magyar tudományos élet a moldvai csángók nyelvjárásának, néprajzának, folklórájának és népzenejének feltárásával továbbra is adós maradt.

A felszabadulás és ezt követőleg népi demokratikus rendszerünk évei nemcsak a moldvai csángók történetének döntő, eseményekben gazdag fejezete, hanem a csángókutatások történetének is. Nyelvjárás kutatók, folklóristák, néprajzosok és zenekutatók évek óta járják a moldvai csángó falvakat, gyűjtik az anyagot és készítik elő a tudomány közkincsévé tételéhez. E kutatásokból a kolozsvári Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszéke is kivette a részét. Cikkekben a tanszék e téren végzett munkájának eddigi eredményeiről számolok be. Hangsúlyozni kívánom, hogy tájékoztatóm-nak nemcsak az eredmények ismertetése az egyetlen célja. Vázaolom röviden módszerün-

¹ Munkácsi tanulmányát lásd Nyr. 9:444—55, 481—93, 529—33, 10:101—7, 149—58, 199—205; Rubinyiét lásd Nyr. 30:57—65, 109—16, 170—82, 227—35.

² Lásd Nyr. 60:71—3, 62:110—2, 64:119—24.

ket is, hogy a szakemberek szemügyre vehessék, hozzászólhassanak, s észrevételeiket felhasználhassuk.³

A moldvai csángók nyelvjárásának tanulmányozása terén az első lépést 1949 nyarán tettük. A kolozsvári Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszékének négy tagja (Gálffy Mózes, Márton Gyula, Szabó T. Attila és Vámszer Márta) Szabó T. Attila irányításával, az egyetem és a helyi szervek támogatásával egy egész hónapot töltött Moldvában a csángó nyelvjárás módszeres tanulmányozása céljából. Gyűjtőútunkon részt vett a kolozsvári Viktor Babeş Egyetem két román kutatója (Todoran Romulusz és Mircea Dumitru), továbbá a néprajznak egy szakembere is (ifj. Kós Károly). Mi, magyar nyelvészek az egész moldvai magyarság nyelvjárásának rendszeres feltárását tűztük magunk elé célul. A két román kartárs néhány vegyes és tiszta román lakosságú falu nyelvjárását tanulmányozta. Gyűjtőmunkájuk célja elsősorban az volt, hogy megbízható anyagot szolgáltatassanak a moldvai csángó nyelvjárásért román nyelvi hatás tanulmányozásához. Éppen ezért ők is a mi kérdőívünket kérdezték ki román nyelvmestereiktől. Kós Károlynak az volt a feladata, hogy a nyelvjárás jelenségeit megvilágításához szükséges néprajzi vonatkozásokat felvételezze. Ugyanakkor felhasználta a gyűjtőtutatót arra is, hogy a későbbi rendszeres néprajzi gyűjtéshez szükséges tájékozódást megszerezze.

A gyűjtést a nyelvjáráskutatásban ma leginkább alkalmazott kérdőíves módszerrel végeztük. E téren mind román kartársainknak, mind nekünk voltak már tapasztalataink. Román kartársaink a román nyelvátlaszmunkálatok több évtizedes tapasztalatanyagára támaszkodhattak gyűjtés közben. E tapasztalatokat mi is ismertük,⁴ sőt saját tapasztalataink is voltak már, melyeket 1942—44 közt szereztünk, amikor az egész Kalotaszeg és a Borsavölgy regionális atlaszának anyagát gyűjtöttük össze.⁵ Ismertük a magyar nyelvátlasz összeállítására vonatkozó tervezetéseket és próbálkozásokat, továbbá a legfontosabb európai nyelvátlaszok összeállításának módszerét is. Az előző nyelvátlasz-munkálatokhoz mérten azonban bevezettünk egy lényeges újítást: a tanulmányozandó terület nyelvészeti felderítését. Köztudomású, hogy az eddigi nyelvátlasz-munkálatoknak egyik gyengéje éppen a kutatási pontok kiválasztása. Mivel a rendelkezésre álló nyelvjárás irodalom még sehol sem elég gazdag ahhoz, hogy kijelölhessük a nyelvi szempontból legfontosabb, legmegfelelőbb kutatási pontokat, a legtöbbször a tanulmányozandó terület településtörténeti, gazdasági és művelődési viszonyainak és csak kisebb mértékben nyelvjárás viszonyainak figyelembevételével próbálták e feladatot megoldani. Voltak gyűjtők, akik előre megszabott távolságra álltak meg és végezték el a helyszínen kiválasztott faluban a gyűjtést. Mások — különösen a kérdőíves gyűjtés első alkalmazói — minden faluban megfordultak ugyan, de kérdőívük éppen ezért csak minimális anyagot ölelhetett fel. E módszerek azonban nem bizonyultak sem megbízhatóknak, sem kielégítőknak. A kis kérdőívnek megvan az a hátránya, hogy a tanulmányozott nyelvjárásnak csak néhány lényeges jelenségére vet fényt. Előnye, hogy lehetővé teszi a tanulmányozott jelenségek pontos elhatárol-

³ Az 1952 decemberében hazánkban járt Lőrincze Lajossal és Benkő Loránddal értékes tapasztalatcserénk volt a nálunk és a Magyar Népköztársaságban alkalmazott, módszerekről, mégis nem árt, ha munkánkat szélesebb körben is megismerik. — (Vö. NYIK. 4:333—7. és MNy. 49: 220—9. — A szerk.)

⁴ Lásd erről 1943-ban megjelent A román nyelvátlaszmunkálatok története és módszere című tanulmányunkat (MNy. 4:233—67 és kny.).

⁵ E tapasztalatok egy részéről „Huszonöt lap Kolozsvár és környéke népnyelvi térképéből” című, 1944-ben megjelent mutatványunkban számoltunk be. Itt jegyezzük meg, hogy az 1944 nyarán közvetlenül a befejezés előtt félbeszakadt gyűjtést a felszabadulás után tanszékünk befejezte. Így a nagy kérdőívvel gyűjtött és 59 falura kiterjedő kalotaszegi és borsavölgyi anyag teljes egészében együtt van.

lását. A nagy kérdőívvel végzett, de ritka ponthálózatú gyűjtésnek megvan az az elvitathatatlan előnye, hogy a tanulmányozott helység nyelvjárásának elég részletes rajzát nyújtja, felszínre hozza az egész nyelv- vagy nyelvjáróterület hangtani, szóföldrajzi és nyelvtani jelenségeit, de ugyanakkor nem segít hozzá bennünket a feltárt nyelvjárási jelenségek pontos elhatárolásához. Az is kétségtelen, hogy a ritka ponthálózatú gyűjtés csakis abban az esetben teljes értékű, ha a kiválasztott helységek a nyelvjárási szempontból legjellegzetesebb helységek is egyben. Az előző gyűjtésnek itt éppen csak érintett hiányosságait a már említett nyelvészeti felderítéssel véltük kiküszöbölhetőeknek. E felderítés abban állott, hogy két gyorsan mozgó kerékpáros gyűjtő egy kisebb, mintegy ötszáz lényeges hangtani, szóföldrajzi és kisebb mértékben nyelvtani kérdést tartalmazó kérdőívvel az egész nyelvjáróterületet átfésülte, s e minden szempontból megbízható tájékozódás alapján a helyszínen jelölte ki a nyelvi szempontból legfontosabb és egyben legjellegzetesebb településeket. Ez egy nagyobb terület átfésülése alapján meglehetősen könnyű feladatnak bizonyult. A gyűjtött anyag alapján ugyanis azonnal láttuk, hogy az illető szűkebb területre legjellegzetesebb nyelvjárású faluról van-e szó, vagy kevésbé jellegzetesről, vagy pedig a nyelvjáráskutatás szempontjából ugyancsak fontos érintkezési területről. Kutató csoportunk másik részlege a nagy kérdőívet az így kijelölt pontokon kérdezte ki. Módszerünknek a felderítésen és a nagy kérdőíves kutatási pontoknak minden szempontból megbízható kijelölésén kívül volt más előnye is. Kalotaszegi és borsavölgyi gyűjtésünk alkalmával a nagy kérdőívet minden helységben kikérdeztük. Gyűjtésünk során azt tapasztaltuk, hogy a szomszédos és közel eső falvakban a kérdések elég jelentős részére ugyanazt a választ kaptuk. Jelentős eltéréseket mind hangtani, mind nyelvtani és szóföldrajzi szempontból csak a távolabb eső helységekben tapasztaltunk, kivéve természetesen a nyelvjárások érintkezési vonalán található helységeket. E gyűjtés egyik fontos tanulsága az volt tehát, hogy a szomszédos és közel eső helységek nyelve közti eltérések és leglényegesebb egyezések felszínre hozatalához 4—500 jól összeválogatott kérdés bőven elegendő. Így a kis kérdőívvel dolgozó két nyelvész tulajdonképpen egy minden helységre kiterjedő regionális atlasz anyagát gyűjtötte össze.

1949 nyarán a kis kérdőívet 74, a nagy kérdőívet pedig 9 faluban kérdeztük ki, ez utóbbit Bogdánfalván (Valea Seaca), Klézsében (Cleja), Lábnyikon (Vlădnic), Lészpeden (Lespezi), Pusztinán (Pustiana), Onesten (Onesti), Ploskucényben (Ploșcuțeni), Szabófalván (Săbăuani) és Gajcsána-Magyarfaluban (Găiceana-Unguri). Mindannyiunk előtt nyilvánvaló volt, hogy gyűjtésünk nem tekinthető befejezettnek. Nem mindenképp azert, mivel a rendelkezésünkre álló egy hónap alatt nem tudtunk minden falut felkeresni. Elmaradt faluról mindössze néhányról tudtunk ugyan, tapasztalataink alapján azonban biztosra vettük, hogy a félreesőbb helyeken nem egy csángó településre fogunk még bukkanni. A csángó nyelvjárásnak tanulságokban való rendkívüli gazdagsága viszont arra ösztönözt bennünket, hogy kérdőívünket a lehetőségekhez mérten kiegészítsük, hogy így minél gazdagabb adatanyagot tárhassunk fel a nyelvtudomány számára. Sztálin nyelvtudományi munkáinak frissiben levont tanulságai főleg a nyelvtani szerkezet tanulmányozásának fontosságára figyelmeztettek. Kiegészítettük tehát kis kérdőívünket. Kérdőívünk friss anyagában a hangtan és a szóföldrajz egyaránt képviselve volt, jelentős mértékben vettünk fel azonban újabb nyelvtani, főleg alaktani anyagot is. Így kiegészített kis kérdőívünk mintegy 850 kérdést ölelt fel, ebben a számban azonban az igék és névszók ragozott formái nem voltak benne. Ezeket is külön-külön figyelembe véve, a kérdések száma lényegesen nagyobb. A kis kérdőívvel dolgozók eredetileg csak a legfontosabb névszó- és igealakokat kérdezték ki. A kiegészített kis kérdőívben számos névszóalak és 12 fontosabb ige teljes ragozása is szerepelt. (Ezek: *ír, van, lesz, jön, megy, iszik, eszik, hív, ri, alszik, néz, örül és öríz.*)

Mivel a nagy kérdőívvel gyűjtők a tanulmányozott kilenc faluban számos névszó és ige teljes ragozását kikérdezték,⁶ a gyűjtött anyag a csángó nyelvjárás alaktana legfontosabb fejezeteinek megírását is lehetővé teszi.

Kiegészített kis kérdőívünkkel 1950 nyarán 46 faluban gyűjtöttünk, 1951-ben pedig 68-ban. Az 1950-ben tanulmányozott falvak közül 8 volt új, 38 pedig régi, az 1951-ben tanulmányozottak közül pedig 9-ben gyűjtöttünk első ízben, 59 pedig olyan volt, melyben 1949-ben, sőt egyesekben még 1950-ben is gyűjtöttünk. Kiegészített kis kérdőívünket nem kérdeztük ki tehát mind a 91 helységben. Több faluból csak eredeti, mintegy 500 kérdést tartalmazó kis kérdőívünk anyagával rendelkezünk, a falvak túlnyomó többségéből azonban rendelkezésünkre áll a kiegészített kis kérdőív egész anyaga. 1950 és 1951 nyarának gyűjtőmunkára fordított részét szinte teljes egészében igénybe is vette a kiegészítő gyűjtés. Nagy kérdőíves gyűjtést mindössze a székely nyelvjárás-terület közvetlen szomszédságában található Csüggésen végeztünk. Itt a magyar nyelvátlasz gyűjtőinek közben elkészült és nyomtatásban is megjelent kérdőívét kérdeztük ki. 1949, 1950 és 1951 nyarán tehát kis kérdőívünkkel 91, nagy kérdőívünkkel pedig 10 faluban fordultunk meg gyűjtés céljából.⁷ Már akkor láttuk, hogy a nagy kérdőívet legalább egy faluban, a Szeret partján fekvő Trunkban (Galbeni) ki kell még kérdeznünk, erre azonban mind ez ideig nem kerülhetett sor.

Mind a kis, mind a nagy kérdőívvel gyűjtött anyagunknak elvitathatatlan értéke többek közt, hogy a hangtani, szóföldrajzi és alaktani, jelenségek megfelelő mértékben szerepelnek benne. Fogyatékosága volt azonban munkánknak, hogy a nagy kérdőívből majdnem teljesen, a kis kérdőívből pedig teljesen hiányoztak a mondattani jelenségek. Köztudomású, hogy a kérdőíves gyűjtésnek mind a mai napig nem sikerült a mondattani jelenségek tanulmányozásának kérdését megnyugtató módon megoldania. Ige- és névszóalakokat rákérdezéssel* megtudhatunk, szinte lehetetlen azonban e módszer alkalmazása a mondattani jelenségek tanulmányozása területén. Erről már kalotaszegi gyűjtésünk alkalmával meggyőződünk magunk is. A kérdőívünkbe felvett mondatok kikérdezése rendkívül kímosan ment, az eredmény pedig igen kétes értékű volt. Éppen ezért mi is azt a bevált úzst követeltük, hogy igyekeztünk minél több példamondatot lejegyezni. Moldvai gyűjtőútunkra is azzal a szándékkal indultunk, hogy a mondattani jelenségek tanulmányozása céljából szövegrészeket és példamondatokat fogunk lejegyezni. Nem számoltunk azonban két körülménnyel. Az egyik körülmény az volt, hogy a két földrajzi gyűjtő olyan gyorsan haladt (naponta két—három faluban fordultak meg), hogy példamondatok rendszeres lejegyzésére nem is gondolhattak. A nagy kérdőívvel dolgozók legalább három napot töltöttek egy helységben, nekik tehát inkább lett volna lehetőségük szövegrészek, mondatok lejegyzésére. Tudnunk kell azonban, hogy a moldvai csángó nyelvjárás egyike a legnehézebben lejegyezhetőeknek. Ennek nemcsak a számunkra akkor még szokatlan hangrendszer volt az oka, hanem a moldvai csángókra jellemző gyors beszédtempó is. E két körülmény miatt gyűjtőútjaink meglehetősen ösztövére példamondat-anyagot

⁶ A fontosabbak ezek: *ír, ad, fej, fed, hagy, lel, les, ken, megy, mer, nyel, nyer, szed, szel, merit, bújik, csépel, alszik, kel, eszik, iszik, jén, verekedik, ver, romlik, sző, seper, tesz, vesz, fúj, esik, ugarol, vet, alkuszik, hív, hegyez, van, lesz, csiklandoz, ugrik, sziv; adó, hordó, legelő, jül, hát, ég, nyár, sár, szél, bogár, madár, szekér, tehén, apa, kapa, kecske, kéve, bokor, marék, ökr, veder, ajló, disznó, jő-feje, szülő, tető, mező, idő, borjú, hamu, varjú, bő, hő, kő, lé, ló, mag, szű, tó, ló.*

⁷ A 91 falu közt néhány olyan is szerepel, melyben magyarul csak nagyon gyengén tudó nyelvmestert találunk már. E falvak anyaga így természetesen nagyon hiányos.

* A kérészénnek nyilván arra a (különbben nem helyesíthető) formájára gondol Márton Gyula, mikor az acatázló előtt kimondjuk a keresett szó köznyelvi formáját, s azt mintegy lefordítjuk tájnyelvre. A szerk.

eredményeztek. Egyáltalán nem sikerült gyűjtenünk a mondattani jelenségek tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges különböző tartalmú és szerkezetű összefüggő szöveget. Így a csángó nyelvjárás mondattani jelenségeinek tanulmányozása egyelőre függőben maradt. Azóta ez a fontos feladat is a megoldás útjára terelődött. A bukaresti Folklor-Intézet kolozsvári osztálya több ízben szervezett kiszállást Moldvába a csángó folklor tanulmányozása céljából. 1953 őszén a bukaresti és kolozsvári folkloristák magnetofonnal felszerelve utaztak Moldvába. E gyűjtőútra a nyelvészeti tanszék egyik tagja, Gálffy Mózes is elkísérte őket és segítségükkel több faluban vett fel magnetofon szalagra népmeséket és beszélgetéseket.⁸ E gyűjtőút eredményeképp máris tekintélyes szöveg van birtokunkban. A szövegfelvételezés továbbfolytatása egyik legkedvesebb tervünk. A szövegfelvételezésnek több falura való kiterjesztésétől ugyanis nemcsak a csángó nyelvjárás mondattanának tanulmányozását várjuk, hanem kiadhatunk egy csángó nyelvjárás szöveggyűjteményt is.

Már eredetileg azzal a céllal indultunk útnak, hogy a moldvai csángó nyelvjárás atlaszának anyagát gyűjtjük össze. A nagy kérdőívvvel gyűjtendő anyagot a már akkor is tervbe vett országos nyelvatlasznak szántuk, a kis kérdőívvvel gyűjtött anyag alapján pedig a csángó nyelvjárásnak minden falut felölelő, a hangtan, a szóföldrajz és az alaktan leglényegesebb jelenségeire kiterjedő és gazdagon dokumentált regionális atlaszát volt szándékunkban összeállítani. A népi demokratikus rendszerünk teremtette kedvező körülmények közt az anyaggyűjtést meg is valósítottuk, mindössze kisebb hiányok kiegészítése van még hátra. Az anyaggyűjtéssel párhuzamosan, főleg év közben, a gyűjtött anyagot fel is dolgoztuk: kicéduláztuk, ellenőriztük, sőt háromszáznál több térképlapot meg is rajzoltattunk a kis kérdőívnek minden falura kiterjedő anyagából. Ez anyagot, mely a kis kérdőív 70—75 falura kiterjedő anyagát öleli fel, két kötetben szándékosunk kiadni. A 250—300 térképlapot tartalmazó első kötetnek terv szerint 1954 végére kell elkészülnie, a második kötetnek pedig a következő évben. Anyagunkat három nagy fejezetre osztjuk: hangtani, szóföldrajzi és nyelvtani fejezetre. Az olvasó tájékozódásának megkönnyítése céljából a bevezető után néhány összefoglaló térképlapot közlünk. Ezek a moldvai csángó nyelvjárás legjellegzetesebb hangtani, szóföldrajzi és nyelvtani sajátosságait hivatottak felvázolni, különös súlyt helyezve a csángó nyelvjárás tagolódására, továbbá az erdélyi magyar nyelvjárásokkal és a moldvai román nyelvjárásokkal való kapcsolatára. Már itt jelezzük, hogy a moldvai román nyelvjárásokkal való kapcsolatok felvázolása megfelelő alapossággal elvégezhető, mivel a román nyelvatlasznak több kötete megjelent, sőt román kartársaink gyűjtőmunkájának eredményeképp a mi nagy kérdőívünk román anyagával is több faluból rendelkezünk. Román anyag szerepelni fog az egyes térképlapokon is, hogy így a román hatás tanulmányozása minél könnyebb legyen. Ugyanakkor az erdélyi magyar nyelvjárásokkal való kapcsolatokra egyelőre — sajnos — csak szórványosan utalhatunk, mivel még nem készült el a Román Népköztársaság magyar nyelvjárásainak atlasza. Ebben látjuk készülő nyelvatlaszunk egyik gyengéjét.

Megvan a gyűjtött anyagnak az a fogyatéka is, hogy nem tárja fel kellő mértékben a nyelvjárás rétegződését. Kétségtelenül jogos napjaink nyelvtudományának az a követelménye, hogy a kérdőívet ne csak egy személytől kérdezzék ki a gyűjtők, hanem többtől, lehetőleg különböző korúaktól, különböző rétegekhez tartozóktól, különböző műveltségi fokkal rendelkezőktől, hogy így a nyelvjárás rétegződését, a nemzedékek és különböző rétegekhez és különböző fokú műveltséggel rendelkező csoportokhoz tartozók nyelve közti különbségeket, továbbá a nyelvjárások kölcsönhatását, az irodalmi

⁸ E felvételeket a következő falvakban készítette: Trunk, Rekecsin, Klézse, Bogdánfalva, Gajdár, Pusztina és Szabófalva.

nyelv kiegyenlítő hatását, egyszóval a nyelvjárás rétegződését és fejlődési irányát is érzékeltethessük. Mivel kérdőívünket minden faluban csak két személytől, egy férfitől és egy nőtől kérdeztük ki, összegyűjtött anyagunk legfeljebb a férfiak és nők beszédmódja közti különbségekre vet fényt, nem tárja fel azonban a nemzedékek beszédmódja közti eltéréseket. Igaz ugyan, hogy a csángó tömegek a magyar irodalmi és köznyelvvél meglehetősen gyéren érintkeztek, hiszen az irodalmi és köznyelv hatását közvetítő tényezők, mint pl. az iskola, az adminisztráció különféle szervei, a hadsereg nyelve náluk a román volt. A nemzedékek beszédmódja között mégis figyelhetők meg a csángóknál is eltérések, ez eltérések azonban sajátos helyzetükből kifolyólag a román hatás erősebb vagy gyengébb voltában nyilvánulnak meg. A román hatás erősségi foka közötti lényeges különbség jellemzi a férfiak és nők nyelvét is. Összegyűjtött anyagunknak pozitív vonása tehát az, hogy bemutatja a moldvai csángó falvak hagyományos beszédmódját, nem tárja fel azonban kellő mértékben a nyelvjárás rétegződését.

A kérdőívnek több személytől való kikérdezése azért is előnyös, mivel a szinonimák nagyobb száma kerül így felszínre. Ezt a fogyatékságot véleményünk szerint enyhíti az a körülmény, hogy kis kérdőívünket minden faluban kikérdeztük. A tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy ha a szomszédos falvak anyagában több szó vagy kifejezés fordul elő ugyanannak a fogalomnak a neveként, igen valószínű, hogy e szinonimák egy része egy falu nyelvjárásában is előfordul, a kikérdezett nyelvmester azonban nem sorolta fel mind őket, hanem csak egyet, a leggyakoribbat mondta meg.

A nyelvatlaszoknak egyik értékmérője a hangjelölés pontossága, megbízhatósága. Már kalotaszegi gyűjtésünk során is azt az elvet követtük, hogy lejegyzésünk hű képét nyújtsa az illető nyelvjárás hangrendszerének. Ezt az elvet moldvai gyűjtésünk alkalmával is szem előtt tartottuk. Már a gyűjtés során, de még inkább az összegyűjtött anyag átnézésekor azt tapasztaltuk azonban, hogy a gyűjtők füle nem volt eléggé összehangolva. Hangtani eltérések vannak tehát anyagunkban. A magnetofon segítségével gyűjtött és közös munkával lejegyzett szövegek hivatottak anyagunknak e fogyatékságát pótolni.

Összegyűjtött anyagunknak vannak tehát fogyatékságai. E fogyatékságok kétségtelenül csökkentik készülő nyelvatlaszunk értékét. Elvitathatatlanok azonban anyagunk alábbi értékei: Kérdőívünket úgy állítottuk össze, hogy a hangtani, szóföldrajzi és alaktani jelenségek egyaránt képviselve legyenek benne. Nem elégedtünk meg csak bizonyos szempontok tanulmányozásával, hanem kiterjesztettük a kutatást valamennyi helysére. Meglehetősen terjedelmes kis kérdőívünket a falvak nagy részében, kis kérdőívünk eredeti változatát pedig minden egyes csángólakta faluban kikérdeztük. A kis és nagy kérdőívvel, továbbá magnetofonnal gyűjtött anyagunk alapján így a moldvai csángó nyelvjárásnak minden falura kiterjedő, a hangtani, szókészletet és nyelvtani szerkezetet egyaránt felölelő atlaszát, majd utána részletes monográfiáját állíthatjuk össze.

Már érintettük, hogy az anyagfeldolgozás fő célkitűzése a csángó nyelvjárás atlaszának, továbbá egy szöveggyűjteménynek az összeállítása. Távlabbi célként lebeg szemünk előtt a moldvai csángó nyelvjárás monográfiájának megírása. A körülmények úgy alakultak azonban, hogy ez utóbbi, távolabbi célkitűzésből már megvalósíthatunk valamit. A nyelvatlasz összeállításával párhuzamosan a Tudományos Kiadó megbízásából megírtunk több, a moldvai csángó nyelvjárás ismertető tanulmányt. E tanulmányokban népszerű formában, de ugyanakkor a tudományos igényeket is szem előtt tartva a csángó nyelvjárás hangrendszerét, szókincsét, szóalkotását, név- és igeragozását ismertetjük saját gyűjtésünk alapján. Külön tanulmány mutatja be a csángó nyelvjárásért román nyelvi hatást. E tanulmányokat a Tudományos Kiadó külön kötetben szándékszik kiadni több más, a moldvai csángók folklórjáról, néprajzáról,

népzenéjéről és történetéről szóló tanulmány kíséretében. Hangsúlyozzuk, hogy e tanulmányok (elsősorban a nyelvészeti tanulmányokra gondolok) nem azzal az igénnyel íródtak, hogy a tárgyalt kérdések csalhatatlan és tűzetes tárgyalását nyújtsák. Ennek oka keresendő a magunk tökéletlen munkamódszerében, de hozzájárultak a körülmények is. Így utalunk arra, hogy az anyagot tudományos feldolgozásban még ki sem adtuk, máris eredményeket kellett összegeznünk. Az erdélyi magyar nyelvjárások alaposabb ismeretének hiányában nem mutathattunk rá kellő mértékben csángó nyelvjárásnak az erdélyi nyelvjárásokkal való kapcsolatára sem. Igaz ugyan, hogy a Tudományos Kiadónak nem is volt célja a tudományos igényességnek minden szempontból megfelelő tanulmányok közlése, teljesen eredeti és rendkívül gazdag anyag állván azonban rendelkezésünkre, mi magunk érezzük leginkább, mennyire keveset nyújtunk e tanulmányunkban a szakembernek abból, amit nyújthattunk volna abban az esetben, ha rendelkezésünkre áll a kiadott csángó nyelvjárás atlasz. E tanulmányoknak itt említett és majd a bírálókat során feltárandó fogyatékságaik ellenére is megvan mégis az az elvitathatatlan érdemük, hogy első ízben nyújtanak összefüggő, átfogó képet a moldvai csángó nyelvjárás egészéről.

Úgy érezzük, hogy több ízben végzett moldvai gyűjtőutunkkal és a gyűjtött anyag feldolgozásával méltó módon vettük ki részünket a Román Népköltársaságban folyó lendületes építőmunkából, melynek szerves része, bizonyos mértékig előfeltétele hazánk tudományos életének felvirágoztatása is. Meggyőződésünk, hogy a moldvai csángó nyelvjárás tanulmányozása terén elért eredményeinkkel mi is hozzájárultunk e minden becsületesebb kutatót egyaránt lelkesítő célkitűzés eléréséhez. Csak fokozta lelkesedésünket az a körülmény, hogy olyan feladat elvégzésére vállalkoztunk, melyet fél évszázaddal ezelőtt olyan európai hírű nyelvészek tűztek maguk elé célul, mint Munkácsi Bernát és Wichmann György. Ugyanakkor azt is hangsúlyozzuk, hogy számunkra mind az anyaggyűjtés, mind pedig az anyag feldolgozása tapasztalatokban rendkívül gazdag erőpróba is volt. E tapasztalatok birtokában sokkal biztosabban látunk hozzá hazánk, a Román Népköltársaság többi magyar nyelvjárásának tanulmányozásához.

Márton Gyula
(Kolozsvár)

AZ OROSZ NYELV HATÁSA A MAGYARRA 1954 ÓTA

V. rész

3. A politikai élet, az ideológiai irodalom hatása

A marxizmus, annak irodalma új fogalmakkal gazdagította gondolkodásunkat. Az orosz nyelvű irodalom magyarul való tolmácsolása tehát sok fogalom jelölésére vagy orosz szavakat vett át, vagy pedig orosz mintára jelentésben gazdagodott magyar szavakkal, tükörszavakkal operál, összetételeket alkot.

Ide sorolhatjuk már az I. világháború befejeztével elterjedt alanti szavakat és szókapcsolatokat:

a) Orosz szavak: *bolsevik(i)* (fn.), *bolseviki* (mn.), *mensevik(i)* (fn.), *menseviki* (mn.),¹ *komisszár*, *szovjet*, *szovjetköztársaság*, *bolsevista*.

¹ Helyesen: *menyevik* < or. меньшевик. Vö. Erdődi: Nyr. 73:330.

b) Tükörszavak: *népbiztos* (or. народный комиссар), *népbiztosság* (or. народный комиссариат), *tanács* (or. совет) *Vörös Gárda* (or. Красная Гвардия), *Szovjet-Oroszország* (or. Советская Россия).

Ezeknek a szavaknak oroszból való eredetét azért tartjuk valószínűnek, mivel 1919-i tanácsköztársaságunk politikai élete vezetőinek egy része a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után tért vissza Szovjet-Oroszországból hazánkba, ott élte át mindkét forradalmat és aktív harcosa volt annak Szovjet-Oroszországban, majd hazánkban az 1918-i őszi forradalom után.

Természetesen a baloldali mozgalom számos kifejezése a német ideológiai irodalom hatására keletkezett, és már hosszabb idő óta élt irodalmi és mozgalmi életünkben. Az olyan kifejezésekre gondolok, mint *elvtárs* (n. *Prinzip-Genosse*), amely már megvan a múlt század közepe óta,² *proletárdiktatúra* (n. *Diktatur des Proletariats*), *tanácsköztársaság* (n. *Räterepublik*), *munkásosztály* (n. *Arbeiterklasse*), *proletár* (n. *Proletarier*),³ *ellenforradalmár* (n. *Kontrerevolutionär*) stb. Ezért ezekre a szavakra és összetételekre nem is utalok jelen dolgozatomban, csupán azzal toldom meg a fent mondottakat, hogy elterjedésük és helyes értelmük a széles tömegekben az 1945 utáni korszakra jut.⁴

A reakció korának egyik szaktudósa próbált írni a proletárdiktatúra idejének nyelvhasználatáról.⁵ Ő magától értetődőleg nem talált semmilyen „örvendetes gyarapodást” sem a korszak stílusában, sem annak szókincsében, s kérészetűeknek tartotta a proletárdiktatúra korszakának különféle nyelvekből eredő nyelvi emlékeit. A fejlődés ezt az osztálytudóst megcáfolta: él a korszaknak, politikai irányzatnak elnevezése: *bolsevizmus*, *kommunizmus*, *szovjetkorszak*, *proletárdiktatúra*, *vörös diktatúra*, a bolsevizmus harcosának *bolsevik(i)*, *bolsevista* jelölése, legfeljebb az ellenforradalmárok gúnyosan használta *bolsi* szava vezetett el. A *kommunizmus* fogalom (1842, ill. 1843 óta fordul elő a magyar irodalomban, latin eredetű) dicső korát éli, a *proletár* szó (szintén latin eredetű) abban a szép értelemben él, amely a 19. században fejlődött ki: ’ember, aki munkájából él’, és szépszámu összetétellel dicsekedhetik (pl. *-öntudat*, *-hadsereg*, *-ösztön*, *-szolidaritás*, *-uralom*, *-haza*). A *proletárhaza* szó magasztos jelentésűvé vált, hiszen beteljesültek a Kommunista Kijáltvány végső szavai, a proletariátus láncát a világ egy részében elvesztette. Azonban hazát nyert, amelyet véd a más munkájából élőkkel szemben: ezt diktálja a *proletárhazajáság*.

A *tanács* szó is széles körben elterjedt, mert a tanácsokban a nép igazgatja a proletárállamot, ez fontos harci eszköze a proletárdiktatúra törvényhozó- és végrehajtó hatalmának.

² Waldapfel József: Nyr. 72:31; Zsoldos Jenő: Nyr. 73:102, 1848-ból közöl adatokat az *elvtárs* szóra.

³ A *proletár* szó már a 19. század második felében elterjedt a magyar nyelvben. Azonban Csiky Gergely színdarabjából tartotta nyilván a középosztály egyrésze, pedig ott (I. felv. 21. jel.) téves értelemben ’úri mihaszna, parazita’ a jelentése. Vö. MNy. 16:90; Nyr. 77:131.

⁴ Vö. MNy. 17:205: „Az idegen szavak behatolhatnak a divatos szavak stílusrétegébe, amelyeket egy-egy korszak szellemi áramlata vet fölszínre.” Idézi a *kommunizmus*, *demokrácia*, *liberalizmus*, *proletár* szavakat. A szerzőnek csak annyiban van igaza, hogy később a fehéralom ezeket a szavakat ki akarta irtani, de nem a szavakat, mint idegen eredetűeket, hanem azt a politikai-gazdasági rendszert, amely elterjesztette őket, és az általuk jelölt tartalmat az emberek tudatában megvilágosította. — Teljesen igaztalan és szántsándékkal hamis képet adott a proletárdiktatúra nyelvéről Kenedi Géza (MNy. 16:39—41), aki ezt írja: „A szovjetidők sajátos kifejezései ugyanis kevés kivétellel a pesti jássnyelvből [igy!] vannak véve.” Újakként sorolja fel mint fontosakat a *mezlóg*, *begyullad*, *bedől*, *megjöz*, *hazaküld*, *hidegre tesz*, *angolra tesz*, *úszni ment* szavakat, ill. kifejezéseket (40—1). Csefő Gyula (MNy. 17:171) rögtön utal Kenedi tévedésére a *lóg*, *begyullad* szavakkal kapcsolatban: ezek a magyar katonák beszédéből valók. — Nyilvánvaló, hogy Kenedi szántsándékkal csak néhány, a zsargonba tartozó szóval foglalkozott: a politikai és társadalmi élet szavait tudatosan mellőzte.

⁵ MNy. 166:9.

Ezzel magyarázható már 1919-ben előforduló sok összetétele: *tanácsköztársaság, munkás- és katonatanács*.

A Magyar Tanácsköztársaság négy hónapjában lép fel a napisajtóban is a marxista szakirodalomból már ismert *társadalmasít* (régebben *szocializál* szó, vö. n. *vergesellschaften*) és a *kommunizál* vagy *köztulajdonba vesz*. Ugyancsak a marxista szakirodalomból való a *szociális termelés* (*közösségi termelés*) kifejezés is.

A burzsoá osztálytudós a maga szempontjából próbált jóslni, ez hozzátartozott világnézetéhez. Ebből magyarázható az is, hogy helytelen tartalmat ültetett a *proletár*, a *tanács*, a *bolsevik* szó jelentésébe.

A fasisztáknak Magyarországról való kiűzése után két, magyarra fordított ideológiai munka lett fontos társadalomtudományi átképző eszközzé, segítőnkké: „A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története“, valamint J. V. Sztálin „A leninizmus kérdései“ című munkája. Az első 1945 óta majd 735 000 példányban jelent meg, tehát a legnagyobb példányszámban megjelent magyar nyelvű írás, az utóbbi 360 000 példányban, így e két alkotás szinte minden családba eljutott. A magyar proletárdiktatúra befejezetlen ideológiai és ezen át nyelvi hatása tehát sokban e két munka révén folytatódott. Mi ennek a súlyponti hatásnak azt a részét próbáljuk kihüvelyezni, amely dolgozatunk nézőpontjának megfelelő: hogyan nyilvánul meg e két munkában az orosz nyelv alkotó ösztönzése. (Ez távolról sem jelenti persze azt, hogy más ideológiai művek és az időszakos sajtó nem hatottak, mi azonban a lemérés helyéül és módjául ezt a két munkát választottuk.)⁶

a) Nézzük elsősorban az orosz szavakat, amelyeknek egy része mindkét műben szövegközi (") vagy jegyzetbeli értelmezéssel szerepelnek.

PT.: *narod* 'nép' (14), *narodnyik* (5, 12, 16, 17, 18 és passim), *narodnyik hősök* (19), *kulák* (5, 17, 107, 245), *kulák parasztagazdaság* (10), *kuláktanyák* (105), *kulákbandák* (273), *kulákgazdaság* (164), *kulákság* (19, 234), *verszt* 1,067 km (9), *pud* 16,38 kg (158, 352), *barscsina* 'robot' (7), *pogrom* (8), *zsidópogromok* (103), *iszpolu* 'feles munka' (7), *otrabotka* 'ledolgozás' (7), *cári ochrana* 'cári politikai titkosrendőrség a forradalmi mozgalom elnyomására' (28, 33), *zemsztvo* 'vidéki önkormányzati szerv' (32, 92), *zemszkij nacsaljnyik* 'a közigazgatás főnöke, a nemesek közül került ki és rendőri, bírói és közigazgatási funkciókat végzett' (31), *kozák* (31), *chvosztizmus* 'uszálypolitika', az orosz *chvoszt* 'farok' szóból (39, 50), *deszjatyina* '1,09 hektár' (163, hétszer 164 és passim), *otzovisták* 'az orosz *otzovaj* 'visszahívni' igéből (142, 145, 151), *proszpekt* 'sugárút' (198), *artelj* (*artyelj*), mezőgazdasági *artyelj* (322, 357), *artyeljszerü* (302), *kolhoz* (*kolhoz*) (30 és passim), *kolhozmozgalom* (312, 315), *kolhozista* (340, 341, 355), *kolhozparaszt* (340), a *bolsevik* és *mensevik* szavak magyarázata: *bolsinsztvo* 'többség', *mensinsztvo* 'kisebbség' (47), *felmensevik* (96), *szovjet*(ek) 'tanács mint testület' (85, 88 és passim). Néha a szövegben a magyar szó szerepel, és az orosz szót zárójelben ismer-tetik, pl. *faluközösség* (*obscsina*) (165) vagy *tag*, *tanya* (oroszul *otrub*, *chutor*, 105).

Szinte ugyanezen szavak kerülnek elő „A leninizmus kérdései“-nek olvasása során: *otzovizmus* az orosz *otzovu* 'elhívok, visszahívok' igéből (80), *pud* (226, 226, 233, 288, 313), *gyeszjatyina* (231, 232), *kulákjárom* (493), *artyelj* 'termelészövetkezet' (364, 365), *artyeljgazdaság* (331), *artyeljszerü* (330), *mezőgazdasági artyelj* (373), *kolhoz* (456), *kolhoz-kereskedelem* (465), *kolhozmozgalom* (345, 364, 383), *óriaskolhozok* (356), *kolhozpolitika* (361), *kolhozszervezet* (365), *kolhozparaszt* (383), *szovjetapparátus* (263), *szovjetfunkcionárius* (244).

Az orosz eredetiben használt szavak nagyobb része már történeti értékű, az egykori valóság ismertetését szolgálja, az új étellel függ össze másik csoportja, mikor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom utáni korszak ábrázolására kerül sor a Kommunista Párt és a Szovjetország történetének bemutatása során.

⁶ Rövidítések: PT. = Párttörténet, LK. = A leninizmus kérdései. Nem törekszünk az előfordulás összes helyének felsorolására.

b) A második csoportba tömörítjük a tükörszavakat, — szófűzéseket, ezekhez nem ad értelmezést a mű.

PT.: *szociálforradalmárok* (vö. or. социал-революционеры), *népbarátok* (231, vö. or. друзья народа), *politikai éberség* (6, vö. or. политическая бдительность), *falusi szegénység* (10; vö. or. деревенская беднота), *faluközösség* (17) (vö. or. община), *munkásmozgalom* (21; vö. or. рабочее движение), *útítársak* (24, 25, 108; vö. or. попутчики), *munkásküldöttek* (85; vö. or. рабочие депутаты) I. még *Pétervár Munkásküldöttei Szovjetje* (85), *jekete százak* (84, 103, 163, 173; vö. or. черные сотни), *pártonkívüli* (97; vö. or. беспартийный), *kettőshatalom* (189, 206; vö. or. двоевластие), *munkástanácsok* (196; vö. or. рабочие советы), *szegényparaszt* (225, 234; vö. or. беднота), *szegényparaszt* (245; vö. or. бедняк), *középparaszt* (245; vö. or. середняк), *személyi felelősség*⁷ (252; vö. or. личная ответственность), *új gazdasági politika* (269, 271, 275; vö. or. Новая Экономическая Политика), *párttisztítás* (272; vö. or. чистka партии), *iparosítás* (294; vö. or. индустриализация), *kollektivizálás* (303, 315; vö. or. коллективизация), *magánszektor* (300; vö. or. частный сектор), *az építőmunka pátoza* (311; vö. or. пафос строительства), *ötéves terv* (310; vö. or. пятилетний план), *szocialista építő munka* (311; vö. or. социалистическое строительство), *szocialista munkaverseny* (313, 314; vö. or. социалистическое трудовое соревнование), *szocialista verseny* (311; vö. or. социалистическое соревнование), *hősies munka* (311; vö. or. героический труд).

„A leninizmus kérdései“ című műből szinte ugyanazokat idézhetjük: *szociálforradalmár* (56), *szegényparaszt(ság)* (130), *középparaszt(ság)* (183, 185), *szocialista verseny* (321), *személyes felelősség* (405), *az építőmunka páthosza* (451), *új gazdasági politika* (286).

Ezeket megtoldhatjuk néhány újabb példával: *baloldaliság* (21; vö. or. левизня), *élenjáró harcos*, *élenjáró elmélet* (25), *élenjáró csapat* (88; vö. or. передовой...), *rothadt diplomácia* (198; vö. or. гнилая дипломация), *rothadt liberalizmus* (430; vö. or. гнилый либерализм), *kollektív gazdaság* (227, 456; vö. or. коллективное хозяйство), *vöröskatonák* (sic, 250; vö. or. красноармейцы), *a munka termelékenysége* (321; vö. or. производительность труда), *műszaki értelmiség* (411; vö. or. техническая интеллигенция), *élmunkás* (451; vö. or. ударник, передовик), *rohambrigádok* (410; vö. or. ударные бригады).

A calque-oknak ebben a sorozatában minden típus megtalálható:

a) A szó jelentéstartalmának bővülése az idegen mintakép nyomán: or. совет 1. 'javaslat', 2. 'intézmény': m. *tanács* 1. 'javaslat' 2. 'intézmény'; (el) *általánosítani* '1. általánossá tenni, mindenre kiterjeszteni', 2. elterjeszteni, 3. egyéni vonásaitól megfosztani; vö. orosz обобщать, обобщить 1. általános tételként kifejezni, 2. egyénielenné tenni, 3. egybekapcsolni;⁸

β) új szó képzése idegen mintára: or. левый 'bal': левизня 'baloldaliság' = m. *bal*: *baloldaliság*, or. равный 'egyenlő': уравниловка 'egyenlődsí' = m. *egyenlő*: *egyenlődsí*, or. кружок 'társaság, foglalatосkodás': кружковщина = m. *kör*: *körösdí*. Ugyancsak orosz mintára képződtek a kevésbé használt *mozisítás* 'mozikkal való ellátás, mozik létesítése' (Révai József használta a MDP II. kongresszusán) és a *rádiósítás* 'rádióval való ellátás' szavak. Példaadóként az orosz кинофикация és радиофикация szerepelt (*a fásít*: *fásítás*, *erdősít*: *erdősítés* analógiájára);

γ) régi összetétel új jelentésben a képzett (összetett stb.) orosz szó helyén: or. попутчик '1. útítárs (az utazásban), 2. a mozgalomban' = m. *útítárs* 1. útítárs (az utazásban), 2. útítárs a mozgalomban; vagy середняк (vö. сред-, серед- 'közép'): m. *középparaszt*; or. передовой (vö. пред-, перед-): m. *élenjáró*;

⁷ Ma inkább *egyéni felelősség*-et mondunk.

⁸ Д. Н. Ушаков: Толковый словарь русского языка. II. kötet Moszkva, 1938.

δ) új összetétel vagy szókapcsolat új jelentésben az orosz összetétel vagy szókapcsolat mintájára: or. двое-властие: m. *kettős-uralom*, or. коллективное хозяйство: m. *kollektív gazdaság*, or. трудовое соревнование: m. *munkaverseny*, or. плановое хозяйство: m. *tervgazdálkodás ~ tervgazdaság*, or. нового типа (birt. e): m. *újltpusú* (politikai értelemben): pl. *újltpusú* párt, PT; Sztálin felnevelte az *újltpusú* művészt, Jermilov: SzN. 1953. márc. 30. 3. lap;

újszerű szófűzések, amelyek az eddigi használattól eltérnek, pl. or. героический труд: m. *hősi munka*, or. светлая жизнь: m. *fényes élet*.

c) Néhány, különben nemzetközi szó széles körben való elterjedésén ez is hozzájárultak az ideológiai művek, pl. *traktor*, *kombájn* (PT. 321), *kollektív*, *kollektivizálás*, *nacionalizálás* (PT. 301, 303, 315), *szektor* (PT. 300), *kARRIERISTA* (PT. 305).

d) A szovjet életben használatos egynemely rövidítés elterjedésében is része van ezeknek a munkáknak, pl. *nep* (passim), *SzSzKSz* (PT. 274), *kadet* (a Ká és Dé egybevonásából, az alkotmányos demokrata burzsoá párt tagjának elnevezése, or. Конституционный Демократ (52), sőt látjuk ezeknek a rövidítéseknek a kigúnyolását is, amikor Sztálin idézi I. Erenburg *Tökömomb* azaz a *tökéletes kommunista ember* című novelláját (LK. 100).

e) Ezekből a művekből került sok-sok társunk nyelvünkébe némely már szokásmondássá vált kifejezés: *a nagy fordulat éve*,⁹ *a kommunizmus anyyi, mint a szovjethatalom + az egész ország villamosítása, a szocializmusba való belenövés*,¹⁰ *a kolhozmozgatom dicső zászlaja, akiknek a siker a fejükbe szállt, minden hatalmat a szovjeteknek!* stb.

Az ideológiai művek, a pártsajtó tevékenykednek a gazdasági és politikai élet új fogalmainak terjesztésén, a mindennapi munka magával hozza, hogy e kifejezéseket elsajátítottuk: így életünk változása termékenyítően hatott szó- és kifejezéskincsünkre, ennek nyelvi formáját az orosznyelvű ideológiai művekben, azok magyar nyelvű fordításáiban lehetjük föl.

Máskor viszont már meglévő szavunk gazdagodott jelentésben egy orosz többjelentésű szó mintájára. A gazdagodás útjának szemléltetésére néhány, nyelvünkben is idegen eredetű szó jelentésbővülését mutatjuk be, hogy lássuk a változás fázisait:

káder 1. csapattörzs, visszamaradó csapatrészt; 2. megbízható pártmunkás; 3. valamely iparág munkáslétszáma (pl. technikai káderek, vö. orosz кадры (plur. tantum) 1. katonaság állandó része békés időben, 2. ipar v. más tevékenység, terület állandó munkáslétszáma¹¹;

gigas, *gigant* 1. óriás, 2. hatalmas üzem, vö. orosz гигант lásd 2. id.¹²; *brigád* 1. katonai csapat egység, 2. munkacsoport, or. бригада 1. csapat egység, 2. vonat személyzete, 3. gazdasági munkacsoport; *brigadéros* 1. katonai vezető, 2. munkacsoport vezetője, orosz бригадир ua.¹¹; *fetiszálni* 1. fétisként tisztelni, 2. megváltozhatatlannak tartani valamilyen intézményt, fogalmat, or. фетишизировать 'valamit megváltozhatatlan tekintélyként tisztelni'¹²; *karakterisztika* 1. jellemkép, 2. irat, bizonyítvány, melyet a személyzeti osztály állít ki or. характеристика id.¹²; *szektáriánus* 1. 'egy vallási szekta követője', 2. 'téves politikai tan követője', or. сектант id.¹³

Az orosz nyelvből átvett szavak némelyike látszólag csak egy jelentésben vevődött át. Azonban már a *kulák* szó tárgyalásakor utaltunk arra, hogy a két világháború közötti időszakban szinte semlegesen használták ezt a szót, mindössze birtokos parasztnak értelmezve. Péter László¹⁴ utal arra, hogy a *kulák* szó elfordul már Károlyi Imre „gróf” könyvében

⁹ Így pl. Tamás Lajos: A fordulat éve a nyelvtudományban. Nyr. 74:327.

¹⁰ Vö. német *Hineinwachsen in den Sozialismus*.

¹¹ С. И. Ожеров: Словарь русского языка. Москва, 1952. — A magyarban továbbképezve: *káderez*, *el-*, *le-*, *káderezés*, *káderes*.

¹² Ожеров i. m.

¹³ A *brigád*, *brigadéros*, *gigant*, *fetiszál*, *szektáriánus* stb. szavakkal foglalkozik Révay József. Nyr. 76:200 és e szavak jó, kifejező magyar szavakkal való pótlását ajánlja.

¹⁴ Nyr. 72:257.

(A kapitalista világrend válsága), azonban itt sem találjuk meg azt a sajátos jelentést, amelyet éppen az osztálytársadalom kizsákmányolt béreseinek, cselédjeinek, kihasznált törpe- és kisbirtokos parasztjainak a helyes szemlélete visz bele. Ezek szerint a *kulák* nemcsak birtokos, nemcsak kupeckedő, ügyeskedő, hanem mások zsírján, munkáján élő és gazdagodó. Csak ilyen értelemben telítődik meg ez a szó a falu burzsoáziáját jellemző osztálytartalommal. Az ilyen kulákot jól ismeri a falu népe, tudja, ki az, tudja, kitől kell a falu dolgozó közösségét óvni, megszabadítani. Ezt a szót hallva mindig tudatunk előterében kell tartanunk, hogy „a kulákok a legállatiasabb kizsákmányolók“ (Sztálin)¹⁵.

A *szovjet (tanács)* és a *kolhoz (kollektív gazdaság)* látszólag ugyanazt jelenti az 1945. év előtti tudományos és politikai irodalomban, mint 1945, illetve 1948 után. A *szovjet* a proletariátus diktatúrájának sajátos szervezete, a *kolhoz* pedig a termelésre egyesült dolgozó parasztek tömörülése. Azonban így csak a polgári beállítottságú egyén értékeli ezt a két intézményt. A marxizmus szemszögéből, ideológiájának és politikai gazdaságtanának gyakorlatából kifolyólag mind a kettő több ennél: „A *kolhoz* éppúgy, mint a *szovjet*, ha szervezeti formaként tekintjük, fegyver és csakis fegyver“ mondja Sztálin.¹⁶ Tudjuk, hogy „a szovjetek a proletariátus diktatúrájának közvetlen kifejezései“¹⁷ — éppen ezért nem foszthatjuk meg osztálytartalmától sem a *szovjet*, sem a *kolhoz* szót.

Egy-egy calque alapján végbemenő jelentésváltozás gyakran nem a szóban magában, hanem jelzős kapcsolatában ment végbe. Így az orosz гнилой либерализм mintájára alkotuk a *rohadt liberalizmus* kifejezést, amelyben a liberalizmus szó elvesztette régi jelentését. Régebben a jóindulatú, szabadelvű magatartást jelölte, amely haladónak számított a monarchikus, despota, önkényes horthysta felfogással és gyakorlattal ellentétben. Azonban a *liberalizmus* a fenti szófűzésben 'egykedvűség, semlegesség' jelentésű, és a burzsoáziának dekadens, nem harcias magatartását jelöli. Ugyanilyen jelentésváltozás ment végbe a безродной космополитизм alapján keletkezett *hontalan kozmopolitizmus* kifejezésben, mert itt a *kozmpolitizmus* jelentése nem a 18. század végének fennkölt világpolgársága, hanem népét nem szerető, honi földje alkotó munkájában részt nem vevő munkátlan réteg züllött, erkölcstelen magatartása. A *kozmpolitizmusnak* egykor magasztos ügyét, melyet a burzsoázi aa mélybe sodort, a proletariátus elvetette és a világ munkásainak közösségi érzését, harci felkészültségét nevezzük *internacionalizmusnak*.¹⁸

Így érinti a szófűzésben végbemenő, a marxizmus ideológiájából, az osztályok magatartásából fakadó jelentésváltozás a szófűzés tagjait. Aztán a szófűzésben végbement jelentésváltozás megmarad az egymagában szereplő szóban is.

Politikai irodalmunkon át elég sok szó került át politikai, majd mindennapi nyelvünkbe, némelyik szinte népivé vált: *narodnyik, kulák, kolhoz, szovhoz*. Még gyakoribb az orosz nyelvben is idegen eredetű szavak kölcsönvétele, mert a hirtelen fellépő, számtalan új fogalom jelölésére hirtelenében nem tudtak fordítóink megfelelő, a közhasználat számára is elfogadható szavakat találni vagy alkotni. Pedig nemcsak a szépirodalmi műfordítónak kell nyelvművésznnek lennie, hanem a szakfordítónak is, neki is óvnia kell nyelvünk tisztaságát. Sőt a politikai írótn még jobban át kell hatnia az érthetőségért való felelősség tudatának, mint a szépírótn: mert a demokrácia korában a politikai (ideológiai) irodalomnak mindenki számára érthető fogalmazásúnak kell lennie. Politikai nyelvünkbe az orosz nyelven át számos olyan politikai műszó (terminus technicus) jutott, amely görög vagy latin szótöbblől ered: *agresszió, agresszor, diverzáns, diverzió, fetiszizál, plénum, provokátor, sematikus, sematizmus, típus, tipikus* stb. Helyesen mondja Beke Ödön, hogy az új fogalmakra alkothat új szókat

¹⁵ J. V. Sztálin: A leninizmus kérdései 384.

¹⁶ Kiemelés tőlem.

¹⁷ A leninizmus kérdései 151.

¹⁸ A. C. Чикобава: Введение в языкознание. 1952. 86. Orosz példák.

a magyar nép; ha nincs megfelelő és nem is vagyunk képesek alkotni, akkor használhatjuk az idegen eredetűt.¹⁹ Viszont Zolnai Béla arra is utalt, hogy sokszor az idegen szó hordja magában azt a megvető színezetet, amelyre éppen szükségünk van, hiszen a szónak nemcsak értelme, hanem emocionális értéke is van (vö. *náció — nemzet, klapac — legény*).²⁰ Az *agresszor, szabotőr, provokátor, diverzáns* szavakhoz mi olyan megvető érzelmet asszociálunk, amilyen a *támadó, romboló, kihívó, felforgató* szavakat nem kíséri. Ezenfelül e szavak idegensége éppen talán a tettek idegenségét is jelenti. Számuk nem nagy, vagy két tucatnyi, és nem veszélyezteteti nyelvünk tisztaságát, nem burjánoztak el úgy beszédünkben, írásunkban, mint a 17. és 18. században a latin vagy német szavak.

Illusztráljuk ezt példával is. A jogsalap nélkül egy békés ország ügyeibe fegyveresen beavatkozó ellenséget az ideológiai irodalomban, a publicisztikában *intervenciós*-nak mondjuk. Én a szóhoz a nemzet ügyével szemben idegen, az illetéktelen hangulatát fűzöm, és ezért is helyénvalónak tartom az *intervenciós* megjelölést. Vizsgáljuk meg az alábbi mondatot, ahol a magyar *beavatkozó* szó helyettesíti: „Ott van a harcok színhelyén, mint a *beavatkozók* által elkövetett állatiasságokat kivizsgáló bizottság elnökhelyettese“ (SzN. 1953. máj. 29. 4. lap). Itt a magyar *beavatkozó* szóhoz nem fűződik az idegenszerűség, az illetéktelenség kellő hangulata, viszont ez kíséri az *intervenciós* szót.

Ennek az ellenkezője, amikor helyes a pejoratív színezetű idegen szót magyarral helyettesíteni, mert a jelölt személyt kedvező színezetben óhajtjuk látni, és munkáját értékeljük. A proletariátus szervező megbízottait oroszul *арен*-nek is mondják, ezt egy ideig magyarra kényelmesen a nálunk már megvolt *ágens* szóval ültették át, s ez helytelen, hiszen ennek nyelvünkben megvető hangulata van. Ezért jobb az ilyen fordítás: „... a szegényparasztokat Sztálin a proletariátus »ügyvivők«-nek nevezte a faluban...“ (Pedagógus továbbképzés. Marxizmus-leninizmus [A Párt parasztpolitikájáról szóló füzet] 1953. 16).

A nyelvhasználat, a nyelvművelő mozgalom irányítása, írónk és közíróink példamutatása elfogja dönteni ezeknek a nemzetközi, de a szocializmus ideológiájában, publicisztikájában alkalmazott szavaknak a sorsát.

Nem akarunk csak az ideológiai irodalmon belül használt szavakkal és kifejezésekkel foglalkozni, hanem azokkal, amelyek a politikai élet határait átlépve bejutottak a köznyelvi használatba és a napisajtóba is.

Foglalkozunk elsősorban néhány kifejezéssel. *Élére állítani a kérdést*, mondjuk, mikor valamit még határozottabban akarunk megvizsgálni. Ennek mintája az orosz *ребром (по) ставить вопрос*.

Viszont van, akinek nem kedvező a kérdés tisztázása, az igyekszik a *kérdést elködösíteni*, ennek mintája az orosz *затуманить (заслонять) вопрос*; vö.: *туман* 'köd'.

Némelyek nem szeretik a felvetett problémák aprólékos tárgyalását, ezek szeretnék a *kérdést elkenni*, oroszul mondva: *смазать вопрос*.

A tükrökifejezések egész sorát sorolhatjuk fel a politikai irodalomból (itt ugyan tömörítjük őket, de a magyar publicisztikának megvan a maga sajátos, magyaros nyelvezete):

Mindnyájan a békét óhajtjuk az imperialistákkal szemben, ezért a *béke zászlaja alatt* gyülekezünk a *béke táborába*, a *béke frontján* (*под знаменем мира, в лагерь мира, на фронте мира*). A békéért harcolunk, minden dolgozó egy-egy *békeharcos* (*борец за мир*).

A *soknemzetiségű Szovjetunió* (*многонациональный Советский Союз*) a *béke és szabadság záloga, védőbástyája* (zálog мира и свободы, оплот мира) az új *háborús gyűjtőgatók* ellen (против поджигателей новой войны), de a *béke tartós* (прочный мир), ha a népek kezükbe veszik a *béke ügyét* (дело мира).

¹⁹ Nyr. 75:281.

²⁰ MNy. 17:141.

A szocialista világban a *népek barátsága* (дружба народов) uralkodik. A béke megvédésére minden *békeszerető ember* Sztálin zászlaja alatt vonul (миролюбивый человек, под знаменем Сталина), ²¹ mert Sztálin a béke (Сталин — это мир). Ebben a harcban örizzük, mint szemünk fényét, a *párt egységét és összekovácsoltságát* (единство и сплоченность партии), kezünkbe vesszük és szilárdan tartjuk a kormányrudat (взять руль в свои руки, держать крепко руль) és érzékeljük a világot átalakító tervek mögött (планы, преобразующие мир) a hatalmas motort (мощный двигатель), a Szovjetunió Kommunista Pártját, ezért dolgozunk barátian (работаем дружно).

Ebben a harcban mi együtt a gazdasági és kulturális *életszínvonal emelkedéséért harcolunk* (боремся за повышение жизненного уровня), a nyugati csatlós államokban (страна-сателлит) viszont az *életszínvonal csökkenését* (снижение жизненного уровня) látjuk. A kulturális fronton (на культурном фронте) az ifjúság kötelessége bevenni a tudomány várát (крепость науки). Csak így juthatunk el az *új, fényes élethez* (новая светлая жизнь), ha jól viszonyulunk a munkánkhoz (относиться к труду), és állandóan emeljük munkánk termelékenységét (повышать производительность труда).

Természetesen a fenti szöveg némely részében nem csupán tükörszavak vannak, hanem szokásos kapcsolatok, állandó képek. Ezen képek egy része nem is újabb eredetű a magyar nyelvben (*fellegvár, erődítmény, ...zászlaja alatt*), csupán marxista felhasználás módjuk, új tartalommal való megtelítésük történt orosz minta alapján. Itt a kérdés átnyúlik a stilisztikába is. Mivel a stilisztika bizonyos értelemben nyelvészeti tárgy — erről itt nem óhajtok bővebben szólni — ezeket a visszatérő fordulatokat nyelvészeti munkában is meg kell említenünk, és nyelvi hatásként kell őket regisztrálnunk.

A fenti szöveg azt bizonyítja, hogy a szocialista államokban azonosak lévén a szocializmus politikai és gazdasági alapelvei, azonos célokért küzdünk és a való helyzet, a realitás egyforma gondolatok kifejezésére ösztökéli az embert. Az ilyen politikai gondolatok kifejezésének stílusról mintáit megtaláltuk az orosz mozgalmi nyelvben. Régebben is megvolt nyelvi anyagunkból szókapcsolással a szocializmus eszméinek kifejezésére alkalmas kifejezéseket állítottunk össze. Itt eleve érezzük az orosz nyelvnek mint a szocializmus nyelvének lüktető és éltető erejét, nem sértjük meg azonban nemzeti nyelvünk sajátos szerkezetét, hanem azok tiszteletbentartásával alkotunk új szókapcsolatokat, összetételeket, kifejezéseket.

Néha még a verse is belekerülnek az orosz eredetű ideológiai szavak és calque-ok, még ott sem hangulatrontók:

bizony finom dolog || ez a (*szocialista*) *szovjethatalom* ||²² vagy:
állíts| az üzembe mielőbb|| több szakképzett *kádert* a gépek mögé.²³

Megállapíthatjuk, hogy politikai irodalmunk sok nemzetközi műszóval, kevesebb orosz szóval, sok orosz mintára alkotott tükörkifejezéssel és jelentésben dúsított szóval gazdagította nyelvünket. E nélkül a dúsítás nélkül politikai fogalmaink rögzítésére napi életünk világnézeti állásfoglalása kifejezhetetlen volna.

4. A tudományos mezőgazdasági, műszaki irodalomban alkalmazott orosz eredetű elemek

Ebben a pontban csupán azokról az orosz nyelvből származó szavakról és tükörszavakról óhajtunk szólni, amelyek nemcsak a szakirodalomban használatosak, hanem átlépték annak kereteit és belekerültek mindennapi beszédünkbe. Ezeket egyrészt sajátos kérdésről szólva alkalmazzuk, máskor meg a hétköznapi beszédben. Példával illusztrálhatjuk:

²¹ Vö. *Kossuth zászlaja*.

²² Majakovszkij I: 224. Iván Kozirev vasöntő elbeszélése. Ford. Hidas Antal.

²³ Uo. 263. Élmunkások. Ford. Békés István.

ha a termelésben valahol kevesebbet produkálunk, mint amennyire másutt, az iparban vagy esetleg a fogyasztásban szükség van, akkor hiány áll elő, akadozik a termelés menete, mert van egy hely, amelynek kisebb az „átersztő“, a termelő képessége. Az ilyen helyen szűk a keresztmetszet. Ez a szemlélet és a szemlélet alapján létrejött kép az orosz szakirodalomból származik, vö. or. узкое место 'szűk hely'. Azonban nemcsak az iparban használjuk ezt a kifejezést, hanem gyakran halljuk a hétköznapi életben is, annak a megjelölésére, hol szorít a cipő, hol a fájdalmas, az akadályozó pont. Így hallhatjuk: *menj odébb, mert itt szűk a keresztmetszet*, mert a diákság és az egyetemi hallgatóság tréfásan alkalmazza már nyelvhasználatában. Előfordul az ideológiai irodalomban is, természetesen itt komoly értelemben, pl.: egyszóval előre kell látnunk, hogy népi demokráciánk fejlődésében szűk keresztmetszet keletkezhet elméleti fronton (Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. 205).

A *kulák* már nemcsak a zsírosparaszt, nemcsak a mezőgazdasági irodalom, a szociográfia szava, hanem a csirkefogó, csaló jelölése is, mégha a városf aszfalton tevékenykedik is az. A diákok beszédjében előfordul az *álkulák* szó (*te álkulák*), mondván: csalni csal, bár földje nincs.

Az ilyen oroszból átvett szakirodalmi, de a köznapi beszédben elterjedt tükörszavak száma ma még nem jelentékeny, de egyre szaporodik. Ide sorolhatjuk a következőket: *munkanap* (трудодень), *munkaegység* (трудединица), *munkaeszköz* (орудие труда), *munkacsapat*, *brigád* (бригада), *munkacsoport* (звено 'lánc'), *munkatermelékenység* (производительность труда), *egyenlősi* (уравниловка), *teljesíteni a normát* (выполнять норму), *teljesítés* (выполнение), *túlteljesítés* (перевыполнение), *hiányosságok* (недостатки), *újráépítés* (восстановление), *szocialista verseny* (социалистическое соревнование), *munkaverseny* (трудовое соревнование), *rohammunkás* (ударник), *rohammunka* (ударная работа), *újító* (новатор), *ésszerűsítő* (рационализатор, vö. lat. *ratio* 'megfontolás, értelem'), *tipikus pozitív hős* (типический положительный герой), *kolhozparaszt* (колхозник), *kolhozparaszt-asszony* (колхозница), *viszonylik valamihez* (kiszorítja a régebbi *viszonyban álló* szókapcsolatot), *viszonyul* (относиться к...).

Néhány kifejezéssel bővebben foglalkozom:

A nyomdászok, írók, tudósok zsargonjából való: *aláhúzni valamit*, mert a kézirat aláhúzással jelölt szavát a nyomdász dőlt (kurzív) betűvel szedi, ezzel jelzi, hogy a szerző mondanivalója eme részének nagyobb nyomatékot óhajt adni. Ez a kifejezés ma mindennapos, és amit hangsúlyozni akarunk, azt a helyet *aláhúzzuk*. Nyomatásban is gyakran látható ez a kifejezés: *aláhúzás tőlem*, pedig a nyomtatott szövegben nincs már semmiféle aláhúzás, az volt a kéziratban, emitt már csak kiemelés van meg képzavar. A szakirodalomban az *aláhúzás* orosz mintára gazdagodott jelentésben, úgyszintén az *aláhúzni* ige, mert az orosz подчеркнуть, подчеркивать igeeknek két jelentése van: 1. aláhúzni, 2. (ki)hangsúlyozni.

Hadd iktassak ide egy-két példát az ideológiai irodalomból e kifejezés jelentésének bemutatására:

„*Alá kell húzni* és tudatosítani kell, hogy a magyar népi demokrácia sikereinek egyik döntő összetevője ... a baráti segítség...“ (Rákosi: A békéért és a szocializmus építéséért 475—6. „Sikereink *aláhúzásánál* ugyancsak méltatnunk kell az értelmiség jó munkáját...“ (uo. 477...).

A hajósélet kifejezése *irányt venni valamire*. Megvolt ez nyelvünkben a felszabadulás előtt is mint német mintára készült kép: német *Kurs nehmen auf etwas*. A felszabadulás után hatalmas mértékben elterjedt ez a kifejezés az ideológiai és politikai használatban, ezúttal azonban orosz mintára: *взять курс на что-нибудь*. A hétköznapi nyelvben is használjuk, pedig ott semmi hajózásról nem lehet szó: *irányt vettem a hazamenetelre, irányt vettem a nőülésre* (egyetemi hallgatók beszédjéből).

Lássunk előbb néhány példát politikusaink beszédeiből: „... a középparasztok egობbjainak a Pártba való felvételére is *irányt kell venni*“ (Rákosi Mátyás: A békéért és

a szoc. építéséért 404). „Ezekre is *irányt kell venni*, annál inkább, mert ők is *irányt vesznek* Pártunkra“ (uo.). „... az I. típusú szövetkezetek tagjai már az első aratás után *irányt vesznek* a magasabb szövetkezeti típusra“ (Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek 516). „Változtatnunk kell elsősorban a falun, ahol ... a középparasztok legjobbjainak a Pártba való felvételére is *irányt kell venni*“ (Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért 404). „Ma nem lehet *irányt venni* a szocializmus építésére a mezőgazdaságban anélkül, hogy *ne vennénk irányt* a legnagyobb számú, gazdaságilag és politikailag legerősebb kizsákmányoló osztály elleni harcra...“ (Gerő Ernő: Harcban a szocialista mezőgazdaságért 406). „*Irányt vettünk* arra, hogy az ifjúság falun legalább az általános iskola nyolc osztályát ... elvégezze“ (Rákosi Mátyás: SzN. 1953. máj. 11. 2. lap). „Arra vettünk irányt, hogy először kiképezzük azokat a kádereket, akik a szövetkezetek szervezését jól el tudják végezni (Rákosi: SzN. 1953. máj. 11. 2. lap)

A *norma* szó nyelvünkben rendszerint *erkölcsi norma* szókapcsolatban volt használatos. Az oroszban azonban a норма szónak két jelentése van: 1. 'erkölcsi szabály', 2. 'előírt, teljesítendő munka, amely 100%-nak felel meg és amelyet a dolgozó egészsége veszélyeztetése nélkül képes elvégezni'. A magyar szakirodalom is gazdagította evvel a második jelentéssel a *norma* szót. Ebben a jelentésben aztán a *norma* szó közhasználatúvá vált, sőt bevonult a szépirodalomba is, mert pl. Kardos László Tyihonov „Hegyek Innsbruck fölött“ című verse magyar fordításában ezt írja: „tán megdupláztam honvágyban a *normát*“²⁴ és az olvasó nem véli költőiellennek ezt a műszaki szót egy szépirodalmi lírai alkotásban.

Fent utaltunk az orosz mintára készült *teljesíteni* (*túlteljesíteni*) a *normát* tükörfelfejezésre. Ma senki sem ütközik meg azon, hogy tréfásan azt mondjuk: *túlteljesítettem évemben a normát* (a Zeneakadémia hallgatóinak beszédéből). Ugyanígy mondják az egyetemi hallgatók néha tréfásan: *ne játsszunk egyenlősít, rosszul viszonyul a Chopin-étude-höz,*²⁵ *emelkedett az életszínvonalom.*

A termelőszövetkezeti mozgalom terjedése és meggyökeredzése átalakítja a falu, a mezőgazdasági városok életét, következképpen nyelvhasználatát is. Bár csak rövid ideje hat ez a termelési forma, mégis erős nyelvi változásokat jegyezhetünk fel szövetkezeti parasztságunk szó- és kifejezésekében. Közhasználatúak az ilyen mondatok: *csőportban dolgozom, térszben vagyok, térsztag az én uram.*²⁶

Megvan természetesen az oroszból eredő szavak és kifejezések mása is a termelőszövetkezeti parasztok nyelvhasználatában. Maga a *tsz.*, *tszcs.* rövidítés is valószínűleg orosz hatásra jött létre. A gépállomás (teljesebb nevén: *mezőgazdasági gépállomás*) orosz mintára keletkezett új összetétel (vö. or. машинно-тракторная станция, rövidítve МТС; magyar párja АМГ). A termelőszövetkezetek tagjainak munkáját segíti a gépállomás; a tagok munkaegységeket (vö. or. трудединицы) írnak be a megállapított munkamennyiségnek megfelelően. A teljesített egységeket a *normás* (vö. or. нормировщик) jegyzi be a tag tagsági könyvébe. Az egységeket lehet *teljesíteni*, de akad, ki *nem teljesíti* (не выполняет), viszont a rizsben sokat lehet teljesíteni, azaz *túlteljesíteni* (vö. or. перевыполнять), (elterjedését segítette a *feladatot teljesít* szókapcsolat megléte). Megvan a *traktor* és *traktoros* szó is (or. трактор, тракторист). A *traktor* szó ugyan régebben is megvolt a szaknyelvben, itt latin—angol eredetű, de a népi nyelvhasználatban kétségkívül orosz eredetű. Csak a felszabadulás óta látjuk e szó továbbképzését és összetételét: *traktoristanő, traktoristalány* (Irod. Újság 1953. jan. 15. 7. lap), *traktorállomás, kapálótraktor* (SzN. 1952. dec. 17.), *körmös traktor* (SzN. 1953. jan. 9.).

²⁴ Pohárköszöntő 36.

²⁵ Vö. Fónagy—Soltész (Nyr. 76: 336) közlését: *házasságot irányzott elő.*

²⁶ L. Dankó Imre: Nyr. 76: 353.

Ugyanekkor dolgozó parasztságunk életének realista leírása révén bekerülnek ezek a kifejezések szépirodalmi műveinkbe is. Így olvashatjuk Dobozy Imre „A kedves rokon” című novellájában: „Kajdacsiné született Ádám Esztit ugyanazon a csoportgyűlésen megtették *munkacsapatvezetőnek*” (SzN. 1953. jan. 16. 2. lap). Ugyanott olvashatjuk: „Mert levontak tíz *munkaegységet* alku nélkül”. Az orosz бригадир és трудодень, трудодница magyar megfelelői így jelennek meg az *új élet* (Turkevéről, vö. or. новая жизнь) irodalmi ábrázolásában is, és előfordul ugyanebben az elbeszélésben a *brigádvezető* szó is. A *mélyszántás* szó is kilépett a mezőgazdasági szakszótárból, belépett a szépirodalomba színdarabcímként, és a falusi életben a haladásért, a jobb agrotechnikáért folyó küzdelem szimbóluma lett, miként a gyári életben a *gyorsvágás*, *gyorshúzás*, *gyorsüzem* (SzN. 1953. jan. 17.).

A *traktor* szó nem az egyedüli nyugati nyelvekből származó jövevény, amely a technikai szakirodalomba valóban Nyugatról került, de napisaiktól hasábjaira, köznapi beszédünkbe a szocializmus országában látott és onnan átvett gépesített munkafolyamatok eszközeinek átvételével, azok tudományos és szépirodalmi leírásának megismerésével az orosz nyelvből jutottak el hozzánk. Ilyen szavak közé soroljuk a következőket: *bulldozer*, *exkavátor* (*ekszkavator*) (SzN. 1952. dec. 1. 1. lap), *talajfrézer*. Ezeket a szavakat széles elterjedésükben hozzánk orosz közvetítéssel került szavaknak kell tekintenünk.

Azonban e szavak egy részének magyarosodása is megindult, a nyelvünk közérthetőségéért folytatott természetes küzdelem a helyettesíthető idegen szavakat eltávolítja, a népi használat a gépnek céljának és működésének megfelelő nevet ad. Így lesz a gumikerekes traktor *vontató*-vá,²⁷ a rajta ülő traktorista előbb *traktoros*-sá, majd *vontató*-sá. A *talajfrézer*-ből sokhelyt *talajgyalu* lett (SzN. 1953. febr. 12.), az orosz самосвалка ’önledobó gépkocsi’ szót át sem vettük, hanem rögtön magyarosítottuk: *billenő tehérgépkocsi* (SzN. 1953. febr. 12. 2. lap.), *önürítő gépkocsi* (SzN. 1952. dec. 1.) lett belőle, ahol az orosz eredetit csak az utóbbi tükörszóban lehet felismerni. Ugyanígy válik az *automatikus* betongyár *önműködő* betongyár-rá (SzN. 1953. jan. 29. 1. lap). Tehát egészséges ösztönrel és tudatos magyarosítással távolítjuk el a felesleges idegen szavakat szakirodalmunkból, a napi sajtóból, a közbeszédből. Ez a folyamat szemünk láttára megy végbe, megragadhatjuk a fejlődés különféle fokait, amint az új tárgy hozza magával idegen nevét (angol *fraser*, orosz *фрезер*), ezt adaptáljuk kiejtésünkhöz, helyesírásunkhoz: *frézer*, majd megmagyarosítjuk *talajgyalu* alakban, amely világos, képszerű és kifejező.

Szakirodalmunk tehát mind a népi, mind a szépirodalmi nyelvhasználatot gyarapította orosz eredetű tükörszavakkal és kifejezésekkel. A szakirodalom némely fordulata tréfás stilisztikai árnyalattal bevonult a diákság, az egyetemi hallgatók köznapi beszédébe is. (Folytatjuk.)

Erdődi József

²⁷ Deme László: I. OK. 2: 434—5.

**MEGJEGYZÉSEK BAKOS FERENCNEK „A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉNEK
KIFEJEZÉSEI A ROMÁNIAI MAGYAROK NYELVÉBEN“
CÍMŰ CIKKÉHEZ**

1. A Nyelvőr ez évi 1—2. számában cikk jelent meg Bakos Ferenc tollából a fenti címmel. Érdeklődéssel fogtam a cikk olvasásához, s nem kis sajnálattal vettem tudomásul, hogy a sokat ígérő címet a szerző a tanulmány bevezetésében korrigálja, bejelenti, hogy a szocializmus építésének csak azokat a kifejezéseit fogja tárgyalni, amelyek eltérnek a hazai magyarság szókincsétől (vö. 11). Távolról sem akarom azt állítani, hogy a kérdésnek ilyen leszűkített tárgyalása nem járhat némi eredménnyel, azt azonban kétségtelennek tartom, hogy ez az eljárás a nyelv fejlődésének egy igen érdekes kérdéséről, mivel azt nem összefüggéseiben, tehát nem dialektikusan mutatja be, bizonyos fokig ferde képet ad, tehát eredményei is esetleg helytelen következtetések levonására adhatnak alkalmat. A szerző a fent vázolt leszűkített szempont szerint — saját gyűjtése alapján — több érdekes adatot közöl a romániai magyarság szókincsének újabb keletű gyarapodására vonatkozóan, s adataiból cikke végén röviden néhány elvi tanulságot is von le. A tanulmány során a szerző egy-két esetben igyekszik marxista módon nyúlni a kérdéshez, bevezetőül helyesen mutat rá a szókincs gyarapodásának okaira, arra, hogy a nagy társadalmi átalakulások korában, így a szocializmus építésének korában is, ez a gyarapodás viszonylag nagyméretű.

A helyes törekvés, több helyes megjegyzés mellett azonban a cikkben számos olyan megállapítással is találkozunk, amellyel nem érthetünk teljes mértékben egyet. Bakos megmondja tanulmánya célját: „Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, hogy az erdélyi magyar nyelvben is megjelentek az új fogalmakat kifejező szavak; azonban mivel ezek zömükben román közvetítéssel keletkeztek, sok esetben eltérnek a hazai magyarság szókincsétől. Dolgozatunk célja ezen részben külön utakon való fejlődésnek a vizsgálata” (11). Céljának megfelelően a szerző közli a tárgyalt magyar szavak — többnyire román — megfelelőjét, igyekszik megmagyarázni az átvétel vagy fordítás okát, s ezen túlmenően több esetben nyelvhelyességi megjegyzéseket is fűz az egyes szavakhoz. Ezek a megjegyzések nem egy esetben igen kétes értékűek, jó részükkel nem tudunk egyetérteni. Úgy látjuk, hogy Bakos túlságosan is alacsonyra állította a kritika mércéjét, s nagyon is elnéző, megértő a romániai magyarság nyelvében újonnan jelentkező, nem mindig a legszerencsésebb átvételek, tükörszavak iránt.

2. Bakos az általa gyűjtött anyagot három csoportba osztja. Az »A« csoportba „az általánosan elterjedt, több forrásból kimutatható, új kifejezések”-et sorolja. A B csoportba „olyan 5, a magyarországitól elütő szóhasználat”-ot sorol, amelyekre csak egy-egy forrásból van adata, a C csoportban pedig a nézete szerint felesleges, tehát kiküszöbölhető, újkeletű átvételek kerülnek (vö. 12). Magához ehhez a csoportosításhoz is lenne egy-két szavunk. Miből állapította meg Bakos, hogy az A csoportba sorolt szavak a romániai magyarság nyelvében általánosan elterjedtek? Átvizsgált két napilapot, egy hetilapot (hogy ezeknek hány számát, azt nem közli), két románból fordított brosúrát és két regényt (vö. 12). Ezekből a forrásokból az egyes szavakra általában

2—4 adatot sorol fel. De vajon ezek a szavak, kifejezések mennyire újságnyelvi, könyvszavak, s mennyire élnek a beszélt nyelvben, a nyelvjárásokban? Ezt a kérdést Bakos egyáltalán nem vizsgálja meg, ezt a szempontot teljesen figyelmen kívül hagyja, sőt még csak meg sem említi, mikor határozottan leszögezi: „A felsorolt kifejezések széles elterjedésére, meggyökeresedésére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy két utólag feljegyzett kifejezés (*agitációs pont* — *munkamagatartás*) kivételével csaknem valamennyit négy-hat különböző forrásban találtam meg” (15). Még meglepőbb az a határozottság, melyet a B csoportban sorolt szavakkal kapcsolatban tanusít Bakos. Bár csak egy-egy adata van minden szóra, mivel olyan fogalmakat jelölnek, amelyek „igen gyakran fordulnak elő”, általánosan elterjedteknek tekinti őket (vö. 15). Én úgy gondolom: abban a kérdésben, hogy egy a közelmúltban keletkezett vagy átvett szó közhasználatú-e már vagy még nem, a beszélt nyelv vallomását nem szabad teljesen figyelmen kívül hagyni, sőt ennek az illető szavakkal kapcsolatos magatartásunkban jelentős szerepének kell lennie. A Bakos felsorolta újkeletű szavak jelentős része idegen szó. Bárczi Géza a Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nyelvművelő ankétján az efféle szavakkal kapcsolatban a következőket mondotta: „Külön alapos vizsgálatot igényel az a kérdés, mit tegyünk az ezután kopogtató idegen szavakkal. Várjuk-e meg, hogy elterjedjenek, vagy kerül-e helyettük mintegy öntudatlanul megfelelő magyar szó? Avatkozzunk-e azonnal bele és próbáljunk alkotni ilyet? — Anélkül, hogy itt el akarnám dönteni ezt a kérdést, mely csak látszólag egyszerű, megvallom, hogy inkább az utóbbi megoldást látom kívánatosnak” (MNy. 48:16). — Mi — bár tisztában vagyunk a Bárczi által is említett nehézségekkel — mégis Bárczinál némileg határozottabban az ő véleményét valljuk, s Márton Gyula könyvéből (*Írjunk, beszéljünk helyesen* 93—4) ítélve ezen a véleményen vannak a romániai magyar nyelvészek is. A sokat emlegetett pozitív nyelvművelésnek is ez egyik feladata. Véleményem szerint egy nyelvi hiba ellen annak kezdeti fokán eredményesebben lehet felvenni a harcot, mint akkor, amikor már gyökeret eresztett, elterjedőben van, s újdonságánál fogva már némileg népszerűvé is vált. Persze tudatában vagyok annak is, hogy ez a kérdés sem olyan egyszerű, mint talán első pillanatra látszik. Az idegen szó feltűnésének idején van-e olyan megfelelő magyar szó, mellyel a jövevényt helyettesítsük? Sok esetben nyilvánvalóan nincs. Ilyen esetben — úgy gondolom — nemcsak joguk, hanem kötelességük is elsősorban nyelvészeknek, íróknak, költőknek, hogy ilyet alkossanak, s ezeket terjesszék, népszerűsítsék. Ha pedig már van is megfelelő magyar kifejezés, abban az esetben ismét Bárczi állásfoglalását tekintjük a magunkénak. Bárczi erről a kérdéstről ezt írja: „Itt főképpen az a körülmény fontos, van-e az illető fogalomra megfelelő, bár talán kevésbé elterjedt magyar kifejezés, mely legalább megközelítően egyenlő értékű volna az idegennel, — megközelítőleg, mondom, mert ha a szó valóban forgalomba kerül, úgyis megtelik a szükséges tartalommal. Ha van ilyen, segítsük elő terjedését” (i. m. 14—5).

Egy-egy újonnan felbukkanó idegen szó ugyanis kétségtelenül mindig megértési nehézségeket okoz, tehát gátolja a nyelvet, a gondolatközlés eszközét, funkciójának pontos betöltésében, gátolja vagy legalábbis megnehezíti a politikai, a kulturális nevelő munkát, Lenin szavai szerint megnehezíti a tömegekre való hatásunkat (vö. Lenin: *Az irodalomról* 171).

A romániai magyarság nyelvében természetesen jóval bonyolultabb a helyzet, mert ott a román nyelv hatása az együttélésekből, a lakosság tetemes részének kétnyelvűségéből kifolyóan sokkal erősebb, mint bármely idegen nyelvénálunk. Úgy véljük azonban, hogy ez a küzdelem ott sem kilátástalan, a jól felkészült, egészséges nyelvérzékkel rendelkező romániai magyar nyelvészek, írók, költők a sajtó, rádió támogatásával ezt a harcot eredményesen megvívhatják, annál is inkább, mert az előttük álló feladatot világosan látják. Mint Márton írja: „Az új valóságalelemek megnevezése nem egyszer

komoly nehézségeket okoz. Ezért nyelvvelőink, íróink és újságíróink feladata, hogy mindig megtalálják a megfelelő magyar szót. Erre ösztönzi őket az a szem elől soha nem téveszthető körülmény, hogy a dolgozók széles rétegeinek írniuk. Ez a szempont különösen az utóbbi időben kezd egyre jobban előtérbe nyomulni és érvényesítése meg is hozza majd a kívánt eredményt” (i. m. 92—3).

Bakos az általa A és B csoportba sorolt szavak használatát „jogos”-nak tartja (vö. 15), s állásfoglalásának igazolására Márton Gyula következő sorait idézi: „hiszen az új dolgok és új jelenségek új szavakat, új nyelvi fordulatokat kívánnak s ezek igen nagy részét fordított, sajnos, gyakran elég gyastrán fordított szövegekből tanulják dolgozóink” (15). Első pillanatra úgy látszik, mintha Márton sorai valóban Bakos állásfoglalását igazolnák, de csak első pillanatra. Bakos ugyanis kissé furcsán, némileg „a célnak megfelelően” idézett. Márton idézett mondatának az eleje ugyanis így hangzik: „... a nyelvnek bizonyos romlási jelenségei [Én ritkítottam. I. S.] is tapasztalhatók. Erre nem is annyira a helyesírási hibák jellemzők, hanem sokkal inkább a rossz mondat szerkesztés, a bonyolult, sokszor zavaros fogalmazás, a helytelen szóhasználat, továbbá az idegen szavak és idegenszerűségek elburjánzása, mellyel kapcsolatban meg kell említenünk azt a tényt, hogy sokszor az idegen szavak használata indokolt is, hiszen...” (i. m. 3). Ezután következik a Bakos idézte rész, majd így folytatja Márton: „Ennek bekövetkezéséért azonban többeket terhel a felelősség. Napilapjaink és folyóirataink munkatársai nem fordítottak elég gondot a közölt anyagok nyelvi helyességére, a megvitatott és kiadott irodalmi alkotásokat főleg tartalmi szempontból elemezték, s nem tértek ki a nyelvnek mint az irodalmi kifejezés eszközének kérdésére.” Sőt könyvének egy másik helyén Márton az újkeletű idegen szavakkal kapcsolatban ezt írja: „E szavak megjelenése, felbukkanása napjaink nyelvében egészen természetes. A fejlődés gyors ütemének következménye. Nem szabad azonban a könnyebb ellenállás vonalán haladni [Én ritkítottam. I. S.], hanem meg kell találni e szavak helyes magyar megfelelőjét s azt kell meghonosítani a köznyelvben. Nyelvünkben minden feltétele megvan e szavak lefordításának” (i. m. 93—4).

Ezeket a sorokat én úgy értelmezem, hogy Márton távolról sem annyira barátja a Bakos által is felsorolt új szavaknak, mint ahogy azt Bakos igyekszik feltüntetni. E szavak használatának jogosságát Bakos még a következőkkel is indokolja: „Az általunk bemutatott szavakra és kifejezésekre valóban szükség is van, ezt a legjobban gyakoriságuk, sűrű használatuk mutatja, így az Igazság 1952. VIII. 3-i számának 1. lapján 10 új szót vagy kifejezést találtam. E mellett tanúskodik a gyakori szóhasználati ingadozás, a szinonimák kialakulása is” (15—6). Úgy érzem, hogy Bakosnak ebben az érvelésében bizonyos ellentmondás van. A „gyakori szóhasználati ingadozás, a szinonimák kialakulása” éppen nem azt mutatja, hogy az általa felsorolt szavak már meghonosodtak, általánosan elterjedtek, a romániai magyar szókincs szerves részévé váltak, tehát a nyelvvelők letehetik a fegyvert velük szemben, hanem éppen azt, hogy csak most vannak elterjedőben, a nyelvhasználat még nem foglalt határozottan állást egyik vagy másik mellett, tehát a helytelen elterjedését még viszonylag könnyen meg lehet akadályozni, a helyesét segíteni lehet. Sőt még a gyakoribb előfordulás sem bizonyítja egy új szó használatának jogosságát, csupán azt, hogy az illető fogalom megnevezése mindennapi életünkben gyakran szükséges, de ettől függetlenül az illető fogalmat még meg lehet jó magyar szóval nevezni, sőt éppen ezért — véleményünk szerint — meg is kell.

3. A következőkben nézzük meg az idegen szavakat, tükörkifejezéseket, amelyekkel kapcsolatban Bakos megjegyzéseivel nem értünk egyet. *agitátor*. Bakos helyesli e szónak ’népnevelő’ jelentésben való használatát, sőt azt írja, hogy nálunk ma is eléggé használatos a szó, bár a *népnevelő* gyakoribb. Mi úgy

látjuk, hogy *ma* nálunk nem egészen ez a helyzet. A *népnevelő* gyakorlatilag egyelőre kiszorította az *agitátor*-t, mégpedig nem minden ok nélkül. (Úgy látom, mintha az *agitátor* újabban ismét kezdene terjedni a sajtóban, s ezt nem is tudom helyeselni.) A *népnevelő* szabályos, megszokott képzésű, érthető, világos, emellett a fogalom lényegét jól kifejező szó. Ezzel szemben az *agitátor*-nak az elmúlt rendszerben egészen más jelentése volt, mint ma. Pintér Jenő „Magyar nyelvvédő könyv”-e szerint: ’izgató, lázító, szóharcos’. Sőt Balassa Józsefnek „A magyar nyelv szótára” című munkájában is a szónak ilyen jelentését találjuk: ’Felbujtó, a népet izgató, lázító egyén’.

Tisztában vagyunk azzal, hogy egy szót új tartalommal is meg lehet tölteni, hogy egy szó levetheti a hozzá tapadó kellemetlen mellékízt, hangulatot. Ez a változás, fejlődés azonban nem következik be gyorsan, s az *agitátor* szó a Horthy-rendszerben kapott rossz mellékízt teljesen még ma sem tudta levetni. Semmiképpen sem látom helyesnek, hogy egy olyan fontos, politikai tartalommal telített fogalom megnevezésére, mint a *népnevelő*, ilyen kétes tartalmú idegen szót használjunk, vagy akár annak használatát helyeseljük, elterjedését elősegítsük, különösen akkor, amikor a fogalom megnevezésére van mind tartalmi, mind alaki szempontból megfelelő, már eléggé elterjedt magyar szavunk. Nagyon is indokolt volt tehát az *agitátor* szó háttérbe szorítása, és ma sem látnék semmi lényeges okot az elterjesztésére. Hogy legalábbis Erdély egy részében az *agitátor* szónak a fenti jelentése ismeretes volt, az aligha lehet vitás. Hogy ma a romániai magyarok éreznek-e ebben a szóban valami mellékízt, azt nem tudjuk, de még akkor is minden szempontból jobbnak, helyesebbnek látjuk a *népnevelő*-t, ha nem.

agitációs pont. Tükörfelfejtés voltára rámutat Bakos is, és nagyon óvatosan megjegyzi, hogy „esetleg jobb kifejezést is lehetne találni helyette”. Mi úgy gondoljuk, hogy nemcsak „esetleg”, hanem „f e l t é t l e n ü l”, és nemcsak „lehetne”, hanem „k e l l” is. A kifejezés — legalábbis előttünk, de azt hisszük, hogy a romániai magyarság széles tömegei előtt is — értelmetlen. Ha a szó jelentése valóban azonos azzal, amit Bakos közöl, szerintünk sokkal kifejezőbb volna az *agitációs helyiség*. (Az *agitáció* szó már eléggé elterjedt, megfelelő tömör jó magyar szavunk nincs rá, így kiszorítását feleslegesnek tartanók.)

aktivista. Jó magyar szó a fogalomra nálunk sincs, illetve a *pártfunkcionárius*-t semmivel sem tartom jobbnak, főképpen azért, mert a dolgozók nagy tömege számára szinte kimondhatatlan. Nem tartom azonban szerencsésnek, hogy az erdélyi és magyarországi köznyelvben az *aktivista* szónak más-más jelentése legyen. Ez a sajtótermékek, a szépirodalmi művek kölcsönös megértését csak zavarja, s így inkább károsnak tartom, mint hasznosnak.

A *büro* szó helytelenítésében egyetértünk Bakossal.

A *kollektív gazdaság* kifejezést, s a vele azonos jelentésű *kollektív, kollektíva*, valamint az ezekből képzett *kollektivista, kollektívás* szavakat — Bakossal szemben — szintén nem tartom feltétlenül szükségesnek és helyeslendőnek. A *termelőszövetkezet* hosszú volta ellenére is kifejezőbb, világosabb, mindenki számára érthetőbb, tehát — szerintem — jobb is.

Nem tudom elfogadni Bakosnak azt az érvét sem, hogy *rajon* szóra „speciális jelentéstartalmánál fogva szükség van”, s hogy „a szó jól gazdagítja az erdélyi magyar nyelvet” (vö. 18). Bakos szerint a *rajon* „a mi járásunknak megfelelő, de annál valamivel nagyobb közigazgatási egység”. Ha a *rajon* funkciója azonos a *járás*-éval, nem látom elég világosan, miért nem lehet ezzel a régi, közismert szóval megnevezni a fogalmat. A *járás* közigazgatási fogalom, nem területi. Nyilván Romániában sem pontosan azonos nagyságú minden *rajon*. De ha a régi elnevezés valamilyen ok miatt nem tartható is meg, mi az akadálya annak, hogy a *rajon* magyar elnevezése pl. *körzet*, esetleg *kerület* legyen?

A *krácer*, *krácerszalag* kifejezéseket Bakos is helyteleníti, s ajánl is helyettük szerintem megfelelőbb szót (vö. 17); hogy a *normalőr*-t helyesli-e vagy helyteleníti, fogalmazásából nem derül ki világosan. Én a *normás*-t jobbnak tartom. Nem foglal állást Bakos a *pártkabinet*-tel szemben sem, de úgy vélem, hogy e helyett is lehetne jobb szót találni. A szó jelentése azonban nem világos előttem, így javaslatot tenni nem merek.

A C pontban felsorolt idegen szavakra vonatkozóan lényegében elfogadom Bakos véleményét. Több szempontból egyező véleményen vagyok Bakossal abban is, amit az újkéletű magyar kifejezésekre vonatkozóan mond, de azért egy-két esetben itt is különböznek nézeteink, s a következőkben elsősorban ezekkel foglalkozom.

Bakossal együtt szerencsés szóalkotásnak tartom a *társulás*-t, melyet nálunk is elterjeszhetnénk, a fogalomra ugyanis nincs egyelőre megfelelő szavunk. A békemozgalomnak Bakos által felsorolt kifejezései s néhány más újabb keletű kifejezés, mint pl.: *munkamagatartás*, *munkaülés* a romániai magyar nyelv termékei. Bár eltérnek a nálunk általánosan használt megnevezéstől, ennek ellenére ezekben én sem látok különösebb kifogásolni valót. Egészen természetes, hogy a romániai magyar nyelv az új fogalmakat néha némileg másképp nevezi meg, mint a magyarországi, s ezek ellen az újkéletű kifejezések ellen nem is lehet komolyabb kifogásunk akkor, ha a magyar nyelv törvényei szerinti alakulások. Szükségesnek tartom azonban megjegyezni azt is, hogy mirde mellett is kívánatos, hogy ezeknek az eltérő új elnevezéseknek a száma minél kisebb legyen, s a lehetőség szerint vegyük át egymástól az új elnevezéseket, s mind Romániában, mind Magyarországon használjuk a jobbikat, a kifejezőbbet. Ezt a két nép között egyre elmélyülő politikai és kulturális kapcsolatok mindinkább lehetővé teszik.

Nem látom világosan, hogy a *munkatelep*, *építőtelep* mást, többet jelent-e, mint a *munkahely*. Ha nem, ez utóbbit helyesebbnek látom. Úgy vélem, hogy a *néptanács*, *néptanácselnök*, *néptanácsi titkár*, *néptanácsi képviselő* elnevezések helyett is helyesebb a *tanács*, *tanácselnök*, *tanácsitkár*, *tanácsstag*. A nálunk használatos alakok ugyanis rövidebbek, tömörebbek, s éppen ezért talán szebbnek, jobbnak is mondhatók. Számomra egészen szokatlan a *közepes* és *magános* szavaknak a Bakos által magadott jelentésben való használata. Bakossal szemben, aki ezeket az általa közölt jelentésben szükségesnek tartja, úgy vélem, hogy használatuk nem különösebben indokolt, mivel a fogalomnak más, közérthetőbb és talán közkeletűbb elnevezése (*középgazda*, *magángazda*) is él a romániai magyarság nyelvében.

Több észrevételem van azonban Bakosnak a *magán* szóhoz fűzött megjegyzéseivel kapcsolatban. Szerinte: „A magyarországi nyelvérzék szerint [én ritkítottam. I. S.] ugyan a *magán* jelzőnek némi rosszaló, helyesebben kevésbé értékeset jelent árnyalata van pl. *magántudós*, *magániskola*, de ez nem jogosít fel arra, hogy ezt Erdélyre is kiterjesszük” (16). „Magyarországi” nyelvérzékéről kétségtelenül beszélhetünk néhány speciális erdélyi szóval, szószerkezettel, mondatfűzési móddal kapcsolatban, de hogy a *magán* szónak a „magyarországi nyelvérzék” szerint olyan jelentésárnyalata volna, mint amit Bakos tulajdonít neki, az ellen a saját s néhány megkérdezett kartársam nyelvérzéke nevében határozottan tiltakoznom kell. Azt hiszem, hogy Bakos megállapítása, a felhozott két példa alapján, nem eléggé átgondoltan született meg. A *magániskola* ma már a múlté, de amíg élt, valóban tapadt az elnevezéshez valami rossz mellékíz, csakhogy — s ott téved Bakos — nem a *magán* jelző miatt, hanem a „magániskola” jellemzői miatt, tehát „kevésbé értékeset jelentő árnyalata” magának a fogalomnak volt. Ugyanez a helyzet a *magántudós* esetében is. Ez a szó gúnyos elnevezés azoknak az úgynevezett „tudós”-oknak, akik csak „maguknak” tudósok, tehát — nem tudósok. De vajon érzi-e Bakos a *magán* szónak ezt a lekicsinylő mellékizét a következő összetételekben: *magántaladás*, *magánvélemény*, *magántanuló*, *magánzárka*, *magánbeszélgetés*, *magánélet*, *magánjelenet*, *magánügy*, *magánszorgalomból* stb. Vagy — hogy ad abszurdum

vigyem a dolgot — értékteleenebbnek tartja-e Bakos az *a* hangot (amely ti. *magánhangzó*) a *b* hangnál? Nem gondolnám, pedig megállapításából ez következik.

Az kétségtelenül igaz, hogy „a marxista politikai gazdaságtani terminológia különbséget tesz a kizsákmányolást lehetővé tevő *magán-* és a személyes szükségleteket kielégítő *egyéni tulajdon* között” (16). De — szerintem — enyhén szólva is vétkes optimizmus úgy feltüntetni a dolgot, mintha a marxista politikai gazdaságtani terminológia úgy átítatta volna a „magyarországi nyelvérzék”-et, hogy ennek hatása nyelvünkben a Bakos feltüntetete módon jelentkeznek. Éppen ezért a *magángazdaság* szó a mindennapi használatban Magyarországon ugyanazt jelenti, mint Erdélyben.

Bakos az általa helyeselt idegen szavak védelmében megjegyzi: „Az új fogalom nevét azonban közvetlenül is át lehet venni a másik nyelvből. A szókölcsonzés terén a túlzó purizmus éppoly ártalmas, mint az idegen szavak válogatás nélkül való befogadása” (18). Ebben a kérdésben Bakossal elvileg a legteljesebb mértékben egyetértek, s kilátástalan szélmalomharcnak, értelmetlen dolognak tartanám olyan, már meghonosodott szavak ellen kezdeni el a harcot, mint pl. *rádió, telefon, sport, autóbusz* stb. Úgy látom azonban, hogy Bakos a túlzó purizmus vádjától való félelmében a ma felburjánzó idegen szavakkal szemben is igen liberálisan viselkedik. Ő elvileg a túlzó purizmus mellett eltéli ugyan „az idegen szavak válogatás nélkül való befogadását” is, de a gyakorlatban az idegen szavak nagy része előtt megnyitja a sorompókat, s úgy látom, hogy ebből a szempontból Bakos a Márton által is említett „könnyebb ellenállás” vonalán halad.

4. Cikke végén Bakos a romániai magyar sajtótermékek, szépirodalmi munkák hazai közlésére vonatkozóan is tesz megjegyzést, szerintem nem éppen szerencsésen. Ezt írja ugyanis: „Nyelvi szempontból helyesen járt el a Szabad Nép szerkesztője, amikor Bajor Andornak az Útunk ez évi 26. számában megjelent szatírját átvéve, a *plán* szót *terv*-vel helyettesítette” (18). Véleményünk szerint a Szabad Nép szerkesztője ebben az esetben éppen nem járt el helyesen. Szépirodalmi műben, ráadásul éppen szatírban nincs joga a szerkesztőnek stilizálni, magyarítani, még a nálunk szokatlan idegen szavakat sem cserélheti ki tetszés szerint, különösen nem azokat, amelyeket egyik vagy másik szereplőjével mondhat az író. Bajor Andor, a szatíra szerzője nyilván meggondolta, mikor a *plán* szót használta. Vajon nem akarta éppen a szatíra egyik szereplőjét jellemzeni ezzel a szóval? Tájszavaknak, sőt jász szavaknak esetenként való használata egy irodalmi műben az írói jellemzés egyik eszköze, önkényes megváltoztatásuk, az író tudta nélkül más, „helyesebb” szóval való helyettesítésük a kiadó, szerkesztő részéről tehát elvileg sem helyesíthető. Az ilyen szavakhoz, kifejezésekhez a kiadó vagy a szerkesztő legfeljebb magyarázó jegyzeteket tehet. Nem tudnám viszont különösebben hibáztatni azt az újságírót, aki egy a Román Népköztársaságról szóló cikkében *termelőszövetkezet*-et, *tanács*-tag-ot stb., nem pedig *kollektív gazdaság*-ot, *kollektívá*-t, *néptanácsi képviselő*-t ír. Én — Bakossal ellentétben — nem vagyok annyira biztos abban, hogy mindenki meg fogja érteni ez utóbbi szavakat. A magam részéről úgy gondolom, hogy napilapjaink olvasója, aki az újabb keletkezésű romániai magyar szavakat nem ismeri — márpedig az olvasók igen jelentős többsége ilyen —, mikor *kollektív gazdaság*-ot, *kollektívá*-t, *néptanácsi képviselő*-t stb. olvas, ezekben az ismeretlen szavakban valami más tartalmat keres, más jelentést tulajdonít nekik, mint ugyanannak a lapnak talán éppen a következő hasábjában előforduló *termelőszövetkezet*-nek, *tanács*-tag-nak stb., amelyeket jól ismer, amelyeknek tartalma világos előtte. Ez viszont azzal a veszéllyel járhat, hogy a lényegében azonos fogalmat kifejező más elnevezésből esetleg olyan következtetést von le, hogy Romániában a szocializmus fejlődésének útja lényegében más, mint nálunk. Vagyis a nem különösebben indokolt elnevezési különbségek esetleg politikai jellegű félreértésre adhatnak okot, ez pedig semmiképpen sem kívánatos, sőt — véleményem szerint — ennek még csak a lehetősége is kerülendő.

Imre Samu

SZÉLJEGYZETEK EGY HELYESÍRÁSI „KRITIKÁ“-HOZ

A Köznevelés 1954. október 15-i számában jelent meg Kerékgyártó Imrénék „A helyesírás normája“ című cikke, amely föltétlenül kivívta magának azt a jogot, hogy nyelvtudományunk történetében emlékezetes maradjon. Félreértés ne essék: e megállapításból sajnos nem vonható le az a következtetés, hogy a kérdéses cikket elvi jelentőségénél, szakmai kiválóságánál vagy más hasonló okokból nyelvtudományunk mai legjobb eredményei közé soroljuk, s ezért tartjuk méltónak a megörökítésre. Még csak az sem indokolná a vele való tüzetesebb foglalkozást, hogy a cikk a feltűnő szakmai tájékozatlanság s legyünk udvariasak: a sajátos ízű ferde beállítások különleges keveréke, hiszen utóvégre ilyenek is előfordultak már egyszer-másszor a mi tudományunk területén is anélkül, hogy különösebb zaj támadt volna körülöttük. — Kerékgyártó Imre cikke azért érdemel figyelmet, mert az Oktatásügyi Minisztérium széles körökben ismert folyóiratában jelent meg, mert szerzője sorai közt sokatmondóan sejteti, hogy ő a minisztérium álláspontját képviseli, s mert — az előbbiekből következően — igen alkalmas volt arra, hogy az oktatásügy területén a megjelent új helyesírási szabályzat tekintélyét még jórészt annak kézhezvétele előtt aláassa.

Persze azóta kiderült, hogy az Oktatásügyi Minisztérium nem azonosítja magát a Kerékgyártó-féle nézetekkel, s hogy a magyar helyesírás jövőbeni egysége az iskola keretein belül is biztosítva lesz. Noha a cikk így nem talált célba, nemcsak tudománytörténeti szempontból hézve volna helytelen, ha szó nélkül napirendre térnénk fölötte, hanem azért is, mert az eltelt néhány hét alatt hatása természetesen nem múlhatott még el nyomtalanul.

Tegyük mérlegre egészen röviden Kerékgyártó cikkének az új helyesírási szabályzatra vonatkozó fő tételeit, már amennyire ezek a tételek a cikkirő gyakran meglehetősen homályos fogalmazásából kihámozhatók.

*

1. Kerékgyártó a helyesírási szabályzat 10. kiadásáról mint „helyesírásunk reformjára“-ról beszél, s úgy állítja be a dolgot, mintha sok minden fenekestül felfordult volna helyesírásunkban.

Főlöszleges itt bizonygatnunk, hogy eme ítéletében a cikkirő alaposan téved: közismert, s az utóbbi időben eleget hangoztatott tény, hogy a magyar helyesírás — lapelveinek harmonikus eloszlása, s ebből adódó rugalmassága következtében — igen szerencsés helyzetben van, s nem szorul semmiféle nagyobb változtatásra, reformra. Elég az eddigi kiadások ismeretében csupán néhány percet szentelni az új kiadásnak, s mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy a 10. kiadás lényegében nem az eddigi helyesírási szabályok megreformálása, hanem az eddigi szabályozatlan írásbeli tények normalizálása. A tényleges szabályváltoztatások száma nem lépi túl, sőt részben még el sem éri azokat a változtatásokat, amelyek a magyar helyesírás utolsó száz évében bizonyos időközökben — szükségszerűen több alkalommal (1877., 1901., 1922. stb.) is megtörténtek.

Mindezekből következően nyilvánvalóan elhibázott az a párhuzam, amelyet Kerékgyártó a magyar „reform“ (mennyire szükség van már az értelmező szótárral!) és a román vagy német helyesírási reform között von. A mi viszonylag igen csekély helyesírási módosításaink méreteikben nem hasonlíthatók az említettekhez, s mindkettő mellett valósággal eltörpülnek. (A német reform méreteire jellemző, hogy Svájcban valószínűleg népszavazással döntenek majd bevezetése vagy elvetése ügyében.)

2. Kerékgyártó kijelenti, hogy az új akadémiai szabályzat előkészítésében — ellentétben a szovjet, román, német példával — nem jártunk el kellő gondossággal, s

előzőleg nem közöltük, nem vitattuk meg a tervezett változtatásokat szélesebb körben; s szerinte „az egész társadalom közreműködésével“ kell „az új magyar helyesírást“-t megteremteni.

A cikkíró figyelmeztetése előtt is igen jól tudtuk azt, hogy helyesírásunk ügye egész népünk ügye, s ha jövőjét formáljuk, kellő körültekintéssel kell eljárunk. Ennek tudatában — a munkálatok elhúzódnásának a veszélyét is vállalva — törekedtünk arra, hogy minél többek elgondolását, véleményét megismerjük, s minél inkább a többség álláspontját tudjuk magunkévá tenni. Csak százakban lehet kifejezni azoknak a személyeknek és intézményeknek a számát, akik, illetőleg amelyek az utóbbi négy évben ismételten hallathatták szavukat az új szabályzat előkészítése során, nem is szólva a nagy számú szakember állandó bevonásáról. Nem célok itt az előmunkálatok részletes taglalása, hiszen a Helyesírási Főbizottság a közeljövőben módot fog találni arra, hogy ezt megtegye. Csak egy olyan adatra utalok, amelyet Kerékgyártónak nemcsak mint volt helyesírási bizottsági tagnak, hanem mint pedagógusnak is illenék ismernie: a bizottság csupán a magyar pedagógusokhoz intézett körkérdéseire 263 tantestülettől kapott választ és dolgozott föl (vö. Lőrincze Lajos: Nyr. 75: 91 — 6, 194—200). Aligha hisszük azonban, hogy tovább kellett volna mennünk e téren, mint ameddig mentünk, s hogy helyes lett volna mondjuk emberek tízezreit megszavaztatni arról, hogy a *kevésbé* vagy *kevésbé, -képen* vagy *-képpen* írásmódot írjuk-e elő a jövőben, vagy hogy a legnagyobb változtatást említsük, *dzz*-vel vagy *dz*-vel kettőzük-e a *dz(ik)* végű igék bizonyos alakjait. — E normatív kérdések ilyenféleképpen való rendezése nemcsak a köznyelvünk nem teljesen egységes volta következtében megoszló vélemények miatt lett volna lehetetlen, hanem azért is, mivel az egymással rendszerszerűen össze nem függő: alkalmi jellegű, laikus „döntések“ teljesen szétzilálhatták volna helyesírásunk belső összefüggéseit. Talán mégis csak az volt a helyesebb eljárás, hogy — *s z é l e s k ö r ű t á j é k o z ó d á s u t á n* — a *s z a k e m b e r e k* mondják ki a végső szót helyesírásunk rendezésének ügyében, hiszen a helyesírás dolgában is éppúgy megkívánatik a szakértelem, mint bármilyen más téren.

3. A cikkíró azt állítja, hogy az Oktatásügyi Minisztérium felemelte tiltó szavát a helyesírási szabályzatnak szerinte túlságosan zárt körben való előkészítése ügyében. Ez egyszerűen valótlan állítás. Az Oktatásügyi Minisztérium a szabályzattervezet minden változatából kapott példányt a Helyesírási Főbizottságtól, s nyilvánvaló, hogy esetleges tiltakozását a bizottsághoz kellett volna eljuttatnia. Ilyen tiltakozás azonban a bizottsághoz nem érkezett. Különben Kerékgyártónak, mint a bizottságban a minisztérium volt képviselőjének személyesen is bőven lett volna alkalma eme tiltakozását megtennie, de *ő e l e h e t ő s é g g e l n e m é l t*.

4. A cikkíró kijelenti, hogy a most foganatosított helyesírási változtatásokban „nehéz volna megtalálni az elvi alapokat“. Persze legalább annyira nehéz megállapítani azt is, mit akar voltaképpen a cikkíró ezzel mondani. Talán azt gondolja, hogy ha már lúd, legyen kövér, vagyis ha már „reform“, akkor legyenek új helyesírási elvek is? Ha erre céloz, vajon végiggondolta-e az ilyen „elvi“ változtatás gyakorlati következményeit? Aligha hiszem, mert akkor tudatára kellett volna ébrednie annak, hogy a magyar helyesírásnak esetleg a felismerhetetlenségig való átalakulását szorgalmazza. — Vagy azt nevezi elvi alapnak (például inkább ez utóbbira mutatnak), hogy az azonosnak vagy rokonneműnek látszó eseteket azonos módon kell rendezni? A lehetőség szerint való egységes rendezésre persze hogy törekedni kell, de aki a nyelvnek és az írásnak a sajátosságait csak egy kicsit is ismeri, az tudja, hogy a nyelv nem teljesen következetes, a különböző nyelvi tények rendkívül kuszáltságban keresztezhetik egymást, s még kevésbé lehet egészen következetes az írás, ahol a nyelvbéli következetlenségeket, kivételeket a hagyomány, az egyszerűségekre való törekvés és sok más egyéb még

inkább megszorítja. Az átmeneti kategóriáknak egész sora él nyelvünkben, amelyeknek helyesírási „besorolása“ vagy jobbra, vagy balra, de mindenképpen következtelenek látszik. Számtalan példával lehetne ezt igazolni, de maradjunk csak a Kerékgyártó említette „következetlenségek“-nél. Az *ésszerű* eredetileg valóban olyan összetétel volt, mint a *naggyűlés*, amivel Kerékgyártó párhuzamba állítja. De csak volt, mert a *-szerű* utólag a *-fajta*, *-jéle*, *-nemű* és *-rétű* nyelvelemekkel együtt erősen átmenőben van a képzőszerű alakulatok kategóriájába. Ha a *-szerű*-t összetétel utótagjának fogjuk föl, akkor a *díszszemle*, *jénynyaláb*, *jegygyűrű* stb. sor mintájára kell írunk a szót: *ésszerű*; ha viszont a *-szerű*-t képzőféle nyelvelemnek vesszük, akkor a *toldalékos* (képzős, jeles, ragos) szavak szabályait kell benne érvényesítenünk, s a *hússzor*, *jegygyel* stb. sor mintájára *ésszerű* lesz az írásmódja. Mivel a *-szerű* már közelebb van a képzők kategóriájához, az utóbbi írásmód javára kellett döntenünk, s így az *ésszerű* elszakadt a *naggyűlés*-től. — Hasonló okok miatt nem egységes a *bölcsesség* és a *frissesség* írásmódja. A *bölcsesség* korábban abba a szócsoportha tartozott, amelyben a *-ság*, *-ság* az alapszó tővégi magánhangzójához kapcsolódott, ezért írták korábban egy *s*-sel, éppen úgy, mint például a mai *békesség*-et is. Később azonban az *s* hangzóközi geminációja folytán, valamint azoknak a *-ság*, *-ség* képzős szavaknak az analógiájára, amelyeknek *-s* képzős melléknév az alapszavuk, a régi *bölcsesség* és *békeség* átcsúszott a *kezesség*, *üresség*, *elmesség*, *eszesség* stb. típusú szavak csoportjába, s ezt a nyelvbéli kategóriaváltást helyesírásunk is tudomásul vette. A *frissesség*-ben ellenben — bár egyre jobban terjed a két *s*-es ejtése — még nem ment végbe teljesen ez a folyamat, s ezért a *ferdeség*, *nyereség*, *veresség* stb. csoport írásmódját egyelőre még meghagytuk benne, ami persze nem zárja ki azt, hogy idővel — esetleg több társával együtt — a majd teljesen megváltozott kiejtésnek megfelelően ne tegyük át a két *s*-esek csoportjába. — Mindenesetre ha a vak „következetesség“ mint mondva csinált „elvi“ alap irányítaná helyesírási szabályozásainkat, akkor ugyan eltűnnének az átmeneti kategóriák, s csupa egységes típusokat alkothatnánk, de egyes szókaté-
góriák írásmódját a mostanihoz képest gyakran a felismerhetetlenségig el kellene torzítanunk (pl.: a *torkollik* mellett *torkollat*; az *abban*, *ahhoz* stb. mellett *azon*; a *biztat* mellett — a *küszködik* helyett — *küzködik* vagy *küzködik*; stb. stb.). Persze a nyelv nem tűr ilyen erőszakot, s aki a nyelv dolgait ismeri, nem is vállalkozik ilyesmire.

Kerékgyártó számszerű adataira vonatkozóan melleleg jegyzem meg — mert, nem ez a lényeg — hogy az új szabályzatban 438 pont van, de ez a szám is csak lát-szólagos, mert a könnyebb kezelhetőség érdekében igen sok szabály — új számozással — megismétlődik. Több mint száz szabállyal, illetőleg néhány nagyobb fejezettel kellett volna növelnünk a szabályzati részt ahhoz, hogy a cikkíró számadata valóban igaznak bizonyuljon. Persze a számoknak ilyen újfajta módszerű kikerekítésére a cikkírónak szüksége van (s ennek következtében minden további nélkül meg is teszi), mivel ő ebből azt akarja kihozni, hogy a Helyesírási Főbizottság futószalagon gyártotta a szabályokat; s nem gondolt azokra, akiknek ezeket meg kell tanulniuk. — A kérdés lényege az, hogy egyel sincs több helyesírási szabályunk annál, mint amennyire az írásgyakorlatban szükség van. Nem hiszem, hogy bárki is komolyan gondolhatna arra, hogy az írásszabályok száma független lenne a nyelvi problémák számától, s ha egy kis „jóakarát“-tal kezelnék az illetékesek a kérdést, akkor jóval kevesebb szabállyal is megúszhatnánk. Ma már talán nem kell részletesebben beszélni arról, hogy közelebb jutunk az egységes magyar helyesírás megteremtéséhez akkor, ha minden fontosabb nyelvi tény írását szabályozzuk, mint ha a 1950-es szabályzat helytelennek bizonyult elvét vallva úgy érjük el a szabályok csökkentését, hogy az írásgyakorlat problémáinak egy igen jelentős hányadáról egyszerűen hallgatunk. Szeretném megnyugtanni az aggodalmaskodó cikkíró-
rót arról, hogy a 9. kiadáshoz viszonyított kétségtelen szabálygyarapodást nem a Helyesírási Főbizottság szabályozó kedvének soha nem látott magas fokra hágása okozta,

hanem az a gyakorlati szükségesség, hogy eddig nem szabályozott, de a mindennapi írásban lépten-nyomon előforduló problémák normalizálására éppen az egységes gyakorlat érdekében elengedhetetlen szükség van. Hogy csak egy példát hozzak: amikor új szabályt adtunk arra, hogy a levelekben, értesítésekben stb. hogyan kell írni a megszólított személyre vonatkoztatott személyes névmásokat, akkor nem egy régi szabályból csináltunk két újat, hanem egységes szabályba foglaltuk egy gyakori, de eddig az egyének tetszésére bízott, s így meglehetősen összekuszált, szabályozatlan írásproblémát. — Igen jó lett volna, ha Kerékgyártó a szabályok nagy számának kifogásolása közben egy-két konkrét javaslatot tett volna arra vonatkozóan, hogy véleménye szerint mely szabályok maradhattak volna el. Vagy talán akkor még jobban kisült volna, hogy ebben a vonatkozásban sem gondolta át a kérdést a szükséges alapossggal?

Csodálkozom, hogy Kerékgyártóban — mint didaktikával foglalkozó pedagógusban — fel sem merült az a gondolat, hogy bármiféle helyesírási szabályzatot (amely nem csupán az iskolák számára készült, hanem amelynek ki kellett elégítenie a nyomdák, kiadóvállalatok, szabványügyi szervek stb. szükségleteit is) az általános iskolától az egyetemig tankönyvül használni ma és minden időben didaktikai képtelenség. A szabályok között igen sok olyan van, amely egy magasabb fokú (pl. nyomdai) írásgyakorlat problémáit érinti, és nem való az alsóbb iskolatípusokba; de a tanulókra tartozó írásszabályok tanítását sem lehet megoldani egyetlen iskolatípusban sem a szabályzatból, hanem csak a szabályzat alapján, nyelvtani rendszerű helyesírási tankönyvek megfelelő áttételével. Mindezek belátásához aligha kell túlságosan nagy didaktikai képzettség.

5. A cikkíró utal arra, hogy a szabályzat megjelenése nagy vihart váltott ki a pedagógusok körében.

Az akadémiai szabályzatok történetében most először került sor lehetőleg minden írásbeli tény szabályozására, s így előre látható volt, a tervezet megvitatásai során pedig teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy több kérdésben (földrajzi nevek, idegen szavak stb.) az eddigi vegyes gyakorlat egységessé tétele szinte minden személyben kelthet — persze más-más, egymással sem egyező — ellenérzéseket, s olyan kis kérdésekben is, mint az *éjszaka*, *kevésbé*, *semmilyen*, *lagzi*, *bűjé* stb. szavak írásmódjának a megváltoztatása, a helyeslők esetleg jelentős tömegével szemben lesznek számosan egyik vagy másik kérdésben egyet nem értők is, s ez utóbbi tábor kisébbségében is nyilvánhangosabb lesz, mint az előző. Az írás ügye mindenkit érdekel, hogy úgy mondjam, benne mindenki illetékes, s természetes folyamat, hogy egy olyan alkalommal, mint az Akadémia eddigi legnagyobb szabású helyesírási szabályzatának megjelenése, vitáznak is. Szemlélet kérdése, hogy ki nevezi ezt a természetes és egészséges folyamatot „vihar“-nak, s hogy ki mit ért rajta. Hogy a pedagógusok közt kitört úgynevezett „vihar“-ról beszéljünk, könnyű volna adatok tömegével bizonyítani, hogy helyesírási változtatásainkban általában a pedagógusok többségének kívánságait igyekeztünk megvalósítani, ami minden egyes esetben magával hozta, hogy egy-egy konkrét kérdésben nem tudtuk kielégíteni a kisébbség véleményét. — Persze a kis tüzek is nagy lánggal loboghatnak, ha tervszerűen fűjják őket. Engedtessek meg csak egy példa felhozatala. A szabályzat levonataiba sajnálatosan becsúszott egy kellemetlen nyomdai hiba: a két szóba írandó *zsiros kenyér* beütközte kiesett, s a szótest egybecsúszott. A hibát nem vettük észre elég korán, és az első lenyomatokban a *zsiroskenyér* így, egybeírva szerepel. A hibára azonban munka közben rájöttünk, s a későbbi lenyomatokban már helyesen, külön írva szerepel a szó. Pedagógusaink között néhány nap alatt országsherte elterjedt a *vajas kenyér* — *zsiroskenyér* vicc, annak ellenére, hogy a szabályzat nagy többségüknek még nem is volt a kezében, s hogy egy

ilyen következtelenséget spontán használattal 25 000 címszó közül csak egyesek tudnának fölismerni esetleg hónapok vagy évek múlva. Mi csodákban nem hiszünk, s aligha tudjuk elképzelni, hogy pedagógusaink s p o n t á n u l alakították ki véleményüket a helyesírási szabályzatról már előre a *vajas kenyér — zsíroskenyér* e g y m a g á b a n kétségtelenül meglehetősen lesújtó jellegű varázsigéje alapján. Erről és hasonló tényekről a Helyesírási Főbizottság szolgáltatathatna jóval bővebb és konkrétabb adatanyagot is, ennek részletezése azonban most nem tartozik tárgyunkhoz.

6. Kerékgyártó — a cikkírás hevében valahogy az Akadémia vezetőségének a helyébe gondolva magát — kinyilatkoztatja, hogy a megjelent szabályzat csak tervezet, előzetes vitaanyag, s majd a tulajdonképpeni szabályzat ezután fog megjelenni. — Ehhez a nagyhangú kijelentéshez végeredményben nem kell sok kommentár: „A magyar helyesírás szabályai“ 10. kiadásának előszava tartalmazza azt, mi volt az Akadémia vezetőségének és a Helyesírási Főbizottságnak a szándéka az új szabályzat megjelentetésével, s eme előszó szembeállíthatja az olvasó Kerékgyártó „illetékes“ nyilatkozatával.

7. Kerékgyártó cikkének végső következtetése az, hogy az iskolai helyesírás tanításában nem lehet figyelembe venni az Akadémia most kiadott szabályzatát, illetőleg szerinte „vitaanyagá“-t, hanem továbbra is az 1950-ben kiadott akadémiai szabályzat alapján kell állni.

E kinyilatkozás érdembeli megítéléséhez a következőket kell tekintetbe venni. Az 1950-es kiadás — bár több szempontból jelentős haladást mutatott az előzőekhez képest — egy felsőbb sürgetésre szinte lóhalálában összeállított, néhol nem is egészen helyes szempontok alapján készült munka volt, amelyben — a rendelkezésre álló időt tekintve teljesen érthetően — bizony jócskán maradtak következtelenségek nemcsak a szótári részen belül, hanem a szabályzati és a szótári rész között is. Azt hiszem, nem vagyok vádolható e megállapításomért rosszindulatú elfogultsággal az 1950-es kiadás irányában, hiszen annak előállításában nem kis részem volt. Az 1950-es kiadásnak ezekre a hibáira különben a róla megjelent szakszerű kritikák (Pais Dezső : MNy. 46 : 380—5 ; Tompa József : I. Oszt. Közl. 3 : 202—11) is hasonlóképpen mutatnak rá. Az Akadémia e tények miatt az 1950-es kiadásból évek óta szánt szándékkal nem készített új lenyomatot, s a nagyközönség, a pedagógusok, a nyomdászok zöme nem is tudott hozzájutni e kiadáshoz. Egyszerűen nem lehet megérteni, mi a perspektívája egy olyan felfogásnak, amely ezt az egészében a mostaninál jóval gyengébb, évek óta nem kapható kiadást akarja oktatási normául állítani, s a most megjelent, sokkalta gondosabb kidolgozású, bővebb és jobban összeállított szójegyzékű, elegendő példányszámban rendelkezésre álló kiadásnak az elvetésére bizdít.

Nem akarom azt állítani, hogy a most megjelent kiadás minden szempontból abszolút tökéletes. A viszonylag teljesen kicsiszolt szabályzati rész mellett — a több helyről s nem utolsósorban az Oktatásügyi Minisztériumból jövő ismételt sürgetések miatt — nem jutott elegendő idő a szótári rész olyan kidolgozására, mint amilyent a Helyesírási Főbizottság szeretett volna. Így is elérte azonban a bizottság azt, hogy a szabályzati és a szótári rész között nincsenek az 1950-es kiadáshoz hasonló következtelenségek, s a szótár — legtöbbször látszólagos — belső következtelenségei visszaszorultak a különírások—egybeírások egy kisebb, speciális területére. Aki ismeri a helyesírás műhelytitkait, a különírás — egybeírás szabályozása körüli szinte leküzdhetetlen nehézségeket, az tudja, hogy aligha fogunk valaha is adni olyan helyesírási szótárt, amellyel kapcsolatban azonnal ne vethetnénk fel egész sereg „ezt miért egybe, azt miért külön“ kérdést. A helyesírási szótároknak ezek a hosszas munkával számbelileg valamennyire csökkenthető, de — mivel természetes velejárók — teljesen soha ki nem küszöbölhető, sőt majd minden esetben tudományosan megokolt úgynevezett „következtelenségei“ azonban érthetően nem lehetnek mérvadók egy munka egészének a megítélése szempontjából. Tüze-

tes utánjárassal minden helyesírási szabályzatból könnyű ilyeneket kipécézni s egymás mellé állítani, de aki csak ezeket tudja fölfedezni, s aki ezeket állítja értékmérőül előtérbe, az igen ferde szemszögből nézi a kérdést.

Befejezésül: félreértés ne essék, nem a kritika ellen emelek szót. A helyesírási szabályzatot nemcsak szabad, hanem kell is bírálni, hogy a bizottság tovább tökéletesítthesse, csiszolhassa a következő kiadásokban. De a bírálat legyen tárgyilagos, jószándékú, és legalábbis néhány százalékában lehetőleg szakszerű. Ez viszi előbbre az ügyet, nem pedig a tájékozatlanság, a ferdítések és valótlanságok halmaza, és még kevésbé a felelőtlen demagógia.

Benkő Loránd

a Helyesírási Főbizottság elnöke

„HELYESÍRÁS, ÓH!”

Pár héttel ezelőtt beszélgetés közben szó esett nyilvános vitáink stílusáról, többnyire szenvedélytelen hangjáról. Felmerült Gyulai Pállal kapcsolatban, hogy oly szenvedélyesen, igaza tudatában annyira hévvel vitázni mai napság szinte elképzelhetetlen.

Az Irodalmi Újság november 20-i számában Supka Géza aláírásával megjelent egy cikk, amely „Helyesírás, óh!” címet visel. Olvasásakor eszembe jutott az említett beszélgetés és Gyulai Pál, — márcsak a kiáltó ellentét miatt is. Azért, mert van itt szenvedélyes hang, de felelőtlen csúfalkodássá torzítva, nincs vita közvetlenül a tárgyról, hanem sorozatos mellébeszélés található, a logikus érvelés helyébe tájékozatlanságon alapuló tévedéssorozat lép, dialektikus vitastílus helyére rabulisztikus kifogáshalmaz került.

Azért sajnálatos mindez, mert ezt a cikket Supka Géza írta. Szinte nem is akarom elhinni, hogy az a Supka Géza, akinek publicisztikai, muzeológiai és egyéb tudományos érdemei miatt országosan ismert neve van. Nem arról van szó, hogy cikkében nincs egy-két részletigazság, de részint olyan tárgyi tévedéseket követ el, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a cikk írója nincs is tisztában egy ilyen helyesírási szabályzat feladatával (pedig az Előszó eligazította volna!), részint pedig olyan a cikk hangja, stílusa, amely csak egy magáról megfélemedett ember tolla alól szaladhatott ki. Ezzel pedig nagyon lerontja cikke hitelét, a komoly kritika követelményeitől pedig eleve eltárazkózott.

De haladjunk sorjában. Az első csoportban „Mi a fontos és mi nem az?” címmel kifogásolja, hogy miért van meg a szótárban szinte valamennyi keresztnév, ugyanakkor kimaradt sok, különösen új életünkben fontos szó. Igaza van: hiányzik a szótárból többek között az említett *kerek ászta*, a *kerekasztal-konferencia* és a *diszpécser* vagy a *csasztuska* is. Igaz, ezekkel a ma már közhasználatú szavakkal kapcsolatban előadódnak helyesírási nehézségek. De vajon hogy lehetne rosszul írni a kifogásolt, hiányolt *maszket*-et, vagy az *olvasztár*-t, *öntész*-t, *vájár*-t. stb? Csak azért kellett volna felvenni, mert új életünkkel kapcsolatosak? — Igaza van, hogy kifogásolja a *kelet német*, *keleti német* vagy a *Kelet-Németország* hiányát. És az elmaradást az sem menti, hogy megtalálható viszont a *Német Demokratikus Köztársaság* és *Nyugat-Németország*. Valóban: az említett szavak írása gyakori helyesírási probléma; de mi a nehézség a szintén vádlón emlegetett *szocialista realizmus*-ban?! És végül ezekből az említett hiányokból azt az — enyhén szólva — fzléstelen megállapítást következtetni, hogy a Helyesírási Főbizottság „a politi-

kához nem ért“, kissé elhamarkodott megállapítás. Nem jogosabban vádolható-e ő politikai tudatlansággal, ha azt állítja, hogy az *önlész* szó bevétele vagy elhagyása — politikai kérdés. Nem erről van itt szó, hanem arról, hogy Supka Géza azt hiszi, hogy egy ilyen helyesírási szótár azonos pl. egy kétnyelvű szótár címszó-anyagával, amelyben természetesen minden szónak szerepelnie kell . . .

„Ami valóban fontos lett volna“ címet viseli a következő kifogáscsoport. Itt is van egy-két olyan felemlített szó, amely belekerülhetett volna a helyesírási kiadvány szótári részébe: pl. a cikkben szereplő *sampión*, *sampinyón* vagy esetleg az *adaptál* is. De vajon milyen helyesírási probléma van az *alpári* szóban? És az *egykori*-ban? Azért is hiányolja néhány itt felsorolt szót, mert pl. az *adoptál* nem tévesztendő össze az *adaptál*-lal, az *egykorú* az *egykori*-val, a *konferansz* a *konferanszié*-val. Pedig aki ezeket össze- téveszti nem helyesírási hibát követett el, hanem értelmeltenséget mondott vagy írt le. Arról van tehát szó, hogy Supka Géza nem tudja, hogy a kiadvány szótárának a helyesírási szempontból téveszthető szavakat kell tartalmaznia, hanem azt hiszi, hogy a helyesírási szabályzat szótáranyagának az értelmező szótár szerepét kell betöltenie . . .

Ugyanitt kifogásolja Supka Géza a *jelentőség és jelentőség* különböztetésének hiányát is. Pedig a szótárból kitűnik az Akadémia világos állásfoglalása: nem tulajdonít a mai nyelvallapot már jelentőséget a régebben kétféle írásmóddal jelzett értelmi különbségnek. Ugyanaz itt a helyzet, mint az *adósság* szó esetében. Ma még a *fáradság-fáradság*, *izzadság-izzadság* és egynéhány hasonló szópárban világosan, közérthetően érezhető a különbség, ezért megmaradt a kétféle írásmód, az előbbieken azonban már nem. Hogy valóban ez volt az Akadémia álláspontja azt az is bizonyítja, hogy bizony már nem az 1954. évi kiadásban hiányzik először a különbség jelzése. Ezt azonban Supka Géza már nem vette figyelembe. Sajnálatosan belekerült azoknak a bizonyos „túllícitálóknak“ az uszályába, és ezért nem kis mértékben anarchista módon mindent, ami neki pillanatnyilag nem tetszik, az éppen most megjelent kiadás rovására akar írni! . . .

A „Nyelvészek egymás ellen“ című harmadik vádhalmozatot mutatja meg legjobban Supka Géza körmönfont rabulisztikáját. Szemére hányja a mostani szótárnak, hogy a *lábadoz* igét egy *b*-vel írja. Ugyanakkor Bárczi Géza Szófejtő Szótárában (mely mellesleg 1941-ben jelent meg!) „már a tizenhetedik század óta ismeri a *l á b b a d o z ó* szót“. És ez éppen annak a Bárczinak a Szótárában található, aki a Helyesírási Főbizottság tagja, sőt a kiadvány szerkesztési munkájában „különösen sok támogatást“ nyújtott a szerkesztőknek. Csak nem akarja Supka Géza elhítenni velünk, hogy ő nem tudja: a *lábadoz* ige 17. századi helyesírása a mai szótározótól független?! Csak nem akarja elhítenni velünk Supka Géza, hogy ő nem tudja: helyesírásunk a 20. század közepén mégsem azonos a 17. századival?! És bizony: megnézhetne volna, hogy az ominózus igét már a régebbi helyesírási szabályzatok szótára szerint is egy *b*-vel kellett írni. „Hát kérem, mir ist es ganz egal“ — idézi Supka Géza Galgóczy Antalt, de kár volt tennie, mert a mai olvasónak még sem egészen mindegy, hogy egy tekintélyromboló, nagyképű, destruktív cikk jelenik-e meg, vagy pedig logikus érveken alapuló építő kritika.

Betetőzi Supka Géza lehetetlen vádjait az utolsó csoport, melynek címe: „A germanizáló Akadémia“. Itt azokat az eseteket sorolja fel, hogy pl. miért van benne a szótárban a *satíroz* szó, de miért nincs az *árnyékol*, miért szerepel a *faszrozott*, a *margarin*, a *stréber* stb., de hiányzik a *növényzsír*, az *akarnok*, a *tőzsde* stb. szavunk. Egyszerű: nyilván azért, mert a felvett szavakban volt helyesírási probléma, a kihagyottakban viszont nem. Supka Géza fogalomzavara ez esetben azzal magyarázható, hogy azt hiszi: helyesírási szabályzat egyben magyarító szótár is, nyelvhelyességi kiadvány, nyelvőr is . . .

Befejezésül: vannak ennek a szabályzatnak és a szótárnak hiányosságai, bizonyos esetekben következtelenségei is. Ezeket a józan kritikának szóvá is kell tennie, akár

szakember írja azt, akár az egyszerű olvasó. Ezzel az írással azonban hibát követett el Supka Géza. Szatirikus, éles gúnyú cikkeit régebből ismerjük, a felszabadulás után is olvashattuk lapjának, a Világnak hasábjain: a k k o r szellemesen harcolt a gúny fegyverével az ellenkező véleménnyel. Az azonban ami itt megjelent, nem méltó a hetven évet is meghaladt idős, tekintélyes publicisztához. Nála csak az Irodalmi Újság szerkesztősége hibáztatható jobban, hogy a cikket felületesen átnézve közzétette. Hiszen ezzel nem segített sem a helyesírás ügyének, sem a helyesírási kérdések iránt érdeklődő nagyközönségnek, ugyanakkor azonban sikerült bemutatnia pongyolában egy magáról megfeledkezett tekintélyes egyéniséget. — Tudom: nem szorul sem a Magyar Tudományos Akadémia, sem pedig annak Helyesírási Főbizottsága arra, hogy fogadatlan prókátorként egy vidéki tanár védje meg igazát egy minősíthetetlen támadással szemben. De nem mehetett el szó nélkül egy ilyen cikk mellett az a vidéki olvasó, különösen akkor nem, ha eddig mindig tisztelettel emlegette Supka Géza nevét.

Margócsy József

Régi babonák emlékei nyelvünkben. Nem szeretünk pénteken új munkába fogni, bosszúsak vagyunk, ha ballábbal keltünk fel, vagy ha a jobb szemünk viszket, és hamar még egy vendéget hívunk, ha történetesen 13 tagból áll a társaságunk. Tanult, művelt emberek vagyunk, bölcsen tudjuk, hogy az ilyen véletleneknek semmi közük sincsen boldogságunkhoz vagy boldogtalanságunkhoz, némelyek mégsem tudják kivetni magukból évtizedek óta öröklődő babonáinkat. És érthető, hogy annál színesebb és változatosabb képe tárul eléink ezeknek a hiedelmeknek, mennél mélyebben fekvő műveltségi rétegbe szállunk alá.

Az anyagi élet jelentős mozzanatainak szemlélete ezer meg ezer képpel és szóval gyarapítja nyelvünk kifejező erejét: a szántóvető ember hétköznapija, a jószág nevelése, a gazda vagy takács munkája, ősi küzdelmek véráldozata: képek, hasonlatok, szokásmondások alakjában tudtunkon kívül is szüntelen ajkunkon forog. Ám nemcsak az anyagi életnek van ilyen nyelvgazdagító ereje. Gondolat- és érzésvilágunk mozgalmi is napvilágra törekednek, és a szó színes köntösébe öltöznek.

Különösen a boszorkányok ártó hatalmában való hit vált számos magyar szóképpé és szólás forrásává. Szinte egyidős az emberiséggel az a balhiedelem, hogy az Isten országának megdöntésére törekvő ördög szövetséges társakat keres az emberek között, akiket földi javak ígéretével és természetfölötti rontó hatalom adományozásával a maga szolgálatába szegődttet. E hiedelem szerint az ördög vazallusai, a boszorkányok, valóságos szerződést kötöttek urukkal, és hűségi fogadalmukat vérükkel pecsételték meg. Ez a szerződéskötés a boszorkányok rendes gyülekező helyén: magányos hegycsúcsokon — nálunk a Gellérthegyen — keresztutakon, pincékben történt, ahol az ördög különféle formában, de legtöbbször kecskebak alakjában jelent meg; a boszorkányok pedig piszkafán, vasvillán vagy pemetén repülve jutottak el oda. Még csak a kíváncsi emberi szemtől sem kellett tartaniok, mert az ördögtől kapott kenőcs, ha testüket vagy lovagló szerszámukat bekenték vele, nemcsak a levegőbe emelte, hanem láthatatlanná is tette őket. Ezeken a gyűléseken tanulták meg százféle csínját-bínját annak, hogyan kell a szegény embereket és barmaikat csapásokkal sújtaniok: úgy hitték, hogy ember és állat betegsége és halála, a tehén meddősége, vihar és jégeső mind a boszorkányok mesterkedése következtében nyomorgatja az emberiséget.

Ennek a hiedelemnek magyar múltját jól ismerjük, mert a hajdani boszorkánypercek jegyzőkönyveinek egész serege maradt reánk, és e jegyzőkönyveket olvasva mindjárt a boszorkányság különféle elnevezései is érdekes megfigyelésekre vezetnek bennünket. Régen *embervesztő*-nek, *varázló*-nak, *ördöngös*-nek, *tudományos*-nak és *tudátekos*-nak is nevezték őket; de leggyakoribb jelzőjük: *bűbajos*, *bűvös-bajos*, ördöngös mesterkedésüket pedig *bűvölés-bájolás*, *bűbáj* névvel nevezték. Szótáraink még száz évvel ezelőtt a *bajos* szót ördöngösnek, kuruzslónak értelmezik; egy hajdani magyar törvény súlyos büntetést szab arra, aki embértársát „bűjös-bajos férfi vagy asszony fiának“ szidja.

Régi írások a „bűjös-bájós ördögös bábák“ ellen dörögnek; még Pázmány is az isteni rendelés ellen tusakodó „bájós asszonyok hatalmáról“ beszél, mások meg a boszorkányság gyanujában levő öreg asszonyokat *bűbájós vén szatyor*-nak, *vén szipá*-nak szidogatják. A *bűbáj*, *bűvös-bájós* e régi jelentését nyilván az én fejtegetéseim nélkül is ismerik tisztelt olvasóim; ám azért érdekes így együtt megfigyelniük, mekkorát változott e szavak jelentése. Ki beszél ma *bűbájós vén szatyor*-ról? ki tulajdonít a *bájós asszony*-nak emberfeletti gonosz hatalmat? A tizenhetedik század bájós asszonyát máglyára vetették, a ma bájós asszonya e világ ékességei közé tartozik. A jelentésváltozást is könnyen érthetjük: a hajdani bájós asszony ördögi hatalmával némaságot és mozdulatlanságot hozhatott az emberre; ma pedig a bájós asszony testi-lelki szépségének csodálata bilincsel le és tesz szótlanná bennünket.

A boszorkányok *ördögös* nevével kapcsolatban tudnunk kell, hogy a néphit szerint az ördög sok személyű; minden boszorkánynak jut belőle egy. Mikor a boszorkányt az ördög birodalmába bekebelezik, csakhamar külön ördögöt adnak melléje, aki vele lakodalmat lakik. Ez az ördög elvezeti ide-oda, eljár hozzá, megparancsolja neki, hogy egy vagy más bajt okozzon. Viszont erősen megígéri neki, hogy nemcsak gondoskodik róla, de még a börtönből is kiségeti, ha boszorkánysága miatt befognák. A göcseji nép meg a *földi ördög* segítő hatalmáról tud érdekes dolgokat elmondani. A földi ördögöt házi szellemnek képzelik, aki mindenféle házi munkában segít. Csak hüvelyknyi, piros sapkája, zsinóros mentéje és piros nadrágja van; mások szerint bogárforma. Főleg kocsisok, béresek szerzik, és üvegben vagy skatulyában tartják. A földi ördög a gazdája keze alá adott lovat külsőleg széppé teszi, vagy ha látszólag rossz állapotban van is, mégis a legnagyobb terhet könnyű szerrel húzza el. A lovakat a földi ördög megitatja, megeteti, megtisztogatja. Akiről azt hiszik, hogy ilyen földi ördög szolgálja, arról, mint hajdan a boszorkányról, azt mondják, hogy *ördögös*, vagy *ördöge van*. Íme e két kifejezésünknek a göcseji néphitben még szinte kézzel fogható tartalma van. De mi már nem tudunk erről a babonáról, amikor *ördögös szerszám*-ról, csintalan, *ördögös* vagy *ördögös gyerek*-ről beszélünk. Senki sem gondol a piros nadrágos kis rosszaságra, mikor azt mondja: *de eltaláltad, úgyis ördögöd van*.

A boszorkányos rontásnak ma leggyakoribb kifejezése az *igézés*. Falun manapság is hallani, hogy azért beteg a gyerek, mert megigézték, igézet van rajta. Az *ige* tulajdonképpen nem egyéb, mint az imádság igéje, amelyet — gyógyító erejében bízva — ráolvastak a betegre. E gyógyító igék visszájára fordításából támadtak a boszorkányok ajkán a rontó, betegséghez igék. Nyelvemlékeink csak erről a rontó szándékú igézésről tudnak, ám az *ige* szónak ilyen jelentését már nem ismerik; de megőrizte az *ige* szónak ezt a jelentését egy dunántúli gyógyító ráolvasás, mondván a beteg gyermekre: „és az ige meg ne álljon se kezében, se lábában“. Íme, világos, hogy az *igézés* tulajdonképpen szóval való rontás, a mai népi nyelvhasználatban mégis jobbára a nézéssel, szemmel verés kifejezése; ezt a hallás érzékterületéről a látás érzékterületére való átvitelt mutatja a köznyelv is, amikor *igéző szempár*-ról, *igéző szépség*-ről beszél.

Kétségtelenül ennek a szemmel való *igézésnek* emlékét őrzi a *rossz szemmel néz* kifejezés is; a boszorkányok rossz szemétől (németül: *böser Blick*) annyira félték, hogy egy 15. század végéről való híres könyv, amely az ördög vélt szövetségeseinek mesterkedését írja le, meghagyja, hogy a boszorkány vallatásakor háttal álljon a bírái felé. Egyébként mennyire néphit nálunk még ma is a rossz szemmel való verés, azt ez a Szatmár megyéből való adalék is bizonyítja: „Aki az én pulyámat megverte, arra szálljon vissza a *rossz szeme*.“

A boszorkányos rontásnak, kártevésnek sokféle módja közül a magyarországi boszorkánypörökben különösen a kötésnek van nagy szerepe. Sokszor olvashatjuk, hogy az ördöggel cimboráló gonosz személy tollból, lószőről, rongyból, cérnából, asszonyi

hajszálból csomót köt és annak, akinek ártani akar, a párnájába varrja, küszöbe alá rejti, vagy a gerendája alá dugja, máskor a telkén elássza, vagy meg is eteti vele. A megrontott ember aztán csak úgy szabadulhat, ha a boszorkány, „aki megkötötte, meg is oldja“. A mi boszorkányainkat ezért nevezték sokszor *oldó-kötő varázsló személyek*-nek. A kötéssel való bűbajoskodásnak emlékét őrzi néhány közkeletű szólásunk. Így pl. ez: *meg van kötve a kezem*; annyit tesz, hogy bizonyos dologban nem tehetek semmit, télen-ségre vagyok kárhozható, nem vagyok ura akaratomnak. Szólásunknak a boszorkányos kötésből való eredetében egy pillanatig sem kételkedhetünk, hogyha tudomást szerzünk arról, hogy mit vallott Erdélyi Gáspár ezelőtt 300 esztendővel egy kolozsvári boszorkányperben. „Azt mondotta nekem Ágoston : Te Erdélyi Gáspár, olyan boszorkány a napad, hogy neked *kezedet megkötötte*, hogy leányát meg ne verhesd soha, míg élsz.“ Azt is megmondta a vádló, hogyan kötötte meg az anyós a veje kezét : „Az haját elnyírta és a leányának is ő hajába kötött benne, hogy meg ne verhesd.“

Majd megkötöm a nyelvedet — mondják országszerre fenyegetésképpen a rágal-mazónak, emberszólónak : majd elhallgattatlak. Eredetileg itt is a boszorkányok kötéséről volt szó, amellyel némaságot hozhattak az emberre. Igazolásul olvassuk el, mit mond a 18. század közepén lezajlott szegedi boszorkányperek jegyzőkönyve az egyik vádlotról : „Ha az ördögök *le nem kötötték volna a nyelvét...* kimondta volna.“

Egy Pest megyei perben pedig Koldus Tóth Ilona tortúra alatt bemondja néhány boszorkánytársát : „Többre nem vallhat, ha megölik is, mert a többi társai *megkötötték a nyelvét.*“

A néphit szerint megvolt a boszorkányoknak az a tudományuk is, hogy a szőlőtőkét, bokrot, ágast csapra üthették vagy megfejhették. A szegedi boszorkányokat többek között azzal vádolják, hogy a kecskeméti hegyen egy szőlőtőkét megfúrtak, csapat ütöttek belé és háromezeren ittanak belőle. Továbbá, hogy az ágast, amelyre a tejesfazekakat aggatják, megfúrták és megfejték. Egy Ugocsa megyei per jegyzőkönyvében érdekes részletességgel van leírva, hogyan történt az ilyen fejes. A boszorkánysággal vádolt Izsákné unokájától, Szász Ilonától kérdik a pajtásai, mit evett? „Én tejet öttem, mert nagyanyámnak elég teje vagy, mert ü elég tejet fej az ágasbul. Kire azt mondták az gyermekek : Hogy feji meg nagyanyád az tejét? Amaz arra azt feleli, hogy nagyanyja az ágast egy szeggel felszegezi és az ollóval megpercenti, belé-ütvén az ollót, úgy feji az tejet.“ Közeli e per színhelyéhez, Szatmár megyében ma is azt mondják tréfásan a háziasszonynak, aki azon panaszkodik, hogy nincs teje : „*Hát fejd meg az ágast!*“ A Bakony vidékén már egy kis bosszankodással feleli az, akitől tejet kérnek, de nincs neki : „Honnan vegyek, a *kutágast fejjem meg?*“ Dugonics András szerint a fősvényről mondják, hogy *megfejné az ágast is, ha tejet adna*. Ami tehát a népi felfogásban még valóság volt, az itt már a zsupori ember lehetetlen vagyonszerző erőlködésének a megérzékítésére szolgál.

A Székelységben arról, aki váratlanul érkezik meg, mert a szokottnál gyorsabban járta meg az útját, így beszélnek : „*úgy jár, mint ha azzagon hordoznák*“. „*Tán azzagon jártál*, hogy ebbe a helybe itt is vagy immár!“ Az *azzag* piszkafát, pemetét, póznát jelent a székely népnyelvben ; ám gyermekkori emlékeinkből tudjuk, hogy a piszkafán való lovaglás a gyors utazásnak nem a legbiztosabb módja. Ha valaki azzagon járva mégis olyan váratlanul gyorsan érkezik meg, az nem lehet más, mint boszorkány. Egy régi szótárunk *azzagon járó boszorkány*-ról beszél, egy 1627-ben lefolyt Győr megyei boszorkányperben pedig az egyik tanú „látta, hogy Hevesiné *azzagon, pemetén* hajtotta ki az teheneit“.

Ugyancsak a Székelységben mondják a virgonc, eleven leányt *kürtön járó*-nak ; ez a ma már tréfás színezetű kifejezés eredetileg szintén a boszorkány jelzője arról az ismeretes tulajdonságáról, hogy a kürtön, kéményen szeret ki-bejárni. Ez a vád éppen

egy udvarhelyszéki per tanúvallomásai között ilyenformán került szóba: „Nekem a sánta Oláhné így panasza, hogy egy este csak bément az *kürtőjén* Szabó Ferenczné és ráacsarodott; és ő (t. i. a sánta Oláhné) keresztet kezdett hányni magára és Szabóné ismét visszament az *kürtön*.“

A seprűnél, a zsagnál, a piszkafánál tökéletesebb lovagló szerszámuk is volt a bűbajosoknak. Embereket tudtak *lóvá tenni* és *megnyergelni* olyanformán, hogy a kantárt fejükhöz vágták, vagy nyakukba dobták. Régi és új emlékek egész sora tanúskodik a boszorkányok ilyen képességéről. Kőrmöcbányán évtizedekkel ezelőtt azt beszéltek, hogy egy csizmadiamester felesége megnyergelte az egyik legényt, de ez póruljárt, mert kezénél megpatkolták és belehalt. Hasonló esetekről tud a nép Szatmárban és Belovár-Körösben. Pakson 1741-ben a boszorkánysággal vádolt Vörös Ilona és bírása között a következő érdekes párbeszéd folyik le: „Te mentél az kocsihoz az istállóba? — Nem én, hanem az Pacolainé, vagyis Tamás Susa. — Mivégre ment oda, meg akarta-e veszteni, vagy meg akarta nyergelni? — Meg akarta nyergelni. — Hova akart menni rajta? — Szent Gellért hegyére, valamelyik pincébe borért. — Honnand tudod azt, hogy Szent Gellért hegyére ment volna, ha megnyergelte volna? — Onnénd tudom, hogy mivel maga Tamás Susa mondta“.

Nagy Ferenc Hitnek Elei című 1767-ből való könyve szerint az ördög szövetségeseinek hatalmukban van „hirtelen messze földre menni, semmiből vendégeskedni, embert *lóvá tenni*, pemetén nyargalózni“.

Abból, amit itt elmondottunk, nyilvánvaló, hogy ennek a két kifejezésünknek: *lóvá tesz* és *megnyergel*: elbolondít, maga akarata alá hajt, levesz a lábáról — a boszorkányhitben van a gyökere.

Ugyancsak a boszorkányhittel van kapcsolatban ez a szólásunk is: *lassan készül, mint a Luca széke*. — A Lucaszék 13 határ fájából valóban lassan, 13 napig készül; Luca napja (dec. 13-a) előtt való éjfélkor fognak hozzá, mindennap egy-egy darabját készítik el, és a dec. 24-én kifaragott utolsó éket az éjféle misére hívó harang megkondulásakor vagy már bent a templomban ütik a szék negyedik lábába. A tulajdonos a szék körül krétával kört ír, hogy a boszorkányok támadását elhárítsa; aztán a szentség felmutatásakor rááll a székre, hogy a szentségtől iszonyodva visszaforduló, egyébként láthatatlan boszorkányokat megláthassa. A néphit szerint a boszorkányok tudják, hogy ilyen módon fel lehet ismerni őket, azért nagyon figyelik, nem lésekedik-e rájuk valami lucaszékes. Jaj a kíváncsinak, ha sikerül őt a boszorkányoknak meglesniök vagy a körből kiragadniok, mert tüstént széttépik.

Az ördögösök sokszor írásos szerződést kötnek parancsolóikkal: *pénzért az ördögnek is aláírná magát* — halljuk ma is a kapzsi emberről. Ám természetesen semmi jó sem származik az ördöggel szemben vállalt kötelezettség teljesítéséből, azért mondják az eredménytelenül fáradozóra: *egy úttal tartozott az ördögnek*, azt járta meg.

De ha az ördög birodalmába jutott ember megbánta lelke veszését, és elég okos volt, ki is foghatott az ördögön. Régi történetek szólnak arról, hogy akinek az ördög megtiltotta a Miatyánk elmondását, úgy segít magán, hogy elfütyüli az Úr imádságát, akinek levelek hullásakor kell a vállalt kötelezettséget teljesítenie, a templomba vezetői a gonoszt, és megmutatja neki, hogy az oszlopok közeleli most is a helyükön vannak. Ebben a néphitben gyökeredzik a *csaljuk meg az ördögöt* tréfás magyar szólás és európai atyafisága.

De bár az Isten hatalmas, *az ördög nem aluszik*; azért az igazhitűnek is vigyáznia kell, hogy az ördög haragját magára ne vonja. Bromyard angol dominikánus szerzetes egyik munkájában a következő példabeszédet mondja el:

Volt egyszer Itáliában egy ember, aki mindennap két gyertyát vitt a templomba; egyiket az Isten, a másikat az ördög képe elé állította. Mikor a pap ezt többször látta,

csodálkozott, és azt vélte, hogy-hitetlennel van dolga. Kérdőre vonta tehát az embert, s az így felelt neki: „Nem hitetlenségéből cselekszem, amint Te gondolod; azért állítom az egyik gyertyát szeretetből az Isten elé, hogy segítségemre legyen, a másikat pedig az ördög elé félelemből, hogy ne ártsen nekem.“

Ez az egykor bizonyára élő néphit és titokban üzött gyakorlat vet világot arra az ismeretes magyar közmondásra, hogy *néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani.*

A boszorkányok hatalmához fűződő babonákból még számos magyar szólást lehet megmagyarázni. Ám szeretnék egyéb népies hiedelmek nyelvzavargató erejére is rámutatni.

Évezredes babona hirdetője ez a szerencsés emberre alkalmazott magyar szólás: *burokban született.* Népünk asszonyai még ma is a szerencsés jövőre ígérétének tartják, ha újszülött gyermekük „pokla“ nem szakad el, hanem sapka módra a fejét takarja. A régi németek az újszülött fején talált burkot gondosan eltették, vagy szalagba varrva a gyermek nyakába akasztották. Az izlandiak azt hiszik, hogy a burokban van a gyermek védő szelleme vagy lelkének egy része, azért nem szabad eldobni. De a burok nemcsak a burokban születettnek hoz szerencsét, hanem annak is, aki esetleg később jut a birtokába. A régi Rómában pl. szívesen vásárolták az ügyvédek szerencsehozó talizmánul. Angliában még a múlt század hatvanas éveiben is valóságos kereskedés tárgya a burok, és a kereslet-kínalat élénkségéről az akkori Times apróhirdetése is tehetne bizonyosságot. Nem véletlen tehát, hogy szólásunk megfelelőjét az angolban és németben is megtaláljuk. A józan alföldi magyar elme mintha kételkednék a burok szerencsehozó erejében, mert Cegléd vidékén szólásunknak ezt a mosolyt fakasztó változatát lehet hallani: *burokban születtem, madzagon halok meg.*

Nem kevésbé elterjedt nemzetközi babona a gyökere ennek a szólásunknak: *kígyókövet fújnak* valaki ellen; jelentése: fondorkodnak, ármánykodnak, titkon gonoszt forralnak. Magyarázata az a népies hiedelem, hogy a kígyók, mikor tavasszal szerelem idején összebújva sziszegnek és szájukból tajtékot fújnak, a tajték megkeményedve kővé válik. Ez az a csodaerejű *kígyókő*, amellyel mindenféle betegséget gyógyítanak. Ennek a babonának magyar régiségét és mélygyökerű voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Bocskai István is végrendeletében intézkedik a birtokában levő kígyókőről, mondván, hogy torokfájás ellen igen jó. Mondanom sem kell, hogy a kígyókő közönséges kavics. Szólásunknak régi változata ez: *követ fújnak* valaki ellen; a ma legismertebb egy *követ fúj* változat mindössze 150 esztendő, és kétségtelen, hogy az egy *húron pendül, egy gyékényen árul* szólások hatása alatt keletkezett.

Tudomány és babona olvad össze abban, amit a régiek az asztrológia tudományának hirdettek. Az asztrológia főképpen a csillagok állásának és az ember sorsának összefüggését kereste és bizonyította. Még az újkor első századaiban is általános meggyőződés volt, hogy a csillagok és egymáshoz való viszonyaik mindenre befolyással vannak, és ezért nagyjelentőségűek az egyes emberre nézve is, kinek sorsát főképp a születése pillanatának csillagai határozzák meg. Ezért a születés pillanatában fennálló *konstelláció*-ból a gyermek egész jövőjét előre meg lehet mondani.

A konstelláció sorsdöntő fontosságának hite szól az itt következő régi magyar írásból is:

Kendy Gáborné 1595-ben kelt végrendeletében megemlékszik gyermekei születése idejéről: „Az egyik Boldogasszony havában lövőjel alatt, a másik Szentgyörgy havában rákjel alatt született. Ezt azért akarám megíratnom, hogy ha az Úristen őket emberkorba juttatja, tudjanak idejek és órájuk felől emlékezni.“

A konstelláció sorsformáló erejének hajdani hitét hirdetik még ma is a közkeletű szólások: *jó órában mondjam; szerencsétlen órában, rossz csillag alatt vagy szerencsétlen csillag alatt született.*

A magyar költői nyelv nagy művésze, Arany János legkedvesebb hősével, Toldival ezt az üzenetet küldeti az édesanyjának:

„Mondd meg ezt jó Bence az édesanyámnak,
Gyászbaborult mostan csillaga fiának.“

† Kertész Manó

Néhány *v*-tővű ige *l*-lel bővülő alakjáról. Egyes *v*-tővű igék, amelyek a folyó cselekvés alakjában nem vesznek föl sz-et, *v*-jüket általában elhagyják, s helyette bizonyos esetekben *l*-et vesznek föl. Ilyenek a következő igék:

*f*ő: *föl*, *ēföli* (vizét OrmSz.), *főül*, *főülök*, *főülne*, *főülve* (SzhSz.), *föl*, *fölés*, *föls*, *föltt* (Kreszn.), *fölt* (Monlrok 3: 16, Biró NySz.);

*n*ő: *nöl*, *nyöl*, *nyöll*, *nyül* (MTsz.), *nölk*, *nöl*, *nöls* (OrmSz.), *nőülök*, *nőülsz*, *nőül*, *nőülünk*, *nőülnek*, *nőülnek* (SzhSz.), *nyöl*, *nyöldögél*, *nyöleszt*, *nyöles*, *el nyöltt ruha* (Kreszn.), *hajnyölesztő* (Sopron m. MTsz.), *hajnyöldesztő* (Vas m. Csákánydoroszló Csaba József), *bajusznyöldesztő* (Bakonyalja NyF. 34: 76), *nöll*, *nólnek* (Lippai), *nyöttek* (Faludi), *föl nőtt* (Horváth 1738), Gonoz zokasban *newtek ffel* (ÉrdyK.) NySz.;

n *y* *ü*: *nyüll* (Kiskunhalas, Csallóköz), *nyöl*, *elnyölni* (Palócság) MTsz.;

h *í*: *híl*, *hílod* (OrmSz., Pest vid. Nyr. 4: 63), *hílom* (Veszprém TMNy. 256);

r *i*: *ríl* (Pest vid. Nyr. 4: 63), *ríló* 'ríszt' (Esztergom TMNy. 256), *ríllök*, *ríll*, *ríllunk* (Kiskunhalas Nyr. 15: 214);

s *l*: *síll* (Kiskunhalas Nyr. 15: 214);

s *z* *l*: *szíllök*, *szíl*, *szíli*; *szíllök*, *szíl*; *szíllök*, *szíll*, *szíllunk* (MTsz.);

f *ü*: *füld*, *mökfüli* a kanász a furugját, *fül*, *mökfül* (Szaporca OrmSz.), *füül* (Kiskunhalas Nyr. 15: 214);

b *u* *v* *i* *k*, *b* *ü* *j* *i* *k*: *büül* (Kiskunhalas Nyr. 15: 214).

Simonyi (TMNy.) álláspontja a következő: „Az *l* lehetne képző is, de inkább hihetjük, hogy a *sül*, *fül*, *dül*, *röpül*-félék analogiájára vették föl e hangot, mert ragozásuk a népies kiejtésben nagyrészt ezekéhez hasonlít: *nölt*, *fölt*-*sültt*, *fütt*, *dütt*, — *nőni*, *föni*-*süni*, *füni*, *düni* stb.” (256).

Pais Dezső (MNY. 48: 130) viszont azt írja: „Én nem hiszem, hogy analógia terméke a *sül*. Inkább látok benne gyakorító *-l* képzős származékot. Fontosnak tetszik előttem az Udvarhely megyéből közölt *szívil* változat (MTsz.)”.

Egy régebbi cikkemben (Nyr. 59: 97) már kifejtettem, hogy a székely *hívu* (hív), *nyívu* (nyív), *rívu* (rív), *szívu* (szív) (MTsz., NyF. 20: 41), *hívi*, *sívi*, *szívi* (Nyr. 45: 105; 49: 128) *v*-je réstöltő hang, az eredeti *tő* *v*-je *h*-ra változott, tehát a *híu* (Háromszék m. MNyszet 6: 210), *híutt* 'hívtott' (Szakadát MNY. 6: 200), moldvai északi csángó *hiu*, *hiu*; *riu*, *riusz*, *riuttam*, *riutt*, *riu*; *szíu*, *szíusz*, *szíutt*, *szíuj* 'szíu' sí; mit hoher, scharfer Stimme schreien, quietschen' (Wichmann, Rubinyi) alak az eredetibb. Ilyen alakok megvannak már a régi nyelvben is (Nyr. 59: 97). A *hívil* és *szívil* ige *l*-je (Nyr. 7: 324) szintén analógiás eredetű.

Erre bizonyították, hogy az ormánsági nyelvjárásban, de bizonyára másutt is, ha előttük magánhangzó van, lekopik, de ragozás közben, ha utána magánhangzó van, ismét jelentkeznek. Tehát ugyanannak az igének a ragozásában váltakozik az *-l*-telen és *l*-es alak, még egytagú igékben is. Legfontosabb ezek közt a *sül* ige, mert ennek vége közvetlen is hathatott a *fő* igére, amely *föl* alakban már elég régóta használatos. Azonban az ormánsági nyelvjárásban ennek is van a *sül* mellett *-l*-telen *sü* változata, igekötős alakokban is: *möksül* és *möksü*, *rásül* és *rásü*, *észül* és *észü* 'a nap hevétől kiszárad (növény)', pl. *möksüt* a *recep*, *sültt* *éte*, *észüt* a *legyellő*, *rásüt* a *lopás*. Más egytagú igék: *halok*, *hász*, *há* és *hal*, *belehá* és *beléhal*, *éhá* és *éhal* 'elfehéredik, hangja elakad, hirtelen rosszul lesz, elájul', *kihá* és *kihal*, *mökhá* és *mökhál*; — *hálók*, *hász*, *há* és *hál*, *mökhá* és *mökhál*; *élök*, *ész*, *é* és *él*, *ének*, *étem*, *ének*, *éhet*; — *kölök*, *kölök*, *köl* és *kő*, *kősz*, *kőt* (*t*), korán *kölő* embőr vót 'kel'; — *ő* és *öl*, *elő* és *elől* 'feldörzsöl, felsebez', *mögő* és *mögöl*, *mögöli* lovát-magát. A *tol* ige csak igekötős összetételeiben veszti el *l*-jét: *bétó*, és *bétol*, *kító* és *kítol*.

Természetesen ez a hangváltozás nem szorítkozhatik csak igékre, hanem végbemegy névszókón is, pl. a) egytagú szavakban: *szé* és *szél*, *szélet*, *szele* 'levegőmozgás', *szé* és *szél*, *szélet*, *széle* *v. szélle* *v. széllé* 'határa, pereme, mente vminek'; *tá* és *tál*, *tálat*, *tála*, *tálas*; — b) többtagúak: *akó* és *akol*, *alkos* (Kákics), *akros* (Szaporca) 'a disznóól kerítése'; *vö*. még: *göröndő* 'gerendely', *métő* 'métely', de *métőlős*.

De végignézhetjük az Ormánysági Szótárnak valamennyi *-l*-lel végződő igéjét, *-l*-je magánhangzó után vagy mássalhangzó előtt úgyszólván mindig kiesik.

Elég lesz néhány példa: *inekősz, inekő és inekől, ineklők v. inekőlők; gázósz, gázó és gázol, gázolok, gázló; gombósz, gombó és gombol, gombolok; gúnyó és gúnyol 'szaggat, nyú'. Mid gunyolod azt a ruhát?; találok, találó v. talász, talá és talál* stb.

Van egy sz-szel bővülő *v*-tővű igénk is, amelynek származékába *v* helyett *l* került. Ez a *halálélesztő* szó, amelyről Simonyi (Nyr. 45 : 133) kimutatta, hogy az összetétel utótagja nem az *él* ige *élesztő* származéka, hanem az *eszik* igéé, s eredetileg *évesztő* volt, s azt jelentette: 'étető, méreg'. Heves megyében föl is jegyezték *halálélesztő* alakját (MNGy. 9 : 360, Nyr. 63 : 44). A *halál* szónak az Ormányságban is van *halá* alakja a *halál, halála* mellett. A Palócságban pedig *halák* 'kisértetek': Jaj de szépen süt az a holdvilág, jaj de szépen masírolnak a *halák* (MNGy. 1 : 570). Csurgó vidékén pedig a *halá-madár* 'halászasas' (MTsz.).

Még fontosabb bizonyíték az *-l* szervetlen (inorganikus) voltára a következő főnevek: *csípő* és *csípöl, csípöle* (a *csípöle* alakot a MTsz. is közli ugyancsak az Ormányságból);

szu, mely eredetileg *v*-tővű szó volt, vö. *cariousus* — *Szuuas* (Calepinus 165), *zuvas* (Szenczi Csere Péter 1616), *szuvas* (Dial. 27/b) NySz., *szuvas* (OrmSz., Somogy m. Szökedencs), *szuvas* (Kiskunhalas) MTsz. ~ *szulos* (Vas m. Sárvár, Zala m. Kővágóórs, Somogy m. Szökedencs MTsz.): Nyilván ebből keletkezett elvonással: *szul* (Vas m. Sárvár, Székelyföld); *szulette* (Keszthely) MTsz. Valószínűleg *l*-lel olvasandók Kassai adatai is: *szuly* (Vas m.), *szüly* (Duna mell. MTsz.). Rendkívül érdekes, hogy a Schlágl Szójegyzékben is van *szul* alak: *teredo* — *zul* (1722. sz.), azonban az adat hitelessége kétséget támaszt, mert a régibb Besztercei Szójegyzékben *szu* áll: *tirido* — *zu jereg* (1133. sz.). Az obi-ugor nyelvekbeli megfelelőik is *v*-tőre vallanak: *manysi* (Kannisto) *sáb*, *chanti* (Karjalainen—Toivonen 823) *O svu*, Kaz. *soŋ*, Trj. *səŋx*, pl. *səŋyáŋ*, *V soŋ* (*səŋyáŋ*), DN *səy* (pl. *səyəŋ*).

Befejezésül még egy határozószót közlök, melybe az *-l* szintén analógiás úton került: a *hová* (*hoá, há*) magánhangzó előtt *hál* alakot vesz föl az ormánysági nyelvjárásban, sőt egy népdalban *hovál* is van: *Csak azt kérdik: h o v á l, h o v á l bétýár, Távosz túlem kutya némöt zsandár* (OrmSz. zsandár a.).

Kapja magát. Ennek az indoeurópai nyelvekre lefordíthatatlan kifejezésnek nyelvünkben számos szinonimája van. Így használatos a *fog* a visszaható névmás nélkül, *kapja* és *kapja magát* (Nyr. 70 : 77). Bihar m. Konyáron a két ige együtt is: *kapta-fokta magát* (Nyr. 72 : 266). A nemrég megjelent Ormánysági Szótár szerint a Dunántúl is előfordul, mégpedig a visszaható névmás nélkül: *Kapta-fokta, emönt ehó a Szilyási Józsi bácsihó*. A kalotaszegi nyelvjárásban úgy is mondják: *veszi magát*, Szabolcs m. Bátorligeten: *felveszi magát* (Nyr. 70 : 77). Ormányságban szintén használatos a *vősz* *magát*, *vössze magát* kifejezés 'fogja magát' jelentésben (Kiss G.—Keresztes: OrmSz.). Hasonló kifejezések vannak azonban a rokon nyelvekben, így a mariban, finnben (Räsänen Nyr. 67 : 123), a mordvinban (Lewy FUF. 24 : 289), a lapplan (ua. uo. 30 : 284), az udmurtban, maysiban (Beke Nyr. 75 : 360, FUF. 30 : 371, NyK. 55. évf.).

Igaz ágyból való. Kovalovszky közli ezt a kifejezést 1748-ból, a zilahi tímárság régi irataiból, 'törvényes születésű' jelentéssel (MNY. 49 : 244). A kifejezés megvan már Pápai Páriz latin—magyar szótárában: *Conceptus furto: Nem igaz ágyból-való. A furtum szó alatt pedig Puer conceptus furto: Fattyu gyermek* (1708; vö. Nyr. 72 : 86; 73 : 29).

Hímez-hámoz. Pais Dezső „Árpád- és Anjou-kori mulattatóink” című tanulmányában (MNYTK. 81 : 13) azt írja, hogy a *hímez-hámoz* 'circuitione utór; Umschweife machen' (NySz.), *hímél-hámol* 'ua., ötöl-hatol, zavartan mentegetődzik, szépítgeti a dolgot' (MTsz.), *hímézés-hámozás, hímélés-hámolás* 'circuitio; Umschweife' (NySz.) alapszava a *hím* 'acupictum; was mit der Nadel gestickt ist, Stickerei' (NySz.) és a *hám* 'héj' szó. A NySz. is a 'fucatio, circuitio; Beschönigung, Umschweife' jelentésű *hím* szót egy címszó alatt tárgyalja az előbbi *hím*-mel, tehát azonosítja vele.¹ Érdekes az itt közölt példamondat: „Mikor jelét adgyák hogy valamit meg kívánnak, olly *hímél* hozzák elő, hogy az adakozó-fél különös szerentésének tartya, hogy kedveskedhet véle (Faludi). Azonban már Simonyi rámutatott; „Kombináló szóalkotás” című munkájában (23), hogy a *hímez-hámoz* eredetileg így hangzott: *imez-ámoz*, vagyis *immel-ámmal* tesz vagy mond valamit: „Semmit sem tuda mondani, hanem tsak *imeze ámoza*” (Kászoni 1647.). Az *immel-ámmal* Mezőtúron így hangzik: *hímél-hámmal*, ennek alapszava, az *ím-ám* 'hímézés-hámozás, kanyargós mentegetődés, hosszas kifogásoskodás' (Csallóköz, pl. „Mire való az a sok *ím-ám*! Rajta, hozzá kell fogni a dologhoz”, MTsz.) szintén használatos *hím-hám* 'ím ám vagy hímezés-hámozás' (Kriza, MNGy. 12 : 248; Háromszék m., Székelyföld; Csallóköz. MTsz.) alakban. Kertész Manó (MNY. 9 : 128) egy régi, 16. századbéli levélből is idéz az *ím-ám*-ra példát: „Továbbá az áros ember még semmit de nem

¹ Másképp Szarvas Gábor: Nyr. 19:36.

vehetett az kamarásoktól az három ezer forintban és bizonyal, hogy nem kis kinja vagyón velek, mert mindennap eleget udvarol nekik és nem mondhatni, hogy eléggé nem szorgalmaztatja őket, de csak szép szóval tartják és halgatják, jóllehet beszélték, hogy *im és ám* pénz jó és meglegítenek, az mint az kamarások-szokása“ (Tört.Tár Újt. 5:582).

Simonyi a mai kezdő *h* hangot a *hímez* ige belekeveredésével magyarázza, melyet már régen használtak a szépítgetés, mentegetés értelmében. Lehet, hogy ez a körülmény is közreműködött, de számos adatunk van ilyen járulékos szókezdő *h*-ra. Pl. *henyelveg*: „Rózsám udvarába egy kerek almafa, Az alatt *henyelveg* egy szép pej paripa“ (Mohács, Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagy. 1:271), vö. *enyelveg* 'izeg-mozog, pajkoskodik [gyerek]' (Debrecen, Nyr. 9:476); 'fickándozik [lő]' (Kis pej lovam csárda előtt *enyelveg*“, Torontál m., Deszk; „Az én lovam a kapuba *enyelveg*“ Udvarhely m., Korlátfalva, MTsz.); *házalik* 'ház körüli tejtermék' (Komárom m., Szilas, MNy. 29:60), *tejházalék* 'tejfől, túró, tojás együtt, pl. egy kosárban' (Baranya m., Bánfa, Nyr. 26:141), vö. *ázalék* 'főzelék' (Ormánság, Nógrád m., Tolmács, Szolnok-Doboka m., Horgaspatak, MTsz.; NySz.); 'disznóaprólék' (Székelyföld MTsz.); *hidegen* (Göcsej, Tsz.), *hidegény* (Baranya m., Katádfa, Berze: 2:183) 'idegen'; *himbol(y)og* 'imbolyog' (Komárom); *hincsellér* 'indzellér' (Zemplén m., MTsz.); *hímör* 'fiatal marha bőre alatt támadó dudorodás [egy légyfajta petéjétől keletkezik]' (Ormánsági Szótár), *hímöl* (Fertő mell.), *himő* (Erdővidék) 'szarvasmarha hátán bizonyos légyfaj csipésétől támadt nyúves kelevény v. maga a benne élősködő nyú' (MTsz.), vö. *imely* (Székelyföld, Moldva), *émely* (Székelyföld, Vas m., Ság), *imely* (Székelyföld), *imel*, *imöl* (Fertő mell.), *imej* (Székelyföld), *iměj* (Csik m.), *iměj* (Háromszék m., Kisborosnyó), *imé* (Csik m., Gyergyó vid.), *ime* (Szilágy m.) ua. MTsz., *imöl* 'a szarvasmarha hátán levő kukacos kelevény' (Bakonya ja, NyF. 34:34), *emely* 'Hypoderma légy lárvája' (Nyirbátor, MNy. 31:197), *imely* (Alföld, Csősz: Állatorvosi Műszótár, *bögöly* a., Baróti Szabó 1792) 'az Oestrus bovis nyúve a tulok hátbőre alatt, Hypoderma bovis; az általa okozott betegség' (Csősz: i. m.); *hinda* 'inda' (Somogy m., Kassai, Juta, MNGy. 6:244; Baranya m., Ibafa, MTsz., Boda, Berze: i. m. 3:35, 170); *hint* 'int' (Vas m., Órség, MTsz., Baranya m., Berkesd, Berze: i. m. 3:16), *mehint* 'zu sich winken', *hinteget* 'immer zu sich winken' (Moldva, Wichmann); *huszit* (Kiskunsgy, Nyr. 36:235, Kiskunhalas, Érsekújvár, Gömör m., Háromszék m., MTsz.). A régi nyelvben is *huszit*, *huszét* (NySz.), tehát lehet, hogy itt a mássalhangzós kezdetű alak az eredetibb; Kelemen József szerint az *uccu* indulatszó származéka (MNy. 32:198). CzF. *uszu* változatát is közli, a Nagykunsgyban és Arad m., Pécskán pedig van *huccu* változata (MTsz.).

Beke Ödön

Orrában hordja a harangozópenzt. Szinte hihetetlennek tűnik fel, hogy ezt a mai köznyelvben teljesen ismeretlen szólást az országnak csaknem valamennyi vidékéről közölték tájnyelvi adatként. Tudomásom szerint elsőnek a Nógrád megyei születésű, de Győrött élt Kovács Pál tette közzé 1794-ben: „Már a' harangozó pénz néz ki az órából. Rövid idő alatt meg-hal“ (Magy. példa- és közm. 29). Az ugyancsak dunántúli írónak számító, de a debreceni tájszólást is jól ismerő Pálóczi Horváth Ádám kéziratban maradt szólásgyűjteményében (MTA kt. M. Irod. 47. sz. 3) ilyen alakban találjuk: „A' harangozó pénz is alig van az órában“. Ugyanezt a változatot közölték Hódmezővásárhelyről: „A harangozó pénz is alig van már az orrába: az olyan emberről mondják, aki se nem él, se nem hal, beteg“ (Nyr. 6:173) és ugyaninnen: „Elig van a harangozó pénz az orrába: nagyon sovány“ (MNy. 11:461). Kiskunhalason: „Alig van a harangozó pénz az órába: fél lába a koporsóban van“ (Nyr. 14:423). Csak kevésbé tér el ettől az Erdélyi János gyűjteményében (M. közm. kv. 177) található alak: „Orrában hordja a harangozó pénzt: közel van a halálhoz“ és a Szamosháton lejegyzett változat: „Az órába horgya a harangozó pénz: nemsokára kiköhögi a tüdejét, nem húzza sokáig“ (SzamSz). Van adat a szólásra Berég megyéből: „Ennek is az orrában van már a harangozópenz: e felett is nemsokára meghúzzák a lélekharangot“ (MNy. 35:331), Szatmárról (ugyanígy, MNy. 7:233) és végül a legrövidebb alakban Tokajból: „Órába a harangozó pénz“ (Nyr. 22:330). — Vö még: „Ennek is orrába van már a harangozó kötél: a beteges, sápadt emberre“ (Rimaszombat, Nyr. 26:185).

A szólás eredetének magyarázatát Riedl Frigyes kísérelte meg. Szerinte ez az elhomályosult eredetű kifejezés abból a régi pogány szokásból származik, hogy „a halottnak szájaiba (vagy orrába) pénzdarabot tettek“ (Nyr. 17:263). — Így magyarázta a szólást Tolnai Vilmos is; Ethn. 31:113). Kétségtelen, hogy rendkívül elterjedt pogány temetési szokás volt az, hogy a halottal vele temették mindazokat a tárgyakat, amelyekre az ősi babonás elképzelés szerint az elköltözöttnek a halál utáni életben szüksége lehet. Mykénében, Kréta szigetén, a régi oroszországi kurgánokban pl. nemcsak ételt, italt, ruhát, ékszer, pénzt és a halott szolgálatára rendelt állatokat (lovat, kutyát, sólymot) temettek el a halottal együtt, hanem

bútorokat is, sőt előkelő halottal szolgaszemélyzetet, amelyik majd a túlvilágon is ki fogja elé-
gíteni az elhunyt igényeit (vö. Tagányi Károly: Ethn. 29:25). Munkácsi Bernát kimutatta,
hogy — noha szerényebb keretek között — a magyarral rokon manysi és chanti nép temet-
kezési szokásai között is fontos szerepe volt a halott étellel, dohánnyal, pénzzel való ellátá-
sának (NyK. 30:15). De nem is kell ilyen adatokért a szomszédba mennünk, a magyar nép-
rajz is ismer nem egy hasonló szokást. A múlt század végi palóc temetési eljárások leírásában
olvassuk pl., hogy a halva született és kereszteletlenül meghalt gyermek mellé ingecskét,
krajcárt és viaszgyertyácskát tettek a koporsóba, és ugyanígy temették el az áldott állapot-
ban elhalt nőket is (Ethn. 5:182). Hétfalusi csángó babona volt, hogy a felnőtt embernek
pénzdarabot tettek a markába, mikor meghalt (uo. 6:398; hasonló értelmű adat uo. 21:26
stb.). Az pedig éppen közismert szokás, hogy a haldoklónak pénzdarabot tesznek a szem-
héjára, azzal fogják le a szemét. Arra azonban, hogy hazánkban vagy a rokon népeknél a
halott szájába vagy éppen az orrába tettek volna pénzdarabot, semmi adatunk nincsen.
Kétségtelenül azoknak a régi görögöknek és rómaiaknak az *obulus*-ára gondolt Riedl és Tolnai
a szólás magyarozatában, akik tudvalevően azért tettek a meghaltak szájába a egy-egy
pénzdarabot, hogy az alvilág folyóján lelküket átszállító Charonnak a viteldíjat kifizethessék.
Orrba tett pénzdarabról azonban, nem tekintve azt, hogy ez gyakorlatilag is elképzelhetetlen,
még az a görög-római régiségtan sem tud, amelyik egyébként sem lehetne magyar népi jellegű
szólás forrása.

De nem is általában pénzről, hanem *harangozópénz*-ről vagy ahogy a számoshádi vál-
tozat mondja: *a harangozó pénzé-ről* beszél a mi szólásunk. *Harangozópénz* szavunkat CzF
így értelmezi: 'harangozónak, vagy harangokért fizetett díj'. Ballagi Teljes szótára ezzel a
'különösen' jelzésű jelentésárnyalattal toldja meg ezt: 'pénzösszeg, melyet a harangozó
temetéskor a harangozásért kap'. Azt hiszem, Ballaginak van itt igaza. Nem valószínű ugyanis,
hogy — nem tekintve az alkalmi szóhasználatot — *harangozópénz*-nek hívnák vagy hívták
volna valaha is a harangozó rendszeres fizetését, azt a díjazást, amit az egyháztól kap. Azt
a pénzt azonban, amit a hívek alkalomszerűen azért fizetnek neki, mert a szokásos munkáján
felül valamilyen különmunkát végez, külön megrendelésre harangoz, valóban *harangozópénz*-
nek hívták és hívják talán még ma is ott, ahol szokásos az ilyen külön díjazás. Mivel külön
megrendelésre csak temetés alkalmával szoktak harangozni ('kiharangozni' a halottat;
vö. ehhez Ethn. 11:359, 29:96 stb.), vagyis mivel *harangozópénz* fizetésére csak akkor szokott
sor kerülni, ha halottja van a családnak: érintkezésen alapuló jelentésátvitellel könnyen
válhatott a *harangozópénz* a 'meghalás, a halál' jelképévé. Véleményem szerint ebben a jelen-
tésben, ilyen képes értelemben szerepel ez a szó szólásunkban is.

Hogy a helyes nyomon járunk következtetésünkkel, azt irodalmi adat is igazolja.
Móra Ferenc „Ének a buzamezőkről” című regényében ebben a jelentésben, a halál képes
kifejezéseként használja ezt a szót: „Nincs annak [ti. a tanítónőnek] az ég-világban egyebe,
mint az a két nagy ijedt szeme, abban is a *harangozópénzt* látni már, hisz oly vékony az isten-
adta, hogy árnyékot se vet” (Jubil. díszkiad. I:124).

Ez az idézet más vonatkozásban is utat mutat a szólás kialakulásának megértéséhez.
Ha ti. tekintetbe vesszük, hogy Móra egy természetellenesen lefogyott, rendkívül sovány
személy külsejének leírásával kapcsolatban használja a *harangozópénz* kifejezést, és ha meg-
gondoljuk, hogy címül írt szólásunkat nem általában a sír szélén álló ember testi mivoltának
jellemzésére használják, hanem — amint ezt az egyik, Hódmezővásárhelyről származó köz-
lés (MNy. 11:461) határozottan ki is fejezi — elsősorban a halálosan beteg és nagyon sovány
emberről mondják: érthetővé válik a szólásban az *orr* szónak a szerepe is. Tudvalevő ugyanis,
hogy a legtöbb halottnak feltűnően elvékonyodik, vagy ahogy mondani szokták: megnyúlik
az orra. Szólásunk legrégebb és az eredeti szemléletet leginkább tükröző változatát: *már a
harangozópénz néz ki az orrából* így kell tehát értenünk: 'már az orrán is látszik, hogy közel
van a halálhoz, hogy nem sokára fizetni kell érte a harangozónak'. Megjegyzendő, hogy a
kinéz ige ilyen kapcsolatainak: *valami kinéz valakinek a szeméből, ábrázatából* vagy *kinéz
belőle valami* már a régiségben is szokásos jelentése ez: 'látszik róla valami, következtetni
lehet a külsejéről, különösen a szeméről, arcáról valamire' (vö. pl. *nem sok jót nézek ki a
szeméből* vagy *belőle*; I. a NySz.-t is).

Ami az *orrában van (alig van az orrában)* a *harangozópénz* és az *orrában hordja a haran-
gozópénzt* változatokat illeti, azt hiszem, hogy ezek már olyan alakulatok, amelyek az eredeti
szemlélet némi elhalványulását mutatják. Az 'orráról látszik' jelentésű eredetibb *kinéz az
orrából* alakot talán azért váltotta fel a későbbi *orrában van, orrában hordja* alak, mert egy-
részt régen sokkal konkrétabb, személyesebb formában képzelték el a betegségeket (vö.
egybe meg a fene, a baj jöjjön rá, megüti a guta, a hideg leli stb.), illetve magát a rendszerint
kaszás csontváz alakjában ábrázolt halált is, — másrészt a *kinéz* igében is erősebben élt még
az eredeti ('bentről kifelé néz') jelentés. Ami tehát *kinéz valahonnan*, arról úgy érezte a nyelv-
tudat, hogy az bent van, benne van valamiben, vagy — emberről lévén szó — *benne hordja*

az ember valamiben: jelen esetben a halál látható előjelét a vékonyodni, megnyúlni látszó orrban. Végül az *alig van az orrában* szavakkal alakult változatot szóláskeveredés eredményének tartom: *alig van benne élet × (benne) van az orrában a harangozópénz = alig van a harangozópénz az orrában.*

Befejezésül megjegyzem, hogy címül írt szólásunk egy sajátosan egyéni változatban többször is előfordul Jókai Mór írásaiban. „Az arany ember“ című regényében ezt olvassuk: „mindig készen tarthatjuk a *harangozópénzt a szánkban*, mert minden órában hatszor esünk át a koporsó födelén“ (‘minden percben készülhetünk a meghalásra, mert halálos veszélyben forgunk’ Nemz. kiad. 45:12); másutt: „egy fiatal mágnás arcza, termete nagyon elárulá, hogy mellbeteg, már a *harangozópénzt hordja a szájában*“ (id. kiad. 61:10); végül: „minden vetélytársát el fogja riasztani Pompeia mellől, míg saját maga, *harangozópénzzel a szájában*, nem lesz veszedelmes udvarló“ (‘úgy, hogy egy amerikai párbaj következtében nemsokára öngyilkosnak kell lennie’ Cent. kiad. 25:228). Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy szólásunkkal kapcsolatban Jókaiiban is ugyanaz az ötlet merült fel, mint amire Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos gondolt a szólás magyarázataként. Jókai azonban nem a szólás magyarázatára, hanem a szólás átalakítására használta fel a halottak szájába tett *obulus*-ra vonatkozó régiség-tani ismereteit. Úgy érezhette, képzavar van abban, hogy valaki az *orrában* hordja a harangozópénzt, olyan helyen, ahova be sem fér egy pénzdarab, és úgy akarta „értelmesebbé“ tenni a szólást, hogy az *orr* szót a *száj*-jal cserélte fel, ahova már be lehet, sőt a rómaiaknál be is szoktak tenni egy pénzdarabot. Arra azonban nem gondolt, hogy éppen ezzel az önkényes átalakítással válik zavarattá a kép. Ha tárgyi értelemben vesszük a pénzdarabot, mint ahogy Jókai tette, akkor semmi értelme sincs a *harangozópénz*-nek, hiszen a harangozópénzt élő embernek kell kifizetni, nem pedig a halott szájába tenni, és vele együtt eltemetni. Más oldalról nézve a kérdést, úgy is jellemezhetjük Jókai eljárását, hogy összekeverte a fiktív „Charon-pénz van a szájában“ szólást ezzel az élő magyar szólással: „orrában van már a harangozópénz“. A *Charon-pénz*, az *obulus* valódi pénzdarabot jelenthetne itt, a harangozópénz azonban — legalább is szólásunkban — teljesen átvitt, képes jelentésében szerepel: a halált, vagy pontosabban: a halál előjeleként bekövetkező természetellenes mértékű lefogyást kell rajta értenünk.

O. Nagy Gábor

Kizsákmányolás. Még valamikor 49-ben vagy 50-ben hallottam egy alapfokú szemináriumon a következő esetet: Az egyik résztvevő azt fejtegette éppen, hogy a polgári forradalom és a szocialista forradalom közt az a különbség, hogy a szocialista forradalomban megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása. Egy másik hallgató erre fölvetette a kérdést, hogy akkor milyen kizsákmányolás maradt meg. A válasz az volt, hogy az embernek az állam által való kizsákmányolása. Ebbe egyesek bele is nyugodtak. Másoknak nem tetszett ez a megoldás, és a szemináriumvezető is arrafelé hajlott, hogy a szocialista forradalom mindenféle kizsákmányolást megszüntet. De akkor miért hangsúlyozzuk, hogy az *embernek embertől* (vagy *ember által*) való kizsákmányolása szűnt meg? Erre a szemináriumvezető sem tudott kielégítő választ adni.

Nemrégiben Kardos Pál kartársam is megemlítette beszélgetés közben mint a nehézkes, szolgai fordítás egy példáját: „az embernek ember által való kizsákmányolását“. Ez ösztönzött azután arra, hogy közelebbről megvizsgáljam a kérdést.

A szolgai fordítás nem mindig hű fordítás. A jó fordításnak nem a szavakat, hanem a gondolatokat kell híven visszatükröznie. Egy-egy magyar szónak nem mindig felel meg pontosan egy-egy idegen szó és fordítva. A magyar *menni* igét a mondatbeli jelentése szerint oroszra hol az *итти*, hol a *ехать*, hol a *ходить* igével kell fordítani, franciára hol az *aller*-val, hol a *marcher*-val, hogy csak a legdurvább különbségeket említsem. Hasonlóképpen az orosz *дело* szót legalább húszféleképpen lehet magyarul fordítani: *dolog*, *munka*, *tett*, *gyakorlat*, *ügy*, *eset* stb. А дело под Полтавой sem „poltavai ügy“, hanem *poltavai csata*.

Hogy került nyelvünkbe tehát az „embernek ember által való kizsákmányolása“ kifejezés? Ez az orosz *эксплуатация человека человеком* kifejezés szolgai, de nem hű fordítása. A hű fordítás: *kizsákmányolás*. Hogy ezt megérthessük, egy rövid pillantást kell vetnünk mind az orosz, mind a magyar szó történelére és eredetére.

Az orosz *эксплуатация* szó francia jövevényszó az orosz nyelvben. Jelentése a Hadrovics—Gáldi szótár szerint: 1. kizsákmányolás; 2. kiaknázás, kihasználás, üzem, üzembentartás. A hozzátartozó *эксплуатировать* ige jelentése pedig: 1. kizsákmányol; 2. kiaknáz, kihasznál, üzembentart.

A francia *exploitation* jelentései a Sauvageot-szótár (1932.) szerint: 1. kiaknázás, művelés, üzembentartás, kitermelés (erdő); 2. kizsákmányolás; 3. üzembentartás, bánya, gazda-

ság, erdőgazdaság. Az *exploiter* ige jelentései pedig a következők: 1. kiaknáz (bányát), megművel (birtokot), kitermel (erdőt), üzemben tart, üzembe helyez; 2. hasznosít, értékesít, hasznára fordít; 3. kizsákmányol; 4. végzéseket kiállít, kiad. A francia szó a vulgáris latin **explicitare* > **explectare* 'véghez visz' igéből származik (Hatzfeld—Darmesteter: Dict. Gén.²).

Ha tehát az oroszban (de a franciában és angolban is) azt akarják, hogy az эксплуатация (*exploitation*) szó egyértelműen csak a „kizsákmányolást” jelenthesse, akkor oda kell tenni melléje mintegy megszorításképpen: человека человеком (*de l'homme par l'homme ; of man by man*).

A magyar *kizsákmányol* ige a 16. században fölbukkanó német eredetű *zsákmányol* 'plündern; berauben' (NySz.) igének egy későbbi, a 18. század végétől fölbukkanó igekötős összetétele. Az Akadémiai Nagyszótár anyagából közlök néhány, főleg 19. századi példát: 1792: *Ki-fel-zsákmányolták* az országot (SzD². 280) | 1832: minden csűröket kiürített eleségtárcákat *kizsákmányolt* (Harsányi Pál: Mulattató 1: 16) | 1839: de reményének a' már *kizsákmányolt* szoba beteljesédest nem látszott ígérni (Kölcsey: Emlény 89) | 1842: szívetem akarod *kizsákmányolni* (Kovách László: Anya és vetélytárs 219) | 1843: Látunk... *kizsákmányolt* tanyát (Kemény Zsigmond: Korteskedés és ellenszerei 1: 80) | 1843: ... mit [az életet] mások már tökéletesen *kizsákmányoltnak* hisznek (Nagy Ignác—Palzow: Roche 2: 32) | 1847: még egészen *kizsákmányolva* nincs a'nép' ereje (Stancsics Mihály: Hunnia 50). Az itt közölt nagyszótári példák még az eredeti 'kifoszt, kirabol' értelemben mutatják a szót, bár már itt-ott átvitt értelemben is használják. Az adatok a 40-es években és később egyre sokasodnak, különösen Kemény, Jósika, Kuthy, Degré, Lisznyai, Szász, Vas Gereben, Csengery, Orbán Balázs, Csiky, Gyulai és Mikszáth munkáiban. A régi, konkrét értelem mellett a 19. század második felében már a maihoz közelebb álló jelentésével is találkozunk: 1851: E történet számtalan, gonoszul *kizsákmányolt* szegény családot engesztelt ki (Beöthy Zsigmond: Romemlékek 24) | 1889: Kengyel a számító egoisták közé tartozott, akik minden velük érintkező embert *kizsákmányolnak* a maguk hasznára (Iványi Ödön: A püspök atyafisága 1:144–5).

A CzF. nagyszótár 1865-ben még csak a régi jelentésben ismeri a szót: *kizsákmányol* 1. A tulajdonost erőszakosan kifosztja, kivetkezteti vagyonából. *Kizsákmányolni* az utasokat. Az ellenség *kizsákmányolta* a helység lakosait. 2. A valahol berakott jószágot zsákmány gyanánt kiragadja. *Kizsákmányolni* a kincstárt, az árus boltokat, a gabonatarakat. 3. Átv. ért. Némely rejtett dolgokat kinyomoz, kikutat [a 3. a kiaknáz c. a.]. Itt bukkan föl tudtommal először az igéből képzett *kizsákmányolás* főnév is, persze még ez sem mai jelentéssel: Cselekvés, midőn valamit kizsákmányolnak.

Még a közel egy évszázad múlva (1940.) megjelent Balassa-féle egynyelvű szótár is így adja meg a szó jelentését: 1. kifoszt; 2. (átv.) Vkit ~: munkáját túlságosan kihasználja, kevés bért fizet a munkájáért. — Ma az első jelentése már elavult (valószínűleg már Balassa korában is, és csak a régebbi szótárak hatására került első helyre).

A magyar szó ma már egyértelmű, nem kell jelentését körülírással megszorítani, mert ezzel félreértésre, elméleti tévedésekre adhatunk alkalmat. A magyar szónak nem volt soha békés, építő, termelő hangulata, mint a francia, angol és orosz szónak, hanem mindig nyers, színes szava volt a magyar szókincsnek, amelynek hangulata — régi és új jelentésében egyaránt — a kíméletlen elnyomást, a védtelenek megnyomorítását tükrözte. A *kizsákmányolás* rokonértelmű szavai nem a kitermelés, kiaknázás, kihasználás (ez utóbbi csak akkor, ha rosszalló értelemben mondjuk), hanem a *kiszípolozás*, *kiuzsorázás*.

Nem lehet elhanyagolni „az embernek ember által való kizsákmányolás” kifejezés hosszú, hat szóból álló nehézkes voltát sem. Lapjainkban gyakran találkozunk ilyen nehézkes fordításokkal, mint „a Leninről elnevezett csatorna”, „a Lomonoszovról elnevezett egyetem”. Ezeknek a helyes magyar fordítása: *Lenin-csatorna*, *Lomonoszov Egyetem*. Mint ahogy a magyarban nem beszélünk a „Kossuthról elnevezett hídról”, „a Gellérről elnevezett hegyről”, „az Eötvös Lorándról elnevezett egyetemről”, hanem csak úgy mondjuk, hogy Kossuth-híd, Gellérthegy, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Eredményeinket a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Az orosz эксплуатация человека человеком helyes fordítása a magyarban: *kizsákmányolás*.

2. „Az embernek ember által való kizsákmányolása” rossz, szolgálai, megtévesztő és rendkívül ügyetlen, nehézkes fordítás. Kálmán Béla

Hajrá, hajráz. A sportpályák környéke sokszor visszhangzik a szurkolók (drukkerek, drukkolók) tömegének *hajrá* kiáltásától. Első pillanatra azt hinné az ember, hogy erről a jelentéktelen *hajrá* szóról nem sok a mondanivaló, pedig nem érdektelen nyomon követni

a használatában és jelentésében kimutatható változásokat. Teljességre való törekvés nélkül kiemelünk e változások közül néhány érdekesebbet.

1. A *hajrá* eredetileg indulatszó, tehát a beszédrészek, szófajok ama csoportjába tartozik, amelyek a beszélő vagy író érzelmeit, indulatait fejezik ki egy-egy hanggal vagy külön jelentéssel nem bíró — leggyakrabban hangutánzó — rövid szóval, mint pl. *ó, no, jaj, pszt, csitt* stb. Ritkábbak az olyan indulatszók, amelyek valamely tartalmasabb szóból, esetleg más beszédrészből lettek, mint pl. *lám* a *látom*-ből, *ni, né* a *nézd*-ből, *rajta* a *rajta* határozószóból stb.

A *hajrá* indulatszót a Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár nem ismeri. Balassa A magyar nyelv szótárában így értelmezi: „*hajrá* (indulatszó). Buzdító, lelkesítő felkiáltás“. A Magyar Tájszótárban nincs meg a szó, ellenben Csúry Szamosháti szótára megadja jelentését is: „*hajrá hájrá* (indulatszó) 'nosza, rajta'. *Hájrá, happ!* (tánc közben használt indulatszó). Szólasban: *Te-tejével, hájrá happ!* (mondják ironikusan, ha valaki nagyon bőkezűen mér valamit)“.

2. Ez a 'nosza, rajta' jelentésű buzdító, lelkesítő indulatszó átkerült a főnevek csoportjába, és pontosan 1931-ben elfogadott sportműszóvá lett a 'finis' sportfogalom jelölésére. A Nemzeti Sport című lap ugyanis ebben az évben pályadíjak kitűzésével nyelvtisztító programmal indított a sportban divatozó tömördek idegen eredetű kifejezés kiirtására, jó magyar kifejezésekkel való helyettesítésére. Ez a dícséretes törekvés emelte az egyszerű, szerény *hajrá* indulatszót a főnevek rangosabb osztályába. Előbb két sportfogalom helyébe — *spurt* és *finis* — ajánlották; erre mutat a Magyarosan című folyóirat eme megjegyzése (1:97): „A *hajrá* jó lenne; kár, hogy egyszerre két, hasonló, de mégsem azonos fogalmat jelöl“. Az 1931-i pályázaton díjat nyert szavunk aztán mint a *finis* helyét elfoglaló új magyar sportműszó hihetetlen gyorsan elterjedt és népszerűvé vált. Ez időtől fogva a versenyzők a cél-egyenest már „nagy *hajrába*“ kezdenek; miután pedig az említett sportlapnak éveken át újra meg újra hirdett pályázatai egyre több új magyar sportműszót eredményeztek (9 pályázat 41 sikerült, díjnyertes magyarosítást), a sportlapokban csakhamar ilyen új magyar sportműszókkal tarkított mondatok jelentek meg az előbb még idegen szavakkal fertőzött helyén: „Néhány edzés után állt első *rajtjához*, s a *hajrában* könnyen elhagyta ellenfeleit. *Rajt*hoz felállani! — kiáltotta az edző“ (Msn. 1:98). A mai sporttudósításokban meg már egymást érik az ilyen *hajrá*-s mondatok: „Bátran, szépen futottak a magyar versenyzők, Jungwirth azonban a *hajrában* ellenállhatatlanul tört előre“ (Szabad Nép 1954. júl. 5.); „A verseny legnagyobb meglepetése: Kovács ragyogó *hajrával* legyőzi tízezer méteren az olimpiai bajnok Zatopeket“ (az izgalmas versenypillanatot megörökítő kép alatt olvasható; Szabad Nép 1954. júl. 4.)

Ma már sportverseny vagy labdarúgó mérkőzést el sem lehet képzelni a gyakran felhangzó *hajrá* kiáltás nélkül, mert a sport rajongói, a szurkolók vele buzdírtják a versenyző atlétákat erejük megfeszítésére (főleg a futókat a cél előtti végső küzdelemre, a „finis“-re, melynek neve ugyancsak *hajrá*); s ugyane szóval biztatják szívükhöz nőtt, kedvelt futball-csapatukat és játékosait a játékba való „belefekvés“-re, az olyannyira kívánt gól elérésére.

3. Legújabbán aztán ez az indulatszóból lett főnév egy egészen új, a mai termelő-rendben jelentős fogalomnak, az úgynevezett *rohamunká*-nak jelölőjeként is használatossá vált. A Szabad Népban szemembe ötlött a következő cím: „Egy gyár — ahol nem ismerik a hóvégi *hajrát*“ (1954. jún. 18.). A cikk szövegében is megismétlődik a mondat: „Ebben a gyárban nem ismerik a hóvégi *hajrát*“. A mondatból nyilvánvaló, hogy a *hajrá* indulatszóból vált főnév azt jelenti, hogy amikor a hónap végén a kitűzött tervben előállt elmaradás („le-maradás“) miatt a gyár dolgozóinak körmére égett a dolog, megindul a sietés, a kapkodás, a hamarmunka, mai szóval a „rohamunka“. Szavunknak e jelentését világosan mutatja a „Lehetne-e *hajrá* nélkül?“ című cikknek következő két mondata is: „Ez már csak a rohamunka, a hóvégi *hajrá* napjainak megszervezését jelenti“ (Szabad Nép 1954. ápr. 24.); „Nemcsak a szereldében kapkodnak — *hajráznak* ilyenkor a forgácsolóciklusokban is“ (uo.). Az utóbbi mondatban a *hajrá* főnévből -z képzővel alkotott *hajráz* ige jelentésére élesen rávilágít a mondatban vele párhuzamosan használt *kapkod* ige is.

4. A *hajráz* igének -ó, -ő képzős melléknévi igenévét Ady Endre is használta a gyors mozgás, a rohanás, robogás kifejezésére: „S robogtak a királyi udvaron *hajrázó*, vad, bozontos férfiak“ (Nyugat Ktár, 1—3:33). Balassa A magyar nyelv szótárában ezt az igét így értelmezi: „*hajráz* (*tam, -ott, -zson*). Buzdít, lelkesít (*hajrá* kiáltással)“. Kétségtől elvonul ez ennek az igének első jelentése, de további jelentései még: 'rohan, robog' (Ady); a versenyző 'finisel'; 'rohamunkát végez, lázasan, gyorsan, kapkodva dolgozik'.

Egyébként nyelvünk indulatszóból elég gyakran képez igét. Gondoljunk csak az ilyekre: *jajgat* (*jaj*), *hümmög* (*hm*), *csitít* (*csitt*), *hessget*, *elhessent* (*hess*), *óhajt* (*ó*), *nógat*, *noszogat* (*no*), *óbagat* (*ó*; egészében azonban a német *oh weh*-ből lett) stb.

Prohászka János

Bakhát, bogárhát. Ha a Vas megyei Őrség területén járunk-kelünk, mindenütt keskenyebb-szélesebb részekre bontják a szántóföldek darabjait az eléggé kimélyített barázdák, ami külön jelleget ad a vidéknek. Bátky Zsigmond jellemzése szerint a vasi és a zalai halomvidék kilügzött, szürke erdei talaja következtében tájképileg barátságatlan, agyagos-hátságos dombvidék, melynek „gazdasági értékét az jellemzi legjobban, hogy ez a házja a kötött-nedves talaj miatt a *bakhátas szántóművelésnek*“ (Föld és Ember 1926: 11.). Gönczi Ferenc írja, hogy Göcsejben a földet *keskeny közökben* szántják, de kiemeli, hogy nem *bakhátban* (Göcsej 562). Pável Ágoston írja Őrségi útirajzában, hogy Farkasfáról Kondorfára menet egy kis legényke fejtegette neki „a *bak- vagy bogárhátas szántás*“ előnyeit (Vasi Szemle 1936: 323). Tóth János (Igy épít a vasi nép. Szombathely, 1938. 20) és Jeanplong József (Az Őrség földrajza. Szombathely, 1940.) egyformán *bogárhátú szántás*-nak nevezi ezt a talajművelő módot. Szerintük az Őrségiek négy ekefogatásnyi földet szántanak fel és közben két barázda szélességű felszántatlan sávot hagynak meg. A barázdában gyűlik meg a felesleges víz, mely nagyobb esők után napokig csillog benne, míg el nem párolog, mert a talaj nem képes felszívni. Kreybig Lajos (Az agrotechnika tényezői és irányelvei. Bp., 1953. 212) szerint „a *bogárhátú vagy közökre való szántás* abból áll, hogy keskenyebb fogásokat összezsátanak, aminek következtében felületük domború, a tábla felülete pedig hullámos lesz. A bogárhátú szántást csak nedvességtől szenvedő talajokban használják, hogy így a háta oldalán a víz lehúzódjék a barázdákba“.

Gyűjtőútjaim során megfigyeltem, hogy az egész Őrség területén és a környéken is *közökre szántanak*. Általánosan így nevezik a szántásnak azt a különleges módját, amelyet emberemlékezet óta alkalmaznak ezen a vidéken. Ritkábban mondják azt is, hogy *bakhátra szántanak*; előfordul az is, hogy valaki éppen *bogárhátú szántásnak* mondja az Őrségi szántásnak ezt a módját, azonban ezeket csak urasabban beszélő, tanultságukat fitogtató emberek ajkáról elvéve elhangzó kifejezéseknek tartják. Tulajdonképpen a közök közepe vagy teteje a *bakhát*, a két középső sor csupán, de ezt sem tudja mindenki ilyen pontosan meghatározni. Aiktól ilyen pontos meghatározást kaptam, többnyire gazdasági szaktanfolyamokon is tanulták már a gazdálkodás csínját-bínját, tehát alaposabban és tudományosabban is foglalkoztatta őket gazdálkodásuk sajátos volta. Tudják tehát, hogy a *bakhát* vagy *bogárhát* „a felszántott földnek a két barázda által határolt része“, azonban azt mondják, hogy ez iskolás, uras, tudományos kifejezés. A néprajzi és egyéb szakirodalom sem egységes a kifejezésekben: Vakarc Kálmán és Bátky Zsigmond *bakhátas művelés*-t emleget, Tóth János, Jeanplong József, Györfy István azonban állandóan *bogárhátas szántás*-ról beszél. Zakál György 1818-ban, hivatalos iratok 1830-ban csak *közök*-et említenek. Mindezek arra mutatnak, hogy a *bakhátra* vagy *bogárhátra szántás* kifejezés nem az Őrségben, nem is a tájnyelvben, hanem a köznyelvben keletkezett és terjedt el, bár maga a talajművelés technikája a táj sajátossága.

A MTsz. a *bakhát* szónak négy jelentését ismeri: 1. 'két kerékvágás között levő földemelkedés' (ez a jelentése általában ismertnek tekinthető); 2. 'szőlőtöke-sorok között föltésszerűen, nyergesre felkapált föld' (ez a jelentése különösen a Balaton mellékén ismeretes); 3. 'hosszú homokdomb' (mint a térszíni viszonyt jelölő kifejezés a Kiskunságról ismeretes, Nyr. 40:160, 210); 4. 'szőlőnek fával beültetett partos széle' (e jelentéssel Kecskeméten ismerik a szót). — A *bakhát* szó utolsó három tájnyelvi jelentése nyilvánvalóan az 1. jelentésből fejlődött ki; ennek az 1. jelentésnek származéka, szűkített változata a 'felszántott földnek a két barázda által határolt része' jelentés is, melynek a tájnyelvben való ritka és újabb használatát az is igazolja, hogy ezt a jelentést a MTsz. gyűjtői nem jegyezték fel.

A *bakhát* szót 'két kerékvágás között levő földemelkedés' jelentéssel magam is több községben (Nemeskolta, Bérbaltavár, Kondorfa, Vasvár) hallottam Vas megye területén. Az Ormánságban a *bakhát* szónak a kocsútnak a két ló közé eső, le nem gázolt részét értik. Mondják ráértéssel, rövidítve *bak*-nak is. „Mindig csak a *bakján* möntem evve a fájós lábamma“ (Kiss Géza: Ormánság 254). Az út *bak*-ja tehát az út kiemelkedő része. *Bakhát*: 'kiemelkedő útrész, kimagasló hátság'. Kemesalján a magos kender kévét nyóvós után *bakhátra rakják* össze. Hitvány gízgázt, kendert csomóba kötnek, és ennek támasztják neki az első kévéket, magos felével fölfelé, egymásnak keresztben. A többi kévét ugyanilyen helyzetben támasztják neki az első kévépárnak (Némethy Endre: Népr.Ért. 30:208).

A *bakhát* szó tehát átvitt értelmű jelentéseiből is tovább ágazik. Ily jelentésváltozat a 'szőlőtöke-sorok között föltésszerűen, nyergesre felkapált föld' jelentése is a Balaton mellékéről. A Falusi Gazda 1864-ben Győr vidékén a *bakhátra való szőlőművelést* említi a *síma műveléssel* szemben (Magyarság néprajza 2:200). Veszprém megyében a szőlőt májusban kapálták *bakhátra*, az áprilisi *félágra való kapálás* után. A harmadik kapálásnál, a *harmadólás*nál csak a *bakhátat* kapálják meg (Vajkai Aurél: Népr.Ért. 30:44). Czuczor—Fogarasi szótára szerint a *bakhát* 'a szőlőmivesek nyelvén a.m. a szőlőtökek között fölhányt föld, mellyel télen a tökéket ismét befedik'. A Mezőgazdasági lexikon (Bp., 1906.) a *bakhátolás* szót a szőlő-

munkák között említi. Ez a jelentés is csupán a *bakhát* szó 1. jelentésének származékaként tekinthető, bár tudunk arról is, hogy a rómaiak a bakhátas szőlőművelést ekés műveléssel kapcsolták össze — úgy ültették a tőküket, hogy minden irányból szánrható legyen közöttük a föld —, s így a két külön talajművelési technika eredetileg azonos volt. Adataink azt igazolják, hogy a *bakhát* szó leginkább a szőlőművelés körében volt használatos, és innen került a köznyelvbe 'a felszántott földnek a két barázda által határolt, kiemelkedő része' jelentéssel. Mint technika és mint szemlélet annyira elsődleges, egyszerű és általános a 'két kerékvágás, két párhuzamosan futó, hosszanti mélyedés között levő földemelkedés' jelentés, hogy ellene ellenvetést nem tehetünk.

Dömötör Sándor

Dorombol, dorombolás. Beke Ödön (Nyr. 76:476) Veres Péter „Három nemzedék II. Szegények szerelme” című munkájából idézi, mint szótáraink ismeretlenjeit. Fogjuk valla-tóra szótárainkat, hogy valóban ismeretlenek-e ezek a szavak, vagy csak a Veres Péter használta jelentésükről nem tudunk.

A NySz.-ban a következőket olvashatjuk: *Dorombol*, dörömböl: 1. sistro, ludo; auf der maultrommel spielen. Sípólnak, *dorombolnak* (Gyarm: Fel. 56). 2. mussito, murmuro; brummen. NySz.-unk első jelentését tehát abban állapítja meg: hangszeren játszik. Ez a hangszer pedig a *doromb*, melyről szintén kapunk némi felvilágosítást: crepitaculum, cruma (C.); sistrum (MA.); maultrommel (Com: Orb. 202.); Sámbar könyvtéskéjének exemplarit osztozotta még azoknak-is, a kik tzigány *dorombon* nem igen szoktak kapni (Pós: Választ. 31).

A *doromb*-ot és a *dorombol*-t CzF. szótára is ismeri. *Doromb*: „Fogak közé vett egyszerű vas eszköz, rugalmas acél nyelvvel két szilárdabb vas szár között, mely ujjal pengetve különféle kifújás által módosított hangot ad”. *Dorombol*, *doromboz* pedig az, aki: „*doromb* nevű eszközt penget”. Ugyanitt egy melléknévi származékát is fellelhetjük: „*dorombos*: kinek *dorombja* van, aki *dorombon* játszik. *Dorombos leány*”.

Ilyen *dorombos* lány Bíró Julcsa is Petőfi „A fakó leány s a pej legény” című elbeszélésében, aki „ott ült házok előtt a padkán az eperfa alatt és *dorombozott*”. Az odasompylyodott Marci ugyan félbeszakította, s mivel köszönés után mindketten elhallgattak, a lány elkezdett megint *dorombozni*. Végre beleunt a *dorombozásba*. A hallgatag legényt mindenáron szóra akarta bírni Julcsa, de Marci mintegy magyarázatul szótlanágának azt felelte: „Mikor én a nótádat hallgatom. — No bizony, van is ezen mit hallani, hiszen nem is tudok hozzá, aztán meg a *dorombom* is rossz már. — Ne hidd te azt, Julcsa, mert te tudsz is hozzá, a *dorombod* is jó. Pöngesd csak, szebben szól, mint Gyüngyő Gazsi hegedűje, pedig Gazsi ugyan-csak rátermett ám a muzsikára”.

A MTsz.-ban *drombé*, *drombuja* (*doromb*), *drombéz* (*dorombol*) alakváltozatait találhatjuk meg; Kiss Géza Ormánysági szótárában pedig *dorombér* formában: „cigánykészítette, szájba fogott, pengetéssel *doromboló* hangot adó kicsi vasszerkezet”.

Ballagi Telj. Szótárában: *dorombol*, *doromboz*: „*dorombot* pengetve fúj; *doromb*: a köz-nép leányainak zúgó zeneeszköze, melyet szájköbe szoktak fogni, s egyenszóget képező ruganyos acélnyelvet pengetik; átvitt értelemben: *házi doromb*, folytonosan morgó személy (CzF.-nál is); külön: örökké pörlő, veszekedő asszony”. Vas Gereben Javasszony című kis elbeszélésében is a házi *doromb* a. m. örökké morgó, zörtőlődő asszony: „— Úgy van — szomszédasszony, elég, ha mi tudjuk! — mondá most a *házi doromb*, pedig majd meg-repedt egy részben a nagy mérgétől, más részt a kíváncsiságtól, mert most azt szerette volna tudni, valjon ki lehet az, a ki az ő lányát szemügyre vehette”.

Az eddig felsorakoztatott adatok alapján láthatjuk, hogy afféle szegényes népi zeneszerszám ez a *doromb*. Könnyen hozzáférhet a falu népe, hisz megcsinálja a cigány is, de készen is megkaphatja a fűszeres boltban:

Móric is kitarja a fűszeres boltot,
amelynél vegyesebb nincs Európában!
árulván ő szappant, szöget, pityke-gombot,
heringet és selymet, naptárt és *dorombot*,
tajtékpipát, ávizet és borjúkötelet,
téntát, okulárét s ibolya-gyökeret.

(Gárdonyi: A falu reggel)

Ennek a zeneszerszámnak *doromboló* hangja mellett ugyancsak el-elszórakozott a fiatalság, hisz mindig akadt egy-egy jóhangú vállalkozó, aki dalolt is hozzá. Varga Julcsi is ilyen daloskedvű kislány Veres Péter „Szegények szerelme” című munkájában, akit

dorombolva kísér a csapat kedvence, mégpedig úgy, hogy az asztal lapjához szorítja két kezének egy-egy ujját, s előre-hátra mozgatja. Az ily módon szolgáltatott kísérő muzsika hangja éppolyan lehetett, mint a doromb doromboló hangja. Innen kaphatta nevét is, éppúgy, mint Csűrnyél a zúgó-búgó doromboló gyermekjátékszer a *doromb* elnevezést (SzamSz.).

Szókészletünk a magyar művelődéstörténet egyik leggazdagabb forrása. Használati tárgyak, társadalmi berendezések, szokások megváltozhatnak a társadalom fejlődésével, a nyelv azonban megőrzi emléküket. A doromb esetében is egy régi, a használatból már kiveszőben lévő zeneszerszámmal van dolgunk (vö. A magyarság néprajza 2:437). Ami mármost a Veres Péter használatá szegényes muzsika meg a szamosháti gyermekjátékszer elnevezését illeti, azzal az általánosan ismert nyelvi jelenséggel állunk szemben, amikor egy régebbi, a használatból már kiment dolog nevét átvisszük arra az újabb dologra, amely tartalmi hasonlóság alapján a régihez közel áll.

Dobcsányi Ferenc

A francia forradalom szavaihoz. Kertész Manó „A francia forradalom szavai“ címmel közölt összeállításában (Nyr. 48:113) a számba vett magyar vonatkozásokat a NyÚSz. alapján idézi. A cikk nyelvi utalásait a következő adatokkal egészíthetjük ki:

Napirend. A NyÚSz. szerint a szót országgyűlési értelemben elsőnek Kőlcsey használja 1833-ban. A szó politikai vonatkozását magyar életútja már előbb megkezdődött: „Az elébbi Ministereket bevádoló Biztosság Referense, Beranger Úr, beadta már, a *napi rend* szerént a maga tudosítását a Népkövetek Kamarájába“ (Erdélyi Híradó 1830:243). A szó itt még jelzős szerkezetként fordul elő, rövidesen azonban már kötőjeles frás érzékelteti az összetétellel alakulás folyamatát: „Az alsó Házban...éppen most estére jött *napi-rendbe*“ az angol parlamenti reform (uo. 371).

Ostromállapot. A NyÚSz. a szó első előfordulását Ballagi 1851-i szótárában jelöli meg. A szó korábbi történetére már a harmincas évekből vannak adataink: Polignac miniszteriuma „Párist *ostromi-állapotba* nyilatkoztatta“ (Erdélyi Híradó 1830:244). A szó későbbi alakulása ilyen változatokat mutat: Tripoliszban „Sidi Ali ugyan *ostromállapotúnak* nyilvánította a főzöndült partot, de ... könnyen elláthatják magokat a zendülők Maltából fegyverrel ...“ (Jelenkor 1834:820). „A Moniteur szerint egy decretum által jan. 12 körül Novarra s a baski tartományok *ostrom-állapotba* helyeztetnek“ (uo. 1835:84). Ugyanezt a fogalmat más szóalak is kifejezi: „Madrid városa *ostromalattinak* nyilvánítottatik“; „az *ostromalattiság* kihirdetése“ (uo. 564). A francia forradalom eseményeinek közvetlen magyar megszólaltatásával aztán a szó 1845-ben a maga eredeti tartalmi környezetében jelentkezik: „Nagy-Britannia Franciaországot *ostromállapotba* helyeztetnek nyilatkoztatta.“ Napóleon „a státusok gyűlölségéhez ... csakhamar a magányérdek elkeseredését és a kereskedés elakadását, mint az *ostromállapot* következményeit csatolta“ (Gaal József fordítása: A francia forradalom története. Pest, 1845. 2:230, 231; 1. még 232, 233).

Rémuralom. Marx megállapítása szerint „bármily kevésbé hősiés is a polgári társadalom, mégis hősiességre, önfeláldozásra, *rémuralomra*, polgárháborúra és népek csatáira volt szükség ahhoz, hogy életre keljen“ (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Bp., 1949. Szikra. 10). A *rémuralom* szót a NyÚSz. csak 1870-ből, pontosabban CzF.-ből ismeri. A szót azonban már 1845-ben Gaal József előbb idézett fordításában megtaláljuk: A girondisták bukásával előállt forradalmi helyzet azt jelentette, hogy „a mint aug. 10-ke után a köztársaságot az alkotványosok ellen állíták fel, úgy idézék elő máj. 31-ke után a *rémuralmat* a mérséklettek ellen a köztársaságban (Gaal: 1:275). Gaal ugyanebben a fogalomkörben a *rémkormány* szót is használja: „Barrere .. a *rémkormányhoz* sem fanatismusból, sem kegyetlenségből nem ragaszkodott“ (uo. 2:50). A thermidori ellenforradalmi összeesküvés vérpadra küldi Robespierre-t: „Vele végződött a *rémkormány*...“ (uo. 75). A szót sem CzF., sem a NyÚSz. nem említi.

Kertész Manó cikkéhez a Magyar Nyelvőr szerkesztősége a forradalommal rokon fogalomkörből vett adatokat csatol. Ezek között az adatok között szerepel *sajtóvétség* szavunk is:

Sajtóvétség. A szerkesztőség cikke a *sajtószabadság* szóhoz ezt a megjegyzést fűzi: „(Széchenyinél 1830, NyÚSz). 1845-ben már *sajtóvétség* is van (uo.).“ A *sajtószabadság* 1830-ban a francia népkövetek kamarájában elhangzott beszéd magyar hírlapi szövegében is előfordul: „A mi a *sajtószabadságot* illeti ... most kell annak minden visszaélését meggátolni... Teljes mértékben élünk mi a *sajtószabadsággal*“ (Erdélyi Híradó 1830:349; 1. még 395). A *sajtóvétség* szóval pedig már jóval 1845 előtt találkozunk: „Arago ur oda nyilatkozik, hogy ő sem fog szavazni, mert hiedelme szerint a *sajtóvétségek* az eskütszék elé tartoznak“ (Jelenkor 1835:384). A francia sajtótörvényjavaslat többek között kimondja: „Valamely szerkesztőnek gonosztett vagy *sajtóvétség* miatti elítéltetésekor“ a hírlapot csak más

szerkesztő adhatja ki (uo. 524; l. még 590). Parquin ügyvéd a „septemberi törvényeknek csak azon pontját rosztalá, mely kivételi esetekben a *sajtóvétségeknek* a páirtörvényszék elibe vitelét engedi meg“ (Hírnök 1837. nov. 14).

Gyárista. Gyalmos János az 'iparos, munkás' jelentésű *-ista* képzős szavak között említi (MNy. 29 : 230). Forrásként a Nyr. 48 : 156 adatára utal. Az idézett helyen a szó a tiszafüredi tájszavak sorában szerepel : *gyárista*, 'aki a gyárban dolgozik, akit kenyérkeresete a gyárhoz fűz'. A szó irodalmi szövegben is előfordul, de itt a tájnyelvi tartalommal ellentétes fogalmat jelöl. Széchenyi használja 1845-ben 'gyáros, gyáripart pártoló, a gyáralapító társaság tagja, az iparműkiállítás híve' jelentéssel : „A magyar hon földművelő ország s ekkép legalább még most kár lenne a benne rejlő kiállítási erőt gyárookra fordítani'. Így szólnak az *antigyáristák*; midőn a *gyáristák* viszont: mindent, kivétel nélkül és rögtön, Magyarország határai közt kívánnának készíttetni és kiállíttatni.“ (Viszota : Gróf Széchenyi István írói és hirlapi vitája Kossuth Lajossal. Bp., 1930. 2 : 468).

Omnibusz. A Nyr. 75 : 464 a szó magyar előfordulásának legkorábbi adatait a 40-es évek irodalmából közli. A szó azonban már a 30-as évek elején felbukkan : Helmezy Mihály az *omnibusz* eredeti jelentése nyomán akarná módosítani a pesti utcákon közlekedő *társasági kocsi* nevét : „A budapesti újabb szorgalom-intézkedések közt figyelmeztető említésre méltók a ns városi tanács engedelmével divatba hozott s most egészen új formára készült *társasági kocsi* (tán *paftás, czimborás* v. *mindenesnek* hihatnók a francia *omnibus* szerint)“ (Jelenkor 1832 : 497). Helmezy lapja valóban kerüli az idegen szó használatát, s a 'társaságkocsi' megjelölés mellett (uo. 498) így írja át magyarrá az omnibusz jelentését : „Párisban a *czimborás-kocsi* száma eddig 358 volt, most ujólag husszal szaporított meg. (Pest-Budán is van már néhány.)“ (uo. 1836 : 30). — Eötvös A Karthauziban összetett szó előtagjaként használja az *omnibusz* szót. Júlia apja arisztokrata osztálygöggel vetíti leánya elé az újnemesi rokonság világát : Ott „bizonyára atyafiakat találsz, kik hajadat göndöríthetik, s ruhát varrhatnak, sőt talán mint *omnibusz-vezetők* pártfogolhatnak“ (Budapesti Árvízkönyv. Pest, 1839. 3 : 208).

Zsoldos Jenő

Város — belváros. A Nyr.-ben (78 : 92) ilyen címmel megjelent cikkem végén tévesen említettem zárójelben, hogy a francia *faubourg* ('külváros') német eredetű. Az összetett *faubourg* szónak csak második része, a *bourg* germán jövevény a franciában (Dauzat : Dict. étym. 1946; Gamilscheg : Etym. Wb. 1928). Az első rész latin eredetű (*foris* 'kívül' > *fors* > *faux*).

Zolnai Béla

AZ ŐRSÉGI ÉS HETÉSI NYELVJÁRÁS ISMERTETÉSE

II. rész*

B) ALAKTAN

1. Szótövek

Ismeretes, hogy szótöveink ragtalan alakjairól leoptak a tövégi magánhangzók. Ragozott alakban azonban általában megmaradtak, természetesen nem mindig eredeti hangalakban. Vannak azonban ragok, képzők, melyek a csonka tőhöz szoktak járulni. Az őrségi, hetési, göcseji nyelvjárásban néhány szóban azonban ez utóbbiak is a teljesebb tőhöz, a tövégi magánhangzós alakhoz járulnak. Így *ięřevę, kięřszittęvę, mondova, maradott, szaladott, lisztbő* 'lisztből'. Ezek a régies alakok kiveszőben vannak. A határozói igenév *-va, -vę* képzője előtt mégis többnyire megmarad a tövéghangzó. De használatos már a köznyelvi alak is. — A történeti szempontból hangzónyújtó tövek közül a valószínű eredeti rövid hangzós alakot őrzik a következők: *tehen, kerek* 'kerék', *keze* 'kézzel', *gyeg* 'jég', de *gyięg* is. A *szekęr* azonban mindenütt így hangzik: *szekięr*. A köznyelvben a ragozásban rövid és hosszú hanggal váltakozó *út ~ utat, víz ~ vízet* tövek mindenütt csak rövid alakban vannak meg. A *sarjű, varjű: sari, vari, a hosszú: hosszú* alakban.

2. Birtokos személyragok

a) Az egyes 3. személyre mutató birtokos személyrag a köznyelvben két alakú *-a, -e; háza, keze*. Az őrségi, hetési nyelvjárásban három alakú: *a* (ez hangtani okok miatt *o* is lehet), *ę, ő*; egy-két szóban még *i* is lehet a birtokos személyrag; Hetésben az utóbbi ritkább. Példa: *kalaptya, házo, kezę, szűvő* 'szive', *őkri, pięzi*. Hetésben így: *őkrę, kezę*.

Az egyes 3. személyű birtokos személyrag személyes névmásból fejlődött. A raggá váló személyes névmásból a szókezdő *s* lekopása után csak egy magashangú magánhangzó maradt, s ez a tövéghangzóval *i-s* kettőshangzóba olvadt. Ebből kétirányú fejlődéssel *ę ~ i* fejlődött, az *ę* pedig mélyhangú szavakban *á*-vá hasonult. A nyelvérzék az egységessé váló hangba értette bele a birtokviszony jelölését, tehát ezt vitte analogikusan magánhangzós szövégre is (Bárczi: A tihanyi alapítólevél 187—9; Szótan, egyet. jegyzet 57). A göcseji és őrségi nyelvjárásban és más nyelvjárásokban is mutakozó *i* alakú birtokos személyrag néhány nyelvészünk (Szinnyei, Horger) véleménye szerint *ę > i* fejlődés eredménye, Bárczi Géza szerint azonban az ősi birtokos személyrag maradványa (Bárczi: Szótan 57).

b) A többes 3. személyre mutató birtokos személyrag a köznyelvi *-uk (-juk), -űk (-jűk)*-kel szemben háromalakú: *-ok, -ęk, -ők (-jok, -jęk, -jők)*: *disznajok, kertjęk, kőnyvők*. Hetésben csak egyalakú: *-ik: disznajik*. A hetési nyelvjárás ismét a rag ősi alakját őrzik (az egyes számú *i + k*). Az *-ik*-ből illeszkedéssel fejlődött a köznyelvben is meglévő *-uk, -űk* rag (vö. Bárczi: Szótan 57). Ebből az őrségi nyelvjárásban nyíltabbá válással keletkezett az *-ok, -ők*. Az illabiális hangzóú szavakban (pl. *kertjęk*) szereplő *-ęk* rag illeszkedéssel keletkezhetett az *-ęk*-ből, vagy az eredeti *-ik* nyíltabbá válásával.

c) A többes 1. személyre mutató birtokos személyrag: *-ank, -enk: lovank, kutank, kényerenk*, de megvan — lehet, hogy a köznyelv vagy más nyelvjárások hatására — a rag *-unk, -ünk* alakja is, *házunk, kertünk*. Tehát a köznyelvi *-unk, -ünk* rag a fonetikai helyzettől függetlenül két alakú: *-unk, -ank*, illetve *-ünk, -enk*. (Maga a rag az egyes 1. személyre mutató *m + k* összetételéből keletkezett, ebből *-nk*, az előtte levő hang a tövéghangzó). Az *-ank, -enk*-féle alakok kiveszőben vannak.

d) A több birtokra mutató birtokos személyragok igen érdekesek. A köznyelvi *-aim, -eim* végződésekkal, pl. *lovaim, teheneim*-féllekkal szemben itt *-ajimák, -ejimek* végű alakokat találunk: *lovajimák, tehenejimek*. Több birtokos, több birtok esetén

* A tanulmány I. része a Nyr. előző kettős számában jelent meg (249—60). A szerk.

pedig a köznyelvi *-aink*, *-eink* végződésel szemben *-ajinkak*, *-ejinkek* végződéseket: *lovajinkak*, *tehenyejinkak*. — Archaikusabb nyelvallapotú községekben pedig egy birtokos, több birtok esetében ilyen alakok is szerepelnek: *tikimák*, *tehenyimek*. A hetési községekben minden alakokat is lehet hallani: *tehenyünkek*, *tehenein*, *luankak*, *lovankak* 'lovaink' (Kardos Albert is idéz ilyen alakokat a Göcsejből). Ezek párhuzamosan együtt élnek a fentebbi alakokkal. A *lovankak*-féle alakok erősen elütnek a köznyelvi és egyéb nyelvjárási formáktól. Az Ausztriában, Burgenlandban levő Felsőőrben vannak még ilyenek: *lóamék* 'lovaim', *lóankék* 'lovaink', *tehenemék* 'teheneim' (Varga I.: NyF. 9:9; Imre Samu: Az *é* hangok állapota a felsőöri népnyelvben. Kolozsvár, 1943. 8). A hetési, göcseji *loankak*-féle alakokban nincs kitéve a többes *i* jel, birtokos személyragos szavakban pedig ez szokta jelölni a birtok többségét. Arra lehet gondolni, hogy ezek annak a nyelvallapotnak a maradványai, amikor az *i*-nek nem volt többesjelölő funkciója, és a birtok többségének jelölésére a *k* többes jelet használták.

Nyelvészeink felfogása szerint az *i* többes jel és az *i* egyes 3. személyű birtokos személyrag eredetű névze ugyanaz; „ez az *i* váltakozva (azonos eredetű) *-á*, *-é*-vel (1. fentebb) számmegkülönböztetés nélkül jelentett egy és több birtokot, és ebből hasadással állott elő a kettősség: *lába* 'pes eius', *lábi* 'pedes eius'. Majd a több birtok jelölésére az *i* mindenhová behatolt: *lábim*, *lábíd* stb., viszont a 3. személyben pedig az *-a*, *-e* meg az *i* halmozódott egymásra, s az így keletkezett *-ai*, *-ei* (*-jai*, *-jei*) minden személyben elterjedtek“ (Bárczi: Szótan 57). — A *tikimák*, *tehenyimek* a fentiek szerint régebbi nyelvallapot maradványai. — A *lovaimák*, *tehenyimek*, *tehenyejimek*-féle alakulásokat lehetne úgy magyarázni, hogy ezeken kétszer ki van téve a többes jel. Leíró szempontból kétségtelenül ilyenek, de feltételezhető éppen a felsőöri *lóamék*, *tehenemék* adatok birtokában, hogy a *tehenyimek* a *tehenyimek* alakból keletkezett rövidülés útján. Szerkezetileg ez pedig a következő volna: *tehenyim* 'tehenem' (vö. a Bárczi idézte *lábim*, *lábíd* alakokkal) + *ék*. Az *-ék* olyan többséget jelölő jel vagy képzőféle, mint az *uraimék ék*-je. (A fenti feltevést sajnos nem támogatja nyelvtörténeti példa.) A *tehenyimek* analógiájára könnyen kialakulhatott a *tehenyejimek* alak. A mélyhangú szavakban szintén hasonló lehetett a fejlődés.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *lovajimák*, *tehenyejimek* mellett megvan sokfelé a *lovajim*, *tehenyejim* alak is. Ez utóbbi a köznyelvi behatás eredménye. A *lovajimák*, *tehenyejimek*-féle alakok analógiája viszont még annyira hat, hogy ha egy szó köznyelvi alakban él már a fiatalok beszédében, akkor is a fentebb jelölt módon hangzik a több birtokra mutató birtokos személyragos alakja. Több községben hallottam a *tikajimák* mellett a *tyukajimák* alakot.

3. A birtokrag

Általában *i*, pl. *Ferkuji*, *Pistáji*. A birtokragban (vagy más terminus szerint a birtokjelben) a már nem ható lativusi *é* rag van meg. Az *é* *et*, *ei*-ből alakult, ebből a diftongusból kétirányú fejlődéssel lett *i* ~ *é*. Az *i*-ből rövidüléssel keletkezett az *i*. — A névmásoknál a *kijji* és *azi*, *övi* mellett ilyen alakok vannak *kijeji*, *üjeji*. Ezeket valószínűleg pleonasztikus képzéseknek tarthatjuk: *kié+i*, *ü(v)é+i*, ebből rövidüléssel *kijeji*, *üveji* (*v* kidobással *üjeji*).

4. Igeragozás

a) A személyragok szempontjából érdekes megemlíteni a tárgyias ragozású többes 1. személyűeket. A köznyelvi *-uk*, *-ük* rag *-ok*, *-ék*, *-ök*, (*-jok*, *-jék*, *-jök*) alakban van meg: tehát hármasszoros: *aggyok*, *niézzék*, *köttöök*. De megvan már a köznyelvnek megfelelő *köttöök*, *aggyuk*, *niézzük* alak is. A személyragok köréből még a következő érdekel említést. A 2. személyben az ikes igékhez járuló *l* rag járul az *s*, sz tövű igékhez is. Tehát *iszu*, *észü* mellett *tészü*, 'teszel', *vészü* 'veszel'. De a régi adatok szerint megvan, és rákérdezésre én is hallottam a *méccesz* 'mit teszsz' alakot. Tehát valamikor az *s*, sz tövű igéknél is sz lehetett a 2. személyű rag, legalább is néhány szóban.

Gönczi szerint Hetésben és Göcsej déli részén a tárgyias ragozású egyes 3. személyű rag *i*: *látí*, 'látja', *hallí* 'hallja'. Ilyen alakokkal én Hetésben nem találok. Lehet, hogy kiveszték, vagy pedig a jugszláv területen levő községekben vannak meg.

b) A feltételes mód tárgyias ragozása a hetési nyelvjárásban erősen elüt a köznyelvitől: *mondonám*, *mondonád*, *mondonájó*, *mondonájok*, *mondonájítok*, *mondonájik*; *énnim*, *énnid*, *énneje*, *énnejök*, *énnejíték*, *énnejik*. Az őrségi nyelvjárásban és az észak-göcsejben már nincs meg ez a köznyelvitől eltérő teljes paradigmásmor. Itt csak a többes 3. személyben van meg a *mondonájik*, *énnejik* alak. Az utóbbi helyén az észak-göcseji nyelvjárás egyes pontjain *mondnájiek*, *enniéjiek* alak van.

Nyelvészeti irodalmunkban sokat írtak arról, hogyan keletkeztek ezen igealakok. Többféle magyarázat van. Abban azonban általában megegyeznek nyelvészeink, hogy az egyes 3. személyű *mondonájo*, *énneje* féle alakok másodlagos fejlemények az eredetibb *mondóná*, *énné* alakból.

A mai őrségi, göcseji alakok tehát analógiás úton keletkeztek. De ez az alakulás nagyon régi. Már a legrégebb kódexeinkben megtalálható, és ilyen alakokat lehet találni a 17. század második feléig (vö. Horger: Az igeragozás története 79). Példák: *elerneik* WeszprK. 64 *esmerneik* uo. 64, *zerzeneiek* LobK. 19, *kerneiek* uo. 266, *mondonájo* DebrK. 223, Weszpr. 65, LázárK. 287), e példákat más vonatkozásban idézi Mészöly (Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti Beszéd alapján. Szeged, 1942. 45—6).

c) Az ikes igék ragozása. A jelentő mód jelen idő egyes 1. személyében *m* a személyrag, tehát *észem*, *iszom*, a fiatalok beszédében, modern változatként *észék*, *iszok* is hallható. A feltételes módban viszont gyakoribb az iktelen ragozású alak: én *énnik*, *ő énné*. Csak az öregek mondják néhol így: Én *énnim* egy kicsit, én *innám* egy pohár vizet. Noha a feltételes módban általában nincs meg az Őrségben az ikes alak, Dél-Göcsejben még az öregek így mondják: *ő innajik*, *ő énejjik*. Ez utóbbi alakok régibb nyelvallapot maradványai, vö. HB. *eneyc*. Ezen alakokat nyelvészeink közül többen is így magyarázzák: *énné+ik*, tehát a *né* módjelhez járul az *-ik* személyrag. Nyelvtörténeti példák: *hozattatneik* WeszprK. 14, *fogattatneik* ud. 74, *veritőzneik* uo. 60; *-éjék* alakra példák egészen a 17. századig: *hara-godneyeek*, FestK. 74, *eneyek* WeszprK. 8, *gondolkodnéiec* Kár: Bibl. I, 480, *alunnéiec* Zvon: Post. I. 336, *menyegzősködnéjék* Pázm.: Öt lev. 189 (e nyelvtörténeti példákat idézi a TMNy. 601).

5. Szóképzés

Az *-at*, *-et* képző cselekvést jelölő szerepben ma is megvan, bár már erősen szorítja kifelé az *-ás*, *-és* képző. Egymás mellett élnek ilyen alakok: *disznuület* ~ *disznuölis*, *sorozat* ~ *sorozás*. Érdekes megemlíteni, hogy ha alanyesetben már csak a modern *-ás*, *-és* formáns van meg, akkor néhány ragozott alak őrzi a régibb formát: *vetedbe* 'vetés idején', *sorozattra*.

A személy- és családnevek esetében az együvértartozást kifejező köznyelvi *-ék* jel (vagy képző?) helyett a nevek többes számát használják: *Sándorokho* 'Sándorékhoz', *Vargákho* 'Vargáékhoz', *Hadák* 'Hadaék' *Sűsők* 'Sósék', *Gömbösök* 'Gömbösék' stb. Megfejtésre vár, hogy alakultak ki ezen alakok. Legvalószínűbb az a feltevés, hogy a *k* többes jellel ellátott alakok felvették a más nyelvjárásokban *-ék*-kel jelzett funkciót. A most ismertett nyelvi jelenség megvan még az Ausztriához tartozó Felsőőrben is: *Bérták-kert*, *Balikuók hédzse*. „A *k* többesszám képzőnek a felsőőri népnyelvben éppúgy, mint az *-ék* összefoglaló képzőnek, a családnevekkel kapcsolatban összefoglaló jelentése is van”. (Imre Samu: Felsőőr helynevei, Debrecen 1940. 10—11. l.). Bár ez szűkebb körű, kissé pejoratív jelentésű a köznyelvi összefoglaló képzővel szemben, de Imre Samu gyűjtéséből látszik, hogy a földrajzi nevekben, különösen a nem élőkben gyakori.

III. AZ ŐRSÉGI ÉS HETÉSI NYELVJÁRÁS HATÁRAI

Az őrségi, hetési nyelvjárás tipikus sajátosságai jóval túlterjednek az etnikai határokon. Éppen ezért nehéz az őrségi és a hetési nyelvjárást egymástól, továbbá a göcseji és más szomszédos nyelvjárásoktól elhatárolni. De a nyelvjárásterületünket jellemző sajátosságok sem tűnnek el egyszerre a határokon. Egyes sajátosságok megszűnnek, mások tovább terjednek, így alakulnak ki az átmeneti sávok.

Nyelvjárásterületünk hangtani sajátosságaival kapcsolatosan már említettük, hogy noha területünk a legfontosabb hangtani sajátosságokat illetően egységes, több hangnak területünk egyes pontjain más-más a hangszíne. Ebből a szempontból területünk is több kisebb egységre oszlik. Alaktani téren már sokkal kisebbek az eltérések. Itt is vannak különbségek, de ezek nem annyira genetikusak, mint inkább a köznyelv és a szomszéd nyelvjárások kiegyenlítő hatásának eredményeként keletkeztek, vagyis az egyenlőtlen fejlődés következményei. Ilyen eredetű eltérések hangtani téren természetesen még bővebben akadnak.

Eddigi nyelvjáráisleírásaink nem nagyon vették figyelembe azt a szempontot, hogy egy nagyobb nyelvjárás apróbb egységekre oszlik. Vagy ha ezt felismerték is, a gyűjtésre vonatkozólag nem vonták le ebből a megfelelő következtetést. A terület több pontján gyűjtöttek, de sehol sem törekedtek a teljes nyelvi rendszer megfigyelésére. Ilyen alapon sokszor felállítottak egy nyelvi rendszert, ami talán a valóságban sehol sem létezett, egyes tulajdon-

ságok a terület egyik, más jegyek pedig a terület más pontjain voltak meg. Így egymás mellé kerültek ellentétes adatok, mintha ugyanazon a területen változatok volnának. Így sokszor a valóságot nem híven rajzolták meg. Ezért tartjuk tudományos szempontból sokkal gyümölcsözőbbnek azt a módszert, ha egy nagyobb nyelvjárást vizsgálva egy kis egység: egy-két falu nyelvét mint nyelvi egységet tanulmányozzuk (lásd: Végh: A nyelvjárás-kutatás időserű kérdései. Magyar Nyelvjárások 2:55). Nyelv földrajzi vizsgálatokkal lehet egy nagyobb terület nyelvét egyszerre tanulmányozni úgy, hogy 30—40 fontosabb sajtóságot típusonként több példaszó segítségével az egész területen megvizsgálunk.

A göcseji nyelvjárásra vonatkozólag Kardos Albert adatait Resznekben gyűjtötte, de szavai szerint ott az uradalomban sok göcseji községből voltak napszamosok, azoktól is gyűjtött. „Tartózkodásom helye Resznek volt, Alsólendva és Baksa között, egy kis falu, közel Hetéshez, hol kevésbé diftongizálnak és rövidítenek. Azonban ez egy kis faluból is eléggé megfigyelhettem a nyelvjárást, mivel az uradalom cselédsége az egész Göcsejből telt ki, napszamosai pedig Hetésből és Őrségből is kerültek” (Nyr. 13:211). Resznek maga nem is göcseji terület, hanem átmenet Göcsej és Hetés között. Gönczi nagy munkájában pl. Resz-eket a hetési községek közé sorolja.

Gönczi az egész Göcsejt és Hetést bejárta. Göcsejre vonatkozólag nagyon helyesen jegyzi meg: „Magában Göcsejben a tájszólásnak két főbb árnyalatát különböztetjük meg. Az egyik Pórszombat, Barlahida, Csonkahegyhát, Milej, Babosdöbréte községektől délre a Göcsej déli határául tartott Válicka patakon át egészen Csehig és Valkonyáig terjed. Ez a voltaképpeni göcseji tájszólás rövid, zárt kiejtéssel, a magánhangzóknak aránylag kevés diftongizálásával A második tájszólás, melyhez több tekintetben Göcsej északibb része, főleg a Zala folyó menti községek, továbbá: Göcsej középső részén Gutorföldre, Náprádfa, Csertalagos, Mikefa, Karácsonyfa, Tófej, Nova, Bak, Baktúttós faluk számíthatók, erősen diftongizál és nyíltabb kiejtéssel beszél” (Gönczi i. m. 491).

Gönczinek az a megfigyelése, hogy Göcsej nyelvjárás szempontból két egységre, északi és déli félre oszlik, igen helyes. Csakhogy pontosabban kell megfogalmaznunk az elválasztó kritériumot. Ez pedig a következő: milyen hang szerepel a szóvégi köznyelvi *ó, ő* hang helyén. Észak-Göcsejben *úő, üő*, pl. *biruő, idüő* ~ *üdüő*, Dél-Göcsejben pedig *u, ü*, pl. *biru, üdü*. A dél-göcseji nyelvjárás eme fontos kritériumot illetően megegyezik az Őrségi és a hetési nyelvjárással. Gönczi véleményével szemben szerintem Észak-Göcsej, a *szegek* vidéke a tulajdonképpeni göcseji nyelvjárás. Észak-Göcsej nyelvilleg elkülönül az Őrségi és a hetési nyelvjárástól. Ha a dél-göcseji nyelvjárást vennők a göcseji nyelvjárás jellegzetesebb változatának, akkor nem volna értelme nyelvjárás szempontból külön Őrségi, göcseji, hetési nyelvjárásról beszélni. Ekkor legfeljebb göcseji és hetési nyelvjárást különböztethetnénk meg. A három terület nagyobb nyelvi egységet alkot a nyugati nyelvjáróterületen belül. Viszont jogos beszélni külön Őrségi, hetési és göcseji, még helyesebben észak-göcseji és dél-göcseji nyelvjárásról a már fent említett hangtani kritérium alapján. A hetési nyelvjárás annyiban tér el az Őrségi nyelvjárástól, hogy *ő-ző*. (A Balassa felsorolta elválasztó kritériumok nem helytállók, az *ő-zést ő* nem is említi; vö. Balassa: i. m. 35.) Tekintve, hogy a dél-göcseji nyelvjárás lényeges vonásaiban megegyezik az Őrséggel, legfeljebb azt mondhatnók, hogy nyelvi szempontból észak-göcseji, Őrségi és hetési nyelvjárásról beszélhetünk. — Eme felosztás alapjául hangtani kritérium szolgált. Alaktani szempontból — a mai nyelvallapot alapján — a feltételes mód tárgyas ragozása alakjai és az ikes igék feltételes módú egyes 3. személye alapján lehetne különbséget tenni. De ezek a hangtani kritériumokhoz képest kisebb mérvűek.

IV. A NYELVJÁRÁSI JELENSÉGEK MEGMARADÁSÁNAK, ILLETŐLEG ELTŰNÉSÉNEK KÉRDÉSE

Már a múlt század elején feltűnt, hogy a göcseji, Őrségi, hetési nyelvjárás igen sok régi sajtóságot őrzött meg. E nyelvjárásaink a legarchaikusabb nyelvjárásaink közé tartoznak. De Pländer Ferenc már 1832-ben a göcseji nyelvjárás kiveszéséről ír: „... a göcseji szőjtés, melyből sokan annyit kívánnak tanulni, mióta a nemzeti iskolák megszaporodtak és az olvasás a köznépp között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közeleget, csak az Anyaszentegyházaktól távolabb eső és tulajdon iskolamesterek nélkül szűkölködő helységeken, milyenek a Pákai Plebániában ... hallani még illy s hasonló szóllásokat: »gyűő törgye meg kied gyárását stb...« nagyobb részén a Göcseji szőjtés már egészen kihalt s tőlem sem várhat egész épületet senki, csak töredék lesz, amit közlők” (Tud. Gyűjtemény 1832. III. 63—4). Pländer kijelentésének elhamarkodott voltát helyesen világítja meg Gönczi 1914-ben:

„Hát az ő [ti. Pländer] idejében bizony még nagyon keveset kophatott meg a göcseji nyelvjárás, mert az általa közölt szójárás szerint beszélnek még maig is az öregek“ (Gönczi: i. m. 488).

Nemesnépi Zakál Györgynek 1818-ban készített kéziratos őrségi monográfiája részletesen foglalkozik az őrségi nyelvjárással. Megfigyelései, megjegyzései igen jók, rendszerezése is sokkal jobb, mint Vas Józsefé 1860-ban. Zakál György tanulmánya végén tételei illusztrálására őrségi beszélgetést ad. Ezt közli — hivatkozás nélkül — Vas József „A dunántúli nyelvjárás“ című (Magyar Nyelvészet 5:63—163) tanulmányában. Ez a szöveg nem valóban elhangzott beszélgetésnek szó szerinti feljegyzése, hanem a szerző szerkesztette összeállítás. Bár egy kicsit mesterkéltné, hiszen Zakál György egy-két lapba bele akar sűríteni az őrségi nyelvjárást jellemző minden sajátosát, mégis igen tanulságos.

Bemutatunk ebből pár sort.

- „Ferku. *Estuk? há vótá!*
 Estuk. *Az erdüre.*
 Ferku. *Mit keresti az erdüen?*
 Estuk. *Tennapelött a luakat hajtottam kü, osztán mikor az egresdebe [e szót nehezen lehet kiolvasni, talán íráshiba] keresztü gyöttem, ugy megiedtem, hogy még. Egy nagy füles bagu küörpüt az adubu, azt gondutam, fiai vannak, azt néztem.*
 Ferku. *Ah! osztán méltesz? [= mit teszsz 'teszel'] a füles bagujje, Estuk!*
 Estuk. *Hát a telekre kikötöm, osztán a madarakat elieszti.*

 Ferku. *Azt beszillik, Estuk!, hogy a Gyanku, meg a Gyurku tennap este megvitak [= megverekedtek]; nem hallottad?*
 Estuk. *De látom es. Akamasint megtipázták [itt valószínűleg megtépázták alak volna helyes, bár maga a szó köznyelvi, az őrségiek nem nagyon használják] egymást. Nem tudod miét?*
 Ferku. *E' hegyrü gyöttek, részegek vótak, az uton egygyüvesztek, osztán Gyurku Gyankut ugy a bukfa töjibe vágto, szintugy haspant; ez meg annak az orczáját egygyükörömsiéte [karmolta] (i. m. 162—3).*

A 136 évvel ezelőtt feljegyzett szöveg tehát egészen közel áll a mai beszédhez. Vizsgáljuk meg, mi az, ami elavult, kiveszett azóta. Igazában véve csak két hangtani sajátosság. 1. A szöveg *Gyankut* emleget. Ma így mondanák: *Janku*. Az őrségiek sokfelé elmondták nekem, hogy az öregek még így ejtették: *Gyuóska* 'Jóska', *gyuó*, 'jó', *gyeg* ~ *gyiég* 'jég'. Zakál szerint a *j* *gy*-nek hangzik, de figyelmeztet rá, hogy nem minden szóban. Megfigyelésem szerint ma a birtokos személyrag *-ja, -je* ragja zöngés hang vagy *r* után *gy*-nek hangzik, pl. *zsebgýé*. Az igeragozásban a *j* személyrag hasonló fonetikai helyzetben szintén *gy*, pl. *dobgyák*, de a szó elején ma a *gy*-zés már nincs meg. Sőt régi sajátosság megőrzéseként a köznyelvi *gy*-nek némely szóban *j* felel meg; az öregek pl. ma is így mondják *jászkoesi* 'gyászkoesi'. — 2. Idézett szövegünk *luakat* 'lovakat' említi. Ma már csak néhány községben archaikus változatban van meg a hiátusos alak. Ma már általában *lovakat* mondanak (lásd fentebb), de egy-két szóban még ma is megvan a hiátus, pl. *kuász* 'kovász' *sau* 'savó'. — E két hangtani sajátosság eltűnésén kívül 136 év alatt tehát alig változott valamit az őrségi nyelvjárás. De ez nem jelenti azt, hogy mozdulatlanul, nyugalmi állapotban maradt az őrségi hetési, göcseji nyelvjárás. A köznyelv hatására a hagyományos nyelvjárási szóhasználat mellett többnyire megjelenik a köznyelvi vagy az ahhoz közel álló alak. A régi és az új alak harcában kétségkívül az új fog győzni, de azt nem tudjuk megjósolni, hogy mikor. Másrészt érdekes azt is figyelembe venni, hogy az új alakok milyen szociális érvényűek: csak a fiatalok, illetőleg a köznyelvi kiejtéshez közeledők beszédében vannak-e meg, és egyedüli alakként vagy a hagyományos alak változataként. A probléma az, hogy az ismert és az idegenek előtt használt köznyelvi alakok mikor szorítják ki egymás közti meghitt beszélgetésben is a hagyományos formákat.

A nyelvjárási sajátosságok jellemzésekor mindig hivatkoztunk arra, hogy egy-egy sajátosság erősen megvan-e még a mai használatban is, vagy pedig már eltűnően van. Most megpróbáljuk összegezni a kivesző sajátosságokat, de különösen megfigyeljük ennek a használatnak a mértékét.

A) HANGTANI SAJÁTSÁGOK

a) Erősen eltűnően vannak a disszimiláció okozta *a > o > ̃* elváltozások. Már csak néhány községben hallhatók a *vërgányo*, *vësárnap*-féle alakok, általában így ejtik: *vorgányo*, *vargányo*, *vasárnap*, ritkán *vosárnap*. Leginkább kiszorul a régi hangalak a közhasználatú szavakban, így a *vasárnap* szóban.

b) Az őrési, hetési, göcseji nyelvjárás fontos hangtani sajátága a magánhangzók rövidsége. A magánhangzó még akkor is rövid, ha az utána következő *l* kiesett, és ilyen hangtani helyzetben máshol megnyúlt a magánhangzó: *emének*, *küszü* 'külső', *besü* 'belső', *asu* 'alsó', *gonduta* 'gondolta', *eváduta* 'elvéallalta'. Ilyen esetekben az *l* kezd visszalopakodni. Tehát: *elmének*, *külsü*, *belsü*, *alsu*, *gondulta*.

c) A szó végén a köznyelvi *-ó*, *-ő*-nek megfelelő *-ü*, *-ű* helyén kezd megjelenni az *-ö* *-ő*-nek megfelelő *uö*, *üö*, tehát *biru*, *idü* ~ *üdü* helyett így mondogatják: a *biruö*, *üdüö* ~ *idüö*,

d) A szuffixumokban szereplő *i* helyett *é*, illetőleg ennek *ię* változata kezd előtörni: *mėnnięk*, *ėnnięk*, *őllięs*, *ėtlię*, *ėgyię*.

e) Azokban a községekben, ahol az *uö*, *üö*, *ię* diftongusokban a nyomaték az első tagon van, ott a köznyelvi ejtéshez közeledők ejtésében a nyomaték áttolódik a második tagra, az első tag egészen rövid: *uö*, *üö*, *ię* így hangbenyomást illetően a köznyelvi *ó*, *ő*, *é* ejtését közelítik meg.

f) A hetési nyelvjárásban kopnak az *ö-ző* alakok, sokan szégyellik már őket. Ez érthető, mert a közelben nincsenek *ö-ző* területek.

g) Az egyes 3. személyű birtokos személyrag az Őrségben, Dél-Göcsejben egyes szavakban még *i*, de már felváltja az *é*. A Rába vonalán pedig ez az *é* is többfelé már nyílt *e*-nek, illetőleg nyíltabb *e*-nek hangzik a fiatalok beszédében.

h) A szóvégi zöngétlenedés a fiatalok ejtésében kisebbfokú, ill. elmarad: *zaB* ~ *zab* *zűöccsięG* ~ *zűöccsięg*.

i) A köznyelvi *ly*-vel írt *j* hangnak területünkön *l* felel meg. De néhány szóban már *j*-t mondanak több községben (pl. *gojva*, *hejé*).

Ha a kiveszőben lévő hangtani sajátságokat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy azok hajlamosabbak az eltűnésre, amelyek csak az őrési, hetési, göcseji nyelvjárásra jellemzők, viszont azok szívósak, amelyek az egész nyugati vagy különösen, amelyek az egész dunántúli nyelvjárásban megvannak. Ilyenek a rövid magánhangzók kedvelése, labiális magánhangzójú alakok: *kümének*, *fűzet* 'fizet', *ll* hangkapcsolat *lj* helyén, pl. *halla* 'hallja'. — Továbbá nagyon szívósak azok a hangtani sajátságok, amelyek az artikulációval függnek össze. Ilyen a zárt *é*, a nyíltabb *e*, a zártabb *á*. Bár az utóbbival kapcsolatosan érdemes megemlíteni, hogy a fiatalok ejtésében a szokásos zártabb *á* néha a köznyelvinek megfelelő rendes *a*.

B) ALAKTANI SAJÁTSÁGOK

Ezek sokkal szívósabbak területünkön, mint a hangtaniak. Melyek vannak eltűnőben?

a) A többes 1. személyű *-ank*, *-enk* birtokos személyragok helyett már terjed az *-unk*, *-ünk*. *Kutank* mellett néhol *kutunk*, de mindenütt *házunk*; *kényerenk* mellett néhol *kényerünk*, de mindenütt *kertünk*.

b) A *lovajim*ak, *lovajink*ak mellett már gyakoriak a *lovajim*, *lovajink* féle köznyelvi alakok.

c) A birtokos személyragozásban a többes 3. személyű *-ok*, *-ék* mellett a rag alakja a fiatalok ejtésében *-uk*, *-ük*, tehát *dísznajok*, *kertyék* mellett *dísznajuk*, *kertyük*.

d) Az igeragozásban a többes számú első személyű *-ok*, *-ék* személyrag helyett már többfelé megvan a köznyelvi *-uk*, *-ük*, tehát *aggyok*, *nięzzęk* mellett *aggyuk*, *nięzzük*.

e) Az igeragozásban az ikes igék első személyű *-m* ragja már a fiatalok ejtésében többfelé *-k*, tehát *észęk*, *iszok*.

f) Csak egy-két ember mond már ilyen alakokat: *lisztebü*, *partonak*. A tövégi hangzó szívósabban megmarad a határozó igenévben, pl. *ięręvę*, *mondova*.

Összefoglalóul tehát a következőket mondhatnók. A nyelvi jelenségek állandó mozgásban vannak, a régiek és újak állandó harcban állanak. A köznyelvi behatás eredménye, a nyelvi egységesülés útja azonban tájanként más-más. De nemcsak az ún. nagy nyelvjárás-területek különböznek e szempontból egymástól, hanem a kisebb területek is. Az őrési, hetési regionális nyelvatlasz-gyűjtésem során kiderült, hogy a különbségek az egyes községek nyelvi állapotát illetően nemcsak genetikusak, hanem részben az egyenlőtlen nyelvi fejlődés következményei. Vannak községek, amelyeknek a nyelve archaikusabb a másikénál. Az őrési, hetési, göcseji nyelvjárás azok közé a magyar nyelvjárások közé tartozik, amelyek erősen archaikusak. Ezt a nyelvi archaizmust még ma is őrzik. Természetesen napjainkban a nyelvi egységesülés útja itt is meggyorsult. De ez a változás lassú ütemű. Az érvényre jutó új alak mellett legalábbis archaikus változatban (az öregek beszédében) még megtalálhatók a régi alakok. A nyelvi rendszer egyes elemei cserélődnek, de nem cserélődik ki egyszerre minden.

Végh József

Szabó Pái : Nyugtalan élet (Gyermekkor)

Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó, 254 lap

„Az író azért él, hogy az emberi világban olyan erővel, olyan szépséggel és derűvel segítsen a társadalomnak legyőzni az akadályokat legalább annyira, mint ahogy legyőzte a növényi vagy akár az állati világ.” — Így fogalmazza meg Szabó Pál „Nyugtalan élet” című regényének elején (7) az író hivatását, sőt nem sokkal később (9) még egyszer visszatér erre a problémára: „Az író, amire vágyik, ami után szalad, amiért él: a sírás nélküli emberi élet.”

A fenti mondatok — több okból — az író ars poeticájának is tekinthetők. Egyrészt, mert nem elszigetelten állnak a regényben, hanem hosszabb, az író feladatára vonatkozó fejtegetések eredményei, másrészt, mert éppen a „Nyugtalan élet”-ben találkozunk velük, amely az író önéletrajzi regényének első része. Márpedig sohasem állhat az emberhez, az íróhoz közelebb a cél, hogy saját életének értelmét, feladatát kutassa, mint amikor önmagáról ír. — Ahogy azonban az író számára önkéntelenül adódott, hogy ars poeticáját a „Nyugtalan élet” első lapjain elmondja, ugyanúgy kínálkozik az ismertető számára is, hogy Szabó Pál könyvét saját célkitűzéseinek mérlegére állítsa.

Az író művében világosan megmondja, hogy mindenképpen a teljes valóságot igyekszik ábrázolni: „Azért vagyok író, hogy becsülettel próbáljam meg a lehetetlent, de mégis egyszer majd lehetővé: az élet teljességének legalább egy parányi kis darabját az írás eszközeivel megmutatni” (8). Az először idézett mondatok azonban még valamivel többet, a „segítést” tűzik az író elé feladatul. Segíteni az embereknek, hogy legyőzzék az akadályokat, és megteremthessék a maguk számára a „sírás nélküli emberi életet”.

Segít-e Szabó Pál ezzel a könyvével az embereknek? Megtaláljuk-e benne a teljes valóság ábrázolását? Bátran mondhatjuk: igen. És most már a mi feladatunk, hogy ezt az állítást igazoljuk is.

A „Nyugtalan élet”, amint az alcím mutatja (Gyermekkor), az író életének születésétől tizenkét—tizenhárom éves koráig tartó szakaszát foglalja magába. Szabó Pál hatvan év távollából tekint vissza a Bihar megyében, Ugrán eltöltött évekre.

Az önéletrajzi írás valójában a második fejezettel kezdődik, amelyben megismerkedünk röviden a községgel, a Szabó portával, hogy azután a következő tizenhat fejezetben részletes képet kapjunk a szülőkről, testvérekről, a család életéről s mindazokról a személyekről, dolgokról, helyekről és eseményekről, amelyek a gyermek életében fontos szerepet játszottak, egyéniségét és jellemét formálták.

Az író műveinek létrejöttében a gyermekkor élményei jelentékeny szerepet kaptak. Gyakran meg is mondja, hogy egy-egy szín, hang, kép egész életén végigkísérte. Így pl. édesanyjának egy kiáltásáról, amellyel utánaszólt a késő őszi kertbe, ezt írja: „S ez a kiáltás végig zengte egész életemet. Ma is gyakran belém zendül, mint olyan sokszor nehéz életem folyamán” (46). Az már aztán az írói természetből fakad, hogy egy-egy élménytől vagy nyomasztó kétségtől csak úgy tud megszabadulni, ha megírja, mint pl. az iskola első akadályától, az *ír, úr, úr, ír, az úr ír* olvasási gyakorlatának értelmetlenségétől. „Később, sokáig zavart engem ez a meghatározás, mindaddig, amíg az első könyvemben az Emberekben fel nem tudtam számolni” (103—4).

Gyermekkorra nem szűkölködött élményekben, noha felületesen nézve talán semmi-
ben sem különbözött bármelyik, századforduló táján élt szegényparaszt gyermek életétől, csak éppen a gyermek volt fogékonyabb az életnek minden apró-cseprő jelensége iránt. Igen érdekes a gyermek Szabó Pál viszonya a valósághoz. Először szinte csak önmagáról tud, és magából kiindulva kezdi szélesíteni ismereteinek körét. Szép és elhihető a gyermek egocentrikus világképének ábrázolása (18). Azt a pillanatot próbálja megragadni, amelyben a gyermek először veszi észre, hogy rajta kívül más és mások is vannak a világon. Még mindig ő a középpont, úgy érzi, hogy belőle van minden, ami van, de a valóság megismerésének

folyamat már megindult. „A legelső kép, amit megmutatott nekem a világ: álltam a nyitott ajlatóban s néztem ki“ (18). Részletesen elmondja, hogyan öltének a szemében formát a környező dolgok, majd így ír: „A dézsán túl az udvar, s az udvar is ragyog, s azt hiszem, hogy a ragyogás végtelen. Pedig a szomszéd házáruk falát is látom, de az is végtelen, a dézsán túl olyan félelmesek a távolságok, s ráadásul nemcsak érzem, de tudom, hogy énbőlölem fakad ki minden, a mi csak van. Ettől a látomástól kezdve tudtam, hogy van édesanyám meg édesapám, de testvéreimre még nem emlékszem“ (18–9).

Az első találkozás a világgal tehát „látomás“, és ez nem véletlen. Szabó Pál egész kisgyermekkorát a képzelődés, a dús fantázia működése, félelmek, álmából való felrettenések jellemezték. A gyermek életének első éveiben szinte tervszerűen el akart szakadni a valóságtól, képzelődött, színezgette az élményeit, meg akarta szépíteni a világot, és a saját, különben oly szegényes, sanyarú kis életét. „A sut az én világom... — írja. — S a sutban nő, bővül, szépül gondolataim nyomán a világ“ (51). Örül, amikor furcsa szembajt kap, mert így nagy fényességet, piros embereket, piros levegőt lát, és gyönyörködik a különös, megszépült világban. „Csábulásban van“ — mondja a bába, s az író nyíltan kimondja, amit a sorok közül már eddig is kiolvashattunk: „Már ekkor is, de későbbben még inkább kibírhatatlan lett volna az élet, ha nem tudtam volna körülöttem megszépíteni az ocsmány dolgokat“ (52). — A „csábulás“, a sutban való álmodozás persze menekülés volt a valóságtól, pedig ez valójában rendkívül érdekelte a gyermeket. Benne volt az emberek, az élet megfigyelésének a vágya, hiszen erre mutat pl. ez a megjegyzése: „Nagyon szerettem a felnőttek beszélgetését hallgatni“ (57). De erre mutatnak igen szép természeti képei is, mint pl. a méhkert (112), a napfeljötté (188) leírása, továbbá a növényekre, állatokra vonatkozó megjegyzései, amelyek nem jöhettek volna létre, ha már a gyermek alaposan meg nem figyelhette volna e jelenségeket, hogy most az író művészi formába önthesse a régi emlékeket. — A valóságnak ugyanilyen pontos megfigyeléséről tanúskodik a fonálmosság ábrázolása is (94), amely a mozdulatoknak, hangoknak és színeknek olyan elevenségével és gazdagságával ajándékoz meg bennünket, hogy akár a regény lapjai alapján filmre lehetne venni az egészet.

A gyermeki álmodozás azonban nemcsak örömet, hanem igen sok keserűséget is szerzett. Beszámol gyötrelmes álmairól, amelyek halálos ordítással fejeződtek be (63 kk.), s amelyek még felnőtt korában is elő-előtörtek belőle. Részletesen ír azokról a kínokról, amiket ezek a fülledt sutban való alvások okoztak, s csak a végén jegyzi meg keserűen: „Az, hogy engem jobban tápláljanak és kivegyenek a sutból éjszakára, senkinek eszébe nem jutott. Hiszen, valahány gyermek, a bölcsőből vándorolt a sutba, onnan majd ki a vacokra vagy az ólba, majd az ágyra, ha ugyan az idők elején ki nem vándorolt a temetőbe“ (64).

Szörnyű álmok, verések, szomorúságok kísérték, és pici, nagyon pici örömök. A szegénység mértékét jól lemérhetjük az örömök fajtáin. A ritka és kicsi örömök hatalmasaknak számítanak a gyermek Szabó Pál életében, és ez jól mutatja gyermekkorának, a család életformájának sivárságát. A fonálmosság leírásakor ezt írja: „A kóttas [amit ilyenkor esznek] pedig a legnagyobb dolog a világon“ (94). A fonálmosságánál, ennél a minden évben megismétlődő eseménynél nagyobb örömet nem lel egész gyermeki életében.

Pedig ő örülni akar, és örül is. Valami ragyogó optimizmus, az életnek a mélységes szeretete hatja át a könyvet. — A „Nyugtalan élet“ első szakaszában bele tud kapaszkodni az apró örömökbe, és úrrá tudja tenni ezeket az egész életén. Igen jellemzően fejezi ki ezt ezekben a sorokban: „Ha az ember egy fa mellett áll s néz felfelé, úgy látja, hogy az az égig ér. — Valahogy így állodgáltam én az örömeim alatt, s néztem felfelé, mindig csak felfelé...“ (79).

Az apró örömök azonban nem takarhatták el előle az igazságot. Önéletrajzi regényében megmutatta, hogy az író nem írhat öncélúan a saját életéről, hanem ugyanakkor egy egész társadalmi osztály, jelen esetben a századforduló szegényparasztságának a sorsát is ábrázolja. A könyv lapjain szépen formálódik előttünk az öntudatlan kisfiú gondolkodó közösségi emberré. A sutban rettegő gyermek (63) és a megélhetésért harcoló szülők (88 kk.) ábrázolása a legkisebb közösségbe, az író családjába visz el bennünket. Ez készíti őt el az iskoláskorra, amely már kissé szélesebb közösségbe, az iskolatársak gyermeki körébe vezeti a növekvő Szabó Pált (98 kk.). Elhagyja az iskolát, közeledik a legénykorhoz, és ez nemcsak azt jelenti, hogy a legénytársadalom új törvényeivel ismerkedik meg, hanem azt is, hogy a mindennapi munka során saját bőrén immár tapasztalnia a napszamosélet sok keserűségét, éhezését, megalázottságát (230 kk.), a csöszök és más hajcsárok durvaságát és szívtelenségét (212). Így szélesednek mind jobban és jobban a Szabó Pált körülvevő közösségek, s így — belülről festve — tágul előttünk is az akkori társadalom élete. Erre a növekvő világra maga az író is rámutat könyvében: „Ez a közösségi érzet és tudat [ti. amit az iskolában szerzett] vitt be engem iskola után az életbe, majd a legénykorba, majd az építőiparba, aztán a különböző frontokra, forradalomba, majd az irodalomba... (108).“ Így válik az egy ember élménye a közösség ügyévé, vagyis: így lesz a hű önéletrajzi regény a magyar

társadalom rajzává is. Szabó Pál a saját gyermekkori „csábulását“ megtalálja az egész parasztság életében is (53).

Az eddig elmondottak — úgy vélem — mind azt igazolják, hogy Szabó Pál megfelel a saját magától kijelölt írói feladatoknak. Saját élményeinek leírásával is az élet teljességének ábrázolására törekszik, és ami számára a legfontosabb: derűjével, optimizmusával valóban segít az embereknek, hogy legyőzzék az akadályokat, vagyis közelebb hozza a „írás nélküli emberi életet“.

Nem volna azonban helyes, ha elhallgatnánk a könyvnek a hiányosságait, amelyek néhol zavarják az olvasót.

Beszélnünk kell pl. a könyv szerkezetéről. Az író az eseményeket időrendben tárgyalja, az élmények azonban olyan tömegesen tolnak elő emlékezetéből, és egyik-másik olyan szorosan kapcsolódik valamilyen későbbi eseményhez, hogy — bár néhol kísérletet tesz erre — nem tud lemondani ennek a leírásáról sem.

Pedig helyenként maga is megéri, hogy túlságosan messze kalandozott az elbeszélés során. Erre mutatnak a „... mi mindennek kell velem történni még addig!“ (46), „De mi minden történt még addig!“ (73) -féle megjegyzések egy-egy — férfikorába illő, de valahogyan mégis idesodródott — történet végén. A sok előremutatás nagyon sokszor megzavarja a kronológiai rendet. Tudjuk, hogy ez a jelenség igen gyakori más írók önéletrajzi regényeiben is. Kétségtelenül nehéz a felbolygatott emléktömeget szigorú korlátok közé kényszeríteni, mégis törekednie kell az írónak erre, mert pl. bármilyen szépek és melegek a feleségéről írott sorok (72), vagy bármennyire fontosak számunkra azok a társadalmi körülmények, amelyek harminc-négy éves korában öngyilkossági kísérletre kényszerítették (70 kk.), ezeknek a Gyermekkor című kötetben való leírása semmiesetre sem válik a könyv szerkezetének az előnyére.

Ugyancsak fontos lenne még, hogy élményeiben fokozottabb gondossággal válogasson az író. A könyv vége felé ezt írja: „Egy nyár története hatalmas kötetet tenne ki, de hány nyár van még hátra az életemben?“ (178) — Az önéletrajzírás nagy kitarulkozás, és jó, ha egy író olyan őszintén tudja ezt megtenni, mint Szabó Pál. Baj azonban, ha nem tudja mindig pontosan elválasztani a lényegest a lényegtelentől, ti. nemcsak a saját maga, hanem a közönség számára is lényegest a közönség számára már lényegtelentől. Néha bizony, különösen az előbbi idézetben emlegetett nyár leírása közben (167—200), úgy tűnik fel, hogy a kevésbé jelentékeny események, emlékek is a szükségesnél részletesebb ábrázolást kaptak.

A mindennapi ember talán nem veszi észre, hogy gyermekkorának élményeit a kelle-ténél nagyobb lelkesedéssel beszéli el, mert ugyan ki ne hatódnék meg saját gyermekségének kedves emlékeitől? Az írónak azonban vigyáznia kell, és az emlékezés forrását az olvasó hőmérsékletére kell leszállítania, mert különben pl. az elég gyakran ismétlődő indulatszók, a „Haj kicsi életem!“ (29), „Haj, Nyárvárad!“ (246), „Oh, édes kicsi életem!“ (243) -féle felkiáltások a kíváncsnál érzelmesebbé teszik a könyvet, és azt a hatást keltik, mintha az író túlságosan is ajnározná saját kisgyermek voltát.

Sokszor hallottunk már a tartalom és a forma egységéről, s hogy ezt Szabó Pál is nagyon komolyan veszi, arról meggyőző bennünket, amikor azt mondja, hogy az élet teljességét „az írás eszközével“ akarja megmutatni. Mind ez ideig csakis a „Nyugtalan élet“ való-ságábrázolásának tartalmi oldalát ismertettük. Nem hanyagolhatjuk azonban el a másik, a formai oldalt sem. Meg kell vizsgálnunk „az írás eszközeit“, a könyv stílusát és nyelvét is. — Ha meg akarjuk állapítani, hogy Szabó Pál stílusa melyik nagy elődjének írásmódjához áll legközelebb, talán leginkább Móricz Zsigmonddal hozhatjuk rokonságba. De mintha ő még Móricznál is közvetlenebbül alkalmazná a nyelvjárási kifejezéseket. Írásainak olvasása közben fokozottabban érezzük, hogy stílusa, nyelve nem tudatos művészi eszköze az írónak, hanem csupán elbeszéli a dolgokat úgy, ahogyan azt családi körben vagy baráti társaság-ban tenné. Sajátja a nyelv, amelyen ír, belőle fakad, és nem kívülről nyúl hozzá. Ezért olyan jellemző stílusára a közvetlen, szemléletes népi beszélgetés, és ezért okoznak olyan sok örömet az olvasónak pl. a „Nyugtalan élet“-ben sűrűn előforduló nyelvjárási elemek.

Az írótól használt tájszavakat, nyelvjárási kifejezéseket két csoportba oszthatjuk: 1. az első csoportba kerülhetnek azok, amelyekről az író bizonyosan tudja, hogy nem köz-nyelviek, tehát nem is közérthetők, és éppen ezért pár szóval — legtöbbször találon — értelmezi is ezeket. Pl. „Nagyapám nem számított *részes* embernek, csakis *italos* embernek, ami nagy különbség“ (28). — Vagy: „... rámadják az első komoly ruhát, az előlgombos, hátulgombos *tukót*, ami flanelből van“ (34). — Továbbá megtudjuk, hogy Szabó Pál édesanyja sohasem beszélt ebédéről, vacsoráról, csak *ételről*, a kenyérből mindig csak *szeletet* vágott, sohasem karéjt. Nem mondták, hogy rajzik a méh, hanem csak azt, hogy *ereszt a dongó*, éppúgy, mint ahogy méhesről sem beszéltek, csak *méhkert-ről*. 2. A második csoportba sorol-hatjuk az írónak azokat a szavait, kifejezéseit, amelyeket teljesen önkéntelenül használ, nem is gondol arra, hogy ezek tájszavak, arra meg éppen nem, hogy nem közérthetők. Így olvassuk pl. nála többször a *merevül* szót 'egészen' jelentésben (pl. „Mintha a világ *merevül*

kincseskamra lenne“ (37), továbbá a *kamora*, *vályuggödör*, *muzsika* 'hegedű', *kojtorog* 'bolyong, járkál' szavakat és még igen-igen sokat. — Nyelvjárási jelenségnek kell tartanunk Szabó Pál nyelvében bizonyos igtelen igék alanyi ragozása egyszerűen harmadik személyű -n személyragjának gyakori, szinte állandó használatát, mint pl. *megveszen* (57), *hiszen* (98), *elmegyén* (142) stb.

Mint már mondtuk, az író annyira *saját* nyelvén ír, hogy egyik csoport használatában sem tudatosan alkalmazott írói eszközök kell látnunk. Ezzel azonban önkéntelenül is hozzájárul pl. ebben a könyvében mondanivalójának helyes kifejezéséhez, vagyis ezen a területen szerencsés egységbe olvad a tartalom és a nyelvi forma.

A könyv értékes nyelvjárási szó- és kifejezésanyaga ismét felveti a készülő Új Magyar Tájszótár munkaközösségében már többször megvitatott problémát, hogy nem lenne-e helyes megfelelő válogatással és kellő mértékben mai íróink tájszavait is közölni az Új Magyar Tájszótárban? Lehet, hogy egy esetleges próbagyűjtés nem hozna jó eredményt, kérdéses viszont, hogy szabad-e gondolkodás nélkül lemondanunk a mai és a közelmúlt magyar irodalmának tájszóanyagáról anélkül, hogy értékesítésére egyáltalán kísérletet tennénk. Szabó Pál szóbanforgó regényének olvasása közben úgy éreztem, hogy nem szabad.

Szabó Pál szereti a saját nyelvjárását, érdekli a tájnyelv. Igen érdekes pl., hogy milyen pontos magyarázatot lel a népetimológia indító okára ezekben a sorokban: „... keressük az *aszottat*. Egyébként fűvész nyelven *acat*-nak hívják, de mink *aszott*nak nevezzük. (Miért ne legyen értelme a szónak, nem igaz?)“ (208) Ha valaki nem ismeri a népetimológia lényegét, ebből a mondatból megértheti.

Ha pedig Szabó Pál ennyire szereti saját szűkebb hazájának, Ugrának a nyelvét, minden bizonnyal így szereti a magyar köznyelvet és a magyar irodalmi nyelvet is. Éppen ezért nem engedhet meg magának olyan fogalmazási és nyelvhelyességi hibákat sem, mint amilyenek — sajnálatos módon — ebbe a könyvébe belecúsztak. Hibái legtöbbször éppen erényeiből fakadnak, vagyis közvetlen, a mindennapi beszédhez közelálló írásmódja sokszor helytelen mondatfűzésre, nyelvhelyességi szempontból hibáztható kifejezések használatára csábítja.

Stílusában sok olyan elemet találunk, amelyek arra mutatnak, hogy az író nem szűrte meg eléggé az élményeit, hanem úgy írta le őket, amint agysejtjeiből a tollára sodródtak. Ez igen sokszor okoz fogalmazásbeli pongyolaságot. Ilyesmit még a különben olyan szép gondolatokat tartalmazó, tölem ars poeticának nevezett mondatokban is tapasztalunk. De még inkább érezzük ezt az efféle mondatokban: „... de én *sehol* semmi nyomát sem találtam írásban *sehol*“ (40). Az első *sehol* felesleges. — Vagy: „Mindegy, az egész osztály úgy ahogy megérett immár a komoly emberi életre. Nagyjából s ezek hagytuk el ezerkilencszázöt június második vasárnapján az iskolát: ...“ (162). Csupán a központosításban van hiba, ti. a *nagyjából* szó értelmileg az első mondatba tartozik. Így nem világos egyik mondat jelentése sem. — Továbbá pl. mikor egy kedves kis gyereklányról ír: „... miért vonzódtott hozzám? Örök titok marad, pár éve már nagy leány, s én éppen olyan koszlobár süldő fattyú, ha nem is hamarosan, de alig tizennyolc évesen férjhez megyen a kedves“ (224). — És még néhány hasonló. Tölonaganak a gondolatok, s az író szinte megfogalmazás nélkül veti őket papírra mondatnak is alig nevezhető formában.

A nyelvjárási alakok használata igen sokszor azt eredményezi, hogy könyvében olyankor sem követi az irodalmi helyesírást, amikor pedig ez volna jobb. Pl. „Aki *hóttbolond* volt“ (150), „Nincs vasárnap hogy valakit *félhóttira* ne vernének“ (197). Ezekben a mondatokban, amelyekben az író mesél — nézetem szerint — helyénvalóbbak volnának a *holtbolond*, *félholtra* helyesírású köznyelvi, illetőleg irodalmi nyelvi alakok.

Más természetű nyelvhelyességi hibák is előfordulnak még a „Nyugtalan élet“-ben. Csupán néhány példát: „*Csomag* Tulipán, szemüvegtok ...“ (5), e helyett: *Egy csomag Tulipán*; „*Mesét és dalt* a munka tempója *diktálja*“ (208), helyesen: *A mesét és a dalt* a munka tempója *diktálja*, vagy *Mesét és dalt* a munka tempója *diktál*, vagyis tárgyas ragozású igealak mellett nem állhat a tárgy határozott névelő nélkül. Ha viszont a névelőtlen tárgy mellett döntünk, akkor a tárgyas igealakot kell felcserélnünk alanyi ragozású igealakokkal. Továbbá: „... zsoldos őrség (olaszok, dalmátok és *kevés magyarok*)“ (31), helyesen: *kevés magyar*. A *kevés* határozatlan számnév után egyes számú főnevet kell használnunk; „amelyik *gyermek*eket az orvos kezelte“ (25), helyesen: *amelyik gyermek*ek“.

Mindezek könnyen orvosolható hibák, ha az író az emlékezetből előtörő élményeket nagyobb gondossággal rendszerezi, és nem engedi, hogy a különben szép, megragadó gondolatok valójában gyönyörködtető nyelvi kifejezését ilyen apró-cseprő, de az irodalmi nyelv mérlegén mégis súlyosnak bizonyuló pongyolaságok, helytelenségek csúfítsák el.

A pongyolaságra mindenképpen vigyázni kell, mert az más területeken is bajokat okozhat. Nyilván így történhet meg az is, hogy elkerülte az író figyelmét, hogy Tompa

Mihálynak „A gólyához“ című versét emlegeti, de valójában — a tartalmat illetően — Arany Jánosnak „A rab gólya“ című verséről beszél (vö. 159).

Végső fokon a mérleg, amelyre ismertetésünk elején Szabó Pál önéletrajzi regényét állítottuk, a valóságábrázolás szempontjából mind tartalmi, mind formai síkon az író javára billen. Ezt a mű erényeinek és hibáinak jó ismeretében — úgy vélem — bátran mondhatjuk. A „Nyugtalan élet“ gazdagodást jelent nemcsak az író munkássága, hanem az egész új magyar irodalom számára. S a további kötetek, amelyekre — reméljük — nem sokáig kell várnunk, minden bizonnyal új szépségekkel, új örömeikkel ajándékoznak majd meg bennünket.

B. Lőrinczy Éva

Sásdi Sándor : Ruzsinka

Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 405 lap

Sásdi Sándor könyve a falusi szegénység életéről szól. Tehát a Gyepsor, Csizmadia-sor vagy az Ivan Cankar-féle Szegénysor stb. jól ismert családjába tartozik. Ez a témakör egyszerűsége mellett megjelöli a mű nyelvi stílusának két alapvető vonását is: a tájjelleg hitelességét biztosító, a való környezet hangulatát keltő nyelvjárási sajátosságok használatát, valamint a szociográfiai, dokumentációs előadásnak költészetté formálását.

A tájjelleg, a nyelvjárási népi beszéd érzékeltetésének legegyszerűbb eszköze a tájszavak használata. Aligha vitás már, hogy az író nyugodtan használhat művében tájszavakat, de csak olyan mértékben, hogy ne gátolja velük a megértést. A tájszók használata tehát ne legyen öncélú; szerepük csak annyi, hogy a mű eszmeiségének megfelelő hangulat támadjon az olvasóban, hogy nyelvi eszközökkel is kifejezzék, hangsúlyozzák az írói szándékot, s találó hordozói, jellegzetes szimbólumai legyenek a műben kifejezett tartalomnak. Tehát mindjárt a tájszók használatának kérdése, mennyiségi, minőségi kiválasztásuk alapos próbára teszi az író művészi érzékét. Sásdi Sándorral szemben komoly követelményeket támasztunk, hiszen nem kezdő íróval van dolgunk, hanem olyanval, aki a nyelvjárási felhasználásának már néhány jó példáját alkotta meg korábbi műveiben is. Pl. *kompárt*, „az éccaka is alig *kumtam* le a szememet“ (Éneklő élet 6, 11), — „Az tunnám, kiáltott édesapám“ (Szívre-hulló kő 23) stb.

A Ruzsinkában is bőszeggel találunk tájszavakat. Köztük a már régebbi műveiből is ismert *tutyi*, *vádol* (köznyelvi 'vállal' helyett), *akkorika* (akkora) stb. A népnyelvi hangulattal keltő, találó — más vidéken is használatos vagy a köznyelvben is előforduló, a megértést nem zavaró szavak, kifejezések gyakran fordulnak elő: „a lovak *szalazzák a lucert*“ (7); „két szarka *csevitelt*“ (6); „nincs *akkorika füstöltje* se, amennyi a körme feketéje“ (7); „*nyolcados buzát* kap fertályonként“ (8); „*kipöközte* a tüdeje utolsó maradékát“ (235); „legalább a zsírt se kell *pazálnod*“ (250) stb.

Különösen szerencsésnek mondhatók az olyan szók, szó szerkezetek, fordulatok, amelyek — más jelentésben, más előfordulásban ugyan, de — ismeretesek a köznyelvben is: „*megjelölt ember*, mert néhány éve sztrájkba *kezdt*“ (12), „Közben az eget nézte, a *Magasságot* vonta felelősségre: *Felettünkvaló*, mit tettél velünk?“ (20), „*veszendőre volt szánva*“ (324) stb.

De a mérsékletesség fő erényéről sohasem feledkezhet meg az író. A tájnyelviség könnyen hajlik modorosságba, a valódinak szánt népi íz naturalista túlzásba. Pl. „Mit is *tevött* a tulajdon életével?“ (332); „jó azoknak a *herélt tej* is“ (105); „miféle olajjal kurálta a *picikéje combjaközét*, amikor a *pisi* felmarta“ (181).

Különösen nagy óvatosságra van szüksége az írónak akkor, ha az általános népnyelvi jelleggen túl annak a szűkebb tájnak az ízét is meg akarja kóstoltatni olvasójával, amelyiken a cselekmény lejátszódik. Sásdi baranyai faluja nem színmagyar vidék. Erre utal mindjárt néhány szereplő neve: *Neu-Nájing* kőműves, felesége: siket *Amri* (aki „valamikor csak németül tudott“, varró *Neszi*, *Rozning* erdész stb. Főleg pedig a *Ruzsa*, *Ruzsinka* név, a főhősnek — egyúttal regénycím-adó — neve. A falubeli sváboknak ebben a könyvben nincs külön szerepük (mint pl. az Éneklő életben). Aztán meg a Ruzsinka névnek inkább szláv hangzása, hangulatkeltő hatása van. Így, ha egyébként hiteles is, mint regénycím nem látszik eléggé kifejezőnek, jellemzőnek. Olyanféle, mint Vojtina *Ars* poeticájában a sivító malac: valódi, de nem tipikus.

Egyébként a nevek hangulatkeltő értékét, jellemző erejét igen jól felhasználja az író: *Bába-Éva*, *Ájtatos-Börke*, *Sánta-Szopka*, *Rikácsoló-Dudás*, *Káin-Kata* mintegy visszamattnak a tulajdonságjelzőnek tulajdonnévvé alakulására. Az átmenetet is jelzik az ilyen, még nem teljesen névvé vált jelzők: *juvaros Balla*, varró *Neszi*, *lőgyógyító Gerecz* stb.

A nyelvi jellemzésnek sokkal finomabb, bonyolultabb eszközeivel is találkozunk: a beszéd, a stílus egyéniségével. Ez azonban nem annyira a paraszti nyelvben, inkább csak a tisztartó fitymálkodásában (13), a főtisztelendő keneteljes, palástoló beszédében (244), a völgegyjelölt bognár udvarlásában (327) vagy a sokat próbált, sokat tapasztalt Király Tóni fejteltebb beszédmódjában jelentkezik (12).

A tájnyelv kifejező erejének, költői gazdagságának, színességének sok szép megnyilatkozását nyújtja a regény. Igen jól fel tud használni az író egy-egy népi szólást, hasonlatot helyzetjellemzésül, a komoly, olykor szinte komor tartalom élénkítő eszközeül: „*Juli néni olyan, mint a szédült liba, amely túlságosan jóllakott fáról hullott szederrel*“ (52); „*fiám, csak akkor dobd el a madzagot, ha már megtaláltad a kötelet*“ (39); „*Fonnyadt, megdőpött az arca, akár a tőkén felejtett szőlő*“ (24); „*Ment, lesunyt fejjel, akár a temetési ló, amelyeknek két tüle között a fekete tollbóbíta ágaskodik*“ (157); „*úgy könyörögtem a megdolgozott pénzemért, mint búcsúit koldus az alamizsnáért*“ (159); „*annyit használt, mint jégverés ellen a miatyánk*“ (165); „*nézi a csordát és úgy pedri a bajuszát, mintha guggolt menyecskét lesne ki*“ (24) stb.

Művészi találatekonysággal, könnyed természetességgel alkalmaz az író önmagukban egyszerű, semmitmondó szöveket, amelyek azonban az adott esetben, mint találó jelzők, egyszerre színéssé, hangulatossá, sokatmondóvá válnak: „*Fúj a decemberi szél, hullott leveleket sodor a fakó fűvön*“ (242); „*akkora tál pecsenyéből meg rétesből, hogy minékünk egy hétig is jóllakató ételünk lenne*“ (246); „*varrat neki Nesztinél nyakaltan blúzt, bekötőset, gyöngyházgombosát*“ (51); „*a gödreit vásáron járt tegnap, tehénvevő szándékkal*“ (27).

Ugyanílyen egyszerű eszközökkel tud lehelletszerűen finom lírai hangulatot teremteni: „*Király már messziről meghallja a malom-árok némaságát. Gyászt beszél a csend . . .*“ (126); „*Az ujj beleakaszkodott az övébe, már a tenyér is birtokába vette a kézfejét, tüzesen, szorosán simulat rá, de kényeztetlen is, mint ahogyan kismadarat tart a fészekbe nyuló gyerek*“ (48); „*Nem monája ki a nevet, de ott piroslik száján, ott fénylik szemében, ott árukkodik karja mozdulásában*“ (67).

Mondatfűzésében is jól alkalmazza a népi elbeszélésnek gondolatátársításos, bonyolultabb összetételű mondatoktól sem féltő előadásmódját: „*Megcsendesedetten feküdt az ágyon, nem jajgatott, nem nyögött már, csak színtelen szája széle reszketett, olyan különösen, mint őszi ágon az utolsó falevél*“ (5); „*Nyuszká Vincéné, aki a fiát ünnepnapon keménygallérú ingben járatta, és akiről azt beszélik, hogy a háború alatt zongorát akart venni Pécsért, de hiába keresett cifrafedelűt, ha meszelétni akarja a paradés-szobáját, vajjon nem a sarokba megy el megalkudni valamelyik asszonnal?*“ (11). Ám ugyanennek a könnyed mondatfűzési módnak alkalmazása pongyolaságba is fulladhat, ha az író nem követi a népmese természetesen egyszerű folyását, ha megfélekedezik a mesei mondatfűzés legfőbb erényéről, a könnyen áttekinthető világosságról, közérthetőségről: „*Káin Katáról beszélik, hogy segített a másvilágra juttatni a bátyját, a nagy jukarságát Ruzsinka a saját bőrén érezte nem egyszer, a tulajdon édesanyját, amikor előzvegült és a birtok az ő, már mint Káin Kata nevének volt, nem akarta eltartani, a testvéröccse, a mostani bíró, éppen úgy nem vállalta, hát uramfia, Pankáné nem a szegényházba akarta juttatni!*“ (144).

A könyvnek említettem nyelvi sajátosságai arra is fényt derítenek, milyen eszközökkel formálja anyagát az író, hogy a száraz, dokumentációs leírásból eposzi magasságba emelkedő költészet legyen. Igaz, e téren olyan hagyományokra támaszkodhat, mint a Puszták népe, Gyepsor, Máról holnapra s Szabó Pál paraszti tárgyú írásai, amelyekhez talán legközelebb áll Sásdi könyve.

Népi eposzi stílusvonás a szereplők bemutatása: „*Lécz másik szomszédja, Orsós Ignác . . .*“ (16); „*Lécczel szemben lakik Neu kőműves*“ (19); „*Ki lakik még a Sarokban? Éva néni . . .*“ (12). A nevek említése után következik az illetők rövid életrajza, de nem adatszzerű, hanem valóban eseményes, költői formában, egy-egy, a szóban forgó szereplőre jellemző cselekvés, élmény elbeszélésével. Az ilyen népi elbeszélő modorban történő bemutatás egyik erőssége az íróknak.

Ugyancsak sikerültnek mondható az az igen gyakran alkalmazott stílussajátsága is, hogy az általános érvényű, dokumentációs anyagot egy-egy személyhez kapcsolva élményíti, vagy egy szereplő népi beszédével, gondolkodásával tolmácsolja: „*. . . a bank árverezésén háromszáz pengőért üvegházzal, melegágygal együtt megvett mindent. Így aztán a sógor a múlt télen már a népkonyhán ette az ingyen-leves!*“ (35); „*Ráértem máma délelőtt, hát kiszámítottam pontosan: a törpebirtokos minden egyes holdja után harmincöt—negyven pengő adót fizet, a nagybirtok, teszem azt, a mi uraságunk, a Latzfj méltóságos úr, holdanként három pengő tizennégy fillért köteles csak ezen a címen lefizetni!*“ (199).

Ezzel a néhány stílussajátsággal ízelítőt akartam nyújtani abból a gazdag nyelvhasználatból, amellyel a Ruzsinkában találkoztunk. Éppen a stíluselemek sokrétűségének nyomában önkénytelenül is keressük azt az ötvözetet, azt az alaptónust, mely a műre sajátosan jellemző, s a stílus megnyugtató egységét, harmóniáját nyújtja. Ezt keresve azonban

zavarban vagyunk. A *tutyi*, *szapu*, *vádol*, *akkorika*-féle szavak gyakori előfordulása vagy még egy csomó, nem is feltétlenül indokolt tájszónak és tájnyelvi sajátágnak halmozása, különösen a regény elején nem lehet igazi, belső jellemvonása egy mű stílusának [női (23); *mi löte* (29)]; „*egyre jobban nyög a terő alatt*“ (33); „*nem járhat haza testvérei árváit pilátgatni*“ (36); „*szódozz fel, gyere édesanyámhoz*“ (37); „*Cili találta ki a kollóst, meg a lotykóstojást*“ (38)]. Az ilyen külsőséges vagy a többi, különben jól alkalmazott és találó nyelvi eszközök mint stíluslemek nem nyújtják azt a sajátosan jellemző, egyéni szint, amely kiváló stílusművészeinket egy-egy műnek szinte minden lapján felismerteti. Ezért a Ruzsinka nyelve — sok szép erénye mellett is — sematikusként tetszik. Ezzel az irodalmi szaknyelvből átvett jelzővel arra utalok, hogy a regény nyelvéből hiányzik az eredeti fémjelzés; vagyis a jól alkalmazott, általánosan jellemző nyelvi sajátágok nem váltak egyszersmind egyéni élökké, a Ruzsinka saját irodalmi stílusává. Gondoljunk csak Tamási Áronnak szintén népi Bölcső és bagolyára — hogy jól szembevilágító példára utaljak —, amelynek minden lapjáról jellegzetes, egyéni stílust olvashatunk le, s ugyanakkor az író — igen tiszteletre méltó önmérséklettel — tartózkodik minden tájnyelvi modorosságtól vagy egyéni ízeskedéstől, alig használ tájszavakat vagy a köznyelvitől eltérő stílusfordulatokat.

Azt hiszem, Sásdi regénye — tartalmában — kissé sokat markol, s ezért keveset fog. Minthogy ezért a regény tartalmilag széthull, nem válhat olyan élményien egyénivé, mint pl. szelíd tónusú rokona, a Silja vagy a sokkal markánsabb Szürke fény. Ezért nincs meg stílusának sem az a sajátos jellege, mely az egész mű nyelvét egységes egésszé, hitelessé, élővé formálná. Ékes bizonyossága ez annak, hogy a tartalom és stílus elválaszthatatlan egymástól; s amire nem szoktunk ügyelni: a nyelvi vizsgálat alapján megmutatkozik a mű tartalmi jellegzetessége és értéke is.

Benkő László

Zrínyi Miklós: Válogatott prózai írások

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Bán Imre. Budapest, 1954
Szépirodalmi Könyvkiadó, Szépirodalmi Kiskönyvtár 67. szám. 98 lap

A kiadvány Zrínyinek két legértetesebb prózai írását: a „Mátyás király életéről való elmélkedés“-t és a „Török áfium ellen való orvosság“-ot tartalmazza.

Zrínyinek e két legkiválóbb prózai munkája nemcsak tárgy és eszmei mondanivaló szempontjából jelent a politikai és hadtudományi irodalom megteremtésében fontos mozzanatot, hanem nyelvi szempontból is szerves része a magyar irodalomnak, és fontos állomás a magyar prózai nyelv fejlődésében. Zrínyi koráig hadtudományi és politikai vonatkozású kérdésekről — az egy Magyar István elmélkedését leszámítva — jobbra latin nyelven értekeztek. Valójában az ilyen tárgyú magyar nyelvű irodalmat Zrínyi teremtette meg fentebb említett és egyéb hasonló tárgyú írásaival.

Zrínyi prózai írásaiban nyelv és stílus tekintetében határozott fejlődést figyelhetünk meg. Az első ilyen műve, a Tábori Kis Tracta még a katonai szabályzatokra emlékeztető, merev és nehézkes stílusa után a Vitéz Hadnagy már szinte teljes egészében széppróza, régi magyar prózairodalmunk egyik remeke, amelynek nyelve bőven merít a zalai népryelvi stílusfrissítő elemeiből (népi szemléletmód, hasonlatok, közmondások stb.). További fejlődést mutat a Mátyás királyról szóló elmélkedés. Ennek erényei a szilárd szerkezet és a művészi, kiforrott stílus. A szerkezeti egységet biztosítja az elmélkedések eredményeként Mátyás királyról kirajzolódó kép. A hangsúly nem annyira a történeti események elmondásán, mint inkább a belőlük levonható tanulságokon van. Az esemény elmondása szervesen összefonódik az elmélkedéssel és szinte kihalja a tanulság levonását. A sok közül legyen elég egyetlen példának a felemlítése: „Sabácot közép télen száll meg a király oly resolutioval: vagy ott meghal, vagy megveszi. Aki ilyen resolutioval megyen hadban, nem jön szégyenvallással vissza“ (38). A mondat első fele az esemény sommás felemlítésén kívül már a király elszántságára is rámutat. A csatlakozó mondat — Zrínyi reflexiója — egyben tanulság szentencia formájában. Megfigyelhető, hogy miként a Vitéz Hadnagyban, a tanulságot tartalmazó szentenciát néha itt is közmondás alkotja. Így többek közt Mátyás házasságáról szólva, az esemény rövid megemlézése és hozzáfűzött kommentár után tanulságul így alkalmazza a közmondást: „messze komaságot, közel házasságot kell keresni“ (38). Zrínyinek nemcsak a költői nyelve, de a prózája is gazdag szemléletes kifejezésekben, képekben, ízes népi szólásokban. Nem fél a nyers kifejezésektől sem, ha azok mondanivalójának tökéletesebb megértését szolgálják. Így pl. Giskrával kapcsolatban írja: „nehéz volt kiveszteni, mint nyűvet a rot-

hadt testből". A lázadó Moldováról mondja: „megzabálott a jó szerencsében, nem ülhet veszteg székében" (29). Gyakoriak a népi szemléletet árasztó hasonlatok: „a török császár is, mint az ólálkodó éh farkas" (46). Svehla pártütésének sikertelenségét ábrázolja: „Svehla is otthon pártot ütött, de mint a gomba éjjel nő, más éjjel semmivé lesz" (29).

A fejlődést mind eszmei szempontból, mind pedig nyelvi-stiláris szempontból betetőzi az Áfium. Ebben nem elmélkedik, mint előző írásaiban, helyette szenvedélyes, izzó hangú röpiratot ír, amely buzdító hatásában, lelkesültségtől nemes páthoszában, ugyanakkor ellenállhatatlan, meggyőző logikai erejével Kossuth hasonló tartalmú és célzatú írásaival és beszédeivel hozható párhuzamba. Az Áfium nyelvének olvasása közben már Kazinczy így kiáltott fel annak idején: „Melly szép nyelv azon durva századból! mely férfias lélek tündöklék elő Zrínyinek minden szavain! mely magyar szív!" Bizonyos, hogy Zrínyi előtt prózában így még nem írtak magyarul. Minden gátat elmosó, minden ellenkezést leromboló árként indul az Áfium. Az átéltség ereje, a mondanivaló igazsága lenyűgözi az olvasót. A felvetett tárgy és a tőle megszabott műfaji forma magával hozza az élő beszédre emlékeztető elevenséget, fordulatosságot. A stílust pedig egységbe olvasztja a lírai megindultság, amely az írón erőt vesz, hiszen a nemzet legfontosabb kérdéséről, a Zrínyi család évszázados örökségéről: a török elleni harcról van szó. Vitáirat a legjavából, amelyben mesterien korhol, buzdít, polemizál: véd, állít, cáfol ellenállhatatlan erővel. Hatalmas gondolatait mesterien épített körmondatokba öltözteti, melyekben mellé- és alárendelések, igeneves szerkezetek művészién váltják egymást, soha nem válnak erőltetettékké. Kossuthhoz hasonlóan művészi hatást tud elérni az egytípusú mondatok halmozásával. Néha egy mondaton belül alkalmazott mellérendelő ismétléssel biztosítja a fokozást: „imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!" Máskor pedig a választó ellentétes, kérdő, felkiáltó, felelő mondatok mesteri alkalmazásával biztosítja a polemizáló hang élő beszédet idéző közvetlen elevenségét és belső feszültségét: „Boldog isten, hiszen nagy vilitás ez; s mi vagyunk a magyarok? mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat. Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozunk bár azután, hanem avagy most, avagy sohasem; fussunk ki az országbul, ha eztet resteljük".

Egészen röviden szólni kell még Zrínyi prózájának egy közismert sajátosságáról, a latin szavak, szólások gyakori használatáról. Erre nézve a következőket kell szem előtt tartani. Az egykorú olvasóknak ez természetes, mivel ez volt az élőnyelvi gyakorlat. Kortársai írásaiban egyébként a latinizmusok még gyakoribbak, mint nála. Természetesen nagyon sokszor a szükség iratja le vele a latin szót, mivel a magyarból hiányzik a politikai vagy hadtudományi fogalom megjelölésére alkalmas szó. Megfigyelhető nála egyébként a magyarra törekvés: nem egyszer megtörténik, hogy a latin után a megfelelő magyart is kiteszi. Ha a tőle használt latin szavakat nézzük, azt látjuk, hogy jobbra közelebbi szavakat használ, amelyek leginkább elvont fogalmakat neveznek meg: *disciplina*, *fortuna*, *dispositio*, *necessitas*, *occasio*, *patientia*, *practica*, *resolutio* stb. Ezeket a szavakat a magyar nyelv szabályai szerint képezi, ragozza, beleágyazza a magyar szövegbe. Pl. *praeceptoráságot*, *desperatiora indit*, *fundamentom nélkül*, *intentioját*, *concludálni kívánom* stb. Világosan megfigyelhető egyébként nála, hogy prózai stílusának fejlődésével a latin elemek fokozatosan ritkulnak, a megmaradtak pedig egyre művészibben simulnak bele a magyar szövegbe, egyáltalán nem török meg nyelvének népies zamatát és frissességét, ellenben a magyar nyelvbe való beolvadásukkal gazdagítják a bizonyos tárgykörökben még meglehetősen szegényes magyar terminológiát.

Bán Imre magvas bevezetésében világos képet fest Zrínyi politikai fejlődéséről és politikai, hadtudományi írásainak társadalmi indítékairól. A kiadvány végéhez csatolt gondos és bőséges jegyzet nagymértékben megkönnyíti Zrínyi törekvéseinek, gondolatainak világos megértését.

Terestyéni Ferenc

Az új Decameron-fordítás

Fordította Révay József. Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. XXXI+383. lap

A Kardos Tibor válogatásában megjelent legújabb (nem teljes) Decameron-fordításunk, mely mintegy fél száz novellát tartalmaz (a Decameront bevezető firenzei pestis leírása, továbbá az egyes novellák előtt olvasható összekötő szöveg nélkül), a fordítás technikájának számos kérdését veti fel. Érdemes figyelmünket ezek közül kettőre ráirányítani, mert — annak ellenére, hogy Boccaccióval kapcsolatban merülnek fel — sok tekintetben általános érvényű következtetések vonhatók le belőlük. Nem mellőzhetjük ezek kapcsán a régebbi Boccaccio-fordítások technikai megoldásainak említését sem; a különböző fordítások más-más elveket tartottak szem előtt, hisz a boccacciói stílus ugyancsak próbára tette a magyar fordítókat, akik különféle módon igyekeztek úrrá lenni a szinte legyőzhetetlen nehézségeken.

1. Miben állnak a boccacciói stílus próbatételei, amelyekkel kapcsolatban minden fordító — akarva, nem akarva — elméleti állásfoglalásra kényszerül? Erről először Binder Jenő írt Borkor János brassói főreáliskolai tanár 1909-ben megjelent első teljes Boccaccio-fordításáról szóló bírálatában¹; a következőt mondja a fordítás nyelvezetéről: „Boccaccio-fordítónk túllép a kellő határon. Hűségre való törekvésében nemcsak eredetije szellemét, hanem a boccacesque stílus minden aprólékos sajátosságát, különösen pedig körmondatainak nehézkes pompáját, archaisztikus kifejezőmódjának idegenszerű báját is éreztetni akarja a magyar olvasóval; ez pedig a lehetetlenséggel határos feladat, mely alól pl. a francia és német fordítók bölcsen kitérnek. Ezzel a szinte görcsös ragaszkodással az eredetinek fordulataihoz, mondat szerkezetéhez, szórendjéhez, a fordító egy különös nyelvet alkotott magának, melyből igen sokszor nemcsak a magyaros zamat, hanem — művészi inspiráció híján — épen az erőltetett Boccaccio-szerűség is hiányzik“. — A bíráló a továbbiakban nyelvi példákat említ: jellemzők a szórendi vétségek (pl. a határozói igenév elhelyezése a mondat elejére: „Ezért *furdalva* saját vétkétől, szégyelje... olyat tenni“), mondatfűzésbeli szolgai utánzások (*minthogy* kötőszó helyett *mint olyan*: „A lovász, *mint olyan*, ki ravasz volt, rögtön átlátta“), olasz szólások szóról szóra fordítása (Ruggiero jó lóhoz kötötte szamarát 'mélyen aludt').

Binder elsőnek mutatott rá a Boccaccio-fordítás egyik alapvető problémájára: arra ti., hogy van „boccacesque stílus“, mely a „körmondatok nehézkes pompáján“ alapul s melynek magyarra átültetése — Binder szerint — „a lehetetlenséggel határos feladat“. E tekintetben Binder tisztában lát, mint Radó Antal, aki 1899-ben az általa szerkesztett Magyar Könyvtár (mindössze hat novellából álló) válogatása elé írt bevezetésében nem ártja elég naivul a következőket mondani: „S e mellett, az előzői nehézkes mondatfűzései után, mely csodálandó az a csín, az a zengetesség, mellyel periodusait megalkotja! Igaz, hogy e részben sokszor vétkezik is, amennyiben szereti a latinus fordulatokat: de e hiba mily elenyésző ama nagy erények mellett. Nála a haladás a múlttal szemben oly nagy, hogy e fogyatkozást könnyen megbocsáthatjuk neki“ (9).

Binder megjegyzése kiegészítésekre szorul. Elsősorban is: Boccaccio körmondatossága jellegénél fogva alárendelées, tehát sokkal bonyolultabb, mint ha mellérendelt mondatok egymásutániságán alapulna. A boccacciói stílus tele van alárendelő kötőszavakkal s következőképpen olyan összetett mondatokkal, melyekből első-, másod-, harmad-, sőt negyedik fokú mellékmondatok származnak. Elsőfokú a főmondatból kiinduló bármely mellékmondat, másodfokú az a mellékmondat, mely az elsőfokú mellékmondatból keletkezik úgy, mintha az első mellékmondat főmondat volna; harmadfokú az a mellékmondat, mely a másodfokú mellékmondatból indul ki úgy, mintha a másodfokú mellékmondat főmondat volna, s így tovább. Az is előfordul, hogy valamely összetett mondatnak nemcsak egy pontján indul ki esetleg bonyolult mellékmondat-hálózat, hanem az összetett mondat valamely második vagy harmadik pontján is keletkezik az elsőhöz hasonló mondat-hálózat. Ezen túlmenően a boccacciói stílusban hemzseg az infinitivális és participiális szintagma, tehát elsősorban a főmondati vezérgéhez csatlakozó accusativus cum infinitivo, a gerundiummal és participium perfectummal képzett, rövidített mellékmondatos szerkezet, de participium praesens is szép számban fordul elő mondatrövidítő szerepben. Nem ritka a főmondatnak vonatkozó kötőszóval a megelőző főmondat-hoz történő kapcsolása; ennek következtében mintegy elvész az önálló főmondati jelleg.² A „boccacesque“ stílus azonban nem volt archaizáló a maga korában, sőt az olasz irodalom kezdetén uralmon volt, ún. prózaritmikus, mellérendelő összetett mondatos irodalmi stílus helyébe lépett. Archaizáló jellege csak évszázadok múltán alakult ki s különösen a 18. század folyamán vált nyilvánvalóvá, amikor számos nyelvi és stilisztikai vitában foglaltak állást ellene és mellette. Akkor, a 14. század közepén forradalmi tett

¹ EPhK. 1909: 620—24.

² Pl. (Révay fordításában): „Ki is mindezt szorgalmasan megcselekedte“ stb. (32).

volt a letűnő feudális osztály stílusához kötött ún. ritmikus prózastílus helyébe a liviusi latin alárendelő körmondati stílus utánzó bonyolult boccacciói stílust ültetni, azt a stílust, mely akkor merőben új volt, és évszázados fejlődési folyamatot indított el.³

2. Az elmondottakból nyilván következnek az alábbi tétel: a boccacciói nyelv hű magyar tolmácsolása nem archaizálás, mert a maga korában eleven, az irodalmi nyelvet jellegzetesen meghatározó prózával állunk szemben. A jó fordító feladata az eredeti nyelv és stílus minden sajátosságát magyar mezbe öltöztetni fordításában, magyarul visszaadni. Az igazi műfordítónak az értelmén túlmenően elsősorban az eredeti stílus szerkezeti elmeire kell ügyelnie.

Kosztolányi pl., akit nem lehet vádolni azzal, hogy semmibe vette a magyar nyelv ápolásának ügyét, olyannyira sürgeti a szerkezeti hűség elvének következetes megtartását, hogy Proust nyelvének magyarra tolmácsolása alkalmával külön cikket szentelt annak a problémának: vajon a rendkívül bonyolult, alárendelt-mondatos szerkesztő prousti nyelvet leegyszerűsítve kell-e magyarra visszaadni, vagy helyesebb-e minden látszólagos magyarulalanság ellenére megtartani az eredeti körmondatokat. Ismételtlen leszögezi egy olyan korban, amikor mindenki az ellenkezőjét hangoztatta, a tanárok az iskolában, a hivatalos nyelvvédők, hogy tévedés a rövid mondatokat magyarosabbaknak és természetesebbeknek tekinteni, mint a hosszú mondatokat. Szerkesztésük válogatja, hogy melyik micsoda. „Ha a mi bírálóink rémüldözve és szörnyűlködve említik meg, hogy valaki egy 10 soros mondatot írt, akkor én fejükre idézhetem Proust nagyon sok olyan mondatát, mely több lapon át sem ér véget, anélkül, hogy lankasztaná figyelmünket, vagy csorbítaná művészi élvezetünket. Az ő mondatai egyáltalán nem „franciások“, amint nem is „magyarosak“, csak proustiak, frói egyéniségéből fakadnak.“⁴

És idézi az alábbi két mondatot, két mondatkolosszust, melyben Proust a cambrayi harangtornyot írja le, ilyenképpen:

„Akár öt óraker láttuk ezt a tornyot, amikor postára mentünk a levelekért, néhány háznyira tőlünk, balkézt, amint egy magányos csúcsával fölemeltette a házfető-gerincek vonalát, vagy akár akkor, amikor Sazerat-néhoz igyekeztünk, érdeklődni hogyléte felől s lejutva a lejtő kaptatóján, ez a vonal éppen ellenkezőleg, alacsonnyá vált tekintetünk előtt és mi tudjuk, hogy a torony után a második utcába kell befordulnunk, vagy akár akkor, amikor a vasúti-állomásra tartva, tovább haladtunk és tetőfelének, új felületeinek körvonalát ferdén pillantottuk meg, mint holmi kézzelfogható meglepetést körforgásának egy egyik ismeretlen pillanatában, vagy akár akkor, amikor a Vivonne part-jairól úgy rémlett, mintha az izmosan zömök és a távlatlól megnövesztett apszisz abból az erőfeszítésből harsannék ki, melyet a torony tesz, hogy nyilat az ég szívébe röpjtsse: mindig a toronyhoz kellett visszatérnünk, mindig a torony uralkodott mindenben, váratlan ormával felhujogtatva a házakat és úgy emelkedvén elem, mint Isten újja, aki nyilván az emberek tömegében rejtőzködött, noha én őt sohase tévesztettem volna össze a tömeggel. És még ma is, ha valamilyen járókelő »útbaigazít« egy nagy vidéki városban, vagy Párizs egy előttem ismeretlen negyedében s ha a távolban egy kórház haranglábát mutatja nekem, vagy egy kolostor tornyát, fejében a hegyesedő papisüvegével, mint valami célpontot, melyet el kell érnem, emlékezetem bármily csekély és homályos hasonlóságot tud is találni e tornyok és az eltűnt kedves torony között, mihelyt hátrafordul a járókelő megbizonyosodni, vajjon nem tévedtem-e el, ámulva láthatja, hogy feledve megkezdett sétámat, ott rekedek a torony előtt órák hosszáig, gyökeret vert lábbal álldogálok, emlékezni próbálok, érzem, amint lelkem mélyén visszahódítom a feledés árvizétől elöntött területeket és azok lassanként kiszáradnak, megint felépülnek s ekkor — és sokkal szorongóbban, mint az imént, amikor a járókelőtől felvilágosítást kértem — még mindig keresem az utam, befordulok egy utcán ... de ... benn a szívemben ...“
Eddig Kosztolányi idézete, a mondat még tart.⁵

³ L. Herczeg Gyula: Boccaccio helye az olasz prózastílus történetében. EPhK. 1948. 42—52.

⁴ Az utóbbi megjegyzéssel egyébként nem értünk egyet; jellemző arra a korra, melyben született. Kosztolányi nyilván azért kívánja meg a forma tisztelét, mert az frói egyéniséget is a legnagyobb mértékben tisztelni kell. Mi is valljuk a formai követelmények teljes megbecsülését, de nem annyira az frói egyéniségre való tekintettel, mint inkább a »korstílus« érzékeltetésének kötelezettsége miatt.

⁵ Erős várunk a nyelv: 277—280. — A mondat Kosztolányi fordítása.

A két végtelen mondat értékelésében Kosztolányi nem tagadja, hogy a szöveg zsúfolt, de egyúttal leszögezi, hogy elemző finomságában mindvégig világos, kézzelfogható marad. Végül is felveti a számunkra olyan fontos, a fordítókat annyira közelről érdeklő kérdést: „Most már azt kérdezzük, szabad-e, lehet-e a fordítónak az ilyen mondatokat egyszerűsíteni, részekre bontani, széttagolni? Nem szabad és nem lehet. Aki egy mondatot kettévág, az merőben mássá teszi, meghamisítja, megöli magát a gondolatot is.“

3. A fenti okfejtésre nem egészen alaptalanul azt a megjegyzést tehetné valaki, hogy — amennyiben a szerkezeti hűséget következetesen véghez visszük —, olyan prózát teremtünk pl. a Boccaccio-fordításban, mely napjaink uralkodó prózastílusa szempontjából feltétlenül elavultnak, archaizálónak, réginek fog feltűnni. Ha tehát Boccaccio stílusa a maga korában korántsem volt antikizáló, sőt — éppen ellenkezőleg — új irányt nyitott, addig ismeretlen formai törekvések kezdetét jelentette, — nem szabad a fordításban sem az ellenkező látszatot kelteni. Minthogy korunkban a latinizáló, alárendelt mondatos, bonyolult összetett mondatok, a participiumok, infinitívusok, gerundiumok a legnagyobb mértékben az elavultság stílárius jellegét kölcsönzik az írásműnek, — éppen az eredeti szöveg nem betűszerinti, hanem lényegében vett hűsége érdekében igenis fel kell szabdalni a mondatokat, modern, folyamatos, világos tiszta prózát kell írni. Az eredeti írásmű célját akkor szolgálom, ha azokat az eszmei célkitűzéseket valósítom meg, melyek az idegen nyelvű írásmű létrejöttének stílusát meghatározták. Boccaccio esetében ez az eszmei cél nem a hagyományok ápolása, nem valamilyen korábbi olasz stílusforma utánzása, nem az archaizálás: a boccacciói stílus a kor uralkodó stílusa volt, vagy legalább is rövidesen azzá lett: helyes tehát, ha a fordító ehhez a szempont-hoz tartja magát, és fordításában a mai kor uralkodó stílusát ismeri el mértékül.

Úgy látszik, Binder is ezt ajánlja az első teljes fordítás létrehozójának, Bokor Jánosnak. Boccacciónál ezt a szempontot talán még az is indokolhatná, hogy a novellák — minden komoly eszmei tartalmuk mellett — kifejezetten szórakoztató jellegűek, mondanivalójuk rendszerint nem túlságosan elvont vagy emelkedett, nem részletesen pszichologizáló, hanem eseményelmondó, nem befelé forduló, hanem cselekményes, tehát tagadhatatlanul a mai ember dinamikusabb szemléletéhez közel áll. Népiesebb, vasikosabb, életszerűbb, mint — mondjuk — Navarrai Margit kétszáz évvel később keletkezett Heptameronja.

A boccacciói stílus modernizálására akad nem is egy példa. Az 1879-ben, majd az 1890-ben, ill. 1896-ban megjelent nem irodalmi célzatú és hiányos kiadások után az első érdemlegebb, bár feltűnően szűkmarkúan válogatott, szemelvényes fordítás a Radó Antalé (1899-ben). Radó az irodalmi modernizálás elvéhez tartotta magát: Boccaccio-novellái olyanná lettek, mint a Hétben és az Új Időkben megjelenő társadalmi novellák: könnyedek, karcsúak, s véleménye szerint — minden felesleges sallangtól mentesek. Ez a könnyed stílus, mely magyar elbeszélő prózánk hatalmas nyeresége, s mely a múlt század utolsó harmadában oly sikeresen számolja fel a nehéz veretű, terjedelmes eötvösi prózát, mint korstílus tükröződik Radó fordításában. Boccaccio Maupassant mezében jelenik meg: a boccacciói klasszicizáló stílust jól ismerő kutató meglepve látja és olvassa a felszabdalt mondatokat, a leegyszerűsített szerkezeteket: sehol egy participium, egy gerundium; mellékmondatok többnyire akkor jelennek meg, amikor már nehezen lehet mellérendelő szerkezettel vagy egymást követő rövid lélekzetű főmondatokkal boldogulni.

Bizonyítékképpen lássunk egy részletet Boccaccio *Griselda* története című novellájából először Radó fordításában:

„Pár nap mulva Gualtieri ugyanolyan-képpen, ahogy annak idején elküldött a leányáért, most elküldött a fiáért is. Most is úgy tett, mintha meg akarná gyilkoltatni, holott ezt is elküldte dajkálni Bolognában, ahová a leányt is küldte volt. S felesége ép-úgy, mint azelőtt a leánynál, most sem árulta el se szavában, se arcában, mit érez. Gualtieri nem győzött ezen csodálkálni Bolognában, azt mondta, hogy a világ egyetlen asszonya sem bírna ilyet megtenni. Ha nem látta volna azelőtt, amíg jóban voltak, hogy mennyire él-hal a gyermekekért, azt hihette volna, hogy azért viselkedik így, mert föl se veszi a sorsukat; pedig jól tudta, hogy derék asszony és igenis bántódik rajtuk.“

Ugyanez a rész Révay fordításában a következőképpen hangzik:

„Kevés napok múltán Gualtieri ugyan-azon módon, miként leányáért küldött, elküldött a fiúért és hasonlatosképpen úgy tett, mintha megölette volna, de miként leányát, ezt is Bolognába küldötte, hogy gondozzák: az asszony pedig ennek miatta sem mutatott más arcot, sem más szavakat nem mondott, mint mikor leányát elvitték; Gualtieri fölöttébb álmélkodott ezen és magában bizonykodott, hogy feleségén kívül más asszony nem tudott volna eképpen cselekedni; és ha nem látta volna, hogyan dédelgette gyermekeit, míg módja volt benne, azt hitte volna, hogy nemtörődömségből cselekszik eképpen, holott mostan megismerte, hogy okos asszony módjára cselekedett“ (369).

A különbség szembeötlő. Radó öt főmondatra szabta az egyetlen — bár többszörösen összetett — boccacciói mondatot, mely Révay fordításában az eredetihez még interpunkcióban is híven jelenik meg. A Révay-féle fordítás a többszörösen összetett mondat főmondati elemeit és kötőszóváli köti össze, ezeket Radó mellőzi, hogy mindenképpen új mondatot kezd-hessen. — A mondat szerkezet egyszerűbb jellege mellett Révay szóhasználata is sokkal archaikusabb, kevésbé modern, mint a félszázaddal ezelőtt megjelent Radó-féle fordítás: kevés napok múltán, ugyanazon módon, hasonlóképpen, más arcot mutat, nemtörődöm-ségből cselekszik stb.; ha nem is elavult szavak, ill. kifejezések, mindenesetre inkább utalnak a stílus emelkedettségére, mint Radó csevegő mondatai, ill. szóhasználata.

4. Ha egész röviden megvizsgáljuk a jelentős Decameron-fordítások elveit, azt tapasztaljuk, hogy egyrészt a Radó-, másrészt a Bokor-féle »vonak« érvényesül. Az 1926-ban megjelent Forró Pál—Szini Gyula-féle, valószínűleg németből fordított Nova-kiadás bevezetésében ezt olvassuk: »Boccacciót annak idején »padre della falvella« [így], a nyelv atyja jelzőjével illették, mert senki előtte ötletesebb és könnyedebb bájjal nem kezelte az olasz prózát. Helytelen tehát Boccacciót, aki a maga korában a legmodernebb fróművész volt, archaisztikusan fordítani és ezzel dohos szagúvá, elavulttá tenni és a mai közönség ízlésétől eltávolítani. Különbön is céltalan dolog egy idegen nyelv sajátos régies nyelvfordulatait a mi nyelvünkön elavult idiomáival próbálni visszaadni. Ezért a fordítók, akik azt tartják, hogy a nyelv élő és fejlődő anyag, a mai érthető és élő magyar nyelvre fordították a Decameront» (11). — Tegyük hozzá: rendkívül szabadon, sok helyen az eredetihez csak tartalmi egyezés fűzi.

Balla Ignác 1922—23-ban, öt kötetben megjelent fordítása (Kultúra-kiadás) inkább Bokor elveihez csatlakozik, minden túlzás nélkül. Bevezetésében dicsérendő helyességgel jegyzi meg (és ez az élelítés bámulatra méltó Radóval szemben, akinek pedig »hivatalból« többet kellett volna értenie a kérdéshez): „Persze, mondatainak szövése még erősen meg-látszik a latin hatás . . . Terjengősek és kacskaringós vonalúak ezek a mondatok, amelyeknek kusza vonalvezetését még kígyózóbbá teszik az örökös közbeszúrások és minduntalan fel-felbukkanó mellékmondatok. (Ezért a »Dekameron« fordításában legtöbb hosszú mondatát, amelyek között nem egy húsz-huszonöt soros mondat is akad, föl kellett bontanom, hogy a magyar olvasó számára élvezhetővé tegyem)” (15).

R. Vay József neve alatt Révay József rejtőzik. Az 1931-ben kiadott teljes Decameron a Könyvkedvelők kiadásában 1942-ben három kötetben újra megjelent. Közben ugyancsak tőle 1935-ben az Est-lapok kiadásában megjelent egy válogatás Laczkó Géza bevezetésével. A „három” Decameron „betetőzése” az 1954-es negyedik. Köztük lényeges változás nincs: mindössze egy-egy szó kicserélése, egy-egy szórendi igazítás.

Révay közvetlenebbül csatlakozik Bokorhoz, mint Balla Ignác. Kifejezetten archaizál, bár nem olyan mértékben, mint majdnem félszázaddal előtte Bokor János, de tudatosan igyekszik a boccacciói körmondatos prózát a lehetőséghez képest körmondatos visszaadni; tudatosan törekszik az eredeti mű szerkezeti követelményeinek megfelelni a magyarban. Egyáltalában nem idegenkedik az alárendelő kötőszavaktól, a főmondatból több helyen kiinduló első-, másod- és többfokú mellékmondatoktól. A Boccaccio-fordítás nem egy helyén találunk az alábbihoz hasonló, egyesek által bizonyára idegenszerűnek bélyegzett bonyolult mondatot:

Hát így élt és halt meg a Pratóból való Jámborka uram, s miként hallot-tátok, szent lett belőle. Én nem akarom kétségbe vonni, hogy szentté válhatott istennek színe előtt, *mivelhogy, ámbár* élete bűnös és gonosz volt, utolsó óráján oly igaz töredelmet tanúsított, hogy isten megkönyörülhetett rajta és befogad-hatta őt országába; *mivelhogy* azonban ezt titok fedi, én pedig aszerint okos-kodom, hogy mi lehet valószínű, ammondó vagyok, hogy ő nem annyira a para-dicsomban legyen, *mint* inkább az ördög kezében, a poklokban mélyes fene-kén (17).

Az eredeti szöveget megvizsgálva, azt látjuk, hogy Révay szóról-szóra fordított, olyany-nyira, hogy a magyar fordításnak különös jelleget kölcsönző kötőszó-halmazt: *mivelhogy, ám-bár* is megtartotta; az olaszban pontosan ugyanígy egymás mellett helyezkedik el ugyanaz a két kötőszó: *per ciò che, come che*. Az eredetihez ragaszkodás helyesen érzékelteti a korstílust, anélkül azonban, hogy a magyar szöveg nehézkessé, magyartalaná válnék.

Nem kevésbé jól sikerült példa az alábbi:

Ezek között a szerencsétlen Landolfo, *ámátor* előtte való napon szá-malanszor hívta a halált, *mivelhogy* szíve mélyén inkább azt kívánta, mint ily szegényen megtérni hazájába, most *hogy* szemtől-szembe látta, megrémült tőle; és miként a többiek, *midőn* valamely deszka akadt keze ügyébe, beleka-

paszkodott, *hátha* talán isten valamiképpen megsegíti és megmenti a vízbefulladás-tól: akkor lovagló ülésben annak hátára mászott, már *amennyire* tudott, a tenger és a vihar pedig ide-oda hányta, de ő nagy ügyel-bajjal tartotta magát, *mígnem* kivilágosodott; *ahogy* kinappalodott, körülnézett s nem látott egyebet, mint felhőket és tengert és egy ládát, *mely* a tenger hullámain úszott, legnagyobb remületeire néha-néha feléje közeledett, *mitől* fölöttébb megijedt, *hátha* oly igen nekivágódik, *hogy* vízbe fullasztja; és *valahányszor* közelébe jött, kezével, már *amennyire* csekély erejéből telt, messzire eltaszította magától (36).

A ponttól pontig terjedő mondatszövevény tizenhat sort foglal el a fordításban. Annak ellenére, hogy az eredetihez való hűség megsértése nélkül két-három, mellékmondatokkal terhelt főmondatra fel lehetett volna bontani, Révay teljesen és maradéktalanul vissza akarta adni a boccacciói mondatot, szinte minden interpunkciós árnyalatával. Valóban a magyar mondat pontról pontra követi az eredetit. Fel kell tűnnie még a felületes olvasónak is, hogy az alárendelő szerkesztés diszharmonikusan, ritmikus és szabályos elrendezés nélkül történik. Ez egyébként a boccacciói próza egyik alapvető sajátossága, amit e sorok szerzője mutatott ki, Boccaccio stílusreformja című tanulmányában.⁶ Révay jól érzékelteti a szabálytalan alárendelő prózát ebben a bonyolult összetett mondatban. Meghamisította volna Boccacciót, ha az *ámbátor* kötőszóval kezdődő mellékmondatot, noha magyar fülnék talán kicsit szokatlan, nem azonnal a főmondat alanya után helyezte volna. Az eredeti szövegben: „*il misere Landolfo ancora che...*“ Még szokatlanabb az *ámbátor* kötőszóval bevezetett megengedő mellékmondatból induló másodfokú okhatározó mellékmondat, *mivelhogy* stb.; itt Révay okhatározó értelmű határozói igenevet fordít okhatározó mellékmondattal: *seco* elegendő. A bonyolult összetett mondat első főmondatának alanya: Landolfo, állítmánya: megrémült tőle. Látjuk, hogy az alany és állítmány messze került egymástól; az alany szinte a mondat elején, az állítmány a mondat végén áll: ugyanígy az olasz szövegben: „*il misero Landolfo ... n'ebbe paura.*“ Révay hű maradt volna az eredetihez akkor is, ha fordításában itt pontot alkalmaz és nagybetűvel új mondatot kezd. Megérezte azonban, hogy megtörte volna az áradó boccacciói stílus felülmúlhatatlan hangulati varázsát; ezért nem zárta le ponttal a mondatot, mintegy jelezve, hogy az előző főmondat s a rákövetkező főmondat nagyobb értelmi egységbe tartozik, és a terjedelmes mondatkolosszusokon alapuló nagyobb egység a boccacciói korstílus legjellegzetesebb vonása. Az eredeti szövegben kettőspont van; ő itt pontos vesszőt használ. A második főmondat aránylag rövid, bár két mellékmondat is kapcsolódik hozzá, melyek közül az első az eredeti szövegben időhatározó értelmű participium perfectum: „*venutagli alle mani una tavola*, melyet Révay helyesen időhatározó mellékmondattal fordít: „*midőn valamely deszka akadt keze ügyébe*“. A második főmondat után szintén lehetett volna pontot tenni a magyar fordításban, Révay itt teljesen a boccacciói interpunkcióhoz tartotta magát: és az eredeti kettőspontot tette ki.

A bonyolult összetett mondat befejező részében az eredeti szövegben sok gerundium és participium perfectum található, ezeket Révay mellékmondatokkal fordította.

A példákat szaporíthatnám: könnyűszerrel igazolhatjuk, hogy Révay tudatosan törekszik arra, hogy a lehetőségekhez képest, különösen a mellékmondatok hű visszaadásában a bonyolult mondatok részekre nem bontásával, azok szabálytalan „aritmikus“ elhelyezésével érzékeltesse az eredeti korstílust. Ennek az archaizálásnak vannak bizonyos korlátai: vannak olyan boccacciói fordulatok, amelyeket Révay nem tart meg a fordításban, hanem helyette magyarosít. Már az idézett példánál is látjuk, hogy a gerundiumokat, participium perfectumokat nem igen adja vissza határozói igenévvél, hanem mellékmondattal fordítja. Nagyon természetes az is, hogy az accusativus cum infinitivo pontos visszaadása lehetetlennek látszott.

Egyetlen példát idézünk annak bemutatására, hogyan magyarosítja — a magyarosítás elkerülhetetlen — Révay a gerundium, a participium perfectum és az accusativus cum infinitivo szerkezeteket mellékmondatokkal. Az idézendő példákban mind a három szerkezet megtalálható, sőt a participium perfectum kétszer is előfordul. A magyar fordítás így hangzik:

Mikor a szent barát, ki őt gyóntatta, halálának hírért vette, nyomban a kolostor perjeléhez ment és kapitulumba csengette a barátokat; mikor pedig egybegyülekeztek, elmondta nekik, hogy Jámborka szent ember volt, amiről gyónása alapján meggyőződött (16).

Az eredeti szöveg: „*Il santo frate ... udendo che egli era trapassato fu insieme col priore del luogo*“ szó szerinti magyar fordítása ez lenne: „*A szent barát... halálának hírért véve, nyomban*

⁶ Renaissance tanulmányok. Szerk.: Kárdos Tibor. (1955-ben jelenik meg.)

a kolostor perjeléhez ment“. A határozói igenév helyett Révay azzal egyértékű időhatározó mellékmondatot alkalmaz: „Mikor a szent barát . . . halátának hírt vette“. Az eredeti szöveg helyett: „fatto sonare a capitolo“ kapitulumra csengetve — Révaynál mondatot olvasunk: „kapitulumba csengette a barátokat“. Ugyanígy közyetlenül utána: „alli frati ragunati . . . mostro“ a participio perietto fordítása szöszerint: „az egybegyülekezett barátoknak elmondotta“. A ragunati (radunati) participium perfectumot bontja fel Révay mellékmondatra: „mikor pedig egybegyülekeztek“. Végül a mostro vezéregye után az olaszban accusativus cum infinito van: „mostro ser Ciappelletta essere stato santo uomo“. A magyar fordításban még a legpontosabb filológus sem tudta volna megtartani a mondatrövidítő főnévi igenevet; Révaynál is tárgyi mellékmondatot találunk helyette: „elmondta nekik, hogy Jámborka szent ember volt“.

5. Révay tehát — annak ellenére, hogy a szerkezeti hűség elvét szinte teljes mértékben tisztelgetben tartja — bizonyos vonatkozásokban magyarosság és modernség javára engedményeket tesz. Mindezek azonban nem akadályozzák meg a korstílus hűséges visszaadását. Elmondhatjuk, hogy Révay maradéktalanul érzékelteti a boccaccioí próza szerkezetét.

Más a helyzet a szóképzési vonatkozásban. Mint alább látni fogjuk, Révay e tekintetben nagyobb szabadságot enged meg magának, mint a szerkezetek terén. Boccaccio nyelvét ut. gyakran színes kifejezésekkel, szólásokkal frissíti fel, teszi elevenebbé. Lássuk közelebbről, miről van szó. Révay a szövegtől eltérően vérbő, lélettől duzzadó kifejezéseket használ: „ . . . ő ravasz fondorlattal minden pört megnyert, mert valahányszor felszólították, hogy vallomásának igazságát esküvel pecsételje meg, neki bizony meg se kottyant egy-egy hamis eskü (6). Az eredeti szövegben a szintelen: „ő bizony nem törődött azzal, hogy hamisan esküszik“.

Ugyanazon a lapon: „Ha gyilkosságra, avagy más gazságra felszólították, soha sem tagadta meg, hanem szíves-örömet felcsapott.“ A szíves-örömet felcsapott Révay színes kifejezése, mert az eredeti szövegben ez van: szívesen belement (volenteramente v' andava). Ugyanott: több ízben is készséges hajlandósággal ráállott, hogy embereket maga kezével megsebesítsen, vagy meggyilkoljon. Az olasz szövegben csak az áll: szívesen hajlandó volt embereket maga kezével megsebesíteni vagy meggyilkolni („a fedire et ad uccidere uomini celle proprie mani si trovò volentieri“), nem pedig hajlandósággal ráállott. Mindjárt utána: „bestemmiator grandissimo“ (igen nagy káromló) Révay fordításában: „éktelenül káromolta istent és a szenteket“.

Az ilyen színes fordulatoknak se szeri, se száma: A hatodik lapon: „ottimamente conosceva“ (kitűnően ismerte) Révay fordításában „tővéről-hegyére ismerte“. A hetedik lapon „napról-napra rosszabbra fordult az állapota, mintha csak befészkelte volna magát testébe a halálnak nyavalyája, az eredetiben így hangzik: napról napra rosszabbra fordult az állapota, mint aki halni készül“ (come colui ch'aveva il male della morte). A nyolcadik lapon: „egyik templom sem fogadja be holtestét s mi több, bekaparják a gödörbe, mint valami kutyát“, — az eredetiben így hangzik: „a gödörbe dobják, mint valami kutyát“ (sarà gittato a' fossi a guisa d'un cane). Ugyanott: vásik a foga arra, hogy kiraboljon bennünket, az eredeti szövegben csak: „ki akarnak rabolni bennünket (per volontà che hanno di rubarci). Ugyanazon a lapon: felkoncolnak, holott az eredeti szövegben csak az van, hogy életünket veszik, ugyanott muore (meghal) fordítása elpatkol. Ugyanazon a lapon: „én életemben annyi borsot törtem az úristen orra alá“, holott az eredeti szövegben csak ez van: annyi gonoszságot cselekedtem az úristennek“ (ingiuria). A példákat a végtelenségig szaporíthatnánk: jöttet hánynak, felöntött a garatra, míg a világ világ, csapdába esik, kisütötte, üstökénél fogva megragadja a jót, kukkát se szóljon stb. stb. Mind azt a célt szolgálja, hogy a boccaccioí mértéktartó, szintelen prózát elevenné, ízessé, népiessé tegye. Felmerül az a kérdés: helyesen tette-e Révay, hogy ehhez a módszerhez folyamodott, vagy pedig el kell-e őt ezért ítélni?

A boccaccioí próza a klasszikus olasz nyelv szókincsét tartalmazza. Évszázadokkal a romantika előtt fródott. Ez a klasszikus nyelv szókészletében a kifejezések változatosságát tekintve, a festői hatásokra törekvésben viszonylag szegény. Az általánosan emberit ragadja meg, cselekmények, lelki állapotok lényegét, következképpen nem részletezi, nem taglalja mindenre kiterjedő figyelemmel sem a dolgokat, sem a cselekedeteket, — nem ad aprólékos lélekelemzést. A romantizmus, de még inkább a naturalizmus a klasszikus szókincset különféle módon kibővítette. (Igaz, az európai klasszikus szókincs átalakulása már a 18. században nagymértékben megkezdődött, tehát már a romantizmus előtt.) A szókincs kibővítésének egyik, különösen a romantika korában gyakorolt eljárása volt a színes, népi ízü szavak, szólások felvétele a klasszikus szókészlet aránylag szűk keretek között mozgó anyagába.⁷ A romantizmus nemcsak a latin—görög klasszikus világról irányította el a figyelmet Európa színeken

⁷ Deme László: „A tájszó . . . Vörösmartynál. . . a realista tárgyleírás nélkülözhetetlen kelléke. Sőt: szubjektive, az író szándékát nézve rendszerint még csak tájszónak sem tekintették ezek az elemek. . .“ (MNy. 49 435—46).

gazdag tájai felé: Spanyolországra, Olaszországra, Északra, sőt Keletre, illetve tengerentúltra is, hanem a szókincs felfrissítését is igyekezett olyan irányban véghezvinni, hogy a nyelv különösen sok képes kifejezéssel, változatos szólásmondással gazdagodjék. Jóval a romantika után élünk, és számunkra Boccaccio nyelve a maga klasszikus „szegénységével“, egyhangú, egysíkú szavaival nagyon vérszegénynek, nagyon élettelennek hatna. Ez vezethette Révayt a színezésre, arra, hogy az eredeti szövegtől eltérjen. Az a kérdés: szabad volt-e ezt megtennie? Nem követünk-e el „perspektivahibát“, ha a boccacciói nyelvet szókészlet szempontjából Racine nyelvéhez hasonlítjuk. A probléma Racine közismerten prózaias nyelvvel kapcsolatban négy évvel ezelőtt, a teljes Racine-fordítás alkalmával is felvetődött. Ismeretes, hogy Racine színpadi nyelve kevésbé költői, ún. „klassische Dämpfung“ érvényesül benne. A kifejezés Leo Spitzeré, akinek *Die klassische Dämpfung in Racines Stil* című terjedelmes tanulmánya (*Romanische Stil- und Literaturstudien 1931: 135—260*) Vossler korábbi, alapvető megállapítását (Racine stílusa: „Verzicht auf das Sinnliche, Derbe und Bunte“) gazdag nyelvi bizonyítóanyaggal támasztotta alá. A prózai nyelvezet kerüli a színes kifejezéseket, nem nagy a szókincse: a túl konkrét szavak helyett a fogalmat általánosságban mozogva jelöli, ún. „konturverwischende Vokabel“-ekkel (Spitzer szava).

Gyergyai Albert szerint a prózaias és klasszikus mértéktartással (klassische Dämpfung), kevés és főleg csekély konkrét szókészlettel, semmiesetre sem színes szavakkal és kifejezésekkel alkotó Racine-t nem lehet retorikusan fordítani:

„Racine nyelvét többek közt s főképp közvetlen elődeihez s kortársaihoz viszonyítva az egyszerűség, a közvetlenség, a kevés szóval sokat mondás, vagyis a klasszikus tisztaság és tömörség jellemzi s ennek csak árt egy-egy jelzőhalmasz, vagy egy-egy henyé mellékmondat főlősleges hozzátoldása. Ezek a toldalékok nem Racine-ra, inkább a mi drámai nyelvünk úgy látszik kiirathatatlan retorikájára jellemzők: valami furcsa cifrázó kedv minden főnévhez odabiggyeszt egy-egy hatásosabb melléknevet s így lesz a bitorból *cselszövő bitor*, a melankóliából a *sziv vad melankóliája*, egy véres karból *vad, szorongató s véres kar*, a büszke paripák-ból *izgékony, nemes, telivér paripák*, a felborzolt sörényből *éjigérő sörény*, a barátságából *jóság-gal telt kebel* — s a klasszikus Racine-ból afféle romantikus Racine.“⁸

Kérdés, hogy a hasonló klasszikus mértéktartással, kevés szóval, — kevés konkrét szóval és főleg nem színes szavakkal és kifejezésekkel szerkesztő Boccaccio fordítása jogos-e „retorikusan“, úgy, hogy sutba dobjuk a „klassische Dämpfung“ szempontját? — Enyhítő körülmény — kétségtelenül, hogy novellistáról van szó, prózáról nem pedig versről. Versfordításnál mindent tekintetbe kell venni, a legapróbb, a legfinomabb árnyalatokra is ügyelni kell. Próza-fordításnál nem lehet akkora igénnyel fellépni. A versnél mintegy az olvasó, a műélvező számol azzal, hogy a vers emelkedettebb légkörbe emeli, a vers nem „próza“ műfaj, tehát a rendkívüli, a szokatlan, az inverziótól a rimes játéktól minden meglepetés nemcsak megengedett, de óhajtott is. Prózánál más a helyzet. Az olvasót a rendkívüliség, a műfaj ma megszokott nyelvé-től, a rászédéseket, szerelmi csínyeket tartalmazó elbeszélés mai nyelvé-től való bármilyen eltérés váratlanul éri. A túl prózai, kevésbé „ötletes“, kevésbé „ízeseket“ mondó Boccaccio nem tet-szenék, mert az olvasó ebben a műfajban ma általában el sem képzelne klasszikus mértéktar-tást, kevésbé konkrét, kevésbé színes szavakat. Révay eljárása tehát e tekintetben enged-mény az olvasó ízlésének; magyarázható, menthető; azonban részemről csatlakozom Gyergyai Albertnak Racine-nal kapcsolatban kifejtett álláspontjához.⁹

Ha Révay az „ízesek“ szóhasználat helyett hű maradt volna az eredetihez annak klasszikus mértéktartásához alkalmazkodva, ha a szókészlet fordításában is annyira tekintetbe vette volna Boccaccio nyelvét, mint tette — dicséretesen — a mondat szerkezetek terén, fordítása talán kevésbé nyerte volna meg az átlagolvasó tetszését, azonban — kétségtelenül — pontos-sabb filológiai munka lett volna.

Herczeg Gyula

⁸ Csillag 1950: 55—61.

⁹ Kétségtelenül helyes volt a beszélő nevek ötletes magyarosítása a lehetséges ese-tekben. Az ily módon jelentkező „ízesség“ azonban nem hamisítja meg az eredeti szö-veget, hiszen ugyanezt a hatást kelti magyarul, amit Boccaccio olaszul kívánt elérni. Különösen a hatodik nap tizedik novellája bővelkedik olyan „színes“ elnevezésekben, mint: *Furjangócia*, *Bolondócia*, *Hazudócia* vagy *Nebántatók Kérlekalóssan* íftisztelendő atya; sőt beszélő név a főszereplő neve is: *Hagymási* testvér. Mindezek pontosan meg-felelnek az eredetinek, *Furjangócia* és *Bolondócia* még végződésével is (*Truffia e Buffia*). Tudomásom szerint a Rabelais-fordítók is használják a fentiekhez hasonlóan képzett szavakat.

Borisz Polevoj: Kortársaink című művének magyar fordításáról

Budapest, 1954. Ifjúsági könyvkiadó. 151 lap

Borisz Polevoj új könyvével érdekes, szép olvasmányt adott az Ifjúsági Könyvkiadó a magyar olvasóközönség kezébe. Ragyogó arcképsorozat ez a kommunizmust építő szovjet emberről, munkásokról, parasztokról, mérnökökről, orvosokról, művészekről — tapasztalt öregekről s tüzes kedvű fiatalokról. A villanásszerű, változatos témájú kis elbeszélések valóban megtörtént eseményeket írnak le dokumentumszerű hűséggel, szereplői valamennyien ma élő szovjet dolgozók. Polevoj kevésbé vagy egyáltalán nem él az írói képzelet jogával, könyve mégis költői, a való élet költészete, hősi pátosza árad belőle. Elbeszélései mind műfajuk tekintetében, mind pedig stílusukban a riporthoz állanak legközelebb. Az író igen egyszerű, közvetlen hangon fejezi ki mondanivalóját, s ezt a tömör előadásmódot a szereplők ízes, eleven beszéde színesíti.

A gyűjteményben szereplő legtöbb elbeszélés magyarul sem kevésbé élvezetes olvasmány, mint eredetiben. A legtöbb fordítói megoldáson látszik a gondos munka, érződik, hogy a fordító latolgatta a lehetőségeket, s igyekezett megtalálni a legjobb változatot. Helyes, hogy a fordítók nemcsak a szójelentések hű tolmácsolására törekedtek, hanem figyelembe vették a szójelentések hangulati velejáróit, a szövegben betöltött funkcióját is. Csak így születettek olyan sikerült megoldások, mint: *цыкнуть* = *ráripakodik* (25), *скуповат* = *szűkmarkú* (30), *вспыхнуть* = *fölfortyan* (108), *спрашивать* = *firtat* (127), *дремать* = *elbóbiskol* (131), *шустрая (девушка)* = *tűzről pattant lány* (41), *ладно* = *üssé kő* (114) stb.

Örvendetes a fordítóknak az a törekvése is, hogy a szólásokat, az idiomatikus szókapcsolatokat, továbbá a gazdag hangulati tartalmú fordulatokat lehetőleg a magyarban is hasonló értékű szólással vagy fordulattal fejezzék ki. Egész kis szótára valót állíthatnánk össze az ilyen találó, talpraesett szólásfordításokból: *уговаривать* = *kiteszi a lelkét* (55), *как бы это было кстати* = *éppen kapóra jönne* (79), *как он тянет* = *milyen nagy feneket kerít neki!* (34), *два сапога — пара* = *egyik tizenkilenc, másik egy híján húsz* (95), *выкладывать жалобу* = *kitálatja panaszát* (108), *дать жизни* = *móresre tanít* (117), *с ней очень-мо не распорисься* = *vele nem lehet kukoricázni* (118) stb.

De nem hagyhatjuk szó nélkül azokat az eseteket, amikor az elbeszélés gördülését, a mondatok szabad áramlását kellemetlen döccenők akasztják meg. A fordításnak e f o g y a t é k o s s á g a i t a következőkben foglalhatjuk össze:

Előfordul, hogy a fordító a kínálkozó r o k o n é r t e l m ű s z a v a k közül nem a legmegfelelőbbet választja ki az orosz eredeti tolmácsolására. Az egyik elbeszélés görög asszonyának pl. „szörnyű még rá gondolni is“ (*страшно подумать*) az amerikaiak görögországi vérengzéseire. A fordító „rosszul esik visszaemlékezni“ kifejezése sokkal kevesebbet mond ennél (8). Egy másik helyen a kolhozelnök *жинка*-nak becézi feleségét. Magyarul „az asszonykám“-at, „a párom“-at kellett volna itt emlegetni, nem pedig hidegen-ridegen „az öregasszony“-t (23). Helytelenítjük a szóhasználatot a következő mondatokban is: a kavargó hó „*nekirohant* (налетать) az autólámpáknak“ (27); a „... tolongó tömegben óvatosan áttörve (!) ...“ (*пробирается*) (33); „*Супа rendes* (обычный), mindennapi ügy“ (90); „*száraz* (сухой) hivatalnok“ (108); stb.

A néha nyelvhelyességi vétséggá, durva magyartalansággá fajuló hibás szóhasználat gyakori oka, hogy a fordító szükségtelenül, szolgai módon ragaszkodik az orosz szöveghez. Ilyen például a következő szó szerint fordított mondat is: „*Miközben beszélt, a szemek sarkából sikerült megnéznie a város pecsétjét*“ (100). Helyesen: megpillantotta, sikerült észrevennie. Vagy: „*Meggyőződött róla, hogy könyvei itt vannak-e*“ (29). Helyesen: Megvizsgálta, utánanézett.

A szó szerinti fordítás gyakran teszi értelmetlenné vagy más értelművé a mondatot. Pl. „*A szverdlovski főiskola komszomol-szervezete arra kérte őket...*“ (48). Ebből a megfogalmazásból úgy látszik, hogy Szverdlovszkban csupán egy főiskola van, holott 13 a számuk. A fordító nem vette figyelembe, hogy ugyanez a mondat — oroszul — megsúgja: egy bizonyos szakiskoláról van szó. A „*реодезис*“ szót sem elég „*földmérő*“-nek fordítani, mert így nem derül ki, hogy földmérő munkást jelent-e vagy pedig földmérő eszközt. Általában szem előtt kell tartanunk, hogy az orosz nyelv melléknév-végződésai, képzői már önmagukban is jelölik: élőlényről vagy élettelen tárgyról, férfiról vagy nőről van-e szó. A mi nyelvünknek nincsenek ilyen eszközei, ezért más úton kell keresnünk a megoldást. A 101. lapon pl. az „*elvtelen, frigy, semmirekellő*“ melléknévek után feltétlenül odakíváncskozik az „*alak*“ szó, mivel a mondat alanya az eredetiben is főnév (*зависник*).

Jellegzetes hibája a fordításnak, hogy a t i p i k u s a n k ö z n y e l v i, b e s z é l t n y e l v i kifejezések: fordulatok, indulatszavak, felkiáltások, udvariassági formu-

lák magyarra fordítása — nyilván szó szerinti lefordíthatatlanságuk miatt — sok esetben nem sikerült. Ez nemcsak sutává, ügyetlenné teszi a szöveget, hanem a szereplő vagy az író lelki állapotának, pillanatnyi hangulatának megértését is nehezíti. Mutatóba közlünk néhány ilyen példát: „*Minek erről még beszélni?*“ (да что там говорить?). Helyesen: kár vesztegetni a szót! (103). „*Ezt még kérdezni kell?*“ (чего спрашиваете?). Helyesen: még kérdezed? (28). „*Hát hogyan!*“ (как же так!) Helyesen: hogy lehet ez! (101). „*Mit tehetek róla!*“ (что делаешь) Helyesen: mit csináljak, ki tehet róla! (74). „*Teljes gázzal előre.*“ (Полный вперед!) Helyesen: teljes erővel előre (16). Megjegyezzük, hogy a слушаю udvariassági szó helyes fordítása nem „hallgatom“, hanem „tessék!“.

A fordítóknek általában gondos munkáját helyenként henyé szó fűzés, magyarul szerkesztések rontják le, pl. „... *erről a munkáról álmódzott, amikor a háború tépázta, megsebzett földön járt a visszavonuló ellenség sarkában*“ (17). Ebből a mondatból nem derül ki, hogy a közbeeső mellékmondat hova tartozik, hogy álmódzott-e, mikor a háború tépázta, vagy pedig megsebzett földön járt. Helyesen: erről a munkáról álmódzott, amikor a háború tépázta, amikor megsebzett földön járt... stb.

Vagy: „*Ez a felnőttes arckifejezés semmiképp sem illett aranylő, nagy szeplőkkel telehintett pisze orrához*“ (50). Helyesen: nagy aranylő szeplőkkel telehintett pisze orrához. (Ti. nem az orra aranylő, hanem a rajta levő szeplők.) Helytelen: „... *a két nő jól ismeri az utat és véleménye szerint*...“ (97). Helyesen: véleményük szerint. Magyartalan: „*Még elkésem a műszak végét*...“ (29). Helyesen: még elszalasztom, nem érem el a műszak végét. „*Nem egykönnyen megmozdítható, nehézkes embernek tartották*“ (87). Helyesen: nehezen mozgatható, egy helyben ülő embernek tartották. Gondatlan megfogalmazása miatt teljesen értelmetlen a következő mondat: „*A partizánok... gyermekeiket... hátravitték egy ellenséges, de mégis idegen ország határára*“ (9). Helyesen: bár ellenséges, de legalább idegen ország határára. Vagy: „... *ebédszünetekben mindenkinek felolvassák leveleit*“ (84). (Mindenkinek külön-külön?) Helyesen: ebédszünetekben, amikor mindenki hallja, felolvassák leveleit. Szokatlan összetétellel találkozunk ebben a mondatban: „*Matvejev művészelvtárs a mikrofon előtt áll*“ (91). Helyesen: a művész — Matvejev elvtárs — a mikrofon előtt áll.

Végül meg kell említenünk néhány olyan esetet is — bár nem sok van ilyen —, amikor a fordítók a fordítás elemi követelményei ellen vétének. Példaként arra, hogy milyen zűrzavart okozhat a mondatok indokolatlan felcserélése, álljon itt a következő idézet: „... *fiamat, az én egyszerű Nikoszomat megölték a jugoszláv határon. A fiam hősként halt meg — így mondta nekem, az anyának a parancsnok. Hallgassa meg, hogy történt. Nem, nem, nincs semmi baj, most teljesen nyugodt vagyok*...“ (9). Az orosz eredetiben a negyedik mondat az első után következik, s ez így is van rendjén. A fordítás teljesen összekuszálja a görög asszonyban lejátszódó lélektani folyamatot.

Itt-ott bosszantó vagy mulatságos félreértések „tarkíttják“ a szöveget. Az egyik elbeszélésben például egy fiatalasszony, akinek férje egy sztyeppei építkezésen dolgozik, vállalja a kényelmetlen életviszonyokat, csakhogy férjével együtt lehessen. A férj azonban nem értékeli kellőképpen ezt az áldozatkészséget. Az asszony elpanaszolja barát-nőjének: „... *mit számít az neki, azt hiszed, értékeli?*“ (а ему что, он разве ценит?) A fordításban (95) e mondat helyén — nyilván a szöveg félreértése következtében — ez olvasható: „*Néha annyira martak a szűnyogok, hogy a szemünket sem tudtuk kinyitni,* de ő nem is törődött vele!“ A mondanivaló lényege tehát teljesen elsikkad. Máshol egy orvosnő így nyilatkozik ismerőséről: „... *szörnyen öntelt polgártárs, ugye?*„ S mi derül ki a fordításból? „*Igy volt, szörnyen öntelt polgártárs?*“ (37). Az orvosnő tehát megszólításként intézi valakihez a „szörnyen öntelt polgártárs“ szavakat. Megemlíjtjük, hogy a 22. lapon „*hétmérföldes sebességgel*“ -nek fordított „девятый день десяту версту“ kifejezés épp az ellenkezőjét jelenti: lassan, mint a tetű, a собранный nem tartózkodó (16), hanem 'fegyelmezett', a заросший [человек] nem forradásosképű (10), hanem szőrös, borotvátlan. Szerencsére az ilyen baklövésnek nem gyakoriak a szövegben.

Észrevételeinkben nem szerepelnek a fordításnak azok a hibái, amelyek kevésbé befolyásolják a szöveg megértését. Nem térünk ki tehát az összeírás-különírás, a rövidség-hosszúság, a mondat értelmét nem veszélyeztető szórendi eltolódások kérdésére, részint helyszűke miatt, részint azért, mert ezek nem szoros értelemben vett fordítási, hanem általános nyelvhelyességi szempontok.

A könyv fiatal fordítói (Gács András, Gellért György, Hetényi Pál, Lóránt László Endre, Márton Erzsébet, Pór Judit, Roboz László, Sándor László, Sívó Mária, Szalóky József, Szirmai Marianne) egészében véve sikeresen oldották meg feladatukat. Munkájuk gondosságra, jó elméleti képzettségre mutat, bár attól a magas művészi színvonaltól, amire Lányi Saroltának a kötetben megjelent kitűnő fordítása ad példát, még távol vannak.

H. Molnár Ilona

Jevgenij Vorobjov : Magasság. Fordította Magos László

Budapest, 1953. Új Magyar Könyvkiadó. 291 lap

Vorobjov regénye a háború utáni évek lelkes szovjet építőmunkáját ábrázolja. Az írő az Urál egyik nagy kohászati központjába, Kamenogorszk új nagyolvasztójának építkezéséhez viszi el az olvasót. Kohók, oltótornyok, léghevítők, mélykemencék birodalmában járunk, mérnökök, építészvezetők, szerelők munkáját és emberi fejlődését látjuk.

A könyv magyar fordítása egészében élvezetes olvasmány, de részleteiben akad benn sok csiszolni való, sőt súlyosabb hiba is. Erdemei és hibái egyaránt figyelemre méltók. Hadd vegyünk közülük sorra néhányat.

Magos László általában megbirkózott a műszaki kifejezések okozta nehézségekkel, de néhány szó szemléletmódját különösen próbára tette erejét. Erdemes nyomon követnünk, hogyan küzdött a fordító egy-egy ilyen szó magyar tolmácsolásával. A regény főhősei a kohón dolgozó szerelők, orosz nevük: *вепхоназ*, a fordításban: *magasépítő-szerelő* (11), *magasban dolgozó szerelő* (12, 61, 83), *magasszerelő* (12, 87, 212), *kohószerelő* (39, 46), *felső-szerelő* (275). Gyakran szerepelnek a szegecskeket izzító és adogató munkásnők is, akiknek orosz neve: *нагревательница*. A fordításban: *szegecsizzító* (142, 211), *szegecsizzítónő* (172), *izzító-munkásnő* (172). Csak néhány előfordulást idéztünk, e szavakkal lépten-nyomon találkozunk a regényben, de frászmódjuk nem mindig következetes. Sajnos, nem minden szó helyes magyar megfelelőjét keresi ilyen igyekezettel a fordító. A sokat bíralt (és joggal kifogásolt), pusztán kényelemből átvett *diszpécser* helyett nem keres jobbát. A regényben számtalanszor előfordul e szó, nem egyszer összetételekkel „súlyosbítva“. Különösen szemétszűrő ez a 31. fejezetben. Itt (mindezt két lapról idézzük!) bekukkanthatunk a *diszpécser-szobába*, ahol a *diszpécser-kapcsolóközpont* előtt ott ül az ügyeletes *diszpécser*, s szorgalmasan vezeti a *diszpécser-naplót*, hogy a betoppanó *fődiszpécsernek*, a *diszpécser szolgálat vezetőjének* beszámolhasson az építkezés állásáról (201—2). Ez a fejezet azt is megmutatja, hogy helyes irányban kereste a megoldást a Nyr. (76:201; *intézkedő, irányító*, és jó nevet talált e munkakörnek Karinthy Ferenc (Irodalmi Újság 1952. ápr. 24. *munkairányító*). Ezen a nyomon kellene elindulniuk fordítóinknak, akiknek feladata, hogy megtalálják és népszerűsítsék e fontos szó legjobb magyar megfelelőjét. Ugyanez vonatkozik az *оперативка* szóra is, amelyet Magos László *operatív megbeszélés*-nek fordított (24, 25), s amely magyarul lehetne *munka-megbeszélés*. Felesleges az egyre jobban elharapózó idegen szó ebben a mondatban is: „Itt laktak a gyár állandó munkásai, művezetői, mérnökei és *adminisztrátorai*“ (45). Egyszerűbben, magyarosabban: *tiszviselői*.

A fordító minden igyekezetével arra törekszik, hogy elevenné, színessé tegye stílusát. Ezt szolgálja a magyaros fordulatok, szólások s különösen az ikerszók gyakori és helyénvaló használata. Csak néhány példát idézünk a gazdag anyagból: *öreg este lesz* (49), *koldusbotra juttat* (51), *tengelyt akaszt* (102), *ránéba szed* (119), *csak szaporították a szót* (123), *álljak, mint egy faszent* (38), *füstbe ment terv* (207). Helyükön vannak a szövegben az ikerszók is: *alig csurrant-cseppent valami a fiúnak* (110), *ismeri a szerelőmunkák csinját-binját* (168), *töviről-hegyire ismerem az építkezést* (205), *nem mindenkit vesznek fel csak úgy szíre-szóra* (210). A fordító megtalálta az orosz közmondások magyar párját, s különösen örvendetes, hogy ritkábban használt közmondással is találkozunk a regény lapjain: *Terem a bolond, ha nem vetik is* (14). A szereplők beszéde eleven, színes köznyelv, amelyet szükség esetén zsargonlemek tarkítanak.

A gördülékenységnek és jóhangzásnak azonban olykor a hűség esik áldozatul. A fordító helyenként önkényesen változtat a szövegen, s ha e változtatások nem nagyok is, nem válnak a könyvnek javára. A 251. lapon pl. az önkényes kihagyás a valóságosság rovására megy. Kissé fejszóvalva olvassuk az ilyesmit, még akkor is, ha fiatal facsemetékről van szó: „Minden egyes gépköcsi egy-egy leendő parkot, kertet, fasort vagy *sétányt* vitt“. Az orosz szöveg szerényebb: *Каждая такая машина вела куда-то будущий скверик, уголок сада, кусочек аллеи или бульвара*, „(Tehát Vorobjov egy-egy leendő kert kis zugáról, egy-egy fasor kis darabjáról beszél.) Az önkényes betoldás sem vezet jóra. Megbontja az írő mondatfűzését, s a gördülékenynek vélt szószaporítás szétzilálja a szöveget. A 97. lapon ezt olvassuk: „Tudja miféle ház ez? Ebben szórakoznak majd vasárnaponként. *Üdülőtelep. A pihenés háza*. És kik? Az építőmunkások. (Az *Üdülő-telep. A pihenés háza* betoldás, amely elválasztja az összetartozó mondatokat.) A fordítónak mindig arra kell gondolnia, hogy ilyenkor az írő hitelét, az írő stílusát viszi a vásárra.

Hadd említsünk meg még néhány hanyagságra valló hibát. Nem gáncsoskodásból, hanem a további munka, s esetleg az újabb kiadások segítésére. Akad a regényben félreértés. Az efféle furcsa mondat például nem Vorobjov tollából ered, hanem Magos Lászlóból:

„Ideje már, hogy építési intézőségük a saját *négy lábára álljon*“ (256). Az eredetiben: c *четверенек на ноги становиться* vagyis a *négykézláb mászásból talpára álljon*.

Néhol helytelenek, magyartalanok a mondatszerkezetek. Ilyeneket olvasunk: „Számos üzemnek kellett a hengerelt finomlemez; autó- és vagongyárak, meg mások“ (104). Helyesen: gyáraknak, másoknak. Másutt: A szerelmespároknak adja ki és veszi át tőlük a csónakokat (160). (A mondat szerkezetét megzavaró „és veszi át tőlük“ elhagyható, itt nem lett volna értelemzavaró a kihagyás.)

Olykor feleslegesen bőbeszédű, bonyolult kifejezések helyettesítik az egyszerű igét, az egyszerűbb kifejezést. Ez néha a leghétköznapibb mondatot is szinte elvonttá teszi: az ebédelés *javában folyt* (174) (egyszerűbb: már javában ettek vagy ebédeltek), vagy: Nyezsdanov *egy-keittő* megjelent az építés területén (244) (hamar odaért az építkezéshez). Ez egyébként nem a fordító egyéni hibája, hanem gyorsan terjedő nyelvi pongyolaság, éppúgy, mint a következő idézetekben tollhegyre tűzött jelenség, a ragoknak névutókkal való helyettesítése is: „Minden kisebb-nagyobb cikkét kivágta, megőrizte, mint anyagot a leendő *regény számára*“ (241), e helyett: regényhez. „Mondja inkább, hogy kívánság, vagy ajánlat vagy jótanács a *művezetőim felé*“ (201), e helyett: művezetőimnek.

Az említett hibákat a fordító és a szerkesztők könnyűszerrel kigyomláhatták volna a könyvből.

Elbert János

AZ MTA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE NYELVMŰVELŐ CSOPORTJÁNAK LEVELESLÁDÁJÁBÓL

1. Julow Jenőnek a Magyar Tudományos Akadémiához címzett beadványára és a hozzá mellékelt levelére a következőket írjuk:

Beadványa alap gondolatával, azzal ti., hogy sokkal többet kellene foglalkozni a helyesjéssel és a beszédkultúrával, teljes mértékben egyetértünk. Az egész magyar nyelv ápolását és csiszolását végző nyelvművelésnek ez igen fontos része. — A nyelvművelésnek erről az ágáról a „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című kötetben Deme László írt jelentős, iránymutató tanulmányt (Akadémiai Kiadó. Bp., 1953. 199—239). — Gyakorlatilag is nagy eredményt jelent az, hogy az idén a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Karán ismét megrendezték a helyesjéti versenyt. A döntőn Kodály Zoltán is megjelent. A versenyről Bárczi Géza akadémikus, a bírálóbizottság elnöke beszámolót írt a Magyar Nyelvőr idei első kettős számában.¹ — Azt is közölhetjük, hogy a második öt éves tervben szerepel több olyan munkálat, amely az egységes magyar kiejtéssel foglalkozik.

Javaslatának egyes részleteire térve: valóban kívánatos, hogy a fonetikai oktatáson kívül legyen beszédkultúra-oktatás is az egyetemeken, főiskolákon, sőt az általános iskolában is. Az ezzel kapcsolatos, még meglévő akadályokat az illetékesek számon tartják, és igyekeznek kiküszöbölni. — A beszédkultúra egységes vezérkönyvének a megírása szintén igen kívánatos, hiszen ennek hiánya gyakran érezhető. — A helyesjéti szótára ellenben nem járna különösebb haszonnal a magyarban, mivel a kiejtés vitás kérdései nyelvünkben nem annyira a szókincs, mint inkább a nyelvtan körébe tartoznak. — A helyesjéti versenyek kiszélesítése is helyes gondolat. E téren már vannak is kezdeményezések. Az említett budapesti egyetemi versenyen, valamint a pedagógiai főiskolákon néhány év óta évről évre megrendezett versenyeken kívül már egyes középiskolákban is sor került helyesjéti versenyre. — Végül: figyelemre méltók a kiejtés ügyének népszerűsítésére vonatkozó javaslatai is. A napisajtó és a rádió új bban már többet foglalkozik a nyelvműveléssel. A helyesjéti kérdések megfárgyalására, a hibás ejtés orvoslására, a szép ejtés terjesztésére valóban a rádió lenne az egyik legmegfelelőbb fórum.

Sz. Gy.

2. A Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet az *olt*, *oltó*, *oltás* ~ *ojt*, *ojtó*, *ojtás* helyes használatára, illetőleg írásmódjára vonatkozólag kéri válaszungkat.

Ezt írhatjuk: A tejiparban használatos *olt*, *oltó*, *oltás* szavak az *alszik* ige családjába tartoznak, ugyanúgy, mint a *tüzet*, *lámpát olt* kifejezés *olt* igéje. Valamennyiükben az *alszik* igében levő *al*-tőnek ma már önállóan nem használatos *ol*-alakja van meg. Erre utal a jelentésük is: a *tüzet*, a *lámpát eloltja* = elaltatja; tejet *olt* = megalvasztja.

A nép nyelvben ezeknek is, — valamint a kertészeti és az orvosi szaknyelvben szereplő, valószínűleg más eredetű *olt*, *oltó*, *oltás* szóknak is — *ojt*, *ojtó*, *ojtás*; *ót*, *ótó*, *ótás* alakváltozatuk is él. Az irodalmi nyelv azonban valamennyi jelentésben régebben is, ma is *olt* alakot használ. A népnyelvi *ojt* alak ugyan újabb bizonyos mértékig a köz- és irodalmi nyelvbe is behatolt, de csak a kertészeti s jóval ritkábban az orvosi nyelv használatában. Az *ojt* alakot azonban itt is nyelvjárási alaknak kell ma még tekintenünk. Az 1950-ben kiadott „A magyar helyesírás szabályai” nem is említi az *ojt*-ot.²

A tejipar nyelvében tehát, tekintve, hogy ott még ennyi alapja sincs az *ojt* használatának, az *olt*, *oltó*, *oltás*, illetőleg *beolt*, *beoltás* alakokat tartjuk helyesebbnek.

K. T.

3. Szkladányi Károly az iránt érdeklődik, hogy a *nő* ~ *nöl*, *fő* ~ *föl* alakváltozatok közül melyik a helyes.

¹ Lásd Nyr. 78 : 1—10.

² Az 1954-ben kiadott 10. kiadásban sem szerepel az *ojt* alak. — A szerk.

Kérdésére a következő választ adhatjuk: A köz- és irodalmi nyelvi használatban a kérdezett igék *nő*, *fő* alakban általánosak. Nagyra *nőjl* (nem pedig: *nőlj*) — biztatjuk kedveskedve a gyereket. *Fő* a fejem a sok gondtól, és: az a *fő*, ami a fazékban *fől* — szoktuk mondani. Petőfi is így ír: A küszöbön guggol Sári néni, Guggol, nem áll, nem akar már *nőni* (Sári néni). Arany János hasonlóképpen: Hogy ha *nő* veszélye, *nő* a bátorsága (Toldi V.). — Vörösmarty egy helyen „a konyhában sült kolbászt s a mellette *fővő* káposzta rottyogását“ énekl meg (ÖM. 6 : 18). Jókai egyik regényében meg: „A színészek maguk is sülték — *főttek* zavarukban“ (És mégis mozog a föld 1 : 135).

A *nől*, *fől* alakváltozat — a *nyő*, *nyől*, *nyű*, *nyül*, illetőleg *főn* alakokhoz hasonlóan — inkább csak a nyelvjárási beszédben járatos; az irodalmi nyelvben csak ritkábban találkozunk vele.

Mivel az uralkodó nyelvhasználati forma a köz- és irodalmi nyelv, ezt tekintjük a nyelv. helyesség normájának. Éppen ezért a kérdezett igék esetében is a köz- és irodalmi nyelvi használat alapján foglalunk állást, s az egységes nemzeti nyelv szempontjából az *l* nélküli *nő*, *fő* alakot tartjuk helyes alaknak.

H. A.

4. Az Élelmiszeripari és Begyűjtési Könyv- és Lapkiadó Vállalatnak a vegyes hangrendű idegen eredetű szavak ragozásának a kérdésében az alábbi választ adjuk :

A nyelvünkbe meglehetősen korán átkerült idegen szavak közül a vegyes hangrendűeknek tetemes része következetesen mélyhangú ragokat vesz fel: *kóter-ba*, *sóder-ral*, *tajték-ból* *mozlím-ok* stb. Kivétel azonban van: a *József* tulajdonnév pl. sohasem volt mélyhangú.

Ezt a törvényt erősíti az is, hogy képzés útján vegyes hangrendűvé vált magyar szavaink a szótőhöz alkalmazkodva szintén mélyhangú tagokat vesznek fel: *borít-otta*, *ajándék-kal*, *Samuék-hoz*, *Tóthné-val*. Ebben csak a nemrég képzővé vált *-né* utótagúak mutatnak némi bizonytalanságot.

Van néhány olyan egytagú, főleg *i* hangot tartalmazó szavunk, amely történeti okokból többeli *i*-jének magashangúsága ellenére mély hangrendű ragokat vesz fel, pl. *hídra*, *hívom*, *sírok*, *nyílai* stb. Ezek közül kivétel a *szirt*, amely az elmúlt évszázadban vált mélyhangúból (Csokonai: *szirtok*) magashangúvá (ma: *szirtlek*).

Az a tendencia, hogy újonnan, főleg műszóként használatba vett idegen eredetű vegyes hangrendű szavaink magashangú ragokat és képzőket kapjanak, meglehetősen új, s még korántsem győzedelmeskedett. Maga a levél is rámutat az ingadozásra: *adeninből* és *adeninből*, *paraffinok* és *paraffinek* stb.

A magashangúsodás tendenciája nem érhető el erőszakkal és azonnal. Van egy-két műszavunk, amelynek ma inkább magashangú alakjai járatosak, s a mélyhangú erőszakolt lenne. De ha azokban, amelyek ma kettős hangrendűek, a mélyhangúsodás tendenciáját tudjuk győzelemre segíteni, akkor esetleg még a most következetesen magashangúak is megíngathatnak, s átkerülhetnek a mély hangrendűek sorába.

A fentiekből következően azonban helyes és kívánatos törekvés a vegyeshangrendű idegen eredetű műszavak közül következetesen mély hangrendű végződésel használni minden olyat, amelyiknél ez változatként máris megvan, s így nem hat erőszakoltan.

D. L.

5. Az Esti Budapest szerkesztősége részéről az Akadémiai Nyomda egyik korrektor-revizorának a véleményére hívják fel a figyelmünket, mely szerint a nyomdász szemszögéből nézve helytelen, hogy a helyesírási szabályzat megenged bizonyos kettősségeket (pl. *azzal ~ avval*, *fent ~ fenn* stb.).

Ezzel kapcsolatban a következőket írhatjuk :

Az engedélyezett kettős alakok általában a szónak két lehetséges és az irodalmi, illetőleg a köznyelvi használatban egyaránt járatos kiejtési változatát tükrözik. Egy részük abból ered, hogy irodalmi nyelvünk több nagy nyelvjárási összecsiszolódásából jött létre, s ezek között olykor kettő is magával hozta egy-egy szóalaknak sajátos kiejtési formáját (pl. *fertelmes* és *förtelmes*). Máskor a régiesebb és az újabb alak küzd egymással, mindkettő használatos,

egyik sem egyeduralkodó (*nehány és néhány*)³. Ismét máskor két különféle, a nyelvi törvények szerint egyaránt helyes irányba fejlődött változattal állunk szemben (*avval és azzal*).

A kettős alakok tehát általában nem pusztán helyesírási jelenségek, hanem egyúttal kiejtésbeli, nyelvhasználati ingadozást rögzítenek. Ez az ingadozás száz évvel ezelőtt még lényegesen több szóra terjedt ki. Az engedélyezett kettősségek számát a nyelvcsokás — és ezt követve a helyesírás is — évtizedről évtizedre csökkenti. Jelentős mértékben folytatja ezt a csökkentési folyamatot a helyesírási szabályzat új, tizedik kiadása is. De természetesen csak azokat a kettősségeket szüntethette meg az írásban, amelyek már magában a nyelvben is megoldódtak egyik vagy másik alak háttérbe szorulásával. A szabályzat nem tehet erőszakot a nyelven azzal, hogy létező formákat nem létezőknek, egyaránt használatos formák egyikét nem használhatónak minősíti.

Bizonyos kettősségek nemhogy nem károsak a nyelvre, hanem éppen szükségesek benne. A *fenn—fent* pl. elkerülhetővé teszi, hogy *fennnevezett*, *fenttart*-féle alakok jöjjenek létre, hiszen a *fentnevezett* és a *fenttart* két egyaránt jogos elemet tartalmaz. A *fölemelkedett*, *fölöltözött* alak sokkal kevésbé egyhangú, mint a *felemelkedett* vagy a *fölöltözött* alak. A nyelv tehát a kettősségeket olykor igen jól tudja hasznosítani, s ezért az ilyeneket nehezen veti el, vagy esetleg végérvényesen meg is tartja.

A helyesírás és a helyesírási szabályzat inkább rögzíti a nyelvi fejlődést, s csak kis részben irányítja. Irányítani csak annyiban tud, hogy megindult folyamatokat lassít vagy siettet. De a nyelvi fejlődést nem kényszerítheti erre vagy arra, nem vághat elébe; a valóságos nyelvhasználatnál nem szállhat szembe. A nyelvben éppúgy kell lennie néha bizonyos választéknak, ahogyan ezt a mindennapi vásárlásban magunk is állandóan megkívánjuk, bármennyire egyszerűbb lenne pl. a Közért-dolgozóknak, ha csak kenyérfélét szolgálnának ki.

A helyesírásban szentesített *fel-föl*, *fenn-fent*, *evvel-ezzel*-féle ingadozások nagy része stilisztikai szerepű lehet. Ezért is nehéz őket „szabványosítani“. De ha valaki változtatva használja őket, ez nem következtelenség, ahogyan a fenti néhány esetben sem az. A nyomdász pedig bátran szedheti az ilyeneket mindig a kézirat szerint; hiszen akkor sincsenek kétségei, ha az egyik sorban ugyanazon fogalomnak *ifjúság* a másikban pedig *fiataltság* elnevezését találja.

D. L.

6. Dr. Nagy Lászlónak az a kérdése, hogy a) melyik a helyes kifejezés: az *idén*, ez *idén* vagy: *idén*; b) továbbá: helyes-e a *közel félmillió* kifejezés.

Ez a válaszuk: a) A régiség alapján csak az *idén*, ez *idén* szerkezetet mondhatjuk szabályosnak. Újabban azonban igen terjed a pusztán *idén* is; annyira, hogy a beszélt nyelvben már szinte egyformán él a hosszabb s a rövidebb kifejezés. Nyilván nem különleges nyelvrontás tehát a pusztán *idén*-nek a használata sem, de még színesebbnek, jobb ízűnek érezzük az az *idén*, ez *idén* alakot.

b) A *közel fél millió* kifejezést nyelvművelő szakirodalmunk következetesen a németességek közt tartja számon; magyarul: *csaknem*, *majdnem*, *szinte*, *jóformán félmillió*. — Bár nem a legbátrabb germanizmusok közül való, nem kívánunk védelmére kelni, minthogy merőben fölösleges.

T. J.

³ A magyar helyesírás szabályainak új, 10. kiadása is megengedi a *fertelmes* vagy *förtelmes* írást; a *nehány* szót ellenben már elhagyja. (A szerk.)

MARCEL COHEN ELŐADÁSA A NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG OKTÓBER 22-i ÜLÉSÉN

Marcel Cohen professzor, a kitűnő francia orientalista, a marxista nyelvtudomány egyik úttörője, a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként két hetet töltött hazánkban. Ittléte alatt a Nyelvtudományi Társaság felkérésére vitaindító előadást tartott nálunk is jól ismert általános nyelvészeti munkájának, a „Le langage-nak“ [A nyelv] keletkezéséről, céljáról, lényegéről.

A mű alapjául az esti munkásegyletben tartott előadásai szolgáltak. A könyv eredetileg nem önálló műnek készült. Egy tervbe vett marxista enciklopédia hat nyelvtudományi tárgyú cikkeinek egyike lett volna. (Az enciklopédia tervét a szükséges anyagi eszközök és megfelelő számú marxista szakember híján utóbb fel kellett adni.)

A mű megírásánál minél nagyobb mértékben igyekezett hasznosítani a modern nyelvtudomány eddig elért eredményeit. Ha tovább akarunk jutni a múlt polgári tudósainál — mondta —, előbb sajátunkká kell, hogy váljék mindaz, amit alkottak. Ez önmagában természetesen nem elég. Ha túl akarunk jutni az újgrammatikus nyelvészekre, bírálunk kell őket, ahogyan ezt Meillet tette, és bírálunk kell Meillet-t, ha túl akarunk jutni rajta is.

Ezután a mű stílusáról, fogalmazásának elveiről beszélt. Mint mestere, Antoine Meillet, igyekezett elkerülni a céhszerű „tudományos“ stílust, és lehetőleg egyértelmű, egyszerű kifejezéseket keresett metaforák és hasonlatok helyett. Még az olyan megszokott kifejezéseket is, mint a „nyelvek halála“, a szürkébb, de veszélytelenebb „nyelvek eltűnése“ kifejezéssel helyettesítette. Munkamódszerére maradandó hatást gyakorolt a kitűnő francia íróval, Jean Richard Bloch-kal való barátsága. Bloch azt vallotta, hogy a regénynek, mint minden írásműnek, többértűnek kell lennie. A regény elengedhetetlen sajátja, hogy könnyen követhető, érdekes olvasmány legyen. Felszínes azonban az olyan regény, mely szórakoztató cselekményen kívül egyebet nem tartalmaz. Cohen is arra törekedett, hogy könyve mindenki számára hozzáférhető legyen, ezért nem terhelte meg a művét viták vagy vitatható elméletek ismertetésével. Ugyanakkor a nyelvész szakember számára is világos, milyen álláspontot foglal el a szerző az egyes kérdésekben. Igyekezett érvényre juttatni a dialektikus materializmus elméletét, nem tartotta azonban szükségesnek ezt a tényt ismételtelen hangsúlyozni. Úgy véli, hogy a marxizmusnak sem kell feltétlenül a felszínen jelentkeznie. (Ezzel a szerkesztési elvvel függ össze alighanem — jegyezte meg —, hogy nem egy kritikustól hallhatta: nem látják, hol van művében a marxizmus.)

Munkája lényegét néhány szóval vázolta csupán. Célja a nyelv és a nyelv fejlődésének ábrázolása volt. Ennek megfelelően a mű két részből áll, egy statikus, leíró és egy történeti részből. A statikus leírás nem feltétlenül metafizikus. A mozgás az ellentétek formájában érzékelhetővé válik akkor is, ha a fejlődésnek csupán egyik fázisát, mintegy keresztmetszetét mutatjuk be. A könyv első részében tárgyalja a nyelv struktúráját. A nyelv rendszerek rendszere. A morfológia vagy szókincs rendszere feltételezi a hangrendszert. A struktúra szótól nem kell visszariadnunk pusztán azért, mivel a strukturalista nyelvészek a rendszer fogalmával visszaélnék és idealista elméletek szolgálatába állítják.

A nyelv fejlődését nem szabad szem elől téveszteni a rendszer tárgyalásakor, másfelől a nyelv rendszer jellegéről sem feledkezhetünk meg, amikor fejlődését írjuk le. A fejlődés során új minőség áll elő. A nyelv rendszerek rendszeréből újabb rendszerek rendszerévé válik.

Könyvének ismertetése után a marxista nyelvészek teendőiről beszélt. Nem szabad megfeledkeznünk arról, mondta, hogy a marxizmus is változik, fejlődik, ha lényegében azonos marad önmagával. A marxista klasszikusok műveit elsősorban nem idézni kell, hanem továbbfejleszteni. A terméketlen idézgetés méltatlan azokhoz, akiket ilyen módon idézünk.

Teendőinket negatív meghatározva azt mondhatjuk, hogy meg kell szabadulnunk az idealizmustól. Ez nem könnyű feladat, hiszen mindannyian át vagyunk hatva egy remekművekben gazdag 2500 esztendő múlt eszméitől.

Munkamódszerünkben is érvényesülhet az idealizmus. Káros, idealista örökség például az exegézis, a bibliamagyarázás módszere, amikor konkrét kérdések elemzése helyett azt bogozgatjuk, hogy így vagy amúgy értelmezhető-e egy-egy mondat a marxista klasszikusok írásában. A nyugati nyelvtudományon belül egyes strukturalista folyóiratokban, mindennek-előtt a Cahiers de Ferdinand de Saussure hasábjain tanulmányozható ez a terméketlen szöveg-magyarázás. Ha a marxista klasszikusok is ezt a módszert követték volna konkrét problémák elemzése helyett, sohasem lettek volna képesek jelentékeny alkotásokra.

Helytelen olyan problémákkal foglalkozni, melyeknek megoldásához nem állnak még rendelkezésünkre kellő előmunkálatok. Ilyesmi csak üres szalmacsépléshez vezethet. Nem kétséges, hogy idealista módszerrel állunk szemben ezekben az esetekben is. Szép számmal akadnak már a mai tudásunkkal is megoldható elvi jelentőségű problémák.

Nyelvi kérdésekkel foglalkozva nem szabad megfeledeknünk a tárgy nem nyelvtudományi vonatkozásairól. Ha pusztán a nyelvi tényeket vesszük tekintetbe, bajos lenne eldönteni például, vajon az analitikus vagy szintetikus nyelvek tekintendők-e fejlettebbeknek. Csak úgy tudunk képet alkotni a nyelvi struktúra előnyeiről, hátrányairól, hogyha társadalmi szempontból, az emlékezés, gondolkodás, gondolatközlés szempontjából vizsgáljuk az egyes nyelvi formák hozamát.

Cohen professzor ezután a hallgatónak adta át a szót. A vita élénkségben elmaradt az előadás mögött. Nem kétséges azonban, hogy Cohen professzor előadása, ittléte hatással lesz a hazai nyelvtudományi munkára, s hogy szóban és írásban többször visszatérünk még a hallottakra.

Fónagy Iván

DEBRECENI HÍREK

A Társadalm- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó csoportja ez év első negyedében alakult meg Debrecenben. A munkacsoportban az egyetemi Nyelvtudományi Intézet oktatói, középiskolai tanárok és egyetemi hallgatók dolgoznak. A csoport igyekezett felkelteni Debrecen és környéke népének az érdeklődését és felelősségérzetét édes anyanyelvünk iránt. A helybeli Néplap szerkesztősége biztosított erre a célra megfelelő helyet az újságban, s már április 16-án megjelent Papp István „Műveltség és helyesírás” című cikkének első része. (Folytatása ápr. 17-, 18-, 20-án jelent meg a Néplapban.) Cikkében a szerző példákkal igazolja, hogy az íráshagyomány a nemzeti műveltség elengedhetetlen, szerves tartozéka, továbbá hangsúlyozza, hogy a helyesírás a megértés eszköze, majd pedig az elválasztás egyes kérdéseit tárgyalja, s megállapítja, hogy az elválasztásra vonatkozóan „A magyar helyesírás szabályai” sem ad megfelelő útmutatást.

E cikk megjelenése után sok kérdés érkezett Papp Istvánhoz, a csoport vezetőjéhez. Ezekre részben levélben válaszolt, ha azonban a kérdések nem voltak túlságosan egyéni színezetűek, akkor a válasznak a Néplap is helyet adott. Így jelent meg „Helyesírási kérdések” című cikke a Néplap május 16-i számában.

Julow Jenő hozzászólását Papp István „Műveltség és helyesírás” című cikkéhez a Néplap április 22-i számában közölte „Helyes beszéd, helyes olvasás” címen. Julow Jenő a helyes beszédet és a helyes olvasást éppen olyan fontosnak tartja, mint a helyesírást. Megállapítja azonban, hogy a beszédtechnikát Magyarországon ma egyáltalán nem tanítják a módszeres oktatás egyetlen fokán sem. Szerinte az oktatás mindhárom fokán kellene tanítani, az egyetemeken pedig ilyen „kollégium hiányát már 1910-ben, tehát közel félszázad előtt döbbenetesen szegyeneljes mulasztásnak mondták olyan európaíró nyelvészeink, mint Riedl, Négyessy és Ballagi”.

Fülöp Lajos egyetemi hallgató a Néplap május 9-i számában „Vigyázzunk nyelvünk tisztaságára!” című cikket írt. Cikkében a lépten-nyomon előforduló, elcsépeelt, semmitmondó kifejezések kerülésére hívta fel a figyelmet, humoros formában.

A nyelvművelő csoport munkája eredményeként könyvelhetjük el azt, hogy a Hajdú-Bihar megyei Néplap Szerkesztősége megkérte a csoport munkatársait, hogy tartsanak az újságírók részére előadást a Néplapban előforduló hibákról, helytelen kifejezésekről. Jakab László nézte át az újság márciusban megjelent számait, s a június 29-én megrendezett vitán ismertette a Néplapban előforduló helyesírási és nyelvi hibákat, valamint azok kijavításának módjait.

Jakab László

A PEDAGÓGIAI FŐISKOLÁK HÍREI

— Budapest —

A pedagógiai főiskolák a felső fokú oktatás legfiatalabb intézményei közé tartoznak. Feladatuk, hogy az általános iskola felső tagozata számára tanárokat képezzenek. Az Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola jelenleg nyolcadik éve végzi ezt a munkát, az elmúlt tanévig állandóan emelkedő tanári és hallgatói létszámmal s — úgy érezzük — jelenleg is egyre növekvő sikerrel.

A nyelvészeti oktatás középpontjában — a főiskolák feladatának megfelelően — a leíró nyelvtan áll. A két éves képzés négy, illetve a most induló három éves képzés hat féléve alatt elsősorban ennek mélyreható, alapos elsajátítására oktatjuk és gyakorlati alkalmazására neveljük hallgatóinkat. Sok gondot fordítunk a jó elemző készség kialakítására, a nyelvi jelenségek biztos felismertetésére. Az előadásokon és a szemináriumokon kívül ezt a célt szolgálják a szakkörök (szakszemináriumok) és az évről évre ismétlődő tanulmányi versenyek. Az elmúlt tanévben két szakköri csoportban Fábíán Pál és Rácz Endre vezetésével leíró és történeti nyelvtani elemző munka folyt. A főiskolák közti nyelvészeti verseny előkészítésére valamennyi hallgató részvételével házi versenyt rendeztünk. A jók közül újabb és újabb válogatókon, egyre nehezebb elemzési feladatok számonkérésével kerestük ki a legjobbakat. Így értük el, hogy a főiskolák nyelvészeti versenyében az idén ismét (immár harmadszor) megszereztük az első helyet (Honffy Pál II. éves hallgató), továbbá a két harmadikat is (Illés Gizella és Baghy István II. éves hallgatók). A kitzűzött tétel Csonkai „Magyar! Hajnal hasad” című költeménye egy részének alak- és mondatnani elemzése volt.

A leíró nyelvtani tanulmányokhoz csatlakoznak már az I. félévben a stílusgyakorlatok, s a III., illetve a három éves képzésben az V. félévben a tanítási gyakorlatok. A stílusgyakorlati órák anyagának gerince a nyelvművelés: a szép magyar kiejtés ápolása és nyelvhelyességi kérdések megvitatása. 1953 novemberében negyedszer rendeztük meg a Szép magyar kiejtési versenyt. Meg kell jegyeznünk, hogy főiskolánk éppen azokban az években karolta fel Kodály Zoltán kezdeményezését, amelyekben a tudományegyetemeken elfeledkeztek róla. Az elmúlt évi verseny két részből állt. A szeptembertől folyó előkészítés után 27 hallgatót javasoltunk az elődöntőbe. Ott a szereplők egy tetszés szerint választott verset mondtak el. A legjobb 15 továbbjutott a döntőbe; amelyben a szabadon választott vers elmondásán kívül még prózai szöveget is kellett felolvasniok: Móra Ferenc „Mindennapi kenyerünk” című novellájának befejező részét. A bírálóbizottságban résztvett Lőrincze Lajos, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, É. Kiss Sándor, a főiskola igazgatója, valamint a nyelvészeti és az irodalmi tanszék több oktatója. A bizottság Honffy Pál II. éves hallgatónak ítélte az I., Bíró Ibolya II. éves hallgatónak a II., Major Lászlóné esti II. éves és Kovács Zs. Józsefné I. éves hallgatónak a III. díjat. Valamennyi nyertes magyar szakos hallgató, de volt a 15 versenyző közt több nem magyar szakos is.

Az I. félévben szervezett szövegelemző szakkörön Németh Géza vezetésével azzal próbálkoztunk, hogy a hallgatóknak megmutassuk, hogyan juthatnak el a nyelvészeti előadásokon és a stílusgyakorlatokon elsajátított ismeretek, elemzés segítségével a műalkotások eszmei-politikai tartalmának és művészi szépségének teljesebb megértéséhez. Ehhez a munkához azonban a nyelvi tények alaposabb megismerésére, a stílusgyakorlatok kiszélesítésére és elmélyítésére van még szükség.

Évek óta sok gondot okozott a főiskolán, hogy az alsó- és középfokú iskolák oktatásának fogyatékoságai miatt általában alacsony volt a helyesírási színvonal. Az elmúlt tanévben a magyar szakosok stílusgyakorlati, a nem magyar szakosok magyar nyelvi órái egy részének felhasználásával, rendszeres oktatással és szigorú számonkéréssel végre sikerült alapvető fordulatot elérnünk. A körülmények figyelembevételével évfolyamonként és szakonként szinteket állapítottunk meg, s azokat a hallgatókat, akik a rájuk kirótt követelményeknek nem feleltek meg, más tárgyakból elért eredményüket figyelmen kívül hagyva utóvizgára kényszerítettük, súlyosabb esetben eltanácsoltuk a főiskoláról.

A hallgatók önálló munkájának szorgalmazására pályázatosokat írtunk ki. Sajnos, a kétéves képzéssel együttjáró időhiány miatt csak kevés pályamű készült el. Pálos Miklós II. éves levelező (A szokincsfeljesztés és az élet), Mária Béláné III. éves esti (Átmeneti kategóriák határozórendszerünkben) és Bagi Ilona II. éves hallgató tanulmányát (Szülőfalu nyelvjárásának hangtani sajátosságai) pénzjutalommal tüntettük ki. Mindhárom mű egyéni anyaggyűjtésen, a felhasznált forrásművek önálló, tudományos alkalmazásán alapszik.

A tanszék eddigi munkájával elérte, hogy hallgatói szeretik a magyar nyelvet, szívesen foglalkoznak a leggyakrabban száraznak tartott leíró nyelvtannal.

Bencédy József

Hallgatóink szóbeli és írásbeli megnyilatkozásainak helyes irányú nevelése érdekében két versenyt tartottunk:

A szép magyar beszéd versenye két részből állt: a kifejező, művészi olvasás ápolására a hallgatók egy megadott szöveget (Móricz Zsigmondtól és Gyulai Páltól) olvastak fel. A verseny második részében szabadon választott prózai szövegrészt mondtak el a versenyzők. (Leggyakrabban választott írók: Gárdonyi, Móricz, Kossuth, Pázmány, Molière, Szabó Pál, Jókai stb.) A verseny igen nagy közönség előtt zajlott le. Nyertesei: Leblanc Zsolt I. éves és Vilmányi Irén II. éves hallgató.

A helyes kiejtés a szép magyar beszéd gyakorlására a tanszék két alkalommal hallgatóink beszédét, feleleteit és külön ún. közvetítési beszámolóit magnetofonra is felvette, s többször újrajátszva elemezte. Ezután a szép magyar beszéd versenyének nyertesei újra elmondták szövegeiket.

A jó nevelőnek igen nagy segítője a jó helyesírás. Ennek propagálására rendeztük meg helyesírási versenyt. A versenyzők nehéz szöveget kaptak feladatul; sajnos, a kb. nyolcvan versenyző közül elfogadhatóan csak 20—30 versenyző oldotta meg feladatát. A verseny nyertese Réthy Zsuzsanna II. éves magyar szakos hallgató lett teljesen hibátlan dolgozatával. A két verseny nyerteseit és helyezetteit a kulturális bizottság és az igazgatóság támogatásával 1500 Ft pénzjutalomban, a főiskola tanárainak és dolgozóinak adományaiból pedig 30 db. könyvjutalomban részesítettük.

Az eredményesebb általános iskolai helyesírás-tanítás érdekében a tanszék felmérte az egri ált. iskolák V—VIII. osztályaiban az 1952—53. tanévben megírt irodalmi és helyesírási dolgozatok alapján a helyesírás helyzetét. A helyesírási norma felállítását célzó munkát befejeződött, feldolgozását folyamatosan közli az Anyanyelvünk az iskolában című folyóirat. A tanszékvezető irányításával és szempontjai szerint a feldolgozásban a tanszék tanársegédei munkálkodnak, s az összefoglalás külön táblázatokban levelező hallgatóinknak rendelkezésükre is áll.

Tanszékünk az általános iskolai és a főiskolai nyelvi oktatáshoz a szemléltető és módjait kidolgozta, és a megfelelő szemléltető táblákat, sematikus rajzokat, grafikus megoldásokat elkészítette, s ezek állandó kiállítás keretében az érdeklődők, illetőleg a nappali és a levelező hallgatók rendelkezésére állnak.

Az elméleti anyag irodalmát és az elméleti anyagra vonatkozó szemléltető anyagot folyamatosan külön fűlkékben szemléltetjük. A gyakorlati képzéshez szükséges szemléltető anyagot is ezekben állítjuk ki. Az ún. nyelvészeti folyosókon nagy magyar nyelvtudósaink képeit helyeztük el.

Szakköri munka keretében elkészült „Az egri szőlőművelés műszókincse” és „A mályinkai szénégetők műszókincse” című dolgozat.

A magyar nyelvi oktatás és nevelés irodalmának összeállítását kezdtük meg, s erre vonatkozó bibliográfiai anyagunk 1790-től 1900-ig az érdeklődők rendelkezésére áll. A tanszék dolgozóai a tanszékvezető irányításával megkezdtek a hallgatók stílusának, szóbeli és írásbeli megnyilatkozásainak tudományos igényű megvizsgálását.

Bakos József

Írástörténeti kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Az elmúlt hetekben az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára által rendezett kis írástörténeti kiállítás vonta magára a könyvtár látogatóinak figyelmét.

A kiállítás, bevezető részében, kiterjeszkedett az írás előzményeire is: néhány képpel szemléltette a gondolatközlésnek tárgyak vagy képes ábrázolással történő — természeti népeknél és a népi hagyományban ma is élő — különféle módjait. A továbbiakban megismertette a szemléltető a legrégebb nagy keleti írásrendszerekkel, képekben és magyarázó szövegekkel megvilágítva évezredes fejlődésük útját, amint az a képirástól a hangcsoport-jelöléshez, ezen túl pedig helyenként a betűírás kialakulásához vezetett. A sémita íráskörből kiágazó görög írás különféle változatainak és származékainak bemutatását a latin ábécé kezdetének szemléltetése követte. A latin betűs írás történetét ezután, fő témaként, a kiállítás végigkísérte a könyvnyomtatásnak Európában való megjelenéséig. Az egyes korszakok írásformáit bemutató képanyagot az akkoriban használt íróeszközök ábrázolásai egészítették ki. Egy-egy korabeli műemlék fényképe felhívta a figyelmet az írásformák és a művészeti stílusok fejlődésében jelentkező párhuzamokra. Egykorú ábrázolásokban élénk lépett maga az ember, az író ember is; a feliratok pedig igyekeztek tudósítani azt a jelentős szerepet, amelyet az írás betöltött és ma is betölt az emberiség társadalmi-kulturális fejlődésében.

* A helyi adottságok nem engedték meg, hogy a kiállításon bemutatásra kerüljenek eredeti kéziratok is. A szemléltető anyag megválogatása azonban úgy történt, hogy a fényképek, színes reprodukciók legalább megközelítően fogalmat adjanak a kéziratok formai tulajdonságairól, esztétikai szépségéről is. Megmutatkozott azonban itt is egy régen tapasztalt, sajnálatos hiány: míg külföldi írásművekről bőven állnak rendelkezésünkre szebbnél szebb reprodukciók, addig hazai kéziratainkról, nyelvemlékeinkről, korvináinkról alig van reprodukciók, fakszimile-kiadásunk, mely csak megközelítőleg is érzékeltetné az eredetiek jellegzetességeit, illuminációik finomságait, színpompáját. Ezt a hiányt minél előbb fel kellene számolnunk. Hogy valóban meglevő szükségletek kielégítéséről van szó, bizonyítja az a körülmény, hogy az Országos Széchényi Könyvtár írástörténeti kiállításának képanyaga iránt érdeklődés mutatkozott több fővárosi és vidéki tömegkönyvtár részéről is, ahol ennek nyomán hasonló kiállítást rendeztek vagy terveznek a közeljövőben.

Simonyi Zsigmond utca

A minapában a főváros XIX. kerületébe vitt utam. Amint célom felé törekedtem, egyszerre csak az egyik utca jelzőtáblájáról megilletődötten ezt a feliratot olvastam: *Simonyi Zsigmond utca*. Tehát a nagy nyelvtudósról, folyóiratunknak egy negyedszázadon át volt szerkesztőjéről utcát neveztek el! Az utca elhelyezésénél fogva mindenképpen megfelel a Simonyi Zsigmond tiszteletre méltó nevének s emlékének. A hosszanti irányban húzódó utcába torkollanak pl. jobbfelől a Bemről, Móricz Zsigmondról, balfelől pedig a Marxról, Bethlen Gáborról, Bartók Béláról elnevezett utcák.

A közlekedésügyi minisztérium kiadásában, 1952-ben megjelent Budapesti Útmutató tájékoztatása szerint a főváros területén eddig a következő nyelvtudósok emlékét őrzik utca- nevek (Az ábécérendbe szedett nevek mellett megjelöljük egyszerismind az utcák kerületének számát is.) *Ballagi Mór u. XI.*, *Brassai Sámuel u. XII.* és *XVII.*, *Budenz út II.*, *Bugát u. I.* (Természetesen valószínű, hogy a megtiszteltetés inkább a természettudós Bugátnak szól), *Hunfalvy u. I.* (Vajon a földrajztudós vagy a nyelvész Hunfalvy emlékének akartak-e áldozni?), *Kempelen Farkas u. XII.*, *Kőrösi Csoma út X.* (s *Kőrösi Csoma Sándor u. XVII.*) *Szarvas Gábor út XII.*

Meg kell állapítanunk: ebből a szerény felsorolásból több nagy név hiányzik. Hiába keressük pl. az Útmutatóban *Révai Miklós* s *Réguly Antal* nevét. Az utca- nevek szerint van ugyan *Révay* utca a VI. kerületben, valamint a XX. kerületbe osztott Pesterzsébeten s Soroksáron is, de kétséges, hogy ez a tiszteletadás az *Elaboratio Grammatica* szerzőjét, vagyis *Révai Miklóst* illeti-e. Az Útmutató egyik érdekessége, hogy a X. kerületben *Ugor* elnevezésű utcát is találunk.

Utca- nevekről lévén szó, megjegyezzük, hogy a peremvárosoknak s községeknek a fő- várossal való egyesülése következtében sok visszasság, következetlenség került az utcák jegyzékébe. Van pl. Nagyszombat u. a III. s a XVIII. kerületben, de emellett Nagyszombati u. a IV. kerületben; Nyitra utca a X. kerületben, továbbá Budafokon, Kispesten, Pesterzsébeten, Pestszentlőrincen, Rákosszentmihályon, másfelől pedig Nyitrai u. Csepelen, Rákospalotán. Sok volna az ilyenfajta visszasságokat mind sorra venni. Ezért még csak egy-kettőt szeretnék kipécézni. Eötvös Loránd Lorándnak nevezte magát, s az Akadémia kiadásában megjelent „A magyar helyesírás szabályai“ is ezt az írásmódot ajánlja; ezzel ellentétben a XVII. kerületben Eötvös Loránd utcát találunk. A történelemből tudjuk, Nándorfehérvárnak 1456. évi ostroma alkalmával hőstettével többek közt Dugovics Titusz is kiténtette magát. A Budapesti Útmutatóban azt olvassuk azonban, hogy a III. kerület egyik terét Dugovics Titusz térnek nevezik. Az utcák jelzésében mutatkozó effajta ellentmondásokat, visszasságokat s hibákat bizonyára az illetékes hivatalos szervek is észrevették, s így hisszük, hogy igyekeznek ezeket eltüntetni.

Végezetül hangsúlyozzuk, hogy a magyar nyelvtudomány s nem utolsósorban a Magyar Nyelvőr iránt tanúsított megbecsülésnek tekintjük, hogy Simonyi Zsigmond emléke megérdemelt kegyeletes tiszteletadásban részesült. A Magyar Nyelvőr erről a nemes intézkedésről Simonyi Zsigmond halálának 35. évfordulója alkalmából óhajtott beszámolni. (Simonyi Zsigmond ugyanis 1919. évi november 22-én hunyt el.)

D. Sz.

Munkatársainkhoz!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése végett vegyék figyelembe a következő kívánalmainkat:

1. A kéziratokat lehetőleg szabványos (A/4 nagyságú, 21×29 cm) fehér papírlapnak az egyik oldalára gépeljék.
2. Egy lapra 25 sort írjanak, soronként 60 betűvel.
3. Egy lapon — a betűhibák kijavításán kívül — legfeljebb öt sorban lehet utólagos javítás. A javításokat ne a lapszélre, hanem az áthúzott hibás szöveg fölé írják.
4. A szövegben a nyelvi adatokat egy egyenes vonallal húzzák alá (ez a dőlt szedést jelzi). Az értelmi kiemeléseket pedig hullámos vonallal, ill. (géppel) szaggatott aláhúzással jelölik (ez a ritkítás jele). A neveket és címeket ne húzzák alá.
5. A folyóiratok évfolyamait arab számmal írják, ne rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot tegyenek. Az évszázadokat római számmal írják.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

(Budapest, 1954.)

<i>Aristophanés</i> : Három komédia. Fordította <i>Arany János</i>	<i>LaFontaine</i> : Mesék. Fordította <i>Áprily Lajos, Jékely Zoltán</i> stb.
<i>Asztalos István</i> : Szél fuvatlan nem indul	Régi magyar vígjátékok, Magyar klasszikusok sorozatban
<i>Balassi Bálint</i> : Összes versei	<i>Reményik Zsigmond</i> : Büntudat
<i>Balzac</i> : Elvesztett illúziók. Fordította <i>Benedek Marcell</i>	<i>Tamás Gáspár</i> : Új csapáson
<i>Berda József</i> : Élj és énekelj!	<i>Vajda István</i> : Az AA 338-as esete
<i>Fielding, Henry</i> : Jonathan Wild. Fordította <i>Julow Viktor</i>	<i>Várnai Zseni</i> : Válogatott versek
<i>Gyárfás Miklós</i> : Visegrádi pofonok	<i>Veres Péter</i> : Gyepsor
Három költő (<i>Boda István, Pákolitz István, Petrovácz István</i>)	<i>Wells, H. G.</i> : Az istenek eledele. Fordította: <i>Szinnai Tivadár</i>
<i>Horváth Imre</i> : Válogatott versek	<i>Weerth, Georg</i> : Humoros karcolatok. Fordította <i>Lányi Viktor</i> , ill. <i>Gáspár Endre, Kardos László</i> stb.
<i>Horváth István</i> : Válogatott versek	
<i>Kónya Lajos</i> : Országúton	

VAS MEGYE TANÁCSÁNAK NÉPMŰVELÉSI OSZTÁLYA

(Szombathely, 1954.)

<i>Dömötör Sándor</i> : Petőfi vasi élményei és a népművelési hagyomány	<i>Dömötör Sándor</i> összeállítása: Szalai Veronika balladája. Bükki népmesék
---	--

TÁRSADALOM- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT

(Budapest, 1954.)

Deme László: Ápoljuk nyelvünket

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója. — Műszaki felelős: Tóth Ferenc.
A kézirat nyomdába érkezett 1954. X. 25. — Példányszám: 2600. Terjedelem: 15 (A 5) fv.

33668/54 Akadémiai nyomda. — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc.

**AZ 1954. ÉVI 78. ÉVFOLYAM TARTALOMJEGYZÉKE,
SZÓMUTATÓJA ÉS TÁRGYMUTATÓJA**

TARTALOMJEGYZÉK

A „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című tanulmánykötet vitája ...	129	<i>Csatkai Endre</i> : Igazította a hűrt 92. A tegezés	187
<i>Angyal Endre</i> : Veres Péter szavairól	375	<i>†Csefkó Gyula</i> : Olyan a szerencse, mint forgó Velence	81
<i>Bakos Ferenc</i> : A szocializmus építésének kifejezései a romániai magyarok nyelvében	11	<i>Csongor Barnabás</i> : Nyelvművelés a Kínai Népköztársaságban	341
<i>Bakos Ferenc</i> : A szocializmus építésének kifejezései a romániai magyarok nyelvében	11	<i>D. L.</i> : Válaszok kérdésekre 276, 449, 450	
<i>Bakos József</i> : Az egri pedagógiai főiskola hírei	454	<i>D. Sz.</i> : Simonyi Zsigmond utca ...	455
<i>Balázs János</i> : Az oroszból fordított művek némely hibájáról	37	<i>Décsy Gyula</i> : A nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdései Csehszlovákiában	316
<i>Bárczi Géza</i> : A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd tudományegyetemen I. — Elnöki megnyitó az MTA Nyelvművelő Főbizottságának a „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című tanulmánykötetről tartott vitaülésén 129. — Elnöki zárószó a vitaülésen ...	163	<i>Deme László</i> : Válasz egy kérdésre 117. — Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitaülésén 159, 161. — Helyesírási szabályzatunk tizedik kiadásához	285
<i>D. Bartha Katalin</i> : Hibás-e a „meghibásodás”?	33	<i>Dénes Szilárd</i> : A Nyelvőr megindítását elősegítő nyelvművelő törekvések 19. — A nyelvi jellemzés eszközei a Rokonokban	59
<i>Béke Ödön</i> : Lap vagy oldal? 40. — Az iskolai elemzés kérdései 43. — A „hárommillió koldus Magyarországa” nyelvi dokumentuma 86. — Gaggancs. Hályogkö. Pacvirág 87. — Veszprém megyei tájszavak és szólások a 17. századból 93. — Válasz egy kérdésre 120. — Ölt, öltés, öltő 229. — Bűrűcske 248. — Néhány <i>v</i> tövű ige <i>l</i> -lel bővülő alakjáról 412. — Kapja magát. Igaz ágyból való. Hímez-hámoz	413	<i>Dobcsányi Ferenc</i> : Mákvirág 245. — Dorombol, dorombolás	420
<i>Béna, Leopold</i> : Josef Blaskovics: Učebnice mad'arštiny	261	<i>Dömötör Sándor</i> : Bakhát, bogárhát 419	
<i>Bencédy József</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitaülésén 157. — A budapesti pedagógiai főiskola hírei	453	<i>Elbert János</i> : Fjodorov könyve a fordítás elméletéről 104. — Szpartakiád 247. — Jevgenyij Vorobjov: Magasság	446
<i>Benkő László</i> : Az iskolai elemzés kérdései 42. — Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitaülésén 150. — Sásdi Sándor: Ruzsinka	433	<i>Erdődi József</i> : Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta ... 75, 220, 382	
<i>Benkő Loránd</i> : Széljegyzetek egy helyesírási „kritiká”-hoz	399	<i>Fábián Pál</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitaülésén	158
<i>Bödey József</i> : A bolgár nyelvművelés fellendülése	344	<i>Farkas Vilmos</i> : A melléknév körülírt fokozásának kérdéséhez	179
		<i>H. Fekete Péter</i> : Menjen a sóhivatalba 245	
		<i>Ferenczy Géza</i> : Tudományos nyelvünk művelése	99
		<i>Fokos Dávid</i> : A komi (zürjén) nép művelődésének új korszaka	332
		<i>Fónagy Iván</i> : Marcel Cohen előadása 451	
		<i>Gáldi László</i> : Kisértet-állam 85. — Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa 110. — Hány nyelven beszélnek az emberek? 217. — Költői nyelvünk szokászetéhez	365
		<i>Gallyas Ferenc</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitaülésén	156
		<i>H. A.</i> : Válasz egy kérdésre	449

<i>H. M.</i> : Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvészeti Tudományos Diákkörének munkájáról	282	<i>Mikó Pálné</i> : Lehet-e figyelemmel betekingetni?	262
<i>Hercegg Gyula</i> : Eckhardt Sándor: Francia—magyar szótár 115. — A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában 203. — Az új Decameron-fordítás	437	<i>Mollay Károly</i> : A német nyelvművelés új arca	335
<i>Imre Samu</i> : Álmodom valakivel vagy valakiről 184. — Megjegyzések Bakos Ferenc „A szocializmus építésének kifejezései a romániai magyarok nyelvében” című cikkéhez	393	<i>H. Molnár Ilona</i> : Borisz Polevoj Kortársaink című művének magyar fordításáról	444
<i>Jakab László</i> : Debreceni hírek	452	<i>O. Nagy Gábor</i> : Ezt faggyúzd meg 83. — Megüti a bokáját 243. — Orrában hordja a harangozópénzt	414
<i>Juhász József</i> : Fónagy Iván—Soltész Katalin: A mozgalmi nyelvről	262	<i>Nagy Tibor</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén	153
<i>K. B.</i> : Válasz egy kérdésre	118	<i>Németh Géza</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén	154
<i>K. K.</i> : „Nyelvjárási hangos úti-kalauz” a rádióban	284	<i>Nyíri Antal</i> : Csefkó Gyula hetvenötéves	122
<i>K. L.</i> : A Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi nagygyűlése	278	<i>Pais Dezső</i> : Válasz egy kérdésre	117
<i>K. M.</i> : A Magyar Nyelvtudományi Társaság 50. közgyűlése	126	<i>Peciar, Štefan</i> : A szlovák helyesírás szabályozásáról	338
<i>K. T.</i> : Válaszok kérdésekre	277, 448	<i>Prohászka János</i> : Illés Sándor írói nyelvéről 62. — Puskin: Mese Szaltán cárról 267. — Hajrá, hajráz	417
<i>Kaibinger Fülöp</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén	150	<i>R. É.</i> : Válaszok kérdésekre	277
<i>Kálmán Béla</i> : Kizsákmányolás	416	<i>Rácz Endre</i> : Vitaindító beszámoló az MTA Nyelvművelő Főbizottságának a „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című tanulmánykötetről tartott vitauilésén	130
<i>Kélemen József</i> : Hány szó van nyelvünkben?	68	<i>Reychman, Jan</i> : Pajtás	226
<i>†Kertész Manó</i> : Régi babonák emlékei nyelvünkben	407	<i>Rubinyi Mózes</i> : Mikszáth népiskolai nyelvkönyve 79. — Bárczi Géza: Bevezetés a nyelvtudományba	265
<i>Klemm Imre</i> : A számbeli egyeztetés főbb kérdései a magyarban	165	<i>Sulán Béla</i> : Az új cseh—magyar szótár elé	213
<i>íjf. Kodolányi János</i> : Géret	248	<i>Sz. F.</i> : Válasz egy kérdésre	120
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Nyelvművelő tanulmányok és cikkek sajtószemléje (1953) 26, 191. — Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén	162	<i>Sz. Gy.</i> : Válaszok kérdésekre 119, 275, 448	448
<i>Láczter István</i> : Szabó—Zsinka—Kosaras: Az orosz nyelv tankönyve	272	<i>Sz. I.</i> : Finnugor nyelvészkonferencia a Szovjetunióban	127
<i>Lavotha Ödön</i> : Munkácsi—Fuchs: Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken	112	<i>Szilágyi Ferenc</i> : A magyar népi epika hagyományai Fazekas Lúdas Matyijában	350
<i>B. Lőrinczy Éva</i> : Szabó Pál: Nyugtalan élet (Gyermekkor)	429	<i>T. J.</i> : Válaszok kérdésekre 118, 119, 121, 275, 450	450
<i>M. G.</i> : „Édes anyanyelvünk” sorozat a rádióban	128	<i>Tamás Lajos</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén	146
<i>Macrea, Dimitrie</i> : A román nyelvtudomány a fellendülés útján	308	<i>Temesi Mihály</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén	147
<i>Makay Gusztáv</i> : Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén	152	<i>Terestyéni Ferenc</i> : A halál kifejezése a Szigeti Veszedelemben 211. — Zrínyi Miklós: Válogatott prózai írások	435
<i>Margócsy József</i> : „Helyesírás, óh!”	404	<i>Tompa József</i> : Lap, oldal 39. — A stílusvizsgálat módszeréhez 44. — Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitauilésén 158.—	
<i>Martinkó András</i> : Gyarmat 234. — A nyelvi archaizálás kérdéséről	369		
<i>Márton Gyula</i> : A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának munkálatairól	376		
<i>Mikesy Sándor</i> : Lábbelit jelentő szókalk alakult vezetékneveink	239		

- Törődjünk többet vonatkozó névmásaink számbeli egyeztetésével! 176
- Török János*: A koreai nyelvészet időszerű kérdéseiről 348
- Végh József*: Az őrségi és hetési nyelv-járás ismertetése 249, 423
- Vincze Oszkár*: Megjegyzések műszaki nyelvünkről 197
- Zolnai Béla*: Csikk 90. — Város=bel-város 92, 422. — Hozzászólás az MTA Nyelvművelő Főbizottságának vitaülésén 149, 161. — A francia anyanyelvi oktatás tanulságai ... 324
- Zsoldos Jenő*: Dolgos és dolgozó 88. — Falragasz, plakátirodalom 246. — A francia forradalom szavaihoz. 421. — Gyárista. Omnibusz ... 422
- A Nyelvőr postája 117, 275, 448
- Az MTA Nyelvtudományi Intézete nyelvművelő csoportjának leveles-ládájából 117, 275, 448. — Az Értelmező Szótár szerkesztőségének kérdései 121, 277
- A Nyelvőr hírei 122, 278, 451
- A Magyar Nyelvtudományi Társaság 50. közgyűlése (*K. M.*) 126. — Finnugor nyelvészkongresszus a Szovjetunióban (*Sz. I.*) 127. — „Édes anyanyelvünk” sorozat a rádióban (*M. G.*) 128. — A pavlovi élettan szempontjai a beszéd vizsgálatában 128. — Nyelvjáráskutató úton Csehszlovákiában 128. — A Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi nagygyűlése 278. — A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Főbizottságának hírei 281. — Nyelvművelő megbeszélés a Közért központjában 283. — Írástörténeti kiállítás az Országos Széchenyi Könyvtárban 454. — Simonyi Zsigmond utca (*D. Sz.*) 455

SZÓMUTATÓ

Nincsenek fölvéve a következő cikkek szavai: *Beke Ödön*: Veszprém megyei tájszavak és szólások a 17. századból (93—8). — *Vincze Oszkár*: M ggyezések műszaki nyelvünkről (197—202). — *Végh József*: Az őrségi és hatési nyelvjárás ismeretése (249—260, 423—8).

A

abál 303
 ábránd 149
 ad 303
 adag 161
 adaptál, adoptál 405
 adásvétel 305, 307
 adenin 449
 adósság 405
 advent 304
 afölött 297
 agavé 304
 aggály-aggodalom 139
 agitációs pont, helyiség
 12, 17, 396
 agitátor 12, 16, 395, 396
 agitrop 263
 agresszív 307
 agresszor 387, 388
 ajándék 449
 akar 119
 akarnok 405
 aki, ami, amely 176
 akkor jön meg az esze,
 mikor Kemencén vásár
 lesz 81
 akol 412
 aktív 307
 aktivista 12, 396
 aláhúzó, -ás 390
 alamizsnás 121
 alelnökök 142
 alkalmas 182
 alkalmaz 102
 állkulák 390
 álmodik vkivel, vkiről
 184
 általánosít 384
 aludj—aludjál 139
 ámen 303
 amennyiben 102
 amulett 307
 a nagy fordulat éve 386
 angolra tesz 383
 ankétez, ankétoz 449

annál inkább 181
 antenna 161
 arany 84
 argentin 307
 argó 304
 árnyékol 405
 aroma 304
 ársin, ársinrúd 222
 artelj 384
 ásó 182
 asztal, -főnök 224
 atlétika 304
 atom 135, 158
 atamán 222
 avval, azzal 450
 azalatt 297
 ázalék 414
 az asszony verve jó 124
 azelőtt 296
 azbeszt 307
 az idén 450
 azsag, azsagon jár 409

B

baj jöjjön rá 415
 bájos, -asszony 407, 408
 bakhát 419
 balek 307
 baloldal 305
 baloldaliság 384
 banda, -gazda, bandáz,
 -ás, -ó 66
 bandzsál 303
 bankett 307
 bántsa 293
 bánya 222
 bárisnya 76
 barscsina 384
 bátyja 293
 bazsalyog 367
 beavatkozó 388
 bedől 140, 383
 begyullad 383
 beindít 141
 béke- (harc, bizottság,
 védelem, világkong-
 resszus, front, tábor)
 12, 16, 306, 388
 békesség 401
 bele 303
 belehal 412
 béléseső, béléselem 33
 -beli 296
 belváros 92
 benn, bent 304
 beölt 233
 besürget 140
 betekinget 202
 betölt 271
 betyár 149
 beütemez 263
 billenő tehergépkocsi 392
 bimbózik 305
 bír 21, 23, 303
 bírák, bírók 304
 bírálát 313
 bírok 370
 bírságol 157
 Boeskor, boeskor 240
 bogárhát 419
 bogárhátú szántás 419
 bohém 307
 boka 243
 bólingat 295
 bolsevik, bolseviki, bol-
 sevista 382, 383, 384
 bolsevizmus 383
 bolydul 270
 borít 449
 borospohár 305
 borotva 303
 Botos, botos 240
 bölcsesség 304, 401
 bratyi 149
 bricska 222
 brigád, brigadéros 386
 brindza 299, 300
 bugyborog 368
 bújik 303, 412

bumáska 76
 burokban született 411
 busz 161
 búvik 412
 búza 158
 búbáj, -os, búbájós vén
 szatyor 407, 408
 büfé 304, 402
 büró 12, 17, 396
 bürök, bürökese, bürücs-
 ke 248
 büvölés-bájolás 407
 büvös-bájos 407

C

cékla 160
 centrálé 304
 chvosztizmus 384
 címlap 40, 41
 Cipellős, cipellős 241
 cipő 241
 cókoly, cókó 240
 cuppog 304

Cs

csája 76
 csajhana 222
 csájnyik 222
 csaljuk meg az ördögöt
 410
 csárda 149
 császi 76
 csasztuska, (-brigád, -író),
 csasztuskáz 221, 404
 csattantó 88
 csengetyű, csengettyű 292
 csépel 413
 csi, csiesi(j)gat 368
 csihad 366, 368
 csikk 90
 csinovnyik 222
 Csizma, csizma 241
 csókolózik, csókolózik
 304
 csonkabonka 305
 csoportban dolgozik 391
 csorgás 277
 csorgat 304
 csőbőr 303
 csudafa 88
 csúnya 304
 csurgat 304
 csügg, csüng 304
 Czókoly, Czókós 240

D

da-da 75
 darab 301

darabbér-rendszer 306
 davaj, -oz, davajgítár
 75, 77
 délelőtt 301
 délutáni 296
 dézsa 120
 dézsma 126
 demokrácia 300, 383
 deszjatyina 384
 dióbarna 121
 diri 161
 diribdarab 305
 dispécses 158, 404, 446
 diverzáns 305, 388
 dokument 76
 dolgos 88
 dolgozik 14
 dolgozó (nép, osztály,
 paraszt) 88, 90, 18, 306
 doromb, -ol, -oz, -olás,
 -ozás 420
 doszvidannya 75
 drasztutye 75
 dúd 150
 dudál 125
 durák 221
 dús 327

E, É

édesen 293
 edz 294, 299
 egy 168, 293
 egy gyékényen árul 411
 egy húron pendül 411
 egy követ fúj 411
 egy öltő ruha, bocskor
 233
 egy úttal tartozott az
 ördögnek 410
 egy vetet ruha 233
 egye meg a fene 415
 egyéni felelősség 385
 egyéni gazdaság 13
 egyenlődsi 385, 391
 egyetértésben 38
 egykori, egykorú 405
 egyre inkább 181, 183,
 184
 éjszaka, éjtszaka 294, 402
 él (ige) 412
 él- 327
 élenjáró 385
 élére állítja a kérdést 388
 életszínvonal emelkedése
 389
 elhussan 368
 elködösíti a kérdést 388
 ellenforradalmár 383
 elmésség 401
 elől, elül 304
 előljáró 303

elpasliz 77
 elront 212
 elsejei, elseji 304
 elsődleges 305
 elvesz 212
 elvtárs 383
 embernek ember által
 való kizsákmányolása
 416
 emberöltő 234
 embervesztő 407
 énbennem 296
 ence, Bence, kis Medence
 81
 énekel 413
 enyeleg 414
 ép, épen, épp, éppen 291
 építőtelep 17, 397
 ér- 327
 erély 150
 érv, érvelés 150, 161
 érvénybelépés 306
 esperes 126
 eszesség 401
 eszik 294
 ésszerű 401
 ésszerűsítő 390
 evvel, ezzel 450
 ez a bibi 136
 ezalatt 296
 ez idén 450
 ezt faggyúzd meg 83

F

faggyúz 83
 fáj a lábaim 167
 -fajta 401
 faképnél hagy 124
 fakszimile 304
 falba omol 124
 falirodalom 247
 faliújsága, faliújságja 118
 falragasz 246
 faluközösség, 384, 385
 fáradság, fáradtság 405
 fasiozott 405
 fasor 298
 fattyú gyermek 413
 fehér-rongya 86
 fekete lé, fekete leves 125
 fekete százak 385
 fel-, föl- 450
 fél (ige) 62
 fél kesztyű 305
 félágra való kapálás 419
 felé 193
 -féle 401
 felelősség 121
 feljebb 303
 felölt, felöltő 230, 232
 felszámol 146

feltűnést kelt, feltűnik
140
felvergődik 25
fenn, fent 450
fenntart 450
fentnevezett 450
fenyér 269
ferdeség 401
fertelmes, förtelmes 449
fest 291
fetisizál 386
ficsúr 149
figyelmeztet 25
filagória 303
film 135, 158, 193
fog (ige) 193, 327
foggyökér-gyulladás 306
fogja magát 413
fogózik, fogózik 403
folyik 144
folyó bor 193
fonál, fonal 304
fontos szerepet játszik
136
forgó, -játék 82
forgó Velence 82
fő, föl 303, 412, 449
fődi ördög 408
főigazgat 142
föld alá tesz 212
földbirtokos osztály 305
földet harap (rág) 212
földműves, földműves 119
földre fektet 212
földreform-törvény 306
főleg 181
fölgerjedt 370
följebb 303
fölött 193
főzi a taplót 124
frézer 392
fricska 269
frissesség 401
frizura 304
fú (ige) 412
fújja a kigyókövet
(hályogkövet) 87
furcsa 248
fűbe harap 212
fülemüle 303

G

gaggancs 87
garázs 158, 161
garmada 149
garzon 304
gazdász 150
gázol 413
Gelence nem Velence 81
gép- és traktorállomás
13, 16

gépír 142
géret 248
gigasz, gigant 386
góbé 149
gólt lő 136
gombol 413
gondatlan, gondtalan 139
-gramm 304
gúnár 304
gúnyol 413

Gy

gyárlista 422
gyarmat 234
gyarmatos 238
gyarmatot ül 239
gyepű, gyepű 292
gyertya, gyertyáz, gyer-
tya ég 84, 85
gyeszjatyina 384
gyévuska 76
gyógyász 149
gyomrából szől 372
gyorsan, gyorsan 139
gyorsír 142
gyorsvágás 391
gyönyörűséges mák-
virág 246
győzelmet arat 193

H

habóka 270
hagyja 293
hajítófa 370
hajrá, hajráz 417, 418
hal (ige) 412
haladó szellemű 305
halál 211, 413
halálélesztő 413
haló-rongya 86
hályogkő 87
hám 413
hangsúlyoz 142
hántja a hársat 124
harangozó pénz 415
harmadol 121
hárommillió koldus 86
hátrakötöm a sarkad 124
hátra van még a fekete
leves 124
hazaküld 383
házalék 414
ház körüli 305
henyeleg 414
hi (ige) 412
hiányosság 390
hid 449
hidegen 414
hideg leli 415
hidegre tesz 383

hidegvérű 306
higiénia 305
higiénikus 304
higgye 293
hisz 293
hím, hím-hám, hímel-
hámol, hímez-hámoz
413
himbolyog 414
hímez, hímel 414
hincsellér 414
hinda 414
hint, hinteget 414
hív 449
hivul 412
hodzsa 299
hogy 21
hogyha 277
hontalan kozmopolitiz-
mus 387
hosszat 291
hosszú nyakú 305
hová 413
hősies munka 385
huccu 414
hunyn 303
huppan 270
húr 92
húr igazítása 92
huss, hussan 368
huszít, huszét 414
hül 303

icicipici 296
idegbeteg, idegbajos 139
idegen 414
idén 450
idestova 300
igaz ágyból való 413
igazítottatja a húrt 92
ige, igezés 408
igéző szempár, — szépség
408
igyi, igyiszuda 75
ikon 222
ikra 221, 222
ildomos 36
ím-ám, ímmel-ámmal 413
imely, imel, imöl, imé 414
impresszárió 304
inkább 179—183
internacionalizmus 387
intervenció 388
iparkodik 119
iparosítás 385
irányt vesz 390
irányvonal 193
iratlan 277
író 182
iroda 17

irodában, irodán 139
iskola 160
iskolán van 193
iszik 294
iszpolu 384
itt a baj, a bökkenő 136
itteni 182
itt hagyta 306
ittlevő 306
itt szorit a cipő 136
itt van a kutya elásva 136
izzadság, izzadtság 405

J

járás 396
járat 193
járó 182
járókelő 305
játék, játszma 139
játszik 294
javít 291
jelentés 13, 17
jelentőség 121, 405
jeszte 75
jobban, jobbadán, job-
bára 181, 183
jó órában mondjam 411
joptvojmány 75
József 449
jön 119, 294
jöttment 121

K

kacér 149
kacsingat 295
káder, -ez, -ezés, -es 386
kadet 386
kákó 87
kalapács 149
káosz 304
kapja magát, kapja-fogja
magát 413
kaporószalag 17
Капча, kapca 241
kapta 241
kaput 75
karakterisztika 386
karasó 75
karbanöltő, -kosár 233
kard alá tesz 212
Károllyal 297
karöltő, karöltve 233
karöltöző 232
kaszáló 182
katedra, -ülés 15, 17,
396
kaviár 222
kedves 293
kehely 126

kel 303, 412
kelet német, keleti német,
Kelet-Németország 404
kemence 81
kenyérdúc 270
kenyértörésre kerül a
dolog 124
kép, képen, -képp, -kép-
pen 291
kérdést élére állít, elken,
elkődösít 388
kérdést intéz 157
kerekagyon kiált 124
kerek asztal, kerek-
asztal-konferencia 404
keres 23
keresztmetszet 390
keresztülölt 232
kerület 396
készpénz ellenében 157
kettő óra 117
kettős-hatalom, uralom
385, 386
kevésbé 182, 291, 402
kéz 292
kezeség 401
kialakít, -ás 119
kibitka 222
kibocsátja magából a
lelket, az életet 211
kibújik az élet, a lélek a
testből 211
kiereszti magából a lelket,
az életet 211
kifogást emel 157
kifújja magából a lelket,
az életet 211
kigyakorol 141
kigyókö, kigyó-fújta kő
87, 411
kigyókövet fújnak vki
ellen 411
kihal 412
ki lett takarítva 140
kimegy az élet, a lélek a
testből 211
kimért bor 193
kinéz belőle (a szeméből,
ábrázatából) vmi 415
kiöltözik 233
kipufogó 304
kiránt 212
kiröpül az élet, a lélek a
testből 211
kísértet-állam 85
kísérget 140
kiszedik a szeme szőrit
124
kiszél 222
kitenyész 277
kitették a szellőre 244
kiváló művész 297

kizárja magából a lelket,
az életet 211
kizsákmányol, -ás 415,
417
koeka, -cukor 41
kockás (szövet, papír) 41
kolhoz 264, 313, 384, 387
kolhozparaszt 390
kolla, kollázás 82
kollektív, -gazdaság,
kollektíva, kollektivista
kollektívás, kollektivi-
zálás 13, 16, 18, 385,
386, 396, 398
kolónia 235
kombájn 386
komisszár 382
kommunizál 384
kommunizmus 383
komszomol 223
konferansz, konferanszié
405
konyha 126
kópé 149
kopil-gyerek 149
koppad, -ás 366
kóter 449
kozák 384
kozmpolitizmus 387
körzet 396
követ fújnak vki ellen 411
közel fél millió 450
közepes 13, 16, 397
középgazda, -paraszt 13,
16, 385, 397
közökre szánt 419
központosít 142
köztulajdonba vesz 384
krácer, -szalag 15, 17, 397
kubanka, kubánka 222
kulák 77, 264, 384-387,
390
kulákbör 78
kupec 221, 222
kurgán 221, 222
kusáj 75
kussol 368
kürtön járó 409
küz 121
küzködik 401
kvasz 222

L

lábadoz 405
lából 271
láböltöző 232
lagzi 294, 402
lakik 271
lándzsa 299, 300
lándzsát tör vki mellett
136

lap 39, 40
 lássa 293
 lassan készül, mint a
 Luca széke 410
 látja 293
 látszik 294
 lead 277
 leellenőriz 140
 lefektet 212
 lég 161, 327
 leginkább 181, 183
 legkevésbé 182
 lekulálol, -oz 77
 lélegzik 294
 lélek 371
 lélekmondók 124
 lelkendezik 371
 lenne 102
 lerendel 140
 lesunyja a fejét 366, 368
 lesüti a húst 141
 lesz 293
 levél, -szál 40, 41
 liberalizmus 383, 387
 lityinánt 76
 lopózik, lopózik 292
 lóvá tesz 410
 Luca széke 410

M

madárszedés 124
 madzag 299
 maga 296
 magán(iskola, tudós,
 gazda, paraszt) 13, 16,
 397, 398
 magános 13, 16, 397
 magánszektor 385
 mahorka, mahorkáz 222,
 223
 majd megtanítlak kesz-
 tyűbe dudálni 125
 mákvirág 245
 margarin 405
 marha 327
 martinász, martinós 141
 maszek 404
 matuska 222
 medence 120
 megakadályoz 277
 megcsihad 367
 megcsikar 270
 megemészt 212
 megérzi a sáfrányillatot
 124
 megfaggyúz 83
 megfeji az ágast, kút-
 ágast 409
 megfelelő 181, 182
 megfőz 383
 meggyertyáz 84

meghal 412
 meghibásodik, -odás,
 meghibásít 34
 meghint 414
 megindít 141
 még inkább 181
 megjuhádzik 270
 megköti a kezét, a nyelvét
 409
 meg lett népnevelve 142
 meglóg 383
 megnyergel 410
 megrútol 369
 megsül 412
 megsüti a húst 141
 megszakaszt 212
 megtanítlak kesztyűbe
 dudálni 124, 136
 megtilt 277
 megüti a bokáját 243
 megüti a guta 415
 megvalósítás 13, 17
 meg van kötve a kezem
 409
 megy 416
 megyei 298
 meleg vérű 306
 melence 120
 melós(ruha) 150
 mely 103
 mélyszántás 392
 menjen a sóhivatalba 245
 mennél inkább 181
 mensevik, menseviki 382,
 384
 mentes 182
 métely 412
 metsz 148, 294
 mezgerél 120
 mind 165
 mindinkább 181, 184
 mint 180
 mintsem 180
 mirtusz 304
 miszerint 21
 műves 119
 monostor 126
 monyász 270
 morotva 375
 mozgó könyvtár 305
 mozlím 449
 mögö 303
 mögötti 182
 múlhatatlanul 102
 munkába lépés 306
 munkairányító 446
 munka (nap, egység,
 eszköz, csapat, csoport,
 verseny) 224, 386, 390
 munka (hely, magatartás,
 telep, ülés) 13–15, 17,
 397

munkanélküli 296
 munkás-egységfront 306
 munkás- és katonatanács
 224, 384
 munkásküldöttek 385
 munkásmozgalom 385
 munkásosztály 383
 muri 149
 mutat 307
 muzsik 222
 műszaki értelmiség 384
 műves 119

N

náci hadsereg 306
 nadragulya 88
 nagybetű 305
 nagygyűlés 401
 nagyobbbrézt 181
 nagytakarít 140, 142
 nagy vagyonú 305
 napirend 421
 napra-nap 271
 -narod, narodnyik 384,
 387
 nasi-vasi 221
 -né 449
 nebánts-levél 370
 néha az ördögnek is kell
 gyertyát gyújtani 411
 néhány 303, 450
 nehezményez 157
 nemű 401
 népbarát 385
 népbiztos, -ság 383
 népnevelő 395
 néptanács, -elnök, nép-
 tanácsi titkár 14, 16,
 17, 397, 398
 néz 23, 292, 293
 nincs neki 175
 noha 305
 norma 391
 normál 100
 normás 397
 normatőr 15, 17, 397
 nő, női 412, 449
 nője, neje 139
 növényzsír 405

Ny

nyakló nélkül 270
 nyanya, nyanyó 221, 223
 nyebojsza 75
 nyelv 224
 nyelvet ölt, kiölt, nyelvét
 öltögeti 232
 nyepanyimaj 75
 nyereség 401
 nyet 75

nyicsevo 76
nyíl 449
nyírbál 36
nyugdíjaz 142
nyújt 303
nyű, nyúl 412, 449

O

obeliszk 307
objektív nehézség 193
ochrana 384
odaliszk 307
ódiium 135
ojt, -ó, -ás 448
oldal 39, 40
oldó-kötő varázsló szemé-
lyek 409
olt, -ó, -ás 231, 448
olvas 23
olyan a szerencse, mint
forgó Velence 81
olvasztár 404
omnibusz 422
óriási 182
orr 307, 415
orrában hordja a haran-
gozópénzt 414
ostromállapot 421
osztát 307
osztály-erőviszonyok 306
osztály nélküli 305
otrabotka 384
otthagytá 306
ott levő 306
otzovisták 384
oxigén, -ezés, -ozás 307
449
ózon 303

Ö

öccse 293
öket 118
ölt, -és, -ó, öltöző, öltözet
229-234
öltöget 229-231
ölyv 303
önbírálat 313
öntész 404, 405
önürítő gépkocsi 392
ördöge van 408
ördög (hintá, kerék, ló,
malom, motolla, szekér)
82
ördögös gyerek 408
ördögös, -szerszám 407,
408
összefüggésben 38
összehuppan 270
összehúzza a bagariát 124
öt éves terv 385

P

pacalos 124
pacvirág 87
pagyom 75
pajtás 226
pajzs 303
Papucska 241
papvirág 87
paraffin 449
párt, -os, -osság 313
pártfunkcionárius 396
pártkabinet 15, 397
pártonkívüli 385
párttitkár 385
pasli 75
pedz 294, 299
pempő 270
pénzért az ördögnek is
aláírná magát 410
pillog, -ás 365, 366
pipogya 271
pirog 270
Pista bácsi 297
plakát, -irodalom 247
plán 398
poca, -fű, -gaz, -mag 88
pocvirág, pocsvirág 87
pogrom 222, 384
pohár 126
polgadz 263
politbüro 12
politikai éberség 385
politikai helyettes, igaz-
gató 13
pore 161
porított tojás 193, 196
program 300
proletár, -diktatúra, haza-
fiság, öntudat, hadsereg
öszton, szolidaritás,
uralom, haza 383
proletár nemzetköziség
305
prospekt 384
provokátor 388
pud 222, 384
puttyantó 88
pünkösd 126
püspök 126

R

rábota, rábotáty 75
rádió 161
rajon-székely 14, 17, 18,
396
rásül 412
raznocsinyec 222
rázza a rongyot 87
reflex 300
remete 126

rémuralom, rénkormány
421

rendezvény 193
repül 276, 292
részleg 193, 198
retirál 149
-rétű 401
ré (ige) 412
rikonyál 271
ring(l)spil 82
rittig 149
rohadt liberalizmus 387
rohambrigád 385
rohammunka, -munkás
390
rongy, rongya 86, 87
rossz csillag alatt szüle-
tett 411
rossz hírű 306
rosszindulatú 306
rossz szemmel néz 408
rothadt 385
rozmaryn 304
röp(gyűlés, irat) 149
röpke 149
röpül 292
ruhát ölt 232
rútság 293

S

sajtár 126
sajtóvétség, sajtó-
szabadság 421
sámán 304
sampion, sampinyón 405
Samuék 449
Sándor, József, Benedek
zsákkal (zsákban)
hozza (hozzák) a
meleget 144
sarj 307
sark, sarok 305
Sarkantyús 242
saru 241
Sarucska, sarucska 241
saslik 222
satiroz 405
sejt (fn.) 149
sejt (ige) 291
selejt 149
semmikor 296
semmilyen 296, 402
seregelés 369
sergő 82
sértépertél 375
sí (ige) 412
siet 119
sikert arat 136
sikkad 307
sír 449

sóder 449
 sofőr 303
 sógor 149
 sokkal inkább 181
 sokkal kevésbé 182
 Sólya, sólya 241
 sötétségbe borít 212
 spartakiád 247
 sport 135, 307
 stof 222
 stréber 405
 struktúra 160
 sugdolózik, sugdolózik 307
 sújtás, sújtás 305
 suli 161
 süllypont 263
 surrog 366
 sül 412
 süve 149

Sz

szabadjon, legyen szabad 140
 szabotőr 368
 szaharin 304
 száll 276
 számovár 77, 222
 szárcsa 248
 szatira 304
 százsény 222
 szedisz 75
 szegényparaszt, -ság 306, 385
 Szekernye, szekernye 242
 széket ül 369
 szektáriánus 386
 szektor 386
 szél 412
 szélesedik 39
 szél üsse (verje) össze a bokádat! 244
 személyi felelősség 385
 személyragoz 25
 szemfüles 369
 szer 372
 szerencse 81
 szerencsétlen csillag alatt született 411
 szerencsétlen órában 411
 -szerű 296, 401
 szervezés 199
 szervező bizottsági 305
 szervusz 161
 szicsasz 76
 szirt 449
 szíveskedik 118
 szívre ható 305
 szivul 412
 szoba 126
 szociálforradalmár 385

szocialista munkaverseny 385, 390
 szocializál 384
 szocpolos 263
 szolgál 102
 szomjas 181
 szomjúhozó 181
 szovhoz 313
 szovjet 16, 305, 382, 384, 387
 szovjet képviselő 16
 szovjetkorszak 383
 szpartakiád 247
 szpasziba 75
 szpáty 75
 sztahanovista 264, 313
 sztárec 222
 sztároszta 222
 szteppe, sztyeppe 222
 sztoj 75
 szű, szuvas 413
 szuterén 304
 szűk keresztmetszet 263, 390

T

tabak 76
 tag 270, 384
 tajga 222
 tajték 449
 tál 412
 talajfrézer, talajgyalu 392
 talál 413
 Talpaló, talpaló 242
 tanács (elnök, titkár, tag) 383, 385, 397, 398
 tanácsköztársaság 383, 384
 tanító néni 297
 tanszék 397
 tanulandó 182
 tanya 384
 tányér 126
 tarantasz 222
 tárgyalást folytat 157
 társadalmasít 384
 társbérlet 142
 társul, -ó, -ás 14, 16
 tartozott az ördögnek egy úttal 410
 távol eső 305
 téb-lából 270
 technika 135
 téeszben van 391
 téeszttag 391
 téget 188, 189
 tejházalék 414
 Telek, telek 242
 telet 277
 telepes 238
 telepés község 306

teljesít, -i a normát 390, 391
 tér 298
 terasz 303
 termel 14
 termelés emelkedése 136
 termelőszövetkezet 396, 398
 terület 193
 tervezgádkodás, tervgazdaság 386
 tetszik 294
 téz 188, 189
 tezés 190
 tizennégyes óra 117
 tócsa 248
 Topán, topán 242
 topolya 149
 torkollik 401
 Tóthné 449
 tovaris 75
 tömkeleg 36, 149
 tönköly 269
 tőzsde 405
 traktor, -os, -ista, -álló-
 más 386, 391, 392
 troli 161
 tudálékos 407
 tudja 293
 túlhalad 14, 17
 tudományos 407
 túlteljesít, -i a normát 14, 17, 390, 391
 túbíng 33
 tüdőbeteg-gondozó 306

U

uccu 414
 újjáépítés 390
 újsága, újságja 118, 307
 úr 307
 úszni ment 383
 uszu 414
 út 298
 utat csinál neki 212
 utca, ucca, utcai 286, 295, 298
 útítárs 385
 úttörő 221
 ül (széket, tanácsot, törvényt) 239
 üresség 401
 üveg 84
 üzemelés 275

V

vadság 293
 vágott baromfi 297
 vagylagos 150
 vájár 404

vajas kenyér 402
 vala 149
 való 100, 104
 van neki 175
 varázsló 407
 várniok, várniuk 292
 város 92, 422
 vas 84
 vedel 270
 vedro 222
 végigmerezgél 120
 veidling, veiling 120
 véleményez 157
 Velence, velence 81, 82
 Velence szerencse 81
 vén szatyor, vén szipa
 408
 venyige 149
 vérbeborul 121
 vércse 248

vereség 401
 vergődik 25
 verő 149
 Verpec, verpec 242
 versok 222
 verszt, verszta 222, 384
 veszi magát 413
 vet 66
 vetet 233
 világi szerencse változó
 Velence 82
 villaöltés 230
 vina 76
 vizsály, vizsálykodás 295
 viszonylik, viszonyul
 vmihez 390
 vizespohár 305
 vodka, votka 76, 222
 vojna 76
 volna 102

vontató, -s 392
 vörös csillagos 305
 vörös diktatúra, -gárda
 383
 vörös katona 224

Z

záftra 76
 zemsztvo 222, 384
 zokni 240

Zs

zsemle, zsömle 304
 zsenka 76
 zsidópogrom 384
 zsíros kenyér 402
 zsoldár 126

TÁRGYMUTATÓ

- a, -e, -ja, -je és -ai, -ei, -jai, -jei birtokos személyrag 118, 165
 alaktan 255, 428
 alárendelő szókapcsolatok és összetételek írásmódja 296
 alkalmazkodása az idegenből jött szavaknak nyelvünk hangjellegéhez 161
 álmodik ige -val, -vel és -ről, -ről ragos vonzattal 185
 analitikus szerkesztésmód 138; analitikus fokozás 179
 analógiás tárgyas szerkezetek 119
 Arany János és a nyelvvédelem 22;
 Arany János szókinése 72
 Arany László nyelvvédelmi munkássága 25
 archaizmus 372
 -ás, -és képzős idei eredetű utótag egybeírása határozójával 296
 -ász, -ész képzős foglalkozásnevek 141
 átképzeléses előadás 204, 206, 359
 az, ez mutató névmás egybeírása magánhangzóval kezdődő névutóval 297
- babonák emlékei nyelvünkben 407
 Bacsnányi mondatszerkezetei 57
 Báróczy Géza: Bevezetés a nyelvtudományba 265
 Báróczy Sándor stílusa 55
 belső fejlődés a nyelvben 137
 belső tárgy 185
 Berzsenyi mondatszerkesztése 58
 beszédkultúra 448; beszédszünetek 8;
 beszédzavarok kérdése a pavlovi kutatások vizsgálatában 128
 beszélt és írott nyelv 164
 betűk 289; nagy kezdőbetűk 295; betűrendbe sorolás 290; betűszók 139
 bevezetés a nyelvtudományba 265
 birtokos személyrag 118, 165, 423
 birtokos szerkezet egyeztetése 174
 bolgár nyelv művelés 344
 Brassai Sámuel és a nyelvújítás 21
 Bugát Pál Szócsintana 19
- családnevek elválasztása 300; családnevek hagyományos írása 290; családnevek ragozott alakjainak csonkított kettőzése 297
- Csefkó Gyula 122
 cseh—magyar szótár 213
 csehszlovákiai nyelvjáráskutatás 128;
 csehszlovákiai nyelv művelés 316; magyar nyelv könyv a csehszlovák főiskolák számára 261
- divatos szavak 193
 drámaiság a népi mesemondásban 359
 dz, dzs hang csonkított kettőzése 290;
 dz, dzs elválasztása 299; dz végű igék felszólító módjának írása 294
- Eckhardt Sándor: Francia—magyar szótár 115
 Édes anyanyelvünk című előadásorozat a rádióban 128
 egybeírás és különírás 295; szabályai 305
 egyenes beszéd 204, 359
 egyéni szókinés 71
 egyes és többes szám használata 144;
 egyes és többes számú vonatkozó névmás használata 176
 egyeztetés: aki, ami, amely egyes és többes számú egyeztetése 176; alaki és értelmi egyeztetés 168—173; alany és állítmány számbeli egyeztetése 165; egyeztetés a birtokos szerkezetben 173—175; egy birtokos, több birtok és az állítmány egyeztetése 166; számbeli egyeztetés 144, 165; értelmi egyeztetés a vonatkozó névmás használatában 177; névszói-igei állítmány egyeztetése 167; határozók egyeztetése 173, 174
 egyszerűsödés jelensége a nyelvfejlődésben 138
 elemzés kérdései 42
 elhomályosult szóelemek helyesírása 294
 élő írók szavai és az Értelmező Szótár 369
 előszó és írás 204
 elválasztás 299
 Eötvös József körmondatai 44
 epikai ismétlés Fazekas Lúdas Matyijában 356
 epikai jelen használata 362
 érthetőség a stílusban 372
 Értelmező Szótár szerkesztőségének kérdései 121, 277
 érzelmi elfogultság a mesemondásban 355

érzelmi jellegű nyelvi elemek a függő beszédben 361
etimologikus írásmód 292

Faludi Ferenc mondat szerkezetei 55
Fazekas Lúdas Matyjának népi epikai elemei 350; nyelve és stílusa 351
fejlődés a nyelvben 137
felesleges idegen kifejezések a műszaki nyelvben 201
finnugor nyelvészkongresszus a Szovjetunióban 127
Fjodorov a fordítás elméletéről 104
fogalmazás tanítása a francia anyanyelvi oktatásban 328
fokozás *inkább*, *leginkább*-bal 179; fokozott melléknév értelmi ellentéte 182
folyóiratokban megjelent nyelvvelő tanulmányok és cikkek sajtószemléje 26
Fónagy—Soltész: A mozgalmi nyelvről 262
fonetikus írásmód 291
fordítás 29, 30, 32, 267, 444, 446; a fordítás elmélete (Fjodorov könyve) 104; a fordítás hibái 37, 202
földrajzi nevek írása 297; földrajzi nevek *-i* képzős származékainak írása 298
fölsorolások az elevenség szolgálatában 362
Fővárosi Villamosvasút nyelve 192
francia anyanyelvi oktatás tanulságai 324
fraszéológiai idegenszerűségek 136
függő beszéd 204, 360

-gat, *-get* gyakorító képző 202
Gergely Sándor archaizálása 371

hagyományos írásmód 294
halál fogalmának kifejezőmódjai 211
hangképzés 143; hanglejtés 4, 9, 144; hangsúly 4, 8, 143; éneklő hangsúly 154; hangszín 252, 255; hangtan 252, 255, 427; tökéletlen hangképzés 8
hány szó van nyelvünkben? 68
hasonlítás módjai 180
hasonulások jelölése a helyesírásban 293
határozók számbeli egyeztetése 173
határozott névelő használata 100
helyes hangszülőzés 143
helyes magyar kiejtés 1, 3, 142, 448
helyesírás 121, 452; helyesírásunk alapelvei 289; kettős alakok 449; helyesírás szabályzatunk tizedik kiadása 285; kritikája 399, 404; a szabályzat szó-tári része 302; helyesírás és a gyakorlati szükségszerűség 402; hasonulás jelölése a helyesírásban 293
hetési és őrségi nyelvjárás 249, 423; határai 425
hibák a vonatkozó névmás használatában 178
hirdetések nyelve 192

hisz ige felszólító alakjának írása 293
hosszat névutó helyesírása 291
hosszú és rövid hangok időtartama 143

idegen hatás az analitikus fokozásban 183
idegen kifejezések a műszaki nyelvben 201; idegen nevek helyes ejtése 194; idegen szavak 134, 149, 158; idegen szavak alkalmazkodása nyelvünk hangjellegéhez 160, 161; idegen szavak a romániai magyarság nyelvében 395; idegen szavak elválasztása 300; idegen szavak írása 298; idegen szavak jövővényé válása 135, 158
idegenszerűségek 135, 158
igekötős igék 140
igeragozás 424
-i képzős földrajzi nevé származékok írása 298; *-i* képzős utótagú összetételek egybeírása 296
Illés Sándor írói nyelvéről 62
indulatszók a függő beszédben 361
ingadozás a 3. sz. birtokos rag használatában 118
ipari szakszókincsünk 197
írásjelek használata 300
irodalmi és köznyelv 132, 151, 164
iskolai elemzés kérdései 42
i, ú, ü (hosszú) írása 143, 292

jassz nyelv 150, 192, 193
játszik ige felszólító módjának írása 294
jelen idő átképzeléses használata 362
Jókai-szótár 191
jön ige felszólító módjának írása 294
jövővényeszók 134, 163

Kármán mondat szerkezetei 58
Kazinczy mondatfűzése 56
képes beszéd 374
Képes Géza tájzavai 366
Kerékgyártó Imre kritikája a helyesírási szabályzatról 399
kétjegyű mássalhangzók hosszúságának jelölése 290
kettőnél több tagból álló összetételek egybeírása 297
kettős alakok a helyesírásban 292, 303, 449
kettőzött kétjegyűek betűrendbe sorolása 290
kevésbé helyesírása 291
kezdő formulák a népmesében 354
kiejtés 1, 3, 142, 448; kiejtés elve a helyesírási szabályzatban 304; kiejtés szerinti írásmód 291
kijelentő- és felszólító mód 150
kínai nyelvvelés 341
kis és nagy kezdőbetűk 295
komi (zürijén) nép művelődése 332
kompozíció és értekezés a francia anyanyelvi oktatásban 331

koreai nyelvtudomány időszerű kérdései 348
 költői nyelvünk szókészletéhez 365
 körmondat 50
 körülírt fokozás 179
 közlés módjai 204; közlés sajátos formái 202
 közlő ige 359
 köznyelv és irodalmi nyelv 132, 151, 164
 közvetlenség a mesemondásban 358
 -k többesjel 166
 különírás és egybeírás 295; szabályai 305

lábbelit jelentő szókkal alakult vezetékek-nevek 239
látszik ige felszólító módjának írása 294
 -l-lel bővülő *v* tövű igék 412, 449
 -l személyragos igealakok 192
 Lúdas Matyi népi epikai elemei 350

maga utótag írásmódja az összetételekben 296
 magánhangzók 252, 255; kiejtése 3, 7
 magyar kiejtés 1, 3, 142, 448
 magyar nyelvkönyv a csehszlovák főiskolák számára 261
 Magyar Nyelvőr megindítása 26
 Magyar Nyelvtudományi Társaság 50.
 közgyűlése 126
 magyaros hangletjtés 144
 magyar szavak száma 68
 más nyelvek szókincs 71
 mássalhangzók 254, 260; kiejtése 4, 7
 MÁV nyelve 192
 megelevenítő függő beszéd 360
 melléknév körülírt fokozása 179
 mellérendelő összetételek és ikerszók helyesírása 296
 mese: mesekezdés 354; mesélő és hallgató személyes együttlétének törvénye 355; mesemondás közvetlensége 358; mesemondó érzelmi elfogultsága 355; mesemondó személyének bekapcsolása a mesébe 353
metsz ige felszólító módja 148, 294
 Mikszáth népiskolai nyelvkönyve 79
 módosító szók a függő beszédben 361
 moldvai csángó nyelvjárás atlaszának gyűjtő munkálatai 376
 mondattani jelenségek a nyelvi archaizálás szolgálatában 370
 mozgalmi nyelv 262
 MTA 1954. évi nagygyűlésének nyelvtudományi előadásai 278
 Munkácsi-Fuchs: Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken 112
 műfordítások oroszról 267
 műszaki nyelv 99, 157, 197; műszaki nyelv idegen kifejezései 201; műszaki stílus 198
 műszók 45
 műveltető igék írása 291

nagykötőjel mint új írásjel 301
 nagy kezdőbetűk 295
 nemzeti nyelv rétegei a nyelvhelyesség szempontjából 132
 népi epikai hagyományok Fazekas Lúdas Matyjában 350
 népiesség Móríc Zsigmond Rokonok című művében 61
 népmesei stílus 354; népmesei záró formula 363
 népnyelvi nyelvújítás 150
 névszói-igei állítmány egyeztetése 167
 nyelvek száma 217
 nyelvérzék 133
 nyelv és stílus 164
 nyelvfejlődés 30, 152, 162; nyelvfejlődés belső törvényszerűségei 131
 nyelvhasználat figyelembevétele a helyesírási szabályzatban 305
 nyelvhelyesség 34; nyelvhelyesség és stilisztika 139, 155, 162; nyelvhelyességi babonák 144; nyelvi helytelenség kimutatása nyelvtani eszközökkel 141; nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései 137
 nyelvi archaizálás 369
 nyelvi hibák Móríc Zsigmondnál 61; nyelvi jellemzés eszközei Móríc Zsigmondnál 59
 nyelvjárásaink 249; nyelvjárás atlasz munkálatai a moldvai csángóknál 376; nyelvjárás és köznyelvi kiejtés 143; nyelvjárás vonások a kiejtésben 8; nyelvjárás jelenségek megmaradása és eltűnése 426; nyelvjárás kutató úton Csehszlovákiában 128; nyelvjárások a rádióban 284
 nyelvkeveredés 209
 nyelvművelés 30; a Kínai Népköztársaságban 341; a „Nyelvművelésünk főbb kérdései” című tanulmánykötet vitája 129; nyelvművelés a szaktudományban 99; nyelvművelés Bulgáriában 344; nyelvművelés célja 130; nyelvművelés Csehszlovákiában 316; nyelvművelés elvi kérdései 155; nyelvművelés és a nyelv fejlődése 163; nyelvművelés és stilisztika 157, 164; nyelvművelés és nyelvtudomány 148; gyakorlati és tudományos nyelvművelés 152; német nyelvművelés 335; tudományos nyelvünk művelése 99; nyelvművelő előadások a rádióban 128; nyelvművelő tanulmányok és cikkek sajtószemléje 26, 191; nyelvművelő törekvések a Nyelvőr megindítása előtt 19
 nyelvtani alakulatok új jelentésárnyalata 139; nyelvtani egyeztetés a vonatkozó névmás használatában 177; nyelvtani műszók 45
 nyelvtudomány és nyelvművelés 148; nyelvtudomány Koreában 348

nyelvújítás szavai 149
 nyelvünk belső fejlődése 162; gazdagí-
 tása 191; hangjellege 161

orosz nyelv hatása a magyarra 75, 220,
 382; orosz elemek a szakirodalomban
 389; oroszból fordított művek hibái
 37; orosz jövevényszavaink 75; orosz
 stílári hatás 224; orosz szenvedő szer-
 kezetek magyar fordítása 37; orosz
 nyelv tankönyve 272; orosz tükör-
 szavak a magyarban 224, 385
 őrségi és hetési nyelvjárás 249, 423;
 határai 425
 összetételek különírása és egybeírása 305;
 összetételek és szókapcsolatok orosz
 mintára 386; összetett állítmány 167;
 összetett főnévből képzett és összetett
 főnévből elvont ígék 141

Pavlov kutatásai a beszéd vizsgálatában
 128
 politikai szavaink európai háttere 85
 prózai szavak a költői nyelv élénkítésének
 szolgálatában 368

rádió és a nyelvjárások 284; rádió sport-
 közvetítéseinek nyelve 194
 -ra, -re ragos határozók egyeztetése 174
 régi babonák emlékei nyelvünkben 407
 régi nyelv (16. sz.) használata 373
 régies szószervezetek 370
 részleges hasonulás jelölése a helyes-
 írásban 293
 Révay József Decameron-fordítása 437
 rokonszenves és ellenszenves ábrázolás a
 népmesében 356
 romániai magyarság nyelve 11, 393;
 román nyelvudomány helyzete 308
 rövid és hosszú hangok időtartama 143
 rövidítések 301
 rövidülés jelensége a nyelvben 138

-ság, -ség képző 401
 Sásdi Sándor tájszavai 433
 sajtószemle a folyóiratok nyelvújító
 tanulmányairól és cikkeiről 26, 191
 -s képzős foglalkozásnevek 141
 stilisztikai szempontok a nyelvújítás-
 ban 139
 stilisztika, retorika és poétika 154
 stílusrétegek 133, 157, 164; stílustanítás
 a francia anyanyelvi oktatásban 323;
 stílusvizsgálat 203; módszere 44
suksük nyelv 150, 192, 195
 Supka Géza kritikája a helyesírási szabály-
 zatról 404
 szóismagyarázatok 81, 83, 92, 243, 245,
 407—412, 414; a Szentsei Daloskönyv
 szólásai 97
 szabad függő beszéd 360
 Szabó Pál tájszavai 431

Szabó—Zsinka—Kosaras: Az orosz nyelv
 tankönyve 272
 szakirodalom orosz elemei 389
 szakszókincs 133
 szaktudományi nyelvújítás 99
 számnevek használata a pontos idézésben
 117

Szarvas Gábor Magyartalanságok című
 értekezése és a nyelvvédelem 23
 szavak elválasztása 299; szavak képes,
 metaforikus használata 374
 személyes névmás ragos és névutós alak-
 jainak egybeírása 296; személynévmási
 tárgy használata 118
 személynévek ragozott alakjainak esonki-
 tott kettőzése 297

Szentsei Daloskönyv tájszavai 93
 -szerű utótag írásmódja az összetételek-
 ben 296

szlovák helyesírás szabályozása 338
 szocializmus építésének kifejezései a ro-
 mániai magyarság nyelvében 11, 393
 Szócsintan 19
 szóelemző írásmód 292
 szóismétlések írása 295
 szóképzés 425

szókészlet gyarapodása a szocializmus
 építése következtében 11
 szókincs tanítása a francia anyanyelvi
 oktatásban 326
 szómagyarázatok 87, 88, 90, 92, 226, 229,
 234, 246, 247, 248, 413, 416—422
 szótár a helyesírási szabályzathoz 302
 szótörténet (lap, oldal) 39, 40
 szótövek 423
 szünetek a beszédben 8

tájnyelv használata az archaizálás eszkö-
 zeként 371; tájnyelv szókincse 71
 tájszók 66, 86, 120; Szentsei Daloskönyv
 tájszavai 93, 431; tájszavak Gergely
 Sándor műveiben 371; Illés Sándor
 nyelvében 66; Képes Géza költői nyel-
 vében 366; Sásdi Sándor tájszavai 433;
 Szabó Pál tájszavai 431; tájszavak
 Veres Péter munkáiban 375
 tárgyatlan ige tárgyas ragozása 118
 teg zés 187
 teljes hasonulás jelölése a helyesírásban 293
 tér utótag kapcsolása az előtaghoz 298
tetszik ige felszólító módjának írása 294
 többszörös összetételek írása 306
 tökéletlen hangképzés 8
 tömondatok a drámai elevevenség szolgálata-
 ban 361
 tőszavaink száma 74
 tulajdonnevek írása 297, 298; elválasztása
 300
 tükörfelfejezések a romániai magyarság
 nyelvében 395; tükörszavaink az orosz
 nyelvből 224, 385
 -tyű, -tyű végződés írása 292

- udmurtok népköltészete 112
 új cseh—magyar szótár 213
 újkeletű szók és kifejezések a romániai magyarság nyelvében 12
 újságok stílusa 194
 -*ul*, *ül* ragos határozók egyeztetése 174
 utcátáblák helyesírása 193
út, *utca* utótag kapcsolása az előtaghoz 298
- vállalatok elnevezései 193
 valóban használt szavak száma 69, 70
van, *nincs neki* szerkezet egyeztetése 175
 -*va*, -*ve* képzős igénév és a létige 140, 141
 -*vá*, -*vé* ragos határozók egyeztetése 173
 Vargyas Lajos könyve a magyar versritmusról 110
- végyes hangrendű szók ragozása 449
 Veres Péter tájszavai 375
 versritmus 110
 vezetéknevek lábbelit jelentő szókkal 239
 világ nyelveinek száma 217
 vonatkozó névmások számbeli egyeztetése 176
 votjások népköltészete 112
v tövű igék *l*-lel bővült alakjai 412, 449
- záró formula a népmesében 363
 zárt *ë* hang 143
 Zrínyi Miklós prózai nyelve és stílusa 435
 zsargon hangsúly 154

Készítette: *Prohászka János*

Vita

- Imre Samu*: Megjegyzések *Bakos Ferencnek* „A szocializmus építésének kifejezései a romániai magyarok nyelvében” című cikkéhez 393
Benkő Loránd: Szélgjegyzetek egy helyesírási „kritiká”-hoz 399
Margácsi József: „Helyesírás óh!” 404

Szó- és szólásmagyarázatok

- † *Kertész Manó*: Régi babonák emlékei nyelvünkben 407
Beke Ödön: Néhány *v* tövű ige *t*-lel bővülő alakjáról. — Kapja magát. — Igazágyból való. — Hímez-hámoz 412
O. Nagy Gábor: Orrában hordja a harangozópénzt 414
Kálmán Béla: Kizsákmányolás 416
Prohászka János: Hajrá, hajráz 417
Dömötör Sándor: Bakhát, bogárhát 419
Dobcsányi Ferenc: Dorombol, dorombolás 420
Zsoldos Jenő: A francia forradalom szavaihoz. — Gyárista. — Omnibusz 421
Zolnai Béla: Város = belváros 422

Nyelvjárásaink

- Végh József*: Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése, II. rész 423

Könyvszemle

- B. Lőrinczy Éva*: Szabó Pál: Nyugtalan élet (Gyermekkor) 429
Benkő László: Sásdi Sándor: Ruzsinka 433
Terestyéni Ferenc: Zrínyi Miklós: Válogatott prózai írások 435
Herczeg Gyula: Az új Decameron-fordítás 437
H. Molnár Ilona: Borisz Polevoj Kortársaink című művének magyar fordításáról 444
Elbert János: Jevgenyij Vorobjov Magasság. Fordította Magos László 446

A Nyelvőr postája

- Az MTA Nyelvtudományi Intézete nyelvművelő csoportjának levelesládájából 448

A Nyelvőr hírei

- Fónagy Iván*: Marcel Cohen Budapesten 451
Jakab László: Debreceni hírek 452

A pedagógiai főiskolák hírei

- Bencédy József*: Budapest 453
Bakos József: Eger 454
Írástörténeti kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 454
D. Sz.: Simonyi Zsigmond utca 455

Ára: 9 Ft

Évi előfizetés: 18 Ft

Olvasóinkhoz !

A Magyar Nyelvőr 1955-ben negyedévenként jelenik meg, változatlan ívterjedelemben.

A folyóiratra belföldön a Szerkesztőségben vagy az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályán (V. Alkotmány utca 21) illetve a 04.378. 111—46 számú csekkszámán lehet előfizetni. Külföldön a „KULTÚRA“ Könyv és Hírlap. Külkereskedelmi Vállalat ügynökségei veszik fel az előfizetéseket.

Az 1955. évfolyamtól kezdve a Posta Hírlapboltján (Budapest V. József Attila utca 1.) kívül nagyobb budapesti és vidéki könyvkereskedésekben számonként is kapható lesz a Magyar Nyelvőr.

*

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályától (Budapest V. Alkotmány utca 21.).